

શ્રી ગણેશાય નમઃ

શ્રી શારદાય નમઃ

શ્રી વિશ્વકર્મણે નમઃ

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (સચિત્ર ઉત્તરાર્ધ)

* સંપાદક *

શિલ્પાચાર્ય નંદલાલ ચુનિલાલ સોમપુરા

(પાદલિપ્તપુરનગરે)

પાલીતાણા [ગુજરાત]

卐

* પ્રકાશક *

દક્ષકુમાર નંદલાલ સોમપુરા

૨૫, “શિલ્પાચતન” સર્વોદય સોસાયટી

પાલીતાણા (ગુજરાત)

૧૨૬

૧૨૬

ગ્રંથ પ્રાપ્તિસ્થાન

૧. નંદલાલ ચુનીલાલ
૨૫, “શિદ્ધપાથતન” સર્વોદય સોસાયટી,
પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦ (ગુજરાત)

૨. સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
સ્તનપોળ, હાથીખાના,
અમદાવાદ

૩. મહેતા મારબલ ઍમ્પોરિયમ
સ્ટેશન પાસે,
મકરાના (રાજસ્થાન)

૪. મે. મનજી લક્ષ્મીદાસ ઠકરા
શીતલા ચોક,
પોરબંદર (ગુજરાત)

જ્યોતિષે તંત્ર શાસ્ત્રે ચ વિવાદે વૈય શિલ્પકે ।
અર્થ માત્રં તુ ગૃહ્ણીયા માત્ર શબ્દ વિચારયેત્ ॥

વિ. સં. ૨૦૩૬

મૂલ્ય

ઈ. સ.

માગશર સુદ ૧

૧૯૭૬

આ ગ્રંથના પ્રત્યેક ભાગના

કોપીરાષ્ટ્રના સર્વ હક્ક

ગ્રંથ કર્તાને સ્વાધીન છે.

: મુદ્રક :

કાંતિલાલ ડી. શાહ

ભરત પ્રિન્ટરી

દાણાપીઠ પાછળ,

પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦

SHILP SMRUTI
VASTU VIDYAYAM

EDITOR :
NANDLAL CHUNILAL SOMPURA

First Published : 1979

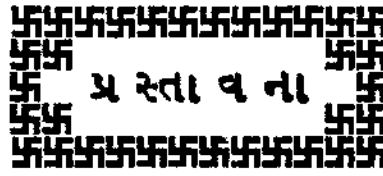

PRICE : Rs.160

Printed by :

**KANTILAL D. SHAH
PALITANA-364270**

— * —

ભારતીય શિલ્પ-વાસ્તુશાસ્ત્ર ભારતી-વાસ્તુ-કલાના મુકુટમણિ નહિ પણ સર્વસ્વ છે. ભારતીય સ્થાપત્યની મૂર્તિમંત વિભૂતિ દેવપ્રાસાદો છે. પ્રાસાદ રચના જગતી-વેદીથી પ્રારંભ થઈ શિખર શિખા સુધી સમાપ્ત થાય છે.

માનવ સભ્યતાના વિકાસ આધ્યાત્મિક આદિ દૈવિક અને ઔદિક, માનસિક તથા કાલ્પનિક આદિ વિભિન્ન સાંસ્કૃતિક પ્રગતિઓમાં વાસ્તુ કલાત્મક કૃતિઓ એક પ્રકારની સર્વોત્ક્રાંતિની સ્મૃતિઓ છે. આકૃતિઓ ઇષ્ટકા, પાષાણ આદિ ચિર સ્થાયી દ્રવ્યોથી આવૃત્ત બની, યુગ યુગ સુધી સાંસ્કૃતિક વિકાસના પરમ નિર્દેશન નહિ પણ પ્રસ્તુત કરે છે. વરન્ પ્રાચીનશ સાંસ્કૃતિક વૈભવના પ્રત્યક્ષ ઇતિહાસ ઉપસ્થિત કરે છે. પ્રત્યક્ષ દેશ અને જાતિની વાસ્તુકૃતિઓમાં તે દેશીય અને તે જાતિય વિશેષતાની છાપ રહે છે.

ભારતી વાસ્તુકલાની સર્વ પ્રમુખ વિશેષતા તેની આધ્યાત્મનિષ્ઠા છે, આપણી વાસ્તુકલા વિશેષે કરીને મંદિર નિર્માણમાં પ્રણમી વૃદ્ધિગત થઈ મંદિરના ઉત્તંગ શિખર સમાપ્ત થઈ. આ આધારભૂત અધ્યવસાય-પ્રયોજન ભારતીય જનસમાજની ધાર્મિક ચેતના અને વિશ્વાસના મૂલ સ્વરૂપ પ્રદાન કરે છે. પ્રતીકત્વની કલ્પના નથી. આ દેશના દર્શન એ પુરાણમાં પ્રતિષ્ઠાપિત તત્ત્વોના રહસ્યો નિર્મિત છે. મંદિરના નિર્માણમાં જનસમાજના ધાર્મિક ઉપચેતનાથી મળતી નિષ્ઠામાં દેવમિલનની ભાવના સર્વપ્રધાન છે.

મંદિરના પીઠ, કલ્પેશ્વર અને ઉત્તંગ શિખર આકાર વિસ્તાર તથા ઉપસંહાર એ ઇશ્વરી ભાવનાનું પ્રતિક છે. પ્રાસાદના ઉત્તંગ શિખર દેવત્વની યોજ માનવ પ્રયાસના પ્રતિક છે. માનવમાં દેવત્વનો વિકાસ સ્થાપિત કરે છે. હિંદુ સ્થાપત્યના સર્વપ્રાસાદ સર્વોચ્ચ દૃષ્ટિકોણથી અતિરિક એક ધાર્મિક વ્યવહારિક દૃષ્ટિકોણ પણ છે.

જનધર્મની આસ્થાના પરિવાચક અને પરંપરા પુરાણોની પુણ્યભૂમિ પર પલ્લવિત છે. મંદિર નિર્માણ, દૂપ અને તડાગાદિ સમાપ્ત પૂર્ત-ધર્મની સંસ્થા છે. વ્યવહારિકરૂપમાં પદોપકારાર્થે પણ ધર્મોચ્ચ સમીક્ષા છે. પ્રાચ્ય સર્વધર્મોચ્ચાર્થોએ પદોપકારાર્થે નિર્મિત પ્રાસાદ તડાગાદિને મહિમા ગાયો છે.

સ્થાપત્યવેદ-ભારતીય સ્થાપત્ય એ વિશુદ્ધ વિજ્ઞાન છે. પ્રાચીન કાલથી સ્થાપત્ય વેદ નામથી પુકારવામાં આવે છે. માનવ જીવનમાં શૃદ્ધિનિર્માણ (રહેવા માટે), આયુર્વેદ જીવવા માટે, સંગીત મનોરંજન માટે, તથા અર્ધવેદ વ્યવસાય, વ્યવહાર શાસન

તથા સમાજ-સંગઠન માટે એ ચાર કે પાંચ અલગ-અલગ ઉપવેદ કલ્પિત થયા. ઋગ્વેદના આયુર્વેદ, યજુર્વેદના ધતુર્વેદ, સામવેદના ગાંધર્વવેદ તથા અથર્વવેદના સ્થાપત્યવેદ એ ચાર-પાંચ ઉપવેદ માનેલ છે. સનાતનથી અમે વેદોના અધ્યયન કરતાં આવ્યા. તેની રક્ષા માટે અમીએ કંઈ પણ બાકી ન રાખ્યું, મોટી મોટી શાખાઓ સ્થાપિત કરી, મોટા મોટા ઋષિકુલોનો જન્મ આપ્યો, શુરુ શિષ્યોએ પિતા-પુત્રની પરંપરાને પ્રોત્સાહન આપ્યું. કારણ કે અમારા એ પ્રાચીન વાક્યમય વિકૃત ન થાય. એ એમની અક્ષુબ્ધતા બની રહે. આ પ્રકારે સિદ્ધ થયું કે ભારતની ભવન-નિર્માણ કલા બહુ જ પ્રાચીનકાલથી વિકસિત થઈ ચુકી હતી અને તે વિષયના શાસ્ત્રો વ્યવસ્થિત રહેલ છે. તેમાં પ્રથમ અમે ભારતી વાસ્તુકલાના ધાર્મિક અંગતું વિશ્લેષણ કરીએ. પહેલા ભારતીય વાસ્તુ કલા શાસ્ત્રની પ્રાચીનતા પર થોડો પ્રકાશ આવશ્યક છે.

ભવન-નિવેશની પ્રાચીનતા-એ ભારતીય સ્થાપત્યની સ્થાપના પહેલા અમે સંકેત કરેલ કે આયુર્વેદ આદિ જ્યોતિષ આદિ વેદો અથવા ઉપવેદો એ વેદાંગો સમાન સ્થાપત્યવેદ પણ અતિ પ્રાચીન છે. તેની પ્રાચીનતા માટે સર્વાધિક સુદૃઢ પ્રમાણ મત્સ્યપુરાણમાં નિમ્ન પ્રવચન દ્વારા છે :-

મૃગુરત્રિ વશિષ્ઠ વૈશ્વકર્મા મયસ્તથા ।

નારદો નગ્નજિશ્વૈશ્વ વિશાલાશ્વઃ પુરન્દરઃ ॥

જ્ઞાપ્તા કુમારો નન્દીશ શૌનકો ગર્ગ્યવચ ।

વાસુદેવોઽનિરુદ્ધચ તથા શુક બૃહસ્પતી ॥

અષ્ટાદશંતે વિખ્યાતા શિલ્પશાસ્ત્રોપદેશકા ।

૧ ભૃગુ, ૨ અત્રિ, ૩ વશિષ્ઠ, ૪ વૈશ્વકર્મા, ૫ મય, ૬ નારદ, ૭ નગ્નજિત, ૮ વિશાલશ્વ, ૯ પુરન્દર, ૧૦ બ્રહ્મા, ૧૧ કુમાર, ૧૨ નન્દિશ, ૧૩ શૌનક, ૧૪ ગર્ગ્ય, ૧૫ વાસુદેવ, ૧૬ અનિરુદ્ધ, ૧૭ શુકાચાર્ય, ૧૮ બૃહસ્પતિ. એ અઠારે શિલ્પશાસ્ત્રના વિખ્યાત ઉપદેશક છે.

એ અષ્ટાદશ વાસ્તુશાસ્ત્રના ઉપદેશક-આચાર્યોનો સંકેત છે કે આમાં પ્રાયઃ સર્વો વેદિક-કાલીન ઋષિ અથવા પ્રખ્યાત દેવ-પુરુષો છે, તેમાં અતિરિક્ત ભારતીય સ્થાપત્ય પરંપરામાં બે મહાન પ્રખ્યાતનામા સ્થપતિ છે-વૈશ્વકર્મા તથા મય. વૈશ્વકર્મા શિલ્પ સ્થાપત્યના ઉપદેશક અને શુરુ છે. મય અસુર છે. મહાભારતમાં મય દાનવ નામથી જાણાયેલ છે. તેણે પાંડવોના રાજસુયસ વખતે રાજસુમંડપની રચના કરી હતી તેમાં જલની જગ્યાએ સ્થળ અને સ્થળની જગ્યાએ જલનો ભાસ થાય તેવી અદ્ભૂત કલામય યોજના કરી હતી. તે વિખ્યાત શિલ્પકાર હતો. મયના ભાઈ સુલોચને હસ્તિનાપુરમાં દુર્યોધનના કહેવાથી લાક્ષાગૃહ અદ્ભૂત કલામય બનાવ્યો હતો જેમાં શુક મહોત્સવ પ્રસંગે પાંડવોને આમંત્રણ આપી લાક્ષાગૃહના સુંદર મહેલમાં ઉતારો આપી આમ લગાડવામાં આવી.

ભીમને શંકા હતી એટલે તે અગાશીમાં આખી રાત બગૃત રહેતો. સુલોચન આગ લગાડી ગયો. તરત ભીમે નીચે કુદી, દોડતા સુલોચનને લાક્ષાગૃહની આગમાં હોમી દીધો. મય તથા સુલોચને અસુરોના આચાર્ય શુકાચાર્ય પાસેથી વાસ્તુવિદ્યા અર્હેષ્ટ કરી હતી. શુકાચાર્ય આપણા અઢાર આચાર્યમાના એક છે.

આસુરી વાસ્તુકલા અત્યંત પ્રાચીન છે. બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં નાગોના નિર્દેશ મળે છે. નાગ અત્યંત કુશળ હતા નગ્નજિત તેના રાજા હતા. નગ્નજિતે રચિત ચિત્ર લક્ષણ બહુ જ પરિચિત છે. ચિત્ર-લક્ષણ બારતીય ચિત્ર-કલામાં અત્યંત પ્રાચીનતમ છે. આ પ્રમાણે બારતીય સ્થાપત્ય પર પ્રાચીનતાની અવશ્ય આસ્થા માનવામાં આવે છે.

વિશ્વકર્મા-સંબંધમાં અનેક શિલ્પગ્રંથો વિદ્યમાન છે. એ મહાત શિલ્પકાર છે. જેમણે દેવોની નગરીઓ અમરાવતી, સંબલી, વિરૂચી, અલકાપુરી અને કારકા દ્રીપદ રાજાનો મચ્છવિધન મંડપ આવા અનેક સ્થાપત્યોની રચના તથા અનેક શિલ્પ-વાસ્તુ ગ્રંથો હાલ વિદ્યમાન છે જેમણે નાનામાનાની વસ્તુનું બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય તેવી રીતે વર્ણન કરેલ છે.

તેમના વંશ પરંપરાગત દૃષ્ટિપાત કરીએ તો ઘણી જ અમૂલ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે.

તદેવ ત્રિદશાચાર્યઃ સર્વસિદ્ધિ પ્રવર્તકઃ ।

સુતઃ પ્રભાસસ્યવસોઃ સ્વસ્ત્રીયથ ચૃદ્રસ્પતેઃ ॥

વિશ્વાતિશાયિણોઃ સર્વવિશ્વકર્માકરિષ્યતિ ।

રાજન્નસો મહેન્દ્રસ્ય વિદધાવમરામત્તીમ્ ॥

અન્યા અપ્પમ્મનારમ્યાઃ પૂર્યો લોક ભૂતાં કૃતાઃ ।

ત્વયા ક્ષેત્રોકૃતાં મૂર્તિં દદૃશ્વા સાદ્રિદ્રુમામસૌ ॥

સન્નિવેશાન્ પુરપ્રામનગરાણાં વિધાસ્યતિ ।

તદ્ગ્ચ વત્સ લોકાનામતસ્ત્વં હિતકામ્યથા ॥

મયોઽન્નિષ્કા ત્વમપ્યુવિ ! પૃથોઃ પ્રિયકરીમવ ।

કાલે સ્મૃતઃ સ્મૃતઃ પુણ્યોરાજઃ પ્રિયચિકીર્ષયા ॥

ત્વમપ્યસ્થિલમેવૈતદ્ વિશ્વકર્મન્ કરિષ્યતિ ।

વિશ્વકર્મા પ્રભાસવસુના પુત્ર.

વિશ્વકર્મા પૃથુસ્પતિના બાણેજ,

વિશ્વકર્મા કારા ઈન્દ્રની અમરાવતીનું નિર્માણ.

વિશ્વકર્મા આ સંસારના સર્વપ્રથમ શાસક મહારાજ પૃથુના સમકાલિન.

ભારતીય સ્થાપત્ય- આર્ય અને આર્યોતર પરંપરા ભારતીય સ્થાપત્ય સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ વિશુદ્ધ આર્ય સંસ્કૃતિ નથી. જ્યારે વેદોની વિશુદ્ધ ત્રણે ઋક, યજુ, સામ વેદ અનાર્યોની હાર અને આર્યોની જિત પરસ્પરિક આદાન-પ્રદાનથી અથર્વવેદ ઉદ્ભવ્યો. એટલે આર્ય વેદ થયા. આર્યો અરણ્ય નિવાસી તથા સરિતા તટ નિવાસ વધારે પ્રસન્ન કરતા હતા, આર્યો અનાર્યોના સહસસ્તભવાળા બહુભૂમિદર્શીને અનુભવ કયો અનાર્યો દ્રાવિડ અને નાગ અલંકૃતિથી એતપ્રેત અને બહુ સન્માર-સાપેક્ષ, વિશાલ આકાર મંડિત, તક્ષણ-ચિત્રણ આદિથી શોભિત કલાના જન્મદાતા છે. આર્યો અલંકૃતિ વિહિન સીધી સાદી રચનાના શોખીન છે. આજપણ દક્ષિણ પથના ઉત્તમ વિમાનોમાં અલંકૃતિ મળે છે. તે અન્ય જગાએ અપ્રાપ્ય છે. મોહન જો ડેરો અને હડપ્પાની ખોદાઈમાં જે મહેલો, રનાનાગાર, નાલીયા તે તેની પરંપરા છે. એ દ્રાવિડ વાસ્તુકલા આજપણ પોતાનો વૈભવ બતાવી રહી છે. એટલે એમ માનવાને કારણ મળે છે કે દ્રાવિડમાંથી નાગરપ્રાસાદોની કલાકલ્પના ઉદ્ભવી હોય તેમ જણાય છે.

કલા એ જ અધ્યાત્મ - ભારતીય સ્થાપત્યની પ્રાચીનતાના બહુ જ મોટા પ્રમાણે વાત્સ્યાયના કામસૂત્ર છે. જેણે નાગરિકોને શિષ્ટ જીવનમાં ચોસઠ કલાઓના એક પ્રકાર તે અનિવાર્ય સ્થાન પ્રતિપાદિત કરેલ છે. સ્વયં નાગરિકોના જીવનમાં ગીત-નૃત્ય-વાદ્ય એને બધા જાણે છે. પરંતુ આવેળ, વાસ્તુકલાતક્ષણ, પ્રતિમાલા આદિ નાના પારિ-ભાષિક કલાઓને પરિગઢન કહ્યા છે. તે ભારતીય જીવન પર કલા-પક્ષ ઉપર મોટો પ્રકાશ પડે છે. ભારતીય સ્થાપત્ય પર વિહંગમ્ દૃષ્ટિના એક વિશેષ મર્મોદ્ઘાટન એ છે કે આ દેશમાં કલા અને વિજ્ઞાન આધ્યાત્મ અથવા દર્શનથી અલગ નહિ રાખી શકાય. કલાનું સર્જન મનોરંજનથી નહિ પણ ધર્મ અને દર્શનથી થયેલ છે. ધર્મની વ્યાખ્યા ઉપર કરેલ છે. દાર્શનિક દૃષ્ટિના સંબંધમાં એટલા વિભાજ્ય છે કે જો વિજ્ઞાન અથવા કલા આધ્યાત્મથી શૂન્ય હોય તો શુષ્ક કાષ્ઠ માફક જલાવાને લાયક છે. કલાને દેવત્વની ભાવનાથી સદૈવ અનુ-પ્રાણિત રાખવી જોઈએ. તે પૃથ્વી, અન્તરિક્ષ, પર્જન્ય, ચંદ્ર અને સૂર્ય સમાન જન મંગલ જન રક્ષણ અને જનજીવનનું વિધાન કરી શકે. દેવપદ અને ભવનાંશ કાણુમાં વર્જ છે. દિગ્ સન્મુખ દેવપદ અથવા ભવન કરવું શુભ છે.

ભારતીય, સ્થાપત્યમાં પ્રમુખ અંગ વાસ્તુપદ વિન્યાસ અથવા વાસ્તુપુરુષ મંડલ તેનો મર્મ ધરાવર જાણવો જોઈએ. વાસ્તુપૂજા વાસ્તુબદ્ધી એ પ્રાચીન સંસ્થા છે. તે વૈદિક કાલથી વાસ્તુપૂજા, વાસ્તુબદ્ધી, વિધાન મંત્ર સનાતન ઉચ્ચારણ છે.

તેમાં વાસ્તોત્પત્તિ અથવા વાસ્તુ પ્રજ્ઞા અથવા વાસ્તુપુરુષનું આહ્વાહન કરવું. ભારતની સહુથી મહાન વિભૂતિ એ છે કે જેને સ્થાપત્યમાં નિરાકારે પ્રજ્ઞાને સાકારરૂપમાં પ્રતિષ્ઠિત કરેલ છે. સાગરને ખિંડમાં સમાવી દીધેલું છે.

ભારતીય સ્થાપત્યના સુકુટમણિ મંદિર નિર્માણુ :- મંદિર નિર્માણમાં કદપના દ્વારા ભિક્ષુ, જગતી, પીઠ, મંડોવર, બલાણક, શિખર, આમલસાર, કલશ આદિ વિન્યાસ પ્રતિપાદિત છે. તેમાં પૂર્ણરૂપે નિરાકાર પ્રજ્ઞની સાકાર પ્રતિષ્ઠા છે.

વાસ્તુ કલા :- વાસ્તુકર્મમાં પાષાણ, ઇંદ્રકા, ચુનો, રેતી, દારૂક (કાષ્ઠ), એ દ્રવ્યો વસ્તુઓથી નિર્માણ થાય છે. આ બધી વસ્તુઓ છે તે સ્થિર થાય છે. એટલે વાસ્તુ કહેવાય છે. વાસ્તુએટલે સ્થિર થવું. વસ્તુમાંથી વાસ્તુ સ્વરૂપ સર્જાય છે. તેનું નામાકરણ તેના રૂપાંતર ઉપરથી થાય છે. ગૃહ, ભવન, રાજ્યપ્રાસાદ, દેવપ્રાસાદ, વાવ, તળાવ, કુવા, ડુંગ્ર આદિ રૂપાંતર પ્રમાણે નામાકરણ થાય છે.

ગૃહ, ભવન, રાજ્યપ્રાસાદો પ્રજ્ઞ અને રાજ્યોને વસવા માટેના સ્થાન જે દરેક સ્વતુ ઠંડી, ગરમી, વર્ષાથી રક્ષણ કરે છે અને સર્વ સુખ ભોગો ભોગવી શકાય છે. દેવપ્રાસાદો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને આપનાર છે તે ધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે.

વાવ, કુવા અને તડાગ એ જલાશયો દરેક જીવોની વૃત્તિ માટે છે. ડુંગ્ર સંરક્ષણ માટે છે.

સ્થાપત્યમાં શરીરાવયવાભિવ્યક્તિ નિષ્ણાંત સ્થપતિઓની કલાની પરાકાષ્ઠા છે. વિશાલ ભવનો રાજ્યપ્રાસાદો અને દેવપ્રાસાદોની રચના ગૌરવનું પ્રતિક છે. સ્તંભો, તોરણો, ઉત્તંગ શિખર, કલામય વિતાન એ મંદિર સ્થાપત્યના અંગો છે. એ સ્થપતિની કલામય અલંકૃત કૃતિ છે.

ભારતીય મૂર્તિકલામાં દેવોની પ્રતિમા સાધારણ માણસ માટે બોધગમ્ય છે. પરંતુ નાના વર્ગીય પશુ-પક્ષી, દેવ-યોનિ, કિન્નર, ગંધર્વ, અપ્સરાઓ, સુર-સુંદરી, શાર્દૂલ, ગજ, મિથુન, ઇત્યાદિ પ્રતિમા પ્રાસાદ ચિત્રણનું પ્રમુખ અંગ છે.

પ્રતિમા નિર્માણ નાના વર્ગીય દ્રવ્યો જેમ પાષાણ, કાષ્ઠ, ધાતુ, રત્ન, મૃત્તિકા એ વિભિન્ન દ્રવ્યોમાંથી નિર્માણ થાય છે. અમારા સમસ્ત વાસ્તુ વૈભવ અને શિદ્ધ-ઉત્કર્ષ દેવ ચરણો પર પુષ્પાંજલિના રૂપમાં પદ્મવિત અને ફલિત થયેલ છે. કારણ કે દેવત્વની અભિવ્યંજન અને તેની વ્યાખ્યામાં પ્રતિકો અને ઉપલક્ષણોના સહારા લેવા પડેલ છે. આ દેશની મૂર્તિ-કલાના વિકાસના પ્રશ્નમાં સર્વથા ધર્માશ્રય જ છે.

ગૌરવપદ ભારતીય સ્થાપત્ય

પ્રાચીન સ્થાપત્ય તથા સાહિત્ય વડે જ દેશની સંસ્કૃતિનું મૂલ્ય અંકાય છે. શિદ્ધવિદ્યા એ ભારતનું અમોલ્ય ધન છે. શિદ્ધ-સ્થાપત્ય એ માનવ જીવનનું અત્યંત ઉપયોગી અંગ છે. તે દ્વારા જ પ્રજાજીવનનો વિકાસ, સુઘડતા, ક્ષેય, કલાપ્રિયતા સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. આ કલા હૃદય તેમજ ચક્ષુ બંધેને આકર્ષે છે. શિદ્ધ સૌંદર્ય

એ માત્ર તરંગ નથી, પણ હૃદયનો સહાર લાવ છે. સમસ્ત દુનિયામાં ભારતના સ્થાપત્ય માટે માન છે. ભારતના સ્થાપત્ય પ્રારંભ ધર્મભાવનાથી થયેલ છે. તેથી શિલ્પ શાસ્ત્ર ધર્મસંદિષ્ટતા સાથે સંકળાયેલા છે. તેની પુરિષ્કૃત રચના આપણા મહાન આચાર્યોએ કરેલ છે. શિલ્પની કેટલીક શૈલી જ ભારતની આધ્યાત્મિક વિચારધારામાંથી ઉદ્ભવી છે. પુનર્જન્મના સિદ્ધાંત મુજબ સૃષ્ટિના જીવો વિકાસ સાધતા અનેક ઉચ્ચકોટીની યોનિઓમાં જન્મતાં જન્મતાં આખરે બ્રહ્મમાં વિલીન થાય છે. આ સિદ્ધાંત દેવમંદિરના શિખરરૂપ શંકુના આકારે મૂક્યો છે. જેમાં ભારતીય શિલ્પ-વિધાન અંડ સૃષ્ટિના સિદ્ધાંતની વિલીનતાનું દર્શન કરાવે છે. શિલ્પની આધ્યાત્મિક ભાવનાનું જ આ એક સ્પષ્ટ ચિહ્ન છે. ધર્મ પ્રવર્તક ભારતીય શિલ્પ સ્થાપત્ય છે.

ભારતના શિલ્પીઓએ પુરાણોના પ્રસંગોને પાષાણમાં સંજીવન કર્યો છે. તેની સર્જન શક્તિ પરમ પ્રશંસાને પાત્ર છે. પાષાણ શિલ્પે શૈશ્વ ગાથા અને ઇતિહાસ સર્જેલ છે. આ જડ પાષાણને વાચા આપનાર આવા કુશળ શિલ્પીઓ પણ કવિ જ છે. જે ભારે ધન્યવાદને પાત્ર છે. કલા કોઈ ધર્મ કે જાતિની નથી. એ તો સમગ્ર માનવની છે. ભારતીય શિલ્પીઓએ આ કલા દ્વારા સ્વર્ગને પૃથ્વી ઉપર ઉતારેલ છે. અને રાષ્ટ્ર જીવનને સમૃદ્ધ તથા પ્રેરણા આપી છે. શિલ્પકારો રંગની મહક વગર પાષાણમાં ભાવાત્મક તેમજ કલાત્મક સર્જન કરે છે. ત્યાંજ તેની અપૂર્વ કલાત્મક શક્તિ દર્શનીય થાય છે. ભારતીય કલા એ જગતના શિલ્પ સ્થાપત્યમાં લઘુ કિંમતી ફાળો આપેલ છે.

મૂર્તિપૂજા

વેદ એ ભારતનો સદુચી પ્રાચીન ગ્રંથ છે. ઋગ્વેદમાંથી એવા કેટલાક ઉલ્લેખો મળે છે જેમાં જુદા જુદા દેવોના વર્ણનો અને દેવોની મૂર્તિમંત કલ્પના વર્ણવાઈને, આયુષો, વસ્ત્રો અને આભૂષણોનાં સંપૂર્ણ વર્ણન છે.

શુક્લ યુગ્લવેદની વાજસનેપિ સંહિતામાંથી પણ મૂર્તિવિધાન, મૂર્તિપૂજાને અનુલક્ષી કેટલાક ઉલ્લેખો છે. કૃષ્ણયુગ્લવેદની તૈત્તરિય સંહિતામાં યજ્ઞયાગાદિ પ્રસંગે સુવર્ણ પ્રતિમા સ્થાપન કરવાનું સૂચવેલ છે. આ ઉપરાંત દેવાલયોમાં સ્થાપન કરાતી મૂર્તિ સંખ્યાંધી પણ ઉલ્લેખો મળે છે. આ કાળમાં દેવતાઓની મૂર્તિમંત કલ્પના કરવામાં આવતી હોવાના સ્પષ્ટ સૂચનો મળે છે. દેવાલયો બાંધવાના કેટલાક પ્રમાણો અથર્વ-વેદમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રીત અને ગૃહ્યસૂત્રોમાં પ્રતિમા વિધાન અને પૂજન માટે અપ્રતિમ સ્થિતિ છે. તેમાંથી ઉપલબ્ધ થતાં મૂર્તિઓ અને મંદિરો માટેના પુરાવાઓ સૂત્રકાળમાં મૂર્તિપૂજાનો પ્રચાર વધારે ફેલાયેલો હોવાની પ્રતીતિ મળે છે.

બોધાયન ગૃહ્યસૂત્રમાં બુદ્ધા બુદ્ધા દેવોની પ્રતિષ્ઠા અને પૂજન અર્થનોના વિસ્તાર પૂર્વક વિધાન છે. આ ઉપરાંત વિષ્ણુ મહાપુરૂષ, ગણેશ, વિનાયક આદિની મૂર્તિ કલા માટેની સપ્રમાણ માહિતી પણ તેમાં રજૂ કરી છે.

સ્મૃતિઓએ ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ દેવપૂજનો ઉલ્લેખ આપેલ છે. પતંજલિના મહા-ભાષ્યમાંથી મૂર્તિપૂજા અને પ્રતિમા વિધાનને મદદ કરતા કેટલાક ઐતિહાસિક પુરાવા મળે છે. તેમાં વાસુદેવ, શિવ, સ્કંદ, આદિત્ય અને વિષ્ણુ વગેરે દેવોના અર્ચનોના આદેશ છે.

કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાં તો નગરના મધ્ય ભાગમાં અપરાજિત, અપ્રતિહત, જ્યંત, વૈજ્યંત, શિવ-વૈશ્વણ્ય અશ્વિન વગેરે દેવોની સ્થાપના કરવાનું જણાવેલ છે. આજ શહેરની વિદિશાઓમાં વાસ્તુ અને મુખ્ય દ્વારો ઉપર બ્રહ્મા, ઈન્દ્ર, યમ, સેનાની (સ્કંદ) વગેરે દેવોની પ્રતિષ્ઠા કરી બેસાડવાની નોંધ છે. આ રીતે કૌટિલ્ય અર્થ-શાસ્ત્રથી આગળ વૈદિક માહિત્ય સુધીના મૂર્તિને લગતા ઉલ્લેખો વિચારતાં મૂર્તિપૂજા અને મૂર્તિ વિધાન વેદ કાલ જેટલું પ્રાચીન છે. આ સિવાય અઢારે પુરાણોમાં મૂર્તિ-પૂજા, પ્રતિષ્ઠા પ્રાસાદ નિરૂપણ અને તીર્થવર્ણન સવિસ્તૃત આપેલ છે.

નમસ્તે અમ્ર ઓજસે ગૃણન્તિ દેવ કૃષ્ટયઃ । અમૈરમિત્રમર્દય ॥ ૧ ॥

સામવેદ સંહિતા અ. ૧ સંહ ૨ જો

હે અગ્નિદેવ ! મનુષ્ય-યજમાનો-બલનિમિત્ત તું-અર્થ નમઃ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે. (એથી હું પણ તને નમસ્કાર કરું છું. તું બળ વડે શત્રુનો નાશ કર.

દત્તં વો વિશ્વવેદસણ્ણવાહમમર્ત્યમ્ । યજિષ્ઠ મૃક્ષસે ગિરા ॥ ૨ ॥

ઋગ્વેદ ૨ જો

હે અગ્નિદેવ સર્વજ દેવતાઓને-હૃદય-પહોંચાડનાર અમર યજ્ઞના પરમ સાધનરૂપ દેવતાઓના દ્વૈતરૂપ તું-યજમાન સ્તુતિ રૂપવાણી વડે વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરું છું.

યસ્ય નિઃશ્વસિતં વેદા વેદેભ્યોસ્થિલં જગત્ ।

નિર્મમે તમહં વન્દે વિદ્યાતીર્થ-મહેશ્વરમ્ ॥

સામવેદ સંહિતા । અ. ૨. સ્વર્ગ ૧

વેદો જેના શ્વાસરૂપ છે. તથા જેણે વેદો થકી અખીલ જગતનું નિર્માણ કર્યું છે. તે વિદ્યાતીર્થ-પરમાત્માને હું વંદન કરું છું.

દ્વદં વિષ્ણુર્વિ ચક્રમે ત્રેધાનિ દધે પદમ્ । સમૂદમસ્ય પાઠંમુલે ॥ ૧ ॥

સામવેદ સંહિતા ઉત્તરાર્ચિક

વામન અવતાર ધારણ કરવાવાળા વિષ્ણુ ભગવાને, આ પ્રતીત થતા-દેખાતા સર્વ જગતને હૃદયેશી વિશેષ આકર્ષણ કર્યું. તે સિવાય પ્રકારે પોતાના ચરણને સ્થાપન કર્યો, તે વિષ્ણુ ભગવાનના ધુલિયુક્ત ચરણ સ્થાનમાં આ સર્વ જગત ભલે પ્રકાર અન્તર્ગત થતું.

ૐ શં નો મિત્રઃ શંવરુણઃ । શં નો મવત્પર્યમા ।
શં ન હન્દ્રો વૃહસ્પતિ । શં નો વિષ્ણુ સરુક્રમઃ ।
નમો બ્રહ્મણે । નમસ્તે વાયો । ત્વમેવ પ્રત્યક્ષં બ્રહ્માસિ ।
ત્વામેવ પ્રત્યક્ષં બ્રહ્માવાદિષમ્ । ઋતમવાદિષમ્ ।
તન્મામાવીત્ । તદ્વત્કારમાવીત્ । આવીન્મામ્ ।
આવીદ્વત્કારમ્ । ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ ૧ ॥

તૈત્તિરીય ઉપનિષદ દ્વાદશ અનુવાક

ૐ મિત્રદેવ અમને સુખકર થાઓ, વરુણદેવ અમને સુખકર થાઓ, અર્ધમાદેવ અમને સુખકર થાઓ. ઇન્દ્ર અને વૃહસ્પતિ અમને સુખકર થાઓ. વ્યાપક ગતિવાળા વિષ્ણુ અમને સુખકર થાઓ. બ્રહ્માને નમસ્કાર હો ! હો વાયુદેવ તમને નમસ્કાર હો ! તમે જ (આ સૃષ્ટિરૂપ) પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ છો, તમને જ પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ મેં કહ્યા હું ઋત બોલ્યો સત્ય બોલ્યો તમે મારું રક્ષણ કરો વક્તાનું રક્ષણ કર્યું મારું રક્ષણ કર્યું, વક્તાનું રક્ષણ કર્યું. ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ ૧ ॥

વેદો અને ઉપનિષદમાં અનેક દેવોની સ્તુતિ, પૂજન, અર્ચન, હોમ આદિ જણાવેલ છે. એટલે મૂર્તિપૂજા વેદકાલીન છે તેમ પુરાવા મળે છે.

ભારતીય સ્થાપત્ય અને મૂર્તિકલા

ભારતમાં સહુથી પુરાણી મૂર્તિ શિશુનાગવંશી, મહારાજા અજાતશત્રુની પાષાણની મૂર્તિ ૮'-૮" ઈંચાઈની જે હાલ મથુરા સંગ્રહસ્થાનમાં છે ઈ. સ. પૂર્વે ૫૬૨ ગાદી પર આવ્યા અને ૫૨૬ માં મરણ પામ્યા.

બીજી છે નંદિવર્ધન, શિશુનાગવંશી, રાજ્યાભિષેક ઈ. સ. પૂર્વે ૪૭૭, મરણ ૪૨૮. તેની મૂર્તિ કલકત્તા સંગ્રહસ્થાનમાં છે. જે પટણા પાસેથી મળી આવી છે. તે જ કાલિન એક સ્ત્રી મૂર્તિ ૬'-૭" ઈંચી ગ્વાલીયર રાજ્યના બેસનગર પાસેથી મળી છે આપણા કલકત્તા સંગ્રહસ્થાનમાં છે. તે મનસાદેવીના નામથી ઓળખાય છે.

ચારે મૂર્તિ શિશુનાગ કાલિન છે. ઈ. સ. પૂર્વે ૬ હી શતાબ્દમાં પાષાણની મૂર્તિ શરૂ થઈ હતી તેમ આ મૂર્તિ ઉપરથી સાબીત થાય છે.

ચાંમર ગ્રાહિણી :- એક ઓપદાર મૂર્તિ પટના સંગ્રહ સ્થાનમાં છે. તે અશોક કાલીન હોવી જોઈએ કારણ કે અશોકના સમયમાં પાષાણને ઓપ કરવાની કલા શરૂ થઈ કારણ અશોક કાલીન સ્તંભો ઓપદાર છે.

મૌર્યવંશ

મૌર્યકાલ ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૧ થી ૧૮૫.

મહારાજ ચંદ્રગુપ્તનો મહેલ બહુ જ કલાત્મક હતો તેણે ગીરનાર પાસે સુવર્ણ તલાવ બંધાવ્યું. અશોકે ઈ. સ. પૂર્વે ૨૭૪, ૨૩૨, તેણે ઘણાં સ્તુપો કરાવ્યા તેમાં સાંચીનો મુખ્ય છે. તેના વખતમાં પાષાણને ઝોપ કરવાની કલા ખીલી હતી. અશોકના પૌત્રે ગમ્મા પાસે ગુફા કોતરાવી તેને લોમસરીસી કહે છે.

મૌર્યકાલમાં મૂર્તિકલા સંપૂર્ણ ખીલી હતી. મૂર્તિપૂજા શરૂ કરી. બૌદ્ધ મૂર્તિઓની સુંદર કૃતિઓ મૌર્યકાલિન છે. અશોકકાલિન મૂર્તિ ઉત્કૃષ્ટતમ મૂર્તિઓમાં તેનું સ્થાન છે. ભુવનેશ્વરથી સાત માઇલ દક્ષિણ તરફ ધૌલી નામે ગામ છે. ત્યાં અશ્વત્થામા પહાડીમાં સમ્રાટની ધર્મલિપિ છે. તેની ઉપર હાથી છે તેની સામે મૂર્તિ બતાવેલ છે તે કલાત્મક નમુનારૂપ છે.

શૃંગવંશ

ઈ. સ. પૂર્વે ૧૮૫ થી ૭૨. સારનાથની બળી, શૃંગકાલિન કામ, ચપટું, ઓછા ઉઠાવવાળું છે. શૃંગવંશનો એક સ્તંભ સાંચીમાં છે. તેના ઉપર એક સિંહ છે. શૃંગકાલિન મૂર્તિઓ ભારતના એક છેડાથી ખીલ છેડા સુધી ઘણી જગાં પર જોવામાં આવે છે અને ગુફાઓ પણ અનેક કરાવી.

સાતવાહન વંશ

ઈ. સ. પૂર્વે ૭૨ થી ઈ. સ. ૨૨૫ રાજ્ય કર્યું. દક્ષિણ પ્રતીકાન (પૈકન) રાજધાની હતી.

નાશકની કાલો ગુફા, કૃષ્ણગિરિ, કુંહેરીની ગુફાઓ એ સાતવાહન વંશની બાક આપે છે.

કુશાન વંશ

પેશાવરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. તેઓ શિવ અને બુદ્ધ ધર્મ પાળતા. તેઓ કનિષ્ઠ મુખ્ય થયો. તેણે ભજ્ય સ્તુપ, વિહારો અને મહાયાનમાં રહી તેણે બૌદ્ધની માર્ગાર શૈલીની મૂર્તિ બતાવવાનું શરૂ કર્યું.

ગુપ્તવંશ :-

ચંદ્રગુપ્તે રાજ્ય સ્થાપ્યું. સમુદ્રગુપ્તે દિગ્વિજય કર્યો તેના સમરથો પ્રયાગના કિલ્લામાં સ્તંભ ઉપર કોતરેલ છે, વિક્રમાદિત્યે શક રાજ્યનો નાશ કર્યો તેના પરાક્રમે દીલ્હીમાં કુતુબમિનાર પાસે લોહ સ્તંભમાં કોતરેલ છે. તે સ્તંભ તેણે કરાવ્યો છે.

ગુપ્તવંશે ઇ. સ. ૩૦૦ થી ૪૬૮ ગુપ્તકાલમાં અજંટા ગુફા, નાલંદા, સારનાથ, વિએરે સ્થળે અનેક મહાલયો, મંદિરો, ગુફાઓ, મૂર્તિઓ, પાવાણુના સ્તુપો બનાવ્યા. શિવ, વિષ્ણુ મંદિરો, અજંટા ચિત્રકામ, કાટ ન લાગે તેવા લોક રતબ બનાવ્યા. આ સ્થાપત્ય મૂર્તિકલામાં ગાંધાર શૈલીની જરા પણ છાંટ નથી. ગુપ્તકાલ ભારતનો સુવર્ણ-યુગ કહેવાયો.

વર્ધન વંશ :-

રાજધાની કનોજ ઇ. સ. ૬૦૬, ૬૪૬ હર્ષવર્ધને નાલંદા વિદ્યાપીઠને ઘણી જ મદદ કરી.

ચાલુક્ય વંશ :-

રાજધાની વીજપુર જીલ્લામાં બહામી (વાતાપી) ૬૦૮-૭૫૦ પુલકેશી મહાન થયો. ઐહોલમાં મંદિર બંધાવ્યા. બહામી તથા ઐલીફન્ટા ગુફા કૌતરાવી.

રાષ્ટ્રકૂટ :-

ઇ. સ. ૭૫૦ થી ૮૭૩-રાજધાની ઇલોરા, ઇલોરાની ગુફાઓ, કેલાસ મંદિર, રાષ્ટ્રકૂટ કાલમાં થયા.

પદ્મવ વંશ :-

ઇ. સ. ૬૦૮ થી ૭૫૦. કાંચીના ભવ્ય મંદિરો, મહાબલીપુર, સ્યમંદિર-મદુરા મંદિર, સુંદરેશ્વર મંદિર વગેરે બંધાવ્યા.

ચૌલવંશ :-

૬૭૩ થી ૧૦૪૨ સુધી રાજ્ય કર્યું, તાંબોરના ભવ્ય શિવાલય બંધાવ્યા.

ગંગાવંશ :-

ભૂવનેશ્વર રાજધાની તેમજ ભૂવનેશ્વરના મંદિરો બંધાવ્યા. ઇ. સ. ૭ થી ૮ સદી.

ખજુરોહમાં ૮૫ મંદિરોમાંથી હાલ વીસ વિદ્યમાન છે. તેની પાસે કલિંજરનો સુપ્રસિદ્ધ કિલ્લો હતો, રાજ વંશદેવે ૬૨મી શતાબ્દિમાં કંદર્પ મહાદેવનું સુપ્રસિદ્ધ મંદિર બંધાવેલ. અહીં આઠ મંદિરો જેનોના છે. એકસો સાઈક યોગિનીનું મંદિર છે, ૧૦૪ x ૬૦ ફુટના માપનું ચૌકવાળું નવમી શતાબ્દિનું હલું છે. જેની મૂળ બંધાયેલી ૬૫ દેરીઓમાંથી હાલ ૩૨ અવશિષ્ટ છે. કંદર્પ મહાદેવનું મંદિર ૧૦૬ ફુટ ઈંચું છે ૧૧૬ લાંબુ અને ૬૦ ફુટ પહોળું છે. આવા મંદિરો આઠ ૬૨ જ છે. તેની છત કૌતરકામથી અલંકૃત છે. તેમાં બે થી ત્રણ ફુટ ઈંચી મૂર્તિઓની સંખ્યા ૮૭૨ ની છે. બીજી નાની મૂર્તિઓ અસંખ્ય છે. અહીંનું શિલ્પ અનોખું છે. અહીં આરસો વર્ષ

૨૬૫ પોતાની ૧૫, ૧૬ પેઢી સુધી કામ કરેલ છે, લક્ષ્મણની તુલનામાં આવે તેવું મંદિર ભારતમાં બાગ્યે જ છે. મંદિરો ૯ મી સદીથી ૧૩ મી સદી સુધીમાં નિર્માણ થયા હશે તેમ મનાય છે.

લેંડાઘાટ :- ચોસઠ યોગિનીનું મંદિર ૧૦ થી ૧૧ મી સદીમાં બંધાવ્યું. **અવણુ બેલગુલ :-** ૧૦માં સૈકાની બદ્રબાહુ કેવલીની મૂર્તિ ૬૦ ફુટ ઉંચી અખંડ નક્કર પાષાણમાંથી બનાવેલ છે. તેને ગોમતેશ્વર કહે છે. **બેલુર હાલાળીડ :-** ૧૨ મી સદી હાલાળીડ તથા સોમનાથપુર બંધાયેલ છે. અહીં ઐતિહાસિક અંગ્રહ સ્થાન છે.

ગુજર રાજ્યો :-

ઈ. સ. ૪૦૭ માં ભટ્ટાક ગુજરે વલ્લભીપુરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. ૪૦૭ થી ૬૬૪ તેઓ શેવ અને બૌદ્ધ ધર્મ પાળતા. તેમણે મહાન શિવાલયો તથા તાલકવજગિરિમાં બૌદ્ધ ગુફાઓ કોતરાવી.

આવડા વંશ :-

૬૬૪ થી ૬૬૬-પંચાસરમાં જયશિખરે રાજ્ય કર્યું તેણે શિવાલય બંધાવ્યું.

આલુકચ વંશ :-

૬૬૬-૭૪૬. બુવડના હાથમાં સત્તા રહી.

આવડા વંશ :-

ઈ. સ. ૭૪૬ થી ૬૬૮ સુધી આવડા વંશની સત્તા રહી. જયશિખરના પુત્ર વનરાજે અણહીલપુર પાટણ વસાવી ત્યાં રાજ્યધાની કરી વનરાજે શીલગુણસરિના ઉપદેશથી પંચાસરા પાર્શ્વનાથજીનું જૈન મંદિર અણહીલપુર પાટણમાં બંધાવ્યું. આવડા વંશના છેલ્લા રાજા સામતસિંહ નીઃસંતાન હોવાથી તેની બેન લીલાવંતીના દીકરા મૂળરાજને ગાદીએ બેસાડ્યો, મૂળરાજ આલુકચ વંશી હતો.

આલુકચ વંશ :-

(સોલંકી વંશ) = મૂળરાજે ગુજર રાજ્યને ધણું જ વિસ્તૃત કર્યું. નર્મદા અને તાપી વચ્ચેનો લાટ દેશ જીતી લીધો. કૌરાબ્દ, કચ્છમાં સત્તા જમાવી. તેણે શિલપ્રકાર ગંગાધર સોમપુરા પાસે સરસ્વતીના કિનારે રૂદ્રમહાલ બાંધવાનું શરૂ કર્યું. આ સિવાય અનેક શિવાલયો, તળાવો, વાવો બંધાવી, ૬૬૮ થી ૧૨૪૩ આલુકચ સત્તા લીમદેવ ૧૦૨૨-૧૦૬૪. ૧૦૨૪માં મહમદ ગીઝની ચડી આણ્યો. તેણે સોમનાથ મહાદેવના શિવાલયનો નાશ કર્યો. લીમદેવે તેનો પુનરોદ્ધાર કર્યો. મોઢેરા સૂર્યમંદિર બંધાવ્યું. રાણી ઉદયમતિના નામથી પાટણ પાસે વાવ બંધાવી જે હાલ રાણકી વાવ કહેવાય છે. તેને ઘણી જ કલાથી અલંકૃત કરેલ છે, તેમના મંત્રી વિમળશાહે આરામુર ઉપર

કુંભારીયાના જૈન મંદિરો અદ્ભુત કલાત્મક બંધાવેલ છે. અને આજુ ઉપર વિમલવસહી વિમલશાએ બંધાવેલ.

કર્ણુદેવ :- ૧૦૬૪ થી ૧૦૬૪ કણીવતીનગરી આશાપદ્મીના રાજા આશા જીલને મારી સાબરમતિના કાંઠે અસારવા પાસે વસાવી તેમાં કર્ણુદેવ મહાદેવનું શિવાલય બંધાવ્યું, તેમના રાણી મીનલદેવીએ વીરમગામમાં મુનસર અને ધોળકામાં મલાવ તળાવ બંધાવ્યાં.

સિદ્ધરાજ :- ૧૦૬૪, ૧૧૪૩ તેણે માળવાના રાજા ચણોવર્માને હરાવી ત્યાં આજુ વર્તાવી, મૂળરાજે શરૂ કરેલ રૂદ્રમહાલય કામ શિલ્પકાર ગંગાધરના પૌત્ર પ્રાણધરે પૂરું કર્યું ત્યાં સિદ્ધપુર નામે નગર વસાવ્યું. પાટણમાં સહસ્રલિંગ તળાવ, ઝીંજુવાડાનો કિલ્લો બંધાવ્યો આ સિવાય અનેક કિલ્લા, તળાવો, વાવો અને શિવાલયો બંધાવ્યા.

કુમારપાળ :- ૧૧૪૩ થી ૧૧૭૩ સોમનાથ શિવાલયનો પુનઃઉદ્ધાર, તારંગા હીલ ઉપર અજીતનાથ પ્રભુનું મહાન પ્રાસાદ આ સિવાય પાલીતાણા શત્રુજય ઉપર કુમાર કુંડ અને કુમાર વસહી નામની જિનેશ્વર પ્રભુની ટુંક બંધાવી. ૧૨૪૩ સુધી આજુકય સત્તા રહી.

વાઘેલા વંશ :-

વિશ્વજીવ, ૧૨૪૩-૧૨૬૨ તેણે ડહોઈનો કિલ્લો શિલ્પી હીરાધર (ગંગાધરના વંશ) પાસે કરાવ્યો અને તળાવ બંધાવ્યું. તેના મંત્રી તેજપાળ, વસ્તુપાળે આજુ ઉપર શોભન શિલ્પકાર પાસે ભવ્ય કલાત્મક લૂણી વસહી નામનો જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ બંધાવ્યો અને પાલીતાણા શત્રુજય ઉપર જિનમંદિર બંધાવેલ. છેલ્લો રાજા કર્ણુદેવ ૧૩૦૦ માં દીલ્હી સુલતાન અલાઉદ્દીનના હાથે હાર્યો અને ગુજરાત ભૂમિમાં ઇસ્લામી શાસનની સ્થાપના થઈ.

પંદરમા સૈકામાં મેવાડનો મહારાણા કુંબો વાસ્તુશાસ્ત્રનો ઘણો જ શોખીન હતો. તેણે મંડન સૂત્રધાર પાસે અનેક શિલ્પ ગ્રંથોનું સંશોધન કરાવ્યું. તેમાં મુખ્ય મંડનરાજવલ્લભ, પ્રાસાદમંડન, રૂપમંડન, આદિ ગ્રંથો છે. તેના નાના ભાઈ ખેતાએ પ્રાસાદમંજરી, પરિમાણમંજરીનું સંશોધન કર્યું. ચિત્તોડનો કીર્તિ સ્તંભ જે એકસો બાવીશ ફુટ ઉંચો છે. અને ભવ્ય અલંકારોથી અલંકૃત કરેલ છે. દેવ, દેવીઓ, વાહન, ઓશુધ, સહિત સેંકડો મૂર્તિઓ અને કલાકૃતિ સુજાત ઘાટ કામો, મૂર્તિઓ નીચે નામ લખેલ હોવાથી કયા દેવની મૂર્તિ છે, તેનો ખ્યાલ આવે, ટૂંકમાં કહીએ તો આ મૂર્તિઓનો જીવતો જાગતો જિવંદો છે. આ કીર્તિસ્તંભ મહાન શિલ્પકાર મંડને બાંધેલ છે.

ગુજરાત અને રાજસ્થાનની સ્થાપત્ય શૈલી નાગરાદિ પ્રકારની છે. રાજસ્થાનના રાજ્યોમાં સમૃદ્ધબળ વડે એ પ્રદેશના મંદિરો સુરક્ષિત રહ્યા છે. તેમાં જોસલમેર,

ચિત્તોડ, ઉદયપુર, આમેર, જોધપુર, શિરોહી, બિકાનેર ઇત્યાદિના મંદિર લગભગ અખંડિત છે, એશિયા (બિકાનેર) માં સૂર્યના બાર મંદિર છે, તેની કળા ગુપ્તકાલ પછીની છે. જયપુર તથા જોધપુરની હદમાં ગુપ્તકાલના પાંચમી સદીના અવશેષો મળે છે, ઉદયપુર રાજ્યમાં એકલિંગજીનું મંદિર બારમી તેરમી સદીનું છે, ઉદયપુરનું જગદીશનું મંદિર બ્રમચુક્ર છે, કાંકરોલી પાસે રામસાગરના કાંઠે નવચોકીનું સ્થાપત્ય દર્શનીય છે. એકલિંગજી પાસે નાગદા નામથી ઓળખાતા સાસુ વહુના મંદિર જીર્ણ હાલતમાં છે પણ ઘણી જ કલાત્મક તથા યોજનાપૂર્વકનું સ્થાપત્ય છે. કલાકૃતિ એવી છે કે આખું દેલવાડાની કલાને ઝાંખી પાડી દે. તળાવના કિનારે મહાન જગતી ઉપર સુંદર રીતે આચતનનું સ્થાપત્ય કરેલ છે-સુંદર જોવા જેવી અને સમજવા જેવી કૃતિ છે.

રાણપુર બૉમ્બ ચતુર્મુખ પ્રાસાદ આ વિશાલ મંદિર અદ્ભૂત કલાકૃતિ અને વ્યવસ્થિત સ્થાપત્ય રચના છે. બૉમ્બ અને સુંદર કૃતિ છે-તે “દેપાક નામના સોમપુરા શિલ્પીએ સત્તરમાં સૈકામાં બાંધેલ છે. હડીસિંહનું વિશાલ બાવન જીનાલય અમદાવાદમાં ૧૬ મી સદીનું છે તે શિલ્પી ગ્રેમચંદજીએ બાંધેલ છે.

શ્રી શત્રુજય પાલીતાણા જૈનના પ્રથમ પંક્તિના ત્રીયં શત્રુજય ઉપર અનેક મંદિરો છે. તેમાં મુખ્ય આદીત્યર પ્રભુ જિનાલય બૉમ્બ અને કલાત્મક છે. અને ચીમુખ પ્રાસાદ જે દ્વરના દ્વરથી જેના શિખરના દર્શન થાય છે. તે પ્રાસાદ સંપાદકના પ્રપિતામહે સં. ૧૮૮૫માં શરૂ કરી ૧૮૯૩માં પુરું કર્યું. આ સિવાય બીજા પણ ઘણા દર્શનીય પ્રાસાદો આવેલ છે.

મોતીશાહની ટુંક આપણા જાણીતા શિલ્પ વિશારદ પ્રભાશંકરભાઈના પ્રપિતામહે રામજી લાધારાએ કુંતાસરને ગાળો (ખીણ) પુરીને મહાન પ્રાસાદ અને ટુંકની રચના કરી. આ કામ સં. ૧૮૮૭માં શરૂ કરી ૧૮૯૩માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આગમ મંદિર :- પાલીતાણા શત્રુજય તલાટી પાસે આગમોદ્ધારક શ્રી સાગરાનંદ-સૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી જેનોના પવિત્ર આગમસૂત્રો પાપાણુ પર અંકિત કરીને વિશાલ આગમ મંદિર બાંધવામાં આવ્યું. આ પ્રાસાદની રચના જાણીતા શિલ્પી શિલ્પવિશારદ પ્રભાશંકરભાઈએ કરેલ.

પ્રભાસ પાટણ, ચંદ્રપ્રભુ જૈન હહેરસર તથા મહામેરૂ સોમનાથ પ્રાસાદ પ્રભાશંકર ભાઈએ બાંધેલ. પાલીતાણા શત્રુજય તલેટીમાં શ્રી કેસરીયાજી મહાપ્રાસાદ આ પુસ્તકના સંપાદકે બાંધેલ છેટી પામ સિદ્ધાચલ શશુગાર અતુર્વિશિત પ્રાસાદ પણ સંપાદકે બાંધેલ.

આ સિવાય મુંબઈ, ચેરપુર ઋષભદેવ પ્રાસાદ, ઘાટકોપર મુનિમુવત મહારાષ્ટ્ર ખૂપણ પ્રાસાદ તથા વાંદરા, હડીસર શાન્તિનાથ આદિ પ્રાસાદો સંપાદકે બાંધેલ. આ રીતે ભારતના ખૂણે ખૂણે અનેક નૂતન પ્રાસાદો તથા અનેક પ્રાસાદોના જીર્ણોદ્ધારો કરેલ.

ભારતીય શિલ્પી

ભારતના પૃથક-પૃથક ભાગના હિન્દુ શિલ્પશૈલીના સ્થાપત્યોના વિહંગાવલોકન પરથી ભારતીય સ્થાપત્યોનો વિકાસ, તેનું નિર્માણ તથા તેના પ્રકારનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે છે. ભારતીય કલા અધિક મૌલિક, અધિક વૈવિધ્યપૂર્ણ છે. તેના પ્રકારોમાં પણ નિત્ય નવીન વૈચિત્ર્ય છે. તેનું અન્યત્ર ભાગ્યે જ ભેગા મળે છે, ભારતીય શિલ્પ સ્થાપત્ય આજ પણ જીવતી જાગતી કલા છે. ભારતીય શિલ્પીનું લક્ષણ પોતાની કૃતિમાં કેવળ ભાવના ઉતારવાનું છે. ભારતીય શિલ્પીઓએ પોતાની કલામાં પૃથકરણીય ભાવના રેડવાનું કઠીન કાર્ય કર્યું છે.

ભારતીય અને પાશ્ચાત્ય શિલ્પીઓમાં મૂર્તિવિધાનનું એક જ ઉદાહરણ લઈએ. અનેક કવિઓએ સ્ત્રીની પ્રકૃતિ વિકૃતિ શુભોના ગાન ગાયા છે, તેના સૌંદર્યનું પાન કરનાર ભવભૂતિ અને કાલિદાસ જેવા મહાન કવિઓએ તેના રૂપ શુષ્કની શાશ્વત ગાયા ગાઈ છે. તેની પ્રકૃતિથી રીઝેલ ભારતીય શિલ્પીઓએ સ્ત્રી સૌંદર્યને માતૃસ્વભાવે પ્રદર્શિત કરી છે, જ્યારે પાશ્ચાત્ય શિલ્પીએ વાસનાના ફળરૂપે તેને કંડારી છે.

ભારતીય શિલ્પીઓએ ભારતીય જીવન દર્શન અને સંસ્કૃતિને પોતાનું સર્વોત્તમ લક્ષ માનીને રાષ્ટ્રના પવિત્ર સ્થાનો, પસંદ કરીને ત્યાં પોતાનું જીવન વિતાવી શિલ્પની સાધના કરી છે. વિશ્વની શિલ્પ કલાના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય વિશાલ ભવનો નિર્માણ કર્યા છે. જે ભોતાં જ સૌ કોઈ આશ્ચર્યમુગ્ધ બને છે, ભારતીય શિલ્પકારોએ પહાડોના દુધિયા, મગીયા, રતુંખડા, રચામ, રેતાળવા કે સુનાળવા પાષાણની દીર્ઘકાય શિલાઓ ખોદી કાઢી ભૂખ-તરસની પરવા કર્યા વગર પોતાના ધર્મ સંસ્કૃતિના પ્રતિકનું પ્રસ્તાન કર્યું છે. જનતાએ પણ શંખનાદ વડે પોતાના શિલ્પકારની અક્ષય કીર્તિને ચતુર્દિશ ખિરદાવી છે. જગતે આવા શિલ્પીઓની અજબ સ્થાપત્ય કલાના કારણે ભારતને અજર અમર પદે સ્થાપેલ છે. આવા પુણ્યવાન શિલ્પીઓને કોટિ કોટિ વંદન હો.

પ્રાસાદ રચના

પ્રાસાદ રચના માટે પ્રથમ ભૂમિ માટેનો નિર્ણય લેવો જોઈએ.

ભૂપરીક્ષા :- મધુરસ્વાદવાળી પુષ્પ જેવી ગંધવાળી, સ્થિર વર્ણની, જીવિત વન-રાજી હોય તેવી, સફેતવર્ણની, ઉર્ધ્વગત વૃક્ષવાળી ભૂમિ પ્રસર્યા પ્રીતિદાયક છે.

પ્લેવ :- ઉત્તર, ઈશાન, પૂર્વ તરફ ઢળતી ભૂમિ શ્રેષ્ઠ છે તથા ધૂમ પૃષ્ઠ ભૂમિ પણ શ્રેષ્ઠ માનેલ છે. ભૂમિને સમતલ કરી પ્રાસાદ રચના પ્રમાણે સૂતારણ કરવો. કીલકરોપણ કરવું. અને પ્રાસાદ ગર્ભગૃહના ભૂમિ ઉપાંગ પીઠ પ્રમાણમાં ભૂમિ ખનન

કરવું. સખત ભૂમિ, જલ, પાણી આદિ ત્યાં સુધી ખોદવું. પછી નક્કી કરેલ મૂલ્યે શિલાન્યાસ કરવો, શિલા માટે શાસ્ત્રકારોએ પ્રાસાદ પ્રમાણથી તેના માનો નક્કી કરેલ છે. તેની પહોળાઈ લંબાઈ-જડાઈ અને આકૃતિ તથા આકૃતિની પણ ઉંડાઈ કેટલી કરવી તે પણ શાસ્ત્રકારોએ નક્કી કરેલ છે.

સુંદર કલાયુક્ત આકૃતિ સહિત શિલા કરવી. મધ્ય ધરણી શિલામાં ૧ સમુદ્રની લહેર, ૨ મચ્છ, ૩ દેડકો, ૪ મકર, ૫ ગ્રાસ, ૬ શંખ, ૭ સર્પ, ૮ કલશ એ સુખ્ય શિલાના અષ્ટકોણમાં એ અષ્ટકોણથી આરંભી આઠ આકૃતિઓ કરવી. શિલાના મધ્ય ભાગમાં કૂર્મની આકૃતિ કરવી. આ શિલા પ્રાસાદ ગર્ભગૃહના મધ્ય ભાગે સ્થાપવી. અને પ્રાસાદના ભીતિ સ્થાન નીચે ચાર દિશા અને ચાર વિદિશાની શિલા સ્થાપવી. આ શિલાઓમાં પૂર્વાદિ દિશાઓના દિશાલેખોના આયુધોનું પૂજન કરી, શિલાઓ સ્થાપન કરવી. શિલાઓને રેશમી વસ્ત્રો, ગ્રીવાસ્ત્ર, આદિથી અલંકૃત કરવાની. શિલાઓ ભૂમિમાં હળાઈ જવાની છે તે છતાં શાસ્ત્રકારોએ સુંદર રીતે કલાત્મક કરવાનું કહેલ છે. શિલાઓના રક્ષણ માટે સંપૂર્ણ કરવાનું કહેલ છે.

આ પણ સમયનલિકા (ટાઈમ કેપશ્યુલ) છે. સમય જતા પ્રાસાદોની હયાતી ન હોય તો પણ સમયનલિકા ઉપરથી આ જગા પર પ્રાસાદ હતો તે નિશ્ચિત થાય.

મધ્ય શિલાના કૂર્મ ઉપરથી પદ્મનાભ (યોગનાભ) નાભિ માટે પાઈપ લેવાનું કહેલ છે. તે પદ્મનાભ સ્થાપિત મૂર્તિ જ્યાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાની હોય ત્યાં સુધી લેવાનો. આ રીતે મૂર્તિને પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ આપેલ છે જે વિષ્ણુના નાભિકમલથી કમલહંડ ઉત્પન્ન થઈ તે કમલહંડ ઉપર કમલરૂપ આસનમાં પ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન થયા આ રીતની કલ્પના વિદ્વાનોએ કરેલ છે. પ્રાસાદને આચાર્યોએ દેવ સ્વરૂપ કલ્પેલ છે. તેના દરેક અંગોમાં દેવતા સ્થાનો છે.

પ્રાસાદ રચના જગતી ભીટ, પીઠ, મંડોવર શૃંગો, ઉરુશૃંગો પ્રત્યંગ, શુક્રનાશ, સ્કંધ, આમલસાર, કલશ, ધ્વજહંડ આદિ અંગોથી વિભૂષિત રચના ગર્ભગૃહ પછી કોલીમંડપ, ગૂઢમંડપ, ત્રીકમંડપ, નૃત્યમંડપ, અતુષ્ટિકા, સોપાન, ખલાણક, નાભી મંડપ આદિ ભૂમિ તલ દર્શન છે.

કુંભી, સ્તંભ, કાટાસરા, ઠેકી, ભેટાસરા, પાટ, અષ્ટાંશ, ગોળાંશ અને વિતાન પદ્મશિલા વિતાનના અનેક રૂપો છે.

પ્રાસાદના બે રૂપો સાન્ધાર અને નિરંધાર. સાન્ધાર બ્રમયુક્ત અને મંડપ પણ બ્રમયુક્ત થાય. મેઘનાદ આદિ મંડપો મંજલ પર મંજલ ચઢાવી કરી શકાય.

વિતાન ઉપર સંવરણ કરવાની તેના અનેક સ્વરૂપો છે. પ્રાસાદના દરેક અંગ-ઉપાંગોને શાસ્ત્રકારોએ સપ્રમાણ અને સુંદર રીતે વર્ણવેલ છે. પ્રાસાદ રચના એ બુદ્ધિગમ્ય અદ્ભુત રચના છે. પ્રાસાદ ચૌદ ભત્તીના છે. તેને દેશપરત્વે કરવાનું કહેલ છે. બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રાસાદોની રચના વિશે શિદ્ધ અંથોમાં સંપૂર્ણ અંગે-ઉપાંગોના વર્ણનો જણાવેલ છે. જેથી સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય અને કરી શકાય.

પ્રાસાદ રચનામાં ગણિત એ મુખ્ય વસ્તુ છે. તે ગણિત જ્યોતિષ ચક્રો સાથે સંકળાયેલ છે. તેના ૨૧ અંગો છે. ૧ ક્ષેત્રફલ, ૨ આય, ૩ નક્ષત્રફલ, ૪ નક્ષત્રગણ, ૫ નક્ષત્રચંદ્ર, ૬ નક્ષત્રવૈર, ૭ વ્યય, ૮ તારા, ૯ નાડી, ૧૦ રાશિ, ૧૧ રાશિસ્વામી, ૧૨ ગૃહના નામાક્ષર, ૧૩ અંશક, ૧૪ લક્ષ, ૧૫ તિથિ, ૧૬ વાર, ૧૭ કરણ, ૧૮ યોગ, ૧૯ વર્ગ, ૨૦ તરત, ૨૧ આયુષ્ય, આ રીતે એકવીશ અંગો મેળવવાનું કહેલ છે. જેની સંપૂર્ણ માહિતી ‘શિદ્ધ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્’ પૂર્વાર્ધમાં આપેલ છે. નક્ષત્રોમાં દેવગણ, મનુષ્ય ગણ, રાક્ષસગણ, આ ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્રો છે.

સ્વગુણે પરમાપ્રીતિ મર્ધ્યમા દૈવ માનુષે,

મર્ધ્યે રાક્ષસયોર્મૃત્યુઃ કલહા દેવ રાક્ષસોઃ ॥

એક જ ગણ હોય તો પરમ પ્રીતિ, મનુષ્ય અને દેવગણ હોય તો મર્ધ્યમ, મનુષ્ય અને રાક્ષસગણ હોય તો મૃત્યુ, દેવ અને રાક્ષસ ગણ હોય તો કલેશ રહે. શાસ્ત્રકારોએ જન્મ નક્ષત્ર સાથે સમન્વય કરવાનું કહ્યું છે. જન્મ નક્ષત્ર જે ગણનું હોય તેને તે જ ગણનું નક્ષત્ર જુદા પ્રાસાદોમાં આવે તો શુભ એથી વિરુદ્ધનું ઉપર મુજબ ફલ બજવું.

આપણે અત્યારે યોની સાથે સમન્વય કરી નક્ષત્રાદિ મેળવીએ છીએ દેવને દેવગણ મનુષ્યને મનુષ્યગણ આ રીતે મેળવવામાં આવે છે. શુ વ્યાજબી તેનો નિર્ણય થયો નથી. એટલે આ સંબંધી અનિશ્ચિતતા પ્રવર્તે છે,

ઉદગ્રખર પ્રમાણ—

મંડોવરના કુંભાથી બરાબર શાખની કુંભી તથા રત્નલની કુંભી કરવી તેમ જણાવેલ છે. અને ઉદગ્રખર કુંભા બરાબર સમસૂત્રમાં કરવો. તે પ્રથમ માત બીજામાન અર્ધભાગે નીચે ઉતારવો, ત્રીજામાન ત્રીજે ભાગે અને ચોથા માન ચોથે ભાગે નીચે ઉતારવાનું પ્રમાણ છે. કેટલાક શાખ કુંભી તથા રત્નલ કુંભી બંને ઉદગ્રખર પ્રમાણે ઉતારે છે. તે બરાબર નથી. ઉદગ્રખર નીચે કરવાનું કારણ શાસ્ત્રકારોએ સમજણપૂર્વક આપેલ છે. કારણ કે ઉચ્ચ વધારે થતી હોય તો જવા, આવવામાં મુશ્કેલી પડે તેથી શાસ્ત્રકારોએ આર પ્રમાણ આપ્યા છે, યોગ્ય જરૂરીયાત પ્રમાણે માનને ઉપયોગ કરવો.

ક્ષિરાર્ણવમાં તે માટે સ્પષ્ટ કહ્યું છે.

उदम्बरान्ते हूते कुंभि स्तम्भ च पूर्ववत् ।

ઉદમ્બર નીચે ઉતારવો પણ કુંભી સ્તંભ પૂર્વવત રાખવા.

દેવતા દષ્ટિસ્થાન

દષ્ટિ માનના દ્વારના સૂત્ર પ્રમાણે દષ્ટિનું મધ્ય બિંદુ મેળવવું એ જ બરાબર છે. દષ્ટિ અંપૂર્ણ ભાગમાં લેવી નહિ.

દ્વારના ૬૪ ભાગ કરી ૫૫ ભાગે ત્રિપુરૂષ અને જિનદષ્ટિ મેળવવી. અથવા દ્વારના આઠ ભાગ કરી સાતમા ભાગના આઠ ભાગ કરી. સાતમાં ભાગમાં દષ્ટિ મેળવવી. એટલે સાતમા ભાગમાં ચક્ષુનું મધ્ય બિંદુ મેળવવું. એ જ બરાબર છે.

પદ સ્થાનમાં પણ તેમ જ છે. ગર્ભગૃહના મધ્ય ગર્ભથી પાછળની ભીતિ સુધીના ૨૮ ભાગ કરવા. તેમાં મધ્યે શિવ, ભાગના ઉપર શિવનું મધ્ય ગર્ભ આવે શિવ, ૨૮ અને ૨૯ ભાગમાં આવે. આ જ રીતે દરેક મૂર્તિ સ્થાનો પણ કહેલ છે. ઉભી મૂર્તિ ચરણના મધ્યસ્થાને અથવા ઘુંટીના ગર્ભ પદસ્થાનમાં સ્થાપવી. યેઠી મૂર્તિ જીભના ગર્ભ તથા કાનની ઘુંટના ગર્ભ સૂત્રમાં સ્થાપવી. આ રીતે બંને ભાગમાં મૂર્તિસ્થાન આવે તે જ રીતે દષ્ટિસ્થાન પણ સમજવું. તેનું સ્થાન પણ વિભાગ રેખાથી નીચે ઉપર બંને સ્થાનમાં વહેંચાય; આ રીતે શિલ્પના ગૂઢ રહસ્યો સમજી કામ કરવામાં આવે તો અવશ્ય ફલદાયિ થાય. માટે શિલ્પીઓએ શાસ્ત્રના નિયમોનું બરાબર સમજણ પૂર્વક પાલન કરવું જેથી પ્રાસાદ ગૃહ બાંધનાર તથા બાંધાવનાર ગૃહપતિ ને સુખ, સમૃદ્ધિ, કીર્તિ, આયુ અને પુત્ર પૌત્રાદિકનો લાભ થાય. અસ્તુ.

પ્રાસાદની ચૌદ જાતિ

પ્રાસાદ ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ સુરમ્ય છે. હિમવર્ષના દેવદાસવનમાં સુરાધિશ, દેવ, દેવીઓ, રાજાઓ, નાગ, ચક્ષુકિન્નર, વિદ્યાધરો, ગાંધર્વ, દાનવો, પિશાચ અને વ્યંતર જાતિએ શિવજીનું પ્રાસાદ આકારે પૂજન કર્યું. તે પરથી પ્રાસાદની ચૌદ જાતિઓ ઉત્પન્ન થઇ.

૧ નાગર, ૨ દ્રવિડ, ૩ લતિન, ૪ ભૂમિજ, ૫ વરાટ, ૬ વિમાન, ૭ મિશ્રક, ૮ સાન્ધાર, ૯ વિમાનનાગર, ૧૦ વિમાનપુષ્પક, ૧૧ વલ્લભી, ૧૨ કાસનાકારા, ૧૩ સિંહાવલોકન, ૧૪ રથારૂઢ.

નાગરપ્રાસાદ :— નાગરી રેખા, કમલના પોયણા કૃતિ, નાગરી રેખા માનના અનેક લેહો છે. ગજાધનરપીઠ પૃષ્ઠોલંકારી, મંડોવર છાદયુક્ત, શૃંગ, ઉરશૃંગ, પ્રત્યંગ, તવંગ, તિલક અને મૂળમંજરીના દલ વિકસિતથી પ્રગટ થતા અનેક અંકના સમૂહથી

રચાયેલું શિસ્તબદ્ધ શિખર જેના ચોરસ સ્તંભના શીરે આમલસાર, કલશયુક્ત શિખર તે નાગરજાતિ બાણવી. મૂળચર્મગૃહ પાસે કપિલા, ચોકી વિશેષે વિતાનયુક્ત રંગમંડપ અથવા ગૃહમંડપ, ત્રિકમંડપ, નૃત્યમંડપ, ચતુષ્ટિકા મંડપ ઉપર ક્ષાન્તનાકૃતિ કે સંવરણા યુક્ત થાય.

૧ નાગરપ્રાસાદ :- આ પ્રાસાદના પાંચ ભેદો છે. તેના સ્વરૂપો અને ભેદો નીચે પ્રમાણે છે.

નામ	લક્ષણ	ભેદ સંખ્યા
૧ વૈરાજ્ય પ્રાસાદ	ચોરસ	૫૮૮
૨ પુષ્પક પ્રાસાદ	લંબચોરસ	૩૦૦
૩ કૈલાસ પ્રાસાદ	વૃત	૫૦૦
૪ મણિ પુષ્પ પ્રાસાદ	લંબવૃત	૧૫૦
૫ ત્રિવિષ્ટપ પ્રાસાદ	અષ્ટાસ	૪૫૦

કુલ ભેદ ૧૮૮૮

૧ નાગર, ૨ લતિન, ૩ ભૂમિજ, ૪ વરાટ, ૫ વિમાન, ૬ મિશ્રક, ૭ સાન્ધાર, ૮ વિમાનનાગરા, ૯ વિમાનપુષ્પક આ ૯ જાતિના પ્રાસાદો નાગર રેખાયુક્ત છે. શૃંગ ભેદે અલગ અલગ નામાકરણ થાય છે.

૨ લતિન પ્રાસાદ :- લતિન પ્રાસાદના પચ્ચીશભેદ છે. લતિન શિખર શૃંગ સ્થિત એકાંકિક છે. લત્તાઓથી અલંકૃત રેખાયુક્ત વેણુકોપના આકારથી બદ્ધ બનેલ આમલસાર કલશયુક્ત કૃતિ છે.

૩ ભૂમિજ :- કણ્ઠ પ્રતિભદ્ર શૃંગોની હારમાળા યુક્ત ભદ્ર, લત્તાઓથી અલંકૃત ઉરુશૃંગ વિહિન પચ્ચીશ ભેદ છે. નવભૂમિ સુધીના પ્રાસાદોનું અપરાજિત પૃથ્થામાં સવિસ્તાર વર્ણન આપેલ છે.

૪ વરાટ :- વરાટ પ્રાસાદના પચ્ચીશ ભેદ છે, નવભૂમિ સુધીના પ્રાસાદોનું વર્ણન અપરાજિત પૃથ્થામાં સવિસ્તાર આપેલ છે.

૫ વિમાનાદિ :- ચોસક પ્રાસાદના ભેદો છે. (૧) સર્વદેવ, (૨) શિવ, (૩) વિષ્ણુ, (૪) બ્રહ્મા. (૫) સૂર્ય, (૬) દેવી, (૭) ગણપતિ, (૮) જિનેન્દ્ર, ચોસક પ્રાસાદ નાગર રેખા માનના શૃંગ, ઉરુશૃંગ, પ્રત્યંગ, તવંગ, તિલકયુક્ત છે.

અપરાજિત પૃથ્થામાં સવિસ્તાર વર્ણન છે.

૬ મિશ્રક :- મિશ્રક પ્રાસાદના રચકોદ્ભવ, નવભેદ, અને શ્રીધરાધ્યા દશ ભેદ છે, શૃંગ, ઉરુગમ તિલકયુક્ત પ્રાસાદો છે. અપરાજિત પૃથ્થામાં સવિસ્તાર વર્ણન છે.

૭ સાન્ધાર :- કેશરાદિ પ્રાસાદ આદિ ૨૫ લેદ છે. કેશરાદિ ૫ અંકયુક્ત અને ૨૫ મા મેરુપ્રાસાદ ૧૦૧ અંકયુક્ત છે. જમયુક્ત સાન્ધાર અને જમરહિત નિરંધાર એમ બંને રીતે થઈ શકે છે. પ્રાસાદ લક્ષણયુક્ત સમસ્ત ગ્રંથોમાં વર્ણન છે.

૮ વિમાન નાગર :- વિમાન નાગર ભતિના પચ્ચીશ લેદો છે. સાન્ધાર અથવા નિરંધાર કરવા અનેક શૃંગ, ઉરુશૃંગ, તિલક, તવંગ, પ્રત્યંગ યુક્ત કરવા. આ વિષે અપરાજિત પૃચ્છામાં વિશેષ વર્ણન છે.

૯ વિમાન પુષ્પક :- પુષ્પકાદિ પચ્ચીશ પ્રાસાદોના લેદો છે. કેશરાદિ શૃંગ યુક્ત પ્રાસાદો કરવા. અપરાજિત પૃચ્છામાં સવિશેષ વર્ણન આપેલ છે.

૧૦ દ્રવિડ :- દ્રવિડ પ્રાસાદમાં ૧ આઘ પીઠખંધન, ૨ પાઘ, ૩ પ્રસ્તર વરંડિકા અને છાઘ, ૪ ગ્રીવા ૫ ચુલિકા (આમલસાર, ચંદ્રિકા, કર્પરી, પદ્મપત્ર) ૬ સ્તૂપિકા (કલશ) આ તેના છ અંગો છે. તેને ષડવર્ગ કહે છે, કેટલીક વખત પ્રસ્તરને ઉપર ફૂટ શાલા શિખરની વ્યંજનાથી ભૂમિ મંજલ થતા બચ છે. આગળ ગૂઢમંડપ તથા બાહ્ય ભાગમાં પાદ સ્તંભયુક્ત મંડોવર અને તે ઉપર પ્રસ્તર હોય છે. મંડપના અંદર ચાર સ્તંભો પર પટ્ટછાઘ હોય છે. મંડપને માત્ર સમઠલ છાઘ હોય છે.

૧ અધિષ્ઠાન :- પીઠના ત્રણ થરો સામાન્ય રીતે હોય છે. ૧ પદ્મ (ભડંગો) ૨ કુમુદ (કણી છાજલી) ૩ સિંહમાલા (ગ્રાસપટ્ટી) તેના ઉપર પ્રતિ અને વેદી નામના સપાટ થર હોય છે. અહીંયા આદિ તલનો પ્રારંભ થાય છે. (એટલે પહેલા મજલાનો પ્રારંભ) તેને પાઘમાં સમાવિષ્ટ ગણવામાં આવે છે.

૨ પાઘ સ્તંભયુક્ત મંડોવર :- મૂળ પ્રાસાદની ત્રણે બાજુ ભદ્રને દેવકોષ્ટ કહે છે. તેમાં જે દેવનો પ્રાસાદ હોય તેના પર્ચાય સ્વરૂપો મૂકવામાં આવે છે. આ બાહ્ય સ્વરૂપ ગર્ભગૃહનું કલ્પનું.

૩ પ્રસ્તર :- પ્રસ્તરના અંગમાં ૧ વરંડિકા, ૨ ઉત્તર, ૩ વાજન, ૪ કપોત, અધંગોળ, કપોતના છબનો નીકાળો વધારો હોય છે. એ ભૂમિ ઉપર મજલો હોય તો તેને દ્વિતીય તલ કહે છે. તેના અંગ નીચે મુજબ.

અ. પ્રસ્તર પર સિંહ માલા-મંચના થરો ઉપર ખૂણા ઉપર કર્ણફૂટ (જે સ્તંભો ઉપર ચૈત્યજુલ-કમાન) એ સ્તંભિકાના ભાગને વિતર્કિકા કહે છે. મધ્યગર્ભ અવાસ-કોષ્ટના જે તરફ જઈને સ્તંભિકા પર ચૈત્ય (જુલ કમાન) અને તેની વચ્ચે અધંગોળાકાર વરંડિકાને ભદ્રશાલ કહે છે; કર્ણફૂટ અને ભદ્રશાલ વચ્ચેના અંતરમાં નેત્ર કોષ્ટ (હારાન્તર) હારના નીચે કુદર ઉપર તિલનાસિકા (નાની ડકારી) હોય છે. અહીં દ્વિતીય તલ પૂર્ણ થાય છે.

૬. એના ઉપર ચતુર્થ કે વૃત્ત શિખર (ગુમ્બજ જેવા) નો પ્રારંભ થાય છે, તેમાં સિંહમથા પર પીઠાન ફલક (છત છાતીયાથી ઢાંકેલ) ઉપર ગોળ અથવા અષ્ટાક્ષ શિખર (ગુમ્બજ જેવું) હોય તો કોણ ઉપર વૃષભ, સિંહ અથવા ગરુડના મોટા સ્વરૂપો અથવા કણું ફૂટ કરવામાં આવે છે.

૪ ઓવા :- વરંડિકા કપોત પર સાદી જંઘા જેવા ભાગને ઓવા કહે છે, તે પર મહાનાસી (ચૈત્ય ગુલ) ના મંચ પર ફરતા, સિંહવક્ર (ગ્રાસમુખ) કરવામાં આવે છે, ગભંના બે નાસિકાના મધ્યમાં ખૂણા પર હોય છે, તેને પાર્શ્વનાસિકા કહેવામાં આવે છે, મહાનાસીકાનું અપર નામ ભદ્રનાસી પણ કહે છે, કેટલાક સ્થળોમાં ઓવાથરમાં સ્તંભો કરવાના બદલે અહિં બે દેવરૂપ યા અધિભુનિના બેઠેલા રૂપ પણ કરે છે, પરંતુ પટ મહાનાસીથી અલંકૃત કરે છે, કેઈએ રૂપના સ્થાને પરશાલ (સાડું ભદ્ર) પણ કરે છે, ઉપર મહાનાસીના કેઈ પણ પ્રકાર હોય છે જ, ઉપર નીકળતા એવા હંસ વાજનોનો ફરતો ઘર કરીને તે પર બીજો છાંટવાળો એમાંથી નીકળતો ઘર કરવામાં આવે છે. તે પર શિખર થાય છે, ઓવાની ઉપર હંસ વાજન કે બીજા ઘરના સ્થાન પર હંડ છાંય જેવું છબ્બુ નીકળતું કાઢીને તે પર શિખર (ગુમ્બજ) કરે છે. ઓવા સ્તૂપિકાના મધ્યના ગુમ્બજ જેવા શિખરને ષડવર્ગમાં સ્થાન નથી હોતું.

૫ મૂલિકા શિખર ઉપર ચંદ્રસ્વરૂપ પદ્મપત્રિકા અથવા કપંરી પત્રરૂપ વિસ્તૃત હોય છે.

૬ સ્તૂપિકા :- ચૂલિકા ઉપર દ્રવિડ શિખરનું સવોપરી અંગ સ્તૂપિકા-નાગર છંદમાં તે કલશરૂપ કહેવાય છે, દ્રવિડ પ્રાસાદના પાંચ ભેદ છે, (૧) સ્વસ્તિક, (૨) સર્વંતોભદ્ર, (૩) વર્ધમાન (૪) સૂત્રપદ્મા (૫) મહાપદ્મા એ પાંચેના ક્રમથી એકના એકસો, બસો, ત્રણસો, ચારસો અને પાંચસો એ રીતે પંદરસો ભેદ થાય છે, અપરા-જિત પૃચ્છા કહે છે કે પીઠના ઉપર કણું રેખાની ભૂમિકા કરવી. તેની વિકસિત દલ લતાશૃંગોથી ઉત્પન્ન થાય છે. મેષ, મકર, ફૂટાદિ કંટકોથી આવૃત્ત વેદી, ઘંટા નાસિકા-દ્વિથી શોભતો એવો દ્રવિડ છંદનો પ્રાસાદ જાણવો.

૧.૧ વજ્રલી પ્રાસાદ :- સ્ત્રી સંજ્ઞક પ્રાસાદ છે પચ્ચીશ ભેદો છે. લંબચોરસ ગભંગુહની બહારના તલ છંદ ઘંટા વગરના ક્રમથી ભૂમિકા ચઢાવી. તેની ભૂમિકા ઉપર ગજપૃષ્ઠાકૃતિ શિખર કરવું. તેને ત્રિકલશ કરવા.

૧૨ ફાસનાકાર પ્રાસાદ :- આ પ્રાસાદને નયુ'સક પ્રાસાદ કહે છે, તેના ભેદ પચ્ચીશ છે. આ ભતિના પ્રાસાદને સામાન્ય પીઠ મંડોવર ઉપર છાજલીઓ કમચઃ ઉત્તરોત્તર સંકેત કરી ચડાવવી હોમ પર ઘંટા કલશ મૂકવા. બદ્ર ઉપર સિંહકર્ણ મોટો ઉદ્ગમ કરવો, કર્ણ ફાસનાકાર શૃંગો પશ્ચ ચઢાવાય છે. ફાસનાકાર પ્રાસાદમાં તલદર્શનમાં હસ્તાશુભ ઉપાંગોવાળા કૃત્ત કર્ણ અને બદ્ર વિશેષે હોય છે. ઉદકાન્તર-વર્જિત પાણીતાર વગરના ઉપાંગો હોય છે.

૧૩ સિંહાવલોકન પ્રાસાદ :- સિંહાવલોકન પ્રાસાદના પચ્ચીશ ભેદ છે. છાલ ઉપર ઉદ્ગમ તથા કર્ણે ઘંટા તથા સિંહ કરવા.

૧૪ રથારૂઢ પ્રાસાદ :- નાગર છંદથી ઉદ્ભૂત-શકટ-ગાડાના ઉપર નાગર છંદનો ત્રણ ચક્ર હોય તેવા આકારનો કામનાને દેવાવાળો રથારૂઢ છંદનો પ્રાસાદ બાણવો. અપરાજિત પૂરછા કહે છે કે હારુકર્ષ (કાષ્ટકાર્ય) થી ઉદ્ભૂત સિંહાવલોકન હારુના જેવા છંદ ને રથારૂઢ હોવાનું કહે છે.

નિવેદન

સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસના અનુશીલનમાં શિલ્પ સ્થાપત્ય વાસ્તુ વિદ્યા, ગૃહ પ્રાસાદ, મૂર્તિવિધાન વગેરેનો અભ્યાસ આવશ્યક છે. શિલ્પના અનેક ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે. પણ સરળ અને કઠીબદ્ધ શૈલી હોય તો સામાન્યમાં સામાન્ય કાર્યરત સમજી શકે અને તેનો સરળ રીતે ઉપયોગ કરી શકે. તે માટે આ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂવાર્ધ આપની પાસે રજુ કરેલ છે અને આજે શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ ઉત્તરાર્ધ નામનો શિલ્પગ્રંથ બહાર પાડવાની કલ્પના મારા હિતમાં થઈ અને તેને મૂર્તપર આપી આપની સમક્ષ રજુ કરતા સહર્ષ આનંદ અનુભવું છું. આપ સર્વે તેનો સફળ ઉપયોગ કરશો અને વિશેષ માણસો લાભ લેશે તો મારો પરિશ્રમ યથાર્થ ગણાશે. આપ દોષો નહિ જોતાં ગુણગ્રાહી બની સારાંશ ગ્રહણ કરશો એવી અભિલાષા.

આભાર દર્શન

નીચેના ગ્રંથોની સહાય લેવા બદલ સંપાદકોનો હું અત્યંત ઋણી છું અને આભાર માનું છું.

૧ રાજવલ્લભ	૧૧ વાસ્તુશાંતિ
૨ શિલ્પદિપક	૧૨ બાલબોધનયોતિષ
૩ જ્ઞાનપ્રકાશ ક્ષીપાણ્યવ	૧૩ ક્ષીરાણ્યવ
૪ શિલ્પરત્નાકર	૧૪ સમરાંગણ સુવધાર
૫ અપરાજિતપૃચ્છા	૧૫ અગ્નિપુરાણ
૬ વાસ્તુસાર પ્રકરણ	૧૬ મુદૂર્તમાર્તંડ
૭ પ્રાસાદમંડન	૧૭ મુદૂર્ત ચિતામણી
૮ કશ્યપશિલ્પ	૧૮ વાસ્તુરત્નાકર
૯ કલ્યાણકલિકા	૧૯ નિર્વાણકલિકા
૧૦ વાસ્તુપ્રતિષ્ઠા	૨૦ પ્રાસાદતિલક

આ પુસ્તકના સુંદર છાપકામ માટે ભરત પ્રિન્ટરીના માલીક કાંતિલાલ ડી. શાહ તથા તેમના સુપુત્રો કિરીટકુમાર કે. શાહ અને ભરતકુમાર કે. શાહનો પણ આભાર માનું છું.

સંપાદકના ગ્રંથાલયમાં સંગ્રહીત શિલ્પ-પુરાણો આદિ ગ્રંથોની નોંધ

હસ્ત લિખીત

- ૧ રાજવલ્લભ
- ૨ પ્રાસાદ મંડન.
- ૩ રૂપ મંડન

- ૪ દેવતા મૂર્તિપ્રકરણ.
- ૫ નિર્દોષ વાસ્તુ.
- ૬ ક્ષીરાણુવ

પ્રકાશિત ગ્રંથો.

- ૧ શિલ્પ રત્નાકર
- ૨ રાજવલ્લભ
- ૩ જ્ઞાન પ્રકાશ ક્ષીરાણુવ
- ૪ ક્ષીરાણુવ
- ૫ પ્રાસાદ મંડન-હિંદી
- ૬ પ્રાસાદ મંડન-ગુજરાતી
- ૭ જૂહક શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ ૧
- ૮ જૂહક શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ ૨
- ૯ જૂહક શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ ૩
- ૧૦ વાસ્તુ સાર પ્રકરણ
- ૧૧ અપરાજિત પૃથ્વી
- ૧૨ શિલ્પ દિપક
- ૧૩ દેવતા મૂર્તિપ્રકરણ
- ૧૪ રૂપ મંડન
- ૧૫ વૈજ્ઞાન સાગમ
- ૧૬ વિષ્ણુ સંહિતા

- ૧૭ તત્ત્વનિધિ
- ૧૮ શિલ્પ શાસ્ત્ર
- ૧૯ સાહિત્ય સંમેલન
- ૨૦ નૃત્ય ભારતી
- ૨૧ નૃત્ય મંજરી
- ૨૨ વિષ્ણુ ધર્મોત્તરપુરાણ
- ૨૩ પરિમાણ મંજરી
- ૨૪ કશ્યપ શિલ્પ
- ૨૫ શિલ્પરત્ન
- ૨૬ પ્રાસાદ મંડન રાજવલ્લભ
- ૨૭ જૂહ વિધાન
- ૨૮ પ્રત્નોત્તર રત્નચિંતામણી
- ૨૯ વાસ્તુ વિદ્યા
- ૩૦ ઇશાન દેવ ગુરૂ પદ્ધતિ
- ૩૧ કેશરાદિ પ્રાસાદ
- ૩૨ ભારતીય શિલ્પ સ્થાપત્ય

૪૩ મંડન કુંડ સિદ્ધિ
૪૪ અખિલ શ્રેયાર્થ ચિંતામણી
૪૫ કલ્યાણ કલિકા બા. ૧
૪૬ કલ્યાણ કલિકા બા. ૨
૪૭ લઘુ શિલ્પ આચતરવ
૪૮ ભારતીય મૂર્તિ કલા
૪૯ સુલભ વાસ્તુ શાસ્ત્ર
૫૦ કલા ચિંતન
૫૧ વાસ્તુ રાજવલ્લભ
૫૨ વાસ્તુ મુક્તાવલી
૫૩ શિલ્પ ચિતામણી
૫૪ વાસ્તુ પ્રતિષ્ઠા સંગ્રહ
૫૫ પ્રાસાદ મંડન-સંસ્કૃત
૫૬ પ્રતિમા લક્ષણ
૫૭ વાસ્તુ સારિણી
૫૮ વાસ્તુ રતનાકર
૫૯ શિલ્પ ચિતામણી બા. ૧ થી ૫.
૫૦ વિશ્વકર્મા શિલ્પ શાસ્ત્ર
૫૧ ભારતીય વાસ્તુ કલા
૫૨ હિમારત બાંધકામ
૫૩ વાસ્તુ વિદ્યા
૫૪ વિશ્વકર્મા વિદ્યા પ્રકાશ
૫૫ પરિકર સમિત્તા
૫૬ કચ્છનું સંસ્કૃતિ દર્શન
૫૭ અમદાવાદ સર્વ સંગ્રહ
૫૮ મૂર્તિ પૂજા
૫૯ ભતકાલંકાર
૬૦ જૈન ધારણા મંત્ર
૬૧ સુદૃઢ ચિતામણી

૬૨ સુદૃઢ માતૅડ
૬૩ આરંભ સિદ્ધિ
૬૪ દિન શુદ્ધિ દીપિકા
૬૫ વેદ વાસ્તુ
૬૬ પ્રાસાદ તિલક
૬૭ કુર્ગ વિધાન
૬૮ ભારતીય શિલ્પ સંહિતા
૬૯ અગ્નિ પુરાણ સંસ્કૃત
૭૦ અગ્નિ પુરાણ ગુજરાતી
૭૧ વિષ્ણુ પુરાણ
૭૨ બ્રહ્મ પુરાણ બા. ૧
૭૩ બ્રહ્મ પુરાણ બા. ૨
૭૪ બ્રહ્માંડ પુરાણ બા. ૧
૭૫ બ્રહ્માંડ પુરાણ બા. ૨
૭૬ મત્સ્ય પુરાણ બા. ૧
૭૭ મત્સ્ય પુરાણ બા. ૨
૭૮ યજ્ઞ પુરાણ
૭૯ નારદ પુરાણ
૮૦ ગરૂડ પુરાણ બા. ૧
૮૧ ગરૂડ પુરાણ બા. ૨
૮૨ ભગવતિ ભાગવત પુરાણ
૮૩ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ
૮૪ નારદીય મનુ સંહિતા
૮૫ બ્રહ્મ વૈવર્ત પુરાણ બા. ૧
૮૬ બ્રહ્મ વૈવર્ત પુરાણ બા. ૨
૮૭ શિવ પુરાણ બા. ૧
૮૮ શિવ પુરાણ બા. ૨
૮૯ વાયુ પુરાણ બા. ૧
૯૦ વાયુ પુરાણ બા. ૨

૯૧	ભવિષ્ય પુરાણ ભા. ૧	૧૧૦	કૃમ્ પુરાણ ભા. ૨
૯૨	ભવિષ્ય પુરાણ ભા. ૨	૧૧૧	નિર્વોણ કલિકા
૯૩	વામન પુરાણ ભા. ૧	૧૧૨	આચાર-દિનકર
૯૪	વામન પુરાણ ભા. ૨	૧૧૩	પ્રાસાદ મંજરી
૯૫	લિંગ પુરાણ	૧૧૪	અખીલ શ્રેયાર્થ ચિંતામણી
૯૬	મારકંડેય પુરાણ	૧૧૫	ભારતીય મૂર્તિકલા
૯૭	અથર્વ વેદ ભા. ૧	૧૧૬	ગુજરાત મૂર્તિ વિધાન
૯૮	અથર્વ વેદ ભા. ૨	૧૧૭	ધી શીર્ષીંગ ઈન ધી ટેમ્પલ ઓફ ગુજરાત
૯૯	ગુજરાતનું મૂર્તિવિધાન		
૧૦૦	કલા સૃષ્ટિ	૧૧૮	પ્રાસાદ તિલક
૧૦૧	સ્થાપત્ય કલા મિર્મસા	૧૧૯	ભારતીય શિલ્પ સંહિતા
૧૦૨	પ્રતિષ્ઠા સાર સંગ્રહ	૧૨૦	વાસ્તુ કલા નિધિ
૧૦૩	ખિરખ પ્રવેશ ભા. ૧	૧૨૧	જમ પૃમ્મ
૧૦૪	ખિરખ પ્રવેશ ભા. ૨	૧૨૨	વિશ્વકર્મા પુરાણ
૧૦૫	નારદિય ચમ સંહિતા	૧૨૩	ભારતીય અસ્મિતા
૧૦૬	એકાદશ ઉપનિષદ	૧૨૪	એશિયાની અસ્મિતા
૧૦૭	સામવેદ સંહિતા ભા. ૧	૧૨૫	વિશ્વની અસ્મિતા(મહાસંઘર્ષ ગ્રંથ)
૧૦૮	સામવેદ સંહિતા ભા. ૨	૧૨૬	વેદભાષ્ય (ચલ્કુવેદ, સામવેદ અથર્વવેદ)
૧૦૯	કૃમ્ પુરાણ ભા. ૧		

સં પા દ ઠ નો પ રિ ચ ય

સંવત ૧૯૬૫ના માર્ગશીર્ષ શુક્લ ૧ ભોમવારે જન્મ થયો. પિતાશ્રી યુનિલાલ વેલજી કશ્યપ ગોત્ર સોમપુરા બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિ.

શિલ્પ સ્થાપત્ય એ પરંપરાગત ઉત્તરતો આવેલ વારસો છે. જશકરજીભાઈ એ અમારા પ્રપિતામહ જેમણે શત્રુજય ઉપર ઉત્તંગ શિખરથી શોભી રહેલ ચીમુખ પ્રાસાદની રચના કરી અને ૧૮૬૨માં સંપૂર્ણ કર્યું, અમારા પિતામહ વેલજીભાઈ જેણે અનેક પ્રાસાદોની રચના કરી તેમાં પાલીતાણા શહેરમાં દિગમ્બર મંદિર, બોટાદ પાસે ગઢડા, પાળીઆદ અળાઉ જિનમંદિર આદિ. વેરાવળ પાસે આદરી જૈન પ્રાસાદ રચના, શામળાજી જીર્ણોદ્ધાર, કુંડલા પાસે ગાધકડા જૈન મંદિર, ભાવનગર પાસે વસ્તેજ જૈન દેરાસર આટલી માહિતી તો મળે છે. પિતાજી યુનિલાલ જેમણે કમ્બ વાગડમાં પ્લાસવા, કુતેગઢ, બેલા સૌરાષ્ટ્રમાં ઝીંજુવાડા, હસાડા, માંડલ, પાટડી આદિ કામોના જીર્ણોદ્ધાર કર્યા. આ સિવાય બીજા અનેક કામો કરેલ.

ગુજરાતી ચાર ધોષણ અભ્યાસ કર્યો પછી કૌટુંબીક સંજ્ઞગોને લઈ શિલ્પ કામમાં જોડાવાની જરૂર પડી. ધંધાદારી પ્રેરિતકલ જ્ઞાન સાથે શિલ્પશ્રેયોનો ૧૫ વર્ષે અભ્યાસ શરુ કર્યો અને ૧૮ વર્ષની વયે સ્વતંત્ર બીલ્ડીંગ કોન્ટ્રાક્ટના કામ શરુ કર્યા. પાલીતાણામાં જીવું શ્રાવિકાશ્રમ જે હાલ સમરથ ભુવન કહેવાય છે. ચાંદ ભુવન, ખુશાલ ભુવન, દિગમ્બર ધર્મશાળા, ખેબાની મસ્જિદ, આદિ બીલ્ડીંગ વર્ક કર્યા. રાજ્ય મહેલ, હવામહેલમાં કેટલુંક કામ કર્યું. આ ગામમાં બીલ્ડીંગના કામો ઘણા કર્યા અને પછી પ્રાસાદો બાંધવાનું કામ શરુ કર્યું. આજ સુધીમાં નીચે મુજબ પ્રાસાદ સ્થાપત્યોના કામો અને જીર્ણોદ્ધારોના કામો કર્યા છે.

નૂતન પ્રાસાદ શિલ્પ સ્થાપત્યો

શિલ્પાચાર્ય નંદલાલ યુનિલાલ સોમપુરા.

૧	ઠાલોદ જૈન દેરાસર	(ઉત્તર ગુજરાત)
૨	રીખડા શિવાલય	(ઉત્તર ગુજરાત)
૩	કદમગિરિ પૂર્વતરફનો પ્રાસાદ	(ભાવનગર જિલ્લો)
૪	જિનહત્તસૂરીશ્વરજી મંડપ બાબુની દૂક	પાલીતાણા
૫	કીપાચંદજી મહારાજ સ્મારક	(પાલીતાણા)
૬	મોતીલાલ ન્હાલચંદ દેરાસર મોતીશાદૂંક	પાલીતાણા શત્રુજય
૭	શ્રાવિકાશ્રમ જૈન દેરાસર (બુલુ)	પાલીતાણા
૮	નરશી દેશવજી જૈન દેરાસર	પાલીતાણા
૯	રામદાસ સ્વામી મંદિર	પાલીતાણા
૧૦	ગોહડીયા મહારાજ મંદિર	પાલીતાણા
૧૧	હત્રુમાન મંદિર	પાલીતાણા
૧૨	પુંડરીકસ્વામી જૈન મંદિર	અમરેલી
૧૩	સાવરકુંડલા જૈન મંદિર	સાવરકુંડલા
૧૪	બહારકોટ મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	વેરાવલ
૧૫	સીમંધરસ્વામી દિગમ્બર જૈન દેરાસર	સોનગઢ
૧૬	સમવસરજી દિગમ્બર જૈન દેરાસર	સોનગઢ
૧૭	સંન્યાસ આશ્રમ શિવાલય લક્ષ્મીનારાયણ અને જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય મંદિર	વિલેપારલે (વેસ્ટ) મુંબઈ
૧૮	ધેલા સોમનાથ મહાદેવ પ્રાસાદ	જસદણ સ્ટેટ
૧૯	શ્રી શાન્તિનાથ જૈન દેરાસર	વઢવાણ સીટી
૨૦	શ્રી શિતળનાથ જૈન દેરાસર	વઢવાણ સીટી
૨૧	હલરા જૈન દેરાસર	હલરા (કચ્છ વાગડ)

૨૨	અલીયાખાડા જૈન દેરાસર	ભામનગર
૨૩	પાનેલી જૈન દેરાસર	પોરબંદર
૨૪	ખોટાદ જૈન દેરાસર	ખોટાદ
૨૫	શ્રી પાર્શ્વનાથજી જૈન દેરાસર	સહર, રાજકોટ
૨૬	શ્રી યશોવિજયજી સ્મારક મંદિર	ડભોઈ
૨૭	ચોવીથ જિનાલય (વાસુપૂજ્યસ્વામી)	સુરેન્દ્રનગર
૨૮	મંડપ પટ્ટ દર્શન મંદિર	સુરેન્દ્રનગર
૨૯	મહેતાપોળ નેમનાથ પ્રાસાદ	વડોદરા
૩૦	લલીયાણા જૈન દેરાસર	(કચ્છ વાગડ)
૩૧	જંગી જૈન દેરાસર	(કચ્છ, વાગડ)
૩૨	આણુ શ્રી શાન્તિસૂરીશ્વર ગુરુ મંદીર	(રાજસ્થાન)
૩૩	બલહાણા જૈન દેરાસર	(સુરેન્દ્રનગર જીલ્લો)
૩૪	પુરપોતમ સુરચંદ જૈન દેરાસર	(કાંઠિવલી મુખ્ય)
૩૫	થાણાદેવડી જૈન દેરાસર	સોરઠ
૩૬	ભોરળી ચક્રેશ્વરી મંદીર	ભોરળી
૩૭	સમવસરજી પટ્ટ દર્શન મંડપ	ભોરળી
૩૮	ટંકારા માણીભદ્ર મંદિર	ટંકારા (ભોરળી)
૩૯	જૈન દેરાસર-આખરેચી	(ભોરળી)
૪૦	લાડોલ જૈન દેરાસર	ઉ. ગુજરાત
૪૧	લાડોલ વીર મંદિર	ઉ. ગુજરાત
૪૨	ઝરીયા નં. ૪. જૈન દેરાસર	ખિહાર
૪૩	બેરમા જૈન દેરાસર	ખિહાર
૪૪	કત્રાસ જૈન દેરાસર	ખિહાર
૪૫	ધ્રાંગધ્રા પાર્શ્વનાથજી જૈન દેરાસર	સુરેન્દ્રનગર
૪૬	સીમંધર સ્વામી દિગંબર મંદિર	વઢવાણ
૪૭	” ” ” ”	સુરેન્દ્રનગર
૪૮	” ” ” ”	રાણપુર
૪૯	” ” ” ”	વીંછીયા
૫૦	” ” ” ”	લાઠી

૫૧	છાણી મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	(જી. વડોદરા)
૫૨	હહેજ જૈન દેરાસર	(જી. ભરૂચ)
૫૩	ધંધુકા જૈન દેરાસર	(જી. અમદાવાદ)
૫૪	પુરૂષોત્તમ સુર્યનંદ જોડાડંગ જૈન દેરાસર	પ્રાંગણ
૫૫	વાસુપૂજ્ય સ્વામી જૈન દેરાસર	અંબાર (કચ્છ)
૫૬	શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર	અંબાર (કચ્છ)
૫૭	શ્રી નૌધણુવદર જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૫૮	સર્ધ જૈન દેરાસર	કચ્છ-વાગડ
૫૯	ગળપાદર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૦	ભચાઈ જૈન દેરાસર	કચ્છ વાગડ
૬૧	છસરા જૈન દેરાસર	(કચ્છ તા. મુંદ્રા)
૬૨	કારવણુ જૈન દેરાસર	જી. વડોદરા
૬૩	શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	ગોરેગાંવ (મુંબઈ)
૬૪	જવાહરનગર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૫	ઈન્દરા નગર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૬	વિવેકાનંદ નગર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૭	કેદારનાથ શિવાલય	ભમોદરા (તા. કુંડલા)
૬૮	સમવસરણુ મંડપ ધોળીપોળ	વઢવાણ
૬૯	શ્રી સ્વામીનારાયણ મહંતશ્રીજી ગુરૂ મંદિર	વઢવાણ
૭૦	મઢડા જૈન દેરાસર	(જી. ભાવનાગર)
૭૧	ભદ્રેશ્વર જિતવિજયજી ગુરૂ મંદિર	કચ્છ
૭૨	ચેમ્બુર શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૭૩	વરલી જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૭૪	બોરીવલી જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૭૫	કનકસુરિશ્વરજી ગુરૂ મંદિર	ભચાઈ (કચ્છ વાગડ)
૭૬	લાખેણી જૈન દેરાસર	(જી. ભાવનગર)
૭૭	ભોરબી શક્તિ પ્લોટ જૈન દેરાસર	ભોરબી
૭૮	માધાપર જૈન દેરાસર	(કચ્છ)
૭૯	ઇંડર શ્રી લક્ષ્મીસૂરીશ્વરજી ગુરૂ મંદિર	સાબરકાંડા

૮૦	પોશીના શુર મંદિર	સાબરકાંઠા
૮૧	શ્રી વડાલી ચોવીશ જિનાલય	સાબરકાંઠા
૮૨	પત્રી સમવસરણ મંદિર	કચ્છ
૮૩	શ્રી કેસરીયાળ મહામિથનાઠ પ્રાસાદ	પાલીતાણા
૮૪	હથોલ જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૮૫	સુઢામડા ચૌમુખ જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૮૬	શ્રી સુનિસુવતરવામી મહારાષ્ટ્ર બૂપણ મિથનાઠ મંડપ લગ્ય જિનાલય	ઘાટકોપર
૮૭	સંઘાણી જૈન દેરાસર	ઘાટકોપર
૮૮	વાંઢરા જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૮૯	ધોલવડ જૈન દેરાસર	મહારાષ્ટ્ર
૯૦	હઢીસર શાન્તિનાથજી જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૯૧	પુરુષોત્તમપાઠ જૈન દેરાસર	ભોરીવલી મુંબઈ
૯૨	નિજામાબાદ જૈન દેરાસર	આંધ્રપ્રદેશ
૯૩	ચુનડી જૈન દેરાસર	કચ્છ
૯૪	ભુજપુર જૈન દેરાસર	કચ્છ
૯૫	રતાડીયા અંબાજી મંદિર	કચ્છ
૯૬	જંગી જૈન દેરાસર	કચ્છ
૯૭	પરોલી જૈન દેરાસર	જી. પંચમહાલ
૯૮	શુર મંદિર	ખંભાત
૯૯	કદમ અમૃત જૈન દેરાસર	પાલીતાણા
૧૦૦	અંધેરી કાન્તિનગર જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૧૦૧	વિશ્વકર્મા મંદિર તલાબ	જી. ભાવનગર
૧૦૨	મોટીવાવડી જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૧૦૩	દિહોર જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૧૦૪	શ્રી સિદ્ધાચલ શણુગાર ઘેટીપાગ	પાલીતાણા
૧૦૫	પવઈ જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૧૦૬	કાંદિવલી ચોવીશ જિનાલય	મુંબઈ
૧૦૭	આઠોલા જૈન દેરાસર	મહારાષ્ટ્ર

૧૦૮	શીતલનાથ જૈન દેરાસર	સુરત
૧૦૯	વાસુપૂજ્યસ્વામી જૈન દેરાસર	સુરત
૧૧૦	મંદનબાગ જૈન દેરાસર	સુરત
૧૧૧	ચૌમુખજી દેરાસર	વલ્લભીપુર
૧૧૨	જૈન દેરાસર	રતનપર (ગાયકવાડી)
૧૧૩	જૈન ત્રીલોક મંદિર (ચેતારખર સ્થાનક દિગમ્બર)	ભીલાઈનગર
૧૧૪	શિવશક્તિ રામજી મંદિર	ઢસા (સૌરાષ્ટ્ર)
૧૧૫	ચોરવાડ જૈન દેરાસર	જી. જીનાગઢ
૧૧૬	ગુરૂમંદિર સાહિત્યમંદિર	પાલીતાણા
૧૧૭	ગુરૂમંદિર માંગરોળ	જી. જીનાગઢ
૧૧૮	ગુરૂમંદિર આદિ	જી. જીનાગઢ
૧૧૯	શિવાલય	હરમુર દેવળીયા (સૌરાષ્ટ્ર)

(પ્રાસાદ જીર્ણોદ્ધાર)

શ્રી નંદલાલ યુનીલાલ સોમપુરા-પાલીતાણા.

૧	પછેગામશિવાલય	જી. ભાવનગર
૨	કુંભજી શિવાલય	"
૩	ઢસાડા જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૪	ઝીજુવાડા જૈન દેરાસર	"
૫	શત્રુજય શેઠ મોતીશાની ટુંક દેરી ૬	પાલીતાણા
૬	શત્રુજય દેવશી પુનશી દેરાસર ચૌમુખ ટુંક	પાલીતાણા
૭	શત્રુજય ખરતરગચ્છ છત્રી ચૌમુખ ટુંક	પાલીતાણા
૮	તલાટી બાળુની ટુંક દેરીઓ ૨	પાલીતાણા
૯	શત્રુજય નરશી કેશવજી ટુંક દેરીઓ ૩	પાલીતાણા
૧૦	શત્રુજય કેશવજી નાયક ટુંક દેરીઓ ૪	પાલીતાણા

૧૧	વિઠલાપર જૈન દેરાસર	ઉ. શુજરાત
૧૨	ખોટાદ મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	ખોટાદ
૧૩	વીંછીયા જૈન દેરાસર	જમહજી સ્ટેટ
૧૪	શત્રુજય કપડવંજ જૈન દેરાસર	ખાલીતાણા
૧૫	શત્રુજય દિગમ્બર જૈન દેરાસર	ખાલીતાણા
૧૬	ગોડીજી જૈન દેરાસર ત્રીજો મજલો મંડપ	ખાલીતાણા
૧૭	ગોંડલ જૈન દેરાસર	જી. રાજકોટ
૧૮	સરખાર જૈન દેરાસર	જી. રાજકોટ
૧૯	વાંઢીયા જૈન દેરાસર	કમ્પ-વાગડ
૨૦	ભરૂડીયા જૈન દેરાસર	"
૨૧	સજીવા જૈન દેરાસર	"
૨૨	રાપર જૈન દેરાસર	"
૨૩	ગાગોદર જૈન દેરાસર	"
૨૪	ફતેપર જૈન દેરાસર	"
૨૫	ખેલા "	"
૨૬	ગેડી "	"
૨૭	કટારીયા "	"
૨૮	ભુટકીયા "	"
૨૯	લાકડીયા "	"
૩૦	ચોખારી "	"
૩૧	ચિત્રોડ "	"
૩૨	આધૈઈ "	"
૩૩	પાટડી જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૩૪	જેનાખાદ જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૩૫	આગલોડ સુમતિનાથ જૈન દેરાસર	ઉ. શુજરાત
૩૬	આમલોડ પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	ઉ. શુજરાત
૩૭	આમલોડ માણીભદ્રવીર જૈન દેરાસર	ઉ. શુજરાત
૩૮	ચિતામણી પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	બહારકોટ વેરાવલ
૩૯	માચલાકોટ જૈન દેરાસર પટદર્શન	વેરાવલ

૪૦	નેસડા રામજી મંદિર	જી. ભાવનગર
૪૧	નેસડા શિવાલય	જી. ભાવનગર
૪૨	મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	વઢવાણ
૪૩	પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	વઢવાણ
૪૪	આદિનાથ ચોવીશ જિનાવય	વઢવાણ
૪૫	મંજલ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૪૬	અંગીઆ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૪૭	માનકુવા જૈન દેરાસર	કચ્છ
૪૮	છાણી શિવાલય	જી. વડોદરા
૪૯	કટુડા જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૫૦	સુપાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર	અંબાર કચ્છ
૫૧	હલેજ ભુતેશ્વર મહાદેવ	જી. ભરૂચ
૫૨	ટીકર રણજી જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૫૩	નાની વાવડી કૃષ્ણ મંદિર	તા. પાલીતાણા
૫૪	ભુરખીયા હનુમાન	જી. ભાવનગર
૫૫	હડમતીયા હનુમાન	તા. પાલીતાણા
૫૬	ગઢડા જૈન દેરાસર	જી. ભાવનગર
૫૭	બોટાદ મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર શૃંગાર ચોકીઓ દેશાર્જનું દેરાસર પરામાં	બોટાદ
૫૮	શુંઢાળા જૈન દેરાસર	કચ્છ
૫૯	વરાડીયા જૈન દેરાસર	કચ્છ
૬૦	હરીયાલાલજી મંદિર	અંબાર કચ્છ
૬૧	વડાલી અમીઝરા પાર્શ્વનાથ	સાબરકાંઠા
૬૨	ખેડબ્રહ્મા જૈન દેરાસર	સાબરકાંઠા
૬૩	સુદામડા જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૬૪	સુદામડા સમવસરણ મંડપ	જી. સુરેન્દ્રનગર
૬૫	લોઅર પરેલ જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૬૬	જેસડા જૈન દેરાસર	કચ્છ વાગડ
૬૭	રામવાવ જૈન દેરાસર	”
૬૮	હોલતનગર જૈન દેરાસર શૃંગારચોકી ચૌમુખ દેરાસર મંડપ	બોરીવલી મુંબઈ
૬૯	અંધેરી જૈન દેરાસર	વેસ્ટ મુંબઈ
૭૦	મલાડ દેવચંદનગર	મુંબઈ
૭૧	ધાંગધા આદીશ્વર પ્રભુ જૈન દેરાસર	ધાંગધા

૭૨	પ્રાંગધ્રા સંભવનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર	પ્રાંગધ્રા
૭૩	" સુમતિનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર	"
૭૪	" પાર્શ્વનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર	"
૭૫	અમીજરા પાર્શ્વનાથની દેરીઓનો જીર્ણોદ્ધાર	વડાલી-સાબરકાંઠા
૭૬	છંડર જૈન દેરાસર	"
૭૭	લોડાઈ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૭૮	ભુવડ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૭૯	ટીકર (મુળી) જૈન દેરાસર	જી. સુરેન્દ્રનગર
૮૦	મોહનપુર જૈન દેરાસર	સાબરકાંઠા
૮૧	માટુંગા વાસુપૂજ્યસ્વામી જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૮૨	મલ્લીનાથ પ્રભુ જૈન દેરાસર ઠાઠાવાડી	પાલીતાણા
૮૩	શત્રુજય દિગંબર જૈન દેરાસર દેરીઓ	"
૮૪	બ્રહ્મેશ્વર મહાદેવ	"
૮૫	નાગનાથ મહાદેવ	"
૮૬	ભવાની માતા	"
૮૭	ભીડભંજન મહાદેવ	"
૮૮	સુદામડા પ્રત્યક્ષ જૈન મંડપમાં	સુદામડા
૮૯	ગઢડા દેરાસર શિખર મંદિર પુનઃ જીર્ણોદ્ધાર	ગઢડા
૯૦	શાહપુર મંગળ પારેખનો ખાંચો જૈન દેરાસર	અમદાવાદ
૯૧	લક્ષ્મીનારાયણ મંદિર	પાલીતાણા
૯૨	વાંઠ જૈન દેરાસર	કચ્છ
૯૩	મુંદ્રા જૈન દેરાસર	"
૯૪	ગોરેગાંવ જૈન દેરાસર	મુંબઈ
૯૫	મહાવીરસ્વામી જૈન દેરાસર	ખેડા
૯૬	હીંગનઘાટ જૈન દેરાસર	મહારાષ્ટ્ર
૯૭	વરતેજ જૈન દેરાસર	જી. ભાવનાગર
૯૮	ઠાંસા શિવાલય	જી. ભાવનાગર
૯૯	શાન્તિનાથ ભગવાન દેરાસર	ખીલ્લીમીરા (જી. સુરત)
૧૦૦	ભીડભંજન મહાદેવ ત્રિચોડી	પાલીતાણા

શ્રી ગુરુદેવ વિશ્વકર્મા

શ્રી વિશ્વકર્મા સ્થાપત્ય વાસ્તુકર્મના આદ્યસૂત્રધાર, દેવોના શિષ્યી અને આપણા પૂજ્ય ગુરુદેવ આપણે તેમના સંખંધી ઓછું જાણીએ છીએ, તેઓ કોણ ! અને તેમની ઉત્પત્તિ વિષે આપણે ખાસ જાણવાની આવશ્યકતા છે.

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિનું કારણ જન્મત પિતામહ બ્રહ્મા

સમસ્ત સૃષ્ટિ તેમનાથી ઉત્પન્ન થઈ છે. બ્રહ્માના જન્મથી અંગમાંથી ધર્મની ઉત્પત્તિ થઈ. દક્ષ પ્રજાપતિને સાઈઠ કન્યાઓ ઉત્પન્ન થઈ. તેમાંથી ૧૦ ધર્મને આપી, તેમાં વસુ નામની કન્યામાંથી આઠ પુત્રો થયા તે અષ્ટવસુ કહેવાયા. ૧ આપ, ૨ ધ્રુવ ૩ સોમ, ૪ ધર, ૫ અનિલ, ૬ અનલ ૭ પ્રત્યુષ, ૮ પ્રભાસ. એ આઠ વસુ કહેવાયા.

પ્રભાસવસુ અલકનંદાના કિનારે બદ્રિકાશ્રમ પાસે તપ કરી રહ્યા હતા. હાલ તે વસુધારા કહેવાય છે. ત્યાં યૃહસ્પતિની બહેન અને મહર્ષિ અંગીરાની પુત્રી યોગસિદ્ધા ઉત્તમ સ્ત્રી હતી. કામની શત્રુ હતી. અખંડ કૌમાર્યવૃત્ત પાળવાના નિયમવાળી હતી. ક્યાંયે આશક્ત થયા વગર આખા જગતમાં ફર્યા કરતી હતી. તે અહીં વસુધારાએ તપ કરતા પ્રભાસવસુને જોઈ સુગ્ધ થઈ અને તેમની સેવામાં ત્યાં રોકાયાં. સમાધિમાંથી મુક્ત થતાં પ્રભાસવસુએ પૂછ્યું તમે કોણ છો ? અને અહિં આવવાનું પ્રયોજન ?

યોગસિદ્ધાએ પોતાના અંતરની વાત કહી. હું આપની જીવનપથ ત સેવા કરવાની ઈચ્છા રાખું છું. આપ અંગિકાર કરશો. હું અંગિરાની પુત્રી અને દેવગુરુ યૃહસ્પતિની બહેન છું. પ્રભાસવસુએ સહર્ષ સ્વિકાર કર્યો, તેમના બંનેના યોગથી વિશ્વકર્માની ઉત્પત્તિ થઈ. તેમણે શિવ અને હયગ્રીવ પ્રભુ પાસેથી શિષ્યવિદ્યા શ્રદ્ધા કરી. પૂર્વે ઈંદ્રની દેવધાનીનગરી, દક્ષિણે ચમની સંચમીનગરી, પશ્ચિમે વરુણની વિભાવરી નગરી અને ઉત્તરે કુબેરની અલકાપુરી નગરી આદિની રચના કરી. બ્રહ્માના પુત્ર ૧ સ્વયંભૂવમનુ આશ્વેત-વરાહકલ્પના પ્રથમ મન્વંતરાધિપતિ મનુ હતા, તેમના પુત્ર ૨ ઉત્તાનપાદ તેમના ૩ ધ્રુવ તેમના ૪ ત્રિલોચિ તેમના ૫ રિપુ, ૬ ચાક્ષુષ, ૭ ઉરગ, ૮ અંગ, ૯ વેન ૧૦ પૃથુ-પૃથુના જન્મ સાથે સ્વર્ગમાંથી આજગવ નામનું ધનુષ્ય પડ્યું.

પૃથુએ સૃષ્ટિ ઝાડો અને પહાડોથી આત્મશાદિત જોઈ તેણે આજગવ ધનુષ્ય ધારણ કરી ઝાડો અને પહાડોનો નાશ કરવા માંડ્યો. આથી સૃષ્ટિ ગાયતું રૂપ ધારણ કરી બ્રહ્મલોકમાં બ્રહ્મા પાસે ગઈ. પૃથુ પણ બાણ સાથે બ્રહ્મા પાસે આવ્યા. સૃષ્ટિદેવી પૃથુને જોઈ થયેયરતી સૃષ્ટિએ બ્રહ્માને હકીકત કહી બ્રહ્માએ પૃથુને શાંત થવા કહ્યું અને હું દેવશિલ્પી વિશ્વકર્માને સૃષ્ટિ ઉપરની રચના કરવા મોકલું છું. તે યોગ્ય કરશે. પહાડો અને વૃક્ષોનો નાશ ન કર વિશ્વકર્માએ આ સૃષ્ટિ પર આવી અનેક નગરો, ગામો, કવંટો, પહલી આદિની રચના કરી. પૃથુ રાજાના નામ પરથી આ સૃષ્ટિનું નામ પૃથ્વી પડ્યું. પ્રભને વસવાટ કરાવી આપવાથી પ્રભ રાજી થઈ તેથી પૃથુને રાજા એવું બિરૂદ આપ્યું.

વિશ્વકર્માને ચાર પુત્ર જન્મ, વિજય, સિદ્ધાર્થ અને અપરાજિત. વિશ્વકર્માએ ચાર પુત્રોને વાસ્તુ કર્મનો પ્રતિબોધ કર્યો, તે અનેક શિલ્પકર્મો તરીકે વિખ્યાત થયા. વિશ્વકર્માને સંજ્ઞા નામની પુત્રી હતી તે સૂર્યને આપેલ સંજ્ઞા (રાનાદે)થી વૈવસ્વતમનુ થયા તે અત્યારે ચાલતા ૭ મા મન્વંતરના મન્વંતરાધિપતિ છે. તેનાથી ઇક્ષ્વાકુ આદિ પુત્રોથી સૂર્યવંશ ચાલ્યો. સૂર્યવંશની આઘ જનની સંજ્ઞા છે, તે વિશ્વકર્માની પુત્રી છે.

સત્ય જ્ઞાન સુખ સ્વરૂપમમલં પંચાનનં પાવનમ્ ।

વેદાંતે પ્રતિપાદ્યમાન વિભવં વિશ્વૈકનિર્માતરમ્ ॥

સર્વં પ્રાણી મનોતરસ્ત પ્રસવં સર્વાત્મકં સર્વદા ।

વંદે દેવમહર્નિશં હૃદિમુદા શ્રીવિશ્વકર્મામિદં ॥

સત ચિત્ત આનંદ સ્વરૂપ એવા પ્રભુ કે જેમનું સ્વરૂપ સત્ય, જ્ઞાન તેમજ સુખમય છે તેવા પવિત્ર પાંચ મુખવાળા કે જેમના વૈભવનું વર્ણન વેદાંતોથી સિદ્ધથયેલું છે. તેવા સમસ્ત જગતના એક માત્ર નિર્માણ કરતાં તેમજ સઘળા પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહેનારા તેમજ જેમાંથી આ સમસ્ત જગત ઉત્પન્ન થયું છે તેવા વિશ્વકર્મા દેવને હું હૃદયમાં પ્રસન્ન ચિત્તથી પ્રણામ કરું છું.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુવિદ્યાયામ્ (પૂર્વાર્ધ)

વિષયો :- ભૂપરીક્ષા, ભૂમિશુદ્ધિ, દિક્સાધન. સૂત્રધારલક્ષણ, હસ્તપ્રમાણ, વાસ્તુ ઉત્પત્તિ, વાસ્તુ ક્ષેત્રાત્મક, વાસ્તુદેવતા વિધાન, વાસ્તુપૂજન, દેવબલી, ગૃહારંભ, માસ, રાશિ, તિથિ, યોગ, ભદ્રાજ્ઞાન, વત્સજ્ઞાન, દિશા, સૂત્રારંભ, નક્ષત્રો, ખનન મુહૂર્ત, પ્રાસાદ ગૃહ આદિ શિલાન્યાસ મુહૂર્ત, શિલાન્યાસ વિધિ, કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા, શિલાપ્લવ ફળ, આયાદિ એકવીશ અંગો, નામ, રાશિ, નક્ષત્ર પ્રમાણે દેવ દેવીઓ જોવાનું કોષ્ટક આદિ અનેક વિષયોથી સભર કાઉન આઠ પેજ સારા કાગળ તેમજ આટલે પેપર પર ઉપયોગી ફોટાઓથી ભરપૂર અલભ્ય અને અમૂલ્ય ૪૦૦ પેજનો દળદાર ગ્રંથ કિંમત રૂ. ૩૫=૦૦

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુવિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

વિષયો :- પ્રાસાદોત્પત્તિ, ભૂપરીક્ષા, આયાદિ એકવીશ અંગો મેળવવાના સ્થાન, સૂત્રારંભ, નક્ષત્ર-વાર, સૂત્રારંભદોષ પરિહાર ફલાનિ, ખનન, શિલાન્યાસ, આચાર્ય શિલ્પી-પૂજન, પ્રાસાદ શુભદ્રવ્યો, પ્રાસાદ ભૂમણિ લક્ષણ, જગતિ વિધાન, નાભિદોષ, જિનપ્રાસાદ આયતનાદિ વર્ણન, કોલીવિધાન, પ્રાસાદ નિરૂપણ, મંડોવર વિધાન, દ્વાર માન, પ્રતિહાર વર્ણન, દ્વારમાન પ્રતિમા, લિંગ, મંડપનિરૂપણ, છંદ-પદ-દોષ, શિખર વિધાન ધ્વજદંડ, કલશ પ્રમાણ, કેશરાદિ પચ્ચીશ સાન્ધાર પ્રાસાદ વર્ણન, ઋષભાદિ ઘોતેર પ્રાસાદ વર્ણન, જિનકલ્પદ્રુમ, કમલભૂષણ આદિ જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ વર્ણન, પૂર્ણભદ્રાદિ નાગર પ્રાસાદ વિધાન, સમસ્ત દેવ મૂર્તિ સ્વરૂપ લક્ષણ વિધાન, પ્રતિષ્ઠા વિધાન આવા અનેક વિષયોથી ભરપૂર દળદાર ગ્રંથ. કાઉન આઠ પેજ, સારા કાગળ તેમજ અનેક વિષયોને ઉપયોગી આટલે પેપર પર સુંદર ચિત્રો સહ ખાસ ઉપયોગી અને શાસ્ત્રોક્તવિધિ યુક્ત અમૂલ્ય ૭૫૦ પેજનો દળદાર ગ્રંથ આજેજ વસાવો કિંમત રૂ. ૬૦=૦૦

ગૃહ નિરુપણ વાસ્તુવિદ્યાયામ્

વિષય :- ભૂપરિક્ષા, ખનન ક્ષીલક રોપણ અને ફળ, શિલાન્યાસ, જ્યોતિષ્ય નિરૂપણ, ગૃહાદિ ફળો અને વેધ નિરૂપણ વાસ્તુ પ્રવેશ વિધાન આદિ અનેક વિષયોથી પરિપૂર્ણ ગ્રંથનું છપાઇ કામ ચાલી રહ્યું છે. કિંમત રૂ. ૨૫-૦૦

અગાઉ ગ્રાહક થનારને માટે કિંમત રૂ. ૨૦-૦૦

શિલ્પ તત્ત્વાર્થ ચિન્તન

સરળ ગુજરાતીમાં ભૂ પરીક્ષા, ભૂમિ શુદ્ધિ, શલ્ય શોધન હસ્તાદિ પ્રમાણ, આયાદિ એકવીશ અંગો મેળવવાનું વિધાન, શુભાશુભ ફળ, સુત્રારંભ-ખનન શિલાન્યાસ, પ્રાસાદ નિર્માણ ભૂમિ, પ્રાસાદ ઉત્પત્તિ, પ્રાસાદ નિરૂપણ, જગતી-પીઠ-મંડોવર સ્વરૂપ દ્વાર લક્ષણ. મંડપ વિધાન, વિતાન, સંવરણા સ્વરૂપ દર્શન, શિખર નિરૂપણ, સાન્ધારાદિ પ્રાસાદ, જિન પ્રાસાદ લક્ષણ મૂર્તિ વિધાન, પ્રતિષ્ઠા વિધાન અદિ વિષયો સંક્ષેપમાં લેવામાં આવશે. બુક તરીકે સાથે રાખી શકાય અને દરેક વિષયોનું જ્ઞાન સરળ ગુજરાતીમાં હોવાથી આછું ભણેલ શિલ્પકારોને પણ ઉપયોગી થઇ પડશે.

થોડા વખતમાં બહાર પડશે. કિંમત રૂ. ૩૫-૦૦

પ્રા સિ સ્થા ન :-

નંદલાલ ચુનીલાલ સોમપુરા

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

૨૫ “શિલ્પાચતન”

હાથીખાના, રતનપોળ

સર્વોદય સોસાયટી

અમદાવાદ

પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્

ઉત્તરાર્ધ

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રાસાદોત્પત્તિ નામ્નો પ્રથમોઽધ્યાય		શિલાન્યાસ નામ્નો દ્વિતીયોઽધ્યાય	
મંગલાચરણ	૧	આચાદિ એકવીશ અંગે	
સ્તુતિ	૨	આચાદિ મેળવવાના સ્થાન	૧૭
પ્રાસાદોત્પત્તિ ચૌદજાતિય.	૩	સાધના કરેલ ક્ષેત્રનું ફળ, સૂત્રારંભ	
ઉત્તમ અષ્ટ જાતિ	૪	નક્ષત્રો, ખનન મુદ્દત	૧૮
પ્રાસાદ નિર્માણ ભૂમિ	૫	સૂત્રારંભે વારા, સૂત્રારંભે રેખા,	
પ્રાસાદારંભે દેવપૂજનમ્	૬	સૂત્રારંભે દોષપરિહાર, ખનન ફલાનિ	૧૯
સૂત્રધાર લક્ષણ	૭	ભૂમિ શુદ્ધિ	૨૦
સૂત્રધાર લક્ષણ	૮	ખનન રાહુ, કિફવૃષ ચક્ર	૨૧
કર્મકૃત શિલ્પીના કર્તવ્યો	૯	જ્યોતિષ, શિલ્પમતે ખનન, કૈાણ,	
ભૂ પરીક્ષા	૧૦	માસ ફલાનિ	૨૨
પ્લવ ભૂમિ	૧૧	ગૃહારંભે રાશિ ફલાનિ, વત્સ દિશા	૨૩
પ્રશસ્તા, નિષિદ્ધા, મૃત ભવિત		વત્સ ચક્ર	૨૪
ભૂમિ લક્ષણ	૧૨	વાસ્તુ પૂજન, ૬૪ પદ ભદ્રક વાસ્તુ	૨૫
હસ્ત કરળી પ્રમાણ	૧૩	૮૧ પદ કામદ વાસ્તુ	૨૬
હસ્ત રચના, હસ્તના દેવો	૧૪	ભૂમિ ખનન	
જેષ્ઠ, મધ્ય, કનિષ્ઠ હસ્તમાન		રેણુ કિફ ફલ, ભૂમિ ખનન નિષ્ક્રમ,	૨૭
અષ્ટવિધ સુત્રો	૧૫	શિલા ચક્ર	૨૮
અષ્ટવિધ સુત્ર દર્શન	૧૬	શિલા નામાનિ	૨૯

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શિલા પ્રમાણ	૩૦	પ્રાર્થના.	૫૩
કૂર્મ પ્રમાણ	૩૧	શિલા પ્રતિષ્ઠા ન ચાલયેત	૫૪
શિલામાન કૂર્મ, અષ્ટ શિલા પ્રમાણ	૩૨	શિલા ન્યાસ શુભાશુભનિમિત્તો	
પ્રાચીન ગ્રંથ શિલાપ્રમાણ		અથ વજ્રપંજર સ્તોત્રમ્	૫૫
આયુધ વસ્ત્ર	૩૩	શિલાન્યાસ વસ્તુની ચાદી	૫૬
શિલા સ્વરૂપ	૩૪		
નવ નિધિ કુંભો, કૂર્મ શિલા વિધાન	૩૫	પ્રાસાદનિરૂપણ નામ્નો તૃતીયોઽધ્યાય	
કૂર્મ મુખ, કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા મહાકલ,		પ્રાસાદ શુભ દ્રવ્યો	
અષ્ટ શિલા પ્રતિષ્ઠા ફલ	૩૬	શિલ્પ શાસ્ત્રના જ્ઞાતા	૫૭
શિલા પ્લવ, પ્રાર્થના શિલાન્યાસ		શિલ્પી સર્વાંગે દેવતા પ્રાસાદ દેવસ્વરૂપ	૫૮
પછી શુભકર્મો	૩૭	પ્રાસાદ ભતિરજ્જલ	
પક્ષનાભ, યોગનાભ સંસ્થાપન	૩૮	પ્રાસાદ નિર્માણ ફલ	૫૯
શુભ વારા, શિલાન્યાસ નક્ષત્ર	૩૯	પ્રાસાદ નગરની શોભારૂપ,	
કદમ ગણધર પ્રાસાદ દર્શન	૪૦	દેવ નિવાસ લોક કલ્યાણકારી	૬૦
નક્ષત્ર વૃષવાસ્તુ ચક્ર	૪૧	મોટીવાવડી પ્રાસાદ દર્શન	૬૧
શિલાન્યાસ નિષ્ક્રમ	૪૨	પ્રાસાદ દેશાનુક્રમ	૬૨
શિલા પ્રતિષ્ઠા વિધિ, આચાર્ય,		પ્રાસાદ વિપ્રાદિ જ્ઞાતિ	
શિલ્પી, ગૃહપતિ લક્ષણ	૪૩	વર્ણ સાત્વિક, રાજસ, તામસ,	૬૩
શિલાભિષેક રત્ન		પ્રાસાદ દેશાનુક્રમ	૬૪
ધાત્વૌષધિનિ ન્યાસ	૪૪	પ્રાસાદ ન્યૂનાધિક લક્ષણ	૬૫
શિલાન્યાસ અને રત્નાદિન્યાસ મંત્રો	૪૫	પ્રાસાદ ચતુર આદિ જગતી સ્વરૂપો	૬૬
ચતુઃ શિલા પ્રતિષ્ઠા વિધિ	૪૬	પ્રાસાદ ભ્રમણ લક્ષણ	૬૭
પંચ શિલા પ્રતિષ્ઠા વિધિ	૪૭	જગતીના નામો	૬૮
શ્રી કાંદીવલી જૈન દેરાસર મુખ	૪૮	જગતી સ્વરૂપ વિભાગ	૬૯
પ્રાર્થના	૪૯	જગતી સ્વરૂપ દર્શન	૭૦
નવ શિલા પ્રતિષ્ઠા	૫૦	ચતુઃપદ્ધિ જગતીના નામો	૭૧
પ્રાર્થના	૫૧	જગતીના નામો, દેવવલ્લભ	૭૨
અષ્ટાપદ કદમ ગણધર કેસરીચાળ	૫૨	જગતી, દેવ વલ્લભ	૭૩

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
જિનેન્દ્રસ્ય શુભ જગતી	૭૪	નિરંધાર પ્રાસાદ, વિના શાસ્ત્ર	
જગતી વર્ણન	૭૫	મંડપ, દીપ સ્થાન	૧૦૦
જગતી વર્ણન	૭૬	પ્રાસાદે કૌલિવિધાન	૧૦૧
આચતન	૭૭	અરશિલા માન	૧૦૨
આચતન	૭૮	અરશિલા કૌટક	૧૦૩
આચતન	૭૯	ભિક્ષુ નિર્માણ	૧૦૪
આચતન	૮૦	લીટ્ટ માન.-૧	૧૦૫
ગણપતિ શિવ આચતન	૮૧	લીટ્ટ માન.-૨	૧૦૬
બ્રહ્મા વિષ્ણુઆતન	૮૨	પીઠ ઉદયમાન	૧૦૭
સૂર્ય ગૌર્યા જિનેન્દ્રાચતન	૮૩	પીઠ માન કૌટક-૧	૧૦૮
અતુમુખ બાવન જિનાલય	૮૪	પીઠમાન કૌટક-૨	૧૦૯
બાવન જિનાલય	૮૫	પીઠોદય ધરમાન	૧૧૦
બલાણક લક્ષણ	૮૬	ક્ષીરાણુવ પીઠોદયમાન	૧૧૧
ત્રિપુરુષ પ્રતિષ્ઠા	૮૭	પીઠમાન કૌટક-૩	૧૧૨
ત્રિમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા	૮૮	પીઠધર માન	૧૧૩
પ્રાસાદો સંસ્થાનોન્માન લક્ષણ	૮૯	ક્ષીરાણુવ પીઠમાન	૧૧૪
નાભિ દોષ	૯૦	પીઠધર નિર્ગમ	૧૧૫
પ્રદક્ષિણા, શિવ પ્રણાલ નિષ્ક્રમ	૯૧	સ્વરૂપ દ્રવ્યે સાધારણ પીઠમાન	૧૧૬
જૈન દર્શન જિન પ્રણાલ	૯૨	સમસ્ત પ્રાસાદોદયમાન-૧	૧૧૭
દેવતા દિગ્ભાગ	૯૩	પ્રાસાદ ઉદયમાન કૌટક	૧૧૮
શિવ સ્નાનોદક	૯૪	પ્રાસાદ ઉદયમાન-૨, ૩, ૪	૧૧૯
જિન પ્રાસાદ અતુર્લિપ્ત, દેવ કુલિકા	૯૫	પ્રાસાદ ઉદયમાન કૌટક-૨	૧૨૦
બાવન જિનાલય	૯૬	પ્રાસાદ ઉદયમાન કૌટક-૩	૧૨૧
ઘોતેર જિનાલય, રથશાલા,		પ્રાસાદ ઉદયમાન કૌટક-૪	૧૨૨
પૌષધશાલા વિધાન	૯૭	ઉદયમાન હીનાધિક	૧૨૩
બ્રમ યુક્ત પ્રાસાદ	૯૮	૧૪૪ વિલાગ મંડોવર	૧૨૪
બ્રમ યુક્ત મંડપ	૯૯	મંડોવર દર્શન ૧૪૪ ભાગ	૧૨૫

વિષય	પૃષ્ઠ
કુંભક	૧૨૬
મંડોવર દર્શન	૧૨૭
મંડોવર દર્શન	૧૨૮
કલશ અંતરપટ્ટ કપોતાલી	
પંચિકા લક્ષણ	૧૨૯
જંઘા લક્ષણ	૧૩૦
મંડોવર સ્તંભદર્શન	૧૩૧
ઉદ્ગમ ભરણી	૧૩૨
પદ્યુક્ત શિરોવટી કપોતાલી	૧૩૩
છાંદ	૧૩૪
ચતુઃ પ્રકારજંઘા	૧૩૫
મેરૂ મંડોવર કક્ષાસન સ્તંભ	૧૩૬
મેરૂ મંડોવરમાન, સાધારણ મંડોવર,	
મંડોવર થર સમસૂત્રપ્રમાણ	૧૩૭
મેરૂ મંડોવર ચતુષ્ટિકા દર્શન	૧૩૮
૧૦૮-૨૦૭ વિભાગ મંડોવર	૧૩૯
૧૬૯ ૫૭ વિભાગ મંડોવર	૧૪૦
થર સમસૂત્ર પ્રમાણ,	
ઉદ્ગમરના ઉદય વિભાગ	૧૪૧
પ્રાસાદ રચના,	
પ્રતિમા પાદ સંસ્થાન	૧૪૨
પ્રતિમા પાદ સંસ્થાન	૧૪૩
પાદ્ય સંસ્થાન, ગર્ભગૃહ વિભાગ	૧૪૪
દેવો પદ સ્થાન અન્યમતે	૧૪૫
ગર્ભગૃહભિત્તિ માન ફાલના	૧૪૬
યમચુદ્ધી દોષ, સાધાર નિરંધાર,	
પ્રાસાદ તલ દર્શન	૧૪૭
મંડોવર દર્શન	૧૪૮

વિષય	પૃષ્ઠ
દ્વારલક્ષણ નામનો ચતુર્થોઽધ્યાય	
દ્વાર દિશા, નાગર દ્વારમાન	૧૪૯
દ્વારમાન કોણક	૧૫૦
દ્વારમાન કોણક	૧૫૧
ક્ષીરાણ્વ મત દ્વારમાન	
ભૂમિજ દ્વારમાન	૧૫૨
પ્રાવિડ દ્વારમાન	૧૫૩
ભૂમિજ પ્રાવિડ દ્વારમાન કોણક	૧૫૪
દ્વારમાન કોણક	૧૫૫
દ્વારમાન વિભક્તિ	૧૫૬
ત્રિશાખા, પંચશાખા, સપ્તશાખા,	
નવશાખા તલદર્શન	૧૫૭
દ્વાર શાખે આચાદિ નિર્ણય	૧૫૮
શાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૫૯
શાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૦
શાખ વિભક્તિ, ત્રિશાખ લક્ષણ	૧૬૧
ત્રિશાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૨
પંચશાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૩
પંચશાખ લક્ષણ	૧૬૪
સપ્તશાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૫
સપ્તશાખ લક્ષણ	૧૬૬
શાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૭
નવ શાખ સ્વરૂપ દર્શન	૧૬૮
શાખ ઉદ્ગમર શંખુદ્વાર દર્શન	
ઉત્તરંગ મૂર્તિ દર્શન	૧૬૯
ઉત્તરંગ મૂર્તિ દર્શન	૧૭૦
ઉદ્ગમર શંખુદ્વાર	
પ્રાતિકાર ઉત્તરંગ દર્શન	૧૭૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શંખુદ્વાર ઉદ્ધાર		દ્વાર પ્રતિષ્ઠા	૧૯૬
ગર્ભગૃહ મંડપતલમાન	૧૭૧	વત્સલિક	૧૯૭
અર્ધ ચંદ્ર	૧૭૩	વત્સલ્યક દ્વારચક્ર	૧૯૮
ઉદ્ધાર માન	૧૭૪	દ્વારચક્ર દર્શન, દ્વાર સ્થાપન યોગ	૧૯૯
દેવતા દિગ્મુખાધિકાર	૧૭૫	દ્વાર સ્થાન વિધિ	૨૦૦
દેવતા દિગ્મુખાધિકાર	૧૭૬	દ્વાર ન્યાસ	૨૦૧
પંચઆયતન		પ્રતિમા પ્રમાણ, પ્રાસાદ રેખામાન,	
દેવતા દિગ્મુખાધિકાર	૧૭૭	ગર્ભમાન	૨૦૨
શંખુદ્વાર આસદર્શન	૧૭૮	દ્વાર માને મૂર્તિ પ્રમાણ	૨૦૩
શિવ પ્રતિહારો	૧૭૯	મૂર્તિ માન	૨૦૪
શિવ પ્રતિહારો	૧૮૦	હસ્તાંશુલ માને પ્રતિમા	
વિષ્ણુ પ્રતિહારો	૧૮૧	પ્રમાણ કોષ્ટક	૨૦૫
બ્રહ્મા પ્રતિહારો	૧૮૨	શિવલિંગ જલધારી પ્રમાણ,	
ભાસ્કરો પ્રતિહારો	૧૮૩	જલધારી સ્વરૂપ	૨૦૬
ભાસ્કરો પ્રતિહારો	૧૮૪	પીઠીકા સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૦૭
શ્રી ગણેશ પ્રતિહારો	૧૮૫	પીઠીકા સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૦૮
ગૌરો પ્રતિહાર	૧૮૬	પીઠીકા ફલ લક્ષણ	૨૦૯
અંકિકાયા પ્રતિહારો	૧૮૭	લિંગ સહિત જલાધારી, પંચ સૂત્ર,	
અંકિકાયા પ્રતિહારો	૧૮૮	શિવાલય લિંગ પ્રવેશ	૨૧૦
જિનેન્દ્ર પ્રતિહારો	૧૮૯	દ્વારમાર્ગે લિંગ પ્રવેશ	
દ્વાર દષ્ટિનિર્ણય	૧૯૦	ફલ પ્રનાલ નિર્ણય,	
દ્વાર દષ્ટિનિર્ણય	૧૯૧	શિવ સ્નાનોદ્ધક ગુપ્ત	૨૧૧
દ્વાર દષ્ટિનિર્ણય	૧૯૨	અન્યદેવ પ્રનાલ વિધાન	૨૧૨
દ્વીપાષ્ટક દેવતાદષ્ટિ સ્થાન	૧૯૩	મંડપાધિકાર નામનો પંચમોઽધ્યાય	
વિશેષ દેવ દષ્ટિ સ્થાન	૧૯૪	મંડપ પ્રમાણ	૨૧૩
દક્ષકુર કેર દષ્ટિવિધાન વાસ્તુ સાર	૧૯૫	મંડપ વિધાન	૨૧૪
વસુનંદિ પ્રતિષ્ઠા સારોદ્ધાર		મંડપના પદ વિભાગ	૨૧૫
દષ્ટિ સ્થાન	૧૯૫	સુલદ્રાદિધાર મંડપ	૨૧૬

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
મંડપ દર્શન	૨૧૭	સ્તંભો અલંકૃત	૨૪૦
વર્ધમાનાદિ ગૃહમંડપો	૨૧૮	કક્ષાસન દર્શન	૨૪૧
પુષ્પકાદિ મંડપ દર્શન	૨૧૯	કક્ષાસન દર્શન	૨૪૨
પુષ્પકાદિ મંડપ વર્ણન	૨૨૦	કક્ષાસન દર્શન	૨૪૩
" " "	૨૨૧	કક્ષાસન દર્શન	૨૪૪
" " "	૨૨૩	વીતરાગ પ્રાસાદે મંડપ વિધાન	
" " "	૨૨૪	ચતુર્મુખ પ્રાસાદે મેઘનાદાદિ મંડપ	૨૪૫
મંડપના મતાંતર નોંધ	૨૨૫	વિતરાગ ચતુર્દિશુ પ્રાસાદ પ્રમાણ	
મેઘોદિ પંચ વિશતિ મંડપા	૨૨૬	ચોવીશ જિનાલય દર્શન	
મેઘોદિ મંડપ લક્ષણ	૨૨૭	બાવન જિનાલય	૨૪૬
પ્રાગ્રીવાદિ ષોડશ મંડપ દર્શન	૨૨૮	બોતેર જિનાલય બલાણક લક્ષણ	૨૪૭
પ્રાગ્રીવાદિ મંડપ વર્ણન	૨૨૯	બલાણક લક્ષણ	૨૪૮
મંડપ ક્ષાલનાધિકાર	૨૩૦	બલાણક લક્ષણ	૨૪૯
કક્ષાસન સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૩૧	સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૫૦
સોપાન પંક્તિ	૨૩૨	સ્વરૂપ લક્ષણ	૨૫૧
શિવનાદાદિ મંડપ દર્શન	૨૩૩	અષ્ટાપદ કદમગણધર	
શિવનાદાદિ મંડપ લક્ષણ	૨૩૪	કેસરીયાળ પાલીતાણા	૨૫૨
મંડપ પ્રવેશ દ્વાર	૨૩૫	રથશાલા ચતિનાશ્રય વિધાન	૨૫૩
મંડપાલંકાર	૨૩૬	ગવાક્ષ લક્ષણ	૨૫૪
કલાત્મક ઉદ્દેગમ દર્શન,		ગવાક્ષ સ્વરૂપ	૨૫૫
મંડપ સ્તંભ ઉચ્ચાર્થ પ્રમાણ	૨૩૭	વિશેષ મંડપો	૨૫૬
સાન્ધાર મહાપ્રાસાદોના		વર્ધમાનાદિ, પુષ્પકાદિ મેઘોદિ	
પ્રાગ્રીવ મંડપ ઉદયમાન	૨૩૮	મંડપ કોષ્ટક	૨૫૭
ષટ્ સ્તંભ સમ વિસમ,		શુભદ્રાદિ, લતિનાદિ પ્રાગ્રીવ આદિ	
અમસૂત્ર પ્રમાણ અને		ષોડશ તથા પંચવિંશતી	
સ્તંભ વિસ્તાર પંચસૂત્ર	૨૩૯	મન્દર આદિ મંડપો	૨૫૮
સ્તંભ વિસ્તાર વિશેષ		મંડપો કોષ્ટક	૨૫૯
અમાણ્ય સ્તંભ સ્વરૂપ		મંડપ વર્ણન	૨૬૦

વિગત	પૃષ્ઠ
કોલ કાચલા વિતાન	૨૬૧
મંડપો પરિવિતાન વિધાન-૧	૨૬૨
વિતાન વિધાન-૨	૨૬૩
કુંભી સ્વરૂપ	૨૬૪
વિતાન વિધાન-૩	૨૬૫
અન્ય વિતાન છંદાધિકાર	૨૬૬
વિતાન છંદ દેવતાગુકમ	૨૬૭
વિતાન છંદ	૨૬૮
વિતાન છંદ	૨૬૯
વિતાન છંદ	૨૭૦
દેવતા વાહન સ્થાન વાહનોદય	૨૭૧
સ્તંભ પ્રતિષ્ઠા	૨૭૨
ગૃહારંભે ત્રિચક્ર, કૂર્મચક્ર, સ્તંભ સ્થાપન અગ્નિકૌશ્લ, પાટ, પદ્મશિલા, શુકનાશ	૨૭૩
પ્રાસાદ પુરૂષ આદિ મુહૂર્તો જંઘા દર્શન, પાટ ચક્ર, સ્તંભ ચક્ર	૨૭૪
પ્રવેશદ્વાર દર્શન	૨૭૫
પંચ તોરણ હિદોલકા વિધાન	૨૭૬
સંવરણા વિધાન	૨૭૮
સંવરણા નામ વિભક્તિ	૨૮૩
પ્રતોલ્યા લક્ષણ	૨૮૪
હાંશ પ્રમાણ	૨૮૬
સ્તંભ સ્વરૂપ દર્શન	૨૮૭
પ્રાસાદ દોષ પરિહાર વાસ્તુ શાસ્ત્ર પ્રશંસા	૨૮૮
વાસ્તુ શાસ્ત્રાવતાર, વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રવર્તક	૨૯૦

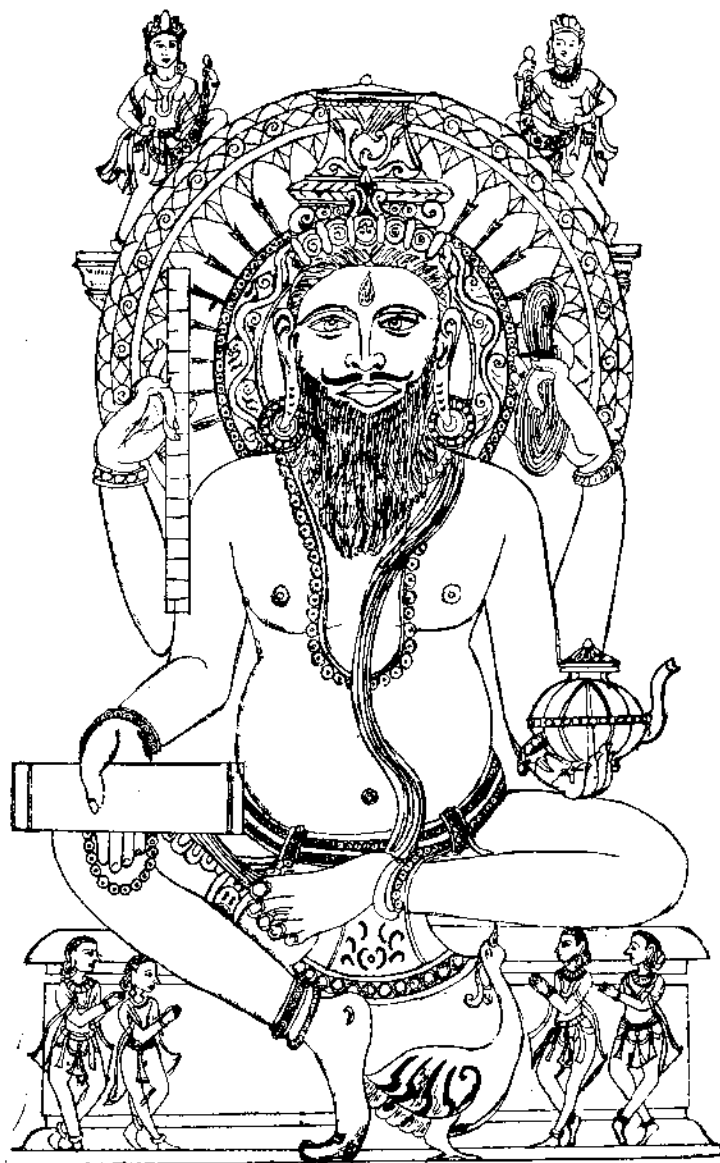
વિગત	પૃષ્ઠ
વાસ્તુ શાસ્ત્ર જ્ઞાતા સૂત્રધાર પૂજન	૨૯૧
વાસ્તુ કર્મનો અધિકાર	૨૯૨
વાસ્તુપીઠ સામગ્રી અધિકાર	
દેવપૂજા સામગ્રી અધિકાર સોમપુરા વિષે પ્રભાસઅંડ	૨૯૩
શિલ્પીના ૧૪ દોષો	૨૯૪
શાસ્ત્ર પ્રશંસા	૨૯૫
શિવલિંગ ન્યુનાધિક વાસ્તુદોષ	
વાસ્તુ દ્રવ્ય શિલ્પીકૃતદોષો	૨૯૬
વાસ્તુ અંગ દોષો	૨૯૭
માન પ્રમાણ	૨૯૯
શાસ્ત્રવિધિ પ્રાસાદ મંડપ ચતુઃ પ્રવેશ	૩૦૧
સુપંક ગૃહ	૩૦૨
સમૂલ ગૃહ પ્લવ ભૂમિ	૩૦૨
સિંહચુને વાહરડું દુગ્ધપાન દર્શન	૩૦૩
ભૂમિ નિર્ણય ચલ્ય શુદ્ધિ	૩૦૫
નામિ વેધ	૩૦૬
વાસ્તુ પૂજન છંદદોષ	૩૦૭
ચમચુદિલ દોષ	૩૦૮
ભિજ દોષ મહામમં દોષ	૩૦૯
શુકનાશ, ઘંટા સમસૂત્ર, ગૃહમંદિર ક્ષવજહંડ, વિધાન, પ્રતિમા વિધાન	૩૧૦
પ્રતિમા દોષ, ચેરપુર હસ્તિ દર્શન	૩૧૧
પ્રતિમા દોષ	૩૧૩
આકોલા જૈન દેરાસર સાઈડ દર્શન	૩૧૬
આકોલા જૈન દેરાસર તલ દર્શન	૩૧૭
પ્રતિમા ઉત્થાપન વિધાન	૩૧૮
જીર્ણોદ્ધાર વિધાન	૩૧૯
દેવ પ્રદક્ષિણા	૩૨૦
દેવ વિસર્જન વિધિ	૩૨૨

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શિવરત્નનાં અધિકાર નામનો સપ્તમોઽધ્યાય		ધ્વજ દંડ સ્થાપન વિધાન	૩૬૬
પ્રાસાદ ભત્તિ	૩૨૩	ધ્વજ દંડ માન પ્રમાણ	૩૬૭
શિખર ઉદ્દેશ્ય પ્રમાણ	૩૨૪	ધ્વજદંડ નામો વિધાન	૩૬૮
કોલિ ભેદ	૩૨૫	ધ્વજદંડ વિધાન	૩૭૦
શિખર શૃંગ પ્રમાણ	૩૨૬	ધ્વજ દંડકલા વિધાન ધ્વજ વિના	
રેખા ભેદો	૩૨૭	પ્રાસાદ	૩૭૩
પંચ નાશિકા	૩૫૦	ધ્વજ રોપણ પુણ્ય સાત પ્રતિષ્ઠા	૩૭૪
સપ્ત, નવ નાશિકા	૩૫૧	ચતુર્દશ શાન્તિકાનિ	૩૭૫
વાલંજર પ્રમાણ	૩૫૨	પ્રાસાદ ન્યાસ	૩૭૬
ઋધ વેધ	૩૫૪	આમલસાર સ્થાપન મુદ્દત્	૩૭૭
શિખર ભદ્ર ગવાક્ષ વિધાન શુકનાશ		કેશરાદિ સાન્ધાર પ્રાસાદ	૩૭૮
સ્વરૂપ ઉદ્યમાન	૩૫૫	શ્રી ઋષભાદિ દ્વિસાત પ્રાસાદ	૪૦૫
કોકિલા પ્રાસાદ પુત્ર	૩૫૬	શ્રી જિન કલ્પદ્રુમ	૪૬૫
આમલસાર લક્ષણ	૩૫૭	જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ લક્ષણ	૫૫૮
આમલસાર દેવસ્વરૂપ વિધાન	૩૫૮	શ્રી 'પૂર્ણ' ભદ્રાદિ નાગર પ્રાસાદ	૬૦૧
કલશ લક્ષણ	૩૬૧	દેવતા મૂર્તિ સ્વરૂપ લક્ષણ	૬૦૮
પ્રાસાદ પુરૂષ વિધાન	૩૬૫	પ્રતિષ્ઠા વિધાન	૬૫૩

ਸ਼ਿਲਪ ਸਮੂਹਿ ਧਾਰਨੁ ਬਿਘਾਸਮ੍

[ਭਿਲਾਸਕ੍]

गुरुदेव श्री विन्ध्यकर्मा,

શ્રી ગણેશાય નમઃ

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ ॥

ઉત્તરાર્ધ

પ્રાસાદોત્પત્તિ નામ્નો પ્રથમોઽધ્યાય

મંગલાચરણ

ગણેશાય નમસ્તસ્મૈ નિર્વિઘ્નસિદ્ધિદેતવે ।

આદિગૌરીસમુદ્ભૂત-તેજસે સમ્ભૂતાય વૈ ॥ ૧ ॥

નિર્વિઘ્નપણે પોતાના કામની સિદ્ધિને માટે મહામાયા પાર્વતીદેવીના અફૂલત તેજથી ઉત્પન્ન થયેલ શ્રી ગણેશદેવને નમસ્કાર કરું છું ૧.

મહામાયેતિ યા ગીતા ચિન્મયી મુનિસત્તમૈઃ ।

તનોતુ વાગ્વિલાસં મે જિવ્હાયાં સા સરસ્વતી ॥ ૨ ॥

મહાશિવોએ જેની સ્તુતિ કરી છે, એવી જ્ઞાનમયી મહામાયા સરસ્વતીદેવી છે, તે મારી જીભ ઉપર એસી વાણીને વિસ્તાર કરો. ૨.

વિશ્વકર્મા પૂજનમ્

નમામિ વિશ્વકર્માણં સર્વં સૂત્રપ્રવર્તકમ્ ।

પ્રાસાદાદિ પ્રસિદ્ધચર્થં સર્વં સિદ્ધિ સમૃદ્ધિમ્ ॥ ૩ ॥

સર્વ સૂત્રના પ્રવર્તક એવા વિશ્વકર્માને હું નમસ્કાર કરું છું. પ્રાસાદ આદિ પ્રસિદ્ધ અર્થ સર્વ સિદ્ધિથી સમૃદ્ધ છે. ૩.

સર્વ લોક હિતાર્થાય પ્રણીતં વિશ્વકર્મણા ।

વાસ્તુશાસ્ત્ર મિદં પૂર્વ સુરલોકે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૪ ॥

પૂર્વે દેવલોકમાં જે વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રતિષ્ઠિત હતું તે સર્વલોકના હિત અર્થે વિશ્વકર્માએ કહેલ છે. ૪.

સુષ્ટયાદ્ય સૂત્રધારસ્ય પ્રાસાદાદ્વિશ્વકર્મણઃ ।

શિલ્પ સ્મૃતિ બ્રૂતે સૂત્રધારેષુ નંદલાલ ॥ ૫ ॥

સુષ્ટિના આદિ સૂત્રધાર શ્રી વિશ્વકર્માની કૃપાથી સૂત્રધાર શ્રી નંદલાલ શિલ્પ સ્મૃતિ નામના ગ્રંથને કહે છે. ૫.

ગૃહે પુરો વિધિઃ પ્રોક્તો વિનિવેશપ્રવેશને ।

સપ્ત વિદુષા કાર્યો દેવતાયતનેષ્વપિ ॥ ૬ ॥

ગૃહ બનાવવાની તથા તેમાં પ્રવેશ કરવાની વિધિ વાસ્તુ શાસ્ત્રમાં વિક્ષાનો એ બતાવી છે. તે જ વિધિ પ્રમાણે દેવાલયમાં પણ કાર્ય કરવું. ૬.

શિવ પૂજનમ્

દિશાદ્રેરૂત્તરે પાર્શ્વે ચારુદારુવનં પરમ્ ।

પાવનં શક્કરસ્થાનં તત્ર સર્વેઃ શિવોઽર્ચિતઃ ॥ ૭ ॥

હિમાલય પર્વતની ઉત્તર દિશામાં સુંદર દેવદાર વૃક્ષોનું મોટું વન છે. આ મહાદેવનું પવિત્ર તીર્થસ્થાન છે. ત્યાં સર્વ દેવ અને દેત્યો આદિ એકઠા મળીને મહાદેવની પૂજા કરી. ૭.

પ્રાસાદ જાતિ

પ્રાસાદાકારપૂજામિ-ર્દેવદૈત્યાદિભિઃ ક્રમાત્ ।

ચતુર્દશ સમુત્પન્નાઃ પ્રાસાદાનાં ચ જાતયઃ ॥ ૮ ॥

દેવ અને દૈત્યાદિએ મળી પ્રાસાદની આકૃતિ કરી, મહાદેવની પૂજા કરી, જેથી ચૌદ પ્રકારના પ્રાસાદની જાતિ ઉત્પન્ન થઈ. ૮.

પ્રાસાદોત્પત્તિ ચૌદજાતિય્

યત્ર યેષાં કૃતા પૂજા તત્ર તન્નામકાવાસ્તુ તે ।

પ્રાસાદાનાં સમસ્તાનાં કથયિષ્યામ્યનુક્રમમ્ ॥ ૯ ॥

સુરૈસ્તુ નાગરાઃ સ્થાતા દ્રાવિડા દાનવેન્દ્રકૈઃ ।

લતિનાશ્ચૈવ ગન્ધર્વૈર્-યક્ષૈશ્ચાપિ વિમાનજાઃ ॥ ૧૦ ॥

વિદ્યાધરૈર્મિશ્રકાશ્ચ વસુમિશ્ચ વરાટકાઃ ।

સાન્ધારાશ્ચોરગૈઃ સ્થાતા નરેન્દ્રૈર્મૂર્મિજાસ્તથા ॥ ૧૧ ॥

વિમાનના નાગરચ્છન્દાઃ સૂર્યલોક સમુદ્રવાઃ ।

નક્ષત્રાધિપલોકોક્તા-ચ્છન્દા વિમાનપુષ્પકાઃ ॥ ૧૨ ॥

પાર્વતીસમ્ભવાઃ સેના વલમ્યાકારસંસ્થિતાઃ ।

હરસિદ્ધયાદિદેવીભિઃ કાર્યાઃ સિંહાવલોકનાઃ ॥ ૧૩ ॥

વ્યન્તરસ્થિતદેવૈસ્તુ ફાંસનાકારિણો મતાઃ ।

ઈન્દ્રલોકસમુદ્ભૂતા રથાશ્ચ વિવિધા મતાઃ ॥ ૧૪ ॥

જે જે દેવોએ પ્રાસાદ આકારની આકૃતિ કરી મહાદેવની પૂજા કરી તે પ્રમાણે નામ વાળી પ્રાસાદની જાતિ ઉત્પન્ન થઈ તે અતુકમે કહે છે.

૧ દેવતાઓના પૂજનથી નાગર જાતિ. ૨ દાનવોના પૂજનથી દ્રાવિડ જાતિ. ૩ ગન્ધર્વોના પૂજનથી લતિના જાતિ. ૪ યક્ષોના પૂજનથી વિમાન જાતિ. ૫ વિદ્યાધરોના પૂજનથી મિશ્ર જાતિ. ૬ વસુદેવોના પૂજનથી વરાટક જાતિ. ૭ નાગ દેવોના પૂજનથી સાન્ધાર જાતિ. ૮ નરેન્દ્રોના પૂજનથી મૂર્મિજા જાતિ. ૯ સૂર્ય દેવોના પૂજનથી વિમાન નાગર જાતિ. ૧૦ ચંદ્રદેવોના પૂજનથી વિમાનપુષ્પક જાતિ. ૧૧ પાર્વતીદેવીના પૂજનથી વલમ્યા જાતિ. ૧૨ હરસિદ્ધિ આદિ દેવીઓના પૂજનથી સિંહાવલોકન જાતિ. ૧૩ વ્યન્તરસ્થિત દેવોના પૂજનથી ફાંસનાદિ જાતિ. ૧૪ ઈન્દ્રલોકના દેવોના પૂજનથી રથાકાર જાતિ. આ રીતે આ ચૌદ જાતિના પ્રાસાદો ઉત્પન્ન થયા. ૬ થી ૧૪.

ઉત્તમ અષ્ટ જાતિ પ્રાસાદ

નાગરા દ્રાવિડાશ્ચૈવ ભૂમિજા લતિનાસ્તથા ।

સાવન્ધારા વિમાનાદિ-નાગરાઃ પુષ્પકાક્ષિતાઃ ॥ ૧૫ ॥

મિશ્રકાસ્તિલકૈઃ શૃંગૈ-રણ્ટો જાતિષુ ચોતમાઃ ।

સર્વદેવેષુ કર્તવ્યાઃ શિવસ્યાપિ વિશેષતઃ ॥ ૧૬ ॥

ચૌદ જાતિના પ્રાસાદોમાં નાગર, દ્રાવિડ, ભૂમિજ, લતિન, સાન્ધારા, વિમાનનાગર, વિમાનપુષ્પક અને મિશ્ર એ આઠ જાતિનાં પ્રાસાદ ઉત્તમ છે. એ બધા શૃંગો અને તિલકો વડે સુશોભિત છે, તે માટે એ આઠ જાતિના પ્રાસાદ સર્વ દેવોને માટે બનાવવા શ્રેષ્ઠ છે, તેમાં પશુ મહાદેવ માટે તો વિશેષ કરીને બનાવવા એ વધારે શ્રેયસ્કર છે. ૧૫, ૧૬.

પ્રાસાદાનાં ચ સર્વેષાં જાતયો દેશમેદતઃ ।

ચતુર્દશ પ્રવર્તન્તે જ્ઞેયા લોકાનુસારતઃ ॥ ૧૭ ॥

સર્વ પ્રાસાદોની જાતિ દેશ ભેદનાં અનુસાર થાય છે, તેમાં મુખ્ય ચૌદ જાતિ પ્રવર્તક છે તેનું જ્ઞાન લોકાનુસાર બધાનું ૧૭.

લક્ષ્યલક્ષણતોઽમ્યાસાદ્ ગુરુમાર્ગાનુસારતઃ ।

પ્રાસાદમથનાદીનાં સર્વજ્ઞાનમવાપ્યતૈ ॥ ૧૮ ॥

પ્રાસાદ અને બવન આદિ બનાવવા માટે સર્વે પ્રકારનું શિલ્પજ્ઞાન તેનાં લક્ષ્ય અને લક્ષણના અભ્યાસ વડે અથવા ગુરુશિક્ષા વડે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. ૧૮.

પ્રાસાદ નિર્માણ ભૂમિ

મહેન્દો મલયશ્ચૈવ સિંહશ્ચ વિક્રમસ્તથા ।

સમુદ્રઃ પારિજાતશ્ચ શ્રી શૈલશ્ચ તથા ચુદઃ ॥ ૧૯ ॥

નીલશ્ચ શ્વેતશૃંગશ્ચ ચન્દ્રઃ પ્રભાસ સમ્ભવઃ ।

ગન્ધમાદનો જયન્તૌ પ્રાપ્તા શ્વેતસમ્ભવઃ ॥ ૨૦ ॥

ગજ્ઞાયા યમુનાયાશ્ચ નર્મદાયા સ્તટે તથા ।

ગોદાવર્યાઃ સરસ્વત્યાઃ । સન્ધૌ પૃષ્ઠ તથવચ ॥ ૨૧ ॥

તાપી મહી તુલ્ગમદ્રા કાવેરી ચન્દ્ર ભાગિકા ।
પયસ્વતી સામ્રમતી કૃષ્ણા નીરાચ નિર્મલા ॥ ૨૨ ॥

મીમાક્ષી સિંહકા રુયાતા નીલોદભવા ચ વેત્રકી ।
રેવતી મધુરા રુયાતા વિશ્વામિત્રી ચ મૂલકા ॥ ૨૩ ॥

કુરુક્ષેત્રે ચ ગઙ્ગાયામન્ત વેદ્યા તથૈવ ચ ।
નૈમિષે કુલ્જાપ્રકેષુ મહાકાલ વને તથા ॥ ૨૪ ॥

સિદ્ધાયતન તીર્થેષુ નદીનાં સઙ્ગમેષુ ચ ।
ઉર્વરીષુ સ્મશાનેષુ ચત્વરે ઉદકાશ્રિતે ॥ ૨૫ ॥

સુપ્રદેશે શુભે રમ્યે ગન્ધરે ગિરિમાંશ્રિતે ।
વનેચોપવને ચૈવ યત્ર વા રોચતે મનઃ ॥ ૨૬ ॥

નગર ગ્રામ પુર્મધ્યે સ્થેટકે ચૈવ કર્વટે ।
તટાગ કૂપ માશ્રિત્ય પ્રસિદ્ધ નૃપ માર્ગકે ॥ ૨૭ ॥

શુભદિને શુભઋક્ષે સુલગ્ને સુમુહૂર્તકે ।
આદૌચ ભૂપરીક્ષાયાં શકુનંદિ વિલોકયેત્ ॥ ૨૮ ॥

સૂત્રધાર શાસ્ત્ર યુક્તા વાસ્તુ વેદો પલક્ષકઃ ।
સૂત્ર કંઘી સમાયુક્તઃ સર્વ શાસ્ત્રસુકૌશલ ॥ ૨૯ ॥

મહેન્દ્ર, મલયગિરિ, સિંહ, વિક્રમ તથા સમુદ્રતટ, પારિજાત, શ્રીશૈલગિરિ તથા અબુદ, નીલગિરિ, શ્રવેતશૃંગ, ચંદ્રક્ષેત્ર પ્રભાસ, ગન્ધમાદન, જયંત, શ્રવેતગિરિ ઉપર, ગંગા, યમુના નર્મદા તટે, ગોદાવરી, સરસ્વતી, સિન્ધુ પૃષ્ઠે, તાપી, મહી, તુલ્ગમદ્રા, કાવેરી, ચંદ્રમાળા, પયસ્વતી, સામ્રમતી, કૃષ્ણા, નીરા અને નિર્મલા, ભીમા, સિંહકા, રુયાતા, નીલોદામવા, વૈતરણી, રેવતી, મધુરા, વિશ્વામીત્રી અને મૂલકા, કુરુક્ષેત્રે અને ગંગા, યમુના સંગમે, નૈમિષ્યાવને, વૃન્દાવને. મહાકાલ વને અને સિદ્ધપુરુષોના આશ્રમે, નદીના સંગમે, સ્મશાન ભૂમિમાં, જળાશયે, સુંદર સ્થળે, શુભ રમ્ય ભૂમિમાં, શુદ્ધામાં, પર્વતના આશ્રયે, વને અને ઉપવને, મનને રૂચે તે સ્થળે, નગર, ગામ, પુરની મધ્યે, નાના ગામે અને કર્વટે (તાલુકે), તળાવ તથા કુવાના આશ્રયે, પ્રસિદ્ધ રાજ્યમાર્ગે,

શુભ દિને તથા શુભ નક્ષત્રે, સારા લગ્ને સુમુહૂર્તે, પહેલા ભૂમિ પરિક્ષા કરવી, શુભ શુકન ભેવા, સૂત્રધાર શાસ્ત્રનો બાણકાર, વાસ્તુવેદોના લક્ષણ બાણનાર, સૂત્ર અને હસ્તનું પ્રમણ બાણનાર, સર્વ શાસ્ત્રમાં કુશળ હોવો બેઠએ. ૧૯ થી ૨૬.*

પ્રાસાદારંભે દેવપૂજનમ્

તદા ક્ષેત્રે પ્રતિષ્ઠા તુ પુણ્યસ્થાને સુશોભને ।
 આચાર્ય ધ્વજધારૈશ્ચ પૂજા મહોદિતા ॥ ૩૦ ॥
 આદૌતુ પૂજયેદદેવં ગણનાથ વિનાયકમ્ ।
 સિદ્ધિ બુદ્ધિ સમાયુક્તં મુદા વિધિ વિધાનતઃ ॥ ૩૧ ॥
 બ્રહ્મા વિષ્ણુશ્ચ રુદ્રશ્ચ પૂજનીયા પ્રયત્નત્ ।
 યેષાં સ્મરણ માત્રેણ સર્વ સિદ્ધિઃ પ્રજાયતે ॥ ૩૨ ॥
 ક્ષેત્રપાલં તતોઽભ્યર્ચેત્ લાભાર્થી સુજટાધરમ્ ।
 યોગિનીર્વટુકં દેવીઃ કુમારીઃ સવિશેષત્ ॥ ૩૩ ॥
 સર્વ દેવા સ્તતઃ પૂજ્યા દિક્કાલાશ્ચતતોઽર્ચયેત્ ।
 પ્રતિદિક્પાલદેવાશ્ચ તજ્જાતીય સર્પર્યવા ॥ ૩૪ ॥
 વાસ્તુપૂજા વિધાનં તુ કર્તવ્યં દિશકાત્તથૈ ।
 નિર્વિધ્નં ચ મવેતત્ર હેતુકાદિ સમર્ચને ॥ ૩૫ ॥
 વરુણાર્ચા વિધાનં તુ વિશેષાત્કારયેત્તત્ ।
 આચાર્ય પૂજયેદ્વત્સ વિપ્રૈશ્વ સુન્દરમ્ ॥ ૩૬ ॥

* જૈન ચેત્યાલયં ચેત્યમુત નિર્માપયનશુભમ્ ।

ધાંછન્ સ્વસ્ય નૃપાદેશ્વ વાસ્તુશાસ્ત્ર ન લંઘયેત્ ॥ ૧૭ ॥

આપણું તથા રાજન અને પ્રજાનું કલ્યાણ ચાહતા હોય તેણે વાસ્તુશાસ્ત્ર અનુસાર જિનમંદિર અને જિન પ્રતિમા બનાવવા.

પ્રતિષ્ઠા સારોદ્ધાર. -૧૭

રમ્યે સ્તિગ્ધં સુગંધાદિ દૂર્વાઘાઢયાં સ્વતઃ શુચિમ્ ।

જિન જન્માદિના વાસ્યે સ્વીકુર્યાદ્ભૂમિમુત્તમામ ॥ ૩૮ ॥

મંદિર નિર્માણ માટે એવી ભૂમિ પસંદ કરવી કે ચીકણી, સુગંધી અથવા ધ્રો વિગેરે ઘાસ યુક્ત અને સ્વચ્છ શુદ્ધ હોય, અથવા જિનેન્દ્રના જન્માદિ કલ્યાણકથી પવિત્ર હોય.

પ્રતિષ્ઠા સારોદ્ધાર. -૧૮

સૂત્રધારં તતોઽભ્યચે દષ્ટ સૂત્ર પ્રબોધકમ્ ।

હસ્તપૂજા વિધાનં તુકતવ્યં ત્વપરાજિત ॥ ૩૭ ॥

ભૂમિદાનં તતોદધાદ ગોમદ્દિષ્યશ્ચ સંયુતમ્ ।

દિરણ્ય વસ્ત્ર છત્રાદ્યૈ મહાદાનૈ ક્ષમાપયેત્ ॥ ૩૮ ॥

પૂજા ઘટિ વિધાનં ચ કૃત્વા કર્મ સમારંભેત્ ।

સર્વં સિદ્ધયતિ તત્કર્મ સર્વં કામ ફલપ્રદમ્ ॥ ૩૯ ॥

તેજ ક્ષેત્રમાં સુશોભન અને પૂણ્યસ્થાને આચાર્ય અને સૂત્રધારે પ્રતિષ્ઠા કરી પૂજા મહોત્સવ કરવો.

પ્રથમ ગણનાથ વિનાયકનું સિદ્ધિ બુદ્ધિ સહિત વિધિ વિધાન પૂર્વક પૂજન કરવું.

પ્રદ્યા, વિષ્ણુ અને શિવનું પ્રચત્ને કરી પૂજન કરવું, તેમના સ્મરણ માત્રથી સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ મળે છે.

લાભાર્થે જટાધારી ક્ષેત્રપાલનું પૂજન કરવું. યોગિની, બટુક અને સરસ્વતીનું વિશેષે કરી પૂજન કરવું, સર્વ દેવો સહિત દિક્ષપાલનું પૂજન અર્ચન કરવું. પ્રતિ-દિક્ષપાલ પ્રદ્યા તથા શેષનું પણ પૂજન કરવું. વાસ્તુપૂજન દિશા ઉત્તમ બેઈ વિધિપૂર્વક પૂજન કરવું. આચાર્ય અને વિપ્રનું સુંદર રીતે પૂજન કરવું હે અપરાજિત ! સૂત્રધારે અષ્ટસૂત્ર તથા હસ્તપૂજન વિધિ વિધાન પૂર્વક કરવું.

ગૃહપતિએ ભૂમિદાન, ગૌ, બેશ અને અશ્વ સહિત સુવર્ણ વસ્ત્ર, છત્રી આદિ મહાદાન આપી ક્ષમા માંગવી, પૂજા બલી કાર્ય આરંભે કરવા, એ સર્વ સિદ્ધિ અને સર્વ કાર્યમાં ફલ આપનાર છે. ૩૦ થી ૩૯.

સૂત્રધાર લક્ષણ

વિશ્વકર્મોવાચ

શુણુ વત્સ યથાન્યાયં સૂત્રધારસ્ય લક્ષણમ્ ।

શાસ્ત્રજ્ઞઃ કુશલો દક્ષો વાસ્તુ વિદ્યાવિબોધક ॥ ૪૦ ॥

સૂત્રધારો મહાપ્રાજ્ઞઃ ષટ્કર્મસુનિરન્તરમ્ ।

ભૂવન કોશ વિજ્ઞાનં પ્રમાણં સૂત્ર કર્મણિ ॥ ૪૧ ॥

નગર ગ્રામ ચેટાદ્યં વાસ્તુવેદ સમુદ્રવમ્ ।

કૂટકર્વટ કૃપ્યાદિ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૨ ॥

પુરપ્રાકાર પરિત્વા પ્રતોલી માર્ગે ગોપુરમ્ ।

ગૃહં ચ રાજવેરમાદ્યં જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૩ ॥

પ્રાસાદ પ્રતિમાલિંગ જગતી પીઠ મણ્ડપમ્ ।
 વેદી કુંડં સુચી ચૈવ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૪ ॥
 પ્રાસાદ વિવિધાકારા વૈરાજ્ય કુલસમ્ભવાઃ ।
 વિભક્ત્યુર્ધ્વ તલચ્છંદ જ્ઞાયતે સૂત્ર કર્મણા ॥ ૪૫ ॥
 રેશનાં વિવિધાકારા પ્રાસાદ શિશ્વોત્તમાઃ ।
 ઘન્ટા કલશ ધ્વજાદ્યં જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૬ ॥
 દ્વારશાખા વિધિ જ્ઞાત્વા મૂલ પ્રાસાદચ્છંદજય ।
 દ્વારપાલ વિધિશ્ચૈવ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૭ ॥
 દ્વારદૃષ્ટિપદ સ્થાનં તથાગ્રે વાહનાદિકમ્ ।
 દૃષ્ટિ સ્થાનંચાન્તરં તુ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૮ ॥
 લક્ષણં ચ દ્વારવિધિ શિવલિંગેષુ સર્વતઃ ।
 માનોન્માન પ્રમાણં ચ જ્ઞાયતે સૂત્રકર્મણા ॥ ૪૯ ॥
 વિતાનાંન વિચિત્રાણિ ક્ષિપ્તા ન્યુત્ક્ષિપ્તકાનિચ ।
 મંદારસભા પદ્માનિ જ્ઞાયન્તે સૂત્રકર્મણા ॥ ૫૦ ॥
 વિતાનાનાં સંવરણા ઘન્ટા કૂટ સમાકુલાઃ ।
 સિંહ સંઘટનાકીર્ણા જ્ઞાયન્તે સૂત્રકર્મણા ॥ ૫૧ ॥

વિશ્વકર્મોવાચ :—

હે વત્સ ન્યાયે કરીને સૂત્રધાર લક્ષણ કહું છું શાસ્ત્રજ કુશળ-ચતુર વાસ્તુવિદ્યાને
 બોધ કરી શકે તેવો મહાજ્ઞાન વાળો નિત્ય ષટકર્મ કરનાર ગૃહાદિના સૂત્ર પ્રમાણ
 બાણનાર સૂત્રધાર બાણવો. નગર, ગામ, ખેટ, કુટ, કર્વટ અને કુપાદિના વાસ્તુવેદ સૂત્ર
 બાણનાર, નગરના દુર્ગ અને ભીતિજ્ઞાન પ્રતોલ્લીયા અને ગોપુર માર્ગ ગૃહ અને રાજ્ય
 પ્રાસાદના સૂત્રને બાણનાર, પ્રાસાદ, પ્રતિમાલિંગ, જગતી, પીઠ, મંડપ, વેદીકુંડ શુચિ
 આદિ જ્ઞાનસૂત્ર બાણનાર, પ્રાસાદના વિવિધ આકારો, વૈરાજ્યાદિ કુલભતિના લેહ
 બાણનાર, વિભક્તિ, ઉર્ધ્વાર્ધ અને તલ છંદના સૂત્રજ્ઞાન બાણનાર, પ્રાસાદ રેખાના વિવિધ
 આકાર અને ઉત્તમ શિખર, ઘન્ટા (આમલસારા), કલશ ધ્વજાદિ જ્ઞાન બાણનાર, દ્વાર
 શાખાની વિધિ, મૂલ પ્રાસાદ છંદ મુજબ દ્વારપાળની વિધિ જ્ઞાનસૂત્ર બાણનાર, દ્વાર
 દૃષ્ટિ અને પદસ્થાન અને આગળ વાહનાદિના દૃષ્ટિ સ્થાન અને અંતરજ્ઞાન બાણનાર
 દ્વાર લક્ષણે લિંગનામનોન્માન પ્રમાણ જ્ઞાનસૂત્ર બાણનાર, વિતાનના વિચિત્ર ક્ષિપ્તા
 ન્યુક્ષિપ્તાના લક્ષણ મંદાર સભા પદ્માદિ જ્ઞાનસૂત્ર, વિતાનાદિના સંવરણા ઘન્ટા કૂટની
 પંક્તિ સિંહ કલશ જ્ઞાનસૂત્ર બાણનાર સૂત્રધાર બાણવો. ૪૦ થી ૫૧.

કર્મ-કૃત

આચાર્યઃ સૂત્રધારૈશ્ચ યજમાનૈશ્ચ સંયુતઃ ।

ત્રયશ્ચ સાધકૈશ્ચૈવ કર્મકારાદિ સંયુતા ॥ ૫૨ ॥

આચાર્ય, સૂત્રધાર, અને યજમાન એ ત્રણ સંયુક્ત કર્મકાર્યના સાધક છે. ૫૨.

આચાર્યશ્ચ સ્વયં બ્રહ્મા શિલ્પીચૈવજનાર્દનઃ ।

યજમાનસ્તુ શકઃ સ્યાત્ ત્રિભિઃ કર્મ પ્રવર્તત ॥ ૫૩ ॥

આચાર્યએ પોતે બ્રહ્મા છે, શિલ્પીએ જનાર્દન વિષ્ણુ છે અને યજમાન ઈન્દ્ર છે. એ ત્રણે કર્મના પ્રવર્તક છે. ૫૩.

સ્થપતિ સૂત્રગ્રાહી તક્ષક સંજ્ઞશ્ચ વર્ધકિ ક્રમશઃ ।

સ્વોચિત કર્મણિ દક્ષા ગ્રાહ્યાસ્તે કારશ્ચ તુર્ધેતિ ॥ ૫૪ ॥

સ્થપતિ, સૂત્રગ્રાહી, તક્ષક અને વર્ધકિ ક્રમે આ ચાર શિલ્પકારો પોતપોતાના કામમાં દક્ષ હોવા જોઈએ. ૫૪.

શિલ્પીના કર્તવ્યો

સ્થાપત્ય કર્મનેા સંપૂર્ણ અનુલવી તે ‘સ્થપતિ’ સ્થપતિ પુત્ર અથવા શિષ્ય સૂત્રગ્રાહી જાણવો અને તે સ્થપતિની આજ્ઞાનું પાલન કરનારો અને સર્વ કાર્યમાં નિપૂણ હોવો જોઈએ. સૂત્ર, ઢંડ અને પ્રમાણને જાણનાર અને સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ પાષાણોને ઘડનાર તક્ષક જાણવો. પત્થરને જોડનાર, કામની વૃદ્ધિ કરનાર વર્ધકિ જાણવો. આ ચાર સિવાય કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે નહિ માટે આ ચાર શિલ્પકારોની સદા માન પ્રતિષ્ઠા કરવી.

एक हस्ते तु कर्याणं द्वि हस्ते मृत्युरेव च ।

गृह देवैक शिल्पिनं भाषितं विश्वकर्मणा ॥ ૫૫ ॥

એક હાથે થયેલ કાર્ય કલ્યાણકારી થાય છે, બે હાથે કરેલ કાર્યમાં મૃત્યુનો સંભવ છે, ગૃહકાર્ય, દેવકાર્ય એક જ શિલ્પીના હાથે કરાવવું તેમ શ્રી વિશ્વકર્માએ કહેલ છે.

नगराणां भूषणार्थं देवानां निलयाय च ।

लोकानां धर्महेत्वर्थं सुस्योषिताम् ॥ ૫૬ ॥

आलयं सर्व भूतानां विजयायजितात्मनाम् ।

धर्मार्थं काम मोक्षाणां प्राप्ति हेतुश्च कामदः ॥ ૫૭ ॥

દેવમંદિરો કે પ્રાસાદોની રચના, નગરોની શોભા, દેવોના નિવાસ, લોકોની ધર્મવૃદ્ધિ અને દેવાંગનાઓની કીડા માટે હોય છે, વળી પ્રાસાદ પ્રાણીમાત્રનું આશ્રય

સ્થાન, છે. વીરપુરુષોની કીર્તિ તથા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિના કારણભૂત તેમજ સર્વ કામનાને આપનાર છે. ૫૬, ૫૭.

ગીત નૃત્યૈશ્ચ વાદિત્રૈ, પેક્ષણીયૈર્મનોદરૈઃ ।
 નાનાધ્વજ પતાકૈશ્ચ તોરણશ્ચ વિભૂષિતાઃ ॥
 પુરરાજ્ય પ્રજાદીનાં સર્વ કાલં તુ શાન્તિદાઃ ।
 સર્વકામ પ્રદાશ્ચૈતે નિત્યં કલ્યાણ કારકાઃ ॥ ૫૮ ॥

ગીત, નૃત્ય અને વાદ્યોથી નિત્ય શુભયમાન, દર્શનીય અને મનોહર નાના પ્રકારની ધ્વજાઓ, પતાકાઓ તથા તોરણોથી અલંકૃત પ્રાસાદો, નગર, રાજા અને પ્રજા વિગેરેને સર્વકાલ સુખ, શાંતિ આપનારા, સર્વ કામનાઓને સફળ કરનારા, નિત્ય કલ્યાણ કરનાર છે. ૫૮.

મૂ પરીક્ષા

માધુર્ય મૃતિકા ભૂમિર્દેવ વિપ્રદિત પ્રદા ।
 તથો દુઘ્ન વૃક્ષાઢ્યા શ્વેતવર્ણાંચ ભૂરપિ ॥ ૫૯ ॥

મધુસ્વાદવાળી ભૂમિ. દેવકાર્ય તથા વિપ્ર માટે શુભાવહ છે, તથા ઉદ્ધંબરના વૃક્ષ-વાળી સફેદ ભૂમિ શુદ્ધ છે. ૫૯

મધુગન્ધા પુષ્પગન્ધા સર્પિર્ગન્ધા ચ ભૂરપિ ।
 સ્થિર વર્ણાં ચ ભૂરશસ્તા સર્વ વાસ્તુષુ કીર્તિતા ॥ ૬૦ ॥

મીઠી ગંધવાળી, પુષ્પ જેવી ગંધવાળી અને સરસ જેવી ગંધવાળી. સ્થિર વર્ણની ભૂમિ સર્વ વાસ્તુકર્મ માટે પ્રસન્ન-કીર્તિદાયક છે. ૬૦

પૂર્વ-પ્લવ ભૂમિ

ભૂમિનામષ્ટપ્લવાદિ ગુણદોષાન્ બ્રવીમિ તે ।
 પૂર્વપ્લવા ધરાશ્રેષ્ઠા દ્વાયુઃ શ્રી બલ વર્દિની ॥ ૬૧ ॥
 સર્વ સંપત્કરી પુંસાં પ્રાસાદાનાં વિભૂતિદા ।
 રાજ્ય પૂજ્યા સદાનંદા પ્રાક્પ્લવા વૈજ્રવેન્મહી ॥ ૬૨ ॥

પૂર્વ તરફ નિચી ભૂમિ, સંપૂર્ણ શુભયુક્ત, શ્રેષ્ઠ આયુષ્ય અને બળ આપનાર છે, તે સર્વ પ્રકારની સંપત્તિને આપનાર છે. પ્રાસાદ માટે વિશેષ શ્રેષ્ઠ, રાજ્યમાં સન્માન આપનાર, અને આનંદકારી પૂર્વપ્લવ ભૂમિ છે. ૬૧, ૬૨.

ઉત્તર-પ્લવ ભૂમિ

પૂજ્યા લાભકારી નિત્યં પુત્ર પૌત્ર વિવર્ધની ।

કામદા મોગદા ચૈવ ધનદા ચોત્તરપ્લવા ॥ ૬૩ ॥

ઉત્તર-પ્લવભૂમિ પૂજ્ય, નિત્ય લાભકારી, પુત્રપૌત્રાદિની વૃદ્ધિ કરનાર, સર્વ પ્રકારના સુખ, વૈભવ અને ધન સંપત્તિ આપનાર છે. ૬૩.

ઇશાન-પ્લવ ભૂમિ

નર સૌરવ્ય સતી સત્ય સૌભાગ્યાદિવિવર્ધિની ।

ધનાયૈશ્વર્ય સંપન્ના ધર્મદેશાનકપ્લવા ॥ ૬૪ ॥

ઇશાન-પ્લવ ભૂમિ પતિ પતિને સુખ સૌભાગ્ય આપનારી, ધન અને ઐશ્વર્ય સંપન્ન ધર્મને આપનારી છે. ૬૪.

અન્યાન્યપિ ભૂમિ લક્ષણાનિ

દક્ષિણે પશ્ચિમેચૈવ નૈઋત્યે વાયુકોણકે ।

અમિરુચ્ચા ભવેદ્ ભૂમિર્ગજ પૃષ્ઠોઽમિધીયતે ॥ ૬૫ ॥

ગજપૃષ્ઠે ભવેદ્વાસઃ સલક્ષ્મી ધન પૂરિતઃ ।

આયુર્વૃદ્ધિ કરી નિત્યં જાયતે નાત્ર સંશય ॥ ૬૬ ॥

દક્ષિણ, પશ્ચિમ, નૈઋત્ય અને વાયવ્યકોણ તરફ ઉંચી ભૂમિ ‘ગજપૃષ્ઠ’ ભૂમિ કહેવાય છે. ગજપૃષ્ઠ ભૂમિ ઉપર નિવાસ કરનાર મનુષ્યને પૂર્ણ લક્ષ્મી લાભ થાય અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય તેમાં સંશય નથી. ૬૫, ૬૬.

કૂર્મ પૃષ્ઠ ભૂમિ

મધ્યે ત્ત્વં ભવેદ્યત્ર નીચં ચૈવ ચતુર્દિશમ્ ।

કૂર્મપૃષ્ઠં વિજાનીયાત્તત્ર વાસં સમાચરેત્ ॥ ૬૭ ॥

કૂર્મપૃષ્ઠં ભવેદ્વાસો નિત્યોત્સાહ સુખ પ્રદઃ ।

ધન ધાન્યં ભવેતસ્ય નિશ્ચિતં વિપુલં ધનમ્ ॥ ૬૮ ॥

વચ્ચે ઉંચી હોય અને ચારે બાજુ નીચી હોય તેને ‘કૂર્મપૃષ્ઠ’ ભૂમિ કહે છે. કૂર્મપૃષ્ઠ ભૂમિ ઉપર વાસ કરનાર મનુષ્યને પ્રતિદિન ઉત્સાહની વૃદ્ધિ, સુખ, ધનધાન્યનો વિપુલ લાભ થાય છે. ૬૭, ૬૮.

પ્રસ્તા ભૂમિ

શસ્તૌષધિદ્રુમલતા મધુરા સુગન્ધા ।

સ્નિગ્ધા સમા ન સુપિરાચ મહીનરાણામ્ ॥ ૬૯ ॥

અવ્યધ્વનિ શ્રમત્રિનોદ મુપાગતાનાં ।

ધત્તે શ્રિયં ક્ષિપ્ત શાસ્ત્રમન્દિરાણામ્ ॥ ૭૦ ॥

જ્યાં ઉત્તમોત્તમ ઔષધીઓ, વૃક્ષલતા ખૂબ લીલી ભરી રહે, માટી સમત્વ સરખી (સમથલ) મધુર અને સુગંધી, ચીકણી હોય એ ભૂમિ મનુષ્યોના માટે નિવાસ કરવા લાયક ઉત્તમ ભૂમિ છે. રસ્તા પર જતાં મનુષ્યોને વિશ્રામ સ્થાન કરનાર પથિકને પણ લક્ષ્મી પ્રદાન કરે છે, નિરન્તર નિવાસ કરવા માટે મકાન બનાવનાર માટે તેા શું કહેવું? અર્થાત્ આવી ભૂમિ ઉપર ગૃહ મંદિર બનાવનારને કદી ધન, જન ઇત્યાદિ વસ્તુની કમી ન રહે, ૬૯, ૭૦.

નિષિદ્ધા ભૂમિ:

સ્ફુટિતાચ્ચ સશલ્યા ચ વલ્મીકાઽઽરોહિણી તથા ।

દુરતઃ પરિહર્તવ્યા કર્તુરાયુર્ધનાપહા ॥ ૭૧ ॥

સ્ફુટિતા મરણં કુર્યાં દુપરા ધનનાશિની ।

સશંખ્યા કલેશદાનિત્યં વિષમા શત્રુ વર્ધિની ॥ ૭૨ ॥

ફાટેલી, શલ્યયુક્ત, રાફડાવાળી, ઉંચીનીચી એવી ભૂમિને દૂરથી ત્યાગ કરવો કારણ કે આવી ભૂમિ કતાને આયુ અને ધનનો નાશ કરવાવાળી છે, ફાટેલી ભૂમિ મરણ કરનાર, શલ્યયુક્ત ભૂમિ સર્વદા કલેશ કરાવનાર છે, ઉંચી-નીચી ભૂમિ શત્રુને વધારનાર છે. ૭૧, ૭૨.

ભૂમેર્જીવિત, મૃતાદિ લક્ષણમ્

યત્રવૃક્ષાઃ પરોઽન્તિ શસ્યં હર્ષાત્પ્રવર્ધતે ।

સા ભૂમિ જીવિતા જ્ઞેયા મૃતા વાચાઙ્મથાબુધૈઃ ॥ ૭૩ ॥

જે ભૂમિ વૃક્ષ આદિ વનસ્પતિથી લીલી રહે અને ખેતીની ઉત્પત્તિ ઉત્તમોત્તમ થાય તે ભૂમિ જીવિત સમજવી. અને તેથી અતિરિક્ત ભૂમિને મૃત જાણવી. ૭૩.

નોટ:-ભૂપરિક્ષા શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂર્વાર્ધમાં ઘણી જ વિગતવાર આપેલ છે.

હસ્ત કમ્બી પ્રમાણ

હેતુ સમસ્તવાસ્તુનામાધારઃ સર્વં કર્મણામ્ ।

માનોન્માન વિમાગાદિ નિર્ણયૈક નિબંધનમ્ ॥ ૭૪ ॥

હસ્ત-હસ્ત સંપૂર્ણ વાસ્તુ કૃત્યો અને કલાના હેતુ તથા અખીલ વાસ્તુ-કર્મોના આધારરૂપ છે. માન-ઉ-માન અને વિમાગાદિ નિર્ણય માટે આ એક નિબંધન છે.

હસ્ત લક્ષણ માનં ચ ગાયત્રી માન સમ્ભવઃ ।

માનોન્માન-પ્રમાણં ચ સર્વં કર્મસુ કારણમ્ ॥ ૭૫ ॥

માસ્કરોદયનાદ્ દિષ્ટઃ કિરણૈશ્વ પ્રકાશિતઃ ।

જાલાન્તાગતે રશ્મૌ સૂક્ષ્મરેખ્વષ્ટ માંશકઃ ॥ ૭૬ ॥

પરમાણુ પ્રમાણં તત્ સમુદિષ્ટં સમન્તતઃ ।

પરમાણુ રશ્મિગુણ મેઘવ પિન્ડ લક્ષણમ્ ॥ ૭૭ ॥

રજોમિરશ્મિગુણિતં કેશાગ્રં ચ પ્રસિદ્ધયતિ ।

કેશાગ્રૈરશ્મિગુણિતૈ લીલા ક્રમં તુ યોજયેત્ ॥ ૭૮ ॥

લીલા મિષ્ટ મિયુકા યુકામિશ્વાષ્ટમિર્યવઃ ।

તથાષ્ટગુણિતૈશ્વ યવૈર્માનં પ્રસિદ્ધયતે ॥ ૭૯ ॥

નિર્દોષં માનમેતં ચ સ્યાત્પરમાણુમૂલકમ્ ।

ઉત્તમમધ્યમાધમં ત્રિવિધો માન નિર્ણયઃ ॥ ૮૦ ॥

જેષ્ઠ ચાષ્ટ યવૈઃ પ્રોક્તં મધ્યમં સપ્તમિર્યવૈઃ ।

સ્યાત્કનિષ્ઠં ષડ્ઽય વૈશ્વતશ્ચતુ વિંશતિ મિઃ કરઃ ॥ ૮૧ ॥

એવં માનોદ્ભવો હસ્ત ઉદિતશ્ચત્રિધા ક્રમાત્ ।

અદ્ભુગુણે પર્વ રેખા પુષ્પકં ત્રિમિરહગુલૈ ॥ ૮૨ ॥

હસ્તનું લક્ષણ તથા પ્રમાણ ગાયત્રી મંત્રના વર્ણ (અક્ષર) સંખ્યા (૨૪) માંથી ઉદ્ભવેલ છે. માન અને પ્રમાણ સર્વ કર્મનું કારણ છે. સૂર્યોદય થયા પછી કિરણો પ્રકાશિત થાય છે. ગૃહના બાળીયામાંથી જે રશ્મિમાં સૂક્ષ્મ રેખાઓ જોવામાં આવે છે, તે રેણુ (છાંયા). આઠ રેણુનો એક પરમાણુ, આઠ પરમાણુનો એક રજ, આઠ રજનો એક કેશાગ્ર જાણવો, આઠ કેશાગ્રની એક લીલા (લીખ) બાણવી, આઠ લીલાની એક યુકા થાય, આઠ યુકાનો એક ચવમાન બાણુ, આઠ ચવનો એક અંગુલ. નિર્દોષમાન પરમાણુથી અંગુલ સુધીનું બાણુ. ૭૫ થી ૮૨.

જેષ્ઠ, મધ્ય અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના માન જાણવા, જેષ્ઠ આઠ થવે, મધ્યમ સાત થવે, કનિષ્ઠ છ થવેથી જાણવા, આ પ્રમાણે ચૌવીશ આંગળનો હસ્ત પ્રમાણ જાણવો. પૂર્વમાનથી ત્રણ પ્રકારના હસ્ત ઉદ્ભવેલ છે, દરેક અંગુલે પર્વ, રેખા કરવી અને ત્રણ અંગુલે કૂલ કરવા.

હસ્ત રચના

રક્ત ચંદન કાષ્ઠસ્ય મધુક રવદિરૌ તથા ।

વંશજો ધાતુજઃ કાર્યઃ શિલ્પશાસ્ત્ર વિશારદે ॥ ૮૩ ॥

શિલ્પશાસ્ત્રના વિદ્વાન શિલ્પીઓએ રક્તાચંદન, મધુકો, ખેર, વાંસ, અને ત્રાંખા ચાંદી અને સોનાનો ગજ બનાવવો. ૮૩.

ફૂલ પર્વના દેવતા

રુદ્રો વાયુ વિશ્વકર્મા હતાશો બ્રહ્મા કાલસ્તોયપઃ સોમ વિષ્ણુ ॥ ૮૪ ॥

હસ્તમાં ત્રણ ત્રણ અંગુલે રેખામાં કૂલ કરવાં આ નવ પર્વના દેવતાઓ છે. ૧ રુદ્ર, ૨ વાયુ, ૩ વિશ્વકર્મા, ૪ અગ્નિ, ૫ બ્રહ્મા, ૬ કાલ, ૭ વરુણ, ૮ કુબેર, ૯ વિષ્ણુ. ૮૪.

હસ્તમાં આદ્ય, મધ્ય અંત્ય દેવો

અગ્રે રુદ્રો વિધિર્મધ્યે વિષ્ણુરન્તે પ્રતિષ્ઠિતઃ ॥ ૮૫ ॥

આગળ રુદ્ર, મધ્યભાગે બ્રહ્મા અને અંતમાં વિષ્ણુ. આ રીતે હસ્તમાં દેવો સ્થાપવા. ગાયત્રી મંત્રના એ ત્રણે બીજરૂપ છે. ૮૫.

હસ્ત માત્રાના દેવો

ઈશો મારુત વિશ્વ વન્દિ વિધયઃ સૂર્યોશ્ચ રુદ્રોયમઃ ।

વૈરુણો વસુવોષ્ઠદંતિ વરુણો ષડ્ચક્ર ઇચ્છા ક્રિયા ॥

જ્ઞાનવિત્ત પતિ નિશાપતિ જયોશ્રી વાસુદેવો હલી ।

કામો વિષ્ણુરિતિ ક્રમેણ મરુતો હસ્તે ત્રયોવિંશતિ ॥ ૮૬ ॥

૧ ઇશ, ૨ વાયુ, ૩ વિશ્વદેવ ૪ અગ્નિ, ૫ બ્રહ્મા, ૬ સૂર્ય, ૭ રુદ્ર, ૮ ચમ, ૯ વિશ્વકર્મા, ૧૦ અષ્ટવસુ, ૧૧ ગણેશ, ૧૨ વરુણ, ૧૩ કાર્તિકસ્વામી, ૧૪ ઇચ્છાદેવી, ૧૫ ક્રિયાદેવી, ૧૬ જ્ઞાન, ૧૭ કુબેર, ૧૮ ચંદ્ર, ૧૯ જય, ૨૦ વસુદેવ, ૨૧ બલભદ્ર, ૨૨ કામદેવ, ૨૩ વિષ્ણુ. આ દરેક માત્રાના દેવ જાણવા, અનુક્રમે જ્યાં જેનું સ્થાન હોય ત્યાં તેનું પૂજન કરવું. ૮૬.

જ્યેષ્ઠ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ હસ્તમાન

અષ્ટયવોદરૈર્જ્યેષ્ઠોમધ્યમો યવસપ્તભિઃ ॥

સુદૃઢિશ્ચૈવ લઘુર્જ્યેયઃ ત્રિવિધં હસ્ત લક્ષણમ્ ॥ ૮૭ ॥

ઉત્તમ આઠ આડા જવના અંશુલ પ્રમાણથી અનેલો ચોવીશ માત્રાનો હસ્ત જેઠ સાત આડા જવથી મધ્યમ અને છ આડા જવથી કનિષ્ઠ માનનો હસ્ત બાણુવો. આ પ્રમાણે વિવિધ હસ્તમાન બનાવવામાં આવે છે. ૮૭

નગર ગ્રામ સેટાદીન્ ક્રોશાદિ યોજનાદિકમ્ ॥

વનોપવન માર્ગાદીના જ્યેષ્ઠહસ્તેન માપયેત્ ॥ ૮૮ ॥

નગર, ગ્રામ, ખેડ, કોશ અને યોજન તેમજ વન, ઉપવન (બગીચાઓ) તથા માર્ગાદિ જ્યેષ્ઠ ગજથી માપવા. ૮૮.

પ્રાસાદ પ્રતિમાલિઙ્ગં જગતીપીઠ મંડપાન્ ॥

રાજ્ઞાં નિવાસદમ્યાણિ મધ્યમેન ચ માપયેત્ ॥ ૮૯ ॥

દેવપ્રાસાદ, પ્રતિમા-મૂર્તિ, શિવલિંગ, જગતી, પીઠ, મંડપ, રાજમહેલ અને હવેલીઓ મધ્યમ ગજથી માપવા. ૮૯.

શય્યાસને ચ યાનાનિ છત્ર સિંહાસનાદિકમ્ ॥

શસ્ત્રાસ્ત્ર કૂપ પાત્રાણિ કનિષ્ઠેન ચ માપયેત્ ॥ ૯૦ ॥

શય્યા આસન, યાન (રથ-પાલખી) આદિ, છત્ર, સિંહાસન, શસ્ત્રાસ્ત્ર, કુવો, વાવ તથા પાત્રાદિ કનિષ્ઠ ગજથી માપવા. ૯૦.

અષ્ટ વિધ સૂત્રો

દૃષ્ટિઃ કરસ્તથા મૌજં કાર્પાસશ્ચાવલંકમ્ ॥

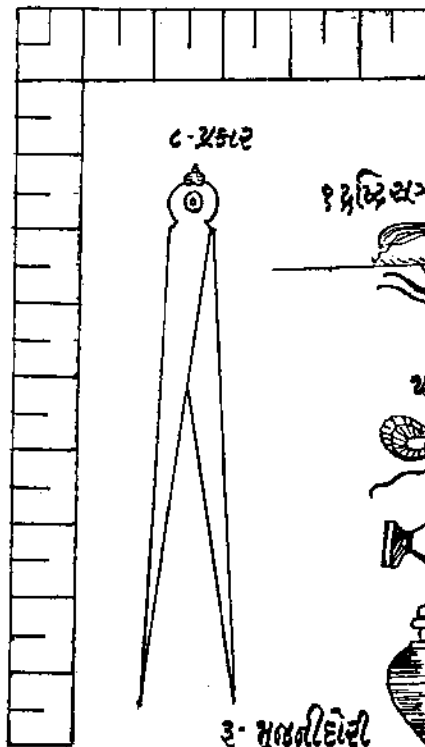
કાષ્ઠ સૃષ્ટિ વિલેખ્યાનિ સૂત્રાણ્યષ્ટ વદન્તિ ચ ॥ ૯૧ ॥

૧ દૃષ્ટિ, ૨ ગજ, ૩ મુજની ઢોરી, ૪ સુતરની ઢોરી, ૫ અવલંબક, ૬ કાષ્ઠ (કાટખુણો) ૭ સૃષ્ટિ (સાધણી) ૮ વિલેખ્ય અથવા પ્રકાર, આ આઠ સૂત્રોના નામ છે. આ પ્રમાણે શિલ્પશાસ્ત્રના વિદ્વાનોએ એ આઠ પ્રકારના સૂત્રોનું કથન કરેલ છે. (જુઓ પેજ ૧૬) ૯૧.

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कलाक्षितन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति वास्तुविद्यायाम् उत्तरार्धे शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहीते प्रासादोत्पत्ति नाम्नो प्रथमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

२-गज

५-काटशङ्खो

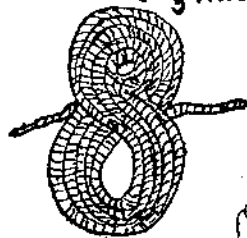
१-प्रक्षिप्त

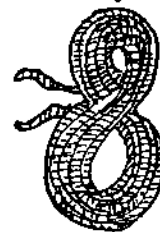
२-ओलंबो

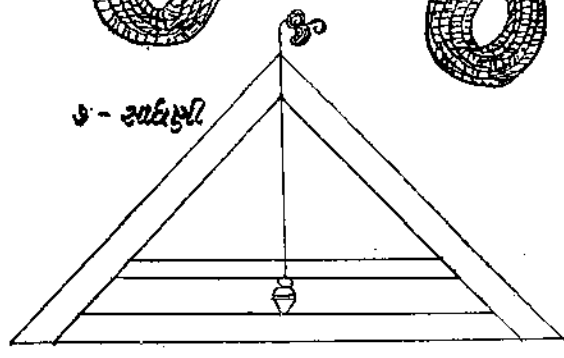
३-मुलनीदोरी

४-सुतरीदोरी

५-शङ्खो

શિલાન્યાસ નામ્નો દ્વિતીયોઽધ્યાય

આયાદિ એકવીશ અંગો

આયથ્ર ક્ષેત્ર નક્ષત્રે નક્ષત્ર ગણ ક સ્તથા ।

ઋક્ષ ભોગસ્તુ ચંદ્રસ્ય નક્ષત્રવૈર શોધનમ્ ॥ ૧ ॥

વ્યયસ્તારાસ્તથા નાડી રાશિસ્તસ્વામિ મિત્રતા ।

નામાક્ષરફલઞ્ચાપિ ત્વંશો લગ્નં તિથિ સ્તથા ॥ ૨ ॥

વારાઃ કરણ યોગાશ્ર વર્ગસ્તત્ર વિચારણમ્ ।

ગૃહાદીનાં તથાઽયુષ્યં સંશોધ્ય ભવનાદિષુ ॥ ૩ ॥

આયાદિ ક્રમતઃ ક્ષેત્રે ચાંગાનિ ત્વેક વિંશતિઃ ।

પ્રાસાદે ભવને ચૈવ મતિમાન્ ગણયેત્સુધીઃ ॥ ૪ ॥

૧ આય, ૨ ક્ષેત્રફલ, ૩ નક્ષત્ર, ૪ નક્ષત્રગણ, ૫ નક્ષત્રવૈર, ૬ નક્ષત્રપૈર, ૭ વ્યય, ૮ તારા, ૯ નાડી, ૧૦ રાશિ, ૧૧ રાશિસ્વામી મિત્રતા, ૧૨ નામાક્ષર, ૧૩ અંશક, ૧૪ લગ્ન, ૧૫ તિથિ, ૧૬ વાર, ૧૭ કરણ, ૧૮ યોગ, ૧૯ વર્ગ, ૨૦ તત્ત્વ, ૨૧ આયુષ્ય. ૧ થી ૪

આયાદિ મેઢવવાના સ્થાન

પાષાણે પૂર્ણ ગેહાનિ મિતિ મધ્યેતુ ઇષ્ટિકા ।

મૃતકા ગર્ભ માત્રેણ વિજ્ઞેયા નાઽત્ર સંશય ॥ ૫ ॥

પાષાણના ગૃહાદિને બહારથી, ઇંટના વાસ્તુને ભીતિ મધ્યે અને માટીના વાસ્તુને અંદરના ભાગથી ગણિત મેળવવું. એમાં સંશય કરવો નહિ. ૫

મિતિ મધ્યે ગૃહે માનં તન્મધ્યે શયનાસને ।

પ્રાસાદે મિત્તિ બાહ્યેષુ મંડપે ચ સુરાલયે ॥ ૬ ॥

ગૃહાદિમાં ભિતિની અંદરથી, શયનાશને પણ અંદરથી. દેવતાઓના પ્રાસાદ તથા મંડપ ને ભિતિની બહારની બાહ્યથી કહ્યોએ ગણિત મેળવવું. ૬

નોટ-૧. આયત્તવાધિકાર અને ગણતરી. શિલ્પસ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્, પૂર્વાર્ધમાં વિગતવાર આપેલ છે.

સાધના કરેલ ક્ષેત્ર

સૂત્રધારેણ ચચ્છુદ્ધં કૃતં યત્સ્થાન સાધનમ્ ।

તત્સ્થાનં સર્વ જન્તુનાં સુખદં સ્યાન્ન સંશય ॥ ૭ ॥

સૂત્રધારે જે સ્થાનની સાધના સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ કરી હોય તે સ્થાન સર્વ પ્રાણીઓને સુખદાયક થાય તેમાં લેશ પણ સંશય નહિ. ૭

સૂત્રારંભ નક્ષત્ર

સૂત્રારંભો ગૃહાદીના મુત્તરાયાં કરત્રયે ।

બ્રાહ્મે પુષ્યે મૃગે મૈત્ર્યે વૌષ્ણ્યે વાસવવારુણે ॥ ૮ ॥

પ્રાસાદ અને ગૃહાદિના સૂત્રનો આરંભ ઉત્તરાશ્લેશુન, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, રોહિણી, મૃગશિર્ષ, અનુરાધા, રેવતી, ધનિષ્ઠા અને શતભિષા આ નક્ષત્રમાં કરવો. ૮ (પ્રાસાદ મંડન ૯૩)

ઉત્તરાત્રય રોહિણ્ય આર્દ્રા ચૈવ પુનર્વસુ ।

પુષ્યાનુરાધા શ્રવણં મૃગાસ્વાન્યૌચદ્વસ્તકમ્ ।

મૂલ ચ નક્ષત્રાણિ હિ ગૃહે વિષ્ટિ વિવર્જિતમ્ ॥ ૯ ॥

ઉત્તરાશ્લેશુન, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, રોહિણી, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અનુરાધા, શ્રવણ, મૃગશિર્ષ, સ્વાતી, હસ્ત અને મૂલ આ તેર નક્ષત્રોમાં સૂત્રારંભ કરવો. પણ વિષ્ટિયોગ તજવો. ૯ (અપરાજિત. ૬૫)

સ્વનન મુહૂર્ત

અધો મુખે સ્વનેત્ સુધી પ્રપૂચેત્તર્ધ્વમે ।

દિશં પ્રસાધ્ય શાસ્ત્રતો દિશાવિમૂઢકે મૃતિ ॥ ૧૦ ॥

ભુમિ-ગૃહપ્રાસાદાદિ ખનન અધોમુખ નક્ષત્રમાં કરવું, ૧ ભરણી, ૨ કૃતિકા, ૩ અશ્લેષા, ૪ મઘા, ૫ પૂર્વાશ્લેશુન, ૬ પૂર્વાષાઢા, ૭ પૂર્વાભાદ્રપદ, ૮ મૂલ અને ૯ વિશાખા. આ નક્ષત્રોમાં ખનન કરી ખાડો જલથી પરિપૂર્ણ ભરવો. જ્યાં ગૃહાદિ ખનાવવાના હોય તે શાસ્ત્રથી વિધિપૂર્વક દિશ્સાધન કરી શરૂઆત કરવી. વિમૂઢ દિશામાં મૃત્યુ થાય. ૧૦ (વાસ્તુ મુક્તાવલી ૬૫)

અધો મુખે ચ નક્ષત્રે શુમેઽન્દિ શુભવાસરે ।

ચન્દ્રતારાનુકલ્પે ચ સ્વનનારંમણં શુભમ્ ॥ ૧૧ ॥

નોટ:-શલ્યશોધન, દિક્ષાધનવિધિ, શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂર્વાર્ધમાં આપેલ છે.

૧ ભરણી, ૨ કૃતિકા, ૩ અશ્લેષા, ૪ મઘા, ૫ પૂર્વાશ્લેષુત, ૬ પૂર્વાષાઢા, ૭ પૂર્વાભાદ્રપદ, ૮ મૂલ અને ૯ વિશાખા એ અધોમુખ નક્ષત્રમાં શુભવાર અને ચંદ્ર તથા તારાબલ જોઈ ખનન (પાથે ખોદવાતું) કરવું. (મુદૂર્ત્ માર્ત'૩. ૧૧)

સૂત્રારંભે વારા

સૌરીન્દુ જીવ સોમ્યાનાં માર્ગવસ્ય ચ વાસરે ।

સૂત્રપાતાદિકં કાર્ય મિષ્ટ સમભિવાગ્નુહતા ॥ ૧૨ ॥

સૂર્ય, ચંદ્ર, બૃહસ્પતિ, બુધ અને શુક્ર એ વારોમાં સૂત્રપાતાદિક કાર્ય કરવું આ વારો શુભ મનવાંચિત ફળ આપનાર છે. ૧૨.

સૂત્રારંભ રેખા

કં વક્ષસ્થલ મુરુ પાદયુગલં સંસ્પૃશ્ય વિપ્રાદિકો ।

રેખા સૂત્ર વદપ્રિજેન સ્વયેત્તદ્વચ મિતિ શિલા ॥ ૧૩ ॥

પ્રાક્ષણ્યાદિવર્ણ અનુક્રમે માથે, છાતીએ, ખંભે જંઘાએ, બે પગે, હાથ લગાડી (ન્યાસ કરી) હાથમાં સુવર્ણ શલાકા (સોનાની સળી) લઈ સૂત્ર આંધેલ મુજબ અગ્નિ-કેણથી સબ્ય માર્ગે રેખા કરે. પ્રાસાદ તથા ગૃહાદિની રચના મુજબ સૂત્ર આંધવું. ૧૩.
-મુદૂર્ત્ માર્ત'૩

સૂત્રારંભે દોષ પરિહાર

શાલાદોષ્ણા સાધને સૂત્રપાત્રે હેદોઽર્ચ્યંવદ્ ગ્રંથિશત્ત્વૈવ કર્તુઃ ।

કૈલોમંગ સ્યાદ્ભૂજે હ્માનિમગ્નઃ કીલઃ શૂન્યવિસ્મયઃ સ્વાતદેશે ॥૧૪॥

ગૃહાદિની ભુજા દોરતા સૂત્ર તૂટી જાય તો ગૃહાદિ કરનારને પીડા થાય, ખાત કરવાના ભાગમાં રોપેલ કીલક (ખીલી) તૂટી જાય તો રોગ ઉત્પન્ન થાય, તેમજ તે કીલક (ખીલી) જમીનમાં પેસી જાય તો ગૃહ શૂન્ય રહે. ૧૪.

સ્વનન ફલાનિ

કાષ્ઠેષ્ટિકા તુષાઙ્ગાર પાષાણઽસ્થિસરી સુપાન્ ।

હલાગ્રેણોદ્ ધૃતાન્દઘટવા તત્ર વિદ્યા દિદં ફલમ્ ॥ ૧૫ ॥

કાષ્ઠેષ્વગ્નિમયં વિદ્યાદિષ્ટિકાસુ ધનાગમઃ ।

અઙ્ગારેષુ તથા રોગં તુષેષ્વેત ધનક્ષયઃ ॥ ૧૬ ॥

નોટ:-માસ, સંક્રાંતિ આદિ શુભાશુભ ફલાનિ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્, પૂર્વાર્થમાં વિગતવાર જણાવેલ છે.

પાષાણે ધ્વપિ કલ્યાણં કુલનાશં તથાઽસ્થિષુ ।

સરી સ્ત્રુપેષુ સર્વેષુ તાદમ્યો મયમા દિશેત્ ॥ ૧૭ ॥

ખનન કરતાં, હલથી ખોદતાં. કાષ્ટ, ઇંટ, મુસો, રાખ, પત્થર, હાડકાં અને સર્પ એ પ્રમાણે ભૂમિની અંદર દેખાય તો નીચે મુજબ ફલ જાણવું. કાષ્ટ નીકળે તો અગ્નિ લય, ઇંટ મળે તો ધન પ્રાપ્તિ, રાખ કાલસા નીકળેતો ધન નાશ, પાષાણ નીકળે તો કલ્યાણ, હાડકાં નીકળે તો કુલ નાશ, સાપ વીંછી આદિ જીવો નીકળે તો સાપ વીંછી આદિ જનાવરનો લય. ૧૫, ૧૬, ૧૭.

સ્વનન-વિશેષઃ શુભાશુભ ફલાનિ—

સ્વાતે યદાશ્મા લભતે હિરણ્યં તથેષ્ટિ કાર્યાં ચ સમૃદ્ધિશ્ચ ।

દ્રવ્યં ચ રમ્યાણિ સુસ્વાનિ ધત્તે તામ્રાદિ ધાતુર્યદિતત્ર વૃદ્ધિ ॥૧૮॥

પિપીલીકાઃ ષોડશ પક્ષ નિદ્રા ભવન્તિચે તત્ર વસેન્ન કર્તા ।

તુષાસ્થિ ચીરાણિ તથૈવ મશ્માન્યણ્ડાનિ સર્પા મરણ પ્રદાઃસ્યુ ॥૧૯॥

વરાટકા દુઃસ્વ ફલિપ્રદાત્રી ફાર્પાસ ઇવાતિ દદાતિ દુઃસ્વમ્ ।

કાષ્ટ પ્રદગ્ધંચ્ચતિ રોગ મીતિ મૈવત્ફલિઃ સ્વર્પર દર્શનેન ॥ ૨૦ ॥

લોહેન કર્તુર્મરણં નિગદ્યં વિચાર્ય વાસ્તુ પ્રવદન્તિ ધીરા ॥૨૧॥

ખનન કરતાં પાષાણ મળેતો સુવર્ણ સિદ્ધિ, ઇંટ મળેતો નાના પ્રકારની સંપત્તિ, દ્રવ્ય મળે તો સુખ, ત્રાંખા આદિ ધાતુ મળે તો અનેક પ્રકારની વૃદ્ધિ, પિપીલીકા (કીડીઓ) નીકળે તો સોળ પક્ષ સુધી સુવર્ણ વાળા રહે. દેડકો નીકળે તો સુખપૂર્વક નિવાસ ન કરી શકે, બૂસી, હાડકાં ચિથરા, ભસ્મ, ઇંડા, સર્પ આદિ નીકળે તો મરણ, કેડી નીકળેતો દુઃખ અને ઝઘડાની પ્રાપ્તિ, કપાસ નીકળે તો અત્યંત દુઃખ, કાલસા મળે તો રોગ અધિક લય, વાંસ નીકળેતો લડાઈ ઝઘડાની પ્રાપ્તિ, લોહ મળેતો ગૃહપતિનું મૃત્યુ. આ બધી વસ્તુનો વિચાર કરી ગૃહ પ્રાસાદ આદિ બાંધવા. ૧૮ થી ૨૧.

ભૂમિ શુદ્ધિ

સમ્માર્જને નાજનેન શેકેનો મ્લેચ્છનેન ચ ।

ગવાં ચ સન્નિવાસેન ભૂમિઃ શુદ્ધ યતિ પશ્ચમિ ॥ ૨૨ ॥

સમાર્જન, પોતના, સીચના, ખોદના, અથવા ગાયોને બેસારવી એ પાંચ પ્રકારે ભૂમિ શુદ્ધ કરવી. ૨૨.

સ્વનન-રાહુ દિક્-

દેવાલયે મેઘવિધૌ જલાશયે રાહુર્મુખં શુભદિશો વિલોમતઃ ।

મીનાર્ક સિંહાર્ક મૃગાર્ક તલ્લિખે સ્વાતે મુખાત્ પૃષ્ઠ વિદિક્ ભવેત્ ॥ ૨૩ ॥

પ્રાસાદ બનાવવાના પ્રારંભમાં મીન, મેષ અને વૃષભનો સૂર્ય હોય ત્યારે રાહુ મુખ ઇશાનકોણમાં હોય. મિથુન, કર્ક અને સિંહનો સૂર્ય હોય ત્યારે રાહુ મુખ વાયવ્ય કોણમાં. કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિકનો સૂર્ય હોય ત્યારે નૈઋત્યમાં અને ધન મકર અને કુંભના સૂર્યમાં અગ્નિકોણે રાહુનું મુખ હોય.

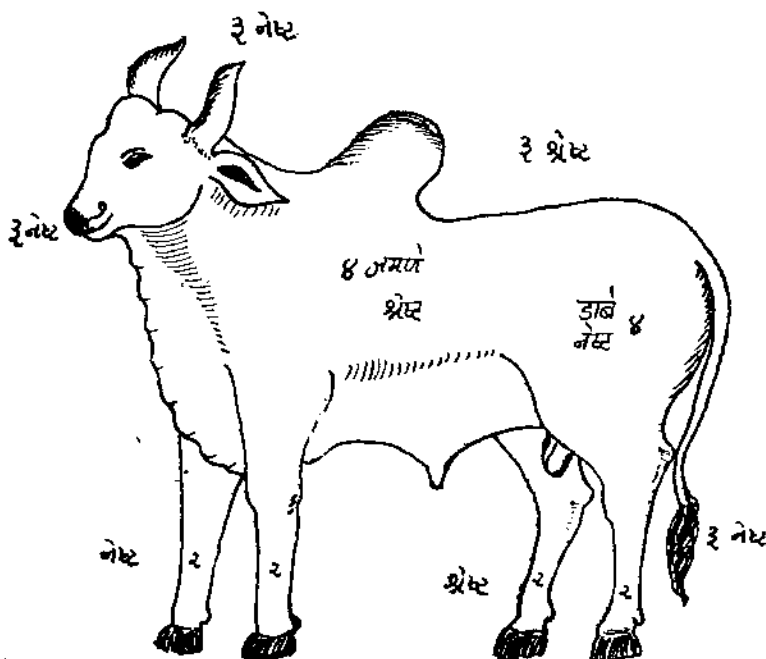
ગૃહારંભ

સિંહ, કન્યા અને તુલાના સૂર્યમાં ઇશાનમાં. વૃશ્ચિક, ધન અને મકરના સૂર્યમાં વાયવ્યમાં. કુંભ, મીન અને મેષના સૂર્યમાં નૈઋત્યમાં. વૃષભ, મિથુન અને કર્કના સૂર્યમાં અગ્નિકોણમાં રાહુમુખ બાણવું.

જલાશય

કુવા, તળાવ આદિના પ્રારંભમાં મકર, કુંભ અને મીનના સૂર્યમાં ઇશાનમાં. મેષ, વૃષભ અને મિથુનના સૂર્યમાં વાયવ્યમાં. કર્ક, સિંહ અને કન્યાના સૂર્યમાં નૈઋત્યમાં. તુલા, વૃશ્ચિક અને ધનના સૂર્યમાં અગ્નિકોણમાં રાહુ મુખ બાણવું.

વૃષ્ચક્ર

જે દિશામાં મુખ હોય તેની પાછળની દિશા (વિદિશા) કોણમાં ખાત કરવું. પાછળની દિશામાં ખાલી કુશિ હોય છે.

જ્યોતિષ શાસ્ત્રમત—

પ્રાસાદ ખાત		ગૃહ ખાત		જલાશય ખાત	
સંક્રાંતિ	દિશા	સંક્રાંતિ	દિશા	સંક્રાંતિ	દિશા
મીન, મેષ, વૃષભ	અગ્નિ	સિંહ, કન્યા, તુલા	અગ્નિ	મકર, કુંભ, મીન	અગ્નિ
મિથુન, કર્ક, સિંહ	ઈશાન	વૃશ્ચિક, ધન, મકર	ઈશાન	મેષ, વૃશ્ચિક, મિથુન	ઈશાન
કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક	વાયવ્ય	કુંભ, મીન, મેષ	વાયવ્ય	કર્ક, સિંહ, કન્યા	વાયવ્ય
ધન, મકર, કુંભ	નૈઋત્ય	વૃષભ, મિથુન, કર્ક	નૈઋત્ય	તુલા, વૃશ્ચિક, ધન	નૈઋત્ય

શિલ્પ શાસ્ત્ર મત—

પ્રાસાદ ખાત		ગૃહ ખાત		જલાશય ખાત	
સંક્રાંતિ	દિશા	સંક્રાંતિ	દિશા	સંક્રાંતિ	દિશા
મીન, મેષ, વૃષભ	અગ્નિ	સિંહ, કન્યા, તુલા	અગ્નિ	મકર, કુંભ, મીન	અગ્નિ
મિથુન, કર્ક, સિંહ	નૈઋત્ય	વૃશ્ચિક, ધન, મકર	નૈઋત્ય	મેષ, વૃષભ, મિથુન	નૈઋત્ય
કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક	વાયવ્ય	કુંભ, મીન, મેષ	વાયવ્ય	કર્ક, સિંહ, કન્યા	વાયવ્ય
ધન, મકર, કુંભ	ઈશાન	વૃષભ, મિથુન, કર્ક	ઈશાન	તુલા, વૃશ્ચિક, ધન	ઈશાન

ગૃહ-પ્રાસાદારંભે માસ ફલાનિ

ચૈત્રે શોક કરં ગૃહાદિ રચિતં સ્યાન્માધવેર્ધપ્રદં ।

જ્યેષ્ઠે મૃત્યુકરં શુચો પશુહરં તદ વૃદ્ધિદં શ્રાવણે ॥

શુન્યે ભાદ્રપદે ત્વિષે કલિકરં મૃત્યુક્ષયં કાર્તિકે ।

ધાન્ય માર્ગે સહસ્ય દંહન મી મધિશ્રિયં ફાલ્ગુને ॥ ૨૪ ॥

ચૈત્ર માસમાં ગૃહાદિ આરંભ કરવાથી શોક ઉત્પન્ન થાય, વૈશાખે ધન લાભ થાય, જ્યેષ્ઠ માસમાં મૃત્યુ થાય, અષાઢે પશુનો નાશ થાય, શ્રાવણે દરેક પ્રકારની વૃદ્ધિ થાય,

બાદ્રપદે શૂન્ય રહે, અશ્વિની માસે કલેશ થાય, કાર્તિકે નોકરનો નાશ થાય, માર્ગશિરે ધાન્ય પ્રાપ્તિ થાય, પોષમાં કામ સંપદા, માઘે અગ્નિ લય, અને ફાલ્ગુન માસે લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪.

ગૃહા-પ્રાસાદાઽર્ભે રાશિ ફલાનિ

ગૃહસં સ્થાપનં સૂર્યે મેષસ્થે શુભદં ભવેત્ ।

વૃષસ્થે ધન વૃદ્ધિઃ સ્યાન્મિથુને મરણં ધ્રુવમ્ ॥ ૨૫ ॥

કર્કટે શુભદં પ્રોક્તં મિહં ભૃત્ય વિવર્ધનમ્ ।

કન્યાયાં રુક તુલે સોરુયં વૃશ્ચિકે ધનવર્ધનમ્ ॥ ૨૬ ॥

કાર્ત્તિકે ચ મહાહાનિ મેકરે સ્યાદનાગમઃ ।

કુમ્ભે તુ રત્ન લાભઃ સ્યાન્મીને સદમ મયા વદમ્ ॥ ૨૭ ॥

મેષ રાશિના સૂર્યમાં ગૃહાદિ આરંભ શુભ, વૃષરાશિના સૂર્યમાં ધન વૃદ્ધિ, મિથુન રાશિમાં સ્વામીનું મરણ, કર્ક રાશિમાં શુભ ફલ પ્રાપ્તિ, સિંહ રાશિમાં નોકરની વૃદ્ધિ, કન્યા રાશિમાં રોગ, તુલા રાશિમાં સુખ, વૃશ્ચિક રાશિના સૂર્યમાં ધન વૃદ્ધિ, ધન રાશિમાં મોટી હાનિ, મકર રાશિમાં ધન લાભ, કુંભ રાશિમાં રત્ન લાભ, મીન રાશિના સૂર્યમાં ગૃહારંભ લયકારક થાય. ૨૫ થી ૨૭.

ગૃહા-પ્રાસાદાઽર્ભે વત્સ દિશા

કન્યાદિત્રિષુ પૂર્વતો ત્યાજ્યં ચ ચાપાદિતઃ ।

દ્વારં પશ્ચિમત સ્થિકે જલ ચરાત્ સૌમ્યે સ્ત્રી યુગ્મતઃ ॥ ૨૮ ॥

તસ્માદ્વત્સ મુલં દિશાસુ ભવન દ્વારા દિકં હાનિ કૃત્ ।

સિંહચાથ વૃષ ચ વૃશ્ચિક ઘટયા તે હિતે સર્વદા ॥ ૨૯ ॥

કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક એ ત્રણ રાશિના સૂર્યમાં વત્સનું સુખ પૂર્વ દિશામાં હોય છે. ધન, મકર અને કુંભ રાશિમાં વત્સમુખ દક્ષિણે હોય છે. મીન, મેષ અને વૃષભ રાશિના સૂર્યમાં વત્સમુખ પશ્ચિમે હોય છે. મિથુન, કર્ક અને સિંહ એ રાશિના સૂર્યમાં વત્સમુખ ઉત્તરમાં હોય છે. માટે જે દિશામાં વત્સમુખ હોય તે દિશામાં દ્વાર મૂકવામાં આવે તો હાનિ થાય અને વત્સની પાછળ દ્વાર મૂકાય તો આયુષ્યનો લય થાય. માટે બંને બાળુ દ્વાર મૂકવું પણ સિંહ, વૃષ, વૃશ્ચિક અને કુંભ રાશિના સૂર્યમાં ચારે બાળુ દ્વાર મૂકી શકાય. તેમાં વત્સ દોષ લાગે નહીં. ૨૮, ૨૯.

॥ વત્સ ચક્ર ॥

		કન્યા		પૂર્વ		તુલા		વૃશ્ચિક			
ઈશાન		૫	૧૦	૧૫	દિવસ ૩૦	૧૫	૧૦	૫	અગ્નિ		
સિંહ	૫	શુભ પ્રાસાદ ભૂમિ						૫	ધન		
	૧૦							૧૦			
	૧૫							૧૫			
ઉત્તર કર્ક	૩૦							૩૦	મકર દક્ષિણ		
	૧૫							૧૫			
મિથુન	૧૦							૧૦	કુંભ		
	૫							૫			
વાયવ્ય		૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	નૈઋત્ય		
		વૃષભ		મેષ		મીન		પશ્ચિમ			

૬૪ પદ ભદ્રક વાસ્તુ

પૂર્વ

સ્કંધ

ઉશાન
ગરબી

વિહારિકા
અગ્નિ

ઉત્તર
પિલિપિરછા

હસિષ્ઠ
અર્ચના

વાયવ્ય

યાયા

પુતના
નેત્રાચ

જાત્રી મહે

પશ્ચિમ

ઇ	પ	જ	હ	સૂ	સ	જૂ	આ
દિ							અ
અ	આપ		અર્ચના			અગ્નિ	
શૌ	સચિવ					સચિવ	
કુ	પૃથ્વીદાર		જુહના			ગેવસ્થાત	
ભ							
મુ	કુદુદાસ		મેઝગાણ			હંદિ	
ના						જયંત	
રો	પા	રો	અ	વ	પુ	સુ	કુ
							વિ મૃ

૮૧ પદ કામદ વાસ્તુ

પૂર્વ
સ્તંભ

ઈશાન
અરધી

અગ્નિ
દિશાસિ

ઉત્તર
પિલિપિચ્છા

દક્ષિણ
અર્ધાંશ

નાયબ
પાયા

ભૂભંક
પશ્ચિમ

પુખ્ત
નેરુચ

ઈ	૫	૭	ઈ	મૂ	૨	૮	આ	અ
દિ	સાથે અરધાંશ		અર્ધાંશ		સાથે અરધાંશ		પૂ	
અ								
શી								મૂ
કુ	પૃથ્વીધર		જંદુપ		પિવસ્વત		૫	
૮								અં
મૂ	કુમ્ભ કુમ્ભ		મૂ		કુમ્ભ કુમ્ભ		૮	
બા								
શી	૫	શી	અ	૫	મૂ	મૂ	કુ	પિ

નોટ:-શિલાસ્થાપન વિધિ-જળપતિ પૂજન, પૃથ્વીપૂજન, કૂર્મ, અનંત વાસ્તુપદપૂજન, શિલા-પૂજન, દિક્ષપાળ આદિ સંપૂર્ણ પૂજનવિધિ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂર્વાધર્મમાં આપેલ છે.

ભૂમિ સ્વનન

સૂત્રધારો મહાપ્રાજ્ઞ શુક્લામ્બર ધરઃ શુચિઃ ।
કરે ગૃહીત્વા કુદાલં દૃઢશ્ચૈકાગ્રમાનસઃ ॥ ૩૦ ॥
તૂરિ વાદિત્રિવિધોષે મજ્જલૈઃ શબ્દ સંકુલમ્ ।
પ્રહાર દાયયેત્તત્ર તત્કૃત્સૌ વન્દિ ગોચરે ॥ ૩૧ ॥

પુદ્ગિમાન સૂત્રધારે સદૈઃ વસ્ત્ર પહેરી હાથમાં કુદાલ લઈ દૃઢ અને એકાગ્ર મનથી, શરણાય આદિ વાદિત્રિના ઘોષ, મંગલ ગીત આદિ શબ્દોના નાદ વચ્ચે અગ્નિકોણે ખાલી દૂક્ષિમાં કોદાલનો પ્રહાર કરી ખાત કરવું. ૩૦, ૩૧

રેણુ-દિક્ ફલ

ઉદ્ગતેચૈવ કુદાલે તત્તોરેણુ નિરીક્ષયેત્ ।
ઉત્તરેતુ મધ્યેક્ષેમં પશ્ચિમે પુત્ર પૌત્રકમ્ ॥ ૩૨ ॥
પૂર્વેતથોત્તમં વિદ્યા દીશાને મોક્ષ દાયકમ્ ।
ઇતરાસુચતુર્દિક્ષુ સર્વ દોષ સમુદ્ભવઃ ॥ ૩૩ ॥

કુદાલથી ખોદતાં રેણુ ઉઠે તેનું નિરીક્ષણ કરવું-ઉત્તરે ક્ષેમ, પશ્ચિમે પુત્ર-પૌત્ર-કારક, પૂર્વે ઉત્તમ, ઈશાને મોક્ષદાયક, આ સિવાય બીજી ચારે દિશા સર્વ દોષ કારક બન્યાવી. ૩૨, ૩૩

ભૂમિ સ્વનન નિર્ણય

પાષાણન્ત જલન્ત વા વાલુકાન્ત દ્રઢ ભૂમિ ॥ ૩૪ ॥
પાષાણ, જલ, વાલુકા (રેતી) અથવા દૃઢ ભૂમિ સુધી ખોદવું. ૩૪ દ્વિપાણૈવ.
શિલાન્ત વા જલન્ત વા સ્વાત્વા શલ્યં સમુદ્ધરેત્ ॥ ૩૫ ॥
શિલા-પાષાણ તથા જલ સુધી અથવા શલ્ય ન રહે ત્યાં સુધી ખોદવું. ૩૫.
અપરાજિત.

કર્કરાન્ત જલન્ત વા શલ્યદોષજિષાંસયા ।
સ્વાનયેદ્ભૂકુમારી ચેદ્વિધિના શલ્યસુદ્ધરેત્ ॥ ૩૬ ॥

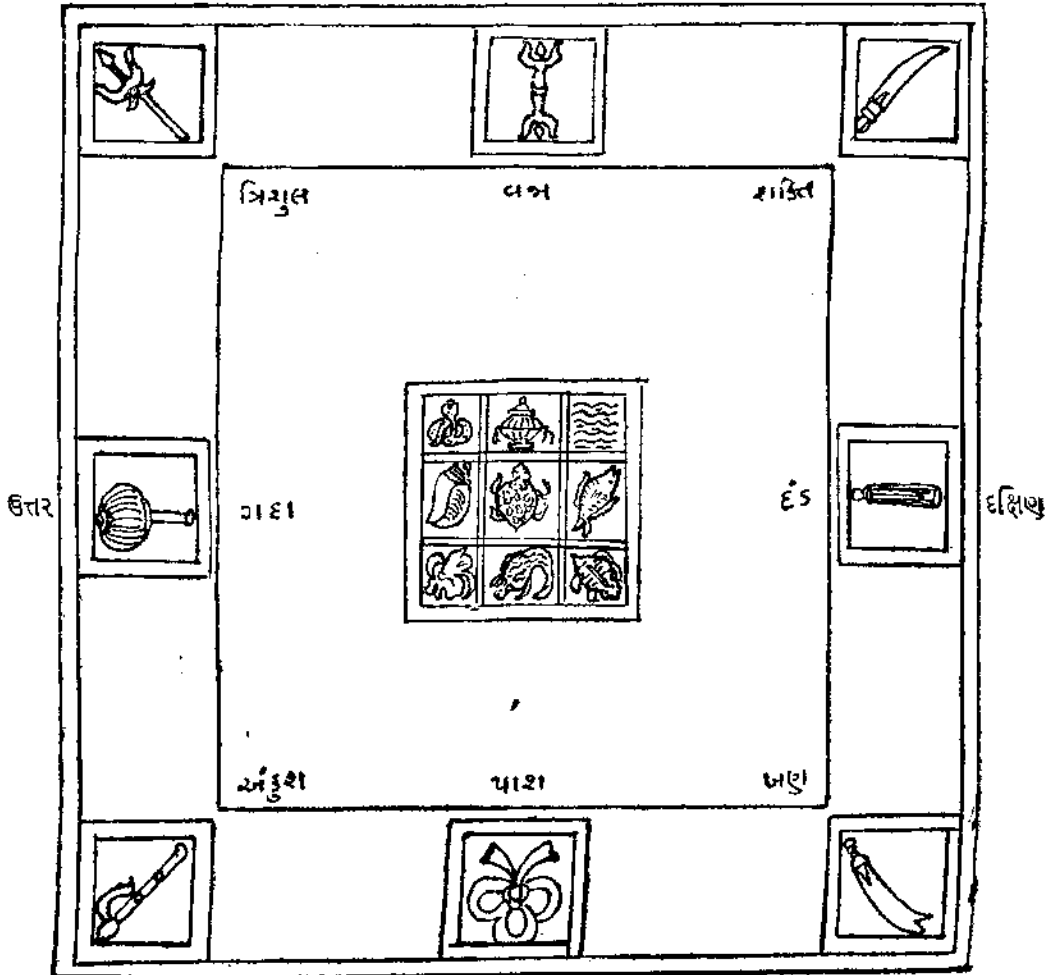
કઠણ જમીન અથવા જલ સુધી, શલ્યદોષ ન રહે ત્યાં સુધી ભૂમિ કુમારી બેટલે શુદ્ધ આવે ત્યાં સુધી શલ્ય કાઢી શુદ્ધ કરવી. ૩૬ અગ્નિપુરાણ.

ક્ષિપ્ત્વા ચંદ્રકલાઙ્ગુલીરધિભુવોદ્વાખ્યામથાપિત્રિમિ ।
 અષ્ટાઘ્વિયુગરામ-ઞ્ઙુલમિતૌ રામાઘ્વિહસ્તાન્તકમ્ ।
 તસ્યોર્ધ્વે ચ શતાર્ધકે ચ મુનિમિર્વૃદ્ધ્યાઙ્ગુલીઃ ષોડશકમ્ ।
 પાદમાનમિદં બુવન્તિ મુનયઃ શૂન્યંદ્વયં ચાદમિ ॥ ૩૭ ॥

ભૂમિખનન

એક હાથના પ્રાસાદને સોળ આંગળ ઉડી ભૂમિ ખેદવી, એ ગળે ૩૨ અંગુલ, ત્રણ ગળે ૪૮ અંગુલ, ચાર ગળે ૬૪ અંગુલ, ચાર ગળથી પચાસ ગળ સુધી દર ગળે સોળસોળ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, આઠસો અંગુલ અથવા તેત્રીશ ગળ આઠ અંગુલ પાયા ખનન પ્રમાણ મુનિજનોએ કહેલું છે. ૩૭. -પ્રાસાદ તિલક

પૂર્વ

પશ્ચિમ

યદ્યેવં શિથિલા મહીચ તદધ પૂર્તિ સ્તતઃ સ્થા શિલા ।
 દીર્ઘપાણિ વસુ પ્રયુક્ત મપિ તચ્છુ દ્વાર્ય્ય સંયુક્તકમ્ ॥
 શુદ્રાયામત એવ શિલ્પ રચને કાર્યી તથા પુષ્પિકા ।
 પ્રાય શર્કરિકાલ્ય આલય વિધૌઽવ્યા ચષ્ટ વિધાનિધિ ॥ ૩૮ ॥

જે ભૂમિ શિથિલ-નરમ હોય અને શુદ્ધ વર્ણની હોય તેો ખ્યાશી અંગુલની ઉંડાઇ કરી નીચે શર્કરા, પત્થરની કાંકરીના થરો નાખી પાથો પૂરવે. તે ઉપર ખુર શિલા મૂકવી, જે રીતે શિલ્પ રચનના વિષયમાં ભવન નિર્માણનો પ્રારંભ કરવો તેવું વિધાનિધિએ કહેલ છે. ૩૮. -પ્રાસાદ તિલક.

શિલા નામાનિ

નંદા મદ્રા જયા રિક્તા યાજિતાવાપરાજિતા ।
 શુક્લા સૌભાગિની ચૈવ ધરણી નવમી શિલા ॥ ૩૯ ॥

૧ નંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જ્યા, ૪ રિક્તા, ૫ યાજિતા, ૬ અપરાજિતા, ૭ શુક્લા, ૮ સૌભાગિની, ૯ ધરણી. એ નવ શિલાના નામ બાણુવા. ૩૯ -ક્ષીરાણુવ.

નંદા મદ્રા જયા પૂર્ણા વિજયા પશ્ચમી શિલા ।
 મંગલાહ્યજિતાઽપરાજિતા ચ ધરણી મવા ॥ ૪૦ ॥

૧ નંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જ્યા, ૪ પૂર્ણા, ૫ વિજ્યા, ૬ મંગલા, ૭ યાજિતા, ૮ અપરાજિતા, ૯ ધરણી. ૪૦ -અપરાજિત.

નંદા મદ્રા જયા રિક્તા પૂર્ણાવ્યાપશ્ચમી મતા
 પ્રાસાદે સ્મ શિલા શૈલ ઇષ્ટકા ઇષ્ટકા મયે ॥ ૪૧ ॥

૧. નંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જ્યા, ૪ રિક્તા, ૫ પૂર્ણા, એ પાંચ શિલા બાણુવી. પાષાણુના પ્રાસાદને પાષાણુ અને ઇંટના પ્રાસાદને ઇંટની શિલા કરવી. ૪૧. -પાંચશિલાપ્રમાણુ અગ્નિપુરાણુ.

નંદા મદ્રા જયા પૂર્ણા અજિતાવાપરાજિતા ।
 વિજયા મંગ્ગલાલ્યા ચ ધરણી નવમી શિલા ॥ ૪૨ ॥

૧ નંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જ્યા, ૪ પૂર્ણા, ૫ યાજિતા, ૬ અપરાજિતા, ૭ વિજ્યા, ૮ મંગલા, ૯ ધરણી. ૪૨. -અગ્નિ પુરાણુ

કૂર્મ શિલા પ્રમાણ

શ્રી વિશ્વકર્મા ઉવાચ-

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે શિલા વેદાહગુલા મવેત્ ।
 દ્વયંગુલા મવેદ્ વૃદ્ધિ યાવત્દશહસ્તકં ॥ ૪૩ ॥

દશોર્ધ વિંશ પર્યંત હસ્ત હસ્તેકમંગુલં ।

અર્ધાંગુલં ભવેદ્ વૃદ્ધિર્વાવિત્હસ્ત શ્તાર્ધકં ॥ ૪૪ ॥

વિશ્વકર્મા નારદજીને કહે છે કે, પ્રાસાદની કૂર્મ શિલાનું માન કહું છું—એક હસ્તના પ્રાસાદને ચાર અંગુલની કૂર્મશિલા કરવી, જે થી દશ હસ્ત સુધી પ્રત્યેક હસ્તે બળે અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, અગિયાર થી વીસ હસ્ત સુધી અડેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી અને એકવીશથી પચાસ હસ્તના પ્રાસાદ સુધી અર્ધા અંગુલની વૃદ્ધિ કરવી. ૪૩, ૪૪
—ક્ષીરાણુવ

તૃતીયાંશ કૃતે પિંડ સ્તદોર્ધાક્ષોમમામકં ।

પૂર્ણમ્ય યદાકારં શિલા મધ્યે મલંકૃતમ્ ॥ ૪૫ ॥

લહેરચ મલ્લ મંડૂકં મકરે ગ્રાસ મેવચ ।

શંખ સર્પ ઘટ યુક્તં શિલા મધ્યે મલં કૃતમ્ ॥ ૪૬ ॥

ઉપર કહેલ માનથી સમચોરસ કરવી અને ત્રીજે ભાગે બાંડી કરવી, તેના ઉપરના ભાગમાં સ્થ એવી પુષ્પના આકારે આકૃતિ કરવી, નવ ખાના પાડી અલંકૃત કેાતરવી, તે નવ ખાનામાં ૧ જળની લહેર, ૨ માછલી, ૩ દેડકો, ૪ મગર, ૫ ગ્રાસ, ૬ શંખ, ૭ સર્પ, ૮ કુંભ, ૯ કૂર્મ, મધ્ય ભાગે કરવો.

મતાન્તરે કૂર્મ શિલા પ્રમાણ

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે શિલા વેદાહ્નુલા ભવેત્ ।

પંડહગુલા દ્વિહસ્તે ચ ત્રિહસ્તે ચ ગ્રહાહ્નુલા ॥ ૪૭ ॥

ચતુર્હસ્તે ચ પ્રાસાદે શિલા સ્યાદ્ દ્વાદશાહ્નુલા ॥

તૃતીયાંશોદયઃ કાર્યો હસ્તાદૌ ચ યુગાન્તત્ ॥ ૪૮ ॥

તતઃ પરેષ્ઠહસ્તાન્ત વૃદ્ધિર્લ્પહ્નુલતો ભવેત્ ।

પુનર્દશહ્નુલતો વૃદ્ધિ પચ્ચાશ્વસ્તકાવધિ ॥ ૪૯ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને શિલા ચાર અંગુલની કરવી, જે હસ્તને છ અંગુલ, ત્રણ હસ્તને નવ અંગુલ, ચાર હસ્તને બાર અંગુલ શિલા કરવી, ત્રીજે ભાગે બાંડી કરવી, પાંચથી આઠ હસ્ત સુધી અડેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. નવથી પચાસ હસ્ત સુધી અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. ૪૭ થી ૪૯.
—અપરાન્તિ.

પ્રાસાદમાન કૂર્મ

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે કૂર્મઃ સ્પાચ્ચતુરહ્નુલ ।

અર્ધાહ્નુલા ભવેદ્ વૃદ્ધિઃ પ્રતિહસ્તં દશાવધિ ॥ ૫૧ ॥

પાદ વૃદ્ધિઃ પુનઃ કુર્યાદ્વિંશતિ હસ્તતઃ કરે ।

ઊર્ધ્વં વૈ ત્રિશદ્ધ સ્તાન્તં વસુ હસ્તે કમઙ્ગુલમ્ ॥ ૫૨ ॥

તતઃ પરં શતાર્ધન્ત સૂર્ય હસ્ત કમઙ્ગુલમ્ ।

અનેન ક્રમયોગેન મન્વઙ્ગુલ શતાર્ધકે ॥ ૫૩ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને કૂર્મ આર આંગળ કરવો, દશ હસ્ત સુધી અર્ધા અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, વીશ હસ્ત સુધી પા અંગુલની વૃદ્ધિ કરવી અને ત્રીશ હસ્ત સુધી દરેક હસ્તે ૬ અંગુલની વૃદ્ધિ કરવી. ૩૧ થી ૫૦ હસ્ત સુધી વૈ ભાગની વૃદ્ધિ કરવી, ૫૫ થી ૫૩ હસ્તે ચૌદ આંગળ શિલામાન થયું. ૫૧ થી ૫૩.

કનિષ્ઠ પાદહીનં ચ જ્યેષ્ઠ પાદાધિકં તથા ।

સાધારણ મિદંમાનં ત્રિવિધં કૂર્મ માનતઃ ॥ ૫૪ ॥

ચોથો ભાગ હીન કરવાથી કનિષ્ઠ માન અને ચોથો ભાગ વૃદ્ધિ કરવાથી જ્યેષ્ઠ માન થાય, સાધારણ રીતે કૂર્મના ત્રણ માન બાબત. ૫૪.

દૈમો રોગ્યશ્ચ કલ્પવ્યઃ સર્વ પાપ પ્રણાશનઃ ।

દ્યુત્યં કૂર્મ યઃ કરોતિ સર્વ યજ્ઞ ફલં ભવેત્ ॥ ૫૫ ॥

કૂર્મ-સુવર્ણ અથવા રૂપાનેા કરવો. સર્વ પાપનેા નાશ કરનાર અને સર્વ યજ્ઞનું ફલ આપનાર છે. ૫૫. -અપરાજિત.

પ્રાસાદમાન કૂર્મ

અર્ધાઙ્ગુલો ભવેત્કૂર્મ એક હસ્ત સુગલયે ।

અર્ધાઙ્ગુલા તત્તો વૃદ્ધિઃ કાર્યા તિથિ કરા વધિ ॥ ૫૬ ॥

એકત્રિંશત્કરાન્તશ્ચ તદર્ધા વૃદ્ધિ રિષ્યતે ।

તત્તોઽર્ધાપિ શતાર્ધન્તં કુર્યાદઙ્ગુલ માનતઃ ॥ ૫૭ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને (સુવર્ણ તથા રૌપ્યનેા) કૂર્મ અર્ધા અંગુલનેા કરવો, ૫૬ થી દરેક હસ્તે પંદર હસ્ત સુધી અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, સોળથી ત્રીશ હસ્ત સુધી તેનાથી અર્ધ એટલે ૬ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી અને બીજીશથી ૫૫ થી ૫૩ હસ્ત સુધી તેનાથી અર્ધ એટલે ૬ અંગુલની પ્રત્યેક હસ્તે વૃદ્ધિ કરવી. ૫૭.

ચતુર્થો શાધિકો જ્યેષ્ઠઃ કનિષ્ઠો હીન યોગતઃ ।

સુવર્ણ રૂપ્યજો વાપિ સ્નાપ્યઃ પશ્ચામૃતેન વૈ ॥ ૫૮ ॥

કૂર્મના કહેલ પ્રમાણથી ચોથે ભાગે અધિક કરવાથી જોષ્ઠમાન અને ચોથે ભાગે ન્યૂન કરવાથી કનિષ્ઠ માન બાણવો, સુવર્ણ તથા રોપ્યનો કૂર્મ કરવો, કૂર્મને પંચામૃત સ્નાન કરાવી સ્થાપન કરવો. ૫૮. -પ્રાસાદ મંડન.

શિલામાન કૂર્મ

મધ્યે કૂર્મશ્ચ દાતવ્યો રત્નાલંકાર સંયુતઃ ।

હેમ રૂપમયઃ કાર્યો દ્વદરૂપ મયો ભવેત્ ॥ ૫૯ ॥

શિલાયા પશ્ચમાંશેન કર્તવ્યં કૂર્મ ઉત્તમઃ ।

સર્વાલંકાર સંયુક્તો દિવ્ય પૂજા સપૂજિતઃ ॥ ૬૦ ॥

વસ્ત્ર વૈદુર્ય સંયુક્ત ઇન્દ્રનીલ સમન્વિતઃ

પુષ્પ રાગેશ્ચ ગૌમેદૈઃ પ્રવાલે પરિ વેષ્ટિતઃ ॥ ૬૧ ॥

ખાનન કરેલ ભૂમિના મધ્ય ભાગે રત્નો અને અલંકારોથી વિભૂષિત સુવર્ણ અથવા રોપ્યનો દૃઢ નક્કર કૂર્મ કરવો. શિલાના પાંચમા અંશે કૂર્મ કરવો ઉત્તમ છે, સર્વ અલંકાર સંયુક્ત અને દિવ્ય પૂજાની સામગ્રીથી પૂજવો. વસ્ત્રો અને વૈદુર્ય, ગૌમેદ, ઈન્દ્રનીલ, પુષ્પરાગ પ્રવાલ આદિ રત્નોથી આરંભાદિત કરવો. ૫૯ થી ૬૧.

અષ્ટ શિલા પ્રમાણ

एक हस्ते च प्रासादे शिला सप्ताङ्गुल भवेत् ।

ततः पञ्चकरं यावद् वृद्धि कार्या च दयङ्गुला ॥ ૬૨ ॥

पञ्चोद् दश पर्यन्तं वृद्धि रेकाङ्गुला स्मृता ।

दशोर्ध्व विंशपर्यन्तं पादોना वृद्धिरङ्गुला ॥ ૬૩ ॥

विंशोर्ध्वश्च शतार्धान्तं વૃદ્ધિર્ધાઙ્ગુલા કરે ।

ચતુરસ્રા સમા કાર્યા સ્થૂલા ચૈ ચતુરંશત્ ॥ ૬૪ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને સાત અંગુલ શિલા કરવી અને પછી જે થી પાંચ સુધી જે અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, છ થી દશ હસ્ત સુધી એક અંગુલ વૃદ્ધિ, અગિઆરથી વીશ હસ્ત સુધી પોણેા અંગુલ વૃદ્ધિ અને એકવીશથી પચાસ હસ્ત સુધી અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, શિલામાન પ્રમાણે ચોરસ કરવી અને ચોથા ભાગે બાંધી કરવી.

-શિલ્પ રત્નાકર.

અષ્ટશિલા-બૃહદ શિલ્પ શાસ્ત્રઃ—

એક હસ્તના પ્રાસાદને શિલા સાત અંગુલ, જે થી પાંચ હસ્ત સુધી બીજે અંગુલ વૃદ્ધિ, છ થી દશ હસ્ત એક અંગુલ વૃદ્ધિ, અગિઆરથી પચાસ હસ્ત સુધી અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, લંબાઈના અર્ધમાને પહોળી અને પહોળાઈના અર્ધમાને બાંધી કરવી.

પ્રાચીન હસ્ત લિખીત શિલ્પ ગ્રંથ પ્રમાણ કૂર્મશિલા

પ્રાસાદ હસ્ત

- ૧ શિલા અંગુલ ૪
૨ શિલા અંગુલ ૬
૩ શિલા અંગુલ ૮
૪ શિલા અંગુલ ૧૦
૫ શિલા અંગુલ ૧૨

છ થી દશ હસ્ત સુધી બે અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. અગિયાર થી વીશ હસ્ત અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. એકવીશ થી પચાસ હસ્ત અર્ધો અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી.

અષ્ટશિલા પ્રમાણ

૧ નંદા, ૨ ભદ્રા, ૩ જયા, ૪ રિક્તા, ૫ અન્વિતા, ૬ અપરાન્વિતા, ૭ શુક્લા, ૮ સૌભાગ્યની.

પ્રાસાદ હસ્ત	શિલા	અંગુલ	લંબાઇ	પહોળાઇ	જડાઇ
૧	શિલા	"	૪	૨	૧
૨	શિલા	"	૬	૩	૧ $\frac{૧}{૨}$
૩	શિલા	"	૮	૪	૨
૪	શિલા	"	૧૦	૫	૨ $\frac{૧}{૨}$
૫	શિલા	"	૧૨	૬	૩

હસ્ત છ થી દશ બે અંગુલ વૃદ્ધિ, અર્ધ પહોળી, ચોથે ભાગે જાડી. જડાઇના અર્ધ ભાગે સ્વરૂપનું ખોદાણું કરવું.

હસ્ત અગિયારથી વીશ સુધી અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ, અર્ધ પહોળી ચોથે ભાગે જાડી કરવી.

હસ્ત એકવીશ થી પચાસ સુધી અર્ધો અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી અને અર્ધ ભાગે પહોળી, ચોથે ભાગે જાડી કરવી.

શિલા	આયુધ	વસ્ત્ર
૧ પૂર્વ	વજ્ર	પીળું વસ્ત્ર
૨ અગ્નિ	સંકિત	લાલ વસ્ત્ર
૩ દક્ષિણ	દંડ	રથામ વસ્ત્ર
૪ નૈઋત્ય	ખડ્ગ	વાદળી વસ્ત્ર

શિલા	આયુધ	વસ્ત્ર
૫ પશ્ચિમ	પાશ	શુભાળી વસ્ત્ર
૬ વાયવ્ય	અંકુશ	સફેદ વસ્ત્ર
૭ ઉત્તર	ગદા	લીલું વસ્ત્ર
૮ ઈશાન	ત્રિશુલ	સફેદ વસ્ત્ર
૯ ધરણી શિલાને	—	પીળું વસ્ત્ર

શૈલજે શૈલજા કાર્યા ણષ્ટિકે વેષ્ટી કામથી ॥ ૬૫ ॥

પાષાણના પ્રાસાદને પાષાણની અને ઈટિના પ્રાસાદને ઈટિની શિલા કરવી. ૬૫

અષ્ટશિલા

નન્દા મદ્રા જયા પૂર્ણા વિજયા પશ્ચમીશિલા ।

મજ્જલા હ્યજિતાપરાજિતા ચ ધરણી મવા ॥ ૬૬ ॥

શિલા નિવેશયે ત્પૂર્વ પશ્ચાત્પીઠ નિબન્ધનમ્ ।

જઙ્ગાયા શિખરે ચૈવ વેદિકા કલશાન્તરે ॥ ૬૭ ॥

શિલોપરિ સમસ્તં તચ્છિલાધશ્ચોપ પીઠકમ્ ।

હતિ યુક્તિ ધિંધાતવ્યા શિલાન્ત શુભ લક્ષણા ॥ ૬૮ ॥

૧ નન્દા, ૨ મદ્રા, ૩ જયા, ૪ પૂર્ણા, ૫ વિજયા-પશ્ચમી શિલા જાણવી, ૬ મંજલા, ૭ અજિતા, ૮ અપરાજિતા, અને ધરણી નવમી શિલા જાણવી. આ શિલા પૂર્વ-પશ્ચિમ આદિ દિશાઓમાં પાયા નીચે મૂકવી, તેના ઉપર જન્ધા શિખર વેદી અને કલશના અંત સુધી પીઠ બંધન સમસ્ત પ્રાસાદની રચના થશે. માટે યુક્તિ અને વિધિએ કરી શિલા સ્થાપન કરવું એ શુભ લક્ષણ છે. ૬૬, ૬૭, ૬૮

શિલા સ્વરૂપ

શિલાઃ ક્ત્વા પ્રમાણેન શિલાનામુપરિતતઃ ।

અગ્નિકોણાત્ સમારમ્ય સ્વરૂપાણિ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૬૯ ॥

શક્તિ દણ્ડં તથા સ્વદ્ગ પાશાઙ્કુશ ગદા સ્તથા ।

ત્રિશૂલં વજ્રકં શ્ચૈવ આયુધાણિ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૭૦ ॥

સ્તંકં શ્યામ તથા નીલં પાણ્ડુરં શ્વેત વર્ણકમ્ ।

હરિતં શુક્લ પીતે ચ વસ્ત્રાણિ પરિદાપયેત્ ॥ ૭૧ ॥

પ્રાસાદમાને શિલાઓ કરવી અને અગ્નિકોણથી આરંભી શિલાઓમાં નીચે મૂળજ સ્વરૂપે કરવાં, અગ્નિકોણની શિલામાં શક્તિ, દક્ષિણ દિશાની શિલામાં ઠંડ, ૭૧

નૈઋત્ય કૌણી શિલામાં ખડગ, પશ્ચિમની શિલામાં પાશ, વાયવ્યકૌણી શિલામાં અંકુશ, ઉત્તરદિશાની શિલામાં ગદા, ઇશાનકૌણી શિલામાં ત્રિશુલ, પૂર્વદિશાની શિલામાં વજ્ર કરવું. આ પ્રમાણે આયુધો કરવાં અને ઉપરના ક્રમથી શિલાઓને રાત્રી, કાળું, આસમાની પાંદુ રંગ, ધે.ળું, લીલું, સફેદ, પીળું, એ રંગના વસ્ત્રો પરિધાન કરાવવાં. ૬૯, ૭૦, ૭૧.

શિલોર્ધ્વે તુ ન દાતવ્યા ઇષ્ટિકા ચક્રદાચન ।
દિવ્યાલોભ્યો વલિ દદ્યાદ્ દિવ્ય વસ્ત્રં ચ શિલ્પિને ॥ ૭૨ ॥
અર્ચે યિત્વા પ્રયત્નેન હોમકર્માદિ મંગલમ્ ।
અનેન વિધિનાચૈવ સર્વપાપ ક્ષયો ભવેત્ ॥ ૭૩ ॥

પાષાણની શિલા ઉપર ઇંટની શિલા કઢાપી પણ સ્થાપિત કરવી નહિ. (અર્થાત્ પાષાણની શિલા ઉપર પાષાણની શિલા સંપુટની જેમ ઢાંકવી) દિશ્પાલોનું પૂજન કરી ખલીડાન આપવું. દિવ્ય વસ્ત્રાભૂષણ આપી શિલ્પીને સંતુષ્ટ કરવા. પૂજન વગેરે પ્રયત્નથી કરી હોમ વગેરે માંગલિક કાર્ય કરવું. આ પ્રમાણે અનેક વિધિ વિધાનથી શિલાઓ સ્થાપિત કરવાથી સર્વ પાપનો નાશ થાય છે. ૭૨, ૭૩

નવ નિધિ કુંભો

અધઃ સ્વાતે સમ્પુટેષુ નિધિ કુમ્ભાંશ્ચ યોજયેત્ ।
પદ્મશ્ચાથ મહાપદ્મ શહ્નો મકર કચ્છપૌ ॥ ૭૪ ॥
મુકુંદ કુંદ નીલાશ્ચ સર્વશ્ચ નિધયો નવ ।
સુમદ્રશ્ચ વિમદ્રશ્ચ સુનન્દઃ પુષ્પદન્તકઃ ॥ ૭૫ ॥
જયોઽથ વિજયશ્ચૈવં કુમ્ભ પૂર્ણ સ્તથોત્તમ ।
હત્યેવં નવ કુમ્ભાશ્ચ નિયોજ્યા સ્તત્ર વૈક્રમાત્ ॥ ૭૬ ॥

ભૂમિમાં ખોદી નવ નિધિ કુંભો સંપુટ સહિત સ્થાપવા ૧ પદ્મ, ૨ મહાપદ્મ, ૩ શંખ, ૪ મકર, ૫ કચ્છપ, ૬ મુકુંદ, ૭ કુંદ, ૮ નીલ, ૯ અર્વ. અને નવ કુંભો ૧ સુભદ્ર, ૨ વિભદ્ર, ૩ સુનન્દ, ૪ પુષ્પદન્ત, ૫ જય, ૬ વિજય, ૭ કુંભ, ૮ પૂર્ણ ૯ ઉત્તમ. એ નવ કુંભો યોજના પૂર્વક ક્રમે સ્થાપવા. ૭૪, ૭૫, ૭૬

કૂર્મશિલા સ્વરુપો વિધાન

કૂર્મો મધ્ય સ્થલે તુ ગર્ભ રચના વન્હે શિલાયાજલં ।
યામ્યે મીન મુલશ્ચ નૈઋતદિશિ સ્થાપ્યં તથા દર્દુરમ ॥
વારુણાં મકરશ્ચ વાયુદિશિ વૈગ્રાસશ્ચસોમ્યેધ્વનિઃ ।
નાગાંશ્ચ દિશુ પૂર્વવિષયે કુંભ શિલા વહ્નિત ॥ ૭૭ ॥

કૂર્મશિલાના મધ્ય ભાગમાં કૂર્મ કરવો, અગ્નિકોણે જલતરંગ, દક્ષિણ દિશામાં મચ્છ, નૈઋત્યકોણે દેડકો, પશ્ચિમ દિશાએ મકર, વાયવ્યમાં ગ્રાસ, ઉત્તરમાં શંખ, ઇશાનમાં સર્પ, પૂર્વમાં કલશ કરવો, આ સ્વરૂપે અગ્નિકોણથી શિલામાં સ્વયં પ્રદિક્ષણાએ કરવાં. ૭૭

કૂર્મ મુખ

હેમજં તારજં કૂર્મ વૃષ વા દ્વાર સમન્વિતઃ ॥ ૭૮ ॥

સોનાના અથવા રૂપાના બનાવેલ કાચળા અથવા વૃષને દ્વાર સામે સ્થાપવો. ૭૮

અષ્ટ શિલા સ્થાપન માટે મતાન્તર

નંદા પૂર્વા પ્રદાત્તવ્યા શિલાઃ શેષાઃ પ્રદક્ષિણા ॥ ૭૯ ॥

નંદાશિલા પૂર્વદિશામાં સ્થાપવી બાકી શેષ શિલા પ્રદિક્ષણાએ સ્થાપવી.

—ક્ષીરાર્ણવ —અપરાજિત.

ઉપરોક્ત મત અગ્નિપુરાણનો છે, તેમાં અગ્નિકોણે નંદાશિલા અને અગ્નિદેવનું આયુધ અસિ સ્પષ્ટ કરેલ છે, આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નવશિલા સ્થાપનમાં નંદા અગ્નિકોણે સ્થાપવી અને બાકીની સ્વયં પ્રદિક્ષણાએ શિલાઓ સ્થાપી, મધ્યે નવમી ધરણી શિલાનું સ્થાપન કરવું.

કૂર્મશિલામાં પૂર્વે લહેર કરવાની પરાપૂર્વ પદ્ધતિ છે પણ શાસ્ત્રકારોએ દિશા સ્પષ્ટ કરેલ નથી. પણ વાસ્તુરાજમાં સૂત્રધાર વીરપાળે સ્પષ્ટ કરેલ છે.

કૂર્મો મધ્ય સ્થલે ગર્ભ રચના વન્હે શિલાયા જલં ॥ ૮૦ ॥

શિલાના ગર્ભ મધ્યે કૂર્મ કરવો અને અગ્નિકોણે જલતરંગ કરવા. આ સ્પષ્ટ કરે છે.

કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા મહાફલ

કૃત કૂર્મ પ્રતિષ્ઠાયાં સ્વાતે પૂર્ણ સુ સંસ્થિતે ।

ભૂલોકે લભતે રાજ્યં સર્વ જન્મસુ શાશ્વત્તમ ॥ ૮૧ ॥

કૂર્મ પ્રતિષ્ઠા કરી ખાતનો નાભિનાલ પૂર્ણ રીતે ચણી લેવાથી જન્મોજન્મ ભૂલોકમાં શાશ્વત રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય. ૮૧

અષ્ટ શિલા પ્રતિષ્ઠા ફલ

શિલા પ્રતિષ્ઠ માનાસુ દૈવતૈસ્ત શુચતે ।

સ્વર્ગે ચા મીપ્સિતં સ્થાનં રાજ્યં ચ જન્મજન્મનિ ॥ ૮૨ ॥

અષ્ટશિલાઓનું અષ્ટદિશામાં સ્થાપન કરવાથી દેવો વિચારમાં પડે છે અને સ્થાપન કરનાર સ્વર્ગમાં ઇચ્છિત સ્થાન મેળવે છે, અને જન્મોજન્મ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે ૮૨

શિલા પ્લવ દિક્

શિલાન્યાસમાં શિલા કઈ તરફ ઢળતી રાખવી તેનો સ્થપિતએ પહેલા નિર્ણય કરવો. શિલા સ્થાપિત કર્યા પછી ચલાચમાન કરવી તે અશુભ છે, શિલાનો ઢાળ પૂર્વ-ઉત્તર તરફ કરવો શુભઢાચક છે, વાસ્તુ દ્વાર પૂર્વ તરફ હોય તો પૂર્વ તરફ ઢાળ રાખવો અને ઉત્તર તરફ દ્વાર હોય તો ઉત્તર તરફ ઢાળ રાખવો, પણ પશ્ચિમ મુખ વાસ્તુ હોય તો ઉત્તર તરફ અને દક્ષિણ મુખ વાસ્તુ હોય તો પૂર્વ તરફ ઢાળ રાખવો કારણ કે પશ્ચિમ દક્ષિણ ઢાળ વાળી શિલા અશુભ છે.

પ્રાર્થના

ધરણિ, લોકધારિણી ત્વામત્ર સ્થાપયામ્યદમ્ ।

નિર્વિઘ્નં ધારયત્વમે પ્રાસાદ સર્વદા શુભે ॥ ૮૩ ॥

કૂર્મ સ્થાપન મંત્ર

અભિષેક કરી તૈયાર રાખેલ સુવર્ણ, ચૌધ, તામ્રમય કૂર્મને લઈ ઐ કૂર્મ
હ્રદાહલગચ્છ હ્રદ તિષ્ઠ ઐ કૂર્માય નમઃ આ મંત્ર બાણી કૂર્મને મધ્યશિલા ઉપર
પ્રતિષ્ઠિત કરવો કેસર, ચંદન, અક્ષત, પૂષ્પથી પૂજન કરવું.

પ્રાર્થના

સર્વ લક્ષણ સંપન્ન કૂર્મ ભૂધરણં ક્ષમ્ ।

ચૈત્યંકર્તુ મહીપૃષ્ઠે, મમાજ્ઞાંતાતુ મહંસિ ॥ ૮૪ ॥

પ્રાર્થના કરી કૂર્મ ઉપર પુષ્પાંજલી અર્પવી. ગીત વાદિત વગડાવવા, દિક્પાલોને
બલી અર્પવું. ગૃહસ્વામીએ યથાશક્તિ યાચકોને ઢાન આપવું. શિલ્પીનો સત્કાર કરવો.

શિલાન્યાસ પછી શુભકર્મો

વિન્યસ્ય ચૈવ પુનરિષ્ટકાંચ ગંધોદકૈઃ સંપરિપૂર્યગર્તમ્ ।

કૃત્વા પ્રસુનાનિ પરીક્ષયેચ્ચ, નિક્ષિપ્ય ચાવર્તમયાક્ષતાનિ ॥ ૮૫ ॥

તદક્ષિણા વર્તમતીવ શસ્તં, વામં તુ નિઘં સ્વલુ દઃસ્વદત્વાત્ ।

શાલ્યાદિભિઃ ક્ષેત્રજ મૃતિકા મિસ્તન્મધ્યગર્તે પરિપૂર્ય રક્ષેત્ ॥ ૮૬ ॥

ઉક્ત વિધિથી શિલાન્યાસ કરીને, તે ખાડાને શુદ્ધ મુગધી જલવડે પુરીને
ઉપર પુષ્પો તથા અક્ષતો નાખીને, આવતોની પરીક્ષા કરવી, જો તે ખાતના જલમાં

દક્ષિણાવર્ત ઉત્પન્ન થાય એટલે પુષ્પ અક્ષતાદિ સંઘિટ ક્રમે કરતાં દેખાય તેો નિમિત્ત બહુ જ ઉત્તમ સમજવું, જલમાં એથી વિપરીત વામાવર્ત ઉત્પન્ન થાય તેો નિમિત્ત અશુભ બળવું. દક્ષિણાવર્ત કે વામાવર્ત કંઈ ન થાય તેો નિમિત્ત મધ્યમ બળવું. અશુભ નિમિત્ત દષ્ટિગોચર થાય તેો શિલાન્યાસ શુભ મુહૂર્ત એઈ ફરી કરવો. ૮૫, ૮૬.

પદ્મ નાલ-

સુવર્ણે કૃશરાયુક્તં પદ્મનાલં તતો ન્યસેત્ ।

દેવ દેવેશ શક્ત્યાદિ મૂર્તિ પર્યન્ત માસનમ્ ॥ ૮૮ ॥

સોનાની અથવા ખીકસ ધાતુ યુક્ત પદ્મનાલ કરવી, તે દેવ, દેવાધિદેવ અથવા શક્તિ જે મૂર્તિ હોય ત્યાં સુધી લઈ જવી. ૮૮. —અગ્નિપુરાણ.

યોગનાલ

ભાવિ દેવ મુત્ત્વં કૂર્મં સુવર્ણરૌપ્યનિધાપયેત્ ।

તત્પાદ દપદોર્મધ્ય સમાયામં પ્રણાલકમ્ ॥ ૮૯ ॥

કૂર્મં સ્વોપરિ સંસ્થાપ્ય કારયેત ગર્ત પુશ્નમ્ ।

સર્શકરૈર્ વાલુકૈશ્ચ, મૃદ્ધિશ્ચ દપદાદિભિઃ ॥ ૯૦ ॥

દ્વદં પ્રપુરયેચ્છુદ્ધૈર્ જલૈરાપ્લાપ્ય મુદ્ગરેઃ ।

મુશલૈર્ મૃદ્ધચ્છિરસ્કૈસ્તુ, નિહત્યદ્વદતાંનયેત્ ॥ ૯૧ ॥

ગજ સંચારણં તત્ર બહુશ્ચ કારયેત્ પુનઃ ।

એવદ્વદતરં કૃત્વા, સમી કૃત્ય જલાદિભિ ॥ ૯૨ ॥

દિગ્જ્ઞાન પ્રક્રિયાદક્ષઃ સતત્કર્મ સમાચરેત્ ॥ ૯૩ ॥

ભાવિ દેવ જે તરફ આવતાં હોય તે તરફ મુખ રાખી સુવર્ણ અથવા રૌપ્યનો કૂર્મ સ્થાપવો અને તે ઉપર યોગનાલની સ્થાપના કરી ખાડો શુદ્ધ રેતી, માટી, ખડી પાષાણથી પુરી, પાણી નાખી મુદ્ગર અથવા મુશળથી કૂટિ મજબુત કરવો, અનેકવાર હાથી ચલાવી વાસ્તુ તલ અતિ દઢ કરવું. વાસ્તુભૂમિને દઢ અને સમતલ થયા પછી દિશા જ્ઞાનની પ્રક્રિયા બળુનાર ચતુર શિલ્પિએ વાસ્તુભૂમિમાં પૂર્વાદિ દિશાઓ નિશ્ચિત કરવાનું કાર્ય શરૂ કરવું.

નાલં સંસ્થાપનમ્

નાલમેવં પ્રકર્તવ્યં સૌમ્યં પ્રાસાદ મધ્યગમ્ ।

સ્થાપયિત્વા વિષેષણ અનેન વિધિના તથા ॥ ૯૪ ॥

નાલં ગન્ધોદકૈર્દિવ્યैઃ સ્થાપયિત્વાહૃદાબુધઃ ।
શાન્તિ હોમં તુકુર્વોત વારુણ સક્ત મુશ્વરન્ ॥ ૯૫ ॥
સ્થાપકઃ સુપ્રસન્નાત્મા સુ મુહૂર્તે સુલગ્નકે ।
સર્વાલંકાર સંયુક્તં સર્વં તોય સમન્વિતમ્ ॥ ૯૬ ॥

નાલને અનેક વિધિએ કરીને વિશેષે પ્રાસાદની મધ્યે સ્થાપવી, નાલને સુગંધી
દિવ્ય જલથી અભિષેક કરી સ્થાપવી. શાન્તિ હોમ કરવો અને વરુણ સુક્ત બોલવો
સ્થાપકે સુપ્રસન્ન હોલથી, સારા મુહૂર્તે, શુભ લગ્ને સર્વ અલંકાર યુક્ત અને જલોને
સમન્વય કરીને નાલનું સ્થાપન કરવું. ૯૪ થી ૯૬

શુભ વારા

આદિત્ય ભૌમ વર્જન્તુ સર્વેવારાઃ શુભાવહાઃ ॥ ૯૭ ॥
રવિ અને ભૌમ વાર તજવા, બીજા સર્વ વારો શુભકારક છે. ૯૭

શિલાન્યાસ નક્ષત્ર

શિલાન્યાસતુ રોહિણ્યા શ્રવણે હસ્ત પુષ્યયોઃ ।
મૃગશિર્ષ ચ રેવત્યા-મુતરાત્રિત્રયે શુભ ॥ ૯૮ ॥

રોહિણી,, શ્રવણ, હસ્ત, પુષ્ય, મૃગશિર્ષ, રેવતી, ઉ. કા., ઉ. પા., ઉ. ભા.,
આ નક્ષત્રોમાં શિલાન્યાસ કરવો શુભ છે. ૯૭ -પ્રાસાદમંડન

શિલાન્યાસઃ પ્રકર્તવ્યો ગૃહાણાં શ્રવણે મૃગે ।
પૌષ્ણે હસ્તે ચ રોહિણ્યાં પુષ્યા શ્વિનિ ન્યુત્તરાત્રયે ॥ ૯૯ ॥

શ્રવણ, મૃગશિર્ષ, રેવતી, હસ્ત, રોહિણી, પુષ્ય, અશ્વિની, તથા ત્રણ
ઉત્તરામાં શિલાન્યાસ કરવો. ૯૯ -મુહૂર્તમાર્તંદુક

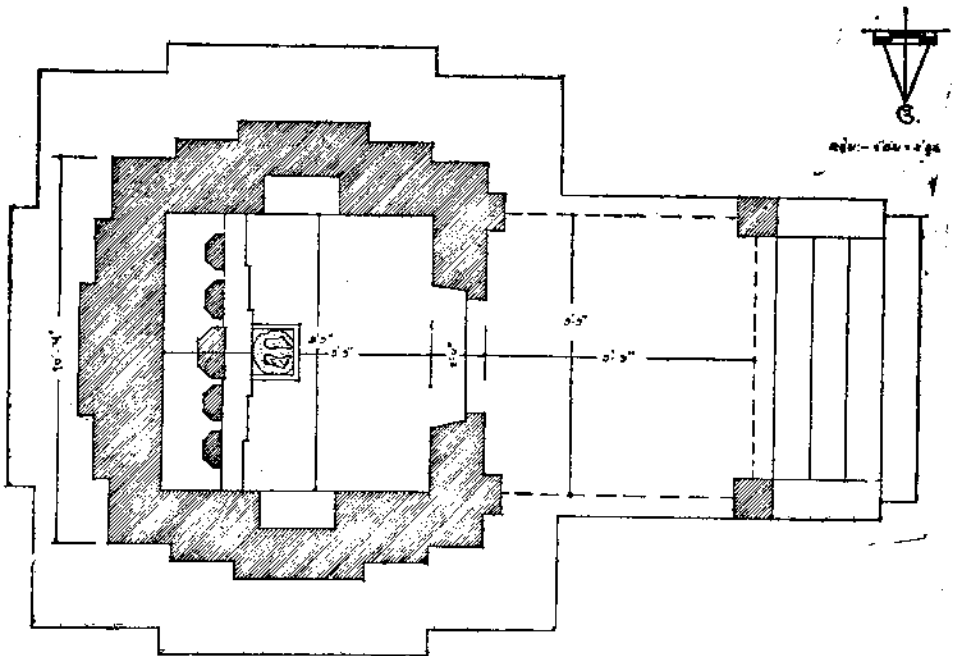
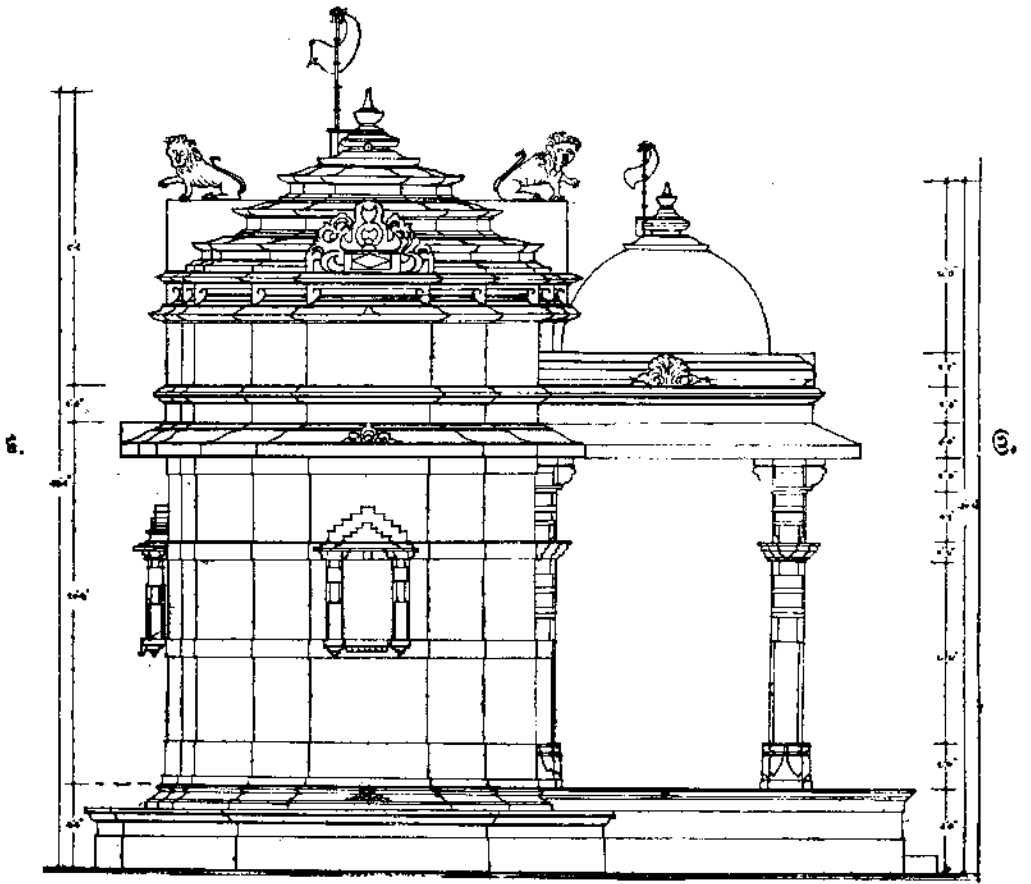
શિલાન્યાસ પ્રકર્તવ્યોઃ—

ઉત્તરેષિચ રોહિણ્યાં પુષ્યે મૈત્રે કરદ્રયે ।
ધનિષ્ઠા દ્વિતયે પૌષ્ણે ગૃહારમ્મ પ્રશસ્યતે ॥ ૧૦૦ ॥

શિલાન્યાસમાં ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, પુષ્ય, અનુરાધા, હસ્ત, ચિત્રા, ધનિષ્ઠા,
શતભિષા અને રેવતી આ નક્ષત્રો ગૃહારંભે પ્રશસ્ત છે. ૧૦૦ -વાસ્તુ રત્નાકર

અશ્વિની રોહિણી મૂલમુત્તરાત્રય મૈંદવમ્ ।
સ્વાતી હસ્તોઽનુરાધા ચ ગૃહારંભે પ્રશસ્યતે ॥ ૧૦૧ ॥

અશ્વિની, રોહિણી, મૂલ, ત્રણ ઉત્તરા, સ્વાતી, હસ્ત, અને અનુરાધા એ
નક્ષત્રોમાં ગૃહારંભ પ્રશંસનિય છે. ૧૦૧ -વાસ્તુ પ્રતિષ્ઠા કલ્પ

કદમ ગણધર પ્રાસાદ તલ દર્શન કેસરીયાજીનગર-પાલિતાણા [એન. સી. સોમપુરા]

ઉત્તરાત્રય રોહિણ્યા આર્દ્રા ચૈવ પુનર્વસુ ।

પુષ્યાનુરાધા શ્રવણં મૃગશ્વાત્યો ચ હસ્તકમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

મૂલં ચ નક્ષત્રાણિ હિ ગૃહે વિષ્ટિ વિવર્જતમ્ ।

એત સ્તોત્રં પ્રતિષ્ઠાદૌ દેવાન્તદેવ વેશ્મનામ્ ॥ ૧૦૩ ॥

ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અનુરાધા, શ્રવણ, મૃગશિર્ષ, સ્વાતી, હસ્ત, મૂલ એ નક્ષત્રો ગૃહ અને દેવપ્રાસાદોમાં શિલા આદિ પ્રતિષ્ઠામાં શુભ છે. વિષ્ટિ યોગ તજવો. ૧૦૩

—અપરાજિત

વાસ્તુ ચક્ર—

આરંભે વૃષભચક્ર સ્તંભે જ્ઞેય તુ કૂર્મકમ્ ।

પ્રવેશે કલશચક્ર વાસ્તુચક્ર બુધૈ સ્મૃતમ્ ॥ ૧૦૪ ॥

ગૃહારંભમાં ‘વૃષભ ચક્ર’ સ્તંભ સ્થાપન કરવામાં ‘કૂર્મ ચક્ર’ પ્રવેશમાં ‘કલશ ચક્ર’ આ પ્રમાણે ત્રણ વાસ્તુચક્ર ભેવાતું વિદ્વાનોએ કહેલ છે. ૧૦૪

વૃષવાસ્તુ ચક્ર

ગેહાધારંભેઽર્ક માદ્રસશીર્ષે રામે ૩ દર્દિહો વેદ ૪ મૈરગ્રપાદે શુન્યં વેદૈઃ ।

૪ વૃષ્ટપાટે સ્થિરત્વં રામેઃ ૩ વૃષ્ટે શ્રીયુગૈ ૪ દર્શ કુક્ષૌ ॥૧૦૫॥

લામો રામેઃ ૩ પુચ્છગૈઃ સ્વામીનાશો વેદૈ ૪ નૈષ્ઠવં વામ કુક્ષૌ મુલસ્યૈ ।

રામેઃ ૩ પીડા સંતતંવાર્ક ધિષ્ણાદશ્યૈ, રુદ્રેદિગ્મિ ૧૧ રુત્કલ્લ સંતસત્ ॥૧૦૬॥

જે નક્ષત્ર ઉપર સૂર્ય હોય તે નક્ષત્રથી દિનના નક્ષત્ર સુધી ગણીને ૩ નક્ષત્રો વૃષના મસ્તકમાં સ્થાપવા. ફલ તે નક્ષત્રમાં ગૃહારંભ કરવાથી ગૃહ અગ્નિથી બળી જાય. ૪ નક્ષત્રો આગલાપગમાં શૂન્ય, ૪ નક્ષત્રો પાછલા પગમાં સ્થિરતા કરનાર છે, ૩ નક્ષત્રો પીઠમાં લક્ષ્મી આપનાર ૪ નક્ષત્રો જમણી કૂક્ષિમાં લાભ, ૩ નક્ષત્રો પુંછમાં સ્વામીનો નાશ, ૪ નક્ષત્રો ડાબી કૂક્ષિમાં દરિદ્રતા, ૩ નક્ષત્રો મુખમાં મૂકવા તે પીડા કરે, અભિજિત સહિત ૨૮ નક્ષત્રો ગણવા. ૭ અશુભ, ૧૧ શુભ, ૧૦ અશુભ ભણવા.

વૃષચક્ર સામિજિત

રવિ માત્સ્ય નેષ્ઠાનિ શુમાન્યેકાદશાષ્ટમાત્ ।

દશ શેષાણ્ય નિષ્ઠાનિ સામિજિદ વૃષવાસ્તુનિ ॥ ૧૦૭ ॥

જે નક્ષત્ર ઉપર સૂર્ય હોય તે નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણતાં ૭ નક્ષત્ર અશુભ, ૧૧ શુભ અને ૧૦ નક્ષત્રો અશુભ ફલ આપે છે. ૧૦૭

નોટ :- શિલાન્યાસ, ગૃહારંભમૂર્તિ તથા શિલાન્યાસ વિધિ, ગણેશચંડી, દિક્ષપાલ, વાસ્તુ આદિ પૂજનવિધિ શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ પૂર્વાર્ધમાં સંપૂર્ણ રીતે જણાવેલ છે.

નિર્વાણ કલિકા શિલાન્યાસ વિધિ

તત્ર પ્રાસાદ ક્ષેત્રમષ્ટધા વિમજ્ય ચતુષ્ષટિકાન્ કૃત્વાચૈશાનનૈઋત્ય મૂર્ધ્વવંશ આગ્રેયાશ્ચ વાયવ્યાન્તં તિર્યગ્વંશદ્વયંદત્વા દ્વિપદં ષડ્ઘડં ચ રક્ષાષ્ટકં વિન્યસ્ય મર્માણિજ્ઞાત્વા ઇશાનેકોનાર્ધે ઇશંદત્વા પર્જન્ય જયમાહેન્દ્ર રવિ સત્ય મૃશાન્પદિકાન્ સમ્પૂજ્ય

અગ્નિ કોણ કોષ્ટકે વ્યોમપાવકૌ વિન્યસ્ય પૃષ્ઠા વિતથ ગ્રહક્ષત યમ મન્વર્વ મૃજ્ઞાન્ પદિકાન્ દત્ત્વા

નૈઋત્ય કોણ કોષ્ટકે મૃગપિતરૌ વિન્યસ્ય દૌવારિક સુગ્રીવ પુષ્પદન્ત વરુણ અસુર શેષાન્ પદિકાન્ સમ્પૂજ્ય તદન્તુ ॥

વાયવ્ય કોણ કોષ્ટકે રોગ વાયુ વિન્યસ્ય નાગ મુખ્ય ભદ્રાટ સોમ શૈલ અદિત્યન્તાન્ પદિકાન્ સમ્પૂજ્ય । ઇશાન કોણે દિતિ સંપૂજયેત્ ॥

પ્રાસાદ ક્ષેત્રના આઠ આઠ ભાગ કરી ચોસઠ પદ કરવા. તેમાં ઇશાનથી નૈઋત્ય તિર્થંગ રેખા કરવી અને અગ્નિથી વાયવ્ય તિર્થંગ રેખા કરવી. તેમાં બે પદ, છ પદ અને આઠ પદનો મર્મ બાણવો. ઇશાનના અર્ધપદમાં ઇશ, પર્જન્ય, જય મહેન્દ્ર, રવિ, સત્ય, અને ભૃશ એ દરેકને પદમાં પૂજવા.

અગ્નિકોણથી વ્યોમ, પાવક, પૃષ્ઠા, વિતથ, ગ્રહક્ષત, યમ, મન્વર્વ ભુંગ પદોમાં સ્થાપવા. નૈઋત્ય કોણે મૃગ, પિતરૌ, દૌવારિકા, સુગ્રીવ, પુષ્પદન્ત, વરુણ, અસુર, શેષ, પદોમાં પૂજવા.

વાયવ્ય કોણે રોગ, વાયુ, નાગ, મુખ્ય, ભદ્રાટ, સોમ, શૈલ, અદિતિ પદોમાં પૂજવા.

ઇશાન કોણે દિતિનું પૂજન કરવું.

મધ્યે પદ ચતુષ્ટયે બ્રહ્માણં તસ્યૈશાન્યાં પદિકૌ આપવત્સૌ પ્રાયાષટપદ મરીચિ આગ્રેય્યાં સવિતા સાવિત્રૌ પદિકૌ દક્ષિણંસ્યાં ષટ્પદં વિવસ્વન્તં નૈઋત્યામિન્દ્રજયૌ પદિકૌ વારુણ્યા ષટ્પદં મિત્રમ્ વાયવ્યાં રુદ્ર રુદ્રદાસૌ પદિકૌ ઉત્તરસ્યાં ષટ્પદં ધરાધરં ઇતિ ઇતિ આપવત્સાદિક્રમેણ દુર્વાદધ્વક્ષતાદિભિઃ સમ્પૂજ્ય ઇશાનાદિ દિક્ષુ ચરકી સ્કન્દા ત્રિદારી અર્યમા લલના જમ્ભા પુતના પાપરાક્ષસી પિલિપિચ્છાન્તૈર્વહિ દેવતાષ્ટકં પૂજયેદિતિ ।

મધ્યે ચાર ભાગના બ્રહ્મા, ઇશાને આપ. પૂર્વે છ પદ મરીચિ, અગ્નિએ સવિતા સાવિત્ર પદમાં, દક્ષિણે છ પદ વિવસ્વન્ત, નૈઋત્યે ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રજય, પશ્ચિમે છ પદ મિત્રગણ, વાયવ્યે રુદ્ર, રુદ્રદાસ. ઉત્તરે છ પદ ધરાધર, ઇશાને આપવત્સ. કંમે બાણવા.

એ સંવેને પૂજવા. ઇશાનથી અષ્ટ દિશા. આઠ દેવો બહાર પૂજવા. ઇશાન ચરકી, પૂર્વ સ્કન્ધ, અગ્નિ વિદારિકા, દક્ષિણ અર્ધમા, નૈઋત્ય પુતના, પશ્ચિમ જાંભક, વાયવ્ય પાપા, ઉત્તર પિલિપિચ્છા.

શિલા પ્રતિષ્ઠા વિધિ

एकाशीतिपदे गृहवास्तौ मध्ये ब्रह्मा नवपदे मरीचाद्याः षट्पदा इशानाद्याः आपचन्द्राद्या द्विपदाः पदिका वटि देवताश्च पूर्ववाद सरक्षादिकं चेति एवं वास्तुं सम्पूज्य मर्माणि परिहृत्य शिला प्रतिष्ठादिकं विदध्यात् ॥

એકાશી પદનો વાસ્તુ ગૃહે પૂજવો. મધ્યે નવપદ બ્રહ્મા મરીચિ આદિ. છ પદના ઇશાન કૌણ્દિ દેવ. બે પદના બહારના દેવો અકેક પદના પૂર્વ પ્રમાણે શિલા પ્રતિષ્ઠામાં વાસ્તુમાં પૂજન કરવું.

स्थापकत्रयं आचार्य, ब्रह्मा, शिल्पी जनार्दन, गृहपति इंद्र.

આચાર્ય લક્ષણ—સર્વાંગવયવરમણીયઃ શાન્તિમાર્દવાર્જવ સત્યશૌચ સંપન્નઃ મધ્યમાંસાદિ મોગ રહિતઃ કૃતજ્ઞો વિનીતઃ

આચાર્ય લક્ષણ :- સમાનવચનો, રમણીક, શાન્તિવાન, ક્ષમાવાન, સત્ય બોલનાર શુદ્ધ, મધ્ય માંસાદિના ભોગ રહિત, કૃતજ્ઞ, વિવેકી.

शिल्पी—सिद्धान्तवान् विचक्षणः कृतवर्मा भूमिगृह—वास्तु लक्षणना ज्ञाता सूत्रपातादि विज्ञान स्पष्टा सर्वतो मद्रादि मण्डलनामसमः प्रभावे आलस्यवर्जित प्रियंवदो दीनानाथवत्सलः सरल स्वभावो वा सर्व गणान्वितश्चेति ।

સિદ્ધાંત વાદી, વિચક્ષણ, બુદ્ધિમાન, કાર્યરત, ભૂમિ ગૃહ વાસ્તુ લક્ષણ બાણનાર, સૂત્રપાતાદિ જ્ઞાનવાળો, સર્વતો ભદ્ર આદિ મંડલ બાણનાર, પ્રભાવશાલી, આળસ રહિત પ્રિય બોલનાર, ગરીબ ઉપર દયા રાખનાર, સરલ સ્વભાવ વાળો. સર્વશુભ સંપન્ન બાણવો.

गृहपति इन्द्र लक्षण

विशिष्ट जाति कुलवन्तो युवा कान्तशरीरः कृतक्षो रूपलावण्यादि गुणाधारः सकल जन नयनानन्दकारी सर्व लक्षणोपेतो देवता गुरु भक्तः सम्यक् रत्नालङ्कृतः व्यसना सङ्गपराह मुखं शीलवान पञ्चाणु व्रतादि गुणयुतो गम्भीर कनक कुण्डलादि भूषित शरीरस्तार द्वार विराजितवक्षस्थलः

ગૃહપતિ ઇન્દ્ર :- ઉચ્ચજાતીનો, કુલવાન, યુવાન, કાન્તિવાન, કૃતજ્ઞ, રૂપવાન, શુભવાન, સકલજનને પ્રિય લાગે તેવો, સર્વ લક્ષણ યુક્ત, દેવ શુરનો ભક્ત, સમદષ્ટિ વાળો, રત્નાદિલંકાર વાળો, વ્યસનથી દૂર રહેનાર, શીલવાન, પંચાણુવ્રતના શુભવાળો, ગંભીર, કનક કુંડલ અને વક્ષસ્થલમાં હાર વિભૂષિત શ્રેષ્ઠ બાણવો.

શિલાભિષેક

શિલાઓનો અભિષેક કરી પછી યથાસ્થાન પ્રતિષ્ઠિત કરવી. શિલાઓ કહેલ પીઠીકા ઉપર, લાકડાના પાટલા અથવા પાટ પર પધરાવવી. ગંગા, જમના, નર્મદા, સરસ્વતી આદિ મહાનદીઓનું જલ કલશમાં ભરી અભિષેક કરવો, જલમાં સર્વોષધિ ચૂર્ણ, સુવર્ણરજ, સુગંધી દ્રવ્યો, સુગંધી પુષ્પો નાખવા, જલ ભરેલ પાત્ર પર વઆછાદન કરી હાથ ઇંધં યૃહદશાન્તિ પાઠ કરવો, પછી તે જલ વડે અભિષેક કરવો.

સ્નાતવિલિપ્ત સ્થપતિ અથવા યૃહપતિ હાથમાં જલ કલશ લઈને—

ૐ હિરણ્યગર્ભાઃ પાવિન્યઃ શુચયો દુસ્તિચ્છિદઃ ।

પુનન્તુ શાન્તાઃ શ્રીમત્ય, આયો યુષ્માન્ મધુચ્યુતઃ ॥ ૧૦૮ ॥

આ પ્રમાણે મંત્ર બોલી દરેક શિલાનો અભિષેક કરવો, ઉપશિલા તથા નિધિપુલોનો પણ ઉપર મૂજબ અભિષેક કરવો. શિલાઓ શુદ્ધ કપડાથી ઢેરી કરી ચંદન, કેસર, ચક્ષર્કર્મ, પુષ્પ, સુવર્ણ, રૌપ્ય, વરખથી પૂજા કરી વસ્ત્રો પરિધાન કરવા.

રત્ન ધાત્વૌષધિનિ ન્યાસ

અનેન ક્રમયોગેન, રત્નન્યાસં તથો ત્તમમ્ ।

પૂર્વાદિ ક્રમયોગેન, રત્નધાત્વૌષ ધામિ ચ ॥ ૧૦૯ ॥

વજ્ર-વૈદુર્ય મુક્તાશ્ચ, ઇન્દ્રનીલ સુનીલકમ્ ।

પુષ્પરાગં ચ ગોમેદં પ્રવાલ પૂર્વતઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૧૦ ॥

હેમં રૌપ્યં તામ્ર કાંસ્યે, રીતિકાં નાગ વજ્રકૌ ।

પૂર્વાદિ ક્રમત શ્વેત, આયસં ચૈવમન્તતઃ ॥ ૧૧૧ ॥

પૂર્વાદિ ક્રમે યોગથી રત્ન, ધાતુ અને ઔષધિનો ન્યાસ કરવો.

રત્નોઃ— ૧ હીરો, ૨ વૈદુર્ય (અકીક), ૩ માતી, ૪ ઇન્દ્રનીલ, ૫ મહાનીલ, ૬ પુષ્પરાગ (પુખરાજ), ૭ ગોમેદ, ૮ પ્રવાલ. પૂર્વાદિ દિશાથી આઠેદિશામાં અનનમાં સ્થાપવા.

ધાતુઓઃ— ૧ સોલ્, ૨ રૂપ, ૩ ત્રાંબુ, ૪ કાંસુ, ૫ પિત્તલ, ૬ સીસું, ૭ કલઇ, ૮ લોહ. પૂર્વાદિ ક્રમથી સ્થાપવા.

વચા વહ્નિઃ સહદેવી, વિષ્ણુક્રાન્તા ચ વારુણી ।

સંજીવની જ્યોતિષ્મતી, ર્શ્વરી પૂર્વતઃ ક્રમાત ॥ ૧૧૨ ॥

ચવો વ્રીહિસ્તથા કંગુ-જૈણાદ્યાશ્ચ તિલૈ યુતાઃ ।

શાલી મુવ્ગાઃ સમારુયાતા, ગોધૂમાશ્ચ ક્રમેણ તુ ॥ ૧૧૩ ॥

ઔષધિઓ :— ૧ વચ્ચા (ચોડાવજ), ૨ ચિત્રક, ૩ સહદેવી, ૪ વિષ્ણુકાન્તા, ૫ વારૂણી, ૬ સંજીવની, ૭ જ્યોતિષ્મતી (માલ કાકળી) અને ૮ ઇન્દ્રી (શિવલિંગી) આ ઔષધિઓ પૂર્વ ક્રમે સ્થાપવી.

ધાન્યો :— ૧ જવ, ૨ મીઠી ૩ કાંગ, ૪ બુધ્ધાં (બુઆર), ૫ તલ ૬ શાલિ, ૭ મગ અને ૮ ગેહુ. આ ધાન્યો પૂર્વાદિ ક્રમે સ્થાપવા. અને મધ્ય ખાતમાં સર્વ રત્નો સર્વ ધાતુઓ સર્વ ઔષધિ સર્વ ધાન્યો સ્થાપી શિલા પ્રતિષ્ઠિત કરવી.

શિલાન્યાસ અને રત્નાદિન્યાસ મંત્રો

- ૧ ઐં હન્દ્રસ્તુ મહતાં દીપ્તઃ સર્વદેવાધિપો મહાન્ ।
વજ્રહસ્તો ગજારૂઢ-સ્તમૈનિત્યં નમો નમઃ ॥ ૧૧૪ ॥
- ૨ ઐં અગ્નિતુ મહતાં દીપ્તઃ સર્વ તેજો ધિપો મહાન્ ।
મેષારૂઢઃ શક્તિહસ્ત-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૫ ॥
- ૩ ઐં યમસ્તુ મહતાં દીપ્તઃ સર્વ પ્રેતાધિપો મહાન્ ।
મહિષસ્યો દણ્ડહસ્ત સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૬ ॥
- ૪ ઐં નિશ્વતિસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વક્ષેત્રાધિપો મહાન્ ।
સ્વજ્ઞહસ્તઃ શિવારૂઢ-સ્તમૈનિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૭ ॥
- ૫ ઐં વરુણસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વનાર્યધિપો મહાન્ ।
નકારૂઢઃ પાશહસ્ત-સ્તમૈનિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૮ ॥
- ૬ ઐં વાયુસ્તુ મહતાંદીપ્તઃ સર્વમણ્ડલપો મહાન્ ।
ધ્વજાહસ્તો મૃગારૂઢ-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૧૯ ॥
- ૭ ઐં કુબેરસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વયજ્ઞાધિપો મહાન્ ।
નિધિહસ્તો ગજારૂઢ-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૨૦ ॥
- ૮ ઐં ઇશાનસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વ યોગાધિપો મહાન્ ।
શૂલહસ્તો વૃષારૂઢ-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૨૧ ॥
- ૯ ઐં ધરણસ્તુ મહાદીપ્તઃ સર્વ સર્પાધિપો મહાન્ ।
પન્નારૂઢો નાગહસ્ત-સ્તમૈ નિત્યં નમોનમઃ ॥ ૧૨૨ ॥

ઉપર કહેલ રત્નો, ધાતુઓ, ઔષધિઓ, ધાન્યો પૂર્વાદિ દિશાથી ક્રમે મંત્ર બોલી સ્થાપિત કરવાં અને પછી ઉપરના મંત્રથી નિધિકુઓ તથા શિલાઓ પ્રતિષ્ઠિત કરવી.

ચતુઃ શિલા પ્રતિષ્ઠા

૧ નંદા શિલા-ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતામ્ભવ ।

આ મંત્ર બોલી અગ્નિ ઠેાણે આધાર શિલા સ્થાપવી.

ૐ પદ્મ ! इहाऽऽगच्छा इहतिष्ठ, ૐ પદ્મનિધાયે નમઃ

આ મંત્ર બોલી પદ્મ નિધિની સ્થાપના કરવી.

ૐ નન્દેઃ इहाऽऽगच्छ, इह, ૐ નન્દાયૈ નમઃ

આ મંત્ર બોલી નંદા શિલાનો ન્યાસ કરવો અને વાસક્ષેપ કરવો, સુગંધી દ્રવ્યો છાંટવા, અને નીચે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી.

પ્રાર્થના

વીર્યેણા દિવરાહસ્ય, વેદાયૈસ્ત્વમિ મંત્રિતામ્ ।

વસિષ્ઠ નન્દિની નન્દા, પ્રાક પ્રતિષ્ઠાપયામ્યહમ ॥ ૧૨૩ ॥

સુમુદૂર્તે સુદિવસે, સાત્ત્વં નન્દે નિવેશિતા ।

આયુઃ કારયિતુર્દીર્ઘં શ્રિયાં ચાગ્યામિહાઽનય ॥ ૧૨૪ ॥

૨ ભદ્રા શિલા

ૐ આધારશિલેઃ સુપ્રતિષ્ઠિતામ્ભવ ।

ૐ મહાપદ્મ ! इहाऽऽगच्छ, इहतिष्ठ, ૐ મહાપદ્મ નિધયે નમઃ ૐ ભદ્રે !
इहागच्छ, इहतिष्ठ, ૐ ભદ્રાયે નમઃ ।

આ પ્રમાણે મંત્રથી આધારશિલા નિધિકુંભ અને ભદ્રાશિલાને સ્થાપવી.
નંદા શિલાની જેમ વાસક્ષેપ આદિ અર્પવા.

પ્રાર્થના

મદ્રાસિ સર્વતોમદ્રા, મદ્રે ! મદ્રં વિધીયતામ્ ।

કણ્વપસ્ય પ્રિય સુતે ! શ્રી રસ્તુ ગૃહમેધિન ॥ ૧૨૫ ॥

૩ જયા શિલા-ૐ આધાર શિલે સુપ્રતિષ્ઠિતામ્ભવ । ૐ શંખ !

इहागच्छ, इहतिष्ठ, ૐ શંખનિધયે નમઃ ૐ જયે ! इहागच्छ, इहतिष्ठ, ૐ જયાયૈ નમઃ

આ મંત્રોથી જયાને વાચ્ય્ય ઠેાણેમાં સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી, વાસક્ષેપ આદિ અર્પવા.

પ્રાર્થના

જયે ! વિજયતાંસ્વામી, ગૃહસ્થાઽસ્ય માહાત્મ્યતઃ ।

આચન્દ્રાર્કં યશશ્ચાસ્ય ભૂમ્યામિદં વિરોઢતુ ॥ ૧૨૬ ॥

૪ પૂર્ણા શિલા-ૐ આધાર શિલે સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવઃ।” ૐ સુભદ્ર !
 હ્રદા ગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ સુભદ્ર નિધયે નમઃ । ૐ પૂર્ણે ! હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ,
 ૐ પૂર્ણાયે નમઃ ।”

પ્રાર્થના

ત્વયિ સંપૂર્ણ ચન્દ્રાભે ! ન્યસ્તાયાં વાસ્તુ નસ્તલે ।

ભવત્ત્વેષ ગૃહસ્વામી, પૂર્ણે ! પૂર્ણ મનોરથઃ ॥ ૧૨૭ ॥

ઉપરના મંત્ર બોલી આધાર શિલા, નિધિ કુંભ અને પૂર્ણા શિલાને
 સુપ્રતિષ્ઠિત કરી. વાસશ્લેષ, ચંદન, કેસર સુગંધી દ્રવ્યો અક્ષત પુષ્પ અર્પણ કરવા.

પંચ શિલા પ્રતિષ્ઠા

૧ નન્દા-“ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠા ભવ” ૐ પદ્મ ! હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ
 તિષ્ઠ પદ્મનિધયે નમઃ । ૐ નન્દે ! હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ નન્દાયૈ નમઃ ।

આ મંત્રથી નન્દાને અગ્નિ કોણમાં સ્થાપન કરી નીચેના પ્રલોકથી પ્રાર્થના કરવી.

પ્રાર્થના

નન્દે ! ત્વં નન્દિની પુમાં ત્વામત્ર સ્થાપયયામ્યહમ્ ।

વેશ્મનિ ત્વિહ સંતિષ્ઠં, યાવચ્ચન્દ્રાર્ક તારકાઃ ॥ ૧૨૮ ॥

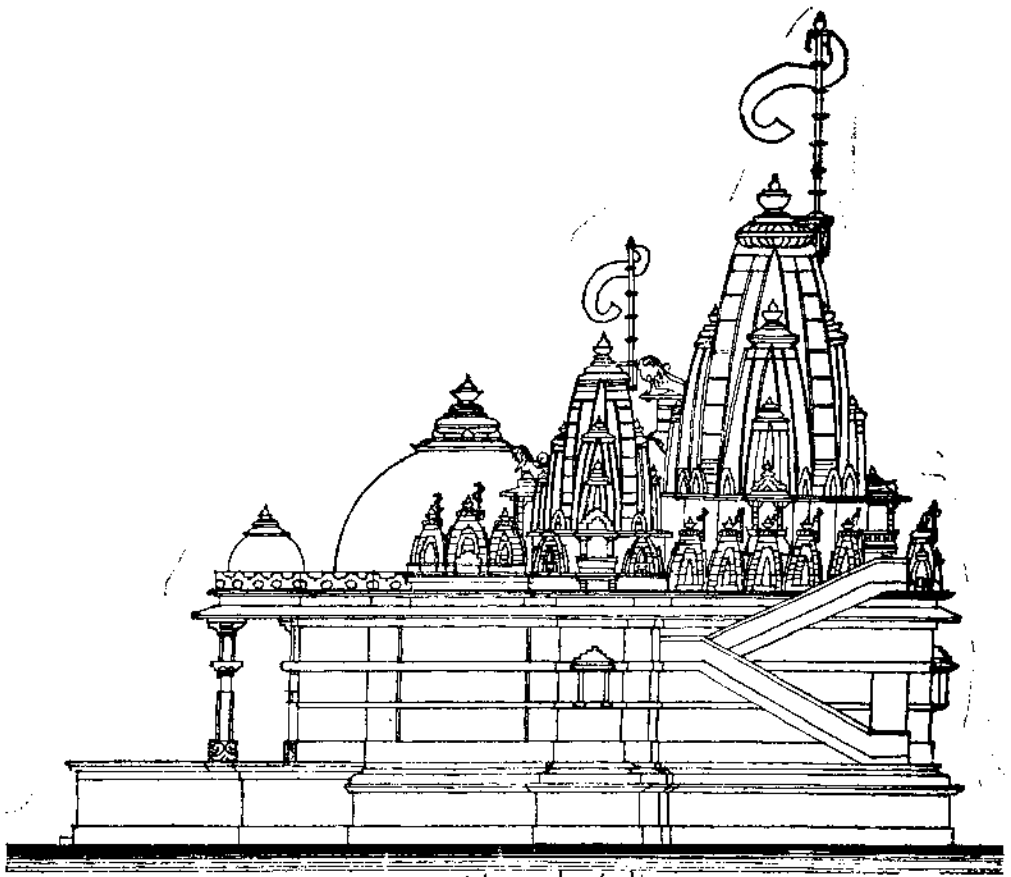
આયુઃ કામં શ્રિયં દેહિ. દેવવાસિનિઃ નન્દિનિ ! ।

અસ્મિન રક્ષા ત્વયા કાર્યા, સદા વેશ્મનિ યત્નતઃ ॥ ૧૨૯ ॥

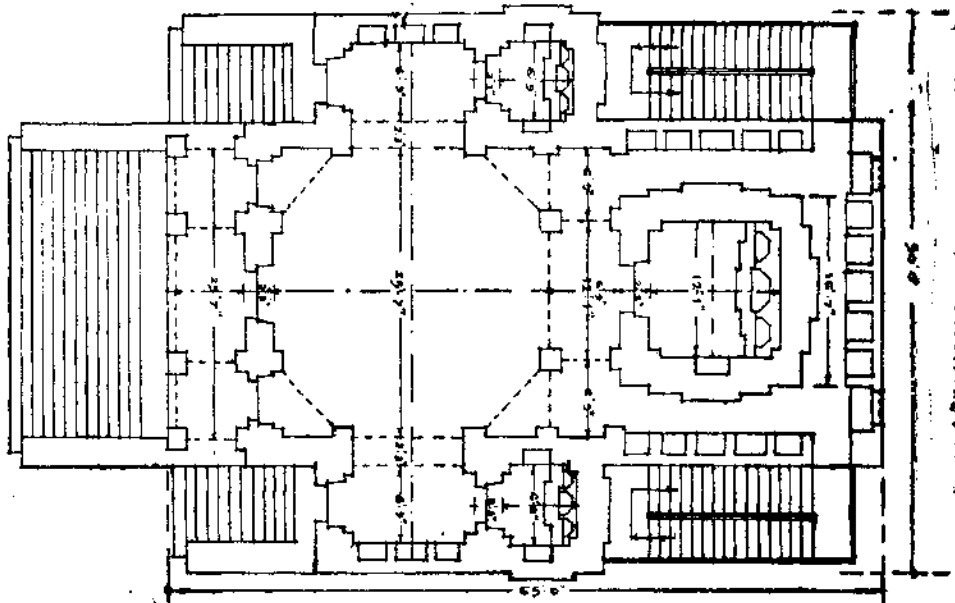
૨ ભદ્રા શિલા-ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ । ૐ મહાપદ્મ !
 હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ ૐ મહાપદ્મ નિધયે નમઃ ।

ૐ ભદ્રે ! હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ ભદ્રાયૈ નમઃ

આ મંત્ર બોલી નૈઋત્ય કોણમાં ભદ્રાની સુપ્રતિષ્ઠા કરવી.

side elevation.

Ground plan.

શ્રી ગાંધીનગરી જૈન દેરાસર મુ'ખધ. [એન. સી. સોમપુરા]

પ્રાર્થના

મદ્રે ! ત્વં સર્વદા મદ્રં, લોકાનાં કુરુ કાશ્યપિ ! ।

આયુદા કામદા દેવિ ! સુખદા ચ સદા ભવ ॥ ૧૩૦ ॥

ત્વામત્ર સ્થાપયામ્યઘ, ગૃહેઽસ્મિન મદ્ર દાયિનિ ॥ ૧૩૧ ॥

૩ જયા શિલા—“ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ ।” ૐ શંખ !
 હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ શંખ નિધિયે નમઃ । ૐ જયે ! હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ,
 ૐ જયાયૈ નમઃ । ”

આ મંત્ર બોલી વાયવ્ય કોણમાં જ્ય શિલાને પ્રતિષ્ઠિત કરી પદ્મહી વડે
 પ્રાર્થના કરવી.

પ્રાર્થના

ગર્ગગોત્ર સપ્તદ્ભૂતાં, ત્રિનેત્રાં ચ ચતુર્ભુજામ્ ।

ગૃહેઽસ્મિન્ સ્થાપયામ્યઘ, જયાં ચારૂ વિલોચનામ્ ॥ ૧૩૨ ॥

નિત્યં જયાય ભૂત્યૈ ચ, સ્વામિનો ભવ માર્ગવિ ॥ ૧૩૩ ॥

૪ રિક્તા શિલા—ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ । ૐ મકર !
 હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ મકર નિધિયે નમઃ । ૐ રિક્તે ! હ્રદાઽઽગચ્છ,
 હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ રિક્તાયૈ નમઃ । ”

આ મંત્રથી ઈશાન કોણે રિક્તા શિલાને સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

રિક્તે ! ત્વં રિક્તદોષન્ધે ! સિદ્ધિ મુક્તિ પ્રદે ! શુભે ।

દો સર્વદા સર્વદોષન્ધિ ! તિષ્ઠઽસ્મિન્ તત્રનંદિનિ ॥ ૧૩૪ ॥

પૂર્ણાશિલા:—“ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ” । ૐ સુમદ્ર !
 હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ, ૐ સુમદ્ર નિધિયે નમઃ ૐ પૂર્ણે ! હ્રદાઽઽગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ
 ૐ પૂર્ણાયૈ નમઃ ।

આ મંત્ર બોલી વાસ્તુના મધ્ય ભાગમાં આધાર શિલા, નિધિ કુંભ, અને
 પૂર્ણા શિલા પ્રતિષ્ઠિત કરી પાસે દિપક મૂકી પ્રાર્થના કરવી.

प्रार्थना

पूर्ण ! त्वं सर्वदा पूर्णान्, लोकान्, संकुरु काश्यपि !
 आयुर्दा कामदा देवि ! धनदा सुतदा भव ॥ १३५ ॥
 गृहधारा वास्तुमयी, वास्तु दीपेन संयुता ।
 त्वामृते नास्ति जगता-माधारश्च जगत्प्रिये ॥ १३६ ॥

नव शिला प्रतिष्ठा

१ नन्दा शिला-“ॐ आधारशिले ! सुप्रतिष्ठिता भव । ॐ पद्म !
 इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ पद्मनिधये नमः । “ॐ अग्नेये नमः ॐ शक्तये नमः ।”
 ॐ नन्दे ! इहाऽऽगच्छ इह तिष्ठ ॐ नन्दायै नमः ।”

आमंत्र द्वारा आग्नेय कोणभां नन्दाने प्रतिष्ठित करी प्रार्थना करवी.

प्रार्थना

नन्दे ! त्वं नन्दिनी पुंसां, त्वामत्र स्थापयाम्यहम् ।
 प्रासादे त्विह संतिष्ठ, यावश्चन्द्रार्कतारकाः ॥ १३७ ॥

२ भद्रा शिला-“ॐ आधारशिले ! सुप्रतिष्ठिता भव ।” ॐ महापद्म !
 इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ महापद्म निधये नमः । “ॐ यमाय नमः ॐ दण्डाय
 नमः” “ॐ भद्रे ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ भद्रायै नमः ।”

आ मंत्र द्वारा दक्षिण दिशाभां भद्र शिलाने प्रतिष्ठित करी प्रार्थना करवी.

प्रार्थना

भद्रे ! त्वं सर्वदा भद्रं, लोकाना कुरु काश्यपि ! ।
 त्वामत्र स्थापयाम्यद्य, प्रासादे भद्र दायिनि ! ॥ १३८ ॥

३ जयाशिला-“ॐ आधार शिले ! सुप्रतिष्ठिता भव ।” ॐ शंखे !
 इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ शंखनिधये नमः ।

आ मंत्रोत्थी नैऋत्य कोणभां जयानी प्रतिष्ठा करी प्रार्थना करवी.

प्रार्थना

गर्गोत्रसमुद्भूतां, त्रिनेत्रां च चतुर्भुजाम् ।
 प्रासादे स्थापयाम्यद्य जयां चारु विलोचनाम् ॥ १३९ ॥

૪ રિક્તા-ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ ।” ૐ મકર ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ૐ મકર નિધયે નમઃ । ૐ વરુણાય નમઃ, ૐ પાશાય નમઃ । ૐ રિક્તે ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ૐ રિક્તાયૈ નમઃ ।

આ મંત્રો દ્વારા રિક્તાને પશ્ચિમ દિશામાં સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

રિક્તે ! ત્વં રિક્તદોષઘ્ને ! ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ પ્રદે શુભા ! ।

સર્વદા સર્વદોષઘ્ને ! તિષ્ઠઽસ્મિન્ તત્ર નંદિની ॥ ૧૪૦ ॥

૫ અજિતા શિલા-ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ । ૐ કુન્દ ! इहाऽऽगच्छ इह तिष्ठ, ૐ કુન્દ નિધયે નમઃ । ૐ વાયવ્યે નમઃ, ૐ અંકુશાય નમઃ । ૐ અજિતે ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ૐ અજિતે નમઃ

આ મંત્રબોલી વાયવ્ય કોણમાં અજિતાને પ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

અજિતે ! સર્વદા ત્વં માં, કામાનામ જિતંકુરુ ।

પ્રાસાદે તિષ્ઠ સંદૃષ્ટા, ષાવચ્ચન્દ્રાર્કતારકાઃ ॥ ૧૪૧ ॥

૬ અપરાજિતા-ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ । ૐ નીલ ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ૐ નીલ નિધયે નમઃ । ૐ કુબેરાય નમઃ । ૐ ગદાયૈ નમઃ । ૐ અપરાજિતે ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ૐ અપરાજિતાયૈ નમઃ ।

આ મંત્ર બોલી ઉત્તર દિશામાં અપરાજિતાને સ્થાપવી.

પ્રાર્થના

સ્થિરાઽપરાજિતે ભૂત્વા, કુરુ મામપરાજિતમ્ ।

આયુર્દા ધનદા ચાત્ર, પુત્રપૌત્રપ્રદા ભવ ॥ ૧૪૨ ॥

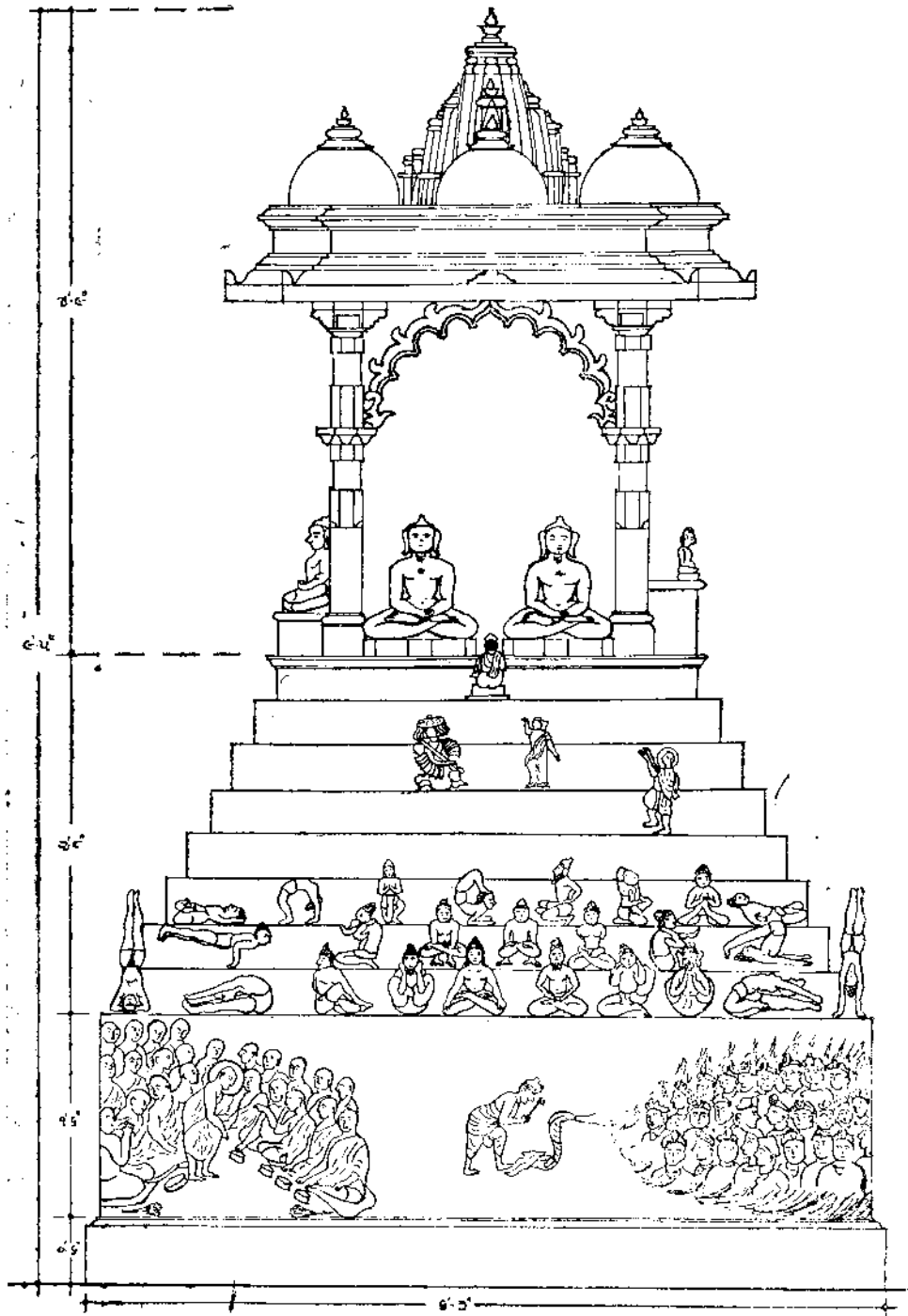
૭ શુક્લા શિલા-“ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ !” ૐ કચ્છપ ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ૐ કચ્છપ નિધયે નમઃ ।” ૐ ઈશાનાય નમઃ, ૐ ત્રિશૂલાય નમઃ । “ૐ શુક્લે ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ૐ શુક્લાયૈ નમઃ ।

આ મંત્રથી ઇશાન કોણમાં શુક્લાને સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

શુક્લે ! ત્વં દેહિ મે સ્થૈર્યં, સ્થિરા ભૂત્વાઽત્ર સર્વદા ।

આયુઃ કામં શ્રિયં ચાપિ, પ્રાસાદેઽન્નમમાઽનયે ! ॥ ૧૪૩ ॥

અષ્ટાપદ કદમ ગણધર પ્રાસાદ કેસરીયાજનગર-પાલીતાણા

[એન. સી. સોમપુરા]

૮ સૌભાગિની શિલા—“ૐ આધારશિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ ।” ૐ મુકુન્દ ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ मुकुन्द निधये नमः । ॐ इन्द्राय नमः । ॐ वज्राय नमः ॐ सौभागिनि ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ सौभागिन्यै नमः
આ મંત્રથી સૌભાગિની શિલાને પૂર્વમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

“પ્રાસાદેઽરસ્થિરા ભૂત્વા, સૌભાગિનિ ! શુભકુરુ ।
ધનધાન્ય સમૃદ્ધિં ચ, સર્વદા કુરુ નન્દિનિ ॥ ૧૪૪ ॥

૯ ધરણી શિલા—“ૐ આધાર શિલે ! સુપ્રતિષ્ઠિતા ભવ ।” ૐ સર્વ । इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ सर्वनिधये नमः । “ૐ નાગાય નમઃ, ૐ ઉત્તરાય નમઃ ।” ૐ ધરણિ ! इहाऽऽगच्छ । इह तिष्ठ, ॐ धरण्यै नमः ।”

આ મંત્ર બોલી મધ્યભાગમાં ધરણી શિલા સુપ્રતિષ્ઠિત કરવી.

પ્રાર્થના

ધરણી ! लोहधरणीं, त्वामत्र स्थापयाम्यहम् ।
निर्विघ्नं धारय त्वं मे, प्रासादं सर्वदा शुभे ॥ ૧૪૫ ॥

પછી અભિષેક કરીને તૈયાર કરેલ કૂર્મ સુવર્ણ, ચૈત્ય કે તામ્રમય હાથમાં લઈ

ૐ કૂર્મ ! इहाऽऽगच्छ, इह तिष्ठ, ॐ कूर्माय नमः

આ મંત્ર વડે મધ્ય શિલા ઉપર કૂર્મને સુપ્રતિષ્ઠિત કરી વાસક્ષેપ પૂર્વક કેસર, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ આદિથી પૂજન કરવું.

પ્રાર્થના

सर्व लक्षण संपन्न ! कूर्म ! भूधरणक्षम ! ।
चैत्यं कर्तुं महीपृष्ठे, ममाज्ञां दातुमर्हसि ॥ ૧૪૬ ॥

પ્રાર્થના બોલ્યા પછી નીચેના મંત્રથી વાસક્ષેપ નાંખવો—

“ૐ હ્રીં શ્રીં કૂર્મ તિષ્ઠ તિષ્ઠ દેવગૃહં ધારય ધારય સ્વાહા”

આ મંત્રથી કૂર્મ ઉપર વાસક્ષેપ કરવો. વાસક્ષેપ કર્યા પછી ૧ સૌભાગ્ય, ૨ સુરણી, ૩ પ્રવચન, ૪ કૃતાંજલિ, ૫ ગરૂડ મુદ્રા, દેખાડવી. પછી ચૈત્યવાંદન કરવું. શિલા સ્થાપન કરી વાસક્ષેપ પુષ્પાંજલી નાખવી. વાગ્વિત્રો વગડાવવાં, માંગલિક ગીત ગાવા, દિગ્પાલોને બાલિ આપવું, ગૃહસ્થામીએ યથાશક્તિ ચાચકોને દાન આપવું, સાધર્મિક ભક્તિ પ્રભાવનાદિક કરવું. શિલ્પીનો સત્કાર કરવો.

શિલા પ્રતિષ્ઠિતાઃ ન ચાલયેતઃ—

પ્રતિષ્ઠિતાસ્તાઃ પ્રથમં, ભૂતલે સુસ્થિતાઃ સમાઃ ।
 ન ચાલયે ચાલને તુસ્પ્યાદ્, ગૃહ ભર્તુ મંદદ્ ભયમ્ ॥ ૧૪૭ ॥
 કંપને ચ ભયં વિદ્યા-દેતાન્નાંસ્થિતા પુનઃ ।
 સ્થપતે ગૃહ ભર્તુશ્ચ, મજ્જલં પરમં વિદુઃ ॥ ૧૪૮ ॥
 પ્રાગ્દક્ષિણાયાશ્ચલને, ગૃહ ભર્તુ મંદદ્ ભયમ્ ।
 માર્યા ત્રિનાશો નૈઋત્યાં, શૂન્યં મીતિર્મરુદિશિ ॥ ૧૪૯ ॥
 ગુરોશ્ચ ભયમૈ શાન્ત્યાં, મધ્યચારેડપિ તદ્ભવેત્ ।
 પ્રથમં સ્થાપિતા નેવં, સ્તંભાનપિ ન ચાલયેત્ ॥ ૧૫૦ ॥
 નોદ્ધરેત્ પ્રણુદ્યાન્ન, વિધિ સ્તુભ્યોયતોડનયોઃ ।
 વિન્યાસં પ્રથમં તસ્માત્ કુર્યાત્સમ્યગ્સમાહિતઃ ॥ ૧૫૧ ॥
 શિલાનાં સ્થપતિસ્તદ્વત્ સ્તંભા નામપિ સર્વથા ॥ ૧૫૨ ॥

ભૂમિતલમાં પ્રથમ સારી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કરેલી સમ અને સુસ્થિત શિલાઓને પાછળથી ચલિત ન કરવી, એમ કરવું તે ગૃહસ્વામીના માટે ભયકારક છે, એટલું જ નહિ પણ શિલાઓને કંપાયમાન કરવાથી પણ ગૃહકારકને ભય ઉત્પન્ન કરે છે, એથી વિપરીત શિલાઓની સ્થિરતા શિલપી તેમ જ ગૃહપતિને પરમ મંગલકારક છે.

અગ્નિકોણમાં પ્રતિષ્ઠિત શિલાને ચલાવમાન કરવાથી ગૃહસ્વામીને ભય, નૈઋત્ય કોણની શિલાને ચલાવવાથી સ્ત્રીનું મૃત્યુ, વાયવ્ય કોણની શિલાને ચલાવવાથી શૂન્યતા તથા ભય, ઇશાન કોણની શિલા ચલાવવાથી ગુરૂને ભય ઉપજવે છે, એ જ રીતે પ્રથમ વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠિત કરેલા સ્તંભોને પણ પોતાના સ્થાનથી વિચલિત કરવાથી અશુભ ફળ આપે છે, કારણ કે શિલાન્યાસ અને સ્તંભન્યાસનો વિધિ સમાન છે, સ્થપતિએ પ્રથમથી જ મનને સ્થિર કરી શિલાન્યાસ અને સ્તંભરોપ એવી ખૂબીથી કરવો કે પાછળથી તેને ચલાવમાનની આવશ્યકતા ન રહે.

શિલાન્યાસ શુભાશુભ નિમિત્તો—

વિન્યસ્ય ચૈવં પુનરિષ્ટકાં ચ, ગંધોદકૈઃ સંપરિપૂર્ય ગર્તમ્ ।
 કૃત્વા પ્રહ્નનાં પરીક્ષયેચ્, નિક્ષિપ્યચાવર્તમથાક્ષતાં ॥ ૧૫૩ ॥
 તદક્ષિણા વર્તમતીવ શસ્તં, વામં તુ નિઘં સ્વલુ દુઃસ્વ દત્ત્વાત્ ।
 શાલ્યાદિભિઃ ક્ષેત્રજમૃતિકામિસ્તન્મધ્યગર્તં પરિપૂર્યક્ષેત્ ॥ ૧૫૪ ॥

ઉક્ત વિધિથી શિલાન્યાસ કરીને તે ખાડાને શુદ્ધ સુગંધી જલ વડે ભરી ઉપર પુષ્પો તથા અક્ષત નાખીને આવતોની પરીક્ષા કરવી. જો તે ખાતોના જલમાં દક્ષિણાવર્ત ઉત્પન્ન થાય એટલે પુષ્પઅક્ષતાદિ સુષ્ટિકર્મે કરતાં દેખાયતો નિમિત્ત ધણું જ ઉત્તમ જાણવાં પણ જલમાં એથી વિપરીત વામાવર્ત ઉત્પન્ન થાય તો

નિમિત્ત અશુભ સમજવું. પરિણામ સારું નથી એમ જાણવું. દક્ષિણાવર્ત કે વામાવર્ત કંઈ ન થાય તો નિમિત્ત મધ્યમ જાણવું. જો અશુભ નિમિત્ત દક્ષિણોચર થાય તો શિલાન્યાસ ફરી શુભસુદૂતે કરવો.

॥ અનન્તલઙ્ઘિનિધાનાય શ્રીમતે ગૌતમ ગણધરાય નમઃ ॥

શિલાન્યાસ વિધિ—

સૌ પ્રથમ જૂમિ શુદ્ધ કરવી. પછી વિધિ સહિત સ્નાત્ર લણાવવું. અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરી, નવગ્રહપટ્ટનું પૂજન કરવું. તે પછી કૌરા બલિથી દશદિક્પાલનું આહ્વાન કરવું. અને પછી દિક્પાલનું પૂજન કરવું, અને નૈવેદ્ય નીચે પ્રમાણે દેવું. રોટલી શેર ૧૧, મોઢક ૭, પુરી શેર ૧૧ તેથી વિશેષ થાય તેમ કરી શાન્તિહોષાપણાની ૧૦ ગાથા કહીને આરતિ ઉતારવી.

શિલ્પીને સ્નાનાદિકથી શુદ્ધ કરી નૂતન વસ્ત્ર, તથા ઉપવસ્ત્ર પહેરાવી, કંકણ દોરા ખાંધી, તિલક કરી હથીયારને શુદ્ધ કરી કંકણ ખાંધી. સર્વને વજ્રપંજરથી અંગરક્ષા કરવી.

અથ વજ્રપંજર સ્તોત્રમ્

ૐ પરમેષ્ઠિનમસ્કારં, સારંન્વપદાત્મકમ્ ।

આત્મરક્ષાકરં વજ્ર-પંજરામં સ્મરામ્યહમ્ ॥ ૧ ॥

ૐ નમો અરિહંતાણં, શિરસ્કં શિરસિ સ્થિતમ્ ।

ૐ નમો સિદ્ધાણં, મુખે મુખપટામ્બરમ્ ॥ ૨ ॥

ૐ નમો આયરિયાણં, અંગરક્ષાતિશાયિની ।

ૐ નમો ઉવજ્જાયાણં, આયુધં હસ્તયોદ્ધમ્ ॥ ૩ ॥

ૐ નમોલોએ સર્વસાદૃશં, મોચકે પાદયોઃ શુભે ।

એસો પંચનમુકારો, શિલા વજ્રમયી તલે ॥ ૪ ॥

સર્વ પાવપ્પણાસણો, વપ્રો વજ્ર મયો વહિઃ ।

મંગલાણં ચ સર્વેશ્વરિ, સ્વાદિરાંગારસ્વાતિકા ॥ ૫ ॥

સ્વાદાન્તં ચ પદં જ્ઞેયં, પદમં હવદ્ મંગલમ્ ।

વપ્રોપરિ વજ્રમયં, વિધાનં દેહ રક્ષણે ॥ ૬ ॥

મહાપ્રભાવા રક્ષેયં, ક્ષુદ્રોપદ્ર વનાશિની ।

પરમેષ્ઠિ પદોદ્ધુતા, કથિતા પૂર્વ સ્પરિભિઃ ॥ ૭ ॥

યશ્વનાં કુરુતે રક્ષાં, પરમેષ્ઠિપદૈઃ સદા ।

તસ્ય ન સ્યાદ્ ભયં વ્યાધિ-રાધિશ્ચાપિ કદાચન ॥ ૮ ॥

इति वज्रपञ्जर कवच

ભગવાનની જમણી બાજુ નવગ્રહનો અને ડાબી બાજુ દિક્પાલનો પાટલો રાખી પૂજન કરવું.

૧ પંચરત્ન, ૨ પારો, ૩ ગાયનુંમૃત, ૪ સાકરની ચાસણી, ૫ કોડી, ૬ સપ્તધાન્ય, દાઢ, ધરો, ત્રાંબાના સોનાથી રસેલા પાંચ કલશ તે મધ્યે ઉપર મુજબની વસ્તુ પધરાવવી, પાંચ કલશ, અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઇશાન ખૂણે પધરાવવા અને એક કલશ મધ્યે પધરાવવો. પૂર્વ આદિ ચાર દિશાઓ ત્રાંબાના સંપૂટઉપર, ઉપર મુજબ વસ્તુ મૂકી પધરાવવા અને પાંચ કલશ ઉપર પાંચ સંપૂટ પધરાવી શિલા સ્થાપન કરવી. મધ્યે કૂર્મ શિલા ઉપર ચક્ષુ કર્દમથી નીચે મુજબ લખવું.

ૐ કૂર્મ નિજપૃષ્ઠે પ્રાસાદં ધારય ધારય સ્વાહા ।

સૂર્ય સંક્રાંતિ મુજબ જે દિશામાં શિલાન્યાસ આવતો હોય ત્યાંથી પ્રારંભ કરી સ્પૃષ્ઠકેમે શિલા સ્થાપવી અને પછી મધ્ય શિલા સ્થાપવી. મંગલગીત વાદિત્ર અને ઉદ્ધોષણથી શિલા સ્થાપન કરવું.

ૐ હ્રીં શ્રીં કૂર્મ તિષ્ઠ તિષ્ઠ જિનગૃહં ધારય ધારય સ્વાહા ।

કહી વાસક્ષેપ નાખવો.

પ્રથમથી ગોધૂમ શેર ૧૦ ના બાકબા કરાવી તેમાં ગોળ, ટોપડું ભેળવી સર્વેને વહેંચવા.

ચીજોની યાદી

૧ કૂર્મ શિલા, ૮ દિશાની અષ્ટશિલા, વસ્ત્ર:-પૂર્વ પીળું, અગ્નિ રાતુ, દક્ષિણ કાળું, નૈઋત્ય વાદળી, પશ્ચિમ ગુલાબી, વાયવ્ય સફેદ, ઉત્તર હીલું, ઇશાન સફેદ, મધ્ય શિલા પીળું, સંપૂટ માટે પાંચ ત્રાંબાના કલશ, તથા ત્રાંબાના ૧૮ કોડીયા, નવગ્રહ દિક્પાલના પાટલા, સોનાના વરખ; ચાંદીના વરખ; નાડાસડી, પંચરત્ન પોટલી ૧૫, પારો ભાર-૫, ચક્ષુકર્દમ, કેસર, કંકુ, અળીલ, ગલાલ, અક્ષત, સરસવ, ગાયત્રી ધી, સાકરની ચાસણી, પંચામૃત, કોડી ૧૫, મીઠળ, મરડાર્શીંગી, દાઢ, ધરો, પુષ્પ, આશો-પાલવના તોરણ, નાગરવેલના પાન ૨૫, સોપારી શેર ૧૧, બદામ, કમળકાંકરી, તજ, લવીંગ, એલચી, રોપ્ય ભસ્મ તો-૧૧, હીપક, ધૂપ, ફળ, મીઠાન, નૈવેદ્ય, શ્રીફળ ૫.

સાત ધાન્ય-૧. જવ શેર ૦૧૧, ૨. ઘઉં શેર ૦૧૧, ૩. બુવાર શેર ૦૧૧, ૪. ચણા શેર ૦૧૧, ૫. ચોળા શેર ૦૧૧, ૬ મગ શેર ૦૧૧, ૭. અડદ શેર ૦૧૧.

પુરી શેર ૧૧, રોટલી શેર ૧૧. લાડવા ૭, સાત ધાનથી દેવ આહ્વાન કરવું અને વિધિ સંપૂર્ણ થયે બલી આપવા.

પ્રશસ્તિ

इति श्री विश्वकर्मा वास्तुकला चिंतन हरविद्या गुणक्रीति प्रकाश शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध) शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सोमपुरा संगृहीते शिलान्यास नाम्नो द्वितियोऽध्यायः संपूर्ण ॥

પ્રાસાદનિરુપણ નામ્નો તૃતીયોઽધ્યાય

કાષ્ઠે મૃદિષ્ઠકે ચૈવ પાષાણે ધાતુ રત્નજે ।

ઉત્તરોત્તર દ્વંદ્વં દ્રવ્યં લોહકર્મ વિવર્જયેત્ ॥ ૧ ॥

કાષ્ઠ, ઈંટ, પાષાણ, ધાતુ અને રત્ન, આ દ્રવ્યો એક બીજાથી ઉત્તમોત્તમ છે પણ લોહ કર્મ કરવું નહિ. ૧.

ઉત્તમોત્તમ ધાત્વાદિ પાષાણેષ્ટિકાષ્ઠકમ્ ।

શ્રેષ્ઠમધ્યાધમં દ્રવ્યં લોહં ચૈવાધમાધમમ્ ॥ ૨ ॥

ધાતુ આદિ દ્રવ્યો ઉત્તમોત્તમ છે, પાષાણ, ઈંટ અને કાષ્ઠ એ ત્રણ દ્રવ્યો અતુકર્મે, શ્રેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ છે પણ લોહ દ્રવ્ય તો અધમાધમ એટલે કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ છે. એટલે અત્યંત હીન દ્રવ્ય છે. ૨

શિલેષ્ટિકા સુધાદારુમૃત્સ્નામૃદ્ધોષ્ઠ લોહકાઃ ।

एतानि शिल्पद्रव्याणि मुख्यत्वेन निरूपिताः ॥ ૩ ॥

પાષાણ, ઈંટ, ચુનો, કાષ્ઠ માટી અને અષ્ઠધાતુ આ વસ્તુઓ મુખ્યત્વે શિલ્પ વાસ્તુમાં ઉપયોગી દ્રવ્યો બનવા. ૩.

પ્રાસાદ પ્રતિમા રાજગૃહ વાપ્યાદિ સંસ્કૃતિઃ ।

કથિતા યત્રતચ્છિલ્ય શાસ્ત્ર મુક્તં મહર્ષિભિ ॥ ૪ ॥

દેવમંદિર, પ્રતિમા, રાજગૃહ, વાવ આદિ જાણાશે, નગર, કિલ્લા આદિ રચનાની વિધાને મહર્ષિઓએ શિલ્પશાસ્ત્ર કહેલ છે. ૪.

શિલ્પશાસ્ત્રના જ્ઞાતા :—

મૃગુરત્તિર્વસિષ્ઠશ્ચ વિશ્વકર્મા મય સ્તથા ।

નારદો નગ્નજિત્વૈવ વિશાલાશ્વઃ પુરંદર ॥ ૫ ॥

બ્રહ્મા કુમારો નંદીશઃ શૌનકોગર્ગ એવ ચ ।

વાસુદેવોઽનિરુદ્ધશ્ચ તથા શુક્ર બૃહસ્પતિ ॥ ૬ ॥

અષ્ટાદશૈને વિખ્યાતાઃ શિલ્પ શાસ્ત્રોપદેશકાઃ ।

૧ ભૃગુ, ૨ અત્રિ, ૩ વસિષ્ઠ, ૪ વિશ્વકર્મા, ૫ મય, ૬ નારદ, ૭ નગ્નજીત, ૮ વિશાલાક્ષ, ૯ પુરંદર, ૧૦ બ્રહ્મા, ૧૧ કુમાર, ૧૨ નંદીશ, ૧૩ શૈનક, ૧૪ ગર્ગ ૧૫ વાસુદેવ, ૧૬ અનિરૂદ્ધ, ૧૭ શુક, ૧૮ જૃહસ્પતિ. એ શિલ્પશાસ્ત્રના ઉપદેશક તથા વિખ્યાત આચાર્યો છે. ૫, ૬.

શિલ્પિનઃ હૃદયે બ્રહ્મા હસ્તયે વિંણુ ચંકરૌ ।

ચંદ્રાદિત્યૌ ચ ચક્ષુષોઃ સર્વાંગે માત્ર દેવતા ॥ ૭ ॥

શિલ્પીના હૃદયમાં બ્રહ્મા વસે છે, તેના બન્ને હાથમાં વિંણુ અને ચંકર રહેલ છે બે આંખોમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર બિરાજે છે અને તેના સર્વાંગે દેવતાઓ વસે છે. ૭.

(પ્રાસાદો દેવરૂપઃ સ્યાત્) પાદૌ પાદ શિલાસ્તથા ।

ગર્ભશ્ચૈવોદરં જ્ઞેયં જંવા પાદોર્ધ્વ મુચ્યતે ॥ ૮ ॥

સ્તંભાશ્વજાનવોજ્ઞેયા ઘંટા જિહ્વા પ્રકીર્તિતા ।

દીપઃ પ્રાણ રૂપો જ્ઞેયા દ્વપાને જલ નિર્ગતઃ ॥ ૯ ॥

બ્રહ્મ સ્થાનં યદેતચ્ચ તન્નામિ પરિકીર્તિતા ।

હૃદય પીઠિકા જ્ઞેયા પ્રતિમા પુરુષઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રાસાદની રચનાને દેવશરીર રૂપ કલ્પ્યું છે, પાયાની શિલા પગ રૂપે, ગર્ભ-ગૃહ ઉદર-પેટ રૂપે, પાયા પરની જગતી બાંધ રૂપે, થાંભલા રૂપે ઢીંચણ, ઘંટા જીભ રૂપે, દીપક પ્રાણ રૂપે, શુદ્ધ રૂપે પ્રવાહ, દેવનું બ્રહ્મ સ્થાન નાભી, પીઠિકા રૂપે હૃદય અને પ્રતિમા પુરુષ રૂપે બાણવાં. ૮ થી ૧૦.

પાદચારસ્વહંકારો જોતિસ્તચ્ચક્ષુરુચ્યતે ।

તદર્ધ્વ પ્રકૃતિસ્તસ્ય પ્રતિમાત્મા સ્મૃતૌ વૃધૈઃ ॥ ૧૧ ॥

તલ કુંભા દધો દ્વારં તસ્ય પ્રજનનં સ્મૃતમ્ ।

શુકનાશા મવેન્નાસા ગવાક્ષઃ કર્ણ ઉચ્યતે ॥ ૧૨ ॥

કાયાપાલી સ્મૃતઃ સ્કંધે ગ્રીવા ચાલમસારિકા ।

કલશસ્તુ શિરો જ્ઞેયો મજ્ઞાદિત્પર સંયુતં ॥ ૧૩ ॥

પગનો સંચાર અહંકાર, દીપનો પ્રકાશ ચક્ષુ રૂપે, ઉપરનો ભાગ તેની પ્રકૃતિ, પ્રતિમા આત્મા રૂપે બુદ્ધિમાને બાણવા. દ્વારના કુંભીના તલથી નીચેનો ભાગ લિંગ રૂપે બાણવો, શિખરનો શુકનાશ એ નાસિકા રૂપ, ગવાક્ષ-જરૂઆ કાન રૂપ, શિખરનો સ્કંધતે ખભો અને આમલસારાનું ગળું તે કંઠ રૂપ આમલસારાને કલશ મુક્તક રૂપે બાણવાં, ચુનાનું પ્લાસ્ટર તે ચામડી રૂપે બાણવું. ૧૧ થી ૧૩.

મેદશ્ચ વસુધા વિદ્યાત્ પ્રલેપો માંસ મુચ્યતે ।

અસ્થિનો ચ શિલાસ્તસ્ય સ્નાયુ ક્ષીલાદયઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૪ ॥

ચક્ષુષિ શિશ્વરા સ્તસ્ય પ્વજાકેશ પ્રકીર્તિતાઃ ।

(એવ પુરુષરૂપં તુ ધ્યાયેચ્ચ મનસા સુધીઃ ॥ ૧૫ ॥)

પૃથ્વી મેદ રૂપે, ચુનાનો લેપ માંસ રૂપે, શિલાઓ હાડકાં રૂપે, ખીલા પાઉ કુકરા સ્નાયુ રૂપે, શૃંગ અક્ષુ રૂપે, ધ્વજા કેશ રૂપે. આ રીતે પ્રાસાદના સર્વ અંગોનું પુરુષ રૂપે ધ્યાન કરવું. ૧૪, ૧૫.

નાગરા દ્રાવિડા શ્ચૈવ લતિનાશ્ચ વિમાનકા ।

મિશ્રકાશ્ચ વરાટાશ્ચ સાન્ધારા ભૂમિના સ્તથા ॥ ૧૬ ॥

વિમાન નાગરચ્છંદા વિમાન પુષ્પકાથવા ।

વહ્નમા ફાંસનાકારા સિંહાવલોકા રથરૂદા ॥ ૧૭ ॥

પ્રાસાદના જાતિચ્છંદ :- ૧ નાગરાદિ, ૨ દ્રાવિડાદિ, ૩ લતિનાદિ, ૪ વિમાનાદિ, ૫ મિશ્રકાદિ, ૬ વરાટાદિ, ૭ સાન્ધારાદિ, ૮ ભૂમિજાદિ, ૯ વિમાનનાગરાદિ, ૧૦ વિમાનપુષ્પકાદિ, ૧૧ વહ્નભાદિ, ૧૨ ફાંસનાકારાદિ, ૧૩ સિંહાવલોકનાદિ, ૧૪ રથારૂદાદિ. એમ પ્રાસાદની ચૌદ જાતિ જાણવી. ૧૬, ૧૭.

એતે ચતુર્દશ વિચ્યાતા પ્રાસાદજાતયા સ્મૃતાઃ ।

મૃત્સાકાષ્ટેષ્કાશૈલ ધાતુ રત્ન ભવાઃ સુધીઃ ॥ ૧૮ ॥

કુર્યાત સ્વશક્તિ પ્રાસાદશ્ચાતુ વર્ગફલં ભવેત્ ।

પાંસુનાદિ સુરાગારે ક્રીડયા વિહિત શ્રિતઃ ॥ ૧૯ ॥

એ ચૌદ જાતિના વિખ્યાત પ્રાસાદો માટીના, કાષ્ઠના, ઈંટના, પાષાણના, ધાતુરત્નાદિ વાસ્તુ દ્રવ્યોદિના પોતાની શક્તિ અનુસાર કરવાથી ચાર વર્ગ (ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ)ના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. દેવાલયે લક્ષ્મી ક્રીડા કરે છે. ૧૮, ૧૯.

કોટિ વર્ષ તૃણચ્છન્દે દશકોઽયસ્તુ મૃષ્મયે ।

દૃષ્ટિકાયાં દશગુણં પુણ્યં શૈલેહ્યનન્તરા ॥ ૨૦ ॥

કોટિ વર્ષ તૃણ, દશ કોટિ માટીનું, તેથી દશગણું ઈંટનું અને પાષાણના પ્રાસાદ કરવાથી અનંત ગણું પુણ્ય મળે. ૨૦.

પદ્મશિલા દ્વારે ચૈવ તચ્છિલાપુરુષે તથા ।

કલશધ્વજે પ્રતિષ્ઠા સપ્તગુણં પુણ્યં ભવેત્ ॥ ૨૧ ॥

૧ પદ્મશિલા, ૨ દ્વાર, ૩ શિલા, ૪ દ્વન્નપુરુષ, ૫ કલશ, ૬ દ્વન્ન, ૭ પ્રતિષ્ઠા.
આ રીતે સાત ગણું પૂણ્ય મળે છે. ૨૧.

મણિ પુક્તા પ્રવાલાદયૈ ભૂષણૈઃ સુવિભૂષિતાઃ ।

સૌવર્ણે રાજતૈશ્ચૈવ દેવાનાં સતતં પ્રિયાઃ ॥ ૨૨ ॥

મણિ, માણેક, ધાતી અને પ્રવાલાદિ અલંકારોથી સારી રીતે અલંકૃત કરાયેલા સુવર્ણ તથા સૌવર્યના પ્રાસાદો દેવલોકોને નિત્યપ્રિય છે. ૨૨.

રીતિકા સ્તામ્ર યુક્તાશ્ચ પિશાચોરગરક્ષસામ્ ।

દેવલોકે ભવન્યેતે કામ સ્વચ્છંદ ચારિણ ॥ ૨૩ ॥

પિત્તલ અને ત્રાંબાના પ્રાસાદો પિશાચ, નાગ અને રાક્ષસોને પ્રિય છે.
આ પ્રાસાદો દેવલોકમાં કામનાની યથેષ્ટા સિદ્ધિ કરનાર છે. ૨૩.

પાતાલેઽપિ વિનિર્દિષ્ટા પાષાણૈઃ સ્ફટિકૈઃ સ્તથા ।

દૃષ્ટકા કાષ્ઠ પાષાણૈ મૃત્યુલોકે ત્વનિન્દિતા ॥ ૨૪ ॥

પાતાલમાં પાષાણુ અને સ્ફટિકના પ્રાસાદો કરવા કહેલ છે, અને મૃત્યુલોકમાં ઇંટ, કાષ્ઠ અને પાષાણુના પ્રાસાદો કરવામાં આવે તો આનંદ આપનાર છે. ૨૪.

નગરાણાં ભૂષણાર્થ દેવાનામાલયાય ચ ।

લોકાનાં ધર્મહેતોશ્ચ ક્રીડાર્થ સુરયોષિતામ્ ॥ ૨૫ ॥

આલયઃ સર્વભૂતાનાં વિજયાય જિતાત્મનામ્ ।

ધર્માર્થ કામ મોક્ષાણાં પ્રાપ્તિ હેતુશ્ચ કામદઃ ॥ ૨૬ ॥

પ્રાસાદ નગરોની શેાભા, દેવતાઓના નિવાસ, લોકોના કલ્યાણુ તેમજ ધર્મ હેતુ માટે, દેવાંગનાઓની ક્રીડા માટે, અને ધાર્મિક પુરુષોની વિજય કીર્તિ માટે હોય છે. તેમજ પ્રાણીમાત્રને આશ્રય રૂપ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિના કારણુ રૂપ તથા સર્વકામનાઓને આપનાર છે. ૨૫, ૨૬.

શુદ્ધચ્છદ્રાષ્ટ પ્રાસાદો :-

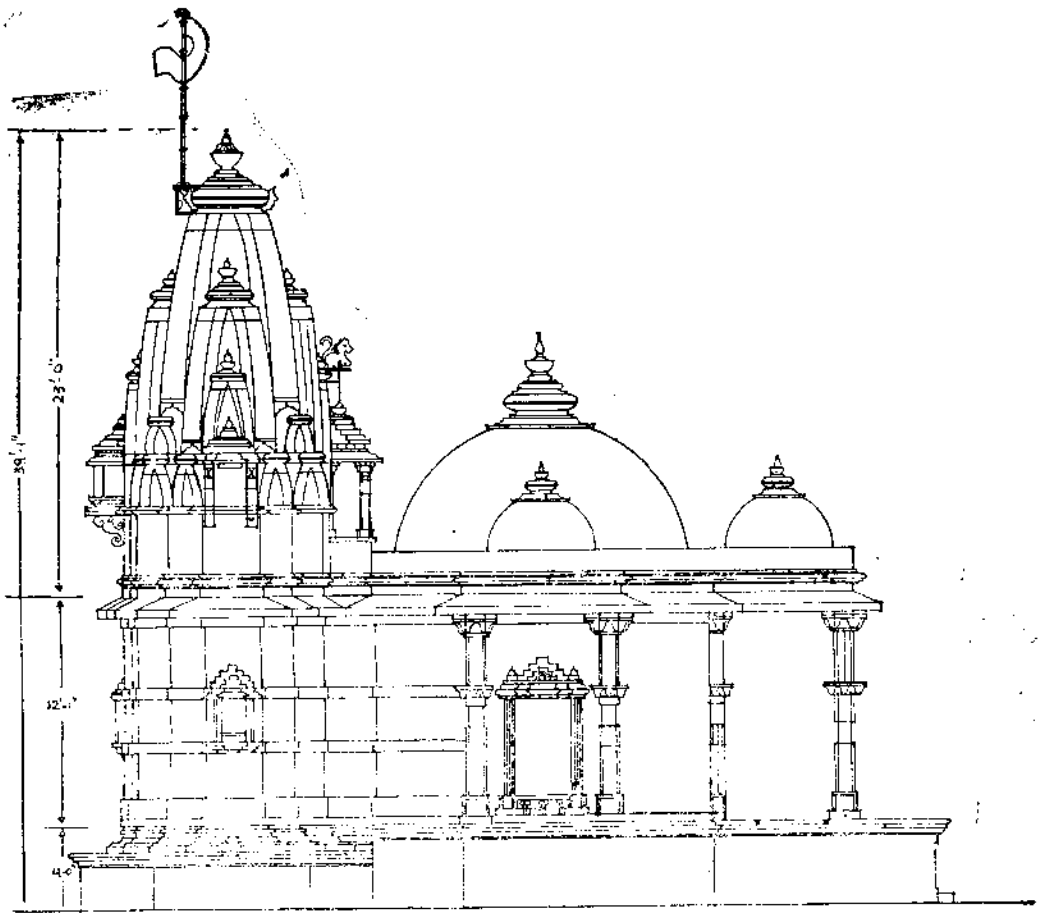
નાગરા દ્રાવિડાશ્ચૈવ વરાટકાશ્ચમિશ્રકાઃ ।

લતિનાશ્ચૈવસાન્ધારા વિમાના ભૂમિજા સ્તથા ॥ ૨૭ ॥

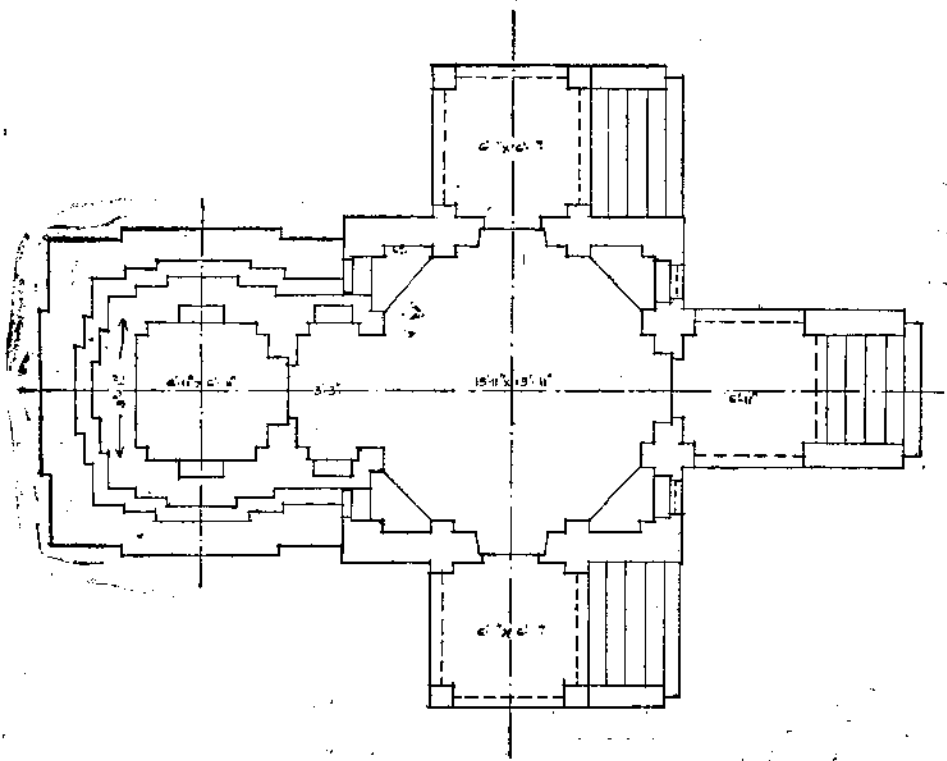
एते चाष्टान्वये रास्ताः शुद्धच्छन्दाः प्रकीर्तिताः ।

देशजाति कुल स्थान वर्णभेदे स्तथापरे ॥ ૨૮ ॥

૧ નાગરાદિ, ૨ દ્રાવિડાદિ, ૩ વરાટકાદિ, ૪ મિશ્રકાદિ, ૫ લતિનાદિ, ૬ સાન્ધારાદિ, ૭ વિમાનાદિ, ૮ ભૂમિજાદિ. એ આઠ પ્રકારના પ્રાસાદો શુદ્ધ છંદના કીર્તિદાયક છે. દેશ, જાતિકુલ, સ્થાન, વર્ણ ભેદે સ્થાપવા. ૨૭, ૨૮.

[ચિત્ર, શ્રી. સોમપુરા]

ધાવડી જૈન દેરાસર તલ દર્શન

પ્રાસાદ દેશાનુક્રમો

જાતયોઽષ્ટો પ્રવર્તન્તે ગંગાતીરેષુ સર્વદા ।

અદિ રાજેષુ સાન્ધારો નાગરશ્ચ પ્રશસ્યતે ॥ ૨૯ ॥

ગોઢથક્કામરૂપે સાન્ધારો લતિન સ્તથા ।

તુરકોઢહાલેષુ ? ગક્કોદધૌ વિમાનક ॥ ૩૦ ॥

ઉપર કહેલ આઠ ભતિના પ્રાસાદો ગંગાના તીરે કરવા સર્વદા કદયાણુકારી છે. સાન્ધારાદિ અને નાગરાદિ અદિ રાજ્યમાં કરવા શુભ છે. ગોઢ, બંગ અને કામરૂપ દેશમાં સાન્ધારાદિ અને લતિનાદિ તથા તુર કોઢ અને હાલમાં તેમજ ગંગા સાગરના પ્રદેશોમાં વિમાનાદિ પ્રાસાદો કરવા પ્રશસ્ત છે. ૨૬, ૩૦.

ચૌલદેશે મહાનીલે શ્રીનીલે પર્વતે તથા ।

મલ્લકલિક્ક કર્ણાટિ કાન્ય કુન્જનિવાસકે ॥ ૩૧ ॥

વૈરાજ્યેષુ વિરાટે ચ કૌંકળે દક્ષિણપથે ।

નાગરાદ્રાવિઢાશૂન્દા વરાટા ભૂમિજાસ્તથા ॥ ૩૨ ॥

લતિનાશ્ચૈવ સાન્ધારા મિશ્રકાશ્ચ વિમાનકા ।

અષ્ટશૂન્દા સ્તથા ચૈતે પ્રાસાદાઃ પરિકીર્તિતા ॥ ૩૩ ॥

ચૌલદેશે મહાનીલ તથા શ્રીનીલપર્વતે, મલ્લ, કલિંગ, કર્ણાટક, કાન્યકુબ્જ, વૈરાજ્ય, વિરાટ, કોંકણ અને દક્ષિણ પ્રદેશોમાં નાગરાદિ, દ્રાવિડાદિ, વરાટાદિ, ભૂમિજાદિ તથા લતિનાદિ, સાન્ધારાદિ, મિશ્રકાદિ અને વિમાનાદિ. આ આઠ છંદના પ્રાસાદ કરવા શુભદાયક છે. ૩૧ થી ૩૩.

જયન્ત્યાં માલવેદેશે કાશ્ચયા કલિક્ષરેતથા ।

અન્તર્વેદ્યાચ મગધે મથુરાયાં હિમાશ્રયે ॥ ૩૪ ॥

દળ્ઢકારણ્ય સહ્યાન્ધો શ્વત્વારશૂન્દકાશ્મે ।

લતિના નાગરા શ્ચૈવ સાન્ધારા ભૂમિજાસ્તથા ॥ ૩૫ ॥

જયંતી (ઉજ્જયિની) માળવાદેશ, કાંચી, કલિન્જરદેશ, અન્તર્વેદપ્રદેશ (ગંગા જમના વચ્ચેનો પ્રદેશ), મથુરા અને હિમાલયના આશ્રયભૂત પ્રદેશો, તેમજ દંઢકારણ્ય સહિત સમુદ્રકિનારાના પ્રદેશમાં લતિનાદિ, નાગરાદિ, સાન્ધારાદિ અને ભૂમિજાદિ ચતુઃ છંદપ્રાસાદો કરવા હિતાવહ છે. ૩૪, ૩૫.

સિન્ધૌ ચ સુરણાણે ચ તેજો ગક્ષણકાદિષુ ।
સવમોદનમાદિ યુક્તે ? પશ્ચિમે પાર્શ્વમણ્ડલે ।
સૌરાષ્ટ્રે ગુર્જરે દેશે કાશ્મીરે ચ સ્વયંમરે ॥ ૩૬ ॥

સિંધ, ખુરણાણે, તથા તેજોગક્ષણકાદિ પ્રદેશોમાં, પશ્ચિમ પ્રદેશ તથા પાર્શ્વ-
મંડલમાં, સૌરાષ્ટ્ર, ગુર્જરપ્રદેશ, કાશ્મીરમાં અને સ્વયંમર (પ્રધાનવર્ત) ઉપર કહેલ
અતુઃછંદ પ્રાસાદો યુક્તિએ કરીને કરવા. ૩૬.

ત્રિમાન નાગરાંચ્છન્દાન્ કુર્યાદ્વિમાન પુષ્પકાન્ ।
સિંહાવલોક વલમી ફાંસનાશ્ચ રથારુદાન્ ॥ ૩૭ ॥
પ્રવર્તન્તે સર્વદેશે વ્યોમ ચૈકં ન વર્તતે ।
एताषु भरत क्षेत्राद्यं देशानुक्रम कथ्यताम् ॥ ૩૮ ॥

ત્રિમાનનાગરાદિ, વિમાનપુષ્પકાદિ, સિંહાવલોકનાદિ, ફાંસનાદિ અને રથારુદાદિ
એ સર્વ પ્રાસાદો સર્વ દેશોમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ ભરતક્ષેત્રમાં આ પ્રાસાદો દેશાનુસાર
કરવા તેમ કહેલ છે. ૩૭, ૩૮.

પ્રાસાદ વિપ્રાદિ જ્ઞાતિ નિર્ણય :-

નાગરો વિપ્રજ્ઞાતિઃ સ્યાદ્ દ્રાવિડઃ ક્ષત્રિયોદ્ભવઃ ।
વ્યંતરો વૈશ્યજ્ઞાતિશ્ચ વેશર સ્ત્ર સંભવઃ ॥ ૩૯ ॥

નાગરાદિ-વિપ્રજ્ઞાતિ, દ્રાવિડાદિ-ક્ષત્રિયજ્ઞાતિ, વ્યંતરાદિ (નપુસકાદિ) તથા
વેશરાદિ (વૈશ્યજ્ઞાતિ) વૈશ્ય જ્ઞાતિ જાણવા. ૩૯.

પ્રાસાદ વર્ણ નિર્ણય

નાગરાઃ શ્વેતવર્ણાનો દ્રાવિડો રક્તવર્ણકઃ ।
વ્યંતરઃ પીત સંકાશો વેશરો હરિતોપમઃ ॥ ૪૦ ॥

નાગરાદિ-શ્વેત, દ્રાવિડાદિ-રક્ત, વ્યંતરાદિ-પીત, અને વેશરાદિ-લીલા
વર્ણના પ્રાસાદો જાણવા. ૪૦.

સાત્ત્વિક રાજસ તામસ પ્રાસાદ :-

સાત્ત્વિકં નાગરં વિદ્યાદ્રાજસં દ્રાવિડં તથા ।
તામસં વેશરશ્ચેતિ ત્રયો બ્રહ્માદિ દૈવતાઃ ॥ ૪૧ ॥

રાજસં તામસં ચૈવ સાત્ત્વિકં ચ તૃતીયકમ્ ।

ધર્મસ્ય ત્રિવિધં જ્ઞાનં સંસારે સં પ્રવર્તતે ॥ ૪૨ ॥

નાગરાદિ-સાત્ત્વિક, દ્રાવિડાદિ-રાજસ અને વેસરાદિ પ્રાસાદો તામસ પ્રકૃતિના જાણવા. આ ત્રણે પ્રાસાદો પ્રજ્ઞા, વિજ્ઞા અને શંકર ત્રણે દેવરૂપ છે. રાજસ, તામસ અને સાત્ત્વિક એ ત્રણે ધર્મના ત્રિવિધજ્ઞાન રૂપ સંસારમાં પ્રવર્તેલ છે. ૪૧, ૪૨.

સમન્તાદન્ય દ્રવ્યેષુ રાજસે દિગ્ગુણાધિકમ્ ।

તામસે શ્વેતધા પુણ્યમનન્તં સાત્ત્વિકે તથા ॥ ૪૩ ॥

શક્તિ પ્રમાણે દ્રવ્ય અર્થવાથી, રાજસ હસગણું, તામસ સો ગણું અને સાત્ત્વિક અનંત ગણું પૂણ્ય આપે છે. ૪૩

યશ્વદેવાલયં કુર્યાત સ્વર્લોકે લભતે ધ્રુવમ્ ।

ક્રીડાં સહ સુસ્ત્રીભિર્માનવો દેવતા ભવેત્ ॥ ૪૪ ॥

દેવાલય કરવાથી દેવલોક નિશ્ચિત પ્રાપ્ત થાય છે. દેવતાઓ દેવીઓ માનવો સહિત ક્રીડા કરે છે. ૪૪.

નાગરઃ સાત્ત્વિકે દેશે રાજસે દ્રાવિડસ્તથા ।

વેશર સ્તામસે દેશે ક્રમેણ પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૪૫ ॥

નાગરો ભૂસુરોજાત્યા વેશરો વૈશ્ય ઉચ્ચતે ।

દ્રાવિડસ્તુ નૃપો જ્ઞેય આકૃતિઃ કથ્યતેઽધુના ॥ ૪૬ ॥

સાત્ત્વિક દેશમાં નાગરાદિ, રાજસ દેશમાં દ્રાવિડાદિ અને તામસ દેશમાં વેશરાદિ પ્રાસાદો કરવા કહેલા છે, નાગરાદિ પ્રાજ્ઞા, વેશરાદિ વૈશ્ય અને દ્રાવિડાદિ ક્ષત્રિય જાતિના પ્રાસાદો સમજવા. હવે આગળ પ્રાસાદોની આકૃતિ કહેવામાં આવશે.

એતે સમસ્ત પ્રાસાદા દેશાનુક્રમ સંસ્થિતાઃ ।

યથા ક્રમ સ્તથા કાર્યાઃ પ્રાસાદાનાં તુ સર્વતઃ ॥ ૪૭ ॥

વિભક્તિ સ્તલ છંદેષુ શિખરોર્ધ્વશ્ચ કારવેત્ ।

અભિધાનો ધર્વમાલ્યાતં યથોત્કં તલ છંદયો ॥ ૪૮ ॥

યદિ વૈ છંદછંદોન ચાઘઘં ન પ્રતિષ્ઠયેત્ ॥

તત્પ્રાસાદ ફલં નાસ્તિ મોક્ષથાપિ નવિદ્ય તે ॥ ૪૯ ॥

૭૫૨ કહેલા સમસ્ત પ્રાસાદો દેશાનુક્રમે સ્થિતિ કરી રહેલા છે. અને જે પ્રાસાદોનો જેવો ક્રમ કહેલ છે તે ક્રમ પ્રમાણે તે પ્રાસાદો કરવા, ક્ષેત્રના વિભાગ

અને તલછંદથી શીખર પર્વત જે પ્રાસાદોત્તું જે જે તલછંદ હોય તે પ્રમાણે પ્રાસાદો કરવા, જે પ્રાસાદોમાં છંદે છંદ મળતો ન આવે તો જે જે અંગોની અનુક્રમે પ્રતિષ્ઠા કરવાની હોય તેની પ્રતિષ્ઠા કરવી નહિ. છંદ રહિત કરેલા પ્રાસાદોત્તું ફળ મળતું નથી. અને તેવા પ્રાસાદથી મોક્ષ પણ થતો નથી. ૪૭ થી ૪૯.

પ્રાસાદાનાશ્ચ સર્વેયાં જાયતે દશ મેદતા ।

ચતુર્દશ પ્રવર્તન્તે જ્ઞેયા લોકાનુ સારતઃ ॥ ૫૦ ॥

સમસ્ત પ્રાસાદોના બેઠ સામાન્ય રીતે દસ પ્રકારે થાય છે. તેમજ પહેલા કહેલા ચૌદ જાતના પ્રાસાદો પણ દશ બેઠે કરી લોકમાં પ્રવર્તે છે. તે બીજા શાસ્ત્રો લોકાચાર અને વિદ્વાન પુરુષો દ્વારા જાણી લેવું. ૫૦.

પ્રાસાદ ન્યુનાધિક લક્ષણાત્મકં

હીનમાને તુયે દોષાઃ કથયેતાન્ સમાસતઃ ।

આયુર્હાનિ દ્વારહીને નાલીહીને ધનક્ષય ॥ ૫૧ ॥

કહેલ માન પ્રમાણે કરવું, હીન કરવાથી દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, દ્વારહીન કરવાથી આયુષ્યની હાની થાય છે, નાલીહીન કરવાથી ધનનો ક્ષય થાય છે. ૫૧.

અપદસ્થાપિતૈઃ સ્તમ્ભૈર્મહારોગં વિનિર્દેશેત્ ।

સ્તમ્ભવ્યાસોદયેહીને કાન્તા તત્ર વિનશ્યતિ ॥ ૫૨ ॥

પદ સ્થાન તથા સ્થંભ સ્થાપવાથી મહારોગ ઉત્પન્ન થાય, સ્તંભ જડાયમાં હીન કરવાથી સ્તંભો નાશ થાય. ૫૨.

પ્રાસાદે પીઠહીને તુ નશ્યન્તિ ગજવાજિનઃ ।

સ્થોપરથહીને તુ પ્રજાપીઠાં વિનિર્દેશેત્ ॥ ૫૩ ॥

પ્રાસાદ પીઠહીન કરવાથી ગજ અશ્વનો નાશ થાય, સ્થોપરથ હીન કરવાથી પ્રજામાં પીઠા ઉત્પન્ન થાય. ૫૩.

કર્ણહીનો યદા વાસ્તુરયુક્ત ફલમાદિશેત્ ।

ક્રીડન્તિ રાક્ષસાસ્ત્ર ફલં કાપિ ન વિદ્યતે ॥ ૫૪ ॥

વાસ્તુરેખા હીન કરવાથી અફલ મળે, રાક્ષસો ક્રીડા કરે કદાપી શુભફળ મળે નહિ. ૫૪.

જહ્વાહીને મનેદ્ બન્ધુકર્તૃકાવરનાશનમ્ ।

શિખરે હીનમાને તુ નશ્યન્તિ પુત્રપૌત્રકાઃ ॥ ૫૫ ॥

જંઘા હીન કરવાથી કરનારના બાઈનો નાશ થાય, શિખર હીન માન કરવાથી પુત્ર પૌત્રાદિનો નાશ થાય. ૫૫.

માનાધિકો ન કર્તવ્યો માનહીનં નકારયેત્ ।

શાસ્ત્રોક્ત વિધિમાનેન શુભદં સર્વં કર્મસુ ॥ ૫૬ ॥

માનથી અધિક કરવું નહિ અને માન હીન પણ ન કરવું શાસ્ત્રોક્તવિધિમાને કરવું સર્વકાર્ય શુભ છે. ૫૬.

જગત્યજ્ઞ સમુદાયો

સુરાલયવિભૂત્યર્થં ભૂષણાર્થં પુરસ્ય તુ ।

નરાણાં મુક્તિ મુક્ત્યર્થં સત્યાર્થં ચૈવ સર્વદા ॥ ૫૭ ॥

લોકાનાં ધર્મહેતુશ્ચ ક્રીડા હેતુશ્ચસ્વર્ભૂવામ્ ।

કીર્તિરાયુર્યશ્ચોડ્યં વ રાજ્ઞાં કલ્યાણકારકેઃ ॥ ૫૮ ॥

દેવાલય નગરની વિભૂતિ અર્થે ભૂષણરૂપ છે, મનુષ્યોને ભક્તિ અને મુક્તિ અર્થે છે, એ સર્વદા સત્ય છે. લોકોના ધર્મ, અર્થ ચશ કીર્તિ આયુષ્ય માટે છે, દેવાલય દેવોની ક્રીડા અર્થે અને રાજાને કલ્યાણકારક છે. ૫૭-૫૮.

જગત્યા લક્ષણં વત્સ ગૃણુ વક્ષ્યામિ સામ્પ્રતમ્ ।

સા ચામૃદ્ દિશામાગા મનોજ્ઞા સર્વતઃ પ્લવા ॥ ૫૯ ॥

હે વત્સ ! તું જગતીના લક્ષણ સાંભળ, મનોજ્ઞા ચારે દિશાએ (પ્લવ) ઢાળવાળી કરવી. ૫૯.

ચતુરશ્ચ તથાયતા ઘૃતા ઘૃતાયતા તથા ।

અષ્ટાશ્ચ ચ તથા કાર્યા પ્રાસાદસ્યાનુ રૂપતઃ ॥ ૬૦ ॥

ચોરસ, લંબચોરસ, ગોળ, લંબગોળ અને અષ્ટાંશ પણ પ્રાસાદના રૂપ પ્રમાણે કરવી. ૬૦.

જેષ્ઠા કનિષ્ઠ પ્રાસાદે મધ્યમે મધ્યમા તથા ।

જેષ્ઠે કનિષ્ઠા વ્યાખ્યાતા જગતી માનસદૂલ્ખયા ॥ ૬૧ ॥

જેષ્ઠ માનની કનિષ્ઠ માનના પ્રાસાદને કરવી. મધ્ય માનના પ્રાસાદને મધ્ય માનની અને જેષ્ઠ માનના પ્રાસાદને કનિષ્ઠ માનની જગતી કરવી. ૬૧.

કનિષ્ઠે ભ્રમણી ચૈકા મધ્યમે ભ્રમણી દ્વયમ્ ।

જ્યેષ્ઠે તિસ્ત્રો ભ્રમણ્યથ સાહ્ગોપાહ્ગિક સહસ્રયયા ॥ ૬૨ ॥

કનિષ્ઠ માનના પ્રાસાદને એક ભ્રમણી કરવી, મધ્યમાને એ ભ્રમણી અને જેઠ માનના પ્રાસાદને ત્રણ ભ્રમણી ચારે બાજુ કરવી. ૬૨.

પ્રાસાદ પૃથુમાનેન દ્વિગુણા ચોતમા તથા ।

મધ્યમા ચતુર્ગુણા યાધમા પશ્ચગુણોચ્યતે ॥ ૬૩ ॥

ઉત્તમ જેઠ માનના પ્રાસાદને એ ગણી, મધ્ય માને ચાર ગણી અને અધમ કનિષ્ઠ માનના પ્રાસાદને પાંચ ગણી ભ્રમણી કરવી. ૬૩

ષટસસ્રગુણાख्याતા ચ યુક્તિ પર્યાય સંસ્થિતા ।

યત્ર ત્રિપુરુષા યદ્વા દ્વારિકાયાં નિગદ્યતે ॥ ૬૪ ॥

યુક્તિએ કરીને છ અને સાતગણી કરવી. તે ત્રિપુરુષ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશને અને દ્વારિકાપ્રાસાદની રચનામાં કરવી. ૬૪.

સમા સપાદા સાદ્ધોચ્ચા દ્વિગુણા વા મુલાયતે ।

અપરાજિત કર્ણાદયા પૂર્વમણ્ડપાનુ ક્રમેઃ ॥ ૬૫ ॥

હે અપરાજિત ! કણ્થી સમ, સવાઇ, દોઢી અને બમણી ભ્રમણી કરવી. આગળ મંડપના ક્રમે કરવી. ૬૫.

ચતુરશ્રા સૂર્યકર્ણા વિંશકર્ણાષ્ટવિંશતિઃ ।

તથા ષટત્રિંશત્કર્ણા ચ ભ્રમણ્યઃ પશ્ચકીર્તિતા ॥ ૬૬ ॥

૧ ચાર કોણવાળી, ૨ બારકોણવાળી, ૩ વીશ કોણવાળી, ૪ અઠ્ઠાવીશ કોણવાળી, ૫ છત્રીશ કોણવાળી. એ પાંચ પ્રકારની ભ્રમણી કીર્તિદાયક છે. ૬૬.

ભ્રમણી ત્રિભાગોત્સેધે યાવન્મૂલ પ્રાસાદકમ્

કર્ણો દેવકુલાશતાયતન તત્સ્મૃતમ્ ? ॥ ૬૭ ॥

મૂલ પ્રાસાદથી ભ્રમણી ત્રણ ગણી કરવી, કણોએ દેવકુલોના આમતાન દેવો કરવાં. ૬૭

તથૈ વાનુકર્મેર્વૃદ્ધિભ્રમણ્યો યાવત્તણ્ડશ ।

મદ્રનિષ્કાશસ્તદ્ બાહ્યે શેષાઃ કર્ણૈવ સહસ્રયયા ॥ ૬૮ ॥

એમ અનુક્રમે વૃદ્ધિ સોળ ગણી ભ્રમણીની કરવી. બદ્રના બહાર નીકળેલી રેખાથી કરવા અને કોણ સંખ્યા ગણવી. ૬૮.

ચતુર્દ્વાર સમાયુક્તૈ શ્વતુર્મિર્મણ્ડપૈસ્તથા ।

દિગ્દિગદ્વાર સમાયુક્તં સદૃશાય તતોત્તમ ॥ ૬૯ ॥

ચાર દ્વાર સરખી યુક્તિએ કરીને મૂકવા અને મંડપે પણ ચાર દ્વાર મૂકવા, દિશાએ દિશાએ સરખા દ્વાર મૂકવા પૂર્વોદિ ઉત્તરોત્તમ બાણુવું. ૬૯.

પ્રાસાદ સ્યાનુમાનેન बहुदेव कुलानि च ।

પ્રાકારં કુર્યાત્તિહારીં ષડ્વિધં ચ સલક્ષણમ્ ॥ ૭૦ ॥

પ્રાસાદના માને બધા દેવકુલો કરવા. પ્રાકાર છ પ્રકારના લક્ષણ યુક્ત વિધિ વિધિ કરવા. ૭૦.

कर्णजा भ्रमजाश्चैव भद्रजागर्भजा स्तथा ।

મધ્યજાઃ પાર્શ્વજાશ્ચૈવ મેદા વૈ ષડ્ ભવન્તિ ચ ॥ ૭૧ ॥

૧ કર્ણજા, ૨ ભ્રમજા, ૩ ભદ્રજા, ૪ ગર્ભજા, ૫ મધ્યજા અને ૬ પાર્શ્વજા એ ભ્રમણીના છ લેહો બાણુવા. ૭૧.

कर्णेषु कर्णजा ख्याता भ्रमजा च परिभ्रमे ।

મદ્રજા મદ્રસમ્ભૂતા ગર્ભજા ગર્ભમાનતઃ ॥ ૭૨ ॥

કર્ણયુક્ત કર્ણજા, ભ્રમયુક્ત ભ્રમજા, ભદ્રયુક્ત ભદ્રજા, અને ગર્ભમાને કરેલ ગર્ભજા. ૭૨.

परिभ्रमस्य मध्याणो मध्यजा सा प्रकीर्तिता ।

ચતુઃ પાર્શ્વેષુ તસ્યાશ્ચ પાર્શ્વજા સામિધીયતે ॥ ૭૩ ॥

મધ્ય અંગે પરિભ્રમ યુક્ત મધ્યજા બાણુવી. ચારે બાજુ ભ્રમણયુક્ત પાર્શ્વજા બાણુવી. ૭૩.

प्रतोलीचारातः कार्या कपाटपुट संयुता ।

દ્વાર્ગાલસ્થ કર્તવ્યા કથ્યતેઽથ તથોચ્છ્રયઃ ॥ ૭૪ ॥

જગતી આગળ પ્રતોલી કમાડ સંયુક્ત દેઠ અર્ચા કરવા તેમ કહેલ છે. ૭૪.

एक हस्ते तु प्रासादे जगत्या उच्छ्रयः समः ।

દ્વિહસ્તે હસ્ત સાર્ધસ્તુ ત્રિહસ્તે તુ દ્વિહસ્તકમ્ ॥ ૭૫ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને જગતીની ઉંચાઈ એક હસ્ત કરવી, બે હસ્તે દોઢ હસ્ત, ત્રણ હસ્તે બે હસ્ત કરવી. ૭૫.

સાર્થ દ્વિકર મુત્સેધઃ પ્રાસાદે વેદ હસ્તકે ।
 ચતુર્દસ્ત સ્યોપરિષ્ઠાદ્ યાવદ્ દ્વાદશ હસ્તકમ્ ॥ ૭૬ ॥
 પ્રાસાદ સ્યાર્ધમાનેન્ ત્રિભાગેન તતઃ પરમ્ ।
 ચતુર્વિંશતિ હસ્તાન્તં કારયેત્તદ્વિચક્ષણ ॥ ૭૭ ॥

ચાર હસ્તના પ્રાસાદને અઢી હસ્ત અને ચાર હસ્તથી બાર હસ્ત સુધી. અર્ધ ભાગે ઉંચાઈ કરવી, બાર હસ્તથી ચોવીશ હસ્ત સુધી ત્રી ભાગે ઉંચી જગતી કરવી. ૭૬, ૭૭.

પાદે નૈવોચ્છયં તાવદ્ યાવત્પદ્માશબ્દસ્તકમ્ ।
 એવ મન્યશ્ચ કર્તવ્યો જગતીનાં સમુચ્છયઃ ॥ ૭૮ ॥

ચોવીશ હસ્તથી પચાસ હસ્ત સુધી, ચોથે ભાગે ઉંચી કરવી. જગતી આ માન પ્રમાણે કરવી તે શુભકારક છે. ૭૮.

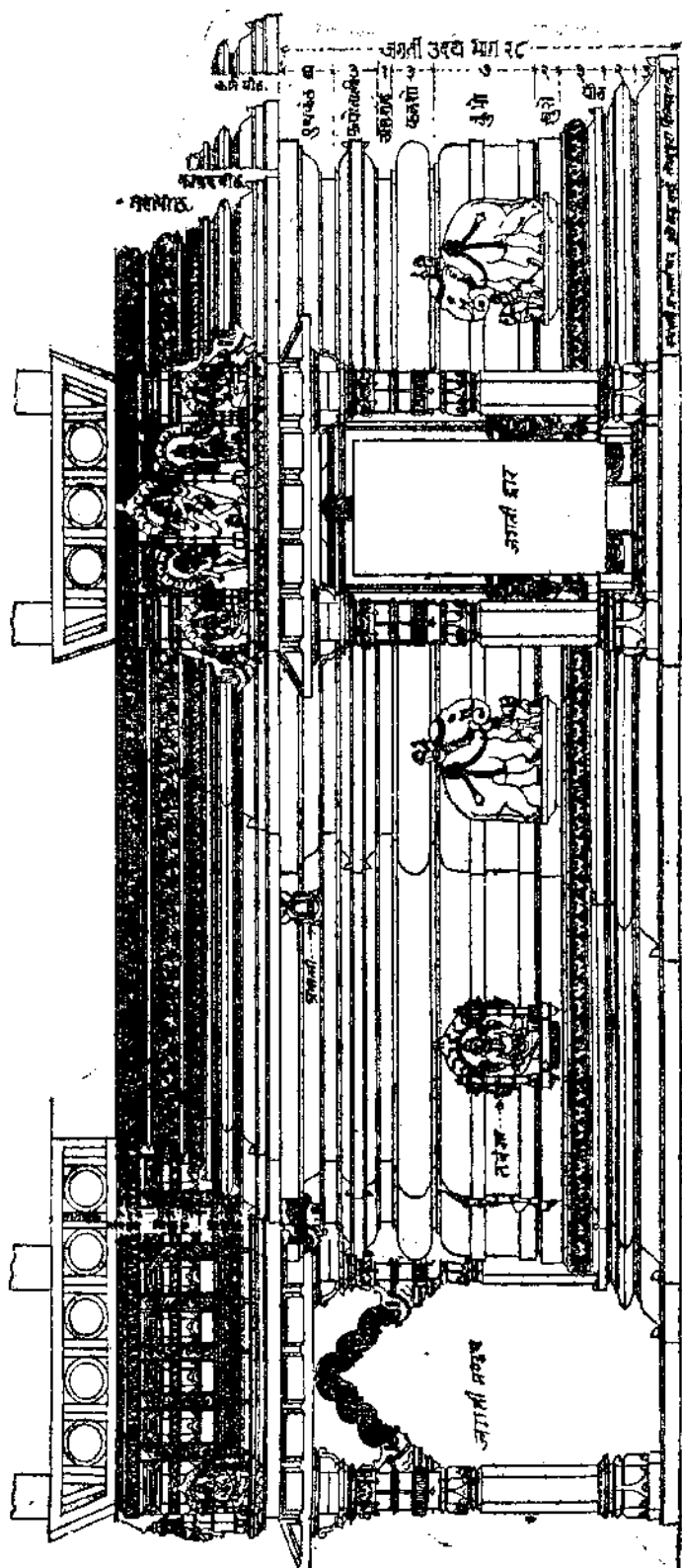
જગતી સ્વરૂપ વિભાગ

અડધકુંભ	૩	ભાગ
કર્ણિકા	૨	"
શિષ્પત્રિકા	૩	"
ક્ષુરક	૨	"
કુંભક	૭	"
કલશ	૩	"
અંતઃપત્ર	૧	"
કપોતાલી	૩	"
પુષ્પક	૪	"

કુલ ૨૮ વિભાગ

જગતી સ્વરૂપ વિભાગ

તથોચ્છયં મજેત્પ્રાજ્ઞ અષ્ટાવિંશપદૈરધઃ ।
 જાહ્ય કુમ્ભે ચ ત્રિપદં કર્ણકં દ્વિપદ તથા ॥ ૭૯ ॥
 પદ્યપત્ર સમાયુક્તા ત્રિપદા શીર્ષ પત્રિકા ।
 ક્ષુરકં દ્વિપદં પ્રોક્તં કુમ્ભકં સપ્તમિઃ પદૈઃ ॥ ૮૦ ॥
 ત્રિપદં કલશઃ પ્રોક્તઃ પદં ચાન્તરપત્રિકમ્ ।
 કપોતાલી ચ ત્રિપદા પુષ્પકં યુગસદ્ગુણયા ॥ ૮૧ ॥

જગતી ઉદય મંદીર, સોમનથ,
 રૂપરાણી. જગતી મંદીર, સોમનથ.

જગતી, JAGATI

જગતી મંદીર

પુષ્પકણ્ઠ સુત્રાઽમ્નં નિર્ગતં ચાષ્ટમિ પદૈઃ ।

કર્ણેષુ ચ દિશાપાલાઃ પ્રાપ્ત્યાદિષુ પ્રદક્ષિણાઃ ॥ ૮૨ ॥

જગતીની ઉચ્ચાઈના પ્રાગ્ શિલ્પીએ અઢાવીશ (૨૮) વિભાગ કરવા. તેમાં ત્રણ ભાગનો ભડંગો, બે ભાગની ક્ષિતિકા, ત્રણ ભાગનું પદ્મપત્ર ચુક્રાસર પટ્ટિકા, બે ભાગનો ખુરક (ખરો), સાત ભાગનો કુંભક (કુંભો) ત્રણ ભાગનો કળશ, એક ભાગ અંતર પટ્ટી, ત્રણ ભાગની કપોતાલી અને ચાર ભાગનો પુષ્પકંઠ (દાશે) કરવો. પુષ્પકંઠ અને ભડચકુંભ નિર્ગમે (નીકાળે) ચાર ભાગ સમવા. કુલ આઠ ભાગ ભણવાં, અને કશોમાં પૂર્વાદિ દિશાથી દિક્ષાલોની મૂર્તિઓ કરવી. ૭૬ થી ૮૨.

યથા સિંહાસને રાજા શોભતે મણિદીપ્તિભિઃ ।

તથા જગત્યાં પ્રાસાદઃ પીઠકર્મોયશોભિત ॥ ૮૩ ॥

જેમ રાજા સિંહાસન ઉપર મણિમય શોભે છે તેમ કરેલ જગતી પીઠ ઉપર પ્રાસાદ શોભે છે. ૮૩.

આદિ મૂર્તિઃ પદન્યાસાત્ પ્રતિહારા વામ દક્ષિણાઃ ॥ ૮૪ ॥

પ્રાસાદમાં સિંહાસન ઉપર જે મુખ્યમૂર્તિ આવે તેના વામ દક્ષિણ પ્રતિહારો કરવા. ૮૪.

વાહનં યસ્ય દેવસ્ય તદગ્રે ચ પ્રદાપયેત્ ॥ ૮૫ ॥

જે દેવ બેઠા હોય તેનું અગ્રભાગે વાહન કરવું. ૮૫.

एक द्वित्रिचतुः पञ्चषट् सप्तानुक्रमेण तु ।

चतुष्किका च कर्तव्या सर्वकाम फलप्रदा ॥ ૮૬ ॥

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ અને સાતના પદના અંતે ચતુષ્ટિકા કરવી, તે સર્વકામનું ફળ આપનાર છે. ૮૬.

चतुः षष्टि जगती नामानि

विश्वकर्माणवाच—

जगत्या लक्षणंचैव प्रोक्तं वै वास्तुवेदिभिः ।

नामानि गुणदोषाणां विभागाश्छन्द एव च ॥ ૮૭ ॥

सुभद्रा सर्वतो भद्रा ललिता च लीलोदरी ।

त्रिकूटा चित्रकूराख्या श्रीमाला गगनोदरी ॥ ૮૮ ॥

ગજાનને ચોત્કરાણે સિન્દુર રેણુ વહ્નમે ।

જગત્યોઽષ્ઠૌ પ્રકર્તવ્યાઃ સર્વકામ ફલ પ્રદાઃ ॥ ૮૯ ॥

વિશ્વકર્મા ઉવાચ :-

વાસ્તુવેદી જગતીના લક્ષણ તથા જગતીના નામે તેના ગુણદોષ વિભાગ
છંદ કહું છું. ૧ સુભદ્રા, ૨ સર્વતોભદ્ર, ૩ લલિતા, ૪ લીલોદરી, ૫ ત્રિકૂટા, ૬ ચિત્રકૂટા
૭ શ્રીમાલા, ૮ ગગનોદરી. આ આઠ સિન્દુર રેણુ ગજાનને આઠ જગતી કરવાથી
સર્વકામને ફલ આપનાર છે. ૮૭ થી ૮૯.

ઇન્દ્રપદા ત્રિભુવના વિજ્યા રુદ્રમેખલા ।

સુવિશાલા વિરાજિતા ગૌરી ગઙ્ગાતરઙ્ગિણી ॥ ૯૦ ॥

મહેન્દ્રે ચ પ્રકર્તવ્યા શાન્તિદાઃ પુરમધ્યગાઃ ।

એતા અષ્ઠૌ જગત્યશ્ચ કામધ્વંસિપ્રિયાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૯૧ ॥

૧ ઇન્દ્રસંપદા, ૨ ત્રિભુવનાખ્યા, ૩ શ્રીવિજ્યા, ૪ રુદ્રમેખલા, ૫ સુવિશાલા,
૬ વિરાજિતા, ૭ શ્રીગૌરી, ૮ ગંગાતરંગિણી. આ આઠ જગતી પુર મધ્યે શાન્તિદાયક
છે, ઇન્દ્રએ આ આઠ જગતી કામધ્વંસિપ્રિયા પાર્વતીને કહેલ. ૯૦, ૯૧.

હંસધ્વજા રત્નગર્ભા માલા ચ અમરાવલી ।

નક્રધ્વજા મહાલક્ષ્મી બ્રાહ્મણી ચતુરાનના ॥

લોક નાથ સમુત્સૃષ્ટા જગત્યઃ સર્વ શાન્તિદા ।

કાર્યાશ્ચ બ્રહ્મ કેન્દ્રેષુ પુરમધ્યે સુસ્વાવહા ॥ ૯૨ ॥

૧ હંસધ્વજા, ૨ રત્નગર્ભા, ૩ ચક્રમાલા, ૪ અમરાવલી, ૫ મકરધ્વજા,
૬ મહાલક્ષ્મી, ૭ બ્રાહ્મણી, ૮ ચતુરાનના. લોકનાથ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શીવને
પુર મધ્યે આ આઠ જગતી કરવાથી સર્વપ્રકારની શાન્તી આપનાર છે. ૯૨.

નારાયણી ત્રિદશેન્દ્રી કૌમારી હંસ માલિકા ।

પત્રાવલી પ્રમેદા ચ કનકા ત્રિદશોદ્ભવા ॥ ૯૩ ॥

લક્ષ્મી પ્રિયે જગન્નાથે વિષ્ણુદેવે સનાતને ।

જગત્યોઽષ્ઠૌ પ્રકર્તવ્યાઃ સર્વકામ ફલપ્રદા ॥ ૯૪ ॥

૧ નારાયણી, ૨ ત્રિદશેન્દ્રી, ૩ કૌમારી, ૪ હંસમાલા, ૫ પત્રાવલી,
૬ પ્રભેદનચત્રા, ૭ કનકા, ૮ ત્રિદશેદ્ભવા. આ આઠ જગતી લક્ષ્મીપ્રિય જગન્નાથ
વિષ્ણુસગવંતને કરવાથી સર્વકામ ફલપ્રદા છે. ૯૩, ૯૪.

સૂર્યાખ્યા ચન્દ્રમન્ડલા ચન્દ્રભાસા મેવોદરી ।
માહેન્દ્રી વિજયનન્દા તાપતેજા જયપ્રભા ॥ ૧૫ ॥
આદિત્યે તુ સમાખ્યાતાઃ સૂર્યલોક સમુદ્ભવાઃ ।
એતાસ્ત્વષ્ટૌ જગત્યઃ સ્યુર્દિવાકર સુખાવહા ॥ ૧૬ ॥

૧ સૂર્યાખ્યા, ૨ ચન્દ્રમન્ડલા, ૩ ચન્દ્રભાસા, ૪ મેવોદરી, ૫ માહેન્દ્રી
૬ વિજયનન્દા, ૭ તાપતેજા, ૮ વિજયપ્રભા. સૂર્યલોકમાં ઊત્પન્ન થયેલ, આદિત્ય
માટે પ્રખ્યાત આ અષ્ટ જગતી દિવાકર સૂર્યદેવ માટે સુખાવહા છે. ૯૫, ૯૬.

વસુન્ધરા હરિપ્રિયા રાજેશ્વરી ચ પાર્થિવી ।
સરસ્વતી કુસુમાખ્યા ચુડામણિ મહોત્કટા ॥ ૧૭ ॥
ગૌર્યા તથા ચ ચામુણ્ડયાં હર સિદ્ધૌ સમાસુ ચ ।
એતા સ્ત્વષ્ટૌ પ્રકર્તવ્યા ઇચ્છા ભક્તિ પ્રદાયકાઃ ॥ ૧૮ ॥

૧ વસુન્ધરી, ૨ હરિપ્રિયા, ૩ રાજેશ્વરી, ૪ પાર્થિવી, ૫ સરસ્વતી,
૬ કુસુમાખ્યા, ૭ ચુડામણી, ૮ મહોત્કટા. આ આઠ જગતી ગૌરી, આમુંડા અને
હરસિદ્ધિ આદિ દેવીઓને કરવાથી ઇચ્છિત ફલ તથા ભક્તિ પ્રદાયિનિ છે. ૯૭, ૯૮.

શ્રીકર્ણા નાયિકા ચૈવ રત્નચુડા ગોમાવતિઃ ।
અર્ધનારી મૈશ્વી ચ પ્રધાના સર્વકૂટકા ॥ ૧૯ ॥
વીતરાગે इति ख्याताः कर्तव्य सर्वकामदाः ।
सर्वकाम फला नित्यं सुखदाश्च पुरःपतेः ॥ ૧૦૦ ॥

૧ શ્રીકર્ણા, ૨ નાયિકા, ૩ રત્નચુડા, ૪ ગોમાવતિ, ૫ અર્ધનારીશ્વરી ૬ ભૈરવી,
૭ પ્રધાના, ૮ સર્વકૂટા. પુર મધ્યે આ આઠ જગતી વીતરાગ માટે પ્રખ્યાત છે. સર્વ
કામપ્રદ, નિત્ય ફલ આપનાર અને સુખદાયક છે. ૯૯, ૧૦૦.

वीरमद्रा सुपताका सुमद्रा पूर्ण भद्रिका ।
भद्राङ्गी जया विजया चाजिता ह्यष्टमी तथा ॥ १०१ ॥
सर्वदेवेषु कर्तव्याः शाश्वताः सु सुखावहा ।
इत्यष्टौ च प्रकर्तव्याश्चतुः पष्टिरुदाहृता ॥ १०२ ॥

૧ વીરભદ્રા, ૨ સુપતાકા, ૩ સુભદ્રા, ૪ પૂર્ણભદ્રિકા, ૫ ભદ્રાંગી, ૬ જયા
૭ વિજયા, ૮ અપરાજિતા. આ આઠ જગતી સર્વ દેવોને કરવાથી શાશ્વત સુખ
આપનાર છે. ૧૦૧, ૧૦૨.

ચતુઃ ષષ્ઠિશ્ચ જગતી નામ મેદાઃ ક્રમોદિતાઃ ।

દેવતાનુ ક્રમ સ્થાનં કથિતં સર્વકામદ્મ્ ॥ ૧૦૩ ॥

ચોસઠ જગતી નામ બેઠથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. દેવતાને સ્થાને ક્રમે કરવાથી સર્વકામદાયક છે તેમ વિશ્વકર્માએ કહેલ છે. ૧૦૩.

શ્રીકર્ણી આદિ અષ્ટ જગત્યાં અથ-જિનેન્દ્રસ્ય શુભા—

વિશ્વકર્મોવાચ—

ચતુર્વિંશતિ વિસ્તારે ચત્વારિંશન્મુસ્વાયતે ।

દૌ દૌ ભાગૌ ત્યજેત્કર્ણે પુરતોઽગ્રો મય સ્તદા ॥ ૧૦૪ ॥

અપરસ્પર્જુ સૂત્રેણ પ્રાસાદસ્તુ કલાંશકૈઃ ।

શુકનાસો ભવેદ્ ભાગો મણ્ડપઃ ષટ પ્રવિસ્તૃતઃ ॥ ૧૦૫ ॥

મદ્રં તુ ભાગનિષ્કાસ ઉભયોર્વામદક્ષયોઃ ।

ચતુષ્કિકા ચેત સ્યાગ્રે દ્વિભાગાયામ વિસ્તરે ॥ ૧૦૬ ॥

દ્વિક્ષણં ત્રિકમાખ્યાતં ચતુર્ભિસ્તુ ચતુષ્કિકા ।

આયામશ્ચાષ્ટ ભાગઃ સ્યાત્ પૃથુત્વં ચૈવચાષ્ટતઃ ॥ ૧૦૭ ॥

અર્ષાશૈરુત્તમં રૂપાતં મણ્ડપં નૃત્યકં વિદુઃ ।

દ્વિભાગા ક્ષણચતુષ્કા દ્વિભાગા પટ્ટ શાલિકા ॥ ૧૦૮ ॥

કુર્યાન્છાલાં દ્વિભાગાં વાહ્યષ્ઠો ચ દેવસન્મુસ્વાઃ ।

સપ્ત સપ્તો મયેપક્ષે દ્વાવિંશતિર્જિનાલયા ॥ ૧૦૯ ॥

ત્રિકૌ ત્રિકસ્યો મયતઃ સહૂલ્યા ચતુર્વિંશતિઃ ।

ચતુર્ભિઃ પૃથુનિષ્કાસોઽગ્રે સ્યાદેવં ચલાણકમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

શ્રીદા શાન્તિકરા નિત્યં પુરમધ્યે સુસ્વાવહાઃ ।

જિનેન્દ્રસ્ય મવનસ્યા સાવૈ શ્રીકર્ણિકામિધા ॥ ૧૧૧ ॥

વિસ્તારે ચોવીશ ભાગ અને ચાલીશ ભાગ મુખાયતે, બે બે ભાગ પ્રાસાદ રેખાએ આગળ અને બંને બાજુ ઉપરના ભાગ સહિત પ્રાસાદ સોળ ભાગનો બાધુવો.

શુકનાશ એક ભાગ, મંડપ છ ભાગ વિસ્તારે ભદ્રનો નીકાળો એક ભાગ તે પ્રમાણે બંને બાજુ વામ દક્ષિણ બાધુવું. ચતુષ્ટિકા આગળ બે ભાગ, આયમ અને વિસ્તારે બે પદનો ત્રીક મંડપ ચાર ભાગનો બાધુવો, નૃત્ય મંડપ આયમ અને વિસ્તારે આઠ ભાગ કરવો. બે ભાગ એક પદ ચતુષ્ટિકા બે ભાગ ખુલ્લો પટ્ટશાલ પાછળ બે ભાગ પ્રદક્ષિણા આગળ આઠ ભાગ દેવસન્મુખ. સાત સાત ભાગ બંને પક્ષે અને ચાલીશ ભાગનું

જિનાલય ત્રિક ચોડી બંને મળી ચોવીશ સંખ્યા થઈ ચાર ભાગનું આગળ જે દેવ હોય તેનું બલાણક કરવું લક્ષ્મીદાયક નિત્ય શાંતિકારક, નગર મધ્યે જિનેન્દ્રપ્રાસાદને શ્રીકૃષ્ણ નામની જગતી કરવી સુખદાયક છે. ૧૦૪ થી ૧૧૧.

નાયિકા ॥

મળપાદ્ ગર્ભસૂત્રે ત્વષ્ટાપદં યામ્યોત્તરે ।

નાયિકૈતિચત્ત્રામ જિનેન્દ્રે સર્વદાયિકા ॥ ૧૧૨ ॥

મંડપના ગર્ભસૂત્રે ડાબી જમણી બાજુ અષ્ટાપદ કરવાં તે નાયિકા નામની જગતી સર્વદાયક દેવા વાળી થાય. ૧૧૨.

રત્નચૂડા ॥

અષ્ટાપદં પરિત્યજ્ય તત્ર કુર્યાદ્ બલાણકમ્ ।

રત્નચૂડેતિ તત્ત્રામ કર્તવ્યા શાન્તિ મિચ્છતા ॥ ૧૧૩ ॥

અષ્ટાપદ તથા અને બલાણક કરવા તે રત્નચૂડા નામની જગતી થાય, તે શાંતિ આપનાર છે. ૧૧૩

ગોમાવતી

યથા પૂર્વે તથાપરે શાલાઃ સ્યુશ્વતુર્વિશતિઃ ॥

ગોમાવતી તદા નામ કર્તવ્યા સર્વ કામદા ॥ ૧૧૪ ॥

પૂર્વ તથા પશ્ચિમે ચોવીશ ભાગની શાલા કરવાથી ગોમાવતી નામની જગતી સર્વ કામદાયિક થાય. ૧૧૪.

અર્ધનારીશ્વરી ॥

યામ્યોત્તર બલાણકા ન પરે પટ્ટશાલિકા ।

અર્ધનારીશ્વરી નામ વીતરાગે તુ શાન્તિદા ॥ ૧૧૫ ॥

ઉત્તર દક્ષિણ બલાણક ઉપર પટ્ટશાલ કરવાથી વીતરાગને શાન્તિકારક અર્ધનારીશ્વરી નામની જગતી થાય. ૧૧૫.

ભૈરવી ॥

અપરે રથશાલા સ્યાન્મઠો યામ્યે પ્રતિષ્ઠિતા ।

ઉત્તરે રથમ્ન્રં ચ નામ્ના સા શાન્તિ ભૈરવી ॥ ૧૧૬ ॥

પશ્ચિમે રથશાલા, દક્ષિણે બેઠક, ઉત્તરે રથ જવાનો રસ્તો, તે શાન્તિ આપનાર ભૈરવી નામની જગતી થાય. ૧૧૬

પ્રધાના ॥

યામ્યોત્તરે ચ દ્વાગ્રે કુર્યાદષ્ટાપદં તથા ।

પ્રધાનેતિ ચ તન્નામ સિદ્ધ કિન્નર સેવિતા ॥ ૧૧૭ ॥

ઉત્તર દક્ષિણ દ્વાર પાસે અષ્ટાપદ કરે તો સિદ્ધકિન્નર સદા સેવે છે તે પ્રધાના નામની જગની થાય. ૧૧૭.

સર્વકૂટા ॥

અષ્ટાપદસ્ય સંસ્થાને શાલાત્રિકં તુ કારયેત્ ।

સર્વ કૂટેતિ તન્નામ કર્તવ્યા તુ જિનેશ્વરે ॥ ૧૧૮ ॥

અષ્ટાપદના સ્થાને ત્રિશાલા કરે તો સર્વકૂટા નામની જગતી જિનેશ્વરને કરવી.

યાદશો મૂલપ્રાસાદો જગતી ચૈવ તાદશી ।

મિત્રચ્છન્દા ન કર્તવ્યા જગતી પ્રાસાદમ્થિતિ ॥ ૧૧૯ ॥

જે ભતનેા પ્રાસાદ હોય તે ભતની જગતી કરવી જુદા છંદની કરવી નહીં. જગતી પ્રાસાદ મુજબ કરવી. ૧૧૯.

ચતુરશ્ચા તથા યતા વૃત્તા વૃત્તાયતા તથા ।

અષ્ટાશ્ચ ચ તથા કાર્યા છન્દાઃ પશ્ચ પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૨૦ ॥

ચોરસ, લંબચોરસ, ગોળ, લંબગોળ, તથા અષ્ટાંશ એ પાંચ છંદની જગતી પ્રખ્યાત છે. ૧૨૦.

ચતુસ્થા વીરભદ્રા સુપતાકાતથાયતા ।

વૃત્તા ચ પૂર્ણભદ્રા ચ વૃત્તાયતા ભદ્રાઙ્કિકા ॥ ૧૨૧ ॥

વીરભદ્રા ચોરસ, સુપતાકા લંબ ચોરસ, પૂર્ણભદ્રા ગોળ અને ભદ્રાઙ્કિકા લંબગોળ કરવી. ૧૨૧.

અષ્ટાશ્ચ ચ જયા પ્રોક્તા વિજયાચૈવ સ્વસ્તિકા ।

અજિતા ષોડશાશ્ચ ચ દ્વાત્રિશાશ્ચ પરાજિતા ॥ ૧૨૨ ॥

જયા અષ્ટાંશ, વિજયા સ્વસ્તિકા, અજિતા ષોડશાશ્ચ, અપરાજિતા બત્રીશાશ્ચ.

સમન્તાચ શિવે કુર્યાજગતીશ્ચતુઃ પથિકા ।

ધર્માર્થ કામ મોક્ષાણાં પ્રાપ્તિહેતુરભિષ્ટદાઃ ॥ ૧૨૩ ॥

ચોસઠ પ્રકારની જગતી શિવને સરખી કરવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ મળે અને ઇચ્છિત ફળ પ્રાપ્ત થાય. ૧૨૩.

શ્રી ગણપત્યાયતન ક્રમ

પશ્ચિમ

નૈ.	ગજકર્ણ	ગોકર્ણ	વા.
અસયાન	ધૂમ્રવર્ણ	કુબેર	આલયંદ્ર
દક્ષિણ	સિદ્ધિ	ગણેશ	ગજકર્ણ
મુખ	સરસ્વતી	બુદ્ધિ	ગીરી
અ.	વિઘ્નરાજ	અવિઘ્ન	ધૃ.

પૂર્વ

એક દ્વાર શિવાયતન

પશ્ચિમ

નૈ.	દૂર્ગા	પ્રાન્દુર	વા.
કુંડી	ભાસ્કર	જલશાયિનમ્	જનાર્દન
દક્ષિણ	માતૃકા	પાર્વતી, શીવ, ગણેશ	શાન્તિશુદ્ધ
હરંબ			
અ.	મહાકાલ	નંદી	ધૃ.

પૂર્વ

ચતુર્મુખ શિવાયતન

દક્ષિણ	નં.	પશ્ચિમ		વા.
	કુમુખ		પાન્ડુર	સિત
	ભંગી		ચંદ્ર સૂર્ય	
દક્ષિણ		સોમદ્વાર માતૃકા	વિષ્ણુ રુદ્ર બ્રહ્મા શિવ મહાલક્ષ્મી ઉમા ભૈરવી	સ્નાનગૃહ
				ઉત્તર
	હિરંમય			અસિત
	અ.	મહાકાલ	પૂર્વ	નંદી

બ્રહ્માયતન

દક્ષિણ	નં.	પશ્ચિમ		વા.
	વિજય		યજ્ઞ ભદ્ર	વલવ
	પ્રિયોદ્ભવ	ઈન્દ્રો	જલશાયીન	ઉમા, શંકર
દક્ષિણ		માતૃકા	બ્રહ્મા	નવગ્રહો
				ઉત્તર
	યજ્ઞ	ગણેશ	ધરણીધર	શ્રી રત્ની
	અ.	સાત્ય	પૂર્વ	ધર્મ

વિષ્ણુવાયતન

પશ્ચિમ

નૈ.	ધાતા	વિધાતા	વા.
જય	પદ્મનાભ	ગાવિંદ	માધવ
દક્ષિણ	પુણ્ડરીકાક્ષ	વાસુદેવ, બલભદ્ર મહાયુગ્મન અનિરુદ્ધ દશાવતાર કેશવ લક્ષ્મી જલશાયી વરાહ	મહુસુદન
વિજય	જનાર્દન	નારાયણ	વિષ્ણુ
અ.	અન્ડ	પ્રચન્ડ	ધ.
	પૂર્વ		

સૂર્યાયતન

પશ્ચિમ

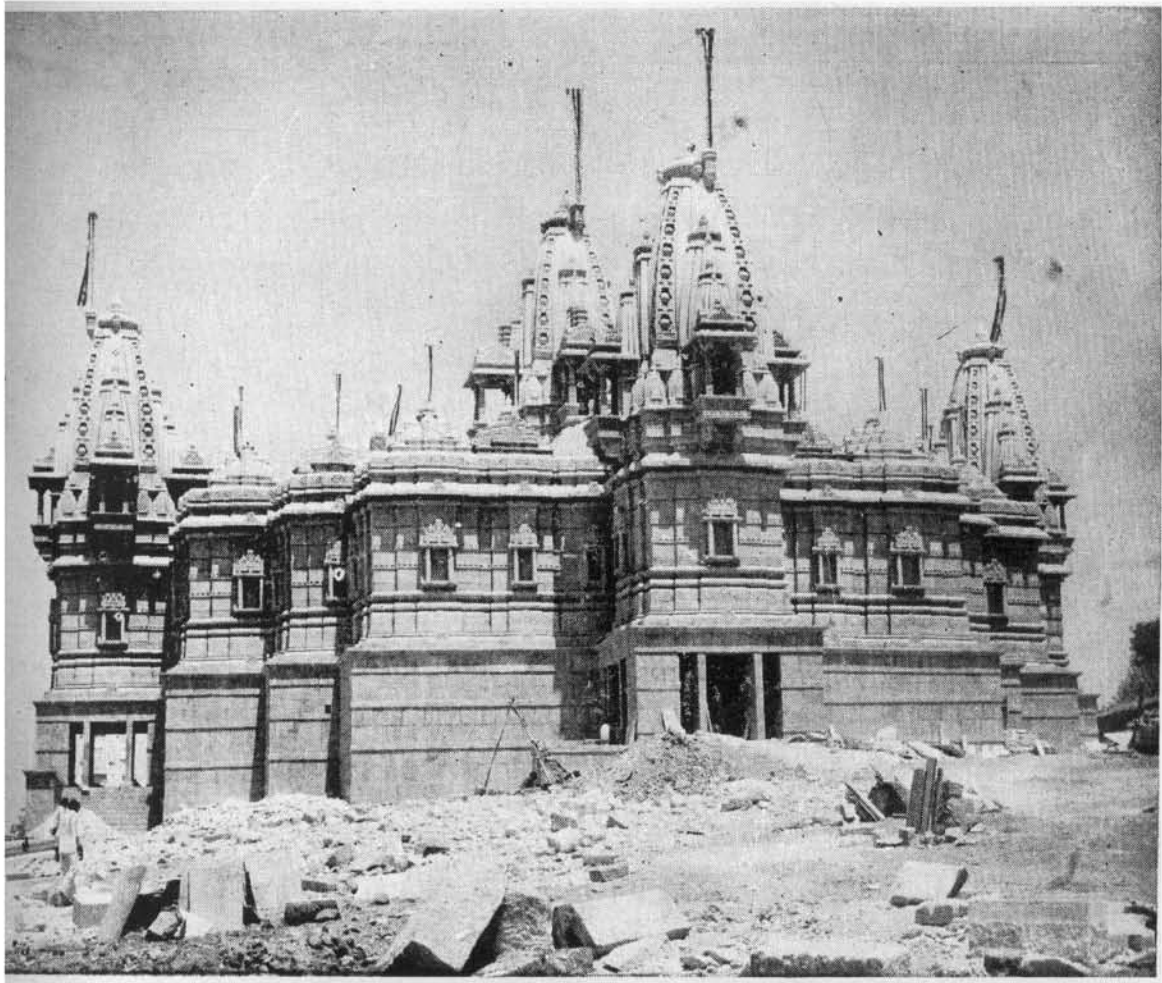
નૈ.	ચિત્ર	વિચિત્ર	વા.
અમાન્દ	રાહુ	શુક્ર	કેતુ
દક્ષિણ	ગુરુ	સૂર્ય	બુધ
અન્તક	મંગલ	અન્દ્રમા	શનિ
અ.	દંડી	પિંગલ	ધ.
	પૂર્વ		

શ્રી ગૌર્યાયતન

		પશ્ચિમ				
દક્ષિણ	નૈ.	વિભક્તા			મંગલા	વા.
	અપરાજિતા,	ભગવતિ	સાવિત્રી		સરસ્વતી	મોહિની
	અજિતા	માતૃકા	ગોરીદેવી		લક્ષ્મી	ઉત્તર
	અ.	કાતિક સ્વામી			ગણેશ	સ્તભિની,
	અ.	વિજયા,		પૂર્વ	જયા	ઈ.

ત્રિનેન્દ્રાયતન

		પશ્ચિમ				
દક્ષિણ	નૈ.	ધરણેન્દ્ર			પદ્મક	વા.
	વિજય		દેવ કુલિકા			સુનાભ
	દેવ કુલિકા		ઋષભાદિ દેવ		દેવ કુલીકા	ઉત્તર
	માહેન્દ્ર	યક્ષ			યક્ષિણી	સૌરકુલિ
	અ.	ઈન્દ્રજય		પૂર્વ	ઈન્દ્ર	ઈ.

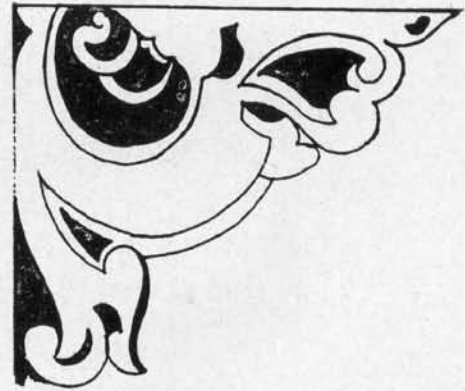

શ્રી સિદ્ધાચલ શાલુગાર ચતુર્વિંશતી જિન પ્રાસાદ-ઘેટીયાગ (પાલીતાણા.) [એન. સી. સોમપુરા.]

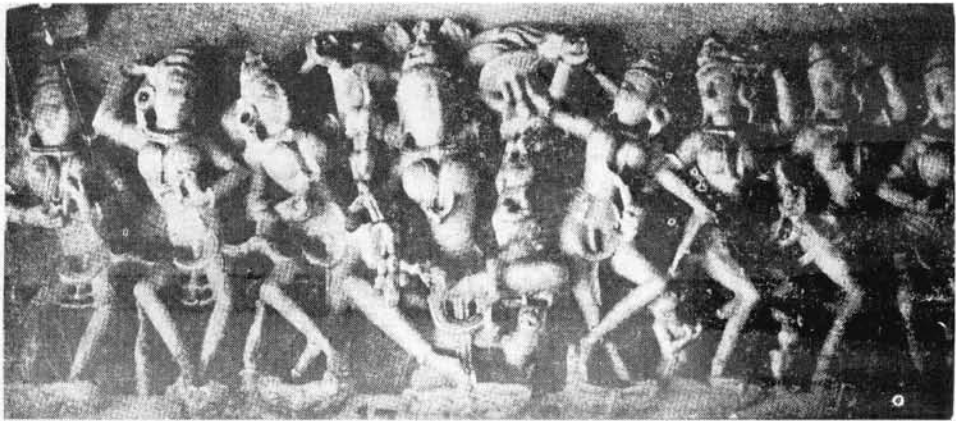
કલાકૃતિ.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ (ઉત્તરાર્ધ)

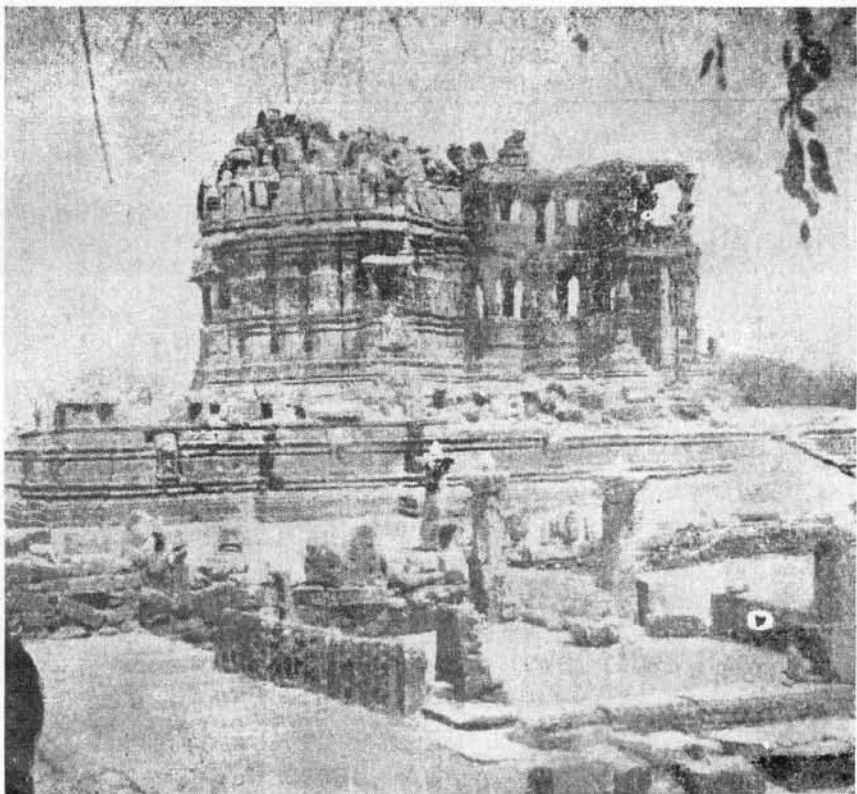

કલાકૃતિ.

ભરત પ્રિન્ટરી પાલીતાણા.

હુણિ વસહી-આ'યુ દેલવાડા

વિશાળકાય જિન પ્રાસાદ ધૂમસી

આયતન દેવાનુક્રમ નિર્ણય ॥

ગણપત્યાયતનક્રમ ॥

વિશ્વકર્મોવાચ—

આયતનં ગણાદીનાં દેવતાનાં યથાવિધિ ।
 અનુક્રમેણ વક્ષ્યામિ યથોક્તં ચ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૨૪ ॥
 વામે તુ ગજકર્ણં ચ સિદ્ધિ દધાશ્ચ દક્ષિણે ।
 દ્વૌષ્ટકર્ણયોશ્ચૈવ ધૂમ્રકો વાલ ચન્દ્રમાઃ ॥ ૧૨૫ ॥
 ઉત્તરે તુ સદા ગૌરી યામ્યે ચૈવ સસ્વતી ।
 પશ્ચિમે યક્ષરાજસ્તુ બુદ્ધિઃ પૂર્વેતુ સંસ્થિતા ॥ ૧૨૬ ॥

ગણપતિ આદિ દેવતાનું આયતન અનુક્રમે યથાવિધિ પૃથક્ પૃથક્ યથાર્થ બાંધવું. ડાબે પડખે ગજકર્ણ અને જમણે પડખે સિદ્ધિ, બે પાછળના ખુણામાં ધૂમ્ર તથા બાલચંદ્ર, ઉત્તરે ગૌરી, દક્ષિણે સસ્વતી, પશ્ચિમે કુબેર અને પૂર્વમાં બુદ્ધિ, સ્થાપવા. ૧૨૪ થી ૧૨૬.

इत्येकद्वार शिवायतनक्रम ॥

વામે ગણપતિ શ્રૈવ દક્ષિણે પાર્વતીસ્થિતા ।
 નૈઋત્યે માસ્કરંવિદ્યાદૃ વાયવ્યે ચ જનાર્દનમ્ ॥ ૧૨૭ ॥
 માતૃભ્યો માતૃ સંસ્થાનં દક્ષિણસ્યાહિ કારયેત્ ।
 સૌમ્યે શાન્તિગૃહં કુર્યાત્ પશ્ચિમે જલશાયિનમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

ડાબી બાજુ ગણપતી, જમણી બાજુ પાર્વતી, નૈઋત્યે સૂર્ય, વાયવ્યે જનાર્દન માતૃકાઓ પાર્વતી પાસે જમણી બાજુ. ઉત્તરે શાંતિગૃહ કરવું પશ્ચિમે જલાશય ૧૨૭, ૧૨૮.

चतुर्मुखशिवायतन क्रम

વામે સ્નાન ગૃહં કુર્યાત્ સોમદ્વારં તુ દક્ષિણે ।
 મધ્યે રુદ્રઃ પ્રતિષ્ઠાપ્યો માતૃ સ્થાનં ચ દક્ષિણે ॥ ૧૨૯ ॥
 વામે દેવી મહાલક્ષ્મી મુખાં વૈ ખેસ્વી તથા ।
 બ્રહ્મવિષ્ણૂ તથા રુદ્રં પૃથ દેશે તુ કારયેત્ ॥ ૧૩૦ ॥
 ચન્દ્રાદિત્યૌ સ્થિતૌ કર્ણે હ્યાગ્નેય્યાં સ્કન્દ એવ ચ ।
 હશાને વિઘ્નરાજસ્તુ ધૂમ્રમીશાન ગોચરે ॥ ૧૩૧ ॥

વામી સ્નાનગૃહ કરવું. કુબેરનું દ્વાર દક્ષિણે રાખવું, મધ્યે રૂદ્રપ્રતિષ્ઠા કરી સ્થાપવા, માતૃકાનું સ્થાન દક્ષિણે રાખવું. ડાબે પડખે મહાલક્ષ્મી તથા ભૈરવી, બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને રૂદ્ર પાછળના બાજે સ્થાપવા, પાછળ ચંદ્ર અને સૂર્ય ખૂણામાં સ્થાપવા, અગ્નિખૂણે કાર્તિકસ્વામી, ઇશાને વિપ્રરાજ અગ્નિ ઇશાન કોણે સ્થાપવા. ૧૨૯થી૧૩૧.

બ્રહ્માયતન ક્રમ

આગ્નેર્યાં તુ ગણેશઃ સ્યાન્માતૃસ્થાનં ચ દક્ષિણે ।

નૈઋત્યે તુ સહસ્રાક્ષો જલશાયી ચ વારુણે ॥ ૧૩૨ ॥

ઉમા શક્તૈર્ વાયવ્યે ગ્રહાથૈર્વોત્તર સ્થિતાઃ ।

ઇશાને તુ શ્રિયાદેવી પ્રાચ્યાં તુ ધરણીધર ॥ ૧૩૩ ॥

અગ્નિકોણમાં ગણેશ, માતૃકાઓ દક્ષિણે, નૈઋત્યે ઇંદ્ર, શેષશાયી પશ્ચિમે, પાર્વતી-શંકર વાયવ્યે, બ્રહ્મા ઉત્તરે સ્થાપવા, ઇશાને લક્ષ્મીદેવી, પૂર્વે ધરણીધર સ્થાપવા. ૧૩૨, ૧૩૩.

વિષ્ણવાયતન ક્રમ ॥

પૂર્વે નારાયણં દેવં પુન્ડરીકાક્ષં દક્ષિણે ।

પશ્ચિમે ચૈવ ગોવિન્દ મુત્તરે મધુસૂદનમ્ ॥ ૧૩૪ ॥

વિષ્ણું કુર્યાંત્યેશાને ચાગ્રેર્યાં તુ જનાર્દનમ્ ।

નૈઋત્યે પદ્મનાભં ચ વાયવ્યે માધવં તથા ॥ ૧૩૫ ॥

મધ્યે તુ કેશવઃ સ્થાપ્યો વાસુદેવ સ્તથોચ્યતે ।

સંકર્ષણશ્ચ પ્રદ્યુમ્નો હૃદયનિરુદ્ધો યથાક્રમમ્ ॥ ૧૩૬ ॥

જલશાયી તથા પ્રોક્તો દશાવતાર સંયુતઃ ।

શૂકર સ્ત્વગ્રતઃ સ્થાપ્યઃ સર્વદેવમયઃ શુભ ॥ ૧૩૭ ॥

શેષ કૂર્મ સમાયુક્તો લક્ષ્મીર્વૈ વામપાર્શ્વતઃ ।

વિષ્ણવાયતન મિત્યેવં કથિતંત્વપરાજિત ॥ ૧૩૮ ॥

પૂર્વે દિશામાં નારાયણદેવ, દક્ષિણે પુન્ડરીકાક્ષ. પશ્ચિમે ગોવિંદ, ઉત્તરે મધુસૂદન, ઇશાને વિષ્ણુ, અગ્નિકોણે જનાર્દન, નૈઋત્યે પદ્મનાભ, વાયવ્યે માધવ, મધ્યે કેશવ, વાસુદેવ, બળદેવ, પ્રદ્યુમન અને અનિરુદ્ધ યથા ક્રમે તથા જલશાયી, વરાહ સહિત દશાવતાર એ સર્વ દેવો સ્થાપવા શુભ છે. શેષ કૂર્મ સમાન સ્થાપવા. લક્ષ્મી ડાબા પડખે સ્થાપવા. ૧૩૪ થી ૧૩૮.

સૂર્યાયતન ક્રમ ॥

આગ્રેય્યાં તુ કુજઃ સ્થાપ્યો ગુરુર્યામ્યે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

નૈઋત્યે રાહુ સંસ્થાનં પશ્ચિમે ચૈવ માર્ગવઃ ॥ ૧૩૧ ॥

વાયવ્યે કેતુ સંસ્થાનં સૌમ્યાયાં બુધ એવ ચ ।

ઈશાને ચ શનિ દઘાતુ ગ્રાહ્યાં ચૈવ તુ ચન્દ્રમા ॥ ૧૪૦ ॥

અગ્નિ કૌણ્ઠ્યે મંગળ, દક્ષિણે શુક્ર, નૈઋત્યે રાહુ, પશ્ચિમે શુક્ર, વાયવ્યે કેતુ
ઉત્તરે બુધ, ઈશાને શનિ, પૂર્વમાં ચંદ્રમા, મધ્યે સૂર્ય. ૧૩૬, ૧૪૦.

ગૌર્યાયતન ક્રમ ॥

ગૌર્યાયાઃ સમ્પ્રવક્ષામિ દેવતા નામતુકમમ્ ।

દક્ષે માતૃઃ શ્રિયા સોમ્યે સાવિત્રી પશ્ચિમે વિદુઃ ॥ ૧૪૧ ॥

દ્વે પૃષ્ઠ કર્ણયોશ્ચૈવ મગવતી સરસ્વતી ।

ગણેશ ચ કુમાર ચ ત્વીશાનચાગ્નિગોચરે ॥ ૧૪૨ ॥

કુળ્ડલામ્યામલઙ્કૃત્વા સર્વા મરણ ભૂષિતા ।

મધ્યે દેવી પ્રતિષ્ઠાપ્યા મહેશસ્ય સદા પ્રિયા ॥ ૧૪૩ ॥

ગૌર્યા આયતનના અતુકમે દેવતા કહું છું. દક્ષિણે માતૃકા, ઉત્તરે લક્ષ્મી,
પશ્ચિમે સાવિત્રી, પાછળના બે કૌણ્ઠ્યમાં ભગવતી અને સરસ્વતી, ઈશાન કૌણ્ઠ્યમાં ગણેશ
અને અગ્નિ કૌણ્ઠ્યમાં કાર્તિક સ્વામી. કુંડલ, આભામંડલ યુક્ત સર્વ પ્રકારના આભૂષણો
યુક્ત ગૌરી દેવી મધ્યે સ્થાપવા. જે શંકરને સદા પ્રિય છે. ૧૪૧ થી ૧૪૩.

જિનેંદ્રાયતન ક્રમ ॥

જિનાલયં પ્રવક્ષામિ જિનેન્દ્ર મવનં તથા ।

આશ્રયન્તિ તતોદિવ્યા જિનશાસનપારગાઃ ॥ ૧૪૪ ॥

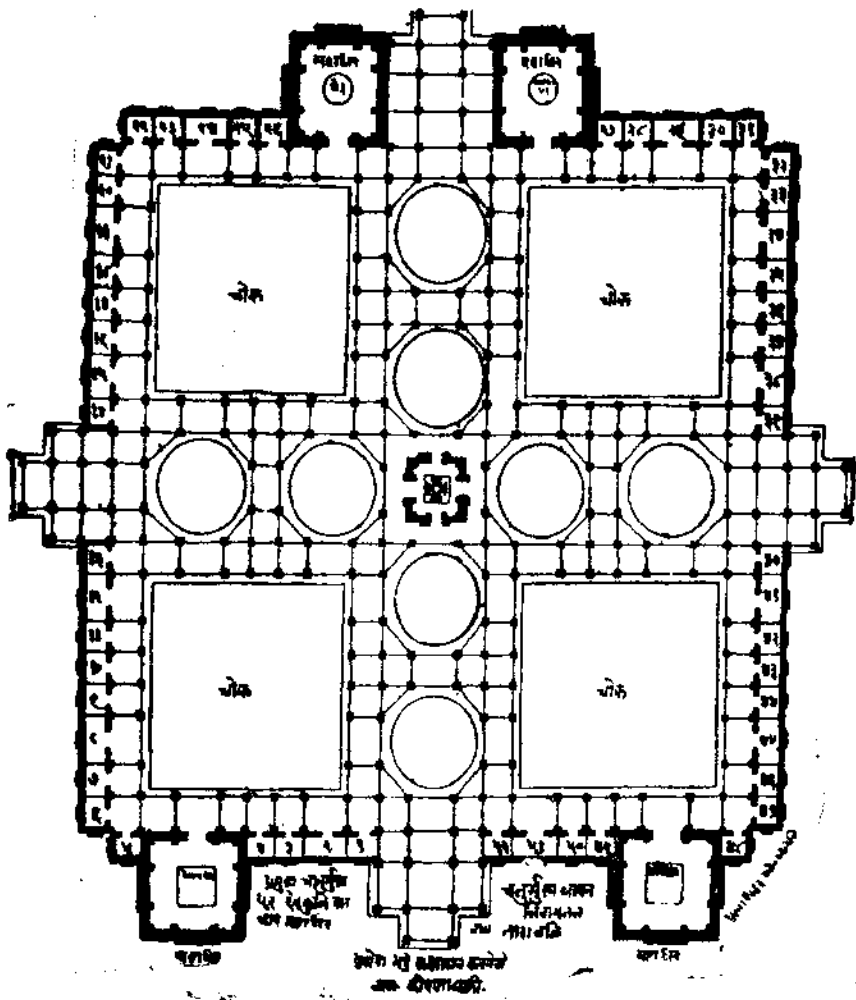
જિનેન્દ્રસ્ય તથા યક્ષા દેવ્યશ્ચ જિન માતૃકાઃ ।

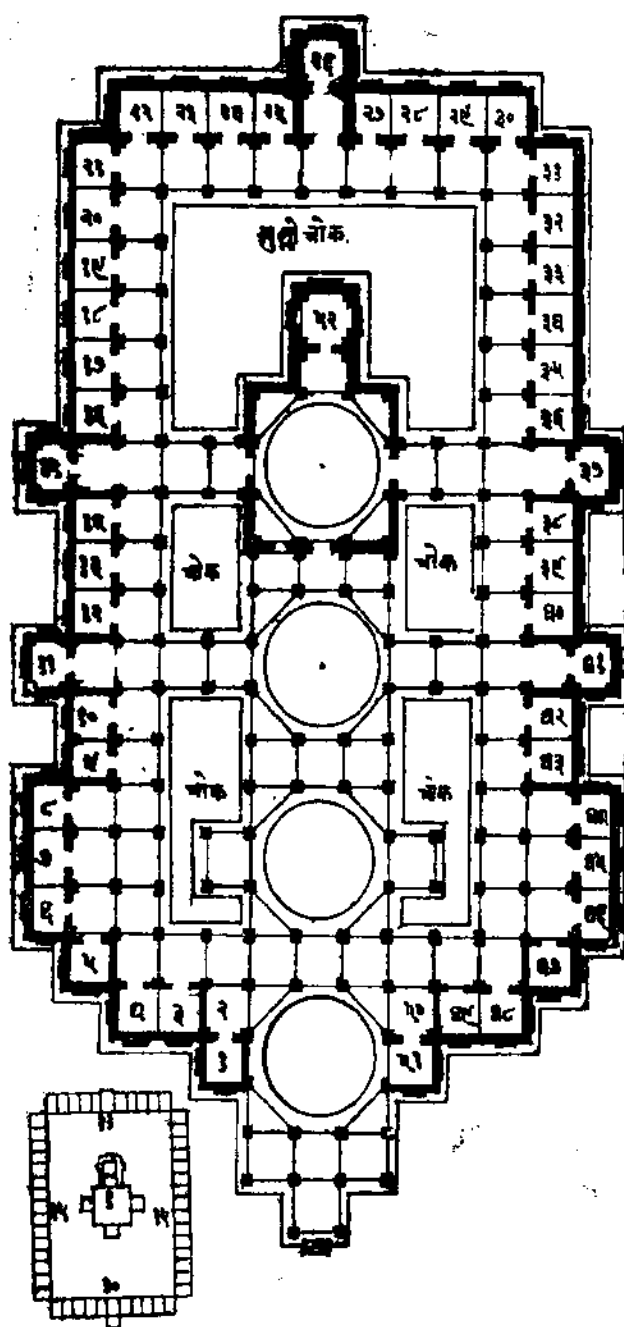
તીર્થંકરાણાં સર્વેષામતીતા નામ વર્તિનામ્ ॥ ૧૪૫ ॥

કેવલરૂપમદેવાઘાઃ પદ્મનામાદિતઃ ક્રમાત્ ।

પૃથક્ ચતુર્વિંશતિર્વૈ જિનાનાં વા દ્વાસપ્તતિઃ ॥ ૧૪૬ ॥

જિનેશ્વર પ્રભુના જિનાલયમાં આશ્રિત જિનશાસનના પારંગ દેવો જિનેન્દ્ર તથા ચક્ષુ ચક્ષિણી સર્વ તીર્થંકરોના નામ પ્રમાણે સ્થાપવા, ઋષભદેવ અને પદ્મપ્રભુ જિન કેમાક પ્રથક, ચોવીશ તથા બોતેર જિનાલયમાં સ્થાપવા. ૧૪૪ થી ૧૪૬.

વલાણક લક્ષણં ॥

વિશ્વકર્માવાચ—

અથાતઃ સમ્પ્રવક્ષ્યામિ વલાણક સુલક્ષણમ્ ।

વિસ્તીર્ણં જગતીપાદે પદપાદ વિવર્જિતમ્ ॥ ૧૪૭ ॥

પ્રાસાદ વ્યાસ માનેન ગર્ભ માનેન ચાડ્યવા ।

શાલાલિન્દ પ્રમાણેન ત્રિવિધં માન લક્ષણમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

બલાણકના સુલક્ષણ કહું છું, જગતી એક પાદ વધારવી અને પ્રાસાદથી એક પદ છોડવું. ૧ પ્રાસાદની પહોળાઈ પ્રમાણે, ૨ ગર્ભગૃહ પ્રમાણે અથવા ૩ આગળની ચોડી પ્રમાણે એ ત્રિવિધમાન લક્ષણ બલાણકના બાણવા. ૧૪૭, ૧૪૮.

કનિષ્ઠે ચોત્તમં કાર્યં મુત્તમે ચ કનિષ્ઠકમ્ ।

મધ્યમે મધ્યમં કાર્યં મેતન્માનં ચ શોભનમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

કનિષ્ઠે ઉત્તમ માન લેવું ઉત્તમે કનિષ્ઠમાન લેવું અને મધ્યમે મધ્યમાન લેવાથી શોભાયમાન થશે. ૧૪૯.

અન્યથા યુક્તિ મેદૈશ્વ પુરતઃ પૃષ્ઠતોઽપિવા ।

અનકૈરર્થ મેદૈશ્વ કથયામ્યપરાજિતા ॥ ૧૫૦ ॥

હે અપરાજિત-અન્યથા યુક્તિ ભેદે કરીને આગળ પાછળ અનેક ભેદથી સમજવું. ૧૫૦.

વામનશ્ચ વિમાનશ્ચ હર્મશાલાશ્ચ પુષ્કરં ।

તથા ચોતુંગ નામા ચ પશ્ચૈતે ચ વલાણકાઃ ॥ ૧૫૧ ॥

૧ વામન, ૨ વિમાન, ૩ હર્મશાલા, ૪ પુષ્કર, ૫ ઉત્તંગ એ પાંચ નામ બલાણકના બાણવા. ૧૫૧.

વામનં જગતી ગ્રસ્તં વિમાનં તુ તદાશ્રિતમ્ ।

હર્મશાલંગૃહે વાઙપિ પ્રાસાદે નગરાન્ને ॥ ૧૫૨ ॥

પુષ્કરં વારિ મધ્યસ્થ મગ્રત ચૈવ ભૂષિતમ્ ।

સપ્ત ભૂમં નવ ભૂમ મત ઉર્ધ્વ ન કારયેત્ ॥ ૧૫૩ ॥

પ્રાસાદાગ્રે-જં કુર્યાજગતી મુખ મળ્ડનમ્ ।

લક્ષણં તસ્ય વક્ષ્યામિ સ્થાન માનં ચ ભૂમિકામ્ ॥ ૧૫૪ ॥

વામન તથા વિમાન બલાણુક જગતીની અંદર કરવું, હર્મશાલા ગૃહે રાજ-
પ્રાસાદે અને નગરે કરવું, પુષ્કર જલાશયે બૂધણરૂપ કરવું, ઉત્તંગ ચક્રવર્તીના
રાજપ્રાસાદે કરવું, બલાણુક સમ ભૂમિ અને નવ ભૂમિ સુધી કરવું તેથી ઉચું કરવું
નહિ, પ્રાસાદના મુખ મંડપ આગળ જગતીમાં સ્થાન માન પ્રમાણે લક્ષણ યુક્ત
બલાણુક કરવું. ૧૫૪.

एक द्वित्रिचतुः पञ्च षट् सप्ताष्ट भिरेव च ।

स्थानं तस्य—सेवोत्कं ? कर्तव्यं तदनन्तरम् ॥ १५५ ॥

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, અને આઠ પદના અંતરે બલાણુક
કરવું. ૧૫૫.

प्रासादादि क्रम द्वारं मण्डपान्तेनिवेशयेत् ।

तत्ક્રમેण प्रकर्तव्यं द्वारं तस्य बलानके ॥ १५६ ॥

પ્રાસાદ અથવા મંડપના દ્વાર પ્રમાણે તેજ ક્રમથી બલાણુકનું દ્વાર કરવું. ૧૫૬.

मूल पीठ समस्त्रे आदि भूमेस्तु मस्तकम् ।

उर्ध्वं पट्टालुकमेण कर्तव्यो भूमिकाक्रम ॥ १५७ ॥

મૂળ પીઠ પ્રાસાદ પ્રમાણે સમ સૂત્રે કરવું ઉચાર્થ પણ સરખી કરવી. ઉપર
પટ્ટ સાથે પટ્ટ કરવા સર્વ ભૂમિ પ્રમાણે ક્રમે કરવી. ૧૫૭.

शिव सूर्यो ब्रह्मविष्णु चण्डिका जिन एव च ।

एतेषां च सुराणां च कुर्यादग्रे बलानकम् ॥ १५८ ॥

શિવ, સૂર્ય, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અંડિકા, અને જિન આટલા દેવોને બલાણુક કરવું. ૧૫૮.

त्रि पुरुष प्रतिष्ठा

न्यूनाधिकमानम्

विश्वकर्मावाच—

“ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र स्त्वेक स्मिन्वा पृथग्गृहे ।

भूयो न्यूनन्यूनतश्च रुद्रो हरिः पितामहः ॥ १५९ ॥

अंशोनश्च हराद्विष्णु विष्णोरर्धं पितामहः ।

वामदक्षिण योगेन मध्ये रुद्र च स्थापयेत् ॥ १६० ॥

સંસ્થાપ્ય ચ શુભ કર્તા નૃપાદ્યાઃ સુજનાઃ પ્રજાઃ ।

પ્રકર્તેધ્યં ત્યજ વિપ્રાદ્યાઃ સમેયાન્તિ સમન્વિતમ્ ॥ ૧૬૧ ॥

તામ્યાં હસ્વો યદા રુદ્રઃ ક્ષયો રાજ્ઞિ જને મૃતિઃ ।

ગૃષ્ણોમો નૃપ યુદ્ધં બ્રહ્માવિષ્ણુ સમૌ યદા ॥ ૧૬૨ ॥

અનાવૃષ્ટિર્જને મારિ-ર્બ્રહ્મહસ્વે જનાર્દને ।

વિપર્યયે નૃપાદ્યાઃશ્ચ અસ્વસ્થા ભ્રમતિ પ્રજા ॥ ૧૬૩ ॥

પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર એક પ્રાસાદમાં અથવા પૃથક પૃથક પ્રાસાદમાં સ્થાપી શકાય છે, જો એક પ્રાસાદમાં ત્રણે દેવો સ્થાપિત કરવાં હોય તો રુદ્રથી ન્યૂન વિષ્ણુ અને વિષ્ણુથી ન્યૂન પ્રજ્ઞાની ઊંચાઈ રાખવી. રુદ્રથી એક અંશ ન્યૂન વિષ્ણુની ઊંચાઈ અને વિષ્ણુથી અર્ધો અંશ ન્યૂન પ્રજ્ઞાની ઊંચાઈ રાખવી. વિષ્ણુની ડાબી બાજુ અને પ્રજ્ઞાથી જમણી બાજુ વચ્ચે રુદ્ર સ્થાપવા. આ પ્રમાણે સ્થાપવાથી રાજા પ્રજાને શુભકારક થાય છે. જો એ ત્રણે દેવ બરાબર ઊંચાઈના હોય તો (માપના હોય) વિપ્ર આદિ પોતાના કર્તવ્યથી રહિત થાય. પ્રજ્ઞા વિષ્ણુ એ બન્ને દેવોથી રુદ્રની ઊંચાઈ ન્યૂન હોય તો રાજા પ્રજાનો વિનાશ, પ્રજ્ઞા અને વિષ્ણુની ઊંચાઈ બરાબર હોય તો દેશમાં ભય અને રાજાઓમાં યુદ્ધ થાય. પ્રજ્ઞાની ઊંચાઈથી વિષ્ણુની ઊંચાઈ ન્યૂન હોય તો દેશમાં અનાવૃષ્ટિ અને મનુષ્યોમાં રોગ ઉત્પન્ન થાય. તે માટે શાસ્ત્રાનુસાર માપ પ્રમાણે બનાવવા, વિપરીત કરે તો રાજા પ્રજા સુખી રહે નહિ. ૧૫૬ થી ૧૬૩.

ત્રિમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા

વિષ્ણુ શિવ બ્રહ્મા

ત્રિપુરુષ સ્થાન પ્રતિષ્ઠા

આદૌ બ્રહ્મા હરિ મધ્યે ચાન્તે રુદ્રો યદા ભવેત્ ।

બ્રાહ્મણોપદ્રવો લાકાસ્તથા સ્યુર્દુષ્ટ-ચેતસઃ ॥ ૧૬૪ ॥

વિષ્ણુ સ્થાને યદા બ્રહ્મા બ્રહ્મ સ્થાને જનાર્દનઃ ।

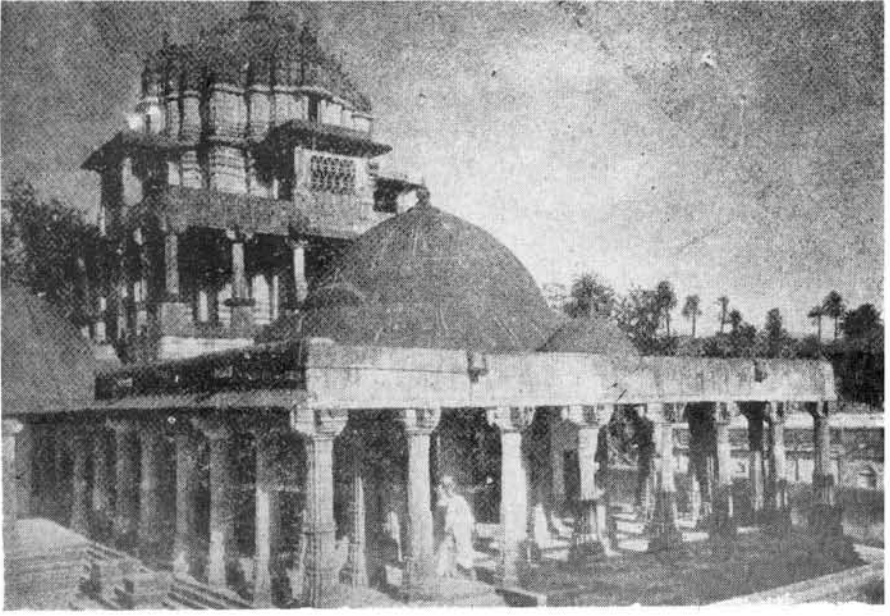
તત્ર રાજ ભયં વિદ્યા દુદ્વેગ મનસો જનાઃ ॥ ૧૬૫ ॥

મધ્યે બ્રહ્મા હરિશ્ચાન્તે આર્દા રુદ્રઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

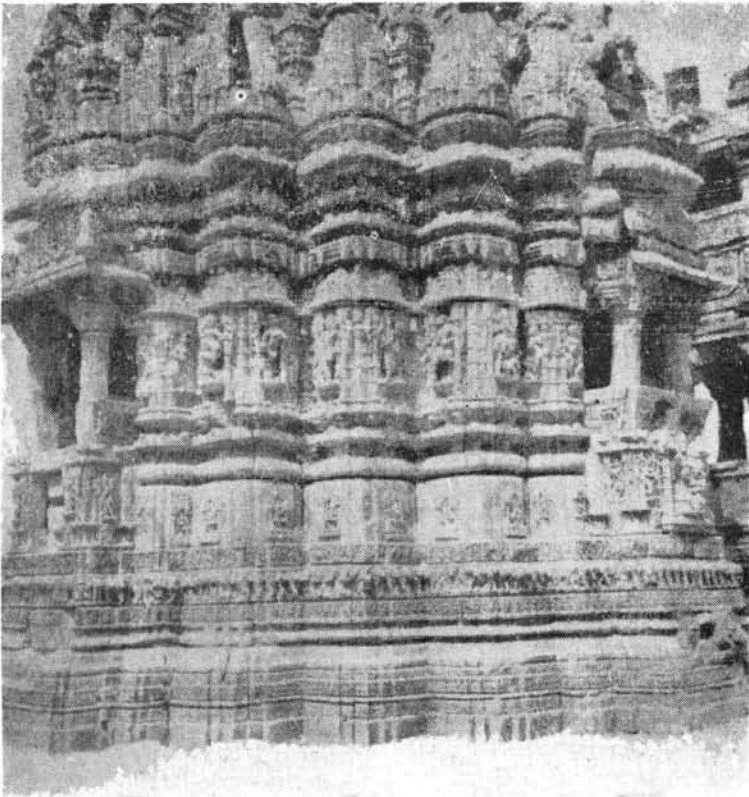
સંહારો જાયતે તત્ર વ્યાધિ શોકાકુલો જનઃ ॥ ૧૬૬ ॥

બ્રહ્મણશ્ચ યદા વિષ્ણુ વિષ્ણુ સ્થાને પિતામહઃ ।

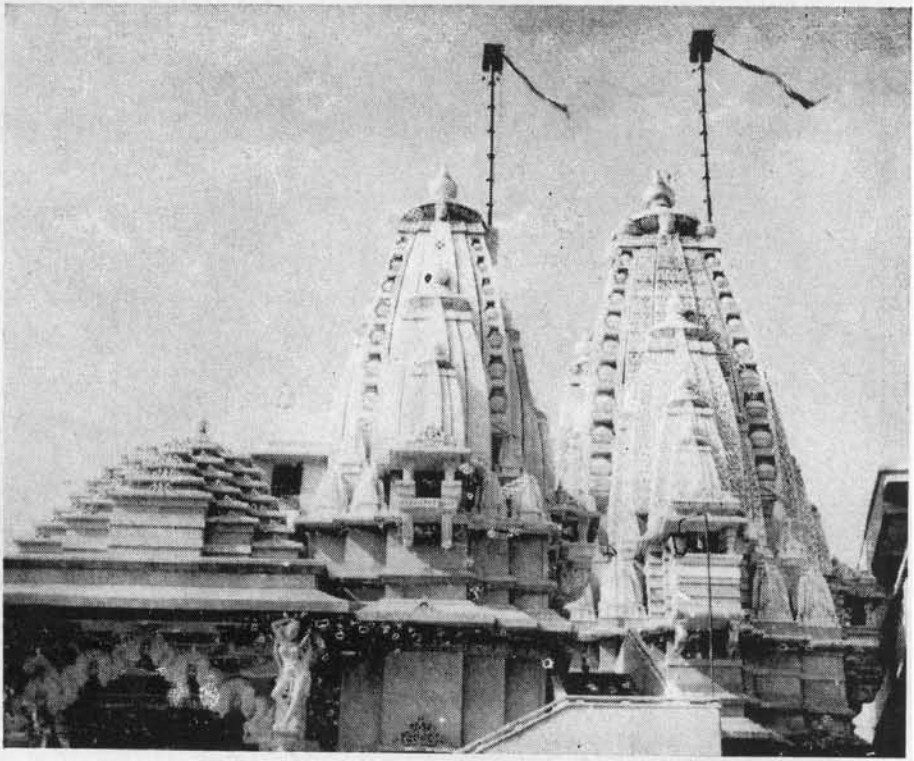
તસ્કરોપહતા લોકા ઉદવૃત્ત જન સંકુલા ॥ ૧૬૭ ॥

શામનશિક્ષિ જૈન દેરાસર-આળુ દેહવાડા

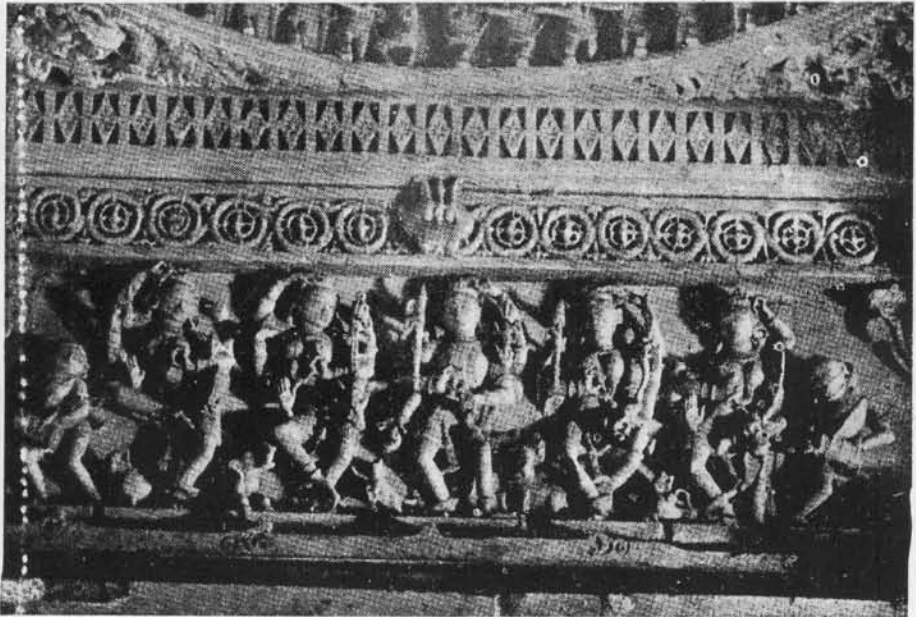

જગતી ઉપરથી શિક્ષરના પ્રારંભ સુધીનું દ્રશ્ય-ધૂમડી

શ્રી ચેત્કેશ્વર જૈન દેરાસર શિખર દર્શન-મુંબઈ

[એન. સી. સોમપુરા]

લુણી વસહી આગુ-દેલવાડા.

રુદ્રસ્થાને હરિશ્ચૈવ હરિર્યત્ર હસ્તથા ।

જાયન્તે સ્ત્રીજિતા લોકા અધર્મ રત ચેતસઃ ॥ ૧૬૮ ॥

બ્રહ્મ સ્થાને યદા વિષ્ણુ વિષ્ણુ સ્થાને ચતુર્મુખઃ ।

રુદ્રઃ સ્વ સ્થાન સંસ્થસ્તુ સર્વકામ ફલપ્રદમ્ ॥ ૧૬૯ ॥

પહેલાં બ્રહ્મા, મધ્યે હરિ અને અન્તે રુદ્ર તેમ સ્થાપિત કરવાથી બ્રહ્મણોમાં ઉપદ્રવ થાય, લોકો દુષ્ટ થાય. વિષ્ણુ સ્થાને બ્રહ્મા અને બ્રહ્મા સ્થાને વિષ્ણુ સ્થાપવાથી રાજભય અને પ્રજાજનોમાં ઉદ્વેગ પેદા થાય. મધ્યે બ્રહ્મા, હરિ અન્તે અને પ્રથમ રુદ્ર પ્રતિષ્ઠિત કરવાથી જનમાં વ્યાધી, સંહાર અને શોક ઉદ્ભવે. બ્રહ્માના સ્થાને વિષ્ણુ અને વિષ્ણુ સ્થાને બ્રહ્મા સ્થાપવાથી ચોરનો ભય થાય અને ઉદ્વેગ પેદા થાય. રુદ્ર સ્થાને વિષ્ણુ અને વિષ્ણુ સ્થાને હર સ્થાપવાથી સ્ત્રી, દુષ્ટ થાય અને અધર્મ ફેલાય, બ્રહ્માના સ્થાને વિષ્ણુ અને વિષ્ણુ સ્થાને બ્રહ્મા અને રુદ્ર સ્વસ્થાને તો સર્વ કામ ફલશ્રુતિ યુક્ત થાય. ૧૬૪ થી ૧૬૯.

ત્રિ-પુરુષ સહ ઉમાદેવી પ્રમાણ—

રુદ્રવક્ત્ર ત્રિ ભાગોનો હરિર્ધ પિતામહઃ ॥

તત્તૂલ્યા વૈ ઉમાદેવી સુખદા સર્વ કામદા ॥ ૧૭૦ ॥

ન્યુનાધિકા હરિર્બ્રહ્મા ઉમાદેવી ચ શક્ત્રઃ ।

સર્વાર્થાશ્ચ ગતાસ્તત્ર યથોક્ત ફલમાદિશેત્ ॥ ૧૭૧ ॥

રુદ્રના મુખના ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગ વિષ્ણુ ન્યૂન વિષ્ણુથી અર્ધ ભાગ બ્રહ્મા ન્યૂન તે પ્રમાણે ઉમાદેવી સર્વ કામ અને સુખ આપનાર છે. પ્રમાણસર ન્યૂન અથવા અધિક હરિ બ્રહ્મા તથા ઉમાદેવી શક્ત્ર સર્વ અર્થ તથા ઇચ્છિત ફલ આપનાર છે. ૧૭૦, ૧૭૧.

પ્રાસાદો સંસ્થાનોન્માન લક્ષણ

વિશ્વકર્મોવાચ—

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ પ્રાસાદાનાંતુ લક્ષણમ્ ।

સંસ્થાનોન્માન સૂત્રં ચ વાસ્તુ વિન્યાસ પૂર્વકમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

અગ્રતઃ પૃષ્ઠતશ્ચૈવ વામદક્ષિણતોઽપિ વા ।

પ્રાસાદ કારણેચ્છાન્યં નામિ વેધવિવર્જિતમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

હવે હું પ્રાસાદ ના લક્ષણ કહું છું સંસ્થાન માનસૂત્ર વાસ્તુ ન્યાસ પૂર્વ પ્રભાણે, આગળ, પાછળ, ડાબી જમણી ખાતુ નાભિવેધ ન આવે તેમ અન્ય પ્રાસાદ કરવો. ૧૭૨, ૧૭૩.

લિङ्गाયે ચ ન કર્તવ્યા હ્યર્ચારુપેણ દેવતા ।

પ્રમા નષ્ટા ન મોગાય યથા તારા દિવાકરે ॥ ૧૭૪ ॥

શિવસ્યાગ્રે શિવ કુર્યાદ્ર બ્રહ્માણં બ્રહ્મણસ્તથા ।

વિષ્ણોગ્રે ભવદ્વિષ્ણુ જૈને જૈનં રવે ચિમ્ ॥ ૧૭૫ ॥

શિવલિંગ સામે કોઈ પ્રાસાદ કરી દેવ ન સ્થાપવા, સ્થાપે તો તેજ નષ્ટ થાય અને તારા અને સૂર્ય રહે ત્યાં સુધી ભોગનો નાશ થાય, શિવ સામે શિવ સ્થાપવા પ્રદ્ધા સામે પ્રદ્ધા, વિષ્ણુ અગ્રે વિષ્ણુ, જિન સામે જિન અને સૂર્ય સામે સૂર્ય સ્થાપવા. ૧૭૪, ૧૭૫.

ચન્ડિકાગ્રે ભવેન્માતા યક્ષઃ ક્ષેત્રાદિ ભૈરવઃ ।

જ્યેષ્ઠાસ્તેષામમિમુક્ષે યે યેષાં ચ દિતૈષિનઃ ॥ ૧૭૬ ॥

ચંડી આગળ માતૃકા-યક્ષ અને ક્ષેત્રાધિ ભૈરવ એ જે મુખના કહેલ હોય તે રીતે હિતકર છે. ૧૭૬.

બ્રહ્મવિષ્ણોરેકનાભિ જિનૈર્દોષો નવિદ્યતે ।

શિવાગ્રે ચાન્યદેવાનાં દૃષ્ટિ વેધં મહદ્ભયમ્ ॥ ૧૭૭ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુઃ શિવઃ સૂર્યશ્ચન્દ્રઃ સ્કન્દો હૂતાશનઃ ।

દિક્પાલા લોકપાલાશ્ચ ગ્રહા માતૃગણા સ્તથા ॥ ૧૭૮ ॥

એતે શિવાશ્રયે સ્થાપ્યા દૃષ્ટિ વેધ વિવર્જિતાઃ ।

દૂરેઽપિ નૈવ કર્તવ્ય શિવ દૃષ્ટિષુ સર્વદા ॥ ૧૭૯ ॥

પ્રદ્ધા વિષ્ણુની એક નાભિએ જિનેન્દ્રને દોષ નથી, પણ શિવની આગળ અન્ય દેવોની દૃષ્ટિવેધે મહાન ભય ઉપજે, પ્રદ્ધા, વિષ્ણુ, શિવ, સૂર્ય-ચંદ્ર, કાર્તિકસ્વામી, અગ્નિ, દિક્પાલ, લોકપાલ, ગ્રહો, માતૃગણો એ શિવાશ્રયે સ્થાપવા, પણ દૃષ્ટિવેધ તજવો, દૂરપણ શિવ દૃષ્ટિ સન્મુખ નહિ સ્થાપવા, સર્વદા વર્જિત છે. ૧૭૭ થી ૧૭૯.

જિનેન્દ્રસ્ય તથા યક્ષા દેવાશ્ચ જિન માતૃકાઃ ।

આશ્રયન્તિ જિનં સર્વે યે ચોક્તાજિનશાસને ॥ ૧૮૦ ॥

જિનેન્દ્ર તથા યક્ષ દેવ અને જિન માતૃકા જિનશાસનના આશ્રિત સર્વે જિનેન્દ્ર પ્રાસાદમાં પધરાવવા. ૧૮૦.

વર્જયેદર્હતઃ પૃષ્ઠમગ્રં તુ શિવ સૂર્યયોઃ ।

પાર્શ્વં તુ બ્રહ્મવિણોશ્ચ બહિર્વાસ્તુક વર્જિતમ્ ॥ ૧૮૧ ॥

અહીં તની પીઠ પૃષ્ઠ ભાગ, શિવ સૂર્યની આગળ બ્રહ્મા વિષ્ણુની પડખે, ગૃહાદિ વાસ્તુકર્મ ન કરવું. ૧૮૧.

પ્રસિદ્ધ રાત્રમાર્ગાશ્ચ પ્રાકારાન્તરતોઽપિ વા ।

સ્થાપયેચ્છાન્ય દેવાંશ્ચ બહિર્વાસ્તુક વર્જિતમ્ ॥ ૧૮૨ ॥

પ્રસિદ્ધ રાત્રમાર્ગ હોય પ્રાકાર કિલ્લો કરેલ હોય તો પણ અન્ય દેવ સ્થાપવા નહિ અને વાસ્તુકર્મ વર્જિત છે. ૧૮૨.

દિશાંદોષૈઃ પરિત્યક્તાઃ શિવસૂર્યજિનાદયઃ ।

ઉભયોરન્તરે સત્તાશ્રિતં યત્તત્રનિન્દિતમ્ ॥ ૧૮૩ ॥

શિવ, સૂર્ય, જિનેશ્વરો આદિ દિશા દોષે પણ તજવા, બીજાના અંતરે આશ્રિત ગૃહ પણ નિંદનિય છે. ૧૮૩.

ઘાટ્યે વૈ શતહસ્તંસ્યાદ્ બાણે ચૈવ શતદ્વયમ્ ।

ત્રિશતં સ્વયમ્ભૂલિક્ષ્ણે વાસ્ત્વેવં પુર મધ્યગમ્ ॥ ૧૮૪ ॥

શિવ મૂર્તિથી સો હસ્ત, બાણથી બસો હસ્ત અને સ્વયંભુલિંગથી ત્રણસો હસ્ત પૂર મધ્યે વાસ્તુ નહિ કરવું. ૧૮૪.

પ્રદક્ષિણા

एका चण्डया स्वेऽसप्त तिस्रोदधाद्विनायके ।

चतस्रो विष्णु देवस्य शिवस्यार्धा प्रदक्षिणा ॥ ૧૮૫ ॥

ચાંડીકાને એક, સૂર્યને સાત, ગણપતિને ત્રણ, વિષ્ણુ દેવને ચાર અને શિવને અર્ધા પ્રદક્ષિણા કરવી. ૧૮૫.

स्नानोदकं गृहमार्गं तदा कूर्यात्प्रदक्षिणम् ॥

दृष्टं न लङ्घयेत्સ્नानं हन्ति पुण्यं પુરાકૃતમ્ ॥ ૧૮૬ ॥

શિવ સ્નાનોદક ગૃહ માર્ગે જલું હોવાથી પ્રદક્ષિણા કરવી નહિ સ્નાનોદક બેવાથી અને હલંધવાથી પૂવે કરેલ પૂજ્યનો નાશ થાય. ૧૮૬.

શિવ પ્રણાલ નિર્ણય

पूर्वापरे यदा द्वारं प्रणालं चोतरे शुभम् ।

प्रशस्तं शिवलिङ्गानामिति शास्त्रार्थ निश्चयः ॥ ૧૮૭ ॥

પૂર્વ અને પશ્ચિમ દ્વારના પ્રાસાદને ઉત્તરે પ્રણાલ કરવી શુભ છે. શિવલિંગ અને પ્રસન્નીય શાસ્ત્રનો નિર્ણય છે. ૧૮૭.

જૈન દર્શન

જૈને ચ હ્યગ્ર સંસ્થાને સ્તોત્ર મન્ત્રાદિનાર્ચનમ્ ।

ન દેયં વર્તને પૃષ્ઠં સન્મુખે દ્વારલક્ષ્ણમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

જિનેશ્વરના અગ્રભાગે સ્તોત્ર મંત્ર અર્ચન કરી વળતા પૂઠ ફેરવી દ્વાર ઉદ્ધાન કરવું નહિ. પ્રભુ સન્મુખ મુખ રાખી દ્વારનું ઉદ્ધાન કરવું. ૧૮૮.

જિન-પ્રણાલ નિર્ણય

અર્ચનાં મુલ્ક પૂર્વાનાં પ્રણાલ વામતઃ શુભમ્ ।

ઉત્તરા સ્યાન વિજ્ઞેયા અર્વા રુપેણ દેવતાઃ ॥ ૧૮૯ ॥

જૈન મુક્તાઃ સમસ્તાશ્ચ યામોત્તર ક્રમે સ્થિતાઃ ।

વામ દક્ષિણ યોગેન કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ॥ ૧૯૦ ॥

વામે વામં પ્રકુર્વાત દક્ષિણે દક્ષિણં શુભમ્ ।

મણ્ડપાદિષુ પ્રતિમા યેષુ યુક્તા વિધીયતે ॥ ૧૯૧ ॥

દેવ (પ્રાસાદ)નું મુખ પૂર્વ હોય તેા પ્રણાલ વામ ભાગે કરવી-ઉત્તર દિશાએ કરવી. દેવ મૂર્તિના રૂપે સમસ્ત વિતરાગ દક્ષિણ ઉત્તર નિયત હોય તેા દક્ષિણ દિશાને વામે એટલે પૂર્વે. અને ઉત્તર દિશાને દક્ષિણે એટલે જમણા અંગે એટલે પૂર્વે પ્રણાલ કરવી. મંડપમાં સ્થાપિત પ્રતિમાને ડાબી જમણી જે રીતે બેઠેલ હોય તે રીત યુક્તિએ કરી પ્રણાલ કરવી. ૧૮૯ થી ૧૯૧.

દેવતાદિ ભાગ

વિશ્વકર્મોવાવ—

યતો મુલ્કશ્ચ યો દેવો યથા વૈ યત્ર પશ્યતિ ।

તદહં કથયિષ્યામિ દૃષ્ટ્વા શાસ્ત્રાર્થ નિશ્ચયમ્ ॥ ૧૯૨ ॥

જે મુખના જે દેવો હોય તે અત્રે જણવા. શાસ્ત્રનો નિર્ણય જણાવું છું તે જુઓ. ૧૯૨.

નત્તરામિ મુલ્કાઃ કાર્યા ન દેવા દક્ષિણામુલ્કા ।

આદિ દિશોનુલ્કઃ કાર્ય આદિ દેવો દિવાકરઃ ॥ ૧૯૩ ॥

ઉત્તરાદિ મુખના દેવને દક્ષિણાભિમુખે ન બેસાડવા. પૂર્વ દિશાના સૂર્ય આદિ દેવને પૂર્વ દિશાએ સ્થાપવા. ૧૬૩.

ચતુર્દિશા મુખો બ્રહ્મા કાર્યો વા પૂર્વ દિઙ્મુખઃ ।

શમ્ભુ બાળ સ્તથા ઘાટયો મુખલિઙ્ગ' સનાતનમ્ ॥ ૧૯૪ ॥

વ્યક્તા વ્યક્ત રુપકથ વિશ્વેશઃ સર્વ દિઙ્ગ મુખઃ ।

સર્વત્ર સર્વતો મદ્રશ્વતુદ્વારઃ શિવાલયઃ ॥ ૧૯૫ ॥

આરે દિઙ્મુખ વાળા બ્રહ્માને પણ પૂર્વ દિઙ્મુખ કરવા, શંભુ, બાણલિંગ તથા મૂર્તિરૂપે વિશ્વેશ્વરને સર્વદિશા મુખે સર્વત્ર સર્વતોભદ્ર આરદ્ધાર શિવાલય કરી. વ્યક્ત અવ્યક્તરૂપે મૂર્તિ સ્થાપવી. ૧૯૪, ૧૯૫.

મૂર્તિ ભેદેન યો જ્ઞેય શ્વતુદ્વારઃ પ્રકીર્તિતઃ ।

હોમશાલા ચ કર્તવ્યા ચતુદ્વારોપશોમિતા ॥ ૧૯૬ ॥

મૂર્તિ ભેદ કરીને આરદ્ધાર કરવાં, હોમશાલા આરદ્ધારોથી સુશોભિત કરવી. ૧૯૬.

યશ્વરાજં રમમાણં વિદ્રુદક્ષિણદિઙ્ગમુખમ્ ।

પૂર્વાપર મુખા યે ચ વક્ષ્યન્તે યથાર્થતઃ ॥ ૧૯૭ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુઃ શિવઃ સૂર્ય ઇન્દ્ર સ્કન્દ હૃતાશનાઃ ।

પૂર્વાપર મુખા હેતે વાસ્તુ શાસ્ત્રેષુ કીર્તિતાઃ ॥ ૧૯૮ ॥

યશ્વરાજ કુબેર દક્ષિણ દિઙ્મુખ કરવાં, પૂર્વ પશ્ચિમ મુખના દેવો. યથાર્થ કહું છું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, સૂર્ય, ઇન્દ્ર, કાર્તિકસ્વામી, અગ્નિ એ પૂર્વ પશ્ચિમ મુખના કરવાં તેમ વાસ્તુશાસ્ત્ર કીર્તિદાયક કહે છે. ૧૯૭, ૧૯૮.

ગણેશશ્ચૈવ નાગેશઃ ક્ષેત્રપો મૈસવસ્તથા ।

ધનાધ્યક્ષશ્ચ ગન્ધર્વા ગ્રહમાતૃગણાસ્તથા ॥ ૧૯૯ ॥

નકુલીશશ્ચ ચન્ડીશઃ કાર્યા દક્ષિણ દિઙ્ગમુખા ।

નૈઋત્યામિ મુખઃ સ્થાપ્યો હનૂમાન્બલ બુદ્ધિમાન ॥ ૨૦૦ ॥

ગણેશ અને નાગેશ, ક્ષેત્રપાલ, ભૈરવ, કુબેર ગન્ધર્વ ગ્રહ માતૃગણ નકુલીશ અને ચન્ડી એ દક્ષિણ દિઙ્મુખે સ્થાપવા, મહાનબલ, બુદ્ધિમાન, હનુમંતને નૈઋત્યાભિમુખે સ્થાપવા. ૧૯૯, ૨૦૦.

દક્ષિણોત્તરમુખેન પ્રાચ્યાં વૈ વરુણે તથા ।

વીતરાગસ્ય પ્રાસાદઃ પુરમધ્યે સુખાવહઃ ॥ ૨૦૧ ॥

દક્ષિણ, ઉત્તર, પૂર્વ અને પશ્ચિમ મુખના વીતરાગના પ્રાસાદ કરવા. પુર મધ્યે મુખ આપનાર છે. ૨૦૧.

શિવ સ્નાનોદક—

પૂર્વોત્તરે શુભનાલં શિવસ્નાનં નલદ્ધયેત્ ।

શિવ સ્નાનોદકં ગૂઢ-માર્ગે ચંદ્રમુખે ક્ષિપેત્ ॥ ૨૦૨ ॥

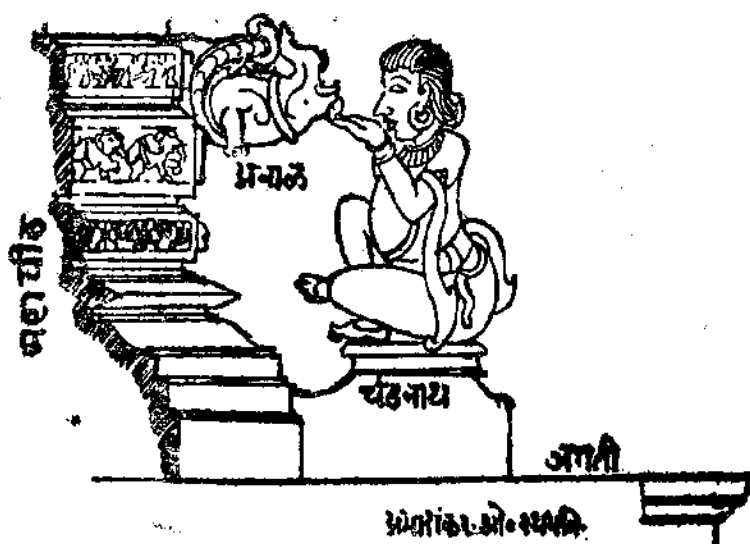
ચંદ્ર લક્ષણં વક્ષ્યામિ જગત્યુપરિ સ્થાપયેત્ ।

પાદો વા ત્રિ ભાગોને પીઠિકોચ્ય માનતઃ ॥ ૨૦૩ ॥

ઉચ્છયે ચંદ્રકં કુર્યાત્ સ્થુલં મીષ્માનનં તથા ।

પીવન્તં ચ તથા માર્શં વિકૃતાનન ભૂર્ધ્વગમ્ ॥ ૨૦૪ ॥

પ્રાસાદમાં પ્રણાલ પૂર્વ ઉત્તરે શુભ બાજુવી. શિવ સ્નાનોદકનું ઉદ્ધાધન કરવું નહિ. શિવ સ્નાનોદક ગૂઢ માર્ગેથી બહાર કાઢવું, ચંડના મુખથી ગુપ્ત રીતે જમીનમાં નાથ તેમ કરવું, હવે ચંડનાથના લક્ષણ કહું છું. જગતીની ઉપર પીઠના પોણા ભાગે કે ત્રીજે ભાગે હીન અગર પીઠ બરાબર (કામદ પીઠ) ઉચ્ચ માનનો ચંડનાથ કરવો તે સ્થુળ શરીરવાળો લીળમ કાયાનો મોટા પેટવાળો, બે હાથે શિવ સ્નાનોદક-શિવ નિર્માદ્ય પીતો હોય તેવો કરવો, (પીઠેહું પાણી-શિવસ્નાનોદક ચંડના શુદ્ધ માર્ગે જમીનમાં નાથ તેવી રચના કરવી,). ૨૦૨ થી ૨૦૪.

જિન પ્રાસાદ ચતુર્દિક્ષુ દેવકુલિકા વિધાન—

દ્વિ સપ્તત્યા દ્વિ ગણૈર્વા ચતુર્વિંશતિતોડ્યવા ।

જિનાલયૈ શ્વત્તરિંકુ સહિતં જિન મંદિરમ્ ॥ ૨૦૫ ॥

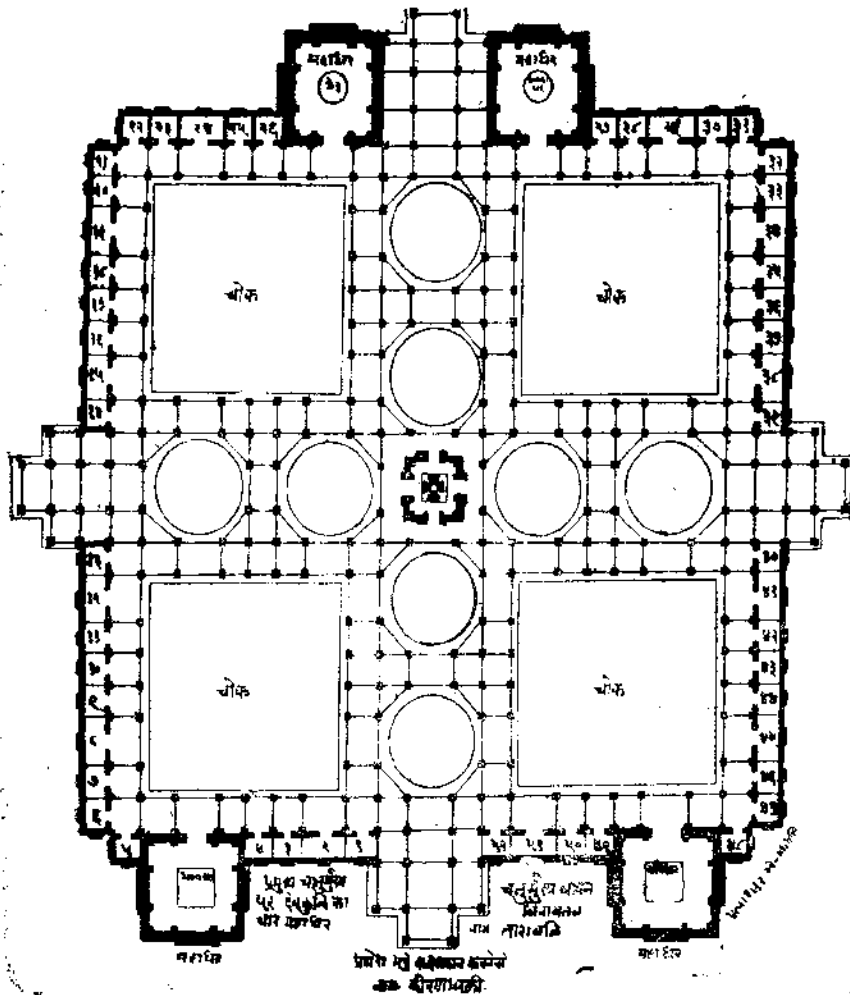
જિનાલયની ચારે દિશાઓમાં ઓતેર. (૭૨) ખાવન (૫૨) અથવા ચોવીશ (૨૪) જિનાલય સહિત જિન મંદિર કરવું. ૨૦૫.

વાવન જિનાલય ક્રમ—

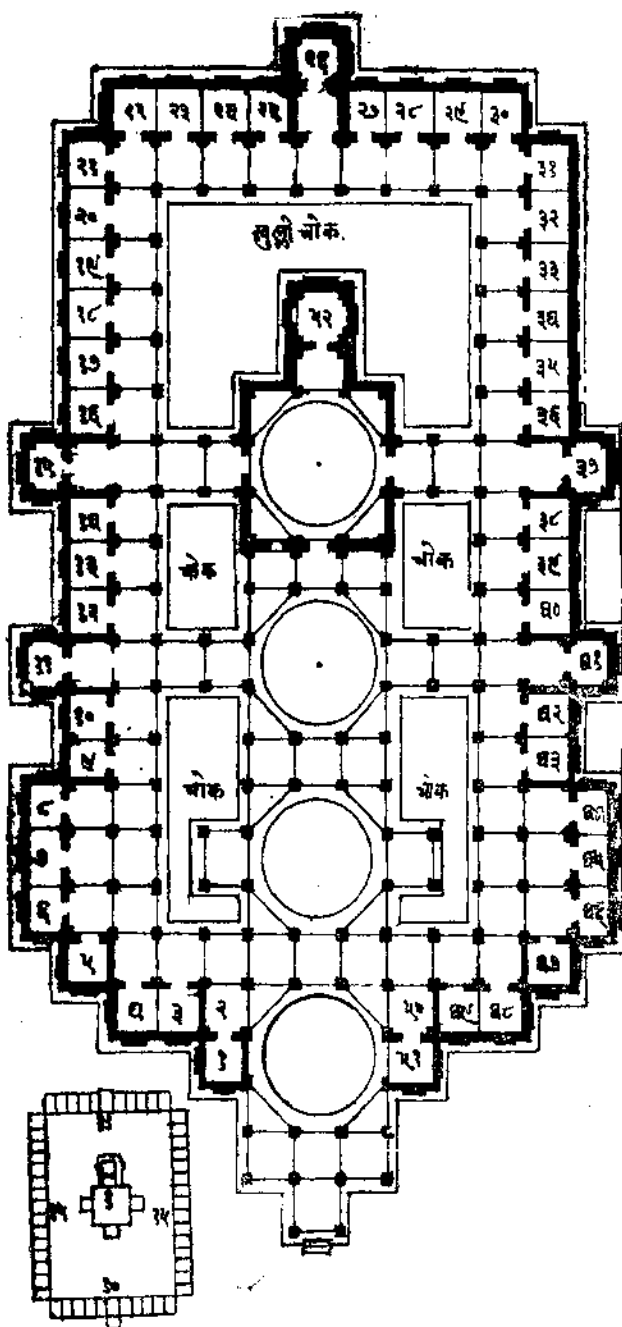
વામદક્ષે ચતુસ્વિંશદશૌઽગ્રે નવ પૃષ્ઠતઃ ।

મૂલ પ્રાસાદ સંયુક્ત વર્ણ સંખ્યા જિનાલયે ॥ ૨૦૬ ॥

મૂળ પ્રાસાદની ડાબી જમણી બાજુએ સત્તર સત્તર મળી ચોત્રીસ આઠ અગ્રે તથા નવ પૃષ્ઠે મૂળ પ્રાસાદ સહિત ખાવન જિનાલય બાણવાં. ૨૦૬.

ચતુર્મુખ ઘાવન જિનાલય.

बाषन जिनालय जिनेन्द्र प्रासाद.

વૉતેર જિનાલય ક્રમ

વામદક્ષે ચ પચ્ચાશત્ પૃષ્ઠે રુદ્રોઽગ્રતો દશ ॥

મૂલ પ્રાસાદ સંયુક્તે દ્વા સપ્તતિર્જિનાલયે ॥ ૨૦૭ ॥

મૂળ પ્રાસાદની ડાબી તથા જમણી બાજુ પચીસ પચીસ દેવકુલિકા, પૃષ્ઠ અગીયાર અને અગ્રે દશ મૂળ પ્રાસાદ સહિત કુલ બૉતેર(૭૨) જિનાલય બાણુવું. ૨૦૭.

પ્રાસાદ સ્તંભ કર્ણાના વેધં દ્વારેષુ વર્જયેત્ ।

પ્રાસાદ મણ્ડપાનાન્તુ ગર્ભે કૃત્વા સુખં વહેત્ ॥ ૨૦૮ ॥

ચારે તરફની દેરીઓના દ્વારોમાં મુખ્યપ્રાસાદના સ્તંભો તથા કહ્લોનો વેધ તજવો, જિનાલયની દેવકુલિકા પ્રાસાદ તથા મંડપના ગર્ભે કરવાથી અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૦૮.

પ્રાસાદ ચતુર્દિશુ રથશાલાદિ વિધાન

અપરે રથશાલાચ મઠઃ સઘ્યે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

ઉત્તરે દ્વદશાલા ચ પ્રોક્તા શ્રી વિશ્વકર્મણા ॥ ૨૦૯ ॥

કોઠાગારઞ્ચ વાયવ્યે વહ્નિ ભાગે મહાનસમ્ ।

પુષ્પગેહં તથેશાને નૈઋત્યે પાત્ર શાલિકા ॥ ૨૧૦ ॥

શસ્ત્રાગારઞ્ચ પુરતો વારુણે ચ જલાશ્રયમ્ ।

મઠસ્યો પરિતઃ કુર્યાદ્ વિદ્યાવાચન મંડપમ્ ॥ ૨૧૧ ॥

પ્રાસાદની પશ્ચિમે રથશાલા, દક્ષિણે મઠ, ઉત્તરે સૂદશાળા (રસોચાની શાળા) તેમ વિશ્વકર્માએ કહેલું છે.

વાયુકોણુમાં કોઠાગાર (કોઠાર), અગ્નિકોણુમાં મહાનસ (પાઠશાળા), ઇશાન કોણુમાં પુષ્પગૃહ, નૈઋત્યકોણુમાં પાત્રશાલા (વાસણ મૂકવાની શાળા), પ્રાસાદના અગ્ર ભાગે શસ્ત્રાગાર (આયુધશાળા), પશ્ચિમે જલાશય, (કુંડ, શંકુ) અને મઠની ઉપરની ભૂમિમાં વિદ્યા વાંચનનો મંડપ કરવો. ૨૦૯ થી ૨૧૧.

પૌષધ શાલા વિધાન

પ્રાસાદ સ્યોત્તરે યામ્યા તથાગ્રે પશ્ચિમેઽપિ ચ ।

યતીનામાશ્રયં કુર્યાત્ મઠં તદ્ દ્વિત્રિ ભૂમિકમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

દ્વિશલ મધ્યે પદ્મારુઃ પટશાલાગ્ર શોભિતા ।

મત્ત વારણમગ્રે ચ તદૂર્ધ્વ પટ ભૂમિષુ ॥ ૨૧૩ ॥

પ્રાસાદની ઉત્તરે, દક્ષિણે, પૂર્વે અથવા પશ્ચિમે ચતિઓના નિવાસાર્થે મઠ કરવો, અને તે બે કે ત્રણ ભૂમિવાળો કરવો. મઠમાં બે શાલાઓ, મધ્યે પદ્મારુ (બે દિવાલમાં સ્તંભ ચાર અને બે પાટડીઓ મળી નંગ ૬ તે પદ્મારુ) મૂકવાં, આગળના ભાગે સુશોભિત પટ શાળા કરવી અને તેના અગ્રભાગે પટશાળાની અગ્ર ભૂમિકામાં મત્તવારણ (ઠંઠડા) કરવાં. ૨૧૨, ૨૧૩.

સાન્ધાર પ્રાસાદ વિધાન

દશ હસ્તાધિકેભ્યઃ સ્યાત્ પ્રાસાદો ભ્રમસંયુતઃ ।

નવાષ્ટદશ ભાગૈશ્ચ ભ્રમ મિત્તિ વિધીયતે ॥ ૨૧૪ ॥

દશ (૧૦) હસ્તાથી ઉપરાંતના પ્રાસાદો ભ્રમવાળા કરવા. પ્રાસાદની પહોળાઈના આઠમા, નવમા અથવા દશમા ભાગે ભ્રમ ભિત્તિ કરવી. ૨૧૪.

ભ્રમ યુક્ત પ્રાસાદ

સત્રમે સત્રમં કુર્યાન્નિર્ધ્રમેનિ ભ્રમ તથા ।

અન્યથા કારયે વસ્તુ સદોષં ભ્રમહીનકમ્ ॥ ૨૧૫ ॥

જે પ્રાસાદ ભ્રમ યુક્ત કરવાનો કહ્યો છે તે પ્રાસાદ ભ્રમ યુક્ત કરવો. અને નિભ્રમ પ્રાસાદ ભ્રમ વગરનો કરવો, અન્યથા કરેતો ભ્રમહીન થાય અને તે સદોષ, દોષયુક્ત ગણાય.

પ્રાસાદો ભ્રમસંયુક્તો હ્યદોષઃ સિદ્ધયતિ તદા ।

સદોષો ભ્રમ હીનશ્ચ કર્તા તસ્ય વિનશ્યતિ ॥ ૨૧૬ ॥

ભ્રમવાળો પ્રાસાદ નિર્દોષ કહેવાય અને તે ક્ષણ સિદ્ધિ આપે છે, પરંતુ ભ્રમહીન પ્રાસાદ સદોષ દોષ યુક્ત થાય છે, અને તેથી તેનો કર્તા નાશ પામે છે. ૨૧૬.

ભ્રમ ભિત્તિ પ્રમાણ

સત્રમાદશમાંશેન મિત્તિ યુગ્મે ભ્રમન્તિકા ।

મધ્ય કોષ્ઠોઽન્નવા રેસ્વા ભ્રમતિભિઃ ક્રમોદ્ગતા ॥ ૨૧૭ ॥

પશ્ચમાંશેન પૃથત્વં દશહસ્તાન્ન મણ્ડુમ્ ।

તૃતીયાંશેન વિશ્રાન્તં હીનં કુર્યાત્સમ્પૂર્ણમ્ ॥ ૨૧૮ ॥

બ્રમવાળા પ્રાસાદને એ દિવાલની વચ્ચેમાં પ્રાસાદની પહોળાઈના દશમા ભાગે બ્રમણી કરવી અને બ્રમણીના મધ્ય ભાગમાંથી ઉત્પન્ન થતી રેખાઓ (ખાંચાઓ) કેમ પ્રમાણે સીધી ઉપર લઈ જવી.

બ્રમની દિવાલ પ્રાસાદના પ્રમાણથી પાંચમા ભાગે બાંધી કરવી અને બ્રમણીને મંડોવર દશ હસ્તથી વધારે ઉંચે કરવો નહિ, પરંતુ ત્રીજા ભાગે વિશ્રાંત કરવો અર્થાત્ ઢાંકી મજલા પાડવા, અતુકમે નીચેના મજલાથી ઉપરના મજલા થોડા અંશે નાના કરવા. ૨૧૭, ૨૧૮.

વિશેર્ષન્તુ શતાધન્તિ મદ્રોદય પ્રમાણત્ :

एवं युक्ति विधातव्या प्रासादे परमोदये ॥ २१९ ॥

વીશ ગજથી પચાસ ગજ સુધીના પ્રાસાદને ભદ્રની ઊંચાઈના પ્રમાણે બ્રમણીની ઊંચાઈ કરવી, આ યુક્તિ મોટા પ્રમાણના પ્રાસાદોની બ્રમણીના ઉદયમાં કરવી. ૨૧૯.

બ્રમયુક્તમંડપ વિધાન

પ્રાસાદં મણ્ડપઞ્ચૈવ સભ્રમં સ્તંભ સંયુગમ્ ।

पुत्र पौत्रादि वृद्धिश्च राज्यं तस्य भवेत्तदा ॥ २२० ॥

બ્રમભતિના પ્રાસાદોને પ્રાસાદ તથા મંડપ બ્રમયુક્ત કરવા અને મંડપને બ્રમ થાંભલાઓ વડે કરવો. ઉપર પ્રમાણે બ્રમ યુક્ત પ્રાસાદ તથા મંડપ કરવાથી પુત્ર પૌત્રાદિની વૃદ્ધિ તથા રાજ્ય પ્રાપ્તિ થાય. ૨૨૦

વિશાલ પ્રાસાદો બ્રમયુક્ત કરવા

तस्य वास्तोर्भवेद्वृद्धिं वृद्धिं हीनं न कारयेत् ।

वृद्धिस्तु शुभदा ह्येषा हीने हानिर्न संशयः ॥ २२१ ॥

બ્રમયુક્ત પ્રાસાદો કરવા હોય તો વિશાલ પ્રમાણના કરવા, પરંતુ વૃદ્ધિ હીન કરવા નહિ. બ્રમયુક્ત પ્રાસાદો પ્રમાણમાં જેમ વિશાલ કરવામાં આવે તેમ શુભ ભણવું. કારણ કે બ્રમ યુક્ત પ્રાસાદો પ્રમાણમાં નાના કરવામાં આવે તો હાનિ કરતો થાય, એમાં સંશય કરવો નહિ. ૨૨૧.

सर्वं संकलितो वायुः पथ्या संकीर्णं मुद्धरेत् ।

वेध संघटिते वास्तौ परस्पर विरोधकाः ॥ २२२ ॥

બ્રમ યુક્ત પ્રાસાદની બ્રમણી સાંકડી થાય તો સર્વ ભાણસોના આસોઆસનો વાયુ ભેગો થાય, માટે પથ્યાસંકીર્ણતાનો ઉદ્ધાર કરવો. અર્થાત્ બ્રમણી સાંકડી કરવી

નહિ, (એટલા માટે જમયુક્ત પ્રાસાદો મોટા માનના કરવા કહેલ છે.) વેધયુક્ત વાસ્તુ (પ્રાસાદ) થાય તો તે પરસ્પર વિરોધ કરતાં બાણુવો. ૨૨૨.

નિરંધાર પ્રાસાદ—

ષટ્ત્રિંશત્કરાધસ્તાદ્ યાવદ્ધસ્ત ચતુષ્ઠયમ્ ।

નિરંધારા વિના આમૈઃ કર્તવ્યાઃ શાન્તિમિચ્છતા ॥ ૨૨૩ ॥

શાન્તિ ઇચ્છતા પુરૂષે છત્રીશ હસ્તથી ચાર હસ્ત સુધીના પ્રાસાદો નિરંધાર જમ વગરના કરવા. ૨૨૩.

વેધ વાસ્તુ

વેધ સંઘાતકં વાસ્તુ વિધ્યન્તિ તત્ર દેવતાઃ ।

દેવવેધે દતઃ શિલ્પી સ્વામિનઃ કુલનાશનમ્ ॥ ૨૨૪ ॥

વેધ ઘાત કરતાં જો વાસ્તુ થાય તો વાસ્તુમાં રહેલા દેવતાઓ વિધાય અને દેવતાનો વેધ થતા શિલ્પી હણાય તથા વાસ્તુના માલીકના કુલનો નાશ થાય. ૨૨૪.

વિના શાસ્ત્ર પ્રાસાદ મંડપ

પ્રાસાદો મંડપથૈવ વિનાશાસ્ત્રેણયઃ કૃતઃ ।

વિપરીતં વિમાગેષુ યોહન્યથા વિનિવેશયેત્ ॥ ૨૨૫ ॥

વિપરીતં ફલં તસ્ય અરિષ્ઠ તુ પ્રજાયતે ।

આયુર્નાશો મનસ્તાપઃ પુત્રનાશઃ કુલક્ષયઃ ॥ ૨૨૬ ॥

શાસ્ત્રપ્રમાણુ વગર પ્રાસાદ અને મંડપ તથા તલના વિભાગો પણ વિપરીતપણે સ્વરૂપના ભાગોનો નિવેશ કરવામાં આવે તો તેવા પ્રાસાદનું ફળ વિપરીત આવે અને તેથી અરિષ્ઠ (અશુભ) થાય તથા આયુષ્યનો નાશ, મનનાં સંતાપ, પુત્ર નાશ, અને કુલનો ક્ષય થાય. ૨૨૫, ૨૨૬.

દીપ સ્થાન

દીપાલયં પ્રકર્તવ્યં ગૃહસ્ય દક્ષિણાઙ્ગકે ।

વામાઙ્ગે તુ ન કર્તવ્યં સ્વામિયશઃ સુખાવહમ્ ॥ ૨૨૭ ॥

પ્રાસાદ અથવા ગૃહના જમણા અંગે દીપાલય કરવો. પરંતુ ડાબા અંગે કરવો નહિ. કારણ કે ગૃહસ્વામીના યશ તથા સુખને હર્તા છે. ૨૨૭.

पूर्वे च दीपः पशुवृद्धिकश्च ।

વામે ચ દીપઃ પશુનાશનશ્ચ ॥ ૨૨૮ ॥

पश्चाच्च दीपो घनराजलक्ष्मीं ।

રૂદ્રે ચ દીપો ઘનપુત્રલાભઃ ॥ ૨૨૯ ॥

પૂર્વ ભાગે દીપ પશુની વૃદ્ધિકર્તા, વામ ભાગમાં પશુઓનો નાશ કર્તા, પાછળના ભાગમાં ઘન અને રાજ લક્ષ્મી આપનાર તથા ઇશાન કોણમાં મૂકેલો દીપ ઘન અને પુત્રનો લાભ કર્તા છે. ૨૨૮, ૨૨૯.

પ્રાસાદાગ્રે કોલિ વિધાન

दशभक्ते द्वित्रि वेदै मागैश्चैवतथार्धतः

તૃતીયે પાદકે કોલિસ્તર્ધ્વે શુકનાશકઃ ॥ ૨૩૦ ॥

પ્રાસાદના વ્યાસ(પહોળાઈ)ના દશ ભાગ કરી તેમાંના બે, ત્રણ અથવા ચાર ભાગની કોલી કરવી અથવા પ્રાસાદના વ્યાસના અર્ધા ભાગે, ત્રીજા ભાગે અગર ચોથા ભાગે કોલી કરવી અને તેના ઉપર શુકનાશ કરવો. ૨૩૦.

अश्विता कुश्विता शस्या त्रिधोदित क्रमागता ।

મધસ્થા ભ્રમા સંભ્રમા ષટ્કોલ્ય પરિકીર્તિતા ॥ ૨૩૧ ॥

प्रासादे दशधा भक्ते भूमि सीमा विचक्षणः ।

અશ્વિતા ચદ્વિ ભાગા સ્યાત્ ત્રિભાગા કુશ્વિતાતથા ॥ ૨૩૨ ॥

शस्या चैव चतुर्भागा त्रिधा चोक्त क्रमागता ।

પ્રાસાદપદ મધ્યસ્થા ભ્રમા સંભ્ર ત્રિ ભાગત ॥ ૨૩૩ ॥

अर्धे तु सभ्रमा कार्यं प्रासादस्य प्रमाण तः ॥ २३४ ॥

૧ અશ્વિતા, ૨ કુશ્વિતા, ૩ શસ્યા. આ ત્રણ કોલી અનુક્રમે કહી છે. બીજી ત્રણ કોલીઓ ૧ મધ્યસ્થા, ૨ ભ્રમા, ૩ સંભ્રમા નામની પણ છે. પ્રાસાદ કોણ સીમા વિસ્તારના દશ ભાગ કરવા. ૨ ભાગની અશ્વિતા, ૩ ભાગની કુશ્વિતા ૪ ભાગની શસ્યા નામની કોલી જાણવી, પ્રાસાદ વિસ્તારના ચોથા ભાગની ૧ મધ્યસ્થા, ત્રીજા ભાગની ૨ ભ્રમા અને પ્રાસાદના વિસ્તારથી અર્ધ ભાગની ૩ સંભ્રમા નામની કોલી કરવી. ૨૩૧, થી ૨૩૪.

સ્વર શિલા માન

પ્રાસાદચ્છન્દમસ્યોર્ધ્વે દ્વદશસ્વર શિલોત્તમા ।

એક હસ્તે પાદ હસ્તા પશ્ચાન્તેઽઙ્ગુલ વૃદ્ધિતઃ ॥ ૨૩૫ ॥

અર્ધાઙ્ગુલં તદૂર્ધ્વે તુ નવાન્તં સુદ્રઢોત્તમા ।

પાદવૃદ્ધિ પુનર્દઘાદ્ હસ્તે હસ્તે તથા પુનઃ ॥ ૨૩૬ ॥

હસ્તાનાં ત્રિંશતિર્યાપવદર્ધપાદા તદૂર્ધ્વતઃ ।

વિંશયઙ્ગુલપિન્ડ ચ શ્વતાર્ધે તુ સ્વરા શિલા ॥ ૨૩૭ ॥

પ્રાસાદ છંદની ઉપર ઘણી મજબુત અને સારી ખર શિલા (ખરશલ) બનાવવી. એક હસ્તના પ્રાસાદને છ અંગુલ જાડી બનાવવી, જે થી પાંચ હસ્તના પ્રાસાદને હસ્તે હસ્તે એકેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, છ થી નવ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે અર્ધા અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, દશથી ત્રીશ હસ્ત પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે પા પા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. એકત્રીશથી પચાસ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે અંકેક સુત વધારવું. આ પ્રમાણે પચાસ હસ્તના પ્રાસાદને વીશ અંગુલ જાડી શિલા બનાવવી.

પ્રાસાદ ધારિણી શિલા સ્વરશિલા

અતિ સ્થૂલા સુવિસ્તીર્ણા પ્રાસાદ ધારિણી શિલા ।

અતીવ સુદઢા કાર્યાં ઇષ્ટિકા ચૂર્ણ વારિભિ ॥ ૨૩૮ ॥

પ્રાસાદને ધારણ કરવાવાળી ખર નામની શિલા અતિ સ્થૂલ અને સારી વિસ્તારવાળી બનાવવી, તે ઇંટ યુના અને પાણીથી મજબુત કરવી. ૨૩૮.

શિલાસ્તાથૈવ તીક્ષ્ણાગ્રાઃ સ્પર્શયેત પ્રયત્નતઃ ।

સુદઢાઃ સમતાન્યાશ્ચ સૂત્રપાત્રં તદુર્ધ્વતઃ ॥ ૨૩૯ ॥

શિલા પ્રયત્ને કરીને તીક્ષ્ણ લેવી સારી મજબુત સરખી લેવી. તેના ઉપર પ્રાસાદના છંદનો સૂત્રપાત્ર કરવાનો છે. ૨૩૯.

પ્રથમ મિટ્ટ સ્યાધસ્તાત્ પિન્ડો કૂર્મ શિલોત્તમા ।

તસ્ય પિન્ડસ્ય ચાર્ધેન સ્વર શિલા પિન્ડમેવ ચ ॥ ૨૪૦ ॥

પહેલા મિટ્ટની નીચે કૂર્મશિલાની બડાઈથી અર્ધામાનની ખરશિલાની બડાઈ કરવી. ૨૪૦.

ખર શિલા માન

હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ
૧	૬	૧૮	૧૪૧	૩૫	૧૭૧૧-૧
૨	૭	૧૯	૧૪૧૧	૩૬	૧૮
૩	૮	૨૦	૧૪૧૧૧	૩૭	૧૮-૧
૪	૯	૨૧	૧૫	૩૮	૧૮૧
૫	૧૦૧૧	૨૨	૧૫૧	૩૯	૧૮૧-૧
૬	૧૦	૨૩	૧૫૧૧	૪૦	૧૮૧૧
૭	૧૧	૨૪	૧૫૧૧૧	૪૧	૧૮૧૧-૧
૮	૧૧૧૧	૨૫	૧૬	૪૨	૧૮૧૧૧
૯	૧૨	૨૬	૧૬૧	૪૩	૧૮૧૧૧-૧
૧૦	૧૨૧	૨૭	૧૬૧૧	૪૪	૧૯
૧૧	૧૨૧૧	૨૮	૧૬૧૧૧	૪૫	૧૯-૧
૧૨	૧૨૧૧૧	૨૯	૧૭	૪૬	૧૯૧
૧૩	૧૩	૩૦	૧૭૧	૪૭	૧૯-૧
૧૪	૧૩૧	૩૧	૧૭૧-૧	૪૮	૧૯૧૧
૧૫	૧૩૧૧	૩૨	૧૭૧૧	૪૯	૧૯૧૧-૧
૧૬	૧૩૧૧૧	૩૩	૧૭૧૧-૧	૫૦	૧૯૧૧૧
૧૭	૧૪	૩૪	૧૭૧૧૧		

મિટ્ટ નિર્માણ માન

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે મિટ્ટં વેદાઙ્ગુલં સ્મૃતમ્ ।

એકત પચ્ચ હસ્તાનાં ચૈકૈકમઙ્ગુલમ્ ॥ ૨૪૧ ॥

પચ્ચોર્ધ્વં દશપર્યન્તં હસ્ત પાદોનમઙ્ગુલમ્ ।

વિશ્ત્યન્તં દશોર્ધ્વં ચ વૃદ્ધિ રધાઙ્ગુલાકરે ॥ ૨૪૨ ॥

શ્ચતાર્ધાન્ત તતો હસ્ત ચતુષ્કે ચેક મઙ્ગુલમ્ ।

અનેનૈવ પ્રકારેણ મિટ્ટોચ્છાયં પ્રકલ્યયેત્ ॥ ૨૪૩ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને મિટ્ટ ચાર અંગુલનું કરવું. એકથી પાંચ હસ્ત સુધી અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. પાંચ થી દસ હસ્ત સુધી પોણે પોણે અંગુલ વૃદ્ધિ, દશથી વીશ હસ્ત સુધી અર્ધા અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ, વીશથી પચાસ હસ્ત પા પા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. આ પ્રકારે મિટ્ટનો ઉદય કદપવો. ૨૪૧ થી ૨૪૩.

અપરાજિત પૃચ્છા

શિલોપરિ ભવેદ્ મિટ્ટ-મેકહસ્તે યુગાઙ્ગુલમ્ ।

અર્ધાઙ્ગુલા ભવેદ્ વૃદ્ધિ-ર્યાવદ્વસ્ત શતાર્ધકમ્ ॥ ૨૪૪ ॥

ખરશિલા ઉપર મિટ્ટ કરવું. તે એક હસ્તના પ્રાસાદને ચાર અંગુલ મિટ્ટનો ઉદય કરવો, પછી પ્રત્યેક હસ્તે અર્ધા અર્ધા અંગુલની વૃદ્ધિ પચાસ હસ્ત સુધી કરવી. ૨૪૪.

ક્ષીરાર્ણવ

એક મિટ્ટં દ્વિ મિટ્ટં વા મિટ્ટ ત્રયમયોચ્યતે ।

એવં ત્રિપુષ્પકં ચૈવ હર્ષો ધર્મો યશોઽપિ ચ ॥ ૨૪૫ ॥

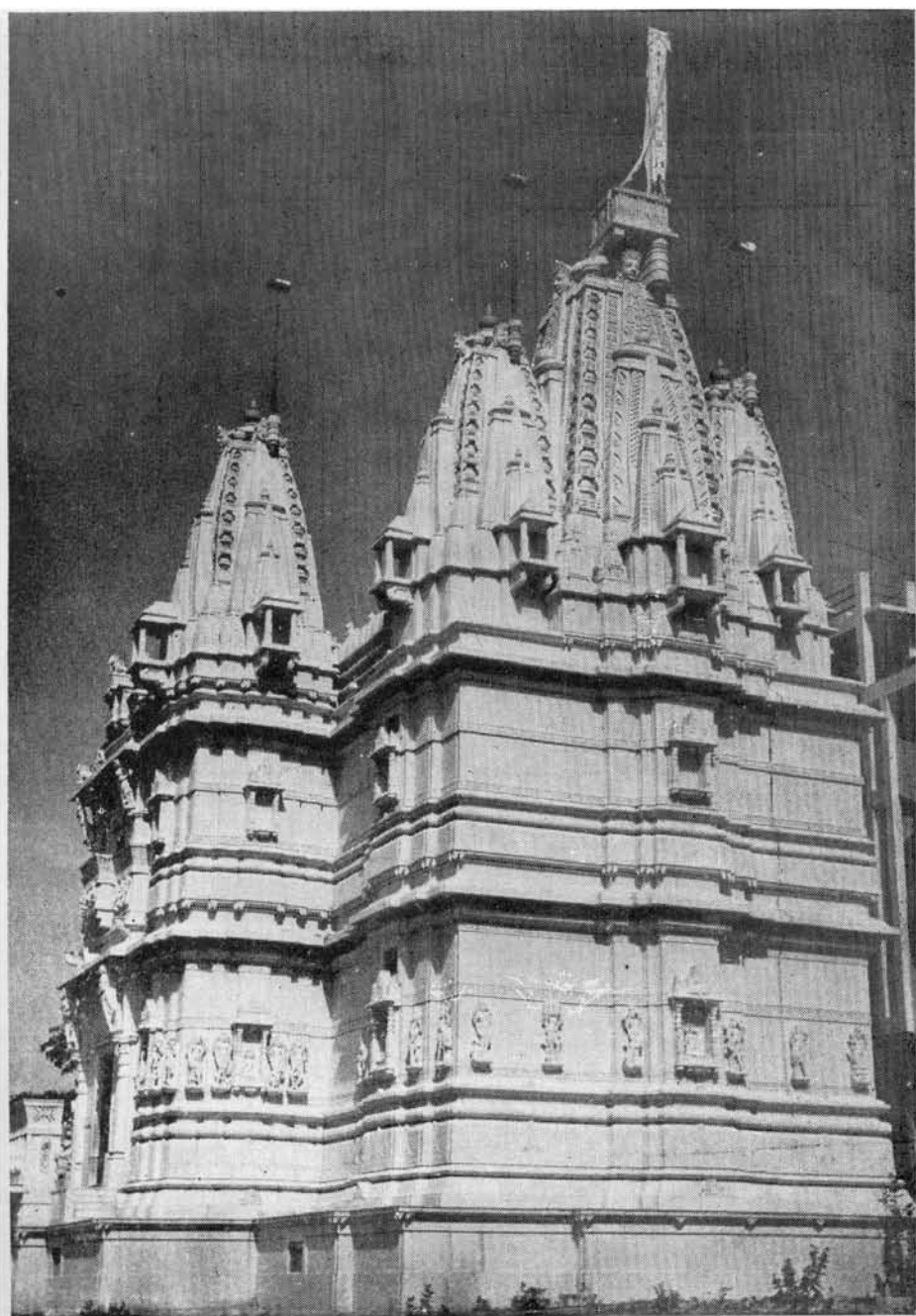
તૃતીયે ચ તદર્ધેન પુષ્પકાન્વિત ચિપ્પિકા ।

ઉચ્છ્રયાત્ પાદ નિષ્કાશં કુર્યાદિ સ્વ સ્વ માનત ॥ ૨૪૬ ॥

કર્ણ મદ્રો પ મદ્રાશ્ચ રથોપરથ કર્ણિકાઃ ।

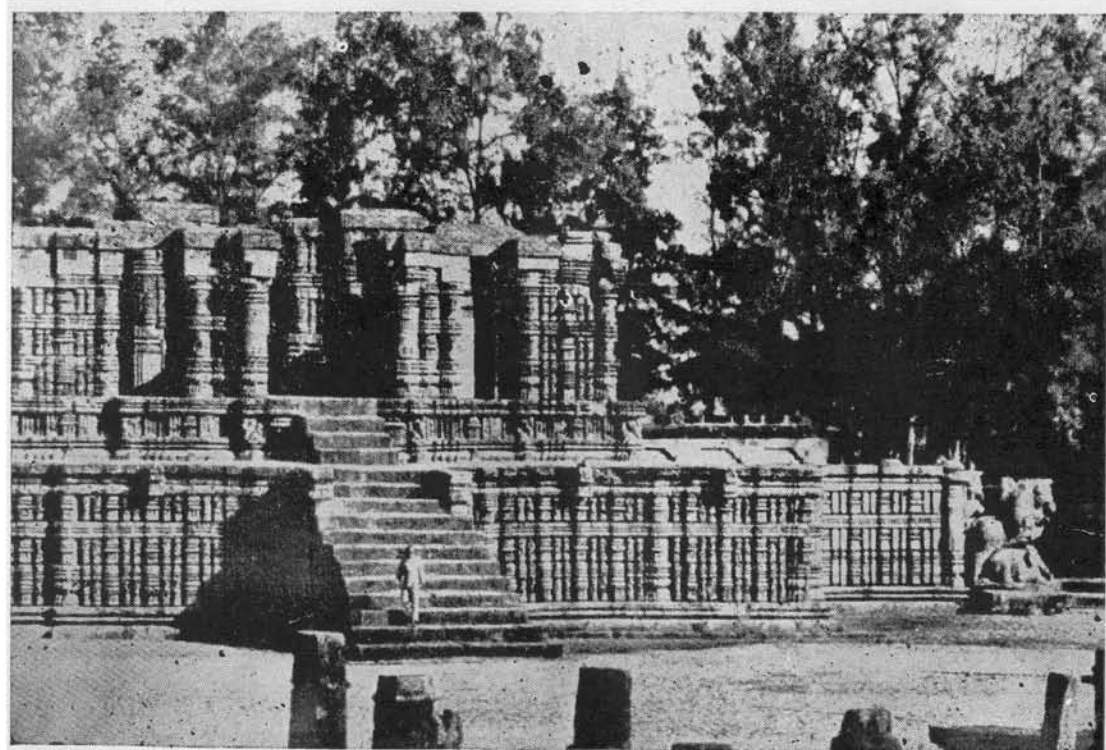
ઇદં માનં તુ મિટ્ટસ્ય પીઠં ચૈવ તદુર્ધ્વતઃ ॥ ૨૪૭ ॥

એક મિટ્ટ, બે મિટ્ટ અને ત્રણ મિટ્ટ ઉપરા ઉપર કરવા. એ ત્રણે પુષ્પયુક્ત કરવા. ૧ હર્ષ, ૨ ધર્મ, ૩ યશ. નામ બાણવા. ત્રીજા મિટ્ટ ઉપર પુષ્પયુક્ત ચિપ્પિકા કરવી, દરેક મિટ્ટ પોતાના ઉદયથી સ્વ સ્વ માનથી થોથે લાગે નિકાળા વાળા કરવા. રેખા, ભદ્ર, ઉપભદ્ર, રથ, ઉપરથ, કર્ણિકા એ માનથી મિટ્ટ કરવું અને તે ઉપર પીઠ કરવું. ૨૪૫ થી ૨૪૭.

કેસરીયાળ પૃષ્ઠ દર્શન—પાલીતાણા

[એન. સી. સોમપુરા]

કોનાક નટમંદિર જગતી મંડોવર મંડપ દર્શન

ભીકૃ માન-૧

હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ
૧	૪	૧૮	૧૫૧૧	૩૫	૨૦૧
૨	૫	૧૯	૧૬૧	૩૬	૨૦૧૧
૩	૬	૨૦	૧૬૧૧	૩૭	૨૧
૪	૭	૨૧	૧૭	૩૮	૨૧૧
૫	૮	૨૨	૧૭૧	૩૯	૨૧૧૧
૬	૮૧૧	૨૩	૧૭૧૧	૪૦	૨૧૧૧૧
૭	૯૧૧	૨૪	૧૭૧૧૧	૪૧	૨૨
૮	૧૦૧	૨૫	૧૮	૪૨	૨૨૧
૯	૧૧	૨૬	૧૮૧	૪૩	૨૨૧૧
૧૦	૧૧૧૧	૨૭	૧૮૧૧	૪૪	૨૨૧૧૧
૧૧	૧૨૧	૨૮	૧૮૧૧૧	૪૫	૨૩
૧૨	૧૨૧૧	૨૯	૧૯	૪૬	૨૩૧
૧૩	૧૩૧	૩૦	૧૯૧	૪૭	૨૩૧૧
૧૪	૧૩૧૧	૩૧	૧૯૧૧	૪૮	૨૩૧૧૧
૧૫	૧૪૧	૩૨	૧૯૧૧૧	૪૯	૨૪
૧૬	૧૪૧૧	૩૩	૨૦	૫૦	૨૪૧
૧૭	૧૫૧	૩૪	૨૦૧		

શીકૃમાન-૨

હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ
૧	૪	૧૮	૧૨૧	૩૫	૨૧
૨	૪૧	૧૯	૧૩	૩૬	૨૧૧
૩	૫	૨૦	૧૩૧	૩૭	૨૨
૪	૫૧	૨૧	૧૪	૩૮	૨૨૧
૫	૬	૨૨	૧૪૧	૩૯	૨૩
૬	૬૧	૨૩	૧૫	૪૦	૨૩૧
૭	૭	૨૪	૧૫૧	૪૧	૨૪
૮	૭૧	૨૫	૧૬	૪૨	૨૪૧
૯	૮	૨૬	૧૬૧	૪૩	૨૫
૧૦	૮૧	૨૭	૧૭	૪૪	૨૫૧
૧૧	૯	૨૮	૧૭૧	૪૫	૨૬
૧૨	૯૧	૨૯	૧૮	૪૬	૨૬૧
૧૩	૧૦	૩૦	૧૮૧	૪૭	૨૭
૧૪	૧૦૧	૩૧	૧૯	૪૮	૨૭૧
૧૫	૧૧	૩૨	૧૯૧	૪૯	૨૮
૧૬	૧૧૧	૩૩	૨૦	૫૦	૨૮૧
૧૭	૧૨	૩૪	૨૦૧		

પીઠ ઉદયમાન-૧

एक हस्ते तु प्रासादे पीठं वै द्वादशाङ्गुलम् ।
द्वयष्टाङ्गुलं द्वि हस्ते च त्रि हस्तेऽष्टादशाङ्गुलम् ॥ २४८ ॥

अर्ध पादं त्रिभागं वात्रिविधं परिकल्पयेत् ।
त्रयशेनार्धेन पादेन चतुर्हस्ते सुरालये ॥ २४९ ॥

पादं पीठोच्छ्रयं कार्यं प्रासादे पञ्च हस्तके ।
पञ्चोर्ध्वं दशपर्यन्तं रसांशं हस्तं षट्त्रये ॥ २५० ॥

ततो हस्ते चाष्टमांशा वृद्धि स्याद् द्वादशावधि ।
षट्त्रિंशदन्त वृद्धिस्तु हस्ते वै द्वादशांशिका ॥ २५१ ॥

चतुर्विंशत्यंશिका तद्द्वં यावच्छतार्धકમ્ ।
मध्येन्युનેऽधिके पञ्चमांશે ज्येष्ठं कनिष्ठકમ્ ॥ २५२ ॥

એક હસ્તના વિસ્તૃત પ્રાસાદને પીઠનો ઉદય બાર અંગુલ, બે હસ્તના પ્રાસાદને સોલ અંગુલ અને ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને પીઠનો ઉદય અઠાર અંગુલ કરવો. અર્થાત્ એક હસ્તના પ્રાસાદને અર્ધા ભાગે, બે હસ્તના પ્રાસાદને ત્રીજે ભાગે અને ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને ચોથે ભાગે પીઠનો ઉદય કરવો, ચાર હસ્તના પ્રાસાદને અર્ધ, ત્રીજે અને ચોથે ભાગે પીઠનો ઉદય કરવો, પાંચ હસ્તના પ્રાસાદને ચોથે ભાગે, છ થી દશ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે છઠ્ઠો ભાગ, ચાર અંગુલ, અગિયારથી વીશ હસ્ત સુધી પ્રત્યેક હસ્તે આઠમો ભાગ, ત્રણ અંગુલ, એકવીશથી છત્રીશ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે બારમો ભાગ બે અંગુલ, અને સાડત્રીશથી પચાસ હસ્ત પ્રત્યેક હસ્તે ચોવીશમો ભાગ, એક અંગુલ. આ પ્રમાણે પીઠનો ઉદય કરવો. પાંચમો ભાગ વધારવાથી જ્યેષ્ઠ અને હીન કરવાથી કનિષ્ઠ માન બાણુવું. ૨૪૮ થી ૨૫૨. (અપરાખિત પૂનઝા)

પીઠોદય માન-૨

પ્રાસાદ વિસ્તાર્ધેન સ્વોચ્છિતં પીઠમુત્તમમ્ ।
મધ્યમં પાદહીનં સ્યાદુત્તમાર્ધેન કન્યસમ્ ॥ ૨૫૩ ॥

પ્રાસાદના વિસ્તારથી અર્ધા ભાગે પીઠનો ઉદય કરવો. તે ઉત્તમ પીઠ છે. આ પીઠના ચાર ભાગ કરી ત્રણ ભાગનો ઉદય તે મધ્યમ અને બે ભાગનો ઉદય તે કનિષ્ઠ પીઠ માન બાણુવું. ૨૫૩. (વસુનંદિત પ્રતિષ્ઠા સારોદાર)

ଫିଟ୍ ମାନ ୧

ଓର୍ଡର	ଆଂଶୁକ	ଓର୍ଡର	ଆଂଶୁକ	ଓର୍ଡର	ଆଂଶୁକ
୧	୧୨	୧୮	୭୪	୩୧	୧୧୦
୨	୧୫	୧୯	୭୭	୩୫	୧୧୨
୩	୧୮	୨୦	୮୦	୩୭	୧୧୩
୪	୨୪	୨୧	୮୨	୩୮	୧୧୪
୫	୩୦	୨୨	୮୪	୩୯	୧୧୫
୬	୩୪	୨୩	୮୬	୪୦	୧୧୬
୭	୩୮	୨୪	୮୮	୪୧	୧୧୭
୮	୪୨	୨୫	୯୦	୪୨	୧୧୮
୯	୪୬	୨୬	୯୨	୪୩	୧୧୯
୧୦	୫୦	୨୭	୯୪	୪୪	୧୨୦
୧୧	୫୩	୨୮	୯୬	୪୫	୧୨୧
୧୨	୫୬	୨୯	୯୮	୪୬	୧୨୨
୧୩	୫୯	୩୦	୧୦୦	୪୭	୧୨୩
୧୪	୬୨	୩୧	୧୦୨	୪୮	୧୨୪
୧୫	୬୫	୩୨	୧୦୪	୪୯	୧୨୫
୧୬	୬୮	୩୩	୧୦୬	୫୦	୧୨୬
୧୭	୭୧	୩୪	୧୦୮	୫୧	୧୨୭

୫୦ ଓର୍ଡର ପା ଓର୍ଡର

—ଅପରାଜିତ

પીઠમાન-૨

હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ	હસ્ત	અંગુલ
૧	૧૨	૧૮	૨૧૬	૩૫	૪૨૦
૨	૨૪	૧૯	૨૨૮	૩૬	૪૩૨
૩	૩૬	૨૦	૨૪૦	૩૭	૪૪૪
૪	૪૮	૨૧	૨૫૨	૩૮	૪૫૬
૫	૬૦	૨૨	૨૬૪	૩૯	૪૬૮
૬	૭૨	૨૩	૨૭૬	૪૦	૪૮૦
૭	૮૪	૨૪	૨૮૮	૪૧	૪૯૨
૮	૯૬	૨૫	૩૦૦	૪૨	૫૦૪
૯	૧૦૮	૨૬	૩૧૨	૪૩	૫૧૬
૧૦	૧૨૦	૨૭	૩૨૪	૪૪	૫૨૮
૧૧	૧૩૨	૨૮	૩૩૬	૪૫	૫૪૦
૧૨	૧૪૪	૨૯	૩૪૮	૪૬	૫૫૨
૧૩	૧૫૬	૩૦	૩૬૦	૪૭	૫૬૪
૧૪	૧૬૮	૩૧	૩૭૨	૪૮	૫૭૬
૧૫	૧૮૦	૩૨	૩૮૪	૪૯	૫૮૮
૧૬	૧૯૨	૩૩	૩૯૬	૫૦	૬૦૦
૧૭	૨૦૪	૩૪	૪૦૮		

पीठोदय थरमान

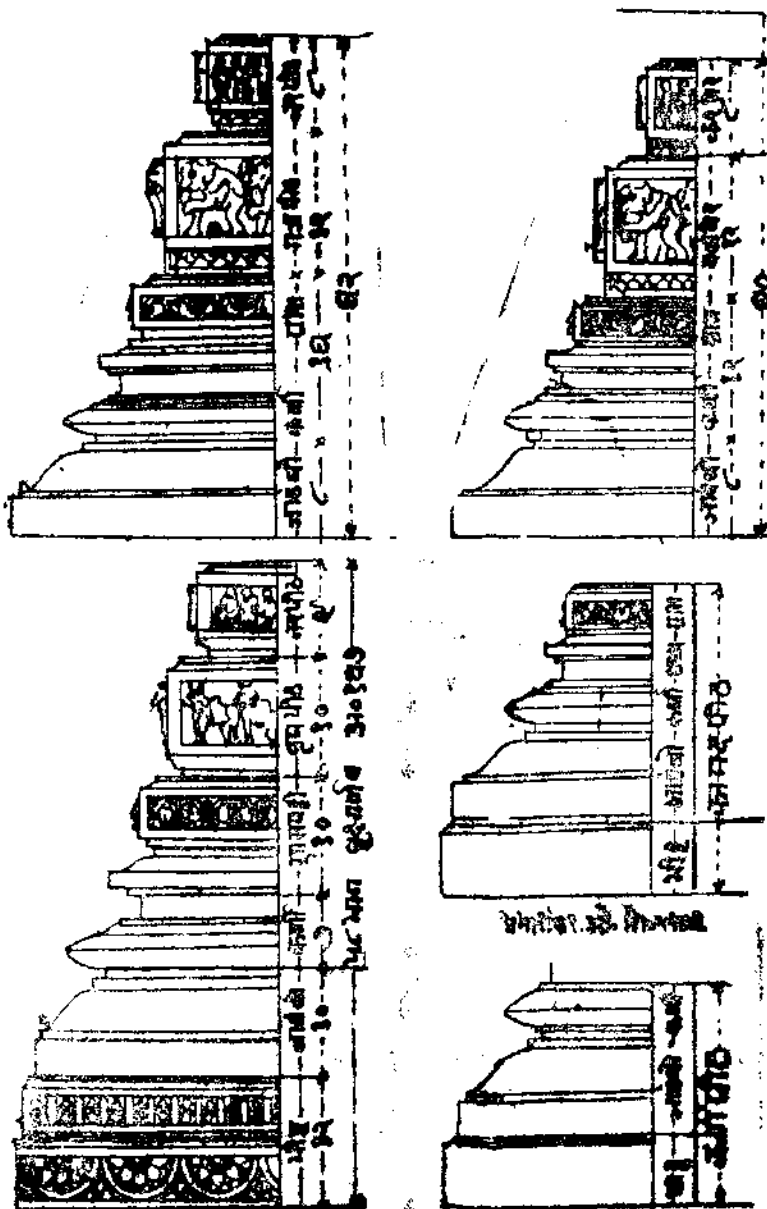
त्रिपञ्चाशत् समुत्सेधे द्वाविंशत्यंश निर्गमे ।

नवांशो जाय्य कुम्भश्च सप्तांशा कर्णिका भवेत् ॥ २५४ ॥

सान्तरालं कपोतालः सप्तांशा ग्रासपट्टिका ।

सूर्य दिग् वसु भागैश्च गजवाजिनराः क्रमात् ॥ २५५ ॥

वाजि स्थानेऽथवा कार्यं स्व स्व देवस्य वाहनम् ॥ २५६ ॥

જે માનથી પીઠ બનાવ્યું હોય તેના ઉદયના ત્રેપન ભાગ કરવા, તેમાં બત્રીશ ભાગ નિર્ગમ (નીકાળો) કરવો. ઉદયના ત્રેપન ભાગમાં નવ ભાગનો બડલો અંતરાલ સાથે, સાત ભાગની કર્ણિકા, સાત ભાગની કપોતાલી (છાજલી) સાથે, ત્રાસ-પટ્ટી તેની ઉપર બાર ભાગનો ગજથર, દશ ભાગનો અશ્વથર અને આઠ ભાગનો નરથર કરવો, અશ્વથરના બદલે જે દેવનો પ્રાસાદ હોય તે દેવના વાહનનો પણ થર કરી શકાય. ૨૫૪ થી ૨૫૬.

(પ્રાસાદમંડન)

ક્ષીરાર્ણવ પીઠોદય માન-૩

વિશ્વકર્મોવાચ—

एक हस्ते तु प्रासादे पीठं च द्वादशांगुलम् ।
हस्तादि पंच पर्यंतं हस्ते हस्ते पंचाङ्गुलम् ॥ २५७ ॥

पंचोर्ध्वं दशयावत् वृद्धिं वेदाङ्गुलं भवेत् ।
दशोर्ध्वं विशपर्यंतं हस्ते चैवाङ्गुलं त्रयं ॥ २५८ ॥

विशोर्ध्वं षटत्रिंशतिं करं वृद्ध्याद्द्वयांगुलम् ।
अत उर्ध्वं शताર્धेन हस्ते हस्तैકमंगुलम् ॥ २५९ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો કહે છે :- એક હસ્તના પ્રાસાદને બાર અંગુલનું ઉદય માને પીઠ કરવું, જે થી પાંચ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે પાંચ પાંચ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, છ થી દશ હસ્તે પ્રત્યેક હસ્તે ચાર ચાર અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. અગ્યારથી વીશ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે ત્રણ ત્રણ અંગુલ વૃદ્ધિ, એકવીશથી છત્રીશ હસ્તે બપ્પે અંગુલ વૃદ્ધિ, સાડત્રીશથી પચાસ હસ્તના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. ૨૫૭ થી ૨૫૯.

पंचमांशे ततोहीनं कन्यसंशुभ लक्षणम् ।
पंचमांशाधिकं चैव ज्येष्ठे तद्विचक्षते ॥ २६० ॥

આવેલ પીઠના માનમાંથી પાંચમો ભાગે હીન કરે તો શુભ લક્ષણ વાળું કનિષ્ઠ માન અને પાંચમો ભાગ વૃદ્ધિ કરે તો જેઠ માન બુદ્ધિમાન શિવપીઠે બાણવું. ૨૬૦.

ଫିଟ୍ ମାନ-୩

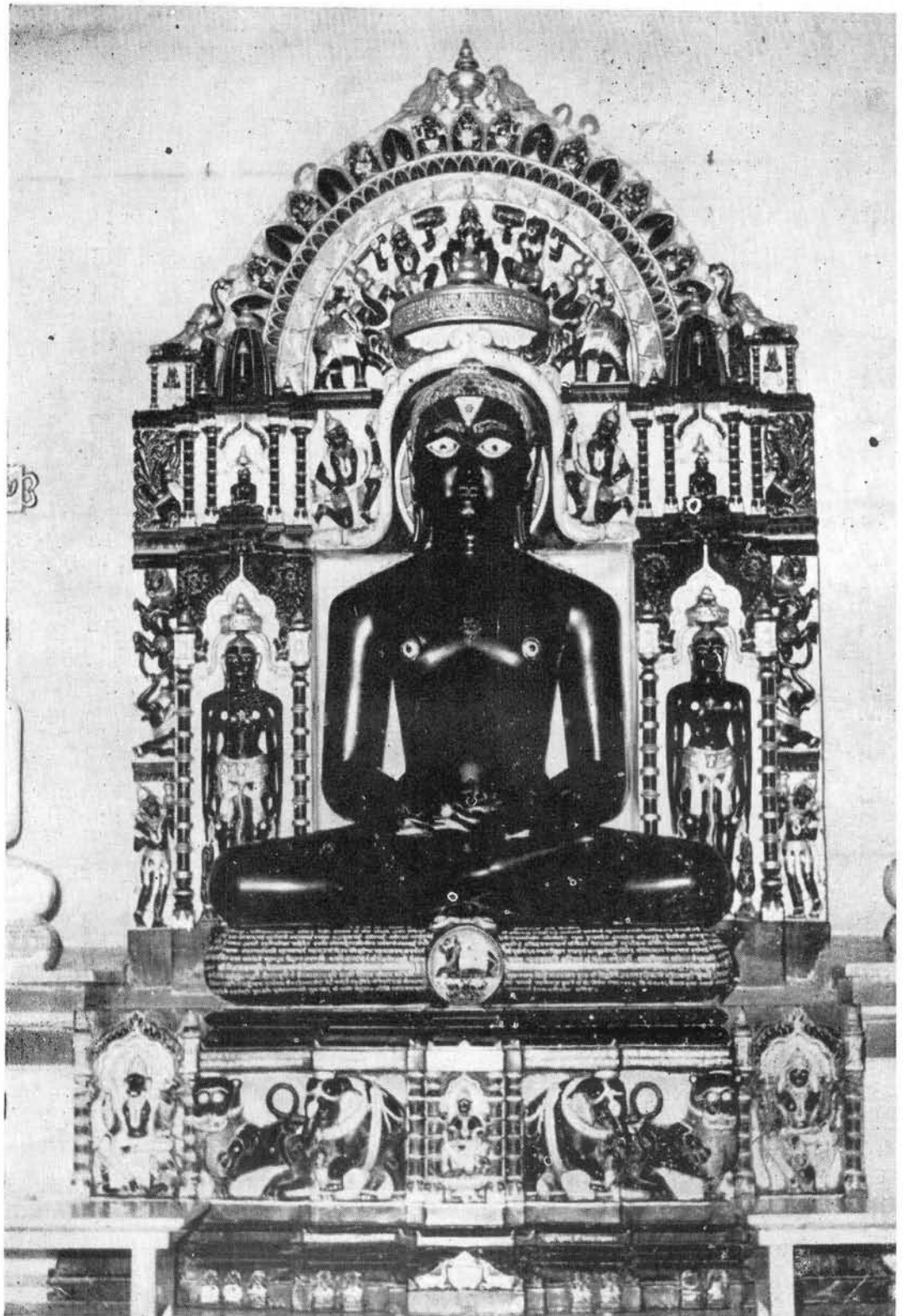
ଫୁଟ୍	ଆଂଗୁଳ	ଫୁଟ୍	ଆଂଗୁଳ	ଫୁଟ୍	ଆଂଗୁଳ
୧	୧୨	୧୮	୭୫	୩୫	୧୧୨
୨	୧୭	୧୯	୭୯	୩୬	୧୧୪
୩	୨୨	୨୦	୮୧	୩୭	୧୧୫
୪	୨୭	୨୧	୮୪	୩୮	୧୧୬
୫	୩୨	୨୨	୮୬	୩୯	୧୧୭
୬	୩୬	୨୩	୮୮	୪୦	୧୧୮
୭	୪୦	୨୪	୯୦	୪୧	୧୧୯
୮	୪୪	୨୫	୯୨	୪୨	୧୨୦
୯	୪୮	୨୬	୯୪	୪୩	୧୨୧
୧୦	୫୨	୨୭	୯୬	୪୪	୧୨୨
୧୧	୫୬	୨୮	୯୮	୪୫	୧୨୩
୧୨	୬୦	୨୯	୧୦୦	୪୬	୧୨୪
୧୩	୬୪	୩୦	୧୦୨	୪୭	୧୨୫
୧୪	୬୮	୩୧	୧୦୪	୪୮	୧୨୬
୧୫	୭୨	୩୨	୧୦୬	୪୯	୧୨୭
୧୬	୭୬	୩୩	୧୦୮	୫୦	୧୨୮
୧୭	୮୦	୩୪	୧୧୦	୫୧	୧୨୯

ପଞ୍ଚାସ ଫୁଟ୍ ୫-୧୦

—ଶିଳ୍ପୀ

શ્રી લક્ષ્મી નારાયણ મંદિર તલધર સહિત (નાગદા) દર્શન

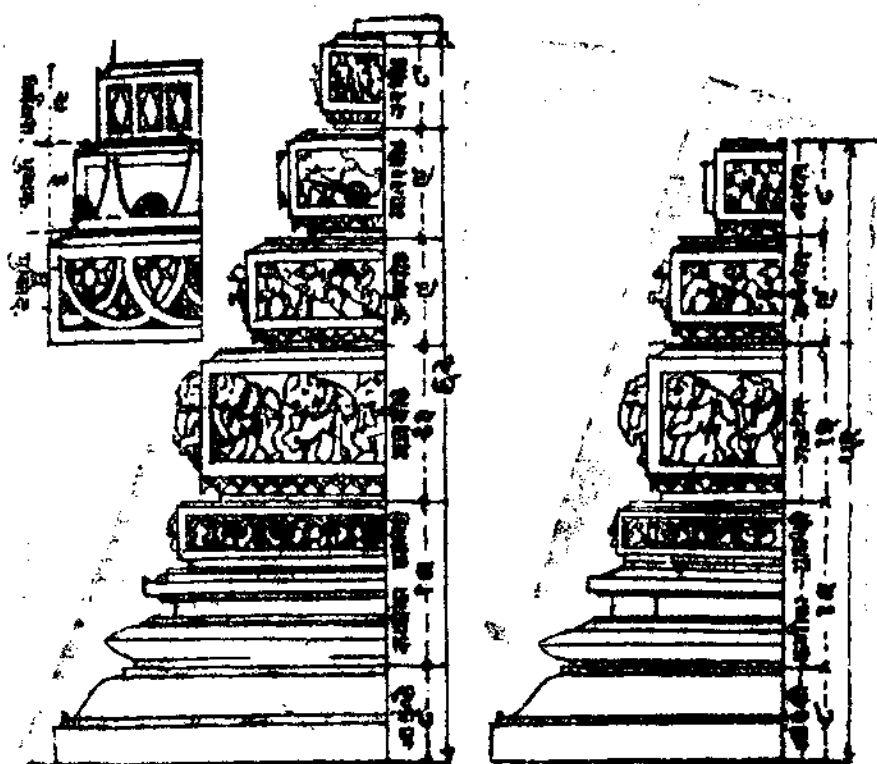

શ્રી કેસરિયાજી આદિનાથ ભગ પરિહર ચુકત—કેસરિયાજીનગર પાલિતાણા [એન. સી. સોમપુરા]

પીઠના થરમાન ૫૩ વિભાગ

થર	ભાગ
બાડ'ભો	૯
કર્ણિકા	૭
કપોતાલીપ્રાસપટ્ટી	૭
ગજથર	૧૨
અશ્વથર	૧૦
નરથર	૮

કુલ ભાગ ૫૩

ક્ષીરાર્ણવ પીઠમાન ॥

દિવ્ય વ્યાપી મહા મુક્ત પ્રમાણ દ્વય મેવ ચ ।
 મિદ્ધ ત્રયેણ સંયુક્ત મહાપીઠ વિમાનકં ॥ ૨૬૧ ॥
 મિશ્રક પીઠ કર્તવ્યં દ્વિમિદ્ધં ચોર્ધ્વયો મવેત્ ।
 મિદ્ધૈક ત્રિ મહાયુક્તા પ્રમાણં દ્વય મેવ ચ ॥ ૨૬૨ ॥
 ઇવમાદિ મુને કાર્યા પીઠ મેદ મુનીશ્વરમ્ ।
 ઉદયં કથિતં પૂર્વ મતો વિભાગં નિગદ્યતે ॥ ૨૬૩ ॥

હે દિવ્ય બ્રહ્મમાં વ્યાપી રહેલ મહામુનિ પીઠના જે પ્રમાણ છે, તથા મિદ્ધ વાળું ઉચ્ચ મહાપીઠ વિમાનાદિ જાતિને કરવું. જે મિદ્ધ ઉપર પીઠ મિશ્રકાદિ જાતિને કરવું વળી નાગરાદિમાં એક, જે, તથા મિદ્ધ યુક્ત એમ જે પ્રમાણો કહ્યા છે. આ રીતે મહામુનિ મેં પીઠના ભેદ કહ્યા, પીઠનું ઉદય પ્રમાણ માન કહ્યું હવે પીઠના વિભાગો આગળ કહીશ. ૨૬૧ થી ૨૬૩.

દ્રાવિડં પ્રાસાદો માનં વૈરાટં ચ અતઃશૃણુ ।
 મંડોવરં વિશ્વમાગ ષઢ ભાગં પીઠ મેવ ચ ॥ ૨૬૪ ॥

દ્રાવિડાદિ અને વૈશરાદિ પ્રાસાદનો પીઠ માન હવે કહું છું. મંડોવરની ઉંચાઈના વીશ ભાગ કરી છ ભાગનો પીઠનો ઉદય કરવો. ૨૬૪.

અર્ધ ભાગે ત્રિભાગે વા પીઠ ચૈવ નિયોજયેત્ ।

સ્થાનમાનાશ્રયં જ્ઞાત્વા તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૨૬૫ ॥

પીઠની ઉંચાઈના કહેલા માનથી અર્ધ કે ત્રીજા ભાગે પીઠની યોજના સ્થાન માનનો આશ્રય જાણીને કરવી, આ રીતે ઓછું કરવામાં દોષ ન જાણવો. ૨૬૫.

ક્ષીરાર્ણવ

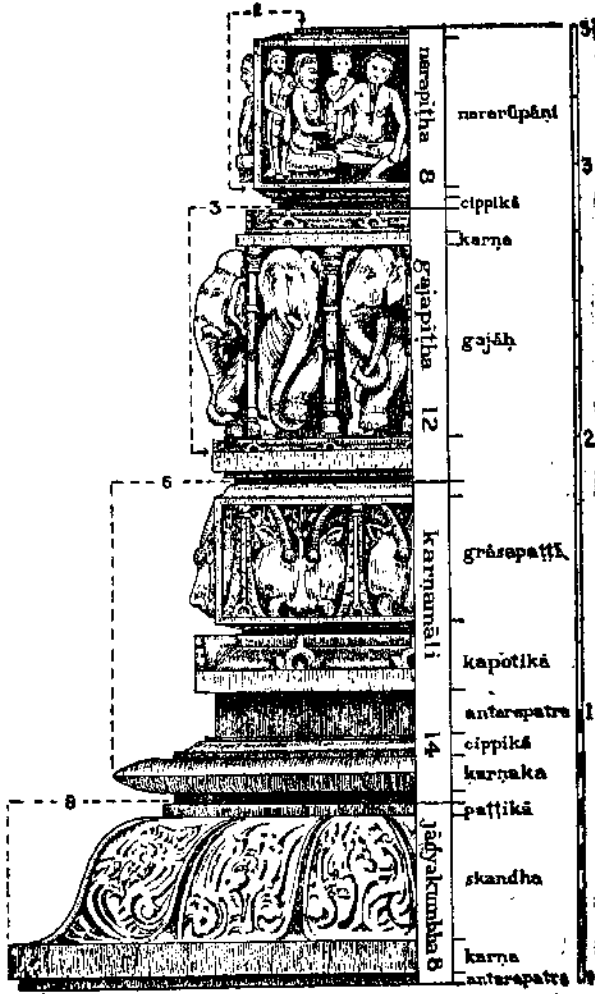
શુભદ્રં સર્વતો મદ્રં પદ્મકજ્જ વસુંધરમ્ ।

સિદ્ધ પીઠં તતો વ્યોમ ગરુડ હંસ મેવ ચ ॥ ૨૬૬ ॥

વૃષભં યદ્ ભવેત્પીઠં મેરુમાધાર કારણમ્ ।

પીઠમાન મિતિ રૂપાતં પ્રાસાદે આદિ સીમયા ॥ ૨૬૭ ॥

અનુક્રમે હસ્ત માન પ્રમાણે ૧ શુભદ્ર, ૨ સર્વતો ભદ્ર, ૩ પદ્મક, ૪ વસુંધર, ૫ સિદ્ધ, ૬ વ્યોમ, ૭ ગરુડ, ૮ હંસ, ૯ વૃષભ. આ નવ પીઠના નામ જાણવા. વૃષભ પીઠ મેરુ પ્રાસાદને આધારભૂત છે. તેવી રીતે તે દરેક પીઠ પોત પોતાના પ્રમાણ અનુસાર પ્રાસાદને આધારભૂત છે. આ પ્રમાણે પ્રાસાદના વિસ્તારથી પીઠ માન કહ્યું છે. ૨૬૬, ૨૬૭.

પોઠ થરનિર્ગમ

પચ્ચાશ કર્ણિકાગ્રે તુ નિર્ગમો જાડચકુમ્ભકઃ ।

ત્રિસાદ્ધાં કર્ણિકા સાદ્ધાં ચતુર્ભિર્ગ્રાસ પટ્ટિકા ॥ ૨૬૮ ॥

કુમ્ભરાશ્વનરા વેદા રામયુગમાંશ નિર્ગમાઃ ।

અન્તરાલ મધસ્તેષા-મૂર્ધ્વાધઃ કર્ણયુગમકમ્ ॥ ૨૬૯ ॥

કર્ણિકાના અગ્રભાગથી પાંચ ભાગ નીકળેા જાડ'ભો, આસ પટ્ટીથી આગળ નીકળતી કર્ણિકા સાડા ત્રણ ભાગ, ગજથરથી આગળ નીકળતી આસ પટ્ટીકા સાડા ચારભાગ, અશ્વથરથી ગજથરનો નિર્ગમ ચાર ભાગ, નરથરથી અશ્વથરનો નિર્ગમ ત્રણ ભાગ અને ખુરાથી નરથરનો નિર્ગમ બે ભાગ રાખવો. આ પ્રમાણે પીઠના નિર્ગમના ખાવીશ ભાગ થાય છે. આ ગજથર આદિ થરોની વચ્ચે અંતરાલ રાખવો અને તે અંતરાલ ઉપર અને નીચે બે બે કર્ણિકાઓ કરવી. ૨૬૮, ૨૬૯.

સ્વલ્પ દ્રવ્યે સાધારણ પીઠમાન

ગજપીઠં વિના સ્વલ્પ-દ્રવ્યે પુણ્યં મહત્તરમ્ ।

જાહલકુમ્ભશ્ચ કર્ણાલી ગ્રાસ પટ્ટી તદા મવેત્ ॥ ૨૭૦ ॥

કામદં કર્ણપીઠં ચ જાહલ કુમ્ભ કર્ણિકા ।

લતિને નિર્ગમં હીનં સાન્ધારે નિર્ગમાધિક ॥ ૨૭૧ ॥

(યથાશક્તિ પ્રાસાદ કરવાનું વિધાન હોવાથી) અલ્પ દ્રવ્યથી પણ મોટું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તે માટે ગજ, અથ્થ આદિ થરો વિનાના બડંબો, કણી અને છાજલી સહિત ગ્રાસપટ્ટી કરવી, આ પીઠને કામદપીઠ કહે છે, અને બડંબો તથા કણી કરવામાં આવે તો ‘કણુપીઠ’ કહેવાય છે, લતિનાદિ બતિને કણુપીઠનો નિર્ગમ ઓછો અને સાન્ધારાદિ બતિના પ્રાસાદને પીઠનો નિર્ગમ અધિક હોય છે.

સર્વેષાં પીઠ માધારઃ પીઠહીનં નિરાશ્રયમ્ ।

પીઠહીનં વિનાશાય પ્રાસાદ ભવનાદિકમ્ ॥ ૨૭૨ ॥

સર્વ પ્રકારના પ્રાસાદોનો આધાર પીઠ છે, પીઠ રહિત દેવાલયો નિરાશ્રય-નિરાધાર થાય છે, નિરાધાર દેવાલયો તથા ભવનાદિનો નાશ થાય છે. ૨૭૨.

સમસ્ત પ્રાસાદોદયમાનો-૧

વિશ્વકર્મોવાચ—

એક હસ્તે ચૌદયસ્તુ સ્યાત્રય ત્રિશદ્ગુલઃ ।

પ્રાસાદે ચ દ્વિહસ્તે તુ પશ્ચપચ્ચા શદ્ગુલૈઃ ॥ ૨૭૩ ॥

સપ્ત સપ્તાયદ્ગુલાનિ પ્રાસાદે તુ ત્રિહસ્તકે ।

एकोन सप्ताङ्गुलैश्च वेद हस्ते सुगलये ॥ ૨૭૪ ॥

પ્રાસાદે પશ્ચહસ્તે ચૈકવિંશત્યુત્તરં શતમ્ ।

हास वृद्धी पञ्चायावत् हस्वं कुर्यात्तदूर्ध्वतः ॥ ૨૭૫ ॥

પશ્ચોર્ધ્વં નવપર્યન્ત વૃદ્ધિર્મન્વદ્ગુલૈર્ભવેત્ ।

अष्ट हस्तोदयश्चैव प्रासादे दशहस्तके ॥ ૨૭૬ ॥

વિંશત્યન્તં દશોર્ધ્વં ચ વૃદ્ધિ સૂર્યાદ્ગુલૈર્ભવેત્ ।

त्रयोदशकराः सप्ताङ्गुलं विंशति हस्तके ॥ ૨૭૭ ॥

અતઃ ઉર્ધ્વં પુનર્વૃદ્ધિર્હસ્તે હસ્તે કરાર્ધતઃ ।

त्रिशद्वस्ते सप्ताङ्गुलं हस्ता अष्टादशैव च ॥ ૨૭૮ ॥

ऊर्ध्वं पञ्चाशदन्तं च हस्ते हस्ते नवाङ्गुला ।
 करणां वै सार्धपञ्च विंशश्च शतार्धके ॥ २७९ ॥
 एकोन विंशत्यङ्गुला कामदा च तदग्रतः ।
 एषा युक्ति विद्यातव्या प्रासादस्योत्तमोदये ॥ २८० ॥
 नागरे लतिने चैव सान्धारे चैव मिश्रके ।
 विमान नामरच्छन्दे कुर्याद्विमान पुष्पके ॥ २८१ ॥
 कुम्भकादि प्रहारान्त प्रयुक्तं वास्तुवेदिभिः ।
 तद् य स्तातु पीठं च उर्ध्वं स्याच्छिखरोदय ॥ २८२ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને તેત્રીશ (૩૩) અંગુલ, બે હસ્તના પ્રાસાદને પંચાવન (૫૫) અંગુલ, ત્રણ હસ્તે સત્યોતેર (૭૭) અંગુલ, ચાર હસ્તે નવ્વાણું (૬૬) અંગુલ ઉદય બાણવો, પાંચ હસ્તે એક સો એકવીશ (૧૨૧) અંગુલ, આમ પાંચ હસ્ત સુધી હાસ કરવા છતાં ઉદય કંઈક અધિક હોય પણ તે પછી હસ્તમાં હાસ થતો નથી, પાંચ પછી છ થી નવ પચાંત પ્રતિ હસ્તે ચૌદ ચૌદ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી હશ હસ્તના પ્રાસાદનો ઉદય આઠ હસ્ત કરવો. દશથી વીશ હસ્ત સુધી બાર બાર અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, વીશ હસ્તના પ્રાસાદને તેર હસ્ત અને સાત અંગુલ ઉદય કરવો. એ પછી પુનઃ વૃદ્ધિ ત્રીશ હસ્ત પચાંત બાર બાર અંગુલ કરવી, ત્રીશ હસ્તના પ્રાસાદનો ઉદય અઠાર હસ્ત સાત અંગુલ કરવો, ત્રીશથી પચાસ હસ્ત સુધી નવ નવ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, પચાસ હસ્તના પ્રાસાદનો ઉદય પચીશ હસ્ત થશે, ઉક્ત ઉદય માનમાં ઝોગણીશ અંગુલની વૃદ્ધિ કરવાથી પચીસ હસ્ત ઝોગણીશ અંગુલ થાય એમ યુક્તિએ કરી વૃદ્ધિ કરવાથી ઉત્તમોદય થશે નાગર, લતિન, સાન્ધાર, મિશ્રક, વિમાનનાગર, વિમાનપુષ્પક આદિ ભતિના પ્રાસાદને ઉપર પ્રમાણે ઉદય કરવો.

વાસ્તુશાસ્ત્રના બાણનારાએ ઉદય કુંભકથરના પ્રારંભથી પ્રહારથર એટલે છબના થર સુધી કરવાનું કહ્યું છે કુંભક નીચે પીઠ અને પ્રહાર છબ ઉપર શિખરનો ઉદય થાય છે. ૨૭૩ થી ૨૮૨. (અપરાજિતપૃષ્ઠા)

મળ્હોવરમાન ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि मण्डोवरस्य लक्षणम् ।
 प्रासादस्य प्रमाणञ्च ज्ञातव्यं मूलनासिकम् ॥ २८३ ॥
 रथोपरथ नन्दी च भद्रोपभद्र मेव च ।
 एते तु ब्राह्मणतः ज्ञेया निर्गमाः पीठकादिकम् ॥ २८४ ॥

હવે આગળ મંડોવરનું લક્ષણ કહીશ, પ્રાસાદની મૂલ નાસિકાથી-કણ્ઠરેખાથી તેનું પ્રમાણ બાણવું. રથ, ઉપરથ, નન્દી, ભદ્ર, ઉપભદ્ર, તેમજ પીઠાદિના નિર્ગમા પ્રમાણથી બહાર સમજવા. ૨૮૩, ૨૮૪.

પ્રાસાદ ઉદયમાન-૧

હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.
૧	૧ - ૯	૧૮	૧૨ - ૦	૩૫	૨૦ - ૪
૨	૨ - ૭	૧૯	૧૨ - ૧૨	૩૬	૨૦ - ૧૩
૩	૩ - ૫	૨૦	૧૩ - ૭	૩૭	૨૦ - ૨૨
૪	૪ - ૩	૨૧	૧૩ - ૧૯	૩૮	૨૧ - ૭
૫	૫ - ૧	૨૨	૧૪ - ૭	૩૯	૨૧ - ૧૬
૬	૫ - ૧૫	૨૩	૧૪ - ૧૯	૪૦	૨૨ - ૧
૭	૬ - ૫	૨૪	૧૫ - ૭	૪૧	૨૨ - ૧૦
૮	૬ - ૧૯	૨૫	૧૫ - ૧૯	૪૨	૨૨ - ૧૯
૯	૭ - ૯	૨૬	૧૬ - ૭	૪૩	૨૩ - ૪
૧૦	૮ - ૦	૨૭	૧૬ - ૧૯	૪૪	૨૩ - ૧૩
૧૧	૮ - ૧૨	૨૮	૧૭ - ૭	૪૫	૨૩ - ૨૨
૧૨	૯ - ૦	૨૯	૧૭ - ૧૯	૪૬	૨૪ - ૭
૧૩	૯ - ૧૨	૩૦	૧૮ - ૭	૪૭	૨૪ - ૧૬
૧૪	૧૦ - ૦	૩૧	૧૮ - ૧૬	૪૮	૨૫ - ૧
૧૫	૧૦ - ૧૨	૩૨	૧૯ - ૧	૪૯	૨૫ - ૧૦
૧૬	૧૧ - ૦	૩૩	૧૯ - ૧૦	૫૦	૨૫ - ૧૯
૧૭	૧૧ - ૧૨	૩૪	૧૯ - ૧૯		

પ્રાસાદોદયમાન-૨

હસ્તાદિ પञ્ચ પર્યન્તં વિસ્તારેણાદયઃ સમઃ ।

સુરેશમનુ સપ્તેષુરામ ચન્દાઙ્ગુલાધિકઃ ॥ ૨૮૫ ॥

પૃષ્ઠાદિ દશ પર્યન્તં ત્રિશઘ્રા વત્સતાર્ધકમ્ ।

હસ્તે હસ્તે ક્રમાદ્ વૃદ્ધિર્મનુસૂર્ય નવાઙ્ગુલા ॥ ૨૮૬ ॥

એક હસ્તથી પાંચ હસ્ત સુધી ઉભણી પ્રાસાદના વિસ્તારે કરવી, અથવા હસ્તના પ્રાસાદને એક હસ્ત ચૌદ અંગુલ. બે હસ્તના પ્રાસાદને બે હસ્ત ચૌદ અંગુલ. ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને ત્રણ હસ્ત સાત અંગુલ. ચાર હસ્તના પ્રાસાદને ચાર હસ્ત પાંચ અંગુલ અને પાંચ હસ્તના પ્રાસાદને પાંચ હસ્ત ત્રણ અંગુલ. પાંચ હસ્તથી દશ હસ્ત સુધી હસ્તે હસ્તે ચૌદ અંગુલ વૃદ્ધિ. દશથી ત્રીશ સુધી બાર અંગુલને ત્રીશથી પચાસ સુધી દરેક હસ્તે નવ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. ૨૮૫, ૨૮૬.

પ્રાસાદોદયમાન-૩

एक हस्तादि पञ्चातं पृथ्वुत्वे नोदय समः ।

हस्ते सूर्याङ्गुला वृद्धि र्यावद त्रिशत्करावधि ॥ २८७ ॥

नवाङ्गुल करे वृद्धिर्यावद हस्त शतार्धकम् ।

पीठोर्ध्वे तूदयश्चैव छाद्यान्तो नागरादिषु ॥ २८८ ॥

એક હસ્તથી પાંચ હસ્ત સુધી વિસ્તાર જેટલો ઉદય કરવો. પાંચથી ત્રીશ હસ્ત સુધી હસ્તે હસ્તે બાર અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. ત્રીશથી પચાસ હસ્ત સુધી પ્રત્યેક હસ્તે નવ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. નાગરાદિ બાતિના પ્રાસાદોમાં પીઠ ઉપરથી છાયાના મથાળા સુધી ઉદય બાણવો. ૨૮૭, ૨૮૮.

પ્રાસાદોદયમાન-૪

हस्तादि पञ्चपर्यन्तं विस्तारेण समुच्छयः ॥

द्वादशाङ्गुल वृद्धिः स्याद यावदहस्तत्रयोदश ॥ २८९ ॥

एकादशाङ्गुला वृद्धिर्पर्यन्त मेकविंशतिः ।

दशाङ्गुलैक विशोर्ध्व यावत्પૃષ્ઠાશ હસ્તકમ્ ॥ ૨૯૦ ॥

એક હસ્તથી પાંચ હસ્ત સુધી વિસ્તારમાને ઉભણી ઉદય કરવો. પાંચ હસ્તથી તેર હસ્ત સુધી પ્રત્યેક હસ્તે બાર અંગુલ વૃદ્ધિ, તેરથી એકવીશ હસ્ત પર્ચંત અગિ-ચાર અંગુલ અને એકવીશથી પચાસ હસ્ત સુધી દશ અંગુલ ઉદયના માત્રમાં વૃદ્ધિ કરવી. ૨૮૯, ૨૯૦

પ્રાસાદ ઉદયમાન-૨

હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.	હસ્ત	હ. અં.
૧	૧ - ૧૪	૧૮	૧૨ - ૧	૩૫	૧૯ - ૨૨
૨	૨ - ૧૪	૧૯	૧૨ - ૧૩	૩૬	૨૦ - ૭
૩	૩ - ૭	૨૦	૧૩ - ૧	૩૭	૨૦ - ૧૬
૪	૪ - ૫	૨૧	૧૩ - ૧૩	૩૮	૨૧ - ૧
૫	૫ - ૩	૨૨	૧૪ - ૧	૩૯	૨૧ - ૧૦
૬	૫ - ૧૭	૨૩	૧૪ - ૧૩	૪૦	૨૧ - ૧૯
૭	૬ - ૭	૨૪	૧૫ - ૧	૪૧	૨૨ - ૪
૮	૬ - ૨૧	૨૫	૧૫ - ૧૩	૪૨	૨૨ - ૧૩
૯	૭ - ૧૧	૨૬	૧૬ - ૧	૪૩	૨૨ - ૨૨
૧૦	૮ - ૧	૨૭	૧૬ - ૧૩	૪૪	૨૩ - ૭
૧૧	૮ - ૧૩	૨૮	૧૭ - ૧	૪૫	૨૩ - ૧૬
૧૨	૯ - ૧	૨૯	૧૭ - ૧૩	૪૬	૨૪ - ૧
૧૩	૯ - ૧૩	૩૦	૧૮ - ૧	૪૭	૨૪ - ૧૦
૧૪	૧૦ - ૧	૩૧	૧૮ - ૧૦	૪૮	૨૪ - ૧૯
૧૫	૧૦ - ૧૩	૩૨	૧૮ - ૧૯	૪૯	૨૫ - ૪
૧૬	૧૧ - ૧	૩૩	૧૯ - ૪	૫૦	૨૫ - ૧૩
૧૭	૧૧ - ૧૩	૩૪	૧૯ - ૧૩		

પ્રાસાદ ઉચ્ચમાન-૩

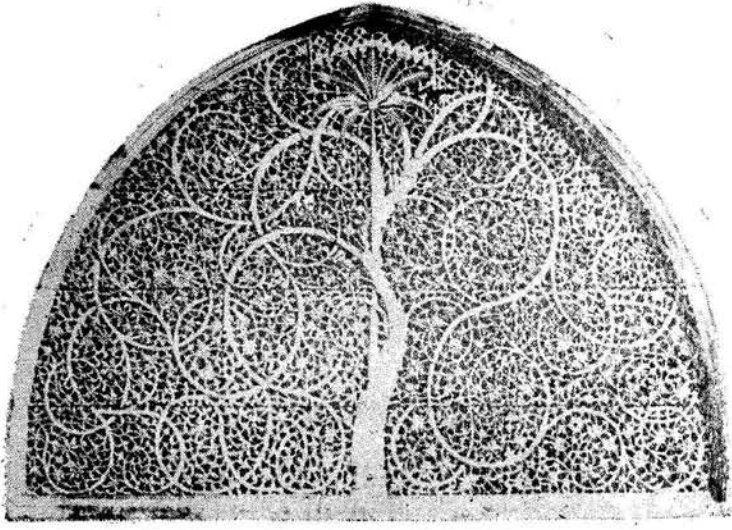
હસ્ત	હ.	અ.	હસ્ત	હ.	અ.	હસ્ત	હ.	અ.
૧	૧	- ૦	૧૮	૧૧	- ૧૨	૩૫	૧૯	- ૯
૨	૨	- ૦	૧૯	૧૨	- ૦	૩૬	૧૯	- ૧૮
૩	૩	- ૦	૨૦	૧૨	- ૧૨	૩૭	૨૦	- ૩
૪	૪	- ૦	૨૧	૧૩	- ૦	૩૮	૨૦	- ૧૨
૫	૫	- ૦	૨૨	૧૩	- ૧૨	૩૯	૨૦	- ૨૧
૬	૫	- ૧૨	૨૩	૧૪	- ૦	૪૦	૨૧	- ૬
૭	૬	- ૦	૨૪	૧૪	- ૧૨	૪૧	૨૧	- ૧૫
૮	૬	- ૧૨	૨૫	૧૫	- ૦	૪૨	૨૨	- ૦
૯	૭	- ૦	૨૬	૧૫	- ૧૨	૪૩	૨૨	- ૯
૧૦	૭	- ૧૨	૨૭	૧૬	- ૦	૪૪	૨૨	- ૧૮
૧૧	૮	- ૦	૨૮	૧૬	- ૧૨	૪૫	૨૩	- ૩
૧૨	૮	- ૧૨	૨૯	૧૭	- ૦	૪૬	૨૩	- ૧૨
૧૩	૯	- ૦	૩૦	૧૭	- ૧૨	૪૭	૨૩	- ૨૧
૧૪	૯	- ૧૨	૩૧	૧૭	- ૨૧	૪૮	૨૪	- ૬
૧૫	૧૦	- ૦	૩૨	૧૮	- ૬	૪૯	૨૪	- ૧૫
૧૬	૧૦	- ૧૨	૩૩	૧૮	- ૧૫	૫૦	૨૫	- ૦
૧૭	૧૧	- ૦	૩૪	૧૯	- ૦			

प्रासाद उदयमान-४

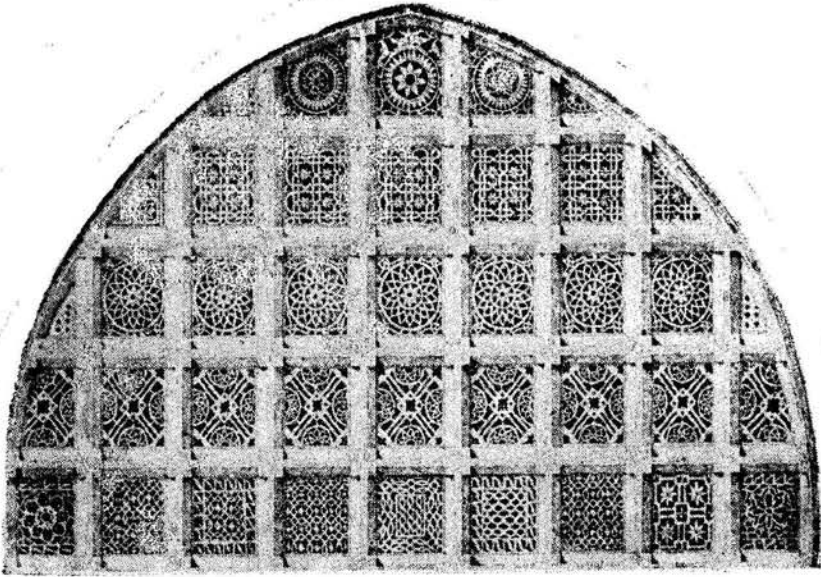
हस्त	ह. अ.	हस्त	ह. अ.	हस्त	ह. अ.
१	१ - ०	१८	११ - ७	३५	१८ - १२
२	२ - ०	१९	११ - १८	३६	१८ - २२
३	३ - ०	२०	१२ - ५	३७	१९ - ८
४	४ - ०	२१	१२ - १६	३८	१९ - १८
५	५ - ०	२२	१३ - २	३९	२० - ४
६	५ - १२	२३	१३ - १२	४०	२० - १४
७	६ - ०	२४	१३ - २२	४१	२१ - ०
८	६ - १२	२५	१४ - ८	४२	२१ - १०
९	७ - ०	२६	१४ - १८	४३	२१ - २०
१०	७ - १२	२७	१५ - ४	४४	२२ - ६
११	८ - ०	२८	१५ - १४	४५	२२ - १६
१२	८ - १२	२९	१६ - ०	४६	२३ - २
१३	९ - ०	३०	१६ - १०	४७	२३ - १२
१४	९ - ११	३१	१६ - २०	४८	२३ - २२
१५	९ - २२	३२	१७ - ६	४९	२४ - ८
१६	१० - ८	३३	१७ - १६	५०	२५ - ६
१७	१० - २०	३४	१८ - २		

३६ मडाव—सिक्पुर.

સીદી સૈયદની બાળી—અમદાવાદ

સીદી સૈયદની બાળી—અમદાવાદ

ઉદયમાનમાં હીનાધિક

અહ્નુલંઘનિકં વાપિ કુર્યાત્ હીનાધિકં તથા ।

આય દોષ વિશુદ્ધયર્થં હસ્વ ષ્ટ્વી ન દૂષયેત્ ॥ ૨૧૧ ॥

ઉપરના માનમાં જે ત્રણ અંશ હોય તેમાં વધતું કરવું ઘટે તે કરવું કારણ કે
આયદોષની વિશુદ્ધિ માટે કરવામાં આવેલ વધ ઘટ દોષ રૂપ થતી નથી. ૨૬૧.

મંડોવર અંગનું પુનર્વિધાન

અંશોદયે ચ કર્તવ્યં પ્રથમં ષટ્ચછાદકમ્ ।

યાવત્સમોદયશ્ચૈવ તાવન્મળંડોવરં કૃતમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

તથાઘછાદ્ય સંસ્થાને દ્વે જંઘે ચ પ્રકીર્તિતે ।

દશજંઘા સ્તથા શેષે શતાર્ધસ્યો દયાન્તિમમ્ ॥ ૨૧૩ ॥

ષટ્ત્રિધં સ્વેદ છાદ્યશ્ચદ્વિ ભૂમ્યોન્તરે મુને ।

ભરણીકોર્ધ્વે મન્વેન્માંચ છાદ્યોર્ધ્વેઽપિ મંચિકા ॥ ૨૧૪ ॥

ન ચ જંઘાપ્રદાતવ્યાં યાવદ્ દ્વાદશ સંસ્થયા ।

કિશ્ચિત્કિ શ્ચઙ્ગવેમ્યુનં કર્તવ્યં ભૂમિકોચ્છ્રયે ॥ ૨૧૫ ॥

શતાર્ધે ચ મહામાનં મહામેરૌ તથાધિકમ્ ।

વિસ્તારશ્ચ તથા વન્મિ શૃણુ ત્વં ઋષિસત્તમ્ ॥ ૨૧૬ ॥

મંડોવરની ઉચ્ચારના પ્રમાણમાં એકથી છ સુધી છબ કરવા અને પ્રાસાદ જેટલો
પહોળો હોય તેટલી જો તેની ઉચ્ચાઈ હોય તે તેવા સમઉદય વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને
મંડોવર કરવો અર્થાત્ એકથી પાંચ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને કૃત મંડોવર જ કરવો.
આથી મોટા માનના પ્રાસાદને પહેલા છબના સ્થાનમાં જે જંઘાઓ કરવી. તથા
પચાસ હસ્ત પહોળા પ્રાસાદના ઉદયમાં ઉપરા ઉપરી દશ જંઘાઓ કરવી, અને
ઉપર નીચેની ભૂમિકાના અંતરમાં છ પ્રકારના ખેટ છાદ્ય અર્થાત્ કૂટ લામસીઓ તથા
મદળો ચુંકા છાદ્ય કરવા, ભરણીના ઘર ઉપર તેમજ છબ ઉપર મંચિકાઓનો ઘર
કરવો અને પ્રાસાદને એક સાથે ઉપરા ઉપરી બાર જંઘાઓથી વધારે કરવી નહિ,
તથા પ્રાસાદની ભૂમિકાઓ એક બીજાથી થોડા થોડા અંશે ક્રમે ક્રમે ઉપરની ઓછી
કરવી. આ મહામાન પચાસ મજ પહોળા તથા મહા મેવાંદિ પ્રાસાદોનું છે. હવે
મંડોવરના અંગોનો વિસ્તાર કહું છું. ૨૬૨ થી ૨૬૬.

१४४ विभाग मण्डोवर थरमान

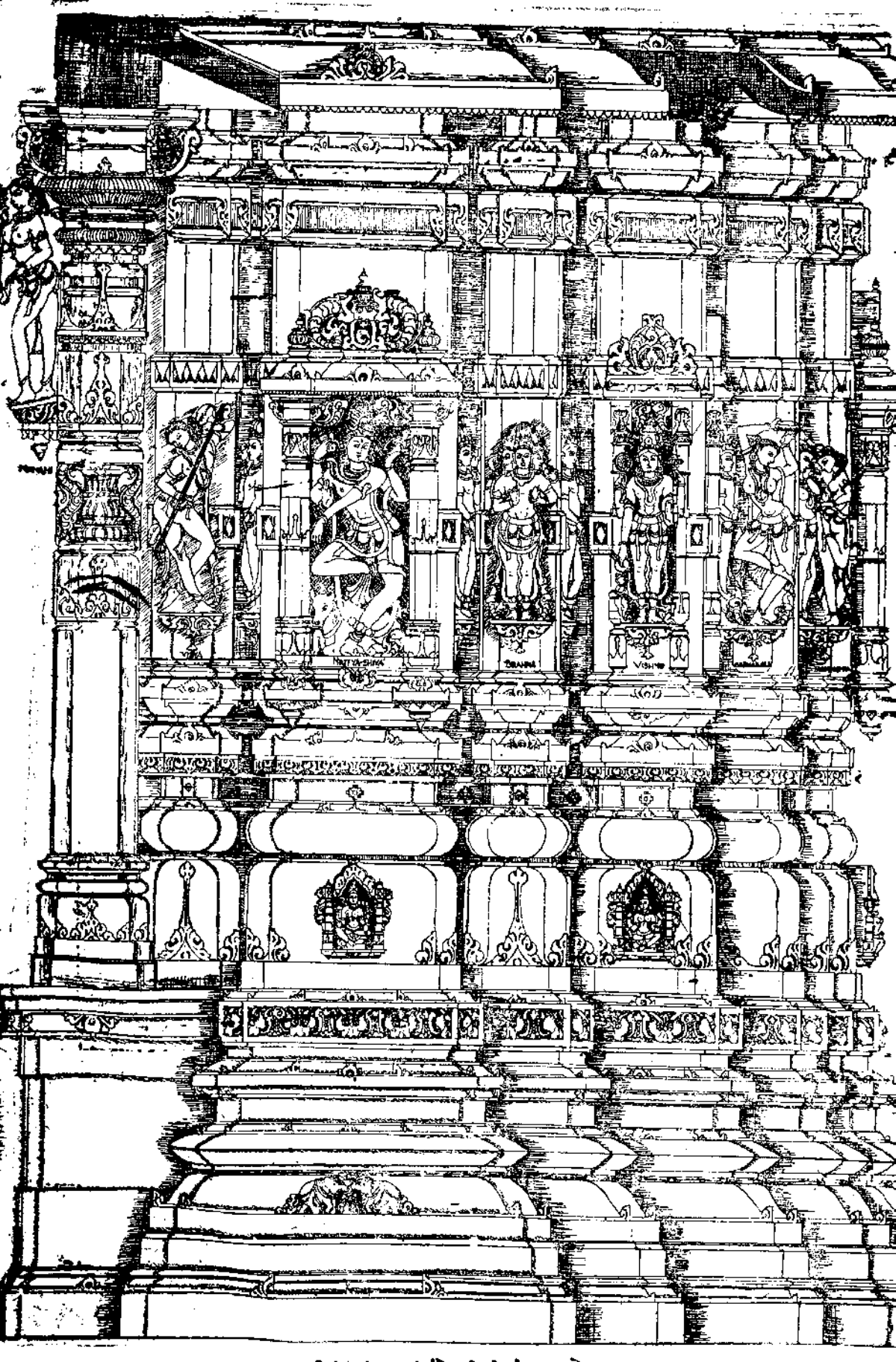
वेदवेदेन्द भक्तु छाद्यान्तं पीठमस्तकात् ।
 खुरकः पञ्चभागः स्याद्विंशतिः कुम्भकस्तथा ॥ २९७ ॥
 कलशोऽष्टो द्वि सार्धन्तु कर्तव्य मन्तरालकम् ।
 कपोतिकाष्ट मञ्चिच कर्तव्या नव भागिका ॥ २९८ ॥
 पञ्चत्रिंशददा जंघा तिथ्यंशैरुद्गमो भवेत् ।
 वसुभिर्भरणिः कार्यो शिरावट्टिर्दिगशका ॥ २९९ ॥
 अष्टांशच कपोतालिविंसार्धमन्तरालकम् ।
 छाद्यं त्रयोदशांशच दश भागो विनिर्गमः ॥ ३०० ॥

पीठना मथाणेथी छल्लना मथाणा सुधी ऐकसे। शुभादीश (१४४) भाग
 करवा. तेमां ५ भाग भरो, २० भाग कुलो, ८ भाग कलशो, २॥ भाग अंतराल,
 ८ भाग कपोताली, ६ भाग मञ्चिका, ३५ भाग जंघा, १५ भाग उद्गम, ८ भाग
 भरणी, १० भाग शिरावट्टी, ८ भाग कपोताली, २॥ भाग अंतराल, १३ भाग छल्ल
 करवुं. १० भाग नीकाणे करवो. २०६ थी ३००

१ खुरक

१४४ विभाग मण्डोवर विभक्तिस्तर प्रमाण

उच्छ्रयां कथिताः पूर्वं प्रासादे नागरामिधे ।
 विभक्ति भाग सङ्ख्यां च कथायामि च साम्प्रतम् ॥ ३०१ ॥
 चतुश्चत्वारिंशदुवतान् स्थापयेदग्रतः क्रमात् ।
 एक हस्तादितो यावत् पंचाशद्वस्तकं भवेत् ॥ ३०२ ॥
 खुरोन्नति पंचभागा दिभागः खुर निर्गमः ।
 अन्तपत्रं च भागार्धं द्वि भाग कर्ण ऊर्ध्वतः ॥ ३०३ ॥
 चिप्पिका सार्धभागा स्यात् सार्धांश कर्णकं भवेत् ।
 तीक्ष्णाग्रं तत्प्रकर्तव्यं पट्टिका द्वय भूषितम् ॥ ३०४ ॥
 पट्टिका पादनिष्कासा सपादांश च कर्णकम् ।
 स्कन्नः कुम्भो मुखाली च कर्णान्ते नद्विनिर्गम् ॥ ३०५ ॥

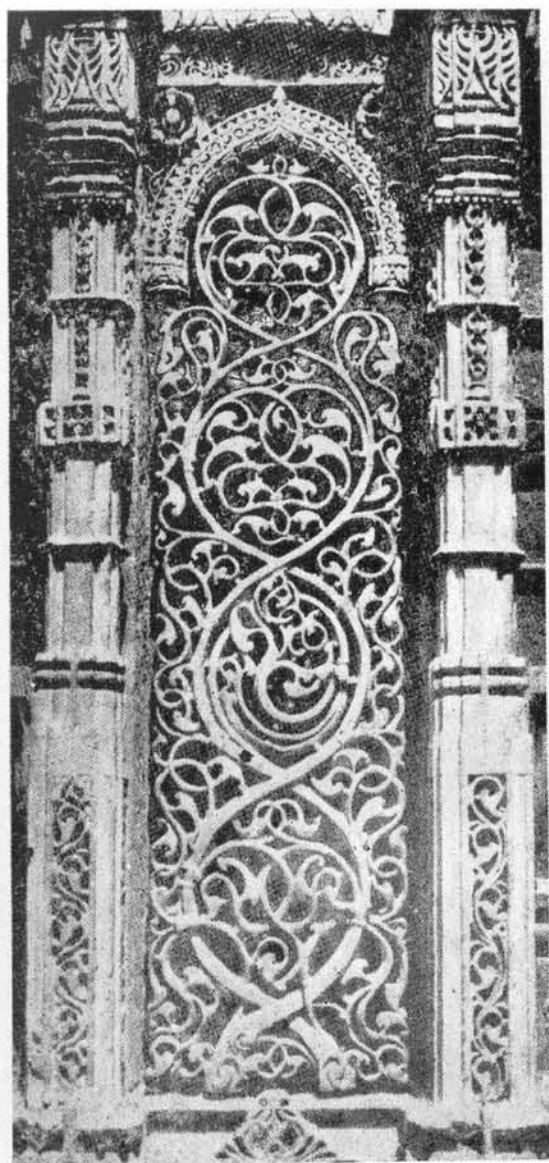
નાગરાદિ બાતીનું ઉદયમાન પૂર્વે-આગળ કહેલ છે, હવે વિભક્તિ અને વિભાગ સંખ્યા કરું છું એક સો ચુંભાલીશ ભાગ કરવા એક હસ્તના પ્રાસાદથી પચાસ હસ્તના પ્રાસાદ સુધી ખુરો પાંચ ભાગ કરવો, બે ભાગ નીકાળો કરવો, અર્ધા ભાગનું અંતરપત્ર, બે ભાગનો કણ, દોઢ ભાગની ચિપ્પિકા કરવી, દોઢ ભાગ કણુક કરવું; કણુકનો અર્ધભાગ બે પટ્ટીઓથી સુશોભિત કરવો અને પટ્ટીકાઓ નીકાળે એક ભાગ રાખવી. કણુક નીકાળે સવા ભાગ કરવું તથા કુંભકની મુખાલી કણુકથી બે ભાગે નીકાળે કરવી. ૧૦૩ થી ૩૦૫.

૨ કુમ્ભક

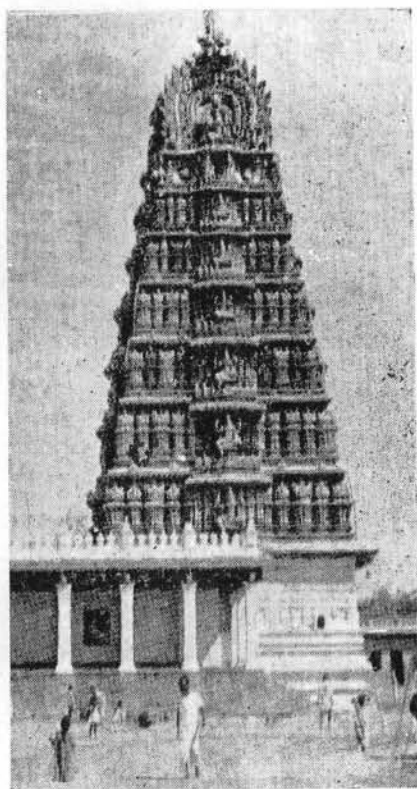
વિંશતિ ભાગ મુત્સેધં તદુર્ધ્વ કુમ્ભકં ન્યસેત્ ।
 માર્ગાર્ધસ્કન્ધ પટ્ટી ચ ચિપ્પિકા ચૈક ભાગિકા ॥ ૩૦૬ ॥
 વૃતાકારં સુલલિતં સ્કન્ધ કુર્યાત્તુ કુમ્ભકે ।
 વિચિત્ર પલ્લવાકીર્ણં ચિપ્પી પત્રાદિ રાજિતમ્ ॥ ૩૦૭ ॥
 પ્રાતર્મધ્યાહ્નપરાસુ બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વરાઃ ।
 ત્રિસન્ધ્યં મદ્રશોભાદ્યં ચિત્રે, પરિકરૈર્વૃતમ્ ॥ ૩૦૮ ॥
 નાસાયાં રૂપ સંઘાટા રથિકા દલ ગર્ભતઃ ।
 મૃગાલપત્ર શોભાદ્યં સ્તમ્ભેષુ તોરણન્યસેત્ ॥ ૩૦૯ ॥
 સર્વે રૂપોપમાઃ કાર્યા વિચિત્રકાર રૂપિણઃ ।
 સુરમાનં યથા ચાદૌ કુમ્ભ માનં તથા ભવેત્ ॥ ૩૧૦ ॥

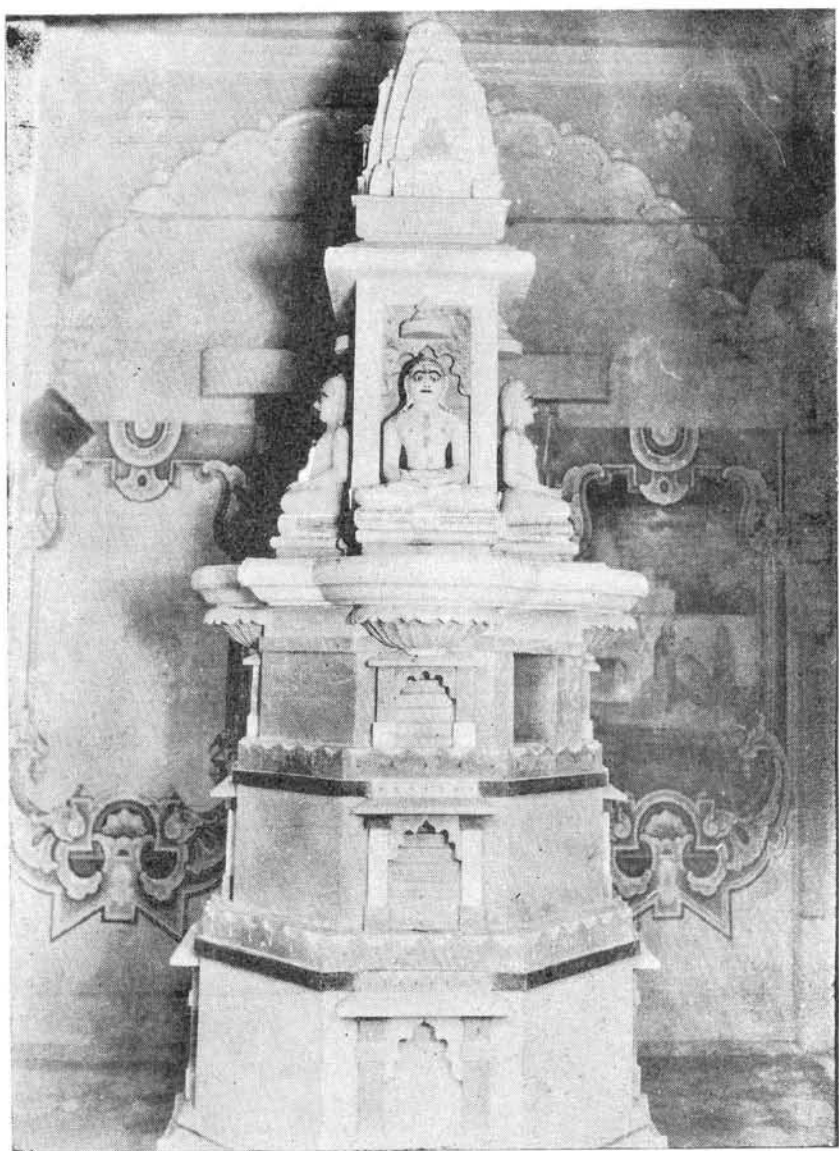
ખુરો ઉપર વીશ ભાગના ઉદય વાળો કુંભાનો થર કરવો, અર્ધા ભાગ સ્કંધ પટ્ટ તથા એક ભાગની ચિપ્પિકા કરવી, કુંભાનું સ્કંધપટ્ટ સુંદર ઝોળાકાર અને વિચિત્ર પલ્લવોથી યુક્ત કરવું, ચિપ્પિકા કમલ પાંખડીઓ યુક્ત કરવી, પહેલી વચલી અને છેલ્લી એમ કુંભામાં ત્રણે બાજુમાં અનુક્રમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રૂદ્રની મૂર્તિઓ કરવી. ત્રિ સંધ્યાનાં સ્વરૂપો વડે ભદ્ર શોભા સંપન્ન તેમજ વિચિત્ર પરિકરોથી યુક્ત કરવું, નાસિકાઓ એટલે કણો પ્રતિરથના ખુણાઓના મધ્ય ગર્ભે રૂપ સંઘાટા એટલે મૂર્તિ યુક્ત કરવા. સ્તંભિકાઓ તોરણ કમળપત્ર તથા કમલદંડથી શોભા યુક્ત કરી ઉપર પ્રમાણે સમગ્ર કુંભો સ્વરૂપમય તથા વિચિત્રકાર સ્વરૂપનો કરવો આદિ ખુરાના માનમાંથી નીકળેલું કુંભાનું પ્રમાણ બજાવું. ૩૦૬ થી ૩૧૦.

રાણી રૂપમતીની મસ્જીદની જાળી-અમદાવાદ

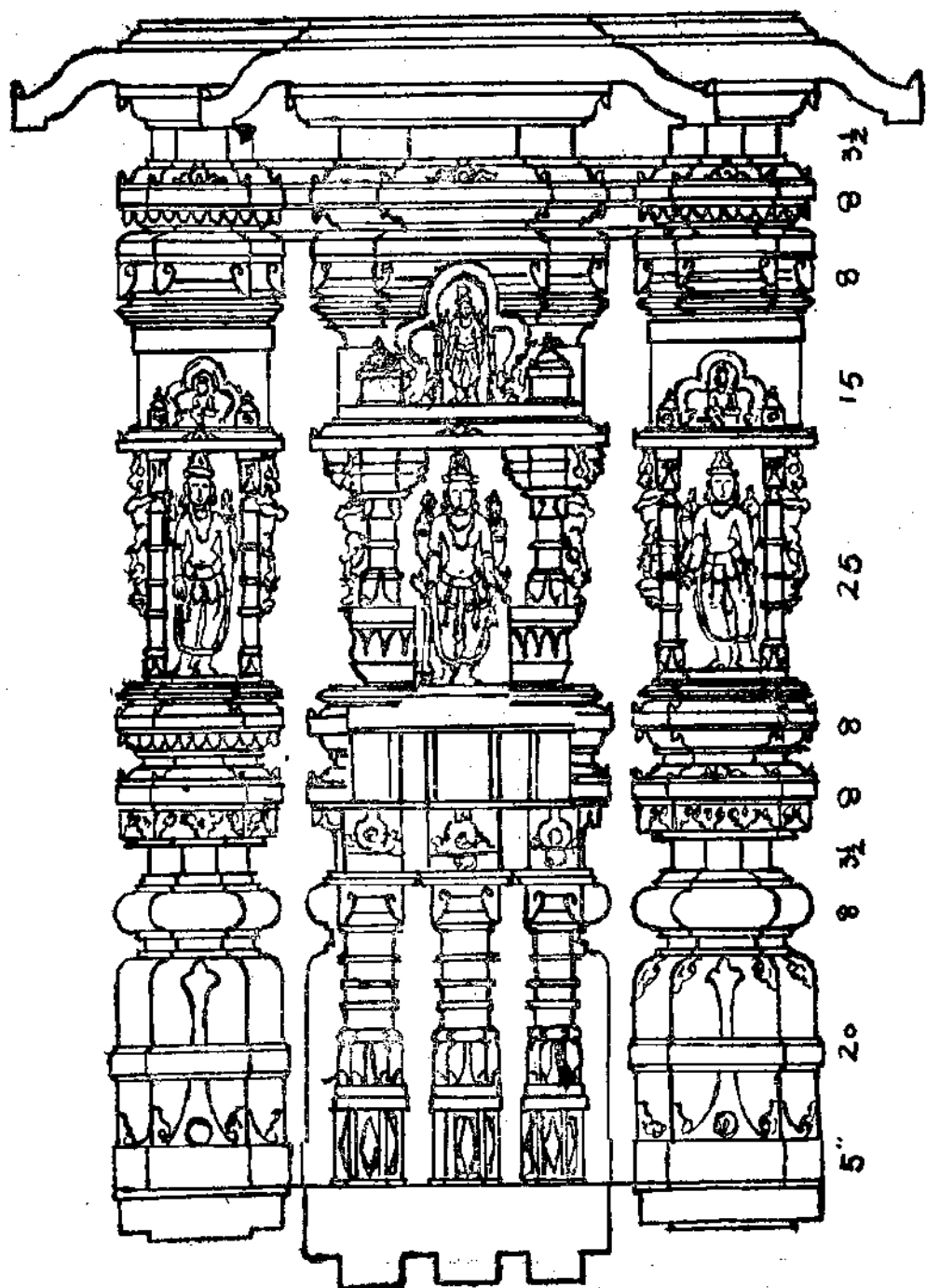
ચામુંડેશ્વરી ટેમ્પલ-મૈસુર.

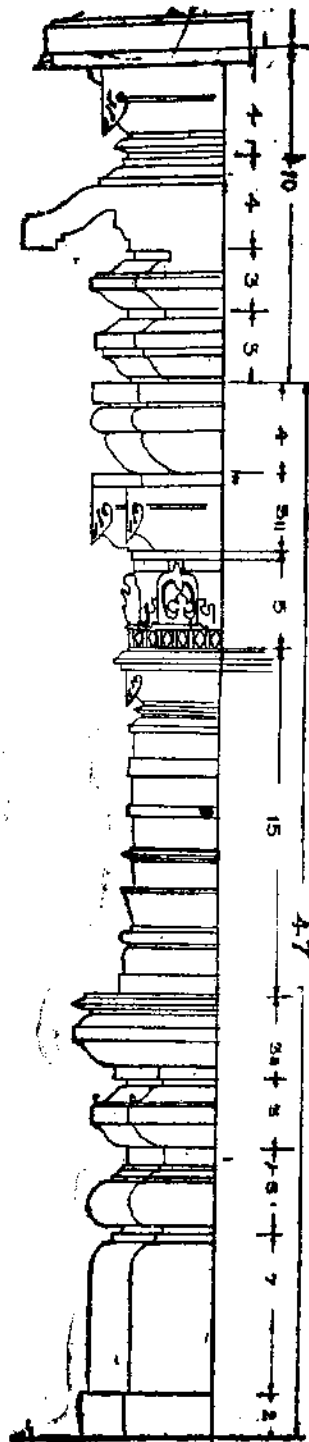
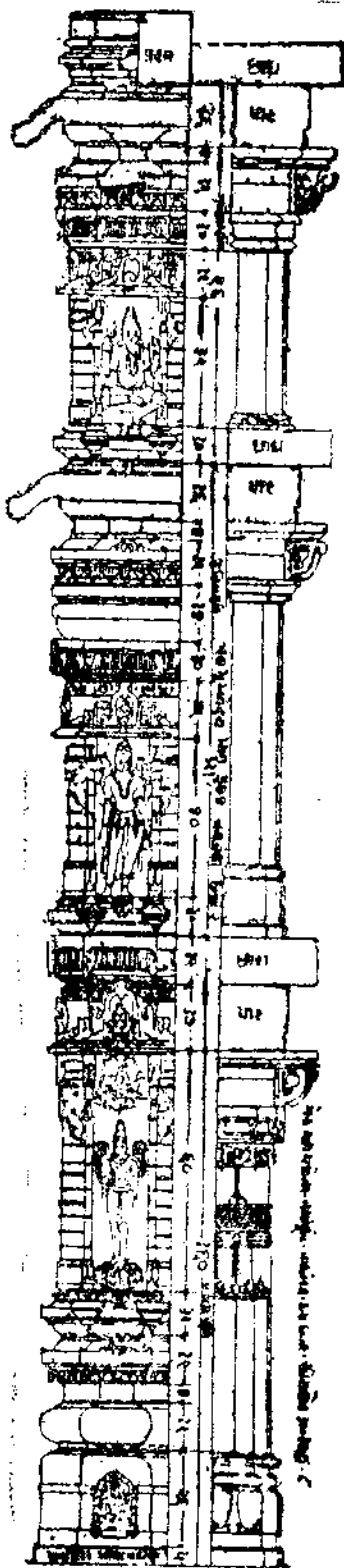

વદવાળુ સમવસરળુ મંદિર.

[એન. સી. સોમપુરા]

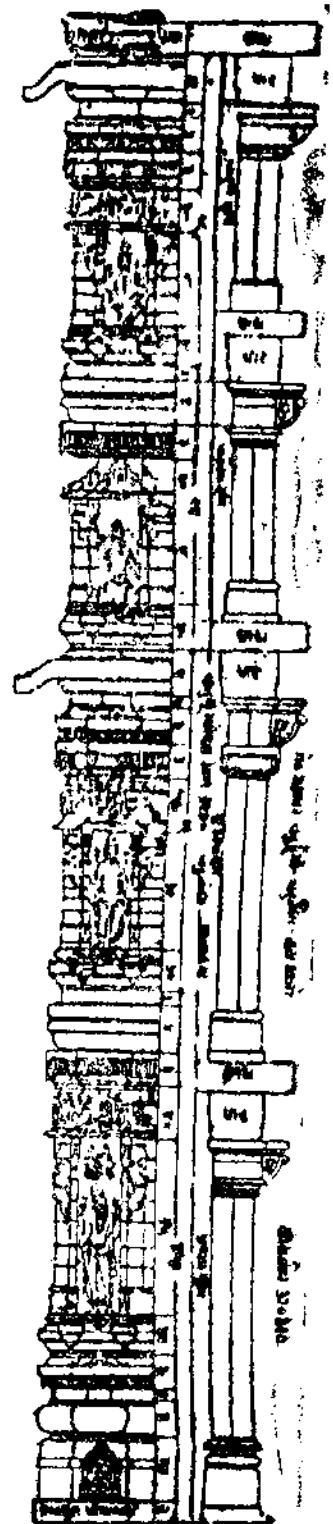

મંડાવર લક્ષણ

अके निवृत्तक
भवा निवृत्तक निवृत्तक

मं ३५२ लक्ष्य

૩-૪ કલશ-અંતરપટ્ટ

કલશં ચાષ્ટભાગૈઃ સ્યાદેકાશા મધ્ય ચિષ્પિકા ।
 વૃત્ત ચ ષટ્ભાગ મુક્તં ભાગાર્ધે ઊર્ધ્વ ચિષ્પિકા ॥ ૩૧૧ ॥
 પટ્ટિકા બન્ધશોભાઢ્યાં નૈકરત્નૈઃ સમાકુલા ।
 અન્તઃપટ્ટ સાર્ધદ્વયં પુષ્પકાદિ વિભૂષિતમ્ ॥ ૩૧૨ ॥

કુંભા ઉપર આઠ ભાગનો કલશ કરવો તેનો છ ભાગનો મધ્ય ભાગ ચિષ્પિકાઓથી ગોળ કરવો તેના ઉપર એક ભાગની ચિષ્પિકા કરવી, તથા તેના ઉપર એક ભાગની ચિષ્પિકા કરવી. નાના પ્રકારના રત્નયુક્ત અને શોભા સંપન્ન પટ્ટ બંધ કરવો ને પુષ્પના આકારથી દિવ્ય શોભાવાળું અઢી ભાગનું અંતરપટ્ટ કરવું. ૩૧૧, ૩૧૨.

૫ કપોતાલી

કપોતાલીચાષ્ટ ભાગા ભાગાર્ધ સ્કંધપટ્ટિકા ।
 સ્કન્ધઃ સપાદ દ્વયંશ સ્ત્વેકપાદા મુલપટ્ટિકા ॥ ૩૧૩ ॥
 કાર્યકર્ણો દ્વિ ભાગશ્ચ સ્કન્ધઃ સાર્ધદ્વયોન્નતઃ ।
 ભાગાર્ધ સ્કન્ધપટ્ટી ચ કર્તવ્યા મધ્યવ્યવતય ॥ ૩૧૪ ॥
 મુલાપટ્ટાદધોઽગ્રે તુ કર્તવ્યાશ્ચ ગગારકાઃ ।
 સમતાગ્ર વિધાતવ્યા સ્તરાહુગુલ વિદાંશકૈઃ ॥ ૩૧૫ ॥
 ઊર્ધ્વ સ્કંધો વિધાતવ્યો દલાનાં ગર્ભ મદ્રતઃ ।
 ઠકારા મુલ લ્હમોર્ધ્વે કપોતાલીત્વિતાસ્તિ ॥ ૩૧૬ ॥

કપોતાલી આઠ ભાગની કરવી, તેમાં અર્ધા ભાગની સ્કંધપટ્ટીકા, સવા બે ભાગનો સ્કંધ, ચા ભાગની મુખપટ્ટીકા, બે ભાગનો કર્ણ (વચલી પટ્ટી) અને સ્કંધ બહાર નીકળતો અઢી ભાગનો કરવો, અર્ધા ભાગનો સ્કંધ પટ્ટ મધ્યે અવ્યક્ત કરવો મુખપટ્ટી કરવી, તેમાં નીચેના અગ્રભાગે ગગારક કરવા અને તે બધા આગળના ભાગે ચાર ચાર ભાગે સરખા કરવા. હલના ગર્ભમાંથી નીકળતો ઉર્ધ્વ સ્કંધ કરવો તથા કપોતાલીના હરેક અંગના મધ્ય ગભે ઉપર ઠગારિકા કરવી. ૩૧૩ થી ૩૧૬.

૬ મશ્ચિકા

મશ્ચિકાશ્ચ પ્રવક્ષ્યામિ વ્યક્તિસ્તુ નવ ભાગતઃ ।
 અન્તઃપટ્ટ સપાદ વા પાદોનં કામરૂપકમ્ ॥ ૩૧૭ ॥

પટ્ટિકાભાગપાદેન સ્કન્ધ શ્રૈવ દ્વિ ભાગિકઃ ।

મુખપટ્ટી ભવેત્પાદા સપાદઃ કર્ણ એવ ચ ॥ ૩૧૮ ॥

સપાદશ્ચ ભવેત્સ્કન્ધઃ પાદાચાન્તરપટ્ટિકા ।

કર્ણિકંસાર્ધ ભાગં ચ પાદા નિર્વાણપટ્ટિકા ॥ ૩૧૯ ॥

કપોતાલી યુક્તિ સૂત્રે કારયેત ગગારકાન્ ।

જહ્વાસ્તમૈર્નિર્ગમાઢ્યા મરણી લમ્બનાકૃતિઃ ॥ ૩૨૦ ॥

હવે મંચિકામાં કરવાના ઘાટો કહું છું. મંચિકા નવ ભાગ ઉચી કરવી, તેમાં સવા ભાગનું અંતરપત્ર, પોણા ભાગનું કામરૂપ, પા ભાગની પટ્ટીકા, બે ભાગનો સ્કંધ પા ભાગની મુખપટ્ટી, સવા ભાગનો સ્કંધ, સવા ભાગની અંતરપટ્ટી, અઘો ભાગનું કણ્ઠ અને પા ભાગની નિર્વાણપટ્ટીકા કરવી, કપોતાલી સૂત્રે ગગારકો કરવા જંધાના થાંભલા નીકળતા રાખવા અને તેની નીચે હુંબો ગોળાકાર લટકતી કરવી. ૩૧૭ થી ૩૨૦.

૭ જહ્વા

કાર્યા તદુર્ધ્વે જહ્વાચ પञ્ચત્રિંશત્સમુચ્છિતા ।

બ્રમ નિર્માણતઃ સ્તમૈર્નાસિકોપાઙ્ગકાલના ॥ ૩૨૧ ॥

મૂલના સાસુ સર્વાસુ સ્તમ્ભૈઃ સ્યુશ્વતુરશ્રિકાઃ ।

ગજશ્ચ સિંહવ્યાલેશ્ચ મકરૈઃ સમલંકૃતાઃ ॥ ૩૨૨ ॥

કર્ણેશ્વષ્ઠો ચ દિક્પાલાઃ પ્રાચ્યાદિષુ પ્રદક્ષિણમ્ ।

નરેશ પશ્ચિમે ભદ્રે હ્યન્ધકૈઃ સહ દક્ષિણે ॥ ૩૨૩ ॥

ચન્દ્રસ્ય ચોતરે દેવી દંદૂનન સુ શોભિતાઃ ।

વીતરાગે ચ શાશનદેવ્ય શ્રૈવ દિશા પ્રતિ ॥ ૩૨૪ ॥

વારિમાર્ગે મુનીદ્રાંસ્તુ પ્રલીનાંશ્ચ તપઃ સુચ ।

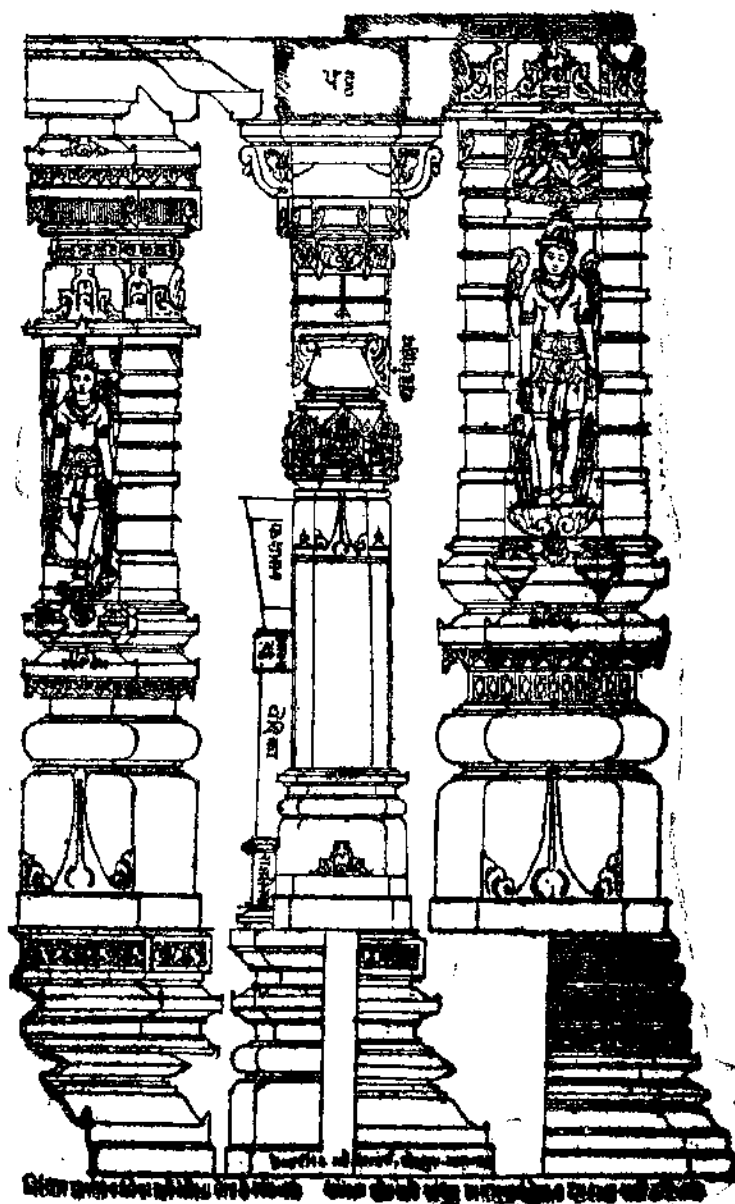
ગવાશ્વાકારભદ્રે તુ કૂર્યાન્નિર્ગમ ભૂષિતાન્ ॥ ૩૨૫ ॥

નાનાભરણકૈઃ સ્તમૈસ્તિલકચ્છાદ્ય ભૂષિતાઃ ।

બ્રહ્માવિણ્ણુ મહેશ્વાદ્યા હસ્તિકા વલ્ળૈર્યુતાઃ ॥ ૩૨૬ ॥

મંચિકા ઉપર પાંત્રીશ ભાગના ઉદયમાને જંધા કરવી, ગોળાકાર થાંભલીઓ સહિત નાસિકાઓના ફાલનાઓ કરવા, અધી મૂલ નાસિકાઓમાં થાંભલીઓની ચોડીઓ કરવી, અને તે હસ્તી, સિંહ અને વ્યાલ (શાસ) તથા મકરોથી અલંકૃત કરવી,

જ'વાના કણોમાં પૂર્વાદિકમથી અષ્ટદિક્ષાલો કરવા, પશ્ચિમ ખાબુના ભદ્રમાં નટશ (નૃત્ય કરતા શિવ), દક્ષિણમાં અંબકાસૂરની સાથે લડતા શિવ અને ઉત્તરે અંડદૈત્યનો નાશ કરતી તથા દંબદ્રાઓથી શોભિત મુખવાળી દેવી કરવી. વીતરાગ પ્રાસાદે ભદ્રે શાસનદેવ કરવા. પ્રતિરથમાં સૂત્રદેવો તથા દિશાધિપો કરવા, વારી માગોમાં તપમાં ધ્યાનાવસ્થિત થયેલા મુનિઓ કરવા, ભદ્રમાં ગવાક્ષો કરવા અને તે નિકાળે સુશોભિત તથા નાના ભરણુ યુક્ત સ્તંભો, તિલક, તોરણ છાલો, અર્ધ ગોળાકાર તોરણો, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ આદિ દેવોને કરવા. ૩૨૧ થી ૩૨૬.

૮ ઉદ્ગમ

પશ્ચદશોત્તરઃ કાર્યં ઉદ્ગમઃ સર્વં કામદઃ ।
 છાદ્યં ભાગં તથાર્ધં ચ કપોતાલી તદુર્ધ્વતઃ ॥ ૩૨૭ ॥
 પાદચ્છાન્તરપત્રં ચ સાર્ધં પંચોદ્ગમોદયઃ ।
 દ્વિતીયશ્ચોદ્ગમઃ કાર્યઃ સાર્ધાષ્ટાંશઃ સમુચ્છિતઃ ॥ ૩૨૮ ॥
 અન્તઃ પત્રી ચ ભાગાર્ધં તત્પ્રમાણા મ્લકારિકા ।
 ગ્રાસસ્ય પટ્ટીકા કાર્યા ત્રિમિભાગૈઃ સમુચ્છિન્ના ॥ ૩૨૯ ॥
 ચિત્રાણી કપિ રૂપાણિ નિર્ગમોદ્ગમકર્ણિકે ।
 દલરૂપાશ્ચોત્પતન્તિ વીક્ષન્તે ભાવ રૂપકા ॥ ૩૩૦ ॥

ઉદ્ગમ ભાગ પંદરનો ઊંચો કરવો, અર્ધો ભાગનું છબ્બુ, પા ભાગની કપોતાલી
 પા ભાગનું અંતરપત્ર અને સાડાપાંચ ભાગનો પહેલો ઉદ્ગમ ઊંચો કરવો, ખીલો
 ઉદ્ગમ સાડા આઠ ભાગનો ઊંચો કરવો, અર્ધો ભાગનું અંતરપત્ર અને અર્ધો ભાગની
 અંધારિકા કરવી, ગ્રાસપટ્ટી ઊંચી ત્રણ ભાગની કરવી, ઉદ્ગમના નીકાળે કર્ણિકાઓ
 કરવી, વિચિત્રરૂપોના કપિઓ (વાંદરાઓ) કુદા કુદ કરતા કરવા તથા નાના પ્રકારના
 ભાવો બતાવતા માલુમ પડે તેવા સ્વરૂપો સમૂહ રૂપે કરવા. ૩૨૭ થી ૩૩૦.

૯ મરણી

મરણ્યષ્ટાંશકોત્સેવી અધશ્છન્દં તુ વૃત્તકમ્ ।
 ઉદ્ગમે ગ્રાસપટ્ટી ચ મરણી સ્વીન્ધ પટ્ટિકા ॥ ૩૩૧ ॥
 વૃતાકાશઃ પ્રકર્તવ્યાઃ સમપત્રા ચ નિર્ગમે ।
 પાદોનાશં કામરૂપં પાદં સ્યાત્ સ્કંધપટ્ટીકા ॥ ૩૩૨ ॥
 ચિપ્પિકા ચાર્ધભાગા સ્યાત્ સપાદા કર્ણપાલિકા ।
 પટ્ટીકાન્તર પટ્ટી ચ પાદપાદં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૩૩ ॥
 સ્કંધઃ કાર્યો દ્વિભાગશ્ચ ભાગાર્ધં કર્ણપાલિકા ।
 પટ્ટીકાન્તરપટ્ટી ચ પાદપાદં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૩૪ ॥
 માગાર્ધં ચ ભવેત્સ્કન્ધઃ કર્ણપાદોનમાગિકઃ ।
 અન્તપત્રં ચાર્ધભાગં કર્તવ્યં સર્વં કામદમ્ ॥ ૩૩૫ ॥

નાસોપાદ્મેષુ સર્વેષુ પલ્લવાઃ કામરુપિણં ।

અશોકપલ્લવાકારાઃ કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ॥ ૩૩૬ ॥

તમાલપત્રકા કારાઃ કર્ણક સ્કન્ધવન્ધકાઃ ।

તદાલીનાકાર પત્રેર્વક કસ્યોર્ધ્વં સમાર્ગકૈઃ ॥ ૩૩૭ ॥

ભરણી આઠ ભાગની કરવી અને ભરણીનો નીચેનો છંદ ગોળાકાર કરવો, નીકળતી આસપટ્ટી તેમજ ભરણીની સ્કંધાવટી ગોળ કરવી, સમગ્ર ભરણી ગોળાકાર કરવી નહિ, નીકાળે સમઢલ કરવી, પોણા ભાગનું કામરૂપ, પા ભાગની સ્કંધપટ્ટીકા, અર્ધા ભાગની ચિપ્પિકા, સવા ભાગનું કણુક તથા પા પા ભાગની પટ્ટીકા, અને અંતરાલ કરવું. બે ભાગનો સ્કંધ, અર્ધા ભાગનું કણોત્પલ અને પટ્ટીકાની અંતરાલ પા પા ભાગની કરવી, અર્ધા ભાગનો સ્કંધ, પોણા ભાગનું કણું કરવું, અર્ધા ભાગનું અંતરપત્ર કરવું. તે સર્વ કામનાને આપનાર છે. નાસિકાઓના સર્વ ઉપાંગોમાં કામ રૂપ પલ્લવો કરવા તે આશોપાલવના પત્રના જેવા આકૃતિ યુક્ત કરવા તે સર્વ કામનાને આપવાવાળા છે, કણુકમાં તમાલ પત્રના આકારના ભરણીના ઉપરના ગોળ ભાગે કણુકમાં લીન થતા પત્રોથી સ્કંધના બંધકો-બંધો કરવા. ૩૩૬ થી ૩૩૭.

૧૦ પટ્ટયુક્તા શિરોવટી

શિરોવટી દિગ્ભાગો સમુચ્છાદ્યે પ્રકીર્તિતા ।

મારપુતલિકા યુક્તાં ત્રિભાગૈસ્તાં ચ કારયેત્ ॥ ૩૩૮ ॥

પાદોનસ્તુ ભવેત્સ્કન્ધઃ કર્ણઃ પાદો ન ભાગિકઃ ।

અન્તઃ પત્રં ચાર્ધભાગં કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ॥ ૩૩૯ ॥

તદૂર્ધ્વે વ ભવેત્પટ્ટં ભાગૈઃ પંચગિરાચ્છિન્નમ્ ।

તન્નરકેન ચ સંયુક્તં યુક્તા લંઙ્ગાર ભૂષિતમ્ ॥ ૩૪૦ ॥

શીરોવટીનો ઉદય દશ ભાગનો કરવો, તેમાં ત્રણ ભાગની ભાર પુતલિકાઓ યુક્ત કરવી, પોણા ભાગનો સ્કંધ, પોણા ભાગનો કણું અને અર્ધા ભાગનું અંતરપત્ર કરવું, તે સર્વકામનાઓને આપનાર છે, તેના ઉપરના ભાગે પટ્ટ કરવો, ગોળાધમાં શિરોવટી ભાગ પાંચની કરવી, અને તેને તંત્ર યુક્ત પ્રયુક્ત મોતીના અલંકારોથી વિભૂષિત કરવી. ૩૩૮ થી ૩૪૦.

૧૧-૧૨ કપોતાલ્યા માલા

તદૂર્ધ્વં તુ કપોતાલી પૂર્વમાન પ્રકલ્પિતા ।

સાર્ધં દ્વયં ચ તત્પટ્ટં કર્તવ્યં સર્વ કામદમ્ ॥ ૩૪૧ ॥

શિરોવટીના ઉપર કપોતાલી પૂર્વાન પ્રમાણે કરવી. અંતરપત્ર અઢી ભાગનું કરવું તે સર્વ કામનાઓને આપનાર છે. ૩૪૧.

૧૩ છાદ્ય

કૂટછાદ્યોત્સેધમાનં સ્યાત્રયોદશ ભાગતઃ ।
 ભાગાર્ધં સ્કન્ધપટ્ટી ચ સ્કન્ધ શ્રૈવ ત્રિભાગિકઃ ॥ ૩૪૨ ॥
 ભાગાર્ધં મુખપટ્ટી ચ છાદ્યોત્સેધો ગુણશકઃ ।
 એક ભાગા દણ્ડિકા ચ અર્ધ ચાન્તર પત્રિકા ॥ ૩૪૩ ॥
 કર્ણ સપાદ ભાગશ્ચ સ્કન્ધ શ્રૈવ દ્વિભાગિકઃ ।
 સ્કન્ધ પટ્ટી ભાગપાદા કર્તવ્યા સર્વ કામદા ॥ ૩૪૪ ॥
 કપોતાલ્ય ગ્રનિષ્કાસં કુર્યાત્તુ દશ ભાગિકમ્ ।
 ચતુર્ભાગ મધઃ સ્કન્ધ સાર્ધ ચ મણિ બન્ધકમ્ ॥ ૩૪૫ ॥
 તતૂલ્યાગ્રે ચિપ્પિકા તુ કર્તવ્યા સર્વ કામદા ।
 ઉચ્છયં કથન્વિષ્યામિ શૃણુ ચૈકાગ્રમાનસઃ ॥ ૩૪૬ ॥
 કામરૂપં ભવેદ્ ભાગં પદિકા સ્કન્ધ પટ્ટિકા ।
 ભાગાર્ધં ચિપ્પિકાં કુર્યાત્ પાદં ચ મુખ પટ્ટિકામ્ ॥ ૩૪૭ ॥
 કર્ણો દ્વિ ભાગ इत्यુક્તો ભાગાર્ધં દણ્ડકં મતમ્ ।
 મણિબન્ધસ્થ સંસ્થાને ત્રિભાગં સારિલમ્બનમ્ ॥ ૩૪૮ ॥
 પટ્ટિમ ભાગેઃ પ્રવેશઃ સ્થાત્ પોડશાંશેષે નિર્ગમ્ ।
 વાર્યન્તરં ચ પટ્ટિભાગૈઃ પ્રવેશઃ પટ્ટિમરેવ ચ ॥ ૩૪૯ ॥
 સ્વકે સ્વકે ચ સ્થાને ચ વૃદ્ધલ્લયુ ક્રમે સ્તથા ।
 મક્તિપાદ પોડશાંશે પૃથુત્વ મુદ કાન્તરે ॥ ૩૫૦ ॥

કૂટછાદ્યની ઊંચાઈ તેર ભાગ કરવી, તેમાં અર્ધો ભાગની સ્કંધપટ્ટી, ત્રણ ભાગનો સ્કંધ, અર્ધો ભાગની મુખપટ્ટી, ચાર ભાગનો છાદ્યનો ઉદય. એક ભાગ ઢંડિકા, ચાર ભાગ અંતરપત્રિકા, સવા ભાગનો કર્ણ, બે ભાગનો સ્કંધ, અને પા

ભાગની સ્કંધપટ્ટી કરવી, તે સર્વ કામનાઓને આપનાર છે, કપોતાદ્વીથી છાદનો નિર્ગમ દશ ભાગ કરવો, છાદ નીચેનો સ્કંધ ચાર ભાગનો કરવો અને મણિબંધ દોઢ ભાગનો કરવો, મણિબંધના અગ્ર ભાગે તેના બરાબર ચિપ્પિકા કરવી, તે સર્વ કામદા બનુવી, હવે છાદના ઉપરના ભાગનું પ્રમાણ કહું છું તે એકાગ્ર ચિત્તથી શ્રવણ કર:-

કામરૂપ ભાગ એક, પા ભાગની સ્કંધપટ્ટી, અર્ધા ભાગની ચિપ્પિકા, પા ભાગની મુખપટ્ટીકા, બે ભાગનો કણ અને અર્ધા ભાગનો ઢંડક કરવો, તથા મણિબંધના સ્થાને ત્રણ ભાગનું સારિલંબન કરવું, છ ભાગનો છાદનો પ્રવેશ કરવો અને નિર્ગમ દશ ભાગ કરવો, વારિમાર્ગ છ ભાગનો અને પ્રવેશ પણ છ ભાગનો કરવો, પોત પોતાના સ્થાનમાં સ્થિત થયેલ સમગ્ર સ્વરૂપ ક્રમપણે બલ આપનાર છે અર્થાત્ પ્રાસાદને મુજબૂત કરનાર છે, ભાગના સોળમાં ભાગે પાણિતારની પહોળાઈ કરવી. ૩૪૨ થી ૩૫૦.

ચતુઃ પ્રકાર જહ્વા

નાગરી ચ તથા લાટી વૈરાટી દ્રાવિડી તથા ।

શુદ્ધા તુ નાગરી સ્વ્યાત પરિકર્મ વિવર્જિત ॥ ૩૫૧ ॥

સ્ત્રીયુગ્મ સંયુતા લાટી વૈરાટી પત્ર સહકુલા ।

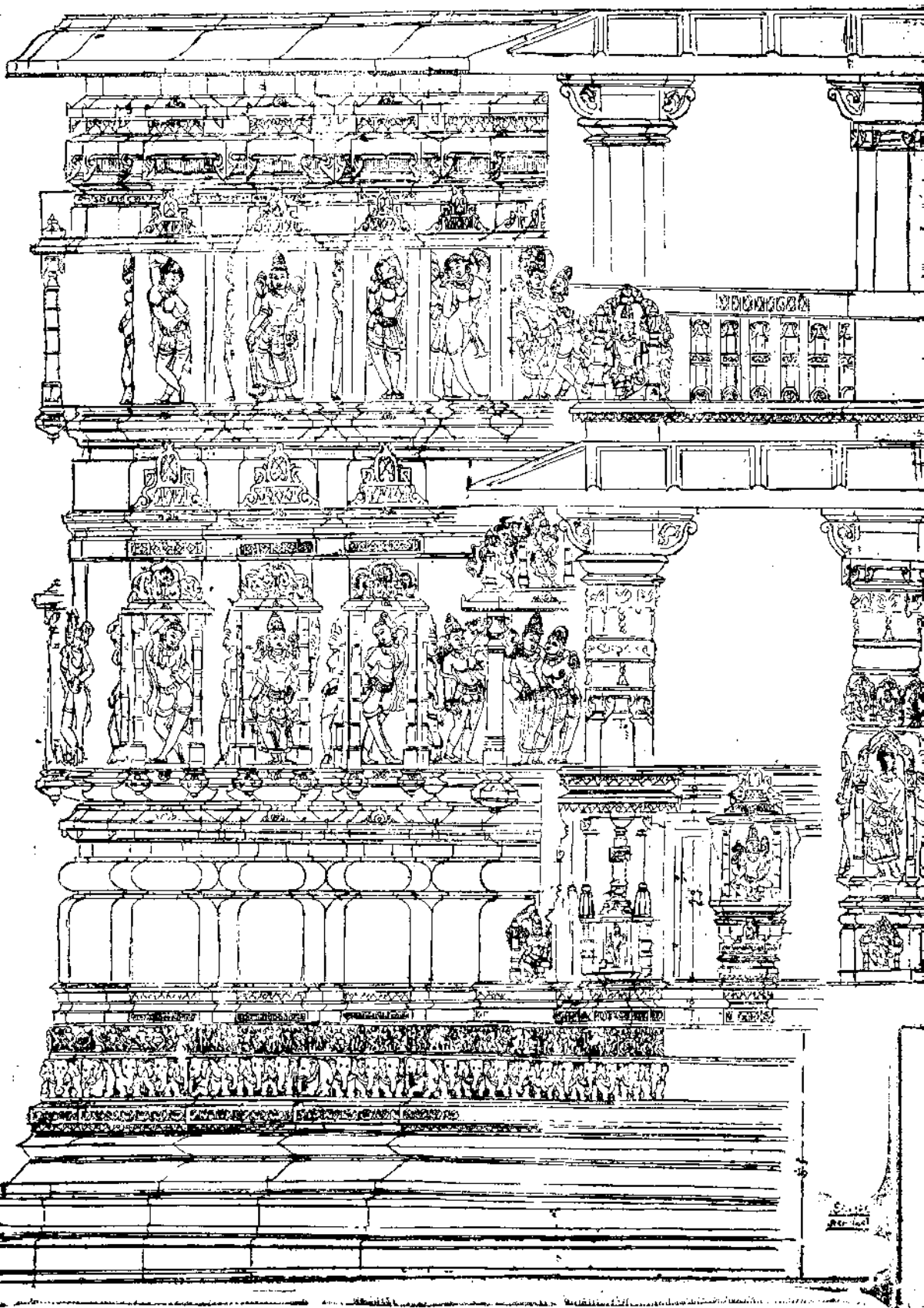
મક્કરી બહુલાકાર્યા જંઘા ચ દ્રાવિડી સદા ॥ ૩૫૨ ॥

નાગરી મધ્યદેશેષુ લાટી લાટે પ્રકીર્તિતા ।

દ્રાવિડી દક્ષિણે દેશ વૈરાટી સર્વ દેશજા ॥ ૩૫૩ ॥

નાગરી, લાટી, વૈરાટી અને દ્રાવિડી એ ચાર પ્રકારની જંઘા છે. તેમાં નાગરી જંઘા ૩૫ વગરની અને શુદ્ધ છે, લાટી જંઘા સ્ત્રી યુગલ વાળી, વૈરાટી જંઘા પત્રોથી વ્યાપ્ત બનાવેલી અર્થાત્ પત્રોના બુધ વાળી, અને દ્રાવિડી જંઘા ઘણી મંજરી-ઓવાળી કરવી, મધ્ય પ્રદેશમાં નાગરી, લાટદેશમાં લાટી, દક્ષિણ દેશમાં દ્રાવિડી અને સર્વ દેશોમાં વૈરાટી જંઘા કરવી. ૩૫૧ થી ૩૫૩.

મેરુ મળ્ડોવર માન

મેરુ મળ્ડોવરે મંચી ભરણ્યુર્ધ્વેઽષ્ટભાગિકા ।
 પશ્ચર્વિંશતિકા જહ્વા ઉદ્ગમશ્ચ ત્રયોદશ ॥ ૩૫૪ ॥
 અષ્ટાંશા ભરણી શેષં પૂર્વવત્ કલ્પયેત્ સુધીઃ ।
 સપ્ત ભાગા ભવેન્મશ્ચી કુટ છાદ્યસ્ય મસ્તકે ॥ ૩૫૫ ॥
 ષોડશાંશા પુનર્જહ્વા ભરણી સપ્ત ભાગિકા ।
 શિરાવટી ચતુર્ભાગા પટ્ટઃ સ્યાત્ પશ્ચ ભાગિકા ॥ ૩૫૬ ॥
 સૂર્યશૈઃ કૂટછાદ્યં ચ સર્વં કામ ફલપ્રદમ્ ।
 કુમ્ભકસ્ય યુગાંશેન સ્થાવરાણાં પ્રવેશકઃ ॥ ૩૫૭ ॥

પ્રથમ એકસો ચુંભાલીશ ભાગના મંડોવરની ભરણીની ઉપર આઠ ભાગ મંચ, પચ્ચિશ ભાગ જંઘા, તેર ભાગ ઉદ્ગમ અને આઠ ભાગની ભરણી કરવી, ભરણીની ઉપર શિરાવટી કેવાલ અંતરાલ અને છાદ્ય એકસો ચુંભાલીશ ભાગના મંડોવર માને કરવું. છાદ્ય ઉપર ફરી સાત ભાગની મંચી, સોલ ભાગની જંઘા, સાત ભાગની ભરણી, ચાર ભાગની શિરાવટી, પાંચ ભાગનો કેવાલ અને બાર ભાગનું છાદ્ય કરવું, આ મેરુ મંડોવર બધા ઈન્છત ફલ આપનાર છે. ઉપર થરોનો પ્રવેશ કુંભાના ચોથે ભાગે કરવો, અર્થાત્ કુંભાના ઉઠ્યના ચાર ભાગ કરી તેમાનો એક ભાગનો દરેક થરોનો નિર્ગમ કરવો.

મેરુ મંડોવરમાં બે ત્રણ જંઘા હોય છે, મેરુ મંડોવરમાં ઉપર મુજબ મંડોવર કર્યા પછી મંચીથી ઉપરના થરો શરૂ થાય છે. મેરુ મંડોવરમાં ઉપર થરોમાં ખુરો, કુંભો, કલશ, અંતરાલ અને કેવાલ એ પાંચ થર બનતા નથી. તેનું પ્રમાણ ઉપર મુજબ છે. ૩૫૪ થી ૩૫૭.

સામાન્ય મળ્ડોવર

શિરાવટ્યુદ્ગમો મશ્ચી જહ્વા રુપાણિ વર્જયેત્
 અલ્પદ્રવ્યે મહત્પુણ્યં કથિતં વિશ્વકર્મણા ॥ ૩૫૮ ॥

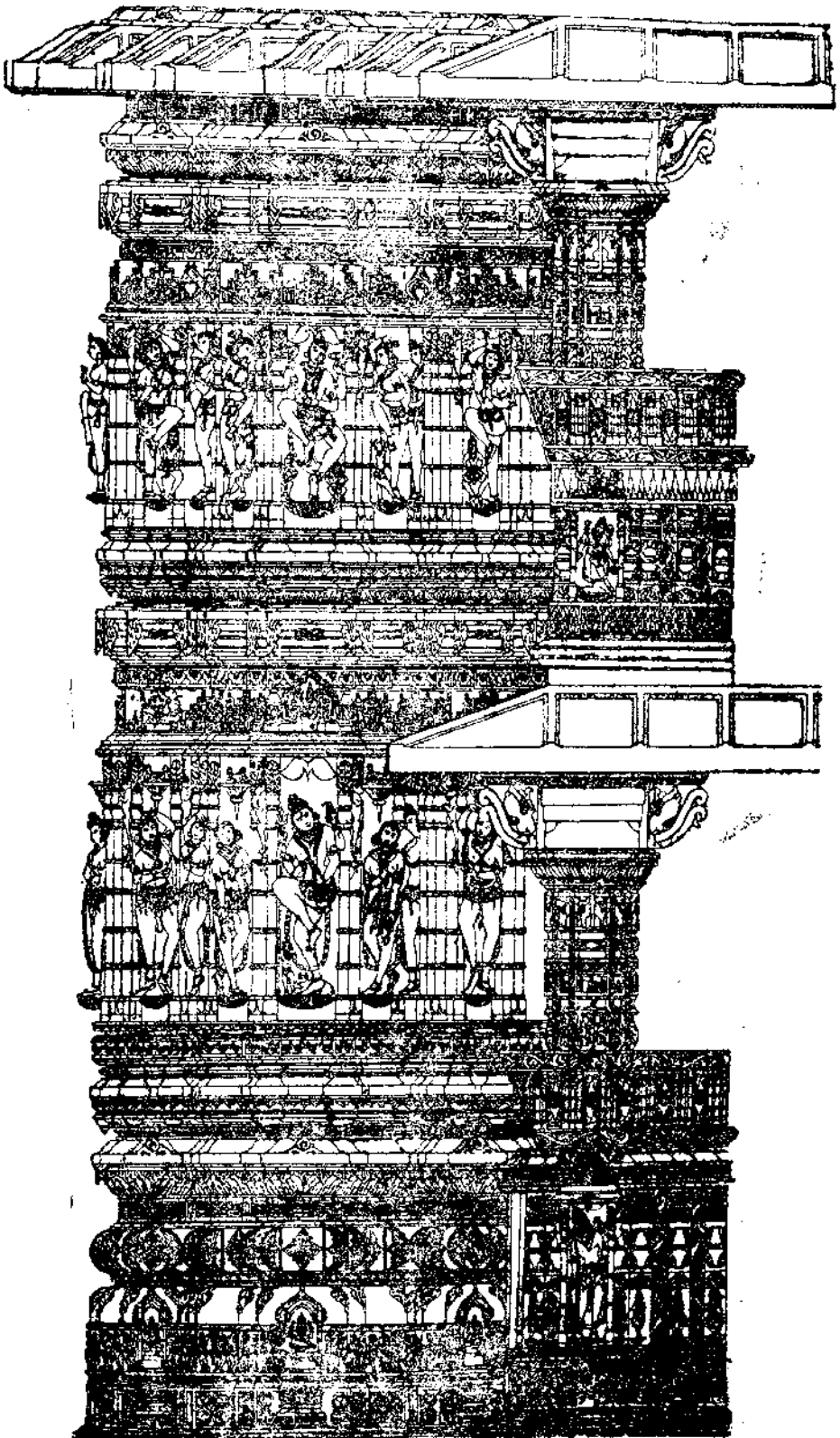
શિરાવટી, ઉદ્ગમ (ડોલીઓ) મંચી અને જંઘામાં રૂપો નહિ બનાવવા, તે અલ્પ દ્રવ્યે મહાન પૂણ્ય થાય છે. તેમ વિશ્વકર્માએ કહેલ છે. ૩૫૮.

મળ્ડોવર થર સમસૂત્રે

કુંભાદિ સ્થાવરાણાં ચ નિર્ગમઃ સમસૂત્રતઃ ।

પીઠસ્ય નિર્ગમો બાહ્યે તથૈવાચ્છાદકસ્ય ચ ॥ ૩૫૯ ॥

કુંભાદિ થરો નિર્ગમે ઓલંગો એક સૂત્રે કરવા અને પીઠ તથા છાદ્યનો નિર્ગમ કુંભાદિથી બહારના ભાગે નીકળતો કરવો. ૩૫૯.

૧૦૮ વિભાગ મળ્ડોવર

સુરશ્ચ ચતુર્ભાગં કુમકં દશપશ્ચકમ્ ।
 પ્રવેશશ્ચ ચતુર્ભાગં સ્કન્ધં ચ પત્રં સંયુતમ્ ॥ ૩૬૦ ॥
 કલશશ્ચ ષડ્ભાગં ત્રિભાગાન્તર પત્રકમ્ ।
 કપોતાલી ચ ષડ્ભાગા મશ્ચિકાપિ તથૈવ ચ ॥ ૩૬૧ ॥
 દ્વાત્રિશ ત્યાદિકોચ્છ્રાયા કાર્યાં જંઘા વિચક્ષણૈઃ ।
 ઉદ્ગમં ચૈત્ર ષડ્ભાગા કપોતાલી ષડેવ તુ ॥ ૩૬૨ ॥
 ત્રિ ભાગાન્તર પત્રં ચ કર્તવ્યં ચ વિચક્ષણૈઃ ।
 શૂટ છાદ્યશ્ચ દિગ્ભાગં સપ્ત ભાગાદિ નિર્ગમઃ ॥ ૩૬૩ ॥

એકસો આઠ ભાગના મ'ડોવરમાં આર ભાગનો ખુરો, અને પંદર ભાગનો કુંભો કરવો. કુંભાના ઘાટ આર ભાગ અંદર પેસતો કરવો તથા સ્કન્ધ પદ્મના પાંદડાથી અલંકૃત કરવો, છ ભાગનો કલશ, ત્રણ ભાગની અંતરાલ, છ ભાગની કપોતાલી, છ ભાગની મંચી કરવી, બુદ્ધિમાનોએ બત્રીશ ભાગની જંઘા કરવી, અગિયાર ભાગનો દોલીઓ કરવો પાંદરા અને આસ્ર સુખોથી સુશોભિત કરવો, છ ભાગની બરણી, છ ભાગની કપોતાલી અને ત્રણ ભાગની અંતરાલ કરવી, છબ્બ દશ ભાગનું કરવું અને સાત ભાગથી વધારે નીકળતું કરવું. ૩૬૦ થી ૩૬૩.

૨૭ વિભાગ મળ્ડોવરમાન

પીઠતા છાદ્ય પર્યન્તં સપ્ત વિંશતિ ભાજિતે ।
 દ્વાદશ સુરકાદીનાં ભાગ સંખ્યા ક્રમેણ ચ ॥ ૩૬૪ ॥
 સ્યાદક વેદ સાર્ધાર્ધ સાર્ધ સાર્ધાષ્ટમિ સ્ત્રિમિઃ ।
 સાર્ધ સાર્ધાં ધેં ભાગદ્વિ દ્વયં શૈર્વિ નિર્ગમઃ ॥ ૩૬૫ ॥

પીઠથી છાદ્ય સુધીના સત્યાવીશ ભાગ કરવા, તેમાં ખુરાદિ બાર થરોની ભાગ સંખ્યા નીચે મુજબ બંધવી. ૧ ખુરો, ૪ કુંભો, ૧૧ કલશ, ૦૧ અંતરાલ, ૧૧ દેવાલ ૧૧ મંચી, ૮ જંઘા, ૩ ઉદ્ગમ, ૧૧ બરણી, ૧૧ દેવાલ, ૦૧ અંતરાલ, ૨૧ છાદ્ય તથા નિર્ગમ એ ભાગ કરવું. ૩૬૪, ૩૬૫.

१६९ विभाग मण्डोवर

पुनरेव प्रवक्ष्यामि क्षुरक ऋतु भागतः ।
 त्रयो विंशत्कंभकश्च कलशो दश सार्द्धकः ॥ ३६६ ॥
 अतः पत्र चतुर्भागं नवसार्द्धा कपोतिका ।
 मङ्घ्रिका दश सार्द्धा च वेद वेदा च जंघिका ॥ ३६७ ॥
 सार्द्धैकोन विंशतिश्च कर्तव्यो व्युदमो बुधैः ।
 भरणी द्वादश भागा दश भागा मथोतिका ॥ ३६८ ॥
 अंतःपत्रं चतुर्भागा षोडशांशं तु छाद्यकम् ।
 निर्गमो दश भागेन एवं ज्ञातसु शिल्पिमिः ॥ ३६९ ॥

ऐक्यसो षोडश सीतेर भागनो म'डोवर कर्तुं छुः:- छ भागनो धुरो, त्रेवीश
 भागनो कुंभो, साडादस भागनो कलश, चार भाग अंतराल, साडा नव भागनो
 डेवाण, साडा दश भाग म'थिका, यु'म्मादीश भागनी ज'घा, साडी षोडशीश भागनो
 उद्गम, चार भागनी भरणी, दश भागनो म'डाडेवाल, चार भागनो अंतराल अने
 सोण भागनु' छाद्य, दश भाग नीकणतुं ज्ञानवान् उत्तम शिल्पीये करवुं. ३६६ थी ३६८.

चतुर्मुख प्रासाद ५७ विभाग मण्डोवर

चतुर्मुखे तु प्रासादे मण्डोवर मतः शृणु ।
 क्षुरकश्च द्वि मि भर्गैः कुभकः सप्त एव च ॥ ३७० ॥
 कलशश्च त्रिभागोच्छो भागैकान्तर पत्रकम् ।
 कपोताली त्रि भागेन चार्ध वै त्वंतरालकम् ॥ ३७१ ॥
 मञ्चिकाया स्त्रि भागाश्च जंघा पञ्चदशोत्तमा ।
 उद्गमः पञ्च भागाश्च त्रि भागा भरणी भवेत् ॥ ३७२ ॥
 अर्धं मन्तर पत्रं वै चतुर्भिश्च शिरावटी ।
 तेषा चतुर्मुखानां च प्रासाद छादनं शुभम् ॥ ३७३ ॥
 कपोताली त्रिभागा च माला च त्रयमेव च ।
 चतुर्भिः कूटछाद्यं च प्रहारो वेदसंज्ञकः ॥ ३७४ ॥

હવે ચતુર્મુખ પ્રાસાદને કરવાનાં મંડોવરતું પ્રમાણ સાંભળો. ૨ ભાગ પુરો ૭ કુંભો, ૩ કલશ, ૧ અંતરાલ, ૩ કપોતાલી, ૦૧ અંતરાલ, ૩ મંથિકા, ૧૫ જંઘા, ૫ દોદીયો, ૩ ભરણી, ૦૧ અંતરપત્ર, ૪ સિરાવટી, ચતુર્મુખ પ્રાસાદને શિરાવટીના મથાળે ઢાંકી દેવો શુભ છે. છાદન કર્યા પછી ૩ કપોતાલી, ૩ માલા કેવાલ, ૪ છાદ કરવું. પ્રહાર (નીકાળે) ૪ ભાગ કરવું. ૩૭૦ થી ૩૭૪.

ગર્ભગૃહોચ્છયમાનમ્

વિશ્વકર્મોવાચ —

ગર્ભગૃહ પ્રમાણં ચ વિશ્વકર્મવચોયથા ।

તથાતે સમ્પ્રવક્ષ્યામિ શૃણુત્વમપરાજિત ॥ ૩૭૫ ॥

કુમ્ભીતુ કુમ્ભકે જ્ઞેયા સ્તમ્ભો જ્ઞેયસ્તથોદ્ગમઃ ।

મરણં મરણી જ્ઞેયા કપોતાલી તથા શિરઃ ॥ ૩૭૬ ॥

અધસ્તાત્ કૃટછાદ્યસ્ય કુર્યાત્પટ્કસ્ય પેટકમ્ ।

અર્ધોદયે કરોટં ચ કર્તવ્યં વિધિ પૂર્વકમ્ ॥ ૩૭૭ ॥

વિશ્વકર્મા ગર્ભગૃહ પ્રમાણ કહે છે, હવે તું અપરાજિત સાંભળ. કુંભ કુંભા બરાબર, સ્તંભો ઉદ્ગમ બરાબર, ભરણી બરાબર ભરણી કપોતાલી બરાબર શિર્ષક (સર) અને કૃટ છાદ પટ સાથે કરવું, અને અર્ધ ભાગે વિધિપૂર્વક, વિતાન કરવો. ૩૭૫ થી ૩૭૭.

ઉદમ્બરં તથા વક્ષ્યે કુમ્ભિકાન્તં તદુચ્છયઃ ।

તસ્યાર્ધેન ત્રિ ભાગેન પાદો ન રહિતં તથા ॥ ૩૭૮ ॥

ઉત્કંચતુર્વિધ શસ્ત્રં કુર્યાન્નૈવમુદુમ્બરમ્ ।

અત્યુત્તમાશ્વ ચત્વારો ન્યુનાદુષ્યા તથાધિકા ॥ ૩૭૯ ॥

ઉદંબર કુંભા બરાબર કરવો, અર્ધ ભાગે ત્રીજા ભાગે ચોથા ભાગે એ ચાર પ્રમાણો ઉદંબરના બાણવા, તે મુજબ નીચે કરવો, અત્યુત્તમ એ ચાર પ્રમાણ છે. તેથી ન્યુન અધિક દોષિત છે. ૩૭૮, ૩૭૯.

સ્વરકોર્ધ્વર્ધ્વઽચન્દ્ર સ્સ્યાત્ તદુર્ધ્વં સ્યાદુદુમ્બરઃ ।

ઉદુમ્બરાર્ધેવ્યંશે વા પાદેવા ગર્ભ ભૂમિકા ॥ ૩૮૦ ॥

મણ્ડપેષુ ચ સર્વેષુ પીઠાન્તે રક્ત ભૂમિકા ।

એવા યુક્તિ વિધાતવ્યા સર્વ કામ ફલો દયા ॥ ૩૮૧ ॥

પુરા બરાબર અર્ધચંદ્ર તેને ઉપર ઉઠાવે, ઉઠાવેથી અર્ધ, ત્રી ભાગે અથવા ચોથા ભાગે નીચી ગર્ભગૃહની ભૂમિ રાખવી. સર્વ મંડપની ભૂમિ પીઠ બરાબર અને રંગ મંડપની ભૂમિ પીઠના અંતે કરવી, એ રીતે યુક્તિ અને વિધિથી કરવું જેથી સર્વ કામ ફલ આપે. ૩૮૦, ૩૮૧.

પ્રાસાદ રચના

પ્રાસાદાનાં સમસ્તાનાં વિમક્તિ ગર્ભ મિત્તિઃ ।

ગર્ભ મધ્યે સર્વતશ્ચ દેવતાઃ ક્રમતઃ સ્થિતાઃ ॥ ૩૮૨ ॥

ચતુરશ્ચે આયતે ચ વૃત્તે વૃત્તાયતે તથા ।

અષ્ટાશ્ચે ચ તથા પ્રોક્તો ગર્ભ પ્રાસાદ રૂપતઃ ॥ ૩૮૩ ॥

સમસ્ત પ્રાસાદની ગર્ભગૃહ અને ભિત્તિની વિભક્તિ બાબતી, ગર્ભ મધ્યે ક્રમે સર્વ દેવો સ્થિત કરવા ચોરસ, લંબચોરસ, ગોળ, લંબગોળ અને અષ્ટાંશ આ પ્રમાણે ગર્ભ અને પ્રાસાદનું એકરૂપ બાબતું. ૩૮૨, ૩૮૩.

પ્રતિમા પાદ સંસ્થાનમ્

વ્રહ્મસ્થાનાદિ ગર્ભ ચ મિત્તિ પર્યન્ત મેઘલમ્ ।

મળ્ડલં ભવનાકારં વિમક્તિ ક્રમહન્દતઃ ॥ ૩૮૪ ॥

અષ્ટા વિંશતિ સહસ્રાકં મધ્યગર્ભાનુરૂપતઃ ।

ક્રમાદેકૈક દેવાનાં નિવાસો મળ્ડલે સ્થિતિઃ ॥ ૩૮૫ ॥

ગર્ભગૃહ પ્રદ્ધ સ્થાન એટલે મધ્યેથી ભિત્તિ સુધી મેખલા કરવી, મંડલા સ્થાન છંદ મુજબ વિભક્તિ ભાગ કરવા ગર્ભ મધ્યેથી પાછળની ભિત્તિ સુધી અઠ્યાવીશ સંખ્યાથી ભાગ કરવા, દરેક મંડલના પદે એકેક દેવનો નિવાસ બાબતો. ૩૮૪, ૩૮૫.

પ્રથમં મળ્ડલં ચૈવ યદ ભવેદ ગર્ભ મધ્યતઃ ।

શિવસ્ય પરમં સ્થાનં તન્મેરોરિવ મધ્યતઃ ॥ ૩૮૬ ॥

યર્વૈર્યવાદ્વૈસ્તુ કિશ્ચિત્ કુર્યાદીશાનમાશ્રિતમ્ ।

સમસ્તૈવ મળ્ડલાર્ધ તતઃ સૂત્રેષુ દેવતાઃ ॥ ૩૮૭ ॥

પ્રથમ મંડલ જે ગર્ભગૃહના મધ્યથી આરંભ થાય છે. તેમાં શિવનું પરમ શ્રેષ્ઠ સ્થાન, ભૂમિના મધ્યમાં જેમ મેરુનું સ્થાન છે તેમ બાબતું. યવ અથવા અર્ધ યવ કિયિત્ ઇશાન ઠેાણું તરફ સ્થાન રાખવું. ત્યારપછી મંડલો ઉપર એક સૂત્રમાં સર્વ દેવતાઓ બેસાડવા. ૩૮૬, ૩૮૭.

પાદપદ્માગ્ર સંસ્થાને સ્વકીય પદ મધ્યતઃ ।

પદસ્ય ગર્ભ સંસ્થાને પાર્શ્વગર્ભાદિકમ્ ॥ ૩૮૮ ॥

કર્ણ પિપ્પલિકાદ્ધત્રં ભૂજગર્ભે તુ સંસ્થિતમ્ ।

પાદ ગુલ્ફગર્ભ સુત્રે પદગર્ભેષુ દેવતા ॥ ૩૮૯ ॥

ચરણ કમલના અગ્રસ્થાનનાં મધ્યમાં તેમજ મૂર્તિના ચરણના મધ્ય ભાગમાં પદના ગર્ભ સ્થાનમાં, પડખેના ગર્ભમાં તેમજ હુળાના ગર્ભમાં કાનપિપ્પલિકાસૂત્ર એટલે કાનની છુટના ગર્ભમાં પાદ ગુલ્ફ પગની છુટીના ગર્ભમાં એક સૂત્રે અને પદોના ગર્ભ દેવોને સ્થાપવા. ૩૮૮, ૩૮૯.

દ્વિતીયે હેમગર્ભશ્ચ નકુલી શસ્ત્ર ત્રીયકે ।

ચતુર્થે ચૈવ સાવિત્રી રુદ્રસ્સ્યાત્ પञ્ચમેપદે ॥ ૩૯૦ ॥

ષષ્ઠે તથા ષણ્મુખશ્ચ સપ્તમેચ પિતામહઃ ।

અષ્ટમે વાસુદેવશ્ચ નવમે ચ જનાર્દન ॥ ૩૯૧ ॥

વિશ્વદેવાશ્ચ દશમે અગ્નિરકાદશેતથા ।

દ્વાદશે ભાસ્કરશ્ચૈવ દુર્ગા ચૈવ ત્રયોદશે ॥ ૩૯૨ ॥

ચતુર્દશે વિઘ્નરાજો ગ્રહા પંચદશેતથા ।

પોદશે માતૃકાશ્ચૈવ ગણાસ્સપ્તદશે તથા ॥ ૩૯૩ ॥

અષ્ટાદશે ભૈરવશ્ચ ક્ષેત્રપાલતતોઽધિકે ।

યક્ષરાજો વિંશતિકે હનુમાનેકવિંશકે ॥ ૩૯૪ ॥

દ્વાવિંશે ચ મૃગુશ્ચૈવ ધોરશ્ચૈવ તતોઽધિકે ।

ચતુર્વિંશે ભવદ્ દૈત્યો રાક્ષસપદેઽધિકે ॥ ૩૯૫ ॥

વિશાચશ્ચૈવ પદ્વિંશે ભૂતાનિ ચ તથાઽપરે ।

તદગ્રેચ પદં શૂન્યં ક્રમેણ મण्डलस्थिताः ॥ ૩૯૬ ॥

ખીળ પદમાં હિરણ્યગર્ભ, ત્રીજામાં નકુલીશ, ચોથામાં સાવિત્રી, પાંચમામાં રૂદ્રમૂર્તિ, છઠ્ઠામાં કાર્તિકસ્વામી સાતમામાં પિતામહ, આઠમાં વાસુદેવ, નવમા પદમાં જનાર્દન, દશમાં પદમાં વિશ્વદેવ, અગિયારમાં અગ્નિ. બારમાં પદે સૂર્ય, તેરમાં દુર્ગા, ચૌદમાં વિઘ્નેશ, પંદરમાં નવગ્રહો, સોળમાં માતૃકાઓ સત્તરમાં ગણો અઠારમાં ભૈરવ ઓગણીશમાં ક્ષેત્રપાલ, વીશમાં યક્ષરાજ, એકવીશમાં હનુમંત, બાવીશમાં ભૃગુ, તેવીશમાં ધોર, ચોવિશમાં દૈત્ય, પચીશમાં રાક્ષસ, છવીશ પદમાં વિશાચ, સત્તાવીશમાં ભૂતો અને તેની આગળનું પદ એટલે અઠાવિશનું શૂન્ય જાણવું. આ પ્રમાણે અષ્ટકમે મંડલમાં દેવો સ્થાપવા. ૩૯૦ થી ૩૯૬.

વિષ્ણુ સ્થાને ઉમાદેવી બ્રહ્મસ્થાને સરસ્વતી ।
 સાવિત્રી મધ્યદેશે તુ લક્ષ્મી સર્વત્રદાપયેત્ ॥ ૩૯૭ ॥
 વિતરાગો વિઘ્નરાજે યથોત્કં જિનશાસને ।
 માતૃમણ્ડલ મધ્યે તુ સમસ્તાં દેવતાસ્તથા ॥ ૩૯૮ ॥

વિષ્ણુ સ્થાનમાં ઉમાદેવી, બ્રહ્માના સ્થાને સરસ્વતી, મધ્ય પદમાં સાવિત્રી, સર્વત્ર સર્વ પદોમાં લક્ષ્મીદેવી સ્થાપવા, વિઘ્નરાજના સ્થાનમાં વીતરાગએ જિન શાસનના દેવો, માતૃપદ મધ્યે સમસ્ત દેવો સ્થાપવા. ૩૯૭, ૩૯૮.

પર્યઙ્કાસનોર્ધ્વસ્થાનિ વિષ્ણુ રૂપાણિયાનિ ચ ।
 વિષ્ણુ સ્થાને જલશાયી વારાહસ્તપદે સ્થિતઃ ॥ ૩૯૯ ॥
 વિષ્ણુ રૂપાણિ સર્વાણિ નવમે ચ પદે તથા ॥
 કલ્કી ચ સમાણશ્ચ પદે વારાહકે તથા ॥ ૪૦૦ ॥
 અર્ધ નારીશ્વરંદેવં રુદ્ર સ્થાને ચ સ્થાપયેત્ ।
 સાતમે બ્રહ્મ સંસ્થાને મિશ્રમૂર્તિ ચ સ્થાપયેત્ ॥ ૪૦૧ ॥
 ત્રિદેવં મિશ્રયેશ્ચૈવ હરિહર પિતામહમ્ ।
 ચન્દાર્ક પિતામહં ચ સ્થાપયેદ્ ભાસ્કરે પદે ॥ ૪૦૨ ॥
 અતઃ પરંતુયે દેવા ગ્રન્થે પૂજતા મહત્તરૈઃ ।
 સાન્નિધ્યં સર્વકાલે તુ પરિકરસ્ય ચ દાપયેત્ ॥ ૪૦૩ ॥

પર્યંકાસન ઉપર સૂતેલા શેષશાયી ભગવાન અને વિષ્ણુના દશ અવતારના સ્વરૂપો વિષ્ણુ સ્થાનમાં સ્થાપવા, તથા વારાહ સ્થાપવા, નવમા પદમાં વિષ્ણુની સર્વ પ્રકારની મૂર્તિઓ સ્થાપવી, અને વારાહના સ્થાનમાં અશ્વ સાથે કલ્ક અવતારની મૂર્તિ સ્થાપવી, રુદ્રના સ્થાનમાં અર્ધનારેશ્વર, વિષ્ણુ સ્થાનમાં હરિ શંકર અને ઉમાની મૂર્તિ સ્થાપવી, સાતમા બ્રહ્માના સ્થાનમાં મિશ્રમૂર્તિ (ત્રણ દેવોની જોડી મૂર્તિ) દત્તાત્રય, ત્રિદેવના સ્થાનમાં હરિ, હર અને પિતામહ, સૂર્યના પદમાં પિતામહ ચંદ્ર અને સૂર્ય, બ્રહ્માના સ્થાનમાં ચાર વેદો તથા સૂર્યના સ્થાનમાં ઋષિઓની સ્થાપના કરવી. આ સિવાય જે દેવો અન્ય ગ્રંથોમાં કહેલા અને તેજસ્વી હોય તેમને પરિકર (મંડલ)માં સર્વકાલ જેના સાન્નિધ્યમાં તેઓ રહેતા હોય તેના પદમાં સ્થાપવા. ૩૯૯ થી ૪૦૩.

ઝર્મજ્ઞના પાછળ ભીતિથી મધ્યગર્ભ સુધી ૨૮ વિભાગ દેવસ્થાન.

૨૮	૦
૨૭	ભૂતો
૨૬	પિશાચ
૨૫	રાક્ષસ
૨૪	દૈત્ય
૨૩	દોર
૨૨	ભૂયુ
૨૧	હનુમંત
૨૦	યક્ષરાજ
૧૯	ક્ષેત્રપાલ
૧૮	ભૈરવ
૧૭	ગણેશ
૧૬	માતૃકાઓ
૧૫	નવચંદ્રો
૧૪	વિદ્યેશ
૧૩	દુર્ગા
૧૨	સૂર્ય
૧૧	અગ્નિ
૧૦	વિશ્વદેવ
૯	જનાર્દન
૮	વાસુદેવ
૭	પિતામહ
૬	કાર્તિક સ્વામી
૫	ક્રમમૂર્તિ
૪	સાવિત્રી
૩	નકુલિશ
૨	હેમવર્ભ
૧	શીવ ૦ દ્વિત

પદ સ્થાન

આચાર દિનકર

યક્ષ
દેવતાઓ
બ્રહ્મા વિષ્ણુ જીન
શિવમૂર્તિ
શિવલિંગ

પાંચભાગ

દ્વિતીયમત સમરાંગણ સૂત્રધાર

સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
શીવ

અર્ધમાં છ ભાગ

સમરાંગણ સૂત્રધાર

પિશાચ
રાક્ષસ
દૈત્યો
ગંધર્વો
યક્ષો
સૂર્ય
ચંડિકા
વિષ્ણુ
બ્રહ્મા
શિવ

દશભાગ

અગ્નિ પુરાણ

૦
સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
સર્વ દેવ
શિવ ૦ લિંગ

ચાર ભાગ

દેવોના પદસ્થાન અન્ય ગ્રન્થ

પટ્ટાધો યક્ષભૂતાદ્યાઃ પટ્ટાગ્રે સર્વ દેવતાઃ ।

તદગ્રે વૈષ્ણવં બ્રહ્મા મધ્યેલિંગં શિવસ્ય ચ ॥ ૪૦૪ ॥

ગર્ભગૃહની પાછળ દીવાલે સ્તંભ ઉપર પાટ નાખવામાં આવે છે, તે પાટ નીચે યક્ષ ભૂતાદિ સ્થાપવા. પાટના આગળના ભાગમાં સર્વદેવતા, તેની આગળ વિષ્ણુ બ્રહ્મા અને મધ્યે શિવલિંગ સ્થાપવું. ૪૦૪.

પ્રાસાદગર્ભસ્યદલે વિધેયે, દ્વારાગ્ર સ્વર્ણ પરિવર્જનિયમ્ ।

અન્યદલે પશ્ચવિભાગ ભક્તે, તસ્મિન્વિધેયાનિ નિજાસનાનિ ॥ ૪૦૫ ॥

યક્ષાદયશ્ચ પ્રથમે વિભાગે, દ્વિતીયભાગેઽલિલદેવતાશ્ચ ।

બ્રહ્મા ચ વિષ્ણુશ્ચ જિન સ્ત્રીત્રયે, ચતુર્થ ભાગાદધિકેહરશ્ચ ॥ ૪૦૬ ॥

ગર્ભગૃહના બે ભાગ કરી દ્વાર તરફનો એક ભાગ તજવો. બીજા ભાગના પાંચ ભાગ કરવા. પહેલા ભાગમાં યક્ષ (ભિત્તિ તરફના), બીજા ભાગમાં સકલ દેવતાઓ, ત્રીજા ભાગમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને જિન અને ચોથા ભાગમાં મધ્યે શિવ, (અધિક ભાગમાં) સ્થાપવા. ૪૦૫, ૪૦૬. (આચાર દિનકર)

ભક્તે પ્રાસાદ ગર્ભાર્ધે, દશઘા પૃષ્ઠ ભાગતઃ ।

પિશાચ-રક્ષો-દનુજાઃ સ્થાપ્યા ગન્ધર્વ-ગુહ્યકાઃ ॥ ૪૦૭ ॥

આદિત્ય-ચંડિકા-વિષ્ણુ-બ્રહ્મેશાનાઃ પદ ક્રમાત્ ॥ ૪૦૮ ॥

પછીત તરફના અર્ધ ગર્ભગૃહના દશ ભાગ કરવા, છીત તરફ ક્રમશઃ ૧ પિશાચો, ૨ રક્ષસો ૩ કૈત્યો, ૪ ગંધર્વો, ૫ યક્ષો, ૬ સૂર્ય, ૭ ચંડિકા, ૮ વિષ્ણુ, ૯ બ્રહ્મા, ૧૦ શિવ સ્થાપવા. ૪૦૭, ૪૦૮. (સમરાંગણ સૂત્રધાર)

ગર્ભ પટ્ટભાગ ભક્તે વા, ત્યક્ત્વૈકં પૃષ્ઠતાંજશકમ્ ।

સ્થાપનં સર્વ દેવાનાં, પશ્ચર્મેઽગ્રે પ્રશસ્યતે ॥ ૪૦૯ ॥

અર્ધ ગર્ભગૃહનાં છ ભાગ કરવા, પછીતથી એક ભાગ છોડી પાંચ ભાગમાં સર્વ દેવોની સ્થાપના કરવી પ્રશંસનીય છે. ૪૦૯. (દ્વિતીયમત સમરાંગણ સૂત્રધાર)

પડમિર્વિમાજિતે ગર્ભે ત્યક્ત્વા ભાગં ચ પૃથતઃ ।

સ્થાપનં પશ્ચમાંશે ચ યદિ વા વસુમાજિતે ॥

સ્થાપનં સપ્તમે ભાગે પ્રતિમા સુ સુસ્વાવહમ્ ॥ ૪૧૦ ॥

અર્ધ ગર્ભગૃહના છ ભાગ કરવા. તેમાં પછીત તરફનો એક ભાગ છોડીને તેની આગળનાં પાંચ ભાગમાં સર્વ દેવોને સ્થાપવા. અથવા ગર્ભગૃહના આઠ ભાગ કરી પછીતનો એક ભાગ છોડી તેની આગળના ભાગમાં સર્વ દેવોને સ્થાપવા સુખકારક છે. ૪૧૦. (અગ્નિપુરાણ)

મૃદિષ્ટકા કર્મયુક્તાં મિતિ પાદાં પ્રકલ્પયેત્ ।

પશ્ચમાંશેઽથવા સા તુ પશ્ચાંશે શૈલજે ભવેત્ ॥ ૪૧૧ ॥

દારુજે સપ્તમાંશેચ સાન્ધારે ચાષ્ટમાંશકે ।

ધાતુજે રત્નજે મિત્તિઃ પ્રાસાદે દશમાંશતઃ ॥ ૪૧૨ ॥

પ્રમાણં તદ્યત્પૃથુત્વં કુમ્ભકે મૂલ નાસિકે ।

ત્રિપશ્ચ સપ્તનન્દાન્તં ફાલનો પાઙ્ગ બ્રાહ્મતઃ ॥ ૪૧૩ ॥

રથે પ્રતિરથે કર્ણે કર્ણિકાયાં ચ નન્દિકા ।

કર્ણિકા મદ્રનિષ્કાસ સુખમદ્રં શુક્રાગ્રકમ્ ॥ ૪૧૪ ॥

ઘટત્સર્વં પ્રયોક્તવ્યં કર્ણોપાઙ્ગાદિનાસિકમ્ ।

મૂલસીમાન્તતો બ્રાહ્મે નૈતદ વાસ્તુ પરિગ્રહ ॥ ૪૧૫ ॥

માટી અને ઈંટના પ્રાસાદની ભિતિ ચોથા ભાગે, શૈલના પ્રાસાદને પાંચમે અથવા છટ્ઠે ભાગે ભિતિ કરવી, લાકડાના પ્રાસાદને સાતમે ભાગે, સાન્ધારાદિ પ્રાસાદને આઠમે ભાગે ભિતિ કરવી, ધાતુરત્નના પ્રાસાદને દશમા ભાગે ભિતિ કરવી, પ્રાસાદ કુલે મૂલનાસિકા એટલે રેખાએ પ્રમાણ બાબતું.

ત્રણ, પાંચ, સાત, નવ ફાલના ઉપાંગો બહાર કાઢવા. રથ, પ્રતિરથ, કર્ણ કર્ણિકા નંદિ, કર્ણિકા ભદ્ર નિકાળે કરવાં. મુખ ભદ્ર આગળ શુક્રનાશ કરવો, એ સર્વ પ્રચુક્તિ પૂર્વક કર્ણથી બહાર ઉપાંગો કરવા મૂલ સીમાથી, રેખાથી બહાર વાસ્તુ કર્મ સુખ્ય ફાલના કરવાં. ૪૧૧, થી ૪૧૫.

ગર્ભગૃહ ફાલના

ચતુરશ્ચં ભદ્રકં ચ સુભદ્રં પ્રતિભદ્રકમ્ ।

ગર્ભગૃહં ફાલનીયં મર્મ તત્ર ન પીડયેત્ ॥ ૪૧૬ ॥

ગર્ભગૃહના ફાલના ચોરસ, ભદ્રક, સુભદ્ર, પ્રતિભદ્રક અને મર્મદોષ ન થાય તે રીતે કરવાં. ૪૧૬.

યમચુલ્લી દોષ

एकद्वित्रि मात्राभि गर्भगेहं यदायतम् ।

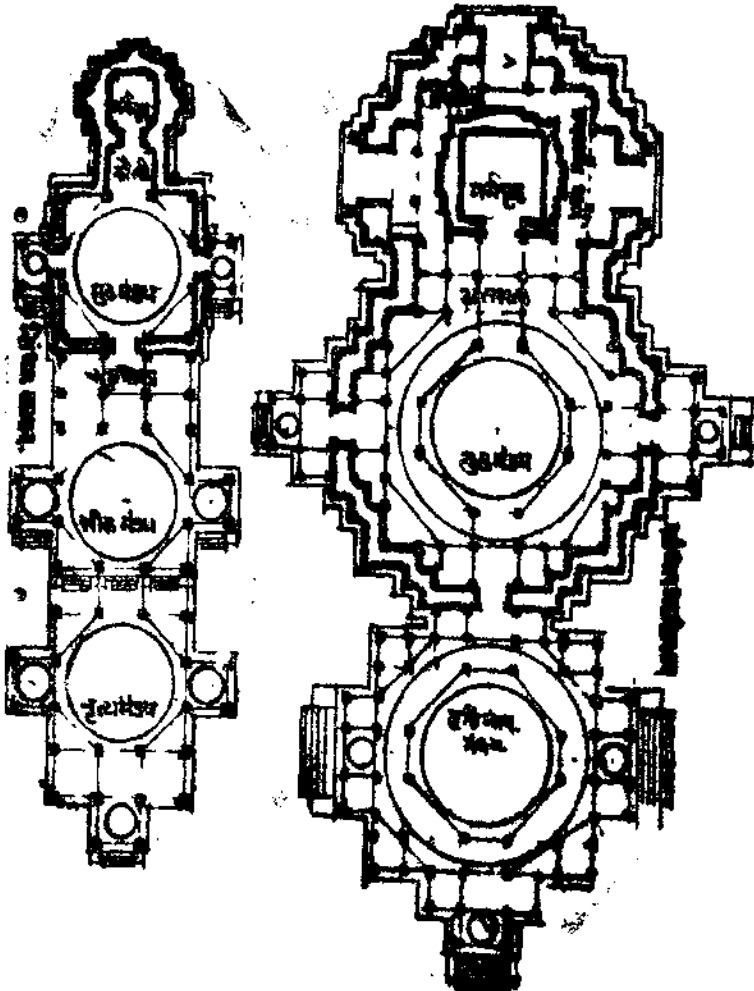
यमचुल्ली तदानाम भर्तुर्गृह विनाशिका ॥ ४१७ ॥

એક, બે અને ત્રણ માત્રા પણ ગર્ભગૃહ આયતન ઊંડો થાય તો યમચુલ્લી નામનો દોષ ઉત્પન્ન થાય તે ગૃહસ્વામીનો નાશ કરે. ૪૧૭.

दारुजे वलमीनां तु आयतं च नदूषयेत् ।

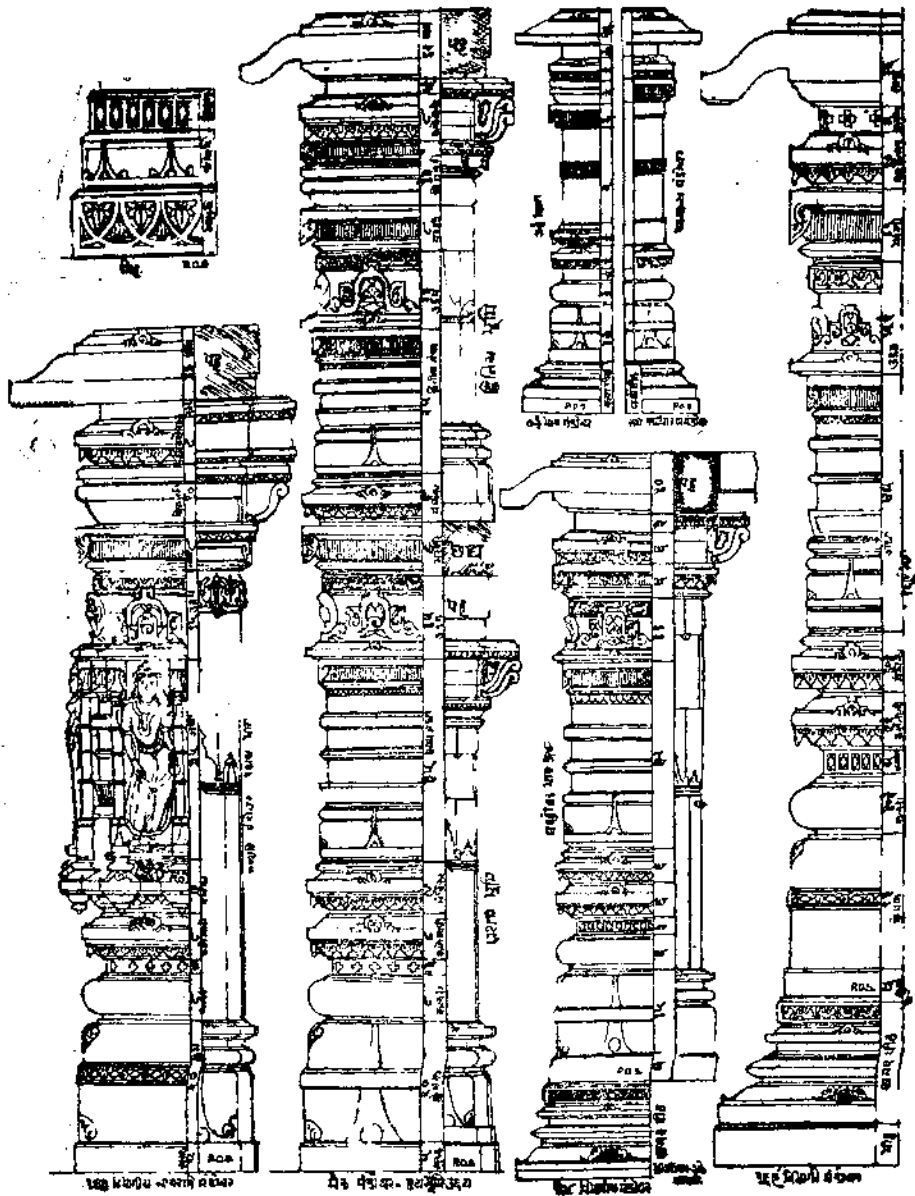
प्रशस्तं सर्वं कृत्येषु चतुश्च शुभं प्रदम् ॥ ४१८ ॥

દારુબદિ તથા વલમીબતિના પ્રાસાદને આયતન દોષ નથી, પણ વધારે પ્રશંસનીય અને શુભકારક ચોરસ ગર્ભગૃહ છે માટે સર્વકર્મમાં કરવો. ૪૧૮.

સાન્ધાર અને નિરંધાર પ્રાસાદ તલ દર્શન

વિગત માટે જુઓ પેજ નં. ૬૮, ૬૯, ૧૦૦.

भ्राह्मण भंडोवर विभाग

(विगत भाटे लुब्धो पेज नं. १३६-१४०)

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिंतन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम् उत्तरार्धं शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सोमपुरा संगृहीते
भ्राह्मण निरूपण नाम्नो तृतीयोऽध्याय संपूर्णः

દ્વાર લક્ષણ નામ્નો ચતુર્થોઽધ્યાય

પ્રાસાદ દ્વાર દિકઃ

એક દ્વારં ભવેત્ પૂર્વે દ્વિતીયશ્ચૈવ પશ્ચિમે ।

તૃતીયં મધ્ય દ્વારશ્ચ દક્ષિણાર્યા વિવર્જયેત ॥ ૧ ॥

પ્રથમ દ્વાર પૂર્વદિશ્, બીજું પશ્ચિમમાં અને ત્રીજું પૂર્વ પશ્ચિમ મધ્યે, ઉત્તરમાં કદિપશ્ચ દક્ષિણદિશ્ દ્વાર કરવું નહિ. ૧.

ચતુર્દારં ચતુર્દિક્ષુ શિવ બ્રહ્મ જિનાલયે ।

હોમશાલા ચતુર્દારાં કિંચિદ્રાજગૃહે તથા ॥ ૨ ॥

શિવ, બ્રહ્મા અને જિનેશ્વરને ચારે દિશાઓમાં ચાર દ્વાર કરવા, તથા હોમ શાલા ચાર દ્વાર યુક્ત કરવી. તેમજ કોઈક પ્રસંગે રાજ્ય પ્રાસાદ અથવા મહેલને ચાર દ્વાર કરવા. ૨.

નાગર પ્રાસાદ દ્વારમાન

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે દ્વારં સ્યાત્ ષોડશાઙ્ગુલમ્ ।

કાર્યા ષોડશતો વૃદ્ધિ પર્યન્તે ચ ચતુષ્કરમ્ ॥ ૩ ॥

ગુણાઙ્ગુલાઙ્ગુલહસ્તાન્તં તત્પરં દ્વયઙ્ગુલાકરે ।

પચ્ચાશદ્વસ્ત પર્યન્તં પ્રયુક્તા વાસ્તુ વેદિમિઃ ॥ ૪ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને દ્વાર સોળ અંગુલ કરવું, ચાર હસ્ત પર્યન્ત સોળ અંગુલની વૃદ્ધિ કરવી. પાંચથી નવ હસ્ત સુધી ત્રણ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. તે ઉપર પચાસ હસ્ત સુધી બધાં અંગુલ પ્રત્યેક હસ્તે વૃદ્ધિ કરવી, પ્રાસાદ (વાસ્તુ)ની રેખાથી યુક્તિએ કરીને પ્રમાણ બાણવું. ૩, ૪. (અપરાજિત પૃચ્છા)

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે ચ દ્વારશ્ચ ષોડશાઙ્ગુલમ્ ।

ઇયં વૃદ્ધિઃ પ્રકર્તવ્યા યાવદ્વસ્ત ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૫ ॥

વેદાઙ્ગુલા ભવેદ્ વૃદ્ધિર્યાવત્ દશ હસ્તકમ્ ।

હસ્ત વિંશતિમાને હસ્તે હસ્તે ત્રયાઙ્ગુલા ॥ ૬ ॥

દ્વયઙ્ગુલા ચ ભવેદ્યાવત્ પ્રાસાદેત્રિશહસ્તકે ।

અઙ્ગુલૈકાતતો વૃદ્ધિર્યાવત્ પંચાશહસ્તકમ્ ॥ ૭ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને દ્વાર સોળ અંગુલ ઉંચાઈતું કરવું, અને ચાર હસ્ત સુધી સોળ સોળ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી, પાંચથી દશ હસ્ત સુધી ચાર અંગુલ વૃદ્ધિ, અગિઆરથી વીશ હસ્ત સુધી ત્રણ અંગુલ વૃદ્ધિ, એકવીશથી ત્રીશ હસ્ત સુધી બે અંગુલ અને એકત્રીશથી પચાસ હસ્ત પર્યન્ત એક અંગુલ વૃદ્ધિ દ્વાર માનમાં કરવી.

અપરાજિત મત

નાગર કારમાન

હસ્ત	અંચલ	હસ્ત	અંચલ
૧	૧૬	૨૬	૧૧૩
૨	૩૨	૨૭	૧૧૫
૩	૪૮	૨૮	૧૧૭
૪	૬૪	૨૯	૧૧૯
૫	૬૭	૩૦	૧૨૧
૬	૭૦	૩૧	૧૨૩
૭	૭૩	૩૨	૧૨૫
૮	૭૬	૩૩	૧૨૭
૯	૭૮	૩૪	૧૨૯
૧૦	૮૧	૩૫	૧૩૧
૧૧	૮૩	૩૬	૧૩૩

શિલ્પરત્નાકર મત

નાગર કારમાન

હસ્ત	અંચલ	હસ્ત	અંચલ
૧	૧૬	૨૬	૧૩૦
૨	૩૨	૨૭	૧૩૨
૩	૪૮	૨૮	૧૩૪
૪	૬૪	૨૯	૧૩૬
૫	૬૮	૩૦	૧૩૮
૬	૭૨	૩૧	૧૩૯
૭	૭૬	૩૨	૧૪૦
૮	૮૦	૩૩	૧૪૧
૯	૮૪	૩૪	૧૪૨
૧૦	૮૮	૩૫	૧૪૩
૧૧	૯૧	૩૬	૧૪૪

ક્ષોરાર્ણવ મતઃ—

નાગરં દ્વિવિધં દ્વાર મુક્ત ક્ષીરાર્ણવ તથા ।
 દશમાંશેન વૈ હીનં દ્વારં સ્વર્ગે મનોરમમ્ ॥ ૮ ॥
 અધિકં દશમાંશેન પ્રાસાદે પર્વતાશ્રયે ।
 તાવત્ક્ષેત્રાન્તરે જ્ઞાતુર્મહસ્યાદિ મુનીશ્વર ॥ ૯ ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે કે હે નારદ નાગરાદિ જાતિના પ્રાસાદનું દ્વારમાન જે પ્રકારનું થાય છે. આવેલા માનમાંથી દશમા અંશે હીન કરવામાં આવે તો સ્વર્ગના દ્વાર જેવું મનોરમ દ્વાર થાય, પર્વતના આશ્રયે આવેલ પ્રાસાદને દશમા અંશે વૃદ્ધિ કરવામાં આવે તો શુભ છે, હે નારદ આદિ મુનીશ્વર આ પ્રમાણે ક્ષેત્રાન્તરોમાં દ્વાર માન બાંધવાને તમે યોગ્ય છો. ૮, ૯.

શિવદ્વારં ભવેજ્જેષ્ઠં કનિષ્ઠશ્ચ જિનાલયે ।
 મધ્યમં સર્વ રેશ્વાનાં સર્વ કલ્યાણકારકમ્ ॥ ૧૦ ॥
 ઉત્તમમુદયાર્ધેન મધ્યં પાદાધિકં તથા ।
 કનિષ્ઠં ચાધિકં તત્ર વિસ્તારે દ્વાર મેવચ ॥ ૧૧ ॥

શિવાલયને જ્યેષ્ઠ, જિનાલયને કનિષ્ઠ અને ખીજા સર્વ દેવોને મધ્યમ દ્વારમાન કરવું તે સર્વે કલ્યાણકારી છે. દ્વારની ઉંચાઈના અર્ધા ભાગે દ્વાર પહોળું કરવાથી જ્યેષ્ઠ, પહોળાઈના માનમાં થોડા ભાગે અધિક કરવાથી મધ્યમ અને તેમાં પણ કંઈક અધિક કરવાથી કનિષ્ઠ દ્વારમાન બાંધવું. ૧૦, ૧૧.

દ્વારં પ્રાસાદસદમાદૌ યાનસમ્પાનતલપ્કે ।
 પૃથુત્વમર્ધમર્ધચ શુભં સ્યાત્ કલાધિકે ॥ ૧૨ ॥

પાલખી અને પલંગ એ સર્વ લંબાઈના અર્ધ ભાગે પહોળા કરવા, પ્રાસાદ ગૃહ આદિના દ્વારો લંબાઈના અર્ધ ભાગે પહોળા કરવા અને ઉંચાઈના સોળમા ભાગે પહોળાઈમાં વૃદ્ધિ કરવાથી શોભાયમાન થાય છે. ૧૨. -અપરાજિત.

ભૂમિજપ્રાસાદ દ્વારમાનમ્

एक हस्ते तु प्रासादे द्वारं सूर्याङ्गुलोदयम् ।
 हस्ते हस्ते सूर्यवृद्धिः यावत्स्यात् पञ्चहस्तकम् ॥ १३ ॥
 पञ्चाङ्गुलाच्च सप्तान्ता नवान्ता वेद वृद्धिका ।
 तदुर्ध्वं शतार्धान्ति च वर्धयेद् द्वयङ्गुलैः पुनः ॥ १४ ॥

ઉચ્છવાર્ધેન વિસ્તારં શુભં સ્યાત્ ફલાધિકમ્ ।

ભૂમિજે દ્વારમાનં ચ પ્રયુક્તં વાસ્તુવેદિમિ ॥ ૧૫ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને બાર અંશુલ દ્વાર કરવું, પાંચ હસ્ત પર્થત બાર અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી, છ થી સાત હસ્ત પર્થત પાંચ અંશુલ વૃદ્ધિ, આઠથી નવ હસ્ત સુધી ચાર અંશુલ વૃદ્ધિ, દશથી પચાસ હસ્ત પર્થત બપોળે અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી.

દ્વારની ઊંચાઈના અર્ધ ભાગે દ્વાર પહોળું કરવું, ઊંચાઈનો સોળમો ભાગ પહોળાઈમાં વૃદ્ધિ કરે તો શુભકર્તા છે દ્વારમાન વાસ્તુશાસ્ત્રના બાણકાર વિક્રાનોએ ભૂમિભદિ પ્રાસાદોમાં કરવું. ૧૫.

દ્રાવિડપ્રાસાદ દ્વારમાન

એક હસ્તે તુ પ્રાસાદે દ્વારં વિદ્યાદ્દશાઙ્ગુલમ્ ।

દશાઙ્ગુલં પ્રતિકરં યાવત્ પદ્મહસ્તકં ભવેત્ ॥ ૧૬ ॥

અતઊર્ધ્વં દિકરાન્તં વૃદ્ધિઃ પચ્ચાઙ્ગુલા ભવેત્ ।

દ્વયઙ્ગુલાચતતો વૃદ્ધિઃ પચ્ચાશ્વસ્તકાવધિ ॥ ૧૭ ॥

પૃથુત્વં ચ તદર્ધેન શુભં સ્યાત્ ફલાધિકમ્ ।

દ્રાવિડે દ્વારવિસ્તારઃ પ્રયુક્તો વાસ્તુવેદિમિ ॥ ૧૮ ॥

એક હસ્તે દ્વારનો ઉદય દશ અંશુલ કરવો. દશ અંશુલ વૃદ્ધિ પ્રત્યેક હસ્તે છ હસ્ત સુધી કરવી, તે ઉપરાંત સાત હસ્તથી દશ હસ્ત સુધી પાંચ અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી, અગ્રારથી પચાસ હસ્ત સુધી બપોળે અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી, ઉદયથી અર્ધ ભાગે વિસ્તાર કરવો, વિસ્તારમાં સોળ અંશે વૃદ્ધિ કરે તો શુભદ્વાર થાય, આ દ્રાવિડ પ્રાસાદનો દ્વાર વિસ્તાર પ્રાસાદ રેખા માને યુક્તિએ કરી બાણવો. ૧૬ થી ૧૮.

અન્યજાતી પ્રાસાદ દ્વારમાન

વિમાને ભૂમિજેમાનં વરાટેષુ તથૈવ ચ ।

મિશ્રકે લતિને ચૈવ માનં શસ્ત્રં ચ નાગરમ્ ॥ ૧૯ ॥

દશહસ્તારપરંમ ચૈવ સાન્ધારે કામદં તથા ।

વિમાન નાગરચ્છન્દે કુર્યાદ્વિમાન પુષ્પકે ॥ ૨૦ ॥

નાગરં શોભનં દ્વારં તથા સિંહાવલોકને ।

વલમ્બ્યાં ભૂમિજમાનં દ્રાવિડં ફાલનાકૃતૌ ॥ ૨૧ ॥

ભૂમિજ પ્રાસાદ દ્વારમાન

ક્રમ	અ.ગ્રા	ક્રમ	અ.ગ્રા
૧	૧૨	૨૬	૧૧૨
૨	૨૪	૨૭	૧૧૪
૩	૩૬	૨૮	૧૧૬
૪	૪૮	૨૯	૧૧૮
૫	૬૦	૩૦	૧૨૦
૬	૬૫	૩૧	૧૨૨
૭	૭૦	૩૨	૧૨૪
૮	૭૪	૩૩	૧૨૬
૯	૭૮	૩૪	૧૨૮
૧૦	૮૦	૩૫	૧૩૦
૧૧	૮૨	૩૬	૧૩૨

દાવિડ પ્રાસાદ દ્વારમાન

ક્રમ	અ.ગ્રા	ક્રમ	અ.ગ્રા
૨	૧૦	૨૬	૧૧૨
૨	૨૦	૨૭	૧૧૪
૩	૩૦	૨૮	૧૧૬
૪	૪૦	૨૯	૧૧૮
૫	૫૦	૩૦	૧૨૦
૬	૬૦	૩૧	૧૨૨
૭	૬૫	૩૨	૧૨૪
૮	૭૦	૩૩	૧૨૬
૯	૭૫	૩૪	૧૨૮
૧૦	૮૦	૩૫	૧૩૦
૧૧	૮૨	૩૬	૧૩૨

ધાતુજે રત્નજેચૈવ દારુજે ચ રથારુહે ।

યશ્છન્દશ્ચૈવ પ્રાસાદે દ્વારં તન્માનકં ભવેત્ ॥ ૨૨ ॥

વિમાન તથા વૈરાટ જાતિના પ્રાસાદને ભૂમિજ જાતિના પ્રાસાદ મુજબ દ્વાર માન કરવું, મિશ્રક તથા લતિનાદિ પ્રાસાદને નાગરાદિ જાતિના પ્રાસાદમાને દ્વાર કરવું, દશ હસ્તાદિ સાન્ધારાદિ પ્રાસાદને, વિમાન, નાગર તથા વિમાન પુષ્પક તથા સિંહાવ લોકન પ્રાસાદને નાગરજાતિના પ્રાસાદમાને શોભિત દ્વાર કરવું, વલ્લી જાતિના પ્રાસાદને ભૂમિજ જાતિ પ્રાસાદ દ્વારમાને કરવું, ફાંસનાદિ તથા સુવણ્ણાદિ ધાતુ અને મણિ પ્રાણેક આદિ રત્નોના પ્રાસાદોને તેમજ ફાંજીદિ અને રથારુહાદિ જાતિના પ્રાસાદોને દ્રાવિડ જાતિના પ્રાસાદમાન પ્રમાણે દ્વાર કરવું.

દરેકને પોતાના છંદ મુજબ પ્રાસાદને દ્વારમાન કરવા. ૧૯ થી ૨૨.

પ્રાસાદવિભક્તિ દ્વાર નિર્ણયો

તદનન્તરમુદિષ્ટ દ્વારાણાં લક્ષણં શુભમ ।

જ્યેષ્ઠ મધ્યં કનિષ્ઠં ચ પ્રત્યેકં ત્રિવિધ તથા ॥ ૨૩ ॥

પદ્મિની નવશાખં ચ સપ્તશાખંતુ હસ્તિની ।

નન્દિની પશ્ચશાખં તુ ત્રિવિધં ચોત્તમં ભવેત્ ॥ ૨૪ ॥

મુકુલી માલિની જ્યેષ્ઠા ગાન્ધારી સુમગા તથા ।

મધ્યમેતિ દ્વિધા પ્રોક્તા કનિષ્ઠા સુપ્રમાસ્મૃતા ॥ ૨૫ ॥

મુકુલીચાષ્ટશાખં ચ ષટશાખં ચૈવ માલિની ।

ગાન્ધારી ચ ચતુઃશાખં ત્રિશાખં સુમગા સ્મૃતા ॥ ૨૬ ॥

સુપ્રમા તુદ્વિશાખં ચૈકશાખં સ્મરકીર્તિતમ્ ।

નવાન્તમેકશાખાદિ લક્ષણં કથયતેઽધુના ॥ ૨૭ ॥

દ્વારના શુભ લક્ષણ જુઓ જેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ પ્રત્યેક ત્રિવિધ પ્રમાણ છે. નવશાખા પદ્મિની, સપ્ત શાખ હસ્તિની, પાંચશાખ નન્દિની, એ ત્રણે પ્રકારની શાખ ઉત્તમ છે.

મુકુલી, માલિની જેષ્ઠા ગાંધારી અને સુમગા એ બે મધ્યમા, સુપ્રમા કનિષ્ઠા જાણવી.

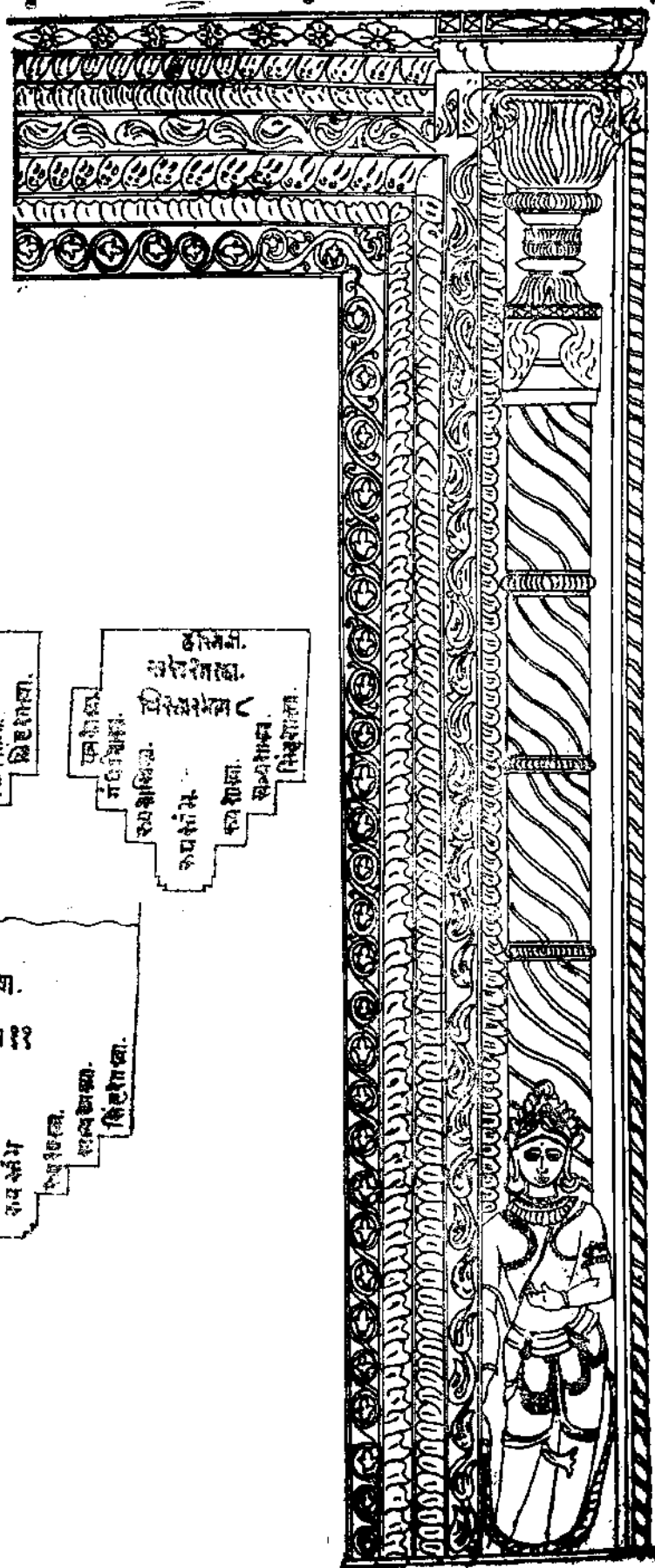
અષ્ટશાખ મુકુલી, છ શાખ માલિની, ચારશાખ ગાંધારી ત્રિશાખ સુમગા, દ્વિશાખ સુપ્રમા, એક શાખ કીર્તિ. નવ શાખથી એક શાખ સુધીના લક્ષણ હમણાં કહ્યાં. ૨૩ થી ૨૭.

सुभगा.
मिनिहारा
रुपकोमे.
मिनिहारा

सुभगा.
मिनिहारा
रुपकोमे.
मिनिहारा

सुभगा.
मिनिहारा
रुपकोमे.
मिनिहारा

सुभगा.
मिनिहारा
रुपकोमे.
मिनिहारा

દ્વારશાલે આયાદિનિર્ણય

નવશાલે ધ્વજશ્ચક્રો વૃષભ પશ્ચશાલિકે ।

ત્રિશાલે ચ તથા સિંહઃ સપ્તશાલે ગજ સ્મૃતઃ ॥ ૨૮ ॥

દ્વિશાલે ધૂમ્ર હત્યુક્તમગ્નિ કર્મ ગૃહં ભવેત્ ।

ચતુઃ શાલે તુ કર્તવ્યઃ શ્વાનઃ કારુત્વજીવિનામ્ ॥ ૨૯ ॥

ષટ્શાલે ચૈવ કર્તવ્યઃ રજકાદેઃ સ્વર સ્મૃતઃ ।

ઘ્વાહૃશ્ચૈવાષ્ટશાલે તુ વિહઙગાદે સ્તથા સ્મૃતઃ ॥ ૩૦ ॥

નવશાળે ધ્વજચક્ર દેવો, પંચશાળે વૃષભ, ત્રિશાળે સિંહાચ, સપ્તશાળે ગજ, દ્વિશાળે ધૂમ્રાચ અગ્નિ કર્માદિ ગૃહમાં કરવી, ચતુઃશાળે શ્વાનાચ તે ઉપર જીવનારને ગૃહે કરવી, ષટ્શાળે અરાચ ધોળી આદિના ગૃહે કરવી, અષ્ટશાળે ઘ્વાહૃચ દેવો દષ્ટિ સૂત્રનું કામ કરનારને ત્યાં કરવી. ૨૮ થી ૩૦.

દ્વારશાલ નિર્ણય

નવશાલ મહેશસ્ય દેવાનાં સપ્તશાલિકમ્ ।

પંચશાલ સર્વભૌમે ત્રિશાલ મળ્દલેશ્વરે ॥ ૩૧ ॥

૧૬ શાલ ભવેદ્ દ્વારં શુદ્રે વૈશ્યે દ્વિજે સદા ।

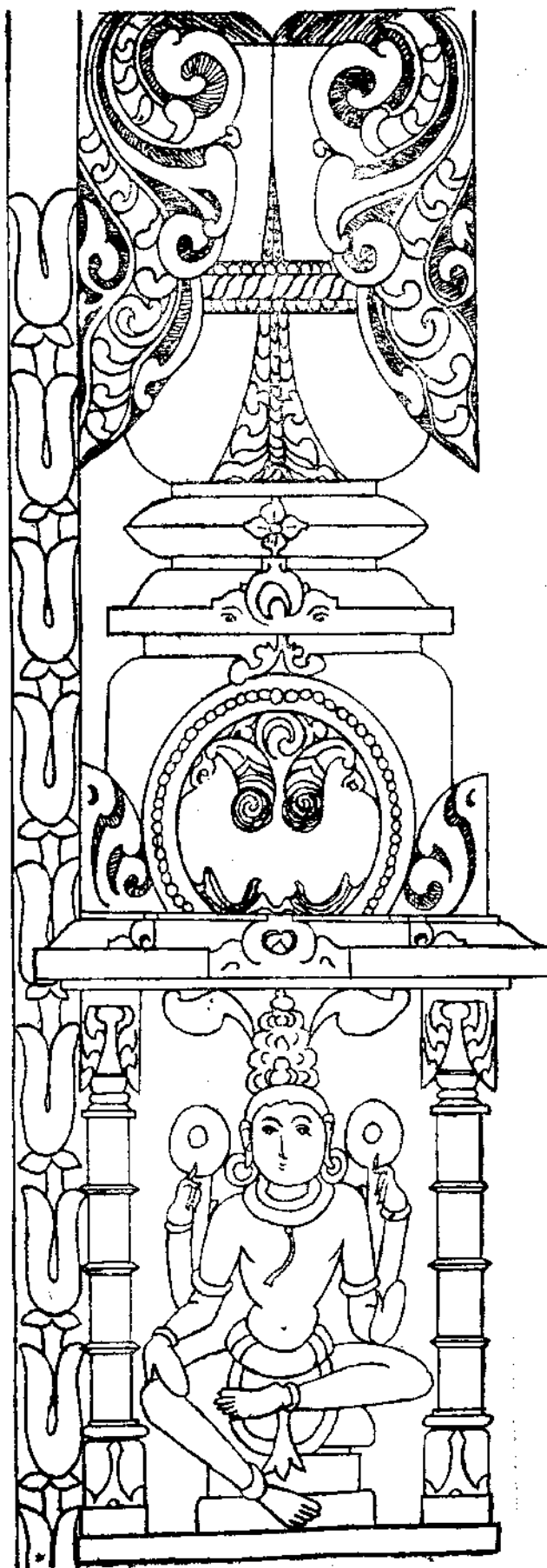
સમશાલં ચ ધૂમ્રાયેશ્વાને રાસમ વાયસે ॥ ૩૨ ॥

નવશાળ મહેશના દેવાલયે કરવી, બીજા સમસ્ત દેવોના પ્રાસાદને સપ્તશાળા, સમ્રાટો (ચક્રવર્તિ રાજા) ના રાજ્ય પ્રાસાદને પંચશાળા વાળા દ્વાર કરવા, માંડલિક રાજાઓને ત્રિ શાળા દ્વાર કરવા, બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને ક્ષુદ્રતા ગૃહોને એક શાળા કરવી, સમશાળા જે, ચાર, છ અને આઠ શાળા ધૂમ્ર, શ્વાન, અર અને ધ્રાંક્ષ એ ઉપર આજીવિકા કરનારના ગૃહોમાં કરવી. ૩૧, ૩૨.

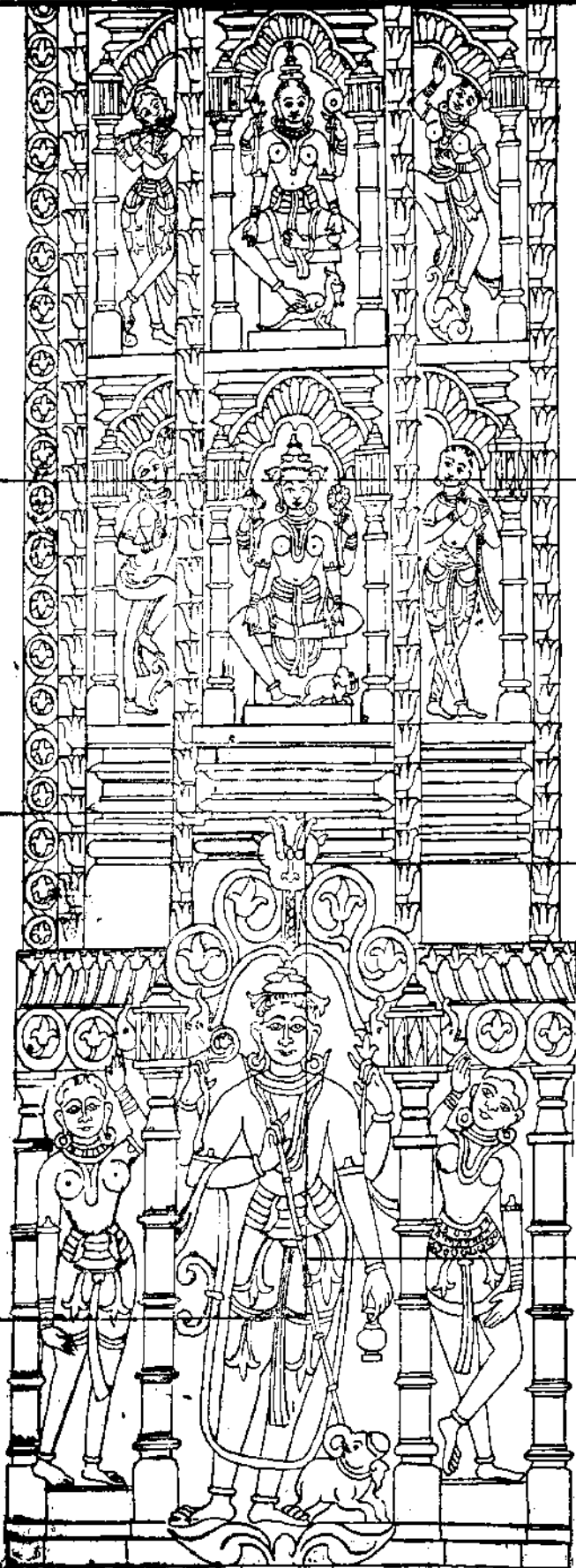
પ્રાસાદ જાતિરૂપં યત્ તદ્વદ્ દ્વારં ચ હ્રસ્વત્ ।

તલચ્છન્દાનુ સારેણ દ્વારશાલા વિભાજયેત્ ॥ ૩૩ ॥

જાતિને અનુરૂપ પ્રાસાદો અને પ્રાસાદોને અનુરૂપ સમસૂત્રે દ્વારો અને તલ છંદ અનુસાર દ્વારશાળાના વિભાજ કરવા. ૩૩.

श्रीश्री विद्यादेवी मुकुन्द काव्य शाला.

શાસ્ત્રનું ન્યુનાધિકમાન

અહુગુલં સાર્ધમર્ધં વા કુર્યાદ્દિનં તથાધિકમ્ ।

આય દોષ વિશુદ્ધયર્થં હસ્વ વૃદ્ધી ન દુષયેત્ ॥ ૩૪ ॥

એક અંશુલ, દોઢ અંશુલ અથવા અર્ધો અંશુલ માનમાં આપાદિ મેળવવા પ્રમાણથી વધવટ કરવામાં દોષરૂપ નથી. ૩૪.

દ્વાર શાસ્ત્ર વિસ્તાર માન

દ્વારોચ્છ્રય પ્રમાણેન શાસ્ત્રાં વિસ્તરયેત્સુધીઃ ।

ષડંશેન ત્રિશાસ્ત્રા વૈ પચ્ચશાસ્ત્રા ચ પચ્ચભિઃ ॥ ૩૫ ॥

સપ્ત શાસ્ત્રા યુગાંશેન નવશાસ્ત્રા ત્રિ મિસ્ત્રતથા ।

ઈદં માનચ્છ જ્ઞાતવ્યં શાસ્ત્રાનાં વિસ્તરે શુભમ્ ॥ ૩૬ ॥

શિલ્પના જ્ઞાતાએ દ્વારની ઊંચાઈના માને શાખાઓની પહોળાઈ કરવી, છઠ્ઠા ભાગે ત્રિશાખા, પાંચમા ભાગે પંચશાખા, ચોથા ભાગે સપ્તશાખા અને ત્રીજા ભાગે નવશાખા કરવી, આ માન શાખાના વિસ્તારમાં શુભ લક્ષણ. ૩૫, ૩૬.

દ્વારશાસ્ત્ર વિભક્તિ નિર્ણય

ત્રિશાસ્ત્ર લક્ષણ

વિશ્વકર્મોવાચ—

ચતુર્ભાગાકિતં કૃત્વા ત્રિશાસ્ત્રં વત્તયેત્તતઃ ।

મધ્યેદ્વિ ભાગિકં કુર્યાત્ સ્તમ્ભં પુરુષ સંજ્ઞકમ્ ॥ ૩૭ ॥

સ્ત્રીસંજ્ઞા ચ ભવેન્છાસ્ત્રા પાર્શ્વયોઃ પૃથુભાગિકા ।

નિર્ગમશ્ચૈક ભાગેન રુપસ્તમ્ભે પ્રવેશ્યતે ॥ ૩૮ ॥

પટ્ટકે વિસ્તારઃ કાર્યઃ પ્રવેશશ્ચતુરંશતઃ ।

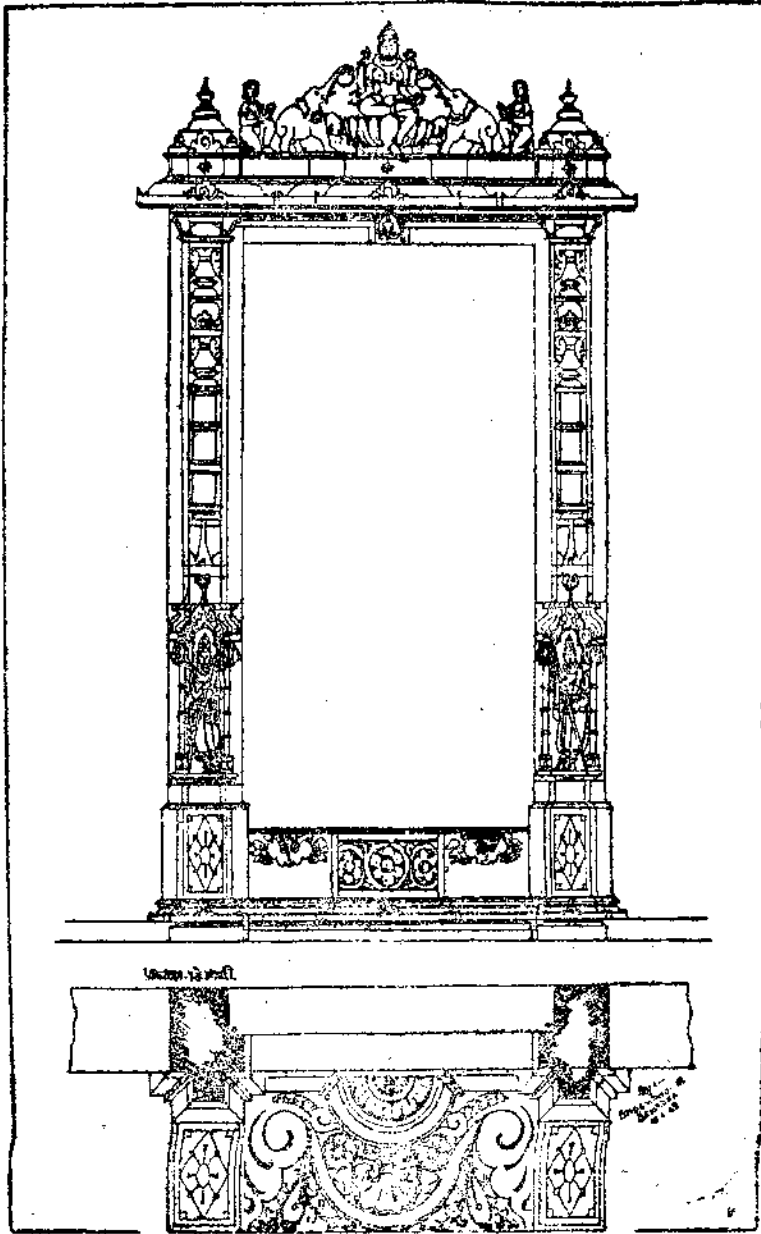
કોણિકા સ્તમ્ભ મધ્યે તુ ભૂષણાર્થાય પાર્શ્વતઃ ॥ ૩૯ ॥

શાસ્ત્રોત્સેધે ચતુર્થાંશે દ્વારપાલૌ નિવેશયેત્ ।

કાલિન્દી વામશાસ્ત્રાયાં દક્ષિણે ચૈવ જાહ્નવી ॥ ૪૦ ॥

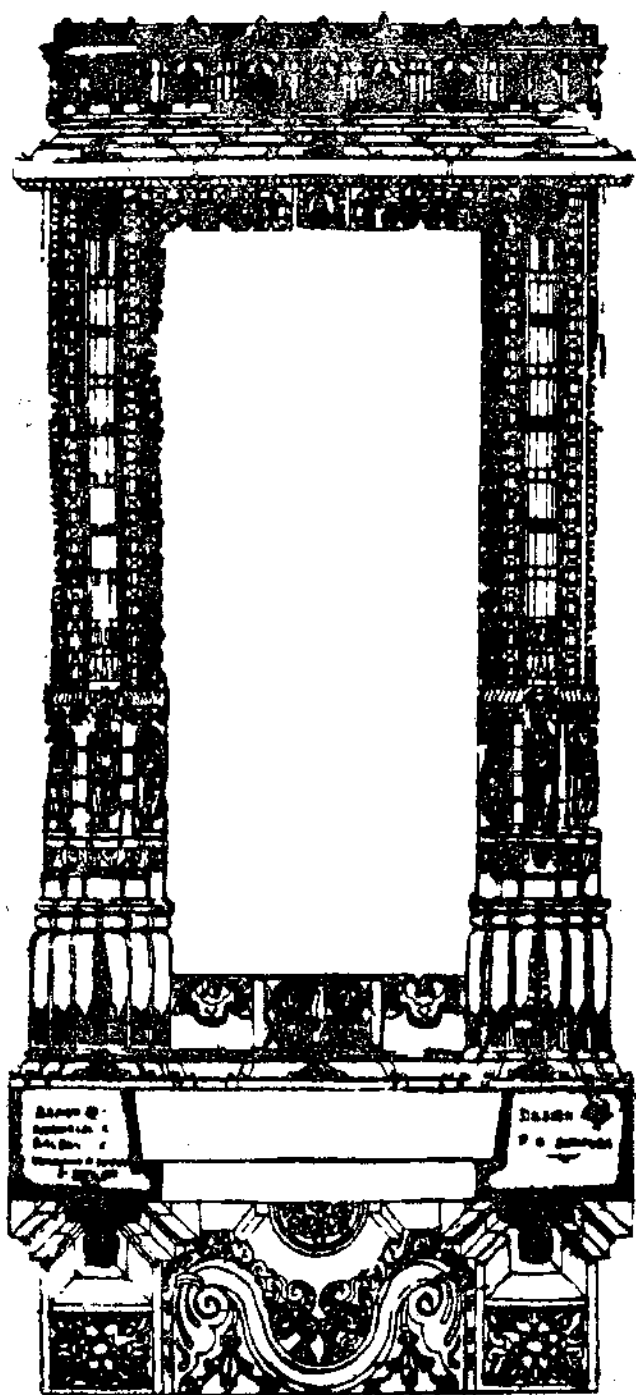
ગજ્ઞાડકૃતમયા યુગ્મમુખયો વામ દક્ષિણે ।

ગન્ધર્વા નિર્ગમે કાર્યા એકભાગા વિચક્ષણૈ ॥ ૪૧ ॥

त्रीशाखा

तत्सन्ने खल्वशाखा च सिंहशाखा च भागिका ।
 नन्दी च वामशाखायां कालो दक्ष लताश्रितः ॥ ४२ ॥
 यक्षास्युस्त शाखायां निचिहस्ताः शुभोदयाः ।
 इति त्रिशार्खं सम्पोकृतं पञ्चशाखमतः शृणु ॥ ४३ ॥

પંચશાળા

દ્વાર શાખના ચાર ભાગ કરી ત્રિશાખ કરવી, મધ્યમાં પુરુષસંશક સ્તંભ બે ભાગનો કરવો, સ્ત્રી સંશક શાખ બંને બાજુ કરવી એકેક ભાગની, રુપ સ્તંભનો નિકાળો એક ભાગનો કરવો, પટ્ટક એટલે શાખાનો આગળનો બહાર નીકળતો ભાગ અર્થાત્ દ્વારપાલ વાળો ઠેકીનો ભાગ પ્રવેશથી થોડા અંશે બહાર રાખવો, શાખા અને રૂપસ્તંભ મધ્યે બંને બાજુ શોભા માટે કર્ણિકાઓ કરવી.

શાખની ઊંચાઈના થોડે અંશે દ્વારપાલો કરવા, વામશાખમાં ચમુના અને જમણી શાખમાં ગંગાદેવી કરવા, બંને શાખોમાં ગંગા ચમુના બંનેનું એકું વામ-દક્ષિણ કરવું. તથા બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ ગંધર્વો શાખા એક ભાગ નીકાળે કરવી, તે જ સૂત્રમાં ખલ્લવશાખા અને એક ભાગની સિંહશાખા કરવી, વામશાખમાં નંદી નામના ગણની મૂર્તિ કરવી અને દક્ષિણશાખમાં મહાકાલીની મૂર્તિ કરવી, અંતની શાખામાં નિધિકુલો યુક્ત સુશોભિત ચક્ષ કરવા, આ રીતે ત્રિશાખા કરવી. હવે પંચ શાખા માન સુણો. ૩૭ થી ૪૩.

પંચશાખ લક્ષણ

શાખા વિસ્તારમાનં ચ પદ્મિર્ભાગૈર્વિભાજયેત્ ।

एक भागा भवेच्छाखा रूप स्तम्भो द्वि भागिक ॥ ४४ ॥

निर्गमश्चैक भागेन रूप स्तम्भे प्रशस्यते ।

कोणिका स्तम्भ मध्ये च उभयो वाम दक्षिणे ॥ ४५ ॥

गन्धर्वा निर्गमे कार्या एक भागा विचक्षणैः ।

तत्સ્રવે સ્વસ્વશાખા ચ સિંહ શાખા ચ ભાગિકા ॥ ૪૬ ॥

सपादः सार्धभागो वा रूपस्तम्भः प्रशस्यते ।

ઉત્સેધે ચાઽષ્ટમાંશેન શસ્તં શાખોદરંમતમ્ ॥ ૪૭ ॥

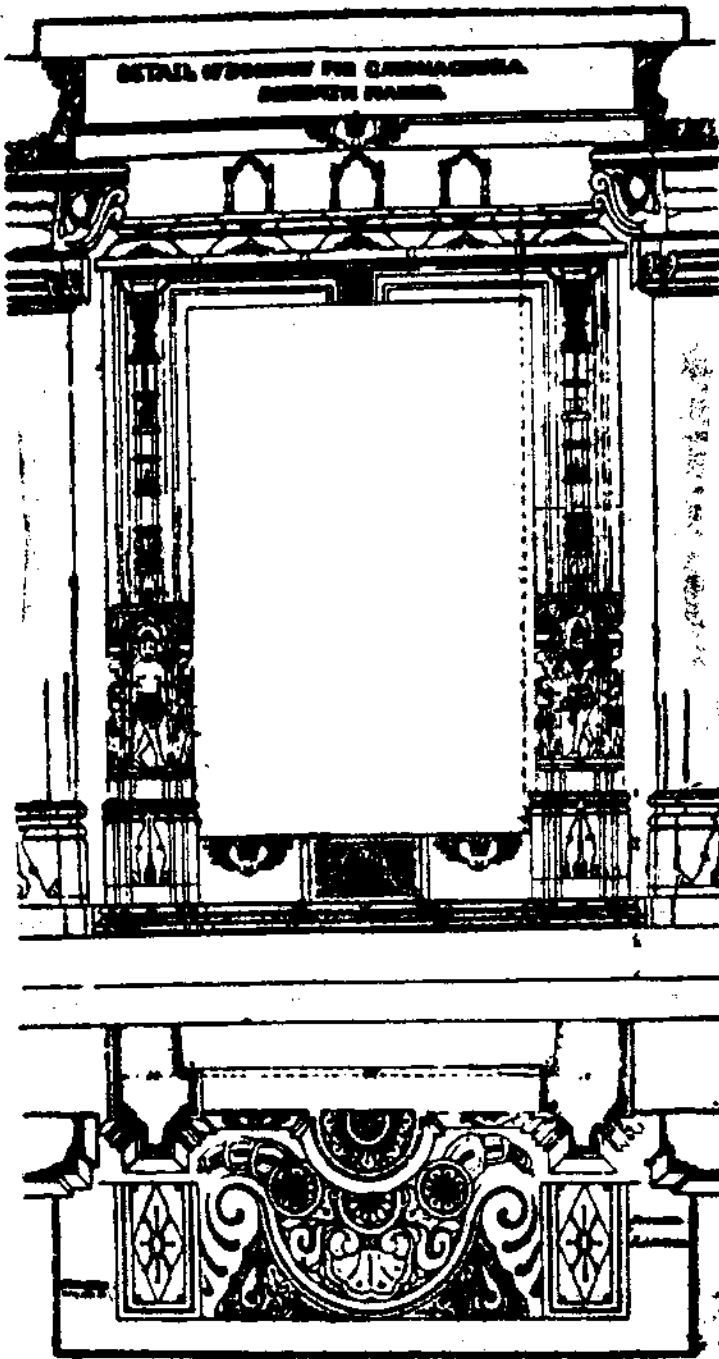
पत्र शाखा च गन्धर्वा रूपस्तम्भस्तृतीयकः ।

ચતુર્થી સ્વસ્વશાખા ચ સિંહ શાખાતતઃ પરમ્ ॥ ૪૮ ॥

पञ्चशाख मिति ख्यातं संक्षेपात् कथितं मया ।

સપ્તશાખં પ્રવક્ષ્યામિ શ્રુણુ ત્વમ પરાજિતા ॥ ૪૯ ॥

શાખ વિસ્તારના છ ભાગ કરી પંચશાખાના વિભાગ કરવા, દરેક શાખ એકેક ભાગની કરવી, રૂપસ્તંભ બે ભાગ કરવો, રૂપસ્તંભ નીકાળે એક ભાગ કરવો પ્રશસનીય છે. બંને બાજુ વામ દક્ષિણભાગે સ્તંભ તથા શાખાઓના મધ્યભાગમાં કૌણિકાઓ કરવી, બુદ્ધિમાનશિલ્પીએ ગંધર્વશાખા નીકાળે એક ભાગની કરવી, તેમજ તેના તે જ સૂત્રમાં ખલ્લવશાખા તથા સિંહશાખા એક ભાગની કરવી, રૂપસ્તંભ નીકાળે સવાયો તથા ઢોઢો કરવો.

પ્રસ્તંભ

પ્રશંસનીય છે. તથા ઊંચાઈના આઠ ભાગે શાખાનું ઉદર કરવું પ્રશંસનીય છે, પહેલી પત્રશાખા, બીજી ગંધર્વશાખા, ત્રીજી રૂપસ્તંભ, ચોથી ખલ્લશાખા, પાંચમી સિંહશાખા, આ પંચશાખ પ્રસિદ્ધ છે તે મેં સંક્ષેપમાં કહી હવે સપ્તશાખા લક્ષણ કહીશ, હે અપરાજિત સાંભળ. ૪૮, ૪૯.

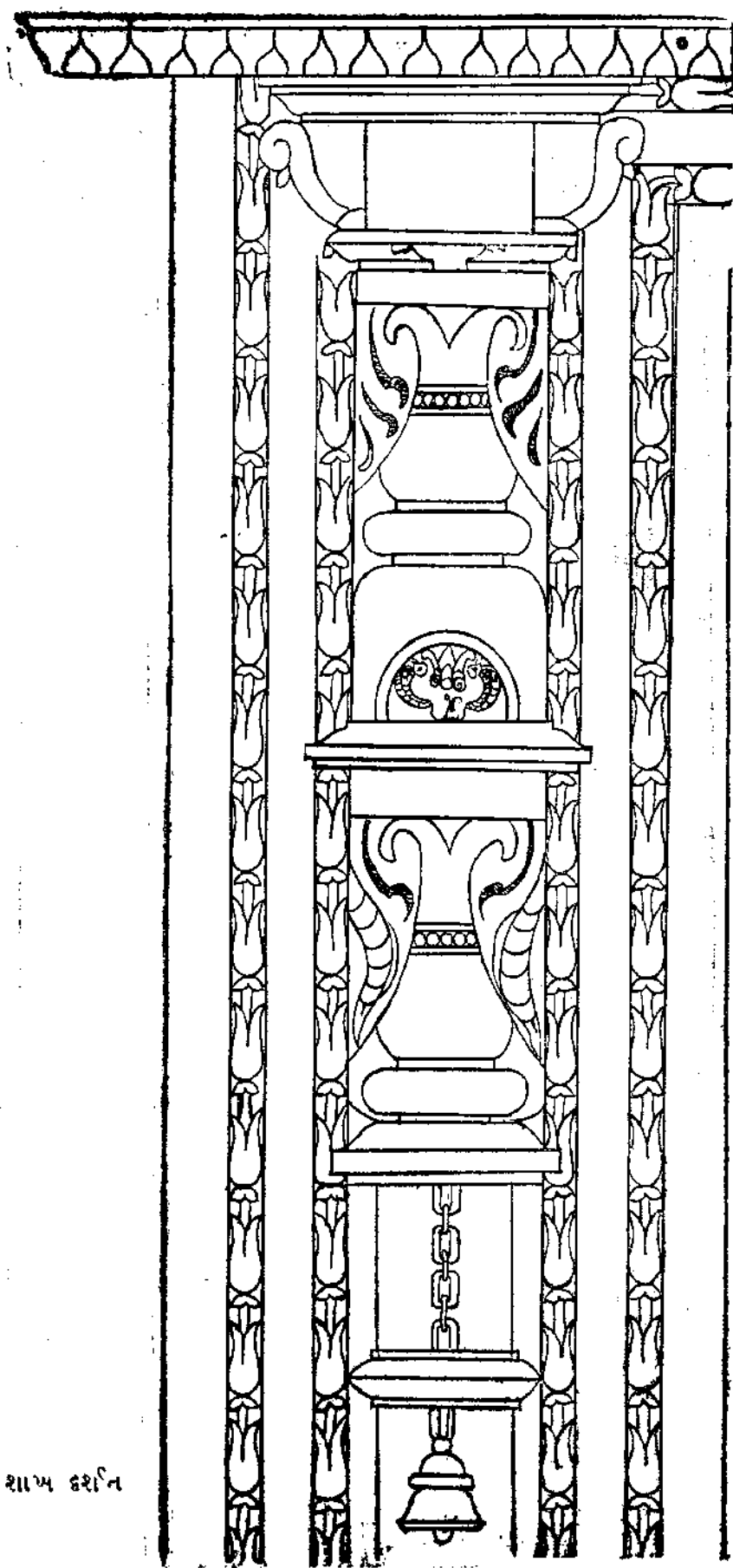
સપ્તશાખ લક્ષણ

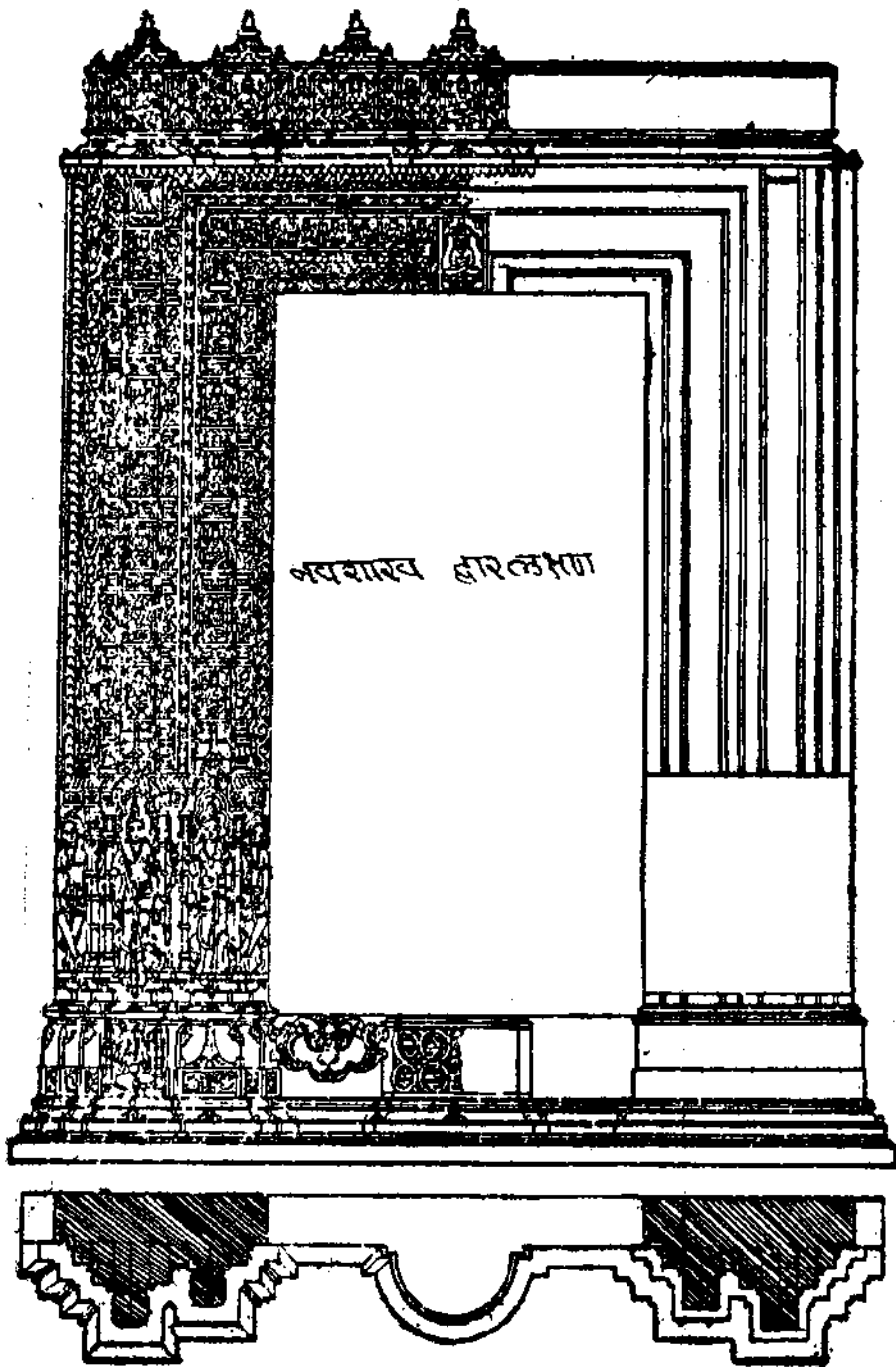
શાખા વિસ્તરયન્માનં વસુભાગ વિભાજિતમ્ ।
 ભાગ ભાગાશ્ચ શાખાઃ સ્યુર્મધ્ય સ્તમ્ભો દ્વિ ભાગિકે ॥ ૫૦ ॥
 કોણિકા ભાગ પાદેન વિસ્તારે નિર્ગમે તથા ।
 નિર્ગમઃ સાર્ધ ભાગેન રૂપ સ્તમ્ભઃ પ્રશસ્યતે ॥ ૫૧ ॥
 ગંધર્વા સિંહ શાખા ચ નિર્ગમો ભાગ એવ ચ ।
 નિર્ગમશ્ચ તદર્ધેન શેષ શાખા પ્રશસ્યતે ॥ ૫૨ ॥
 પત્રશાખા ચ ગંધર્વા રૂપ શાખા તૃતીયકા ।
 સ્તંભશાખા મવેન્મધ્યે રૂપ શાખા તુપશ્ચમી ॥ ૫૩ ॥
 ષષ્ઠી સ્યાત્ સ્વલ્પશાખા ચ સિંહ શાખા ચ સપ્તમી ।
 પ્રાસાદ કર્ણ સહિતં સિંહ શાખા ગ્રમ્યત્રતઃ ॥ ૫૪ ॥

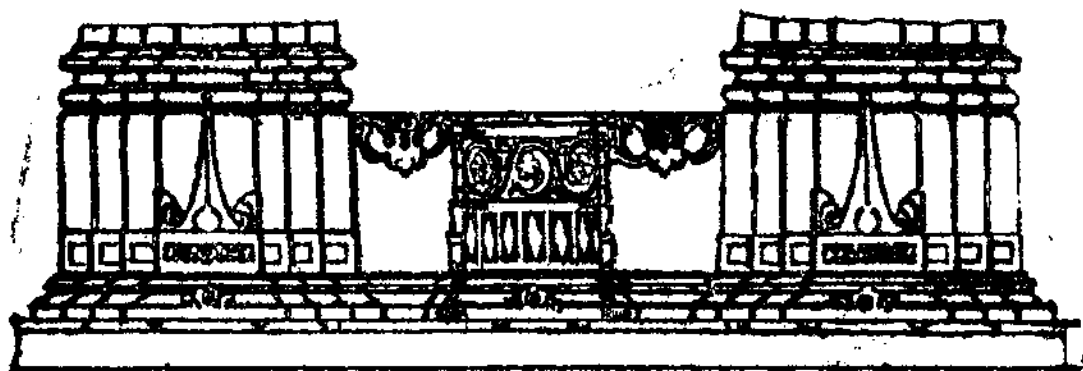
શાખા વિસ્તારના આઠ ભાગ કરી વિભાગ કરવા, હરેક શાખા એકેક ભાગની અને વચ્ચેનો રૂપસ્તંભ બે ભાગનો કરવો, વિસ્તારમાં તથા નીકાળે પા ભાગની કોણિકા કરવી, અને રૂપસ્તંભનો નીકાળો દોઢ ભાગ કરવો, તે પ્રશંસનીય છે. ગંધર્વા અને સિંહશાખા નીકાળે અડેક તથા શેષ શાખાઓ નીકાળે અર્ધભાગે કરવી પ્રશંસનીય છે. પહેલી પત્રશાખા, બીજી ગંધર્વશાખા, ત્રીજી રૂપશાખા, ચોથી રૂપસ્તંભ, પાંચમી રૂપશાખા, છઠ્ઠી ખલ્લશાખા, અને સાતમી સિંહશાખા, આ સપ્તશાખા બધી, સિંહ શાખા પ્રાસાદના કર્ણસૂત્રે રાખવી, ૫૧ થી ૫૪.

નવશાખ દ્વારમ્

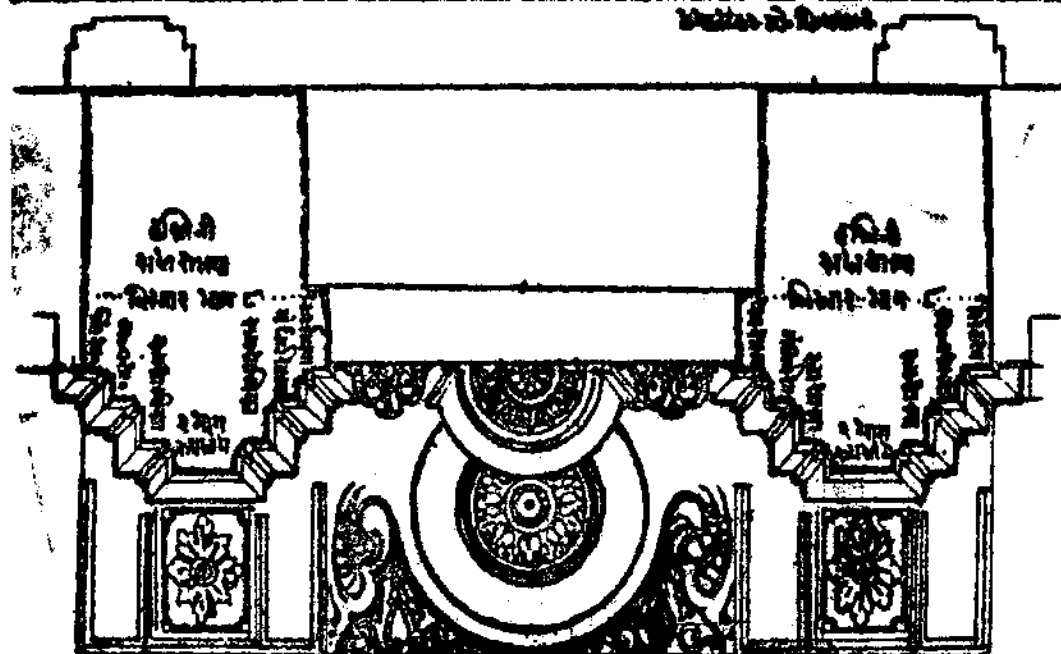
નવશાખં પ્રવક્ષ્યામિ દેવાનાંદુર્લભં સદા ।
 યત્રવિશ્રામ્યતિ શિવઃ સદા ત્રિષ્શમ્યુતઃ ॥ ૫૫ ॥
 શાખા વિપ્રતારમાનં તુ રુદ્ર ભાગ વિભાજિતમ્ ।
 નિર્ગમઃ સાર્ધ ભાગેન પાદોન દ્વય મેવ ચ ॥ ૫૬ ॥
 રૂપ સ્તમ્ભ દ્વયં કાર્યં ગન્ધર્વ દ્વય મેવ ચ ।
 પત્રશાખા ચ ગન્ધર્વા રૂપ સ્તમ્ભ સ્તૃતીયકઃ ॥ ૫૭ ॥

સંતશાળા નો દર્શન

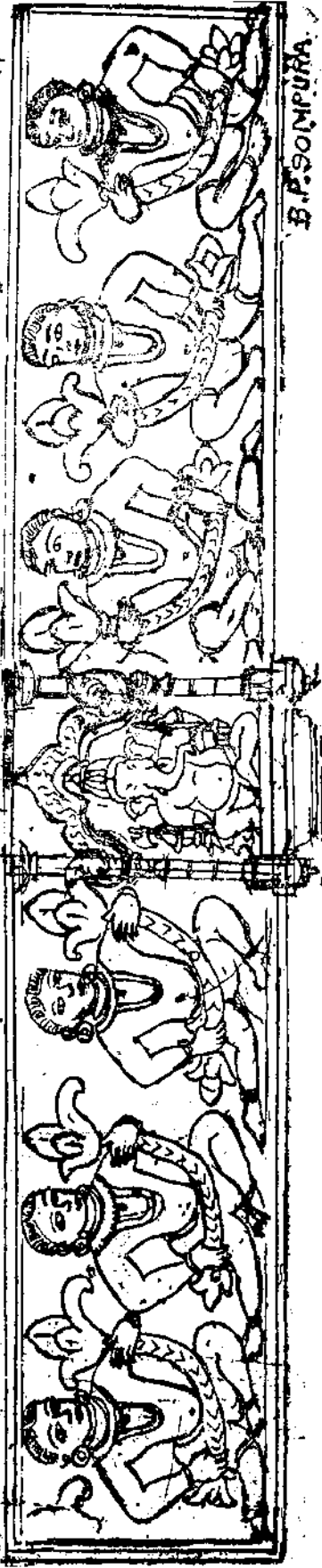
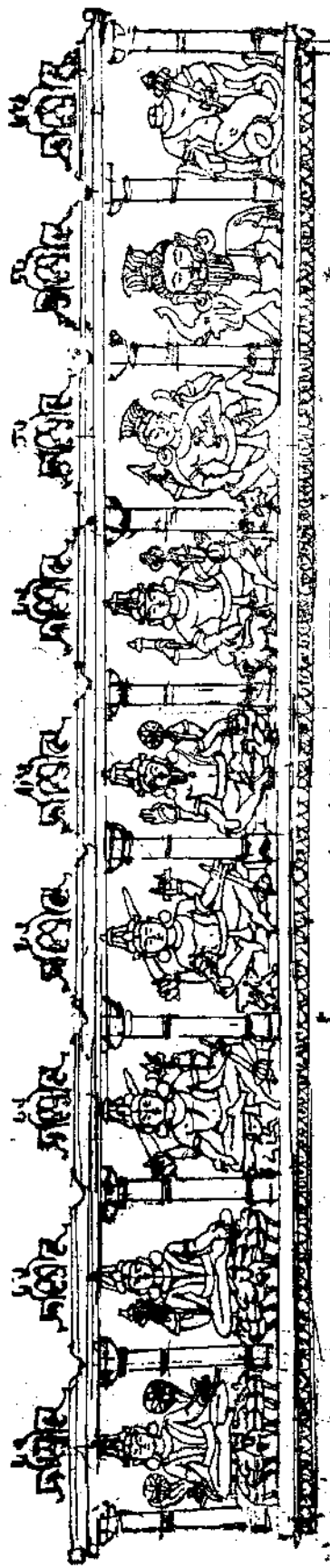

સંતશાળા તલ દર્શન

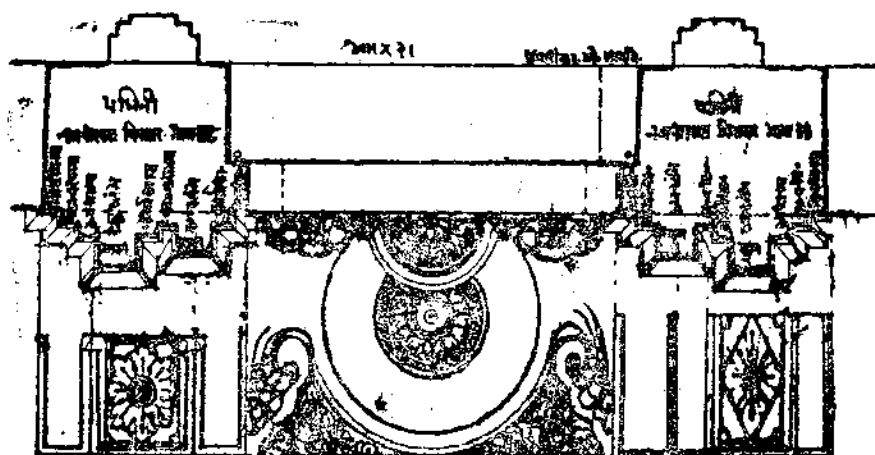
ઉત્તરંગ મૂર્તિ દર્શન

ઉત્તરંગ નવગ્રહ દર્શન

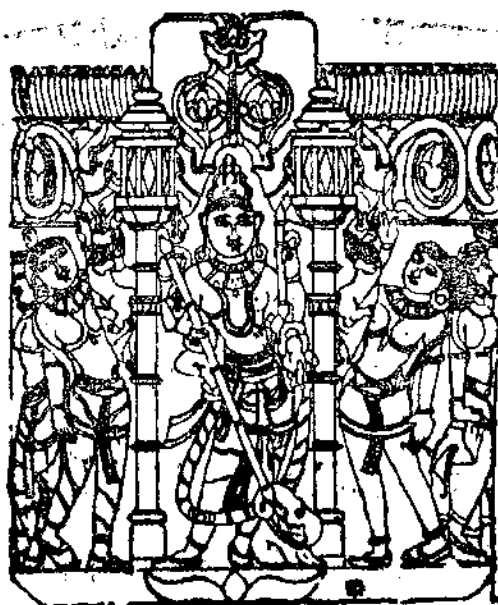

B.P. SONPURA.

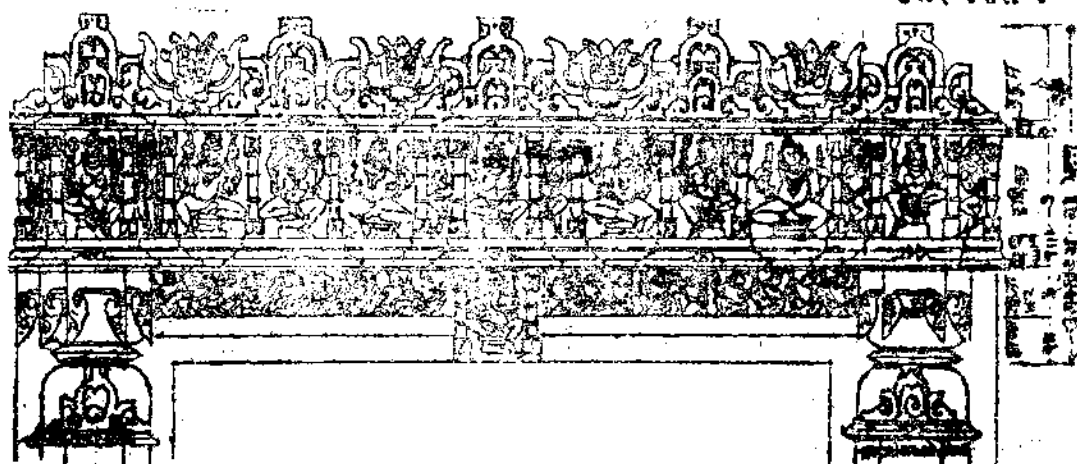
ઉત્તરંગ મૂર્તિ દર્શન

પ્રભાવલી દર્શન

પ્રભાવલી દર્શન

ઉત્તરંગ દર્શન

ચતુર્થી સ્વલ્પશાસ્ત્રા ચ ગન્ધર્વા इति पञ्चमी ।

રૂપ સ્તમ્ભસ્તુ ષષ્ઠી સ્યાત્ રૂપશાસ્ત્રા તતઃ પરા ॥ ૫૮ ॥

સ્વલ્પશાસ્ત્રા ચાષ્ટમી સ્યાત્ સિંહ શાસ્ત્રા તથાન્તિમા ।

પટ્ટકે વિસ્તરઃ કાર્યઃ પ્રવેશશ્ચતુ રંશતઃ ।

પૃષ્ઠમાંશે પ્રકર્તવ્યઃ સાર્ધં ચતુષ્કતસ્થા ॥ ૫૯ ॥

एवं च नवशाखं तु विभक्तं विश्वकर्मणा ।

નવાક્ષે ચૈવ પ્રાસાદે નવશાસ્ત્રાસ્તુ કારયેત્ ॥ ૬૦ ॥

હવે નવશાખ દ્વારમાન કહીશ બે દેવોને સદા દુર્લભ છે, કારણ કે યુક્ત પ્રાસાદમાં સદા સર્વદા દેવતાઓની સાથે શંભુ રહે છે શાખના વિસ્તારના અગિયાર ભાગ કરવા, અને ભાગમાં કેાલિકાઓ સાથે બે ભાગનો રૂપસ્તંભ કરવો, અને નીકાળે દોઢ ભાગ કરવો, અથવા પોણા બે ભાગનો રાખવો, બે રૂપ સ્તંભો તથા બે ગંધર્વશાખા કરવી, પહેલી પત્રશાખા, બીજી ગંધર્વશાખા, રૂપસ્તંભ ત્રીજો, ચોથી ખલ્લશાખા, અને ગન્ધર્વો પાંચમી શાખ, રૂપસ્તંભ છટ્ટી સાતમી રૂપશાખા, આઠમી ખલ્લશાખા અને નવમી સિંહશાખા, નવશાખાના દ્વારમાનમાં કરવી, શાખાની બાકાઇને વિસ્તાર દ્વારના પ્રવેશની પહોળાઇના ચોથા પાંચમાં કે સાડા ચાર અંશે કરવો, આ પ્રમાણે વિશ્વકર્માએ નવશાખાના વિભાગો કહેલ છે અને નવશાખ દ્વારમાન નવાંગવાળા પ્રાસાદને કરવું. ૫૫ થી ૬૦

शंखद्वार, उदम्बर, गर्भगृह मण्डप तलमान

खुरकोर्ध्वैर्ध्वेचन्द्रस्यात् तदुर्ध्वं स्यादुदुम्बरः ।

उदुवारार्धेऽर्ध્યશે वापादे वा गर्भ भूमिका ॥ ૬૧ ॥

मण्डपेषु च सर्वेषु पीठान्ते रङ्गभूमिका ।

एषा युक्ति विधातव्या सर्व काम फलोदया ॥ ૬૨ ॥

उदुम्बरं तथा वक्ष्ये कुम्भिकान्तं तदुच्छयः ।

तस्यार्धेन त્રિभागेन पादोनरहितं तथा ॥ ૬૩ ॥

उक्तं चतुर्विधं शस्तं कुर्याच्चैव मुदुम्बरम् ।

अत्युत्तमाश्च चत्वारो न्युना दुष्यास्तथाધिकाः ॥ ૬૪ ॥

પુરકના ઉપર અર્ધઅંશ સ્થાપવો, તેના ઉપર ઉદમ્બર, ઉદમ્બરના અર્ધ ત્રિભાગે અથવા અતુભાગે ગર્ભગૃહની ભૂમિ કરવી. સર્વ મંડપની ભૂમિપીઠ બરાબર કરવી.

રંગ મંડપની ભૂમિ પીઠના અંતે કરવી, એ પ્રમાણે યુક્તિએ કાર્ય કરવાથી સર્વ કામ ફલ લાચક થાય છે, ઉદમ્બર કુંભાની બરાબર ઊંચો કરવો અથવા તેના અર્ધભાગે ત્રિભાગે તથા ચોથે ભાગે હીન કરવા. એ અતુર્વિધમાન પ્રમાણે ઉદમ્બર કરવો. અતિ-ઉત્તમ એ ચાર માન છે, ન્યૂન અધિક દોષકર્તા છે, ૬૧ થી ૬૪.

અર્ધ ચન્દ્ર

અર્ધચન્દ્રં પ્રવક્ષ્યામિ યથોક્તં લક્ષુણાન્વિતમ્ ।
દ્વાસ્ય વિસ્તરાર્ધેન કર્તવ્ય સ્તસ્ય નિર્ગમઃ ॥ ૬૫ ॥
નિર્ગમસ્ય પ્રમાણેન દ્વિગણં દૈર્ઘ્યતસ્તઃ ।
ત્રિભાગં ચોત્સુજેત માગં વૃત્તં તુ બ્રામયેત્તત્ ॥ ૬૬ ॥
અર્ધચન્દ્રા કૃતિં કુર્યાચ્છાસ્ત્રાગ્રે ગર્ભ કાન્વિતમ્ ।
ગગારક યામ્યોત્તરે તસ્પાન્તે ચૈવ પાદૃકાઃ ॥ ૬૭ ॥
પત્ર શાસ્ત્રા સમાયુક્તાઃ પદ્માકારૈરલકૃતાઃ ।
ગગારકૌ ચ દ્વા મધ્યે વૃતસ્ય વામદક્ષિણે ॥ ૬૮ ॥
નામ્યુદ્ મવલતા મધ્યે ગગારોદર નિર્ગમઃ ।
એવ મુક્તચાર્ધચન્દ્રઃ સર્વ કામ ફલપ્રદઃ ॥ ૬૯ ॥

અર્ધચન્દ્રના મથાળા લક્ષણ કહું છું, દ્વારના વિસ્તારથી અર્ધ ભાગે નિર્ગમ કરવો, નિર્ગમથી બેગણો લાંબો કરવો તેના ત્રણ ભાગ કરવા એક ભાગનું વૃત ફેરવવું, એટલે બેભાગ અર્ધચન્દ્ર થયો, ખંને શાખના ગભે અર્ધ ચન્દ્રાકૃતિ કરવી, ખંને બાજુ ડાબી જમણી બાજુ અર્ધ અર્ધ ભાગના કરવા પત્રશાખાની બરાબર કમલાકૃતિ અલંકૃત કરવી, બે ગગારકની મધ્યે વૃત કરવું, ડાબી જમણીબાજુ ગગારક કરવા શંખ અને લત્તા બરાબર ગગારકનો નિકાળો કરવો, એ પ્રમાણે વિલક્ષ્ય અર્ધચન્દ્ર સર્વ પ્રકારના કાર્યમાં ફલલાચક છે. ૬૫ થી ૬૯.

અર્ધ ચન્દ્ર

સુરકેન સમં કુર્યાદર્ધચન્દ્રસ્ય ચોત્સુતિઃ ।
દ્વાર વ્યાસ સમં દૈર્ઘ્ય નિર્ગમં ચ તદર્ધતઃ ॥ ૭૦ ॥
દ્વિ ભાગમર્ધ ચન્દ્રશ્ચ ભાગેન દૌ ગગારકૌ ।
શઙ્ગ પત્ર સમાયુક્તં પદ્મા કારૈરલકૃતમ્ ॥ ૭૧ ॥

પુરાના મથાળા બરાબર અર્ધચન્દ્ર કરવો, દ્વારની પહોળાઈ એટલો લાંબો અને તેનાથી અર્ધભાગે પહોળો કરવો, અર્ધચન્દ્રભાગ-૨ અને અર્ધ અર્ધ ભાગના બે ગગારક

કરવા, અર્ધઅંદ્ર અને ગગારકની વચ્ચે શાખ પત્રયુક્ત કરવો અને અર્ધઅંદ્ર પદ્મ યુક્ત અલંકૃત કરવો, ૭૦, ૭૧.

ઉદમ્બરમાન

મૂલ કર્ણસ્ય સૂત્રેણ કુંભેનો દુમ્બરં સમમ્ ।
તદધઃ પશ્ચસ્ત્નાનિ સ્થાપયેત્ શિલ્પ પૂજનાત્ ॥ ૭૨ ॥

દ્વારવ્યાસત્રિ ભાગેન મધ્યે મંદારિકો મથેત્ ।
વૃતં મંદારિકં કુર્યાત્ મૃણાલ પત્ર સંયુતમ્ ॥ ૭૩ ॥

જાડય કુંભઃ કળાલી ચ કીર્તિર્વક્રદ્વયં તથા ।
ઉદુમ્બરસ્ય પાર્શ્વે ચ શાખાયાસ્તલ રૂપકમ્ ॥ ૭૪ ॥

મૂલકર્ણ (પ્રાસાદની રેખા) ના એક સૂત્રમાં કુંભાની બરાબર ઉદુમ્બર રાખવો. ઉદુમ્બર તથા શિલ્પીની પૂજા કરી પાંચરત્ન મૂકી ઉદુમ્બર સ્થાપવો, દ્વારની પહોળાઈના ત્રીજા ભાગે મધ્યમાં મંદારિકા કરવો અને તે અર્ધ અંદ્રાકારે ગોળ કરવો, તથા તેને કમળપત્ર સંયુક્ત કરવો, અર્ધ અંદ્રાકાર માણાની નીચે બાડાઓ કણ્ઠીયુક્ત કરવો તથા મંદારિકાની બંને બાજુ કોણિકા તથા (કીર્તિવક્ર) આસના મુખ કરવા, ઉદુમ્બરની બંને બાજુ જે બાતની શાખાઓ હોય તેના તલ મુજબ તલરૂપ કરવાં. ૭૨ થી ૭૪.

ઉદમ્બર તતો વચ્ચે કુંભતસ્યોદયં મથેત્ ।
તસ્પાર્શ્વેન ત્રિભાગેન પાદોન દ્વિતોત્તમં ॥ ૭૫ ॥

ચતુર્વિધ તથા સ્વસ્થં કુર્યાથૈવ મુદુમ્બરમ્ ।
ઉત્તમોત્તમ ચત્વારો ન્યુનાધિકાશ્ચ દોષદા ॥ ૭૬ ॥

ઉદમ્બરતિ હૃતે કુંભી સ્તમ્ભ ચ પૂર્વવત્ ।
સાધારેસ્ય નિરન્ધારે કુંભિ કૃત્વા મુદુમ્બરમ્ ॥ ૭૭ ॥

ઉદુમ્બરની ઊંચાઈ કુંભા બરાબર કરવી. તેનાથી અર્ધ ભાગે ત્રીજા ભાગે તથા ચોથા ભાગે ઉદુમ્બર નીચો ગાળવો (ઊંચારવો). આ રીતે ચારમાન ઉત્તમોત્તમ કહેલ છે, તેનાથી અધિક ન્યૂન દોષકર્તા છે, કુંભીથી ઉદુમ્બર (હૃત કરવો) ગાળવો. પરંતુ કુંભીસ્તંભ પૂર્વ માન મુજબ રાખવા, સાન્ધાર તથા નિરન્ધાર પ્રાસાદને કુંભીથી ઉદુમ્બર માપવો. ૭૨ થી ૭૭.

ઉત્તરઙ્ગુમાન

ઉદુમ્બર સપાદેન ઉત્તરઙ્ગ વિનિર્દિશેત્ ।
વિભજ્યતે તદુચ્છ્રાયઃ ભાગા અથૈક વિંશતિઃ ॥ ૭૮ ॥

પત્ર શાખા વિશાખા ચ દ્વિ સાર્ધં તુ પ્રકારયેત્ ।
માલાધરં ત્રિભાગં ચ કર્તવ્યં વામદક્ષિણે ॥ ૭૯ ॥

પાદોના છઝીકા પટ્ટી પાદોના ચોર્ધ્વ ફાલના ।
રથિકા સપ્ત ભાગાશ્ચ ભાગૈકં કંઠ મેવ ચ ॥ ૮૦ ॥

ષટ્ ભાગમુત્સેધં કાર્ય-મુદ્ગમ ચ પ્રશસ્યતે ।
દ્વદશં કારયેત્પ્રાજ્ઞઃ સર્વં યજ્ઞ ફલં ભવેત્ ॥ ૮૧ ॥

યસ્ય દેવસ્ય યા મૂર્તિઃ સૈવ કાર્યોન્તરઙ્ગકે ।
પરિવારશ્ચ શાખાયાં ગણેશ શ્રૌતરઙ્ગકે ॥ ૮૨ ॥

ઉત્તરંગનું માન તથા ઘાટ વિભાગ ઉદુમ્બરથી સવાયે જાડે. ઉત્તરંગ કરવો, તેના ઊંચાઈના એકવીશ ભાગ કરવા. નીચેથી પત્રશાખા, વિશાખા અઢીભાગમાં, માલાધર ત્રણભાગ, ડાબી જમણી બંને બાજુ કરવાં. તેના ઉપર પોણા ભાગની પટ્ટી, ઉભા ફાલનાના ખાંચાઓ પોણા પોણાભાગના, છબ્બ ઉપર સાત ભાગની રથિકા, તેનાઉપર એક ભાગનો કંઠ (છાજલીજેવો) તે ઉપર છ ભાગ ઊંચાઈના ઢોઢીયા ગાળામાં આસમુખ આ રીતે ઉત્તરંગની ઊંચાઈના ભાગ વિક્ષાન શિલ્પીએ કરવા તેથી સર્વ મરણ્યું ફલ મળે છે, જે દેવ પ્રાસાદમાં પધરાવ્યા હોય તેની મૂર્તિ ઉત્તરંગમાં કરવી, અથવા શાખામાં પરિવાર કરવા. અને ઉત્તરંગે ગણેશ મૂર્તિ કરવી. ૭૮ થી ૮૨.

દેવતા દિગ્મુખાધિકાર

શ્રી વિશ્વકર્મા ડ્વાચ—

યન્મુર્ત્યં યસ્ય દેવસ્ય તદ્ દિગ્મુર્ત્યં ચ શસ્ય તે ।
નોત્તરામિમુર્ત્યા દેવા દેવા દક્ષિણ દિગ્મુર્ત્યા ॥ ૮૩ ॥

પૂર્વદિશા મિ મુર્ત્યશ્ચૈવ આદિ દિવાકરો ભવેત્ ।
ચતુર્દારં ચ બ્રહ્માણં કુર્યાન્ન પૂર્વ દિગ્મુર્ત્ય ॥ ૮૪ ॥

સ્વયંભૂવાળો ઘાટ્યશ્ચ મુખલિંગં સનાતનમ્ ।

વક્તાવ્યક્ત સ્વરૂપશ્ચ વિશ્વેશઃ સર્વદિગ્મુખઃ ॥ ૮૫ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે:- જે દેવો જે દિશાના મુખના હોય તે દિશા તરફ મુખ રાખી બેસાડવા, ઉત્તર દિશાના મુખવાળા દેવોને દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખી બેસાડવા નહિ, પૂર્વ દિશાના મુખવાળા આદિ દેવ સૂર્ય છે, તેને પૂર્વદિશાભિમુખે સ્થાપવા. બ્રહ્માને ચાર દ્વારવાળા પ્રાસાદમાં કે પૂર્વ દિશા સન્મુખ સ્થાપવા, સ્વયંભુ લિંગ, બાણલિંગ, ધટિત લિંગ (રાજલિંગ), મુખલિંગ, સનાતનલિંગ, વ્યક્તલિંગ, અવ્યક્તલિંગ અને વિશ્વેશ્વર એ સર્વ દિશામાં સ્થાપન કરવાં, અથવા સર્વના ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરવા. ૮૩ થી ૮૫.

સર્વત્ર સર્વતો મદ્ર-શ્વતુ દ્વારઃ શિવાલયઃ ।

મૂર્તિ મેદેન જાનીયા-ચતુર્દ્વારઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૮૬ ॥

હોમશાલા ચ કર્તવ્યા ચતુર્દ્વારોપ શોભિતા ।

યજ્ઞ મળ્ડપ વેદીષુ ચતુદ્વારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૮૭ ॥

સ્થાપ્યં શિવં જિનં બ્રાહ્મં ચતુર્દ્વારં ચતુર્મુખમ્ ।

બાળલિંગ રાજલિંગ મુખલિંગ તથૈવ ચ ॥ ૮૮ ॥

દ્વિજરાજં રેવતં ચ વિદુર્વાણાં દિગ્મુખમ્ ।

પૂર્વાપર મુખા યે ચ વક્ષ્યન્તે તે યથાર્થતઃ ॥ ૮૯ ॥

આરેખાણુ ભદ્રવાણુ અને ચારદ્વાર વાણુ શિવાલય થાય, એ મૂર્તિભેદે ચાર દ્વાર વાણુ કહ્યું છે. હોમશાલા, યજ્ઞમંડપ અને યજ્ઞનીવેદી પણ ચારદ્વારની શોભાયમાન થાય, શિવ, જિન, બ્રહ્મા, બાણલિંગ, રાજલિંગ, મુખલિંગ એ સર્વને ચાર દ્વારવાળા, ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરી શકાય, દ્વિજરાજ અને રેવત એ દેવો પશ્ચિમાભિમુખના બાણવા, હવે પૂર્વ અને પશ્ચિમ મુખના દેવોને યથાર્થ કહ્યું છે. ૮૬ થી ૮૯.

બ્રહ્મા વિષ્ણુઃ શિવઃ સૂર્યઃ ઇન્દ્રસ્કંદ હુતાશનાઃ ।

પૂર્વાપર મુખા હેતે વાસ્તુ શાસ્ત્રેષુ કીર્તિતા ॥ ૯૦ ॥

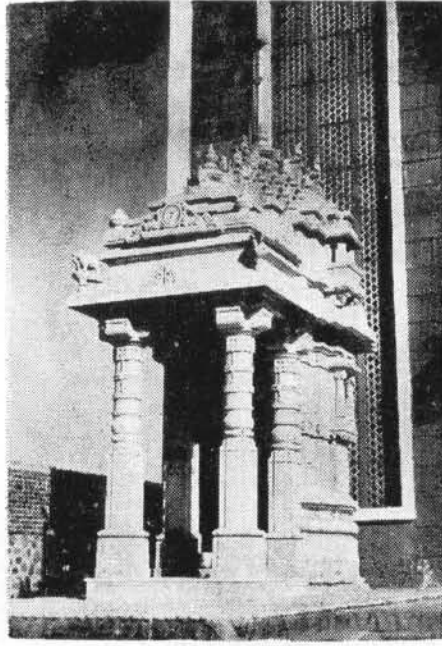
બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ સૂર્ય, ઇન્દ્ર કાર્તિકસ્વામી, અને અગ્નિદેવ એ સર્વ દેવો પૂર્વ અને પશ્ચિમ મુખે સ્થાપન કરવા, એણું વાસ્તુ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, ૯૦.

ગણેશશ્ચૈવ નાગેશઃ ક્ષેત્રાધિપશ્ચ ભૈરવઃ ।

ધનાધ્યક્ષશ્ચ ગન્ધર્વા ગ્રહમાતૃગણા સ્તથા ॥ ૯૧ ॥

નકુલીશશ્ચ ચંડીશઃ કાર્યા દક્ષિણ દિગ્મુખા ।

एवं विदिग्मुखाः कार्या नान्ये चैव दिवौकसः ॥ ९२ ॥

દેવકલિકા સન્મુખ દર્શન-સાહિત્ય મંદિર પાલીતાણા.

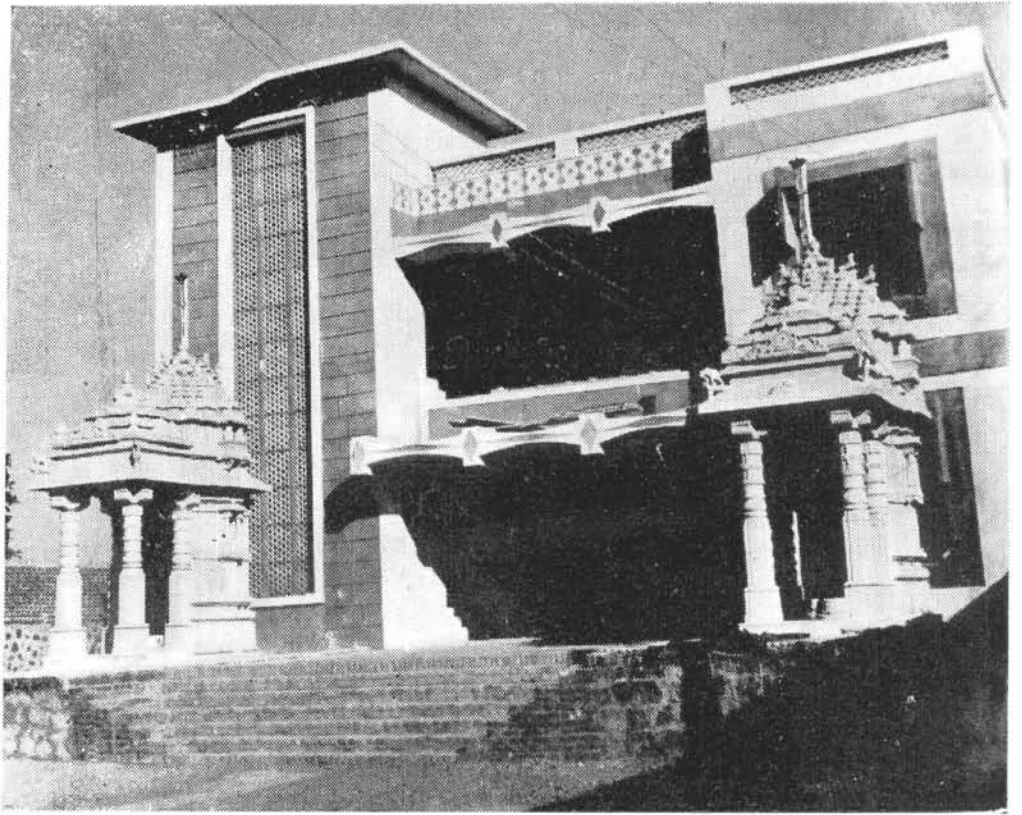

પૂ. ગ્યા. શ્રી બ્રોહ્મનસૂરીશ્વરજી મ. સા.
દેવકલિકા સાધરૂ દર્શન-પાલીતાણા.

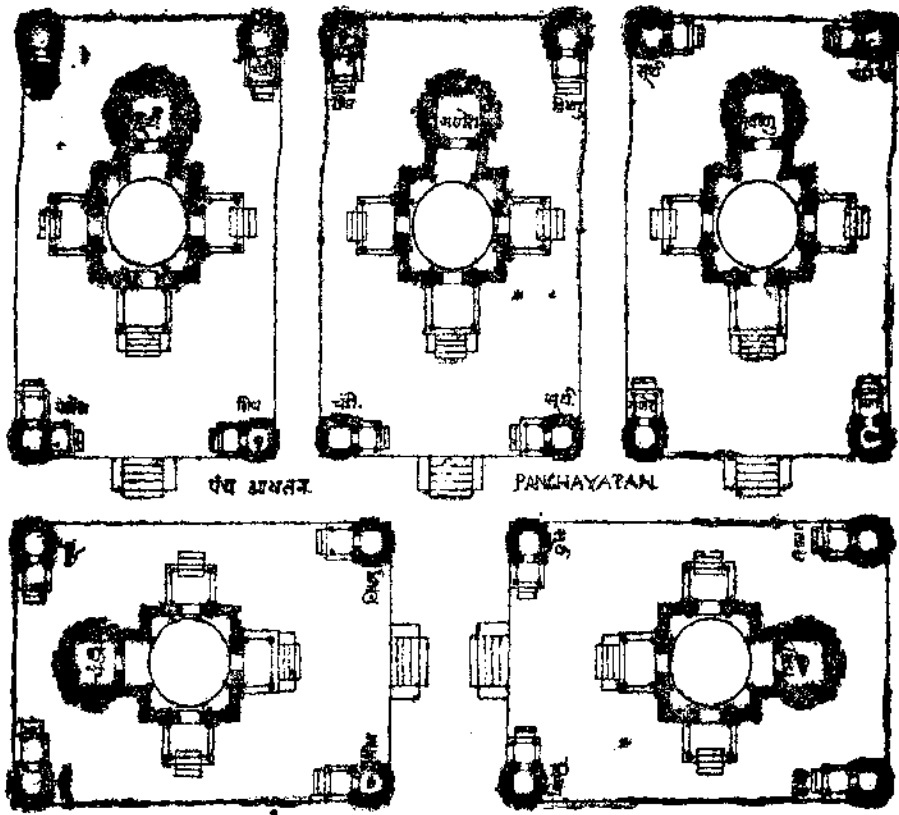
પૂ. ગ્યા. શ્રી પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મ. સા.
દેવકલિકા સાધરૂ દર્શન-પાલીતાણા.

[એન. સી. સોમપુરા.]

શ્રી મોહનસૂરીશ્વરજી મ. તથા પ્રતાપસૂરીશ્વરજી મ. ની દેવકુલિકા
ધર્મવિહાર-જૈન સાહિત્ય મંદિર પાલીતાણા.

[ઝેન. સી. સોમપુરા.]

નૈઋત્યાભિમુખઃ સ્થાપ્યો હનુમાન ચલ બુદ્ધિમાન્ ।

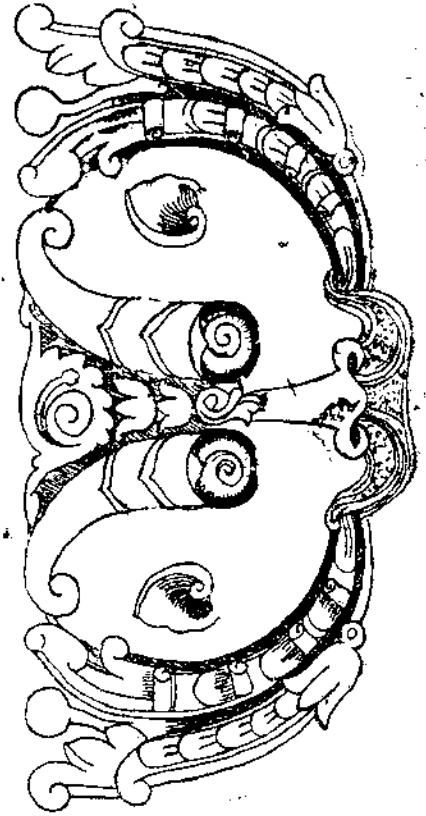
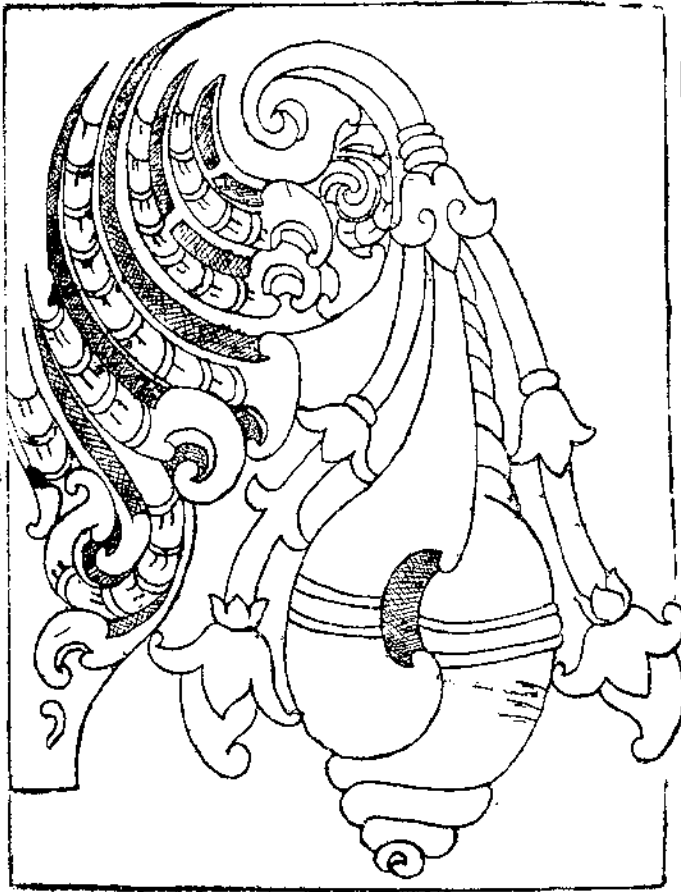
રુદ્ર એકાદશો રૌદ્રો ગણસાનાં ક્ષયંકરઃ ॥ ૯૩ ॥

ऊर्ध्व मूल मधोजं च विलोभं दाः कपाटकम् ।

वरुणोत्तर पूर्वैण स्थाप्यं चૈવં મુશાસ્ત્રતઃ ॥ ૯૪ ॥

ગણેશ, નાગેશ, ક્ષેત્રપાલ, લૈરવ, કુબેર, ગંધર્વ, ગ્રહ, માતૃગણ, નકુલીશ અને ચંદીશ એ દેવો દક્ષિણાભિમુખ એસાડવા, કોઈ દેવોને વિદિશામાં એસાડવા નહિ. (હનુમાન સિવાય)

ખળવાન અને બુદ્ધિમાન એવા હનુમાનજીને નૈઋત્ય દિશા સન્મુખ સ્થાપવા, રાક્ષસોનો ક્ષય કરનાર રુદ્ર સ્વરૂપવાળા અગિયાર રુદ્રોને પશુ નૈઋત્ય દિશામાં સ્થાપવા, મૂલભાગ ઉપર અને મસ્તકનો ભાગ નીચે એવા દ્વારના કમાડ ઉલટાં બાજુવાં, દ્વાર પશ્ચિમ, ઉત્તર અને પૂર્વાભિમુખ રાખવાં તેમ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. ૯૧ થી ૯૪.

ભૈરવં ક્ષેત્રપાલં ચ વૈતાલા ઘોરા પિત્રીશાન્ ।

ચળાદિ યમનાદિ સ્થાપ્યં દક્ષિણ દિગ્મુલ્લમ્ ॥ ૯૫ ॥

ભૂતપ્રેત પિશાચા શ્ચ યક્ષેશ દૈત્ય રાક્ષસાઃ ।

અન્યાઃ ક્ષુદ્રદેવ દેવ્યઃ દક્ષિણામિ મુલ્લાસ્તથા ॥ ૯૬ ॥

દિક્પાલોક્ત દિશિ સ્થાપ્યા પુરદ્વારોક્ત દેવતાઃ ।

અન્યત્ર કુરૂતે યસ્તુ પૂજા હાનિર્ન સંશય ॥ ૯૭ ॥

ભૈરવ, ક્ષેત્રપાલ, વૈતાલ, અઘોર અને પિતૃદેવ, ચંડી, ચમ, નાગદેવ આદિ ઉચ્ચ દેવ-દેવીઓ દક્ષિણામિમુખે બેસાડવા, યક્ષેશ (કુબેર), દૈત્ય, રાક્ષસ, ભૂતપ્રેત, પિશાચ અને ક્ષુદ્ર જાતિના દેવ-દેવીઓને પણ દક્ષિણામિમુખે બેસાડવા. જે દિક્પાલ જે દિશાના હોય તે દિશા સામે બેસાડવા, નગરદ્વારે જે દેવો કહ્યા હોય તે બેસાડવા, આ રીતે અથાથોગ્ય સ્થાને કહેલી દિશામાં દેવોને બેસાડવા, એથી જલદી દિશામાં બેસાડવાથી, પૂજા કરનારને હાનિ અને લક્ષ્મીનો ક્ષય કરે છે. ૬૫ થી ૬૭.

દક્ષિણોત્તર મુખાશ્ચ પ્રાચ્યાશ્ચવંતુ પશ્ચિમાઃ ।
 વીતરામ પ્રાસાદાઃ પુગ્મધ્યે મુખાવહાઃ ॥ ૧૮ ॥
 પ્રશસ્તં ચ સમુત્સેધે ગૃહસ્યાર્થ મૂર્ંગિકા ।
 શ્રિયં શાન્તિ મીપ્સિતં ચ કર્તુઃ કારયિતુસ્તથા ॥ ૧૯ ॥

દક્ષિણ, ઉત્તર, પૂર્વ, પશ્ચિમ એ ચારે દિશાના વીતરામ (ગિનેશ્વર)ના પ્રાસાદો તમરમધ્યે મુખકારક છે. ગૃહની ઉપર અર્ધ મૂર્ંગિકા હોય તે પ્રશસ્ત છે, તે ખંધાવનાર તથા ખંધનારને લક્ષ્મી; મુખ-શાન્તિ, અને ઇચ્છિત ફલ દેનાર છે. (મૂર્ંગિકાની પ્રથા ઉત્તર ભારતમાં વિશેષ દેખાય છે) ૯૮, ૯૯.

દ્વારશાસ્ત્ર લક્ષણાધિકાર

ઉક્તમાનાધિકં દ્વારં ધન ધાન્ય વિનાશકમ્ ।
 હીનં પીઢાં પ્રકુરુતે વલિતં શત્રુવિગ્રહમ્ ॥ ૧૦૦ ॥
 સ્ત્રીરોગં ન્યુનશાંત્રં ચ મધ્યસ્તંભેષુ માનતઃ ।
 હીનંપીઢાં પ્રકુરુતે અધિકં ચ ધનક્ષયમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

કહેલ દ્વારમાનથી અધિક દ્વારમાન કરે તો ધનધાન્યનો વિનાશ થાય, એકાદું કરે તો પીડા અને વાંકું ચુંકું કરે તો શત્રુ સાથે લડાઈ થાય. કહેલી શાખાથી એાછી શાખાવાળું દ્વાર કરે તો સ્ત્રી રોગિણી થાય તથા શાખાના મધ્યભાગે કરેલા રુપસ્તંભો માનથી એાછા કરે તો પીડા અને અધિક કરે તો ધનનો ક્ષય થાય. ૧૦૦, ૧૦૧.

શિવ પ્રતિહારૌ પૂર્વ પ્રતિહારૌ

શ્રી વિશ્વકર્મોવાચ-

માતુલિજ્ઞ ચ નાગેન્દ્રે હમરુ શૂલ મેવ ચ ।
 નન્દી મુકુટશોભાદયઃ સર્વા મરણ ભૂષિતઃ ॥ ૧૦૨ ॥
 સ્વટ્વાઙ્ગ ચ કપાલં ચ હમરુ વીજપૂરકમ્ ।
 દંપટ્ટાકરાલ વદનો મહાકાલસ્તુ દક્ષિણે ॥ ૧૦૩ ॥

૧ પૂર્વદિશ-વામભાગે નન્દી નામનો દ્વારપાલ :- બીજોડું સર્પ, હમરુ અને બીજપુરકધારી મુકુટની શોભાવાળો સર્વ અલંકારોથી, વિભૂષિત બાણુઓ.

૨ પૂર્વદિશ જમણીબાજુ મહાકાલ દ્વારપાલ બાણુઓ :- અટવાંગ, કપાલ, હમરુ અને બીજપુરકધારી દંપટ્ટાથી વિકરાલ મુખવાળો બાણુઓ, ૧૦૨, ૧૦૩.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની ત્રિશુલં ચૈવ ગદાં હમરુકં તથા ।

હેરમ્બો વામભાગે દિ મૃદ્ધિમ્ દક્ષિણે સ્મૃતઃ ॥ ૧૦૪ ॥

ગદા હમરુ સ્વટવાજ્ઞ તર્જની વામ હસ્તકે ।

ઉભૌવા દક્ષિણ દ્વારે મૃદ્ધી દક્ષિણત શુભ ॥ ૧૦૫ ॥

૩ દક્ષિણદિશ-વામભાગે હેરમ્બઃ- તર્જની, ત્રિશુલ, ગદા અને હમરુ ધારણ કરેલ છે,

૪ દક્ષિણદિશ-જમણીબાજુ:- ભૂંગી ગદા, હમરુ, ખટવાંગ તર્જની. ધારણ કરેલ જમણીબાજુ શુભ છે, આ બંને દક્ષિણ દિશ્દ્વારના પ્રતિહારો બાણુવો ૧૦૪, ૧૦૫.

પશ્ચિમદ્વાર પ્રતિહારૌ

ત્રિશુલ હમરુચૈવ સ્વટવાજ્ઞં વીજપૂરકમ્ ।

પશ્ચિમે દુર્મુખો વામે તદ્વક્ત્ર ગોમુસ્વાકૃતિ ॥ ૧૦૬ ॥

પશ્ચિમ દ્વારિ કાર્યઃ સ પાણ્ડુરોઽસ્યાય દક્ષિણે ।

સ્વટવાજ્ઞ ચ કપાલં ચ હમરુ વીજપૂરકમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

પશ્ચિમદિશ વામ દુર્મુખઃ- ત્રિશુલ, હમરુ, ખટવાંગ અને બીજપૂરક ધારી દુર્મુખ. બાણુવો.

પશ્ચિમદિશ જમણા અંગે પાંડુરઃ- ખટવાંગ, કપાલ, હમરુ અને બીજપૂરક ધારી બાણુવો, ૧૦૬, ૧૦૭.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

માતુલિજ્ઞ મૃણાલં ચ સ્વટવાજ્ઞ પદ્મ દણ્ડકમ્ ।

સિતશ્ચૈવોત્તરે દ્વારે વામે ચૈવ વ્યવસ્થિતઃ ॥ ૧૦૮ ॥

પદ્મદણ્ડં ચ સ્વટવાજ્ઞ મૃણાલં વીજપૂરકમ્ ।

અસિતો દક્ષિણે ભાગે ઉત્તરે દ્વાર એવ ચ ॥ ૧૦૯ ॥

૭ ઉત્તરદિશ વામ સિતઃ- માતુલિંગ, કમલ, ખટવાંગ અને કમલદંડધારી ઉત્તરદિક્ને વામભાગે વ્યવસ્થિત પ્રતિહાર બાણુવો.

૮ ઉત્તરદિક્ દક્ષિણ અંગે, અસિતઃ- પદ્મદંડ, ખટવાંગ, કમલ અને બીજપૂરક ધારી દક્ષિણભાગે ઉત્તરદિશ પ્રતિહાર બાણુવો. ૧૦૮, ૧૦૯.

વિષ્ણુ પ્રતિહારૌ પૂર્વાદિક્ પ્રતિહારૌ

વામનાકાર રૂપાશ્ચ કર્તવ્યાઃ સર્વયોત્તમાઃ ।

તર્જની શઙ્ખચક્રે ચ દણ્ડશ્ચ પ્રથમો વર ॥ ૧૧૦ ॥

ચણ્ડાભિધાનશ્ચારૂયાતોઽસ્ય સઘ્ય પ્રચણ્ડકઃ ।

વામેચણ્ડઃ પ્રકર્તવ્યઃ પ્રચણ્ડશ્ચૈવ દક્ષિણે ॥ ૧૧૧ ॥

પૂર્વદિક્ વામઃ— વામના રૂપે સર્વોત્તમ કરવા, તર્જની, શંખ, ચક્ર અને ઢાંડ દ્વારણ કરનાર. ચંડ નામનો પ્રતિહાર ભણવો.

ચંડના સઘ્યથી અપસઘ્ય આયુધ દ્વારણ કરવાથી પ્રચંડ નામનો પ્રતિહાર ભણવો. ઠાળીખાળુ ચંડ અને જમણી ખાળુ પ્રચંડ કરવા. ૧૧૦, ૧૧૧.

દક્ષિણાદિક્ પ્રતિહારૌ

પદ્મ સ્વદ્ગઃ સ્વેટક્રાવ્યો ગદા ચૈવ પ્રદક્ષિણમ્ ।

જયોઽય વિજયઃ પદ્મગદયોશ્ચ વિલોમતઃ ॥ ૧૧૨ ॥

તર્જની બાણચાપૌ ચ ગદાચૈવ પ્રદક્ષિણમ્ ।

ધાતા ગદા ચાપ સઘ્યે વિધાતા ચ તથોત્તમઃ ॥ ૧૧૩ ॥

દક્ષિણદિક્—વામઃ— જય, કમલ, ખડ્ગ, ઢાલ અને ગદા, દક્ષિણ, વિજય, પદ્મ, ગદા આદિ આયુધો અપસઘ્ય કરવાથી. જમણા અંગના દ્વારપાલ. વિજય થાય.

પશ્ચિમદિક્— ધાતા, વામભાગે, તર્જનીખાણુ ધનુષ અને ગદા વિધાતા, ગદાચાપ આદિ આયુધો અપસઘ્ય કરવાથી વિધાતા નામના ઉત્તમોત્તમ પ્રતિહાર થાય. ૧૧૨, ૧૧૩.

તર્જની પદ્મશઙ્ખૌ ચ ગદા ચૈવ પ્રદક્ષિણમ્ ।

ભદ્રશ્ચ શસ્ત્રાપ સત્ય યોગે ચૈવ સુભદ્રક ॥ ૧૧૪ ॥

ઉત્તરદિક્—વામભાગ ભદ્રકઃ— તર્જની, કમલ, શંખ અને ગદા પ્રદક્ષિણાએ કરવાથી ભદ્રક પ્રતિહાર થાય.

ઉત્તરદિક્ જમણાભાગે સુભદ્રકઃ— આયુધો અપસઘ્ય આપવાથી સુભદ્રક નામના પ્રતિહાર થાય. ૧૧૪.

બ્રહ્મ પ્રતિહારૌ

શ્રી વિશ્વકર્મોવાચ—

બ્રહ્મણઽષ્ટ પ્રતિહારાન્ કથયિષ્યામ્યનુક્રમાત્ ।

પુરુષાકાર ગમ્ભીરાઃ સુકૂર્વા મુકુટોજવલાઃ ॥ ૧૧૫ ॥

પ્રદાના અષ્ટ પ્રતિહારૌ અનુક્રમે કહું છું:— પુરુષાકાર, ગંભીર સુંદર, દાઢી મુછવાળા, મુકુટ ધારણ કરનાર, જાણવા. ૧૧૫.

પદ્મ સ્તુક પુસ્તકં દણ્ડા વામે સ્યાત્સત્ય નામકઃ ।

શસ્ત્રાપ સવ્ય યોગેન દક્ષિણે ધર્મકો ભવેત્ ॥ ૧૧૬ ॥

પૂર્વ—દિશ્ વામભાગે:— કમલ, માલા, પુસ્તક અને ઠંડ ધારણ કરનાર. સત્ય નામનો પ્રતિહાર જાણવો. ધર્મ, શસ્ત્ર અપસવ્ય કરવાથી ધર્મ નામનો પ્રતિહાર થાય. ૧૧૬.

દક્ષિણ દિક પ્રતિહારૌ

અક્ષપદ્માગમા દણ્ડઃ વામે ચૈવ પ્રિયોદ્ભવઃ ।

દણ્ડાગમસ્તુક ફલકં યજ્ઞઃ સ્યાત્સર્વ કામદઃ ॥ ૧૧૭ ॥

દક્ષિણદિશ્-વામ ભાગે-પ્રિયોદ્ભવો:— અક્ષમાલા, કમલ, પુસ્તક અને ઠંડ ધારણ કરનાર વામ ભાગના પ્રિયોદ્ભવ નામના પ્રતિહાર જાણવા.

દક્ષિણદિશ્-દક્ષિણ-યજ્ઞ:— ઠંડ, પુસ્તક, માલા અને ઢાલ ધારણ કરનાર જમણા ભાગના યજ્ઞ નામના પ્રતિહાર જાણવા. ૧૧૭.

પશ્ચિમદિક પ્રતિહારૌ

અક્ષસૂત્રં ગદા છેદં દણ્ડો વિજય નામકઃ ।

અધોહસ્તઃ પસવ્યેન ફલયુક્ યજ્ઞભદ્રક ॥ ૧૧૮ ॥

પશ્ચિમ વામ-વિજય:—અક્ષસૂત્ર, ગદા, ઢાલ અને ઠંડધારી વિજય નામનો પ્રતિહાર જાણવો.

પશ્ચિમ-જમણા-યજ્ઞભદ્રક:— નીચેના હસ્તમાં ઢાલ. અપસવ્ય કરવાથી યજ્ઞભદ્રક નામનો પ્રતિહાર થાય. ૧૧૮.

ઉત્તર દિક પ્રતિહારૌ

અક્ષપાશાહ્લુકશ દળ્હા મવા સ્યાત્સર્વ કામદઃ ।

દળ્હાહ્લુકશ-પાશ પદ્મં વિભવ સર્વ શાન્તિદઃ ॥ ૧૧૯ ॥

ઉત્તર-વામ-ભવ :- અક્ષસૂત્ર, પાશ, અંકુશ, અને દંડધારી. સર્વ કામનાને આપનાર ભવ નામના પ્રતિહાર બાણવો.

ઉત્તર-દક્ષિણ-વિભવ :- દંડ, અંકુશ, પાશ, પદ્મ, ને ધારણ કરનાર સર્વ શાન્તિકારક વિભવ નામનો પ્રતિહાર બાણવો. ૧૧૯.

ભાસ્કરસ્યાષ્ટૌ પ્રતિહારૌ

દળ્હી ચ પિઙ્ગલશ્ચૈવ દ્વાનન્દો નંદક સ્તથા ।

ચિત્રો વિચિત્રો જ્ઞાતવ્યાઃ કિરણાક્ષઃ સુલેચનઃ ॥ ૧૨૦ ॥

સર્વે તે પુરુષાકારાઃ કર્તવ્યાઃ શાન્તિ મિચ્છતા ।

અષ્ટૌ સ્પૃશ્વ ચતુર્દ્વાઃસુ સવ્ય દક્ષિણતઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૨૧ ॥

દંડી, પિંગલ, આનંદ, નંદક, ચિત્ર, વિચિત્ર, કિરણાક્ષ, સુલેચન, એ સર્વ પુરુષાકારે શાન્તિ ઈચ્છનારે કરવા, એ આઠે ચતુર્દિશાએ દક્ષિણ-સવ્ય માર્ગે કરવા. ૧૨૦, ૧૨૧.

પૂર્વદિક પ્રતિહારૌ

તર્જની કિરણશ્ચૈવ તામ્રચૂડશ્ચ દળ્હકઃ ।

દળ્હી નામ તથા વામે શૃણુપિઙ્ગલસ્ય ચ ॥ ૧૨૨ ॥

શક્તિશ્ચ કિરણસ્થાને તામ્રચુડપદેઽગ્રકઃ ।

પૂર્વવત તર્જની દળ્હૌ પિઙ્ગલઃ પૂર્વ દક્ષિણ ॥ ૧૨૩ ॥

પૂર્વ-વામ-દંડી :- તર્જની, કિરણ, કુકડો અને દંડ ધારણ કરનાર દંડી નામનો પ્રતિહાર. બાણવો.

પૂર્વ-જમણા અંગે-પિંગલઃ-કિરણવાળા હસ્તમાં શક્તિ, કુકડાવાળા હાથમાં કિરણ તર્જની તથા દંડ પૂર્વવત કરવાથી પિંગલ નામનો પૂર્વદિશ્ દક્ષિણ વિભાગનો પ્રતિહાર બાણવો. ૧૨૨, ૧૨૩.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જન્યૌ દ્વે વજ્ર દણ્ડાવા નન્દકાંકરૈઃ સ્મૃતઃ ।

તર્જની દણ્ડાપસવ્યે સંભવે દન્તક સ્તથા ॥ ૧૨૪ ॥

દક્ષિણ-વામ અંગ-આનંદ :- બે હસ્તમાં તર્જની, વજ્ર અને દંડને ધારણ કરનાર આનંદ નામનો દક્ષિણ દિક્ વામ અંગનો પ્રતિહાર બાબુવો.

દક્ષિણ-દક્ષિણઅંગ-અન્તક :- તર્જની અને દંડ અપસવ્ય કરવાથી અન્તક નામનો દક્ષિણ દિશાનો જમણા અંગનો પ્રતિહાર થાય. ૧૨૪.

પશ્ચિમદિક્ પ્રતિહારૌ

દ્વેતર્જન્યૌ પદ્મ દણ્ડો વામતચ્ચિત્રકઃ સ્મૃતઃ ।

તર્જની દણ્ડા પસવ્યે વિચિત્રો દક્ષિણ સ્થિતઃ ॥ ૧૨૫ ॥

પશ્ચિમ-વામ-ચિત્ર :- બે તર્જની. પદ્મ અને દંડ ધારણ કરનાર, વામ ભાગનો પ્રતિહાર ચિત્ર બાબુવો.

પશ્ચિમ-દક્ષિણભાગ-વિચિત્ર :- તર્જની અને દંડ અપસવ્ય કરવાથી જમણા અંગનો પ્રતિહાર વિચિત્ર થાય. ૧૨૫.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જન્યૌ કિરણો દણ્ડઃ કિરણાશ્ચ સ્તથૈવ ચ ।

તર્જની દણ્ડા પસવ્યૌ પ્રતીહારઃ સુલોચનઃ ॥ ૧૨૬ ॥

ઉત્તરદિક્-વામ અંગે કિરણાક્ષ :- બે તર્જની, કિરણ અને દંડને ધારણ કરનાર, વામ અંગનો કિરણાક્ષ નામનો પ્રતિહાર બાબુવો.

ઉત્તરદિક્-દક્ષિણ અંગે સુલોચન :- તર્જની દંડ અપસવ્ય કરવાથી જમણા અંગનો સુલોચન નામનો પ્રતિહાર થાય. ૧૨૬.

ભાસ્કર સ્યાષ્ટૌ પ્રતિહારૌ

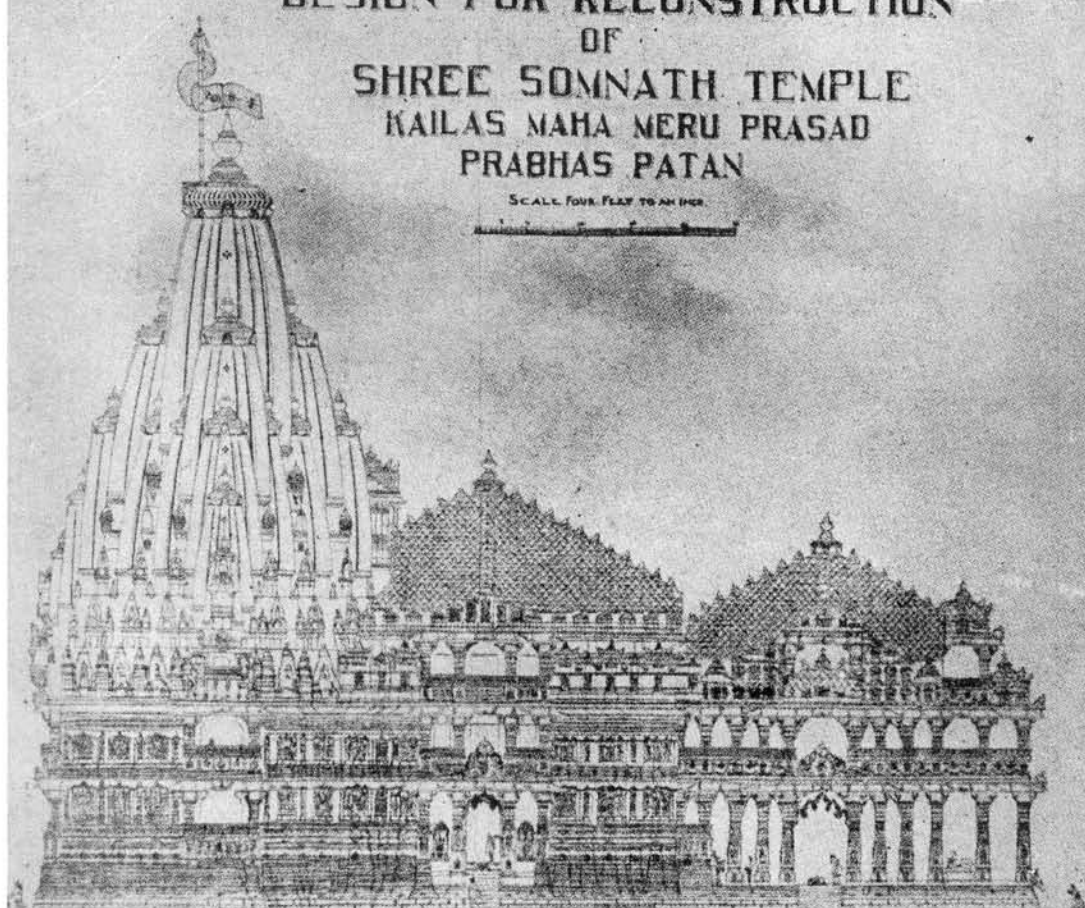
ઇત્યષ્ટૌ ચ પ્રતીહારાઃ સર્વવિદ્ય પ્રણાશનાઃ ।

સર્વે તેજોમયા નિત્યં સૂર્યદેવ પ્રત્યાત્મકાઃ ॥ ૧૨૭ ॥

આ અષ્ટ પ્રતિહારો સર્વ વિદ્યને હરનાર છે, સાક્ષાત્ સૂર્ય જેવા નિત્ય સર્વે તેજોમય છે. ૧૨૭.

DESIGN FOR RECONSTRUCTION
OF
SHREE SOMNATH TEMPLE
KAILAS MAHA MERU PRASAD
PRABHAS PATAN

SCALE FOUR FEET TO AN INCH

SIDE ELEVATION

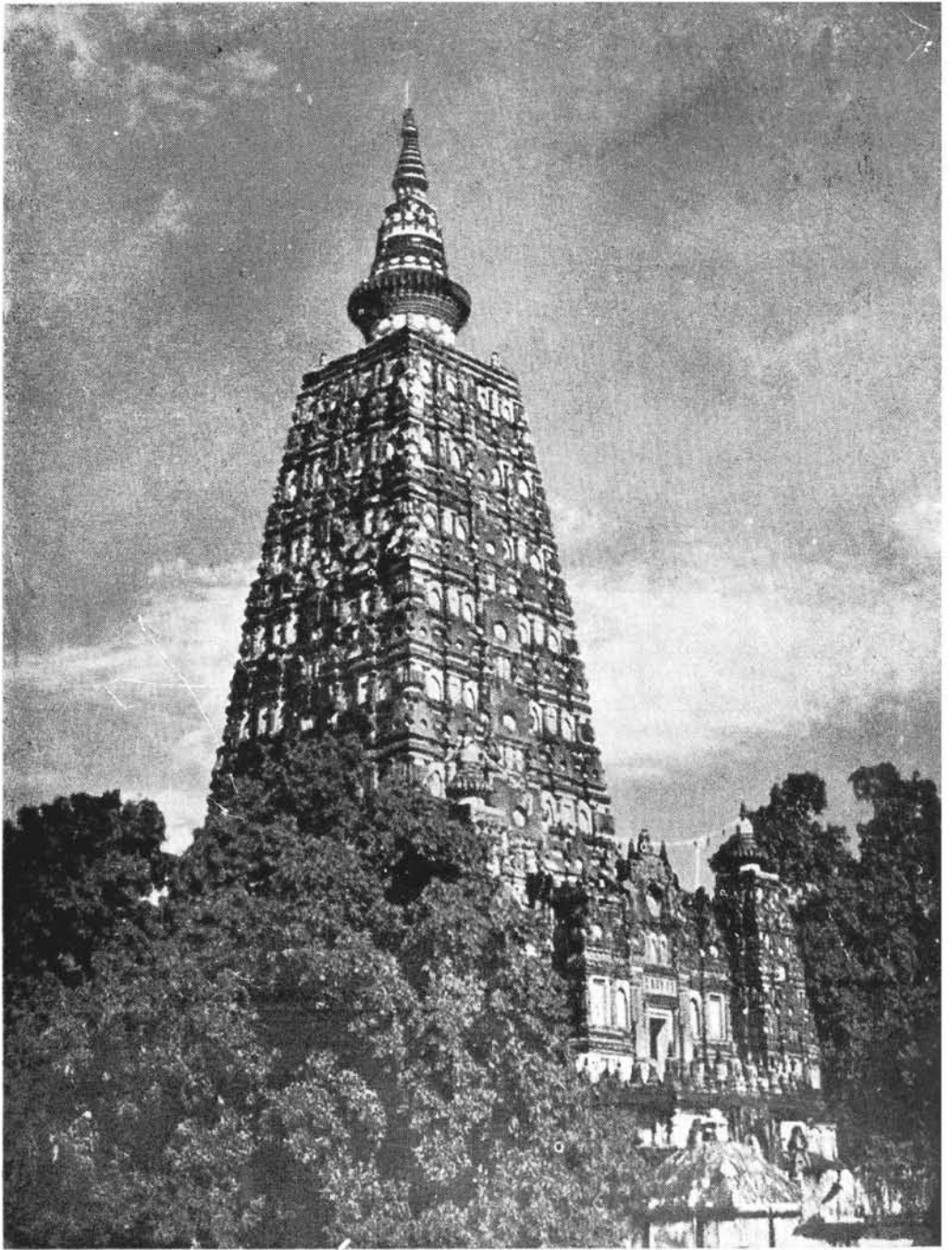
DE 00102

P.O. 100101

MADE IN INDIA

PRINTED AT THE

GOVERNMENT PRESS

બુદ્ધ મંદિર-ગયા

શ્રી ગણેશ પ્રતિહારૌ

અવિઘ્નો વિઘ્નરાજશ્ચ સુવક્રો બલવાનય ।

ગજકર્ણશ્ચ ગોકર્ણઃ સોમ્યશ્ચ ભયદાયકઃ ॥ ૧૨૮ ॥

સર્વે તુ વામનકારાઃ સૌખ્યદાઃ પુરુષાતનાઃ ।

તર્જની પરશુઃ પદ્મં દણ્ડો હસ્તેષ્વ વિઘ્નકઃ ॥ ૧૨૯ ॥

તર્જની દણ્ડા પસવ્યે સ મવેદિઘ્ન રાજકઃ ।

પૂર્વ દ્વારો ભય માગે સર્વ વિઘ્ન વિનાશકઃ ॥ ૧૩૦ ॥

અવિઘ્ન, વિઘ્નરાજ, સુવક્રો, બલવાન, ગજકર્ણ, ગોકર્ણ, સૌમ્યક, ભયદાયક એ આઠ ગણેશના પ્રતિહારો બાબતે. સર્વે વામનાકાર પુરુષાકારે સુખ આપનાર બાબતે.

પૂર્વ દિક્ષ-વામ-અવિઘ્ન:-તર્જની, પરશુ, પદ્મ અને હાંડને ધારણ કરનાર અવિઘ્ન પ્રતિહાર બાબતે.

પૂર્વ દિક્ષ-દક્ષિણ વિઘ્નરાજ:-તર્જની અને હાંડ અપસંખ્ય કરવાથી વિઘ્નરાજ પૂર્વ દિશાના દક્ષિણ અંગના પ્રતિહાર સર્વ વિઘ્ન હરનાર બાબતે. ૧૨૮ થી ૧૩૦.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની સ્વદ્ગ્રંથે તુ દણ્ડો હસ્તૈઃ સુવક્રક ।

તર્જની દણ્ડાપસવ્યે બલર્વાશ્ચ સમોરિત ॥ ૧૩૧ ॥

દક્ષિણ-વામ- સુવક્રો:-તર્જની, ખડ્ગ, હાલ અને હાંડ ધારણ કરનાર સુવક્રો નામનો પ્રતિહાર બાબતે.

દક્ષિણ-દક્ષિણ-બલવાન:-તર્જની, હાંડ, અપસંખ્ય કરવાથી બલવાન નામનો પ્રતિહાર બાબતે. ૧૩૧.

પશ્ચિમદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની ગ્રાણ ચાપો ચ દણ્ડશ્ચક્રાગ્ન કર્ણકઃ ।

તર્જની દણ્ડા પસવ્યે ગોકર્ણઃ પશ્ચિમ સ્થિતઃ ॥ ૧૩૨ ॥

પશ્ચિમ-વામભાગે-ગજકર્ણ:-તર્જની, બાણ, ધનુષ અને હાંડ ધારી ગજકર્ણ નામનો પ્રતિહાર બાબતે.

પશ્ચિમ-દક્ષિણભાગે-ગોકર્ણ:- તર્જની, હાંડ અપસંખ્ય કરવાથી ગોકર્ણ નામનો પ્રતિહાર બાબતે. ૧૩૨.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની પદ્મા કુશાંશ્વ દણ્ડશ્ચૈવ સ સૌમ્યકઃ ।

શસ્ત્રાપ સવ્યે ચ તથા ભવેદ ભયદાયકઃ ॥ ૧૩૩ ॥

ઉત્તર-વામ-સૌમ્યકઃ:- તર્જની, પદ્મ, અંકુશ અને દંડને ધારણ કરનાર સૌમ્યક નામનો પ્રતિહાર જાણવો.

ઉત્તર દક્ષિણ-ભયદાયકઃ:- શસ્ત્રો અપસંય કરવાથી ભયદાયક પ્રતિહાર જાણવો.

દ્વારપક્ષૌ સર્વદિક્ષુ સ્થાપ્યા વિઘ્ન વિનાશનઃ ।

ઇત્યષ્ટો ચ પ્રતીહારા નૃપાણાં શાન્તિ મિચ્છતાઃ ॥ ૧૩૪ ॥

દ્વારની બંને બાજુએ સર્વદિશાએ સ્થાપવાથી વિઘ્નનો નાશ કરે છે. આ આઠ પ્રતિહારો રાજાને શાન્તિ આપનાર છે. ૧૩૪.

ગૌર્યા પ્રતિહારૌ (દ્વારપાલિકાઃ)

જયા ચ વિજયા ચૈવ અજિતા ચાપરાજિતા ।

વિભક્તા મજ્જલાચૈવ મોહિની સ્તમ્ભની તથા ॥ ૧૩૫ ॥

જયા, વિજયા, અજિતા, અપરાજિતા, વિભક્તા, મંગલા, મોહિની અને સ્તંભિની. ૧૩૫.

પૂર્વદિક્ દ્વારપાલિકા

અમયાલકુશ પાશાશ્ચ દણ્ડઃ પ્રદક્ષિણં જયા ।

સવ્યા પસવ્યે શસ્ત્રાણાં વિજયા સા પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૩૬ ॥

પૂર્વ-વામ-જયા :- અભય, અંકુશ, પાશ અને દંડ ધારણ કરનાર પૂર્વદિક્-વામ અંગના દ્વારપાલિકા જાણવા.

પૂર્વ-દક્ષિણ-વિજયા:- શસ્ત્રો અપસંય કરવાથી પૂર્વદિક્ જમણા અંગના દ્વારપાલિકા વિજયા જાણવા. ૧૩૬.

દક્ષિણદિક્ દ્વારપાલિકા

અમયાજ્જપાશા દણ્ડોઽજિતા સવ્યેઽપરાજિતા ॥ ૧૩૭ ॥

દક્ષિણ-વામ-અજિતા :- અભય કમલ, પાશ, દંડ ધારણ કરનાર દક્ષિણદિક્ વામ અંગના દ્વારપાલિકા જાણવા.

દક્ષિણ-દક્ષિણ-અપરાજિતા:- શસ્ત્રો અપસંય કરવાથી દક્ષિણદિક્ જમણા અંગના દ્વારપાલિકા અપરાજિતા જાણવા. ૧૩૭.

પશ્ચિમદિક્ દ્વારપાલિકા

અમીવ વજ્રાહકુશ દણ્ડા વિભક્તાઽસ્ય ચ મૃદ્ધલા ॥ ૧૩૮ ॥

પશ્ચિમ-વામ-વિભક્તા:-અભય, વજ્ર, અંકુશ અને ઢંડને ધારણ કરનાર પશ્ચિમદિક્-વામ અંગના દારપાલિકા વિભક્તા બાણવાં.

પશ્ચિમ-દક્ષિણઅંગ-મંગલા:- શસ્ત્રો સંઘ અપસંઘ કરવાથી પશ્ચિમ દિશાના જમણા અંગના દારપાલિકા મંગલા થાય. ૧૩૮.

ઉત્તરદિક્ દ્વારપાલિકા

અમયા શઙ્ખાવજ દણ્ડા મોહિની ત્યેવ નામતઃ ।

શસ્ત્રાપ સંઘ યોગેન સા મવેત્ સ્તમ્ભની તથા ॥ ૧૩૯ ॥

ઉત્તર-વામ-મોહિની:- અભય, શંખ, પદ્મ અને ઢંડ ધારણ કરનાર ઉત્તર દિક્વામ અંગના દારપાલિકા મોહિની બાણવાં.

ઉત્તર-દક્ષિણ-સ્તંભિની:- શસ્ત્રો, સંઘ અપસંઘ કરવાથી દક્ષિણ દિક્ જમણા અંગના દારપાલિકા સ્તંભિની બાણવા. ૧૩૯.

ગૌર્યાશ્વાયતને શસ્ત્રા અષ્ટો સ્યુદ્ધાર પાલિકાઃ ॥ ૧૪૦ ॥

ગૌરીના પ્રાસાદને પૂર્વાદિ કેમથી આ આઠ દારપાલિકાઓ કરવા. ૧૪૦.

॥ इति गौर्यायतनेऽष्टौ द्वार पालिकाः ॥

ચણ્ડિકાયા અષ્ટો પ્રતિહારૌ

ચણ્ડિકાયા સ્તથૈવોક્તાન્ કથયિષ્યામ્યનુક્રમાત્ ।

વૈતાલઃ કોટરશ્ચ પિંગ્લાક્ષો મૃકુટિસ્તથા ॥

ધુમ્રકઃ કંકદટશ્ચ રક્તાક્ષ સુલોચન ॥ ૧૪૧ ॥

ચંડિકાના પ્રતિહારો અનુક્રમે કહું છું; વૈતાલ, કોટર, પિંગાક્ષ, મૃકુટિ, ધુમ્રક, કંકદટ, રક્તાક્ષ અને સુલોચન એ ચંડિની આજ્ઞામાં રહેનાર અષ્ટ પ્રતિહારો બાણવા. ૧૪૧.

દંડાસ્ય વિકટાઃ કોપે સ્ફુર દશન કોજ્જલાઃ ।

વર્વરીકાશ્ચ કૃષ્ણાઙ્ગા મરક્તાક્ષા મહાબલાઃ ॥ ૧૪૨ ॥

દાંતથી, વિકરાળ, કોપાયમાન, બળેર કેશવાળા, રયામ અને મહાબલવાન, એ ચંડિકાના દારપાલ બાણવા. ૧૪૨.

પૂર્વદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જનીચૈવ ચતુર્વાજ્ઞો હમરુદ્ધણ આયુધમ્ ।

વૈતાલઃ સ સમાખ્યાતો વ્યપસવ્યે તુ કોટર ॥ ૧૪૩ ॥

પૂર્વદિક્-વામઅંગ-વૈતાલઃ:- તર્જની, ખટવાંગ, હમર અને હંડ ધારણ કરનાર પૂર્વદિક્ વામઅંગના પ્રતિહાર વૈતાલ જાણવા.

પૂર્વ-દક્ષિણઅંગ-કોટર:- અપસવ્ય આયુધથી પૂર્વદિક્ જમણા અંગના કોટર નામના દ્વારપાલ જાણવા. ૧૪૩.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

અમય ચતુર્ગ લેટકં દણ્ડઃ પિજ્ઞાશ્વ એવ ચ ।

અમયાપસવ્ય યોગે મવેદ્ મૃકુટિ નામકઃ ॥ ૧૪૪ ॥

દક્ષિણ-વામઅંગ-પિજ્ઞાશ્વ:- અમય ખડગ, ઢાલ અને હંડ ધારણ કરનાર દક્ષિણદિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર પિજ્ઞાશ્વ જાણવા.

દક્ષિણ-દક્ષિણ-મૃકુટિ:- અમયાદિ અપસવ્યે દક્ષિણદિક્ જમણા અંગના પ્રતિહાર મૃકુટિ જાણવા. ૧૪૪.

પશ્ચિમદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની વજ્રાહકુશાવૈ દણ્ડો ધૂમ્રકનામકઃ ।

સવ્યા પસવ્ય યોગેન મવેત્ કંકદહ નામક ॥ ૧૪૫ ॥

પશ્ચિમ-વામઅંગ-ધૂમ્રક:- તર્જની, વજ્ર, અંકુશ અને હંડ ધારણ કરનાર પશ્ચિમદિક્-વામ અંગના ધૂમ્રક પ્રતિહાર જાણવા.

પશ્ચિમ-દક્ષિણઅંગ-કંકદહ:- સવ્યાપઅપસવ્ય શસ્ત્ર યોગે પશ્ચિમ દિક્-જમણા અંગના પ્રતિહાર કંકદહ થાય. ૧૪૫.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

તર્જની ચ ત્રિશૂલં ચ ચતુર્વાજ્ઞે દણ્ડ એવ ચ ।

રક્તાશ્વસ્ય ચ નામ્ના વૈ વામે દક્ષે ત્રિલોચન ॥ ૧૪૬ ॥

ઉત્તર-વામઅંગ-રક્તાશ્વ:- તર્જની ત્રિશૂલ, ખટવાંગ અને હંડને ધારણ કરનાર ઉત્તરદિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર રક્તાશ્વ જાણવા.

ઉત્તર-દક્ષિણઅંગ-ત્રિલોચન (ત્રિલોચન) - સવ્ય અપસવ્યથી ઉત્તરદિક્ જમણા અંગના પ્રતિહાર ત્રિલોચન (ત્રિલોચન) નામના થાય. ૧૪૬.

દિશા દ્વાર પશ્યુગ્મો સ્થિતા વિદ્ન વિનાશનાઃ ।

ઇત્યષ્ટૌ ચ પ્રતીહારા દેવીના સર્વ સમ્ભવાઃ ॥ ૧૪૭ ॥

દિક્ દ્વાર તથા જાને પડેને સ્થિર કરવાથી વિદ્વનો નાશ કરે છે. આ આઠ પ્રતિહારો સર્વ દેવીઓના જાણવા. ૧૪૭. હિતિ ચણ્ડિકાયા અષ્ટૌ પ્રતિહારૌ

જિનેન્દ્રસ્ય પ્રતિહારૌ

ઇન્દ્ર ઇન્દ્રજય શ્રૈવ મહેન્દ્રો વિજયેન્દ્રકઃ ।

ધરણેન્દ્રઃ પદ્મકથ સુનામઃ સુરદુન્દુભિઃ ॥ ૧૪૮ ॥

ઇત્યેષૌ ચ પ્રતીહારાઃ વીતરાગા દિશાન્તિદાઃ ।

પૃથમે કૈકશશ્રૈવ કથયિષ્યામ્યનુક્રમમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રજય, મહેન્દ્ર, વિજય, ધરણેન્દ્ર, પદ્મક, સુનામ, સુરદુન્દુભિ એ આઠ જિન પ્રતિહારો બાબુવા, તેને પૂર્વાદિ દિશ્થી અનુક્રમે યુગ્મ (બે) સ્થાપવા. હવે અનુક્રમે પૃથક-પૃથક કહું છું. ૧૪૮, ૧૪૯.

પૂર્વદિક્ પ્રતિહારૌ

ફલં વજ્રાહ્લકુશો દણ્ડ ઇન્દ્રોઽસવ્યે ઇન્દ્રજયઃ ॥ ૧૫૦ ॥

પૂર્વ-વામ-ઇન્દ્ર- ફલ, વજ્ર, અંકુશ અને ઠંડને ધારણ કરનાર પૂર્વદિક્-વામ અંગના પ્રતિહાર ઇન્દ્ર બાબુવા.

પૂર્વ-દક્ષિણ-ઇન્દ્રજયઃ-શસ્ત્ર સંખ્ય અપસંખ્યે પૂર્વ દિશાના જમણા અંગના પ્રતિહાર ઇન્દ્રજય બાબુવા. ૧૫૦.

દક્ષિણદિક્ પ્રતિહારૌ

દૌ વજ્રો ફલ દણ્ડૌ ચ મહેન્દ્રોઽસવ્યે વિજયઃ ॥ ૧૫૧ ॥

દક્ષિણ-વામ-મહેન્દ્રઃ- બે વજ્ર, ફલ અને ઠંડ ધારણ કરનાર દક્ષિણ દિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર મહેન્દ્ર બાબુવા.

દક્ષિણ-દક્ષિણ-વિજયઃ-શસ્ત્ર સંખ્યાપસંખ્યે દક્ષિણદિક્ના પ્રતિહાર વિજય બાબુવા. ૧૫૧.

પશ્ચિમદિક્ પ્રતિહારૌ

વજ્રા મય ફળી દણ્ડે ધરણેન્દ્રશ્ચ પદ્મકઃ ॥ ૧૫૨ ॥

પશ્ચિમ-વામ ધરણેન્દ્રઃ- વજ્ર, અભય, સર્પ અને ઠંડને ધારણ કરનાર પશ્ચિમદિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર ધરણેન્દ્ર બાબુવા.

પશ્ચિમ-દક્ષિણ-પદ્મકઃ-સંખ્યાપસંખ્ય શસ્ત્રોથી પશ્ચિમદિક્ જમણા અંગના પ્રતિહાર પદ્મક બાબુવા. ૧૫૨.

ઉત્તરદિક્ પ્રતિહારૌ

ફલ વંશી દ્વયં દણ્ડઃ સુનાભઃ સુરદુન્દુભિઃ ॥ ૧૫૩ ॥

ઉત્તર-વામ-સુનાભઃ- ફલ, ખંને હસ્તમાં વાંસળી. (નિધિહસ્તા) અને દંડ ધારણ કરેલ ઉત્તરદિક્ વામ અંગના પ્રતિહાર સુનાભ બાણવા.

ઉત્તર-દક્ષિણ-સુરદુન્દુભિઃ- સંવ્યાપસંખ્યા આયુધોથી ઉત્તરદિક્ના જમણા અંગના પ્રતિહાર સુરદુન્દુભિ થાય. ૧૫૩.

इत्यष्टौ च जिनेन्द्रस्य प्रतिहाराश्च शान्तिदाः ।

नगरादौ पुरे ग्रामे सर्वं विघ्नं प्रणाशनाः ॥ १५४ ॥

આ આઠે જિનેન્દ્ર પ્રભુના પ્રતિહારો શાન્તિદાયક બાણવા. નગર, પુર, ગામમાં સ્થાપવાથી સર્વ વિઘ્નનો નાશ કરે. ૧૫૪.

॥ इति जिनेन्द्रस्य अष्ट प्रतिहाराः ॥

द्वार दृष्टि निर्णयो

ब्रह्मा विष्णु शिव स्यान्तं तथैवोदुम्बरान्तकम् ।

स्थापयेच्छिवलिङ्गानि द्वारार्थं न व्यतिक्रमेत् ॥ १५५ ॥

द्वારોच्छયસ્ય મધ્યં તુ વસુમાગ વિમાજિતમ્ ।

શુભા શુભ દૃષ્ટિ સ્થાનં હિતાહિત ફલ પ્રદમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

પદમેકૈકકં ભૂયો હૃયષ્ઠઘા પ્રવિ માજિતમ્ ।

ચતુઃ ષષ્ઠયંશોચ્છિતં સ્યાદુદુમ્બર શાન્તકમ્ ॥ ૧૫૭ ॥

વિષમાંશેષુ સર્વેષુ દેવતા દૃષ્ટિ યોગતઃ ।

દૃષ્ટિ સ્થાનાનિ દ્વાત્રિશદ્ દ્વાત્રિશચ વિલોમત્ ॥ ૧૫૮ ॥

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવના ભાગ સુધી, ઊદમ્બર સુધી તેમજ દ્વારના અર્ધ ભાગે શિવલિંગો સ્થાપવા, આથી વ્યતિક્રમે સ્થાપવા નહિ.

દ્વારની ઊંચાઈમાં આવેલ જે માન તેને આઠ ભાગવું અને તે ભાગોમાં શુભ અને અશુભ સ્થાનોમાં રહેલી દૃષ્ટિ કેમ હિત અને અહિત ફલને આપવાવાળી બાણવી.

ઉપરના આઠ ભાગોમાં અઠેક ભાગના ફરી આઠ ભાગો કરવાથી, કુલ દ્વારના ઊદમ્બરથી આરંભી, શાખના અન્ત સુધીમાં ચોસઠ (૬૪) ભાગો થાય, તેમાંના સર્વ વિષમ (એકી) સ્થાનોમાં દેવોની દૃષ્ટિ યોજવી, ચોસઠ ભાગોમાંના એકીવાળા ખત્રીશ ભાગ દૃષ્ટિ સ્થાન અને એકી ભાગ વિલોમ એટલે દૃષ્ટિ હીન બાણવા. ૧૫૫ થી ૧૫૮.

વિષમસ્થા શુભાચૈવં વિષમેચા શુભોદ્ગમઃ ।

દૃષ્ટિ દોષ વિષાકેન સ્થાન નાશો ધનક્ષયમ્ ॥ ૧૫૯ ॥

નગરે ચ પુરે ગ્રામે રાષ્ટ્રેતીર્થે તપોવને ।

વાહ દૃષ્ટિદત્તં યન્ન ન પુનસ્તત્પ્રગોહતિ ॥ ૧૬૦ ॥

વિષમ સ્થાનમાં દૃષ્ટિ શુભ છે, અને વિલોમ સ્થાનમાં રહેલ દૃષ્ટિ અશુભની ઉત્પત્તિ કરે છે. દૃષ્ટિ દોષના પરિણામે સ્થાનનો નાશ તથા ધનનો ક્ષય થાય છે. નગર, ગ્રામ, પુર, રાષ્ટ્ર, તીર્થ, તપોવન અને આશ્રમ. આ સ્થાનોમાં જે વિલોમ સ્થાનમાં રહેલી દેવોની દૃષ્ટિથી હણાય તો તે ફરી સજીવન થતા નથી, અર્થાત્ સમૂલ નષ્ટ થાય છે. ૧૫૯, ૧૬૦.

ઉર્ધ્વ દૃષ્ટિ દ્રવ્યનાશો ભોગહાનિરધસ્તથા ।

સુખદા સર્વકાલે ચ સમદૃષ્ટિ ન સંશયઃ ॥ ૧૬૧ ॥

યોગ સ્થાનથી ઊંચી દૃષ્ટિ હોય તો દ્રવ્યનો નાશ થાય, અને નીચી દૃષ્ટિ હોય તો ભોગની હાનિ કરે, સમદૃષ્ટિ સર્વકાળ સુખ આપનારી છે, એમાં કોઈ વાતનો સંશય રાખવો નહિ. ૧૬૧.

ઉદુમ્બરાદિતઃ પ્રોક્ત મુત્તરજ્ઞે દશદધઃ ।

દેવતાક્રમ સંસ્થાનં કથયામિ યથાવિધિ ॥ ૧૬૨ ॥

આદિઃ સૃષ્ટિશ્ચ તત્ત્વં ચ અધિષ્ઠં ચાયુર્લક્ષ્યકમ્ ।

વિજ્ઞા પ્રજ્ઞા શાન્તિઃ શિવોક્તાનિ તત્ત્વાનીૈવ નવ ॥ ૧૬૩ ॥

ઉદુમ્બરથી ઉત્તરંગ સુધી જે પ્રમાણે દેવોના સ્થાન કહેલ છે, તે ક્રમવાર યથાવિધિ કહું છું,

૧ આદિ, ૨ સૃષ્ટિ, ૩ તત્ત્વ, ૪ અધિષ્ઠ, ૫ આયુ, ૬ લક્ષ, ૭ વિજ્ઞ, ૮ પ્રજ્ઞ, ૯ શાન્તિ આ નવ તત્ત્વમાં શિવનું સ્થાન બાણવું. ૧૬૨, ૧૬૩.

પ્રથમે ચ ભવેદાદિઃ સૃષ્ટિશ્ચૈવ તૃતીયકે ।

પંચમે ચ ભવેતત્ત્વ મધિષ્ઠં સપ્તમે સ્થિતમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

આયુઃ સ્થાનં ચ નવમે લક્ષ્ય મેઘાદશે સ્થિતમ્ ।

ત્રયોદશે ભવેદ્વિજ્ઞા પ્રજ્ઞા પશ્ચદશસ્થિતા ॥ ૧૬૫ ॥

શાન્તિઃ સપ્તદશસ્થા ચ શિવ તત્ત્વક્ર સંસ્થિતા ।

વ્યક્તા વ્યક્તં તદુર્ધ્વે તુ ક્રમેણ ચ સુસંસ્થિતે ॥ ૧૬૬ ॥

વ્યક્તપદં ચ વિજ્ઞેય મેકોન વિશત્ય શકે ।

વ્યક્તાવ્ત્તં ત્વેકવિશે ત્રયોવિશેચ વ્યક્તકમ્ ॥ ૧૬૭ ॥

(૧) પ્રથમસ્થાનમાં આદિતરવ, (૩) ત્રીજાસ્થાનમાંસુષિતરવ, (૫) પાંચમાં સ્થાનમાં તરવ, (૭) સાતમાં સ્થાનમાં અષ્ટિ તરવ, (૯) નવમાં સ્થાનમાંઆયુર તરવ, (૧૧) અગિયારમાં સ્થાનમાં લક્ષ તરવ (૧૩) તેરમાં સ્થાનમાં વિજ તરવ, (૧૫) પંદરમાં સ્થાનમાં પ્રાણ તરવ, (૧૭) સત્તરમાં સ્થાનમાં શાન્તિ તરવ, આ નવ શિવતરવો વડે સ્થિત છે આ નવ તરવોની ઉપર ક્રમથી વ્યક્તાવ્યક્ત તરવો રહેલા છે, (૧૬) ઓગણીશમાં અવ્યક્ત, (૨૧) એકવીશમાં વ્યક્તાવ્યક્ત અને (૨૩) તેવીશમાં વ્યક્ત અણ્ણુ. ૧૬૪થી૧૬૭

પશ્ચવિશે ફળીન્દ્રાણાં કાર્યા કામ ફલોત્તમાઃ ।

સપ્ત દિશે સમુત્સેધે કુર્યાચ્ચ જલશાયિનમ્ ॥ ૧૬૮ ॥

દ્વયધિકે વૈનતેયં ચ માતરસ્ત્વેક ત્રિંશકે ।

ત્રયસ્ત્રિંશે ભવેદ્યક્ષો દ્વયધિકે મૃજ્જ શુકરઃ ॥ ૧૬૯ ॥

સાતત્રિંશે ઉમારુદ્રં દ્વયધિકે બુદ્ધ એવ ચ ।

એક ચ ત્વારિંશકે ચ બ્રહ્મયુગ્મં ચ કારયેત્ ॥ ૧૭૦ ॥

દુર્વાસાસં ચ દ્વયધિકે અગસ્ત્યં નારદં તથા ।

પશ્ચચત્વારિંશકે ચ લક્ષ્મીનારાયણં વિદુઃ ॥ ૧૭૧ ॥

સપ્ત ચત્વારિંશકે ચ સ્થાપ્યો ધાતા યથા વિધિ ।

એકોન પશ્ચાશત્તમે ગણેશં ચ સસ્વતીમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

તતશ્ચ દ્વયધિકે કુર્યાચ્છિલ્લયં પદ્મા સનાંસ્થિતામ્ ।

ત્રિપશ્ચાશતમે કુર્યાદ્વરસિદ્ધિં ચ કામદામ્ ॥ ૧૭૩ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણવોશ્ચ સૂર્યસ્ય વીતરાગસ્ય ચ ક્રમાત્ ।

પશ્ચ પશ્ચાશત્તમે ચ ઉર્ધ્વાર્ચા દૃષ્ટિ સંસ્થિતિઃ ॥ ૧૭૪ ॥

રુદ્રાર્ચા તતો દ્વયધિકે ચણ્ડિકૈકોન ષષ્ટિકે ।

દ્વયધિકે ભૈરવશ્ચૈવ વેતાલાશ્ચ ત્રિષષ્ટિકે ॥ ૧૭૫ ॥

તદૂર્ધ્વે ચ પદં શૂન્યં મહામર્મ ક્ષયાવહમ્ ।

પાદેઽચાયાઃ કટિર્યાવત્ કાર્યા વાહન દક્ તથા ॥ ૧૭૬ ॥

ધર્માર્થ કામ મોક્ષાણાં દૃષ્ટિ સ્થાપન પૂજનાત્ ।

સર્વાંચા દૃષ્ટિ સંસ્થાનં મુક્તિ મુક્તિપ્રદં ભવેત્ ॥ ૧૭૭ ॥

(૨૫) પચીશમા ભાગમાં શેષનાગ. (૨૭) સત્તાવીશમાં ભાગમાં વિષ્ણુ શેષશાયી, (૨૯) ઓગણત્રીશમા ભાગમાં ગરુડ, (૩૧) એકત્રીશમા ભાગમાં માતૃગણ, (૩૩) તેત્રીશમાં ભાગમાં કુબેર, (૩૫) પાંત્રીશમા ભાગમાં ભૃંગ-વરાહ, (૩૭) સાડત્રીશમા ભાગમાં ઉમારૂદ્ર, (૩૯) ઓગણચાલીશમા ભાગમાં બુદ્ધ, (૪૧) એકતાલીશમા ભાગમાં પ્રદ્યા સાવિત્રી, (૪૩) તેતાલીશમા ભાગમાં દુર્વાસા, અગસ્ત અને નારદ, (૪૫) પીસ્તાલીશમા ભાગમાં લક્ષ્મીનારાયણ, (૪૭) સુડતાલીશમા ભાગમાં ધાતા, (૪૯) ઓગણપચાસમા ભાગમાં ગણેશ સરસ્વતી, (૫૧) એકાવનમા ભાગમાં પદ્માસન બેઠેલ પ્રદ્યા, (૫૩) ત્રેપનમા ભાગમાં મનોકામના પુરનાર હરસિદ્ધિદેવી, (૫૫) પંચાવનમા ભાગમાં, પ્રદ્યા, વિષ્ણુ. સૂર્ય અને વીતરાગ, (૫૭) સત્તાવનમા ભાગમાં રૂદ્ર (શિવપરત્નાકરમાં શુકાચાર્ય છે), (૫૯) ઓગણસાઠમા ભાગમાં ચંડીકા, (૬૧) એકસઠમા ભાગમાં ભૈરવ. (૬૩) ત્રેસઠમા ભાગમાં વૈતાલ. તેના ઉપરનું પદ શૂન્ય બાણવું, કારણકે તે મહામર્મનું સ્થાન છે. અને નાશ કરનાર છે. વાહનની દૃષ્ટિ અર્થાત્ના પગ અથવા કટિ ખરાબર રાખવી, દ્રષ્ટિ સ્થાપન અને પૂજનથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ થાય છે. તથા સર્વ દેવતાઓની દૃષ્ટિ-ઓનું સ્થાપન લોગ અને મુક્તિને આપનાર છે. ૧૬૮ થી ૧૭૭. અપરાજિત પૂજા

દ્વીપાર્ણવ:-દેવતા દૃષ્ટિ સ્થાન

વિશ્વકર્માવાચ-

દ્વાત્રિંશદ્ દ્વારમુત્સેધ-મૂર્ધ્વકે ત્રીણિવર્જયેત્ ।
 અધોઽષ્ટમે શિવઃ પ્રોક્તો દશૈકાદશ-હીનકમ્ ॥ ૧૭૮ ॥
 દ્વાદશેતુ સમુત્સેધે કુર્યાન્ ચ જલશાયિનમ્ ।
 ચતુર્દશે માતૃદેવીં ષોડશે યક્ષ મેવ ચ ॥ ૧૭૯ ॥
 અષ્ટાદશે તુ કર્તવ્યા-બુભૌ રુદ્રૌ ચ શ્રી હરિઃ ।
 વ્રહ્મ યુગ્મં ચ કર્તવ્ય મત ઋર્ધ્વ તથા શૃણુ ॥ ૧૮૦ ॥
 એકાધિકે બુધશ્ચૈવ લેપ ચિત્રાણિ કારયેત્ ।
 વિંશતિ મે દુર્ગાદેવી અગસ્તિ નારદ સ્તથા ॥ ૧૮૧ ॥
 એક વિંશતમે ચૈવ લક્ષ્મી ચ જિન મેવ ચ ।
 ચતુર્વિંશે સમુત્સેધે સરસ્વતી ગણાધિપમ્ ॥ ૧૮૨ ॥
 ષડધિકૃ વિંશેત્સેધે માનવચન્દ્ર મેવ ચ ।
 બ્રહ્મા વિષ્ણુ સ્તથા રુદ્રઃ સૂર્યસ્તુ સપ્ત વિંશતૌ ॥ ૧૮૩ ॥

ભૈરવશ્ચણ્ડિકા ચૈવ ઈકોન ત્રિશદંશકૈ ।

તદૂર્ધ્વે ભૈરવ કાર્યે નાન્યેશાં તુ કદાચન ॥ ૧૮૪ ॥

દેવતા દૃષ્ટિ સ્થાનઃ ॥

ક્રીપાર્ણવઃ ક્ષીરાર્ણવઃ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે કે :— દ્વારની ઊંચાઈના અત્રીશ ભાગ કરવા, તેમાં ઉપરના ત્રણ ભાગ તજવા, નીચેથી. આઠમે ભાગે શિવલિંગ. દશમે અગિયારમે ભાગ કોઠ દેવની દૃષ્ટિ સ્થાન નથી, બારમા ભાગે જળશાયી શેષનારાયણ, ચૌદમે ભાગે માતૃકાદેવીઓ, સોળમાં ભાગે યક્ષો, અઠારમે ભાગે શિવપાર્વતી; લક્ષ્મીનારાયણ અને પ્રહ્લાસાવિત્રી એમ ત્રિપુરપ્રયુગ્મની દૃષ્ટિ રાખવી, હવે તે ઉપરના ભાગોની દૃષ્ટિ સાંભળો, યોગણીશમાં ભાગે બુદ્ધ તથા લેપ ચિત્રોની મૂર્તિઓ, વિશમાં ભાગે દુર્ગાદેવી નારદ અગસ્ત્ય ઋષિઓ એકવીશમાં ભાગે લક્ષ્મી જિનદેવ, ચોવીશમાં ભાગે સરસ્વતી, ગણેશ. છત્વીશમાં ભાગે માનવ ચંદ્ર, સત્તાવીશમાં ભાગે સૂર્ય, પ્રહ્લા, વિષ્ણુ અને શિવમૂર્તિ, યોગણત્રીશમાં ભાગે ભૈરવ ચંડીદેવી. યોગણત્રીશમાં ભાગની ઉપર ભૈરવ સિવાય કોઈ દેવની દૃષ્ટિ રાખવી નહિ. ૧૭૮થી ૧૮૪. ઇતિ દેવતા દૃષ્ટિ સ્થાનઃ ક્રીપાર્ણવઃ ક્ષીરાર્ણવઃ ॥

દ્વારોચ્છોયોઽષ્ટ ઘામક્તં ઉર્ધ્વે ભાગં પરિત્યજેત્ ।

સપ્તમા સપ્તમે ભાગે તરિમન્ દૃષ્ટિસ્તુ શોભના ॥ ૧૮૫ ॥

ક્રીપાર્ણવ-ક્ષીરાર્ણવ ॥

દ્વારની ઊંચાઈના આઠ ભાગ કરી, ઉપરનો આઠમા ભાગ તજ અને સાતમા ભાગના આઠ ભાગ કરી તેના સાતમા ભાગે દેવોની દૃષ્ટિ રાખવી તે શોભાયમાન બાણુ. ૧૮૫. ક્ષીરાર્ણવ

આયમાગે મજેદ દ્વાર-મષ્ટમધુર્ધ્વે તસ્યજેત્ ।

સપ્તમ સપ્તમે દૃષ્ટિ-ર્વૃષ મિદ્ધ જ્વજે શુભા ॥ ૧૮૬ ॥

પ્રાસાદમંડપ

દ્વારના ઉદરગર અને ઉત્તરંગ વચ્ચેના આઠ ભાગ કરવા, તેમાં ઉપરનો આઠમા ભાગ તજવો, સાતમા ભાગના આઠ ભાગ કરી ઉપરનો એક ભાગ તજવો સાતમા ભાગના સાતમે ભાગે દૃષ્ટિ રાખવી. દૃષ્ટિ, વૃષ, સિંહ અને ધ્વજાયે શુભ બાણુ. ૧૮૬.

પ્રાસાદમંડપ

વિશેષ દેવોનુ દૃષ્ટિ સ્થાન

ષષ્ઠ ભાગસ્ય પશ્ચાશે લક્ષ્મીનારાયણાદિક્ ।

શયનાર્ચેશલિંગાનિ દ્વારાર્ધે ન વ્યતિ ક્રમેત્ ॥ ૧૮૭ ॥

દ્વારના છ ભાગ કરી પાંચમા ભાગમાં લક્ષ્મીનારાયણ આદિ, દ્વારના અર્ધભાગે શેષશાય અને શિવલિંગ ની દૃષ્ટિ રાખવી, ઉપર રાખવી નહિ. ૧૮૭. પ્રાસાદમંડપ

ઠવકુર ફેરૂનું દૃષ્ટિ વિધાન (વાસ્તુસાર)

દસ ભાગકય દુવારં, ઉદુમ્બર-ઉત્તરંગમજ્જેણં ।
 પદમંસિ સિવ દિટ્ઠી, વીણ સિવસત્તિજાણેહ ॥ ૧૮૮ ॥
 સયણા સળ સુર તદ્દણ, લચ્છી નારાયણં ચઉત્થેય ।
 વારાહં પંચમણ, છટ્ઠસે લેવ વિત્તસ્સ ॥ ૧૮૯ ॥
 સાસળસુર સત્તમણ, સત્તમસત્તંસિ વીયરાગસ્સ ।
 ચંડિય મરુરવ અહમે, નવમિંદા ચમર છત્તધરા ॥ ૧૯૦ ॥
 દસમે માણ સુન્નં, અહવા ગંધવ્વર રક્ખસા ચેવ ।
 હિઠાઉ કમિ ઢવિજ્ઞહ, સયલ સુરાણં ચ દિટ્ઠી અ ॥ ૧૯૧ ॥
 ઇતિ વાસ્તુસાર દૃષ્ટિ વિધાન ॥

ઉદ્દમ્બરથી ઉત્તરંગ વચ્ચેના દ્વારોદયના દશ (૧૦) ભાગ કરીને દૃષ્ટિ સ્થાન નક્કી કરવું, (૧) પ્રથમ ભાગે શિવદૃષ્ટિ, (૨) બીજા ભાગે શિવ શક્તિ, (૩) ત્રીજા ભાગે શેષશાયી, (૪) ચોથા ભાગે લક્ષ્મીનારાયણ, (૫) પાંચમા ભાગે વરાહ, (૬) છઠ્ઠાભાગે લેપચિત્રની મૂર્તિ, (૭) સાતમા ભાગે શાશન દેવોની. (૭) સાતમા સાતમાં ભાગમાં (સાતમાં ભાગના દશ ભાગ કરી સાતમા) વીતરાગ દેવની. (૮) આઠમા અંડિકા ભૈરવ, (૯) નવમામાં ચમરધર, છત્રધર દેવોની દૃષ્ટિ, (૧૦) દશમે ભાગ દૃષ્ટિ રહિત રાખવો, અથવા ગંધર્વ રાક્ષસની દૃષ્ટિ રાખવી. ૧૮૮ થી ૧૯૧ વાસ્તુસાર.

ઠવકુર ફેરા વિશેષ દૃષ્ટિ વિધાન

માગઢ મળંતેમે સત્તમ્-સત્તંસિ વિયરાગસ્સ ।
 ગિહ દેવાલિ પુણેવં, કીરહ જહ હોહ લુહલિકરં ॥ ૧૯૨ ॥

કોઇ દ્વારના (૮) આઠ ભાગ કરીને સાતમાના સાતમા ભાગમાં વીતરાગની દૃષ્ટિ સ્થાપવાનું કહે છે. પણ આમ ઘર દેરાસરમાં કરવું જોઈએ કે જોથી વૃદ્ધિકારક થાય ૧૯૨ વાસ્તુસાર

આચાર્ય વસુનન્દિ

વિમજ્ઞ્ય નવધા દ્વારં, તત્પદ્ ભાગાન ધસ્યજેત્ ।
 ઉર્ધ્વે દ્વૌ સપ્તમં તદ્વદ્ વિમજ્ઞ્ય સ્થાપયેદ્ દ્વશમ્ ॥ ૧૯૩ ॥

પ્રતિષ્ઠા સારોદ્ધારઃ ॥

દ્વારના (૯) નવ ભાગ કરી (૬) છ નીચે અને (૨) બે ઉપર છોડવા પછી સાતમા ભાગના નવ ભાગ કરી સાતમા ભાગમા દૃષ્ટિ સ્થાપન કરવી. ૧૯૩.

દ્વારપ્રતિષ્ઠા

દ્વારસ્ય ચોચ્છ્રયઃ કાર્યઃ શુભચન્દ્ર વલ સ્થિતૌ ।

સ્વાતં કૃત્વોદુમ્બરસ્ય પશ્ચરત્નાનિ નિશ્ચિપેત્ ॥ ૧૯૪ ॥

શારવાશ્વોદુમ્બરશ્ચૈવ હીનાશ્વચોત્તરદ્વૃત્ ।

વસ્ત્રેણાચ્છાદિતં કૃત્વા વાસ્તુદેવ સમર્ચયેત્ ॥ ૧૯૫ ॥

આદૌ દક્ષિણ શાસ્ત્રાયાં સ્થાપનં કુરુતે ધ્રુવમ્ ।

શાસ્ત્રોત્સેધ ચતુર્થાંશે દ્વારપાલો પ્રપૂજયેત્ ॥ ૧૯૬ ॥

અપરાજિત પૃચ્છા—સૂત્ર સંતાન—દ્રષ્ટિ પ્રમાણ

દ્વારના ૬૪ ભાગ કરી દરેક દેવોના દ્રષ્ટિ સ્થાન નક્કી કરેલ હોય છે. અપરાજિતપૃચ્છા પાઞ્ચમા ભાગમાં ૩૨ છે. સૂત્રસંતાન શુક્રાચાર્યનું દ્રષ્ટિસ્થાન જણાવેલ છે આ સિવાય બીજાને મતભેદ નથી.

દરેક દ્રષ્ટિસ્થાનો એકા, વિષમ શુભ કહેલ છે, ૬૪ માંથી ૩૨ દ્રષ્ટિસ્થાનો છે,

ક્ષીરાર્ણવ અને દ્વીપાર્ણવમાં ૩૨ ભાગ કહેલ છે. અને નીચેના આઠ ભાગથી અઠાર ભાગ સુધી એકા (સમ) ભાગ લીધેલ પછી બાકીના સમ વિષમ ભાગમાં દ્રષ્ટિસ્થાન આપેલ છે.

ક્ષીરાર્ણવ-દ્વીપાર્ણવ વિશેષ દેવ દ્રષ્ટિસ્થાન

દ્વારના ૮ ભાગ કરી ઉપરનો એક ભાગ તથા સાતમા ભાગમાં આઠ ભાગ કરી એક ઉપરનો ભાગ તથા સાતમા સાતમાં ભાગમાં દ્રષ્ટિસ્થાન રાખવું.

પ્રાસાદ મંડન—ઉપર મુજબ આઠ ભાગ કરી સાતમા ભાગમાં આઠ ભાગ કરી સાતમા ભાગે દ્રષ્ટિ રાખવી, તેમ કહે છે પણ દ્રષ્ટિ વૃષેસિંહ ધ્વજે શુભાઃ એટલે સાતમાં ભાગમાં સાત ભાગમાં ૧-૩-૫ ભાગમાં વિશેષ દ્રષ્ટિસ્થાન જણાવેલ છે, ૭ મો ભાગ જે ગજસ્થાન છે. તે પહેલા દ્રષ્ટિ સ્થાનમાં જણાવેલ છે, આ સિવાય બીજા કોઈ શાસ્ત્રમાં આયાદિ મેળવી દ્રષ્ટિસ્થાન નક્કી કરવું તેમ જણાવેલ નથી; ઉપર મુજબ સિવાય તેનો કોઈ વિકલ્પ નથી. ત્રીજી વખત આઠ ભાગ કરવાનું કહેલ નથી કે સાતના સાતમાં ભાગમાં આઠ ભાગ કરી અયાદિ મેળવવા.

પ્રાસાદ મંડન :—સાતમો આખો ભાગ દ્રષ્ટિસ્થાન માટે લીધેલ છે સમ ભાગ છોડી વિષમ ભાગ આયાદિ મેળવવા લીધેલ છે.

વાસ્તુસાર :—ઠંકુર ફેરના દ્રષ્ટિસ્થાન જુદા આવે છે. તેણે અષ્ટ ભાગના દ્રષ્ટિસ્થાનને ગૃહપ્રાસાદ માટે શુભ કહેલ છે.

વસુનંદિ કૃત પ્રતિષ્ઠાસારોદ્ધાર

દ્વારના ૮ ભાગ કરી સાતમા ભાગમાં ૮ ભાગ કરી સાતમા ભાગે દ્રષ્ટિસ્થાન કહેલ છે, અપરાજિત-સૂત્રસંતાન જિન દ્રષ્ટિસ્થાન (૬૪) એસઠ ભાગના (૫૫) પંચાવન ભાગે જણાવેલ છે જે આઠ ભાગના સાતમાં ભાગના સાતમા ભાગ સાથે જ આવે છે.

વિશેષે કરીને સર્વ દ્રષ્ટિ માનો અપરાજિત તથા સૂત્ર સંતાનના વિષમ સ્થાન એટલે આયાદિ મુજબ છે. આય વિષમ શુભ છે સમ નિષેદ છે, માટે વિષમ સ્થાનમાં દ્રષ્ટિસ્થાન રાખવું શુભ છે.

સહિર્ણ્યૈઃ સુફલ શૈર્વસ્ત્રાચ્છાદિતૈઃ ક્રમાત્ ।
 ઉદુમ્બરમાઙ્ગિષેક સ્તથા શાર્વોત્તરજ્ઞયો ॥ ૧૯૭ ॥
 ઉદુમ્બરેચ શાસ્વાયાં પ્રતિષ્ઠા ચ યથોચ્યતે ।
 કાર્યા તથા ચોત્તરજ્ઞે પ્રતિષ્ઠા સર્વ કામદા ॥ ૧૯૮ ॥
 શિલ્પિનં પૂજયેત્તત્ર વસ્ત્રાલંકાર ભૂષણૈઃ ।
 અન્યે ચ પૂજનીયાસ્તે તત્રયે કર્મ ચારિણઃ ॥ ૧૯૯ ॥
 વિશ્રામસ્તદિને વાસ્તુઃ સર્વ વિઘ્ન પ્રશાન્તિકૃત્ ।
 તદગ્રે કથિતવ્યં ચ દ્વારમુત્ર પ્રમાણકમ્ ॥ ૨૦૦ ॥

દ્વાર પ્રતિષ્ઠા કાર્ય શુભચત્ર બદ્ધ બેઠ કરવી, ઉદુમ્બર નીચે ખોદી પંચરત્ન પથરાવવા, શાખા ઉદુમ્બર અને પછી ઓત્તરંગ વસ્ત્રથી, આચ્છાદિત કરી વાસ્તુ-દેવતું પૂજન કરવું, પહેલી જમણી શાખ નિશ્ચિત સ્થાપવી. શાખના ચોથે ભાગે રહેલ દ્વારપાલોતું પૂજન કરવું. હિરણ્ય દક્ષિણા, વસ્ત્ર આચ્છાદિત કરવાં. ઉદુમ્બર, શાખો તથા ઉત્તરંગને અભિષેક કરવો. ઉદુમ્બર શાખાઓની પ્રતિષ્ઠા કરવી, અને ઉત્તરંગની પ્રતિષ્ઠા સર્વ કામને આપવા વાળી છે, શિલ્પીનું વસ્ત્રાલંકાર આપી પૂજન કરવું, અને બીજા કર્મચારીનું પૂજન કરી સન્માન કરવું, અને વાસ્તુકર્મ શુભદિને કરવાથી સર્વ વિઘ્નો નાશ થાય. હવે આગળ કહું છું દ્વાર સૂત્રના પ્રમાણો. ૧૬૪ થી ૨૦૦.

વત્સદિક્

કન્યા દિત્રિષુ પૂર્વતો યમદિશિ ત્યાજ્યં ચચાપાદિતો ।
 દારં પશ્ચિમ તત્ત્રિકે જલચરાત્સૌમ્યે સ્ત્રૌ યુગ્મતઃ ॥ ૨૦૧ ॥
 તસ્માદ્વયસ્ત દિશામુખં તુ ભવન દ્વારાદિક્ હાનિકૃત્ ।
 સિંહેચાઝ્ય વૃષે ચ વૃશ્ચિક ષટં યાતે દિતં સર્વતઃ ॥ ૨૦૨ ॥

વત્સદિક્:— કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક રાશિના સૂર્યમાં વત્સ પૂર્વ દિશામાં રહે. ધન, મકર અને કુંભરાશિના સૂર્યમાં દક્ષિણ દિશામાં. મીન, મેષ અને વૃષ રાશિના સૂર્યમાં વત્સ પશ્ચિમ દિશામાં. મિથુન, કર્ક અને સિંહ રાશિના સૂર્યમાં વત્સ ઉત્તર દિશામાં રહે છે. વત્સ જે દિશામાં હોય તે દિશામાં દ્વાર મૂકવું નહિ હાનિ કરતા છે, પણ સિંહ, વૃષ અને કુંભ રાશિમાં ચારે દિશાના દ્વાર મૂકવામાં દોષ નથી હિતકારક છે. ૨૦૧, ૨૦૨.

॥ વત્સચક્ર ॥

		પૂર્વ								
		કન્યા		તુલા		વૃશ્ચિક				
		ઈશાન	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	અગ્નિ
સિંહ	૫	પ્રાસાદભૂમિ							૫	ધન
	૧૦								૧૦	
	૧૫								૧૫	
કર્ક	૩૦								૩૦	મકર
	૧૫								૧૫	
ઉત્તર	૧૦								૧૦	કુંભ
	૫								૫	
મિથુન		વાયવ્ય	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	નૈઋત્ય
		વૃષભ		મેષ		મીન				
		પશ્ચિમ								

દ્વારચક્ર

દ્યૈર્ધર્ષાદ્યુગમૈઃ શિરસ્યથ ફલં લક્ષ્મીસ્તતઃ કોણ મૈ ।

નાગૈરુદ્રસનં તતો ગજમિતૈઃ શાસ્ત્રાસુ સૌર્યં ભવેત્ ॥ ૨૦૩ ॥

દેહલ્યાં ગુણ મૈર્મૃતિ ગૃહપતે મધ્ય સ્થિતૈ વેદમૈઃ ।

સૌર્યં ચક્ર મિદં વિલોક્ય સુધિયા દ્વારં વિધેયં શુભમ્ ॥ ૨૦૪ ॥

દ્વાર ચક્ર ॥

સૂર્યનક્ષત્રથી ૪ નક્ષત્રો ઉત્તરંગે તેનું ફળ લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ, તે પછીના આઠ અનુક્રમ કોણે ફલ ઉદાસ, તે પછીના આઠ નક્ષત્રો શાખમાં ફલ સુખ પ્રાપ્તિ, ૩ નક્ષત્ર ઉમરામાં ગૃહપતિનું મરણ, ૪ દ્વાર મધ્યે ફલ સુખ લાભ. આ પ્રમાણે યુદ્ધિમાને ચક્ર નેઈ દ્વાર સ્થાપન કરવું શુભ છે. ૨૦૩, ૨૦૪.

દ્વારચક્ર

૨ નેષ્ટ	૪ શુભ	૨ નેષ્ટ
શુભ ૪	શુભ ૪	શુભ ૪
નેષ્ટ ૨	નેષ્ટ ૩	નેષ્ટ ૨

દ્વાર સ્થાપન યોગ

ભવેત્પૂર્ણી મૈત્ર પુષ્યે ચ શક્રે ।

કરે દક્ષચિત્રાઽનિલેચારિતૌ ચ ॥ ૨૦૫ ॥

ગુરુચન્દ્ર શુક્રાર્ક સૌમ્યે ચ વારે ।

તિથૌ નન્દપૂર્ણાજયા દ્વારશાલા ॥ ૨૦૬ ॥

દ્વારસ્થાપન નક્ષત્રો દ્વાર

રેવતી, અનુરાધા, પુષ્ય, જેષ્ઠા, હસ્ત, અશ્વિની, ચિત્રા, સ્વાતી, પુનર્વસુ, જ્યેષ્ઠ નવ નક્ષત્રો અને ગુરુ, સોમ, શુક્ર, રવિ, બુધ, મંગલ, જ્યા, પૂર્ણી તિથિ દ્વાર સ્થાપન કરવું શુભ છે. ૨૦૫, ૨૦૬. વાસ્તુમુક્તાવલિ

અન્યયોગ

ચરે સ્થિરે ચ નક્ષત્રે બુધ શુક્ર દિન તિથૌ ।

શુભે કપાટયોગઃ સ્યાદ્ દ્વિસ્વભાવોદયે ગૃહે ॥ ૨૦૭ ॥

સ્વાતિ, પુતર્વાસુ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, સતભિષા, રોહિણી અને ત્રણ ઉત્તરા એ નવ નક્ષત્ર, બુધ, શુક્ર ૧-૨-૩-૪-૭-૧૦-૧૧-૧૩-૧૪ એ તિથિઓ દ્વિસ્વભાવ રાશિ દ્વાર સ્થાપન કરવાથી શુભ ફળ આપે છે. ૨૦૭. વાસ્તુરત્નાકર

દ્વાર સ્થાપન વિધિ

યસ્યોન્દુરુ વિગ્નચયં વિનાશતે, વિકાશતે બુદ્ધિમનૂપ શુદ્ધિઃ ।

હેસ્મમાદૌ હૃદિ સન્નિધાય, તનોમ્યહં દ્વારન્યાસનીતિમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

યજમાન સપત્ની સહિત સ્નાન કરી, નૂતન વસ્ત્રો ઉપવસ્ત્રો પહેરી, પૂર્વ સન્મુખ બેસી, દીપ પ્રગટાવે પવિત્રી પહેરી આચમન પ્રાણાયામ કરવો કુશ (૬૪૦) ત્રણ લઈ પાણીથી માર્જન કરવું.

અપવિત્રોઃ પવિત્રોવાઃ સર્વાસ્થાંગતોપિવા એ મંત્રથી માર્જન કરવું.

વિષ્ણુધ્યાન

શાન્તાકારં શુજગશયનં પદ્મનાભં સુરેશં ।

વિશ્વાધારં ગગનસદૃશં મેઘવર્ણશુભાંગમ્ ॥

લક્ષ્મી કાન્તં કમલનયનં યોગિભિ ર્ધ્યાનગમ્યં ।

વંદે વિષ્ણુ મવમયહરં સર્વલૌકિક નાથમ્ ॥ ૨૦૯ ॥

આ મંત્રથી વિષ્ણુનું ધ્યાન થરી, હસ્તે પુષ્પ અક્ષત ગ્રહણ કરી શાન્તિપાઠ, સ્વસ્તિ પાઠ કરવો.

સંકલ્પઃ—દેશકાલાધુષાર્યે અમુક ગોત્રઃ અમુક શર્માહ મમ સમસ્ત કુટુમ્બ-સ્ય સર્વારિષ્ટ વિધ્વંસપૂર્વક આયુરારોગ્ય સર્વ સમ્પત્તિવૃદ્ધયે ગૃહાધિષ્ઠિતવાસ્તુ પુરુષ પ્રીતયે અસ્ય ગૃહસ્થ દ્વારં દ્વારન્યાસં કરિષ્યે । તદ્વક્ત્વેન કલશ સ્થાપનં પૂજનં ચ કરિષ્યે । તન્નિર્વિઘ્નતા સમાપ્ત્યર્થ ગણેશામ્બિકયોઃ પૂજન કરીષ્યે । તતઃ મૌરિ ગણેશયોઃ કલશાદીનાં પૂજાં કુર્યાત્ । તતઃ દ્વારશાખાદીન્ જલેન પ્રક્ષાલ્ય પશ્ચાદ્મૃતેન સર્વૌષધિપુક્તજલેન ગન્ધાન્વિતજલેન હિરણ્યોદકેન તત્તત્સત્રૈઃ સ્નાપયેત્ । તતઃ શુદ્ધ-વાલોત શુદ્ધોદક સ્નાનમ્ । તતઃ કઙ્કુમાદિના વિભૂષિતાઃ તત્ત યસ્ય મુખસ્ય દ્વારં તન્મુખદેવતાઃ સમ્પૂજયેત્ । તતઃ—

आगच्छ सर्वं कल्याणि वसुधे लोकाधारिणी ।

उद्धृतासि वराहेण सशैलवन कानेन ॥ २१० ॥

इति मन्त्रेण भूमि प्रार्थनां कृत्वा गर्त मध्ये पारदं पञ्चस्तनं विनश्य गर्ते द्वार स्थापयेत् । ततः शाखयो स्ततः उपरी काष्ठं घृत्वा द्वार मुखानु कूलेन देवता पूजनं सदीपं दधिमाषचलिं दधात । वस्त्रे हरिद्रापीत सर्षपान् मूतं कृत्वा लोहमुद्रिकया सह उपरी शाखा मध्ये ॐ यदा बन्धनदाक्षायणा हिरण्य ई० शतानीकाय सुमनस्य मानाः । तन्मऽआवध्नामि शतशारदाय युष्मा भरद्वाष्टिर्यथासम ॥ ॐ स्वप्य विष्टि दाशिष्टोन्नुपाहि शृणुधीगिरः रक्षतो कमुत्तमना । इति मन्त्रेण कङ्कण बन्धनाति पुष्प-माल्यैरलं कृत्य प्रार्थनां कुर्यात् ॥

द्वारन्यास

स्थापितासि मया शाखे सुखदा ऋद्धिदा भव ॥

पूजितासि मया भक्त्या स्थापिता च स्थिराभव ॥ २११ ॥

धारयत्वं महाभागे निर्मिता विश्वकर्मणा ।

स्थापिता शुभदा नित्यं मम गेहं शुभ कुरु ॥

इति मन्त्राभ्यां सम्प्राप्य ब्राह्मण पूजनं आचार्याय ॥

पुरोधसे च दक्षिणादेया भूयसी दक्षिणा देया च ।

यस्य स्मृत्ये तीखरार्पणम् । ततो विसर्जनं विष्णावेनमः ॥

नोट :- के देव होय ते देवना के दिशानु द्वार होय ते दिशाना प्रतिहारनु पूजन करवुं. जम्भुषी शाष्माभां गंगा तथा वाम शाष्माभां जम्भनानु पूजन करवुं. मध्ये के देव होय तेनु पूजन करवुं. प्रास्तादना देव अथवा गणपतितु पूजन उत्तरगे मध्य भागे करवुं.

१. पूर्वद्वार—दक्षिण शाखायां ॐ विधाये नमः वामशाखाधात्रे नमः मध्यमे श्रिये नमः औत्तरंगे श्री गणेशाय नमः

२. दक्षिणद्वार—दक्षिण शाखायां ॐ सबलाय नमः वामशाखायां बलाय नमः मध्ये श्रिये नमः औत्तरंगे श्री गणेशाय नमः

३. पश्चिमद्वार—दक्षिण शाखायां ॐ विजयाय नमः वामशाखायां जयाय नमः मध्यमे श्रिये नमः औत्तरंगे श्री गणेशाय नमः

४. उत्तरद्वार—दक्षिण शाखायां ॐ प्रचण्डाया नमः वामशाखायां चण्डाय नमः मध्यमे श्रिये नमः औत्तरंगे श्री गणेशाय नमः

પ્રતિમા પ્રમાણ

વિશ્વકર્મોવાચ—

પ્રાસાદમાનો દુભવાર્ચા પ્રમાણે સ્ત્રિ વિધોદિતા ।

સીમા ગર્ભ દ્વારમાન તુર્યો હસ્તાઙ્ગુલૈર્વિધિ ॥ ૨૧૨ ॥

આદૌ સીમા પુનર્ગર્ભ દ્વારમાન તૃતીયકમ્ ।

હસ્તાઙ્ગુલક્રમોકં ચ અચામાનં ચતુર્થેકમ્ ॥ ૨૧૩ ॥

વિશ્વકર્મો કહે છે— પ્રાસાદમાને ઉત્પન્ન થયેલ પ્રતિમાના ત્રણ પ્રકારના માન છે.

૧ પ્રાસાદ રેખા માન, ૨ ગર્ભ માન ૩ દ્વાર માન અને ૪ હસ્તાંશુલ માન બાબતુ. પ્રથમ રેખામાન, બીજી ગર્ભમાન, ત્રીજી દ્વારમાન અને ચોથું હસ્તાંશુલ માન બાબતુ. ૨૧૨-૨૧૩

પ્રાસાદ રેખામાન પ્રતિમા

પ્રાસાદ તુર્ય ભાગસ્ય સમાના પ્રતિમા મતા ।

ઉત્તમાયકૃતે સાતુ, કાર્યેકોનાઽધિકાંશુલા ॥ ૨૧૪ ॥

અથવા સ્વદશાંશેન, હીનસ્યાપ્યધિકસ્યવા ।

કાર્યા પ્રાસાદ પાદસ્ય, શિલ્પિભિઃ પ્રતિમા સમા ॥ ૨૧૫ ॥

અતિહીના તુયાઽર્ચા સ્યાત્, પ્રાસાદ પંચમાંશકે ।

સર્વેવામપિ ધાતુનાં, રત્ન સ્ફટિકયોરપિ ।

પ્રવાલસ્ય ચ વિઘ્નેષુ ચૈત્યમાનં યદચ્છયા ॥ ૨૧૬ ॥

પ્રાસાદ સીમા (રેખા) માને ચોથા ભાગના ઊંચા પ્રતિમા કરવા તે ઉત્તમ છે. તેને ઉત્તમ આય લાવવા અઠેક અધિક ઓછા કરવા, પ્રાસાદમાને આવેલ પ્રતિમાને હશાંશ અધિક તથા હીન કરવા (ઉત્તમ, મધ્ય, કનિષ્ઠ) માનના પ્રતિમા શિલ્પીએ પ્રાસાદમાં સ્થાપવા. પ્રાસાદના પંચમાંશ પ્રતિમા અતિ હીન ગણાય. સર્વ ધાતુઓની, રત્નની, સ્ફટિકની અને પ્રવાલની પ્રતિમાને પ્રાસાદમાનનો નિમ્ન હોતો નથી. ૨૧૪થી ૨૧૬

ગર્ભમાન

ચતુરશ્રી કૃતે ક્ષેત્રે દશધા પ્રવિભાજિતે ।

ચતુર્ભાગૈશ્ચ દ્વે મિત્તી શેષે ગર્ભગૃહં મતમ્ ॥ ૨૧૭ ॥

ગર્ભ ગૃહ ત્રિમાર્ગેશ્વ હર્વા કાર્યા સુશોભના ।

દશાંશોના મધ્યમા પચ્ચાશોના કનીયસી ॥ ૨૧૮ ॥

ચારસક્ષેત્રના દશ ભાગ કરવા, ચાર ભાગની બે ભિત્તી, શેષ છ ભાગ ગર્ભગૃહ બાહ્યવે, ગર્ભગૃહના ત્રીજે ભાગે પ્રતિમા (અર્ચા) કરવાથી સુશોભિત થાય, દશ ભાગ હીન કરવાથી મધ્યમાન અને પાંચ ભાગ હીન કરવાથી કનિષ્ઠમાન બાહ્યવું ૨૧૭, ૨૧૮.

દ્વારમાને મૂર્તિ આસનાનિ

દ્વારોચ્છયશ્ચ નવધા મામ મેકં પરિત્યજેત્ ।

દ્વાત્રિશદ્ધિર્મજેદ્ દ્વારં ચતુર્માગાન્ પરિત્યજેત્ ॥ ૨૧૯ ॥

દ્વારની ઉંચાઈના નવ (૯) ભાગ કરી ઉપરનો એક ભાગ તજવો અને બાકીના આઠ ભાગમાં ચાર ભાગ મૂર્તિ અને ચાર ભાગનું આસન કરવું, તે જ પ્રમાણે દ્વારની ઉંચાઈના બત્રીસ (૩૨) ભાગ કરી તેમાંથી ઉપરના ચાર ભાગો છોડવા, બાકી (૨૮) અઢાવીસ ભાગોમાં નીચે મુજબ મૂર્તિ આસન પ્રમાણ બાહ્યવું. ૨૧૯

દ્વારમાન પ્રતિમા

દ્વારદૈર્ઘ્યે તથા વિશ્વ તિથિ શક્ર ફલાંશકૈઃ ।

ઉર્ધ્વે ચૈવાસન સ્થાનં મનુશક્ર તિથીનકૈઃ ॥ ૨૨૦ ॥

દ્વારની ઉંચાઈના ચૌદ (૧૪), પંદર (૧૫), તેર (૧૩) અને સોળ (૧૬) ભાગે પ્રતિમા તથા, ક્રમે, ચૌદ (૧૪), તેર (૧૩) પંદર (૧૫) અને બાર (૧૨) ભાગે આસન કરવું. ૨૨૦.

પ્રાસાદમાને ડમી મૂર્તિ વિધાન

एक हस्ते तु प्रासादे मूर्ति मेका दशाङ्गुला ।

दशाङ्गुला ततो वृद्धि र्यावद्वस्त चतुष्टयम् ॥ २२१ ॥

द्वयङ्गुला दशहस्तान्तं शतार्धमङ्गुलस्य च ।

अति वृद्धि र्दशांशोना मध्यमा च कनीयसी ॥ २२२ ॥

એક હસ્ત પ્રાસાદને મૂર્તિ અગિયાર (૧૧) અંગુલ ઊંચી કરવી, ચાર હસ્ત સુધી હસ્તે દશ (૧૦) અંગુલ વૃદ્ધિ અને દશ હસ્ત સુધી બપ્પે અંગુલ અને દશથી પચાસ હસ્ત સુધી અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. આ પ્રમાણે જોઈમાનમાંથી દશમે ભાગહીન કરવાથી મધ્યમ, અને તેમાંથી દશમે ભાગહીન કરવાથી કનિષ્ઠ માન થાય, ૨૨૧, ૨૨૨.

મૂર્તિમાન

પ્રાસાદમાને સ્યાદર્ચા દ્વારમાને વિશેષતઃ ।

પ્રમાણં દ્વારમાનેન હ્યન્યા નિષ્ફલં મવેત્ ॥ ૨૨૩ ॥

પ્રાસાદમાને મૂર્તિ કરવી, પરંતુ વિશેષતઃ દ્વારમાને કરવી શુભ છે. કારણકે મૂર્તિનું માન દ્વારમાને લેવું સારું, અન્યથા નિષ્ફળ થાય છે. ૨૨૩.

જિન પ્રતિમામાન

અર્ચાચોત્પન્નમાનેન દ્વારાધિ પાજિનોદયઃ ।

પ્રાસાદો વીતરાગસ્યનો શાસ્ત્રોદર મધ્યમ ॥ ૨૨૪ ॥

દેવલોક ત્રિલોકેષુ નવૈ શ્યા તથા ચિંતા ।

જયઃ સ્યાદધમેમાને શાસ્ત્રોદરનલંબયેત્ ॥ ૨૨૫ ॥

ઉત્પન્ન થયેલા માને કરેલી જિનપ્રતિમા દ્વારપાલથી ઊંચે સ્થાપવી, તથા વીતરાગનો પ્રાસાદ, જેની શાખાઓનું ઉદર મધ્યમાનનું છે તેવો કરવો નહિ. અર્થાત્ વીતરાગના પ્રાસાદની પહોળાઈ મધ્ય માનની કરવી નહિ, મધ્યમાન દ્વારના માને કરેલી પ્રતિમાની પૂજા સ્વર્ગલોક તથા ત્રિલોકમાં પ્રશંસનીય થતી નથી. કનિષ્ઠ માનનું દ્વાર કરવાથી જય થાય છે, માટે તે સિવાયના માને કરી શાખોદરનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. ૨૨૪, ૨૨૫.

સ્થિતઽર્ચા ચતુર્વિધ માન

આદ્યં દ્વારઞ્ચ પાદોને પ્રાન્તે શાસ્ત્રોદરી તથા ।

ત્રિધા મક્તઞ્ચ કર્તવ્યં પ્રમાણઞ્ચ ચતુર્વિધમ્ ॥ ૨૨૬ ॥

દ્વારમાને પ્રતિમા કરવાનું ચાર પ્રકારનું પ્રમાણ નીચે મુજબ જણવું, પ્રથમ દ્વારની પહોળાઈમાં ચાર ભાગ કરી તેમાંથી એક છોડી ત્રણ ભાગની. બીજીમાન શાખાઓના અંત ભાગ સુધીની, ત્રીજી શાખાઓના ઉદરમાં પ્રવેશતી અને ચોથી ત્રણ ભાગ કરી બે ભાગની પ્રતિમા કરવી. ૨૨૬.

ત્રિવિધમાન

પશ્ચમાત્રં પ્રાન્તદ્વારં વિસ્તરાર્ધમલઙ્કૃતમ્ ।

ત્રિધામાનઞ્ચ કર્તવ્યમર્ચા ચતુર્મુખાયદા ॥ ૨૨૭ ॥

ચૌમુખ પ્રાસાદ માં ચારે દિશામાં પ્રતિમા સ્થાપન કરવા ને દ્વાર માને નીચે મુજબ પ્રમાણ ત્રિવિધ માન લેવું. પાંચ ભાગ કરી ચાર ભાગે દ્વારના પ્રાન્ત ભાગે તથા વિસ્તારના અર્ધ ભાગે શેઠાભાયમાન પ્રતિમામાન કરવું. ૨૨૭.

હસ્તાંગુલ માને પ્રતિમા પ્રમાણ

હસ્ત	અંગુલ ઉભી	અંગુલ ખેડી
૧	૧૧	૬
૨	૨૧	૧૨
૩	૩૧	૧૮
૪	૪૧	૨૪
૫	૪૪	૨૭
૬	૪૫	૩૦
૭	૪૭	૩૩
૮	૪૯	૩૬
૯	૫૧	૩૯
૧૦	૫૩	૪૨
૧૧	૫૪	૪૩
૧૨	૫૫	૪૪
૧૩	૫૬	૪૫
૧૪	૫૭	૪૬
૧૫	૫૮	૪૭
૧૬	૫૯	૪૮
૧૭	૬૦	૪૯
૧૮	૬૧	૫૦
૧૯	૬૨	૫૧
૨૦	૬૩	૫૨

પછીના દરેક હસ્તે અગ્રેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી.

સિંહાસથ જૈનાનાં ગજ સિંહ વિભૂષિતમ્
મધ્યે ચ ધર્મચક્રશ્ચ તત્પાર્શ્વે યક્ષયક્ષિણી ॥ ૨૨૮ ॥

જૈન દેવોત્તુ સિંહાસન હાથી અને સિંહથી વિભૂષિત, મધ્યમાં ધર્મચક્ર કરવું.
અને બંને બાજુ યક્ષ ચક્ષિણી કરવાં. ૨૨૮.

શિવલિંગ જલાધારી વિધાન

યોન્યાશ્ચ લિંગમુચ્છ્રયં તસ્માચ્ચ પીઠ વિસ્તરમ્ ।
પીઠિ કાયાઃ ત્રિભાગેન કર્તવ્યા મેઘલા તતઃ ॥ ૨૨૯ ॥
તદર્ધેન મુખસ્યૈવ વિસ્તારશ્ચ ત્રિભાગિકમ્ ।
તત્પદસ્ય ત્રિભાગેન કર્તવ્યા મેઘલા તતઃ ॥ ૨૩૦ ॥
મેઘલાયાઃ ત્રિભાગેન સ્વાતં વિદ્યાત્તથા મુધીઃ ।
વિષ્ણુભાગોચ્છ્રયં યાવત્ પીઠિકા ચોચ્છ્રિતા તતઃ ॥ ૨૩૧ ॥

જળાધારીમાં લિંગ ઉભું કરવું અને તેની પહોળાઈના પ્રમાણે પીઠિકાના ફરતે
વિસ્તાર કરવો, પીઠિકાના ત્રીજા ભાગે જળાધારીની પ્રનાલ નીકાળે કરવી, તેના અર્ધ
ભાગે પ્રનાલતું મુખ પહોળું રાખવું. મુખના ત્રીજા ભાગે પાણીતારનો વિસ્તાર કરવો
અને પ્રનાલના ત્રીજા ભાગે મેખલા કરવી, મેખલાના ત્રીજા ભાગે પાણી જવાની પ્રનાલ
ઊડી (ખાત) કરવી તથા પીઠિકા ઊંચી વિષ્ણુ ભાગ મુધી કરવી, અર્થાત્ બે ભાગ કરવી.
૨૨૯ થી ૨૩૧.

જલાધારી સ્વરૂપ વિભાગ

ઉચ્છ્રયેઽષ્ટાદશાન્ભાગાન્ કૃત્વા શાસ્ત્ર વિચક્ષણઃ ।
કર્ણતુ સાર્ધં ભાગેન પટ્ટિકાચાર્ધં માગિકા ॥ ૨૩૨ ॥
દ્વિતીયો ચાર્ધં ભાગેન સ્કંધશ્ચૈવ ત્રિભાગિકઃ ।
પટ્ટિકા સ્કંધ મૂલેતુ ચાર્ધં ભાગં તતો ન્યસેત્ ॥ ૨૩૩ ॥
અંતઃ પટ્ટં તથા કાર્યં સાર્ધં ભાગેન શોભિતમ્ ।
પટ્ટિકા ચાર્ધં ભાગા તુ દ્વિભાગં કર્ણકં ભવેત્ ॥ ૨૩૪ ॥
પટ્ટિકા ચાર્ધં ભાગા તુ સાર્ધાં ચાન્તરપટ્ટિકા ।
પટ્ટિકા ચાર્ધં ભાગા ત્રિમિશ્ર સ્કંધ એવ ચ ॥ ૨૩૫ ॥
પટ્ટિકાચાર્ધં ભાગા તુ દ્વિતીયા તત્સમા ભવેત્ ।
સાર્ધં ભાગં તથા કર્ણમાય સ્થાનેષુ પટ્ટિકા ॥ ૨૩૬ ॥

પ્રવેશ સપ્તમિર્માર્ગે પીઠિકા ચ તથા બુધ ।

કર્ણ સાર્ધ ત્રયં જ્ઞેયં પાદોના પટ્ટિકા ભવેત્ ॥ ૨૩૭ ॥

જલાધારીની ઊંચાઈના અઠાર (૧૮) ભાગ કરવા તેમાં દોઢ ભાગનો કર્ણ, અડધા ભાગની પટ્ટિકા, બીજી પટ્ટિકા અર્ધા ભાગની અને સ્કંધ ત્રણ ભાગનો કરવો, સ્કંધના મૂળમાં અર્ધા ભાગની પટ્ટિકા કરવી, અને દોઢ ભાગનું અંતર પત્ર કરવું, તથા અર્ધા ભાગની પટ્ટિકા કરવી, બે ભાગનો કર્ણ કરવો, અર્ધા ભાગની પટ્ટિકા, દોઢ ભાગનું અંતર પત્ર તથા અર્ધા ભાગની પટ્ટિકા કરવી, ત્રણ ભાગનો સ્કંધ કરવો અને સ્કંધની નીચે અર્ધા ભાગની બે પટ્ટિકાઓ કરવી, અને દોઢ ભાગનો કર્ણ કરવો, પીઠિકાનો પ્રવેશ (અંદર પેશતો ભાગ) સાત ભાગનો અને તેનો કર્ણ નીકળતો સાડા ત્રણ ભાગનો કરવો તથા પોણા ભાગની પટ્ટિકા નીકળતી કરવી. ૨૩૭૨૩૭.

યાવદીર્ઘં ભવેલ્લિઙ્ગં તાવત્પીઠસ્ય વિસ્તરઃ ।

ઉમાતુ પીઠિકા જ્ઞેયા લિઙ્ગ શંકર ઉચ્યતે ॥ ૨૩૮ ॥

જેટલા પ્રમાણમાં લિંગ મોટું હોય તેટલા પ્રમાણમાં પીઠિકાનો વિસ્તાર કરવો, પીઠિકા ઉમારૂપ છે, અને લિંગ શંકર રૂપ બણવું, ૨૩૮.

ન્યુનાધિકા ન કર્તવ્યા ઉમાયાઃ શંકરસ્ય ચ ।

ન્યુનાધિકા કૃતિ દોષં કુસ્તે રાષ્ટ્ર વિભ્રમમ્ ॥ ૨૩૯ ॥

ઉમા અને શંકર (જલાધારિ અને લિંગ) ના સ્વરૂપો પ્રમાણથી ન્યૂનાધિક કરવા નહિ, કારણ કે પીઠિકા અને લિંગ ન્યૂનાધિક આકૃતિવાળા થાય તો દોષ અને દેશમાં વિભ્રમ પેદા થાય. ૨૩૯.

પીઠીકા સ્વરૂપ લક્ષણમ્

શુષ્કિલા (સ્થણ્ડિલા) ચ તથા વાપી યક્ષી વેદી તથૈવ ચ ।

મણ્ડલા પૂર્ણચન્દ્રા ચ વજ્રી પદ્માકૃતિ સ્તથા ॥ ૨૪૦ ॥

અર્ધચન્દ્રા ત્રિકોણા ચ વિજ્ઞેયા દશ પીઠિકાઃ ।

આસાં તુ રૂપ સંસ્થાનં કથયામિ નિવોધ તે ॥ ૨૪૧ ॥

સ્થણ્ડિલા ચતુરશ્ચા ચ એક મેઘલયાયુતા ।

દ્વિ મેઘલા ભવેદ્વાપી યક્ષી ચૈવ ત્રિમેઘલા ॥ ૨૪૨ ॥

ચતુરશ્ચાયતાચૈવ વેદી સર્વાર્થ શોભના ।

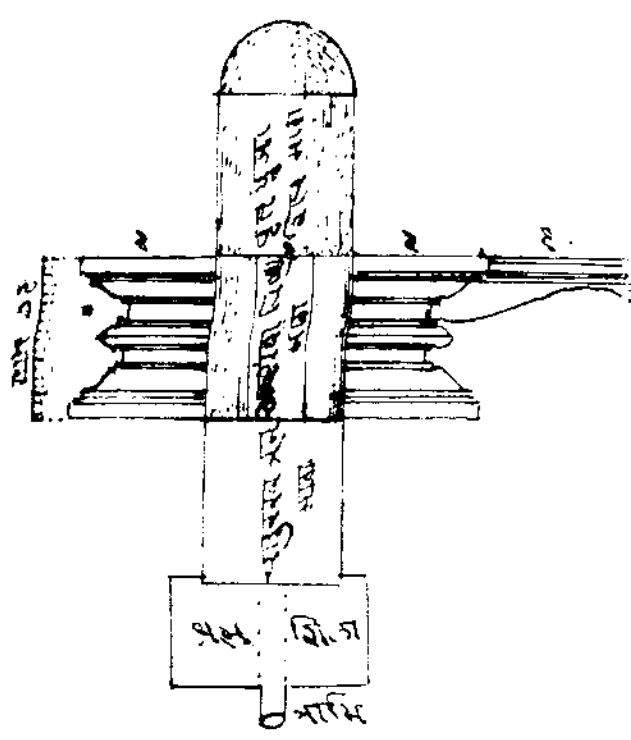
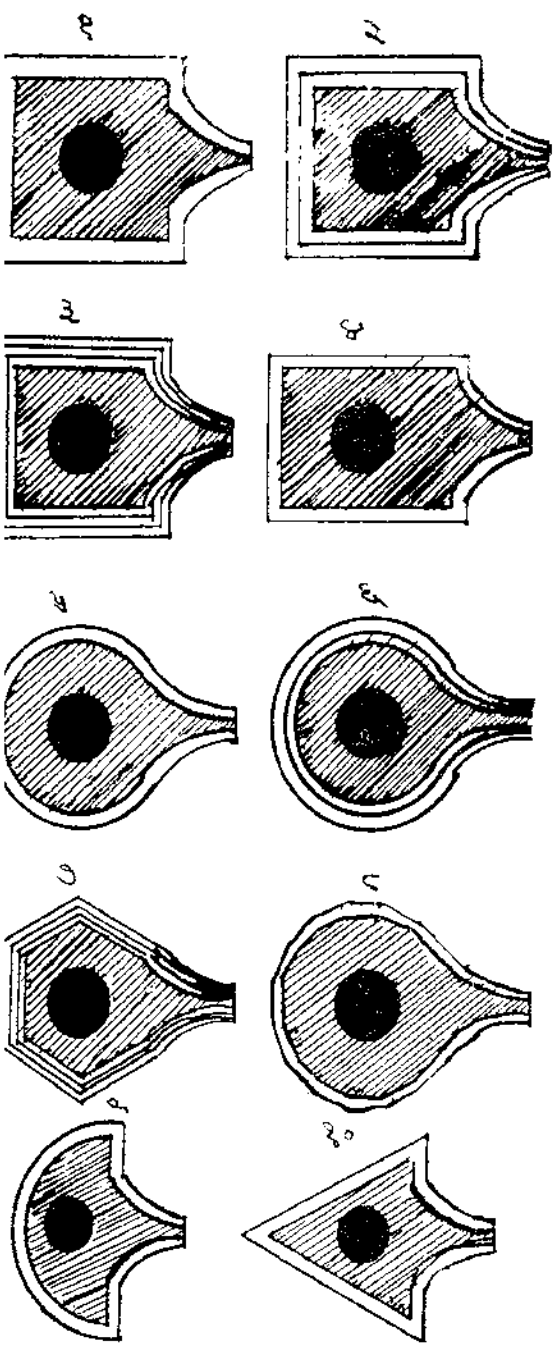
લિઙ્ગેષ્વેતાઃ પ્રયત્નેન વર્જનીય સદા બુધૈ ॥ ૨૪૩ ॥

કાર્યા ચ મણ્ડલાકારા મેઘલાભિરલઙ્કૃતા ।

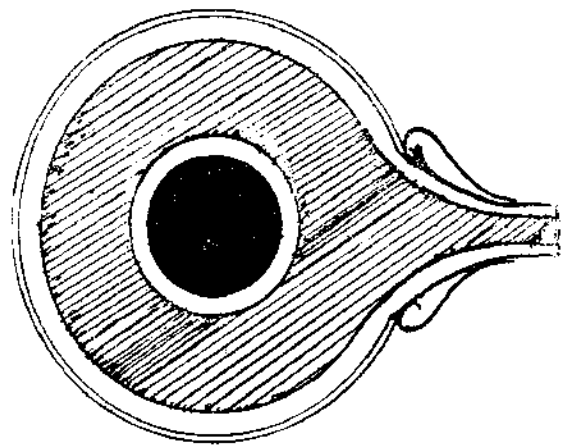
મણ્ડલા સાતુ વિજ્ઞેયા ગણાનાં વૃદ્ધિહેતવે ॥ ૨૪૪ ॥

पूर्णचन्द्र समाकारा मध्ये न्यस्त द्विमेखला ।
 सा विज्ञेया पूर्णचन्द्रा रुद्राणां सततं प्रिया ॥ २४५ ॥
 षडश्वाच भवेद्वज्री मेखलात्रय भूषिता ।
 षोडशाश्वा भवेत् पद्मा किञ्चिद्भ्रस्वा तु मूलतः ॥ २४६ ॥
 लग्न्य धनुषाकारा अर्धचन्द्रा तु सा भवेत् ।
 त्रिकोणा चोर्ध्वतो-दस्वा शकृत्या च सदृशी भवेत् ॥ २४७ ॥
 न्यस्ता चोत्तर पूर्वेण प्रशस्ता लक्षणान्विता ।
 जल मार्गविधानं तदग्रतश्च सुशोभनम् ॥ २४८ ॥
 ददाति स्थण्डिला चैव धनं धान्यं च पुष्करम् ।
 गोमहिषी प्रदा वापी यक्षी सर्वार्थं संपदम् ॥ २४९ ॥
 मण्डला कीर्तिं बहुला पूर्णचन्द्रा तु शान्तिदा ।
 वज्री शत्रु विनाशाय पद्मा सौभाग्यदायिनी ॥ २५० ॥
 पुत्रं दद्यादर्धचन्द्रा त्रिकोणा शत्रुनाशनी ।
 देवस्य योजनार्थं तु पीठीका स्तत्र कीर्तिता ॥ २५१ ॥
 शैले नियोजयेच्छैलीं दारुजे दारुजां तथा ।
 पार्थिवे पार्थिवा कार्या लोह जे लोह जोत्तमा ॥ २५२ ॥
 रत्न जे धातुजा शस्ता रत्नजातु विशेषतः ।
 नान्ययोनिं प्रकुर्वीत कृतायां वैर विग्रहे ॥ २५३ ॥
 यावदीर्घं भवेच्छिङ्गं तावान् पीठस्य विस्तरः ।
 मानाधिकं न कुर्वीत उमायाः शङ्करस्य च ॥ २५४ ॥
 उमातु पीठीका ज्ञेया लिङ्गं शङ्कर उच्यते ।
 एव मेव समाख्यातं पीठीकानां तु लक्षणम् ॥ २५५ ॥

१ स्थण्डिला, २ वापी, ३ यक्षी, ४ वेदी, ५ मण्डला, ६ पूर्णचन्द्रा, ७ वज्री,
 ८ पद्मा, ९ अर्धचन्द्रा, १० त्रिकोणा. अे दश पीठिका लक्षणानि. इवे इपस्थानं कहुं छु :-

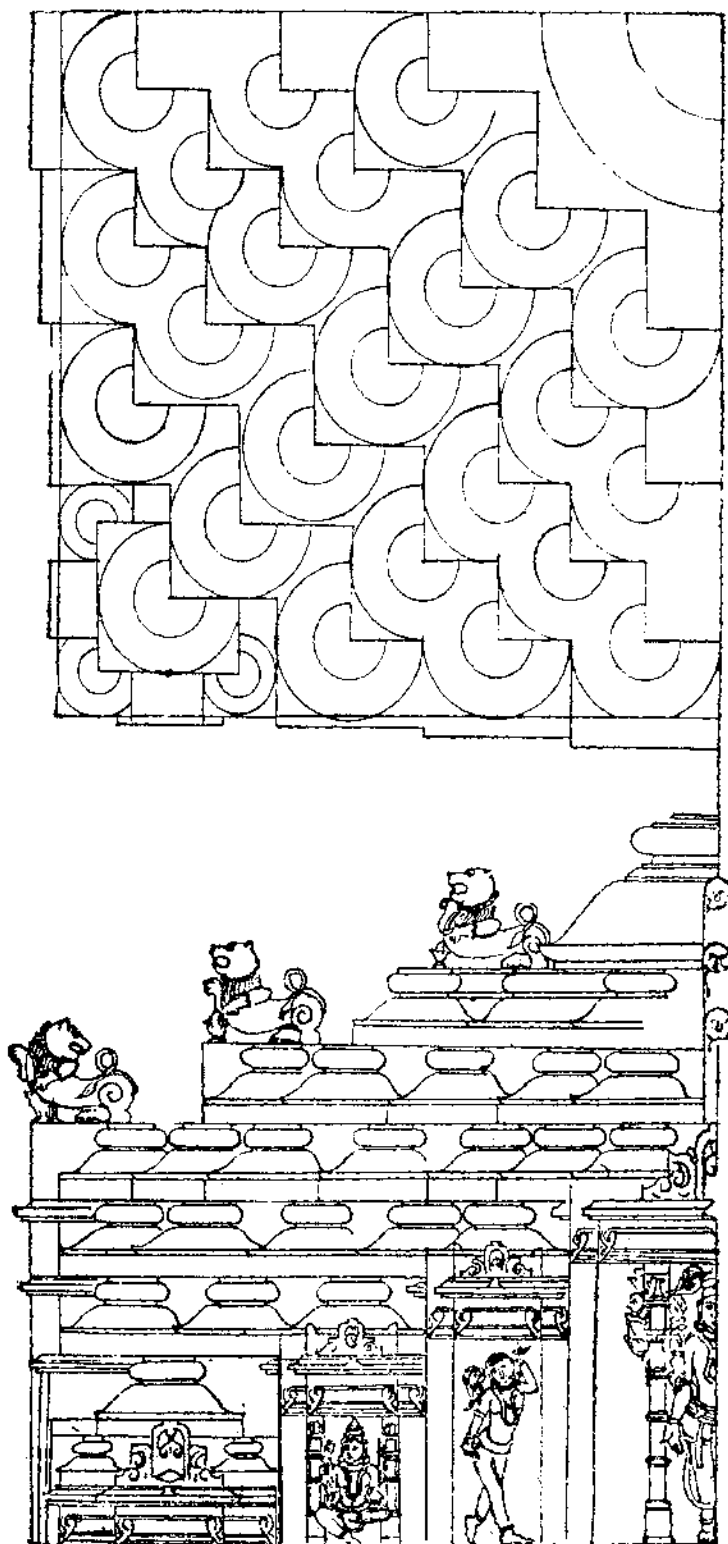

शिव शक्ति जलधारी

शेष स्मृति वस्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)

भरत प्रिन्टरी प्राचीनशास्त्र.

१८ वीं शताब्दी से वर्तमान काल की संवरण शैली.

प्रभाकर ओ० स्थिति.

૧ સ્થંડિલા :- ચારસ એક મેખલા યુક્ત બાણી.

૨ વાપી :- બે મેખલા વાળી.

૩ યક્ષી :- ત્રણ મેખલાવાળી.

૪ વેદી :- ચાર મેખલાવાળી.

સર્વ પ્રકારે શોભાયમાન બાણી પણ લિંગ માટે પ્રયત્ન કરીને યુદ્ધિમાને તજવી.

૫ મંડલા :- મંડલાકારે (ગોળ) મેખલાથી અલંકૃત કરેલી, મંડલા ગણોના હેતુ વૃદ્ધિ કરનાર છે.

૬ પૂર્ણચંદ્રા :- સરખા આકારની મધ્યે બે મેખલા યુક્ત કરવી, પૂર્ણચંદ્રા શિવને વિશેષ પ્રિય છે.

૭ વજ્રિ :- ષટકોણ અને ત્રણ મેખલાવાળી કરવી.

૮ પદ્મા :- સોળ કોણવાળી અને મૂલભાગમાં કંઈક નાની કરવી.

૯ અર્ધચંદ્રા :- ચડાવેલ ધનુષના આકારની કરવી.

૧૦ ત્રિકોણા :- ઉપરના ભાગે નાની અને શક્તિ જેવા આકારની ત્રિકોણ કરવી.

ઉત્તર પૂર્વ લક્ષણ યુક્ત પ્રશંસનીય છે. જલનિર્ગમ તે દિશાએ કરવું અને સુશોભન કરવું.

સ્થંડિલા :- ધન ધાન્ય પુષ્કળ દેવાવાળી છે.

વાપી :- ગાય. ભેંસ આપવાવાળી છે.

યક્ષી :- સર્વ સંપત્તિ દેવાવાળી બાણી.

વેદી :- લિંગ કાર્ય માટે તજવી.

મંડલા :- કીર્તિદાયક બાણી.

પૂર્ણચંદ્રા :- શાન્તિદાયક બાણી.

વજ્રિ :- શત્રુનો નાશ કરવાવાળી.

પદ્મા :- પ્રીતિદાયક દેવાવાળી છે.

અર્ધચંદ્રા :- પુત્ર દેવાવાળી છે.

ત્રિકોણા :- શત્રુનો નાશ કરવાવાળી

દેવોને યોજના પૂર્વક પીઠિકા કરવાથી, કીર્તિદાયક જાણવી, પાષાણુ લિંગને પાષાણુની, લાકડાના લિંગને લાકડાની, પાર્થિવ-માટીના લિંગને માટીની, ધાતુને ધાતુની જલાધારી કરવી, રત્નના લિંગને ધાતુની અને રત્નની કરે તેો વિશેષ શુભ, અન્ય જલાધારી કરવાથી શત્રુ સાથે વિગ્રહ થાય, જે પ્રમાણે લિંગ હોય તે જ પ્રમાણે જલાધારી કરવી, ઓછી વધતી જણાવેલ માનથી લિંગ અને જલાધારી કરવા નહિ ઉમા એ પીઠિકા છે અને લિંગ એ શંકર છે, આ પ્રમાણે પીઠિકાના લક્ષણ જાણવા. ૨૪૦ થી ૨૫૫.

લિંગ સહિત જલાધારી પંચસૂત્ર

લિંગ પરીધી પૃથુ મૂલ સૂત્રં ।
તતો દ્વિતીયં પૃથુ પીઠિકાયામ્ ॥
બ્રહ્મા ચ વિષ્ણુ સ્તથા શંકરાન્તં ।
ચોર્ધ્વ ત્રિભાગં તૃતીયં ચ સૂત્રમ્ ॥ ૨૫૬ ॥
ચતુર્થકં લિંગ પ્રણાલમગ્રં ।
યત પશ્ચમં લિંગશિરસ્ય સૂત્રે ॥
ન્યુનાધિકં હાનિકરં પ્રજાયૈ ।
પ્રતાપવૃદ્ધિઃ સમકાય સૂત્રે ॥ ૨૫૭ ॥

લિંગની જડાઈ કરતું સૂત્ર ફેરવતાં જે માપ થાય તે લિંગની પરિધિ કહેવાય તે પ્રથમ સૂત્ર. તે સૂત્ર મુજબ જલાધારી પહેાળી રાખવી, તે બીજું સૂત્ર. તે જ સૂત્રથી જલાધારીની ઊંચાઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ના જે ભાગ જલાધારી, અને એક ભાગ લિંગની ઊંચાઈ, તે ત્રીજું સૂત્ર. એ જ સૂત્રથી લિંગથી પ્રતાલ નીકાળે રાખવી તે ચોથું સૂત્ર. અને જલાધારી ઉપરથી લિંગના મસ્તક અને જલાધારી સુધી માપવું તે પાંચમું સૂત્ર. આ પંચસૂત્રથી ન્યુનાધિક લિંગ તથા જલાધારી થાય તેો પ્રબળે હાનિકર્તા થાય. જે સૂત્ર પ્રમાણે લિંગ તથા જલાધારી થાય તેો તેજની વૃદ્ધિ થાય ૨૫૬, ૨૫૭.

શિવાલય લિંગ પ્રવેશ

યામ્યાશ્રિતં સ્વામી વિનાશહેતુ ।
પ્રવેશલિંગં દ્વિવિધં સુવિજ્ઞૈઃ ॥
આકાશમાર્ગે કૃતરંગ મધ્યે ।
પ્રાસાદ અર્ધે ચ તતો દ્વિતીયમ્ ॥ ૨૫૮ ॥

શિવાલયમાં દક્ષિણ દિશાએથી પ્રવેશ કરવો તે સ્વામીને નાશકર્તા છે, વિક્ષાનોએ લિંગ પ્રવેશ બે પ્રકારે કહેલ છે. પહેલો આકાશ માર્ગે એટલે શીખરના સ્કંધ ઉપરથી, બીજો ચોતરંગના ઉપરના ભાગમાંથી પ્રવેશ શુભ છે. ૨૫૮.

સ્વદેશ સૌખ્યં ધનરાજ્ય વૃદ્ધિઃ ।
સ્વામી ચ નાકે તુ કરોતિ ચિન્તામ્ ॥
સ્વદેશ ધર્મો બહુલઃ પ્રજાયામ્ ।
ત્યજન્તિ રોગાઃ પશુપુત્ર લાભઃ ॥ ૨૫૯ ॥

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે લિંગ પ્રવેશ કરવામાં આવે તો સ્વદેશમાં સુખ, ધન અને રાજ્યની વૃદ્ધિ થાય, સ્વામી સ્વર્ગની ચિંતા કરે, પ્રજામાં ઘણા પ્રમાણમાં સ્વદેશ ધર્મની વૃદ્ધિ થાય, રોગો નાશ પામે અને પશુ પુત્રનો લાભ થાય. ૨૫૯.

દ્વાર માર્ગે લિઙ્ગ પ્રવેશ ફલ

લિઙ્ગ પ્રવેશો યદિ દ્વાર મધ્યે ।
સ્વદેશ મંગો નહિ રાજ વૃદ્ધિઃ ॥
પૃષ્ઠિ પ્રવેશો ન કરોતિ લિઙ્ગમ્ ।
કરોતિસ્વાત નહિ વામ ભાગે ॥ ૨૬૦ ॥

દ્વારની મધ્યમાંથી લિંગ પ્રવેશ કરવામાં આવે તો સ્વદેશનો ભાગ થાય તેમજ રાજ્યની વૃદ્ધિ અટકે, પાછળના ભાગમાંથી લિંગનો પ્રવેશ તેમજ વામ ભાગે ખાત કરી પ્રવેશ નહિ કરાવવો. ૨૬૦.

પ્રનાલ નિર્ણય

પૂર્વા પરાયદા દ્વારં પ્રનાલં ચોતરે શુભમ્ ।
પ્રશસ્તં શિવલિઙ્ગાનામિતિ શાસ્ત્રાર્થ નિશ્ચય ॥ ૨૬૧ ॥

શિવાલયતુ' દ્વાર પૂર્વ પશ્ચિમ હોય ત્યારે પ્રનાલ ઉત્તર દિશામાં શુભ છે, કેમકે શિવલિંગોની પ્રનાલ ઉત્તર દિશામાં કરવી પ્રશસ્ત છે, આ પ્રમાણે સર્વ શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે. ૨૬૧.

શિવસ્નોદક ગુપ્ત

શિવ સ્નાનોદકં ગૂઢં માર્ગે ચણ્ડમુલેક્ષિપેત્ ।
દૃષ્ટૌ ન લંબનં તત્ર હન્તિ પુણ્યં પુરાકૃતમ્ ॥ ૨૬૨ ॥

શિવ સ્નાનતુ' જળ અંડ ઋષિની મૂર્તિના મુખદ્વારે થઈ ગુપ્ત રીતે ભૂમિની અંદર જવા દેવું તેમજ તે જળના ઉપર દષ્ટિ ન પડવી જોઈએ તથા તેનું ઉદ્ધવન ન થવું જોઈએ. કારણકે તેમ થવાથી પૂર્વ જન્મના પુણ્યનો હાથ થાય છે. ૨૬૨.

અન્ય દેવપ્રનાલ

અર્ચનાંતુ મુખંપૂર્વં પ્રનાલ વામતઃ શુભમ્ ।

જૈન યુક્ત સમસ્તાશ્ચ, યામ્યોત્તરક્રમે સ્થિતાઃ ॥ ૨૬૩ ॥

વામ-દક્ષિણ-યોગેન કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ।

મળ્ડપાદિ પ્રતિમાનાં તથા યુક્તા વિધાયતે ॥ ૨૬૪ ॥

મળ્ડપે યે સ્થિતાદેવા સ્તેષા વામે ચ દક્ષિણે ।

પ્રનાલં કારયેદ્દિમાન, જગત્યાં વૈ ચતુર્દિશમ્ ॥ ૨૬૫ ॥

પૂર્વ મુખ પ્રતિમાના પ્રાસાદને પ્રનાલ વામ એટલે ઉત્તરદિશ્ કરવી, જૈન આદિ સમસ્ત દેવ પ્રતિમા દક્ષિણ ઉત્તર મુખ હોય તેને ડાબી તથા જમણીબાજુ પ્રનાલ રાખવી દક્ષિણ બાજુને ડાબી બાજુ એટલે પૂર્વ ઉત્તર દિશાને જમણી બાજુ એટલે પૂર્વ, મંડપાદિમાં પ્રતિમા બેઠેલ હોય તેને યુક્તિ પૂર્વક વિધિવત પ્રનાલ કરવી. મંડપના દેવોને વામ દક્ષિણ પ્રનાલ કરવી, જગતીને ચારે બાજુ પ્રનાલ કરવી. ૨૬૩ થી ૨૬૫.

અન્ય પ્રનાલ વિધાન

પૂર્વાપસ્ય પ્રાસાદે પ્રનાલશુભમુત્તરે ।

દક્ષોત્તર શુભં પૂર્વ ચતુર્જગતી મળ્ડપે ॥ ૨૬૬ ॥

પૂર્વ પશ્ચિમના પ્રાસાદને પ્રનાલ ઉત્તરદિશ્ શુભ બાજુવી, દક્ષિણ ઉત્તર પ્રાસાદને પૂર્વ શુભ, જગતી અને મંડપને ચારે દિશાએ પ્રનાલ કરવી. ૨૬૬.

પ્રશસ્તિ

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिंतन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध) शिल्पाचार्य नंदलाल चुनिलाल सोमपुरा संगृहीते
द्वार लक्षण नाम्नो चतुर्थोऽध्याय संपूर्ण ॥

મળપાધિકાર નામ્નો પઞ્ચમોઽધ્યાય

વિશ્વકર્મોવાચ-

અથાતઃ સમ્પ્રવક્ષ્યામિ મળપાનાં તુ લક્ષણમ્ ।

પ્રાસાદસ્ય પ્રમાણેન મળપં કારયેદ્ બુધઃ ॥ ૧ ॥

સમં સપાદં સાર્ધં ચ પાદોન દ્વય મેવ ચ ।

દ્વિગુણં ચાઽપિ કર્તવ્યં સપાદ દ્વય મેવ ચ ॥ ૨ ॥

સાર્ધં દ્વયં તુ કર્તવ્યમત ઊર્ધ્વં ન કારયેત્ ।

સપ્તઘા પ્રમાણ સૂત્રં વાસ્તુ વિદ્મિ રુદાહતમ્ ॥ ૩ ॥

વિશ્વકર્મો કહે છે:— હવે પ્રાસાદોને કરવાના મંડપોના લક્ષણ કહું છું, વિદ્વાન શિષ્યોએ પ્રાસાદના પ્રમાણ અનુરૂપ મંડપ કરવા. (૧) પ્રાસાદ પ્રમાણે, (૨) સવાયો, (૩) દોઢો, (૪) પોણા બે ગણો, (૫) બમણો, દ્વિગુણે, (૬) સવા બે ગણો, (૭) અઢીગણો કરવો. તેથી મોટો નહિ કરવો. આ સાત મંડપના પ્રમાણ સૂત્ર બાણવા. તે મુજબ વાસ્તુ હિતકર્તા છે. ૧ થી ૩.

પ્રાસાદેષુ ચ સર્વેષુ દશહસ્તાધિકેષુ ચ ।

ઉક્તં સમં સપાદં ચ મળપં વાસ્તુ વેદિભિઃ ॥ ૪ ॥

પશ્ચદ્દશસ્તાત્પરં ચૈવ યાવત્સ્યાદ્ દશહસ્તકમ્ ।

સાર્ધાયામં મળપં ચ સૃષ્ટં વૈ વિશ્વકર્મણા ॥ ૫ ॥

ચતુર્હસ્તે ચ પ્રાસાદે પાદોન દ્વયંશ વિસ્તરઃ ।

ત્રિહસ્તે દ્વિગુણશ્ચૈવ તદ્વિશિષ્ટા ચતુષ્કિકા ॥ ૬ ॥

ચતુષ્કં વાઽપિ ચાષ્ટાંશં શુકસ્તમ્બાનુ સારતઃ ।

વિતાન વૈ સંવરણા ચોર્ધ્વમાનેન મળપે ॥ ૭ ॥

દશ હસ્તથી અધિક પ્રાસાદને મંડપ સરખો અથવા સવાયો કરવો, પાંચ હસ્તથી દશ હસ્તના પ્રાસાદને મંડપ દોઢો કરવો, તેમ વિશ્વકર્મો કહે છે. ચાર હસ્તના પ્રાસાદને મંડપ પોણાબે ગણો કરવો, ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને મંડપ બમણો કરવો, બે અને એક હસ્ત પ્રાસાદને ચતુષ્કિકા (ચોડી) કરવી, શુકસ્તંબના માને મંડપની આષ્ટાંશ મુજબ રચના કરવી. મંડપની ઉપર વિતાન તથા સંવરણા કરવી. ૪ થી ૭.

અલિન્દૌ દ્વિગુણેશ્ચાઽત્ર દ્વિગુણં ચ પ્રકલ્પયેત્ ।

દ્વૌ ત્રયથત્વારોઽલિન્દા દ્વિગુણાત્પર મળ્ડપે ॥ ૮ ॥

મંડપની બંને બાજુ અલિંદ (પદ) કરવાથી બમણા મંડપની કલ્પના થાય, બે ત્રણ અથવા ચાર અલિંદ (પદ) કરવાથી બે ગણાથી પણ મોટો મંડપ થાય. ૮.

મિત્તિ પ્રાસાદ માનેન પીઠાન્તોત્તાનપટ્ટકા ।

એક વા ત્રીણિ વા કુર્યાત દ્વારાણિ તત્ર સર્વદા ॥ ૯ ॥

મંડપનીમિત્તિ પ્રાસાદના માન પ્રમાણે કરવી. પીઠ ઉપરથી પાટ સુધી મંડપને દ્વાર એક અથવા ત્રણ કરવા. ૯.

વાતાયનાશ્ચ કર્તવ્યા સદ્વચન્દ્રાવલોકૌ ।

પ્રાસાદ દ્વારવદ્ દ્વાર વિસ્તારો મળ્ડપે ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

હવા માટે બાજીઆ તથા ખારી અંદ્રાવલોકન કરવી. પ્રાસાદના દ્વાર પ્રમાણે મંડપને દ્વારનો વિસ્તાર કરવો. ૧૦.

પ્રાસાદ ગર્ભ માનત કુર્યાત્ સુખ મળ્ડપ ।

મૂલ સ્તમ્ભે યથાશ્ચ સ્તમ્ભો દેવસ્તુ મળ્ડપે ॥ ૧૧ ॥

પ્રાસાદ ગર્ભ માનથી સુખ મંડપની રચના કરવી. ગર્ભગૃહના મૂલ સ્તંભના સૂત્રે મંડપના સ્તંભો કરવા. ૧૧.

મૂલ કર્મેન સુત્રેણ સલિલશ્ચ ચતુષ્કિકા ।

મળ્ડપસ્તદ્વિનિક્રાન્તઃ પ્રાસાદશિખરં તતઃ ॥ ૧૨ ॥

કર્ણ ગૂઢો વિલોકાસ્ય એક ત્રિદ્વાર સંયુતઃ ।

પ્રાસાદોગ્રે પ્રકર્તવ્યાઃ સર્વ દેવસ્ય મળ્ડપાઃ ॥ ૧૩ ॥

પ્રાસાદની મૂળ રેખાના એક સુત્રમાં બેડી કોલી (સલિલ) તેમજ ચોડી કરવી, અને તેનાથી નીકળતો મંડપ કરવો, પ્રાસાદના ઉપર શિખર કરવું, ગૂઢ મંડપ તથા વિલોકાસ્ય (ખુલ્લો) મંડપ એક દ્વાર તથા ત્રણ દ્વાર વાળો કરવો, આ પ્રમાણે સર્વ દેવોના પ્રાસાદને અગ્ર ભાગે મંડપો કરવા. ૧૨, ૧૩.

શુકસ્તમ્ભાનુ સુત્રેણ ચાષ્ટાંશં મિતિમાચરેત્ ।

મધ્ય પીઠોચ્છયોત્સેષા મળ્ડપાઘાઃ સમસ્તકાઃ ॥ ૧૪ ॥

શુક (સલીલ, કોલી) ના સ્તંભના સૂત્રે ભિત્તિની અંદર અષ્ટાંશે મંડપની રચના કરવી, મધ્ય ભાગ પીઠની બરાબર ઉંચો બધા મંડપોને કરવો. ૧૪.

ગૂઢશ્લોકાસ્તથાનન્તાઃ ક્રમેણ મળ્ડપાસ્તથા ।

જિન સ્થાગ્રે પ્રકર્તવ્યાઃ સર્વેષાં તુ ચલાણકમ્ ॥ ૧૫ ॥

જિન દેવાલયોના અગ્રભાગે ક્રમે ગૂઢ મંડપો અને તેના અગ્રભાગે ચોક્કીઓ તથા ચોક્કીના અગ્રે રંગ મંડપો (નૃત્યમંડપો) કરવા અને બલાણક તો સર્વ દેવોને કરવા. ૧૫.

મળ્ડપના પદ વિભાગ

પશ્ચભાગે દ્વયં મધ્યે સપ્તભાગે ત્રયં તથા ।

ચત્વારિ નવભાગે શાલા મધ્યે પ્રમાણકમ્ ॥ ૧૬ ॥

ચતુષ્કશ્ચ તથાષ્ટાંશં શુભં સ્તમાનુ સારતઃ ।

સંવરણં વિતાનશ્ચ હર્ધમાનેન મળ્ડપે ॥ ૧૭ ॥

પ્રાકારૈ મંડિતાઃ કાર્યાશ્વતુ દ્વારાણિ મળ્ડપે ।

મકરૈર્જલ નિષ્કાસાઃ સોપાન તોરણાદિભિઃ ॥ ૧૮ ॥

મંડપના પાંચ ભાગ કરી મધ્યપદ બે ભાગ (બાબુના ૧૧-૧૧), સાત ભાગમાં ત્રણ મધ્યે (૨-૨ બાબુના પદ), નવ ભાગમાં મધ્યપદ ચાર ભાગ (બાબુના ૨૧-૨૧ ભાગના પદ બાબુના), સ્તંભોને અનુસરી ચોરસ તથા અષ્ટાંશ મંડપ કરવા શુભ છે, તેમજ મંડપ ઉપર સંવરણ તથા ધુમ્મટ કરવો તેની કોચાઈ પહોળાઈના અર્ધ ભાગે કરવી, મંડપો લિનિઓથી શુદ્ધ કરવાં, તથા મંડપમાં ચારે દિશાઓમાં દ્વારો મૂકવાં, મકરના મુખવાળી પાણી નીકળવાની પ્રનાલો કરવી, તેમજ મંડપને પગથીયા તથા તોરણ વગેરેથી સુશોભિત કરવો. ૧૬ થી ૧૮.

દ્વાદશત્રિક મળ્ડપાના

વિશ્વકર્મોવાચ—

સુમદ્રશ્ચ કિરીટી ચ દુન્દુભિઃ પ્રાન્ત એવ ચ ।

મનોહરશ્ચ શાન્તશ્ચ નન્દાશ્ચ સુદર્શન ॥ ૧૯ ॥

રમ્યકશ્ચ સુનામશ્ચ સિંહ સૂર્યાત્મક સ્તથા ।

નિર્ગૂઢાગ્રેત્રિકં રચ્યાતં દ્વાદશ મુખ મળ્ડપાઃ ॥ ૨૦ ॥

૧ સુમદ્ર, ૨ કિરીટી, ૩ દુન્દુભિ, ૪ પ્રાન્ત, ૫ મનોહર, ૬ શાન્ત, ૭ નંદાખ્ય. ૮ સુદર્શન, ૯ રમ્યક, ૧૦ સુનામ, ૧૧ સિંહ અને ૧૨ સૂર્યાત્મક. આ દ્વાદશ મંડપના નામ છે, અને તે ગૂઢ મંડપના અગ્ર ભાગે ત્રણ રીતે કરવામાં આવે છે, અને મુખમંડપ તરીકે વિખ્યાત છે. ૧૯, ૨૦.

સુભદ્રાદિ મણ્ડપાઃ

દ્વારાગ્રે ચૈવ નિર્ગૂઢં તદગ્રે ચ ચતુષ્કિકા ।
સુભદ્રો નામ વિજ્ઞેયો મણ્ડપ સર્વ કામદઃ ॥ ૨૧ ॥

ઉભયોઃ કક્ષયોર્દધાત્ કિરીટી નામતઃ સ્મૃતઃ ।
એકં ચ દુન્દુભિઃ પૂર્વે અથોમૌ પ્રાન્તત સ્તથા ॥ ૨૨ ॥

પૂર્વે ચતુષ્કિકાયાં ચ કામદશ્ચ મનોહરઃ ।
શાન્તશ્ચૈતદુભાભ્યાં ચ સ્તમ્ભૈર્દર્યષ્ટમિરેવ ચ ॥ ૨૩ ॥

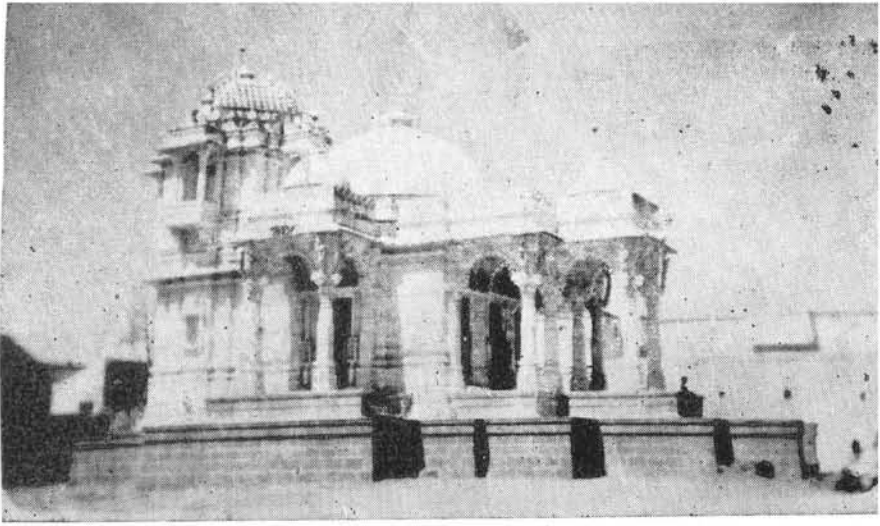
મૂલ પ્રાસાદ દ્વિગુણં ત્રિકાણાં પૃથુનિર્ગતમ્ ।
ત્રિભિશ્ચતુષ્કિકાઽઽપ્યામે પૃથત્વે ત્રિમિરેવ ચ ॥ ૨૪ ॥

ચતુષ્કિકે ચેત્પૂર્વેઢગ્રે નન્દારુચ્ય સર્વ કામદઃ ।
ત્યક્ત્વાગ્રે ચોદરે ગર્ભે દદ્યાચૈવ સુદર્શનઃ ॥ ૨૫ ॥

ઉમેકક્ષે પુનઃશ્વાગ્રે સ્મ્યકઃ સમુદાહૃતઃ ।
અગ્રેદ્વિ ચતુષ્કિકાભ્યાં સુનામો નામ સમ્પ્રતઃ ॥ ૨૬ ॥

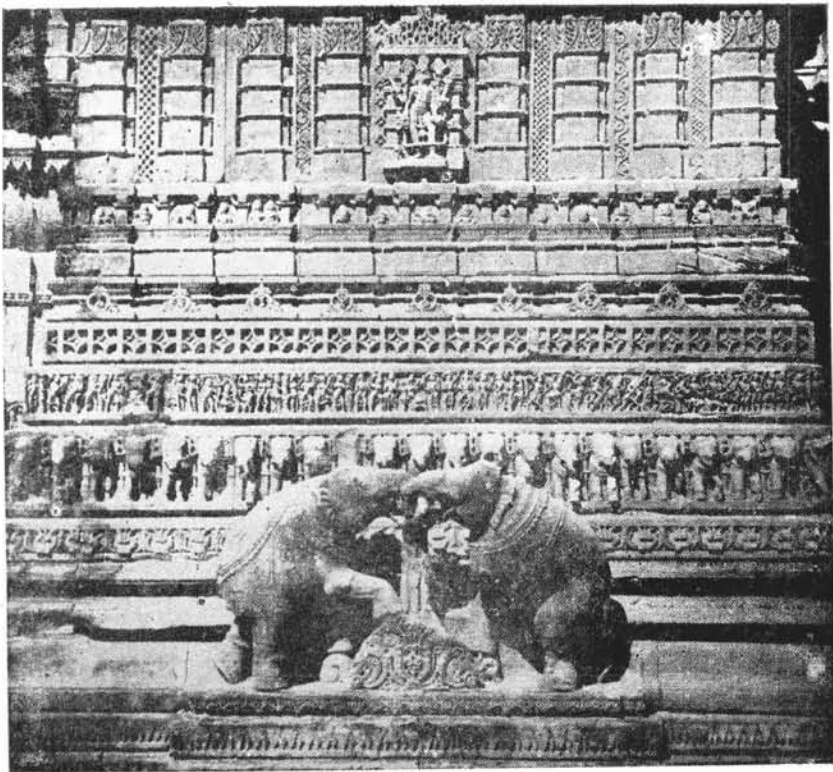
અલિંદ યુક્તૌ દોષશ્ચૌ સિંહનામઃ સ ઉચ્યતે ।
મૂક્ત કોણા કૃતિઃ સ્થિત્વા પૂર્વ કર્ણે સૂર્યાત્મકઃ ॥ ૨૭ ॥

દ્વારની આગળ ખુલ્લી ચોકી સુભદ્રા નામનો મંડપ જાણવો. તે સર્વ કામનાને આપનાર છે. તેની ખંન્ને ખાત્રુ ચોકી કરવાથી કિરીટી નામનો મંડપ થયો. આગળ એક ચોકી કરવાથી દુન્દુભિ થાય. ખાત્રુમાં બે ચોકી કરવાથી પ્રાન્ત નામનો મંડપ થયો. આગળ એક ચોકી કરવાથી મનોહર મંડપ સર્વ કામનાને આપનાર જાણવો. ખાત્રુમાં બે ચોકી કરવાથી શાન્ત મંડપ થાય. મૂલ પ્રાસાદથી બે ગણા ત્રિશુભા આગળ નીકળતા કરવા. ત્રણ ત્રણ ચતુષ્કિકા જાણવી. આગળ એક ચોકી કરવાથી નંદારુચ્ય મંડપ જાણવો. ખંન્ને ખાત્રુ ગર્ભે ચોકી કરવાથી મંડપ સુદર્શન જાણવો. આગળ બે પડબે ચોકી કરવાથી રમ્યક નામનો મંડપ જાણવો. આગળ ચોકી વધારવાથી સુનામ નામ જાણવું ખંન્ને પક્ષે અલિંદ પદ વધારવાથી સિંહ નામનો મંડપ જાણવો. આગળ ખુણે ચોકી કરવાથી સૂર્યાત્મક નામનો મંડપ જાણવો. ૨૧ થી ૨૭.

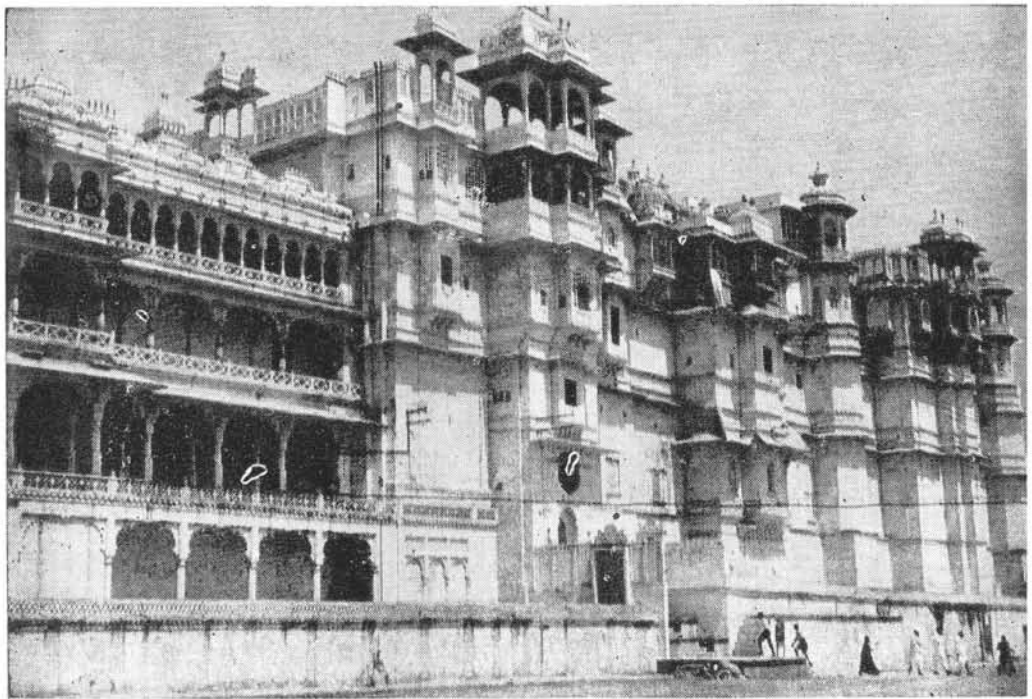

રાજકોટ સદર પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર

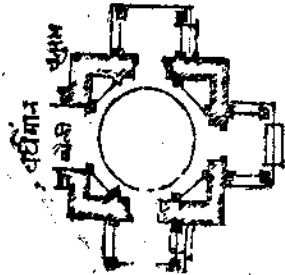
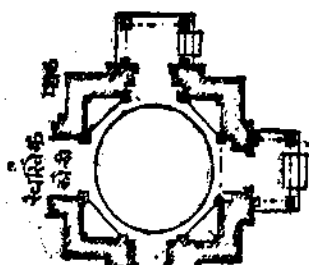
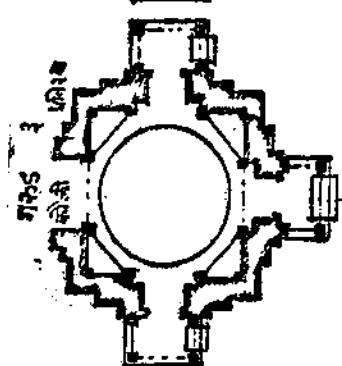
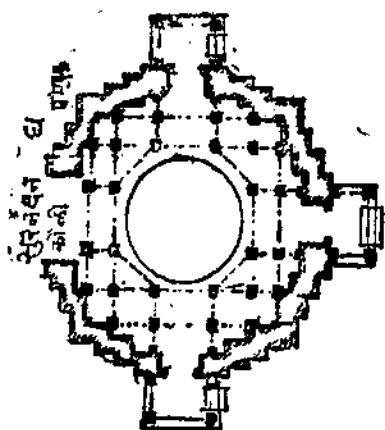
[એન. સી. સોમપુરા]

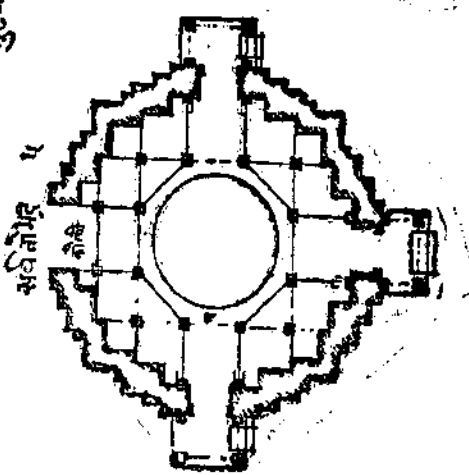
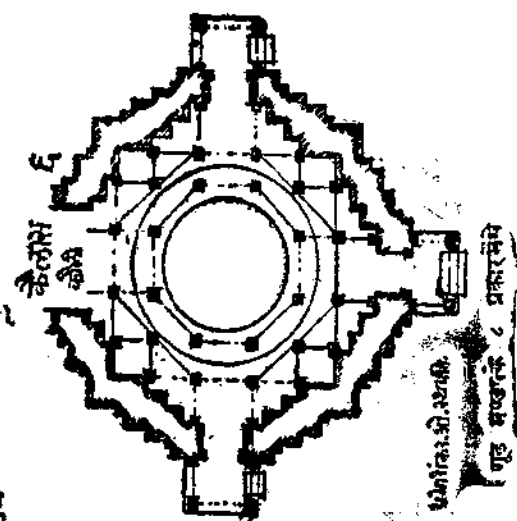
ક્રિષ્નાસન દર્શન—શામળાજી.

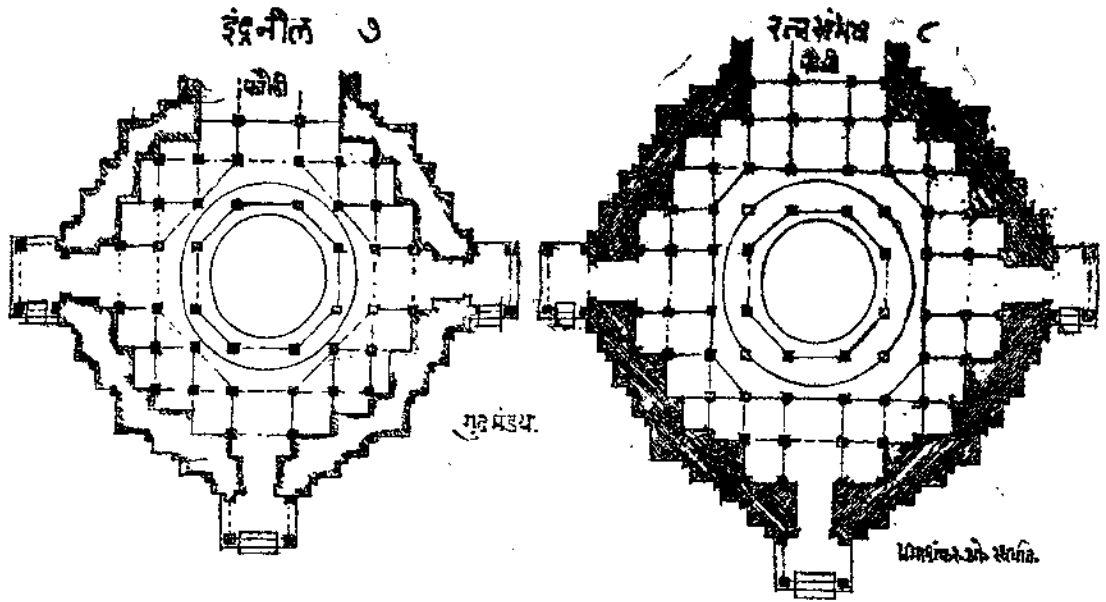
રાજમહેલ—ઉદેપુર.

ગુરુમંડપ

પ્રતીકાકોશ્યકી
ગુરુ મંડપને ૮ પ્રકારમે

વર્ધમાનાદિ ગૂઢ મળ્ડપો

વર્ધમાનઃ સ્વસ્તિકાશ્ચ ગરુડ સુરનન્દનઃ ।

સર્વતો ભદ્ર-કૈલાસેન્દ્રનીલા રત્નસંભવઃ ॥ ૨૮ ॥

૧ વર્ધમાન, ૨ સ્વસ્તિકા, ૩ ગરુડ, ૪ સુરનન્દન, ૫ સર્વતોભદ્ર, ૬ કૈલાસ, ૭ ઇન્દ્રનીલ, ૮ રત્નસંભવ. ૨૮.

સ્વરૂપ લક્ષણ

ચતુરશ્ચો વર્ધમાનઃ સ્વસ્તિકો ભદ્રસંયુતઃ ।

ગરુડઃ સપ્રતિસ્થઃ સુરાનન્દઃ પ્રભદ્રકૈ ॥ ૨૯ ॥

કર્ણાદિર્ધૈઃ સર્વતોભદ્રઃ કૈલાસો ભદ્રકોદકૈઃ ।

પ્રતિસ્થાનિન્દ્રનીલઃ ત્રિભિઃ સ્યાદ્રત્ન સંભવ ॥ ૩૦ ॥

હત્યેષ્ઠૌ ચ સમાખ્યાતા વર્ધમાનાદિ મળ્ડપાઃ ।

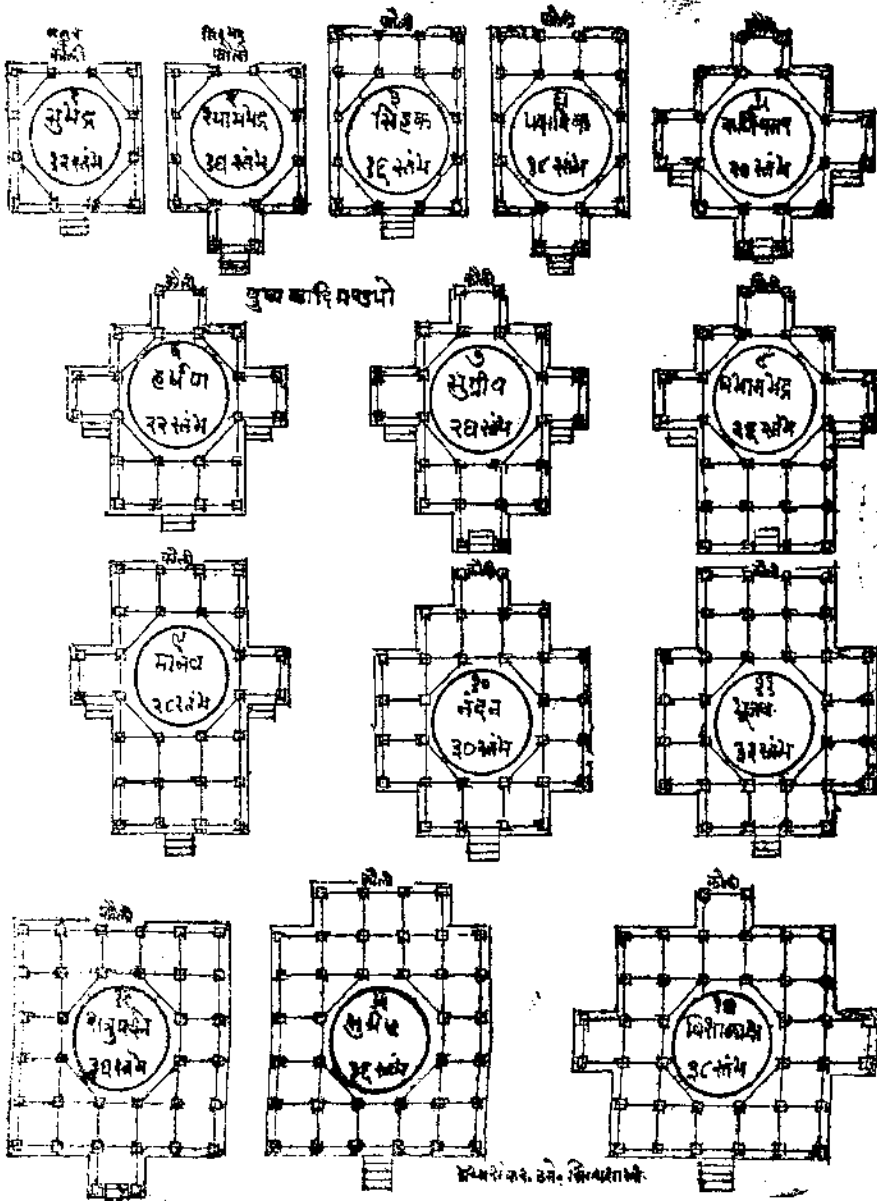
સપીઠ મંડોવરાદિ-પ્રાસાદ કૃતિ મેઘલા ॥ ૩૧ ॥

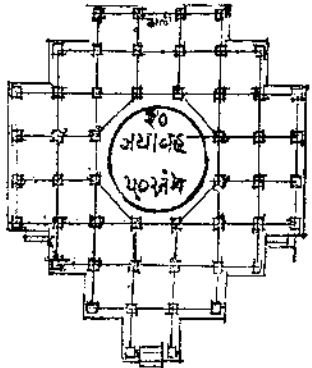
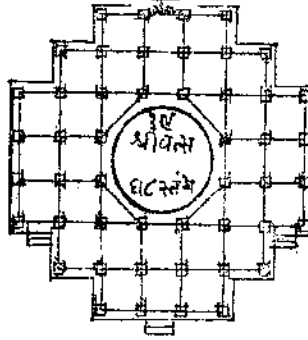
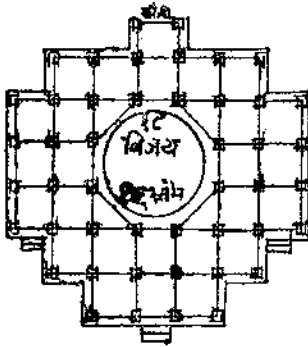
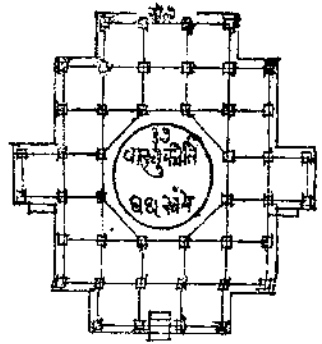
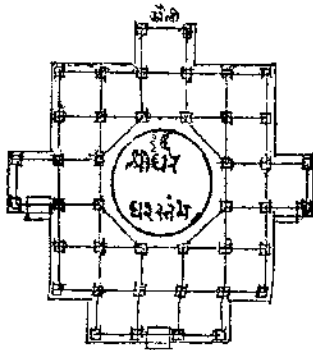
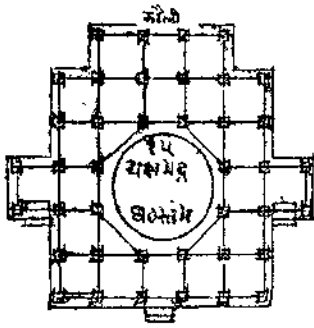
એકં વા ત્રિણિ વા કુર્યાદ્ દ્વારાણિ કામદાયકઃ ।

ચતુષ્કિકા યામ્યોત્તરે અગ્રે વા વામદક્ષિણે ॥ ૩૨ ॥

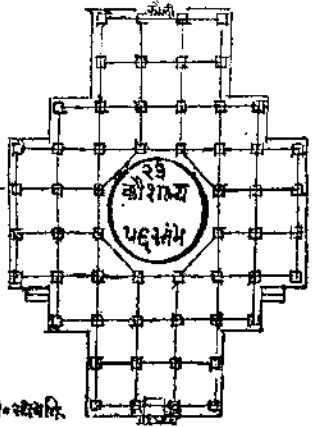
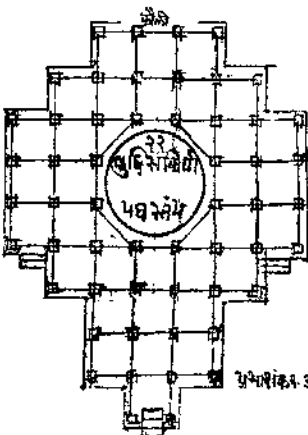
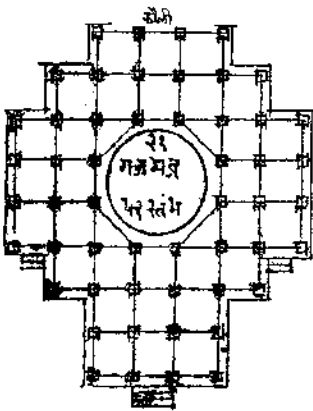
વર્ધમાનાદિ આઠ પ્રકારના મંડપોના સ્વરૂપો કહે છે. ચોરસ ગૂઢમંડપ વર્ધમાન, ભદ્રવાળો સ્વસ્તિકા, પ્રતિસ્થ વાળો ગરુડ, ભદ્ર સાથે પ્રતિભદ્ર વાળો, સુરાનંદ, કણ્ઠની

પાસે નંદીવાળો. સર્વતોભદ્ર, ભદ્રની પાસે ખુણીવાળો કૈલાસ, પ્રતિરથ પાસે નંદીવાળો ઈન્દ્રનીલ અને ત્રણ ખુણીવાળા ગૃહમંડપને રત્ન સંભવ નામનો જણવો. આ રીતે વર્ધમાનાદિ આઠ મંડપોના સ્વરૂપો કહ્યાં છે, તે મંડપોને પ્રાસાદના જેવું પીઠ અને મંડોવર કરવો. મેખલા પ્રાસાદ કૃતિ કરવી, એક અથવા ત્રણ કામને (કામકાચક) આપનાર દ્વાર કરવાં. ચોડી ડાળી જમણી બાજુ તથા આગળ વચ્ચે અને બંને બાજુ એટલે ત્રિચોડી કરવી. ૨૯ થી ૩૨.

पुष्पकादि मण्डपे.

अभिराम ओ. लक्ष्मी.

पुष्पकादि सप्तविंशति मण्डपा

विश्वकर्मावाच-

पुष्पकः पुष्पभद्रश्च सुप्रभो मृगनन्दनः ।

कौशल्यो बुद्धिसंकीर्णो गजभद्रो जयावहः ॥ ३३ ॥

श्री वत्सो विजयश्चैव वास्तुकीर्णश्च श्रीधरः ।

यक्षभद्रो लिशालाक्ष सुश्रेष्ठः शत्रुमर्दनः ॥ ३४ ॥

ભૂજયો નન્દનશ્ચૈવ તથા વિમાન મદ્રકઃ ।

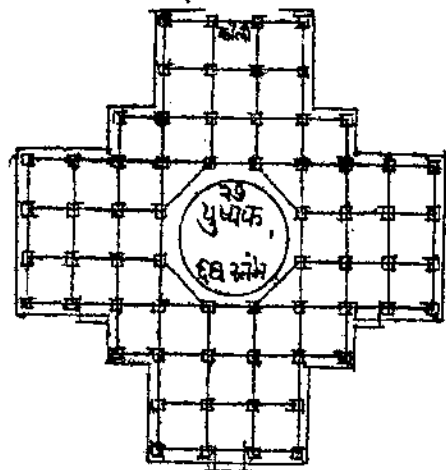
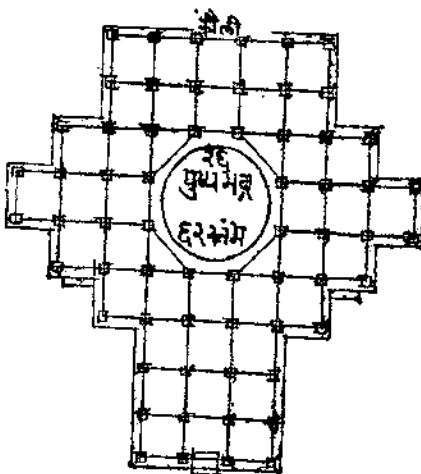
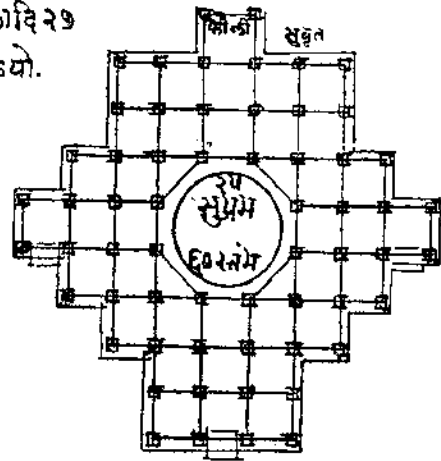
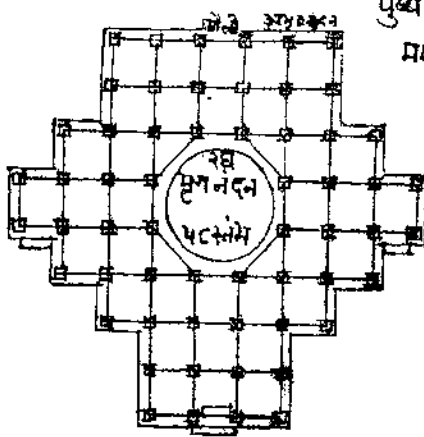
સુગ્રીવો હર્ષણશ્ચૈવ કર્ણિકારઃ પદાધિકઃ ॥ ૩૫ ॥

સિંહકઃ સિંહમદ્રો ચ સમ સૂત્ર સ્તથૈવ ચ ।

इत्येते मण्डपा प्रोक्ताः सप्त विंशति सङ्ख्यया ॥ ३६ ॥

૧ પુષ્પક, ૨ પુષ્પભદ્ર, ૩ સુપ્રભ, ૪ મૃગનંદન, ૫ કૌશલ્ય, ૬ બુદ્ધિસંકીર્ણ, ૭ ગજભદ્ર, ૮ જયાવહ, ૯ શ્રીવત્સ, ૧૦ વિજય, ૧૧ વાસ્તુકીર્ણ, ૧૨ શ્રીધર, ૧૩ ચસભદ્રક, ૧૪ વિશાલાક્ષ, ૧૫ સુશ્રેષ્ઠ, ૧૬ શત્રુમર્દન, ૧૭ ભુજય, ૧૮ નન્દન, ૧૯ વિમાન, ૨૦ ભદ્રક, ૨૧ સુગ્રીવ, ૨૨ હર્ષણ, ૨૩ કર્ણિકાર, ૨૪ પદાધિક, ૨૫ સિંહ, ૨૬ સિંહ-ભદ્ર ૨૭ સમસૂત્ર. આ સત્યાવીશ મંડપો કહેલ છે. ૩૩ થી ૩૬.

પુષ્પકાદિ ૨૭
મંડપો.

ચતુરશ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ત્રિધા નવપદાક્ષિતમ્ ।
કર્ણે સ્તમ્ભાશ્ચ ચત્વારો દ્વૌ દ્વૌ ભદ્રે સમ્પત્રકે ॥ ૩૭ ॥

અષ્ટાંશપદ યુક્તાશ્ચ સૂર્યે સ્તમ્ભાઃ સમ્પત્રકે ।
પ્રાગ્મીવાગ્રે પદમેકં સ ભવેદ ભદ્ર સંજ્ઞકઃ ॥ ૩૮ ॥

તદ ભદ્રં ચ પરિત્યજ્ય, સિંહ સોજ્જતશ્ચતુષ્કિકા ।
પ્રાગ્મીવાદગ્રયુક્તાશ્ચ, સિંહકાર્ણ્ય સ ઉચ્ચતે ॥ ૩૯ ॥

ચતુષ્કીં મધ્યતસ્ત્યકૃત્વા પ્રાગ્મીવાશ્ચ ચતુર્દિશમ્ ।
પદાધિકો નામતોઽગ્રે ત્રિપદઃ કર્ણિકારકઃ ॥ ૪૦ ॥

ચોરસ કરેલ ક્ષેત્રને ત્રણ વખત ત્રણ પદોથી અંકિત કરવું. કર્ણ (ખુણે) સ્તંભ ચાર અને ચાર ભદ્રે બીજા એટલે બાર સ્તંભ અષ્ટાંશપદ યુક્ત સમસૂત્ર (સસૂત્ર) નામનો. મંડપ થયો, આગળ એકપદ વધારવાથી ૧૪ સ્તંભયુક્ત સિંહભદ્રક મંડપ બાણવો, ભદ્રત્રય પદ તથા કોઢીપાસે ત્રણ પદ કરવાથી સિંહક નામનો. મંડપ થયો, અંદરની ચોડી કાઢી ચારે બાજુ ભદ્રે ચોડી કરવાથી ૧૬ સ્તંભયુક્ત પ્રાગ્મીવા (પદાધિક) નામનો. મંડપ થાય, પદાધિક આગળ ત્રણ પદો પાડવાથી કર્ણિકાર નામનો. મંડપ થાય. ૩૭ થી ૪૦.

ત્રિપદે પદમેકં ચ ચતુષ્કં હર્ષણો મતઃ ।
સુગ્રીવ ત્રિપદાગ્રે ચાઽપરે વિમાન ભદ્રકઃ ॥ ૪૧ ॥

દયાત્પક્ષેઽપરે ત્યકૃત્વા નન્દનઃ સર્વકામદઃ ।
તદાઽપરે ભૂજયઃ સ પરિત્યક્ત ચતુષ્કિક ॥ ૪૨ ॥

પૂર્વભદ્રે ચાપદિશં કર્ણેઽલિન્દ શ્ચતુર્દિશમ્ ।
સ શત્રુ મર્દનઃ સ્થાનઃ સુશ્રેષ્ઠશ્ચાપરે યદિ ॥ ૪૩ ॥

ત્રિપદ આગળ બે સ્તંભની વૃદ્ધિ કરવાથી હર્ષણ નામનો. મંડપ થાય, ચોડીની બંને બાજુ પદ વધારવાથી ત્રિચોડી થાય તો સુગ્રીવ નામનો. મંડપ થાય, પાછળ બે ચોડી વધારવાથી વિમાનભદ્રક નામનો. મંડપ થાય, પાછળના ત્રિપદો તથા ડાબી જમણી તરફ ત્રિપદો કરવાથી નન્દન નામનો. મંડપ થાય, નંદનના પાછળના ભાગે ત્રિપદ કરવાથી ભુજય નામનો. મંડપ બાણવો, ચોડી તથા પૂર્વ ભદ્રમાં એક પદ રાખી ખુણામાં અઢેક ચોડી કરવાથી શત્રુમર્દન નામ બાણવું, પાછળના ભાગે એક પદ વધારવાથી. સુશ્રેષ્ઠ મંડપ થાય, ૪૧ થી ૪૩.

કુર્યાત્પક્ષેઽપરે ત્યક્ત્વા, વિશાલાક્ષ સ ઉચ્યતે ।

તથાઽપરે યજ્ઞમદ્રો મળ્ડપઃ સર્વકામદઃ ॥ ૪૪ ॥

ત્રિપદામે શ્રીધરાલ્યો, વાસ્તુકીર્ણ સ્તથાપરે ।

દધાત પક્ષેઽપરે ત્યક્ત્વા વિજયો નામ નામતઃ ॥ ૪૫ ॥

પાછળતું પદ તણ બન્ને બાબુ અઠેક પદ કરવાથી વિશાલાક્ષ નામનો મંડપ થાય, અને પાછળ પદ વધારવાથી સર્વ કામદાયક યજ્ઞમદ્ર નામનો મંડપ થાય, આગળ ત્રિપદ કરવાથી શ્રીધર નામનો મંડપ થાય, અને પાછળ ત્રિપદ કરવાથી વાસ્તુકીર્ણ નામનો મંડપ થાય, પાછળના ત્રિપદ તણ બન્ને બાબુ ત્રિપદ કરવાથી વિજય નામનો મંડપ થાય. ૪૪થી ૪૫.

તથાઽપરે ચ શ્રીવત્સ પદિકાગ્રે જયાવહઃ ।

પદિકં ત્યક્તમગ્રે તુ ચતુષ્કં ગજમદ્રક ॥ ૪૬ ॥

તથાગ્રે બુદ્ધિસંકીર્ણઃ કૌશલ્યશ્ચાપરે તથા ।

દદ્યાત્કક્ષેઽપરે ત્યક્ત્વા સ ભવેન્મૃગનન્દન ॥ ૪૭ ॥

તથાઽપરે સુગ્રમસ્તુ કર્તવ્યઃ સર્વકામદઃ ।

ત્રિપદં ચાગ્રમદ્રં ચ સ ભવેત પુષ્પમદ્રક ॥ ૪૮ ॥

પુષ્પકઃ સર્વત્રિપદઃ પરિત્યક્ત ચતુષ્કિકઃ ।

एवं तु युक्ति विज्ञेया मण्डपा पुष्पकादय ॥ ૪૯ ॥

વિજયના પાછળ ત્રણપદ કરવાથી, શ્રીવત્સ, શ્રીવત્સને આગળ ત્રણપદ વધારવાથી જયાવહ, આગળના બાગમાં બન્ને બાબુ પદ વધારવાથી ગજમદ્ર અને આગળ પદ વધારવાથી બુદ્ધિસંકીર્ણ, આગળ પાછળ એકેક પદ વધારતાં કૌશલ્ય નામનો મંડપ થાય, કૌશલ્યને પાછળ પદ તણ બન્ને બાબુ અઠેક પદ વધારવાથી મૃગનન્દન, પાછળ પદ વધારીએ તો સુગ્રમ, સર્વ કામને આપનાર મંડપ થાય, આગળ ત્રિપદ કરીએ તો પુષ્પમદ્ર, સર્વ દિશામાં ત્રણ ત્રણ પદ પાડીને પુષ્પક નામનો મંડપ યુક્તિએ કરીને કરવો, આ પ્રમાણે પુષ્પકાદિ મંડપો બંધવા. ૪૬થી ૪૯.

ચતુઃ પટ્ટિ સ્તમ્ભ યુક્તઃ પુષ્પકો નામવિશ્રુતઃ ।

દ્વિ દ્વિ સ્તમ્ભત્યાગ યુક્તા પુષ્પાદ્યા સપ્તવિંશતિઃ ॥ ૫૦ ॥

પુષ્પકાદ્યાથ યુક્તાસ્સ્યુઃ સમૈર્વા વિષમે સ્તલૈઃ ।

અનુક્રમં યુક્તમાથે સપ્તવિંશતિ મળ્ડપાઃ ॥ ૫૧ ॥

સમૈઃ ક્ષણઃ સમૈઃ સ્તમ્ભૈ સમૈશ્ચૈવ મલિન્દકૈઃ ।

વિષમે તુ તુલાપટ્ટં ગૂટે ચન્દ્રાવલોકના ॥ ૫૨ ॥

નિર્ગટે નૃત્ય આલ્યાતોઽધસ્તાદ્ મદ્રાવલોકના ।

ચન્દ્રાવલોકના જાલૈઃ કાર્યાઃ કર્ણાનુગાસ્તથા ॥ ૫૩ ॥

નિસ્તમા ગિત્તિકા સ્તમ્ભૈરણાંશ ચ ચતુષ્કિકા ।

સ્તમ્ભેષુ યુગ્મસ્તમ્ભાશ્ચ મૂલસૂત્ર સમુદ્ભવાઃ ॥ ૫૪ ॥

ચોસઠ સ્તંભ યુક્ત મંડપ પુષ્પક નામથી વિખ્યાત છે, બીજે સ્તંભો ઓછા કરતાં પુષ્પકાદિ સત્યાવીશ મંડપોની રચના થાય, પુષ્પકાદિ મંડપો સમતલ ઉપર હોય અથવા વિષમ તલ ઉપર હોય. પુષ્પક નામના પ્રથમ મંડપમાં બતાવેલ વિધાન પ્રમાણે મંડપોનું નિર્માણ કરવું, મંડપોના ક્ષણે સ્તંભો અને અલિન્દો સમ રાખવા, વિષમ તલ ઉપર ગૂઢ મંડપ કરવા તેમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ પડી શકે તેમ ભદ્ર વિભાગે ચન્દ્રાવલોકનો (બારીઓ) રાખવા. ગૂઢ મંડપે અને નૃત્ય મંડપે મંડપના નીચેના ભાગમાં બારીઓ મૂકવી, વિશેષ જરૂરીયાત હોય તો બે કોણ વિભાગમાં બહીઓ મૂકી સગવડ કરવી, જગતિની ભિત્તિમાં કદાપિ સ્તંભ મૂકવા નહિ, અને ભિત્તિ વચ્ચે અવકાશ હોય તો સમ સંખ્યામાં સ્તંભો મૂકવા. પદના વિસ્તાર પ્રમાણે ચોડીઓ કરવી, ચોડીઓના સ્તંભો મૂલ સૂત્ર અનુસાર મૂકવા બેઠાં. ૫૦ થી ૫૪.

ક્ષણ મધ્યેષુ સર્વેષુ સ્તમ્ભમેક ન દાપયેત્ ।

યુગ્મં ચ દાપયે તત્ર વેધ દોષ વિવર્જિતમ્ ॥ ૫૫ ॥

મૂલ સ્તમ્ભે યથાશ્રિતં સ્તમ્ભો દેયસ્તુ મળ્ડપે ।

તદા નગર નૃપેન્દ્ર યજમાનજયઃ સદા ॥ ૫૬ ॥

ઉત્પદ્યતે સ્તમ્ભ વેધે પન્નિની નામ રાક્ષસી ।

પીડયેત્ પુરરાજાદિનમાસ્તુ વિઙ્ગિ રુદાદૃતમ્ ॥ ૫૭ ॥

દ્વિ દ્વિ સ્તમ્ભ દ્વાસયોગે ચતુષ્પત્યા દ્વાદશાન્તમ્ ।

પુષ્પકાદ્યા ઇમે સ્ત્ર સપ્તવિંશતિ મળ્ડપાઃ ॥ ૫૮ ॥

ક્ષણ મધ્યે એક સ્તંભ નહિ કરવો, વેધદોષ ન થાય તે માટે યુગ્મ બેડી સ્તંભો કરી વેધદોષ તજવો, પ્રાસાદના મૂલસૂત્ર પ્રમાણે મંડપે સ્તંભો કરવાં, જેથી નગર, રાજા અને યજમાન સર્વનો સદાકાળ જય થાય. સ્તંભ મૂકવામાં (રચનામાં) કયાંય પણ વેધદોષ ઉત્પન્ન થવા ન દેવો, કારણ કે સ્તંભ વેધદોષથી પન્નિની નામની રાક્ષસી ઉત્પન્ન થાય છે. તે નગરજન, રાજા આદિને પીડા ઉત્પન્ન કરે છે. આમ વાસ્તુ વેદના જ્ઞાતાઓએ કહેલ છે. બીજે સ્તંભો ઘટાડવાથી ચોસઠથી બાર સ્તંભ યુક્ત પુષ્પકાદિ સત્યાવીશ મંડપો નિર્માણ થાય. ૫૫ થી ૫૮.

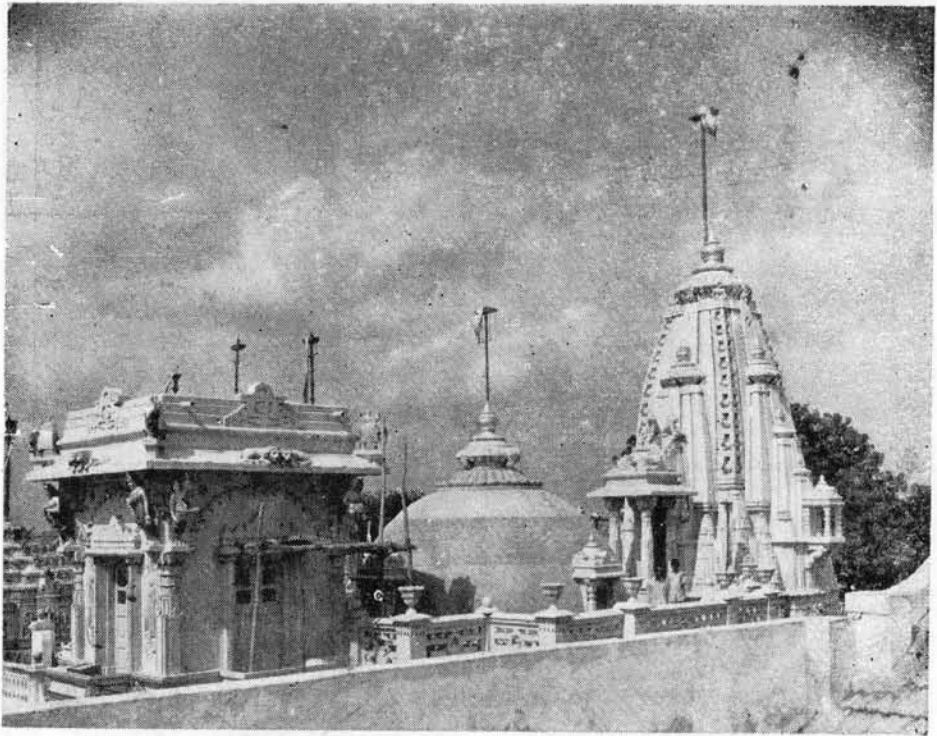

શિલ્પ ગૌરવ—ગલતેશ્વર.

ચેમ્બુર જૈન દેરાસર દર્શન-મંડિર

[એન. સી. સોમપુરા]

શ્રી શાંતિનાથ જૈન દેરાસર-વઢવાળુ.

[એન. સી. સોમપુરા]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

નોટ:—

અપરાજિત પૃષ્ઠાના મતે :—

- ૩ સુપ્રભ શિલ્પરત્નાકર.
- ૪ મૃગનંદન
- ૫ કૈલાસ
- ૮ જય
- ૧૧ વાસ્તુકીર્તિ
- ૧૭ ભૂજય
- ૧૯ વિમાનભદ્ર
- ૨૧ હર્ષણુ
- ૨૨ કર્ણિકાર
- ૨૩ પદ્મધિક
- ૨૪ સિંહક
- ૨૬ ભદ્ર
- ૨૭ સમસૂત્ર (સમૂત્ર)

જય :— અપરાજિત પૃષ્ઠા

સમસૂત્ર :— અપરાજિત પૃષ્ઠા.

મત્સ્યપુરાણ તથા દ્વીપાણીવના મતે—

- ૩ સુપ્રત
- ૪ અમૃતનંદન
- ૫ કૌશલ્ય
- ૮ જયાવહ
- ૧૧ વાસ્તુકીર્તિ
- ૧૭ ભાગપંચ
- ૧૯ માનવ
- ૨૧ સુગ્રીવ
- ૨૨ હરિત
- ૨૩ કર્ણિકાર
- ૨૪ શતધિક
- ૨૬ સ્થામભદ્ર
- ૨૭ સુભદ્ર

દયાવહ :— શિલ્પ રત્નાકર.

સુસૂત્ર :— કલ્યાણકલિકા.

ભૂજયો નન્દનશ્રેવ તથા વિમાન ભદ્રક ।

કલ્યાણકલિકામાં વિમાનભદ્રક એક ગણેલ છે ત્યારે શિલ્પરત્નાકરમાં વિમાન અને ભદ્રક બે ગણેલ છે.

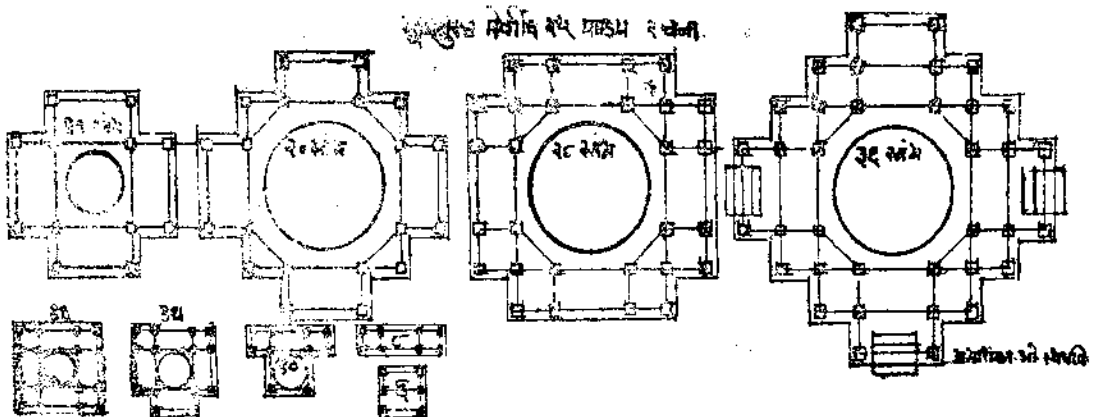
સિંહક સિંહ ભદ્રો ચ સમસૂત્ર સ્તથૈવ ।

અપરાજિતપૃષ્ઠા—

સિંહશ્ચ સિંહકોભદ્ર સુસુત્રાણંસ્તથૈવચ

(સમરાંગણ સૂત્રધાર-કલ્યાણકલિકા)

શિલ્પ રત્નાકરમાં સિંહભદ્ર એક ગણેલ છે ત્યારે કલ્યાણ કલિકામાં ૨૫ સિંહ અને ૨૬ ભદ્ર અલગ ગણેલ છે.

મેર્વાદિ પञ્ચવિંશતિ મण्डपाः ॥

મેર્વાદિશ્ચ પ્રવક્ષ્યામિ પંચવિંશતિ મંડપાન્ ।
મિત્તિ દ્વારપ્રાગ્રીર્વાશ્ચ ભૂમિકામાહમુચ્છયમ્ ॥ ૫૯ ॥

મેરુ મન્દર કૈલાસા હિમવાન ગન્ધમાદનઃ ।
હેમકુટો રત્નકૂટ સ્તથા વૈશૃજ્ઞ વાંસ્તતઃ ॥ ૬૦ ॥

ઇન્દ્રનીલઃ પદ્મારાગો મહાપદ્મસ્તથાપરઃ ।
કીર્તિપતાક પૂર્ણાભ્યૌ શતશૃંગઃ સુરપ્રિયઃ ॥
શાન્તિ દેહશ્ચ પુણ્યાત્મા ભૂર્ભુવઃસ્વ સ્તથૈવ ચ ।
મહાકાન્તઃ પુરુષાન્ત પ્રતાપવર્દ્ધન સ્તથા ॥ ૬૧ ॥

લક્ષ્મી વિલાસો વિજ્ઞેય સૈલોક્યવિજયસ્તથા ।
પञ्ચવિંશતિ રિત્યુક્તા મેર્વાદ્યા મण्डपास्तથા ॥ ૬૨ ॥

મેર્વાદિ પચ્ચીશ મંડપો કહું છું તેમજ ભિત્તિયુક્ત દ્વારવાળો પ્રાગ્રીવ (પ્રવેશ)
ભૂમિ-મજલા અને માઢની ડોચાઈ કહું છું ૧ મેરુ, ૨ મન્દાર, ૩ કૈલાસ, ૪ હિમવાન,
૫ ગન્ધમાદન, ૬ હેમકૂટ, ૭ રત્નકૂટ, ૮ પ્રવેતશૃંગ, ૯ ઈન્દ્રનીલ, ૧૦ પદ્મારાગ, ૧૧
મહાપદ્મ, ૧૨ કીર્તિપતાક. ૧૩ પૂર્ણાબ્ધો, ૧૪ શતશૃંગ, ૧૫ સુરપ્રિય, ૧૬ શાન્તિદેહ,
૧૭ પુણ્યાત્મા, ૧૮ ભૂર્ભુવસ્વ, ૧૯ મહાકાન્ત, ૨૦ પુરુષાન્ત, ૨૧ પ્રતાપ, ૨૨ વર્દ્ધન,
૨૩ લક્ષ્મીવિલાસ, ૨૪ વિજ્ઞેય, ૨૫ ત્રૈલોક્યવિજય. આ મેરુ આદિ પચ્ચીશ મંડપો
બાણવા. ૫૯ થી ૬૨.

અથઃ પ્રાસાદકાગ્રે બલાળકમથોપરિ ।
નિગૂઢાગ્રે ત્રિકઃ પ્રોક્તસ્તસ્યાગ્રે નૃત્યમણ્ડપઃ ॥ ૬૩ ॥

રાજદ્વારે પ્રતોલ્યાં ચ વાપીદ્વારાગ્ર ણ્વ ચ ।
દેવાગારે જગત્યગ્રે જગતિ દ્વારકં વિદુઃ ॥ ૬૪ ॥

ઇત્થં સમસ્ત સ્થાનેષુ મેર્વાદિ મણ્ડપાનથ ।
લક્ષણેન સમાયુક્તાન્ કથયામિ સમાસતઃ ॥ ૬૫ ॥

આ મંડપો પ્રાસાદની આગળ અને બલાણક ઉપર કરવા, પ્રાસાદ આગળ
ગૂઢ મંડપ કરવો. તેના અગ્રે ત્રિક મંડપ, તેના આગળ નૃત્ય મંડપ કરવો, આ પ્રકારે
મંડપની રચના કરવી, રાજપ્રાસાદ આગળ, પ્રતોલ્યા આગળ, વાવના મુખ અગ્રે, દેવ
મંદિર, જગતી આગળ કે જગતીના દ્વાર આગળ ઇત્યાદિ સ્થળોએ મેરુ આદિ
મંડપની રચના કરવી. ૬૩ થી ૬૫.

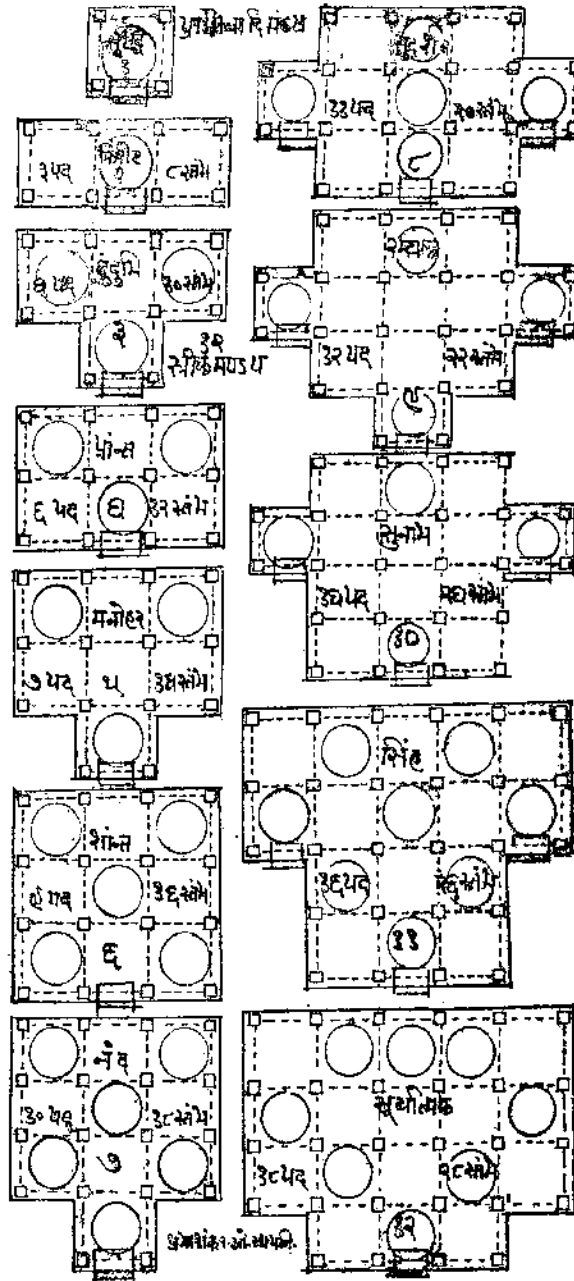
મેર્વાદિ મળ્ડપોના લક્ષણો:—

ગર્ભ દ્વત્રાનુ સારેણ મળ્ડપ કારયેતુઃ ।
 ચતુર શ્રીકૃતે ક્ષેત્રે અષ્ઠધા પ્રવિભાજિતે ॥ ૬૬ ॥
 દ્વિ ભાગં ચ ભવેન્મધ્યે ચતુષ્વયા સંવૃતધરૈઃ ।
 અલિન્દં માગિકં કુર્યાદ દ્વાદશસ્તમ્મકોચ્છિતમ્ ॥ ૬૭ ॥
 દ્વિતીયો વિંશતિસ્તમ્મૈ રષ્ટા વિંશતિભિઃ પરઃ ।
 મદ્રતુ માગનિષ્કાસં ષડ્ભાગ ચૈવ વિસ્તરે ॥ ૬૮ ॥
 પ્રતિમદ્ર તતો ભાગે ચતુર્માસં તુ વિસ્તરમ્ ।
 દ્વિભાગાયામ વિસ્તારઃ પ્રાગ્રીવઃ સ્યાથતુર્દિશમ્ ॥ ૬૯ ॥
 દ્વયોત્તર શતસ્તમ્મા ભૂમિકા પચ્ચધોચ્છિન્ના ।
 મેરુમળ્ડપ ઉક્તશ્ચ દ્વિ ભૌમોર્ધ્વે ચ માસ્ટઃ ॥ ૭૦ ॥
 દ્વૌ દ્વૌ સંતમ્મો દ્વૃસ્વયોગાદ્ મળ્ડપાઃ સ્પુર્યથાક્રમાત્ ।
 ચતુઃ પષ્ટિ સ્તમ્મ કાન્તં મળ્ડપા પચ્ચવિંશતિ ॥ ૭૧ ॥

પ્રાસાદના ગર્ભસૂત્રને અનુસરીને વિદ્વાન શિષ્યોએ મંડપની રચના કરવી, સમચોરસ ક્ષેત્રના આઠ ભાગ કરવા, તેમાં પચ્ચેના ચાર વિભાગનું એક પદ કરી, ફરતી ચારે દિશામાં બળે ભાગની ચતુષ્કિકા કરવી, અને તે ચતુષ્કિકા=અલિદ અઠેક ભાગ નીકળતી કરવી, પહેલો મંડપ બાર સ્તંભનો થયો, બીજો મંડપ વીશ સ્તંભનો અને ત્રીજો અઠાવીશ સ્તંભનો બાજુવો, તેમાં અઠેક ભાગ બદરનો અલિદ કરવો આ મંડપો છત્રીશ ભાગના ક્ષેત્રમાં છ ભાગ વિસ્તારમાં કરવાં.

(સોળ પદમાં બાર સ્તંભોવાળા મંડપ ને ચારે તરફ) ચારભાગ વિસ્તારનો એક ભાગ નીકળતો પ્રતિભદ્ર કરવો, અને તેમાંથી આગળ (એક ભાગ) નીકળતી અને બે ભાગ લાંબી પહોળી ચતુષ્કિકા-પ્રાગ્રીવ અલિદ ચોતરફ કરવી, (આ રીતે થયો મંડપ છત્રીશ સ્તંભનો બાજુવો)

એકસો બાર સ્તંભયુક્ત પાંચ મળ્ડાવાળો મેડ્ મંડપ બાજુવો, તે બે મળ્ડાની ઉંચાઈનો કરવો તે પર માદ કરવો, એકસો બાર સ્તંભોથી બળે સ્તંભો હીન કરવાથી ચોસઠ સ્તંભ સુધીના પચ્ચીશ મંડપો થાય (એમ ચોસઠ સ્તંભવાળો બે ભૂમિનો ત્રિલોકચવિજય મંડપ બાજુવો.) ૬૬થી૭૧.

प्राग्ग्रीवादि षोडश मण्डपा :—

विश्वकर्मावाचः—

प्रासादस्या प्रतः कार्या लतिनेषु च मण्डपाः ।

ताननुक्रमतः सूत्रं कथयामि यथाविधि ॥ ७२ ॥

પ્રાગ્રીવશ્ચ ચતુષ્કશ્ચ સન્મુલ્લિ જગસ્તથા ।
 શ્રીધરઃ પુષ્પગશ્ચૈવ શ્રીપદઃ શ્રિયાનંદકઃ ॥ ૭૩ ॥
 સવરાખ્યઃ પૃથ્વીધરઃ પુણ્ય મદ્રો જયન્તકઃ ।
 શઙ્કુપર્ણશ્ચ ગોવિન્દો મહામોગી દિવૌકસઃ ॥ ૭૪ ॥
 દ્વિષ્ટ મળ્ડપાઃ પ્રોક્તા પ્રાગ્રીવાદિ સમુદ્ભવાઃ ।
 છન્દ લક્ષણ સમ્યુક્તા ઉક્તા વૈ સૂત્ર માર્ગતઃ ॥ ૭૫ ॥
 પ્રાસાદાગ્રે તુ દ્વૌ સ્તમ્ભૌ પ્રાગ્રીવઃ પરિકીર્તિતઃ ।
 ચતુષ્કશ્ચ ચતુસ્તમ્ભૈઃ ષડ્ભિઃ સ્તમ્ભૈશ્ચ સન્મુલ્લઃ ॥ ૭૬ ॥
 અષ્ટ સ્તમ્ભૈશ્ચ ત્રિજગો દશ સ્તમ્ભૈસ્તુ શ્રીધરઃ ।
 દક્ષિણે ત્રિક પ્રકારૌ સ્તમ્ભા દ્વાદશ પુષ્પકઃ ॥ ૭૭ ॥
 ચતુષ્કિકા તદગ્રે દ્વિ-સપ્ત સ્તમ્ભૈશ્ચ શ્રીપદઃ ।
 દ્વયષ્ટ સ્તમ્ભૈઃ શ્રિયાનન્દઃ સંવરોઽગ્રચતુષ્કિકા ॥ ૭૮ ॥
 ત્યક્ત ચતુષ્કિકઃ પશ્ચ-પ્રાગ્રીવે પૃથ્વીધર ।
 અગ્રે ચ ત્યક્ત પ્રાગ્રીવ શ્ચતુષ્કી મધ્યતસ્તથા ॥ ૭૯ ॥
 પુષ્પ મદ્ર સ્તદાનામ જયન્તશ્ચાગ્ર સંયુતઃ ।
 પૂર્વે તિલ્લ શ્ચતુષ્કયશ્ચ શઙ્કુપર્ણશ્ચ સંજ્ઞિતઃ ॥ ૮૦ ॥
 પ્રાગ્રીવા ત્રિપદા પશ્ચે પૂર્વે ચૈકા ચતુષ્કિકા ।
 ગોવિન્દશ્ચ તદા નામ મોગી સ્યાત ત્રિપદાગ્રકઃ ॥ ૮૧ ॥
 મુક્ત કોણેઽથ પૂર્વે તુ ત્રિદશાખ્યશ્ચ નામતઃ ।
 પશ્ચ પીઠો પરિ કુર્યાદ્ વિખ્યાતા નૃત્ય મળ્ડપાન્ ॥ ૮૨ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો કહે છે

લતિનાદિ પ્રાસાદના અગ્રભાગે મંડપ કરવા. અનુક્રમે યથાવિધિ સૂત્ર કહું છું.
 ૧ પ્રાગ્રીવ, ૨ ચતુષ્ક, ૩ સન્મુલ્લ, ૪ શ્રીજગ, ૫ શ્રીધર, ૬ પુષ્પક, ૭ શ્રીપદ, ૮ શ્રીયાનન્દ,
 ૯ સવરાખ્ય, ૧૦ પૃથ્વીધર, ૧૧ પુણ્યભદ્રો ૧૨ જયન્તક, ૧૩ શંકુપર્ણ ૧૪ ગોવિન્દ,
 ૧૫ મહામોગી, ૧૬ દિવૌકસ. આ મંડપો આગળ કરવા. સમસૂત્રમાં છંદ લક્ષણ યુક્ત
 બાધવા.

પ્રાસાદ અગ્રે એ સ્તંભ ૧ પ્રાગ્રીવ કીર્તિદાયક મંડપ બાણુવો, ચાર સ્તંભ યુક્ત ૨ ચતુષ્ક, છ સ્તંભ યુક્ત ૩ સન્મુખ, આઠ સ્તંભ યુક્ત ૪ ત્રિજગ, દશ સ્તંભે ૫ શ્રીધર, દક્ષિણ ત્રિક ચોકી કરવાથી સ્તંભ બાર, ૬ પુષ્પક, આગળ ચોકી કરવાથી ચૌદ સ્તંભ ૭ શ્રીપદ, સોળ સ્તંભે ૮ શ્રિયાનંદ, આગળ ચોકી કરવાથી અઠાર સ્તંભે ૯ સવરાખ્ય, ત્રિચોકી કરવાથી વીશ સ્તંભ ૧૦ પૃથ્વીધર, વચ્ચે ચોકી કરવાથી બાવીશ સ્તંભ ૧૧ પુણ્યભદ્ર, આગળ ત્રિચોકી કરવાથી ચોવીશ સ્તંભ ૧૨ જયંત, આગળ ચોકી કરવાથી છવીશ સ્તંભ ૧૩ શંકુપર્ણ, ત્રિચોકી કરવાથી ૧૪ ગોવિંદ, અઠ્યાવીશ સ્તંભ આગળ ચોકી કરવાથી ત્રીશ સ્તંભ યુક્ત ૧૫ મહાભોગી, આગળની ચોકી તણ બંને બાણુ ચોકી કરવાથી બત્રીશ સ્તંભ ૧૬ દિવૌકસ નામનો મંડપ બાણુવો આ વિખ્યાત નૃત્ય મંડપ પંચધરા પીઠપર કરવો. ૭૨ થી ૮૨.

મળ્ડપ ફાલનાધિકાર

દલેનાર્ધેન પાદેન દલસ્ય નિર્ગમો ભવેત્ ।

મૂલપ્રાસાદ કાર્યે ચ પીઠ જંઘે ચ મેલલા ॥ ૮૩ ॥

ગવાક્ષેનાન્વિતં મદ્રમથ જાલક સંયુતમ્ ।

ગૂઢેઽથ કર્ણગૂઢે વા મદ્રે ચન્દાવલોકિતમ્ ॥ ૮૪ ॥

મંડપના ફાલના નીકાળે સમચોરસ, અર્ધા ભાગે કે ચોથા ભાગે કરવા, મૂલ પ્રાસાદના કાર્યમાં પીઠ, જંઘા અને મેખલા વિગેરે જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે મંડપમાં પણ એકસૂત્રે કરવી, મંડપમાં ભદ્રે ગવાક્ષ (ગોખ) બળીવાળો કરવો, ગૂઢ અથવા કર્ણગૂઢ મંડપના ભદ્રમાં ચંદ્રાવલોકિત અર્થાત્ ખુલ્લો ગોખ કરવો. ૮૩, ૮૪.

વેદિકા પીઠ રૂપૈશ્ચ શોભામિર્વહુમિર્યુતા ।

વિચિત્રં તોરણં કુર્યાત્તત્ર દેવસ્થિતિસ્તથા ॥ ૮૫ ॥

તોરણ સ્તંભકોત્તમા વિસ્તારે ગર્ભમાનતઃ ।

મિત્તિ ગર્ભ પ્રમાણેન તયોર્મધ્યેઽથવા ભવેત્ ॥ ૮૬ ॥

મળ્ડપેષુ ચ સર્વેષુ પીઠાન્તે રજ્ઞ મૂમિકા ।

કુર્યાં દ્વૈ દ્વિત્રિ પટ્ટેન ચિત્ર પાષાણજેન વા ॥ ૮૭ ॥

નાના પ્રકારની શેભાવાળી પીઠાદિ સ્વરૂપની વેદિકા (મંડપ તથા શણગાર ચોકીની બીજી જગતી) કરવી અને તેમાં શેભાયમાન વિચિત્ર તોરણો કરવાં તથા દેવમૂર્તિઓ બેસાડવી.

વેદિકા ઉપર તોરણના થાંભલાઓ ઉભા કરવા, તે ગર્ભગૃહના વિસ્તારે ભિત્તિના બરાબર. ગર્ભસૂત્ર પ્રમાણે અથવા બે સ્તંભોની વચ્ચે જોડી બિલા કરવા. દરેક પ્રકારના સર્વ મંડપોનાં પીઠના અંતમાં (પીઠના તળાંચે) રંગ ભૂમિકા કરવી, અને તેના ભોય-તળીયામાં બે ત્રણ પ્રકારના વિચિત્ર પટ્ટો કરવા, અથવા રંગબેરંગી પાષાણોના ચિત્રપટ્ટોથી તેને શોભાયમાન કરવી, રંગબેરંગી ગદીયા જેવી સુશોભિત કરવી. ૮૫થી૮૭.

મદ્રનિર્ગમ તૂલ્યં તુ જગતી મણ્ડપનિર્ગમમ્ ।

દ્વિતીયં તત્સમં કુર્યાત્ પ્રતિહારા સ્તદગ્રતઃ ॥ ૮૮ ॥

આદિમૂર્તેઃ પદત્યાગાત્ પ્રતિહારાશ્ચ પાર્શ્વયોઃ ।

રાજસેનં ચતુર્ભાગં મ્રપ્તમાગા ચ વેદિકા ॥ ૮૯ ॥

દ્વિમાગાસનપટ્ટશ્ચ કક્ષાસન કરોન્નતમ્ ।

મણ્ડપાગ્રે શુષ્ઠિકાગ્રે ચ પ્રતોલ્યાગ્રે તથૈવ ચ ॥ ૯૦ ॥

જગતી અને મંડપ ભદ્ર પ્રમાણે નીકળતો કરવો તથા પ્રતોલી કરવાની જગતી પણ ભદ્ર બરાબર નીકળતી કરવી અને તેના અગ્રભાગે પ્રતિહારો કરવા. ડાબી જમણી બાજુએ કરવાના આ પ્રતિહારો મુખ્ય મૂર્તિના વચ્ચેના ભાગના પહોળા છેડીને બંને બાજુએ કરવા.

રાજસેન ચાર ભાગનું કરવું, વેદિકા (જંઘા) સાતભાગની, આસનપટ્ટ (ઢાસો) બે ભાગનો તથા કક્ષાસન (કહેડો) હસ્ત પ્રમાણ કરવો. આ રચના વિધિ મંડપના અગ્રભાગે શુષ્ઠિકાઓના અગ્રભાગે તેમજ પ્રતોલીના અગ્રભાગે બાંધવી. ૮૮થી૯૦.

નરપીઠસ્ય ચાર્ધ્વન્તુ ઉત્તરજ્ઞસ્ય મસ્તકે ।

કૃત્વા ચ દશ સાર્ધાંનિ પદૈકં રાજસેનકમ્ ॥ ૯૧ ॥

વેદિકા ચદ્વિમાગા તુ માગાર્ધાસન પટ્ટકમ્ ।

સ્તંભશ્ચૈવ ચતુર્ભાગો માગાર્ધ મરણં ભવેત ॥ ૯૨ ॥

શીર્ષમેકેન માગેન્ પટ્ટશ્ચ સાર્ધ માગતઃ ।

કનિષ્ઠશ્ચ સમાખ્યાતં મધ્યમં શૃણુ સાંપ્રતમ્ ॥ ૯૩ ॥

નરપીઠના ઉપરથી ઓતરંગના મથાળા સુધીમાં સાડાદશ ભાગ કરવા, અને તેમાં એક ભાગનું રાજસેન, બે ભાગની વેદિકા, અર્ધા ભાગનું આસનપટ્ટ, ચાર ભાગનો સ્તંભ, અર્ધા ભાગનું ભરણું, એક ભાગનું સર અને દોઢ ભાગનો પાટ કરવો, આ છૂટા મંડપમાં બેસવાની વેદિકા તથા કક્ષાસન વિગેરેનું માન તથા પ્રતોલીની ઊંચાઈનું કનિષ્ઠમાન કહ્યું. હવે મધ્યમ માન કહું છું તે સાંભળ :- ૯૧થી૯૩.

નર પીઠસ્ય ચોર્ધ્વે તુ સ્વૃટજાઘસ્ય મસ્તકે ।

કૃત્વા ચ દશ સાર્ધાનિ પૂર્વ માનેન મધ્યમા ॥ ૯૪ ॥

નરપીઠના ઉપરથી ફૂટ છળના મથાળા સુધીમાં સાડાદસ લાગ કરવા અને કનિષ્ઠમાનમાં ખતાવ્યા મૂળખ થરના ભાગે કરવા, એટલે મધ્યમાનની પ્રતોલી બાણવી. ૬૪.

નરપીઠસ્ય ચોર્ધ્વે તુ યાવદ ભરણિ મસ્તકે ।

પદાનિ દશ સાર્ધાનિ જ્યેષ્ઠ માન વિધિયતે ॥ ૯૫ ॥

નરપીઠના ઉપરથી ભરણીના મથાળા સુધી સાડા દશ લાગ કરી પૂર્વ પ્રમાણે થરના વિભાગ કરવાં. જ્યેષ્ઠમાનનો વિધિ બાણવો. ૬૫.

મણ્ડપાગ્રે પ્રતોલ્યાગ્રે સોપાનં સુષ્ઠિકાગ્રતઃ ।

તોરણં કારયેત્તસ્ય ષટ પદાનુ સારતઃ ॥ ૯૬ ॥

મંડપ તેમજ પ્રતોલી (શૃંગાર ચતુષ્ક્રિકા) ના અગ્ર ભાગમાં સોપાનના અગ્ર ભાગે એક સૂત્રમાં રહે તેવી રીતે સોપાન (પગથીયાં) કરવાં, પાટની નીચે પદ મૂળખ ખાંને સ્તંભ વચ્ચે શોભાયમાન તોરણો કરવાં. ૬૬.

સોપાન પંક્તિ પ્રમાણ

પરિવાર ગર્જૈર્યુક્તં, પંક્તિ સાંપાન સંચયમ્ ।

પશ્ચસપ્ત નવાઘૈશ્ચ, કનિષ્ઠ માનમુત્તમમ્ ॥ ૯૭ ॥

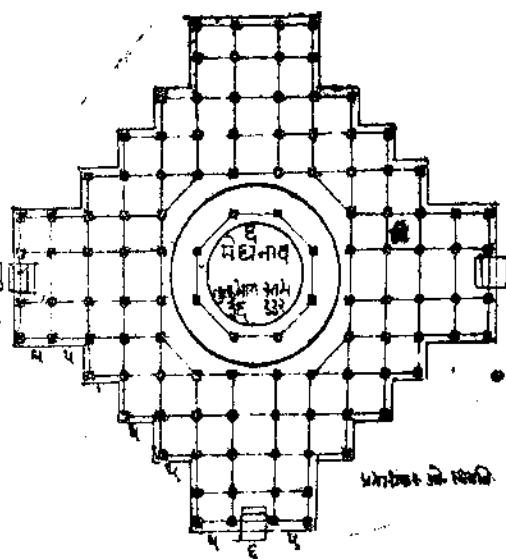
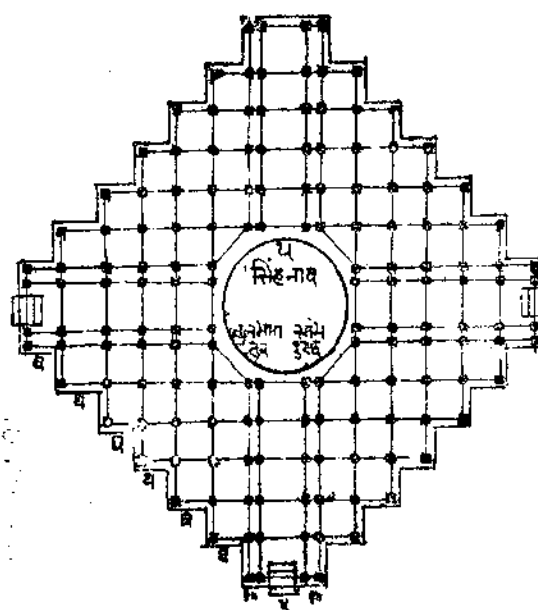
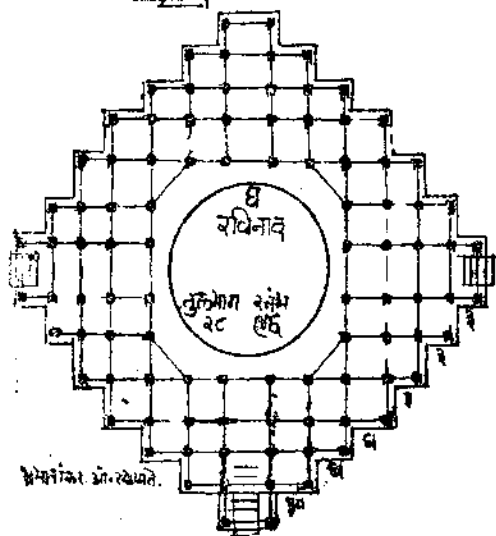
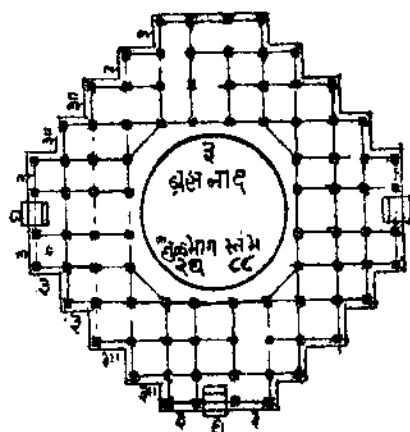
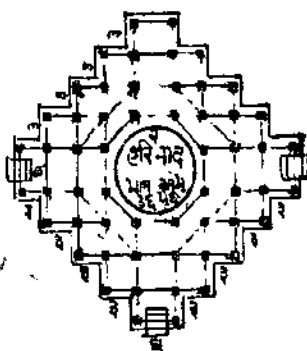
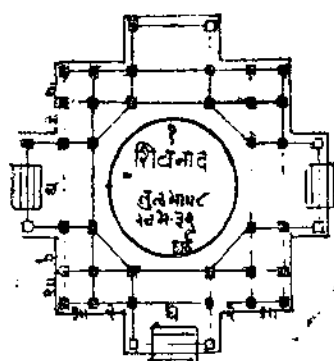
एकादश दशत्रीणि, तथा वै दश पञ्चकम् ।

मध्यमानञ्च विज्ञेयं कल्याणं च कलौयुगे ॥ ९८ ॥

સપ્તદશૈવ સોપાન-મેકોનવિંશતિર્ભવેત્ ।

ज्येष्ठमानं भवेत्तच्च, लोकविंशथोत्तरम् ॥ ९९ ॥

હસ્તીના પરિવાર યુક્ત પંક્તિઅદ્ધ સોપાનોનો સંચય કરવો, સોપાનની ખાંને બાણુએ હસ્તીનો પરિવાર (હાથીના સ્વરૂપો) કરવાં, અને એક સરખાં સૂત્રમાં નીચે ઢળતાં પગથીયાંની પંક્તિ કરવી, સોપાન સંચયમાં પાંચ સાત અથવા નવ પગથીયાં તે ઉત્તમ કનિષ્ઠમાન છે, અગિયાર તેર અથવા પંદર પગથીયાં તે મધ્ય માન બાણુ અને એ માન કલિયુગમાં કલ્યાણકારી છે, સત્તર, ઓગણીશ અથવા એકવીશ પગથીયાં કરવા તે જ્યેષ્ઠ માન બાણુ, ૬૭ થી ૬૯.

શિવ નાદાદિ ષટ્ મહામળ્લપો

અતઃ પરં પ્રવક્ષ્યામિ મળ્લપાનાં યથાક્રમમ્ ।

નામસ્વરૂપં માનં ચ પ્રયુક્તં વૃક્ષરાજસુ ॥ ૧૦૦ ॥

શિવનાદો હરિનાદો બ્રહ્મનાદ સ્તથૈવ ચ ।

રવિનાદો સિંહનાદઃ પૃષ્ઠકો મેઘનાદકઃ ॥ ૧૦૧ ॥

હવે હું છ મહા મંડપનાં નામ અને સ્વરૂપ લક્ષણ જે વૃક્ષાણુંવમાં કહ્યાં છે તે તમાને યથાક્રમ કહું છું. ૧ શિવનાદ, ૨ હરિનાદ, ૩ બ્રહ્મનાદ, ૪ રવિનાદ, ૫ સિંહનાદ, ૬ મેઘનાદ, ૧૦૦, ૧૦૧.

માગાઘૌ શિવનાદશ્ચ સ્તંભાશ્ચત્વારિશ્નમતાઃ ।

હરિનાદો દ્વયષ્ઠ માગઃ સ્તંભાઃ ષટ્ પચ્ચાશ્નમતા ॥ ૧૦૨ ॥

જિનમાગે બ્રહ્મનાદઃ સ્તંભાષ્ટાશીતિ શોભિતઃ ।

રવિનાદોઽષ્ટા વિંશતિઃ સ્તંભાશ્ચ વેદો ન શતમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

સિંહનાદસ્તુ દ્વાત્રિશત્ ષટ્ પચ્ચાશ્નદુત્તરં શતમ્ ।

ષટ્ત્રિશત્ મેઘનાદઃ સ્તંભા દ્વાદશાંત્તરં શતમ્ ॥ ૧૦૪ ॥

હવે મહા મંડપોના સ્વરૂપ લક્ષણ કહે છે, ૧ શિવનાદ મંડપ આઠ ભાગનો ચાલીશ સ્તંભ યુક્ત કરવો, ૨ હરિનાદ સોળ ભાગનો અને છપ્પન સ્તંભ યુક્ત બાણવો, ૩ બ્રહ્મનાદ ચોવીશ ભાગનો અઠ્ઠાસી સ્તંભ યુક્ત કરવો, ૪ રવિનાદ અઠ્ઠાવીશ ભાગનો છત્તુ સ્તંભ યુક્ત કરવો, ૫ સિંહનાદ બત્રીશ ભાગનો એકસો છપ્પન સ્તંભનો બાણવો, ૬ મેઘનાદ છત્રીશ ભાગનો એકસો બાર સ્તંભ યુક્ત કરવો. ૧૦૨ થી ૧૦૪.

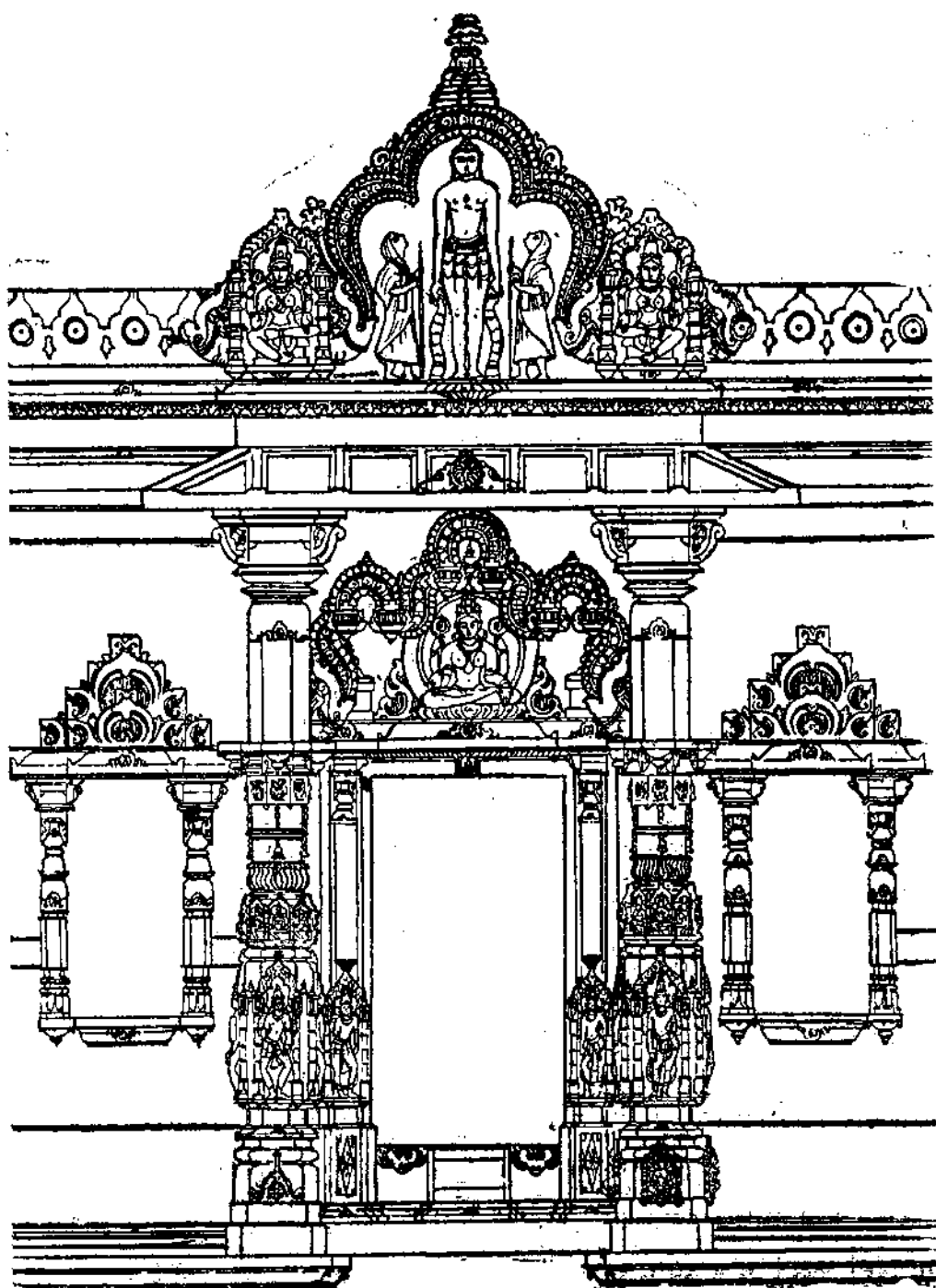
શિવનાદા ષમ્ભળ્લપા દ્વિસાર્દ્ધાન્નય ભૂમિકાઃ ।

સર્વં દેવેષુ કર્તવ્યઃ સ્વનામ્ના ચ વિશેષતઃ ॥ ૧૦૫ ॥

રથયુક્તાશ્ચ પ્રાસાદા વેદિ યુક્તાશ્ચ મળ્લપાઃ ।

મધ્યસ્તંભાષ્ટકે ગદ્ગદી તોળાનિ પ્રદક્ષિણે ॥ ૧૦૬ ॥

શિવનાદ આદિ છ મંડપો અઢી ભૂમિ કે ત્રણ ભૂમિ ઉદયના સર્વ દેવોને કરવાં, તેમાં જે જે દેવોના નામ છે તે દેવોને વિશેષે કરી કરવા. પ્રાસાદ રથાદિ (ભદ્ર આદિ અંગ) અંગવાળા કરવા, અને મંડપ વેદીવાળા કરવા, મંડપના વચ્ચેના આઠ સ્તંભોને ડેકી ચડાવી ફરતા તોરણ કરવાં. ૧૦૫, ૧૦૬.

મંડપ પ્રવેશ દ્વાર

મળ્ડપાલંકાર

ઘટ્ટપલ્લવ કુંભીભિઃ સ્તંભાઃ કાર્યાઃ સ્વલંકૃતાઃ ।

દૈલિકા તોરણૈર્યુક્તા મદલૈર્મંડિતાઃ શુભાઃ ॥ ૧૦૭ ॥

દેવાજ્ઞના અષ્ટદ્વાદશ-ષોડશ જિન દ્વાત્રિંશા ।

ચતુઃષ્ઠિ કલાયુક્તાઃ સ્તંભે સ્તંભે વિરાજિતા ॥ ૧૦૮ ॥

મહામંડપોના કુંભી સ્તંભો ઘટ્ટપલ્લવોથી અલંકૃત શોભિત ઇલિકા તોરણ યુક્ત મદલો વાળા સુંદર કરવા, આઠ, બાર, સોળ, ચોવીશ કે બત્રીશ દેવાંગનાઓ નૃત્યાદિ ચોસઠ કલા યુક્ત એવા લક્ષણોવાળી સ્તંભો સ્તંભો કરવી. ૧૦૭, ૧૦૮.

આઘ થરજાડયકુંભ કર્ણિકા ગ્રાસમેવ ચ ।

इत्येवं पीठबन्धस्य अमतश्च प्रदक्षिणे ॥ १०९ ॥

કુંભ કલશ કપોતાલ્યા વા રાજસેન વેદિકા ।

આસનપટ્ટશ્ચ કાર્યઃ કક્ષાસન વિશુષિતાઃ ॥ ૧૧૦ ॥

મંડપને પહેલો થર ભીટ, બાડબો, કર્ણી આસનપટ્ટીનું પીઠબંધ કરતું પ્રદક્ષિણાએ કરવું, ઉપર કુંભો-કલશેને કેવાળતા થરો અથવા રાજસેન, વેદિકા, આસનપટ્ટ કરી તે ઉપર કક્ષાસન શોભિત કરવું. ૧૦૯, ૧૧૦.

પ્રાસાદ ત્રિપદ્મ ભૂમિઃ સપ્તર્મિર્નવમિસ્તથા ।

ब्रह्मस्थानं सदा रम्यं स्वर्ग प्रासादं शश्वतम् ॥ १११ ॥

ચતુર્મુખો બ્રહ્મણો હિ વિષ્ણોઃ કુર્યાદ્ વિશેષતઃ ।

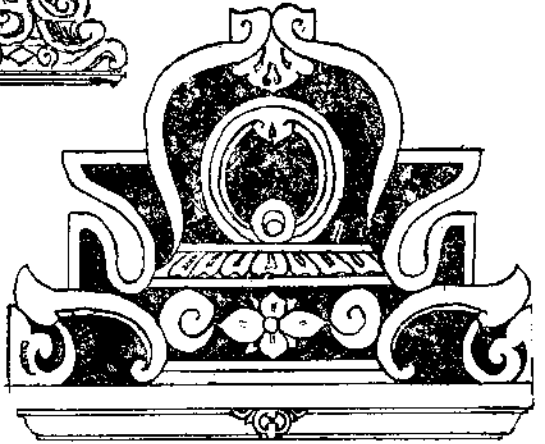
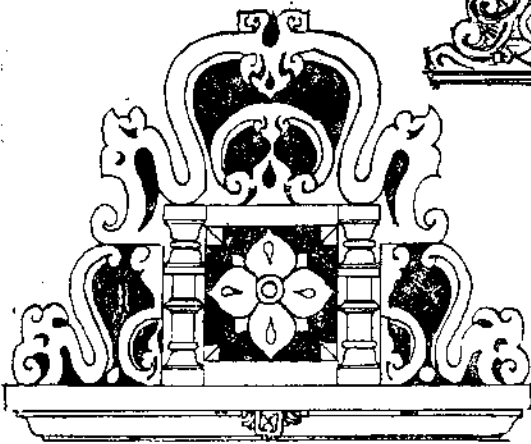
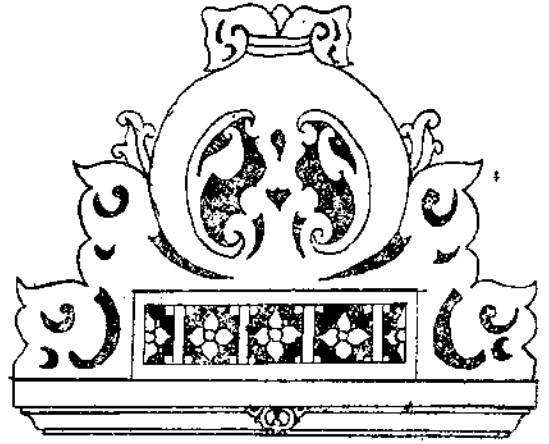
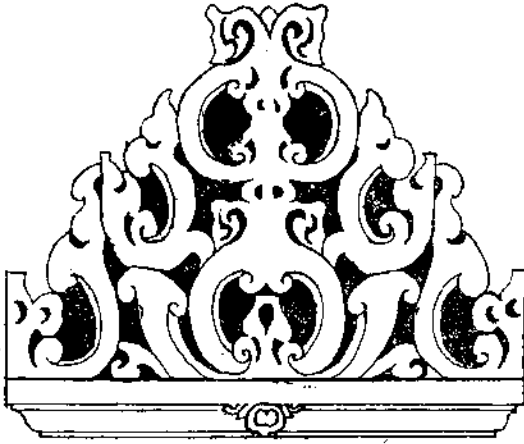
चतुर्मुखश्च रुद्रस्य प्रासादः पुण्यहेतवे ॥ ११२ ॥

યથાદિનં વિના સૂર્યં શશાંક વિના શર્વરી ।

यस्मिन् देशे चतुर्मुखः प्रासादो नहि विद्यते ॥ ११३ ॥

મહા પ્રાસાદ ત્રણ, પાંચ, સાત કે નવ ભૂમિનો કરવો, સ્વર્ગ જેવા શાશ્વત પ્રાસાદમાં બ્રહ્માનું મધ્ય સ્થાન રમ્ય કરવું, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રના ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરવાથી મહાફલપુણ્ય ઉપાજન થાય છે, જે દેશમાં આવા રમ્ય ચતુર્મુખ પ્રાસાદ નથી તે દેશ સૂર્ય વગરના દિવસ જેવો કે અંધ વગરની રાત્રિ જેવો બાધુવો. ૧૧૧ થી ૧૧૩.

દ્વાર પરના કલાત્મક ઉદ'ગમ

મણ્ડપ સ્તમ્ભ ઉર્ધ્વ પ્રમાણ

મજેદશ મિરેકાંશ કુંભિઃ સ્તમ્ભથ પશ્ચમિઃ ।

અર્ધેન મરણં શીર્ષમર્ધેનૈકેન પટ્ટકઃ ॥ ૧૧૪ ॥

ઉચાઈના આઠ લાગ કરી તેમાં એક લાગ કુલી, પાંચ લાગ સ્તંભ, અર્ધા લાગનું લશ્ચું, અર્ધા લાગનું શીર્ષ (શર) અને એક લાગનો પાટ ઊંચો કરવો.

વિશેષ પ્રમાણ

નવમકે સમુચ્છે તુ માર્ગૈકા કુંભિકા સ્મૃતા ।

ષટ્માગથ મવેત્સ્તંભો માર્ગાર્ધ મરણં તથા ॥ ૧૧૫ ॥

માગાર્ધં ચ ભવેતશિર્ષં માર્ગકેન ચ પટ્ટકઃ ।

ઉચ્છ્રેણ સમઃ કાર્યઃ સપાદો વિસ્તરોઽથવા ॥ ૧૧૬ ॥

ઉભણીની ઊંચાઈના નવ ભાગ કરી તેમાં એક ભાગની કુંભી, છ ભાગનો સ્તંભ, અધો ભાગનું ભરણું, અધો ભાગનું શરૂ તથા એક ભાગનો પાટ કરવો, ઊંચાઈથી સરખો અથવા સવાયો પહોળો કરવો. ૧૧૫, ૧૧૬.

દ્વિ માગેન નમચ્છાદ્યં તત્પેટં પટ્ટપેટકે ।

અર્ધોશોર્ધ્વા કપોતાલી દ્વિ માગઃ પટ્ટ વિસ્તરઃ ॥ ૧૧૭ ॥

પાટકઃ કુટછાદ્યજ્ઞ કુર્યાત્ પટ્ટસ્ય પેટકે ।

સપચ્ચાશઃ સપાદશ્ચ સાર્ધં માગશ્ચ વિસ્તરાત્ ॥ ૧૧૮ ॥

છબ્બુ બે ભાગ નમતું કરવું અને પાટના પેટકમાં તેનું પેટ કરવું અર્થાત્ પાટની ઊંચાઈમાં ત્રીજાભાગે ફાંસ પાડી છબ્બુ ફાંસમાં બેસતું કરી પાટ અને છબ્બુને તળાંચો-મથાળો એક સૂત્રમાં રાખવો. પાટના મથાળા ઉપર અધો ભાગની કપોતાલી (કેવાલ) કરવી અને પાટ વિસ્તારમાં પહોળો બે ભાગનો કરવો, પાટ અને લામસીઓ વાળું છબ્બુ (કૂટછાદ્ય) પાટના તળાંચા તથા મથાળા બરાબર એક સૂત્રમાં કરવું, તથા વિસ્તારમાં પાટની ઊંચાઈનો પાંચમો ભાગ વધારી સવાયો અથવા ઢોઢો રાખવો. ૧૧૭, ૧૧૮.

સાન્ધાર મહાપ્રાસાદોના પ્રાગ્મીવ મળ્ડપસ્ય ઉદયમાન

૧ રાજસેન નરપીઠસ્ય ચોર્ધ્વં તુ ઉત્તરઙ્ગસ્ય મસ્તકમ્ ।

૨ વેદિકા કૃત્વા દશ હિ સાર્દ્ધાંશાન્ માર્ગેકં રાજસેનકમ્ ॥ ૧૧૯ ॥

૦૥ આસન પટ્ટ વેદિકા ચ દ્વિભાગા તુ માગાર્ધાસન પટ્ટકઃ ।

૪ સ્તંભ સ્તમ્ભશ્ચૈવ ચતુર્ભાગો માગાર્ધં મરણં ભવેત્ ॥ ૧૨૦ ॥

૦૥ ભરણું શરૂં ચ માર્ગેનૈકેન પટ્ટશ્ચ સાર્દ્ધં માગકઃ ।

૧ શરૂ કન્યસં ચ સમાખ્યાતં મધ્યમં શૃણુ સાંપ્રતમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

૧૥ પાટ

૧૦૥

મહાપ્રાસાદના મહાપીઠના નરથરના મથાળાથી દ્વાર પરના ઉત્તરંગના મથાળા સુધીની ઊંચાઈ સુખપ્રાગ્મીવ મંડપની સાડાદશ ભાગની કરવી. તેમાં એક ભાગ રાજસેનક, બે ભાગની વેદિકા (જંધા-વેણીરાશિયું), અધો ભાગનો આસનપટ્ટ કરવો. તે ઉપર

ચાર ભાગનો સ્તંભ કરવો. અર્ધા ભાગનું બરણું, એક ભાગનું સરૂ અને દોઢ ભાગનો પાટ બાંધો કરવો. આ રીતે મંડપના ઉદયનો કનિષ્ઠ માન બાણુવા, મધ્યમાનનો ઉદય કહું છું તે સાંભળો. ૧૧૯ થી ૧૨૧.

પદ્મસ્તંભ સ્તંભ સમ વિવમ

મુખ્ય મળ્ડપ સંધાતે યદા મિત્યન્તરં ભવેત્ ।

ન દોષાઃ સ્તંભપટ્ટાદૌ સમેઽપિ વિષમેતલે ॥ ૧૨૨ ॥

મુખ્ય મંડપ સાથે બીજો મંડપ કરવામાં જો ભિન્નિતું અંતર આવતું હોય તો સ્તંભ અને પાટ વગેરે સમ અથવા વિષમ તલ કરવામાં આવે તો પણ દોષ લાગતો નથી. ૧૨૨.

સમસૂત્ર પ્રમાણ

કૂંમકેન સમા કુમિઃ સ્તંભર્થેવ તથોદ્ગમે ।

ભરણી ભરણં જ્ઞાત્વા કપોતાલી તથા શિરમ્ ॥ ૧૨૩ ॥

કૂટછાદ્ય મધ્યધ્વજે કુર્યાત્પટ્ટસ્ય પેટકમ્ ।

અર્ધોદયે કરોટઞ્ચ કર્તવ્યં વિધિ પૂર્વકમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

કુંભાના એક સૂત્રમાં કુંભી, દોઢીયાના મધ્યાને એક સૂત્રમાં સ્તંભ, બરણી સાથે એક સૂત્રમાં બરણું તથા કપોતાલી અને શરૂ એક સૂત્રમાં કરવું, નીચે એક સૂત્રમાં કૂટછાદ્ય અને પાટનો તળાંચો (પેટક) એક સૂત્રમાં કરવાં, પહોળાઈથી અર્ધો જગ્યાઈમાં વિધિપૂર્વક ધુમ્મટ કરવો. ૧૨૩, ૧૨૪.

સ્તંભ વિસ્તાર પંચસૂત્ર

પ્રાસાદસ્ય દશાંશેન સ્તંભાનાં પૃથુવિસ્તરઃ ।

કાર્યં ઇકાદશાંશેન દ્વાદશાંશેન ચ તથા ॥ ૧૨૫ ॥

ત્રયોદશાંશમાનેન ચત્ત્રાંશેન તથોચ્યતે ।

ઇતન્માનં યથોદિદિં સ્તંભાનાં પૃથુ વિસ્તરે ॥ ૧૨૬ ॥

સ્તંભોના પૃથુ (બડાઈના) વિસ્તાર પ્રાસાદની પહોળાઈના પ્રમાણના દશમે ભાગે, અગિયારમે ભાગે, આરમા, તેરમા તથા ચૌદમા ભાગે કરવો, સ્તંભોની બડાઈનું આ પાંચ પ્રકારે માન થયાશાસ્ત્ર કહેલ છે, એટલે પાપાણની મજબૂતીના આધારે થોડામ્યાન લેવું. ૧૨૫, ૧૨૬.

સ્તમ્ભ વિસ્તાર વિશેષ પ્રમાણ

પ્રાસાદ એકહસ્તે તુ સ્તંભો વા ચતુરઙ્ગુલ ।
 દ્વિહસ્તે ચાઙ્ગુલાઃ સપ્ત ત્રિહસ્તે નવએવ ચ ॥ ૧૨૭ ॥
 તતો દ્વાદશહસ્તાન્તં હસ્તે હસ્તે દ્વયાઙ્ગુલા ।
 સપાદાઙ્ગુલ વૃદ્ધિઃ સ્યાત્યાવત્પોઢશહસ્તકમ્ ॥ ૧૨૮ ॥
 અઙ્ગુલિકા તતો વૃદ્ધિશ્ચ ત્વાર્ણશત્કરાવધિ ।
 તદુર્ધ્વે ચ શતાર્ધાન્તં પાદોનાઙ્ગુલિકા ભવેત્ ॥ ૧૨૯ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને ચાર અંશુલ સ્તંભ, બે હસ્તના પ્રાસાદને સાત અંશુલ સ્તંભ, ત્રણ હસ્તના પ્રાસાદને નવ અંશુલ વિસ્તારે સ્તંભ કરવો, ત્રણ હસ્તથી બાર હસ્ત સુધી હસ્તે હસ્તે બે અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી, બારથી સોળ હસ્ત સુધી સવા અંશુલ, સોળથી ચાલીશ હસ્તે આઠેક અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી, અને ચાલીશથી પચાસ હસ્ત પર્યન્ત હસ્તે હસ્તે પાંચે અંશુલ વૃદ્ધિ કરવી. ૧૨૭ થી ૧૨૯.

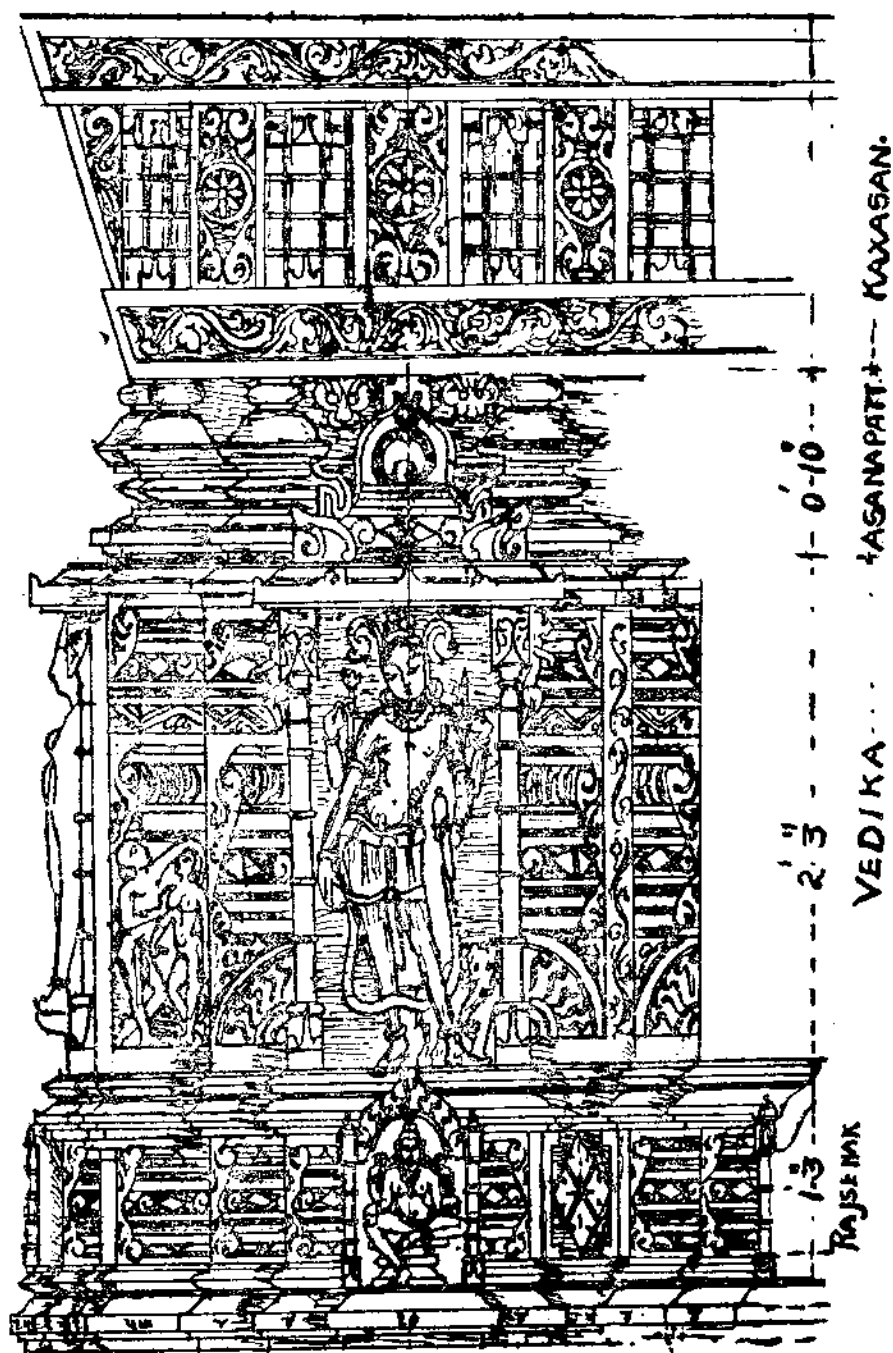
સ્તમ્ભ સ્વરૂપ લક્ષણ

રુચકા મદ્રકાશ્ચૈવ વર્ધમાના સ્ત્રીયકાઃ ।
 અષ્ટાસ્રા સ્વસ્તિકાશ્ચૈવ સ્તંભાઃ પ્રાસાદ રૂપતઃ ॥ ૧૩૦ ॥
 રુચકાશ્ચતુરસ્રાઃ સ્યુર્મદ્રકા મદ્ર સંયુતાઃ ।
 વર્ધમાનોપ મદ્રાઃ સ્યુરઘાસ્રાશ્ચાષ્ટકા મતાઃ ॥ ૧૩૧ ॥
 આસનોર્ધ્વે ભવેદ્ મદ્રં સ્વસ્તિકાશ્ચાષ્ટક કર્ણકૈઃ ।
 પશ્ચવિધાશ્ચ કર્તવ્યાઃ સ્તંભાઃ પ્રાસાદ રૂપિણઃ ॥ ૧૩૨ ॥

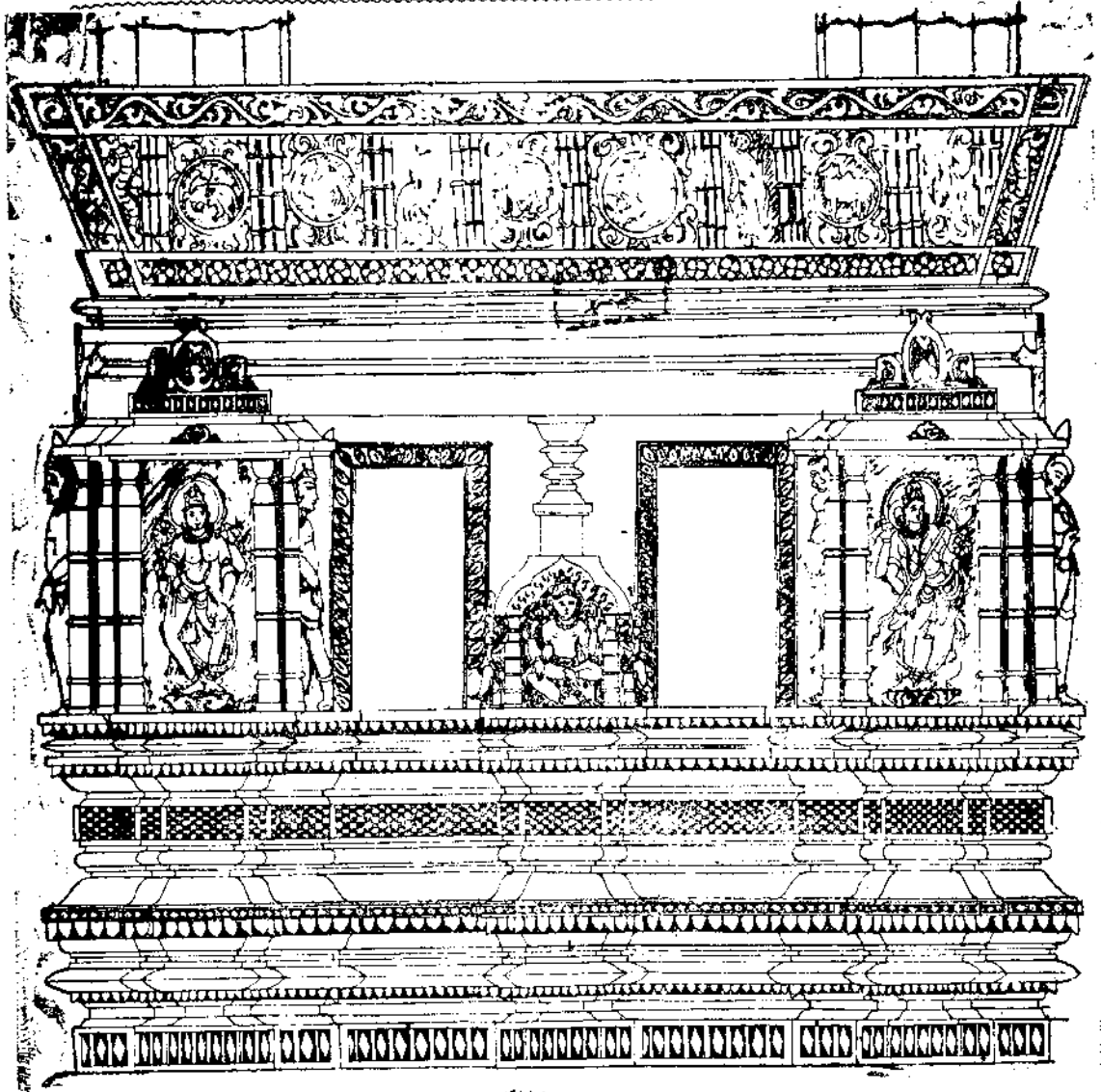
પ્રાસાદને અનુરૂપ સ્તંભો પાંચ પ્રકારના થાય છે, તે અનુક્રમે નીચે મુજબ બાણવા, ૧ રૂચક, ૨ ભદ્રક, ૩ વર્ધમાન, ૪ અષ્ટાંશ અને ૫ સ્વસ્તિક. આ પાંચ પ્રકારના સ્તંભોના નામ બાણવા. રૂચક સ્તંભો ચોરસ, ભદ્રક સ્તંભો ભદ્ર સંયુક્ત, વર્ધમાન સ્તંભો ઉપભદ્રયુક્ત, અષ્ટાંશ સ્તંભો અષ્ટકોણ, તથા સ્વસ્તિક સ્તંભો મથાળે ભદ્ર સંયુક્ત અને અષ્ટકોણ બાણવા, આ પાંચ પ્રકારના સ્તંભો પ્રાસાદોને અનુરૂપ બાણવા. ૧૩૦ થી ૧૩૨.

સ્તમ્ભો અલંકૃત

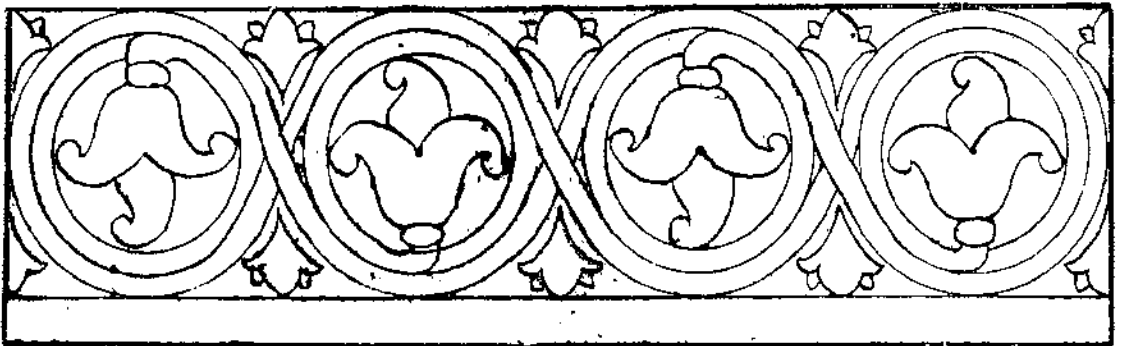
સ્તંભોઽષ્ટાસ્રવૃત્ત મદ્ર સહિતો રૂપેણ ચાલકૃત ।
 યુક્તઃ પહ્લવ કૈ સ્તથા મરણકં યત્પહ્લવેના વૃતમ્ ॥ ૧૩૩ ॥

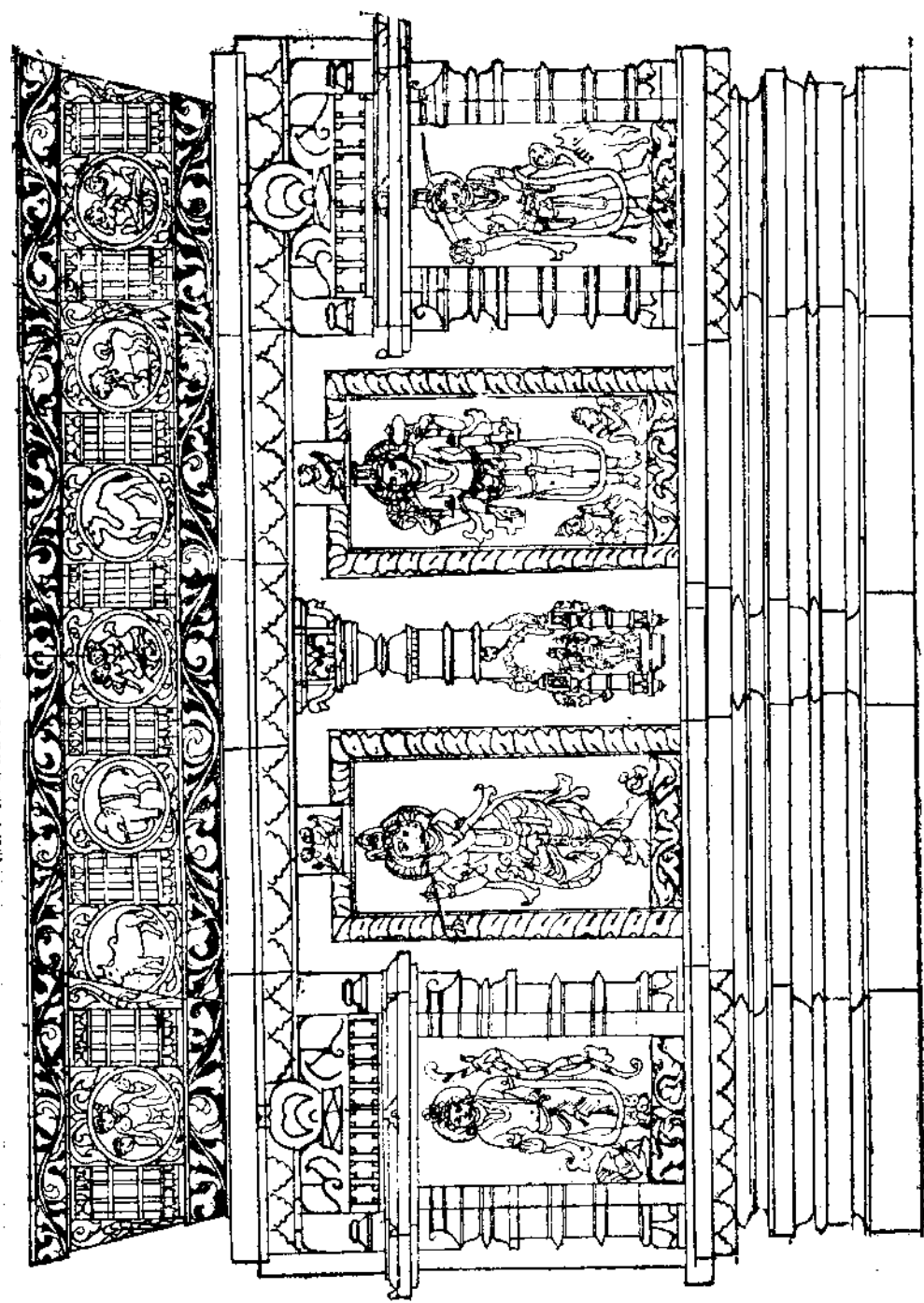
કક્ષાસિન સ્વરૂપ લક્ષણ

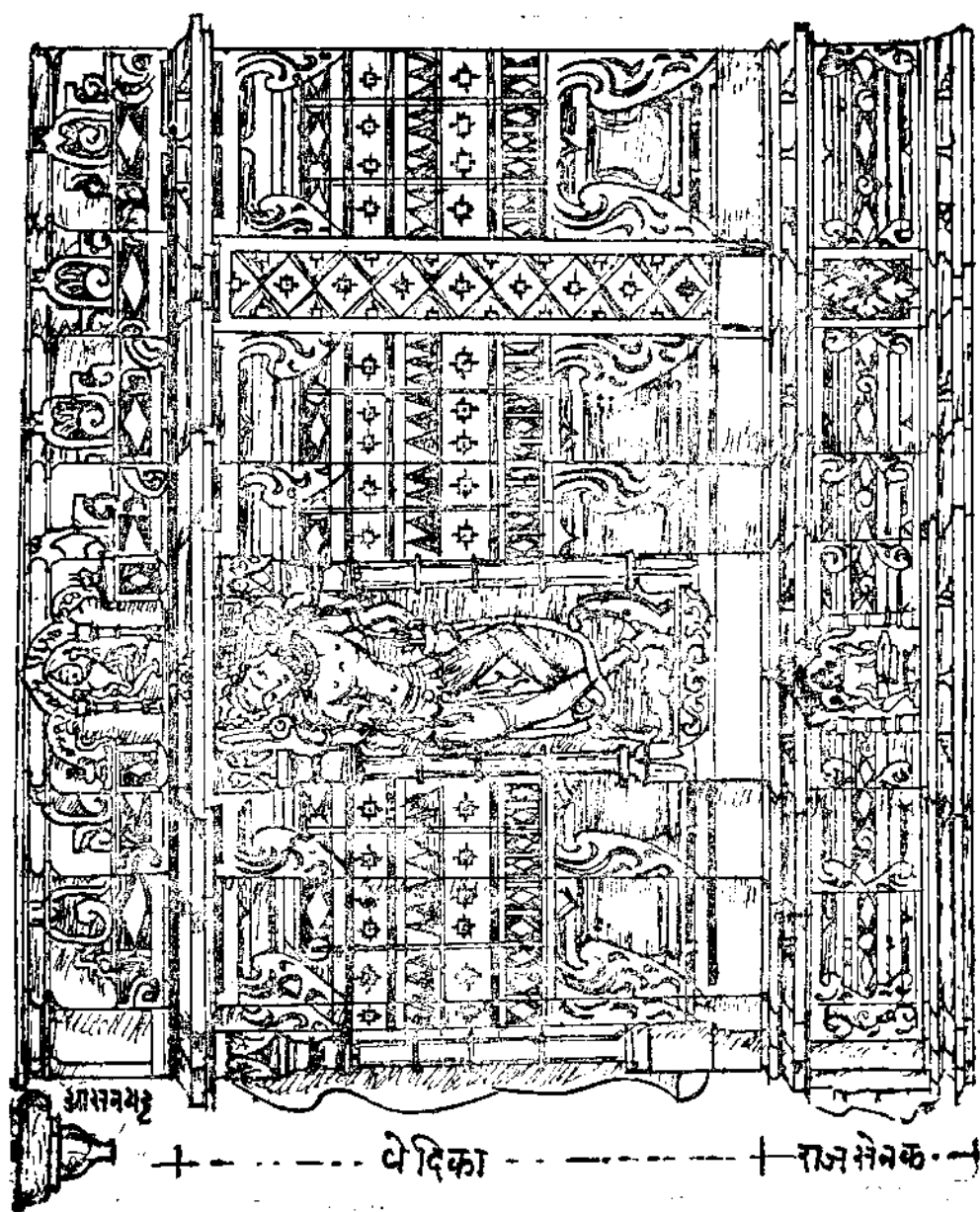
कक्षासन स्वरूप लक्षण

पट्टिका वेस कृति

કચ્છાચ્છન સ્વરૂપ લક્ષણ

इक्ष्वाकुन अ. धा. २४३५ लक्ष्मण

કુસ્મી મદ્રયુક્તા કુમાર સહિતં શીષં તથા કિન્નરાઃ ।

પત્રે ચેતિ ગૃહે ન શોભન મિદં પ્રાસાદકે શશ્યતે ॥ ૧૩૪ ॥

સ્તંભ અષ્ટકોણ, સુંદર ગોળાકાર, ભદ્ર સહિત, મૂર્તિઓના રૂપોથી અલંકૃત અને પદ્મવેા સહિત કેાતરેલો કરવો, લારણું વેલોથી અલંકૃત અને કેાતરકામ કરેલ કરવું, તેમજ કુંભી પશુ ભદ્રયુક્ત તથા શરાઓમાં કીચક અને કિન્નરોનાં સ્વરૂપો કેાતરેલા કરવા, આવા સ્તંભો ગૃહોની અંદર કરવા સારા નહિ પરંતુ પ્રાસાદોમાં કરવામાં આવે તેા ઉત્તમ બાણવા. ૧૩૩, ૧૩૪.

વીતરાગ પ્રાસાદે મંડપ વિધાન

જિનાગ્રે સમોસર્ણ ચ શુકાગ્રે ગૂઢમણ્ડપઃ ।

ગૂઢસ્યાગ્રે ચતુષ્કા વૈ તદગ્રે નૃત્ય મણ્ડપઃ ॥ ૧૩૫ ॥

જિનપ્રાસાદને અગ્રભાગે સમોસર્ણ શુક, કેાલીના અગ્રે ગૂઢમંડપ, અને ગૂઢમંડપના અગ્રે ચોડી અને આગળ નૃત્ય મંડપ કરવો. ૧૩૫.

ચતુર્મુખ પ્રાસાદે મેઘનાદાદિ મણ્ડપ વિધાન ।

પ્રાસાદ છન્દ-ઉક્તાશ્ચ મણ્ડપાઃ સર્વ કામદાઃ ।

સિંહદ્વારે વિશેષણ મેઘશ્ચ શ્રી મનોરમઃ ॥ ૧૩૬ ॥

તદગ્રે મેઘનાદશ્ચ કોષ્ઠાનિ પञ્ચવિંશતિઃ ।

નાલી મણ્ડપ આરુપાતો વિસ્તારે મેઘ ઉત્તમ ॥ ૧૩૭ ॥

મણ્ડપં મેઘનાદશ્ચ કુર્યાંચ દ્વિષણાન્તરે ।

તથા સળાન્તરે નાલ્યં બલાળશ્ચ તુ મુર્ધનિ ॥ ૧૩૮ ॥

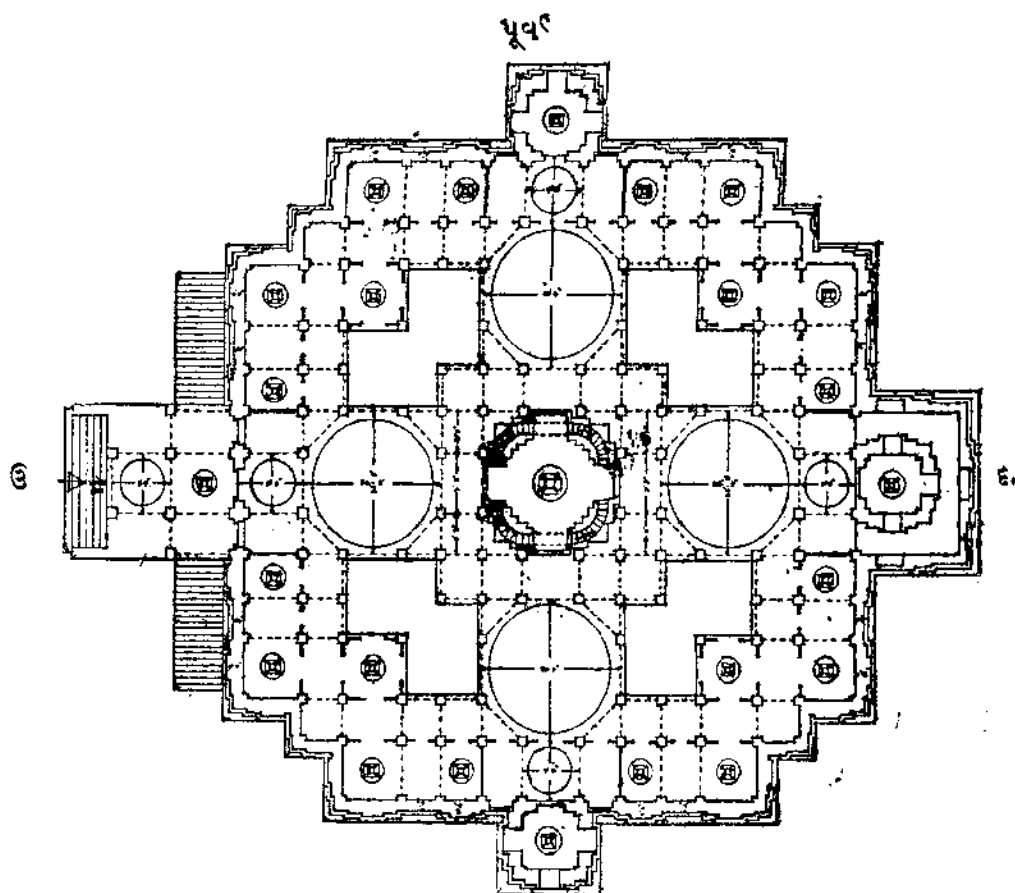
પ્રાસાદના છંદાનુસાર કહેલા મંડપો સર્વ કામનાઓને આપનાર છે, ઔમુખ અને ભ્રમવાળા પ્રાસાદોના સિંહદ્વારે વિશેષ કરીને મેઘ મંડપની માફક સુંદર મેઘ મંડપ અને તેના અગ્ર ભાગે મેઘનાદ મંડપ કરવો, અને તે પચ્ચીશ પદનો કરવો, તેની આગળ નાલિમંડપ કરવો, એટલે કે પગથીયાં ચઢવાના નીચે આવે તેવા મંડપને નાલી મંડપ કહે છે. મેઘ મંડપથી એક પદ છોડી મેઘનાદ મંડપ કરવો અને મેઘનાદથી એક પદ છોડી નાલિ મંડપ કરવો અને તેના ઉપર બલાણક કરવું, ૧૩૬ થી ૧૩૮.

વીતરાગ પ્રાસાદ ચતુર્વિંશુ પ્રાસાદ વિધાન

દ્વિસાતત્યા દ્વિવાર્ગૈર્વા ચતુર્વિંશતિતોજ્યવા ।

જિનાલયૈ શ્વતુર્દિક્ષુ સહિતં જિન મંદિરમ્ ॥ ૧૩૯ ॥

જિનાલયની આદે દિશાઓમાં બોતેર, બાવન અથવા ચોવીશ જિનાલય સહિત જિન મંદિર કરવું. ૧૩૯.

ચોવીશ જિનાલય

૫.

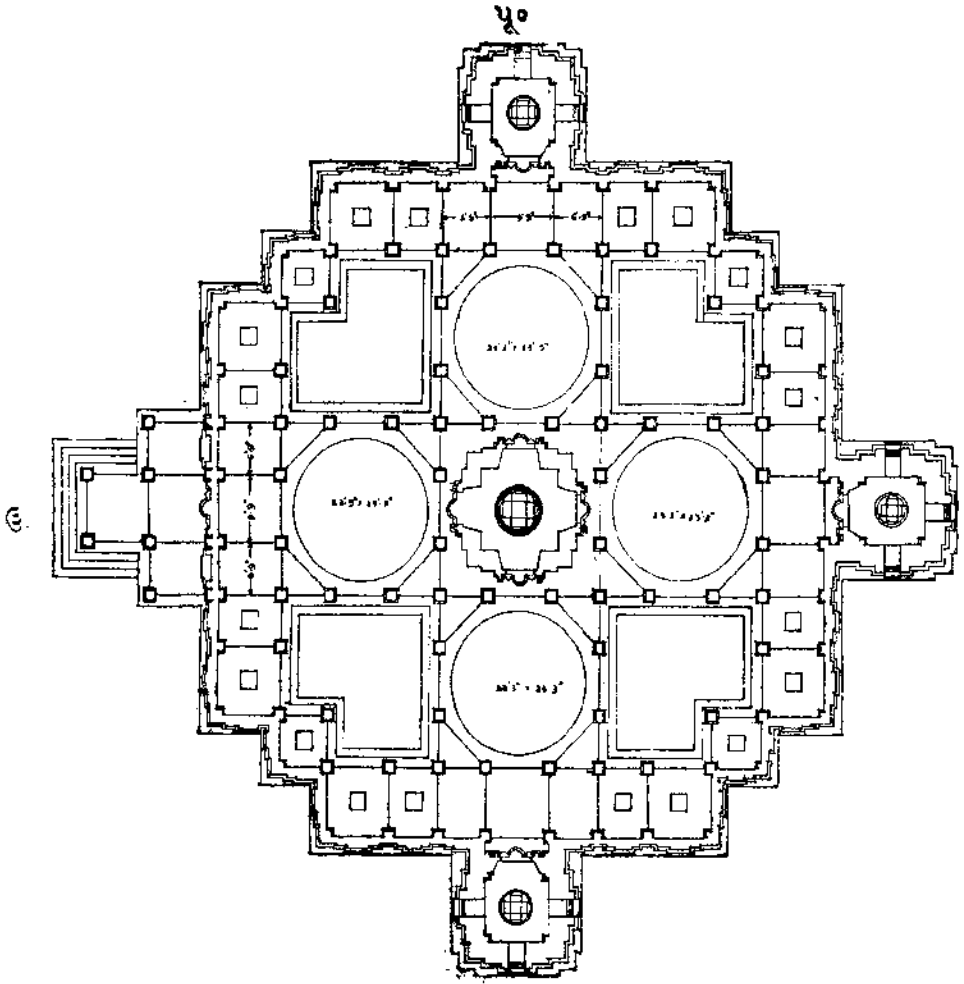
[એન. સી. સોમપુરા]

દ્વીપચ્ચાશ જિનાલય વિધાન

વામદક્ષે ચતુર્વિંશદશોગ્રે નવ પૃથક્તઃ ।

મૂળ પ્રાસાદ સંયુક્તે વર્ણ સંખ્યા જિનાલયે ॥ ૧૪૦ ॥

મૂળ પ્રાસાદની ડાબી જમણી બાજુએ સત્તર સત્તર દેવ કુલિકાઓ કરવી વામદક્ષ સહિત કુલ ચોવીશ બાજુવી, આઠ અગ્રભાગે અને નવ પૃથ ભાગે તથા મૂળ પ્રાસાદ મળી બાવન જિનાલય બાજુવા. ૧૪૦.

ચોવીશ જિનાલય

૫.

[એન સી. સોમપુરા]

દ્વાસતતિ જિનાલય વિધાન

વામદક્ષે ચ પશ્ચાન્નત્ પૃષ્ઠે સ્ત્રોત્રપ્રતો દશ ।

મૂલ પ્રાસાદ સંયુક્તે દ્વાસત્પતિર્જિનાલયે ॥ ૧૪૧ ॥

મુખ્ય પ્રાસાદની ડાબી જમણી બાજુ પચ્ચીશ પચ્ચીશ કુલ પચાશ, પૃષ્ઠભાગે અગિયાર, અગ્રભાગે દશ અને મુખ્ય પ્રાસાદ મળી કુલ બોતેર જિનાલય બાલુવા. ૧૪૧

વલાણક લક્ષણ

વિશ્વકર્મોવાચ—

અથાતઃ સમ્પ્રવક્ષ્યામિ વલાનક સુલક્ષણમ્ ।

વિસ્તીર્ણ ઝગતીપાદે પદપાદ વિવર્જિતમ્ ॥ ૧૪૨ ॥

प्रासाद व्यासमानेन गर्भमानेन चाऽथवा ।
 शालालिन्दु प्रमाणेन त्रिविधमान लक्षणम् ॥ १४३ ॥
 कनिष्ठे चोत्तमं कार्यं मुत्तमे च कनिष्ठकम् ।
 मध्यमे मध्यमं कार्यं मेतन्मानं च शोभनम् ॥ १४४ ॥
 वामनश्च विमानश्च हर्म्यशालश्च पुष्करः ।
 तथा चोत्तुङ्गनामा च पञ्चैते च बलानका ॥ १४५ ॥
 वर्तनं कथयिष्यामि पदसंस्थान मानत ।
 प्रासादाग्रे च प्राकारे मन्दिरे वारि मध्यत ॥ १४६ ॥
 वामनं जगती ग्रस्तं विमानं तु तदाश्रितम् ।
 हर्म्यशालं गृहे वाऽपि प्रासादे नगरानने ॥ १४७ ॥
 पुष्करं वारि मध्य स्यमग्रत चैव भूषितम् ।
 सप्तभूमं नव भूममत ऊर्ध्वे न कारयेत् ॥ १४८ ॥
 प्रासादाग्रे-जं कुर्याज्जगती मुख मण्डपम् ।
 लक्षणं तस्य वक्ष्यामि स्थानमानं च भूमिकाम् ॥ १४९ ॥
 एक द्वि त्रिचतुः पञ्चषट् सप्ताष्ट भिरेव च ।
 स्थानं तस्य-सेवोक्तं कर्तव्यं तदनन्तरम् ॥ १५० ॥
 प्रासादादि क्रमद्वारं मण्डपान्ते निवेशयेत् ।
 तत्क्रमेण प्रकर्तव्यं द्वार तस्य बलानके ॥ १५१ ॥
 हस्तेङ्गुला भवेद वृद्धिरङ्गुल हस्तमानत ।
 कर्तव्यं पूर्वमानेन हीने हीनं समे समम् ॥ १५२ ॥
 तत्समं तु प्रकर्तव्यं मुत्तमाङ्ग सपट्टकम् ।
 उदयोन्नत मानेन सोपानं तूलमध्यतः ॥ १५३ ॥
 तत्रैव तेन मानेन तत्समं च तुलोदयम् ।
 कुम्भी स्तम्भशिरः पट्ट पृथक् सूत्रातुलादिकम् ॥ १५४ ॥
 युक्ता न्यस्ताः समा कुम्भी स्तम्भोदम्बरशिर्षिकाः ।
 भूमि तु भूमि मानेन सम सूत्रैर्विचक्षणाः ॥ १५५ ॥

મૂલપીઠ સમઘ્ત્રે આદિ ભુમેસ્તુ મસ્તકમ્ ।
 ઉર્ધ્વં પટ્ટાનુક્રમેણ કર્તવ્યો ભૂમિકાક્રમઃ ॥ ૧૫૬ ॥
 શિવઘ્ત્ર્યૌ* બ્રહ્મવિષ્ણુ ચણ્ડિકા જિનઘ્ત્ર ચ ।
 ઇતેશાં ચ સુરાણાં ચ કુર્યાદગ્રે બલ્લાનકમ્ ॥ ૧૫૭ ॥
 વિમાનસ્તુજ્ઞનામા ચ રાજવેરમાગ્રતઃ શુભઃ ।
 હર્મશાલો ગૃહે વાપિ કર્તવ્યો ગોપુરાકૃતિઃ ॥ ૧૫૮ ॥
 પુષ્કરો વારિ મધ્યસ્થો વામનો દેવતાગ્રતઃ ।
 હ્રસ્વમેદા વામનાઘ્રાઃ કર્તવ્યાસ્તુ બલ્લાનકાઃ ॥ ૧૫૯ ॥

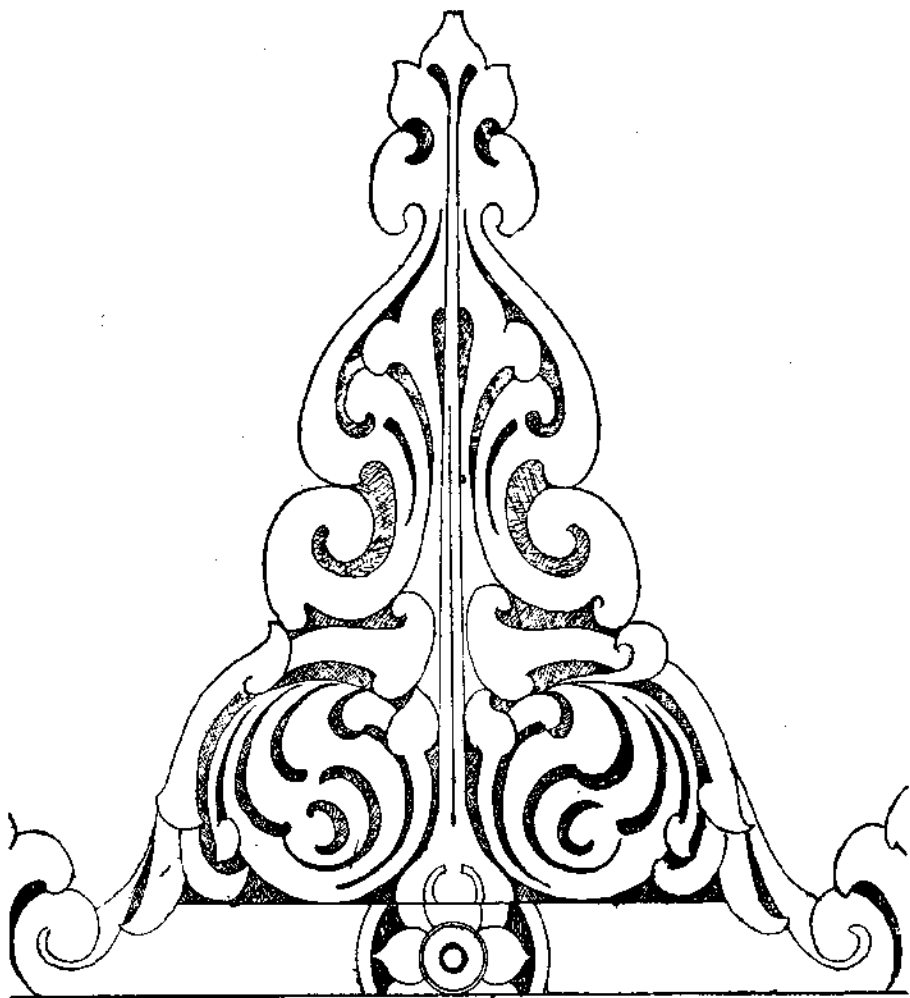
વિશ્વકર્મા કહે છે:- હવે હું બલાલુકના શુભ લક્ષણ કહું છું:- જગતીના વિસ્તારે પદ તણને પ્રાસાદના રેખામાને ગર્ભમાને અથવા (શાલા અલિન્દ) પદ માને એ માન અને લક્ષણ બાણવા; કનિષ્ઠ માનને ઉત્તમ, ઉત્તમ માનને કનિષ્ઠ અને મધ્યમાનને મધ્ય માનનું બલાનક કરવું, એ શોભનીય છે, ૧ વામન, ૨ વિમાન, ૩ હર્મશાલા ૪ પુષ્કર, એ ચાર નામના બલાનક બાણવા.

હવે સ્થાન કહું છું:-પદના માને કરવા પ્રાસાદના આગળ તથા પ્રાસાદને ચારે બાજુ પાણીતાર, મધ્યે વામન જગતી આગળ, વિમાન રાજ્યાશ્રીત, હર્મશાલ ગૃહે, પુષ્કર વાવ આદિ જલાશયે બૂધણરૂપ બાણવા.

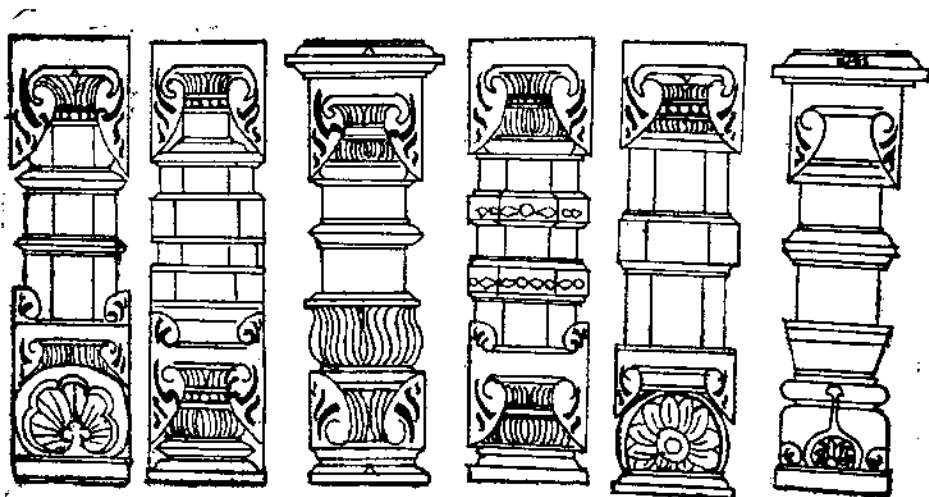
બલાનક સાત અને નવ ભૂમિ સુધી જિંચુ કરવું તેથી વિશેષ ઉચ્ચ કરવું નહિ. પ્રાસાદના અગ્ર ભાગે જગતી ઉપર મંડપના મુખ પાસે કરવું. હવે હું સ્થાન માનના લક્ષણ કહું છું એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત અને આઠ પદના પ્રાસાદથી અંતરે કરવું, પ્રાસાદના ક્રમે દ્વાર અથવા મંડપની બરાબર, તે મુજબ બલાનક દ્વાર કરવું, હસ્તાંશુલ વૃદ્ધિ કે હીન ન કરવી જે પૂર્વમાન હોય તે મુજબ હીને હીન, સમ સમ તે મુજબ કરવું. ઉત્તરંગ તથા પદ બરાબર કરવા. ઉલ્લેખી પ્રાસાદમાને કરવી. પદમધ્યે (સોપાન) પગથીયાં કરવા. તે મુજબ તે જ માને બધું કરવું. કુંભી, સ્તંભ, શરૂ અને પાટ તુલા, છત, સમસૂત્રમાં કરવાં, યુક્તિએ કરીને કુંભી, સ્તંભ, ઉદરખર, ઉત્તરંગ, શરૂ, દરેક માને માન સમસૂત્રમાં વિચલણ રીતે કરવું,

મૂલપીઠ માને પીઠ સમસૂત્રમાં, પ્રથમ ભૂમિ અને મસ્તક ઉપર પાટ દરેક ક્રમે કરેલું, શિવ, સૂર્ય, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ચંડિકા અને જિનેશ્વરપ્રભુને આટલા દેવાના પ્રાસાદામે બલાનક કરવું. વિમાન બલાનક રાજ્ય પ્રાસાદે કરવું શુભ છે.

હર્મશાલા ગૃહે ગોપુરા કૃતિ કરવું, પુષ્કર જલાશયે અને વામન દેવ પ્રાસાદ અગ્રત કરવું, આ વામનાદિ બલાનકના લેહ છે આ પ્રમાણે બલાનક કરવાં. ૧૪૨ થી ૧૫૯. ૩૨

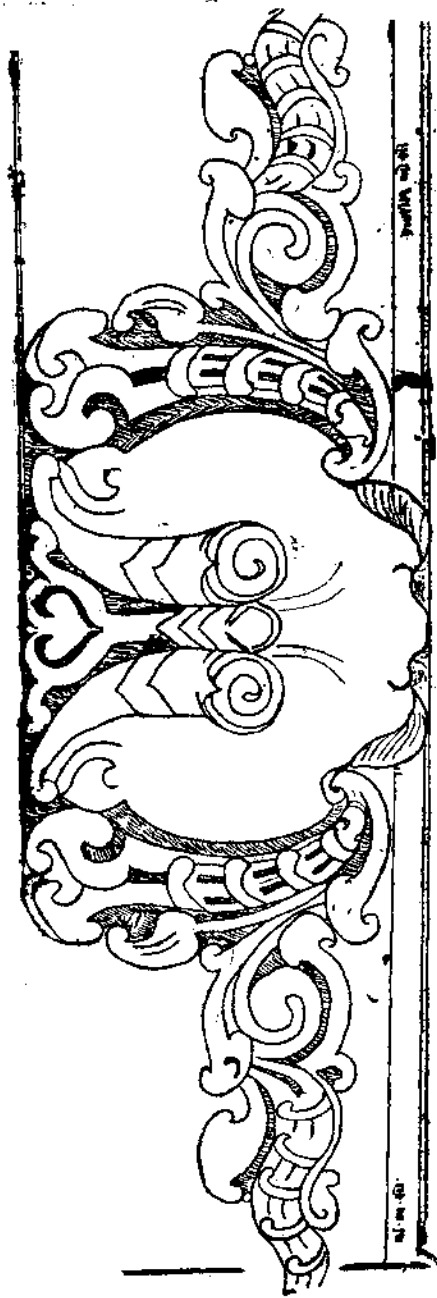
कुम्भ स्वर्णपाकृति

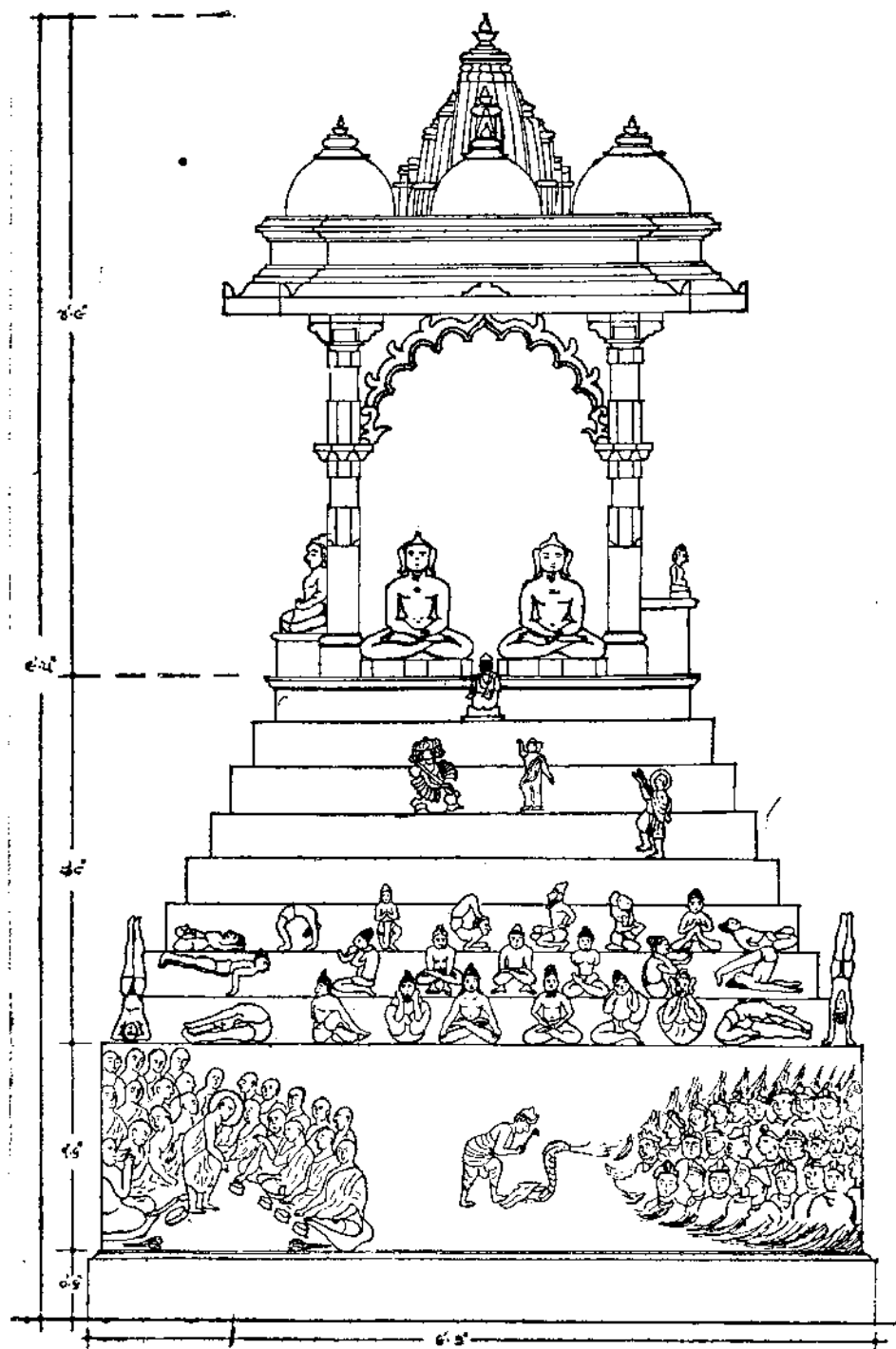
उक्षासिन जंघा स्तंभिका स्वर्ण

इक्ष्वासुत पीडिका स्वयंपाकृति

आस स्वयं दर्शिन

અષ્ટાપદ કદમ ગણધર કેસરીયાજીનગર પાલિતાણા

[એન. સી. સોમપુરા]

વોતરાગ પ્રાસાદ વિધાન

મળ્ડપાદ્ગર્ભ છુત્રેણ વામદ દક્ષિણયોર્દિશોઃ ।

અષ્ટાપદં પ્રકર્તવ્યં ત્રિશાલાયા વલાણકમ્ ॥ ૧૬૦ ॥

મંડપ ગર્ભ સૂત્રે ડાબી તથા જમણી બાજુમાં અષ્ટાપદ કરવા અને ત્રિશાલા ત્રણ પદની ચોકી વચ્ચે બલાનક કરવું. ૧૬૦

પ્રાસાદ ચતુર્દિક્ષુ રથશાલાદિ વિધાન

અપરે રથશાલા ચ મઠઃ સન્ધ્યે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

ઉત્તરે સૂદશાલા ચ પ્રોક્તા શ્રી વિશ્વકર્મણા ॥ ૧૬૧ ॥

કોષ્ઠાગારશ્ચ વાયવ્યે વહ્નિ ભાગે મહાનસમ્ ।

પૃષ્ઠગેહં તથેશાને નૈઋત્યે પાત્ર શાલિકા ॥ ૧૬૨ ॥

શસ્ત્રાગારશ્ચ પુરતો વારુણે ચ જલાશ્રયમ્ ।

મઠસ્યોપરિતઃ કુર્યાદ્ વિધાર્વાચન મળ્ડપમ્ ॥ ૧૬૩ ॥

પ્રાસાદની પશ્ચિમે રથશાળા, દક્ષિણે મઠ અને ઉત્તરે સૂદશાળા (રસોઈઆઓની શાળા) કરવી. એમ વિશ્વકર્મોએ કહેલ છે. વાયુકોણમાં કોષ્ઠાગાર (કોઠાર), અગ્નિકોણમાં મહાનસ (પાકશાળા), ઇશાનકોણમાં પૃષ્ઠગૃહ, નૈઋત્યકોણમાં પાત્રશાલા (વાસણું મૂકવાની શાળા), પ્રાસાદના અગ્રભાગે શસ્ત્રાગાર (આયુધશાળા એટલે શસ્ત્ર મૂકવાનું સ્થાન) પશ્ચિમદિશામાં જલાશય (કુંડ, ટાંકુ, કુવો.) અને મઠની ઉપરની ભૂમિમાં વિધાવાચનનો મંડપ કરવો. અર્થાત્ આખ્યાન આદિ ઉપદેશ કરવાનો મંડપ કરવો ૧૬૧, થી ૧૬૩.

યતિનાશ્રય વિધાન

પ્રાસાદસ્યો-તરેયામ્યાં તથાગ્રે પશ્ચિમેઽપિ ચ ।

યતીનામાશ્રયં કુર્યાન્ મઠં તદ્ દ્વિત્રિ ભૂમિકમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

દ્વિશલ મધ્યે પટદારુઃ પટશાલાગ્ર શોમિતા ।

મત્તવારણમગ્રે ચ તદુર્ધ્વં પટ ભૂમિષુ ॥ ૧૬૫ ॥

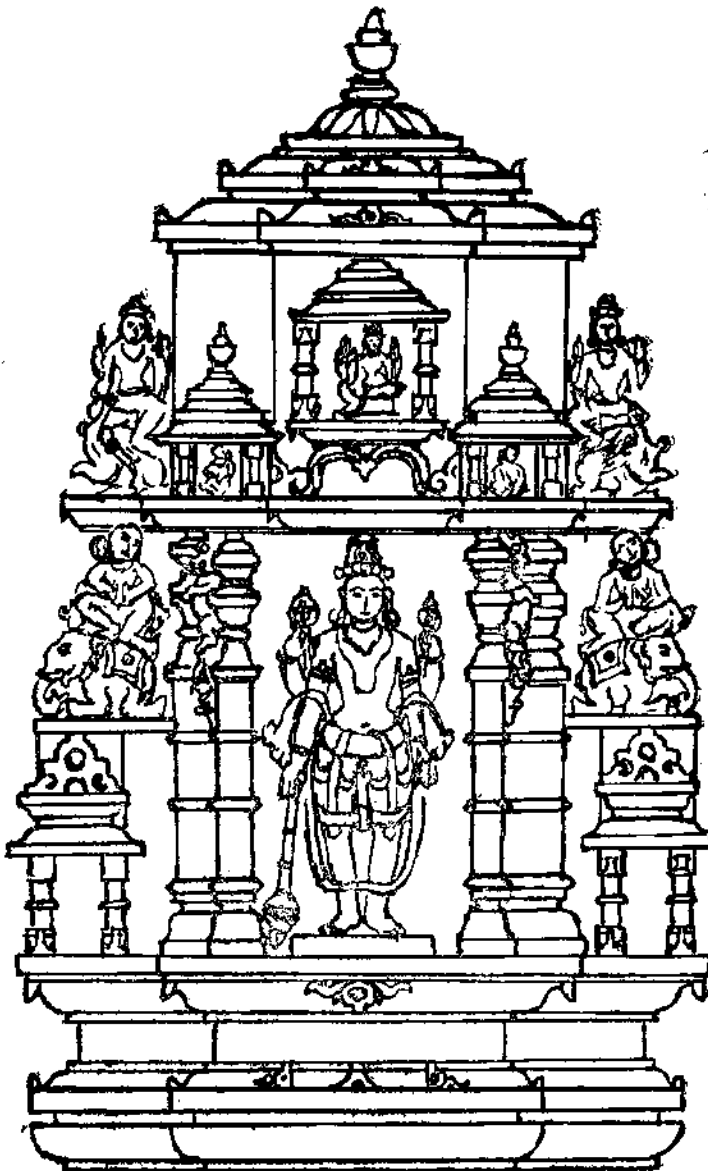
પ્રાસાદની ઉત્તરે, દક્ષિણે, પૂર્વે અથવા પશ્ચિમે મતિઓના નિવાસાર્થે ઉપાશ્રય કરવો અને તે બે કે ત્રણ ભૂમિવાળો કરવો, મઠ અથવા ઉપાશ્રયમાં બે શાલાઓ, મધ્યે પટદારુ (બે દીવાલમાં ચાર સ્તંભ અને બે પાટડીઓ તેને પટદારુ કહે છે) મૂકવાં, આગળના ભાગે સુશેખિત પટશાળા કરવી અને તેના અગ્રભાગે પટશાળાની ઉપરની ભૂમિકાઓમાં મત્તવારણ (કહેડા) કરવાં, ૧૬૪, ૧૬૫.

ગવાક્ષ પ્રમાણ

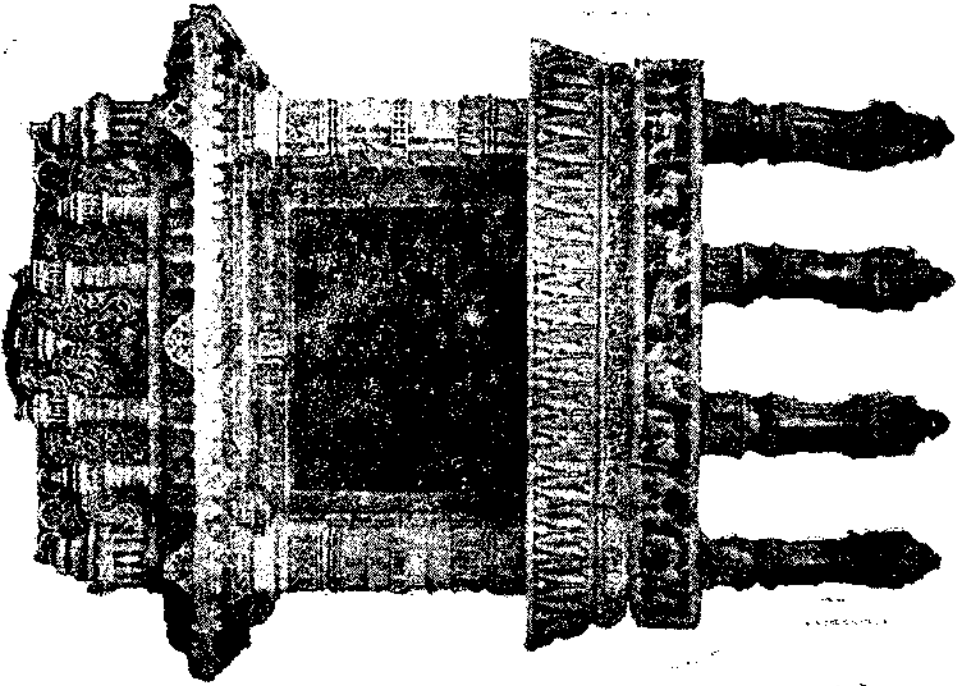
દ્વારોર્ધ્વે ચ ત્રિભાગેન દ્વારં જાલ ગવાક્ષકે ।

દૈર્ઘ્યે હીનં પ્રકર્તવ્યં સમસૂત્રજ્ઞ મૂર્ધનિ ॥ ૧૬૬ ॥

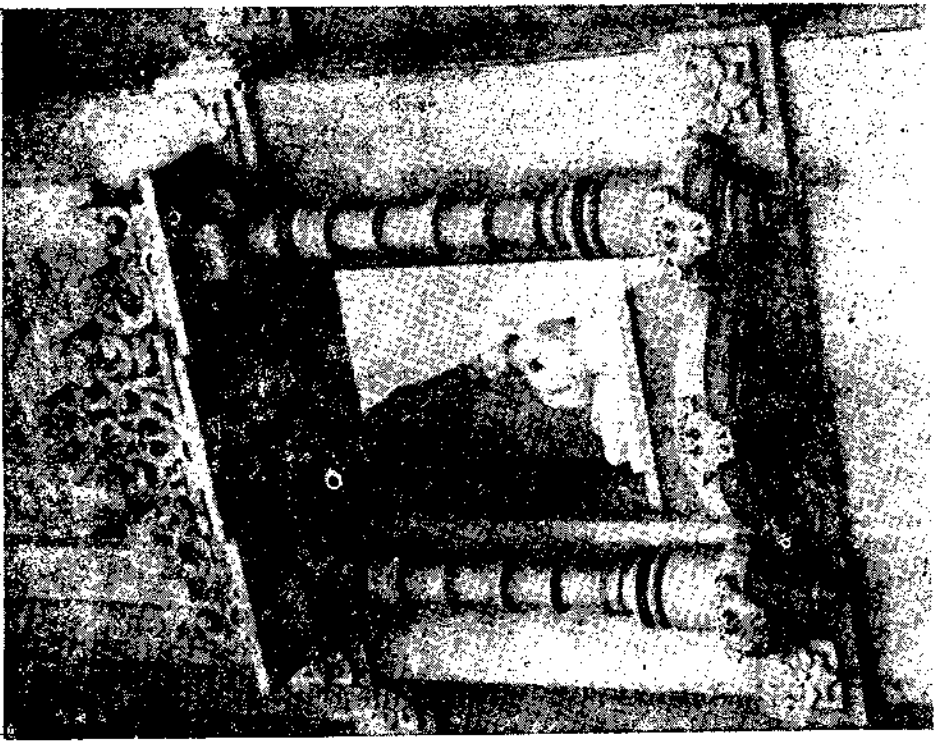
દ્વારની ઊંચાઈના ત્રણ ભાગ કરી એ ભાગની બાળી તથા ગોખ કરવો, બાળી અને ગોખ લંબાઈમાં નાના હોય તો દોષ નથી પરંતુ દ્વાર, બાળી અને ગોખના ઉપરના વાદ સમસૂત્રમાં કરવા. ૧૬૬.

ગવાક્ષ દર્શન

અડાલજ વાવનું ગોળ દર્શન

ચેમ્પુર જૈન દેરાસર ગવાક્ષ દર્શન (ઐ.ન. સ્ત્રી સોમપુરા)

વિશેષ મण्डप

મન્દરો મલયશ્રૈવ વિશાલઃ શ્રીધર સ્તથા ।

વિજયઃ પશ્ચમઃ પ્રોક્તો મણ્ડપાથ સુરાલયે ॥ ૧૬૭ ॥

૧ મન્દર, ૨ મલય, ૩ વિશાલ, ૪ શ્રીધર, ૫ વિજય. આ પાંચ મંડપો સુરાલયે કરવા. ૧૬૭.

માહેન્દ્રો વિજયશ્રૈવ હેમકૂટઃ સુનન્દનઃ ।

વિમલઃ પશ્ચમઃ પ્રોક્તો યજ્ઞાર્થે મણ્ડપા શુભા ॥ ૧૬૮ ॥

૧ મહેન્દ્ર, ૨ વિજય, ૩ હેમકૂટ, ૪ સુનન્દન, ૫ વિમલ. આ પાંચ મંડપો યજ્ઞાર્થે કરવા શુભ છે. ૧૬૮.

સમર્થો ભૂધરો દક્ષો દેવાક્ષ ક્ષિતિભૂષણ ।

એતે સમા મણ્ડપાથ સર્વકામ્ ફલપ્રદાઃ ॥ ૧૬૯ ॥

૧ સમર્થો, ૨ ભૂધરો, ૩ દક્ષો, ૪ દેવાક્ષ, ૫ ક્ષિતિભૂષણ. એ પાંચ સમા-મંડપ સર્વકામમાં ફલદાયક છે. ૧૬૯.

વૈષ્ણવો નન્દનઃ શક્રો નન્દપદ્મથ પશ્ચમઃ ।

રાજા વિભૂષણાર્થિ સર્વેતે નૃપનન્દના ॥ ૧૭૦ ॥

૧ વૈષ્ણવો, ૨ નન્દન, ૩ શક્ર, ૪ નન્દ, ૫ પદ્મ, એ પાંચ રાજાના ભૂષણાર્થે સર્વ નૃપ માટે શુભ છે, ૧૭૦.

પુષ્પશ્ચ સૂર્યગર્મશ્ચ ચન્દ્ર માગશ્ચ ચન્દ્રકઃ ।

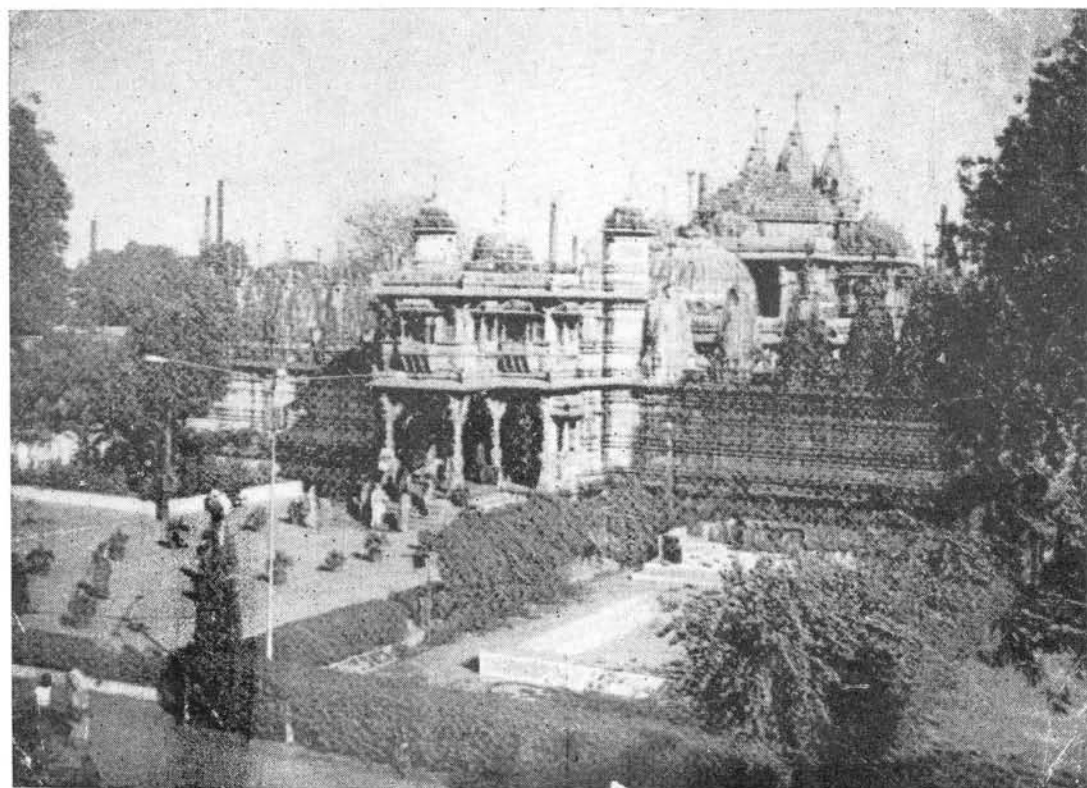
સુપર્ણશ્ચાસ્ય કર્તવ્યા નૃપાણા મોજને હિતા ॥ ૧૭૧ ॥

૧ પુષ્પક, ૨ સૂર્યગર્ભ, ૩ ચંદ્રભાગ, ૪ ચંદ્રક, ૫ સુપર્ણ. આ પાંચ મંડપો રાજાના ભોજનાલય માટે શુભ છે. ૧૭૧.

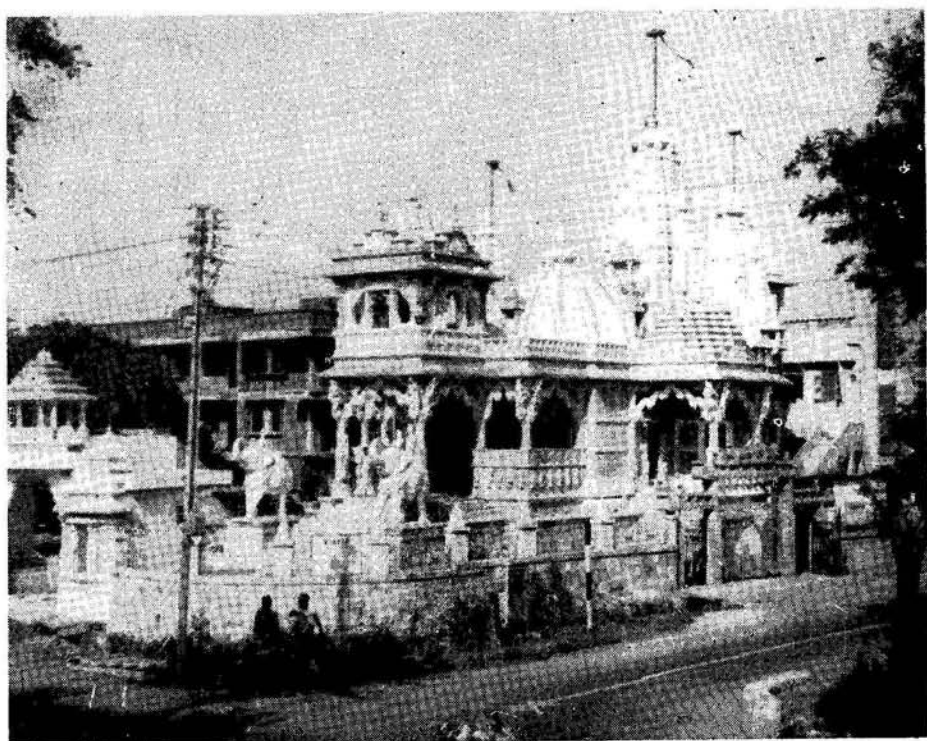
પ્રાસાદસ્વાઽનુ માનેન મણ્ડપો દ્વિગુણાયતઃ ।

શુકનાશ સમા ઘન્ટા ન ન્યુના ન તત્તોઽધિકા ॥ ૧૭૨ ॥

પ્રાસાદના માનથી મંડપો બમણા કરવા, શુકનાશ અને મંડપના ઘન્ટા (આમલસારા) એક સૂત્રમાં કરવાં વધારે ઓછા કરવા નહિ. ૧૭૨.

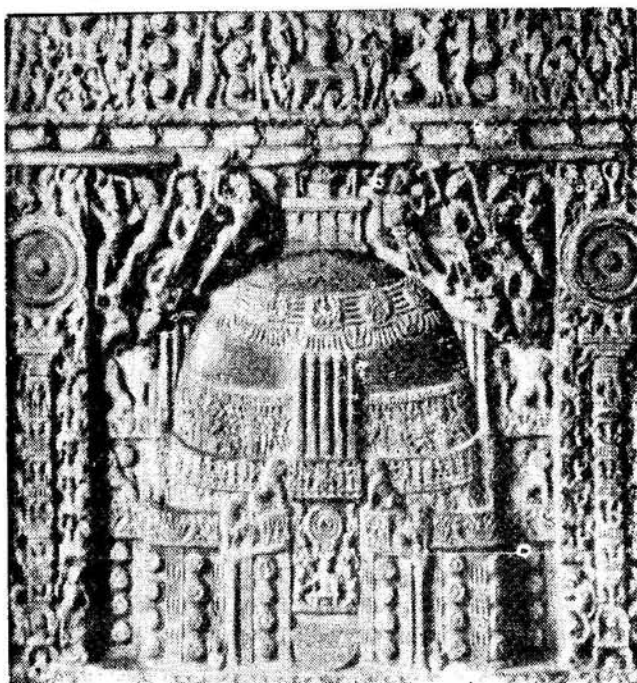

શ્રી હડીભાગનું જૈન દેરાસર—અમદાવાદ.

ચેમ્બુર જૈન દેરાસર સાઇડ દર્શન-મુંબઈ

[એન. સી. સોમપુરા]

બુદ્ધ ટેમ્પલ-અમરાવતી

વર્ધમાનાદિ ગૂઢમંડપ ૮ નામે।

૧ વર્ધમાન	૫ સર્વંતોભદ્ર
૨ સ્વસ્તિક	૬ કૈલાસ
૩ ગરૂડ	૭ ઇન્દ્રનીલ
૪ સુરનન્દન	૮ રત્નસમ્ભવ

પુષ્પકાદિ ૨૭ મંડપો।

૧ પુષ્પક	૧૫ સુશ્રેષ્ઠ
૨ પુષ્પભદ્ર	૧૬ શત્રુમર્દન
૩ સુપ્રભ	૧૭ ભૂજય
૪ મુગનન્દન	૧૮ નન્દન
૫ કૌશલ્ય	૧૯ વિમાન
૬ બુદ્ધિસંકીર્ણ	૨૦ ભદ્રક
૭ ગજભદ્ર	૨૧ સુગ્રીવ
૮ જયાવહે	૨૨ હર્ષણ
૯ શ્રીવત્સ	૨૩ કર્ણિકાર
૧૦ વિજય	૨૪ પદાધિક
૧૧ વાસ્તુકીર્ણ	૨૫ સિંહ
૧૨ શ્રીધર	૨૬ સિંહભદ્ર
૧૩ ચક્રભદ્ર	૨૭ સમસૂત્ર
૧૪ વિશાલાક્ષ	

મેર્વાદિ ૨૫ મંડપ

૧ મેરૂ	૬ હેમકૂટ
૨ મન્દાર	૭ રત્નકૂટ
૩ કલાસ	૮ પ્રવેતશૃંગ
૪ હિમવાન	૯ ઇન્દ્રનીલ
૫ ગંધમાહન	૧૦ પદ્મરાગ

११ मङ्गापङ्क	१६ मङ्गाङ्कान्त
१२ कीर्तिदायक	२० पुष्पाङ्क
१३ पूष्पाङ्क	२१ प्रताप
१४ शस्तृङ्क	२२ वद्धाङ्क
१५ सुरप्रिय	२३ लक्ष्मीविलास
१६ शान्तिदेह	२४ विज्ञेय
१७ पुष्पाङ्क	२५ त्रैलोक्यविजय
१८ भूर्भुवस्वः	

सुभद्रादि द्वादश मंडप

१ सुभद्र	७ नन्दाक्ष
२ किरीटी	८ सुदर्शन
३ हुन्कुलि	९ रथक
४ प्रान्त	१० सुनाल
५ मनोहर	११ सिद्ध
६ शान्त	१२ सूर्यात्मक

लतिनादि मंडप प्राग्भीव आदि षोडश मंडप

१ प्राग्भीव	६ सवराङ्क
२ यतुङ्क	१० पृथ्वीधर
३ सन्भुङ्क	११ पुष्पभद्रो
४ त्रिजङ्क	१२ जयन्तक
५ श्रीधर	१३ शङ्कुपङ्क
६ पुष्पक	१४ गोविन्द
७ श्रीपद्म	१५ मङ्गलोगी
८ श्रीयानंद	१६ द्विवेकस

पंचविंशति मंडप

१ मन्दर	४ श्रीधर
२ मलय	५ विजय
३ विश्वक	आ पंच मंडपों देवालयें करावा.

૧ વૈષ્ણવો

૪ નન્દ

૨ નન્દન

૫ પદ્મ

૩ શક

આ પાંચ મંડપો રાજ્ય ભૂષણાર્થે શુભ છે.

૧ મહેન્દ્રો

૪ સુનન્દન

૨ વિજય

૫ વિમળ

૩ હેમકુટ

આ પાંચ મંડપો યજ્ઞાર્થે શુભ છે.

૧ પુષ્પક

૪ ચંદ્રક

૨ સૂર્યચર્ચા

૫ સુપર્ણ

૩ ચંદ્રભાગ

આ પાંચ મંડપો રાજના ભોજનાલયે શુભ છે.

૧ સમર્થો

૪ દેવાક્ષ

૨ ભૂચરો

૫ સિતિભૂષણ

૩ દક્ષો

આ પાંચ મંડપો સર્વ કાર્યોમાં ફલદાયક છે.

૧ નંદનાથ

૬ પૂર્ણ

૨ ભદ્રજય

૭ મહેન્દ્ર

૩ જય

૮ મકરધ્વજ

૪ વિજય

આ આઠ મંડપો પ્રાસાદ માટે શુભ છે.

૫ મંગલ

વિંશતિ મિધરૈઃ સ્તમ્ભાઃ કૂટ સ્તમ્ભાઃ ષડ્વિંશતિઃ ।

મન્દરો નામ વિજ્ઞેયોઽન્તર્વિષમતલોન્નતઃ ॥ ૧૭૩ ॥

વીશ સ્તંભોથી, શરૂ કરી કૂટ સ્તંભ, છવીશ કરવાથી મન્દરાદિ વિષમતલ ઉપર મંડપો બાંધવા. ૧૭૩.

અષ્ટાષ્ટ સ્તમ્ભત્યાગે ચ શેષાશ્ચત્વાર ઈરિતાઃ ।

ચતુઃ સ્તમ્ભાશ્ચતુર્વિદ્યયા વિંશત્યન્તાશ્ચ યાજ્ઞિક ॥ ૧૭૪ ॥

વીશ સ્તંભમાંથી આઠ ત્યાગ કરવા અને ચાર વધારવા શેષ ચાર સ્તંભનો મંડપ યજ્ઞાથે બાંધવો. ૧૭૪.

ષોડશાદ્યાશ્ચતુરશ્ચ મદ્રમેદૈ સમન્વિતાઃ ।

ચતુરશ્ચક્ષણત્યાગે દ્વાર્મેદૈ ગૃહ મળ્હપાઃ ॥ ૧૭૫ ॥

ચતુરશ્ચાશ્ચતુર્વિદ્યયા રાજ્ઞા વૈ મોજને દિતાઃ ।

પશ્ચવિંશતીરાખ્યાતા મળ્હપા મન્દરાદિકાઃ ॥ ૧૭૬ ॥

સોળ સ્તંભના ચોરસ મંડપના ભદ્રના ભેદે સમાન ચારખુણાના સ્તંભ ત્યાગે રાખને લોજન માટે મંડપ થાય. આ રીતે પચીશ મન્દરાદિ વિખ્યાત મંડપો બાંધવા. ૧૭૫, ૧૭૬.

ષોડશાંશં કૃતંક્ષેત્ર દ્વિભાગે ભ્રમ માગિકમ્ ।

પ્રત્યાલિન્દૌર્દ્વિતીયં ચ તૃતીયં પૂર્વ મદ્રકે ॥ ૧૭૭ ॥

મદ્રે પરે ચતુર્થ ચ પશ્ચમં કક્ષયો સ્તથા ।

પૂર્વ મદ્રાલિન્દૈઃ ષષ્ઠમપરાલિન્દ સપ્તમમ્ ॥ ૧૭૮ ॥

કક્ષદ્વયેચાઽષ્ટમં ચાઽષ્ઠૌ વૈ નન્દ નાદિકાઃ ।

તદનુક્રમ નામાનિ કથયામિ સમાસતઃ ॥ ૧૭૯ ॥

નન્દનોઽથો મદ્રજયૌ વિજયો મજ્જલસ્તથા ।

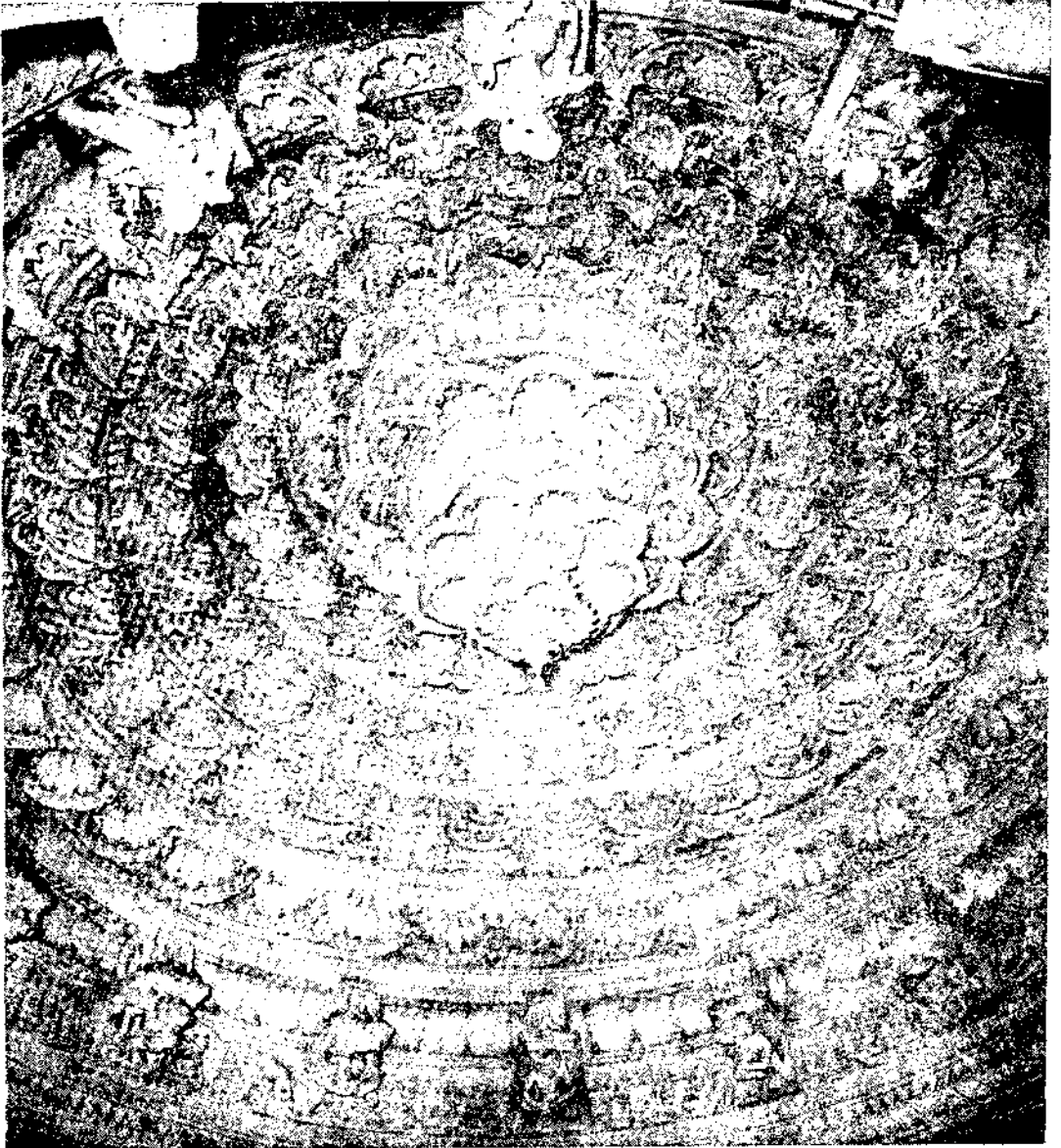
પૂર્ણો માહેન્દ્રકર્શ્વઃ અષ્ટમો મકરધ્વજઃ ॥ ૧૮૦ ॥

અષ્ઠૌ સમતલાજ્ઞેયા દિવ્ય વિતાન મૂષિતાઃ ।

ઉર્ધ્વે સંવરણાકારાઃ કર્તવ્યાઃ સર્વકામદાઃ ॥ ૧૮૧ ॥

સોળભાગના ક્ષેત્રમાં બે ભાગનો ભ્રમ, બે ખાબુ પ્રત્યેક અલિદે બે અને આગળભદ્રે ત્રણ, અને ળીજાભદ્રે ચાર, પાંચમાં બંને કુક્ષિ, છઠ્ઠામાં અલિદે, સપ્તમાં કુક્ષે, અને અષ્ટમાભદ્રે, એ નંદનાથાદિ મંડપ બાંધવા. હવે અનુક્રમે નામ કહું છું.

૧ નંદનાથ, ૨ ભદ્રજય, ૩ જય, ૪ વિજય, ૫ મંગલ, ૬ પૂર્ણ, ૭ મહેન્દ્ર, ૮ મકરધ્વજ, એ સરખા તલવાળા કરવાથી સર્વ કામનાને આપનાર છે, ઉપર સંવરણ કરવાથી સર્વ કામદાયક બાલુવા. ૧૭૭ થી ૧૮૧.

કેસરીયાજી વિતાન દશ્ય-પાડીતાણા

[એન. સી. સોમપુરા]

મળ્ડપોપરિ વિતાન વિધાન—

ક્ષેત્રાર્ધસ્ય પટંશઃ સ્યુરેકોનાષ્ટાસ્યમુચ્યતે ।

કલાસ્યં ક્ષેત્રપટ્તમાને પટાંશેન ચ સંયુતે ॥ ૧૮૨ ॥

અષ્ટાસ્યે પોટશાસ્યશ્ચ ઘૃત્તં કુર્યાત્તદૂર્ધ્વતઃ ।

ઉદયં વિસ્તરાર્ધેન પટ્ટયંશસંવિભાજિતે ॥ ૧૮૩ ॥

ક્ષેત્રના અર્ધના છ ભાગ કરવા તેમાંથી એક ભાગ તગવો. બાકી રહેલા પાંચ ભાગની અષ્ટાંશ, ક્ષેત્રના છ ભાગ કરી તેમાંના પાંચ ભાગ છોડી છઠ્ઠા એક ભાગમાં એક ભાગનો છઠ્ઠો ભાગ ઉમેરવાથી સોળાંશ થાય, મંડપ ઉપર અષ્ટાંશ કરી તેના ઉપર સોળાંશ કરવી, અને પછી ઉપરના ભાગે ગોળાકાર ઘુમ્મટ કરવો અને તે પહોળાઈના અર્ધ ભાગે ગોળાકાર ઊંચો કરવો, તથા તેની ઊંચાઈના સ્પર્ધક (૬૦) ભાગ કરવા, ૧૮૨, ૧૮૩.

કર્ણદર્દરિકાઃ સપ્ત માનેન નિર્ગમોદયૌ ।

રૂપકણ્ઠસ્તુ પચ્ચાંશોદિ માનેનાત્ર નિર્ગમમ્ ॥ ૧૮૪ ॥

વિદ્યાધરૈઃ સમાયુક્તં પોટશાષ્ટ દિવાકરૈઃ ।

જિન સંખ્યામિતૈર્વાપિ દન્તાવલૈ વિરાજિતમ્ ॥ ૧૮૫ ॥

વિદ્યાધરાપૃથુત્વેન સપ્તાંશોનિર્ગમો ભવેત્ ।

તદૂર્ધ્વે ચિત્રરૂપાશ્ચ નર્તિકા નૃત્ય શોભિતા ॥ ૧૮૬ ॥

જગતૂલ્યે તુ ષટ્સાર્ધ દ્વિતીયા ચ પટ્ટમાગિકા ।

તૃતીયા સાર્ધ પચ્ચાશ કોલાણિ ત્રીણિ પંચ વા ॥ ૧૮૭ ॥

મધ્યે વિતાનં કર્તવ્યં ચિત્રવર્ણવિરાજિતમ્ ।

નાટકાદિ કથારૂપસ્વનાકાર વિરાજિતમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

સાત ભાગની કણ્ઠદર્દરિકાઓ કરવી, અને તે નિર્ગમે ઊંચાઈ બરાબર કરવી, પાંચ ભાગનો રૂપકંઠ કરવો અને નીકાળે બે ભાગ રાખવો, સોળ (૧૬), આઠ (૮) અથવા બાર (૧૨) વિદ્યાધરોથી યુક્ત ઘુમ્મટ કરવો અથવા ચોવીશ (૨૪) હાથીઓ વડે વિરાજિત ઘુમ્મટ કરવો, વિદ્યાધરો તેમની પહોળાઈથી સાત ભાગ નીકાળે કરવા અને તેમના ઉપર વિચિત્ર રૂપોને ધારણ કરેલી, નૃત્ય કરતી શોભાયમાન નૃતિકા (નાચ કરતી) દેવાંગનાઓ કરવી, પહેલી જગતૂલ્યા સાડા છ (૬) ભાગની, બીજી છ (૬) ભાગની, તથા ત્રીજી સાડાપાંચ (૫) ભાગની કરવી, ત્રણ અથવા પાંચ ઠોલ કરવા, મંડપની મધ્યમાં વિતાન (અર્ધ ગોળાકાર) કરવો અને તે નાના પ્રકારના ચિત્ર

વિચિત્ર રંગોથી શોભાયમાન તથા નાટકાદિના કથા ભાગોને અનુસરતી, સંગીત કરતી વાદ્યાદિ વગાડતી અને નૃત્ય કરતી આકૃતિવાળી દેવાંગનાઓથી ચિત્રિત કરવાં, ૧૮૪ થી ૧૮૮.

વિતાન વિધાન દ્વિતીય પ્રમાણ

ઉચ્છ્રયં વિસ્તરધેન પટ્પટ્ટિભિ વિમાજિતે ।

કર્ણદર્દરિકા કાર્યા સપ્ત ભાગ પ્રમાણતઃ ॥ ૧૮૯ ॥

રૂપકઠશ્વતુર્ભાગઃ કલા વિદ્યાધર્મ્યુતઃ ।

ગવાલુ શ્વેવ પટ્ટભાગં સાર્ધં પટ્ટ ભાગિકં તથા ॥ ૧૯૦ ॥

પશ્ચભાગં મધ્યેકોલં ચતુઃ સાર્ધં ચતુર્થકમ્ ।

એવં તુ કાર્યેન્નિત્યં વિતાનાનેક મણ્ડિતમ્ ॥ ૧૯૧ ॥

एकादश शतान्येव वितानानां त्रयोदश ।

शुद्ध संघाट मिश्राणि क्षिप्ताक्षिप्तानियानि च ॥ ૧૯૨ ॥

વિતાનાનિ વિચિત્રાણિ વસ્ત્ર ચિત્રાદિ ભેદતઃ ।

સપ્તસુવાનિ લોકેષુ તસ્માદ્ દૃશ્યાનિ લોકતઃ ॥ ૧૯૩ ॥

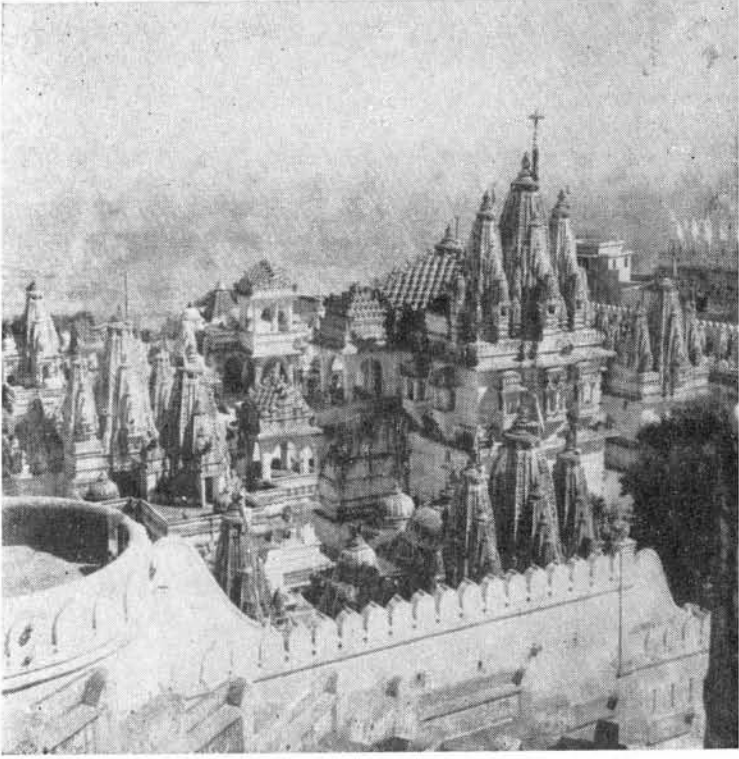
रत्नगर्भं सूर्यकान्ति चन्द्रतारा वितानकम् ।

વિચિત્ર મણ્ડપં જૈન કૃતં તસ્મૈ નમઃ સદા ॥ ૧૯૪ ॥

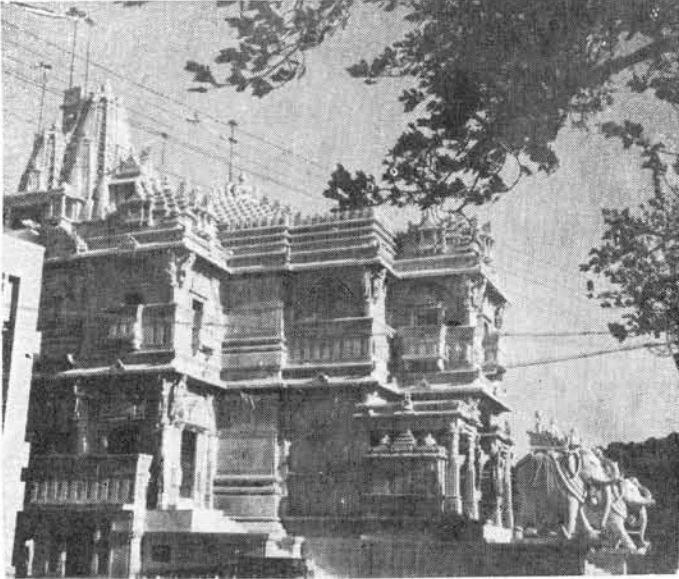
ધુરમટ તેની પહોળાઈના અર્ધ ભાગે લાગે કરવો, તેમાં છાસક (૬૬) ભાગ કરવા, તેમાં સાત (૭) ભાગની કષ્ણદર્દરી, સોળ વિદ્યાધરોથી યુક્ત, ચાર ભાગનો રૂપકંઠ, સાડાછ ભાગનું પહેલું ગવાલું, છ ભાગનું ખીલું ગવાલું, પાંચ ભાગનો ડોલ અને ચોથું ગવાલું સાડા ચાર ભાગનું કરવું, આ રીતે વિતાન મંડિત હમીશાં કરવો.

અનેકવિધ ભેદોને લીધે વિતાનોની સંખ્યા અગિયારસો ને તેર (૧૧૧૩) થાય છે. અને તે શુદ્ધ સંઘાટ, મિશ્રસંઘાટ, એકખીજના સંઘાટો પરસ્પર મેળવી કરેલા છે, ક્ષિપ્ત અને અક્ષિપ્ત નિર્ગમે નીકળતા થશે નહિ. યુક્ત અનેક પ્રકારના કરવામાં આવે છે, નાના પ્રકારના વસ્ત્રાલંકાર અને ચિત્રોના ભેદને લીધે ચિત્ર વિચિત્ર અનેક વિધ વિતાનો થાય છે. સાત લોકમાના દેખાવોથી અલંકૃત કરવામાં આવતા હોવાથી જોતા જ લોકોને આનંદ આપનારા થાય છે, રત્નોથી જડેલા ગર્ભગૃહ સૂર્યના કિરણો જેવી કાન્તિવાળાં ચિત્રો તથા ચંદ્ર અને તારાઓના દેખાવોથી યુક્ત એવો વિતાન વિચિત્ર જૈન મંડપ જેમણે કર્યો હોય તેમને સદાસર્વદા અમારા નમસ્કાર હો. ૧૮૬ થી ૧૯૪.

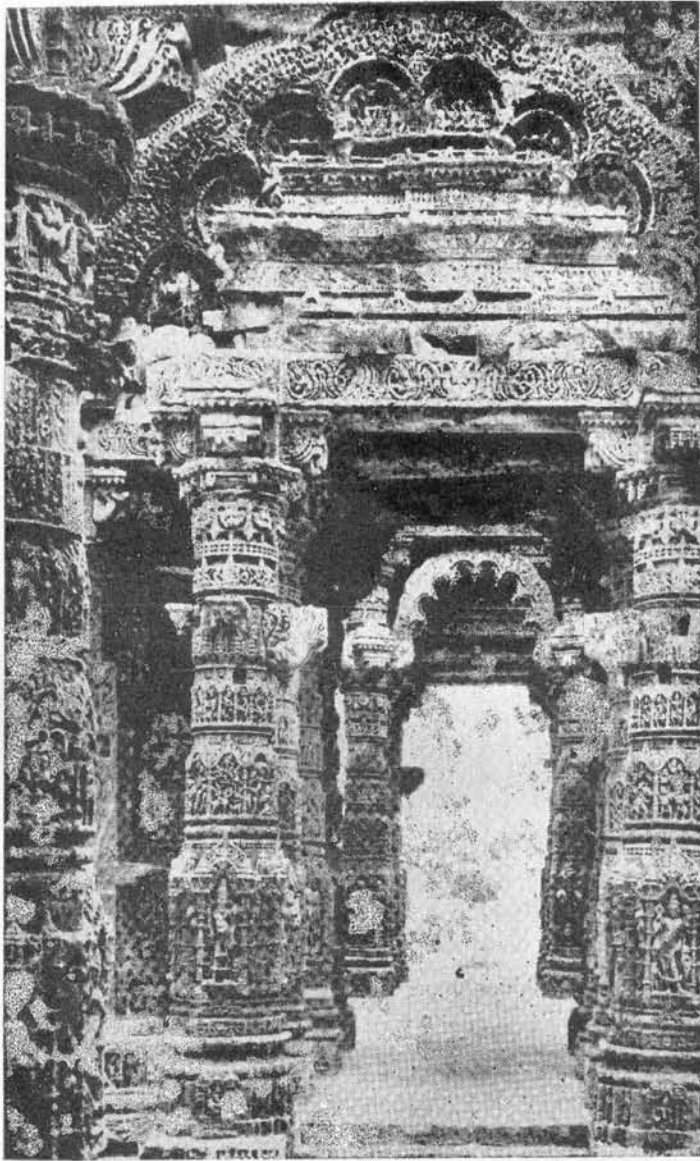

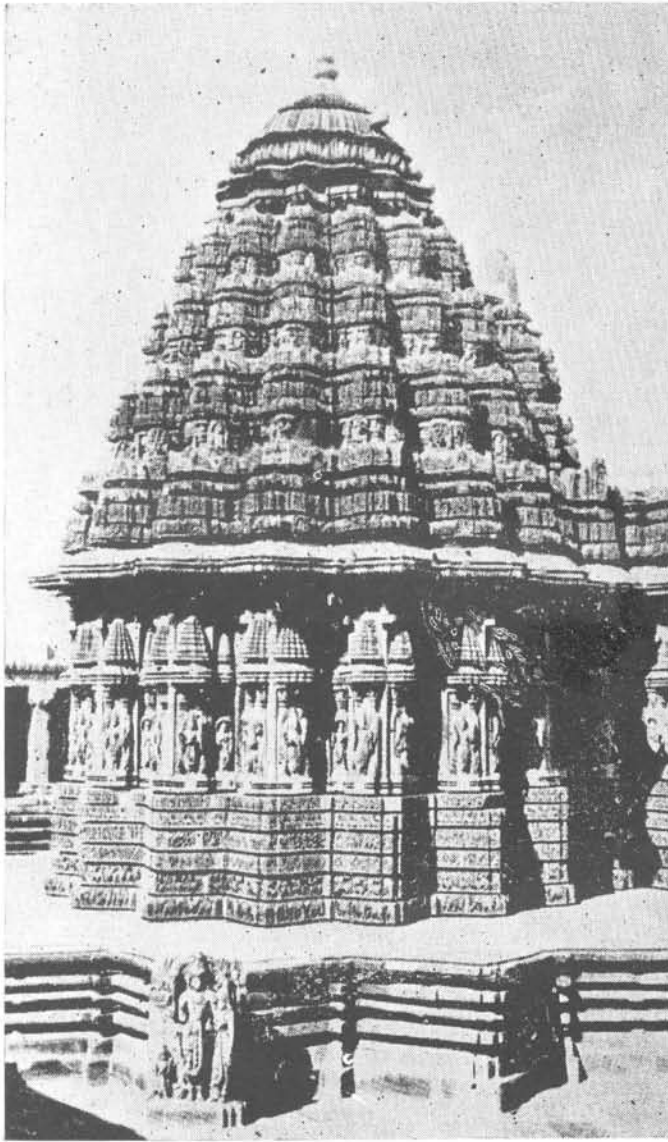
શ્રી સિદ્ધગિરિજીનું વિહંગ દશ્ય—પાલિતાણા.

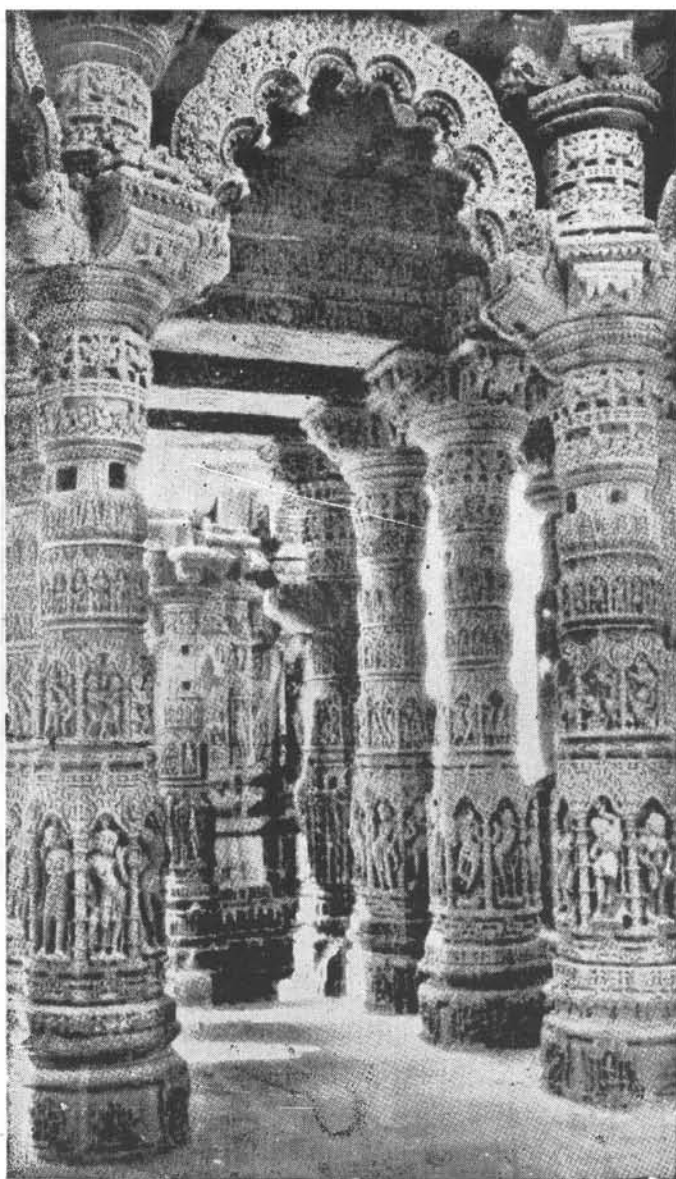
કેસરિયાજીનગર પ્રાસાદનું સાઇડ દર્શન પાલિતાણા [એન. સી. સોમપુરા]

કુંભારિયાજી મંડપ દર્શન-કુંભારિયાજી.

સોમનાથપુરમ કેશવ મંદિર

વિમલ-વસહી મંડપ દર્શન (કુંભારીયાજી)

वितान विधान तृतीय प्रमाणः—

- वृत्तार्धे च समुत्सेद्य विचित्रं परिकल्पयेत् ।
 स्तम्भोदयश्च भक्तव्यश्चाष्टपञ्चाशदंशतः ॥ १९५ ॥
- दर्दरी सप्तभागा च द्विभागाग्रासपट्टिका ।
 पदंत्वन्तरपत्रं च पदभागाद्वि पट्टिका ॥ १९६ ॥
- चिप्पिका चार्ध भागोक्ता स्कन्धः स्यात्सार्ध भागिकः ।
 अन्तः पट्टी चार्ध भागा कर्णवो भाग एव च ॥ १९७ ॥
- चिप्पिका चार्धभागा स्याद् भागार्ध कामरूपिका ।
 निर्गमश्चार्ध भागो हि सपादा चैव चिप्पिका ॥ १९८ ॥
- सपादभागं कर्णकं पादार्ध पट्टिके उमे ।
 त्रिभागः स्कन्ध इत्युक्तः पाद भाग प्रवेशनम् ॥ १९९ ॥
- रूपकण्ठः पञ्चभागोऽर्ध भागान्तर पट्टिका ।
 चिप्पिका चार्ध भागोक्ता कर्णोऽंश उर्ध्व उन्नत ॥ २०० ॥
- पादोनव्यंश रूपाणि कर्णश्चैवार्ध भागिकम् ।
 अन्तः पत्रं भागपादं निर्गतं सार्ध भागिकम् ॥ २०१ ॥
- सप्तभागश्च विस्तारो निर्गमो दशभागिकः ।
 विद्याधरा द्विरष्टांशाः प्रयोक्तव्याः प्रदक्षिणम् ॥ २०२ ॥
- सार्ध षट्कं गजतालु भागार्ध तत्र चिप्पिका ।
 चतुर्भागा भवेत्लूमा भागार्ध कामरूपिका ॥ २०३ ॥
- अन्तःपत्रं पादभागं चिप्पिका द्वयंशनिर्गता ।
 लूमा लूमासमा कार्य्या भागार्ध श्रवणं तथा ॥ २०४ ॥
- प्रथमा स्याद् द्विभागेन द्वितीया षट्भरेव च ।
 सार्ध पञ्चमि स्तृतीया कोलं पञ्चाशमुन्नतम् ॥ २०५ ॥
- एक भागेन वलिका ज्ञेया विस्तारे पिण्डके तथा ।
 द्विभागा च भवेत्लूमा कर्णो भागत एव च ॥ २०६ ॥

પચ્ચસ્તરોદ્ગતં કોલં પૃથુત્વે પચ્ચમાગિક્તમ્ ।

દ્વિ ભાગોક્તા ચ વલિકા સર્વં સ્તરાન્તરેષુ ચ ॥ ૨૦૭ ॥

પદ્મ કોણં ત્રિકોણં ચ કોલાનાં પચ્ચક તથા ।

સમાશૃજ્જોદ્ગતા કલ્પ-સન્ધો સ્યાદ્ ગજતાલુકા ॥ ૨૦૮ ॥

નાગવિદ્યાધરા ઉક્તા મગારાગ્ર સન્ધૌ સમાઃ ।

મૃજ્જે કીર્તિમુખાઃ કાર્યાઃ શાસ્ત્રાપત્રેરલङ્કૃતાઃ ॥ ૨૦૯ ॥

વારિકોક્તા ચ કર્તવ્યાઃ ? ત્રિદ્યાધરો પરિસ્થિતા ।

અષ્ટણોડશ દ્વાદશાઽઽમલંકૃત કોપમા ॥ ૨૧૦ ॥

વિતાન પૃતના અર્ધ ઉચે કરવો, વિચિત્ર કલ્પવો, સ્તંભના ઉપરથી ૫૮ ભાગ કરવા, દર્દરી સાત ભાગ, બે ભાગ આસપદ્મિ, એક ભાગ અન્તરપટ્ટી, એક ભાગ બે પદ્મિકા, ચિપિકા અર્ધ ભાગ, સ્કંધ દોઢ ભાગ, અન્તરપટ્ટી અર્ધ ભાગ, કર્ણુક એક ભાગ, ચિપ્પિકા અર્ધ ભાગ, કામરૂપિકા અર્ધ ભાગ, નીકાળો અર્ધભાગે કરવો, સવા ભાગ ચિપ્પિકા, સવા ભાગ કર્ણુક, અર્ધ ભાગ બે પદ્મિ, ત્રણ ભાગ સ્કંધ, એક ભાગ અંદર કરવો, રૂપકંઠ પાંચ ભાગ, અર્ધ ભાગ અન્તરપટ્ટી, ચિપિકા અર્ધ ભાગ, કર્ણુ અર્ધો ભાગ ઉચે કરવો, પોણા ત્રણ ભાગ રૂપધર, કર્ણુ અર્ધો ભાગ, અન્તર પટ્ટ ૦૧ ભાગ, અર્ધ ભાગે નીકાળો કરવો, સાત ભાગ વિસ્તારે અને દશ ભાગ નીકાળે વિદ્યાધર અષ્ટાંશમાં પ્રદક્ષિણુએ કરવાં, સાડા છ ભાગ ગજતાલુ, અર્ધો ભાગ ચિપ્પિકા, ચાર ભાગ લૂમ, અર્ધો ભાગ કામરૂપિકા, અન્તરપત્ર ૦૧ ભાગ, ચિપ્પિકા બે ભાગ નીકળતી કરવી. લૂમા લૂમા જેવી કરવી, અર્ધો ભાગ શ્રવણ, પ્રથમ સ્યાદ્ બે ભાગ, બીજી છ ભાગ, ત્રીજી સાડા પાંચ ભાગ, કેલ પાંચ ભાગ, એક ભાગ વલિકા વિસ્તારે બાડાઈ જેટલી કરવી, બે ભાગ લૂમ, કર્ણુ એક ભાગ, પાંચ ભાગનો કેલ પાંચમા થરમાં કરવો, બે ભાગ વલિકા, બધા થર એકબીજાના અંતરે કરવા, પદ્મશિલા ત્રિકોણ કરી કેલ કરવાં, સમકક્ષાએ સન્ધિ કરી ગજતાલુયુક્તા કરવા, હાથી વિદ્યાધરા સહિત કરવા, સન્ધિમાં મગારા કરવા, ખુણે આસ (કીર્તિમુખા) કરવાં, શાખા પત્રોથી અલંકૃત કરવા, વારી માર્ગમાં વિદ્યાધરો આઠ, બાર, સોળ ફરતાં કરવા. ૧૬૫ થી ૨૧૦.

અન્ય વિતાન છન્દાધિકાર

સુરસઘ, શુક્રાન્ત, દિવ્યમંડપ, ત્રિકમંડપ, નૃત્યમંડપ અને બલાલુક.

એ દરેક રૂપો પોતપોતાના છન્દ મુજબ કંમે કરવા, દેશબતી કુલ સ્થાન, વણુભેદ એ ભેદને સમસ્ત મંડપોને વિતાન કરવા, વિતાનના અનેક વિધ ભેદો છે, તેની સંખ્યા ૧૧૧૩ છે.

ત્રયોદશાધિકરાત સહસ્ર ચ વિતાનકાઃ

(૧) પદ્મક, (૨) નાભિછન્દ, (૩) સભામાર્ગ, (૪) મન્દારક એ ચતુર્વિધ ભેદ છે.

પદ્મક-વિપ્ર, નાભિછન્દ-ક્ષત્રિય, સભામાર્ગ-વૈશ્ય, મન્દારક-શુદ્ર,

પદ્મક શ્વેત, નાભિછન્દ રક્ત, સભામાર્ગ પિત્ત, અને મન્દારક સર્વવર્ણ વિચિત્ર વર્ણના છે,

પદ્મપત્ર, લુમા, નાગવીથી, પરિજ્ઞમા, કમલબંધ, હાથી, વિદ્યાધરયુક્ત, કીર્તિમુખ, મુખપત્રશાખા, વજ્ર, શંખ, અન્તરપદ્મ, ગજતાલુ, ઉપર લુમા, પ્રવેત, રક્ત, પિત્ત, વલિકાથી શોભાયમાન કદાચ હેમવર્ણ, નભવર્ણ, શ્વેત, લીલા કમલ જેવા વિચિત્ર રંગ યુક્ત ગન્ધર્વ-ગણુ-કિન્નર. વિદ્યાધર ગીત વાગ્ગિત નૃત્ય કરતાં સ્વરૂપ યુક્ત, કેતકી બકુલ, રંભા મુચકુંદ મલ્લિકા, પાટલ, રાજચંપા, નાગકદમ્બ, અશોક પત્ર, નાગ, નાગકેશર, શ્વેત, રક્તકમલ પદ્મપત્ર એવા પુષ્પો અને પત્રોથી અલંકૃત-શુદ્ધ સંઘાટ મિશ્ર સંઘાટ, શુદ્ધ સંઘાટના ચોસઠ ૬૪ ભેદ છે ત્રીશસંઘાટ છત્રીશ, બિજસંઘાટ બસો (૨૦૦) એવા અનેક ભેદ યુક્ત છન્દના વિતાનો છે.

વિતાનના ચાર ભેદ (૧) પદ્મક, (૨) નાભિછન્દ, (૩) સભામાર્ગ, (૪) મન્દારક શુદ્ધ છન્દ પણ થશે અને મિશ્રક છન્દ પણ થાય, એ મિશ્ર થાય, ત્રણ પણ મિશ્ર થાય અને ચાર પણ મિશ્ર થાય, અર્ધમાં સભાછન્દ ઉપર પદ્મછન્દ, સભાછન્દ નીચે ઉપર મન્દારક, પદ્મકમાં લુંળી પણ પદ્માકૃતિ કરવી, સર્વ દેવોને આ છન્દના વિતાન કરવાં, વીતરાગ, વિષ્ણુ અને બ્રહ્માને કરવાં પણ વિશેષે કરીને વીતરાગને અવચ્ચ કરવાં, મન્દારક, સૂર્ય પાર્વતી આદિ દેવીઓને સભામાર્ગ ગણુપતિને, સભામાર્ગ મન્દારક વીતરાગને કરવા, આઠ, બાર, સોળ, ચોવીશ અને ચોસઠ વિદ્યાધરો તથા દેવાંગનાયુક્ત વિતાન કરવા, વાગ્ગિત, નાદ, નાટક નૃત્ય કરતાં રૂપો, હાથી લુગ્મી, પુષ્પ, ચિત્રવિચિત્ર કમલ એ સર્વ રમણિક કરવું.

વિતાન છન્દ-દેવતાનુક્રમ

૧ પદ્મ, ૨ વિકાશ, ૩ અષ્ટપત્ર, ૪ સુકર્ણિક, ૫ છત્ર, ૬ નાગવીઝી, ૭ પુષ્પક, ૮ જમરાવલ્લી આ આઠ પ્રથમ પંક્તિના વિતાનછન્દો શિવને કરવાં,

૧ નાદ્ય, ૨ નાદ્યોદ્ભવ, ૩ શ્રીવત્સ, ૪ માલાધર, ૫ નન્દા, ૬ સૂર્યોદ્ભવ, ૭ ગરૂડ, ૮ વૈષ્ણવ, આ આઠ વિતાન છન્દો વિષ્ણુને કરવાં,

૧ કમલ, ૨ કમલોદ્ભવ, ૩ શંખવત, ૪ મેઘાદર, ૫ મહાપદ્મ, ૬ મહાકાન્ત, ૭ હંસ, ૮ હંસપદ્મ આ આઠ વિતાન છન્દો બ્રહ્માને કરવાં,

૧ ઓંચામ, ૨ ઓંચામાંક, ૩ કિરણ, ૪ ઓંચામાંક, ૫ સર્વસુન્દર, ૬ મેઘચત્ર,
૭ મહાભિમ્બ, ૮ દીપ્ત, આ આઠ વિતાન છન્દો સૂચ્યને કરવાં,

૧ પદ્મનાભ, ૨ સુગંધીર, ૩ સિદ્ધકર્ણ, ૪ પતાકિનમ, ૫ ઘન્ટાનાદ, ૬
મહાનાદ, ૭ તિલક, ૮ સર્વસુન્દરમ,

એ આઠ વિતાન છન્દો પાર્વતી, લક્ષ્મી આદિ દેવીઓને કરવાં,

૧ સલાપદ્મ, ૨ કુંજર, ૩ મેઘરાજ્ય, ૪ મેઘોદ્ભવ, ૫ હર્ષ, ૬ મોહક,
૭ શાન્ત, ૮ વિજય. આ આઠ વિતાન છન્દો ગણપતિને કરવાં.

૧ સલામન્દારક, ૨ રમ્ય, ૩ હર્ષ, ૪ વસંતોદ્ભવ, ૫ વસન્તતિલક, ૬ સૈન્ય,
૭ વિચિત્ર, ૮ ચુડામણિ એ આઠ વિતાન છન્દો વીતરાગ તથા બુદ્ધના પ્રાસાદના
મંડપે કરવા.

૧ કમલોદ્ભવ, ૨ રમ્ય, ૩ વિચિત્ર, ૪ ચિત્રકર્મ, ૫ તારાગણ, ૬ વૃદ્ધિરામ,
૭ સુરચત્ર, ૮ વિમાન, આ આઠ વિતાન છન્દો સર્વ દેવોને કરવાં.

વિતાન છન્દો

૧ તુમ્બિની, ૨ લગ્મિની, ૩ હેલા, ૪ શાન્તા, ૫ મનોરમા, ૬ ગાન્ધારી,
૭ હસ્તિજિન્હા, ૮ નાગાગં, ૯ પુષ્પાવલ્લી, ઉપર કહેલ, લુગ્મનાના નામો છે તે નવે
સુન્દર રૂપ વાળી છે, લુગ્મ સંયુક્ત વિતાન દિવ્ય લાગે છે. મનુષ્ય જેમ આત્મા વગરનો
સી પુરૂષ વગરની તેમ વિતાન લુગ્મ વગરનો શુષ્ક લાગે.

૧ ક્ષિપ્તેતુ તુમ્બિની, ૨ ઉક્ષિપ્તે લગ્મિની, ૩ સમતલે હેલા, ૪ ગજતાલુવૃત્તે
શાન્તા, ૫ મેઘોદ્ભવે મનોરમા, ૬ ગજદંષ્ટાત્કમાના ગાન્ધારી, ૭ વિદ્યાધરે હસ્તિજિન્હા,
૮ ક્ષિપ્તોત્ક્ષિપ્તકે નાગાગં ૯ મન્દારકે પુષ્પાવલી, આ પ્રમાણે અષ્ટલુગ્મ રૂપો બાધવા.

લુગ્મનાધિકાર

૧ તુમ્બિની-પદ્મપત્ર, ૨ લગ્મિની-એકકોલ, ૩ હેલા-એકકોલ, ૪ શાન્તા-ત્રણ
કોલ, ૫ મનોરમા-ચાર કોલ, ૬ ગાન્ધારી-પાંચકોલ, ૭ હસ્તિજિન્હા-એક ગજ
તાલુકે, ૮ નાગાગં-એ ગજ તાલુકે, ૯ પુષ્પાવલ્લી-ત્રિગજતાલુ, વિદ્યાધરે સમ
સૂત્રમાં કરવાં.

વિતાન છન્દ લક્ષણાધિકાર

પદ્યક

ચારસંક્ષેત્રમાં ચાર ભાગ કરી અઠેક ભાગ વેદી કરવી તે આઠ કોણે કરવી,
દિશા અને વિદિશામાં ક્ષોભણા અર્ધા ભાગ આઠ લુગ્મના કમળ આકારની કરવી,
ચુકલી ના ભાગ અધિકાર કમલ આકારનો કરવો, લુગ્મનાના અન્તરમાં વચ્ચે પદ્યકેસર
કરવું. આગળ ગગારા કરવાં બહારકણે તજવા.

વિકાશ-અર્ધા ભાગે ગજતાલુ બહાર કરવું અથ લુગ્મ્યા મુકુલ આઠ કરવી. તુમ્બિકા ચોવીશ કરવી, પરિધમાં પદ્મ પત્રો કરવા.

અષ્ટપત્ર-ગજતાલુ સ્થાને અર્ધ અંદ્ર કમલ આઠ દિશા તથા વિદિશામાં કરવા.

મુકર્ણિક-આઠ કોલ મધ્યે પદ્મભાગ લુગ્મયેન કેળના પુષ્પો અગ્રે આઠ શૃંગ કરવા.

છત્રમ્-મધ્યે છત્ર આઠ લુગ્મ શૃંગાન્તે આઠ કોણ ગોકર્ણ આકાર કોણે કમલદલા કૃતિ.

નાગવીથી-આઠ કોણે બાર શૃંગ કર્ણિકા શૃંગ અન્તરે કરવા, ક્ષોભણમાં નાગબંધ અનેક રીતે કરવાં, ખુણે નાગવીથી આઠ કોલની બહાર.

પુષ્પમ્-આઠ કોલ કરવા પુષ્પક નામ પ્રખ્યાત બણવું.

બ્રમરાવલ્લી-સોળ પદ્માકૃતિ કરવી દેવ અને દાનવને દુર્લભ બ્રમરાવલી બણવી.

નાભ્યમ્-ચોરસ ક્ષેત્રના સોળ ભાગ કરવા, ખુણે રેખા ભાગ ૩ વિકર્ણ ૩ ભાગ અને મધ્યે ચાર ભાગ વૃત કરવું બખ્ખે. અર્ધ અંદ્રાકૃતિ ચારે દિશાએ કરવી વિષ્ણુ વદલલ.

નાભ્યોદ્ભવ-એકભાગતું પરિધ કરવું. બખ્ખે ભાગ દિશામાં અને વિદિશામાં અર્ધ ભાગ.

શ્રીવત્સમ્-પુનઃ ભાગ વધારવા આઠ ભાગ કરવા વિકર્ણ એકભાગ નાભ્યકર્ણ પણ તે મુજબ-પંચનાભ્યં.

માલાધરમ્-આઠભાગ વિસ્તારે અને લંબાઈમાં બારભાગ કરવા, કર્ણરેખા બધા સરખા કરવા. પૂર્વ પશ્ચિમ ચાર ભાગ મધ્યે અકેકકોણે દક્ષિણ ઉત્તર બખ્ખે ભાગ ઉપર નાભિ કરવી, ત્રણ પંક્તિ કરવી અને લુમ્બિકા કરવી.

નન્દાક્ષમ્-બાર ભાગ કરવા, કર્ણ એક ભાગ, વિકર્ણ પણ એક ભાગ ચાર ભાગ કલાંશ વચ્ચે સમતલ કરવું, ચાર ખુણે ચાર એક ગર્ભ વચ્ચે કરવા, દિવ્ય બૂધણ તુમ્બિકા નવ લુમ્બિકા નવનાભ્યં.

સૂર્યોદ્ભવમ્-પૂર્વપ્રમાણે સંખ્યા મુજબ ભાગ કરવાં પૂર્વમાન પ્રમાણે કદપના પંચ ભાગ વિકર્ણ તથા અકેક ભાગ તથા પરમુખ અષ્ટ ભાગ અને ઉપર કર્ણ ચાર ભાગ અને સાત ભાગ અને બાર ભાગ ત્રયોદશનાભ્યં.

ગરુડમ્-સોળ ભાગ અંકિત ક્ષેત્રના કરવા કર્ણે નાભ્યં ચાર ભાગ બહાર બાર ભાગ મધ્યે શ્રી વત્સ કરવું સપ્તદશનાભ્યં.

વૈષ્ણમ્-છન્દના વીશ ભાગ કરવા મધ્યે શ્રીવત્સ ચાર ભાગ શેષ રહેલ ભાગની બહાર પરિધ કરવી. ષોડશનાભ્યાનિ

इति नाभ्यच्छंदोद्भवं वितानाष्टकम्

કમ્બલલમ્-ચાર ચાર ભાગ કરવાં અષ્ટશૃંગ કરવા, છત્ર ત્રણ અઠેક શૃંગ મધ્યે, ત્રણ કૈલ પ્રથક પ્રથક કરવાં પાછળના ભાગમાં હુગ્નિકા ગજતાલુ કર્ણિકા યુક્ત કરવું.

કમ્બલોદ્ધસવમ્-તેના બહાર ફરી આઠશૃંગ કરવા પંક્તિમાં ત્રણકૈલ અને હસ્તિતાલુ કરવું, શંખકુંભીને સૂત્રવેદિત કરવી. ગો કરવું, શંખાવૃત તથા શંખ દરેક શૃંગે લેદિત કરવા.

શંખાવર્તમ્-શંખકુંભી સૂત્રે વેદિત ગોળ બમયુક્ત કરવા શંખાવર્તની જેમ કમે શંખ કરવા. હાસ વૃદ્ધિ અને લેદિત કરવા.

મેઘોદરમ્-કમલ ઉપશેલા બહાર મેઘમાલા બે કરવી, ગજતાલુયુક્ત કૃતિ બલલું અષ્ટધા કમે કરવા.

મહાપદ્મમ્-ઉપર મુજબ મેઘમાલા તણ અષ્ટશૃંગ કરવા સોળ ત્રિકોણે કર્ણિકા કરવી, અને શૃંગ અન્તરે કરવું.

મહાકાન્તમ્-ઉપર મુજબ ત્રિકોણાકાર પાસે કમલ સોળ કરવા, તેની આગળ હુગ્નિ અને આઠ શૃંગ કરવા.

હંસમ્-સોળ અથવા ચોવીશ કમલ કરવા. તે હંસ નામથી વિખ્યાત છે. વિતાન સર્વકામને આપવાવાળો છે.

હંસપક્ષમ્-કોણે પક્ષ, ત્રણ હુગ્નિ, મધ્યે આઠ શૃંગ અને તે ઉપર હુગ્નિ તેણું નામ હંસપક્ષ બાણવું.

इति सभा मार्गोद्भववाष्टवितानानी

વ્યોમ્-આઠ કૌણના છન્દમાં ત્રણ છત્ર કર્ણિકા સહિત વ્યોમ નામથી વિખ્યાત છે. સૂર્યલોકને વિશેષ પ્રિય છે.

વ્યોમાર્કમ્-બે ભાગ વૃદ્ધિ કરવી. ફરતા ચારે કોણે વ્યોમાકૃતિ કરવી. ચાર હુગ્નિ કરવી. વ્યોમાર્ક નામ બાણવું.

સપ્ત મન્દારકે કિરણમ્-છ કૌણના છન્દે ત્રણ છત્ર, કર્ણિકા યુક્ત છ શંખ. તે ૩૫ સાતમંદારકે કહેવાય.

નવ મન્દારકે વ્યોમાક્ષમ્-પહેલા પ્રમાણે છન્દ ફરી વ્યોમ યુક્ત બબેભાગ વધારવા બે ભાગે આઠ વ્યોમ અને આગળ હુગ્નિ કરવી.

અર્ધ સુન્દરમ્-વ્યોમાર્કની બહાર આઠ કમલ કરવા અને તેર કમલ અંદર કરવા.

મેઘચ્છત્રમ્-નવ મંદાર બહાર આઠ મંદાર તો મેઘચ્છત્ર બાણવું સત્તર મંદાર અંદર કરવા.

મહાબિરુખમ્-બહાર સાત મન્દાર અને અંદર બાર મન્દાર કરવા આમ ઓગણીશ મન્દાર યુક્ત સર્વકામને આપનાર થાય છે.

દીપ્તિમ-નવ મન્દાર બહાર અને અંદર સોળ આમ કુલ પચીસ મન્દાર યુક્ત શાંતિ ઇચ્છનારે કરવું.

અઠેક કેમયોગે યુક્તિથી મન્દાર વૃદ્ધિ કરવાથી અનેક શુભ યુક્ત વિતાન નિમોષ થાય.

દેવસ્ય વાહન સ્થાનો

પ્રાસાદ વાહન સ્થાનં કર્તવ્યં ચ ચતુષ્ક્રિકાં ।

एक द्वि त्रि चतुः पंचसप्त पदान्तरे ॥ ૨૧૧ ॥

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, પદના અંતરે પ્રાસાદના દેવતાના વાહન સ્થાન માટે ચોક્કી કરવી. ૨૧૧.

વાહનોદય પ્રમાણ

अर्चायास्तु नवांशेषु पंचषट्पक्ष भागिकः ।

गुह्यनामि स्तनान्तो वा त्रिविधो वाहनोदयः ॥ ૨૧૨ ॥

पादजानु कटि यावदचार्या वाहनस्य च ।

वृषस्य विष्णु भागान्तः सूर्येचाप्यं सकान्तकः ॥ ૨૧૩ ॥

દેવોની મૂર્તિના પગથી શિખા સુધી નવ ભાગે કરવાં તેમાં પાંચ છ અને સાત ભાગ સુધી વાહન ઊંચું કરવું અથવા શુદ્ધભાગ, નાભિ અને વક્ષસ્થલના (સ્તનભાગ) બરાબર વાહનોદય કરવો, એટલે વાહનની દૃષ્ટિની ઊંચાઈ રાખવી. દેવોના ચરણ જાનુ (દીંચણ) અથવા કટિપર્થંત વાહનનો ઉદય કરવો અને મહાદેવના પોઠીયા (વૃષ) નો ઉદય લિંગના વિષ્ણુભાગ એટલે જલાધારી સુધી તથા સૂર્યના વાહનનો ઉદય અંશ (ખલા) સુધી કરવો. ૨૧૧ થી ૨૧૩.

સ્તમ્ભ પ્રતિષ્ઠા

सूर्याधिष्ठित भात्रयं प्रथमतो मध्ये तथा विंशतिः ।

स्तम्भाग्रे शर संख्यया मुनिवरै रुक्तानि धिष्ण्यामि च ॥ ૨૧૪ ॥

स्तम्भाग्रे मरणं भवेद् गृहपतेर्मूले धनार्थक्षयः ।

मध्ये चैव सुखार्थ कीर्तिमतुलां प्राप्नोति कर्चासदा ॥ ૨૧૫ ॥

સૂર્યના મહાન ક્ષયથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધી ગણતરી કરી પ્રથમના ત્રણ (૩) સ્તંભના અગ્ર ભાગમાં વીસ નક્ષત્રો મધ્ય ભાગમાં અભિજિત સહિત, ૫ નક્ષત્રો સ્તંભના મૂળમાં એમ મુનિવરો કહે છે, સ્તંભના અગ્રભાગે આવેલ નક્ષત્રથી સ્વામી મરણ, મૂળમાં આવ્યું હોય તો ધન અને મનોરથનો નાશ, મધ્ય ભાગના નક્ષત્રો સુખ, ધન અતુલ કીર્તિ પ્રાપ્ત કરનાર છે. ૨૧૪, ૨૧૫.

સ્તંભસ્યા રોપણશ્ચ વ્રાતર્મધ્યાધ્યાહ્નકે તથા ।

અન્યથા નિધનં યાતિ કર્તા દૂષણમાપ્નુયાત ॥ ૨૧૬ ॥

સ્તંભનું આરોપણ પ્રાતઃ કાળમાં કે મધ્યાહ્ન કાળમાં કરવું, અને આથી વિપરીત સમયે કરે તો ગૃહપતિનો નાશ થાય અને કર્તા દોષભાગી થાય. ૨૧૬.

ગૃહારંભે વૃષભચક્ર સ્તંભે કૂર્મ

આરંભે વૃષભચક્ર સ્તંભે જ્ઞેયં તુ કૂર્મકમ્ ।

પ્રવેશે કલશચક્ર વાસ્તુચક્ર બુધૈ સ્મૃતમ્ ॥ ૨૧૭ ॥

ગૃહારંભે વૃષભ ચક્ર, સ્તંભ આરોપણ કરતાં કૂર્મ ચક્ર અને પ્રવેશે કલશ ચક્ર જોવું. એમ ત્રણ પ્રકારે વાસ્તુ ચક્ર જોવાનું વિદ્વાનોએ કહેલ છે. ૨૧૭.

-મુદ્ગર્તમાર્તૃ૫૩

કૂર્મ ચક્ર

તિથિસ્તુ પञ્ચગુણિતા કૃતકાદૃશ સંયુતા ।

તથા દ્વાદશ મિશ્રા ચ નવ ભાગેન ભાજિતા ॥ ૨૧૮ ॥

જલે વેદા મુનિશ્વન્દ્ર સ્થલે પञ્ચદ્વયં વસુઃ ।

ત્રિષટ્કનવ ચાકાશે ત્રિવિધ કૂર્મલક્ષણમ્ ॥ ૨૧૯ ॥

જલે લાભ સ્તથા પ્રોક્તઃ સ્થલે હાનિ સ્તથૈવ ચ ।

આકાશે મરણં પ્રોત્કમિદં કૂર્મસ્ય ચક્રકમ્ ॥ ૨૨૦ ॥

જે તિથિ મુદ્ગર્ત વખતે હોય તે તિથિને પાંચથી ગુણવી તેમાં કૃતકા આદિ નક્ષત્ર મુદ્ગર્તના નક્ષત્ર સુધી ગણી અંદર ભેળવવા તેમાં બીજા બાર ભેળવવા, રકમ આવે તેને નવે ભાગવા, શેષમાં ૧-૪-૭ રહેતો જલસ્થાને, ૫, ૨ અને ૮ શેષ રહેતો પૃથ્વી ઉપર, ૩, ૬ અને ૯ શેષ રહેતો આકાશમાં કૂર્મ જાણવો, જલસ્થાને કૂર્મ હોય તો લાભ, પૃથ્વી ઉપર હોય તો હાનિ અને આકાશમાં હોય તો મૃત્યુ આ પ્રમાણે કૂર્મ ચક્રનું ફલ છે. સ્તંભ સ્થાપના અવશ્ય જોવું. ૨૧૮ થી ૨૨૦.

સ્તંભોચ્છાય મુદ્ગર્ત

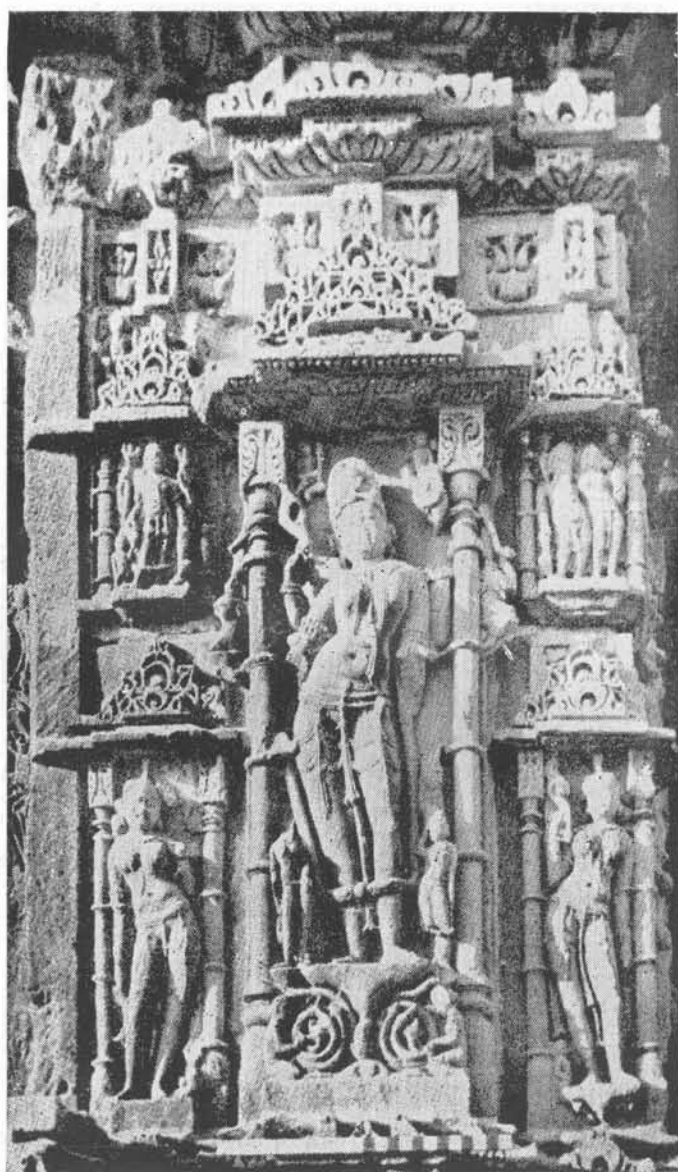
સૂત્ર મિત્તિ શિલાન્યાસ, સ્તંભસ્યારોપણસદા ।

પૂર્વ દક્ષિણયોર્મધ્યે, કુર્યાદિત્યાહ કશ્યપઃ ॥ ૨૨૧ ॥

સૂત્રપાત, મિતિમયન, શિલાન્યાસ, અને સ્તંભોચ્છાય. આ સર્વ કાર્યો હંમેશાં આગ્નેયકોણથી શરૂ કરવાં આમ કશ્યપ ઋષિ કહે છે. ૨૨૧.

સોમનાથપુરમ કેશવ મંદિર દેવી.

મોઢેરા મહોવર રૂપદર્શન

શાર્દૂધર મત

પ્રાસાદેષુ ચ હર્મ્યેષુ મેહેષ્વન્યેષુ સર્વદા ।

આગ્રેયાં પ્રથમ સ્તમ્ભ-સ્થાપયેદ્ વિધિનાત્તતઃ ॥ ૨૨૨ ॥

પ્રાસાદો હવેલીઓ અને બીજા ગૃહોમાં હંમેશાં પ્રથમ સ્તંભ આગ્નેયી દિશામાં સ્થાપન કરવો. સ્તંભરોપણ સામાન્ય દિન શુદ્ધિ અને સ્તંભચક્ર જોડાને કરવું જોઈએ. ૨૨૨.

પટ્ટકારોપણ મુદૂર્ત

પ્રાસાદ અથવા ગૃહમાં પાટ અથવા મોભ સ્થાપવાનું મુદૂર્ત પંચાંગ શુદ્ધિ જોડાને આપવું. કર્તાને ચંદ્રબલ જોડું અને મોભ પાટમાં મોભ ચક્ર જોડું, દિન નક્ષત્ર શુભ સ્થાને આવતું હોય તે દિવસે શુભ ચોઘડીયે પટ્ટકારોપણ કરવું.

પદ્મશિલા-શુકનાશ પ્રાસાદ પુરુષ નિવેશન મુદૂર્તો

પદ્મશિલા શુકનાશ અને પ્રાસાદપુરુષ સ્થાપન મુદૂર્તો સૂત્રપાતાદિ મુદૂર્તોમાં જણાવેલ દોષો તણ પંચાંગ શુદ્ધિમાં કરવાં, લગ્નને સારૂ મહી શકતું હોય તો લગ્નમાં અન્યથા શુભ ચોઘડીયામાં અથવા વિજય મુદૂર્તમાં પણ એ મુદૂર્તો કરી શકાય છે.

કૂર્મચક્ર તથા સ્તંભચક્ર જોડું શુભ મુદૂર્તો, ચંદ્ર તારાબલ જોડું, શુભદિને, ગણેશ, ચંડી, દિક્પાલ, વાસ્તુ આદિ પૂજન કરી સ્તમ્ભ સ્થાપિત કરવો,

પાટ ચક્ર					સ્તંભ ચક્ર	
૩	૫	૮	૮	૩	નેષ્ટ	૩ અગ્ર
નેષ્ટ	ઐષ્ટ	ઐષ્ટ	નેષ્ટ	ઐષ્ટ	ઐષ્ટ	૨૦ મધ્યમાં
					નેષ્ટ	૩ મૂલમાં

પાટ મોમ ચક્ર

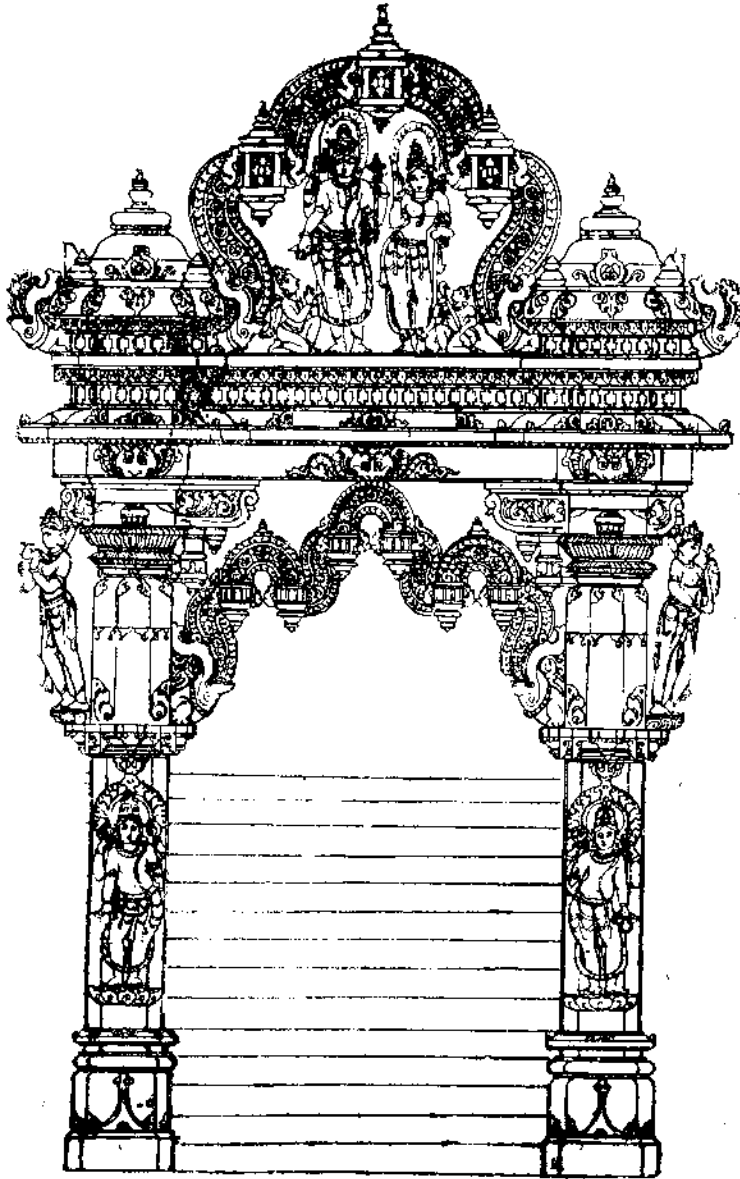
મૂલે મોમે ત્રિક્ષે ગૃહપતિ મરણં પશ્ચગર્ભે સુસ્વં સ્યાત્ ।

મધ્યેચૈવાષ્ટ ક્ષણ ધનસુત સુસ્વદં પુચ્છકેચાષ્ટ દ્વાનિઃ ॥ ૨૨૩ ॥

પશ્ચાદગ્રે ત્રિમાનિ ગૃહપતિ સુસ્વદં માગ્ય પુત્રાર્વિદં સ્યાત્ ।

દ્યૌદિયં ચ ક્ષણં યદિ વિદ્યુદિનં મં મોમચક્રં વિલોક્યમ્ ॥ ૨૨૪ ॥

સૂર્યના મહાનક્ષત્રથી અંદ્રના નક્ષત્ર સુધી ગણતરી કરી. ત્રણ નક્ષત્રો મોલના મૂલમાં અશુભ અને તે ગૃહપતિનું મૃત્યુ કરે, ગર્ભમાં પાંચ મૂકવા તે સુખ, મધ્યમાં આઠ મૂકવા તે ધન-પુત્ર આદિ સુખ આપનાર, પૂછડે આઠ નક્ષત્રો હાનિકર, પાછળ ત્રણ નક્ષત્રો સુખ આપનાર અને ભાગ્ય તથા પુત્રની વૃદ્ધિ કરનાર જાણવા, આ પ્રમાણે પાટ મોમચક્ર એકજ છે. તેમ વિદ્વાનોએ જાણવું. ૨૨૩, ૨૨૪.

પ્રવેશ દ્વાર

પશ્ચતોરણ હિન્દોલકા વિધાન

વિશ્વકર્મોવાચ—

તોરણાં પશ્ચધાવત્સ પશ્ચહિન્દોલકાઃ સ્મૃતાઃ ।
 મઠા સપ્તૈવ સમ્પ્રોક્તા રથાશ્વનવ સહસ્રયયા ॥ ૨૨૫ ॥
 એકૈકસ્ય યથાન્યાયં કથયે તવ સામ્પ્રતમ્ ।
 મકરધ્વજ સ્તથા પ્રોક્તસ્તોરણઃ પશ્ચમસ્તથા ॥ ૨૨૬ ॥
 એકૈકસ્ય તથા મેદાઃ કથમિષ્યામ્યનુક્રમાત્ ।
 પીઠં પ્રાસાદ પીઠસ્ય કિશ્ચિન્ન્યુનં તુ કારયેત્ ॥ ૨૨૭ ॥
 પટ્ટં પટ્ટાનુ સારેણ પટ્ટં દધાતુ તોરણે ।
 પાદોન દ્વયંશકં પીઠં ભાગેનૈકેન કુમ્ભિકા ॥ ૨૨૮ ॥
 તદુર્ધ્વે તુ વિધાતવ્યઃ સ્તમ્ભઃ પશ્ચાશ્લોદયઃ ।
 ભાગાર્ધં ભરણં ચૈવશિરઃ પાદોન ભાગિકમ્ ॥ ૨૨૯ ॥
 પાદોનદ્વયંશા ગડવી શિરોઞ્જાલસ્તુ પૂર્વવત્ ।
 એક ભાગં તથા પટ્ટં તદુર્ધ્વં કૂટ છાદયકમ્ ॥ ૨૩૦ ॥
 તિલકં સ્તમ્ભગર્ભે સ્યાન્ મકારો દિક્ષુચોક્તતઃ ।
 તિલ્લાસ્તિસ્રસ્તથા કાર્યાં હલ્લિકા ચલણૈર્યુતા ॥ ૨૩૧ ॥
 સદાશિવં મધ્યદેશે બ્રહ્માવિષ્ણુ યામ્યોત્તરે ।
 તદુર્ધ્વે ક્ષણોદ્રવા! (ક્ષોમણા) કાર્યાં હલ્લિકાનામલહકૃતિ ॥ ૨૩૨ ॥
 ઉત્તંગ નામવિરુદ્ધાતં તોરણં પ્રથમવિદુઃ ॥ ૨૩૩ ॥

इति उत्तंग ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે-હે વત્સ હિન્દોલકા તોરણ પાંચ જાતનાં જાણવાં, મઠ સાત પ્રકારનાં જાણવાં. રથાની નવ સંખ્યા જાણવી. હમણા અકેક ન્યાયે કરીને કહું છું, મકરધ્વજ આદિ પાંચ તોરણ જાણવાં, અકેકના બેઠ અનુક્રમે કહું છું. મંડપની પીઠ. પ્રાસાદમાને કરવી, જરાપણ બોલી વધતી નહિ કરવી, પાટ પાટની સાથે સમસૂત્રમાં કરવાં, પાટની નીચે તોરણ કરવાં, પોણા બે ભાગની કુંભી પીઠ ઉપર કરવી. તેના ઉપર પાંચ ભાગનો સ્તંભ કરવો. અર્ધા ભાગનું ભરણું, એક ભાગનું શરૂ કરવું, સૂત્રા બે ભાગની ગડવી (કેરી) કરવી, તેના ઉપર પૂર્વવત શરૂ કરવું, એક ભાગનો પાટ કરવો તેના ઉપર છાદ તથા કૂટ કરવાં, તિલક સ્તંભગર્ભે ત્રણ ત્રણ ભાગના ચાર દિશાએ ઉત્તત કરવાં.

ઈલિકા બળેલી કરવી, મધ્યે સદાશિવ, દક્ષિણે પ્રહ્લા, ઉત્તરે વિષ્ણુ સ્થાપવા, (૩૫મી જમણી બાજુ) તેના ઉપર ક્ષોભણ કરવા, ઈલિકા અલંકૃત કરવી, ઉત્તરના નામનું વિખ્યાત તોરણ પ્રથમ બાણવું. ૨૨૫ થી ૨૩૩. ઇતિ ઉત્તરના

તદ્રુપાકારાદગ્રે તુ યુગ્માકારૈ દ્વિતીયકઃ ।

માલાધર સ્તદાનામ તોરણથ દ્વિતીયકઃ ॥ ૨૩૪ ॥

इति मालाधर ॥

તેની ઉપર આગળ યુગ્માકાર બીજો આકાર કરવાથી બીજુ માલાધર નામનું તોરણ બાણવું. ૨૩૪.

तस्योपरि पदानि ? च चतुष्काकार संस्थितम् ।

પૂર્વાપર યામ્યોત્તરે ફલિકાશ્ચ ચતુર્દિશમ ॥ ૨૩૫ ॥

इति विचित्रम् ॥

તેની ઉપર એક ભાગ વધારવો ચારસ આકારે કરવું પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ ચારે દિશાએ ઈલિકા કરવી. ૨૩૫.

स्तम्भोमय पश्चोतु मत्तावरण वेष्टितौ ।

ચિત્રરૂપં સદાનામ કર્તવ્યં તોરણં શુભમ ॥ ૨૩૬ ॥

इति चित्ररूपकम् ॥

સ્તંભની બાજુમાં મત્તાવરણ વેષ્ટિત કરવાથી ચિત્રરૂપ નામનું તોરણ સદા શુભ બાણવું. ૨૩૬

षड्भिः स्तम्भैस्तु रूपाढ्यै मत्तावरण वेष्टितैः ।

મકરધ્વજ નામા તુ તોરણં ત્રિપુરાન્તકે ॥ ૨૩૭ ॥

इति मकरध्वजा ॥ पञ्चतोरण ॥

છ સ્તંભે સુંદર મત્તાવરણ વેષ્ટિત ત્રિપુરાનિ ને વલ્લભ એવું મકરધ્વજ નામનું તોરણ બાણવું. ૨૩૭.

उत्तुङ्गस्य च संस्थाने दारु पट्टमधः शिरम् ।

મહોત્સવં તુ તન્નામ કાર્યં હિંદોલકં તથા ॥ ૨૩૮ ॥

इति महोत्सवः ॥

મહોત્સવો વસન્તશ્ચ ક્રીડામણિઃ શ્રિયોદમવઃ ।

મકરપતાકોદ મવો હિન્દોલઃ પશ્ચમસ્થા ॥ ૨૩૯ ॥

મહોત્સવસ્ય સંસ્થાને અર્ધે શીર્ષે સમુન્નતમ્ ।

પશ્ચસ્તમ્ભૌ ચ પ્રત્યેક મિલ્લિકાતિલકાન્વિતૌ ॥ ૨૪૦ ॥

एकस्मिन्ब्रह्मलोकश्च विष्णुलोको द्वितीयके ।

शिव लोकस्तदूर्ध्वे तु वसन्तो नाम नामतु ॥ २४१ ॥

इति वसन्तः ॥

મહોત્સવ, વસન્ત, ક્રીડામણિ, શ્રિયોદ્ભવ, મકરપતાકા એ પાંચ હિંદોલક નોરણ જાણવાં, મહોત્સવ સ્થળે અર્ધશિર્ષઉન્નત કરવાં, બાબુના સ્તંભો પ્રત્યેક મિલ્લિકા અને તિલક યુક્ત કરવાં એક બ્રહ્મલોકે, બીજા વિષ્ણુલોકે અને ત્રીજા શિવલોકે ઉપર વસન્તો નામ જાણવું. ૨૪૦ થી ૨૪૧.

पक्षयो द्वे चतुष्के च कर्तव्ये तत्समोन्नते ।

ક્રીડા મણિસ્તુનાંમ્ના વૈ મત્તાવરણ વેષ્ટિતઃ ॥ ૨૪૨ ॥

इति क्रिडामणिः ॥

બાબુમાં બે બે એટલે ચાર કરવાથી તેનાથી ઉન્નત થાય. ક્રીડામણિ નામ મત્તાવરણ વેષ્ટિત કરવું. ૨૪૨.

द्वि भूमिका चतुष्पयुक्ता मध्ये कुर्यात्रिभूमिकाम् ।

શ્રિયોદ્ભવસ્તદા નામ કાર્યો હિન્દોલક સ્તથા ॥ ૨૪૩ ॥

इति श्रियाद्भवः ॥

चतुर श्रीकृते क्षेत्रे पद्मेकं विमाजितम् ।

સીમા સુત્રે નિર્મતા ચ સ્વર્ય સ્તમ્ભૈ દ્વિ ભૂમિકા ॥ ૨૪૪ ॥

तदूर्ध्वे च चतुः स्तम्भा भूमिकाभिरलङ्कृताः ।

પશ્ચસંવરણાદયં ચ મધ્યે હિન્દોલકં મથેત્ ॥

મકરપતાકોદ્ભવં કર્તવ્યં ચ મહેશ્વરે ॥ ૨૪૫ ॥

इति मकरपताकाः ॥

ચોરસક્ષેત્રને એકપદે ભાગવા. બારેબાર બારસ્તંભ ઉપર બે ભૂમિ કરવી તેના ઉપર ચાર સ્તંભ અલંકૃત ચોડી કરવી, પંચધા સંવરણા કરવી અને મધ્યે તોરણ કરવાં, મકરપતાકા નામ જાણવું તે મહેશ્વરને કરવું. ૨૪૨ થી ૨૪૫.

મળદ્યોર્ધ્વે સંવરણા વિધાન

विश्वकर्मावाच—

सम्बरणाः प्रक्ष्यामि यथोक्ता पूर्वमेव हि ।

તાસાં નામાનુક્રમં ચ કથયામિ સમાસતઃ ॥ ૨૪૬ ॥

પુષ્પિકા નન્દિની ચૈવ દશાક્ષા દેવસુન્દરી ।
 કુલતિલકા રમ્યા ચ ઉદ્ગિન્ના ચ નારાયણી ॥ ૨૪૭ ॥
 નલિકા ચમ્પકા ચૈવ પદ્મારુચ્યા ચ સમુદ્ભવા ।
 ત્રિદશા દેવગાન્ધારી રત્નગર્ભા ચુડામણિઃ ॥ ૨૪૮ ॥
 હેમકૂટા ચિત્રકૂટા હિમારુચ્યા ગન્ધમાદની ।
 મેરુ કૂટોદ્ભવા રુચાતા સહસ્રયાપશ્ચ વિંશતિ ॥ ૨૪૯ ॥

હવે હું પહેલા સંવરણના યથોચિત નામ કહું છું. ૧ પુષ્પિકા, ૨ નન્દિની, ૩ દશાક્ષ, ૪ દેવસુન્દરી, ૫ કુલતિલકા ૬ રમ્યા, ૭ ઉદ્ગિન્ના, ૮ નારાયણી, ૯ નલિકા, ૧૦ ચમ્પકા, ૧૧ પદ્મારુચ્યા, ૧૨ સમુદ્ભવા, ૧૩ ત્રિદશા, ૧૪ દેવગાન્ધારી, ૧૫ રત્નગર્ભા, ૧૬ ચુડામણિ, ૧૭ હેમકૂટ, ૧૮ ચિત્રકૂટા, ૧૯ હિમા, ૨૦ ગન્ધમાદની, ૨૧ મન્દરા, ૨૨ મેદિની, ૨૩ કૈલાસા, ૨૪ રત્નમાલા, ૨૫ મેરૂકૂટા એમ પચીસ સંવરણા બાણવી. ૨૪૬ થી ૨૪૯.

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ સંવર્ણમાનમુત્તમમ્ ।
 એક હસ્તાદિતઃ કૃત્વા યાવદ્ધ સ્તશતાર્દકમ્ ॥ ૨૫૦ ॥
 પ્રથમા પશ્ચઘંટા ચ દ્વિતીયા નવઘંટિકા ।
 તાવચ્ચ ચતુરોઽવૃદ્ધિ-ર્યાવેદકોત્તરં શતમ્ ॥ ૨૫૧ ॥
 પશ્ચવિંશતિરિત્યુક્તા વિ ભક્તિ ભાગાં સહસ્રયયા ।
 વિભક્તિ સપ્ત ભાગાઘા યાવદ્ વેદોત્તરં શતમ્ ॥ ૨૫૨ ॥
 તદનન્તરં વૃદ્ધિશ્ચ ચતુર્માળા યથોત્તરમ્ ।
 ચતુર્ઘટોદ્ભવ વૃદ્ધિઃ સંરુચ્યા ભેદેશ્ચ નામતઃ ॥ ૨૫૩ ॥

કૈલાસારત્નસમ્ભવા ।

હવે હું ઉત્તમ માનની સંવરણના લક્ષણ કહું છું. તે એક હસ્તથી પચાસ હસ્ત સુધીના મંડપાદિને કરવી, પ્રથમ સંવરણ પાંચ ઘંટા, દ્વિતીય નવઘંટાની સંવરણ, આ રીતે ચાર ચાર વૃદ્ધિ એકસો એક ઘંટા સુધી કરવી, તે ભાગ અને વિભક્તિથી પચીસ સંવરણા બાણવી, વિભક્તિ ભાગ સંખ્યા પહેલા આઠ ભાગની સંવરણાથી, એકસો ચાર ભાગ સુધીની એમ પચીસ સંવરણા, ચાર ચાર ભાગની વૃદ્ધિ કરતાં જુનું, વિભક્તિ ભાગ કેમથી અને ચાર ચાર ઘંટા વૃદ્ધિ ભેદે કરીને પચીસ નામ કહેલ થાય. ૨૫૦ થી ૨૫૩.

ચતુર સ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે અષ્ટ ભાગ વિભાજિતે ।

ભાગૌ દ્વૌ રથિકા કાર્યા ચતુર્દિક્ષુ વ્યસ્થિતા ॥ ૨૫૪ ॥

કર્ણે ઘંટિકા દ્વિભાગા તદધાઃ કૂટકોણતઃ ।

મૂલ ઘંટાત્રયા ચતુર ભાગા ભાગૈક કલશં ભવેત્ ॥ ૨૫૫ ॥

ઉદયં ચ પ્રવક્ષ્યામિ ભાગાશ્ચત્વાર એવ ચ ।

છાયોઙ્ગમાસ્તર કૂટઃ તદૂર્ધે ઘંટિકા ભવેત્ ॥ ૨૫૬ ॥

ચોરસ ક્ષેત્રના આઠ વિભાગ કરવા, તેમાં ગર્ભે મધ્યમાં બે બે ભાગની રથિકા (ભદ્ર) કરવું, રેખા ત્રણ ત્રણ ભાગની, આ રીતે ચારે બાજુ વિભાગની વ્યવસ્થા કરવી. રેખાએ બે ભાગની ઘંટીકા પહોળી અને તેની નીચે ખુણે કૂટ કરવાં, સર્વોપરિ-મૂલઘંટા ત્રણ ભાગની (કૂટસાથે ચાર ભાગ) પહોળી અને તે ઉપર એક પહોળો કલશ કરવો. આ તલ વિભાગ કહ્યા છે, હવે ઉદય ચાર ભાગનો કરવાનો રહ્યો છે, પ્રત્યેક ઘંટા નીચે છાજલી, તે ઉપર કૂટ, કૂટઉપર ઘંટીકા ઉદ્ગમ (દોઢીયો) કરવો, તે કૂટ ઉપર ઘંટીકા કરવી. ૨૫૪ થી ૨૫૬.

તદ્રૂપા ભદ્રઙ્ગટા ચ ચતુષ્કૂટા વધસ્તથા ।

સિંહ સ્થાનં કર્ણ ? ગર્ભઙ્ગટા ઉરુઙ્ગટા તદૂર્ધેત ॥ ૨૫૭ ॥

ગર્ભ મૂલોદ્ગમે કાર્યા રથિકા દ્વયંશ વિસ્તરા ।

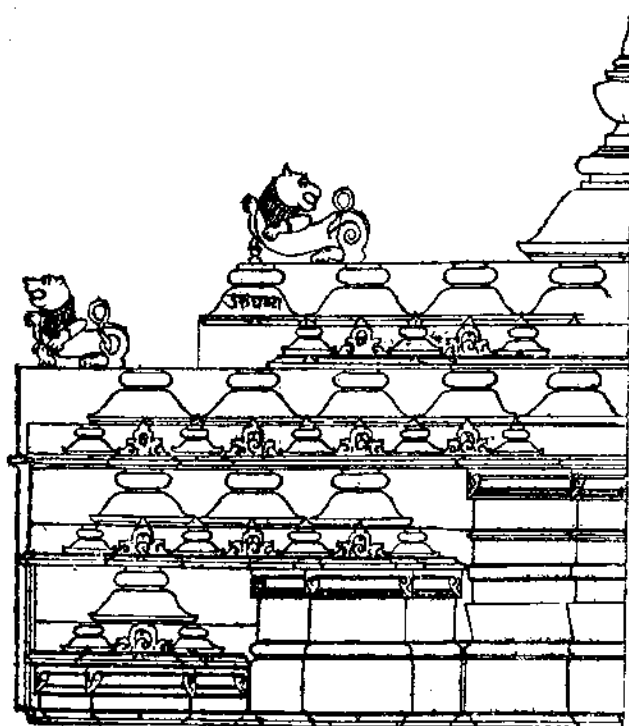
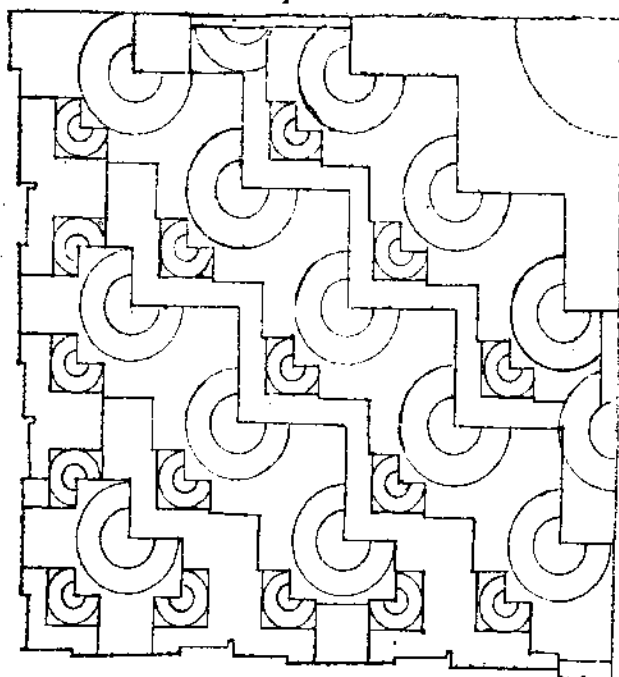
ભાગોદયે છાયોદ્ગમં કૂટા વૈ સર્વ કામદા ॥ ૨૫૮ ॥

તદૂર્ધે ચ ચતુઃકર્ણે ભાગોચ્છ્રયા ચ ઘંટિકા ।

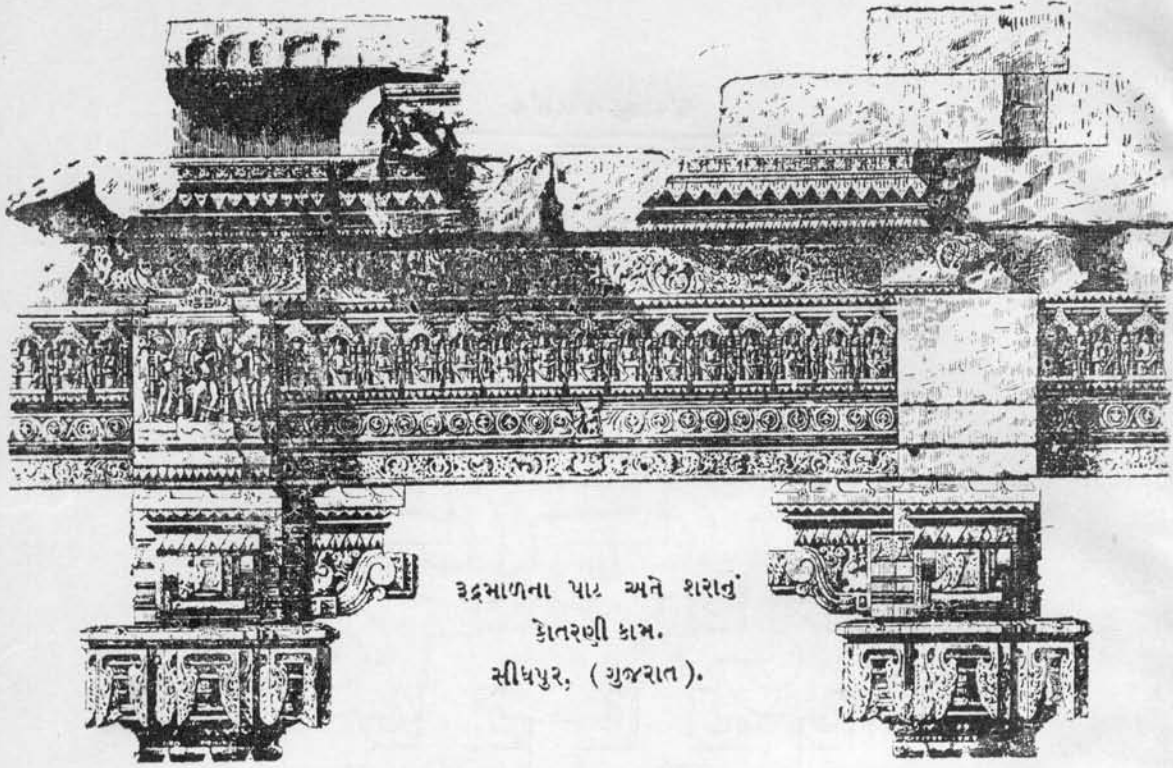
તસ્યોપરિ મૂલઘંટા ચતુષ્કોણે ચતુષ્કૂટ ॥ ૨૫૯ ॥

તેજ રૂપની છાજલી દોઢીયાના રૂપની સર્વોપરી ભદ્રઘંટા કરવી. તેની નીચે ચારે કોણમાં કૂટ કરવા, ગર્ભની ઘંટા (જે સંખ્યામાં ગણવામાં આવતી નથી) તેને ઉદ્ગંટા કહેવામાં આવે છે તે ઉપર સિંહનું સ્થાન રાખવું (સિંહ બેસાડવા). મૂળગર્ભ ઉપર જંઘાએ રથિકાભદ્રે બે બે ભાગના પહોળા દોઢીયા ઉદ્ગમ કરવાં (ખુણા પર), એક ભાગની ઊંચાઈમાં છાજલી ઉદ્ગમ દોઢીયો અને કૂટ મૂકવા, તે સર્વ કામનાના ફલપ્રદ બનવા, તે ઉપર ચારે ખુણે ઘંટિકા એકેક ભાગની ઉંચી કરવી. તે ઉપર સર્વોપરિ મૂલઘંટા કરવા તેના ચારે ખુણે ચાર કૂટ કરવા (જો કે આ કૂટ ગણતરીમાં લેવાતાં નથી) ૨૫૭ થી ૨૫૯.

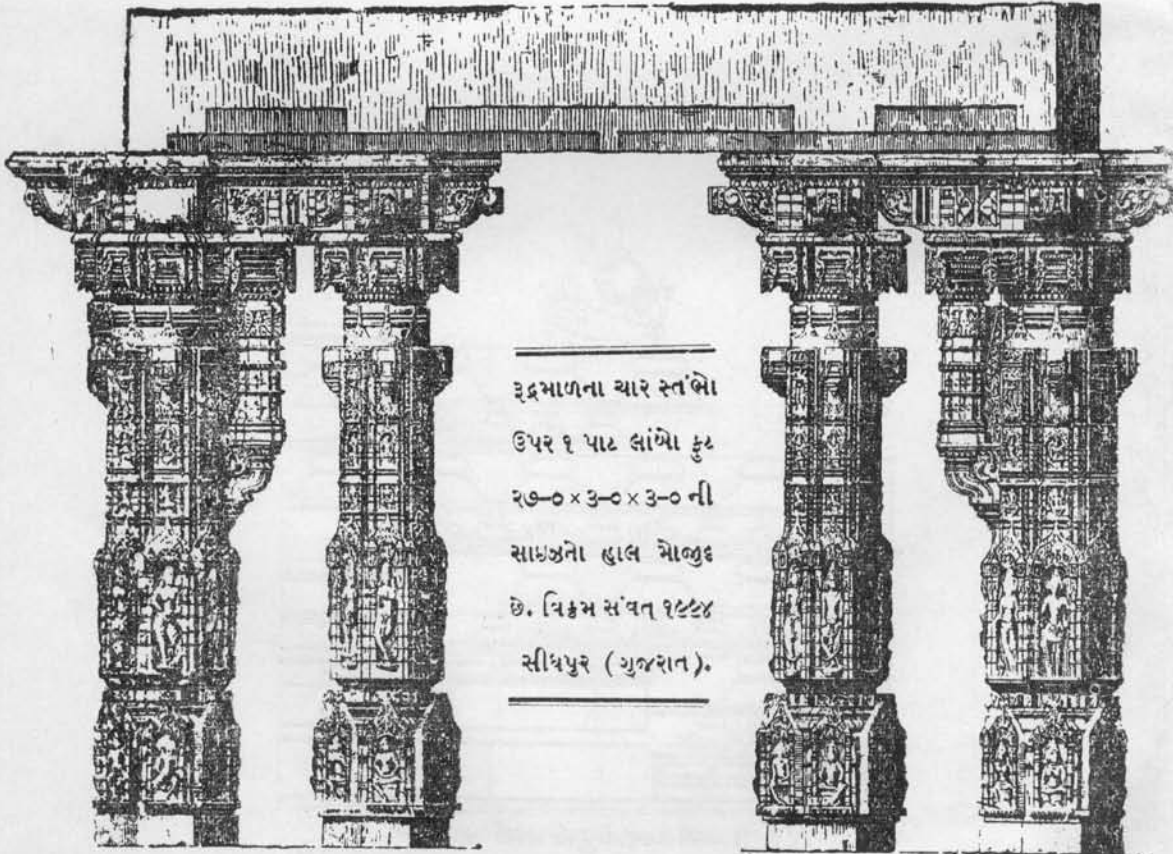
संवरण तालिका

३३ बाभी राजा की पुत्री संवर्ण पद्धति-शैली.
मुद्राङ्कन ओ. रमणी.

૩૬માળના પાટ અને શરાતું
કોતરણી કામ.
સીધપુર, (ગુજરાત).

૩૬માળના ચાર સ્તંભો
ઉપર ૧ પાટ લાંબો કુટ
૨૭-૦ x ૩-૦ x ૩-૦ ની
સામઝનો હાલ મોબુદ
છે. વિક્રમ સંવત ૧૯૮૪
સીધપુર (ગુજરાત).

કૂટોર્ધ્વે ત્રિભાગાયામે મૂલઘન્ટા સાદ્ધોદયા ।
 સિંહ વૈ ઉદ્ગમોર્ધ્વે તુ ઉરુઘન્ટા માગોપરિ ॥ ૨૬૦ ॥
 તદુ પરિ સિંહ સ્થાનં માગૈકં ચ વિનિર્ગતમ્ ।
 સિંહ વિદ્યાધર યશ્નં-સિંહગજૈશ્ચતુર્દિશિ ॥ ૨૬૧ ॥
 અષ્ટસિંહેઃ પશ્ચઘન્ટૈ કૂટૈરૈવં દ્વિરષ્ટભિ ।
 ચતુર્ભિ મૂલ કૂટાશ્ચ પુષ્પિકાનામ નામત ॥ ૨૬૨ ॥

इति पुष्पिका प्रथमा संवरणाः ॥

મધ્યમાં મૂળઘન્ટા ચારઠોણમાં ફૂટ ઉપર ત્રણ ભાગ પહોળી અને દોઢ ભાગ ઊંચી (મૂલઘન્ટા) કરવી, દોઢીયા ઉપર ઉડ્ઘન્ટાના ભાગ ઉપર સિંહ ચારે તરફ મધ્યગભે એસાડવા, જંઘામાં સિંહ, વિદ્યાધરો અને ચક્ષુના રૂપ કરવાં. ચારે તરફ ઉપર ચારે ગભે સિંહ અને હસ્તીના રૂપ કરવા (ઉડ્ઘન્ટા ઉપર) આ રીતે આઠ ભાગની સંવરણા આઠ સિંહ, પાંચ ઘન્ટા અને સોલ ફૂટવાળી મધ્ય મૂલઘન્ટા નીચેના બારફૂટ સાથે આવા પ્રકારની પુષ્પિકા નામની પ્રથમ સંવરણા બાણવી. ૨૬૦, થી ૨૬૨

માતુ માગં ભવેત્ક્ષેત્રે કર્ણો માગત્રયસ્તથા ।
 ષડ્ માગ મદ્ર વિસ્તારે-શ્ચતુર્દિશુ નિયોજયેત્ ॥ ૨૬૩ ॥
 તવજ્ઞકૂટયો મધ્યે તિલકં દ્વયંશ વિસ્તરમ્ ।
 માગોદયં વિદ્યાતવ્યં રૂપસંઘાટ ભૂષિતમ્ ॥ ૨૬૪ ॥
 સિદ્ધ વિદ્યાધરયશ્ન-સિંહગજૈ શ્ચતુર્દિશિઃ ।
 કૂટોપરિ દિ કટશ્ચ મદ્રકર્ણે ચતુર્દિશિ ॥ ૨૬૫ ॥
 કર્ણે ચ કૂટ ઘન્ટા ચ તસ્યોપરિ પુનર્ભવેત્ ।
 અષ્ટ ચત્વારિશ્ચકૂટા મૂલે સ્યુઃ પૂર્વક્તથા ॥ ૨૬૬ ॥
 નવઘન્ટા સમાયુક્તા તદુર્ધ્વે સૂર્ય સિંહકાઃ ।
 નન્દિની નામ વિસ્થાતા કર્તવ્યઃ સર્વ કામદાઃ ॥ ૨૬૭ ॥

इति नन्दिनी नाम द्वितीया संवरणाः ॥

હવે બીજી નન્દિની નામની સંવરણા કહે છે, ક્ષેત્રના બાર ભાગ કરવા, તેમાં દેખા ત્રણ ભાગ અનેઆખું ભદ્ર છ ભાગ કરવું તે રીતે ચારે બાજુ વિભાગ કરવા, જે તવંગ અને ફૂટની વચ્ચે ઉપર તિલક કરવું. તેમાં ઘન્ટિકા જે ભાગ પહોળી કરવી. અને ૩૬

તે ઘંટિકા એક ભાગ ઊંચી કરવી સંવરણા રૂપ અને ઘાટથી શોભિત કરવી. જ'ઘામાં સિદ્ધ વિદ્યાધર અને ચક્ષના રૂપો કરવાં અને ઉપર ગળે સિદ્ધ અને હસ્તીના સ્વરૂપો ઉરઘંટા ઉપર કરવાં, ભદ્રના ખુણે ઉપરાઉપર બે-બે ફૂટ ચારે તરફ કરવા, સંવરણાની રેખાએ છાજલી ઉદ્ગમની બે બાબુ ફૂટ પર ઘંટિકા કરવી તે જ રીતે તે ઉપર ફરી છાજલી અને દોઢીયા પર ઘંટિકા કરવી. આ રીતે ૪૮ અડતાલીશ ફૂટ અને મૂળઘંટા નીચે ચાર પહેલા બુદ્ધા ગણેલ તેમ બાણુબું. ફરતી નવ ઘંટા અને મધ્યે ચારે તરફ ખાર સિદ્ધ કરવા એવા પ્રકારની સર્વ કામના પૂરતાર એવી નન્દિની નામની સંવરણા બાણવી. ૨૬૩, થી ૨૬૭.

કાર્યા તિલક વૃદ્ધિશ્ચ વાવક્ષેત્રં વેદીશ્ચક્રમ્ ।

મણ્ડપદલ નિષ્કાશૈર્મત્તિ ભાગૈસ્તુ કરણના ॥ ૨૬૮ ॥

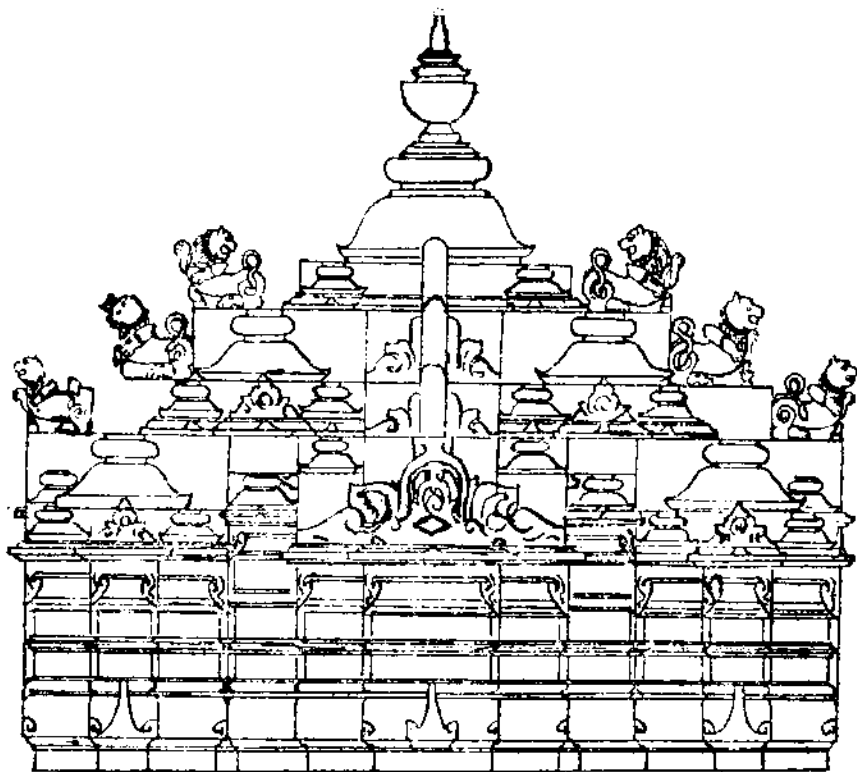
ઋહવ્ દલૈર્મિત્તોદ્મિશ્ચા મણ્ડપક્રમ ભાગતઃ ।

આસાં યુક્તિર્વિધાતવ્યા મેરુકૂટાન્ત કરણના ॥ ૨૬૯ ॥

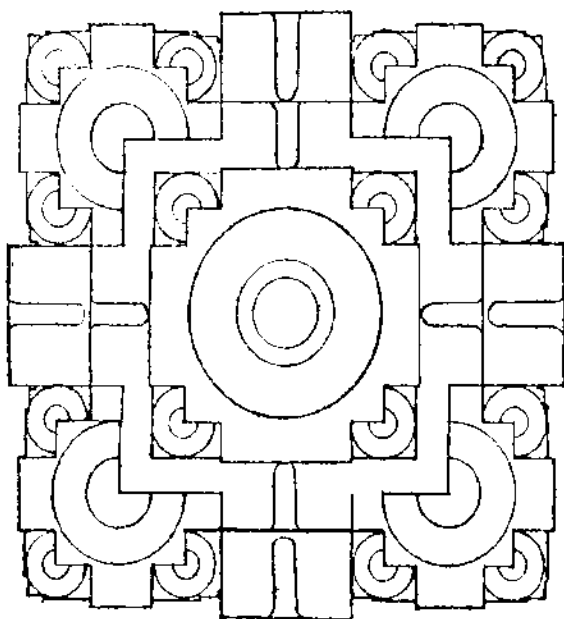
આ રીતે સંવરણા ચાર ચાર તિલક ઘંટિકાની વૃદ્ધિ કરતાં જવું (એમ પચીશ સંવરણા ૧૦૪ભાગની ૧૦૧ ઘંટિકાની કરતાં જવી) મંડપના અંશે ભદ્ર પ્રતિરથના નીકાળા સંવરણાની વિભક્તિથી રાખવાં, મંડપના ક્રમ વિભક્તિ ભાગથી બુદ્ધા બુદ્ધા અંગભદ્ર, ચતિરથાદિના નીકાળા થાય છે. એ રીતે ક્રમે ક્રમે યુક્તિથી મેરુકૂટ સુધીની સંવરણા કરવી. ૨૬૮, ૨૬૯.

इति संवरणा विधानः ॥

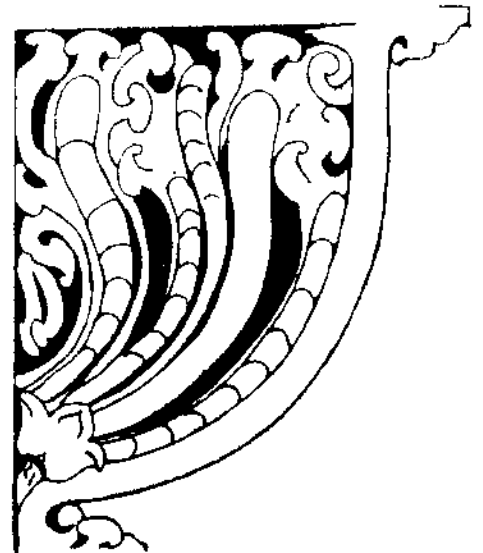
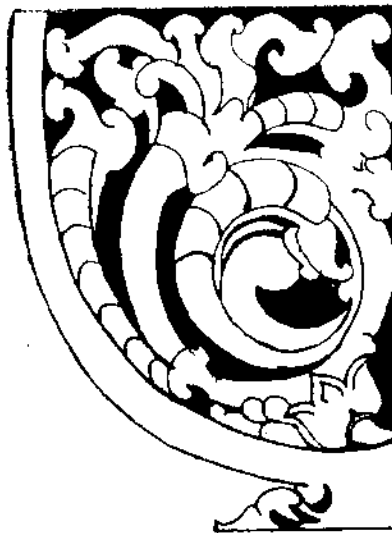
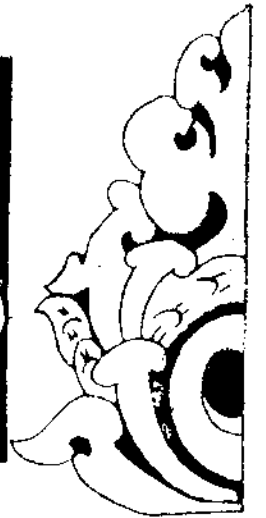
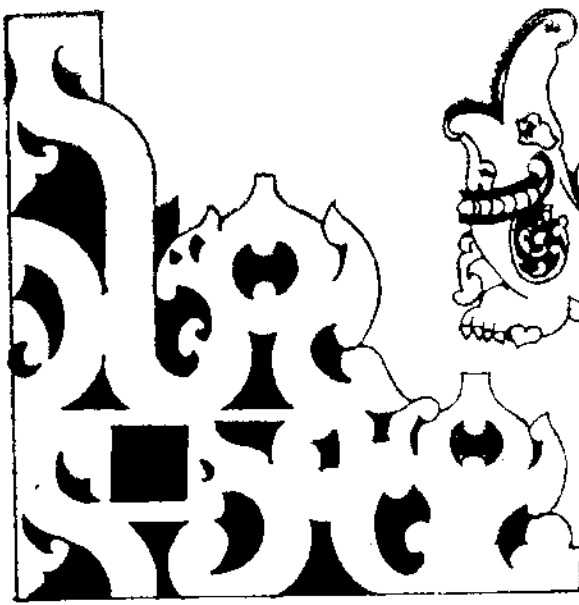

१ नन्दिनी नाम संवर्णा (२) भाग ३२. घण्टिका ए. कूट ६८, सिंह ३२. •
प्रभाशङ्कर. आं. स्थपति.

पुष्पिका संवर्णा (२) भाग ३२

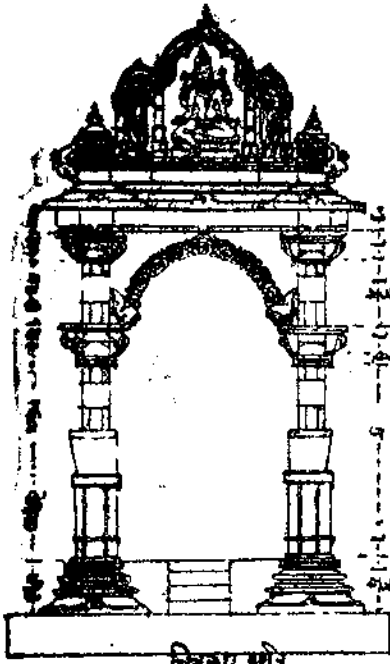
કલાકૃતિ.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિજ્ઞાનમ્ (ઉત્તરાર્ધ)

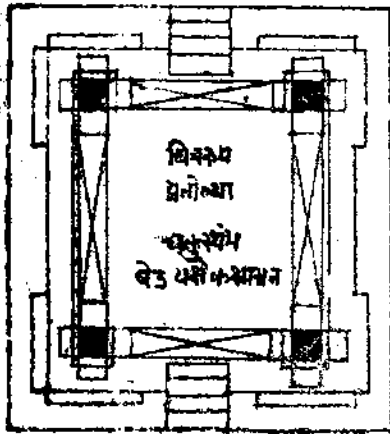
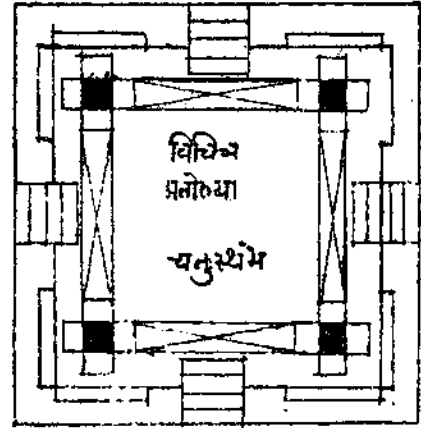
ભરત મિન્ટરી, પાણીતાણા.

સંવરણાધિકાર

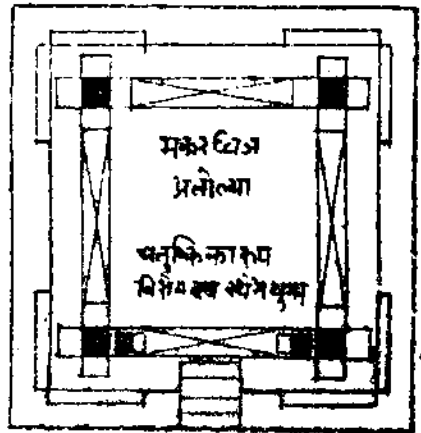
ક્રમ	સંવરણાના નામો	વિભક્તિ ભાગ	ધાર્તિકા સંખ્યા	ફંદ સંખ્યા	સિંહ સંખ્યા
૧	પુષ્પિકા		૫	૧૬	૮
૨	નન્દિની	૧૨		૪૮	૧૨
૩	દશાક્ષા	૧૬	૧૩	—	૧૬
૪	દેવસુંદરી	૨૦	૧૭	—	૨૦
૫	કુલતિલક	૨૪	૨૧	—	૨૪
૬	રમ્યા	૨૮	૨૫	—	૨૮
૭	છિલિતા	૩૨	૨૬	—	૩૨
૮	નારાયણી	૩૬	૩૩	—	૩૬
૯	નલિકા	૪૦	૩૭	—	૪૦
૧૦	ચમ્પકા	૪૪	૪૧	—	૪૪
૧૧	પદ્મા	૪૮	૪૫	—	૪૮
૧૨	સમુદ્ધવા	૫૨	૪૬	—	૫૨
૧૩	ત્રિદશા	૫૬	૫૩	—	૫૬
૧૪	દેવગાન્ધારી	૬૦	૫૭	—	૬૦
૧૫	રત્નગર્ભા	૬૪	૬૧	—	૬૪
૧૬	ચુડામણિ	૬૮	૬૫	—	૬૮
૧૭	હેમવત્ના	૭૨	૬૬	—	૭૨
૧૮	ચિત્રકૂટા	૭૬	૭૩	—	૭૬
૧૯	હિમા	૮૦	૭૭	—	૮૦
૨૦	ગંધમાફની	૮૪	૮૧	—	૮૪
૨૧	મંદરા	૮૮	૮૫	—	૮૮
૨૨	મોહિની	૯૨	૮૬	—	૯૨
૨૩	કેલાસા	૯૬	૯૩	—	૧૦૬
૨૪	રત્નસમ્ભવા	૧૦૦	૧૦૭	—	૧૦૦
૨૫	મિત્રકૂટા	૧૦૪	૧૦૧	—	૧૦૪

પ્રતોલ્યા સ્વરૂપ

P.O.S.

પ્રતોલ્યા લક્ષણ

પ્રાકારે દેવસનાગ્રે રાજદ્વારે મહસ્મૃતી ।

જલાશયાગ્રે કર્તવ્યં ચ પ્રતોલ્યકમ્ ॥ ૨૭૦ ॥

કિલ્લામાંથી નગર પ્રવેશ કરતાં, દેવપ્રાસાદ અગ્રે, રાજ્ય પ્રાસાદના દ્વાર આગળ પ્રવેશમાં, કોઈ મોટા મહોત્સવની સ્મૃતિ તરીકે, કોઈ રાજ્યના વિજય સમારક રૂપે, તથા જળાશયના અગ્ર ભાગે આ સર્વ સ્થળે પ્રવેશમાં અગ્રભાગે પ્રતોલ્યા કરવાં અથવા કીર્તિસ્તંભ હોય કરવો. ૨૭૦.

પ્રતોલ્યા-નામ લક્ષણાધિકાર

સ્તમ્ભ દ્વયેન ચોત્તંગો ગુપ્તૈર્મલાધરસ્તથા ।

ચતુર સ્ત્ર ચતુ સ્તમ્ભૈઃ વિચિત્રઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૨૭૧ ॥

ઉભય પક્ષે તુ સ્તમ્ભઃ સ્યાદ્વિદિકા ચિત્રરૂપિકા ।

ષટ્ સ્તમ્ભૈશ્ચ શોભાત્થો મકર ધ્વજ ઉચ્યતે ॥ ૨૭૨ ॥

(૧) બે સ્તંભવાળા પ્રત્યોલ્યાકને ઉત્તંગ, (૨) બે બેડે સ્તંભવાળાને માલાધર, (૩) ચારમ્ અને ચાર સ્તંભ વાળાને વિચિત્ર, (૪) બે એકેક અને બે બેડે સ્તંભવાળા તેમજ વિચિત્ર સ્વરૂપોવાળી વેદિકા સાથેના છ સ્તંભ વાળાને મકર-ધ્વજ કહે છે. ૨૭૧, ૨૭૨.

વિસ્તાર ઉદયમાને ત્રિવિધમાન પ્રમાણ

પ્રતોલ્યાનાં પ્રવક્ષ્યામિ કનિષ્ઠ મધ્યમોત્તમમ્ ।

ઉચ્છ્રયં ત્રિવિધં વત્સ ! દ્વાર પ્રાકારકાદપિ ॥ ૨૭૩ ॥

પ્રતોલ્યા દ્વાર મુછિતં હસ્ત પચ્ચદશોત્તમમ્ ।

ત્રયોદશં તથા મધ્ય મેકાદશં કનિષ્ઠકમ્ ॥ ૨૭૪ ॥

ઉત્તમશ્ચાષ્ટ હસ્તૈસ્તુ સપ્ત હસ્તૈશ્ચ મધ્યમઃ ।

કનિષ્ઠઃ ષટ્હસ્તૈશ્ચ વિસ્તાર સ્ત્રિ વિધોદિતઃ ॥ ૨૭૫ ॥

હવે પ્રતોલ્યાની ઊંચાઈ અને પહોળાઈનું ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠમાન કહું છું. હે વત્સ ! પ્રતોલ્યાની ઊંચાઈ દ્વારના પ્રાકાર એટલે ઘેરાવાના માને ત્રણ પ્રકારની થાય, તે નીચે મુજબ બાણવી. પ્રતોલ્યાનું દ્વાર (ઉભણીમાન) પંદર હસ્ત ઊંચું હોય તે ઉત્તમ. તેર હસ્ત હોય તે મધ્યમ અને અગિયાર હસ્ત હોય તે કનિષ્ઠમાન બાણવું. તેમજ પ્રતોલ્યાની પહોળાઈ પણ ત્રણ પ્રકારની બાણવી. આઠ હસ્ત પહોળાઈ ઉત્તમ, સાત હસ્ત મધ્યમ, છ હસ્ત કનિષ્ઠમાન બાણવું. ૨૭૩ થી ૨૭૫.

પ્રતોલ્યા સ્તંભ લક્ષણ સ્વરૂપ વિધાન

પ્રાસાદસ્ય તુ માનેન પદચ્ચૈવદિ કારયેત્ ।

પીઞ્ચ દ્વયપાદોનં માગેકેન ચ કુંભિકા ॥ ૨૭૬ ॥

પચ્ચમાનો ભવેત્સ્તંભો માગાર્ધ મણં ભવેત્ ।

શરમેકેન માગેન ગહદી પીઠ માનિકા ॥ ૨૭૭ ॥

શરં ચ પૂર્વમાનેન માર્ગેકં પટ્ટમેવ ચ ।

તદૂર્ધ્વે કૂટછાદ્યન્તુ તિલકં સ્તમ્ભમસ્તકે ॥ ૨૭૮ ॥

ત્રિ સપ્ત નવ ભાગેષુ ત્વીલિકાલવણાનિૈ ।

મધ્યે સદા શિવં કુર્યાત્ બ્રહ્મ વિષ્ણુ ચ પાર્શ્વયોઃ ॥ ૨૭૯ ॥

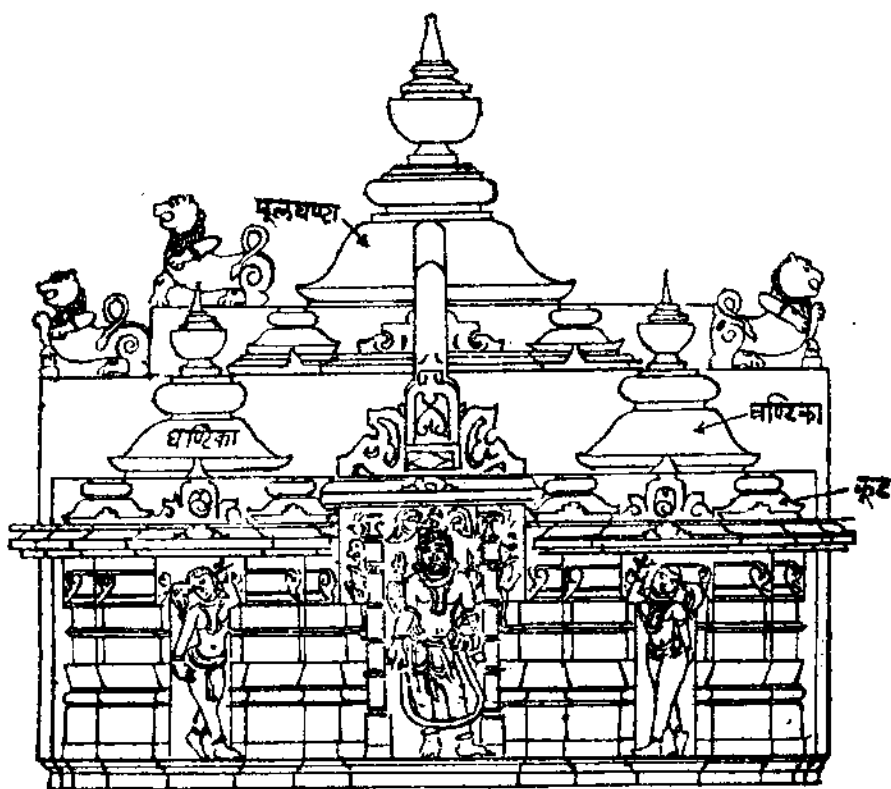
તદૂર્ધ્વે દક્ષિણોદ્ભૂતમીલિકામિરલંકૃતમ્ ।

एवं सर्वं विधानेन कर्तव्यञ्च प्रतोल्यकम् ॥ ૨૮૦ ॥

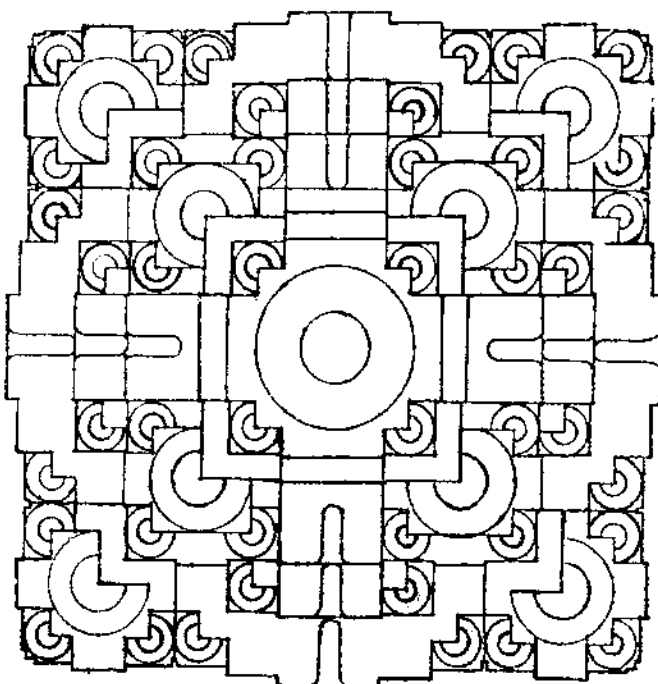
પ્રાસાદના સ્તંભના પદ પ્રમાણે પ્રતોલ્યાનું પદ રાખવું. પ્રતોલ્યાની કણ્ઠપીઠ પોષ્ટા બે ભાગ ઉચી કરવી, એક ભાગ કુંભી, પાંચ ભાગ સ્તંભ, અર્ધા ભાગ ભરણી, એક ભાગ શર, પોષ્ટા બે ભાગ ગડદી (ઠેકી) તથા એક ભાગદું મોટું શર, અને પાટ એક ભાગ ઊંચો કરવો, તેના ઉપર કૂટછાદ્ય ગણતવાળું કરવું અને તેના ઉપર ખંન્ને સ્તંભના ગર્ભે મથાળે તિલક કરવાં તેમજ વચલા ભાગમાં ત્રણ સાત અને નવ ભાગો કરી તેના ઉપર ઇલિકાવણુ એટલે ગોળાકાર તોરણો કરવાં. પ્રતોલ્યાના મધ્ય ભાગમાં શંકર અને આનુષાનુ પડખે બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુની મૂર્તિઓ કરવી. તેના ઉપર ઇલિકા તોરણ કરવાં. ૨૭૬ થી ૨૮૦.

હાંશ પ્રમાણુ

હસ્ત	હાંશ	અંગુલ
	પંચહાંશ	૧૭ા
૧	છહાંશ	૧૪
૧	સાતહાંશ	૧૧ા
૧	અષ્ટાંશ	૧૦
	નવહાંશ	૯
૧	દશહાંશ	૭ા
૧	અગિચારહાંશ	૭ા
૧	બારહાંશ	૬ા
૧	તેરહાંશ	૫ા
૧	ચૌદહાંશ	૫ા
૧	પંદરહાંશ	૫
૧	સોળાંશ	૪ા

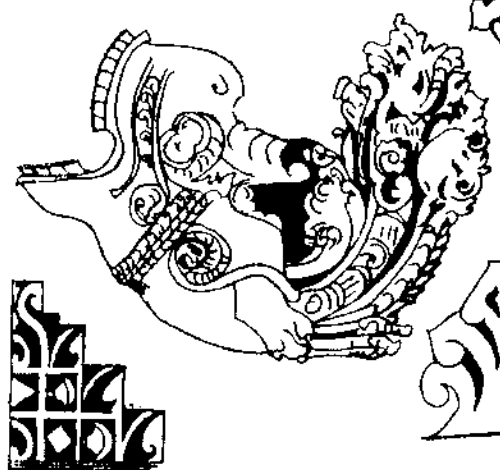
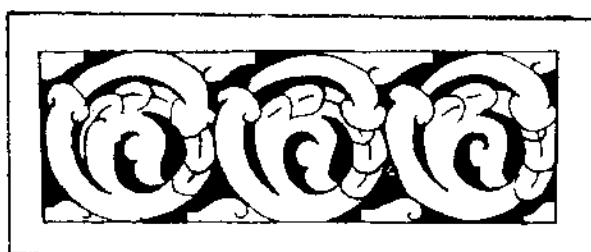
पुष्पिका नाम संवर्षी (१) घण्टिका ५ कूट १६. सिंह ८. भाग ८.
प्रभाशङ्कर. ओ. स्थपति.

नंदिनी संवर्ष्या तण्डर्यन

शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)

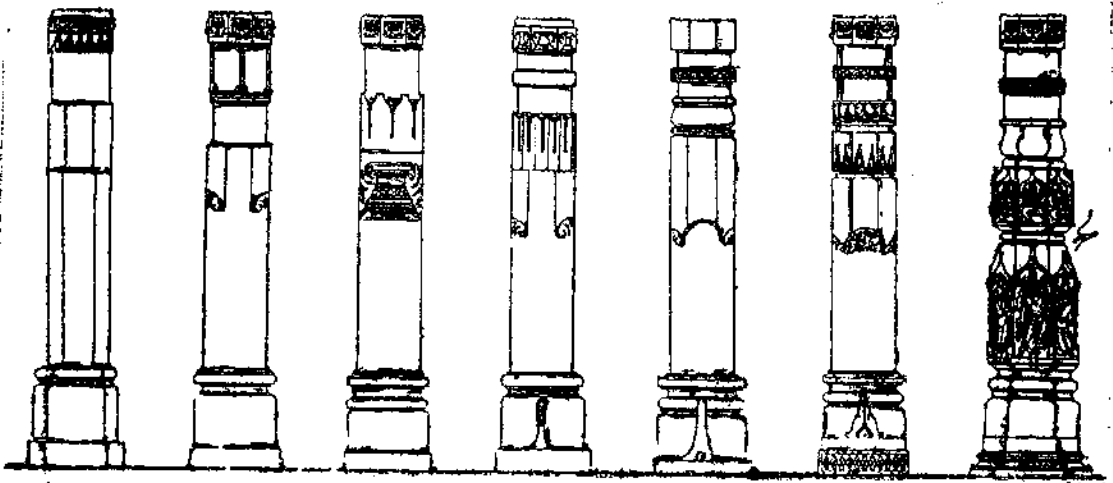
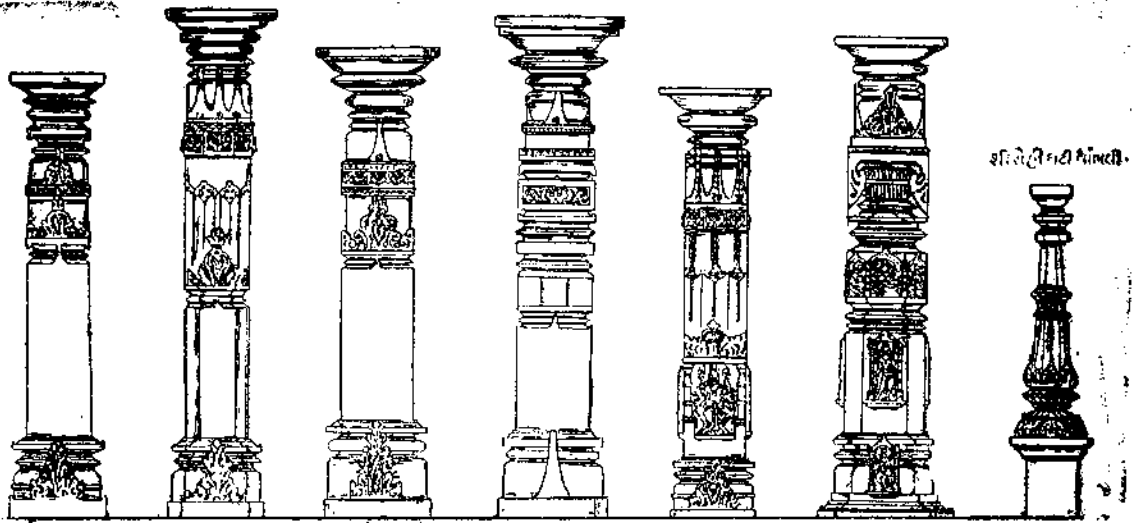
भरत त्रिन्तरी, पाटीताय्या.

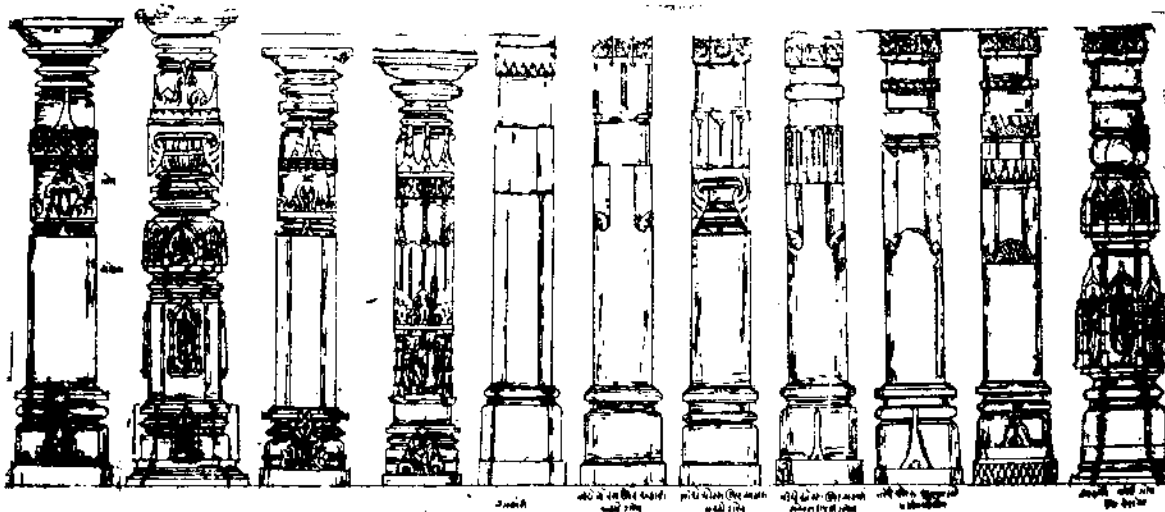
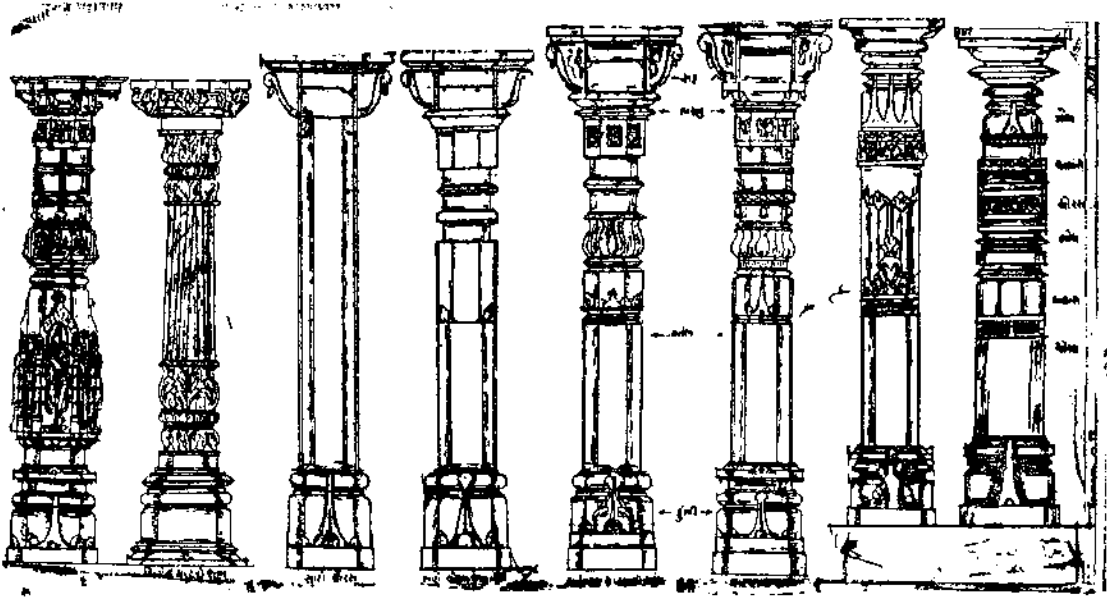
કલાકૃતિ

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

બરન પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

મંડપ સ્તંભ સ્વરૂપ લક્ષણ.

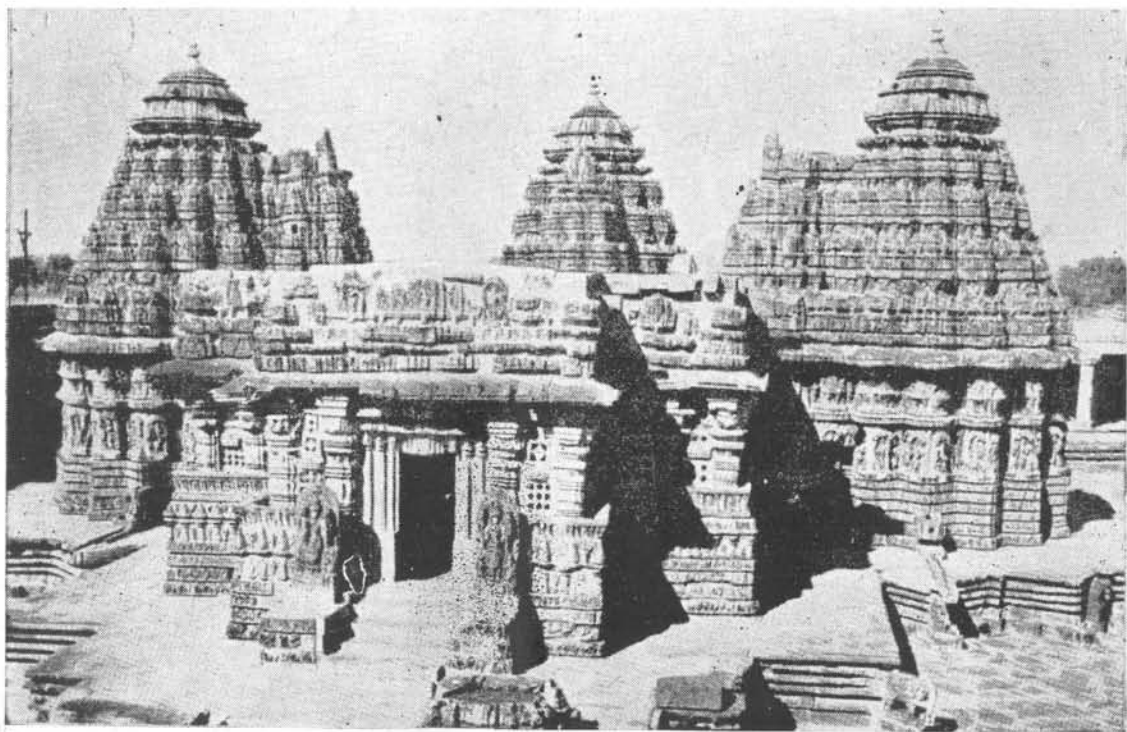
भंडप स्तंभ स्वल्प लक्षण.

प्रशस्ति

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिन्तन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम्(उत्तरार्ध) शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल संगृहीते मण्डपाधिकार नाम्नी
पहचमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

श्री लक्ष्मीनारायण मंदिर सन्मुख दर्शन (नागडा)

સોમનાથપુરમ કેશવમંદિર મંડપ દર્શન

પ્રાસાદગૃહ દોષપરિહાર નામ્નો ષષ્ઠમોઽધ્યાય

નમામિ વિશ્વકર્માણં સર્વવ્રત પ્રવર્તકમ્ ।

પ્રાસાદાદિ પ્રસિદ્ધચર્ચ સર્વસિદ્ધ સમૃદ્ધિદમ્ ॥ ૧ ॥

સૃષ્ટિયાદ્ય વ્રતધારસ્ય પ્રસાદાદિ દ્વિવિશ્વકર્મણઃ ।

શ્રી કૃષ્ણસ્ય પ્રિયંકર્તુ દ્વારામતિ વિનિર્મિતા ॥ ૨ ॥

સર્વ સૂત્ર પ્રવર્તક એવા વિશ્વકર્માને હું નમસ્કાર કરું છું. પ્રાસાદાદિ સર્વ સિદ્ધિ સમૃદ્ધિ પ્રસિદ્ધ કરનાર, સૃષ્ટિના આદ્ય સૂત્રધાર વિશ્વકર્માના પ્રસાદથી કૃષ્ણપ્રભુને પ્રિય જેણે દ્વારામતિનું નિર્માણ કર્યું છે. ૧, ૨.

વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રશંસા

વાસ્તુવેત્તા યથા બ્રહ્મા વાસ્તુવેત્તા યથા હરિઃ ।

વાસ્તુવેત્તા યથા રુદ્રો વાસ્તુવેત્તા ચ દેવતા ॥ ૩ ॥

વાસ્તુવેત્તા સમો બંધુર્વાસ્તુવેત્તા સમ સુહૃદ્ ।

વાસ્તુવેત્તા સમો યોદ્ધા ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ॥ ૪ ॥

વાસ્તુવેત્તા ભવદ્રાજા વાસ્તુવેત્તા ધનાધિપઃ ।

વાસ્તુવેત્તા સત્વારાણો વાસ્તુવિદં પ્રજૂજયેત્ ॥ ૫ ॥

કથં રુષ્યેત રાજાનઃ કથં રુષ્યા ત્વજાપતિઃ ।

કથં રુષ્યા દતુનાથો યસ્ય તુષ્ટો ગ્રહસત્વાઃ ॥ ૬ ॥

અપ્રદીપા યથા રાત્રિરનાદિત્યો યથા નમઃ ।

તથા શાસ્ત્રાર્થ સંપન્નો વાસ્તુશાસ્ત્રં વિના દ્વિજઃ ॥ ૭ ॥

ન વાસ્તુ વર્જિતલોકે વસ્તવ્યં મૃતિમિચ્છતા

ચક્ષુર્ભૂતો હિ વાસ્તુજ્ઞસ્તત્ર ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૮ ॥

વાસ્તુશાસ્ત્રનો બાણકાર બ્રહ્મા, હરિ અને રુદ્ર સમાન તેમજ દેવતા ૩૫ છે. વાસ્તુવેત્તા બંધુ સુહૃદ અને યોદ્ધા સમાન છે એના જેવા હિતૈષી બીજો કોઈ થયો નથી અને થશે નહિ. વાસ્તુવેત્તા રાજા અને કુબેશ સમાન છે, તથા રાજાનો મિત્ર છે. માટે વાસ્તુવેત્તાની પૂજા કરવી વાસ્તુવેત્તાની પ્રસન્નતામાં જેના બધા ગ્રહો મિત્ર બને છે, તેના ઉપર રાજા, પ્રજા, પ્રજાપતિ અને સૂર્ય દેવી રીતે કોપાયમાન થઈ શકે? જેમ દીવા ૩૭

વગરની રાત અને સૂર્ય વિનાનું આકાશ છે તેમ વાસ્તુશાસ્ત્રને નહિ જાણનારો શાસ્ત્ર-સંપન્ન વિદ્વાન શોભાહિન જાણવો. પોતાનું કલ્યાણ ચાહનારે વાસ્તુવર્જિત દેશમાં વાસ કરવો નહિ, કેમકે વાસ્તુશાસ્ત્રને જાણનાર નેત્રરૂપ છે, અને ત્યાં સનાતન ધર્મ રહેલો છે.

વાસ્તુશાસ્ત્રાવતાર

નકોપી કસ્ય ચિત્કર્તા કલ્પે કલ્પાન્તરાન્તરે ।
 વેદવચ્ચ સયુદ્ધર્તા વિશ્વકર્મા યુગે યુગે ॥ ૯ ॥
 ઋષિભિર્વાસ્તુશાસ્ત્રશ્ચ મન્વાદિભિઃ પ્રકાશિતમ્ ।
 સૃષ્ટ્યાદૌ બ્રહ્મણા સાર્દ્ધં માકાશાત્કથિતં પુરા ॥ ૧૦ ॥
 બ્રહ્મણસ્તુ મુનયઃ સર્વે પ્રાપ્તા વૈ વિશ્વકર્મણઃ ।
 પુનશ્ચ તપસાં કૃત્વા આત્મજ્ઞા ઋષિ સત્તમાઃ ॥ ૧૧ ॥

આ કલ્પ તથા કલ્પાન્તરમાં વાસ્તુશાસ્ત્રનો કર્તા બીજો કોઈ નથી, પરંતુ વેદની માફક પ્રત્યેક યુગે વિશ્વકર્મા જ વાસ્તુશાસ્ત્રના ઉદ્ધાર કરતાં છે. મતુ વગેરે ઋષિઓ દ્વારા વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રકાશમાં આવ્યું. પહેલા સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં બ્રહ્મા સાથે આકાશમાંથી આ શાસ્ત્રનો ઉપદેશ થયેલો અને બ્રહ્મા તથા વિશ્વકર્મા પાસેથી આત્મજ્ઞ ઋષિમુનિઓએ તપ કરી પ્રાપ્ત કરેલ છે ૯ થી ૧૧.

વાસ્તુ શાસ્ત્રના પ્રવર્તક:-

સુર જ્યેષ્ઠો વિશ્વકર્મા કુમારો નારદો મૃગુઃ ।
 ઈશ્વરો નન્દિકેશશ્ચ જ્યવનશ્ચ મહામુનિઃ ॥ ૧૨ ॥
 મયશ્ચાત્રિર્વાસ્તુદેવો વશિષ્ઠો મકરધ્વજઃ ।
 બૃહસ્પતિશ્ચાનિરુદ્ધો ધ્રુવનો ગર્ગ એવ ચ ॥ ૧૩ ॥
 શ્રીમત્સ્યશ્ચઃ મહાતેજા એતે ચાષ્ટાદશૈવ હિ ।
 શોનકોત્કાઃ સુરા એતે વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રવર્તકાઃ ॥ ૧૪ ॥

૧. ઇન્દ્ર, ૨. વિશ્વકર્મા, ૩. કુમાર, ૪. નારદ, ૫. ભૃગુમુનિ, ૬. ઇશ્વર, ૭. નન્દિકેશ, ૮. મહામુનિઅથવા, ૯. મય, ૧૦. અત્રિ, ૧૧. વાસ્તુદેવ, ૧૨. વશિષ્ઠ, ૧૩. મકરધ્વજ, ૧૪. બૃહસ્પતિ, ૧૫. અનિરુદ્ધ, ૧૬. ધ્રુવન, ૧૭. ગર્ગ, ૧૮. શ્રીમત્સ્ય. આ અઠાર શાનકે કહેલ વાસ્તુશાસ્ત્રના પ્રચાર કરતાં જાણવા. ૧૨ થી ૧૪.

વાસ્તુશાસ્ત્રના જ્ઞાતા :-

શૌનકો રાવણો રામો રેણુકાનન્દન હરિઃ ।
 રામાંશો માલત્રો વિપ્રો ગૌતમો ગોમિલસ્તથા ॥ ૧૫ ॥
 જયશ્ચ વિજયશ્ચૈવ સિદ્ધાથશ્ચાપરાજિતઃ ।
 વિશ્વયાચાર્યો મુનિશ્રેષ્ઠઃ ત્રિદશૈઃ પૂજિતસ્તથા ॥ ૧૬ ॥
 ગચ્છવીશ્વમયપુત્રા કાર્તિકેયો મહામતિઃ ।
 વ્યવનશ્ચ વનત્સુનુ વાસ્તુશાસ્ત્રસ્ય વેદિનઃ ॥ ૧૭ ॥

૧. શૌનકો, ૨. રાવણ, ૩. પરશુરામ, ૪. હરિ, ૫. માલવ, ૬. ગૌતમ,
 ૭. ગોમિલ, ૮. જય, ૯. વિજય, ૧૦. સિદ્ધાથ, ૧૧. અપરાજિત, ૧૨. વિશ્વયાચાર્ય,
 ૧૩. ગચ્છ, ૧૪. વીશ્વ, ૧૫. મયપુત્ર, ૧૬. કાર્તિકેય. આ વાસ્તુશાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓ બાણવા.

વાસ્તુ વિત્તની પ્રશંસા

વાસ્તુ વેદસમં જ્ઞાનં વાસ્તુ વેદ સમક્રિયમ્ ।
 વાસ્તુ વેદસમં શાસ્ત્રં વાસ્તુશાસ્ત્રશ્ચ માનયેત્ ॥ ૧૮ ॥
 વાસ્તુજ્ઞાનં સ્વતઃ સિદ્ધં સૃષ્ટિ કામ પુરાકૃતમ્ ।
 તેનૈવ વાસ્તુશાસ્ત્રેણ લોકો ભવતિ પૂજિતઃ ॥ ૧૯ ॥

વાસ્તુશાસ્ત્ર વેદની જેમ જ્ઞાન અને ક્રિયાવાળું છે. તેથી વાસ્તુ, વેદ જેવું
 શાસ્ત્ર છે, તેથી તેનું સન્માન કરવું. વાસ્તુજ્ઞાન સ્વયં સિદ્ધ સૃષ્ટિ અર્થે પહેલાં રચાયેલું
 શાસ્ત્રજ્ઞાન છે. એવા વાસ્તુશાસ્ત્ર વડે લોકો સુખી થાય છે. ૧૮, ૧૯.

સૂત્રધાર પૂજન વિધાન:-

અથૈ વાનન્તરં વક્ષ્યે પૂજનં સૂત્રધારકમ્ ।
 યજ્ઞ મળ્ડપયોર્મધ્યે મળ્ડલં કારયેત્સુભમ્ ॥ ૨૦ ॥
 પટ્ટૈરાચ્છાદનં કૃત્વા સ્વસ્તિકશ્ચ સમાલિખેત્ ।
 સૂત્રધારં સૂત્રાસને પાદૌ પ્રક્ષાલ્ય સાદરમ્ ॥ ૨૧ ॥
 કુકુમાલપનં કૃત્વા દિવ્યવસ્ત્રમાવર્ણયેત્ ।
 મુકુટં કુળ્ડલં સૂત્રં કંકણં મુદ્રિકાતમા ॥ ૨૨ ॥
 હારકેયુર સંયુક્તં પાદા ભરણ સંયુતમ્ ।
 યુગ્મ સ્ત્રી પુરુષાણાં ચ પુત્ર પૌત્રેશ્ચ સંકુલમ્ ॥ ૨૩ ॥

ગૃહોપસ્કર સમસ્તં ગો મહિષ્યશ્વાદિયુતમ્ ।

દાસી-કર્મ કરાણાં ચ યાન સુલાસનાદિકમ્ ॥ ૨૪ ॥

ગ્રામાણિ ચ તતો દદ્યાદધવા ભૂમિરુત્તમા ।

તેન તુષ્ટેન તુષ્ટાદિ બ્રહ્મા વિષ્ણુહરાદયઃ ॥ ૨૫ ॥

કર્મકરણાં સર્વેષાં ધનં દદ્યાચ્ચ સર્વતઃ ।

વસ્ત્ર પ્રાવરણૈઃ કૃત્વા પુણ્યં દાનં સુસર્વતઃ ॥ ૨૬ ॥

યોજનીયાસ્તથા સર્વે મિષ્ટાન્નૈઃ સ્વપ્તકકૈઃ ।

તામ્બુલં ચિલેપનં ચ યાવત્સંતુષ્ટ ચેતસઃ ॥ ૨૭ ॥

તુષ્ટેન ચ જગત્તુષ્ટં ત્રૈલોક્યં સચરાચરમ્ ।

સર્વ તીર્થોદ્ મવં પુણ્યં સર્વ દેવાનુપૂજકમ્ ॥ ૨૮ ॥

હવે હું ઉત્તમ સૂત્રધારની પૂજનવિધિ કહું છું:— યજ્ઞમંડપ વચ્ચે શુભ મંડલ કરવું. વચ્ચેથી આચ્છાદિત કરી સ્વસ્તિક મંડલ રચવું. સૂત્રધારને પાદપક્ષાલન કરી સૂત્રાસને બેસાડવા. કુંકુમનું આલેપન કરી દિવ્ય વસ્ત્રો ઓઢાડવાં. મુકુટ પહેરાવવો. કુંડલ, સૂત્ર, કડાં, ઉત્તમવર્તીટી, હાર, ખાલુખંધ, પગનું આમરણ આ અલંકારો સ્ત્રી પુરૂષ બંને તેમના પુત્ર-પૌત્રાદિક પરિવાર સહિત આપવા તેમજ દરેક જાતની ગૃહ સામગ્રી, ગાય, બેંસ ઘોડો, દાસી કામ કરવા માટે આકર વર્ગ, વાહન, સુખપાલ, કૌચ પલંગ વગેરે આપવા, ગામ અથવા સારી ભૂમિનું દાન કરવું સૂત્રધાર પ્રસન્ન થવાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર આદિ દેવો સંતુષ્ટ થયેલા જાણવા. તથા બીજા બધા કર્મકારને ધનાદિની બક્ષીસ આપવી અને યોગ્ય વસ્ત્ર ઓઢાડવા તથા દાન આપવું, વળી દરેકને મિષ્ટાન્ન ભોજન કરાવવું, અને પાન-બીડા આપવા, ચંદન અર્ચવું અને દરેક રીતે તેમને પ્રસન્ન ચિત્તવાળા બતાવવા, એમના સંતુષ્ટ થવાથી સચરાચર ત્રિલોક સંતુષ્ટ થાય છે અને સર્વતીર્થોથી મળનાર તથા સર્વ દેવોનું પૂજન કરવાથી થનાર પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૦ થી ૨૮.

વાસ્તુકર્મનો અધિકાર:—

વાસ્તુ કર્મ સોમપુરા શિલ્પાચાર્યેણ કારયેત્ ।

અન્યજાત્યાન કર્તવ્યં કર્તા ભર્તા વિનશ્યતિ ॥ ૨૯ ॥

વાસ્તુકર્મ સોમપુરા જાતિના શિલ્પાચાર્ય પાસે કરાવવું, બીજી જાતિના શિલ્પી પાસે કરાવવું નહિ. કરાવે તો કર્તા અને ગૃહધણી બંનેનો વિનાશ થાય. ૨૯.

વાસ્તુ પીઠ સામગ્રી અધિકાર:—

વાસ્તુ પીઠસ્ય મોક્તારઃ સૂત્રધારશ્ચ શિલ્પકઃ ।

અતઃ સ્તસ્મૈ પ્રદાતવ્યં વાસ્તુપીઠં શુભચ્છુના ॥ ૩૦ ॥

વાસ્તુપીઠની સામગ્રીના અધિકારી સૂત્રધાર અને શિલ્પીઓ છે. એટલા માટે કલ્યાણ ઇચ્છનારે વાસ્તુપીઠની સામગ્રી સૂત્રધારને આપવી. ૩૦.

દેવપૂજા સામગ્રી અધિકાર:—

યદેવા ભરણં પૂજા વસ્ત્રાલંકાર ભૂષણમ્ ।

સ્નાન મણ્ડપોપસ્કરં સ્થાલ પાત્રં તુશિલ્પિને ॥ ૩૧ ॥

શલાકા મધુપાત્રં ચ છત્રિકાઘં ચ શિલ્પિને ।

સ્નાન શય્યા મહાધ્વજા દાતવ્યા ચૈવ શિલ્પિને ॥ ૩૨ ॥

દેવતા સંબંધીનું જે આભરણ, પૂજા સામગ્રી, વસ્ત્ર, અલંકાર અને આભૂષણ હોય સ્નાન તેમજ મંડપ સંબંધી જે સામગ્રી હોય થાળી, જલપાત્ર, શલાકા, મધુ-પાત્ર, છત્ર વગેરે તથા શય્યા અને મહાપતાકા વગેરે સામગ્રી શિલ્પીને આપવી. ૩૧, ૩૨.

સોમપુરા વિષે પ્રભાસલ્પણ્ડાધિકાર:—

સોરાષ્ટ્રે સોમપૂર્યાં વૈ સોમેશસ્ય સમીપતઃ ।

સોમેન ચ કૃતોયજ્ઞઃ સ્વપાપસ્ય વિશુદ્ધયે ॥ ૩૩ ॥

તત્ર યજ્ઞે વૃતા યે ચ બ્રાહ્મણાઃ પરમોઽજ્જ્વલાઃ ।

તેમ્યઃ સોમપુરં સર્વં નિવાસાર્થં દદૌ મુદા ।

દક્ષિણાસ્વર્ણં રત્નાઢ્યં દાનાનિ વિવિધાનિ ચ ।

સોમેન સોમપુર્યાં વૈ સ્થાપિતા યે દ્વિજોત્તમાઃ ॥ ૩૪ ॥

તે વૈ સોમપુરા વિપ્રા વિજ્ઞેયા નાત્ર સંશયઃ ।

નાડી માર્ગા સમત્પન્નાઃ પાર્વતી વચનાત્તદા ॥ ૩૫ ॥

સોમપુરાના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો, ગણિત શાસ્ત્રનો વિદ્વાન, પુરાણોનો જ્ઞાતા, આનંદી સ્વભાવવાળો, લોક વૃત્તિથી રહિત, ચિત્રકળાનો વિજ્ઞાતા, સર્વ દેશોનું જ્ઞાન ધરાવવા વાળો, સાચું બોલનાર, જિતેન્દ્રિય, નિરોગી, અપ્રમાદી, સાત મહાવ્યસનોથી મુક્ત, સુંદર નામવાળો, ઘણા બંધુ વર્ગવાળો અને વાસ્તુવિદ્યામાં પારંગત હોવો જોઈએ, ઉપર જણાવેલ સ્થપતિ—મુખ્ય શિલ્પી ઉપરાંત બીજા ત્રણ શિલ્પકારોનું વર્ણન પણ ગ્રંથોમાં મળે છે, મનુષ્યાલય અંદરિકા નામના ગ્રંથમાં પહેલા અધ્યાયમાં ચાર શિલ્પકારો બતાવ્યા છે.

સ્થપતિઃ સૂત્રગાદી તક્ષક સંજ્ઞશ્ચ વર્ધકિઃ ક્રમશઃ ।

સ્યોચિત્ત કર્મણિ દક્ષા ગાહ્યાસ્તે કારવશ્ચતુર્થેતિ ॥ ૩૬ ॥

સ્થપતિ, સૂત્રગાદી, તક્ષક અને વર્ધકિ ક્રમે ચાર શિલ્પકારો પોતપોતાના કાર્યમાં દક્ષ હોવા જોઈએ. ૩૬.

શિલ્પીના ૧૪ દોષો:-

હીનાંગો હ્યધિકાંગશ્ચ પ્રલબ્ધો વામન સ્તથા ।

કુષ્ટાંગોહ્યન્ધકશ્ચૈવ મુલ્લવક્રઃ કુશસ્તથા ॥ ૩૭ ॥

અસ્વરઃ શબ્દહીનશ્ચ કૃષ્ણાગસ્તસ્કરસ્તથા ।

વિકલશ્ચૈવ વૈરૂપઃ શિલ્પિદોષાશ્ચતુર્દશ ॥ ૩૮ ॥

ઓછા અંગવાળો, અધિક અંગવાળો, પ્રમાણથી ઊંચો, ઠીંગણો, કોઠવાળો, આંધળો, વાંકા મોઠાવાળો, પાતળો, સ્વરહીન, તોતડો, રંગ કાળો, ચોરવૃત્તિવાળો, વિકલાંગ એટલે અપંગ અથવા અર્ધાંગ વાયુ વિગેરેથી દુઃખી તેમજ બેડોળ આ ચૌદ શિલ્પીનાં દોષો છે. સૂત્રધાર આ ચૌદ દોષોથી રહિત હોવો જોઈએ. ૩૭, ૩૮.

કાર્ય એક હસ્તે કરવા વિધાન—

એક હસ્તે તુ કલ્યાણં દ્વિહસ્ત મૃત્યુરેવ ચ ।

ગૃહ દેવૈક શિલ્પનાં ભાષિતં વિશ્વકર્મણા ॥ ૩૯ ॥

એક હસ્તે કરેલ કાર્ય કલ્યાણકારી થાય છે અને બે હસ્તે થયેલ કાર્યમાં મૃત્યુનો સંભવ છે, માટે ગૃહ તથા દેવ કાર્ય એટલે દેવમંદિર વગેરે કાર્યો એક જ શિલ્પીના હસ્તે કરાવવાં એવું શ્રી વિશ્વકર્માએ કહેલું છે. ૩૯.

કાષ્ઠે મૃદિષ્ઠકૈ ચૈવ પાષાણેઘાતુ રત્નજે ।

ઉત્તરોત્તર દ્વં દ્રવ્યં લોહકર્મ વિવર્જયેત્ ॥ ૪૦ ॥

લાકડું, ઇંટો, પથ્થર, ધાતુ, રત્ન. આ દ્રવ્યો એક બીજાથી વધારે દ્રઢ(મજબૂત) છે. અર્થાત્ લાકડાથી ઇંટ, ઇંટથી પાષાણ, પાષાણથી સોનું વગેરે ધાતુઓ અને ધાતુઓથી રત્નો મજબૂત છે. લોહકર્મ તજવું-લોખંડ વાપરવું નહિ. ૪૦.

ઉત્તમોત્તમ ધાત્વારિ પાષાણેષ્ટિકકાષ્ટકમ્ ।

શ્રેષ્ઠ મધ્યાધમં દ્રવ્યં લોહં ચૈવા ધમાધમમ્ ॥ ૪૧ ॥

ધાતુ અને રત્ન:- આ દ્રવ્યો ઉત્તમોત્તમ છે. પાષાણ, ઇંટ અને લાકડું આ ત્રણ દ્રવ્યો અનુક્રમે શ્રેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ છે પરંતુ લોહ આ દ્રવ્ય તો અધમાધમ છે. એટલે અત્યંત હીન દ્રવ્ય છે. ૪૧.

ગૃહેષુ યો વિધિઃ પ્રોક્તો વિનિવેશપ્રવેશને ।

સર્વવિદુષા કાર્યો દેવતાયત નેષ્વમિ ॥ ૪૨ ॥

ગૃહ બનાવવાની તથા તેમાં પ્રવેશ કરવાની જે વિધિ વાસ્તુશાસ્ત્રમાં વિદ્વાનોએ બતાવી છે, તે જ વિધિ પ્રમાણે પ્રાસાદોમાં પણ કાર્ય કરવું. ૪૨.

શાસ્ત્ર પ્રશંસા—

एकेन शास्त्रेण गुणाधिकेन,

विना द्वितीयेन पदार्थसिद्धिः ।

तस्मात् प्राकारान्तरतो विलोक्य,

मणि गुणाढ्योऽपि सहायकाङ्क्षी ॥ ૪૩ ॥

અનેક શિલ્પશાસ્ત્ર રચનાર મહાકવિ સૂત્રધાર કહે છે કે— શિલ્પશાસ્ત્ર અનેક છે. તેમાં આ અધિક ગુણવાળા શિલ્પશાસ્ત્ર હોવા છતાં પણ બીજા શિલ્પશાસ્ત્ર બહુવા વિના વાસ્તવિક પદાર્થ સિદ્ધિ થતી નથી. તે માટે પ્રાકારાન્તરે બીજા શિલ્પશાસ્ત્ર પણ જોવા જોઈએ, જેમકે મણિ અધિક ગુણવાળો હોવા છતાં પણ એકલો શોભા આપતો નથી, પણ સોના આદિ પદાર્થની સાથે અધિક શોભાયમાન થાય છે, તેવી રીતે શિલ્પના અનેક ગ્રંથો જોવાથી શિલ્પી શિલ્પશાસ્ત્રના વિદ્વાન થાય છે. ૪૩.

शिवलिङ्ग न्यूनाधिक मानः—

मान न्यूनाधिकं वापि स्वयम्भु बाणस्तनजे ।

घटितेषु विधातव्य—मर्चालिङ्गेषु शास्त्रत ॥ ૪૪ ॥

સ્વયંભૂલિંગ, બાણલિંગ અને સ્તનલિંગ એ મહાનમા ઓછા વધતા હોય તેો દોષ નથી, પણ ઘડેલું શિવલિંગ અને ઘડેલી મૂર્તિ, એ શાસ્ત્રાનુસાર માન પ્રમાણે જ કરવા જોઈએ. ૪૪.

वास्तु दोष—

बहुलेपाल्पलेपं च समसन्धि शिरोगुरुः ।

सश्लयं पादहीनं तु तच्च वास्तु विनश्यति ॥ ૪૫ ॥

અધિક લેપવાળું, ઓછાં લેપવાળું, સાંધાની ઉપર સાંધાવાળું, ઉપર બહું, નીચે પાતળું, શલ્યવાળું અને ઓછા પાયાવાળું, એવા પ્રકારનું વાસ્તુ જલદી નાશ પામે છે. ૪૫.

અશુભ વાસ્તુ દ્રવ્ય—

અન્ય વાસ્તુ ચ્યુતં દ્રવ્ય—મન્યવાસ્તુનિયોજયેત્ ।

પ્રાસાદે ન ભવેત પૂજા ગૃહેતુ નવસેદ્ ગૃહી ॥ ૪૬ ॥

કોઈપણ ગૃહ આદિના પડી ગએલ ઇંટ, ચુનો, પાષાણ અને લાકડાં આદિ વાસ્તુ-દ્રવ્ય બીજા ગૃહ અથવા પ્રાસાદમાં લગાડવા નહિ, પ્રાસાદમાં લગાડે તો દેવ અપૂજિત રહે અને ગૃહમાં લગાડે તો માલિકને વાસ થાય નહિ શૂન્ય રહે. ૪૬.

દિગ્ગમૂઢ પરિહાર—

પૂર્વોત્તર દિશામૂઢ મૂઢ પશ્ચિમ દક્ષિણે ।

તત્ર મૂઢમમૂઢ વા યત્ર તીર્થસમાહિતમ્ ॥ ૪૭ ॥

પૂર્વોત્તરદિશ્ (ઇશાનકોણ) અથવા પશ્ચિમ દક્ષિણ દિશા (નૈરૂત્ય) પ્રાસાદ વાંકે હોય તો દિગ્ગમૂઢ દોષ માનવામાં આવતો નથી. જેમ તીર્થસ્થાનમાં પ્રાસાદ મૂઢ અમૂઢનો દોષ માનવામાં આવતો નથી. ૪૭

સિદ્ધાયતન તીર્થેષુ નદીનાં સજ્જમેષુચ ।

સ્વયમ્બુ બાણલિંગેષુ તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૪૮ ॥

સિદ્ધાયતન એટલે સિદ્ધ પુરૂષોના આશ્રયે, તીર્થસ્થાને, નદીના સંગમે ઇત્યાદિ સ્થાન પર પ્રાસાદ દિગ્ગમૂઢ હોય, તથા સ્વયમ્બૂ અને બાણલિંગના પ્રાસાદ દિગ્ગમૂઢ હોય તો તેનો દોષ માનવામાં આવતો નથી. ૪૮.

શિલ્પીકૃત મહાદોષ—

દિગ્ગમૂઢો નષ્ટચ્છન્દશ્ચ આયહીન શિરોગુરુઃ ।

જ્ઞેના દોષાસ્તુ ચત્વારઃ પ્રાસાદ કર્મદારુણા ॥ ૪૯ ॥

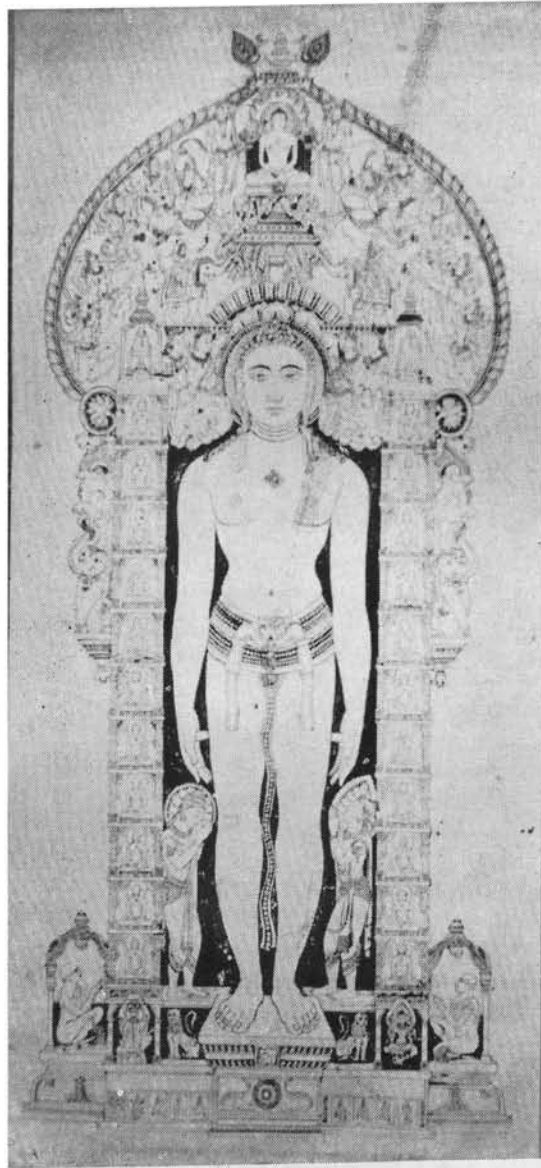
પ્રાસાદ દિગ્ગમૂઢ (વાંકો) થાય, નષ્ટચ્છન્દ એટલે પ્રાસાદના અંગોપાંગ ન હોય, આયાદિ બરાબર ન હોય અને ઉપરનો ભાગ બાકો અને નીચે પાતળો હોય, એ ચાર મહાદોષો શિલ્પીએ કરેલા હોય છે. ૪૯.

વિશેષ દોષ ફલ :—

દ્વારહીને હનેચ્છુ—ર્નાલીહીને ધનક્ષયમ્ ।

અપદે સ્થાપિતે સ્તમ્ભે મહારોગં વિનિર્દિશેત્ ॥ ૫૦ ॥

માનથી નાનું દ્વાર હોય તો નેત્રની હાનિ કરે, નાલી હીન હોય તો ધનનો ક્ષય થાય, અને સ્તંભ એ પદે સ્થાપ્યા હોય તો મહા રોગ ઉત્પન્ન થાય. ૫૦.

કાઉતસ્યગ દર્શન

મોઢેરા સૂર્યમંદિર સન્મુખ દશ્ય (મોઢેરા)

સ્તંભવ્યાસોદયહીને કર્તા તત્ર વિનશ્યતિ ।

દે પીઠહીનેતુ નશ્યન્તિગજવાજિનઃ ॥ ૫૧ ॥

સ્તંભનું માન વિસ્તારમાં અથવા ઉદયમાં હીન થાયતો કર્તાનો નાશ થાય, પ્રાસાદની પીઠ માનમાં ઓછું કરે તો હસ્તિ ઘોડા આદિ વાહનોની હાનિ થાય. ૫૧.

સ્થોપસ્થહીને તુ પ્રજાપીઠાં વિનિર્દિં શે

કર્ણહીને સુરાગારે ફલં કદાપિ ન લભ્યતે ॥ ૫૨ ॥

પ્રાસાદના સ્થ, ઉપસ્થ આદિ અંગે ઓછા હોય તો પ્રજાને પીડા થાય, એ કેાણ માનમાં હીન હોય તો પૂજનું ફલ કદાપિ મળે નહિ. ૫૨.

જઘ્ઘાહીને હરેદ બન્ધુ કર્તૃકાન્ કારકાદિકાન્ ।

શિશ્વર હીનમાને તુ પુત્રપૌત્ર ધનક્ષયઃ ॥ ૫૩ ॥

પ્રાસાદની જઘા પ્રમાણમાં ઓછી હોય તો બંધુ તથા કરનાર, કરાવનાર અને બીજાઓની હાનિ થાય શિશ્વર પ્રમાણમાં ઓછું હોય તો પુત્ર, પૌત્ર અને ધનનો ક્ષય થાય. ૫૩.

અતિદીર્ઘે કુલચ્છદોદર્શ્વે વ્યાધીર્વિનિર્દિશત્ ।

તસ્માચ્છાસ્ત્રોક્ત માનેન્ સુખદં સર્વકામદમ્ ॥ ૫૪ ॥

શિશ્વર માનમાં અધિક લાખું હોય તો કુળની હાનિ થાય અને માનમાં ઓછું હોય તો રોગ ઉત્પન્ન થાય તે માટે શાસ્ત્રમાં કહેલ માનથી બનાવે તો સર્વ ઇચ્છિત ફલ આપે. ૫૪.

જગત્યાં લોપયેચ્છાલાં શાલાયાં ચૈવ મળ્હપમ્ ।

મળ્હપેન ચ પ્રાસાદો ગ્રસ્તો વૈ દોષકારક ॥ ૫૫ ॥

જગતીમાં શાલા, શાલામાં મંડપ અને મંડપમાં પ્રાસાદ ગ્રસ્ત ગળતો હોય તો દોષકારક છે. ૫૫.

પ્રાસાદોચ્છાય વિસ્તારા-જગતી વામ દક્ષિણે ।

છાયા મેદા ન કર્તવ્યા યથા લિઙ્ગસ્ય પીઠીકા ॥ ૫૬ ॥

પ્રાસાદના ઉદય અને વિસ્તારના માન પ્રમાણે ડાબી અને જમણી બાજુ જગતી શાસ્ત્રમાં કહેલ માન પ્રમાણે કરવી. એમ ન કરે તો છાયા લેલ થાય છે, જેમ શિવલિંગને પીઠિકા રૂપ જગતી છે, તેમ પ્રાસાદને જગતી રૂપ પીઠિકા છે. ૫૬.

છન્દો મેદા ન કર્તવ્યા જાતિ મેદા સ્તથા પુનઃ ।

હીન શાખા ન કર્તવ્યા લતિને ચન્દ્રલોકનમ્ ॥ ૫૭ ॥

છન્દ ભેદ તથા જાતિ ભેદ કરવો નહિ, શાખા હીન નહિ કરવી, લતિનાદિ પ્રાસાદને ચંદ્રવિલોકન-ખારી કરવી. ૫૭.

તલછન્દાનુસારેણ હીનાઙ્ગ શિખરં ભવેત્ ॥ ૫૮ ॥

તલછન્દથી હીન શીખર કરવું નહિ. ૫૮.

શુકનાસં ચ તસ્યાગ્રે કારયેદ્ વિધિપૂર્વકમ્ ।

શુકાગ્રે મણ્ડપં કુર્યાત્ સુરુપં લક્ષણાન્વિતમ્ ॥ ૫૯ ॥

શુકનાશ આગળ વિધિપૂર્વક મંડપ કરવો, તે પ્રમાણ અને લક્ષણ સુકત કરવો. ૫૯.

યદ્યત્સાદ વાચિકં સમ્યક્મં વિદ્યાભિ સંજ્ઞકમ્ ।

શક્તોમુકોપિ યત્કતું કલા સંજ્ઞતુ તત્સમૃતમ્ ॥ ૬૦ ॥

જે કાચ વાણીથી થઈ શકે તેને વિદ્યા કહે છે અને મુંગા પણ કરી શકે તેને 'કળા' શિલ્પ, ચિત્ર, નૃત્ય આદિ મુક ભાવે થઈ શકે છે. તેથી તે દરેકને કળા કહી છે. ૬૦.

ગર્ભગૃહ રેખાગલ નિર્ણય :-

નિરંધારેષુ સર્વેષુ નાગરે મિશ્રકેઽપિ વા ।

વિમાનનાગરે છન્દે કુર્યાદ્ વિમાનપુષ્પકે ॥ ૬૧ ॥

મિત્તિષ્ઠુત્વમાનં યત્ તત્સંખ્યા ચ ક્રમોદ્ગતા ।

ગર્ભ મધ્યે યથા રેખા મહામર્મસ્થયોદ્ગતા ॥ ૬૨ ॥

અક દ્વિ ત્રિ ક્રમાચૈવ રેખા ગર્ભ સમુદ્ગતા ।

સંકીર્ણા દોષદા જ્ઞેયા વિપુલા ચ સુસ્વાવહા ॥ ૬૩ ॥

અર્ધ પ્રકારના નિરંધારાદિ, નાગરાદિ, મિશ્રકાદિ, વિમાનનાગર છન્દ અને વિમાન-પુષ્પકાદિ પ્રાસાદોને ગભારાની ભિત્તિ હોય તેના માને ક્રમ અર્થાત્ શૃંગની સંખ્યા ચઢાવવી, પરંતુ જો ગર્ભગૃહ અંદર પાયાની રેખા ગળે તો તે મહામર્મ સ્થય કરનારી છે. એક, બે અને ત્રણ ક્રમ શીખરો ચઢાવવાં ને તે શિખરના પાયાની રેખા ગભારાની ફરક સુધી ચઢાવી શકાય છે. પરંતુ જો શિખરના પાયાની રેખા ગર્ભગૃહ કરતાં નાની થાય તો દોષ લાગે, વિપુલા એટલે વિસ્તારવાળી થાય તો સુખ આપે. ૬૧ થી ૬૩.

નિશ્ચિન્દં શિખરં દૃષ્ટ્વા ધ્વજહીનં સુરાલયમ્ ।

અસુરા વાસમિચ્છન્તિ ધ્વજાહીનં ન કારયેત્ ॥ ૬૪ ॥

ચિહ્ન રહિત શિખર તથા ધ્વજ રહિત દેવાલય જોઈ અસુરો વાસ કરવાને ઇચ્છે છે, માટે ધ્વજ વગર પ્રાસાદો રાખવા નહિ. ૬૪.

માન પ્રમાણ —

અતિદીર્ઘં કુલચ્છેદો દસ્યે વ્યાધી સમુદ્રવઃ ।

તસ્માચ્છાસ્ત્રકૃતે માને સુખદં સર્વકામદમ્ ॥ ૬૫ ॥

માન પ્રમાણ સંયુક્તા શાસ્ત્રદૃષ્ટિશ્ચ કારયેત ।

આયુઃપૂર્ણશ્ચ સૌભાગ્યં લભતે પુત્રપૌત્રકમ્ ॥ ૬૬ ॥

પ્રાસાદ પ્રમાણથી ઘણો ઉચો કરવામાં આવે તો કુલનો નાશ થાય અને પ્રમાણથી નીચો કરવામાં આવે તો વ્યાધિની ઉત્પત્તિ થાય. તેથી શાસ્ત્રમાં કહેલ પ્રમાણથી પ્રાસાદનું માન કરવું તે સર્વ પ્રકારના સુખ તથા કામનાઓને આપનાર છે. માન અને પ્રમાણ સંયુક્ત શાસ્ત્ર દૃષ્ટિથી ગૃહ તથા પ્રાસાદ કરવાથી પૂર્ણ આયુષ્યની સાથે સૌભાગ્ય વૃદ્ધિ અને પુત્ર પૌત્રાદિકનું પૂર્ણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૬૫, ૬૬.

છન્દ મેદો ન કર્તવ્યઃ પ્રાસાદમઠમન્દિરે ।

સ્ત્રી મૃત્યુ શોક સન્તાપ પુત્રપતિ ધનક્ષયઃ ॥ ૬૭ ॥

પ્રાસાદ મઠ તથા મંદિરમાં છંદ જોડ કરવો નહિ. કેમકે છંદજોડ કરવાથી સ્ત્રીનું મૃત્યુ, શોક, સંતાપ તથા પુત્ર, પતિ અને ધનનો નાશ થાય. ૬૭.

રાજમાર્ગાન્તરે વેધો ન પ્રકારાન્તરેઽપિ ચ ।

સ્તંભ પદાદિ વેધસ્તુનમિત્યન્તરતો મવેત્ । ૬૮ ॥

રાજમાર્ગ અથવા પ્રાકાર (કોટ-કિલ્લો) વચમાં આવતો હોય તો સામસામા દેવાલયો કરવામાં વેધદોષ લાગતો નથી. તેમજ સ્તંભોના પહોનો વેધ પણ જો વચમાં કિતિદુર્ગ અંતર પડતું હોય તો લાગતો નથી. ૬૮.

પદહીનં ન કર્તવ્યં પ્રાસાદમઠમંદિરમ્ ।

અકસ્તંભે કૃતે દ્વારે પુત્રપતિ ધનક્ષયઃ ॥ ૬૯ ॥

પ્રાસાદ, મઠ તથા મંદિર પદહીન કરવાં નહિ; દ્વારની વચ્ચે એક સ્તંભ આવે તો પુત્ર, પતિ અને ધનનો ક્ષય થાય છે. ૬૯.

સ્તંભિકા કુમ્ભિકા સર્વતલમાન ન લોપયેત્ ।

ઉદુમ્બર શિરં સર્વં સમદ્વત્રચ્ચ કારયેત્ ॥ ૭૦ ॥

સ્તંભો અને કુલિઓ એ સર્વંતુ તલમાન લોપવું નહિ અને તે સર્વ ઉદુમ્બરના મથાળે સમસૂત્રમાં કરવાં. ૭૦.

વાપી મણ્ડપ ગેહાનાં તૃતીયસ્તંભ વર્જનમ્ ।

શિલ્પિનો નરકં યાન્તિ સ્વામિ સર્વં ધનક્ષયં ॥ ૭૧ ॥

વાવ, મંડપ અને ગૃહોમાં ત્રણ સ્તંભો મૂકવા નહિ, અર્થાત્ બે, ચાર, છ એમ એકીમાં મૂકવા અને બે એકી સ્તંભ મૂકવામાં આવે તો શિલ્પી નરકમાં પડે અને ગૃહ-પતિના સર્વ ધનનો નાશ થાય. ૭૧.

પદલોપં દિશાલોપં ગર્ભલોપં તથૈવ ચ ।

ઉમૌતો નરકં યાતઃ સ્થાપકઃ સ્થપક સદા ॥ ૭૨ ॥

પ્રાસાદમાં પદલોપ, દિશાલોપ તથા ગર્ભલોપ થાય તો પ્રાસાદ કરાવનાર તથા કરનાર બંને સદા માટે નરકે જાય. ૭૨.

ધરમજ્ઞોપદાયસ્ય કોપિતાસ્તત્ર દેવતાઃ ।

શિલ્પિનશ્ચ ક્ષયં યાન્તિ તદ્ભવેત સ્વામિમૃત્યુદમ્ ॥ ૭૩ ॥

બે પ્રાસાદમાં છૂટ કે પાપાણુના થરોનો ભંગ કરવામાં આવે તો તેમાં રહેલા દેવતાઓ ક્રોધાચ્છાન થાય છે. અને તેથી શિલ્પીઓનો ક્ષય થાય છે, તથા તેવો પ્રાસાદ સ્વામીનું મૃત્યુકર્તા નીવડે છે. ૭૩.

શ્ચિ મુલં મવેન્છિદ્રં પૃષ્ઠે યદા કરોતિ ચ ।

પ્રાસાદે ન મવેત્પૂજા ગૃહે ક્રીડન્તિ રાક્ષસા ॥ ૭૪ ॥

પ્રાસાદ અથવા ઘરની પછીતમાં સોયના મુખ જેટલું છિદ્ર રહેતો તેવા પ્રાસાદમાં દેવપૂજા થતી નથી. અને ગૃહમાં રાક્ષસો નિવાસ કરે છે. ૭૪.

મિત્તિ પ્રાસાદ માનેન પીઠાન્તોત્તાન પટ્ટકા ।

એકવા ત્રીણિ વા કુર્યાત દ્વારાણિ તત્ર સર્વદા ॥ ૭૫ ॥

મંડપની ભિત્તિ પ્રાસાદના માન પ્રમાણે કરવી. પીઠ ઉપરથી પાટ મુધી. મંડપને દ્વાર એક તથા ત્રણ કરવાં. ૭૫.

પ્રાસાદ ગર્ભ માનત કુર્યાત્ મુલ મણ્ડપ ।

મૂલ સ્તંભમે યથા દ્વત્ર સ્તંભોદેયસ્તુ મણ્ડપે ॥ ૭૬ ॥

પ્રાસાદના ગર્ભમાનથી મુખમંડપની રચના કરવી, ગર્ભગૃહના મૂલ સ્તંભના સૂત્રે મંડપના સ્તંભો કરવા. ૭૬.

શાસ્ત્રવિધિ પ્રાસાદ મંડપવિધાન :-

પ્રાસાદો મણ્ડપચૈવ વિના શાસ્ત્રેણ યઃ કૃતઃ ।

વિપરિતં વિમાગેષુ યાઽન્યથા વિનિવેશયેત્ ॥ ૭૭ ॥

વિપરિતં ફલં તસ્ય કરિષ્ઠં તુ પ્રજાપતે ।

આયુર્નાશો મનસ્તાપઃ પુત્રનાશઃ કુલક્ષયઃ ॥ ૭૮ ॥

શાસ્ત્રપ્રમાણુ વગર પ્રાસાદ અને મંડપ તથા તલના વિમાગેભાં પણ વિપરિત પણે સ્વરૂપના ભાગેભાં નિવેશ કરવામાં આવેતો તેવા પ્રાસાદનું ફળ વિપરિત આવે અને તેથી અરિષ્ટ (દુઃખ-અશુભ) ઉત્પન્ન થાય છે. તથા આયુષ્યનો નાશ, મન સંતાપ, પુત્રનાશ અને કુલનો ક્ષય થાય છે. ૭૭, ૭૮.

શાસ્ત્રમાર્ગ પરિત્યજ્ય આત્મ બુદ્ધિર્યદા મયેત્ ।

તત્ફલં સર્વતો નાસ્તિ પ્રાસાદમઠ મંદિરમ્ ॥ ૭૯ ॥

શાસ્ત્રની મર્યાદા અને વિધિનો ત્યાગ કરીને જે કતાં કેવળ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી પ્રાસાદ, મઠ કે મંદિર કરે છે, તે સર્વથા નિષ્ફળ જાય છે, અર્થાત્ કેવળ બુદ્ધિના આધારે કરેલા પ્રાસાદ, મઠ અને મંદિરનું સમગ્ર ફળ નાશ પામે છે. માટે શાસ્ત્રમાર્ગ છોડીને અહં બુદ્ધિથી કદાપિ કાર્ય કરવું નહિ. ૭૯.

ચતુઃ પ્રવેશ દ્વાર :-

ઉત્સન્નઃ પૂર્ણબાહુશ્ચ હીનબાહુ સ્તથા પરઃ ।

પ્રતિકાર્યં ઇતિ પ્રોક્તં પ્રવેશાનાં ચતુષ્ઠયમ્ ॥ ૮૦ ॥

ઉત્સન્નઃ ઓત્તરમુલે પૂર્ણબાહુશ્ચ પૂર્વતઃ ।

હીનબાહુસ્તથા યામ્યે પ્રતિકાર્યઃ સવારુણે ॥ ૮૧ ॥

૧ ઉત્સન્ન, ૨ પૂર્ણબાહુ, ૩ હીનબાહુ, ૪ પ્રતિકાર્ય આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના દ્વારના પ્રવેશ કદ્દાં છે. ઉત્તરાભિમુખ દ્વારનો પ્રવેશ હોય તો તે ઉત્સન્ન, પૂર્વાભિમુખ હોય તો પૂર્ણબાહુ, દક્ષિણાભિમુખ હીનબાહુ અને પશ્ચિમાભિમુખ દ્વારનો પ્રવેશ હોય તો પ્રતિકાર્ય બાબુવો ૮૦, ૮૧.

અગ્રાસ્રં મંદિરં કૃત્વા પ્રજારાજગૃહતથા ।

તદ્ગ્રહમશુભં જ્ઞેયં શ્રેય સ્તત્ર ન વિદ્યતે ॥ ૮૨ ॥

શાસ્ત્ર વિધિ રહિત દેવમંદિર તેમજ પ્રજા અને રાજાના ગૃહો કરવામાં આવે તો તે અશુભ બાબુવું, તેવા ગૃહમાં નિવાસ કરવો શ્રેયસ્કર નથી. ૮૨.

ગૃહ પર વૃક્ષ અને પ્રાસાદ છાયા તજવી :-

યામયોર્વેશમની છાયાં વૃક્ષ પ્રાસાદજાંત્યજેત્ ।

સૌમ્યાદિતઃ શુભા પ્લક્ષવટૌદુમ્બર પિપલાઃ ॥ ૮૩ ॥

દિવસના બીજા અને ત્રીજા પ્રહરની વૃક્ષ તથા પ્રાસાદની છાયા ગૃહ ઉપર તજવી, કારણ કે દોષકર્તા છે. પરંતુ પહેલા અને ચોથા પ્રહરની છાયા દોષકારક નથી. ગૃહની ઉત્તરે પીપળો, પૂર્વે વડ, દક્ષિણે ઉમરડો, તથા પશ્ચિમે પીપર એ વૃક્ષો રોપવા શુભ છે. ૮૩.

પ્રાસાદ માનહિન પ્રમાણ :-

દીર્ઘે માનાધિકે હસ્વે વક્રેચાપિ સુરાલયે ।

હ્રદમેદે જાતિમેદે દીનમાને મહદ્મયમ્ ॥ ૮૪ ॥

પ્રાસાદ ઉંચાઈના પ્રમાણથી લાંબો, નાનો, વાંકો અથવા છંદમેદ અને જાતિમેદ-વાળું હોય તથા માનહીન કરેલું હોયતો મોટો ભય કરે. ૮૪.

સુર્પક ગૃહ :-

સુર્પકં વ્યધિકં પૃષ્ઠે વિકર્ણશ્ચૈવ કારયેત્ ।

શિલ્પિનો નરકં યાન્તિ સ્વામી નિર્ધનો ભવેત્ ॥ ૮૫ ॥

સુપડાના આકારવાળું, પાછળના ભાગે પહોળું અથવા વાંકા ચુકા ખુણાવાળું ગૃહ કરવામાં આવે તો શિલ્પી નર્કમાં પડે અને ગૃહપતિ નિર્ધન થાય. ૮૫.

સુર્પાકારં ગૃહં કાર્યં વિકર્ણ નૈવ કારયેત્ ।

અગ્રતશ્ચ મવેચ્છેષ્ટં પૃષ્ઠિનં પરિવર્જયેત્ ॥ ૮૬ ॥

સુપડાના આકારનું ગૃહ કરવું. પરંતુ વાંકા ચુકા ખુણાવાળું કરવું નહિ આગળના ભાગે પહોળું હોય તો સાફ, પરંતુ પાછળના ભાગે પહોળું કરવું તે સાફ નહિ. ૮૬.

ત્રિકોણં મોઘુસ્વશ્ચૈવ ધનનાશઃ પતિવ્રજઃ ।

ત્રિકોણં મૃત્યુદં જ્ઞેયં ષડશ ધર્મ નાશનમ્ ॥ ૮૭ ॥

બે ખુણા વાળું અને ગામના મુખ જેવું ગૃહ કરેતો કંઈ ધનનો નાશ થાય અને ગૃહપતિને પરદેશ ગમન થાય, ત્રિકોણ ગૃહ મૃત્યુ આપનાર અને છ હાંશનું ગૃહ ધર્મનો નાશ કરનાર બાણનું. ૮૭.

સમૂલ ગૃહ :-

કર્ણધિશ્ચ હીનાસ્યં યદ ગૃહં તાદશં ભવેત્ ।

સમૂલં તદ્વિજાનીયાત્ હન્યતે બન્ધુ બાન્ધવ ॥૮૮ ॥

જે ગૃહનો કરે લાંબો હોય અને પછીત ટુંકી હોય તે ગૃહ સમૂલ કહેવાય, તેવા ગૃહમાં રહેનારના પરિવારનો નાશ થાય, માટે ઓરડો જરા પહોળો રાખવો અને લંબાઈ ટુંકી કરવી. ૮૮.

પ્રતિકાર ગૃહ :-

પૃથ્થે બાહુસમે મૃત્યુદ્વાર વાસ્તુ યદા ભવેત્ ।

પ્રતિકાર્યં તદ્ વિદ્યાદ ન વાસં તત્ર કારયેત્ ॥ ૮૯ ॥

જે ગૃહમાં પછીતે અથવા બાબુના કરે બારણું હોય તે ગૃહ પ્રતિકાર કહેવાય તેવા ગૃહમાં વાસ નહિ કરવો. ૮૯.

અંતક ગૃહ -

વામે જ્યેષ્ઠ ભવે તત્ર દક્ષિણે ચ કનિષ્ઠકમ્ ।

અન્તકારવ્યં ભવેદ વેશ્મ હન્યતે કુલસંપદા ॥ ૯૦ ॥

એક ગૃહના બે ગૃહ કરેલ હોય, તેમાં ડાબી બાબુનું મોટું અને જમણી બાબુનું નાનું તે ગૃહ અંતક કહેવાય અને તે કુલની સંપત્તિનો નાશ કરે, (માટે બાંને ગૃહ સરખાં કરવા અથવા જમણી તરફ મોટું કરવું અને મોટાભાઈને રહેવા આપવું તેો દોષ નથી.) ૯૦.

ગૃહ કોણવેધ :-

ત્રિકોણં પચ્ચકોણં વા રથાકારં તથૈવચ ।

વેધશ્ચ નાહિ રેલાનાં તારાયા વંશ નાશકઃ ॥ ૯૧ ॥

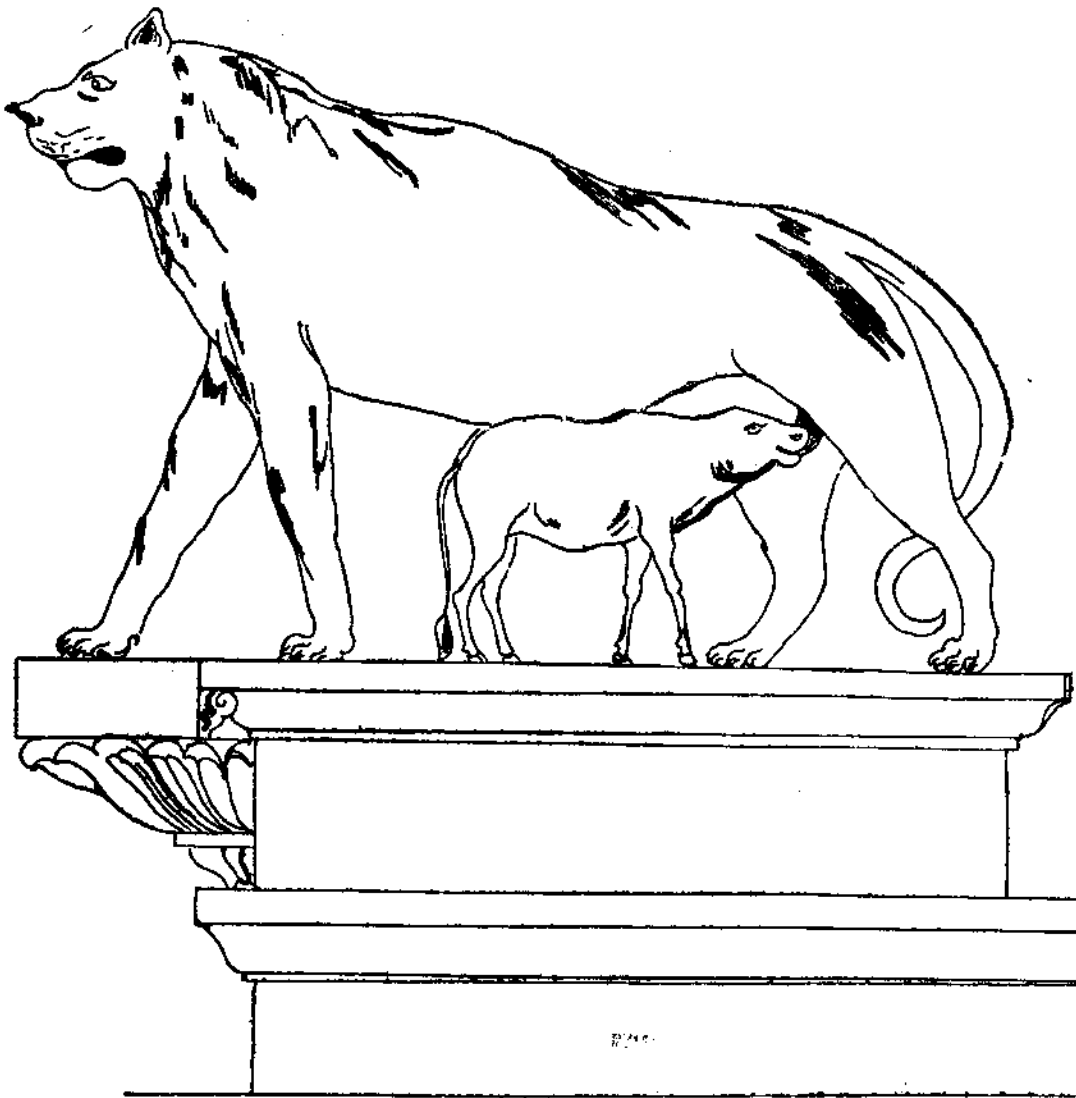
ગૃહના ત્રણ કેાણ પડે, પાંચ કેાણ પડે તેવું ગૃહ કરવામાં આવે તેો તથા રથાકાર (પાછળ પહોળું અને આગળ સાકડું) તેમજ નાડીરેખા અને તારાના વેધ જેમાં હોય તેવું ગૃહ વંશનો નાશકર્તા છે. ૯૧.

પ્લવ ભૂમિ :-

અત્યન્ત વૃદ્ધિદં નૃણા ઈશાન પ્રાગદક્ પ્લવમ્ ।

પુરુષાધઃ સ્થિતં શલ્યં ન ગૃહે દોષદં ભવેત્ ॥ ૯૨ ॥

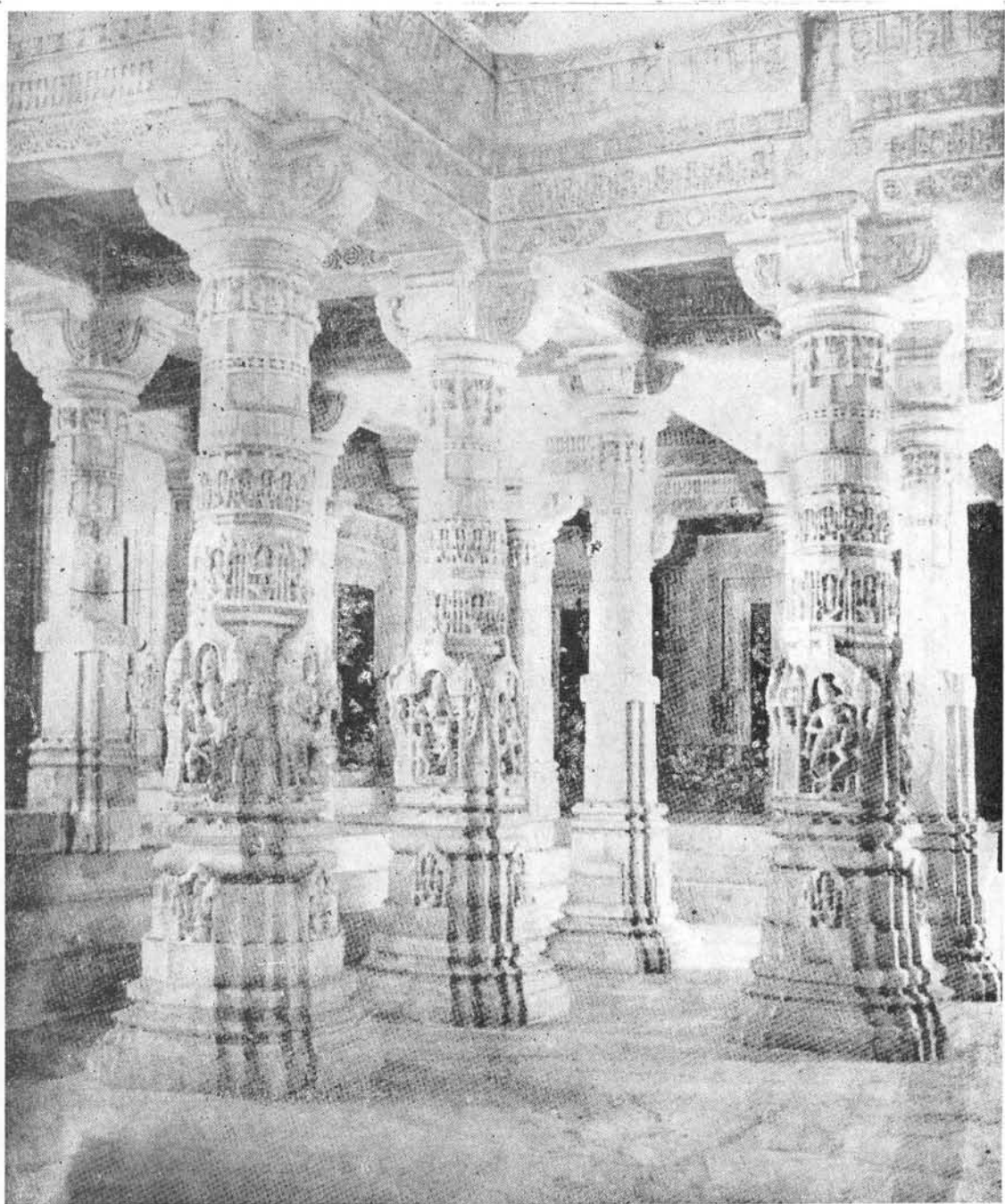
ઈશાન અને પૂર્વ તરફના હાજવાળી જમીન સર્વને અત્યંત વૃદ્ધિ કરનારી બાબુવી ગૃહની ભૂમિમાં શલ્ય દોષકારક છે, પરંતુ જમીન મધાળેથી એક મનુષ્ય પ્રમાણ શલ્ય દોષકર્તા નથી. ૯૨.

“અહિસકે પ્રતિક” સિંહણુને દુગ્ધપાન કરતું ગાયનું વાછરડું.

કેસરિયાજનગર—પાલિતાણુ.

(એન. સી. સોમપુરા)

કુંભારીયાજી તીર્થ મંડપ દર્શન કુંભારીયાજી.

કેસરિયાજી યક્ષ દર્શન કેસરિયાનગર-પાલીતાણા, [એન. સી. સોમપુરા]

સ્મશાને પર્વતાગ્રે ચ ક્ષારભૂમિ તથૈવ ચ ।

ઉદકાશ્રિતા ચૈત્યાસ્થિ ઉરે જાજિત યુદ્ધભૂમિ ॥ ૯૩ ॥

સ્લેષ્છ ચાંડાલ કુગ્રામન ત્યક્તા ભૂમિવસેનરઃ ।

પૂર્વાઽપર સોમ શ્રેષ્ઠા ભૂ યમિ દિગ્ વિવર્જિતા ॥ ૯૪ ॥

સ્મશાન તથા પર્વતની નજીક, ક્ષારવાળી, પાણીના ધોધવાળી (પ્રવાહવાળી), ભેજવાળી, જ્યાં પૂર્વે (પહેલા) દેવમંદિર કે સ્થાનક હોય, સર્પના રાફડાવાળી, જ્યાં પૂર્વે યુદ્ધ થયું હોય તેવી તથા રહેઠેલા, ચંડાળો અને શુદ્ર વર્ણ વસતા હોય તેવી જમીન જ્યાં કુગ્રામ-હજારો વસતા હોય આવા નેષ્ઠ સ્થાનોની ભૂમિ ઉપર મનુષ્યે ગૃહ કે પ્રાસાદ બાંધવા નહિ, પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર મુખ ગૃહપ્રાસાદ ભૂમિ શ્રેષ્ઠ બાણવી, પરંતુ દક્ષિણ મુખ તજવું. ૯૩, ૯૪.

શીતકાલે ઉષ્ણદા ચ ઉષ્ણકાલે શિતપ્રદા ।

પ્રશસ્તા સર્વોત્તમા ભૂમિર્માપિત વિશ્વકર્મણા ॥ ૯૫ ॥

જે ભૂમિ ઠંડીના કાળમાં ગરમ હૂંફવાળી બણાય અને ગરમીના સમયમાં ઠંડક આપનારી તેવી ભૂમિ સર્વોત્તમ બાણવી, તેવી ભૂમિ વસવાટ યોગ્ય વિશ્વકર્માએ કહી છે. ૯૫.

પૂર્વોત્તરે ચ દિગ્મૂઢં મૂઢં પશ્ચિમદક્ષિણે ।

તયં મૂઢં અમૂઢ વા તત્તુ તીર્થ સમં હિતમ્ ॥ ૯૬ ॥

પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચે એટલે ઇશાનકોણ તરફ અથવા પશ્ચિમ દક્ષિણ એટલે નૈઋત્યકોણ તરફ દિગ્મૂઢ હોય તો તે દિગ્મૂઢ ન બાણવું તે તીર્થ સમાન બાણવું. ૯૬.

સિદ્ધાયતન તીર્થેષુ નદીનાસંગમેષુ ચ ।

સ્વયંભુર્વાણ લિજ્જેષુ તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ।

જિર્નેદ્રાણાં સમવસરણે દિગ્દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૯૭ ॥

સિદ્ધ યુરોના આશ્રમે, તીર્થસ્થાને, નદીના સંગમે, સ્વયંભુલિંગના મંદિરે અને જૈન તીર્થ કરના સમવસરણની રચના યુક્ત પ્રાસાદે દિગ્મૂઢ દોષ લાગતો નથી. ૯૭.

શલ્ય શુદ્ધિ

જલાન્તિકં સ્થિતં શલ્યં પ્રાસાદે દોષદં નૃણામ્ ।

તસ્માત્પ્રાસાદાદિ ભૂમિ સ્વનેત્ શિલા જલાન્વિતામ્ ॥ ૯૮ ॥

પ્રાસાદની ભૂમિ, પાણી તથા પાષાણ સુધી ખોદવી, પ્રાસાદમાં શલ્યશુદ્ધિ જલ-પાષાણ સુધી કરવી. ૯૮.

પાષાણં તં જલान्त વા વાલુકાન્ત સ્વનેન ભૂમિમ્ ।

કેશાં ગારા કાષ્ઠ લોહા સ્થિકાન્તા શોધયેતુ ભૂમિ ॥ ૯૯ ॥

પાષાણ જલ અથવા રેતી આવે ત્યાંસુધી જમીન ખોદી ભૂમિ શુદ્ધ કરી શિલા સ્થાપન કરવી કેશ, કેલસા, લાકડું, લોહું, હાડકા, રાખ આદિ શલ્ય શોધન કરવું. ૯૯.

અથ ગણિત :-

આયઋશ્વ ગણ ચન્દ્ર ચતુરજ્ઞ પ્રયોજયેત્ ।

આયવ્યયોરંશ શુદ્ધિર્ન જીર્ણોચિતયેત્ગૃહે ॥ ૧૦૦ ॥

આય, નક્ષત્ર, ગણ અને ચન્દ્ર એ ચાર અંગો ગણિતના મેળવવા, પરંતુ જિજ્ઞોક્ષાર પ્રાસાદમાં આય, વ્યય કે અંશકની શુદ્ધિ જોવાની જરૂર નથી. ૧૦૦.

દેવ પ્રાસાદ દિક ગૃહનિષેધ -

વર્જયેદર્હતઃ પૃષ્ઠમગ્રતુ શિવ સૂર્યયોઃ ।

બ્રહ્મા વિષ્ણુશ્ચ પાર્શ્વન્તુ ચન્ડી સર્વત્ર વર્જયેત્ ॥ ૧૦૧ ॥

જિન તીર્થંકરના પ્રાસાદ પૃષ્ઠે, શિવ સૂર્યની અગ્રે, બ્રહ્મા વિષ્ણુના વામદક્ષિણ અને ચડીદેવીના ચારે બાજુમાં ગૃહ કરવું નહિ. ૧૦૧.

નાભિ વેધ -

અગ્રતઃ પૃષ્ઠતથૈવ વામ દક્ષિણતોઽપિવા ।

પ્રાસાદં કારયેદન્ય નાભિવેધં વિવર્જયેત્ ॥ ૧૦૨ ॥

કોઈ પણ પ્રાસાદની આબુબાબુ પ્રાસાદ કરવાનો હોયતો ગર્ભવેધ થવા ન દેવો, મૂળ પ્રાસાદના ગર્ભે અન્ય પ્રાસાદ કરવો તે ગર્ભવેધ થાયતો નાભિવેધનો દોષ બાજવો અને તે તજવો. ૧૦૨.

શિવસ્યાગ્રે શિવં કુર્યાત્ બ્રહ્માણં બ્રહ્મણોઽગ્રતઃ ।

વિષ્ણુસ્યાગ્રે મવેદ્વિષ્ણુ જિનોજિને સ્વો રવિઃ ॥ ૧૦૩ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણોરેક નામૌ દ્વયોર્દોષો ન વિદ્યતે ।

શિવસ્યાગ્રેઽન્ય દેવસ્ય દૃષ્ટિવેધ મહામયમ્ ॥ ૧૦૪ ॥

શિવના મંદિર સામે શિવનું, બ્રહ્માના સામે બ્રહ્માનું, વિષ્ણુની સામે વિષ્ણુનું, જિન સામે જિનનું, સૂર્ય સામે સૂર્યનું મંદિર બાંધવું તે નાભિવેદ તજીને બાંધવું, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના પ્રાસાદ સામસામા એક નાભિએ બાંધવામાં આવે તો દોષ નથી, પરંતુ શિવાલય સામે અન્ય કોઈપણ દેવ સ્થાપન ન કરવાં, કારણ કે દૃષ્ટિવેધથી મહાભય ઉપજે છે. ૧૦૩, ૧૦૪.

પ્રસિદ્ધ રાજમાર્ગે ચ પ્રાકારસ્યાન્તરેડપિ વા ।

ત્યક્તવા દ્વિ ગુણીતાં ભૂમિ તત્રદોષો ન વિદ્યતે ॥ ૧૦૫ ॥

નાભિવેધમાં પ્રસિદ્ધ રાજમાર્ગ હોય અથવા કિલ્લો હોય અથવા ખમણું અન્તર હોય તો કોઈપણ દોષ લાગતો નથી. ૧૦૫.

ઉચ્છ્રાયાદ્ ભૂમિદ્વિગુણા ત્યક્તયા ચૈત્યેચતુર્ગુણામ્ ।

વેધાદિ દોષો નૈવસ્યાદેવં ત્વષ્ટ મતં તથા ॥ ૧૦૬ ॥

આચારદિનકરમાં કહ્યું છે કે—ગૃહની ઉંચાઈથી ખમણી ભૂમિ તજીને જિન ચૈત્યની ઉંચાઈથી ચારગણી ભૂમિ તજીને વેધાદિદોષ લાગતો નથી. એવું વિશ્વકર્માનું કથન છે. ૧૦૬.

વાસ્તુ પૂજન :—

કુર્મે કુમ્ભે પટ્ટેદ્વારે પદ્માસ્થાં યાંતુ પૌરુષે ।

ઘટધ્વયોઃ પ્રતિષ્ઠા યામેવ પુણ્યાયે સમ્પન્ને ॥ ૧૦૭ ॥

પ્રાસાદ બનાવતા ચૌદ વખત મુહૂર્તોમાં વાસ્તુશાન્તિ કરવાનું કહ્યું છે, પરંતુ તેમાંયે ૧ શિલાસ્થાપન, ૨ કુંભિસ્તંભ, ૩ પાટ, ૪ દ્વારસ્થાપન, ૫ પદ્મશિલા, ૬ પ્રાસાદ પુરુષ સ્થાપના, ૭ ધ્વજ પ્રતિષ્ઠા સમયે એમ સાત વખત પુણ્યાદિ પ્રસંગે અવશ્ય વાસ્તુપૂજન કરવું. ૧૦૭.

અથ પ્રાસાદ છન્દ દોષ :—

વિમક્તિ તલચ્છન્દાય શિખરોર્ધ્વદિ કારયેત્ ।

ઉર્ધ્વાભિધાનકં સ્થાપે તલચ્છન્દ તથાભિધમ્ ॥ ૧૦૮ ॥

પ્રાસાદના તલચ્છન્દની વિમક્તિ પ્રમાણે જ શિખર કરવું, ઉપરનું શિખર જ નામથી ઓળખાતું હોય તે જ તલચ્છન્દ રાખવું. તેમાં ફેરફાર કદી કરવો નહિ. ૧૦૮.

ન્યુનાધિક માનદોષ :—

હીનમાને કૃતે દોષાઃ કથ્યતે તાન્ સમાસત્ ।

આયુર્હાનિ દ્વારહીને કૌલિહીને ધનશ્ચયઃ ॥ ૧૦૯ ॥

અપદ સ્થાપિતૈઃ સ્તંભૈર્મહારોગો વિનિર્દિશેત્ ।

સ્તંભ વ્યાસોદયે હીને કાન્તાતત્ર વિનશ્યતિ ॥ ૧૧૦ ॥

દ્વારમાનથી હીન કરવાથી આયુષ્ય ઘટે, કૌલી હીન કરવાથી લક્ષ્મી નાશ થાય, અપદે સ્તંભ સ્થાપવાથી મહારોગની ઉત્પત્તિ થાય સ્તંભની જાડાઈ તથા ઉંચાઈ ઓછી કરવાથી સ્તંભો નાશ થાય. ૧૦૯. ૧૧૦.

પ્રાસાદે પીઠ હીને તુ નશ્યતિ ગજવાજિનઃ ।

રથોપરથ હીને તુ પ્રજાપીડા વિનિર્દિશત્ ॥ ૧૧૧ ॥

જંઘાહીને ભવેત્ બન્ધોર્નાશઃ કર્તુકારૈદિકો સ્તથા ।

શીખરે હીનમાને તુ નશ્યતિ પુત્ર પૌત્રકાઃ ॥ ૧૧૨ ॥

પ્રાસાદ પીઠ હીન કરવાથી હાથી ઘોડા આદિ વાહનોની સમૃદ્ધિનો નાશ થાય, પ્રાસાદના રથ ઉપરથના ઉપાંગો માનથી ઓછાં કરવાથી પ્રબળ પીડા થાય, જંઘા ઓછી કરવાથી બન્ધુવર્ગ તથા કરનાર કરાવનારનો નાશ થાય, શિખર હીન કરવાથી પુત્ર પૌત્રાદિકનો નાશ થાય. ૧૧૧, ૧૧૨.

યમચુલ્લિ વેધ :-

एक द्वि त्रिकं मात्राभि गर्भगेहं यदायतम् ।

यमचुल्लि स्तदा नाम कर्तुं भर्तुं विनाशिकः ॥ ૧૧૩ ॥

પ્રાસાદનો ગર્ભગૃહ પહોળાઈથી એક, બે, ત્રણ માત્રા ઊંડાઈમાં વધારે હોય તો તે આંધનાર બંધાવનારનો વિનાશ કરનારો યમચુલ્લિ નામનો વેધ બાબુવો. ૧૧૩.

जगत्यां लोपयेच्छाला शालायां मण्डपं तथा ।

मण्डपे नैव प्रासादो ग्रस्तश्चैद् दोषकारकः ॥ ૧૧૪ ॥

જગતીની શાલા (ચોકી) ચોકીથી મંડપ, મંડપથી પ્રાસાદનો ગર્ભગૃહ એમ ઉત્તરોત્તર ભૂમિતિ ઊંચા ઊંચા કરવાં, તેમન કરવાથી દોષકારક થાય છે, તેથી ઉત્તરોત્તર ભૂમિ ઊંચી કરતાં જવું. ૧૧૪.

अथ भिन्नदोष :-

भिन्नदोषकरं यत्स्यात् प्रासाद मठ मन्दिरम् ।

मुष्केर्जालके द्वारा रश्मिभिश्च प्रमेदितम् ॥ ૧૧૫ ॥

ब्रह्मा विष्णु शिवकर्णां भिन्न दोषान्न दृश्यते ।

जिन गौरि गणेशानां गृहे भिन्नं विवर्जयेत् ॥ ૧૧૬ ॥

પ્રાસાદ, મઠ કે મંદિરને ભિન્નદોષ કહ્યો છે, ઉદર કે કરોળીયાના બળા હોય, અગર ભીંતો ફાટીને સૂર્યના કિરણો ગર્ભગૃહમાં પ્રવેશતા હોય તો તે ભિન્નદોષ બાબુવો. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ અને સૂર્યને ભિન્નદોષ લાગતો નથી, પરંતુ જિન, પાર્વતી અને ગણેશના મંદિરોમાં ભિન્નદોષ લાગે છે. ૧૧૫, ૧૧૬.

મण्डलं जालकं चैव कीलकं सुषिरं तथा ।

छिद्रं संधिशकाराश्च महादोषा इति स्मृता ॥ ૧૧૭ ॥

પ્રાસાદમાં ભમરા મંડળ કરે, કરોળીયા બળાં કરે, જીવડાં ખાડા પાડે, ભમરા હર કરે-છિદ્ર પાડે, યુનામાં તડો પડે એ સાત મહાદોષો છે. ૧૧૭.

ब्रह्माविष्णुरवीनां च शम्भोः कार्यायदच्छया ।

गिरिजाया जिनादीनां मन्वन्तर भुवां तथा ॥ ૧૧૮ ॥

एतेषां च सुराणां च प्रासादाभिन्न वर्जिताः ।

પ્રાસાદ મઠ વેશ્માન્ય મિન્નાનિ શુભદાનિ હિ ॥ ૧૧૯ ॥

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સુર્ય અને શીવ આ દેવોના પ્રાસાદ ભિન્ન અથવા અભિન્ન પોતાની ઈચ્છાનુસાર બનાવી શકાય છે. પણ ગૌરીદેવી, જિનદેવ અને મન્વંતરમાં ઉત્પન્ન થનારા દેવોના પ્રાસાદો તો ભિન્નદોષ રહિત કરવા. પ્રાસાદ, મઠ અને ગૃહ એ ભિન્નદોષ રહિત હોય તો શુભકારક છે. ૧૧૮, ૧૧૯.

व्यक्ताव्यक्त प्रासाद :-

व्यक्ताव्यक्तं गृहं कुर्याद् भिन्नभिन्न मूर्तिकम् ।

यथा स्वामि शरीरं स्यात् प्रासादमपि तादृशम् ॥ ૧૨૦ ॥

ઉપર કહેલ અભિન્ન અને દોષવાળી દેવમૂર્તિઓ માટે વ્યક્ત અને અવ્યક્ત પ્રાસાદ બનાવે ભિન્નદોષ રહિત બ્રહ્મા આદિ દેવમૂર્તિઓ માટે પ્રકાશવાળા અને ભિન્નદોષવાળા ગૌરી આદિ દેવમૂર્તિઓ માટે અંધકારમય પ્રાસાદ બનાવવા. જેમ સ્વામી પોતાના શરીરને અનુકુલ ગૃહ બનાવે છે. તેમ દેવોને અનુકુલ પ્રાસાદ બનાવવા. ૧૨૦.

महामर्म दोष :-

भिन्न चतुर्विधं ज्ञेय-मष्टधामिश्रक मतम् ।

મિશ્રકં પૂજિતં તત્ર ભિન્ન વૈ દોષકારકમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

छन्दभेदो न कर्तव्यो जातिभेदोऽपि वा पुनः ।

उत्पद्यते महामर्म जातिभेद कृते सति ॥ ૧૨૨ ॥

ભિન્નદોષ ચાર પ્રકારના છે અને મિશ્રદોષ આઠ પ્રકારના છે, તેમાં મિશ્રદોષ પૂણ્ણ શુભ છે અને ભિન્ન દોષ દોષકારક છે, છંદભેદ જેમ છંદોમાં ગુરૂ લઘુ વચા-સ્થાન ન હોવાથી છંદ દોષિત થાય છે. જાતિ ભેદ પ્રાસાદની અનેક જાતિઓમાંથી પીઠમંડોષના તદ્દે એક જાતિની અને શિખર બીજી જાતિનું બનાવાય તો જાતિભેદ થાય છે. આમ જાતિભેદ કરવાથી મહામર્મ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૨૧, ૧૨૨.

સમતલં ચ વિષમ સંઘાટો મુલમણ્ડપે ।

મિત્યંતરે યદા સ્તંભઃ પટ્ટાદિ નૈવ દુષ્યતે ॥ ૧૨૩ ॥

પ્રાસાદ પાસે મુખ મંડપ બેઠતાં બે બે ખંડ ઉંચા નીચા વચ્ચે ભિત્તિનું અંતર હોય તો સ્તંભ પાટ આદિ સમ વિષમ આઘા પાછા કે ઉંચા નીચા હોય તો તેમાં દોષ લાગે તો નથી. ૧૨૩.

ભૂત પ્રેત પિશાદિ રાક્ષસાશ્ચ વસન્તિકૈઃ ।

તસ્મત્પ્રાસાદ નિષ્યન્ને સર્વથા પ્રેક્ષણં ચરેત્ ॥ ૧૨૪ ॥

પ્રાસાદ દેવપ્રતિષ્ઠા વગરનો શૂન્ય રાખવાથી તેમાં ભૂત, પ્રેત, પિશાચ અને રાક્ષસ વાસ કરે છે. માટે પ્રાસાદ મૂર્તિ વગર રાખવો નહિ. ૧૨૪.

શુકનાસ ઘન્ટા સમસૂત્રઃ:-

શુકનાસા સમા ઘન્ટાન્યુના શ્રેષ્ઠા ન ચાધિકા ।

એતમાને ન વારાંગનાચ્ચ મણ્ડપે ચ બલાણકે ॥ ૧૨૫ ॥

શિખરના શુકનાશ બરાબર મંડપના સંવરણનો આમલસારો સમસૂત્રમાં રાખવો. શુકનાશથી ઘન્ટા નીચી હોય તો શ્રેષ્ઠ બાણવી પણ ઉંચી નહિ રાખવી એજ માન પ્રમાણે મંડપ અને બલાણકના આમલસારો સમ સૂત્રમાં કરવાં, શુકનાશથી સમ અથવા નીચા રાખવા. ૧૨૫.

ગૃહમંદિર ધ્વજદંડ વિધાનઃ:-

ન કદાપિ ધ્વજદંડો સ્થાપ્યો વૈ ગૃહમન્દિરે ।

કલશામલસારૌ ચ શુભદૌ પરિકિર્તિતૌ ॥ ૧૨૬ ॥

ગૃહસ્થના ગૃહમાં ગૃહમંદિર હોય તો તે પર કદાપિ ધ્વજદંડ ન ચઢાવવો. આમલસારો અને કલશ ચઢાવવાથી શુભ કીર્તિદાયક છે. ૧૨૬.

ગૃહમન્દિર પ્રતિમા પ્રમાણઃ:-

અંગુષ્ઠ પર્વદારમ્ય વિતસ્તિર્યાવ દેવતુ ।

ગૃહેષુ પ્રતિમા પૂજ્યા નાધિકાશસ્યતે બુધૈ ॥ ૧૨૭ ॥

અંગુઠાના પર્વથી વિતસ્તિ (નવ અંગુલ પ્રમાણ) સુધીની પ્રતિમા ગૃહમાં પૂજવી. તેથી મોટા પ્રતિમા ગૃહપૂજામાં બુદ્ધિમાને ન રાખવાં.

નિર્દોષ વાસ્તુ પ્રમાણ :- ગ્રાહણને ૧૨ અંગુલ મૂર્તિપ્રમાણ, ક્ષત્રિયને નવ અંગુલ, વૈશ્યને સાત અંગુલ અને શુદ્રને પાંચ અંગુલ પ્રમાણની મૂર્તિગૃહે પૂજવી. ૧૨૭.

ગૃહે લિંગાદયં નાન્યં ગણેશં ત્રયમેવ ચ ।
 શક્તિ ત્રયં તથા શૃંગ મત્સ્થાદિ દશકાંકિમ્ ॥ ૧૨૮ ॥
 દ્વે ચક્રે દ્વારકાયાસ્તુ શાલિગ્રામ દ્વયં તથા ।
 દૌ શૃંગો નાચયેત્ તત્ર સૂર્યયુગ્મં તથૈવ ચ ।
 તેષાંચ પૂજને નૈવ ઉદ્વેગં પ્રાપ્તુયાં દૃઢી ॥ ૧૨૯ ॥

ગૃહસ્થના ગૃહે પૂજામાં બે લિંગ, ત્રણ ગણપતિ, ત્રણ દેવીમૂર્તિ, ત્રણ શંખ, મત્સ્થાદિ દશ અવતારો, દ્વારકાના બે શાલિગ્રામ, દ્વારકાના બે શંખ અને બે સૂર્યમૂર્તિ આ સર્વ એક પૂજામાં રાખવા નહિ. તેથી ઉદ્વેગની પ્રાપ્તિ થાય. ૧૨૮, ૧૨૯.

નૈકદ્વસ્તાદિ તોઽન્યુને પ્રાસાદે સ્થિરતા નયેત્ ।
 સ્થિરં ન સ્થાપયેદ્વેદે ગૃહીણાં દુઃખ કદ્યત્ ॥ ૧૩૦ ॥

એક હસ્તથી નાની દેરીમાં સ્થિર લિંગ અથવા પ્રતિમાનું સ્થાપન ન કરવું. ગૃહસ્થે પોતાના ગૃહમાં મૂર્તિ કે લિંગની સ્થિર પ્રતિષ્ઠા કરવી નહિ, સ્થિર પ્રતિષ્ઠા કરવાથી દુઃખદાયક થાય છે. ૧૩૦.

પ્રતિમા કાષ્ઠ લેપાશ્મ દંત ચિત્રાયસાં ગૃહે ।
 માનાધિકા પરિવાર રહિત નૈવ પૂજયેત્ ॥ ૧૩૧ ॥

પ્રતિમા, કાષ્ઠ, લેપ, પાષાણ, હસ્તિદંત, ચિત્ર, લોહપંચધાતુ બે માનથી ન્યુનાધિક હોય કે પરિવાર રહિત હોય તો તે ગૃહસ્થના ગૃહે પૂજવી નહિ. ૧૩૧.

નેમિનાથો વીર મલ્લીનાથૌ વૈરાગ્યકારકાઃ ।
 ત્રયો વૈ મન્દિર સ્થાપ્યા ન ગૃહે શુભદાયકા ॥ ૧૩૨ ॥

વીતરાગ પ્રભુમાં નેમનાથ, મહાવીરસ્વામી અને મલ્લીનાથજી એ ત્રણ મહા-વૈરાગ્યવાન છે, તેથી એ ત્રણ પ્રતિમાઓ પ્રાસાદને વિષે સ્થાપન કરી પૂજન કરવું, પરંતુ ગૃહમંદિરમાં એ ત્રણે પ્રતિમાઓ સ્થાપન કરવી શુભદાયક નથી. ૧૩૨.

પ્રતિમા દોષાઃ

કિલિકા છિદ્ર સુષિર-ત્રસ જાલક સંધયઃ ।
 મણ્ડલાનિ ચ ગારથ મહાદૂષણ હેતવે ॥ ૧૩૩ ॥

પ્રતિમાના દ્રવ્ય પાષાણ કે કાષ્ઠમાં ખીલા, છિદ્ર, પોલાણ, જીવના અંગાં, સાંધા, મંડલાકાર રેખા કે ગાર ગાંઠા હોય તેવા દૂષણવાળું દ્રવ્ય દોષકારક છે. ૧૩૩.

રક્ષિતઘ્ને પરિવારં દોષદા વર્ણસંકરાઃ ।

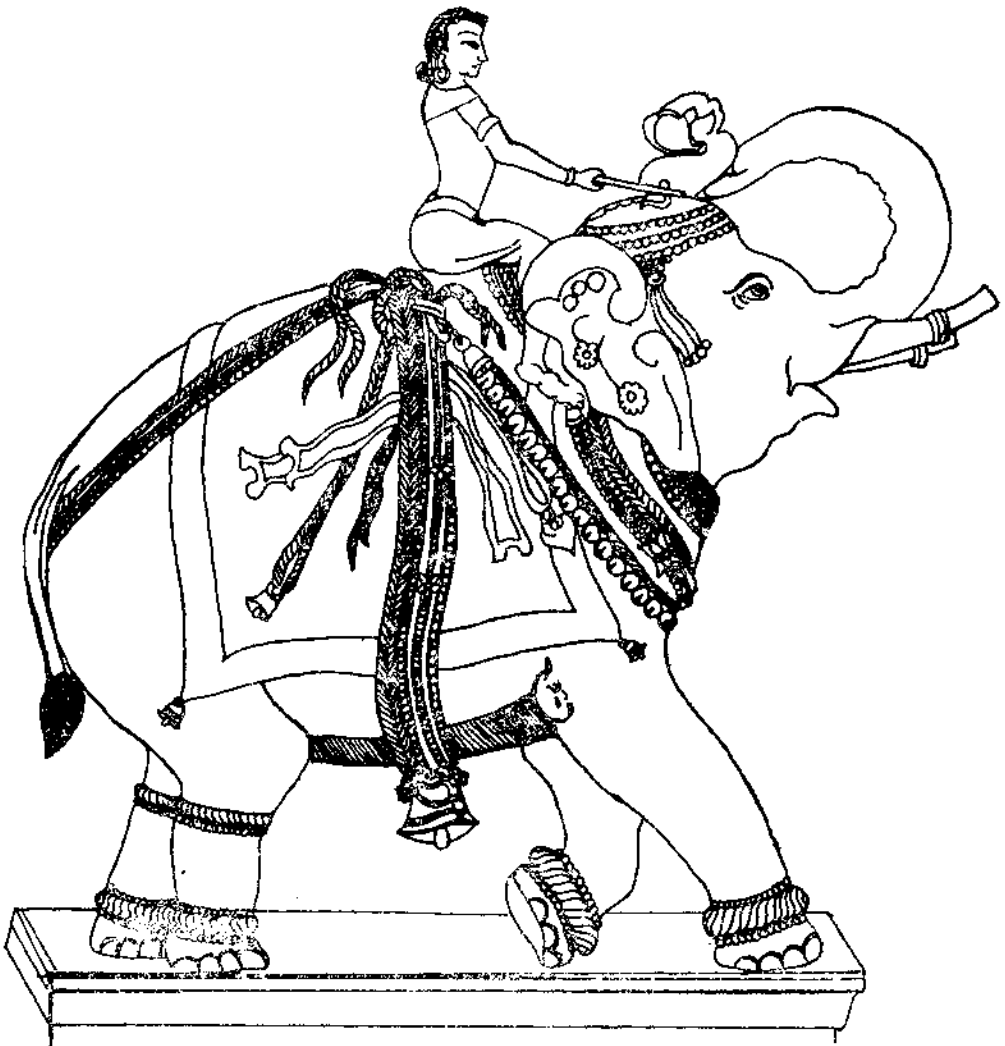
ન સમાંગુલ સંખ્યેષ્ટા પ્રતિમા માનકર્ણિકે ॥ ૧૩૪ ॥

પ્રતિમાના પરિવારમાં કે પરિકરમાં પાષાણની વર્ણસંકરતા (એ રંગ) હોય તો તે દોષકારક છે. પ્રતિમાનું ઊંચાઈ પ્રમાણ એકી અંગુલ રાખવું ઇષ્ટ છે. ૧૩૪.

પાણીપાદ વિહિનાંજાતુ ધનક્ષય વિનાશિનિ ।

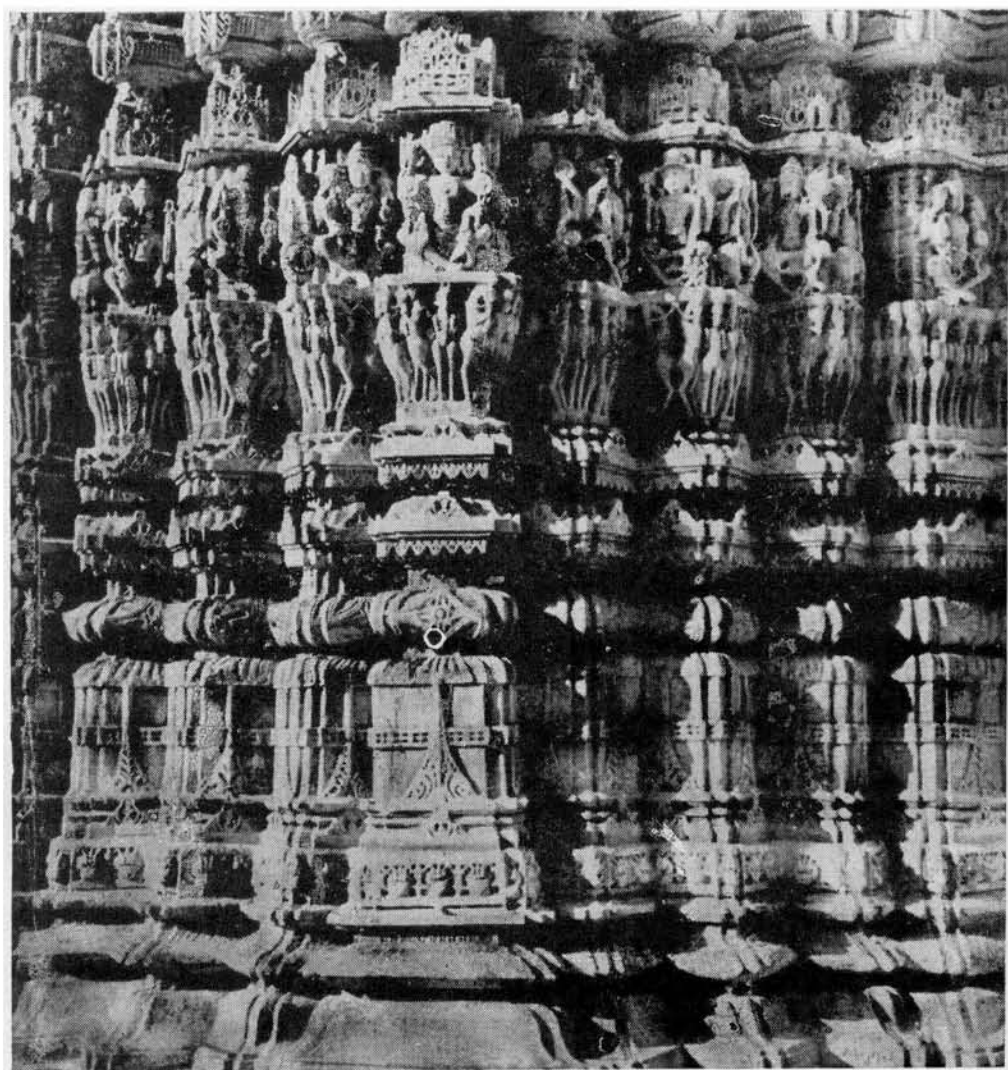
ચિરંપર્યુષિતા યાતુ નાદર્શવ્યા યતસ્તતઃ ॥ ૧૩૫ ॥

દુંકા હાથપગ, અંગ વગરની પ્રતિમા ધનક્ષય કરનાર છે, અવાવરૂં પ્રતિમાઓ જ્યાં ત્યાંથી ગ્રહણ ન કરવી. ૧૩૫.

એમ્બુર જૈન દેરાસર હસ્તિ દર્શન.

(એન. સી. સોમપુરા)

सूर्य मंदिर भंडोवर दर्शन—राष्ट्रकपुर.

विजय किर्तिस्थंभ—चित्तोड.

નાસાહીનાશ્રિયં હન્તિ દુઃસ્વદૈન્યે કપોલયોઃ ।

અગ્રદક્ પ્રતિમા શીઘ્ર નિહનિષ્યતિ નાયકમ્ ॥ ૧૩૬ ॥

નાસિકાહીન પ્રતિમા લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે, બેઠેલા ગાલવાળા પ્રતિમા દુઃખ આપનાર છે, અગ્રં કર દેખાવની પ્રતિમા કરાવનારનો શિઘ્ર નાશ કરે છે. ૧૩૬.

ઉર્ધ્વદષ્ટિશ્ચ રૌદ્રી રાષ્ટ્ર રાજ્ઞો ક્ષયંકરી ।

અધોદષ્ટિશ્ચ રૌદ્રી અર્ચકે નિહનિષ્યતિ ॥ ૧૩૭ ॥

યદિ નાસાગ્ર દષ્ટિસ્થાત્ શિલ્પાચાર્યો વિનશ્યતિ ।

પાર્શ્વદક્ બન્ધુનાશાય સમદષ્ટિ તુ કારયેત્ ॥ ૧૩૮ ॥

પ્રતિમાની ઉંચી કે વિકરાળ દષ્ટિ હોય તો રાજા અને રાજ્યનો નાશ કરે, નીચી કે કોપાયમાન દષ્ટિ પૂજનારનો નાશ કરે, નાસિકા તરફ દષ્ટિવાળી પ્રતિમા શિલ્પી અને આચાર્યનો નાશ કરે, પડખે દષ્ટિવાળી ભાઈઓનો નાશ કરે. માટે સમદષ્ટિવાળી પ્રતિમા કરાવવી. ૧૩૭, ૧૩૮.

જન્વા હીના મવેત્ મક્ષા કટિ હીના ચ ઘાતિની ।

અધો હીનાનિ દુઃસ્વાય શિલ્પિનો મોગ વર્જિતા ॥ ૧૩૯ ॥

માલે નચે મુચે ચૈવ ક્ષીણોઽધિકે કુલક્ષયઃ ।

કુશા દ્રવ્યા વિનાશાય દુર્મિક્ષાય કુશોદરી ॥ ૧૪૦ ॥

પાતળી જઘાવાળી પ્રતિમા બક્ષણ કરે, કેડથી પાતળી કર્તાનો નાશ કરે, નીચેથી પાતળી પ્રતિમા દુઃખ આપે અને શિલ્પીની સમૃદ્ધિનો નાશ કરે, કપાળ, નખ, મુખ વગેરે પાતળા હોય તો તેવી પ્રતિમાથી દુષ્કાળ પડે. ૧૩૯, ૧૪૦.

રુદન્તી ચ હસન્તી ચાધિકાઙ્ગ ચ શિલ્પિના ।

અતિ દીર્ઘા ચ દૃષ્ટા વેદ ગો બ્રાહ્મણ વિનાશિની ॥ ૧૪૧ ॥

રૂદન કરતી, હસતી કે અધિક અંગવાળી પ્રતિમા શિલ્પીએ કરી હોય કે પ્રમાણથી ઘણી લાંબી દેખાતી હોય તેવી પ્રતિમા ગાય બ્રાહ્મણનો નાશ કરે છે. ૧૪૧

અન્યાય દ્રવ્ય નિષ્પન્ના વાસ્તુદલોદ્ભવા ।

હીનાધિકાઙ્ગો પ્રતિમા સ્વ પરોજ્ઞતિ નાશિની ॥ ૧૪૨ ॥

અન્યાયથી પેદા કરેલ દ્રવ્યની પ્રતિમા કરાવી હોય અથવા ધીળ કાચ માટે લાવેલ દ્રવ્યમાંથી પ્રતિમા કરાવી હોય કે હીન અંગવાળી અથવા અધિક અંગવાળી પ્રતિમા પોતાનો અને પારકાનો નાશ કરે છે. ૧૪૨.

નર્તનં રોદનં હાસ્ય મુન્મીલન નિમીલને ।

દેવાયત્ન પ્રકુર્વન્તિ તત્ર વિદ્યાન્મહદ્ભયમ્ ॥ ૧૪૩ ॥

જે સ્થાને દેવ પ્રતિમા શબ્દ કરે, રૂદન કરે, હાસ્ય કરે અથવા નીચી ઉંચી તીરછી દષ્ટિ કરે કે સ્વયં અલાયમાન થાય તે સ્થળે મહાભય ઉપજે. ૧૪૩.

સંસ્કૃતે તુલિતે ચૈવ દુષ્ટ સ્પર્શ પરીક્ષતે ।

ચાણ્ડાલ પતિતયા દ્રવ્યા સુકાદિ નિરીક્ષિતા ॥

એતે વિમ્બે ચ લિજ્જેચ પ્રતિષ્ઠા પુનરેવ ચ ॥ ૧૪૪ ॥

કારણ્યવશાત્ તોલ કરેલી, દુષ્ટ મનુષ્યનો સ્પર્શ કરેલી, ચોરાચેલી અગર પરીક્ષા કરવી પડેલ મૂર્તિ, પતિત કે ચાંડાલનો સ્પર્શ થયો હોય કે રજસ્વલા કે સુવાવડી સ્ત્રીની દષ્ટિ પડેલી હોય તેવી પ્રતિમા કે લિંગની ફરીથી પૂર્વવત પ્રતિષ્ઠા કરવી. ૧૪૪.

✓ અતિ તાન્દ્ર શતાસ્યાન્મૂર્તિઃ સ્થાપિતાયા મહત્તરૈઃ ।

સ્વણ્ડિતા સ્ફુટિતાપ્યર્ચાઽ અન્યથા દુઃસ્વદાયિકા ॥ ૧૪૫ ॥

જે મૂર્તિ સો વર્ષથી પૂજાતી હોય કે મહાપુરૂષે સ્થાપિત કરેલી હોય, તેવી મૂર્તિ કદાચ ખંડિત કે ફાટેલી હોય તો પણ પૂજવી, પરંતુ બીજી એવી ખંડિત મૂર્તિ પૂજવાથી દોષ લાગે છે. ૧૪૫.

તત્તત્ સ્થાનેષુ યે દેવા સ્થાપિતાશ્ચ મહત્તરૈઃ ।

તત્સાન્નિધ્યં સર્વકાલે વ્યજ્ઞિતા ન વિન ત્યજેત્ ॥ ૧૪૬ ॥

ઉત્તમ સ્થાનમાં મહાપુરૂષોએ સ્થાપન કરેલ કે તેમના સાન્નિધ્યમાં સ્થાપન થયેલ હોય તેવી મૂર્તિ કે લિંગ વ્યંજ હોય તો પણ કોઈ કાળે તે મૂર્તિ તજવી નહિ.

સ્વણ્ડિતં સ્ફુટિતં માન ચલિતં ચાલિતં તથા ।

પતિતં પાતિતં જીર્ણં મગ્નિ લિજ્જો સમુદ્રેત્ ॥ ૧૪૭ ॥

ખંડિત થયેલું કે ફાટેલું, ભાંગેલું, ચલિત થયેલ કે અલાયમાન કરેલ લિંગ હોય, પાપીઓથી અપવિત્ર થયું હોય, અગ્નિથી બળેલ હોય તો પણ તેવા શિવલિંગને ન તજવો. લેપાદિથી સમુદ્ધાર કરવો. ૧૪૭.

✓ નવીનાપિ જીર્ણોદ્યર્ચાયા ચાતિવ શોભના ।

પરિષ્કૃતાઽપરિષ્કૃતા વા તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૧૪૮ ॥

નવીન કે જીર્ણ-પ્રાચીન પ્રતિમા હોય તે મૂર્તિ રમ્ય અને અતિ મનોહર-આકર્ષક હોય તો તે ગમે તેવી અવસ્થામાં પરિષ્કાર કે અપરિષ્કાર (ખંડિત કે તૂટેલી) હોય તો પણ તેવી મૂર્તિ દોષિત ગણાતી નથી. ૧૪૮.

નચ કૈશા ભૂષણાદિ શસ્ત્ર વસ્ત્રાદ્યલંકૃતિઃ ।

વિષમા વ્યંગિતા નૈવ દૂષયેન્મૂર્તિ રંગકમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

જો મૂર્તિ નખ, કૈશ, આભૂષણ અસ્ત્ર, શસ્ત્ર કે આભૂષણો વિષમ અયોગ્ય, વાંકા કે ખંડિત થયા હોય તો પણ તે મૂર્તિના અંગને દૂષિત કરતા નથી. તેથી તેવી મૂર્તિ ત્યાગ કે ખંડિત ગણાતી નથી. ૧૪૯.

શાન્તિ પુષ્ટાદિ કૃત્યૈશ્વ પુનઃ સા ચ સમીકૃતા ।

પુનરથોત્સવં કૃત્વા પ્રતિમાઽર્ચ્ય તે સદા ॥ ૧૫૦ ॥

ઉપર કહી તેવી ખંડિત મૂર્તિનાં આભૂષણો અસ્ત્ર, શસ્ત્ર વગેરેને ફરીથી યોગ્ય બનાવી શાન્તિ પુષ્ટાદિ કાર્યો વડે તેમજ ફરીથી રથોત્સવ (વરઘોડો) કાઢીને મંગલ પ્રતિમા સ્થાપન કરી પૂજન અર્ચન કરવું. ૧૫૦.

સ્થાપિતા ચૈવ યા મૂર્તિ વ્યજ્જિતા ચેદ્વિસંજયેત્ ।

તન્મૂર્તિઃ પ્રકર્તવ્યા નાન્યમૂર્તિ પ્રવેશયેત્ ॥ ૧૫૧ ॥

નચ કૈશાધંગકૈશ્વહારૈઃ કણ્ઠ વિભૂષણૈઃ ।

કંકણૈ કટિસૂત્રશ્ચ કીરીટ કુણ્ડલાદિભિઃ ॥ ૧૫૨ ॥

વનમાલા તુરગા દ્યા નૂપુરૈઃ પાદ કંકણૈઃ ।

શસ્ત્રાદ્યાયુધ મેદૈશ્વ વ્યજ્જિતામપિ ન તાં ત્યજેત્ ॥ ૧૫૩ ॥

સ્થાપિત મૂર્તિ વ્યંગ ખંડિત થઈ હોય તો વિસર્જન કરી અન્ય મૂર્તિનો પ્રવેશ કરાવી સ્થાપિત કરવી. પરંતુ જો પ્રતિમાના નખ, કૈશ, અંગહાર, કંઠાભરણ, કટિસૂત્ર, કીરીટ, કુંડલ, વનમાલા, વાહન, ઘોડો, નૂપુર, ઝાંઝર કે શસ્ત્રાદિ આયુધો ખંડિત થયાં હોય તો તેને સુધરાવીને પુનઃક્રિયા વિધિવત્ સ્થાપન કરવી. પણ તેનો ત્યાગ કરવો નહિ. ૧૫૧ થી ૧૫૩.

ધાતુ રત્ન વિલેપોત્યા વ્યજ્ઞ સંસ્કાર યોગ્યક ।

કાષ્ટ પાષાણ જામગ્ના સંસ્કાર હ્રીનિદેવતા ॥ ૧૫૪ ॥

ધાતુ કે રત્નની મૂર્તિ ખંડિત કે વાંકી ચૂકી થઈ ગઈ હોય તો તે પણ સંસ્કાર યોગ્ય પૂજનિક બાબતી પરંતુ પાષાણ કે કાષ્ટની પ્રતિમા ખંડિત થઈ હોય તો તે સંસ્કાર યોગ્ય ન બાબતી. ૧૫૪.

દોષો લઘુત્તરે ચિમ્બે નૈવત્યાજ્યં કદાચને ।

બાહુચ્છેદે કરચ્છેદે પાવચ્છેદે તથૈવ ચ ॥ ૧૫૫ ॥

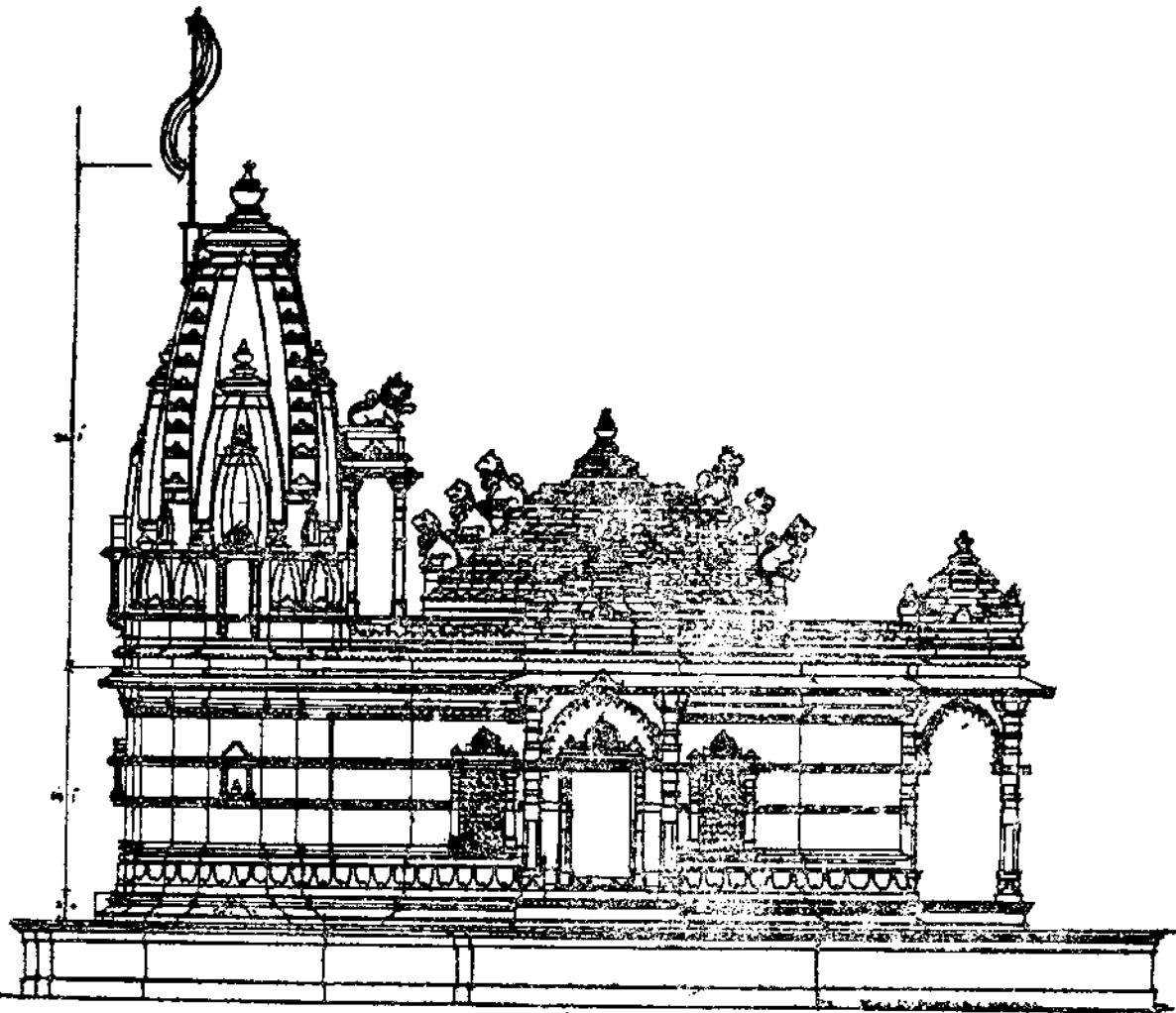
તથૈવ સ્ફુટિતે ભિન્ને યસ્મિન્નવયવે ગતે ।

વૈરૂપ્યં જાયતે યસ્ય ત્ ત્યાજ્યં પ્રાયશી મવેત્ ॥ ૧૫૬ ॥

જે મૂર્તિ બહુદોષ કે વિશેષ ખંડિત ન હોય, તેવી મૂર્તિનો ત્યાગ ન કરવો, પરંતુ જેમાં હાથ-કાંડા, પગ તૂટેલા હોય કે ફાટેલા હોય અવયવ ખંડિત થયા હોય તેવી કહફી મૂર્તિ હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો. ૧૫૫, ૧૫૬.

અઙ્ગો પાઙ્ગેશ્ચ પ્રત્યાઙ્ગૌ કર્થચિદ્ વ્યગ્ન દુષિતામ્ ।

વિસર્જયેત તાં પ્રતિમામન્ય મૂર્તિ પ્રવેશયેત્ ॥ ૧૫૭ ॥

શ્રી આકોલા જૈન દેરાસર સાઇડ દર્શન.

(એન. સી. સોમપુરા)

યા સ્વંદિતાશ્ચ દગ્ધાશ્ચ વિશીર્ણા સ્ફુટિતાસ્તથા ।

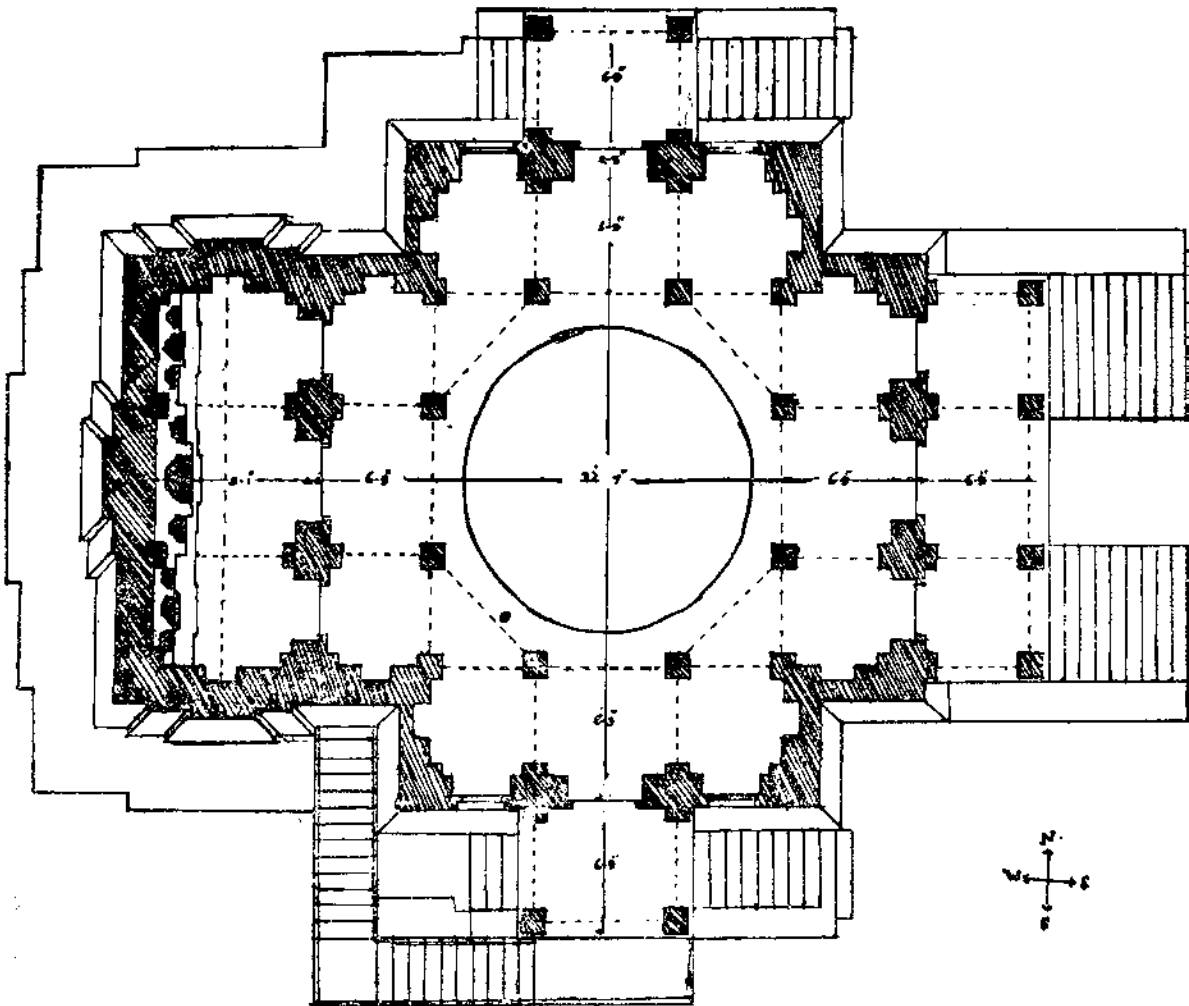
નતા સાં મન્ય સંસ્કારો ગતાશ્ચ તત્ર દેવતા ॥ ૨૫૮ ॥

પ્રતિમાના અંગ હિપાંગ, પ્રત્યાંગ ખંડિત થયા હોય તો તેનું વિસર્જન કરી બીજી પ્રતિમાનો વિધિથી પ્રવેશ કરાવવો ખંડિત, બળેલી, ફાટેલી કે તડકેલી પ્રતિમામાં મંત્રસંસ્કાર રહેતા નથી તેમજ તેમાં દેવપણું પણ રહેતું નથી. ૧૫૮.

બાહુપાદ શિરોહીનાં કર્ણનાસાસ્ય હીનકમ્ ।

તાદૃશાં પરિવારાણાં પ્રતિમા પરિવર્જયેત્ ॥ ૧૫૯ ॥

જેના હાથ, પગ, માથું, કાન, નાક અને મુખ ખંડિત થયાં હોય તેવી પ્રતિમા તેમજ તેના પરિવાર (પરિકર)નો ત્યાગ કરવો. ૧૫૯.

શ્રી અફકેલા જૈન દેરાસર તલ દર્શન.

(એન. સી. સોમપુરા.)

કથિતુ ચાલ સદૃશં સદૈવ તરુણા વપુઃ ।

મૂર્તિના કલ્પયેચ્છિલ્પી ન વૃદ્ધ સદૃશં કચિત્ ॥ ૧૬૦ ॥

શિલ્પીએ મૂર્તિનું સ્વરૂપ હંમેશાં તરુણ-યુવાન બનાવવું. કદાચ કોઈ વેળા બાળક જેવું બનાવવું પડે પરંતુ કોઈપણ વેળા મૂર્તિનું વૃદ્ધ સ્વરૂપ બનાવવું નહિ.

દેવો બ્રહ્માસ્તથા મન્નો વિષમે ચ તટે સ્થિતઃ ।

યથા પ્રતિષ્ઠિતશ્ચાયૈસ્તત્ર દોષો ન વિદ્યતે ॥ ૧૬૧ ॥

દેવમૂર્તિને અસુરોએ બ્રહ્મ કરી હોય, અંડિત કરી હોય તેવું વિષમ જંગલ સ્થાન કે નદીના તટ પર વિષમ સ્થિતિમાં હોય તો તેને આર્યલોકોએ જેવી રીતે પ્રતિષ્ઠા કરેલી હોય તે રીતે જીર્ણોદ્ધાર કરી ફરી પ્રતિષ્ઠા કરવી, તેમાં દોષ નથી. ૧૬૧.

મિતિ સંલગ્ન ચિમ્બ ચ પુરુષઃ સર્વથાઽશુભઃ ।

ચિત્રમયાથ નાગાય મિતૌ ચૈવ શુભાવહાઃ ॥ ૧૬૨ ॥

ગર્ભગૃહમાં પાછળ ભિત્તિએ અડીને પ્રમુખ દેવ પ્રતિમા કે શ્રેષ્ઠ પુરુષની મૂર્તિ બેસાડવાથી હંમેશા અશુભ ફળ દે છે, પરંતુ ચિત્રમય, દેવ, દેવી, નાગ આદિ ભિત્તિને અડીને હોય તો તે શુભ બાણવા. ૧૬૨.

આયુધ જિન દેવાનાં કેશાંતદધિકં નહિ ।

કૃતે કારયિત્વા સ્વામી ગૃહકર્તા વિનશ્યતિ ॥ ૧૬૩ ॥

જિનશાસનમાં યદ્ય ચક્ષિણી આદિ દેવોનાં આયુધ કેશાંતથી અધિક લેયા કરવા નહિ જો અધિક કરે તો કરાવનાર સ્વામીનો વિનાશ થાય. ૧૬૩.

પ્રતિમા ઉત્થાપન વિધાન ॥

પ્રાસાદ પ્રતિમોત્થાનંશ્ચરે લગ્ને શુભેદિને ।

લચ્છનં ચાલયેદ્ દેવં દોષ વિવર્જિતે ॥ ૧૬૪ ॥

લચ્છનં ચ ગજાશ્વસ્ય રુપકં વજ્રકંસ્તથા ।

શિલ્પિના દિયતે દોષા સર્વકામ ફલ પ્રદમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

દોષરહિત શુભદિને ચલલભમાં પ્રાસાદમાંથી પ્રતિમાનું ઉત્થાપન કરવું, પ્રથમ લાંછન વડે દેવને ચલિત કરવા. આંદીના હસ્તી, અથ કે વજ્ર લાંછન સર્વ કામનાઓને ફલ દેનાર છે, આ રીતે લાંછનથી પ્રતિમાજી ઉત્થાપન કરવાં, પ્રતિમા ઉત્થાપન સારા શિલ્પી દ્વારા કરાવવાથી દોષ લાગતો નથી. ૧૬૫.

સોમપુરા સ્વ હસ્તેન સંચરે દેવશુદ્ધયે ।

શિલ્પિ હસ્તે કૃતે સૌમ્ય શુદ્રવર્ણ વિવર્જયેત્ ॥ ૧૬૬ ॥

સોમપુરા જ્ઞાતિના હસ્તથી દેવશુદ્ધિ કરવી, સોમપુરા શિલ્પીના હસ્તે શુદ્ધિ સુખકારક થાય, દેવશુદ્ધિના કાર્યમાં શુદ્રવર્ણ તજવો. ૧૬૬.

જીર્ણોદ્ધાર વિધાન ॥

વાપીકૂપ તટાગાદિ પ્રાસાદ ભવનાદિ ચ ।

જીર્ણા ન્યુદ્ધારયેદ્યસ્તુ પુણ્યમષ્ટગણં લમેત્ ॥ ૧૬૭ ॥

જીર્ણ થયેલાં જળાશયો- વાવ, કુવા, તળાવ આદિ પ્રાસાદ અને ગૃહાદિ જીર્ણોદ્ધાર કરવાથી જે પુણ્ય નૂતન કરવાથી થાય તેનાથી આઠ ગણું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય.

અચાલ્ય ચાલયે દ્વાસ્તુ વિપ્રવાસ્તુ શિવાલયમ્ ।

ન ચાલયેત્ સર્વદા તં હિ ચલિતે રાષ્ટ્ર વિભ્રમ્ ॥ ૧૬૮ ॥

જે વાસ્તુ જીર્ણ ન હોય તેવું બ્રહ્મા અને શિવના પ્રાસાદો ચલાવવા નહિ. જો તે ચલાવે તો સર્વદેશ-રાષ્ટ્રનો નાશ થાય. ૧૬૮.

અથ ચેત્ ચાલયેત્તત્તુ જીર્ણ વ્યજ્ઞ ચ દૂષિતમ્ ।

આચાર્યૈ શિલ્પિભિઃ પ્રાજ્ઞો શાસ્ત્રદષ્ટ્વા સમુદ્ધરેત્ ॥ ૧૬૯ ॥

કદાચ જો જીર્ણ થયેલ પ્રાસાદ દૂષિત કે વાકુ' થયેલ હોય તો બુદ્ધિમાન પુરોહિતે સારા આચાર્ય અને વિદ્વાન શિલ્પીની સલાહ લઈને તેનો શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી જીર્ણોદ્ધાર કરવો. ૧૬૯.

સ્વર્ણજં રુપ્યજં વાપિ કુર્યાન્નાગ વૃષદિકમ્ ।

તસ્ય શૃંગ્લેન દન્તેન પતિતં પાતયેત્સુધીઃ ॥ ૧૭૦ ॥

શુભમુદ્ધૂતમાં જીર્ણોદ્ધારનો પ્રારંભ કરવો વાસ્તુદેવનું પૂજન અને શિલ્પીને સંતુષ્ટ કરીને સોના કે ચાંદીના હસ્તીદંતુશાળ કે નંદીના શીંગડાંથી પહેલાં પાડવાનો પ્રારંભ કરવો. ૧૭૦.

તદ્રુપં તત્પ્રમાણં ચ પૂર્વેન્નત્ર ન ચાલયેત્ ।

હીને તુ જાયતે હાનિરધિકે સ્વજનં ક્ષયઃ ॥ ૧૭૧ ॥

જીર્ણોદ્ધાર કરતાં જે માપનું હોય તેટલા જ માપનું કરવું તેનું પૂર્વસૂત્ર ચલાવમાન કરવું નહિ. જો પહેલાના માપથી ઓછું કરે તો હાનિ અને અધિક કરે તો પોતાના કટુંબનો નાશ થાય. ૧૭૧.

વાસ્તુ દ્રવ્યાધિકં કુર્યાત્ મૃત્કાષ્ટે શૈલજંઘિવા ।

શૈલજે ધાતુજે ચૈવ ધાતુજે રત્નજં તથા ॥ ૧૭૨ ॥

પ્રાસાદાદિ વાસ્તુકર્મનાં છુલ્લોદ્ધાર કાર્યમાં જે દ્રવ્ય પહેલાં વાપરેલ હોય તેનાથી અધિક દ્રવ્યનું કરવું એટલે માટીનું હોય તો ઇંટ-લાકડાનું, લાકડાનું હોય તો પાષાણનું કરવું, પાષાણનું હોય તો ધાતુનું અને ધાતુનું હોય તો રત્નનું કરવું તેમ દ્રવ્યાધિક લેવું. ૧૭૨.

અન્યવાસ્તુ ચ્યુતંદ્રવ્ય મન્ય વાસ્તૌ ન યોજયેત્ ।

પ્રાસાદે ન મ્હેત પૂજા ગૃહે ચ ન વસેન્નરઃ ॥ ૧૭૩ ॥

બીજા વાસ્તુકર્મમાંથી નીકળેલ દ્રવ્ય પાષાણ, લાકડું, ઇંટો, વગેરે તે નૂતન પ્રાસાદ કે ગૃહોમાં વાપરવા નહિ, બે બીજા વાસ્તુનું પુરાતન દ્રવ્ય વાપરે તો પ્રાસાદમાં દેવપૂજા થાય નહિ અને ગૃહમાં વસનાર ન રહે. ૧૭૩.

અશાસ્ત્ર મન્દિર કૃત્વા પ્રજારાજ્યં ગૃહાણિ ચ ।

તદ ગૃહાણ્ય શુમાન્વાહ શ્રિયસ્તત્ર ન વિદ્યતે ॥ ૧૭૪ ॥

શિલ્પવિદ્યાથી રહિત મંદિર, પ્રજાના ગૃહ કે રાજભવન કરવાથી તે અશુભ બાબતો, ત્યાં કદી લક્ષ્મી વાસ કરતી નથી. ૧૭૪.

ગુણ દોષૌ ચ વિજ્ઞાય શિલ્પિ કુર્યાત્ બુદ્ધિમાન ।

અન્યથા યદિ કુપાન્તુ કર્તા મર્તા વિનશ્યતિ ॥ ૧૭૫ ॥

શિલ્પીએ શુભદોષ વિચારીને જ કાર્ય કરવું, એથી ઉલટું કરે તો વાસ્તુ કરનાર અને કરાવનાર બન્નેનો નાશ થાય છે. ૧૭૫.

અલ્પ દોષો ગુણાધિક્યં દોષાયન મ્હેદ્ ગૃહમ્ ।

દોષાધિક્યં ગુણાલ્પત્વં ગૃહમન્તે વિવર્જયેત્ ॥ ૧૭૬ ॥

જે ગૃહકાર્ય થોડા દોષવાળું અને અધિક શુભોવાળું હોય તે વાસ્તુ દોષિત ગણાતું નથી. પરંતુ દોષ ઘણા હોય અને શુભો ઓછા હોય તે દોષિત છે તેને પ્રયત્ન કરી તજવું. ૧૭૬.

દેવ પ્રદક્ષિણા

एक चण्डया रवे सप्त तिस्त्रीदधाद्विनायके ।

चतुरस्तौ विष्णु देवस्य शिवस्याद् प्रदक्षिणा ॥ ૧૭૭ ॥

દેવ પ્રદક્ષિણા:— અંડીને એક, સૂર્યને સાત, ગણપતિને ત્રણ, વિષ્ણુને ચાર, અને શિવને અર્ધી પ્રદક્ષિણા કરવી. (શિવપ્રનાલ ઓળંગવી નહિ.) ૧૭૭.

શુકાચાર્ય ॥

શાસ્ત્રમાન વિહિનં યદ્ રમ્યં તદ્વિપિ પશ્ચિતામ્ ।

એકેષામેવ તદમ્યં લગ્ન યત્ર ચ યસ્ય હૃત્ ॥ ૧૭૮ ॥

શાસ્ત્રમાર્ગથી રહિત હોય તે વિદ્વાનોને રમ્ય લાગતું નથી, પરંતુ કેટલાકને એવો મત છે કે જ્યાં જેનું મન લાગ્યું-રમ્યું હોય તે તેને પ્રિય લાગે છે. (તેમાં દોષ ન જણવો.) ૧૭૮. [ઇતિ શુકનિતિઃ]

મનસશ્ચક્ષયોર્યત્ર સન્તાપો જાયતે હૃદિ ।

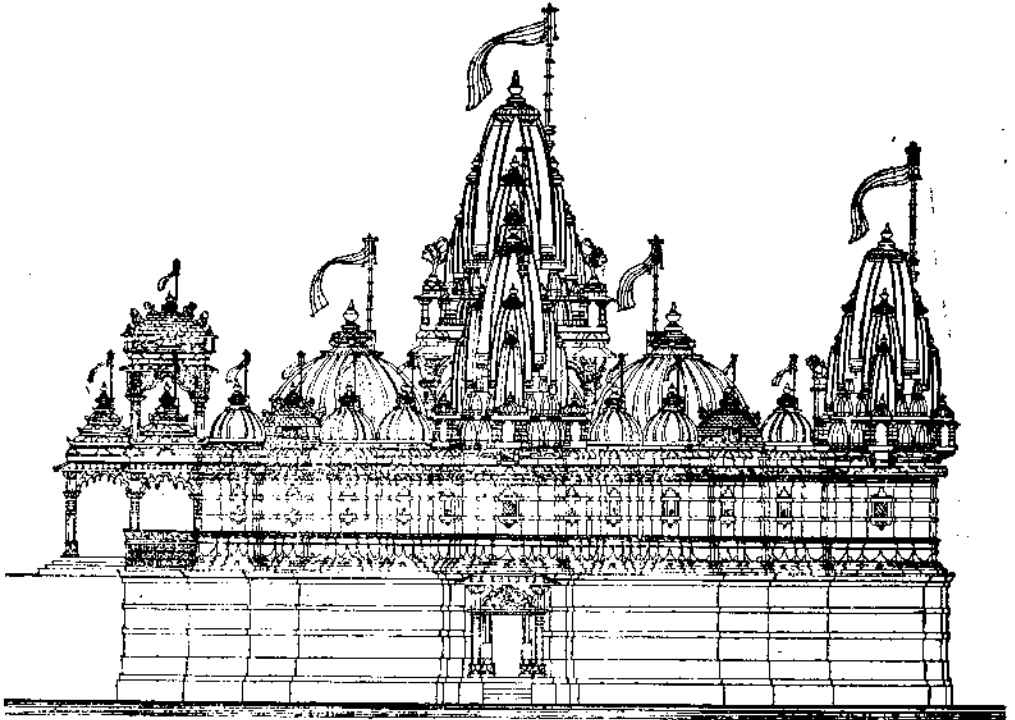
તથા કાર્યં ગૃહં સૈવરિતિ ગર્ગસ્ય માણિત્ ॥ ૧૭૯ ॥

મન અને ચક્ષુને કાર્ય બેધને જ સંતોષ થાય તેવા કાર્યો હંમેશાં નિર્દોષ જણવા એમ ગર્ગશ્ચ કહે છે. ૧૭૯. [ઇતિ ગર્ગતિત્રે બૃહદ્ સંહિતાઃ]

વાસ્તુલક્ષણ હીનેપિ યત્ર વૈરાચ્યતે મનઃ ।

તત્ર દોષો ન વિન્ધ્યાઞ્ચ ધર્મકામાર્થ મોક્ષદે ॥ ૧૮૦ ॥

જે વાસ્તુ લક્ષણહીન હોય પરંતુ જ્યાં મનની રુચિ વધે તેવું સારું લાગે તેો દોષ ન જણવો, તેવા વાસ્તુ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને દેનારા જણવા. ૧૮૦.

विसर्जन विधि ॥

अङ्कित भूर्तिनुं विसर्जनं नृसिंहमात्रं बाष्पीने करतुं.

ॐ तत्सद् ब्रह्मणेनमः ॐ विष्णवेनमः ॐ शैव ॐ नमोः

भगवते नृसिंहाय नमः ॐ भूर्भो भगवते वराहाय नमः

अग्नि पुराण अ. २५ श्लोक. ३

ॐ ह्रू हः फट हं गंधतन्मात्रं संहरामि नमः

ॐ ह्रू हः फट हं रस तन्मात्रं संहरामि नमः

ॐ ह्रू हः फट हं रूप तन्मात्रं संहरामि नमः

ॐ ह्रू हः फट हं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः

ॐ ह्रू हः फट हं शब्द तन्मात्रं संहरामि नमः

आ मंत्र ओकसे। आठ वषत ओली विसर्जन विधि करवी.

प्रशस्ति

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिन्तन हरविद्या गुण कीर्ति प्रकाश

शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् उत्तरार्धं शिल्पाचार्य नंदलाल

चुनीलाल सङ्ग्रहिते दोषापरिहार नाम्नो

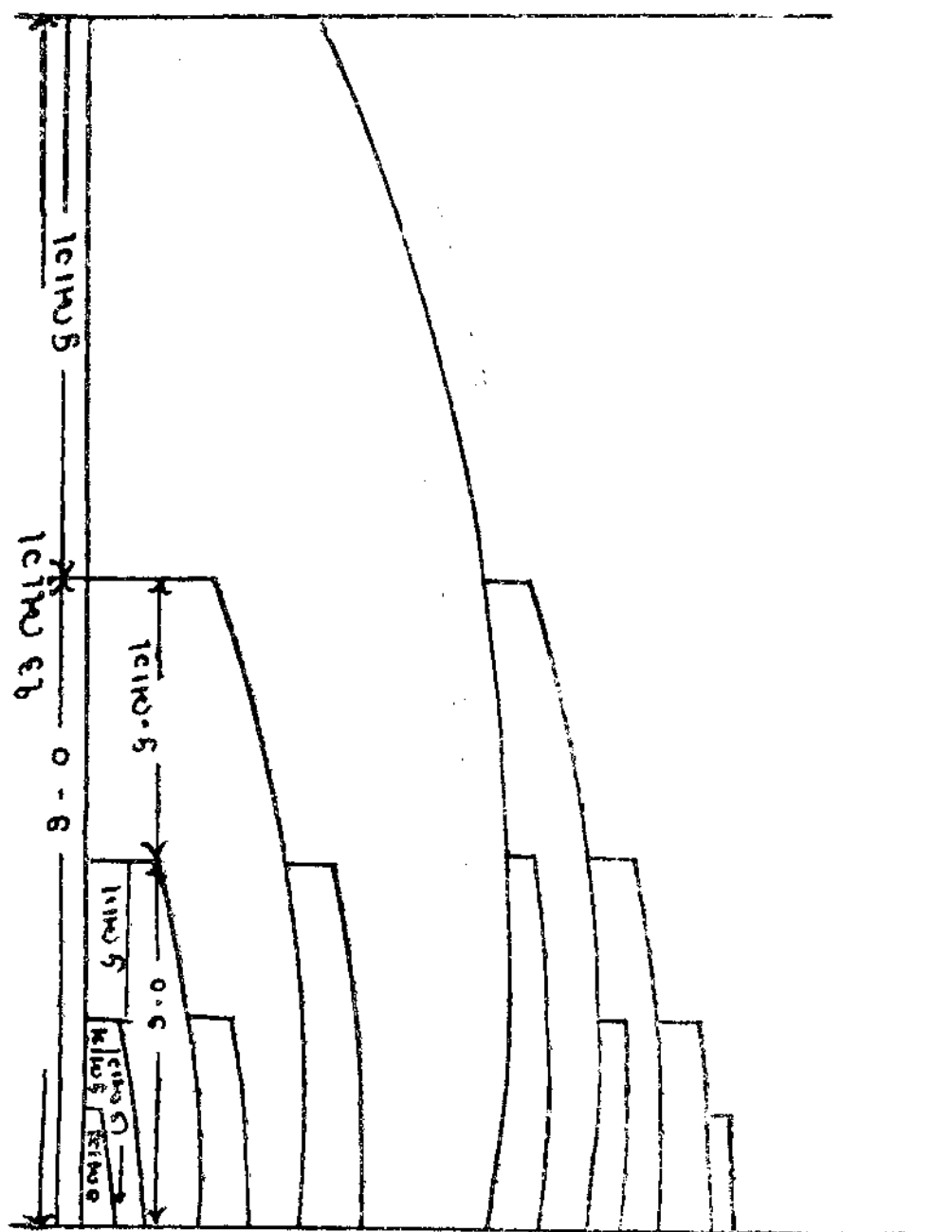
षष्ठमोऽध्याय संपूर्णः ॥

શિશ્વરલક્ષણાધિકાર નામ્નો સપ્તમોઽધ્યાયઃ

નિરન્ધારેષુ સર્વેષુ, નાગરેમિશ્રકેઽપિ વા ।
 વિમાન-નાગરચ્છન્દ, કુર્યાદ્ વિમાન-પુષ્પકે ॥ ૧ ॥
 મિત્તેઃ પૃથુત્વે યન્માન, તચ્છંગક્રમ ઋર્ધ્વતઃ ।
 ગર્ભમધ્યે યદારેખા, મહામર્મ ક્ષયાવહા ॥ ૨ ॥
 એક-દ્વિ-ત્રિક્રમા ઉક્તા, મિતિ મધ્યે યથોત્તરમ્ ।
 અધિકા નૈવ કર્તવ્યા, પીડિતે ચ કુલક્ષયઃ ॥ ૩ ॥
 એકાદિગ્રહ સંખ્યાન્ત-મુરઃશૃંગં ક્રમોદ્રતમ્ ।
 અધઃસ્થેન મવેલ્લુત્ય-મુરશૃંગતુ પશ્ચિમમ્ ॥ ૪ ॥
 સપ્ત સપ્ત હ્યધો હુપ્તા, ઋર્ધ્વસ્થાં શાસ્ત્ર ત્રયોદશ ।
 એકવિધં ઘંટાવાદ્યં, સ્કન્ધે સ્કન્ધં તુકારયેત્ ॥ ૫ ॥
 એકૈકં યુક્તિસૂત્રં તુ કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ।
 સૂત્રૈત્વા ક્રમયોગં, મૂલસૂત્રાનુ સાસ્તઃ ॥ ૬ ॥
 છન્દ ભેદો ન કર્તવ્યો, જાતિ ભેદો નવા પુનઃ ।
 ઉદ્ભવેચ્છ મહામર્મ, જાતિ ભેદે કૃતે નનુ ॥ ૭ ॥
 યદિ છન્દે છન્દો નાસ્તિ નાદ્યમાદ્યે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।
 તત્પ્રાસાદ ફલં નાસ્તિ, મોક્ષકારો ન વિદ્યતે ॥ ૮ ॥

સર્વે જાતિના નિરન્ધાર પ્રાસાદો, નાગર, મિશ્રક, વિમાનનાગર છન્દો અને
 વિમાન પુષ્પક આ સર્વ પ્રાસાદોમાં મિતિ વિસ્તારનું જે માન હોય તેમાં શૃંગો ચડા-
 વવા, ગર્ભગૃહમાં રેખા ન પડે તે ધ્યાનમાં રાખવું, રેખાનું ગર્ભગૃહમાં પાડવું તે
 મહામર્મ રૂપ ક્ષયકારક ગણાય. મિતિ ઉપર એક, જે અથવા ત્રણ અનુક્રમે શૃંગો
 ચડાવવા અધિક ન ચડાવવાં અધિક ચડાવવાથી રેખા અંદર પડે ગર્ભ પીડાય
 ગર્ભ પીડિત થવાથી ફલનો ક્ષય થાય. ભદ્ર વિભાગમાં એક થી નવ સુધી ઉરુશૃંગો
 ચડાવવા નીચેના પહેલા ઉરુશૃંગને બીજા ઉરુશૃંગ વડે લોપવું (ઢાંકવું) એમ પ્રત્યેક
 ઉરુશૃંગની ઉંચાઈ તેર-તેર ભાગ કરી નીચેના સાત-સાત ભાગો બીજા ત્રીજા ઉરુશૃંગો
 વડે લોપવા આમલસારાની બહારનો ભાગ એક પ્રકારનો કરવો, ઉંચાઈમાં વિસ્તારમાં
 એક સૂત્રે ક્રમે ચડાવવા, સ્કન્ધે સ્કન્ધ મેળવવો, સૂત્ર વડે તમામ શૃંગોની ફલ વિલક્ષિત

કરવી, શૃંગો મૂલ પ્રાસાદના અને જાતિના જ કરવા, છંદ લેદ અથવા જાતિ લેદ ન કરવો કેમકે તેમ થતાં મહામર્મ ઉત્પન્ન થાય, જો છન્દે છન્દ ન મળે અને નીચેની રચના પ્રમાણે ઉપર ન થાય તો પ્રાસાદ શુભ ફલદાયક થતો નથી અને તેનાથી મોક્ષ ફલની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૧ થી ૮.

શિખર અને ઉરુશૃંગના પ્રમાણો.

પ્રાસાદસ્ય પુરો ભાગે, નિર્વાણમુરઃ શૃંગકમ્ ।

તસ્યાગ્રે શુકા પ્રોક્તા. ઉરુશૃંગા ઘનુક્રમાત્ ॥ ૯ ॥

एक-त्रि-पञ्च-सप्ताङ्ग सिंह स्थानानि कल्पयेत् ।

તસ્યાદિ મક્તિ સૂત્રંતુ, કોલિકાયામ સૂત્રતઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રાસાદના અગ્રભાગે જે નિર્વાણ નામે ઉરુશૃંગ છે તેની અગ્રે શુકનાશ કરવાનું વિધાન છે. તે શુકનાશની રચનાનું સુત્ર કોલિની લંબાઈના સૂત્રે કરવું એટલે કોલી જેટલું કોલી જેટલી શુકનાસિકા બહાર નીકાલવી એક, બે, ત્રણ, પાંચ, સાત, સિંહના સ્થાન કલ્પવા ૯, ૧૦.

કોલીના ભેદો ॥

अश्रिता कुश्रिता शस्या त्रिधोदितक्रमागता ।

મધ્યસ્થા-અમા-સંઅમાઋયાઃ કપિલાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૧૧ ॥

પ્રાસાદ દશધા મક્તે, ભૂમિ સીમા વિચક્ષણઃ ।

અશ્રિતા ચ દ્વિભાગા સ્યાત્ ત્રિભાગા કુશ્રિતા તથા ॥ ૧૨ ॥

શસ્યાચૈવ ચતુર્ભાગા, ત્રિધા ચોક્ત ક્રમાગતા ।

મધ્યસ્થા પ્રાસાદપાદે, અમા સન્ન ત્રિ ભાગતઃ ॥ ૧૩ ॥

अर्थे तु संअमा कार्या प्रासादस्य प्रमाणतः ॥ ૧૪ ॥

૧. અશ્રિતા, ૨. કુશ્રિતા, ૩. શસ્યા. આ ત્રણ કોલિઓ અનુક્રમે કહી છે. બીજી ત્રણ કોલિઓ ૧. મધ્યસ્થા, ૨. અમા, ૩. સંઅમા. નામની ત્રણ છે.

પ્રાસાદ રેખા સીમા વિસ્તારથી દશ ભાગોમાંથી બે ભાગ અશ્રિતા, ત્રણ ભાગ કુશ્રિતા, ચાર ભાગ શસ્યા નામની કોલી કરવી. પ્રાસાદ વિસ્તારના ચોથા ભાગની એક મધ્યમાં, ત્રીજા ભાગની બે અમા અને પ્રાસાદના અર્ધ ભાગે ત્રણ સંઅમા કોલી કરવી.

अग्रेकोली कपोल तु शुकनासस्तु नासिका ।

સાન્ધારે સ્તંભરેખા ચ કર્તવ્યા મધ્ય કોષ્ઠકે ॥ ૧૫ ॥

अमणी बाह्याभितिश्च, क्रमात्संख्या प्रकल्पयेत् ।

શૃંગોરુશૃંગ પ્રત્યગૈ-ર્ગણયે દષ્ટકાનિ ચ ॥ ૧૬ ॥

कर्णं तवांग तिलकं कुर्यात् प्रासाद भूषणम् ।

કર્ણ રથ પ્રતિરથં, સુમદ્ર પ્રતિ મદ્રકમ્ ॥ ૧૭ ॥

સલિલાન્તર માર્ગેષુ શુદ્ધાન્યેવાંગ સંસ્થયા ।

દ્વૈવાંગ પ્રમાણેન, સપાદં શૃંગમુચ્છયે ॥ ૧૮ ॥

સ્કન્ધ સ્યાર્ધોદયે ઘન્ટા સર્વ કામ ફલપ્રદા ॥ ૧૯ ॥

પ્રાસાદના અગ્રભાગે કોલી તે પ્રાસાદના કપોલરૂપ અને શુકનાસ નાસિકારૂપ છે. સાન્ધાર પ્રાસાદોમાં મધ્ય કોષ્ટકના સ્તંભથી રેખા ઉઠાવવી અને બ્રમણી તથા બાહ્યભિત્તિને પ્રાસાદની માત્ર સંજ્ઞામાં પરિગણિત કરવી.

શૃંગો, ઉરુશૃંગો અને પ્રત્યાંગોથી અંડકો ગણવા અને કણી, તવાંગ, તિલક, એ બધાં પ્રાસાદના ભુવણરૂપે ગણવા.

કોણ, રથ, પ્રતિરથ, સુભદ્ર, પ્રતિભદ્ર આ બધાં પ્રાસાદના અંગો ગણાય છે. જલમાર્ગો વચ્ચે આ અંગોની સંજ્ઞા સ્પષ્ટ જણાય છે. અર્થાત્ પ્રત્યેક બે અંગો વચ્ચે પાણીતાર પાડવાથી ઉક્ત અંગો એક બીજાથી ભુદા જણાય આવે છે. આ અંગોના માનાનુસારે ઉપર શૃંગો બનાવવાં અને પ્રત્યેક શૃંગ પોતાના વિસ્તારથી સવાયું ઉચું કરવું સ્કન્ધના વિસ્તારના અર્ધા ભાગ જેટલો આમલસારાનો ઉદય કરવો શુભ ફલદાયક છે. ૧૫ થી ૧૬.

પ્રહારાશં પુનર્દયાત્, પુનઃ શૃંગાણિ કારયેત્ ।

શૃંગે શૃંગે ચ પ્રાસાદં, વિમક્તમિવ કારયેત્ ॥ ૨૦ ॥

સમસ્તા નામધોભાગં, કુર્વાચ્છાદ્ય વિમૂષિતમ્ ।

અધઃ શૃંગપક્ષભાગે ઊર્ધ્વ શૃંગવરૌદ્રમઃ ॥ ૨૧ ॥

ઉરુ શૃંગ યદાલસં, રેખા-કર્ણ-જલાન્તરૈઃ ।

તત્ર કારયિતુઃ પીઢા, કર્તુ-આપિ મહદ્ ભયમ્ ॥ ૨૨ ॥

જે અંગો ઉપર શૃંગો ચડાવવાં હોય તેની ઉપર પ્રથમ પ્રહાર થરો દેવા અને પછી શૃંગો કરવાં, ફરી પ્રહાર દેવા અને ફરી શૃંગો ચડાવવા, ભિન્ન ભિન્ન શૃંગોમાં પ્રાસાદને વહેંચી દેવો, સમસ્ત શૃંગોનો નીચેનો ભાગ છાન્યોથી વિમૂષિત કરી ઉપર પ્રહાર લગાડી ઉપર શૃંગો ચડાવવા, નીચેના શૃંગોની એક બાજુથી ઉપર શૃંગો ચડાવવા રેખા કર્ણ અને જલમાર્ગોથી જો ઉરુશૃંગ લોપાય કરાવનારને પીડા અને કરનારને ભયનું કારણ બને છે. ૨૦ થી ૨૨.

મૂલશિલાત ઉદયે પર્યન્તકલશાન્તકે ।

વિમક્તે વિશતિભાગે-રધ ઊર્ધ્વ પ્રકરપયેત્ ॥ ૨૩ ॥

અષ્ટમિ મર્ગિ જ્યેષ્ઠઃ સાર્ધૈશ્વમિ મધ્યમઃ ।

કનિષ્ઠો નવમિર્મર્ગૈ-સ્ત્રિધા મળ્ડોવરો મતઃ ॥ ૨૪ ॥

શેષાયે ઋર્ધ્વ માગાસ્તૈઃ કર્તવ્યઃ શિખરોદયઃ ।

ઈદંમાનં સમદિષ્ટં પ્રોક્તો વૈ વાસ્તુ વૈદિમિ ॥ ૨૫ ॥

ખરશિલાથી કલશ પર્ચંતના પ્રાસાદના ઉદયના વીસ ભાગો કરી નીચે ઉંચેના વિભાગો કલપવા, નીચેના ભાગમાં આઠ, સાડા આઠ અને નવ ભાગ ઉંચો જેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ મંડોવર કરવા. ઉપર જે ભાગ રહે એટલો શિખરનો ઉદય કરવો, વાસ્તુશાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓએ કહેલ મંડોવરનું અને શિખરનું માન આ પ્રમાણે બાલ્યુ. ૨૩ થી ૨૫.

રેખા

શિલ્પશાસ્ત્રમાં શિખરની રેખા મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. અપરાજિત પુરુષામાં રેખાના નિરૂપણમાં ત્રણ સૂત્રો (અધ્યાયો) અને એકસો એક પ્રલોકો કહેલ છે. કોઈ પણ જાતના પ્રાસાદના શિખરનું નિર્માણ રેખા જ્ઞાન વિના નિર્દોષપણે થઈ શકતું નથી. શિખરની ઉંચાઈ અને તેની નમણ (વલન)નું પરિમાણ નક્કી કરવા સૂત્રથી દોરી વડે લીટીઓ ખેંચવામાં આવતી, તેને શિલ્પશાસ્ત્રમાં રેખા એ નામ અપાયું છે.

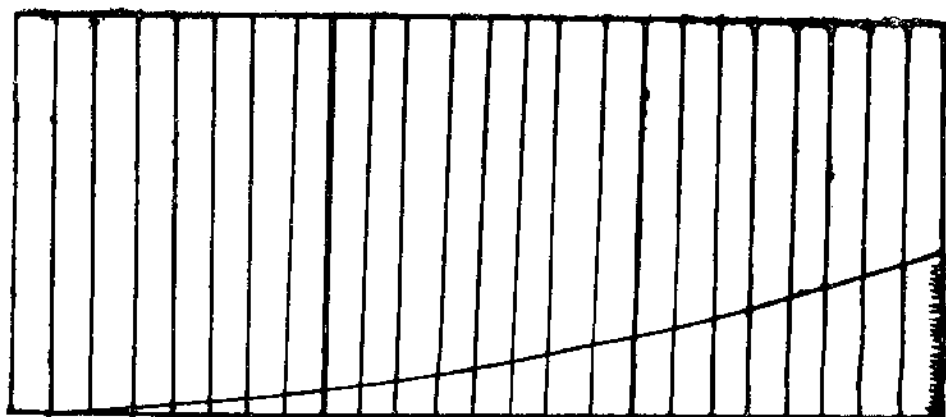
રેખાના ભેદો

શિલ્પશાસ્ત્રમાં રેખાઓ બે પ્રકારની છે, એક નાગરી રેખાઓ અને બીજી ચંદ્રકલા રેખાઓ.

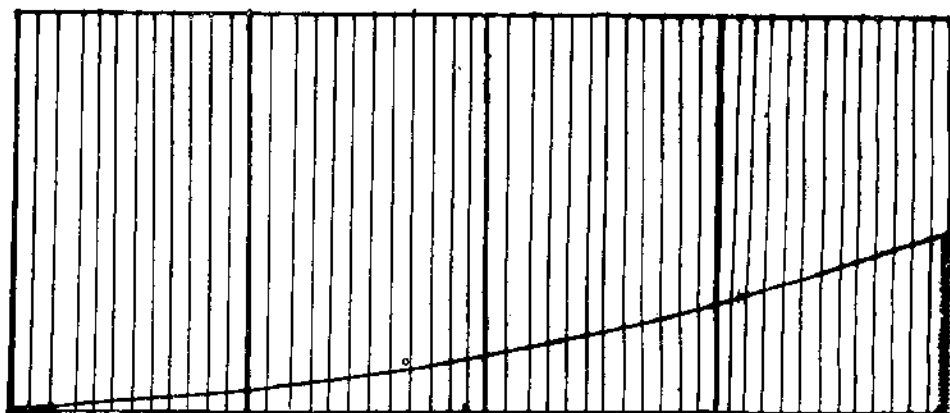
નાગરી રેખાઓની બે પચ્ચીસીઓ હોય છે, એક પચ્ચીસી ઉદયભેદોદ્ભવવા અને બીજી કલાભેદોદ્ભવવા બન્ને પચ્ચીસીઓને અનુક્રમે શિખરના ઉદય અને નમણમાં ઉપયોગ થાય છે. બીજી પચ્ચીસીની રેખાઓને ખંડ અને કલાઓ લાગતી હોવાથી કલાભેદોદ્ભવ એ નામ પડ્યું છે.

નાગરી રેખાઓ પૈકીની એ બીજી પચ્ચીસીની પહેલી રેખા પંચખંડી, બીજી પદ્મખંડી આમ અઠેક ખંડની વૃદ્ધિએ પચ્ચીશમીએ ઓગણત્રીસખંડી થાય, આ જાતની રેખાઓમાં પાંચથી ઓછા અને ઓગણત્રીસથી અધિક ખંડો હોતા નથી.

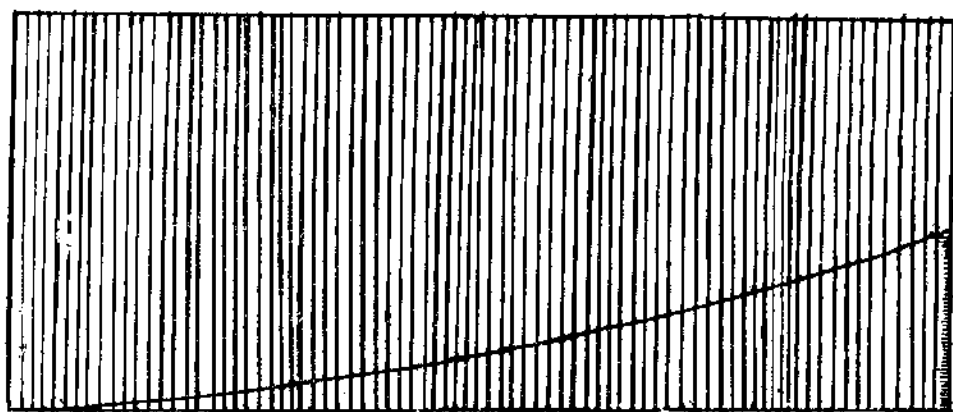
આ રેખાઓના પ્રતિ ખંડે એક એકની વૃદ્ધિએ કલાઓ લાગે છે, આ પચ્ચીસીની પહેલી પંચખંડી રેખા કે જેનું નામ ચંદ્રકલા છે, એના પહેલા ખંડમાં એક, બીજામાં બે, એમ વધારતા પાંચમામાં પાંચ કલાઓ ઉપજે છે. એકંદરે એના પાંચ ખંડોમાં પંદર કલાઓ લગાડાય, એ નિયમાનુસાર આની પચ્ચીશમી ત્રિલોક-વિજયા રેખાના ઓગણત્રીશ ખંડોમાં ચારસો પાત્રીશ કલાઓ ઉપજે અને આખી પચ્ચીસીની ચાર હજાર ચારસો પંચોતેર કલાઓ ઉપજે છે, શિખરના વલનમાં (નમણ) આ કલાઓ પૈકીની કોઈપણ ૧-૨ કલાની હાનિ વૃદ્ધિએ કલાઓ જેટલા શિખરો ઉપજે.

वि.मं.३।

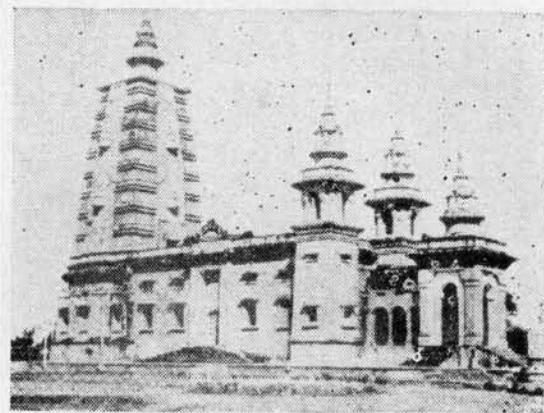
वि.मं. ५० डि. ३।

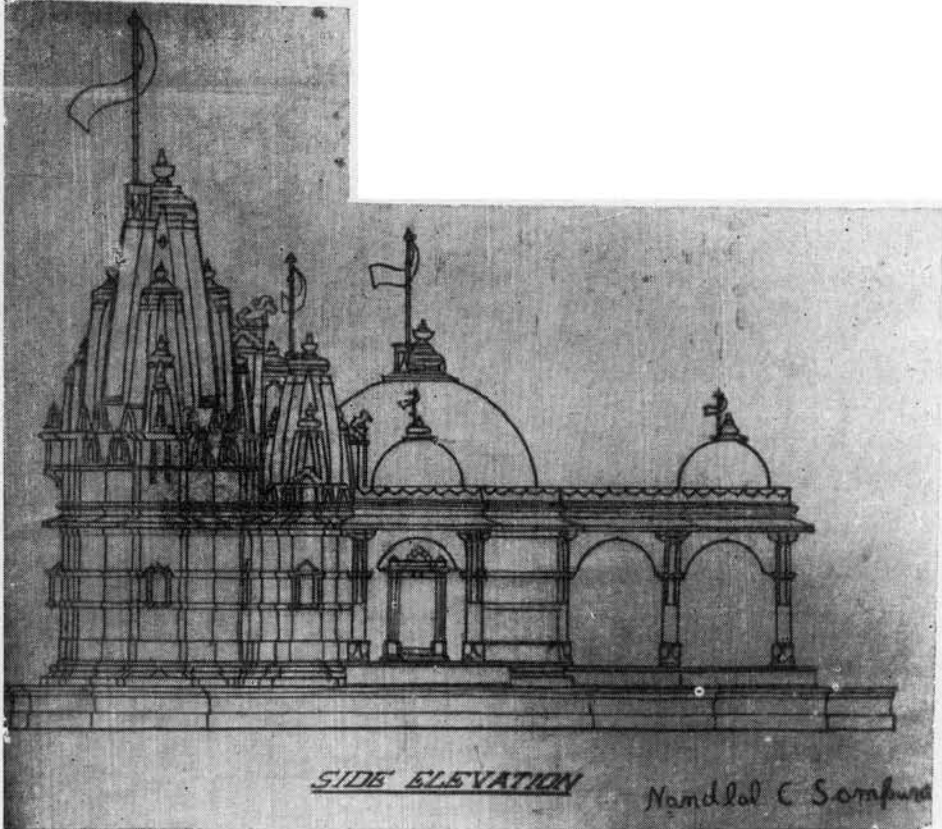
वि.मं. १२. ५।

ઉદયેશ્વર મહાદેવ પ્રાસાદ દર્શન-ઉદેપુર [એન. સી. સોમપુરા]

બુદ્ધ ટેમ્પલ-સારનાથ.

જેમ્પુર જૈન દેરાસર પ્લાન દર્શન-મુખ્ય. [એન. સી. સોમપુરા.]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ) ભરત મિન્ટરી, પાલીતાણા.

ચન્દ્રકલા રેખાઓ

સાધારણ રેખાઓનું ચન્દ્રકલા એ નામ એની સોલની સંખ્યાએ પડ્યું લાગે છે, કેમ કે મૂલમાં એ રેખાઓ સોળ છે, બધી સમચાર ખડોવાળી છે, પણ આ સોળ પૈકીની પ્રત્યેકની પાછળ બીજી ૧૫-૧૫ રેખાઓ વિષમચારિણી પણ છે, તેથી એ ૨૫૬ ની સંખ્યાએ પહોંચે છે.

ચન્દ્રકલા રેખાઓમાં ત્રણ ખંડો અને ચોવીશ કલાઓથી ઓછા ખંડો કે કલાઓવાળી કોઈ રેખાઓ હોતી નથી પહેલી ચન્દ્રકલા રેખા કે જેનું નામ 'શશિની' છે તે ત્રિખંડા છે અને એને ચોવીશ કલાઓ હોય છે. એ પછીની પંદર રેખાઓ પણ એની જ જાતિની હોવાથી તે છે તો ત્રિખંડા પણ એ બધીમાં પ્રથમ ખંડ સિવાયના ખંડોમાં કલાઓની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. બીજા ત્રિખંડાના બીજા ખંડમાં નવ અને ત્રીજા ખંડમાં દસ કલાઓ લાગે છે, પહેલા ખંડ કરતાં ત્રીજા ખંડમાં એક ચતુર્થાંશ કલાઓ વધારે હોવાથી એ રેખા 'સપાદચાર' વાલી કહેવાય છે એજ પ્રમાણે જેમ જેમ રેખાઓનો નંબર વધે છે તેમ તેમ તેના ખંડો વધે છે, તેની સાથે ચાર પણ વધે છે,

સોલમી ત્રિખંડાના પહેલા ખંડની આઠ કલાઓ કરતાં ત્રીજા ખંડની આઠત્રીશ કલાઓ પોણા પાંચ ગણી થઈ જાય છે અને તેથી એ રેખાઓનો ચાર પોણા પાંચ ગણો ગણાય છે.

ચન્દ્રકલા રેખાઓ પૈકીની બીજી મૂલરેખા 'શાન્તિની' ગણાય છે. આ ચતુર્ખંડા છે એના ચારે ખંડોમાં બાર બાર કલાઓ લાગે છે અર્થાત્ એ પણ સમચાર વાળી છે ત્રીખંડાની જેમ એની પાછળ પણ બીજી પંદર ચતુર્ખંડાઓ છે જે અનુક્રમે સપાદ, સાધ, પાદોનદ્રવ્ય આદિ ચાર વાળી છે આ પ્રમાણે પ્રત્યેક મૂલરેખામાં એક એક ખંડની વૃદ્ધિ થતાં સોળમી 'અમૃતા' રેખા અઢાર ખંડ વાળી બને છે.

મૂલ રેખાઓમાં જેમ જેમ નંબર વધે છે તેમ તેમ એમના પહેલા ખંડોમાં ચાર ચાર કલાઓની વૃદ્ધિ થાય છે પહેલી મૂલરેખા અને એની અનુવર્તિની પંદર રેખાઓના પહેલા ખંડમાં આઠ આઠ કલાઓ છે તો બીજી મૂલરેખા અને તેની જાતિની પંદર રેખાઓના પહેલા ખંડમાં બાર બાર કલાઓ છે. આમ ચાર ચાર વૃદ્ધિ થતાં સોલમી 'અમૃતા' અને એની જાતિની પંદર રેખાઓના પહેલા ખંડમાં અડસઠ અડસઠ કલાઓ ઉપજે છે અને અમૃતા વર્ગની છેલ્લી રેખાના છેલ્લા ખંડમાં ૩૨૩ કલાઓ ઉપજે છે આ સોલમીની સોલમી અર્થાત્ બસો છપ્પનમી રેખાના બધા ખંડોની કલા સંખ્યા ત્રણહજાર પાંચસો ઓગણીશની થાય છે આ બધી રેખાઓનો કલા વિસ્તાર અનેક લાખોની સંખ્યામાં છે અને જેટલા રેખાઓના કલાભેદો તેટલા જ સમચ્છદે શિખરના ભેદો ઉપજે છે.

नागरी रेखाओ ॥

उदय रेखा-

सूत्र रेखोत्थिता रेखा, संख्यायां पञ्चविंशतिः ।

नामानि कथयिष्यामि, सव्यासादेर्यथा क्रमम् ॥ २६ ॥

सव्यासा शोभना भद्रा, सुरुपा सुमनोरमा ।

शुभा चैव तथा शान्ता, कौवरी च सरस्वती ॥ २७ ॥

१६ कलारेखाओ

(भेद-खंड-कलासहित)

त्रिरुपुडायः १६ नेशः

[illegible]

चतुष्टयण्डायाः १६ मेदाः

[illegible]

पञ्चस्ववृद्धायाः १६ भेदाः

[illegible]

કૌલા ચ કરવીરા ચ કુમુદા પન્નિની તથા ।
 કનકા વિકટા ચૈવ રમ્યા ચ રમણી તથા ॥ ૨૮ ॥
 વસુન્ધરા તથા હંસી વિશાખા નન્દિની તથા ।
 જયા ચ વિજયા ચૈવ સુમુખા ચ પ્રિયતમા ॥ ૨૯ ॥
 રૂપેતાઃ કીર્તિતા રેખાઃ સંખ્યાયા પશ્ચવિંશતિઃ ।
 ઉદયમેદોદ્ભવાઃ રૂપાતાઃ સપાદ કર્ણ મધ્યતઃ ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રની રેખાથી જે આકાર ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું નામ રેખા છે, અને સંખ્યામાં પચ્ચીશ છે, તે સ્વચ્છાસાદિ પચ્ચીશ રેખાઓના અનુક્રમે નામો કહીશ. ૧ સંખ્યાસા, ૨ શોભના, ૩ ભદ્રા, ૪ સુરૂપા, ૫ સુમનોરમા, ૬ શુભા, ૭ શાન્તા, ૮ કોબેરી, ૯ સરસ્વતી, ૧૦ કૌલા, ૧૧ કરવીરા, ૧૨ કુમુદા, ૧૩ પન્નિની, ૧૪ કનકા, ૧૫ વિકટા, ૧૬ રમા, ૧૭ રમણી, ૧૮ વસુન્ધરા, ૧૯ હંસી, ૨૦ વિશાખા, ૨૧ નન્દિની, ૨૨ જયા, ૨૩ વિજયા, ૨૪ સુમુખા અને ૨૫ પ્રિયતમા. આ પચ્ચીશ નાગરી રેખાઓનાં નામ કહ્યાં, આ રેખાઓ ઉદય ભેદે થનારી હોવાથી નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ રેખાઓ સવાયા રેખા વિસ્તાર તૂલ્ય ઉદય અને વિસ્તાર તૂલ્ય ઉદય વચ્ચેના અંતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૬ થી ૩૦.

કલા રેખાઓ

પશ્ચ-સ્વળદાદિ-સ્વળદ્વય્યા ઓકોનત્રિશકાવધિ ।
 સ્વળદાચારે કલાજ્ઞેયા અંક વૃદ્ધિ ક્રમેણ તુ ॥ ૩૧ ॥
 ઓક-દ્વિ-ત્રિ-ચતુઃ પશ્ચ-વટ્-સપ્તાષ્ટ ક્રમોદ્ભતાઃ ।
 અનેન ક્રમ યોગેન ઓકોનત્રિશકાવધિ ॥ ૩૨ ॥
 પશ્ચસ્વળદે કલાથૈવ સંખ્યાયા દશપશ્ચ ચ ।
 ઓકોનત્રિશે પશ્ચત્રિ-શદુત્તરં ચતુઃ શતમ્ ॥ ૩૩ ॥

પાંચ ખંડથી માંડીને ઓક-ઓક ખંડને વધારતા પચ્ચીશ રેખાના ઓગણત્રીશ ખંડો થશે, પ્રત્યેક ખંડે નંબર વૃદ્ધિની સાથે કલાવૃદ્ધિ કરવી. ઓક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત અને આઠ ઇલાદિ ક્રમે પ્રત્યેક ખંડે ઓક ઓક કલાનો અંક વધારવો પાંચખંડીના પહેલા ખંડે ૧, બીજા ખંડે ૨, ત્રીજા ખંડે ૩, ચોથા ખંડે ૪, પાંચમા ખંડે ૫ કલાઓ લગાડતા પાંચ ખંડે પંદર કલાઓ થશે, ઓ જ પ્રમાણે પચ્ચીશ રેખાઓના ઓગણત્રીશ ખંડોની સર્વકલાઓ ચારસો પાંત્રીશ (૪૩૫) થશે.

ચન્દ્રકલા કલાવતી કલધૌતા ચ રુધિરા ।

નલિની માલિની મૂલા દુન્દુભિર્વનવલ્લિકા ॥ ૩૪ ॥

રત્નચૂલા વૃન્દારકા ત્રિશિખા નન્દ કૌમુદી ।

નયના ચક્રોન્મતા ચ વિશાલા વિભ્રમા લતા ॥ ૩૫ ॥

મૃગા ચ દીપશિલા ચ કુમુદમંજરી તથા ।

પૂર્ણમ્યા ચ માહેન્દ્રી કીર્તિપતાકા તત્પરા ॥ ૩૬ ॥

ત્રૈલોક્ય વિજયા ચૈવ નામાભિઃ પञ્ચવિંશતિઃ ।

કલારેખા સમારુચાતાઃ સર્વકામફલપ્રદા ॥ ૩૭ ॥

૧ ચન્દ્રકલા, ૨ કલાવતી, ૩ કલધૌતા, ૪ રુધિરા, ૫ નલિની, ૬ માલિની, ૭ મૂલા, ૮ દુન્દુભિ, ૯ વનવલ્લિકા, ૧૦ રત્નચૂલા, ૧૧ વૃન્દારકા, ૧૨ ત્રિશિખા, ૧૩ નન્દકૌમુદી, ૧૪ નયના, ૧૫ ચક્રોન્મતા, ૧૬ વિશાલા, ૧૭ વિભ્રમા ૧૮ લતા, ૧૯ મૃગા, ૨૦ દીપશિખા, ૨૧ કુમુદમંજરી, ૨૨ પૂર્ણમ્યા, ૨૩ માહેન્દ્રી, ૨૪ કીર્તિપતાકા ૨૫ ત્રૈલોક્ય વિજયા. આ પચ્ચીશ કલા રેખાઓ નામપૂર્વક કહી. શિખરના વલનમાં આ રેખાઓનો ઉપયોગ કરવાથી ઈચ્છાનુસાર શિખરો બનાવી શકાય છે.

કલારેખાઓથી ભેદાતો સ્કંધ

દશધામૂલપૃથુત્વં षઢભાગઃ સ્કન્ધ ઉચ્યતે ।

પञ્ચમાગો ભવેત્ સ્કન્ધો માગો વામે ચ દક્ષિણે ॥ ૩૮ ॥

ષઢ બાહ્યે દોષદઃ પ્રોક્તઃ પञ્ચ મધ્યે ન શસ્યતે ।

ષટ્પણ્ચ મધ્યગે સ્કન્ધો-ર્ધમાગે ચ જિનાંકિતઃ ॥ ૩૯ ॥

વિભક્તિ સૂત્રૈઃ સ્કન્ધાઃ ક્રમેણ પञ્ચ વિંશતિઃ ।

નામાન્યનુક્રમાત્તેષાં કથયે તવ સામ્પ્રતઃ ॥ ૪૦ ॥

રેખા મૂલે વિસ્તાર હસ ભાગનો અને સ્કંધ વિભાગે છ ભાગ કરવા, આ છ ભાગના સ્કંધમાંથી ડાબી અને જમણી બાજુથી અર્ધ અર્ધ ભાગ ઓછો કરીને પાંચ ભાગનો સ્કન્ધ પશુ કરી શકાય છે, છ ભાગથી અધિક વિસ્તારનો સ્કન્ધ દોષ-યુક્ત ગણાય અને પાંચ ભાગથી ઓછા વિસ્તારનો સ્કન્ધ શોભાની દૃષ્ટિએ વખણાતો નથી, પાંચ ભાગના સ્કન્ધની ડાબી જમણી બાજુ અર્ધો-અર્ધો ભાગ છોડ્યો તે પ્રત્યેકના ચોવિશ-ચોવિશ વિભાગ સૂત્રો વડે ચિહ્નિત કરી તે અર્ધ ભાગોના પચ્ચીશ-પચ્ચીશ ભાગો કરે આથી સ્કન્ધના પચ્ચીશ ભેદો ઉત્પન્ન થશે જેના નામો અનુક્રમે કહું છું ૩૮ થી ૪૦.

૨૫ સ્કંધોના નામો

શમઃ શાન્તઃ શુભઃ સૌમ્યો, ગન્ધર્વ શઙ્ખવર્ધનઃ ।
 કીર્તિનન્દો મહાભોગઃ સંભ્રમો દિશિનાયકઃ ॥ ૪૧ ॥
 રુદ્રતેજાઃ સદાભ્યાસો જનનન્દ સ્તથોદકઃ ।
 યક્ષો દક્ષઃ ક્ષિતિધરઃ સમાત્ર સંયુતસ્તથા ॥ ૪૨ ॥
 શેખરશ્ચ પ્રજાપૂર્ણઃ પ્રવર્તશ્ચ પ્રધાનકઃ ।
 રેખા વિભૂષણ શ્ચૈવ વિજયાનન્દ ઇત્યમી ॥ ૪૩ ॥
 સ્કન્ધાસ્તુ નામતો જ્ઞેયાઃ સંખ્યાત પશ્ચવિંશતિ ॥ ૪૪ ॥

૧ શમ, ૨ શાન્ત, ૩ શુભ, ૪ સૌમ્ય, ૫ ગન્ધર્વ, ૬ શંખવર્ધન, ૭ કીર્તિ-
 નન્દ, ૮ મહાભોગ, ૯ સંભ્રમ, ૧૦ દિશિનાયક, ૧૧ રુદ્રતેજ, ૧૨ સદાભ્યાસ,
 ૧૩ જનનન્દ, ૧૪ ઉદક, ૧૫ યક્ષ, ૧૬ દક્ષ, ૧૭ ક્ષિતિધર, ૧૮ સમાત્ર, ૧૯ સંયુત,
 ૨૦ શેખર, ૨૧ પ્રજાપૂર્ણ, ૨૨ પ્રવર્ત, ૨૩ પ્રધાન, ૨૪ રેખાભૂષણ અને ૨૫ વિજયા-
 નન્દ એ પચ્ચીશ પ્રકારના સ્કંધોના નામો બાણવા. ૪૧ થી ૪૪.

ચન્દ્રકલા રેખાઓ

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ, રેખાભેદં પૃથગ્વિધમ્ ।
 ચન્દ્રકલાદિ-સમુત્પત્તિઃ ષોડશૈવ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૪૫ ॥
 ત્રિચ્છંડાદૌ ચ્છંડવૃદ્ધિ - ચૌત્ત્વચ્છંડાન્યષ્ટાદશ ।
 ષોડશૈવ સમાચારા-ચન્દ્રકલાદૌ કીર્તિતાઃ ॥ ૪૬ ॥
 અષ્ટાદાવષ્ટપચ્ચન્દ્રં ચતુર્વૃદ્ધિ ક્રમેણ તુ ।
 રેખાણાં ચ પ્રયોક્તવ્યં પટપચ્છાશન્છત દ્વયમ ॥ ૪૭ ॥

હવે બુદ્ધ પ્રકારના રેખા ભેદને કહું છું. ચન્દ્રકલા રેખાઓની મૂલ ઉત્પત્તિ
 સોળ પ્રકારની છે. એમાં પહેલી ચન્દ્રકલા રેખા ત્રિખંડા છે. તે પછી એક એક
 ખંડની વૃદ્ધિ કરતા સોળમી ચન્દ્રકલા સુધી અઠાર ખંડ થાય છે, આ સોળ મૂલ
 રેખાઓ સમાચાર વાલી છે, જેમ પહેલેથી બીજામાં એક એક ખંડ વધે છે, તેમ
 તેમના ખંડોમાં ચાર ચાર કલાઓની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, પહેલી ત્રિખંડાના પ્રત્યેક
 ખંડમાં આઠ આઠ કલાઓ લાગે છે, તેમ બીજી ચતુર્ખંડાને ચારે ખંડોમાં બાર
 બાર કલાઓ લાગે છે.

આ નિયમ પ્રમાણે સોજાની અદારખંડાના તમામ ખંડોમાં અડસઠ અડસઠ કલાઓ લાગે છે. આ સોજા રેખાઓ અને તેમાં એ પ્રત્યેકની જાતિની પંદર પંદર રેખાઓ સામેલ કરીને ખસો છપ્પન (૨૫૬) ચંદ્રકલા રેખાઓનો શિખર નિર્માણમાં ઉપયોગ કરવો. ૪૫ થી ૪૭.

पटुत्वगुहायाः १६ भेदाः

[illegible]

सप्तस्वण्डायाः १६ रेखा भेदाः

[illegible]

अष्टखण्डायाः १६ रेखाभेदाः

[illegible]

સોલ મૂલચન્દ્રકલા રેખાઓના નામ :-

शशिनी शान्तिनी चैव, लक्ष्मिणी कामिनी तथा ।

पुष्पाणी च शुभा शान्ता आल्हादा कुमुदा तथा ॥ ४८ ॥

नव खण्डायाः १६ रेखा भेदाः

[illegible]

दश खण्डायाः १६ रेखा भेदाः

୩୬	୩୭	୩୮	୩୯	୪୦	୪୧	୪୨	୪୩	୪୪	୪୫	୪୬	୪୭	୪୮	୪୯	୫୦	୫୧	୫୨	୫୩	୫୪	୫୫	୫୬	୫୭	୫୮	୫୯	୬୦	୬୧	୬୨	୬୩	୬୪	୬୫	୬୬	୬୭	୬୮	୬୯	୭୦	୭୧	୭୨	୭୩	୭୪	୭୫	୭୬	୭୭	୭୮	୭୯	୮୦	୮୧	୮୨	୮୩	୮୪	୮୫	୮୬	୮୭	୮୮	୮୯	୯୦	୯୧	୯୨	୯୩	୯୪	୯୫	୯୬	୯୭	୯୮	୯୯	୧୦୦
----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

सुखासनी शङ्खिनी च विद्याशोधनिका तथा ।

नाहिनी दीपिनी सौम्या अमृता षोडशी तथा ॥ ४९ ॥

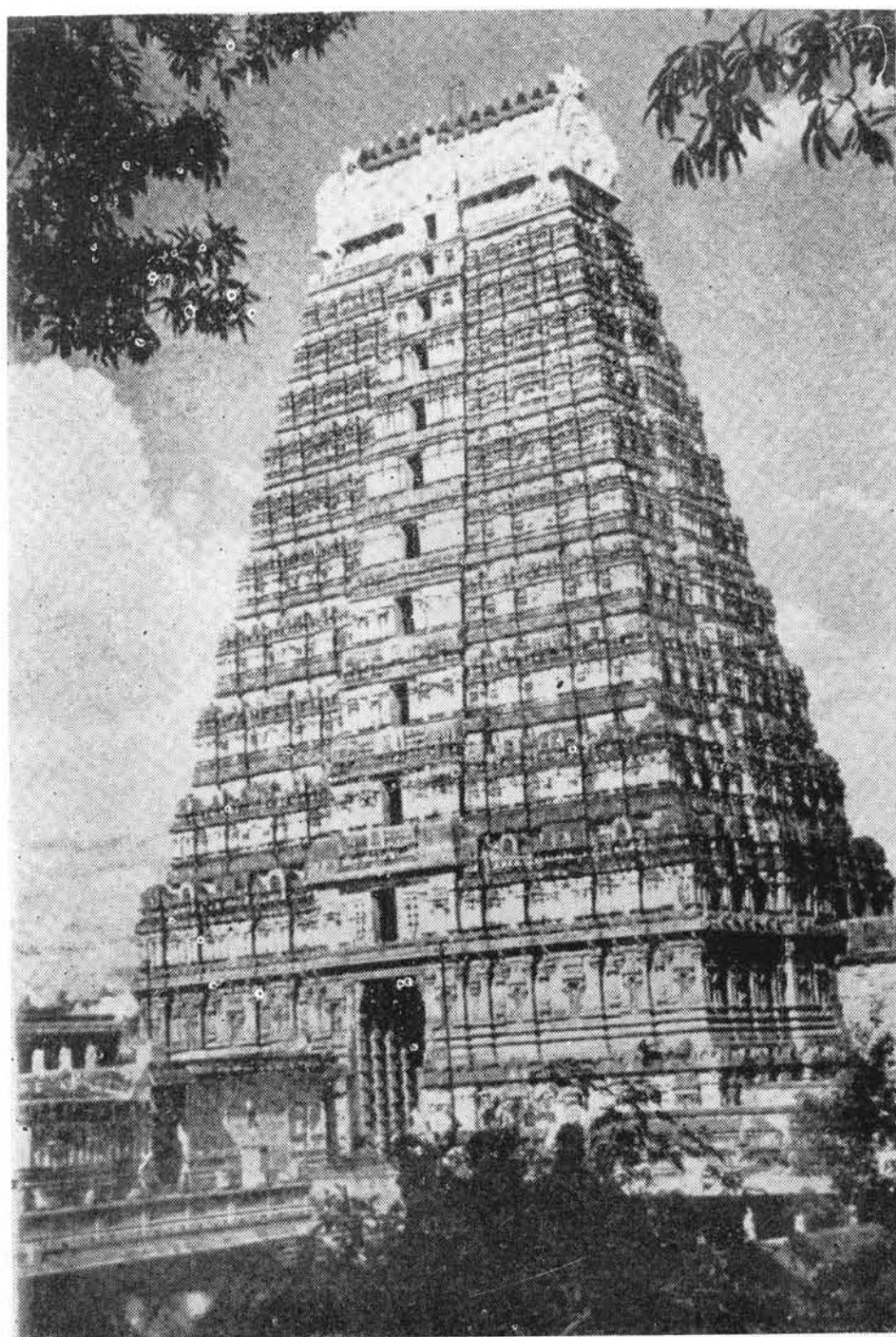
एकैकस्याः स्वच्छन्देषु षोडशैव प्रकीर्तिताः ।

रेखाश्चैवं प्रयोक्तव्याः षटश्चाशच्छतद्वयम् ॥ ५० ॥

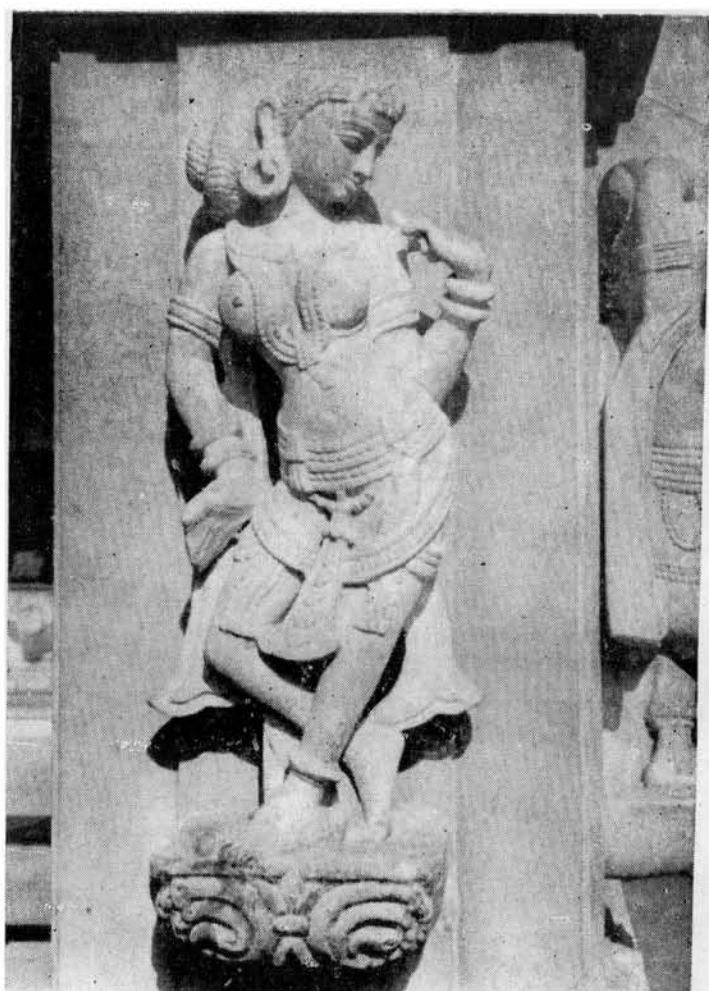
૧ શશિની, ૨ શાન્તિની, ૩ લક્ષ્મણી, ૪ કામિની, ૫ પુષ્પણી, ૬ શુભા, ૭ શાન્તા, ૮ આલ્હાદા, ૯ કુમુદા, ૧૦ સુખાસની; ૧૧ શંખિની, ૧૨ વિદ્યાશોધની, ૧૩ નાહિની, ૧૪ દીપિની, ૧૫ સૌમ્યા અને ૧૬ અમૃતા. એ મૂલ રેખાઓ પૈકીની એક એકના સ્વછંદે ૧૬-૧૬ રેખાઓ કઢી છે, તે સર્વે મળીને ૨૫૬ થાય છે.

एकादश खण्डायाः १६ भेदाः

୦୬	୧୩	୨୦	୨୭	୩୪	୪୧	୪୮	୫୫	୬୨	୬୯	୭୬	୮୩	୯୦	୯୭	୧୦୪	୧୧୧	୧୧୮	୧୨୫	୧୩୨	୧୩୯	୧୪୬	୧୫୩	୧୬୦	୧୬୭	୧୭୪	୧୮୧	୧୮୮	୧୯୫	୨୦୨	୨୦୯	୨୧୬	୨୨୩	୨୩୦	୨୩୭	୨୪୪	୨୫୧	୨୫୮	୨୬୫	୨୭୨	୨୭୯	୨୮୬	୨୯୩	୩୦୦	୩୦୭	୩୧୪	୩୨୧	୩୨୮	୩୩୫	୩୪୨	୩୪୯	୩୫୬	୩୬୩	୩୭୦	୩୭୭	୩୮୪	୩୯୧	୩୯୮	୪୦୫	୪୧୨	୪୧୯	୪୨୬	୪୩୩	୪୪୦	୪୪୭	୪୫୪	୪୬୧	୪୬୮	୪୭୫	୪୮୨	୪୮୯	୪୯୬	୫୦୩	୫୧୦	୫୧୭	୫୨୪	୫୩୧	୫୩୮	୫୪୫	୫୫୨	୫୫୯	୫୬୬	୫୭୩	୫୮୦	୫୮୭	୫୯୪	୬୦୧	୬୦୮	୬୧୫	୬୨୨	୬୨୯	୬୩୬	୬୪୩	୬୫୦	୬୫୭	୬୬୪	୬୭୧	୬୭୮	୬୮୫	୬୯୨	୬୯୯	୭୦୬	୭୧୩	୭୨୦	୭୨୭	୭୩୪	୭୪୧	୭୪୮	୭୫୫	୭୬୨	୭୬୯	୭୭୬	୭୮୩	୭୯୦	୭୯୭	୮୦୪	୮୧୧	୮୧୮	୮୨୫	୮୩୨	୮୩୯	୮୪୬	୮୫୩	୮୬୦	୮୬୭	୮୭୪	୮୮୧	୮୮୮	୮୯୫	୯୦୨	୯୦୯	୯୧୬	୯୨୩	୯୩୦	୯୩୭	୯୪୪	୯୫୧	୯୫୮	୯୬୫	୯୭୨	୯୭୯	୯୮୬	୯୯୩	୧୦୦୦
----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------

અદિત્યાયલ ટેમ્પલ-તિરુવન્નામલાઇ.

ચેમ્બુર જૈન દેરાસર દેવકુટીકા [એન. સી. સોમપુરા.]

चार विधि

रेखापृथुत्वबन्मानं सपादं वा कर्णोदयम् ।

दिग्भक्ते च तलच्छन्दे स्कन्धे कुर्यात् षडशकम् ॥ ५१ ॥

स्कन्धस्थाने कलाचारो रेखानामन्त सिद्धये ।

समः सपादः सार्द्धश्च पादोनद्विगुणः स्तथा ॥ ५२ ॥

द्विगुणश्च सपादौ द्वौ सार्धौ पादोनकास्त्रयः ।

त्रि गुणोऽय सपादोऽसौ सार्धः पादोन वेदकः ॥ ५३ ॥

अथोदश खण्डायाः १६ भेदाः

[illegible]

चतुर्गुणः सपादश्च सार्धः पादोन पञ्चकः ।

इति षोडशधा चारं त्रिखंडाद्यासुलक्षयेत् ॥ ५४ ॥

રેખા વિસ્તાર તુલ્ય વા રેખાથી સવાયો અથવા કણુન્યાસ તુલ્ય રેખાનો ઉદય કરવો, રેખાના તલચન્દ્રે ૧૦ વિભાગ કરીને સ્કંધ વિભાગે ૬ ભાગ રાખવા, કલાચાર સ્કંધ વિભાગમાં અંદર જઈને રેખાઓનો અંત કરે છે અર્થાત્ સ્કંધ સુધી રેખા ઉંચી જઈને સમાપ્ત થાય છે.

चतुर्दश खण्डायाः १६ भेदाः

১৮	২৭	৩৬	৪৫	৫৪	৬৩	৭২	৮১	৯০	৯৯	১০৮	১১৭	১২৬	১৩৫	১৪৪	১৫৩	১৬২	১৭১	১৮০
১৯	২৮	৩৭	৪৬	৫৫	৬৪	৭৩	৮২	৯১	১০০	১০৯	১১৮	১২৭	১৩৬	১৪৫	১৫৪	১৬৩	১৭২	১৮১
২০	২৯	৩৮	৪৭	৫৬	৬৫	৭৪	৮৩	৯২	১০১	১১০	১১৯	১২৮	১৩৭	১৪৬	১৫৫	১৬৪	১৭৩	১৮২
২১	৩০	৩৯	৪৮	৫৭	৬৬	৭৫	৮৪	৯৩	১০২	১১১	১২০	১২৯	১৩৮	১৪৭	১৫৬	১৬৫	১৭৪	১৮৩
২২	৩১	৪০	৪৯	৫৮	৬৭	৭৬	৮৫	৯৪	১০৩	১১২	১২১	১৩০	১৩৯	১৪৮	১৫৭	১৬৬	১৭৫	১৮৪
২৩	৩২	৪১	৫০	৫৯	৬৮	৭৭	৮৬	৯৫	১০৪	১১৩	১২২	১৩১	১৪০	১৪৯	১৫৮	১৬৭	১৭৬	১৮৫
২৪	৩৩	৪২	৫১	৬০	৬৯	৭৮	৮৭	৯৬	১০৫	১১৪	১২৩	১৩২	১৪১	১৫০	১৫৯	১৬৮	১৭৭	১৮৬
২৫	৩৪	৪৩	৫২	৬১	৭০	৭৯	৮৮	৯৭	১০৬	১১৫	১২৪	১৩৩	১৪২	১৫১	১৬০	১৬৯	১৭৮	১৮৭
২৬	৩৫	৪৪	৫৩	৬২	৭১	৮০	৮৯	৯৮	১০৭	১১৬	১২৫	১৩৪	১৪৩	১৫২	১৬১	১৭০	১৭৯	১৮৮
২৭	৩৬	৪৫	৫৪	৬৩	৭২	৮১	৯০	৯৯	১০৮	১১৭	১২৬	১৩৫	১৪৪	১৫৩	১৬২	১৭১	১৮০	১৮৯
২৮	৩৭	৪৬	৫৫	৬৪	৭৩	৮২	৯১	১০০	১০৯	১১৮	১২৭	১৩৬	১৪৫	১৫৪	১৬৩	১৭২	১৮১	১৯০
২৯	৩৮	৪৭	৫৬	৬৫	৭৪	৮৩	৯২	১০১	১১০	১১৯	১২৮	১৩৭	১৪৬	১৫৫	১৬৪	১৭৩	১৮২	১৯১
৩০	৩৯	৪৮	৫৭	৬৬	৭৫	৮৪	৯৩	১০২	১১১	১২০	১২৯	১৩৮	১৪৭	১৫৬	১৬৫	১৭৪	১৮৩	১৯২
৩১	৪০	৪৯	৫৮	৬৭	৭৬	৮৫	৯৪	১০৩	১১২	১২১	১৩০	১৩৯	১৪৮	১৫৭	১৬৬	১৭৫	১৮৪	১৯৩
৩২	৪১	৫০	৫৯	৬৮	৭৭	৮৬	৯৫	১০৪	১১৩	১২২	১৩১	১৪০	১৪৯	১৫৮	১৬৭	১৭৬	১৮৫	১৯৪
৩৩	৪২	৫১	৬০	৬৯	৭৮	৮৭	৯৬	১০৫	১১৪	১২৩	১৩২	১৪১	১৫০	১৫৯	১৬৮	১৭৭	১৮৬	১৯৫
৩৪	৪৩	৫২	৬১	৭০	৭৯	৮৮	৯৭	১০৬	১১৫	১২৪	১৩৩	১৪২	১৫১	১৬০	১৬৯	১৭৮	১৮৭	১৯৬
৩৫	৪৪	৫৩	৬২	৭১	৮০	৮৯	৯৮	১০৭	১১৬	১২৫	১৩৪	১৪৩	১৫২	১৬১	১৭০	১৭৯	১৮৮	১৯৭
৩৬	৪৫	৫৪	৬৩	৭২	৮১	৯০	৯৯	১০৮	১১৭	১২৬	১৩৫	১৪৪	১৫৩	১৬২	১৭১	১৮০	১৮৯	১৯৮
৩৭	৪৬	৫৫	৬৪	৭৩	৮২	৯১	১০০	১০৯	১১৮	১২৭	১৩৬	১৪৫	১৫৪	১৬৩	১৭২	১৮১	১৯০	১৯৯
৩৮	৪৭	৫৬	৬৫	৭৪	৮৩	৯২	১০১	১১০	১১৯	১২৮	১৩৭	১৪৬	১৫৫	১৬৪	১৭৩	১৮২	১৯১	২০০
৩৯	৪৮	৫৭	৬৬	৭৫	৮৪	৯৩	১০২	১১১	১২০	১২৯	১৩৮	১৪৭	১৫৬	১৬৫	১৭৪	১৮৩	১৯২	২০১
৪০	৪৯	৫৮	৬৭	৭৬	৮৫	৯৪	১০৩	১১২	১২১	১৩০	১৩৯	১৪৮	১৫৭	১৬৬	১৭৫	১৮৪	১৯৩	২০২
৪১	৫০	৫৯	৬৮	৭৭	৮৬	৯৫	১০৪	১১৩	১২২	১৩১	১৪০	১৪৯	১৫৮	১৬৭	১৭৬	১৮৫	১৯৪	২০৩
৪২	৫১	৬০	৬৯	৭৮	৮৭	৯৬	১০৫	১১৪	১২৩	১৩২	১৪১	১৫০	১৫৯	১৬৮	১৭৭	১৮৬	১৯৫	২০৪
৪৩	৫২	৬১	৭০	৭৯	৮৮	৯৭	১০৬	১১৫	১২৪	১৩৩	১৪২	১৫১	১৬০	১৬৯	১৭৮	১৮৭	১৯৬	২০৫
৪৪	৫৩	৬২	৭১	৮০	৮৯	৯৮	১০৭	১১৬	১২৫	১৩৪	১৪৩	১৫২	১৬১	১৭০	১৭৯	১৮৮	১৯৭	২০৬
৪৫	৫৪	৬৩	৭২	৮১	৯০	৯৯	১০৮	১১৭	১২৬	১৩৫	১৪৪	১৫৩	১৬২	১৭১	১৮০	১৮৯	১৯৮	২০৭
৪৬	৫৫	৬৪	৭৩	৮২	৯১	১০০	১০৯	১১৮	১২৭	১৩৬	১৪৫	১৫৪	১৬৩	১৭২	১৮১	১৯০	১৯৯	২০৮
৪৭	৫৬	৬৫	৭৪	৮৩	৯২	১০১	১১০	১১৯	১২৮	১৩৭	১৪৬	১৫৫	১৬৪	১৭৩	১৮২	১৯১	২০০	২০৯
৪৮	৫৭	৬৬	৭৫	৮৪	৯৩	১০২	১১১	১২০	১২৯	১৩৮	১৪৭	১৫৬	১৬৫	১৭৪	১৮৩	১৯২	২০১	২১০
৪৯	৫৮	৬৭	৭৬	৮৫	৯৪	১০৩	১১২	১২১	১৩০	১৩৯	১৪৮	১৫৭	১৬৬	১৭৫	১৮৪	১৯৩	২০২	২১১
৫০	৫৯	৬৮	৭৭	৮৬	৯৫	১০৪	১১৩	১২২	১৩১	১৪০	১৪৯	১৫৮	১৬৭	১৭৬	১৮৫	১৯৪	২০৩	২১২
৫১	৬০	৬৯	৭৮	৮৭	৯৬	১০৫	১১৪	১২৩	১৩২	১৪১	১৫০	১৫৯	১৬৮	১৭৭	১৮৬	১৯৫	২০৪	২১৩
৫২	৬১	৭০	৭৯	৮৮	৯৭	১০৬	১১৫	১২৪	১৩৩	১৪২	১৫১	১৬০	১৬৯	১৭৮	১৮৭	১৯৬	২০৫	২১৪
৫৩	৬২	৭১	৮০	৮৯	৯৮	১০৭	১১৬	১২৫	১৩৪	১৪৩	১৫২	১৬১	১৭০	১৭৯	১৮৮	১৯৭	২০৬	২১৫
৫৪	৬৩	৭২	৮১	৯০	৯৯	১০৮	১১৭	১২৬	১৩৫	১৪৪	১৫৩	১৬২	১৭১	১৮০	১৮৯	১৯৮	২০৭	২১৬
৫৫	৬৪	৭৩	৮২	৯১	১০০	১০৯	১১৮	১২৭	১৩৬	১৪৫	১৫৪	১৬৩	১৭২	১৮১	১৯০	১৯৯	২০৮	২১৭
৫৬	৬৫	৭৪	৮৩	৯২	১০১	১১০	১১৯	১২৮	১৩৭	১৪৬	১৫৫	১৬৪	১৭৩	১৮২	১৯১	২০০	২০৯	২১৮
৫৭	৬৬	৭৫	৮৪	৯৩	১০২	১১১	১২০	১২৯	১৩৮	১৪৭	১৫৬	১৬৫	১৭৪	১৮৩	১৯২	২০১	২১০	২১৯
৫৮	৬৭	৭৬	৮৫	৯৪	১০৩	১১২	১২১	১৩০	১৩৯	১৪৮	১৫৭	১৬৬	১৭৫	১৮৪	১৯৩	২০২	২১১	২২০
৫৯	৬৮	৭৭	৮৬	৯৫	১০৪	১১৩	১২২	১৩১	১৪০	১৪৯	১৫৮	১৬৭	১৭৬	১৮৫	১৯৪	২০৩	২১২	২২১
৬০	৬৯	৭৮	৮৭	৯৬	১০৫	১১৪	১২৩	১৩২	১৪১	১৫০	১৫৯	১৬৮	১৭৭	১৮৬	১৯৫	২০৪	২১৩	২২২
৬১	৭০	৭৯	৮৮	৯৭	১০৬	১১৫	১২৪	১৩৩	১৪২	১৫১	১৬০	১৬৯	১৭৮	১৮৭	১৯৬	২০৫	২১৪	২২৩
৬২	৭১	৮০	৮৯	৯৮	১০৭	১১৬	১২৫	১৩৪	১৪৩	১৫২	১৬১	১৭০	১৭৯	১৮৮	১৯৭	২০৬	২১৫	২২৪
৬৩	৭২	৮১	৯০	৯৯	১০৮	১১৭	১২৬	১৩৫	১৪৪	১৫৩	১৬২	১৭১	১৮০	১৮৯	১৯৮	২০৭	২১৬	২২৫
৬৪	৭৩	৮২	৯১	১০০	১০৯	১১৮	১২৭	১৩৬	১৪৫	১৫৪	১৬৩	১৭২	১৮১	১৯০	১৯৯	২০৮	২১৭	২২৬
৬৫	৭৪	৮৩	৯২	১০১	১১০	১১৯	১২৮	১৩৭	১৪৬	১৫৫	১৬৪	১৭৩	১৮২	১৯১	২০০	২০৯	২১৮	২২৭
৬৬	৭৫	৮৪	৯৩	১০২	১১১	১২০	১২৯	১৩৮	১৪৭	১৫৬	১৬৫	১৭৪	১৮৩	১৯২	২০১	২১০	২১৯	২২৮
৬৭	৭৬	৮৫	৯৪	১০৩	১১২	১২১	১৩০	১৩৯	১৪৮	১৫৭	১৬৬	১৭৫	১৮৪	১৯৩	২০২	২১১	২২০	২২৯
৬৮	৭৭	৮৬	৯৫	১০৪	১১৩	১২২	১৩১	১৪০	১৪৯	১৫৮	১৬৭	১৭৬	১৮৫	১৯৪	২০৩	২১২	২২১	২৩০
৬৯	৭৮	৮৭	৯৬	১০৫	১১৪	১২৩	১৩২	১৪১	১৫০	১৫৯	১৬৮	১৭৭	১৮৬	১৯৫	২০৪	২১৩	২২২	২৩১
৭০	৭৯	৮৮	৯৭	১০৬	১১৫	১২৪	১৩৩	১৪২	১৫১	১৬০	১৬৯	১৭৮	১৮৭	১৯৬	২০৫	২১৪	২২৩	২৩২
৭১	৮০	৮৯	৯৮	১০৭	১১৬	১২৫	১৩৪	১৪৩	১৫২	১৬১	১৭০	১৭৯	১৮৮	১৯৭	২০৬	২১৫	২২৪	২৩৩
৭২	৮১	৯০	৯৯	১০৮	১১৭	১২৬	১৩৫	১৪৪	১৫৩	১৬২	১৭১	১৮০	১৮৯	১৯৮	২০৭	২১৬	২২৫	২৩৪
৭৩	৮২	৯১	১০০	১০৯	১১৮	১২৭	১৩৬	১৪৫	১৫৪	১৬৩	১৭২	১৮১	১৯০	১৯৯	২০৮	২১৭	২২৬	২৩৫
৭৪	৮৩	৯২	১০১	১১০	১১৯	১২৮	১৩৭	১৪৬	১৫৫	১৬৪	১৭৩	১৮২	১৯১	২০০	২০৯	২১৮	২২৭	২৩৬
৭৫	৮৪	৯৩	১০২	১১১	১২০	১২৯	১৩৮	১৪৭	১৫৬	১৬৫	১৭৪	১৮৩	১৯২	২০১	২১০	২১৯	২২৮	২৩৭
৭৬	৮৫	৯৪	১০৩	১১২	১২১	১৩০	১৩৯	১৪৮	১৫৭	১৬৬	১৭৫	১৮৪	১৯৩	২০২	২১১	২২০	২২৯	২৩৮
৭৭	৮৬	৯৫	১০৪	১১৩	১২২	১৩১	১৪০	১৪৯	১৫৮	১৬৭	১৭৬	১৮৫	১৯৪	২০৩	২১২	২২১	২৩০	২৩৯
৭৮	৮৭	৯৬	১০৫	১১৪	১২৩	১৩২	১৪১	১৫০	১৫৯	১৬৮	১৭৭	১৮৬	১৯৫	২০৪	২১৩	২২২	২৩১	২৪০
৭৯	৮৮	৯৭	১০৬	১১৫	১২৪	১৩৩	১৪২	১৫১	১৬০	১৬৯	১৭৮	১৮৭	১৯৬					

કલાઓને ચાર સમાન, સવાયો, દોઢા, બમણો, સવાળેગણો, અઢીગણો, ત્રણગણો, સવાત્રણગણો, સાડાત્રણગણો, પોષ્ટાચારમણો ચારગણો સવાચારગણો, સાડા-ચારગણો. અને પાંચગણો આમ ત્રિષંકાદિ ૧૬-૧૬ રેખાઓની કલાઓને ચાર (ચઢાવો) ૧૬ પ્રકારનો બહુવો.

પ્રત્યેક મૂલ રેખા સમચારી હોય છે, ત્યારે તે પછીની, ૧૫ રેખાઓમાં એક પછી એકમાં ૪-૪ કલાઓ વધતી હોવાથી, ૪ કલાની વૃદ્ધિવાળી સાપાદચારી, ૮ની વિદ્ધિવાળી સાધ્ચારી, આદિ નામે પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૧ થી ૫૪.

पञ्चदश खण्डायाः १६ भेदाः कला सहिताः

[illegible]

નીચેના રેખા ખંડમાં જે ચાર હોય છે, તેજ ઉપરના ખંડમાં હોય છે સમ, સપાદ. કે સાર્થ જે ચાર નીચેના ખંડમાં હોય છે, તે ચારને રેખા પ્રત્યેક ખંડમાં મેળવે છે, ત્રિખંડાથી માંડીને અષ્ટાદસખંડી રેખા સુધીની પ્રત્યેક રેખાને માટે એજ નિયમ લાગુ પડે છે, બહુ તે સમચારી હોય, સપાદચારી હોય અથવા તો પાદોનપંચાચારી હોય પણ તેના પોતાના પ્રત્યેક ખંડમાં ચાર સરખો પામી. ૫૫, ૫૬

कलाविधि

आदिखंडे चतुर्वृद्धि-रुद्धखण्डेषु तदगुणा ।

षोडशादिद्वि-रष्टोक्ता, षटपंचाशच्छतद्वयम् ॥ ५७ ॥

सप्त दश खण्डायाः १६ भेदाः

[illegible]

स्कन्ध स्थाने कला संख्या, रेखाणातु गुणोदिता ।

सिद्धाश्रयत्कुता रेखा-स्तदूर्ध्वे चामलसारकम् ॥ ५८ ॥

विषमा भूमिकाः कार्या, न शस्यन्ते समास्तु ताः ॥ ५९ ॥

પૂર્વ રેખાના આદિખંડની કલાઓથી, બીજા છંદની અગ્રેતન રેખાના આદિ-ખંડમાં જ કલાઓની વૃદ્ધિ થાય છે, તે અગ્રેતન પ્રથમ પ્રથમ રેખા સમચારી હોવાથી તેના બધા ખંડોમાં કલા સંખ્યા તે જ રહે છે, અને સમાન છંદની પોતાની

अष्टादश खण्डायाः १६ रेखा भेदाः कला सहिताः

[illegible]

ખીજી ૧૫ વિષમચારી રેખાઓના દ્વિતીયાદિ ખંડોમાં રેખાના નંબર પ્રમાણે કલા સંખ્યા વધે છે. પ્રથમ વિષમચારી રેખાના પ્રથમ ખંડમાં ૮ કલાઓ હશે તો ખીજે ૯ અને ત્રીજે ૧૦ કલાઓ લાગશે, જો તે જ છંદની વિષમચારી ૧૬ મી રેખા હશે તો તેના પ્રથમ ખંડે ૮, ખીજે ૨૩ અને ત્રીજે ૩૮ આમ રેખાના નંબર અનુસારે ઉપલા પ્રતિખંડે ૧૫-૧૫ ની વૃદ્ધિ થશે, કેમકે આ ૧૬ મી રેખાનો વિષમ ચારિણી તરીકે ૧૫ મો નંબર છે. એજ પ્રમાણે તમામ રેખાઓના પોતાના પ્રથમ ખંડની દ્વિતીયાદિ ખંડોની કલા સંખ્યા પોતપોતાના નંબર પ્રમાણે પ્રથમ ખંડની કલાઓથી દ્વિતીયાદિ ખંડોમાં તત્તદ્વચુલ્લી વૃદ્ધિ કરીને કલાઓ લગાડવી, આમ ૧૬ ને ૧૬ ગુણ કરીને બનાવેલી ૨૫૬ રેખાઓના વિષે જાણવું.

સ્કંધ વિભાગે પ્રથમ કરતાં ખીજીની ત્રણ કલા વધારવી, ખીજી કરતાં ત્રીજીની ૩ કલા વધારવી, સર્વેથી પહેલી ‘શશિની’ રેખાની ૨૪ કલાઓ સ્કંધ વિભાગે લાગે છે, ત્યારે ખીજીની ૨૭, ત્રીજીની ૩૦, ચોથીની ૩૩ ઇત્યાદિ એક એક રેખાની વૃદ્ધિએ સ્કંધ વિભાગે ૪-૩ કલાઓની વૃદ્ધિ કરતાં જવું, જ્યાં જ્યાં કલાઓ વડે રેખાઓની સમાપ્તિ થાય ત્યાં ઉપર આમલસારે મૂકવો, રેખા સમાપ્તિ વિષમ ભૂમિકાએ કરવી. સમભૂમિએ કરવી, પ્રશસ્ત નથી. અર્થાત્ ઉદય રેખા અને વલન રેખાઓની વિષમ કલાઓ જ્યાં એકત્ર થતી હોય ત્યાં પ્રાસાદની રેખા છોડવી ઉત્તમ ગણાય છે.

ચન્દ્રકલાદિ ષટપંચાશ્ચત્તદ્વયરેખા નિર્ણયો

રાશિની શીતલા સૌમ્યા શાન્તાચૈવ મનોરમા ।

શુભા મનોમવા વીરા કુમુદા પદ્મમશેખરા ॥ ૬૦ ॥

લલિતા લીલાવતી ચૈવ ત્રિદશા પૂર્ણમણ્ડલા ।

પૂર્ણ મદ્રાચ મદ્રાજ્ઞે પોદ્ધશૈવ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૬૧ ॥

॥ इति त्रिसण्डः १६ ॥

શાન્તિની ચ શુભા શાન્તા ત્રિદિવા દેવદુર્લભા ।

વીમત્સા ચ સિવા સોમ્યા વીરમદ્રા નારાયણી ॥ ૬૨ ॥

સુધિરા શેખરા રમ્યા પૂર્ણા ચ પૂર્ણમદ્રિકા ।

વિજયા તત્ર વિજ્ઞેયા ક્ષાત્રિશ્ચૈવ સક્લયા ॥ ૬૩ ॥

॥ इति षट्पञ्चदशः १६ ॥

लक्ष्मिणी श्रीः सम्भवा च विदुरा पूर्णमण्डला ।
सुगन्धा मानसी शैला नन्दानन्दाक्षी कौतुका ॥ ६४ ॥
शान्तिर्लाभा च कल्याणी सुभद्रा च भद्रेश्वरी ।
अष्टचत्वारिंशद्रेखा इत्थं चैव प्रकीर्तिता ॥ ६५ ॥

॥ इति पञ्चखण्डाः १६ ॥

कामिनी कमला पद्मा संभ्रमा भ्रमशेखरा ।
शुभा च सार सम्भूता वैदेवी राजशेखरा ॥ ६६ ॥
गान्धारी गन्धर्वा वृत्ता तिलका लोक सुन्दरी ।
महोभद्रा तथा एन्द्रा चतुः षष्टि स्युरैकतः ॥ ६७ ॥

॥ इति षट्खण्डाः १६ ॥

पुष्पिता पुष्पिका चम्पा समहा तिलकाऽद्भुता ।
सिद्धा सिद्धाङ्गी स्वरूपा क्रीडामणिस्तथापरा ॥ ६८ ॥
नरनारा नरेश्वरी विरूपाक्षा महोज्जवा ।
सिद्धांसा सर्वमण्डला अशीतिः सङ्ख्यामताः ॥ ६९ ॥

॥ इति सप्तखण्डाः १६ ॥

शुभा च शीतला गन्धा मालती हर्म्यसंयुता ।
मेघा मेघपदाऽनुजा कृष्णा च निर्मलापरा ॥ ७० ॥
तेजाः प्रतापतेजाश्च कीर्तिशनन्दका तथा ।
सम्भृताश्च विज्ञेया षण्णयतिश्च सङ्ख्या ॥ ७१ ॥

॥ इति अष्टखण्डाः १६ ॥

शान्ता च मुकुला नन्दा श्रिया भद्रा च नन्दना ।
शोभना च सुभद्राख्या सुता च कुलनन्दिनी ॥ ७२ ॥
गम्भीरा मधुरा चैव शेखरा शिखरोन्नता ।
महानीला रत्नमाला शतं च द्वादशोत्तरम् ॥ ७३ ॥

॥ इति नवखण्डाः १६ ॥

आलहादा श्रियानन्दा गोमती नामसुन्दरी ।
सुभद्रा भद्रिका भद्रा भद्राङ्ग भद्रमालिनी ॥ ७४ ॥

सम्भृता भृतशरदा पताका कीर्तिवर्द्धिनी ।

माहेन्द्री सुन्दराख्याता अष्टाविंशत्तरंशतम् ॥ ७५ ॥

॥ इति दशस्वण्डाः १६ ॥

कुमुदा भद्रका ध्वजा ध्वजाक्षी मकरध्वजा ।

सुपताका वीरभद्रा रूपभद्रा विनायका ॥ ७६ ॥

वीरा च विक्रमा रम्यामन्मथा देवसुन्दरी ।

उग्रा कनकेशी चतुश्चत्वारिंशोत्तरशतम् ॥ ७७ ॥

॥ इति पञ्चादशस्वण्डाः १७ ॥

शाश्वती वरदा रम्या सुन्दरा मोदा मोदकी ।

शिवा च सर्वलम्भा च विशाला कुलनायका ॥ ७८ ॥

शिम्भा शिवतमा दिव्या शिवाङ्गना विश्वेश्वरी ।

विश्वरूपा समाख्याता षष्ठ्युत्तरशतं तथा ॥ ७९ ॥

॥ इति द्वादशस्वण्डाः १८ ॥

शान्तिकी विमला सूर्या वर्द्धना विजया तथा ।

वाञ्छिता वंशोद्भवा च वंशभृता तु रेखिता ॥ ८० ॥

वंशतारावित्स्या च वश्या माना शिखोद्भवा ।

वांस्या वसन्तोद्भवा च षट् सप्तत्युत्तरं शतम् ॥ ८१ ॥

॥ इति त्रयोदशस्वण्डाः १९ ॥

विद्या शोधनिका रम्या गौरी हंसी सरस्वती ।

सारङ्गी चैव सौरम्या शुकाग्राशोका शौचकी ॥ ८२ ॥

कनका कनकावती कन्दर्पी कन्दर्पाश्रिता ।

कमला कलहंसी च द्विनवत्युत्तरं शतम् ॥ ८३ ॥

॥ इति चतुर्दशस्वण्डाः २० ॥

नाहिनी हस्तिनी चैव कुम्भिका गजमालिनी ।

गङ्गी गजाङ्गा शेखरी राज्ञी चैव गजेश्वरी ॥ ८४ ॥

रत्ना रत्नगर्भा माल्या जया चोक्तेजास्तथा ।

प्रिया वक्त्रा समाख्याता अष्टोत्तरशतद्वयम् ॥ ८५ ॥

॥ इति पञ्चदशस्वण्डाः २१ ॥

द्वीपिनी सिंहनी सिंही सिंहरूपा सिंहोन्नता ।
 सिंहग्रीवा च सिंहा च सिंहाख्या च सिंहेश्वरी ॥ ८६ ॥
 महानादा नादवती सिंहनादा नादोज्जवा ।
 सिंहाङ्गना च सिद्धा च षोडशी सकलेश्वरी ॥ ८७ ॥
 समाख्याताश्चैव चतुर्विंशोत्तरशतद्वयम् ॥ ८८ ॥

॥ इति षोडशखण्डाः १६ ॥

सौम्या नारायणी चैव रम्या नरा नरोत्तमा ।
 नरेश्वरी नराङ्गा च नराङ्गा च नृत्येश्वरी ॥ ८९ ॥
 वीरवती वीराङ्गी महावीरा वीरनायका ।
 वीमत्सा च सती शान्ता चत्वारिंशच्छतद्वयम् ॥ ९० ॥

॥ इति सप्तदशखण्डाः १६ ॥

रम्या रम्येश्वरी गङ्गा कुमुदा कुमुदशेखरी ।
 वीमत्सा पार्थिवा ज्ञेया कान्ता चैव मनोहरी ॥ ९१ ॥
 स्वरूपा विक्रमा शान्ता मनोज्ञा सर्वतो मुखी ।
 यज्ञमद्रा सुखात्सीना षट्षाशच्छत द्वयम् ॥ ९२ ॥

॥ इति अष्टदशखण्डाः १६ ॥

अष्टादश स्कन्धस्थाने उत्पन्ना हलकादिका ।
 एकादिकोज्जवा रेखा प्रासाद शिखरे मताः ॥ ९३ ॥

२५६ रेखाभ्याना नाम

१६ त्रीभ्रंदा- शशिनी, शीतला, सौम्या, शान्ता, मनोरमा, शुभा,
 मनोमया, वीरा, पद्मेश्वरा, ललिता, लीलावती, त्रिहवा, पृथ्वीभ्रंदा, पृथ्वीलक्ष्मी, लक्ष्मीग्री.

१६ चतुर्भ्रंदा- शान्तिनी, शुभा, शान्ता, त्रिहिमा, देवदुर्लभा, वीमत्सा,
 शिवा, सौम्या, वीरभद्रा, नारायणी, सुचिरा, शेषरा, रम्या, पृथ्वी, पृथ्वीलक्ष्मी, विजया.

१६ पञ्चभ्रंदा - लक्ष्मिणी, श्री, संध्या, विदुरा, पृथ्वीभ्रंदा, सुभगा,
 मानसी, शैला, मन्दा, मन्दाक्षी, डीतुका, शान्ति, लाभा, उद्याणी, सुभद्रा, भद्रेश्वरी.

૧૬ ષટખંડા - કામિની, કમલા, પદ્મા, સંબ્રમા, બ્રમશેખરા, શુભા, સારસંભૂતા, વૈદેવી, ગાન્ધારી, ગન્ધર્વા, વૃતા, તિલકા, લોકસુંદરી, ભદ્રા, મહાભદ્રા, એન્દ્રી,

૧૬ સપ્તખંડા - પુષ્પિણી, પુષ્પિકા, ચમ્પા, સમહા, તિલકા, અહલુતા, સિદ્ધા, સિદ્ધાંગી, સ્વરૂપા, કીડામણી, નરનારા, નરેશ્વરી, વિરૂપાક્ષ, મહોદ્ધવા, સિદ્ધાંશા, સર્વમંડલા.

૧૬ અષ્ટખંડા - શુભા, શિતલા, ગન્ધા, માલતી, હસ્થસંયુતા, મૈઘા, મૈઘપદા, અનુભ, કૃષ્ણા, નિર્મલા, પરા, તેજ, પ્રતાપતેજ, કીર્તિ, આનંદા, સંભૂતા.

નવખંડા - શાન્તા, સુકુલા, નન્દા, શ્રિયા, ભદ્રા, નન્દના, શોભના, સુભદ્રા, સુતા, કુલનંદિની, ગંભીરા, મધુરા, શેખરા, શિખરોજતા, મહાનીલા, રત્નામાલા.

દશખંડા - આદ્યાદા, શ્રિયા, નન્દા, ગોમતી, નામસુંદરી, સુભદ્રા, ભદ્રિકા, ભદ્રા, ભદ્રાંગા, ભદ્રમાલિની, સંભૂતા, ભૂતશરદા, પતાકા, કીર્તિવર્દની, માહેન્દ્રી, સુંદરી.

એકાદશખંડા - કુસુદા, ભદ્રકા, દેવળ, દેવભક્તી, મકરદેવળ, સુપતાકા, વીરભદ્રા, રૂપભદ્રા, વિનાયકા, વીરા, વિક્રમા, રમ્યા, મનાયા, દેવસુંદરી, ઉગ્રા, કનકેશી.

દ્વાદશખંડા - સુરવાસની, વરદા, રમ્યા, સુંદરી, મોહા, મોહકી, શિવા, અર્વલંભા, વિશાલા, કુલનચના, શંભા, શિવતમા, દિવ્યા, શિવાંગના, વિશ્વેશ્વરી વિશ્વરૂપા.

ત્રયોદશખંડા - શાન્તિકી, વિમલા, સૂર્યા, વર્ધના, વિજયા, વાંછિતા, વંશોદ્ભવા, વંશભૂતા, રેખિતા, વંશતારા, અધિવાસ્થા, વર્યા, માતા, શિખોદ્ભવા વાંસ્થા, વસંતોદ્ભવા,

ચતુર્દશખંડા - વિદ્યાશોધની, રમ્યા, ગૌરી, હંસી, સરસ્વતી, સારંગી, સૌરમ્યા, શુકાગ્રા, અશોકા, શૌચકી, કનકા, કનકાવતી, કંઠર્પી, કંઠપાશ્રિતા, કમલા, કલહંસી.

પંચદશખંડા - નાહિની, હસ્તિની, કુંલિકા, ગજમાલિની, ગજ, ગંભગા, શેખરી, રાસી, ગજેશ્વરી, રત્ના, રતનગર્ભા, માલા, જયા, ઉગ્રતેજ, પ્રિયા, આસક્તા,

ષોડશખંડા - દ્વીપિની, સિદ્ધિની, સિદ્ધી, સિદ્ધરૂપા, સિદ્ધોત્તમતા, સિદ્ધીવા, સિદ્ધા, સિદ્ધાસ્થા, સિદ્ધેશ્વરી, મહાનાદા, નાદવતી, સિદ્ધનાદા, નાદોદ્ભવા, સિદ્ધાંગના સિદ્ધા, સકલેશ્વરી.

સપ્તદશખંડા - સૌમ્યા, નારાયણી, રમ્યા, નરા, નરેશતમા, નરેશ્વરી, નરાવહા, નરાંગા, નૃત્યેશ્વરી, વીરમતી, વીરાંગી, મહાવીરા, વીરનાયકા, ધીલત્સા, સતી, શાન્તા.

અષ્ટાદશખંડા - અમૃતા, રમ્યા, જંગા, કકુદા, કુમુદેશ્વરી, ધીલત્સા, પાર્થિવી, કાન્તા, મનોહરી, સ્વરૂપા, વિક્રમા, શાન્તા, મનોરા, સર્વતોમુખી, યશભદ્રા, સુરવાસીના.

નાગરે લતિને રેલા સાન્ધારે મિશ્રકે તથા ।
લાંછના-સુત્ર યોગેન રેલા ભવતિનાગરી ॥ ૯૪ ॥

કથિતા ગર્ભમાધાર્ય વિમાને ભૂમિજે તથા ।
વરાટે દ્રાવિડેચૈવ પ્રશસ્તા ગર્ભમાર્ગતઃ ॥ ૯૫ ॥

સ્તંભાદ્યાશ્ચૈવ ગર્ભાદ્યાઃ પ્રાસાદમિત્તિ માનતઃ ।
ચતુર્વિદ્યા ભવેદ્રેલા વિમાને ચૈવ ભૂમિજે ॥ ૯૬ ॥

વરાટે દ્રાવિડે કાર્યા છન્દે વિમાનનાગરે ।
વિમાન - પુષ્પકે તદ્વદ રેલા સુત્રદ્વયાક્ષિતા ॥ ૯૭ ॥

લાંછના-સુત્રયોગેન રેલા સુત્રદ્વયાક્ષિતા ।
વેણિકોશોદ્ભવા રેલા કલામેદ ક્રમાદપિ ॥ ૯૮ ॥

નાગરે લતિને કાર્યા સાન્ધારેઽપ્યથ મિશ્રકે ।
દારુજે ચ રથારોહે પ્રશસ્તા સર્વકામદા ॥ ૯૯ ॥

શિલાન્તા વા ભવેદ્રેલા ઘણ્ઠાન્તાચાપ્યથોચ્યતે ।
સ્કન્ધાતા ચ તથા પ્રોક્તા અન્યથા દોષ કારણમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

નાગર, લતિન, સાન્ધાર અને મિશ્રક પ્રાસાદના શિખરોમાં નાગરી રેખાને પ્રયોગ કરવો, નાગરી રેખા ચિહ્નમાટે તૈયાર કરેલા સૂત્રના યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે,

વિમાન પ્રાસાદ તથા ભૂમિજ પ્રાસાદની રેખા ગર્ભમંદીરાએ વિસ્તૃત કરવાનું કથન છે, તથા વરાહ અને દ્રાવિડ જાતિના પ્રાસાદને વિસ્તાર ગર્ભથી કંઈક બહાર રાખવી શ્રેષ્ઠ છે.

સ્તંભ મર્યાદાએ, ગર્ભમર્યાદાએ, ભિત્તિ મર્યાદાએ, ભિતિ મર્યાદાએ અને ઉક્ત ગર્ભની બહાર મર્યાદાએ, આમ વિસ્તારમાં રેખા ચાર પ્રકારની હોય છે. આ ચાર પ્રકારની રેખા વિમાન અને ભૂમિજ પ્રાસાદમાં લેવાય છે, વળી વરાહ દ્રાવિડ, વિમાન નાગર, વિમાન પુષ્પક અને વલ્લભી આ બધી જાતિના પ્રાસાદોમાં પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકારની રેખાઓ યથા યોગ્ય ઉપયોગમાં લેવી શુભકારક છે, નાગર, ભત્તિન, સાન્ધાર, મિશ્રક, ઠાડળ (સિંહાવલોકન) અને રથારોહ આ સર્વ પ્રાસાદોમાં, વેણી, વેણી કોશના યોગથી લાંછન સૂત્ર વડે ઉત્પન્ન થતી નાગરી—રેખા અથવા કલાભેદના ક્રમથી ઉત્પન્ન થતી ચંદ્રકલાદિ રેખાઓ સર્વ શુભ ફલને આપનાર છે.

રેખાનો ઉદય શિખાન્ત, ધન્યત, અને રક્તધાન્ત; આમ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે, એથી ઓછો અધિક ઉદય કરે તો દોષકારક છે. ૬૪ થી ૧૦૦.

પચ્ચ નાસિકા

વિશ્વકર્મા ઉવાચ—

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ મદાર્ધં શિસ્ત્રં તથા ।

મદાર્ધં ચ તતો વત્સ જ્ઞાતવ્યં મૂલનાશિકે ॥ ૧૦૧ ॥

મદ્રં દ્વાત્રિશદ્વિભાગં કર્તવ્યં ચ વિચક્ષણૈઃ ।

મૂલનાશિકં દ્વિભાગં ત્રિભાગં દ્વિતીયે તથા ॥ ૧૦૨ ॥

વેદભાગં તૃતીયાતુ મદ્રં ચતુર્દશૈવ ચ ।

પચ્ચમી ફાલનાકાર્યા ઉપાજ્ઞસદશા મવેત્ ॥ ૧૦૩ ॥

યાવદ્વસ્ત પ્રમાણેન વિસ્તૃતાક્રિયતે કટિઃ ।

તાવદઅંગુલપાદેન ફાલનાનાં તુ નિર્ગમઃ ॥ ૧૦૪ ॥

॥ इति पञ्च नासिकाः ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે—

હે વત્સ ! શિખરના ભદ્રના અર્ધેથી પુણ્ય સુધીના ભાગ કહું છું, આખા ભદ્રના બીજી ભાગ કરવા, પહેલી ફાલના બે ભાગ, બીજી ફાલના ત્રણ ભાગ, ત્રીજી ફાલના ચાર ભાગ અને આખું ભદ્ર ચૌદ ભાગનું કરવું, પાંચમી ફાલના ઉપાંગ પ્રમાણે કરવી. જેટલા હસ્ત કોણ હોય તેટલા હસ્તે ૦-૦ અંગુલના ફાલનાના નીકાળા કરવા. ૧૦૧ થી ૧૦૪.

સપ્ત નાશિકા

સપ્તનાશિકં વક્ષ્યામિ મદ્રાર્ધં ષષ્ઠ માનિકમ્ ।
પ્રથમં વસુભિર્ભાગં દ્વિતીયં રુદ્ર સંખ્યયા ॥ ૧૦૫ ॥
તૃતીયં વસુભિર્ભાગં મૂલ સાર્દ્ધં ચતુષ્ઠયમ્ ।
ષષ્ઠં ચ સપ્તમં ચૈવ ફાલના નામ નામતઃ ॥ ૧૦૬ ॥

॥ इति सप्तनाशिकाः ॥

હવે હું સપ્ત નાશિકા કહું છું- અર્ધુલદ્ર છ ભાગનું, પહેલી ફાલના આઠ ભાગની, બીજી ફાલના અગિયાર ભાગની, ત્રીજી ફાલના આઠ ભાગની, મૂલ નાશિકા સાડાચાર ભાગની, છઠ્ઠી અને સાતમી ફાલનાઓ નામ માત્રની કરવી, (ફાલનાઓનો નિકાળો આગળ કહ્યો તેમ કરવો) કુલ પંચોતેર ભાગ સપ્ત નાશિકા બાબુવી,

નવ નાશિકા :-

નવનાશિકં પ્રવક્ષ્યામિ મદ્રાર્ધમેક ત્રિશતમ્ ।
एकभागं द्विभागं वा वेदभाग तृतीयकम् ॥ १०७ ॥
चतुर्थं बाणभागं तु पञ्चमं वसुसंयुतम् ।
षष्ठं बाणविभागं तु सप्तमं रससंयुतम् ॥ १०८ ॥
अष्टमं नवमं चैव फालना नाम नामतः ।
यावद्वहस्त प्रमाणेन क्रियते कटिविस्तरे ॥ १०९ ॥
तावदंगुलपादेन फालनानां तु निर्गमः ।
अथ न लोपयेद् यस्तु न चाल्पं शिल्पिवुद्धिमान् ॥ ११० ॥

શિખરના ભદ્રની નવના શિકા કહું છું- અર્ધો ભદ્રના એકવીશ ભાગ કરવા તેના પ્રથમ ફાલના એક ભાગ, બીજી ફાલના બે ભાગ, ત્રીજી ફાલના ચાર ભાગ, ચોથી ફાલના પાંચ ભાગ, પાંચમી ફાલના આઠ ભાગ, છઠ્ઠી ફાલના પાંચ ભાગ, સાતમી ફાલના મદ્રાર્ધ છ ભાગ, અને આઠમી અને નવમી ફાલના માત્રની કરવી, રેખામાને એક હસ્તે ૦૧-૦૧ અંગુલ ફાલનાના નીકાળા કરવાં. આ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન શિલ્પિએ ફાલનાના ભાગ લોપવા નહિ. ૧૦૭ થી ૧૧૦.

શિખરોદય પ્રમાણ:-

रेखा विस्तारमानेन सपादेन तदुच्छ्रयः ।
त्रिभाग सहितश्चैव सार्धवातु विचक्षणः ॥ १११ ॥

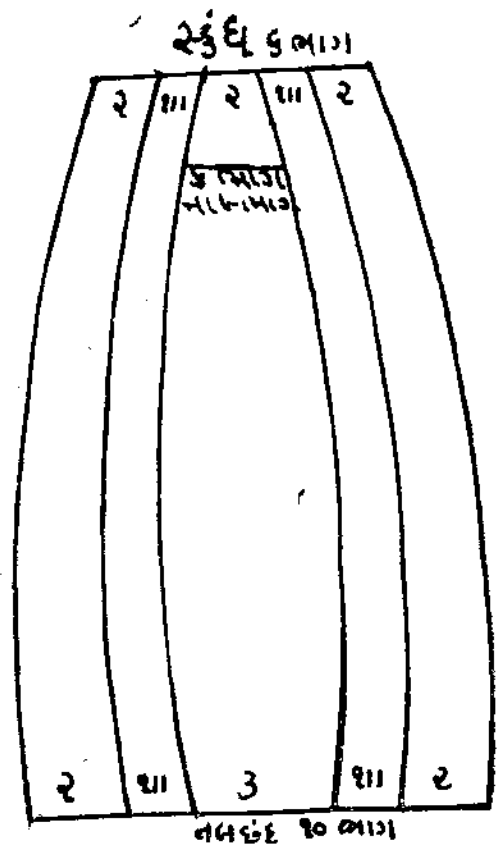
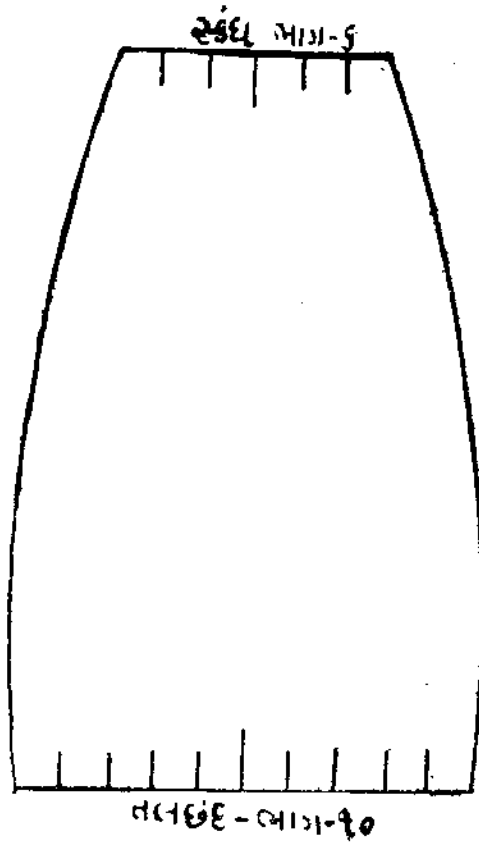
શિખર, રેખાએ જેટલું હોય તેનાથી સવાયુ ઉચ્ચ કરવું અથવા ૧૬ ફેટોડું ઉચ્ચ શિખર બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ કરવું, ૧૧૧.

વાલંજર પ્રમાણ :-

દશાંશઃ શિખરે મૂલે ચાગ્રે તત્ર નવાંશકા ।

સાર્ધાંશકો રથો કળૌ દ્વૌ શેષ મદ્ર મિથયતે ॥ ૧૧૨ ॥

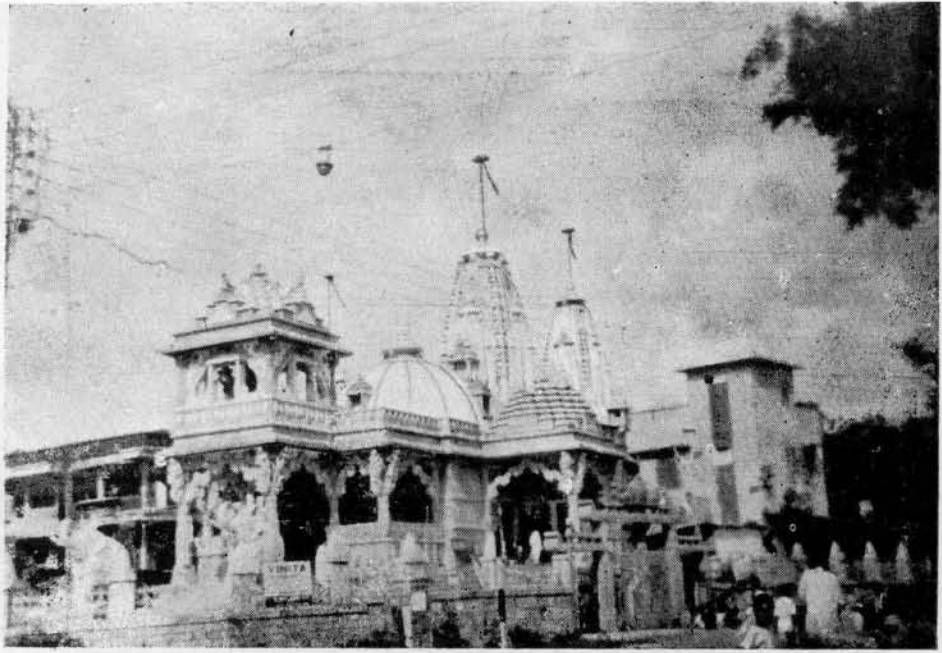
શિખરની મૂલ રેખાના પાચગામાં ૧૦ (દશ) ભાગ કરવાં ઉપર મથાળે ૯ (નવ) ભાગ કરવા તેમાં અળ્પે ભાગ બે કણ્ડ, દોઢ દોઢ ભાગ બે પઢરા, ત્રણ ભાગ લદ્રમણી, ૧૦ ભાગ તળાંચે બાધુવા. બાંધણે અળ્પે ભાગ બે કણો દોઢ દોઢ બે પઢરા, બે ભાગ લદ્ર ૧૧૨.

વાલંજર :-

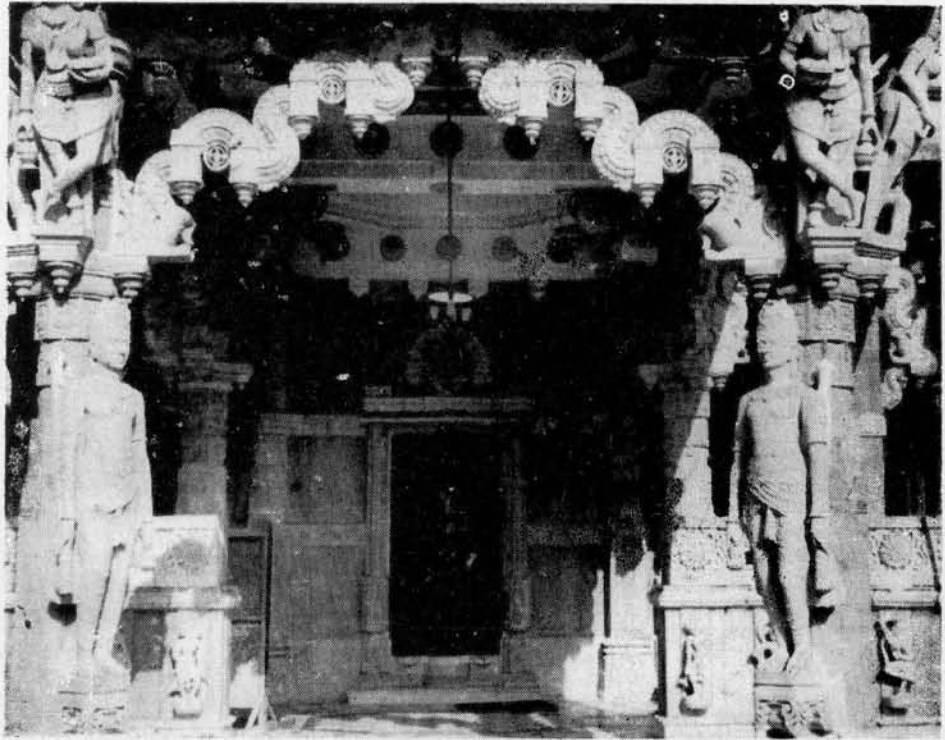
રેખામાનં મયાલ્યાતં બાલંજરમત સૃણુ ।

રેખા વિસ્તરસ્યમાનં દ્વાવિંશદ્ભાજિતમ્ ॥ ૧૧૩ ॥

શ્રી ચેત્તુર જૈન દેરાસર સામુદ્ધ દર્શન-મુંખમ

[એન. સી. સોમપુરા.]

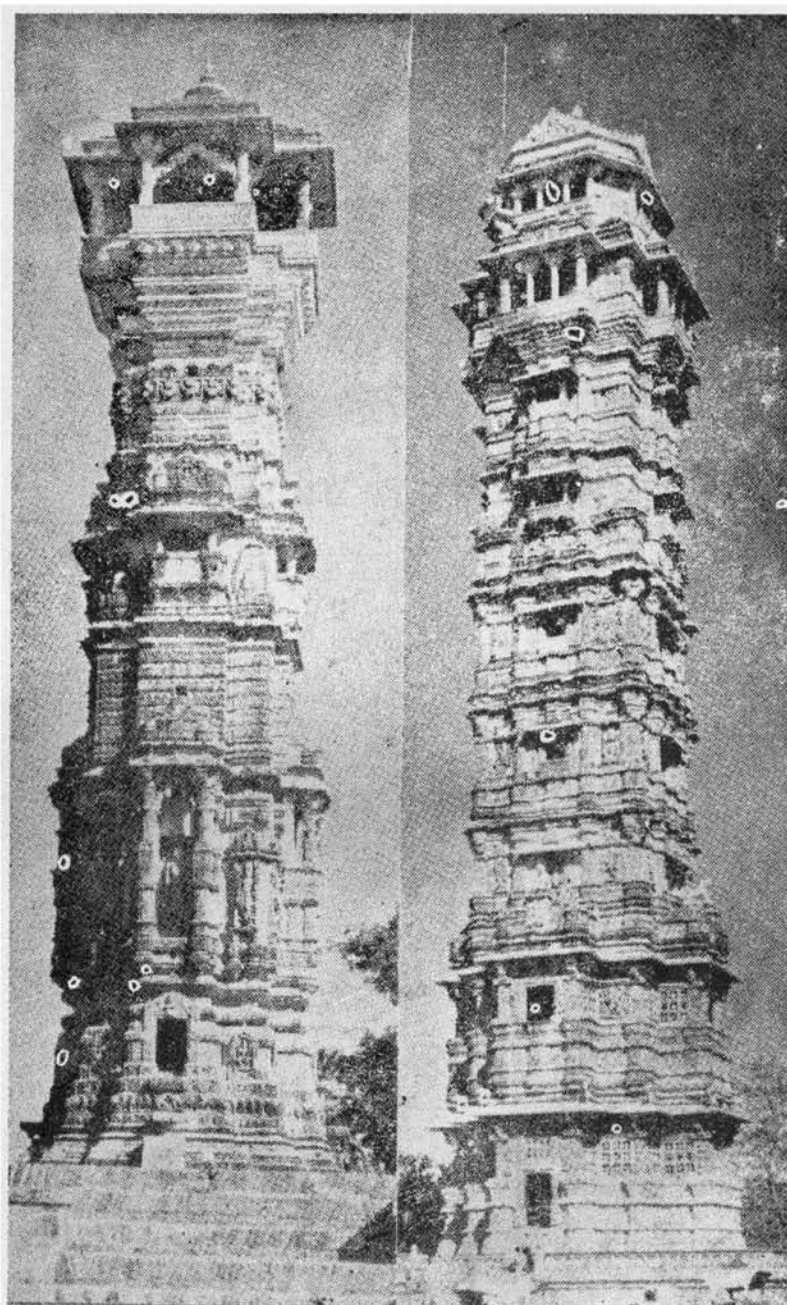

શ્રી ચેત્તુર જૈન દેરાસર શૃંગાર ચોકી દર્શન-મુંખમ

[એન. સી. સોમપુરા]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

જૈન સ્તંભ

કીર્તિ સ્તંભ-ચિતોડ.

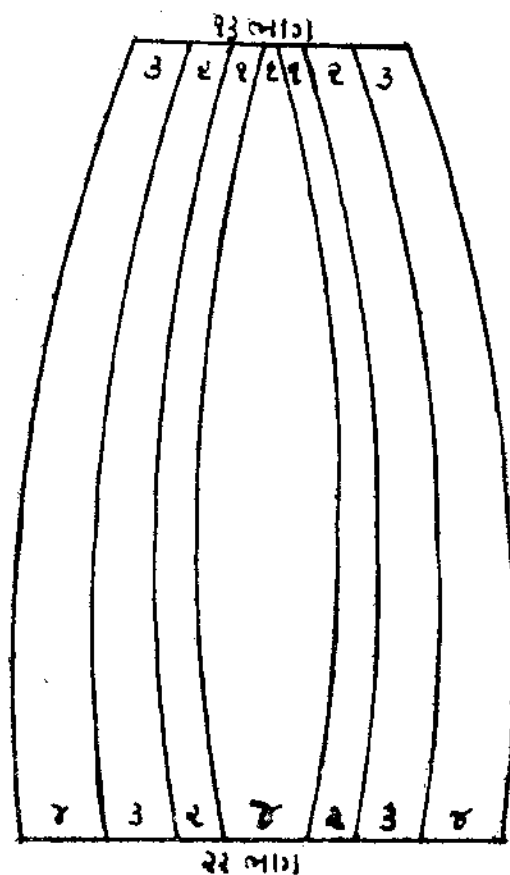
કોણસ્તુ માગચત્વારઃ પ્રતિરથ સ્ત્રિમાગકઃ ।

ઉપરથો દ્વિમાગસ્તુ મદ્રાર્થ દ્વિ દ્વિ માગકમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

સ્કંધે ત્રયોદશ માગા ત્રિધા કર્ણે દ્વયરથે ।

ઉપરથે ચૈક માગઃ શેષં મદ્રં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

શિખરની રેખાનું માન મેં કર્યું હવે વાલંજર-શિખરના નાસીકના વિભાગ સાંભળો, શિખર પાંચથે જેટલું હોય તેના ૨૨ ખાવીશ ભાગ કરવા તેમાં રેખા ભાગ-૪ (ચાર), પ્રતિરથ ૩ (ત્રણ), ઉપરથ ૨ (બે) ભાગનો અને અધુનું ભદ્ર ૨ (બે) ભાગનું કરવું, હવે શિખરનું સ્કંધ જેટલું હોય તેના ૧૩ (તેર) ભાગ, કરવા તેમાં રેખા ભાગ-૩ (ત્રણ) પ્રતિરથ ૨ (બે) ભાગ, ઉપરથ ૧ (એક) ભાગ અને ભદ્ર ભાગ ૦૧ (અધો), આ રીતે વાલંજર વિભાગ બજાવા. ૧૧૩ થી ૧૧૫.

પાયચાના વાલંજર વિભાગ -

રેખા,	પ્રતિરથ,	ઉપરથ,	ભદ્રઅધુન્,		કુલ.
૪	૩	૨	૨	૧૧+૧૧	૨૨

સ્કંધના વાલંજર વિભાગ

રેખા,	પ્રતિરથ,	ઉપરથ,	ભદ્રઅધુન્,		કુલ.
૩	૨	૧	૦૧	૬૧+૬૧	૧૩

સ્કન્ધ વેધ :-

સ્કંધહીનં ન કર્તવ્યં નાધિકં કિં ચ કારયેત્ ।
 સ્કંધહીને કુલોચ્છેદો મૃત્યુરોગ મયાવદ્મ ॥ ૧૧૬ ॥
 તસ્માત્ સર્વપ્રયત્નેન સ્કંધેઽધિકં ન કારયેત્ ।
 માન પ્રમાણં સંયુક્તં શાસ્ત્રદષ્ટ્યા ચ કારયેત્ ॥ ૧૧૭ ॥
 આયુરાશ્મ્ય સૌમાગ્યં લભતે નાત્ર સંશયઃ ।
 મૂલકન્દે પ્રવિષ્ટે તુ સ્કંધ વેધ इति स्मृतः ॥
 શિલ્પિ સ્વામિનૌ હન્યે તે સ્કંધ વેધ ન સંશયઃ ।
 નિર્ગમો હસ્ત સંસ્પૃશ્યેર્વા અંગલૈરુપપાદિતઃ ॥ ૧૧૮ ॥

શિખરને હીન સ્કંધ કરવો નહિ, અને અધિક માન પણ નહિ કરવું, સ્કંધ માનથી ઓછો થાય તો કુલનો નાશ થાય, તેમજ મૃત્યુ તથા રોગનો ભય થાય, તેથી સ્કંધ અધિક માનનો પણ નહિ કરવો, સર્વ ઉપાયોથી શાસ્ત્રમાં કહેલ માન યુક્ત કરવો, જેથી આયુષ્ય, આરોગ્ય અને સૌમાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમાં લેશ માત્ર સંશય નહિ.

શિખરના પાયચામાં માનમાં ઓછું વધતું કરી વેધ કરવો નહિ. સ્કંધ વેધથી સ્વામી અને શિદ્ધીનો નાશ થાય, તેમાં શંકા ન બાજવી, વાલંજરના નીકાળા દર હસ્તે ૦૧-૦૧ અંશુલ કરવા. ૧૧૫ થી ૧૧૮.

ક્ષોભયેદંશપાદોન પાદોનશ્ચાપિ વિસ્તૃતઃ ।

इति रेखोच्छ्रयं कुर्याद् वालंजर इति स्मृता ॥ ११९ ॥

વાલંજરના નાસિકના મૂળમાં પાણીતાર પોણા લાગનો ઉડો, પોણા લાગ ખડોળો રાખવો, આ રીતે વાલંજરના ભાગ બાજવા ૧૧૯.

શિખર ભદ્ર ગવાક્ષ વિધાન :-

ત્રિ મૂર્તિર્યસ્તુ મદ્રાન્તે રથિકા સર્વકામદા ॥

શુકનાશસ્તથા સિંહો મદ્રે ત્વે કૈક સંયુતઃ ॥ ૧૨૦ ॥

શિખરના ત્રણે બાજુના ભદ્રમાં ગવાક્ષ કરવા, તેમાં દેવમૂર્તિઓ કરવી, આવી દરેક રથિકા (ભદ્ર) સર્વ કામનાને આપે છે, શિખરના અગ્ર ભાગે શુકનાશ કરવો, અને ત્રણે બાજુમાં ભદ્રના ગવાક્ષ ઉપર અકેક સિંહ બેસાડવો. ૧૨૦.

શુકનાશ સ્વરૂપ વિધાન :-

અગ્રે કોલી કપોલસ્તુ શુકનાસસ્તુ નાસિકા ।

સાન્ધારે સ્તમ્ભ રેત્વા કર્તવ્યા મધ્ય કોષ્ઠકે ॥ ૧૨૧ ॥

પ્રાસાદસ્યે પુરો ભાગે નિર્વાણમૂલ શ્રંગકમ્ ।

તદગ્રે શુકનાસં ચ એકાદિ સપ્તસમુદ્રમમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

તસ્યોપરિ સિંહઃ સ્થાપ્યો મળ્ડપમ કલશસમઃ ।

દ્વિ સ્તંભઃ શુકનાસાગ્ર વિજ્ઞેયઃ પાદ મળ્ડપઃ ॥ ૧૨૩ ॥

પ્રાસાદની આગળ શિખરમાં કોલી એ કપોલરૂપ કદબી છે અને તેમાં શુકનાશ એ નાસિકા રૂપ છે. સાન્ધાર પ્રાસાદોમાં મધ્યકોષ્ઠ (સ્તૂપ)ની આગળ કોલીના સ્તંભો પર શિખરની રેખા આવે છે, પ્રાસાદના શિખરના અગ્ર ભાગમાં નીકળતા ઉશ્રંગની આગળ શુકનાસ એકથી સાત ફોલીયા ચડાવી કરવો, અને તેના ઉપર સિંહ સ્થાપન કરવો, તે મંડપના કલશ લગભગ સમસૂત્ર કરવો, શિખરમાં શુકનાસ આગળ બે સ્તંભો કરવા તે “પાદ મંડપ” નામથી જાણુવા. ૧૨૧ થી ૧૨૩.

શુકનાશ ઉદયમાન :-

છાદ્યોર્ધ્વે સ્કન્ધપર્યન્ત-મેકવિંશતિભાજિતમ્ ।

અંકદિગ્ રુદ્ર સ્વર્ણશ પ્રયોદશશશ્ચત્સૃજતે ॥ ૧૨૪ ॥

શુકનાસસ્ય સંસ્થાનં છાદ્યોર્ધ્વે પશ્ચધોન્નતમ્ ।

તેનમાનેન પાદાંતં મળ્ડપોર્ધ્વે સમુત્સૃજેત્ ॥ ૧૨૫ ॥

મળ્ડપોર્ધ્વે શુકઘણ્ટા સમાન્યુનાનચાધિકા ॥ ૧૨૬ ॥

પ્રાસાદના છબ ઉપરથી શિખરના સ્કન્ધ સુધીના ઉદયના એકવીશ ભાગ કરવા તેમાં છબ ઉપરથી નવ, દશ, અગિયાર, બાર અને તેર ભાગ સુધીમાં શુકનાસનું સ્થાન

બાણુવું. એ રીતે છબી ઉપરથી શુકનાસના ઉદયના પંચવિધ પ્રમાણ કહ્યા છે, તે શુકનાસના ઉદય માનના વિભાગના અંત સુધી મંડપની ઉપરના સંવરણાના ઘંટાની રચના કરવી. એટલે મંડપ ઉપર ઘંટા શુકનાશ બરાબર રાખવો, ઘંટા નીચે રહે પણ શુકનાસથી ઘંટા ઉંચી કરવી નહીં. ૧૨૪ થી ૧૨૬.

કોકિલા પ્રાસાદપુત્ર લક્ષણ:-

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ કોકિલા લક્ષણ પરમ્ ।
 સ્થાનં પ્રમાણમે તેષાં શુભં વા યદિવાઽશુભમ્ ॥ ૧૨૭ ॥
 કર્ણ ગર્ભાન્તરે જ્ઞાત્વા કર્તવ્યા યત્ર તત્ર ચ ।
 કોણ વિસ્તાર વિસ્તીર્ણા કોકિલા શુભ લક્ષણા ॥ ૧૨૮ ॥
 અનેનૈવ પ્રકારેણ કર્તવ્યા શિલ્પિભિઃ સદા ।
 ઉભયોઃ પાર્શ્વયો રેવ એકૈકા ચ પ્રશસ્યતે ॥ ૧૨૯ ॥
 કોલી પ્રાસાદ રાજસ્ય વામ દક્ષિણતઃ સ્થિતા ।
 કોણાર્ધે કોકિલા યત્ર શ્રી નાશાદ્વેજનં કલિઃ ॥ ૧૩૦ ॥
 તસ્માત્ સર્વ પ્રયત્નેન કોણાર્દ્ધં ન વ્યતિક્રમેત્ ।
 યમદંષ્ટ્ તુ વિજ્ઞેયા મિતિશ્ચૈવ શુભપ્રદા ॥ ૧૩૧ ॥
 સર્વ લક્ષણ સંયુક્તા કોકિલા સુફલપ્રદા ॥ ૧૩૨ ॥

હવે હું કોકિલાના લક્ષણ કહું છું, તેના સ્થાન પ્રમાણે શુભ અને અશુભ કહું છું, રેખાનો ગર્ભ બરાબર બાળવી આધુ પાછું કરવું, કર્ણ રેખાની પહોળાઈ પ્રમાણે કોકિલાનો વિસ્તાર રાખવો તે શુભ બાણુવું, આ કહેલ પ્રમાણે કોકિલા શિલ્પીઓએ કરવી બેઠએ, કોલી એ પ્રાસાદરાજની ઠાળી જમણી તરફ બેઠ પડખે અડેક કોકિલા કરવી, (કોકિલા પ્રાસાદ પુત્ર) હવે તેના દોષ કહું છું; કોણ (રેખા)થી કોકિલા અર્ધ કરે તો લક્ષ્મીનો નાશ, ઉદ્વેગ અને ક્લેશ ઉત્પન્ન થાય, માટે પ્રયત્ને કરીને રેખાથી અર્ધ ભાગની કોકિલા ન કરવી, કરે તો તે ચમદંષ્ટ્ રૂપ બાણુવી. પણ મિતિના માન પ્રમાણે કરવાથી શુભ ફલ દેનાર બાણુવી. ૧૨૭ થી ૧૩૨.

આમલસારા લક્ષણ વિધાન:-

વિશ્વકર્મોવાચ—

પ્રતિરથા વુમૌ મધ્યે વુત્તે આમલસારકે ।
 તત્તદ્ધિ મક્તિ ભાગં ચ કથયે યસ્ય યાદશમ્ ॥ ૧૩૩ ॥

ઉદયે તુ તદુર્ધ્વે ચ વિભક્તે ચતુરંશતઃ ।

ગ્રીવા પાદોન ભાગા સ્પાત્સપાદં ચ તથાઢકમ્ ॥ ૧૩૪ ॥

ચન્દ્રિકા ચૈક ભાગેન ભાગા આમલસારિકા ।

॥ અપરાજિત પૃચ્છા ॥

બન્ને પ્રતિરથના મધ્યમાને ગોળ આમલસારો કરવો, તેના બે ભાગ કરવા. એટલે લંબાઈથી અર્ધ ઉદયમાન કરવું તેના ચાર ભાગ કરવા, ગ્રીવા ૦૧૧ ભાગ, ૧૧ ભાગ આમલસારાનું અંડક, ૧ ભાગ ચન્દ્રિકા અને ૧ ભાગ આમલસારિકા.

દ્વયોઃ પ્રથયોર્મધ્યે, વૃત્તમામલસારકમ્ ।

ઉદયે ચ તદર્ધેનુ વિભક્તે ચતુર્ભાગિકે ॥ ૧૩૫ ॥

ગ્રીવા પાદોન ભાગાસ્પાત્ સપાદં ચ તથાઢકમ્ ।

ચન્દ્રિકા ચૈક ભાગેન, ભાગાચામલસારિકા ॥ ૧૩૬ ॥

॥ કલ્યાણ કલિકા ॥

બે પ્રતિરથ વચ્ચેના પ્રમાણે ગોળ આમલસારો કરવો, અર્ધ ભાગે ઉદય કરવો, ગ્રીવા ૦૧૧ ભાગ, ૧૧ ભાગ અંડક અને એક ભાગ ચન્દ્રિકા અને ૧ ભાગ આમલસારિકા કરવી. ૧૩૫, ૧૩૬. (કલ્યાણકલિકા)

સ્થયોરુમયોર્મધ્યે વૃત્તમામલસારકમ્ ।

ઉત્સેધો વિસ્તારાર્ધેન ચતુર્ભાગવિભાજિતમ્ ॥ ૧૩૭ ॥

ગ્રીવા ચામલસારય પાદોનાથ સપાદકઃ ।

ચન્દ્રિકા ભાગમેકેન ભૂમિરામલ સારિકા ॥ ૧૩૮ ॥

॥ શિલ્પ રત્નાકર ॥

પ્રાસાદના સ્કંધે બે પ્રતિરથની વચ્ચેનાં પ્રતિરથ બરાબર ગોળ આમલસારો કરવો, અને પહોળાઈથી અર્ધ ભાગે ઉદય કરવો ઉંચાઈમાં ચાર ભાગ કરવા, ૦૧૧ ભાગનું ગળું, ૧૧ ભાગ આમલસારો, ચન્દ્રિકા ભાગ ૧, અને આમલસારી (અંઝરી) ભાગ એકની કરવી. ૧૩૭, ૧૩૮.

સ્કંધઃ પદભાગકો જ્ઞેયઃ સપ્તાંશામસારકઃ ।

ક્ષેત્રમષ્ટાવિંશભાગૈ - રુચ્છ્રયે ચ તદર્ધત ॥ ૧૩૯ ॥

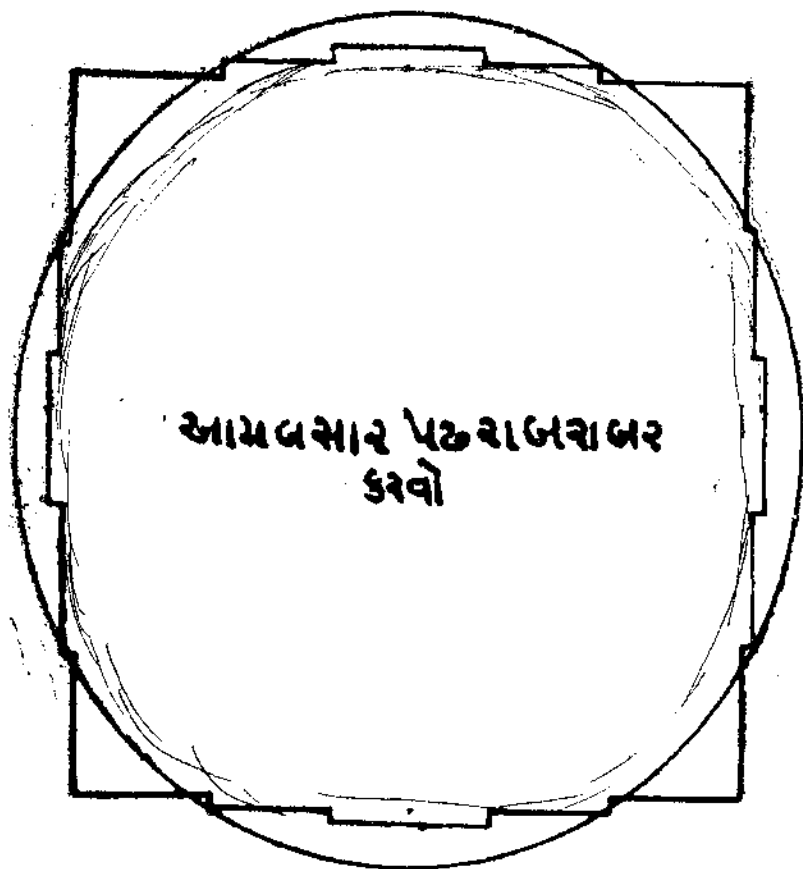
ગ્રીવા ભાગત્રયંકાર્યા અંડક પञ્ચભાગકઃ ।

ત્રિભાગા ચન્દ્રિકા ચૈવ તથૈવામલસારિકા ॥ ૧૪૦ ॥

નિર્ગમે ષટ સાર્ધ માગોમવેદામલસારિકા ।

ચન્દ્રિકા દ્વિ સાર્ધમામા અણ્ઠકઃ પચ્ચ એવ ચ ॥ ૧૪૧ ॥

સ્કંધના વિસ્તાર છ ભાગ અને આમલસાર સાત ભાગ કરવો, આમલસારના વિસ્તારમાં અઠ્ઠાવીશ ભાગ કરવા, અને ચૌદ ભાગ આમલસારનો ઉદય કરવો, ગ્રીવાત્રણ ભાગ, અંડક પાંચ ભાગ, ચંદ્રસ ત્રણ ભાગ અને ત્રણ ભાગ આમલસારી, એમ ચૌદ ભાગ ઉદયમાન બાણુવું. હવે વિસ્તાર ભાગ, ગર્ભાંથી સાડા છ ભાગ આમલસારી નીકળતી, અડીભાગ ચંદ્રસ અને પાંચભાગ અંડકનો નીકાળો કરવો. ૧૪૯, ૧૪૦ જ્ઞાનપ્રકાશદીપાણી

આમલસારા દેવસ્વરૂપ વિધાન:-

શિવેચશ્વરરૂપં તુ ધ્યાનમગ્રં વિચક્ષણઃ ।

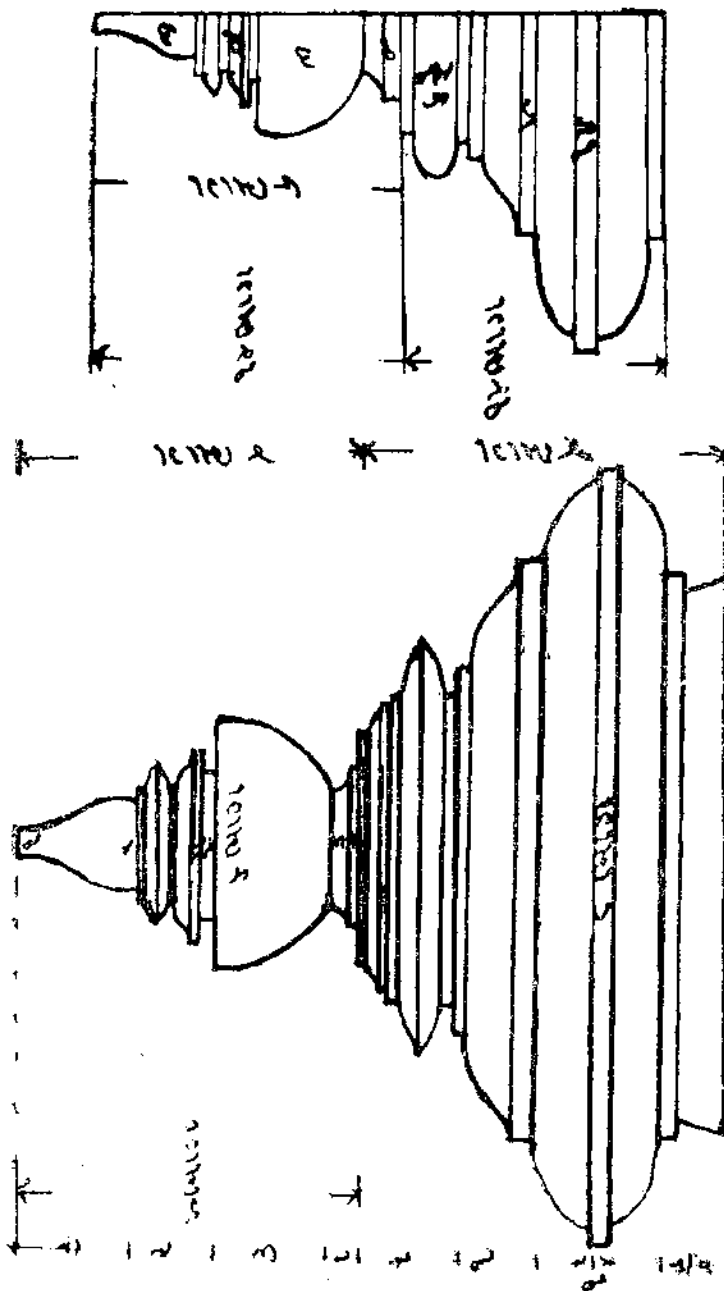
શિશ્વર કર્ણે દાતવ્યં જિને કુર્યાંજિનેશ્વર ॥ ૧૪૨ ॥

શિખરના આમલસારના કોણે શિવના પ્રાસાદને ઈશ્વર (શિવ) ધ્યાનમગ્ર વિચક્ષણ સ્વરૂપ શિલ્પીએ કરવું. અને જિનપ્રાસાદમાં જિનેશ્વરની મૂર્તિ કરવી ૧૪૨.

કળે માયાં સ રુદ્રાં ચ વિદ્યાશ્રામલસારકે ॥ ૧૪૩ ॥

અગ્નિપુરાણ અં ૧૦૨-૨૩

આમલસારાના ગળામાં માયા અને રુદ્રનાં રુપ કરવાં. ૧૪૩.

આમલસાર અને રુદ્રાશ્રામલસાર દર્શન.

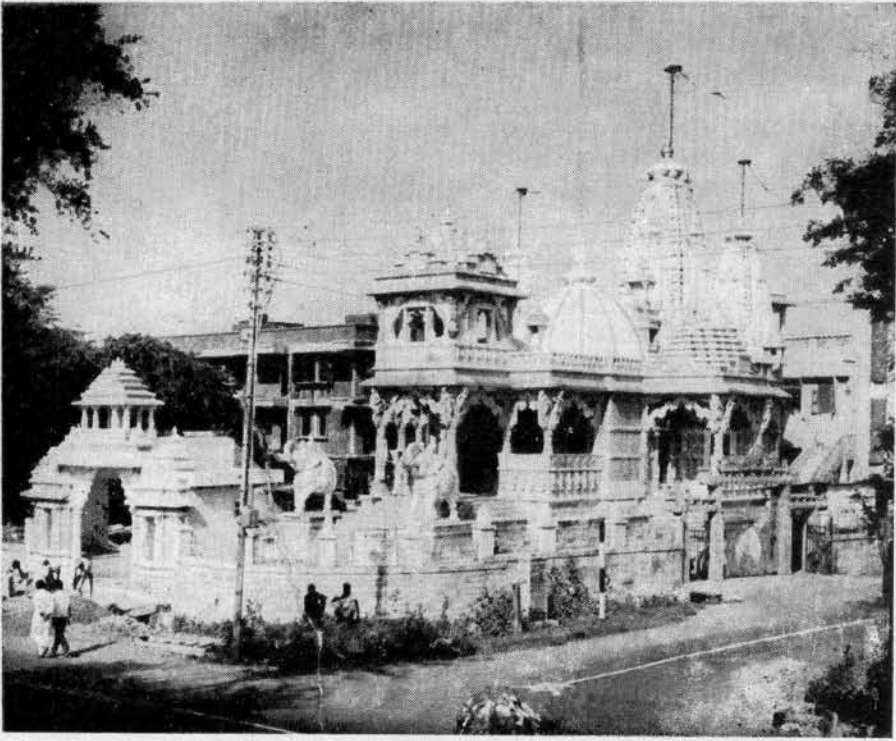
આયુધં વાહનં ચિહ્નં યસ્ય દેવસ્ય યદ્ભવેત ।
 તસ્માદેકતમં ચિહ્નં કાર્યાં ચામલસારકે ॥ ૧૪૪ ॥
 ચિહ્નં વિષ્ણુગૃહે તત્ર ગરુડ વાપિ કારયેત્ ।
 દુર્ગાગૃહે તથા સિંહ ત્રિ શૂલં હરવેશ્મનિ ॥ ૧૪૫ ॥
 પદ્મં લક્ષ્મીગૃહે ચિહ્નં હંસં સ્યા વ્રહ્મણોગૃહે ।
 મકરં કામદેવસ્ય તાલં સંકર્ષણસ્ય તુ ॥ ૧૪૬ ॥
 અર્ધચન્દ્ર સ્થિતં સિંહ માદિત્યસ્ય ગૃહે ભવેત્ ।
 વૃત્ત મણ્ડલ મધ્યસ્થં મૃગં ચન્દ્રસમો ભવેત્ ॥ ૧૪૭ ॥
 વજ્રં શકસ્ય કુર્વાત દણ્ડં વૈવસ્વતસ્ય ચ ।
 વરુણસ્ય તથા પાશં ગદાં ચ ધનદસ્ય ચ ॥ ૧૪૮ ॥
 સ્કન્દસ્ય શક્તિઃ કર્તવ્યા ગણાધ્યક્ષસ્યપાર્થિવ ।
 કર્તવ્યં પરશોચિહ્નં વન્હેજ્વાલા વિધિયતે ॥ ૧૪૯ ॥
 વાયોરમ્બર મજ્જ તુ ઉષ્ટં નિઋત્યે તથા ।
 અન્યેષામપિ દેવાનાં ચિહ્નં સ્યાદાયુધં સ્વકમ્ ॥ ૧૫૦ ॥

દેવોના પ્રાસાદે આમલસારમાં આયુધ અને વાહનના ચિહ્ન કરવા વિષ્ણુ-
 પ્રાસાદે ગરુડ, દુર્ગા પ્રાસાદે સિંહ, શિવ પ્રાસાદે ત્રિશુલ, લક્ષ્મી પ્રાસાદે કમલ, બ્રહ્માના
 પ્રાસાદે હંસ, કામદેવના પ્રાસાદે મકર, સંકર્ષણના પ્રાસાદે તાલ [હથેલી], અર્ધ
 ચંદ્રમાં એકેલ સિંહ સૂર્ય પ્રાસાદે કરવો, વૃત્તમંડળ વચ્ચે હરણુ ચંદ્ર પ્રાસાદે કરવો,
 ઇંદ્રપ્રાસાદે વજ્ર, યમરાજના પ્રાસાદે દંડ, વરુણ પ્રાસાદે પાશ, કુબેર પ્રાસાદે ગદા,
 કાર્તિકસ્વામી પ્રાસાદે શક્તિ, ગણાધ્યક્ષ પ્રાસાદે ફરશી, વહ્નિ (અગ્નિ) પ્રાસાદે જ્વાળા,
 વાયુદેવને ક્વજદંડ, નૈઋતિને ઊંટ આ પ્રમાણે અન્ય દેવોને વાહન અથવા આયુધનું
 ચિહ્ન કરવું. ૧૪૪ થી ૧૫૦.

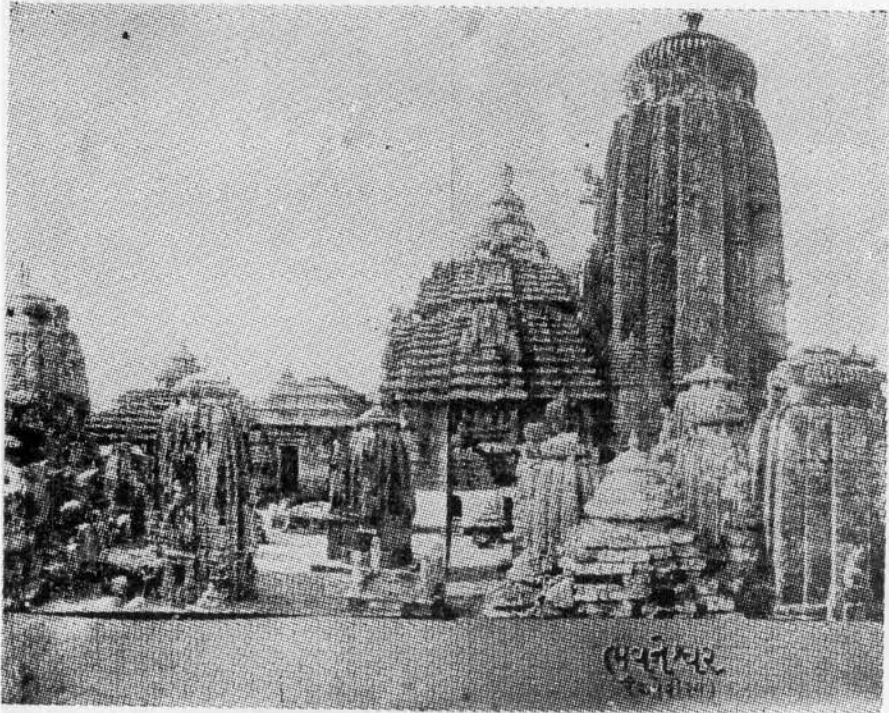
નાગરે લતિને કુર્યાત્ સાન્ધારે ચૈવ મિશ્રકે ।
 વિમાનનાગરચ્છન્દે વિમાન-પુષ્પકે તથા ॥ ૧૫૧ ॥
 વિમાનભૂમિજે ચૈવ વૃત્તં ચ કર્ણિકાન્તકમ્ ।
 દ્રાવિડે તુ તથા ચૈવ તં તુ રેલા ન રૂપકમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

इद्रमहालय अवशेष-सिद्धपुर.

શ્રી ચેત્પુર જૈન દેરાસર સાહસરર્નિ-મુંખધ [એન. સી. સોમપુરા.]

શેઠપસ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

વરાટે તુ ભવેદ્ ઘણ્ટા યાદગ્ મન્દારપુષ્પકમ્ ।

વલ્લભીષુ ચ સર્વાસુ ગજપૃષ્ઠા કૃતિસ્તથા ॥ ૧૫૩ ॥

નાગરે ઘણ્ટા કૃતિકાં કુર્યાત સિંહાવલોકને ।

ઘણ્ટા ચૈવ મુપાલ્યાતા પ્રયુક્તા વાસ્તુ વેદિમિઃ ॥ ૧૫૪ ॥

નાગર, લતિન, સાન્ધાર, મિશ્રક, વિમાનનાગર, વિમાનપુષ્પક, વિમાન અને ભૂમિજ આ બધા પ્રાસાદોને આમલસારો ગોળ કરવો, અને ફરતી કણીઓ યુક્ત કરવો, દ્રાવિડ પ્રાસાદોને આમલસારો તેની રેખાને અનુરૂપ કરવો, વરાટ પ્રાસાદોને આમલસારો મન્દાર વૃક્ષને પુષ્પ આકારે, સર્વવલ્લભી પ્રાસાદોમાં આમલસારો હસ્તિની પીઠના આકારે લંબગોળ, તથા નાગર અને સિંહાવલોકન પ્રાસાદોનો આમલસારો ખંટના આકારનો બનાવવો, આ પ્રમાણે વાસ્તુવેદતાઓએ આમલસારાનું નિરૂપણ કર્યું છે.

કલરા પ્રમાણ લક્ષણં-

વિશ્વકર્મોવાચ-

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ કલશોત્પત્તિલક્ષણમ્ ।

મદ્રંતુ સર્વકલ્યાણં કલશં સ્થાપયેદયથા ॥ ૧૫૫ ॥

ક્ષીરોદાર્ણવકે પૂર્વે મધ્યમાને સુરાસુરૈઃ ।

તત્રોત્પન્નં સુતિલકં કલશં કામરુપિણમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

પ્રતિષ્ઠાદિષુ સર્વેષુ સર્વે પુણ્ય મહોત્સવે ।

સંસ્થાપ્ય પુણ્યકલશં સર્વવિધ્નો પશામકમ્ ॥ ૧૫૭ ॥

અમિષેકો દિવ્યઘણ્ટૈઃ ફલ પલ્લવ સંયુતૈઃ ।

સર્વ પાપવિનિર્મુક્તઃ શ્રિયં પ્રાપ્નોતિ માનવ ॥ ૧૫૮ ॥

ક્ષીરાર્ણવે સમુત્પન્નં પ્રાસાદરથાગ્ર જાતકમ્ ।

પ્રાસાદો દેવતાનાં ચ નેરેન્દ્રાણાંચ હર્મ્યકમ્ ॥ ૧૫૯ ॥

દેવાગારેષુ સર્વેષુ નૃપાણાં ભવને તથા ।

સંસ્થાપ્યં દિવ્યકલશં વિશ્વકર્માવિચોયથા ॥ ૧૬૦ ॥

ઉત્પત્તિઃ કથિતા ચૈવં લક્ષણં શૃણુ સામ્પ્રતમ્ ।

વિભક્તિ ભાગ સસ્થાપનાં પ્રમાણ સ્ત્રઃ માનત્ ॥ ૧૬૧ ॥

શૈલજે શૈલજં કુર્યાદ્ દારુજે દારુજં તથા ।

ઘાતુજે ઘાતુજં ચૈવ ઐષ્ટિકે ચૈષ્ટિકં શુભમ્ ॥ ૧૬૨ ॥

ચિત્રે ચિત્રં વિઘાતવ્યં હેમજં સર્વ કામદમ્ ।

શ્રેષ્ઠ સર્વત્ર શ્રેષ્ઠાનો સુવર્ણ કલશધ્વજમ્ ॥ ૧૬૩ ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે—હવે હું કલશ ઉત્પત્તિ અને લક્ષણ કહું છું. કલશ સ્થાપવાથી સર્વ બદ્ધ કલ્યાણ થાય છે, પૂર્વે દેવ અને દૈત્યો સમુદ્ર મંથન કરતા હતા. તેમાંથી કામનાને પૂર્ણ કરનાર એવો સુતિલક કલશ ઉત્પન્ન થયો. શુભ પુણ્યમહોત્સવે પ્રતિષ્ઠા દિને કલશ સ્થાપવાથી સર્વ વિઘ્નોનો નાશ કરે છે. ફલ પલ્લવ સહિત દિવ્ય કલશનો અભિશેષ કરવો, સર્વ પાપનો નાશ કરે છે અને લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ મનુષ્યને થાય છે. ક્ષીરસાગરમાં ઉત્પન્ન થયેલ કલશ પ્રાસાદની જાતિ પ્રમાણે કરવો, દેવોના પ્રાસાદે તથા રાજાના મહાલયમાં અને ગૃહ મંદિરે, નૃપાણુ ગૃહે દિવ્ય કલશ સ્થાપવો તેમ વિશ્વકર્માનું વચન છે. ઉત્પત્તિ તમને કહી હવે લક્ષણ કહું છું. બાગ સંખ્યાની સૂત્રમાને વિકાસિત કરવી.

પાષાણુના પ્રાસાદને પાષાણુનો, લાકડાના પ્રાસાદને લાકડાનો, ઘાતુના પ્રાસાદને ઘાતુનો અને ઇંટના પ્રાસાદને ઇંટનો કલશ કરવો. ચિત્રમાં ચિત્રનો હેમ પ્રાસાદ સર્વ કામનાને આપનાર છે, શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ કલશ તથા ધ્વજદંડ બાણવો.

પ્રાસાદ સ્યાષ્ટમાંશેન, પૃથુત્વં કલશાણ્ડક ।

ષોડશંશેયુતં શ્રેષ્ઠ, મધ્યદ્વાત્રિશ દશત ॥ ૧૬૪ ॥

મૂલરેખા પશ્ચમાંશે, પૃથુત્વં તસ્ય કારયેત્ ।

ઘન્ટાઽવિસ્તાર પાદેન તત્પાદેન યુતં પુનઃ ॥ ૧૬૫ ॥

હત્યં કલશ વિસ્તાર ઉચ્છ્રય સ્તસ્ય સાર્ધતઃ ।

નાગરે લતિને શસ્તઃ સાન્ધારે મિશ્રકે તથા ॥ ૧૬૫ ॥

વિમાન નાગરચ્છન્દે, વિમાન પુષ્પકે તથા ।

ઘાતુજે રત્નજે ચૈવ રથારોહે ચ દારુજે ॥ ૧૬૭ ॥

શૈલજે સ ચતુર્થાંશ, ણષ્ટિકાદૌ સમસ્તકે ।

હત્યુક્તઃ કલશશ્ચૈવ, સર્વકામ ફલપ્રદઃ ॥ ૧૬૮ ॥

પ્રાસાદમાનના આઠ બાગ કરવા તે પ્રમાણે કલશના પટ્ટાનો વિસ્તાર કરવો એ કલશનું કનિષ્ઠમાન, એ માનમાં સોળમે (૧૬) બાગ ઉમેરવાથી જ્યેષ્ઠમાન, અને ત્રીશમે બાગ વધારવાથી મધ્યમમાન બાણવું, શિખર રેખામાનના પાંચમા બાગે

પણ કલશ કરી શકાય, ઘાંટા (આમલસાર) ને સવાયા કરી ચોથા અંશે પણ કલશ કરી શકાય આ કલશનો વિસ્તાર કહ્યો એનો ઉદય વિસ્તારથી દોઢો કરવો, નાગર લતિન, સાન્ધાર, મિશ્રક, વિમાનનાગર, વિમાનપુષ્પક આ બધા પ્રાસાદોનો કલશ ઉપર મુજબ કરવો. ધાતુજ, રત્નજ, રથારોહ, દારૂજ (સિંહાવલોકન), શૈલજ, અને સર્વ પ્રકારના ઐષ્ટિક આ બધી જાતના પ્રાસાદોમાં કલશ ઉક્તમાનથી સવાયા (ચતુર્થાંશાધિક) માનના બનાવવા, આ પ્રમાણે ઈષ્ટ ફલ આપનારો કલશ કરવો. આ પ્રમાણે માના-નુસાર બનાવેલ કલશ ઈચ્છિત ફલ આપે છે. ૧૬૪ થી ૧૬૮.

વરાટાદિ પ્રાસાદ કલશ માન—

વરાટે દ્રાવિડે ચૈવ, ભૂમિજે વિમાનોદ્ભવે ।

વલ્લભીષુ સમસ્તાષુ પ્રાસાદસ્ય ષડંશકે ॥ ૧૬૯ ॥

તત્ષડંશયુતઃ શ્રેષ્ઠઃ કનિષ્ઠસ્ત દ્વિહીનકઃ ।

દૃત્યમાનં સમુદિષ્ટં, કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ॥ ૧૭૦ ॥

વરાટ, દ્રાવિડ, ભૂમિજ, વિમાન અને સર્વપ્રકારની વલ્લભીઓમાં પ્રાસાદના ષષ્ઠાંશ જેટલો કલશનો વિસ્તાર કરવો, કલશનું આ મધ્યમમાન જાણવું, આમાં છઠ્ઠો ભાગ ઉમેરતા જેટલાન તથા છઠ્ઠો ભાગ હીન કરતાં કનિષ્ઠમાન જાણવું. આ પ્રકારનું કલશનું માન સર્વ શુભ ફલદાયક છે. ૧૬૯, ૧૭૦.

કલશ અંગવિભક્તિ વિધાન

ઉચ્છ્રયો નવમાગઃ સ્યાત્ ષડ્ભાગા વિસ્તૃતિસ્તથા ।

અણ્ડકં તુ ત્રિપદં ચ, પાદં ચ પન્નપત્રિકા ॥ ૧૭૧ ॥

ગ્રીવાપાદોનમાગા ચ, સપાદ દ્વે ચ કર્ણિકા ।

માતુલિઙ્ગ ત્રિ મિ ભાગૈઃ કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

ઉચ્છ્રયઃ કથિતશ્ચૈવં, વિસ્તાર શૃણુ શાપ્રતમ્ ।

પન્નપત્રં ત્રિ મિ ભાગૈ સ્તત્કન્દં દ્વિ વિમાગકમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

અણ્ડકં ચ ઘટાકારં કુર્યાત્ ષડ્ભાગ વિસ્તૃતમ્ ।

ગ્રીવા મધ્યે દ્વિ ભાગા સ્યાત્ ચતુર્ભિઃ કર્ણિકાન્તરે ॥ ૧૭૪ ॥

સાર્ધદ્વયંશ વીજપુર-મગ્રે નિમ્નં સુલક્ષણમ્ ।

પ્રમાણ સૂત્રમાખ્યાતં કલશે સર્વ કામદે ॥ ૧૭૫ ॥

કલશની ઊંચાઈના ૯ (નવ) અને વિસ્તારના ૬ (છ) ભાગ કરવા, તે નવ ભાગમાંથી ૩ (ત્રણ) ભાગ અંડક, ૧ (એક) ભાગની પદ્મપત્રી, ૦૧૧ (પોણા) ભાગની ગ્રીવા (ગળુ), ૧૧ (સવા) ભાગની બે કર્ણિકા અને ૩ (ત્રણ) ભાગનો બીજોડ (ટોડલો) કરવો એ શુભ-દાયક છે, એ કલશની ઊંચાઈના અંગ વિભાગો કહ્યા, હવે વિસ્તારના વિભાગો સાંભળો. પદ્મપત્ર વિસ્તાર ૩ (ત્રણ) ભાગ, સ્કંધનો વિસ્તાર ૨ ભાગ અને અંડક ૬ (છ) ભાગ વિસ્તૃત કરવું તે ઘડાના આકારનું કરવું. ગ્રીવા મધ્યમાં બે ભાગ વિસ્તારે અને કર્ણિકાએ ૪ ભાગ વિસ્તારમાં કરવી, બીજોડ નીચે બે ભાગ અને ઉપર ૧૧ ભાગ કરવું આ પ્રમાણે સર્વ અંગો પોતપોતાના માને હયા અને વિસ્તૃત ઉત્તમ લક્ષણ યુક્ત કરવા આ પ્રમાણે સર્વેચ્છાપૂર્વક કલશનું પ્રમાણસૂત્ર કહ્યું, આ લક્ષણ નાગર પ્રાસાદના કલશનું છે. ૧૭૧ થી ૧૭૫.

મતાન્તરે કલશ અંગ વિભક્તિ પ્રમાણ :-

અત ઉર્ધ્વ પુનશ્ચાન્યં, પ્રવક્ષ્યેઽહમનુક્રમમ્ ।

પૂર્વવચ સમુત્સેધો, વિસ્તરઃ પૂર્વકલ્પિતઃ ॥ ૧૭૬ ॥

પદ્મપત્રનિભાકારા, ત્રિપદા પદ્મપત્રિકા ।

કર્ણિકા પદમેકં તુ, સપાદઃ પદ્મ સંમવ ॥ ૧૭૭ ॥

દ્વિભાગં ચાણ્ડકં કુર્યાદ્, વૃતાકારં સુલક્ષણમ્ ।

ગ્રીવા પાદોન ભાગા સ્યાદ્ ભાગાર્ધ ચાર્કપટ્ટિકા ॥ ૧૭૮ ॥

લતિને ચૈવ કર્તવ્યાઃ અર્ધાંશે પદ્મ પત્રિકા ।

ત્રિભાગં બીજપુર સ્યાદ્ વિકસિત પદ્માકૃતિ ॥ ૧૭૯ ॥

ઉચ્ચૈઃ કથિત શ્રૈત્યં, વિસ્તરં શૃણુ સાંપ્રતમ્ ॥ ૧૮૦ ॥

આ પછી કલશના અંગોનો બીજો ક્રમ કહ્યું છું. કલશની ઊંચાઈ અને વિસ્તારના ૯ અને ૬ ભાગ કરવા, ઊંચાઈના ૯ ભાગોમાંથી નીચે ૩ ભાગ પદ્મપત્રિકા કમલપત્રના આકારની કરવી. ૧ ભાગ કર્ણિકા, ૧૧ ભાગ કમલસંલવ (પત્ર) કરવો. તે પછી ૨ ભાગનું ગોલ આકારનું સુલક્ષણ અંડક કરવું, ૦૧૧ ભાગ ગ્રીવા અને ૦૧ ભાગ અર્કપટ્ટી કરવી. લતિનપ્રાસાદના કલશમાં પદ્મપત્રિકા અર્ધભાગની કરવી, ૩ ભાગનું બીજોડ કરવું, બીજ પુરકનો આકાર વિકાશી કમલના ડોડલા જેવો કરવો, આમ ઊંચાઈના ભાગો કહ્યા છે. હવે વિસ્તાર વિષયમાં સાંભળો! ૧૭૬ થી ૧૮૦.

પદ્મપત્રં ત્રિભિર્ભાગે દ્વિભાગા કર્ણિકા વૃતા ।
 પદ્માગ્રે પત્રિ(ટ્ટિ)કાચૈવ ચતુર્ભાગા ચ વિસ્તરે ॥ ૧૮૧ ॥
 પદ્મભાગ મણ્ડકં ચૈવ, ગ્રીવા મધ્યે દ્વિ ભાગિકા ।
 અર્કપટ્ટી ચતુર્ભાગા સાર્ધઞ્ચંશા ચ પટ્ટિકા ॥ ૧૮૨ ॥
 સાર્ધદ્વયં વીજપુરં નિમ્નાગ્રે પદ્મકાકૃતિ ।
 પદ્મનિવન્ધ તિલકં મુક્તરત્નાં સુવૃત્તકમ્ ॥ ૧૮૩ ॥
 અર્કેઽર્ક પટ્ટિકાં કુર્યાત્ પદ્મપત્રાઞ્ચ ઊન્નતામ્ ॥ ૧૮૪ ॥

પદ્મપત્રનો વિસ્તાર ૩ ભાગનો, કર્ણિકાનો ૨ ભાગનો, પદ્મપત્ર પછી પટ્ટિકાનો વિસ્તાર ૪ ભાગનો, અંકવિસ્તાર ૬ ભાગનો, ગ્રીવા મધ્યમાં બે ભાગની, અર્કપટ્ટી ૪ ભાગની, ૩૥ ભાગની પટ્ટિકા અને ૨૥ ભાગ બીજોનો વિસ્તાર કરવો. બીજા પુરકનો આકાર કમળના ડોડા જેવો કરવો.

સૂચના મંદિરે પદ્મપત્રની આગળ ઉંચી અર્કપટ્ટિ ગોલ પદ્મના તિલક જેવી રત્નજડિત કરવી. ૧૮૧ થી ૧૮૪.

પ્રાસાદપુરુષ વિધાન:-

વિશ્વકર્મોવાચ :-

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ પુરુષસ્ય નિવેશનમ્ ।
 ન્યસેદેવાલયેષ્વેવં જીવસ્થાને ફલં લભેત્ ॥ ૧૮૫ ॥
 છાદનોપ પ્રવેશેષુ શૃંગમધ્યેઽથોપરિ ।
 શુકનાસાવસાનેષુ વેધુર્ધ્વે ભૂમિકાન્તરે ॥ ૧૮૬ ॥
 ગર્ભમધ્યે વિધાતવ્યે હૃદયે વર્ણકો વિધિઃ ।
 હંસતુલીત્તતઃ કુર્યાત્ તામ્રપર્યંક સંસ્થિતામ્ ॥ ૧૮૭ ॥
 શયનં ચાપી નિર્દિષ્ટં પદ્મ ચ દક્ષિણે કરે ।
 ત્રિપતાકં કરં વામં કાર્ણવેદ હૃદિ સંસ્થિતમ્ ॥ ૧૮૮ ॥
 પ્રમાણં તસ્ય વક્ષ્યામિ પ્રાસાદાદૌ સમસ્તકે ।
 હસ્તાદિ શતાર્ધં યાવત્ પ્રકલ્પયેદનુક્રમમ્ ॥ ૧૮૯ ॥
 વૃદ્ધિમર્ધાંગુલાં હસ્તે યાવન્મેસં પ્રકલ્પયેત્ ।
 એવવિધઃ પ્રકર્તવ્યઃ સર્વકામ ફલપ્રદઃ ॥ ૧૯૦ ॥

હેમજે તારજે વાપિ તામ્રજે વાપિ માગશઃ ।

કલશે આન્યપૂર્ણે તુ સૌવર્ણપુરુષં ન્યસેત્ ॥ ૧૯૧ ॥

પર્યંકચતુષ્પાદેષુ કુમ્ભોશ્ચતુર એવ ચ ।

હિરણ્યનિધિ સંયુક્તાન્ આત્મ મુદ્રાભિ મુદ્રિતાન્ ॥ ૧૯૨ ॥

એવં ચ રોપયેદ્ જીવં યથોક્ત વાસ્તુ શાસને ।

તસ્ય ન સંભવેદ્ દૌસ્થ્યં યાવદા ભૂત સંપ્લવમ્ ॥ ૧૯૩ ॥

વિશ્વકર્મા અપરાજિતને કહે છે— હવે હું પુરૂષ પ્રવેશની વિધિ કહું છું સર્વ પ્રાસાદોમાં જીવ સ્થાને પુરૂષને પ્રવેશ કરાવવો કે જેથી ફલ મળે.

શિખરના સ્કંધે, શિખરના મધ્ય ભાગે અથવા તેના ઉપલા ભાગમાં શુકના-શના અંતે અને વેદિની ઉપર ભૂમિમાં ગર્ભના મધ્ય ભાગે હૃદય પ્રતિષ્ઠાની વિધિ કરવી. પ્રથમ ત્રાંખાનો પલંગ કરી તે ઉપર રેશમી ગાદી ખિણાવવી અને તે ઉપર પ્રાસાદ પુરૂષને સુવરાવવો. પુરૂષના જમણા હસ્તમાં કમલ અને વામ હસ્તમાં ત્રણ પત્તાકાવાળી ધ્વજા ઢાંડે સહિત આપવી અને ડાબા હાથ પોતાની છાતીએ અડકેલો રાખવો.

હવે હું પુરૂષ પ્રમાણ કહું છું, ૧ હસ્તથી ૫૦ હસ્ત પર્યંતના તમામ પ્રાસાદોનું પ્રમાણ એક હસ્તે અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરતાં જુવું, એકથી પચાસ હસ્ત પર્યંત પ્રતિ હસ્તે અર્ધા અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. આ પ્રમાણ માત્ર પ્રમાણથી પુરૂષ કરવો જેથી ઇષ્ટ ફળ હેનારો થાય, સુવર્ણપુરૂષને સોનાના, રૂપાના, ત્રાંખાના અથવા ત્રણ ધાતુઓના ખનાવવા અને ધૃતથી ભરેલ કળશ ઉપર સ્થાપિત કરવો, પલંગના આર પાયાઓ નીચે ઉપર પોત પોતાના લખેલ નામો વાહાં ઢાંકણાં વડે મુદ્રિત કરીને સુવર્ણાદિ રત્ન ગર્ભિત આર નિધિ કુંભો સ્થાપવા, આ પ્રમાણે વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલ છે. વિધિથી પ્રાસાદના જીવસ્થાનમાં જે જીવ (પુરૂષ)ની સ્થાપના કરે છે; તેને સૃષ્ટિના અંત પર્યંત દુઃખ દૌર્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૮૫થી ૧૮૩.

ધ્વજદણ્ડ સ્થાપન વિધાન :-

પૂર્વમુલે ચ પ્રાસાદે ધ્વજા નૈઋત્યકોણકે ।

દક્ષિણામિમુલે કાર્યા વાયુકોણે ન સંશયઃ ॥ ૧૯૪ ॥

વારુણમુલે પ્રાસાદે ધ્વજાવેશાનકોણકે ।

ઉત્તરામિમુલે ચૈવ અગ્નિકોણે ચ સ્થાપયેત્ ॥ ૧૯૫ ॥

પૂર્વમુખતા પ્રાસાદને નૈઋત્ય કોણમાં ધ્વજદંડ સ્થાપવી, દક્ષિણાભિમુખ પ્રાસાદનેવાયવ્ય કોણમાં, પશ્ચિમાભિમુખ પ્રાસાદને ઇશાન કોણમાં અને ઉત્તરાભિમુખ પ્રાસાદને અગ્નિકોણમાં ધ્વજદંડ સ્થાપવો. ૧૯૪, ૧૯૫.

ધ્વજધાર સ્તંભ વિધાન :-

પૃથ્થમાગે હિ રેલાયા-સ્તદંશઃ પાદર્વજિતઃ ।

ધ્વજાધારસ્તુ કર્તવ્યં પ્રતિરથે ચ દક્ષિણે ॥ ૧૯૬ ॥

પ્રાસાદના શિખરની મૂળરેખાએ ઉદયના છ ભાગ કરી ઉપરના છૂટા ભાગમાં થોથો ભાગ તથા ત્યાંથી ધ્વજધાર સ્તંભ કરવો. ધ્વજધાર શિખરની પાછળ જમણા અંગે પ્રતિરથમાં કરવો. ૧૯૬.

ધ્વજદણ્ડ વિધાન :-

ધ્વજાધારસ્તમિકા ચ કલશૈશ્વ વિભૂષિતા ।

વંશાધારા વજ્રવન્ધા વંશાનાં વેષ્ટનાદિકૈઃ ॥ ૧૯૭ ॥

ધ્વજધાર સ્તંભીકા (દંડ) કલશો વડે શોભિત કરવી, દંડને અંથી વજ્ર-અંધથી ખાંધી સજ્જડ કરવી. ૧૯૭.

વંશમયસ્તુ કર્તવ્યં સારદારુ સમન્વિતઃ ।

નિર્વ્રણઃ સુદૃઢઃ કાર્યાઃ વાઙ્મલો દોષર્વજિતઃ ।

સમગ્રંથિ વિધાતવ્યો વિષમેઃ પર્વમિર્યુતઃ ॥ ૧૯૮ ॥

દંડ વાંસનો કરવો અથવા શ્રેષ્ઠ જાતિના લાકડાનો કરવો, દંડ ઘા વાગેલો નરમ કે વાંકો ન હોય એવો નિર્દોષ સમગ્રંથી વાલો અને વિષમ પર્વવાલો બનાવવો. ૧૯૮.

દણ્ડમાન લક્ષણ :-

આદિ શિલોદ્ભવં માનં ઉર્ધ્વે ચ કલશાન્તિકમ્ ।

તૃતીયાંશે પ્રકર્તવ્યો ધ્વજદણ્ડઃ પ્રમાણત્ ॥ ૧૯૯ ॥

અષ્ટમાંશેન હીનોઽસૌ મધ્યમઃ શુભલક્ષણં ।

કનિષ્ઠઃ સ ભવેદ્ દણ્ડો જ્યેષ્ઠતઃ પાદર્વજિત ॥ ૨૦૦ ॥

ખર શિલાથી કલશના મધ્યાગા સુધી પ્રાસાદની ઉંચાઈના ત્રીજા ભાગ જેટલો લાંબો દંડ જેટ માનનો ગણાય, એમાંથી આઠમો ભાગ હીન કરતાં મધ્યમાન અને થોથો ભાગ હીન કરતાં કનિષ્ઠ માનનો દંડ થાય. ૧૯૯, ૨૦૦.

પ્રાસાદ વ્યાસ માનેન દણ્ડમાનં પ્રકીર્તિમમ્ ।

મધ્યં દ્વીનં દશાંશેન પશ્ચમાંશેન ચાવરમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

પ્રાસાદના રેખામાને ધ્વજદંડ કરવો તે જોષ્ઠમાન, તેમાંથી દશમે ભાગ હીન કરવાથી મધ્યમાન અને પાંચમે ભાગ હીન કરવાથી કનિષ્ઠમાનનો ધ્વજદંડ બાણવો.

વિશેષ પ્રમાણ :-

મૂલરેખા પ્રમાણેન કનિષ્ઠં દણ્ડ સંભવમ્ ।

મધ્યમં દ્વાદશાંશેન ષડંશેન તથોત્તમમ્ ॥ ૨૦૨ ॥

મુલરેખા (શિખરના પાંચથા)ના પ્રમાણે કરવાથી કનિષ્ઠમાન, તેમાં બારમે ભાગ વૃદ્ધિ કરવાથી મધ્યમાન અને છઠો ભાગ વૃદ્ધિ કરવાથી જોષ્ઠમાનનો ધ્વજદંડ બાણવો.

અન્ય પ્રમાણ :-

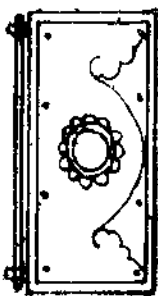
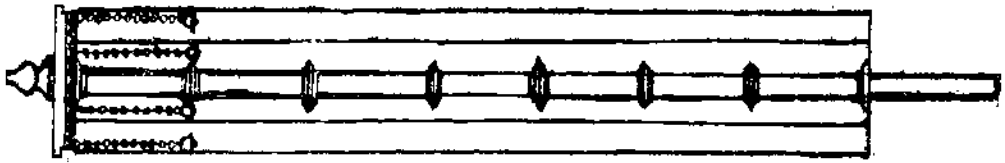
પિંડઞ્ચ કથિતં વત્સ ઉદયઞ્ચ વ્યતઃ શૃણુ ।

પ્રાસાદકોણ મર્યાદાં સપ્ત હસ્તાન્તકં મતમ્ ॥ ૨૦૩ ॥

ગર્ભમાને ચ કર્તવ્યં હસ્તાઃ સ્યુઃ પશ્ચવિંશતિઃ ।

રેખામાનઞ્ચ કર્તવ્યં યાવત્પશ્ચાશ હસ્તકમ્ ॥ ૨૦૪ ॥

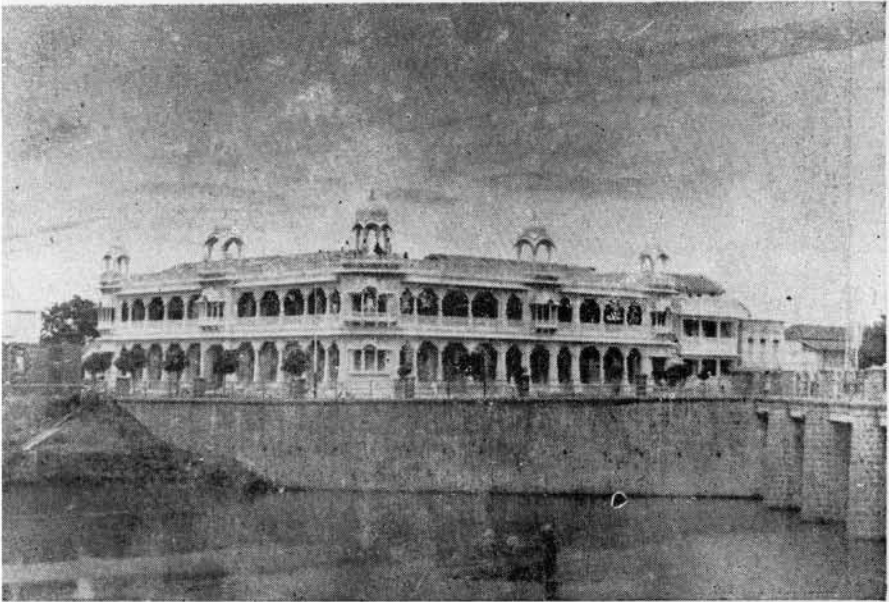
ધ્વજદંડનું માન કહ્યું હવે કયુ માન કયાંથી કયાં સુધી લેવું તે કહ્યું છું તે સાંભળ; એક હસ્તથી સાત હસ્ત સુધી રેખામાને, પચ્ચીશ હસ્ત સુધી ગર્ભશૃંગમાને અને પચાસ હસ્ત સુધી શિખર રેખામાને ધ્વજદંડની લંબાઈ બાણવી. ૨૦૩, ૨૦૪.

ધ્વજદંડ સ્વરૂપ દર્શન.

જૈન દેરાસર દેવકુલીકા તથા કક્ષાસન દર્શન. [એન. સી. સોમપુરા.]

પાલીતાણા દિગમ્બર જૈન ધર્મશાળા [એન. સી. સોમપુરા]

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

ઘાટકોપર નવરોજી લાઇન જૈન દેરાસર મુંબઈ [એન. સી. સોમપુરા]

જયપુર માનસિંહજી મ્યુઝીયમ.

ધ્વજદણ્ડ વિસ્તૃત પ્રમાણ :-

एकहस्ते तु प्रासादे दण्डः पादोन आङ्गुलः ।

अर्धाङ्गुला मवेद् वृद्धिर्यावत्पञ्चाशद्वहस्तकम् ॥ २०५ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને દંડ ૦૧૧ (પોણે) અંગુલ બાંડો કરવો અને પચાસ હસ્ત સુધી પ્રતિ હસ્તે ૦૧ (અઘો) અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. ૨૦૫.

वंशमयोऽथ कर्तव्यं आक्षनो मधुकस्तथा ।

सीसपः खादिस्थैव पिंडश्चैव तु कारयेत् ॥ २०६ ॥

सुवृतः सास्दारुश्च ग्रन्थिकोटर वर्जितः ।

पर्वभिर्विषमः कार्यः समग्रन्थिः सुखावहः ॥ २०७ ॥

ધ્વજદંડ વાંસનો, અક્ષન વૃક્ષનો, મધુક (મહુડા)નો, સીસમનો તથા ખેરનો કરવો અને તે ગોળ કરવો.

સુંદર ગોળાકાર, સારા, પાકા અને કઠણ લાકડાનો અંધી (ગાંઠ), કોટર (કાંણ)થી રહિત વિષમપર્વ અને સમગ્રન્થિ વાળો ધ્વજદંડ કરવો તે સુખકારી છે.

પર્વઅંકે ધ્વજદણ્ડ ૧૩ નામો વિધાન :-

जयन्तस्त्वेत पर्वश्च त्रिपर्वः शत्रुमर्दनः ।

पिङ्गलः पञ्चपर्वैश्च सप्त भिर्માनु संभव ॥ २०८ ॥

श्रीमुखो नवपर्वैश्च त्वेकादશે तु नन्दनः ।

त्रयोदશે त्रि दिव्यश्च तिथिषु दिव्य शेखरः ॥ २०९ ॥

सप्तदશે च कालो वै उत्कट अनविशकः ।

सूर्याक्षस्त्वेक विश्व द्वयधिके कमलोद्भव ॥ २१० ॥

द्वयधिके विश्वकर्मश्च नामानि पर्वसंख्यया ।

त्रयोदश विजानीयात् शिल्पशास्त्र विशारदः ॥ २११ ॥

(૧) એક પર્વનો-જયન્ત (૨) ત્રણ પર્વનો-શત્રુમર્દન (૩) પાંચપર્વનો પિંગલ (૪) સાતપર્વનો-ભાનુસંભવ (૫) નવ પર્વનો-શ્રીમુખ (૬) અગિયાર પર્વનો નન્દન (૭) તેર પર્વનો-ત્રિદિવ્ય (૮) પંદર પર્વનો-દિવ્યશિખર (૯) સત્તર પર્વનો-કાલદંડ (૧૦) એકાદશી પર્વનો-ઉત્કટ (૧૧) એકવીસ પર્વનો-સૂર્યાક્ષ (૧૨) ત્રેવીશ

પર્વને કમલોદ્ભવ (૧૩) પચીસ પર્વને-વિશ્વકર્મ. આ તેર ધ્વજદંડનાં નામો છે, અને તે પર્વોથી સંખ્યાના માને નામ થાય છે, એ રહસ્ય શિલ્પશાસ્ત્રના વિશારદ પુરૂષે જાણી લેવું. ૨૦૮ થી ૨૧૧.

દેવી ધ્વજદણ્ડ વિધાન :-

સમપર્વે યદા દણ્ડસ્ત્ર શક્તિમયં બહુ ।

સમે ચ વિષમે પ્રોક્તં શુભં તદ્ભવને દ્વયમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

સમપર્વ એટલે બેકી પર્વવાળો દંડ શક્તિમય ગણાય છે, એટલે દેવીના પ્રાસાદોમાં સમ અને વિષમ પર્વ બન્ને પ્રકારના ધ્વજદંડ શુભ કહેલ છે. ૨૧૨.

ધ્વજદણ્ડ મર્કટી વિધાન :-

તદ્ધર્વે સંપ્રક્ષ્યામિ મર્કટીશ્ચ સુશોભનામ્ ।

દણ્ડદીર્ઘ પંડશન મર્કટીચાઽર્ધ વિસ્તરા ॥ ૨૧૩ ॥

સમુચ્છિન્ના ત્રિભાગૈશ્ચ કિકિળી મણ્ડિતા શુભા ।

કલશં કાચેત્તસ્યાઃ પશ્ચમાંશેન દીર્ઘતઃ ॥ ૨૧૪ ॥

અર્ધચન્દ્રા કૃતિર્મધ્યે પક્ષે કુર્યાદ્ ગગારમ્ ।

વંશોર્ધ્વે કલશશ્ચૈવ પક્ષે ઘન્ટા પ્રલમ્બનમ્ ॥ ૨૧૫ ॥

હવે હું ધ્વજદંડની ઉપરના ભાગે કરવાની સુશોભિત મર્કટીનું પ્રમાણ કહું છું. દંડની લંબાઈના છઠ્ઠાભાગે મર્કટી લાંબી કરવી, તથા લંબાઈના અર્ધભાગે પહોળી કરવી અને પહોળાઈના ત્રીજા ભાગે જાડી કરવી તેમજ કાંગરીના ઘાટોથી સુશોભિત કરવી તે શુભકર્તા જાણવી.

મર્કટીની લંબાઈના પાંચમા ભાગે કલશ ઉચો કરવો. મર્કટીના નીચેના ભાગે અર્ધ ચંદ્રાકાર કરવો અને તેની બન્ને બાજુએ ગગારક કરવો. દંડની ઉપર કલશ મૂકવો અને મર્કટી (પાટલી)ની ચારે બાજુએ ફરતી લટકતી ટટીઓ કરવી.

ધ્વજદણ્ડ પતાકા પ્રમાણ :-

ધ્વજાદણ્ડ પ્રમાણેન દૈર્ઘ્યાણ્ડેન વિસ્તરે ।

નાના વક્ષ વિચિત્રાઢ્યા, ત્રિપશ્ચાગ્રમુખા ક્રમાત્ ॥ ૨૧૬ ॥

ધ્વજદંડના પ્રમાણે લાંબી અને આઠમા ભાગે પહોળી કરવી, ધ્વજ પતાકા નાના પ્રકારના રંગબેરંગી વસ્ત્રોથી શોભાયમાન કરવી અને ત્રણ અથવા પાંચપટવાળી કરવી;

ધ્વજદણ્ડ સ્થાપન સ્તંભિકા :-

પ્રાસાદે પૃષ્ઠિ ભાગે તુ, દક્ષિણે ચૈવ ચાઙ્ગુલ ।
સ્તંભ વેધસ્તુ કર્તવ્યો મિતિ ષષ્ઠ સમાંશકે ॥ ૨૧૭ ॥
ઘષ્ટોદય પ્રમાણેન સ્તંભિકા-ઉદયો ભવેત્ ।
હસ્તસ્યાઙ્ગુલિ વિસ્તારં તસ્યાધઃ કલશો ભવેત્ ॥ ૨૧૮ ॥

પ્રાસાદના પાછલા ભાગે જમણે પઢરે ધ્વજદંડનો કલાઓ કરવો અને તેની પહોળાઈ ભીંતના છઠ્ઠા ભાગે રાખવી, આમલસારાની ઉંચાઈ બરાબર કલાઓ કરવો અને ધ્વજદંડની બેઠક જેટલા હસ્તનો પ્રાસાદ હોય તેટલા આંગલ પહોળી કરવી, તથા નીચે લાંબસી આકારે કલશ કરવો, તેમાં ધ્વજ દંડનું સાલ નાખવાનો છેલ્લ પાડવો. ૨૧૭, ૨૧૮.

પ્રાસાદે મેરુશૃંગે તુ મદ્રે કોણે ચ ચાનુગા ।
મૂલપ્રાસાદ માનેન દૃષ્ટવ્યં ધ્વજ લક્ષણમ્ ॥ ૨૧૯ ॥

મેરુશૃંગ પ્રાસાદમાં ભદ્રે, કણે અથવા પઢરે મૂલપ્રાસાદના માને ધ્વજદંડ રોપવાનું લક્ષણ બાણવું. ૨૧૯.

તોરણે તુ તથા ચૈવ શુકનાશે બલાણકે ।
મૂલપ્રાસાદ માનેન ધ્વજાદણ્ડ નિવેશયેત્ ॥ ૨૨૦ ॥

તોરણ, શુકનાશ તથા બલાણકે મૂલપ્રાસાદના માને ધ્વજદંડ રોપવો. ૨૨૦.

ચતુર્મુખ પ્રાસાદે ધ્વજદણ્ડ વિધાન :-

ચતુર્મુખે તતો વક્ષ્ય પ્રાસાદ સર્વ કામદો ।
દશાની દિશામાશ્રિત્ય ધ્વજદણ્ડ નિવેશનમ્ ॥ ૨૨૧ ॥

હવે ચતુર્મુખ પ્રાસાદના ધ્વજદંડ રોપવાનું પ્રમાણ કહું છું :- ચતુર્મુખ પ્રાસાદ એ સર્વ કામનાઓને આપનારો છે, તેમાં દશાન કાણુનો આશ્રય કરી ધ્વજ દંડનો નિવેશ કરવો, ૨૨૧.

ધ્વજદણ્ડ મર્કટી વિધાન :-

દશાન્યાં કુસ્તે કિશ્ચિત સ્થપકઃ સ્થાપકઃ સદા ।
રાજ્યવૃદ્ધિઃ સ્થલે વૃદ્ધિઃ પ્રજા સૌખ્યેન નન્દતિ ॥ ૨૨૨ ॥

સ્થપતિ તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર માલિક ઈશાન કોણનો ક્રિયિત આશ્રય કરેલી ધ્વજદંડની મક્કટી (પાટલી) રાખેતો તેના રાજ્યની તેમજ સ્થાનની વૃદ્ધિ થાય અને પ્રજા સદા સર્વદા સુખથી આનંદ પામે. ૨૨૨.

ધ્વજા ફડકવા વિધાન :-

વાતાહત પતાકાનાં ફુફ્ફારો યત્ર દૃશ્યતે ।

તત્કૃતં નિષ્ફલં યાતિ પુણ્યં તસ્ય ન વિદ્યતે ॥ ૨૨૩ ॥

પ્રતિષ્ઠા વખતે ધ્વજ ચઢાવતાં પવનને લીધે ભેરથી ફડફડાટ કરતી પતાકા દેખાય તો કરેલું કાર્ય નિષ્ફલ જાય, અને તે તેનું પુણ્ય મળતું નથી. ૨૨૩.

પુરે ચ નગરે કોટેસ્થે રાજગૃહે તથા ।

વાપિ કૂપ તઢાગેષુ ધ્વજા કાર્યા સુશોભના ॥ ૨૨૪ ॥

મણ્ડપે દિવ્ય માલ્યાતં જન્મ જન્મનિ કુલવાસનમ્ ।

પતાકા પાપહારી ચ શત્રુપક્ષ ક્ષયંકારી ॥ ૨૨૫ ॥

ધ્વજારોપે કૃતં પૂજ્યં દશાશ્વમેધિકં ભવેત્ ।

ધ્વજોદયે તુ તુષ્યન્તિ દેવાશ્ચ પિતરાસ્તથા ॥ ૨૨૬ ॥

શિલ્પાચાર્ય યજમાના વિષ્ણુલોકગતાસ્તથા ।

આત્મવંશં ભૂમિતલે તારયન્તિ ભવાર્ણવાત્ ॥ ૨૨૭ ॥

પુરે, નગરે ગઢે, રથે, રાજગૃહે, વાવ, કુવા અને તળાવે સુશોભિત ધ્વજ ચઢાવવી. મંડપે દિવ્ય ધ્વજ ચઢાવવાથી જન્મોજન્મ કુળ વૃદ્ધિ થાય, પતાકા પાપહારી છે અને શત્રુપક્ષનો ક્ષય કરનારી છે. ધ્વજ રોપવાથી, દશ અશ્વમેધ યજનું ફલ મળે છે, ઉપર ધ્વજ ચઢાવવાથી પિતૃદેવો અને દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે, શિલ્પી, આચાર્ય અને યજમાન વિષ્ણુલોકમાં જાય છે, અને પોતાના વંશને ભૂમિતલે લેવોભવ તારે છે. ૨૨૫ થી ૨૨૭.

ધ્વજ વિના પ્રાસાદ વિધાન :-

નિશ્ચિદ્ધં શિશ્વરં દૃષ્ટ્વા ધ્વજાહીનં સુસાલયમ્ ।

અસુરાવાસ મિચ્છન્તિ ધ્વજાહીન ન કારયેત્ ॥ ૨૨૮ ॥

અિદ્ધ રહિત શિખર તથા ધ્વજ રહિત પ્રાસાદને જોઈ અસુરો વાસ કરવાને ઇચ્છે છે, માટે ધ્વજ સિવાય પ્રાસાદો રાખવા નહિ. ૨૨૮

શિલ્પ ધ્વજારોપણ પૂણ્ય :-

ધ્વજોચ્છ્રાયેન તુષ્યન્તિ દેવતાઃ પિતરસ્તથા ।
 દશાશ્વમેધિકં પુણ્યં સર્વતીર્થ ધરાદિકમ્ ॥ ૨૨૯ ॥
 પશ્ચાશ્તુર્વ પશ્ચાજ્ઞાનાત્માનશ્ચ તથાધિકમ્ ।
 શતમેકોત્તરં સોઽપિ તારયન્નર કાર્ણવાત્ ॥ ૨૩૦ ॥

ધ્વજ એટલે ધ્વજાચી, દેવતાઓ તથા પિતૃલોકો પ્રસન્ન થાય છે. અને દશ અશ્વમેધ ચરતું સમગ્ર તીર્થમાં સ્નાન તથા સમસ્ત પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરૂષ ધ્વજ એટલે છે તે પચાસ થઇ ગયેલા પૂર્વજો અને પચાસ પછીના વંશજોનો અને અધિકમાં પોતાનો એમ કુલ એકસો એક (૧૦૧) પુરૂષોનો નરકરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરે છે. ૨૨૯, ૨૩૦.

સપ્ત પ્રતિષ્ઠા

વિશ્વકર્માવાચ—

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ પ્રતિષ્ઠાવિધિસપ્તકમ્ ।
 તેષાં મન્ત્રક્રિયાશ્ચૈવ કથય્યામિ સમાસતઃ ॥ ૨૩૧ ॥
 આદૌપાદ પ્રતિષ્ઠા સ્યાત્રય કૂર્મચ સ્થાપયેત્ ।
 શિલા પ્રતિષ્ઠા દ્વિતિયા પીઠાન્તે મિત્તિમધ્યતઃ ॥ ૨૩૨ ॥
 ઉદુમ્બરસ્તૃતીયા ચ દ્વાર સ્થાપન નામતઃ ।
 પદ્માકારા પદ્મશિલા પ્રતિષ્ઠા સા ચતુર્થિકા ॥ ૨૩૩ ॥
 પ્રાસાદે પશ્ચમી ચૈવ પુરુષસ્ય નિવેશનમ્ ।
 ષષ્ઠી ચ કલશારોપઃ પ્રાસાદાગ્રેચયા ભવેત્ ॥ ૨૩૪ ॥
 મહાયશો મહોત્સાહો ધ્વજાનાં તુ સમુચ્છ્રયઃ ।
 સા સપ્તમી પ્રતિષ્ઠા ચ પ્રયુક્તા વાસ્તુ વેદિમિ ॥ ૨૩૫ ॥

इति पुण्याह सप्तकम् ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે કે આ સપ્ત હું સપ્ત પ્રતિષ્ઠા વિધિ કહું છું. (૧) પાદ પ્રતિષ્ઠા કૂર્મ સ્થાપન, (૨) શિલાન્યાસ, (૩) દ્વારઉદુમ્બર સ્થાપન, (૪) પદ્માકાર પદ્મશિલા પ્રતિષ્ઠા, (૫) પ્રાસાદ પુરૂષ સ્થાપન, (૬) પ્રાસાદ ઉપર કલશ રોપણ, (૭) વાસ્તુ પ્રભુ પ્રતિષ્ઠા પ્રાસાદ અગ્રે મહાયજ્ઞ મહોત્સવ ધ્વજરૂંડ આરોપણ, આ સપ્ત પુણ્ય પ્રતિષ્ઠા બાબતી. ૨૩૧ થી ૨૩૫.

ચતુર્દશ શાન્તિકાનિ:-

ભૂમ્યા રમ્મપદે કૂર્મે શિલાયાં સૂત્રપાતને ।
 સુરે દ્વારોદયે સ્તમ્ભે પટ્ટે પદ્મશિલાસુ ચ ॥ ૨૩૬ ॥
 શુક્રાગ્રે પુરુષે ચૈવ ઘઠાયાં કલશોચ્છ્રયે ।
 આર્યાતાનિ ધ્વજારોપે શાન્તિકાનિ ચતુર્દશ ॥ ૨૩૭ ॥

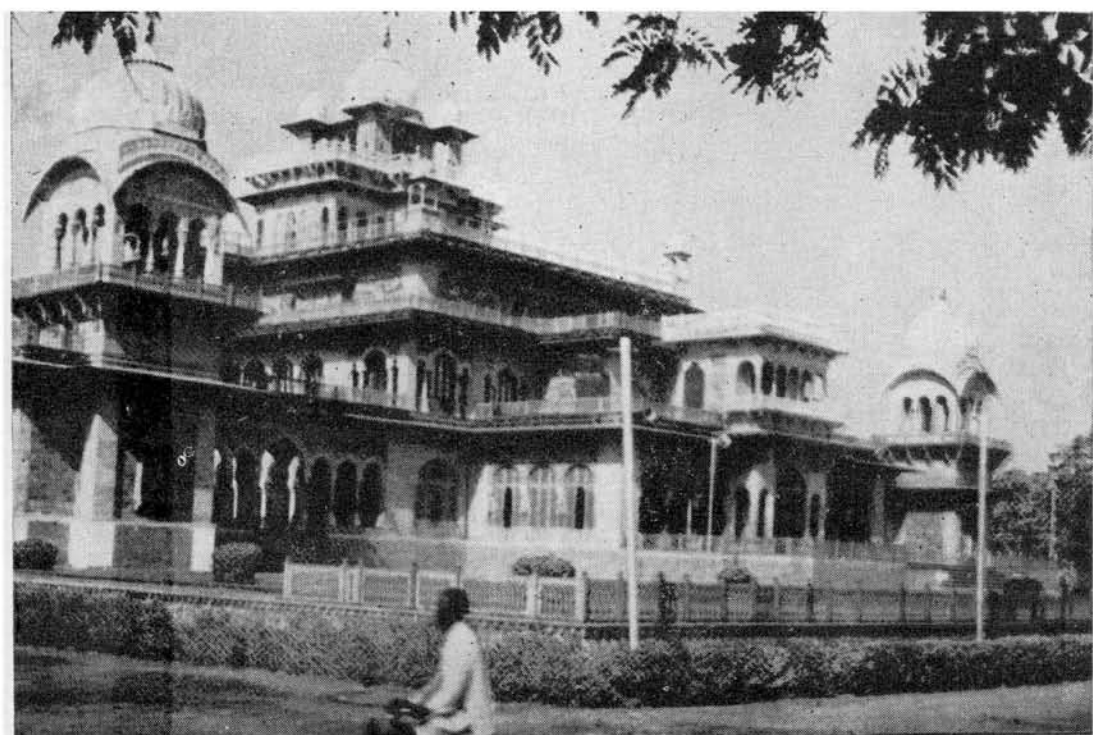
૧ ભૂમિખનને, ૨ કૂર્મ સ્થાપતા, ૩ શિલાન્યાસ, ૪ સૂત્રપાત, ૫ ખૂરશિલા સ્થાપતા, ૬ દ્વાર સ્થાપન, ૭ સ્તંભ મુહુર્ત, ૮ પટ્ટ સ્થાપન, ૯ પદ્મશિલા, ૧૦ શુક્રનાસ સ્થાપન, ૧૧ પ્રાસાદ પુરુષ સ્થાપન, ૧૨ ઘંટારોપણ, ૧૩ કલશરોપણ ૧૪ દેવપ્રતિષ્ઠા ધ્વજરોપણ. આ ચૌદ શાંતિ કર્મ છે. તેમાં વાસ્તુ પૂજન કરી સ્થાપન વિધિ કરવી. ૨૩૬, ૨૩૭

પ્રાસાદ દેવતા ન્યાસો

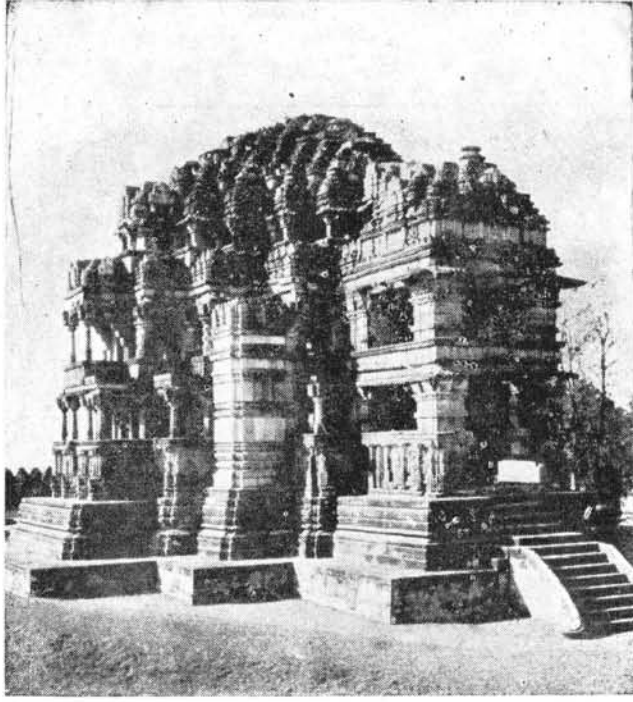
વિશ્વકર્મોવાચ—

પ્રાસાદે દેવતાન્યાસં સ્થાપયેચ સમસ્તતઃ ।
 તદનુક્રમતો વક્ષ્યે શુણ્ચૈકાગ્ર માનસઃ ॥ ૨૩૮ ॥
 પાદે પરાક્રમં દેવં પ્રતિષ્ઠાય ભૂમધ્યતઃ ।
 ગ્રામ્યારોઙ્ગ્યં દેવં શિલાયાં ચ તદૂર્ધ્વતઃ ॥ ૨૩૯ ॥
 શિલોદ્ભવોદ્ભતા ચાદૌ દંષ્ટ્ર્યાભૂઃ સમસ્તિકા ।
 વરાહરૂપેણ સ્વરશિલાયાં ધરણીધરઃ ॥ ૨૪૦ ॥
 સૂત્રપાતં સમાસાર્ય સ્થાપ્યશ્ચિન્તામણિસ્તથા ।
 આદ્યસ્તરોર્ધ્વદેશે ચ તત્ર નાગકુલાનિ ચ ॥ ૨૪૧ ॥
 પ્રતિષ્ઠાપ્યાઃ પદ્મગાશ્ચ સ્થાને પોલ્યભિધાનકે ।
 તદૂર્ધ્વે કુમ્ભકાશ્યે ચ સંસ્થાપ્યા જલ દેવતા ॥ ૨૪૨ ॥
 પુષ્પકં ચ તદૂર્ધ્વે તુ ચિપ્પિકા પુષ્પકાન્વિતા ।
 સંસ્થાયાઃ કિન્નરાસ્તત્ર ચિપ્પિકા પુષ્પકાકુલાઃ ॥ ૨૪૩ ॥
 જાલ્યકુમ્ભે સ્થિતો નન્દી કર્ણાભ્યાં ચ તતો હરિઃ ।
 ગજપીઠે ગણેશશ્ચ અશ્વપીઠે તથાઽશ્વિનૌ ॥ ૨૪૪ ॥
 નરપીઠે નરાંશ્ચૈવ સ્થાપયેત્ ક્રમયોગતઃ ।
 ક્ષમા દેવી ચ સુરકે સ્વધારં કુમ્ભકે તથા ॥ ૨૪૫ ॥

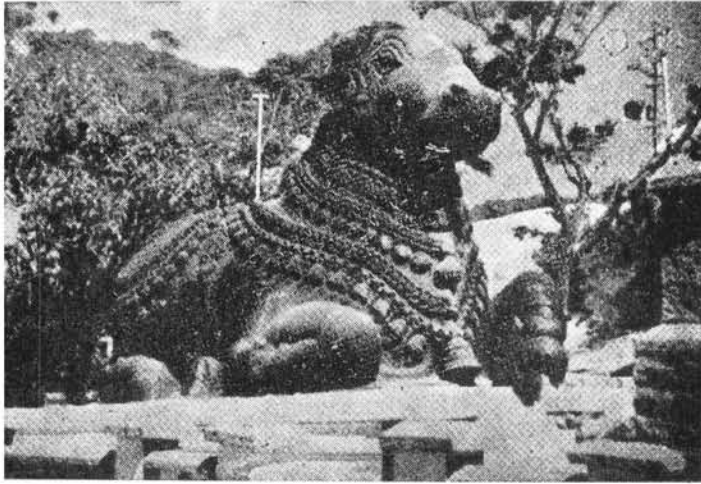
निर्गमोद्गम सीमायां ततः सृष्टिर्विनिर्गता ।
 सन्ध्यात्रयं प्रतिष्ठाप्यं क्रमतो भद्रकत्रये ॥ २४६ ॥
 कलशे च स्थिता देवी पार्वती तु हरप्रिया ।
 धनदोऽन्तरपत्रे च प्रतिष्ठाप्यं यथाक्रमम् ॥ २४७ ॥
 कपोताल्यां गन्धर्वा अन्तःपत्र च किन्नरा ।
 शारदा मञ्जिकायां च जंघायां मेरुरेव च ॥ २४८ ॥
 लोकपालाश्च दिक्पालाः सुराश्चाथां गणेश्वराः ।
 उदीच्या मिन्द देवश्च सावित्री भरणे स्थिता ॥ २४९ ॥
 भाराधारः शिरावट्यां षड्रे देव्यश्च संस्थिताः ।
 विद्याधराः कपोताल्यामन्तःपत्रे सुरा स्तथाः ॥ २५० ॥
 पर्जन्यः कुटच्छाद्ये तुः छाद्या निर्गम संयुत ।
 तदनन्तरतो देवान् स्थापयेद् गर्भमध्यतः ॥ २५१ ॥
 शाखयोश्चन्द्र सूर्यौ तु त्रिमूर्तीश्चोत्तरङ्गके ।
 उदुम्बरे स्थिता यक्षा अश्विनावर्धचन्द्रके ॥ २५२ ॥
 कोणिकायां धराधरः क्षितिश्चोत्तान षड्रके ।
 स्तम्भेषु पर्वताः प्रोक्ता आकाशं च करोटके ॥ २५३ ॥
 जालके ऋषि सङ्घाश्च सुरा मध्ये प्रतिष्ठिताः ।
 मकर जाह्नवी गङ्गा चण्डेशे गोमती तथा ॥ २५४ ॥
 ब्रह्मा विष्णुस्तथा सूर्य ईश्वरीय सदाशिवः ।
 उरःशृङ्गे तथा पञ्च भद्रमद्रेष्वयं विधिः ॥ २५५ ॥
 शिखरे चेश्वरं विद्याच्छिखायां तु सुराधिपम् ।
 ग्रीवायां त्वम्बरं देव मण्डके च निशाकरम् ॥ २५६ ॥
 पद्माक्षं पद्मपत्रे चाऽमलमामलसारके ।
 कलशे च स्थितो रुद्रो व्योमव्यापी सदाशिवः ॥ २५७ ॥
 सद्यो वाम स्तथा धीर स्तत्पुरुष ईशएव च ।
 कर्णे प्रतिरथे चैव रथे पञ्जर भद्रयोः ॥ २५८ ॥

જયપુર જ્યોતિભામ—જયપુર.

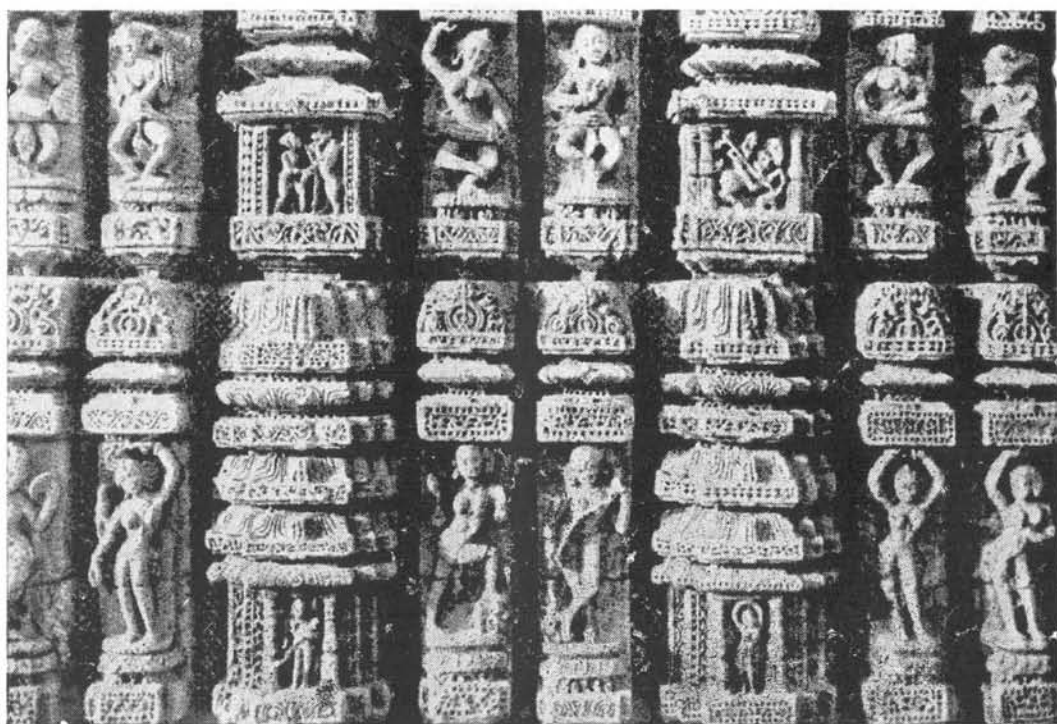
શ્રી આહુમંદિર-ગ્વાલીયર.

નંદિ દર્શન—મૈસુર.

ધલોરા સ્તંભ દર્શન

કોનાકે નટમંદિર મંડોલર દર્શન

પશ્ચક્રમાણિ પશ્ચાન્નસહુત્યા મદ્રાન્તગા મહેત્ ।

હત્યતે ચ સમાલ્યાતાઃ પ્રાસાદે ત્રિદશાઃ સ્વલુ ॥ ૨૫૯ ॥

ન્યુનાધિકં સ્થિતા યત્ર દેવાસ્તત્રૈવ તે પુનઃ ।

હીનેહીનાઃ પ્રતિષ્ઠાપ્યા અધિકૈવાધિકાઃ શુભાઃ ॥ ૨૬૦ ॥

વિશ્વકર્મા કહે છે પ્રાસાદે સમસ્ત દેવની સ્થાપના કરી ન્યાસ કરવો. હું ક્રમ-
વાર કહું છું તે એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળ :—

પાદમાં પરાક્રમ દેવની બ્રૂમધ્યે પ્રતિષ્ઠા કરવી, પાદમાં તથા સમસ્ત શિલામાં
વરાહ દેવ, ખુરશિલામાં ધરણીધર-શેષનાગ, સુત્રપાતમાં ચિન્તામણી પહેલા થરે તથા
અર્ધલાગે નાગ કુલ સ્થાપવા, સમસ્ત પત્તગાદિની પ્રતિષ્ઠા કરવી, તેની ઉપર જગતીના
કુંભમાં જલ દેવતા, પુષ્પકંઠે ચિપ્પિકા કિન્નર, બાહ્ય કુંભે નંદી, કણ્ઠમાં હરિ, ગજ-
પીઠે ગણેશ, અશ્વપીઠે અશ્વિનીકુમાર, નરપીઠે નરભગવાન, તેમ કેમયોગે સ્થાપવા
ખુરશિલાએ ક્ષમાદેવી, જલદેવ કુંભકંઠે, નિર્ગમ નિકાળામાં સૃષ્ટિદેવી, ત્રણભદ્રે ત્રિસંધ્યાદેવી,
કલશાના થરમાં પાર્વતી દેવી, શંકરને પ્રિય એવા અંતરાલમાં કુબેરની અનુક્રમે પ્રતિષ્ઠા
કરવી. કપોતાલીમાં ગંધર્વ, અંતરાલમાં કિન્નર, મંચિકામાં શારદાદેવી, જંઘામાં મેરૂની
સ્થાપના કરવી, અને લોકપાલ દિક્પાલ અને ગણેશ વગેરે દેવો સ્થાપવા, ભરણીમાં
સાવિત્રી ભારાધર શરાવટી અને પાટે વિદ્યાધર, કપોતાલી તથા અંતર પટ્ટીએ અસુર
દેવને સ્થાપવા, છાદમાં પર્જન્ય દેવ, છબ્બના નિકાળા વગેરેમાં સ્થાપવા.

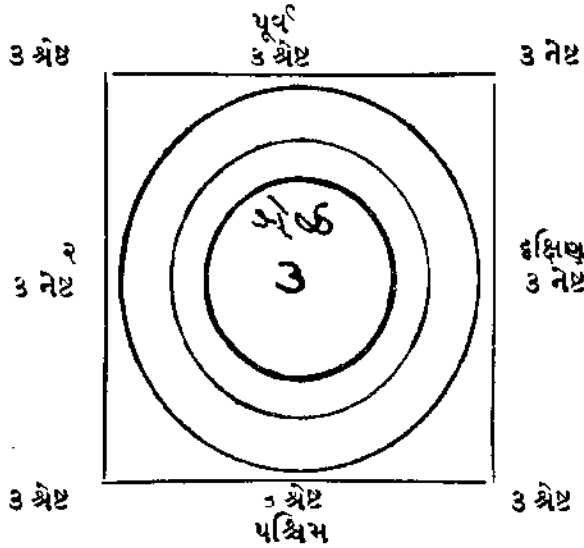
હવે અંદરના દેવો સ્થાપવાનું કહું છું, શાખામાં ચંદ્ર, ઓતરંગમાં સૂર્ય,
ત્રિમૂર્તિ કેશિકામાં શેષનાગ (ધરાધર) ક્ષિતિદેવ વિતાન અને સ્તંભે પર્વતદેવ, ધુમ્મટમાં
આકાશ, બલકે સપ્તર્ષિ, દેવો મધ્યે પ્રતિષ્ઠિત કરવા, મકર, ગંગા જમના, ચંડી ગોમતી અને
ઉરુશૃંગમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સૂર્ય, ઈશ્વર અને સદાશિવ, ભદ્રે વિધિએ કરીને પંચદેવ સ્થાપવા.

શિખરમાં ઈશ્વર અને સુરાધીપ ઈંદ્ર, ગ્રીવામાં અગ્નિ, માણામાં ચન્દ્રદેવ,
પક્ષશિલાએ પક્ષાક્ષ, આમલસારા તથા કલશે રૂદ્ર, વ્યોમવાપી સદાશિવ, સઘોત, વામ,
ધોર તથા તત્પુરુષ, ઇંશ કણ્ઠે, પ્રતિરથે, રથે, ભદ્રે, પંચવક્ર પંચ સંખ્યા આ પ્રમાણે
પ્રાસાદના દરેક અંગમાં દેવોની પ્રતિષ્ઠા કરવી. હીને હીન પણ અધિક દેવોને પુનઃપુનઃ
સ્થાપવા તે શુભ છે. ૨૩૮ થી ૨૬૦.

આમલસારા સ્થાપન મુહૂર્ત

આમલસારો ચઢાવવામાં પંચાંગ શુદ્ધિ ચંદ્રબલ જોવું. અને ઘંટા ચક્ર જોઈ
દિન નક્ષત્ર શુભ સ્થાનમાં આવતું હોય તો શુભ ચોઘડીયામાં આમલસારો સ્થાપિત કરવો.

ઘંટા ચક્ર

આમલસાર મુદૂર્ત

ઘણાચક્રં વિદ્યાયૈવં મધ્યે પૂર્વ દિશાક્રમાત્ ।
 ત્રીણિ ત્રીણિ પ્રદેયાનિ સૃષ્ટિમાર્ગેણ ક્રામકે ॥ ૨૬૧ ॥
 મધ્યે ચૈવ સ્મૃતોલાભો પૂર્વભાગે જયો રણે ।
 આગ્રેયાશ્ચૈવ હાનિઃ સ્યાદ્ દક્ષિણે પતિનાશનમ્ ॥ ૨૬૨ ॥
 નૈરુત્યે પારણાલાભઃ પશ્ચિમે સર્વદા સુખમ્ ।
 વાયવ્યામશ્વલાભઃ સ્યાદુત્તરે વ્યાધિ સંભવઃ ॥ ૨૬૩ ॥
 દશાને વસ્ત્રલામથ ઘણાચક્રફલં સ્મૃતમ્ ॥ ૨૬૪ ॥

આમલસારના મુદૂર્તમાં ઘંટાચક્ર બેવું, ઘંટાચક્રના મધ્ય ભાગે ત્રણ નક્ષત્ર મૂકવાં અને પછી, પૂર્વ દિશાના ક્રમે ત્રણ-ત્રણ નક્ષત્રો ચક્રમાં મૂકવા. મધ્યમાં ૩ લાભ, પૂર્વમાં ૩ રણસંપ્રાપ્તિમાં વિજય, અગ્નિમાં ૩ હાનિ, દક્ષિણમાં ૩ ગૃહપતિનો નાશ, નૈરુત્યમાં ૩ પુત્ર લાભ, પશ્ચિમમાં ૩ સર્વદા સુખ, વાયુકોણમાં ૩ અશ્વલાભ, ઉત્તરમાં ૩ વ્યાધિ અને ઈશાનકોણમાં ૩ વસ્ત્રલાભ, આ ઘંટા ચક્રનું ફળ બહુવું.

પ્રશસ્તિ

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
 वास्तु विद्यायाम् उत्तरार्धं शिल्पाचार्य नंदलाल चुनिलाल संगृहिते
 शिखरलक्षणाधिकार नाम्नोत्तमोऽध्याय संपूर्ण ॥

કેશર્યાદિ સાન્ધારપ્રાસાદ નિર્ણયઃ નામનોઽષ્ટમોઽધ્યાય

વિશ્વકર્મોવાચ

સાન્ધારાંશ્ચ તતોવક્ષ્યે પ્રાસાદાન્ પર્વતોપમાન્ ।
શિખરૈર્વિવિધાકારૈર્ને કાણ્ડૈશ્ચ વિભૂષિતાન્ ॥ ૧ ॥

આદ્ય પશ્ચાણ્ડકોજ્ઞેયઃ કેસરીનામ નામતઃ ।
તાવદન્તં ચતુર્વદ્ધિ ર્યાવદે કોત્તરં શ્વતમ્ ॥ ૨ ॥

કેશરી સર્વતોમદ્રો નન્દનો નન્દ શાલિકઃ ।
નન્દીશો મન્દરશ્ચૈવ શ્રી વત્સશ્ચામૃતોદ્ભવઃ ॥ ૩ ॥

હિમવાન્ હેમકૂટશ્ચ કૈલાસ પૃથિવીજયઃ ।
હન્દ્રનીલો મહાનીલો ભૂધરો રત્નકૂટકઃ ॥ ૪ ॥

વૈદૂર્યઃ પદ્મરાગશ્ચ વજ્રકો મુકુટોજ્જવલઃ ।
ऐरावतो राजहंसो गरुडो वृषभस्तथा ॥ ૫ ॥

મેરુઃ પ્રાસાદરાજસ્સ્યાદ્ દેવાનામાલયો હિ સઃ ।
સંયોગેન ચ સાન્ધારાન્ કથયામિ યથાર્થતા ॥ ૬ ॥

દશહસ્તદધસ્તાન્ પ્રાસાદો ભ્રમ સંયુતઃ ।
ષટ્ત્રિંશન્તં નિરન્ધારાઃ ઘાઘ્ય વેદાદિ હસ્તતઃ ॥ ૭ ॥

પશ્ચવિંશતિઃ સાન્ધારા પ્રયુક્તા વાસ્તુવેદિમિઃ ।
ભ્રમ હીનાસ્તુ યે કાર્યાઃ શુદ્ધચ્છન્દેષુ નાગરાઃ ॥ ૮ ॥

હતિશ્રી સાન્ધાર પ્રાસાદઃ ॥

પર્વતની જેમ શોભાયમાન, અનેક વિવિધાકારના શિખરવાળા અનેક શૃંગોપડે વિભૂષિત, એવા સાન્ધાર ભતિના પ્રાસાદોના લક્ષણ હું કહીશ એમ વિશ્વકર્મા કહે છે:-
પહેલો કેસરી નામનો પ્રાસાદ તે પાંચ શૃંગોવાળો છે, પછી પ્રત્યેક પ્રાસાદને ચારચાર શૃંગ વધારતાં જુદું છેલા એટલે પચીશમાં મેરૂ પ્રાસાદ ઉપર એકસો એક શૃંગ આવશે.

૧ કેસરી, ૨ સર્વતોમદ્ર, ૩ નન્દન, ૪ નન્દશાલિ, ૫ નન્દિશ, ૬ મન્દિર, ૭ શ્રીવત્સ, ૮ અમૃતોદ્ભવ, ૯ હિમવાન, ૧૦ હેમકૂટ, ૧૧ કૈલાસ, ૧૨ પૃથિવિવિજય,

૧૩ ઈન્દ્રનીલ, ૧૪ મહાનીલ, ૧૫ બૂધર, ૧૬ રત્નકૂટક, ૧૭ વૈરૂચ, ૧૮ પદ્મ-
રાગ, ૧૯ વજ્રક, ૨૦, મુકુટોજ્જવલ, ૨૧ ઐરાવત, ૨૨ રાજહંસ, ૨૩ ગરુડ,
૨૪ વૃષભ, ૨૫ મેરુ, એ પચીસ દેવ પ્રાસાદો સાન્ધાર જાતિના છે, તેનું અનુક્રમે
અર્થાથ વર્ણન કરું છું:-

જે સાન્ધાર પ્રાસાદનો વિસ્તાર દશ હસ્તથી ઓછો ન હોય તે બ્રમવાળો
ખનાવી શકાય છે, અર્થાત્ દશ હસ્તથી હીન હોય તેને બ્રમ ખનાવવો નહિ તથા
ચાર હસ્તથી છત્રીશ હસ્ત સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદ બ્રમ વગરના નિરંધાર પણ
ખની શકે છે, વાસ્તુશાસ્ત્રના વિદ્વાનોએ પચીસ પ્રાસાદ સાન્ધાર જાતિના કહ્યા છે
પરંતુ તે બ્રમ રહિત શુદ્ધ નાગર જાતિના નિરંધાર પણ કરી શકાય છે.

૧ કેસરી પ્રાસાદ

ચતુર શ્રી કૃતે ક્ષેત્રે અષ્ટાષ્ટક વિભાજિતે ।

ભાગ ભાગં ભ્રમમિતિ દ્વિભાગો દેવતાલયઃ ॥ ૯

નિરંધારે પદામિતિર્ધર્મ ગર્ભ પ્રકલ્પેત્ ।

મધ્યચ્છન્દશ્ચ વેદાશ્ચો બાહ્યે કુમ્ભાઽપ્યતંશુણુ ॥ ૧૦ ॥

ક્ષેત્રાર્ધે ચ મહેદ્ મદ્રં મદ્રાર્ધ કર્ણ વિસ્તર ।

કર્ણસ્યાર્ધ પ્રમાણેન કર્તવ્યો મદ્રનિર્ગમઃ ॥ ૧૧ ॥

ષત્કર્ણેષુ રહ્યાતાનિ શ્રીવત્સશિલ્પાણિચ ।

રથિકોદ્રમે ચ પંચૈવ કેસરીગિરિજા પ્રિયઃ ॥ ૧૨ ॥

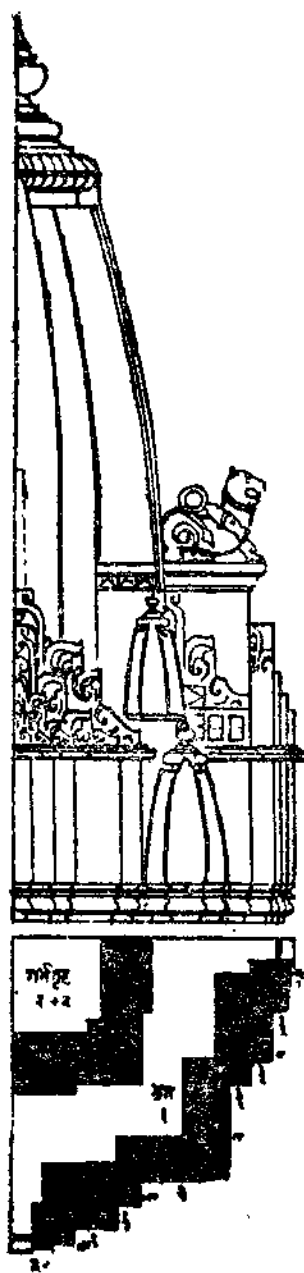
ચોરસ ક્ષેત્રના સાન્ધાર પ્રાસાદની બુમિનાં આઠ આઠ ભાગ
કરવા તેમાં એક ભાગ બ્રમ, એકેક ભાગ બે ભિતિ, અને બે
ભાગ ગર્ભગૃહ કરવો, જે કેસરી આદિ પ્રાસાદો નિરંધાર
ખનાવવા હોય તો પ્રાસાદ માનના ચાર ભાગ ભિતિ અને ચાર
ભાગ ગર્ભગૃહ, મધ્યમાં ગર્ભગૃહ ચોરસ કરવો. હવે બહાર
કુંભાની તરફનું માન કરું છું :- પ્રાસાદ રેખામાનથી અર્ધું
માન ભદ્ર જણવું, અર્ધો માનમાં બે રેખા, ભદ્રનો નિકાળો
રેખાના અર્ધમાને રાખવો, ચારે કોણે ઉપર એકેક શ્રીવત્સ
શૃંગ ચડાવવું, ભદ્રની ઉપર રથિકા અને દોઢીયો કરવો, આ
પ્રમાણે કેસરી પ્રાસાદ છે તે પાર્વતીદેવીને પ્રિય છે.

શૃંગ સંખ્યા :- ચાર કોણે-૪, મૂળ શિખર-૧, કુલ ૫ જણવી.

॥ ૧ इति केसरीः ॥

૨. સર્વતોભદ્ર પ્રાસાદ :-

ક્ષેત્રે વિમક્ટે દશધા ગર્ભે ષોડશ કોષ્ટકે ।

ભિત્તિ ભ્રમં ચ ભિત્તિ ચ ભાગભાગં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૧૩ ॥

દ્વિ ભાગં કર્ણં હત્યુક્તો મદ્રં ષડ્ભાગિકં તથા ।

નિર્ગતં ચૈક ગ્ગેન ભાગિકા પાર્શ્વશોભના ॥ ૧૪ ॥

કર્ણિકા ચાર્ધભાગેન ભાગાર્ધ મદ્રનિર્ગતમ્ ।

ભાગત્રયં ચ વિસ્તારે મુખભદ્રવિધિયતે ॥ ૧૫ ॥

મદ્રે વૈ તદ્ગમ્ભાઃ પચ્ચ કર્ણેષ્ટ શૃંગકાનિ ચ ।

શ્રીવત્સ શિખરં કાર્ય ઘન્ટાકલશસંયુતમ્ ॥ ૧૬ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિનાં, દશ-દશ ભાગ કરવા, તેમાં ગર્ભગૃહ ચાર ભાગનો એટલે સમચોરસ સોળ કોઠાનો કરવો, એક ભાગની ભિત્તિ, એકેક ભાગની પરિકમા, અને એક ભાગની ખીણ ભિત્તિ, એ ભાગ રેખા અને છ ભાગ ભદ્રનો વિસ્તાર, ભદ્રનો નિકાળો એક ભાગ કરવો, અને ભદ્રની બંને બાજુ અઢેક ભાગના ક્ષોભણ કરવા, ભદ્રની બંને બાજુ કોણીઓને અર્ધા-અર્ધા ભાગે નિકાળા કરવાં, આ પ્રમાણે ભદ્રનો નિકાળો એક ભાગ બાજુવો. ભદ્રનો વિસ્તાર છ ભાગ છે તેમાં અઢેક ભાગની એ કોણી અને અર્ધા-અર્ધા ભાગની એ કર્ણિકા એમ ત્રણ ભાગ ગયા બાકી ભદ્ર ત્રણ ભાગ રહ્યું, તે મુખ ભદ્રનો વિસ્તાર બાજુવો, પ્રત્યેક ભદ્ર ઉપર પાંચ દોઢીયાં કરવા અને કોણ-રેખા ઉપર બધાં શૃંગ ચડાવવા, તે શૃંગો બધા આમલાસાર અને કલશ યુક્ત શ્રીવત્સ શિખર કરવા.

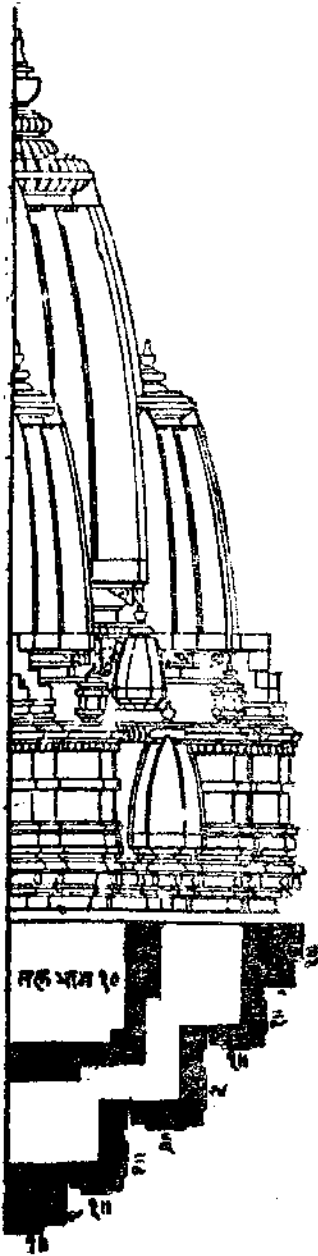
શૃંગ સંખ્યા :- રેખા, ૨ x ૪ શૃંગ = ૮ + ૧ શિખરશૃંગ = ૯ શૃંગ

॥ ૨ इति सर्वतोभद्रः ॥

૩ નન્દનપ્રાસાદ :-

શ્રીવત્સ મદ્રમારુદે રથિકોદ્રમ મૂષિતે ।
નન્દને નન્દતિ સ્વામી દુરિતં હરતિ ધ્રુવમ ॥ ૧૭ ॥

નંદન પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ સર્વતોભદ્ર પ્રાસાદ પ્રમાણે જાણવું ફેર, એટલો જ કે સદ્રતા ગવાક્ષ ઉપર દોઢીયાના બદલે એક ઉચ્ચશૃંગ ચઢાવવું, જેથી કુલ તેર શૃંગવાળો નન્દન પ્રાસાદ જાણવો, આ બનાવનાર સ્વામી આનંદમાં રહે છે, અને બધા પાપોનો નાશ કરનાર છે.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા ૨૫૪ શૃંગ=૮, ઉચ્ચશૃંગ ૧×૪=૪+૧ મૂળશિખર=૧૩ શૃંગ

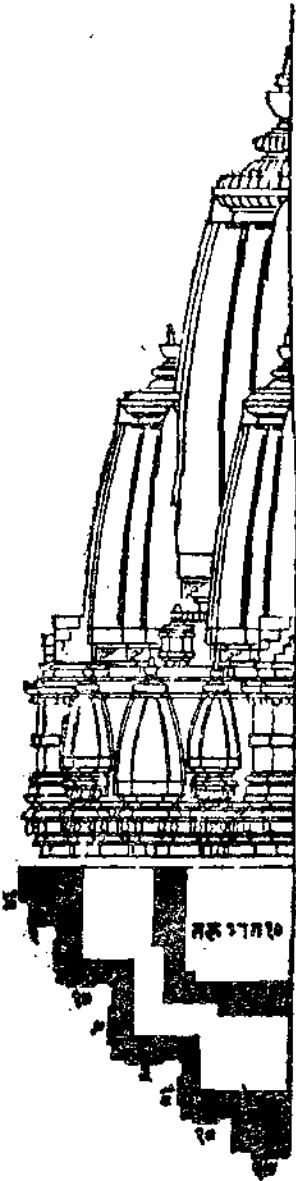
॥ ૩ इति नन्दनः ॥

૪. નન્દિશાલ પ્રાસાદઃ—

તસ્યાધર્વે ભવાર્ધશૃંગં ? મદ્રં તસ્યાનુરૂપતઃ ।

નન્દિશાલો ગુણૈર્યુક્તઃ સ્વરૂપા લક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૧૮ ॥

નન્દિશાલ પ્રાસાદનું તલમાન તેનું સ્વરૂપ નન્દન પ્રાસાદ પ્રમાણે બાણુનું, વિશેષ ભદ્ર ઉપર એક ઉડ્ડશૃંગ વિશેષ ચઢાવનું, આ સત્તર શૃંગવાળો નન્દિશાલ પ્રાસાદ શુષ્ણ યુક્ત મુંદર લક્ષણવાળો કરવો. ૧૮

શૃંગ સંખ્યાઃ— રેખા ૨x૪=૮, ઉડ્ડશૃંગ ૨x૪=૮+૧ મૂળ શિખર=કુલ ૧૭ શૃંગ

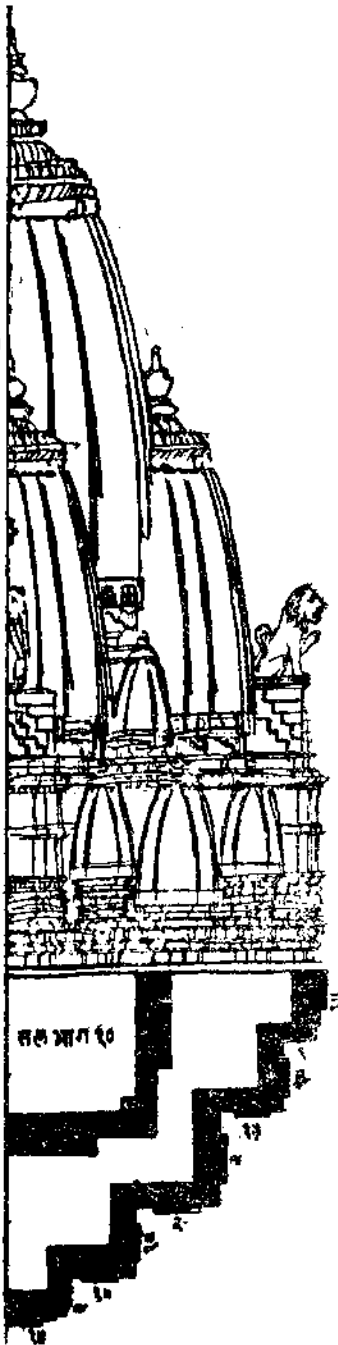
॥ ૪ ॥ इति नन्दिशालः ॥

૫. નન્દીશ પ્રાસાદ :-

ત્રિભાગં ચ ભવેદ્ભદ્રં મદ્રાર્ધ પ્રથમસદા ।

કર્ણે શૃંગદ્વયં મદ્રે એકૈકં ઉપરથે તથા ॥ ૧૯ ॥

નન્દીશપ્રાસાદ સ્વરૂપ સર્વતોભદ્ર પ્રમાણુ બાણુવું
ફેર એટલો કે છ બાગનું ભદ્ર છે તેને બદલે ત્રણ બાગ
ભદ્ર, દોઢ બાગનું પ્રતિભદ્ર, કેાણુ ઉપર એ એ શૃંગ,
ભદ્ર ઉપર તથા પઢરા ઉપર એક એક શૃંગ ચઢાવવું,
કુલ એકવીશ શૃંગ યુક્ત નન્દીશ પ્રાસાદ બાણુવો,

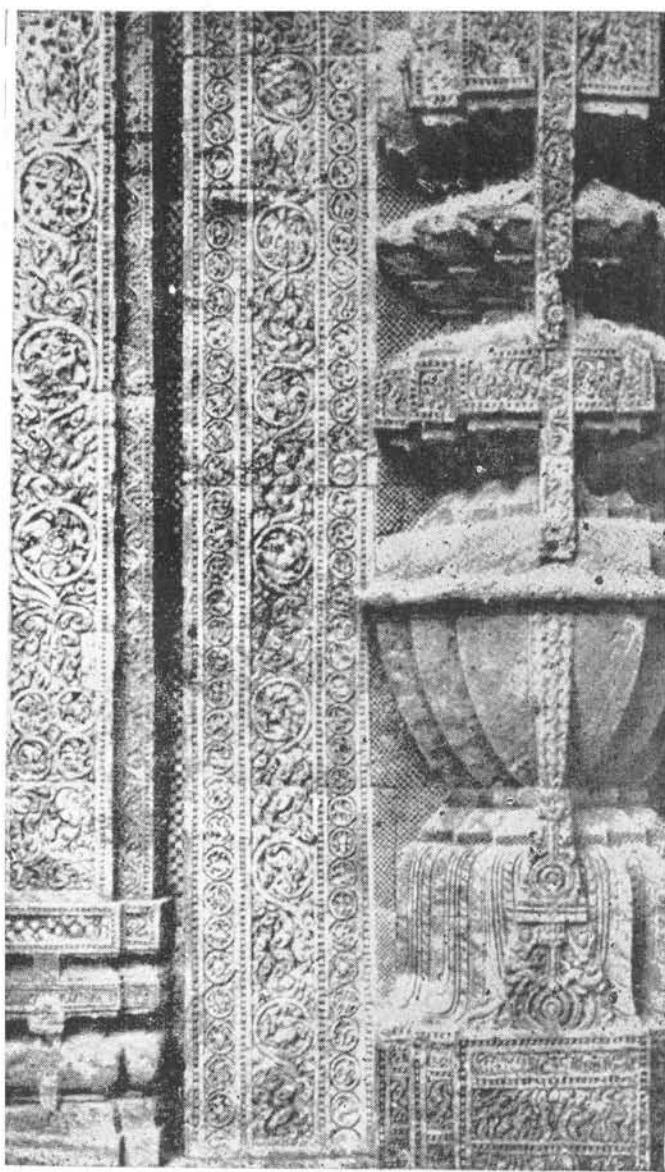

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૮, પ્રાંતરથ-૮, ભદ્ર-૪, મૂળ-૧. કુલ ૨૧ શૃંગ બાણુવાં,

॥ ૫૨ ॥ इति नन्दीशः ॥

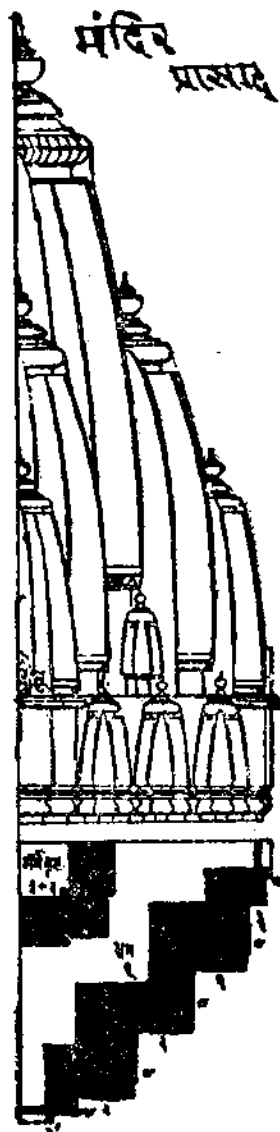

મોઢેરા સૂર્યમંદિર મંડપ દર્શન

કોનાક' સુખ્ય મંદિર મ'હોવર સ્તંભ દર્શન

૬. મન્દર પ્રાસાદ

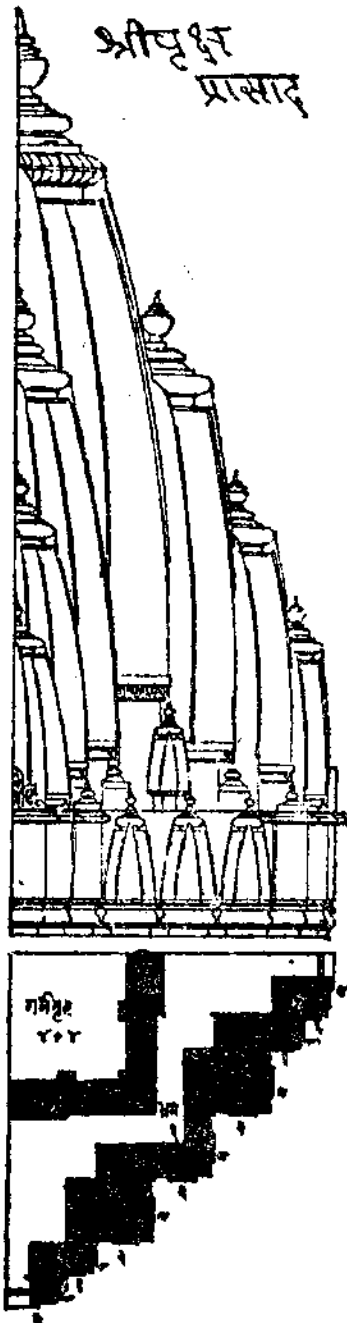
દ્વાદશાંશસ્તુ વિસ્તારો મૂલગર્ભસ્તદર્ધતઃ ।
 માગ માગં તુ કર્તવ્યા દ્વે મિત્તી ચાન્ધકારિકા ॥૨૦॥
 કર્ણપરથ મદ્રાર્ધ કારયેદ્ દ્વિદ્વિમાગતઃ ।
 પ્રથમ સમનિષ્કાસો મદ્રં માગેન નિર્ગતમ્ ॥ ૨૧ ॥
 કર્ણે દ્વે મદ્રકે દ્વે ચ ચૈક પ્રતિરથે તથા ।
 સઘષ્ટા કલશા રેખા રથિકોદ્ગમ ભૂષિતા ॥ ૨૨ ॥

પ્રાસાદની સમયોરસ ભૂમિતા ખાર લાગ કરવા. તેમાં છ ભાગનો ગભારો કરવો, એક એક ભાગ ભિત્તિ અને જામ કરવો, બહાર રેખા, પઢરો અને ભદ્રાર્ધ એ બધા બે બે ભાગના કરવાં, તેનો નિકાળો સમતલ કરવો, તથા ભદ્રનો નિકાળો એક ભાગનો રાખવો, રેખા ઉપર બે શૃંગ ભદ્ર ઉપર બે ઉરુશૃંગ અને પ્રતિરથ ઉપર અઠેક શૃંગ અડાવવું, આમલસાર, કલશ, રેખા, ગવાક્ષ અને દોઢીયા એ બધાં શોભાયમાન કરવાં. મન્દર પ્રાસાદના પચીસ શૃંગો બાંધવા. ૨૦ થી ૨૨.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૨×૪=૮, પઢરે-૮×૧=૮, ભદ્રે-૨×૪=૮+મૂળશિખર-૧=કુલ-૨૫

॥ ૬ ॥ હિત મન્દરઃ ॥

૭. શ્રીવૃક્ષ પ્રાસાદ

ચતુર્દશાંશ વિસ્તારે ગર્ભશ્ચાષ્ટીશ વિસ્તરઃ ।
 માગ માગ ભ્રમો મિત્તિ-ર્વાહ્ય મિત્તિસ્તુ માગિકા ॥ ૨૩ ॥
 કર્ણ શૃંગદ્વયં કુર્યાંચ્છિસ્વરં ચાષ્ટ વિસ્તરમ્ ।
 પ્રથમઃ કર્ણમાનેન તિલકં શૃંગો પરિ ॥ ૨૪ ॥
 નન્દિયાં ચ તિલકં ભદ્રે શૃંગદ્વયં ભવેત્ ।
 શ્રીવૃક્ષસ્તુ સમાખ્યાતઃ કર્તવ્ય સ્તુશ્ચિયપતેઃ ॥ ૨૫ ॥

સમચોરસ પ્રાસાદની ભૂમિના ચૌદ ભાગ કરવાં, તેમાં આઠ ભાગનો ગર્ભગૃહ, અઠેક ભાગની મિત્તિ, અઠેક ભાગનો ભ્રમ એ પ્રમાણે અંદરનું માન કરવું. બહારનું માન મન્દર પ્રાસાદ પ્રમાણે બાણવું, ફેર એટલો જ કે એક ભાગની ભદ્ર નન્દી કરવી, એટલે બે ભાગ કેાણ, બે ભાગ પ્રતિરથ, એક ભાગ નંદી, બે ભાગ ભદ્રાધં કરવું, રેખાએ બે શૃંગ, પ્રતિરથે એક શૃંગ અને તિલક ચઢાવવું, શિખરનો વિસ્તાર આઠ ભાગનો કરવો, નદિ ઉપર એક તિલક કરવું. ભદ્રે ત્રણ ઉત્ક્રશંગ ચઢાવવાં. આ શ્રીવૃક્ષ નામના પ્રાસાદનું સ્વરૂપ છે. શ્રી વિષ્ણુ માટે કરવો, આની ઉપર-૨૬ શૃંગ અને સોલ તિલક યુક્ત કરવો. ૨૩ થી ૨૫.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૨x૪=૮, પ્રતિરથ-૮x૧=૮, ભદ્રે-૧x૪=૪, +મુખ્ય શિખર ૧=કુલ-૧૬
 તિલક સંખ્યા :- નંદીએ ૮, પ્રતિરથે ૮-કુલ-૧૬.

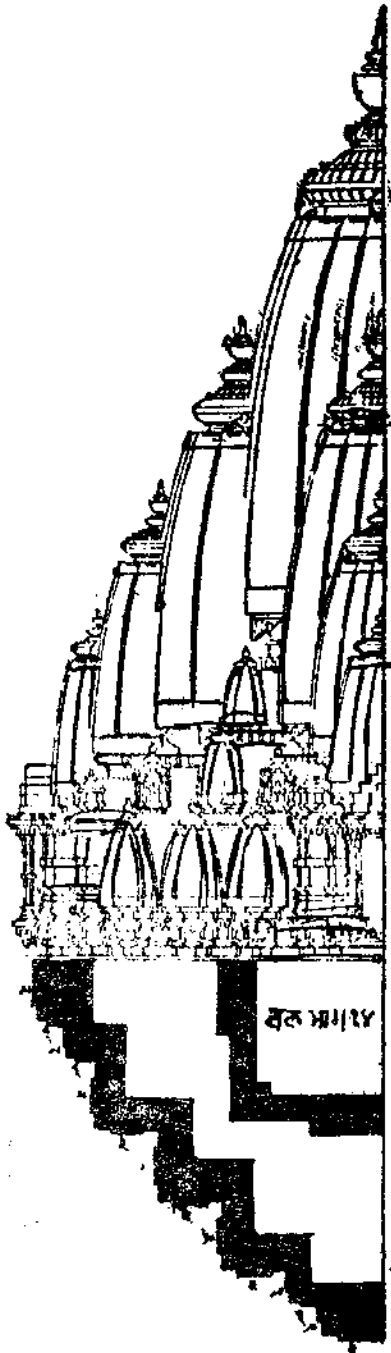
॥ ૭ હિતિ શ્રીવૃક્ષઃ ॥

૮. અમૃતોદ્ભવ પ્રાસાદ

કર્ણે મૃત્તવ્યં કુર્યાત પ્રથમઃ પૂર્વ કલ્પિતઃ ।

અમૃતોદ્ભવ નામોડ સૌ પ્રાસાદ સ્વપૂજિતઃ ॥૨૬॥

પ્રાસાદનું તલમાન અને સ્વરૂપ શ્રીવૃક્ષ પ્રાસાદ પ્રમાણે બાણુવું. ફેર એટલો કે રેખા ઉપર ત્રણ શૃંગ ચઢાવવાં, બાકી પ્રતિરથ ઉપર મુજબ. આ અમૃતોદ્ભવો પ્રાસાદ દેવોથી પૂજિત છે, આની ઉપર તેત્રીશ શૃંગ અને સોલ તિલક બાણુવા રહ.

શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૩x૪=૧૨, પ્રતિરથ-૮x૧=૮, બાકી-૩x૪=૧૨+મુગશિખર ૧+કુલ-૩૩

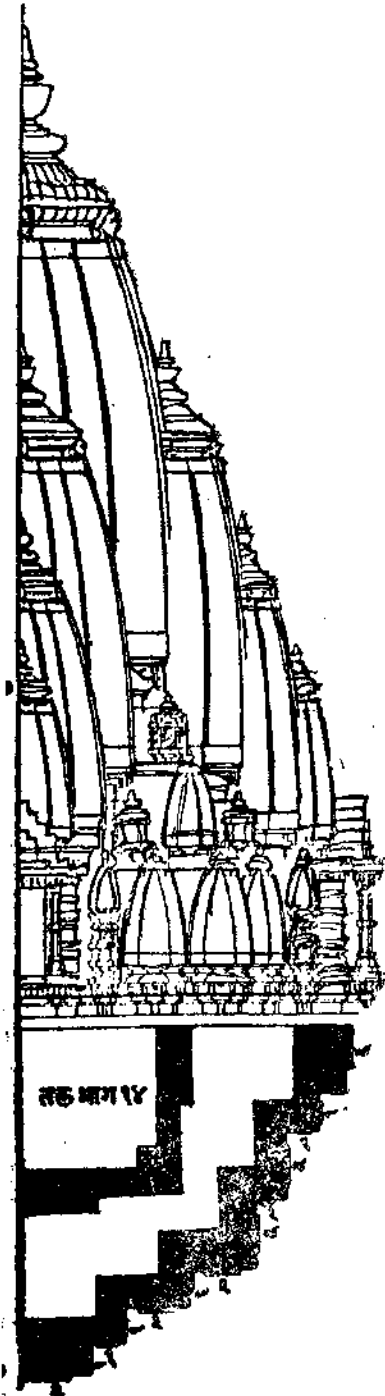
તિલક સંખ્યા:- પ્રતિરથ-૮ નન્દીએ-૮, કુલ ૧૬

॥ હતિ શ્રી અમૃતોદ્ભવ પ્રાસાદઃ ॥

૧. હિમવાન પ્રાસાદ

દ્વે દ્વે શૃંગે પ્રતિરથે ત્વમૃતોદ્ભવ સંસ્થિતૌ ।
હિમવાન દ્વે ઊરઃ શૃંગે પૂજ્યઃ સુરનરોરમૌ ॥૨૭॥

આ પ્રાસાદના તલમાન અને સ્વરૂપ અમૃતોદ્ભવ પ્રમાણે બાંધવું. વિશેષ પ્રતિરથ ઉપર તિલકના બહલે શૃંગ અને બાંધે બે ઉરશૃંગ ચઢાવવાં (અર્થાત્ બાંધે ત્રણ ઉરશૃંગ છે તેમાંથી એક બાંધવું) જેથી આ હિમવાન નામનો પ્રાસાદ થાય સાડત્રીશ શૃંગ અને આઠ તિલક યુક્ત કરવો. આ પ્રાસાદ દેવ, મનુષ્ય અને નાગકુમાર આદિ દેવોથી પૂજિત છે. ૨૭.

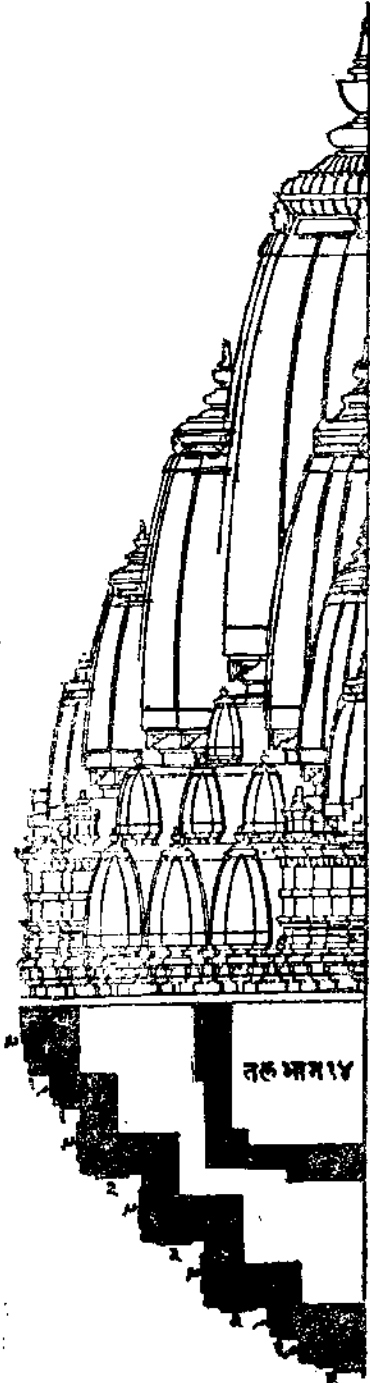
શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૨x૪=૮, પ્રતિરથ-૨x૮=૧૬, બાંધે-૩x૪=૧૨+મૂળશિખર-૧-કુલ-૩૭.
તિલક સંખ્યા:- બાંધે-૪, નન્દિએ ૪=કુલ ૮.

॥ ૧ હિતિ શ્રી હિમવાન ॥

૧૦. હેમકૂટ પ્રાસાદ :-

ઉરુશૃંગ્ગત્રયં ભદ્રે નન્દિકા તિલકાન્વિતા ।
હેમકૂટસ્તદા નામ પ્રકર્તવ્ય ત્રિ મૂર્તિકે ॥ ૨૮ ॥

આ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ હિમવાન પ્રાસાદની માફક બાણુવું, વિશેષ ફેર એટલો કે- ભદ્રની ઉપર ત્રણ ઉરુશૃંગ ચઢાવવાં અને નંદિ ઉપર બીજી તિલક કરવું, આ હેમકૂટ પ્રાસાદ પ્રદક્ષા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણ મૂર્તિ માટે શ્રેષ્ઠ છે, આ પ્રાસાદ ઉપર એકતાલીશ શૃંગ અને સોલ તિલક છે. ૨૮.

શૃંગ સંખ્યા:- રેખા-૩×૪-૧૨, પદ્મ-૨×૮=૧૬, ભદ્ર-૩×૪=૧૨×મૂળશિખર-૧=કુલ-૪૧
તિલક સંખ્યા :- ભદ્રે ૮, નન્દિએ ૮=૧૬

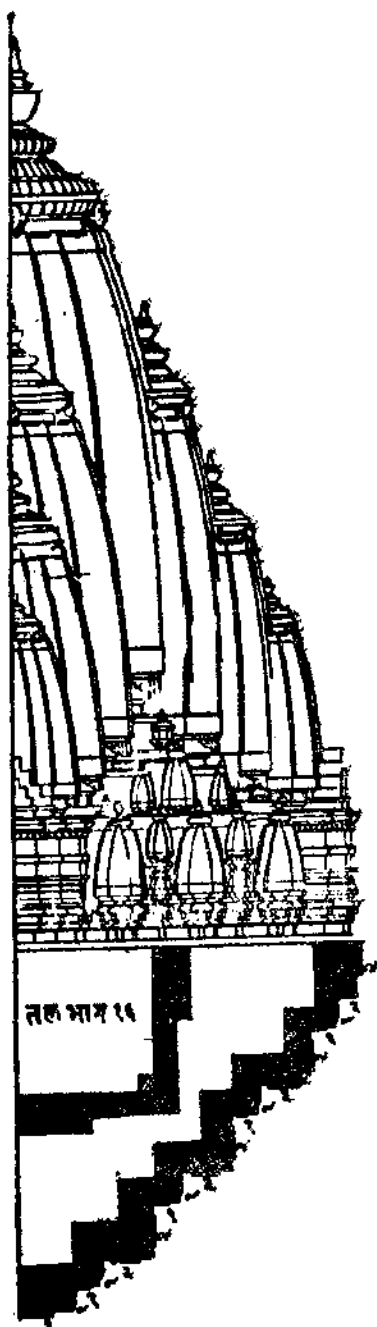
॥ ૧૦ રૂતિશ્રી હેમકૂટ ॥

૧૧. કૈલાસ પ્રાસાદ :-

નન્દિકાગ્રાન્તતઃ શૃંગે રેખાશ્ચ તિલકોત્તમાઃ ।

કૈલાસશ્ચ તદા નામૈશ્વર્યસ્ય સદા પ્રિયઃ ॥ ૨૯ ॥

આ પ્રાસાદ માન અને સ્વરૂપ હેમકૂટ પ્રાસાદ માફક બાણવું. વિશેષ ફેર એટલો કે નંદિ ઉપર એક એક તિલક બોણું કરી અને શૃંગ ચઢાવવું અને રેખા ઉપર ત્રણ શૃંગમાંથી એક બોણું કરી તિલક ચઢાવવું. આવો કૈલાસ નામનો પ્રાસાદ ઇશ્વરને હંમેશા પ્રિય છે, આની ઉપર પિસ્તાલીશ શૃંગો અને આઠ તિલક છે. ૨૯

શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૨x૪=૮, પદ્મ-૨x૮=૧૬, ભદ્ર-૩x૪=૧૨, નંદિએ-૮x૧=૮, +મૂળ શિખર-૧=કુલ ૪૫ તિલક સંખ્યા :-નંદિએ-૮,

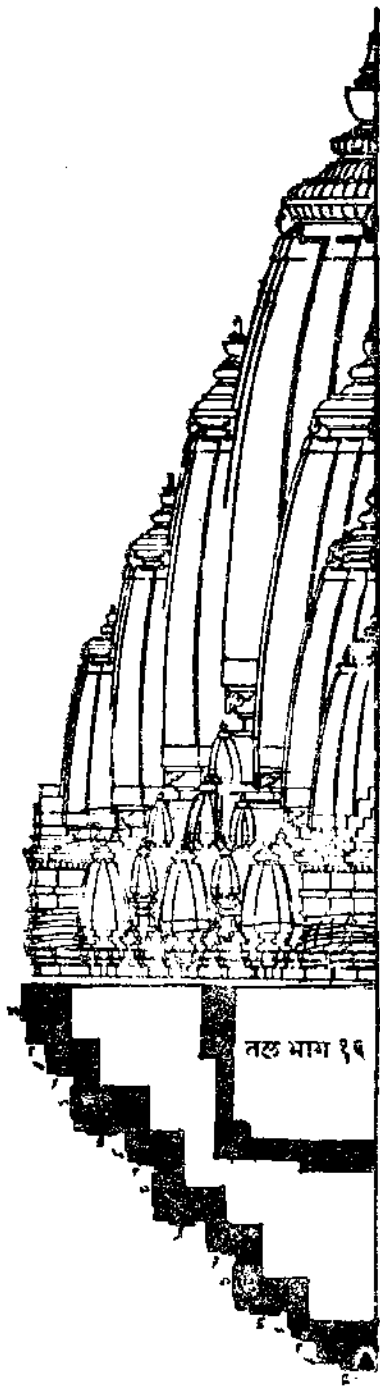
॥ ૧૧ કૃતિ શ્રી કૈલાસઃ ॥

૧૨. પૃથ્વીજય પ્રાસાદ :-

રેસોધ્વે તિલકં ત્યક્ત્વા શૃંગ તત્રૈવ કારયેત્ ।

પૃથ્વીજય સ્તદાનામ કર્તવ્યઃ સર્વદેવતે ॥ ૩૦ ॥

આ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ કેલાસ પ્રાસાદની માફક જાણવું, ફેર એટલો કે-રેખાએ તિલક હીન કરી શૃંગ ચડાવવું એટલે ત્રણ શૃંગ રેખા ઉપર થયા, આ પૃથ્વીજય નામનો પ્રાસાદ બધા દેવોને માટે કરવો, આ પ્રાસાદ ઉપર ઓગણપચાસ શૃંગ અને આઠ તિલક છે. ૩૦

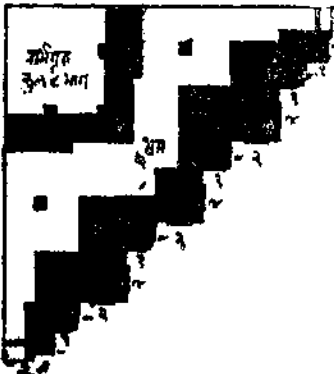

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૩×૪=૧૨, પદરે-૨×૮=૧૬, ભદ્રે-૩×૪=૧૨, નંદિએ-૧×૮=૮,
+મૂળ શિખર-૧=કુલ ૪૯

તિલક સંખ્યા:- નંદિએ ૮

॥ ૧૨ इति श्री पृथ्वीजयः ॥

૧૩. ઇન્દ્રનીલ પ્રાસાદ :-

પોડશાંશકવિસ્તારે દ્વિભાગઃ કર્ણ વિસ્તરઃ ।

નન્દિકા ચૈક ભાગેન દ્વયંશઃ પ્રતિરથ સ્તથા ॥ ૩૧ ॥

પુનર્નન્દી મવેદ્ ભાગં મદ્રં વેદાંશવિસ્તરમ્ ।

સમસ્ત સમનિષ્કાસં મદ્રે ભાગો વિનિર્ગમઃ ॥ ૩૨ ॥

ઇન્દ્રનીલ પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના સોલ ભાગ કરવા તેમાં બે ભાગની રેખા, એક ભાગ નંદિ, બે ભાગ પ્રતિરથ, બીજી નંદી એક ભાગ અને ભદ્રાર્ધ બે ભાગ કરવું, બધા અંગો સમદલ કરવાં, ભદ્રનો નિકાળો એક ભાગ કરવો, ૩૧-૩૨.

ચતુષ્ઠયંશકો ગર્ભો વિષ્ટિતોમિતિ ભાગતઃ ।

બાહ્યમિતિ મવેદ્ ભાગા દ્વિભાગા ચ અમન્તિકા ॥ ૩૩ ॥

કર્ણે ગૃજ્ઞદ્વયં કાર્યં શિખરં સૂર્યવિસ્તરમ્ ।

નન્દિકાયાં તુ તિલકં પ્રત્યક્ષં યદિ ભાગિકમ્ ॥ ૩૪ ॥

ગૃજ્ઞ દ્વયં પ્રતિરથે ઊરઃશ્રૃજ્ઞ પદશકમ્ ।

ગૃજ્ઞ દ્વયં નન્દિકાયાં-સુરઃગૃજ્ઞ યુગાંશકમ્ ॥ ૩૫ ॥

દ્વિભાગં મદ્રગૃજ્ઞ તુ ગૃજ્ઞદ્વે ચૈવ નિર્ગમઃ ।

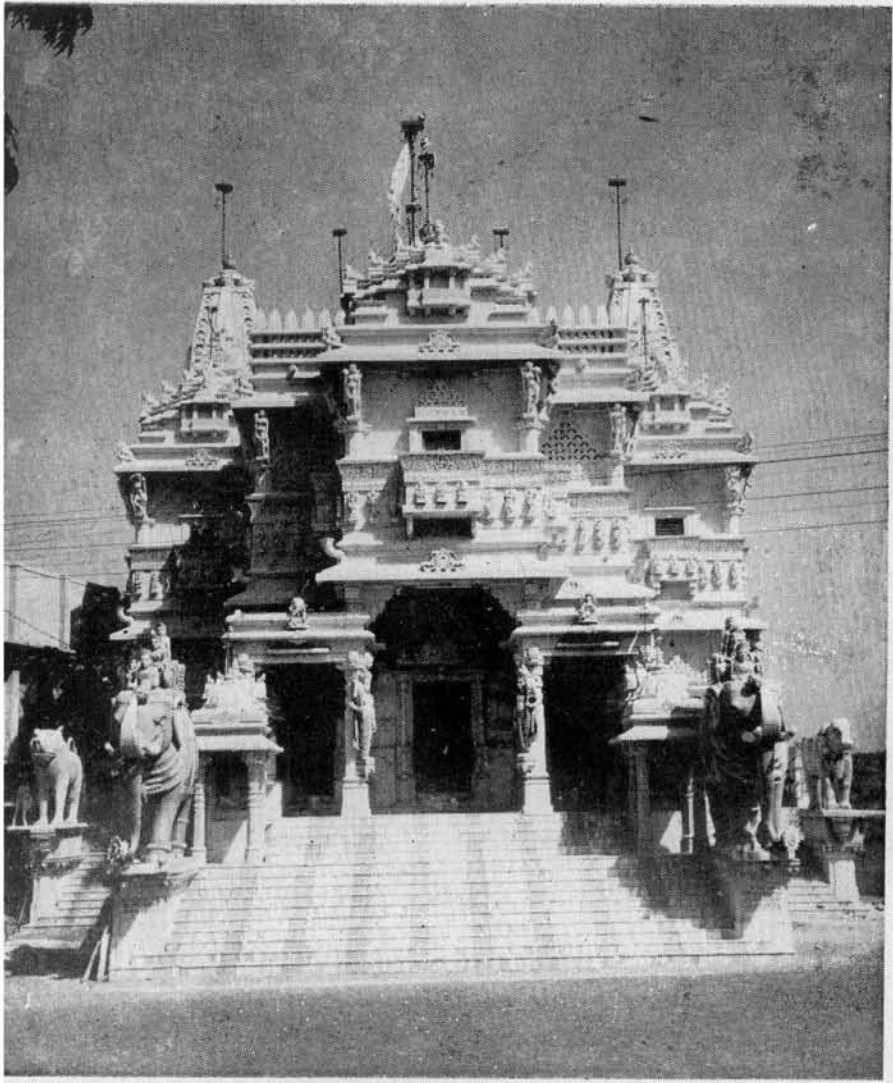
કર્ણે પ્રતિરથે ચૈવ હ્રુદકાન્તર ભૂષિતમ્ ॥ ૩૬ ॥

ઇન્દ્રનીલ સ્તદાનામ ઇન્દ્રાદિ સુરપૂજિતઃ ।

વલ્લભઃ સર્વદેવાનાં શિવસ્યાપિ વિશેષતઃ ॥ ૩૭ ॥

સમચોરસ ચોસઠ ભાગ કરવા ગર્ભગૃહસિત્તિ એક ભાગ, અમ બે ભાગ, બહારની ભિત્તિ એક ભાગ રાખવી. રેખા ઉપર બે શૃંગ શિખરનો વિસ્તાર બાર ભાગનો કરવો, નંદિએ અડેક તિલક, રેખાની બંને બાજુ બે ભાગ વિસ્તારના પ્રત્યાંગ, પ્રતિરથે બે બે શૃંગ, પહેલું ઉર્શૃંગ વિસ્તારમાં છ ભાગ, નંદિની ઉપર એક એક શૃંગ મૂકવું, બીજું ઉર્શૃંગ વિસ્તાર બાર ભાગ ત્રીજું ઉર્શૃંગ વિસ્તારમાં બે ભાગનું

કરવું, રેખા અને પ્રતિરથ ઉદકાન્તરવાળા કરવાં ઉર્શૃંગનો નિર્ગમ વિસ્તારથી અર્ધામાને રાખવો આ પ્રાસાદ ઇન્દ્રનીલ ઇન્દ્ર આદિ દેવોથી પૂજિત હોવાથી ઇન્દ્રનીલ નામ પર્યુ છે, તે સર્વ દેવોને પ્રિય છે, તેમાં વિશેષ મહાદેવને પ્રિય છે, આ પ્રાસાદ ઉપર ત્રેપન શૃંગ આઠ તિલક છે. ૩૩ થી ૩૭.

શ્રી કેસરિયાજી સન્મુખ દર્શન. કેસરિયાજી નગર-પાલીતાણા.
ઝેન, સી. સોમપુરા.

શ્રી સૂર્યમંદિર મોઢેરાની ઇન્દ્રમૂર્તિ

શૃંગ સંખ્યા:- રેખા-૨x૪=૮, પદરે-૨x૮=૧૬, ભદ્રનંદિ-૧x૮=૮, ભદ્રે-૩x૪=૧૨,
પ્રત્યાંગ-૧x૮=૮+મૂળશિખર-૧=કુલ-૫૩.

તિલક સંખ્યા :- કોણીએ-૮.

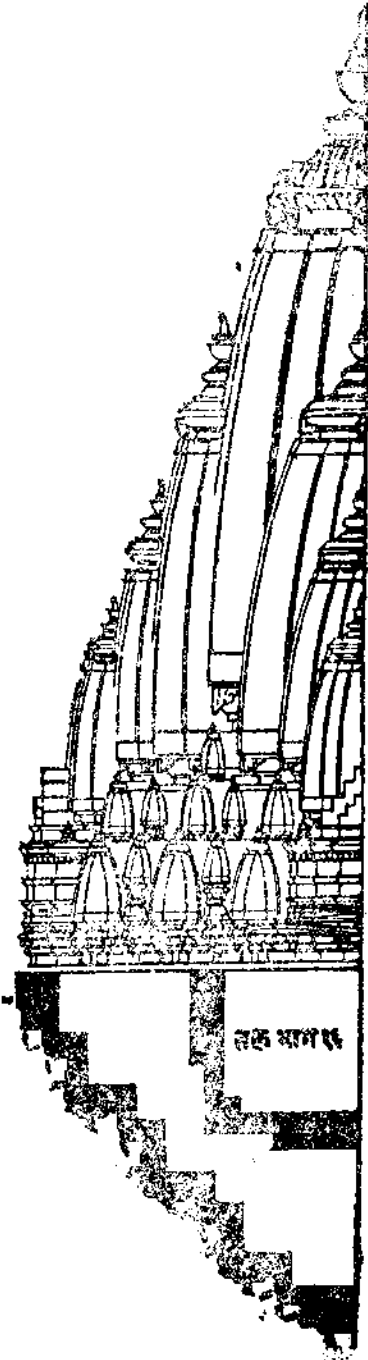
॥ ૧૩૩ ॥

૧૪. મહાનીલ પ્રાસાદ :-

કર્ણે નન્દી તથા શૃંગ રેખાધર્વે લતિકાં તથા ।

મહાનીલ સ્તદા નામ કર્તવ્યઃ સર્વ દેવતે ॥ ૩૮ ॥

મહાનીલ પ્રાસાદનું માન સ્વરૂપ, ઇન્દ્રનીલ પ્રાસાદ પ્રમાણે બાણવું ફેર એટલે. કે-રેખાની નંદિ ઉપર તિલકના બહલે શૃંગ ચઢાવવું. અને રેખાએ શૃંગ હીન કરી તિલક ચઢાવવું. આવેા મહાનીલ પ્રાસાદ સર્વ દેવો માટે કરવો. ૩૮.

શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૩x૪=૧૨, પદરે-૨x૮=૧૬,
નંદિ ૨x૮=૧૬, ભદ્રે-૩x૪=૧૨+મૂળશિખર-૧=૫૭

તિલક સંખ્યા :- રેખા-૪,

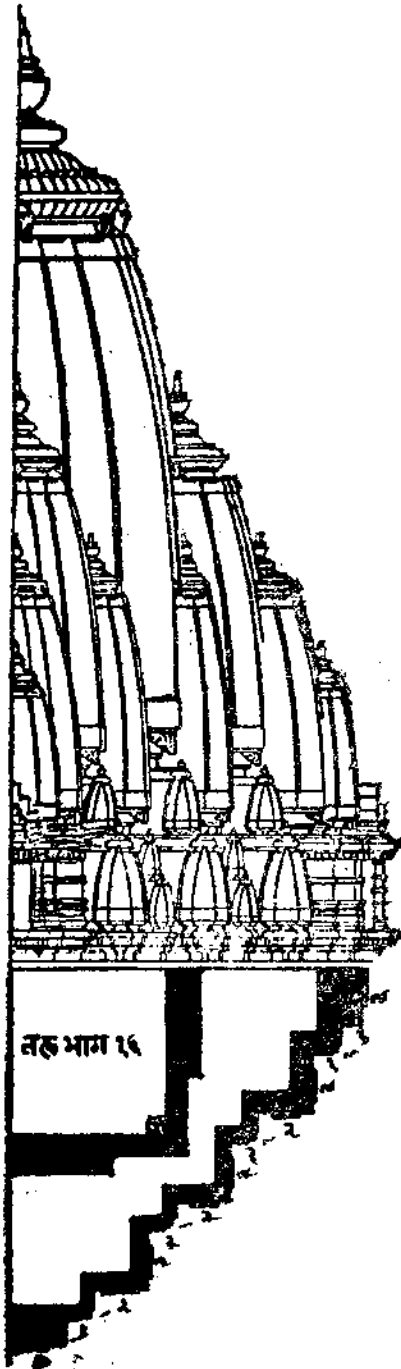
॥ ૧૪૪ ॥

૧૫. ભૂધર પ્રાસાદ :-

કાર્યં શૃંગ્ણં ચ તિલકં રેખામધ્યે પ્રશસ્યતે ।

ભૂદાસ્ય સમાખ્યાતઃ પ્રાસાદો દેવતાલયઃ ॥ ૩૯ ॥

આ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ મહાનીલ
પ્રાસાદ માફક જાણવું. ફેર એટલો કે—રેખાએ
શૃંગ અડાવવું. જે ભૂધર નામનો પ્રાસાદ દેવાના
સ્થાનરૂપ છે. ૩૯.

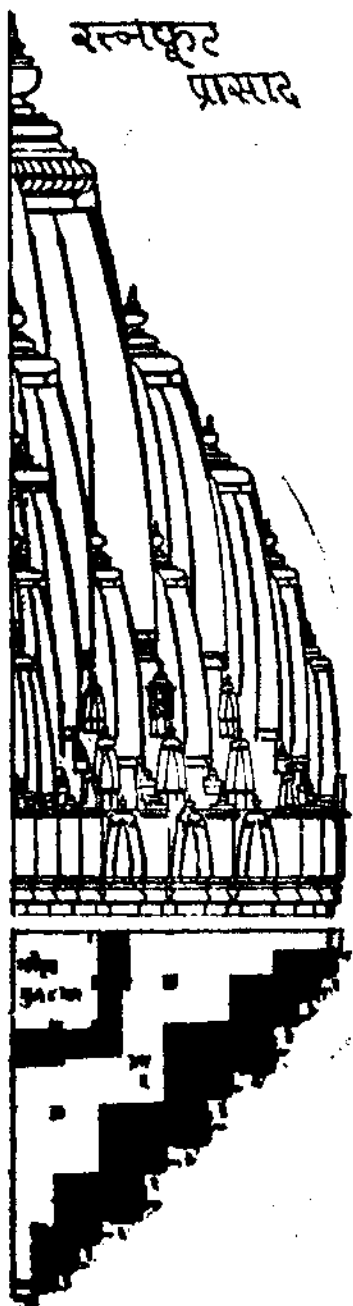
તરુભાગ ૧૬

શૃંગ સંખ્યા:- રેખા-૨x૪=૮, પદ્મ-૨x૮=૧૬, નંદિએ-૨x૮=૧૬, પ્રત્યાગ-૧x૮=૮,
ભદ્રે-૩x૪=૧૨, +મૂળ શિખર-૧=કુલ ૬૧.

તિલક સંખ્યા :- રેખાએ-૪.

॥ ૧૫ કૃતિશ્રી ભૂધર ॥

૧૬. રત્નકૂટ પ્રાસાદ :-

મુધસ્ય યથા પ્રોક્તં દ્વિ ભાગં વર્ધયેત પુનઃ ।
પૂર્વવદ્ દલ સંખ્યાયાં મદ્ર પાર્શ્વે દ્વિ નન્દિકે ॥૪૦॥
દ્વિ ભાગ બાહ્યભિત્તિશ્ચ શેષં પૂર્વ પ્રકલ્પિતમ્ ।
તલચ્છન્દ મિતિ રૂપાત-મૂર્ધ્વ માનમતઃ શૃણુ ॥૪૧॥

આ રત્નકૂટ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ બુધર પ્રાસાદની માફક બાહ્યવું વિશેષ એ કે તલમાનમાં બે ભાગ વધારવાં, અર્થાત્ અઢાર ભાગ કરવાં, અને બાદની બાંને બાબુ નંદિ વધારવી, તથા બઢારની મિતિ બે ભાગ કરવી. બાકી બુધર પ્રાસાદ પ્રમાણે બાહ્યવું.

કર્ણે દ્વિ શૃંગ તિલકં શિશ્વરં સ્વયંવિસ્તરમ્ ।
તિલકે દ્વે નન્દિકાયાં પ્રત્યક્ષ તુ દ્વિ માગિકમ્ ॥૪૨॥
શૃંગ ત્રયં પ્રતિરથે ષઢભાગા ચોરુમક્ષરી ।
તિલકે દ્વે પુનર્નન્દ્યામુરઃ શૃંગ યુગાંશકમ્ ॥૪૩॥
નન્દ્યાં ચ શૃંગતિલકે ત્રિભાગા ચોરુમક્ષરી ।
દ્વિ ભાગં મદ્રશૃંગ ચ અર્ધે ચાર્ધે ચ નિર્ગમઃ ॥૪૪॥
રત્નકૂટ સ્તદાનામ શિવલિંગુષુ કામદઃ ।
પ્રશસ્ત સર્વદેવેષુ રાજ્ઞાં તુ જય કારણમ્ ॥૪૫॥

રેખા ઉપર બે શૃંગ અને એક તિલક ચઢાવવું, શિશ્વરનો વિસ્તાર બાર ભાગનો કરવોઃ કષ્ટનંદિએ બે તિલક મૂકવા. બે ભાગ વિસ્તારવાળા પ્રત્યંજ, પ્રતિરથ ઉપર ત્રણશૃંગ અને નંદિ ઉપર બે તિલક કરવા, બાદ નંદિ ઉપર એક શૃંગ અને એક તિલક કરવાં, બાદ ઉપર ચાર ઉર્શૃંગ, તેમાં પહેલું ઉર્શૃંગ છ ભાગવું, બીજું ચાર ભાગવું, ત્રીજું ત્રણ ભાગ અને ચોથું બે ભાગવું કરવું, એ ઉર્શૃંગોનો નીકળો

વિસ્તારથી અધો ભાગે કરવો, આ પ્રાસાદની ઉપર ૬૫ શૃંગ તથા ૪૪ તિલક મુજા સ્વરૂપવાળો. રત્નકૂટ પ્રાસાદ શિવલિંગને માટે બનાવે તો ઇત્રિછત ફલ આપનારો છે, અધાં દેવો માટે બનાવે તો પ્રથંસનીય છે, અને રાજાઓને વિજય કરવાવાળો છે. ૪૨ શ્રી ૪૫

શૃંગ સંખ્યા : રેખા-૨×૪=૮, પ્રત્યાંગ-૧×૮=૮, પદરે ૩×૮=૨૪, ભદ્ર નંદિએ ૧×૮=૮
ભદ્ર-૪×૪=૧૬+મૂળ શિખર ૧—કુલ ૬૫.

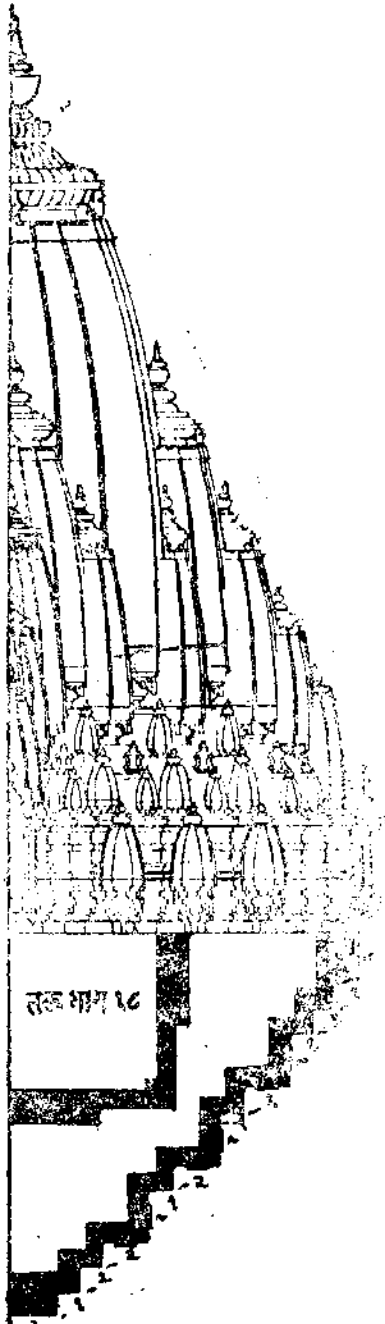
તિલક સંખ્યા : રેખાએ-૪, ગણનંદી-૧૬, પ્રતિરથ નંદિ-૧૬, ભદ્રનંદિ-૮=કુલ ૪૪ તિલક
॥ ૧૬ હિતિશ્રી રત્નકૂટ : ॥

૧૭. વૈદ્ય પ્રાસાદ :-

શૃંગ તૃતીયં રેસોર્ધ્વે કર્તવ્યં સર્વશોભનમ્ ।

વૈદ્યશ્ચ તદાનામ કર્તવ્યઃ સર્વદૈવતે ॥૪૬॥

વૈદ્ય પ્રાસાદત્ત માન અને સ્વરૂપ રત્નકૂટ
પ્રાસાદ માફક બાણવું ફેર એટલો કે-રેખા
ઉપર તિલક કાઢી નાખીને ત્રીજી શૃંગ ચઢાવવું,
તે બધા શોભાયમાન કરવાં-તે સર્વ દેવો માટે
કરવો શુભ છે. ૪૬.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૩×૪=૧૨, પ્રત્યાંગ-૧×૮=૮
પ્રતિરથ-૩×૮=૨૪, ભદ્રનંદિ-૧×૮=૮, ભદ્ર-૪×૪,
૧૬+મૂળશિખર-૧=કુલ ૬૮.

તિલક સંખ્યા :- કણ નંદિએ-૧૬, પ્રતિરથ નંદિએ-૧૬
ભદ્રનંદિએ-૮, એવાં કુલ-૪૦.

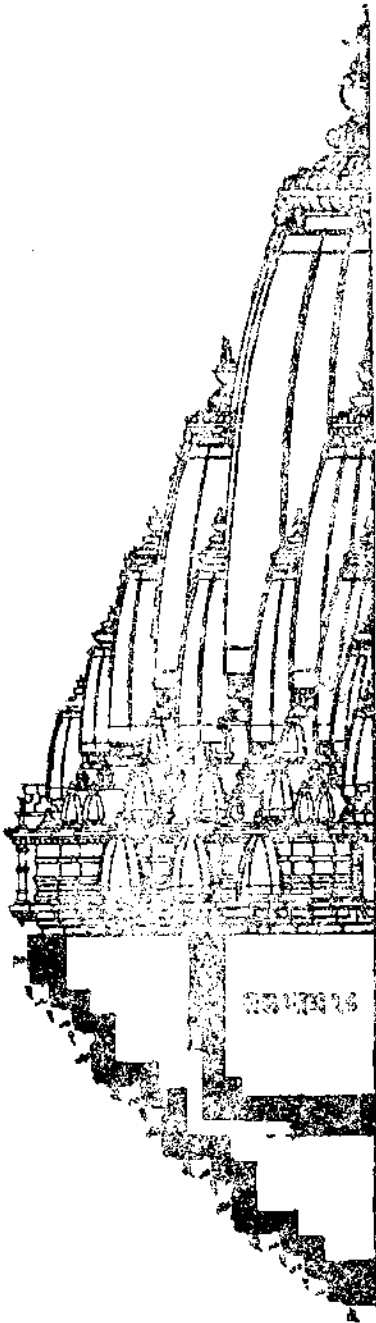
॥ ૧૭ હિતિશ્રી વૈદ્ય ॥

૧૮. પદ્મરાગ પ્રાસાદ :-

તથૈવ તિલકં નન્ધ્યા ગૃજ્જયુગ્મં તુ સંસ્થિતમ્ ।

પદ્મરાગ સ્તદા નામ સર્વદેવસુખાવહ ॥ ૪૭ ॥

પદ્મરાગ પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ વૈદ્ય
પ્રાસાદ માફક જાણવું, ફેર એટલો કે-રેખા ઉપરથી
ત્રીજી શૃંગ હીન કરી તિલક કરવું, અને ભદ્ર નંદિએ
જે શૃંગ ચઢાવવાં. આવેા પદ્મરાગ નામનો પ્રાસાદ
સર્વ દેવોને સુખકારક છે. ૪૭.

શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૨x૪-૮, પ્રત્યંગ-૧x૮-૮, પ્રતિરથ-૩x૮-૨૪, ભદ્રનંદિ-૨x૮=૧૬

ભદ્ર-૪x૪=૧૬+મૂળશિખર-૧=કુલ-૭૩.

તિલક સંખ્યા:- રેખા-૪, કષ્ટનંદિ-૧૬, પ્રતિરથ નંદિ-૧૬=કુલ ૩૬.

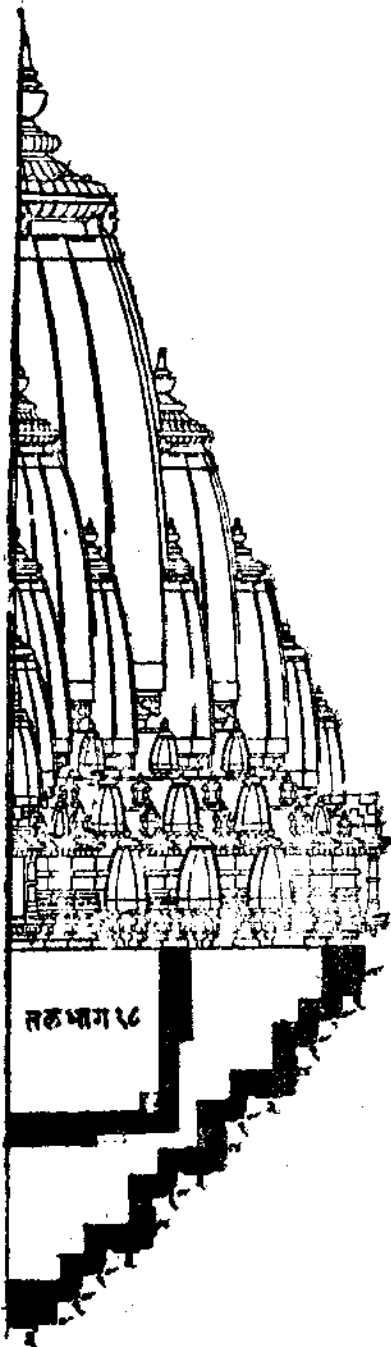
॥ ૧૮ કૃતિશ્રી પદ્મરાગઃ ॥

૧૯. વજ્રક પ્રાસાદ :-

રેલોર્ધ્વે ચ તતઃ શૃંગ્લ કર્તવ્યં સર્વશોભનમ્ ।

વજ્રકથેતિ નામાસૌ શક્રાદિસુર વલ્લભ ॥ ૪૮ ॥

આ વજ્રક પ્રાસાદનું માન અને સ્વરૂપ પદ્મરાગ પ્રાસાદની માફક બાણુવું, ફેર એટલો કે-૨ખાએ તિલક હીન કરી શૃંગ ચઢાવવું, બધું શોભાયમાન કરવું. આ પ્રાસાદ ઇદ્રાદિ દેવોને પ્રિય છે. ૪૮.

શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૩×૪=૧૨, પ્રત્યંગ ૧×૮-૮, પ્રતિરથ-૩×૮-૨૪, ભદ્રનંદિ-૨×૮-૧૬
ભદ્રે-૪×૪-૧૬+મૂળશિખર-૧ કુલ ૭૭.

તિલક સંખ્યા :- રેખા-૧૬, પ્રતિરથ-૧૬=૩૨

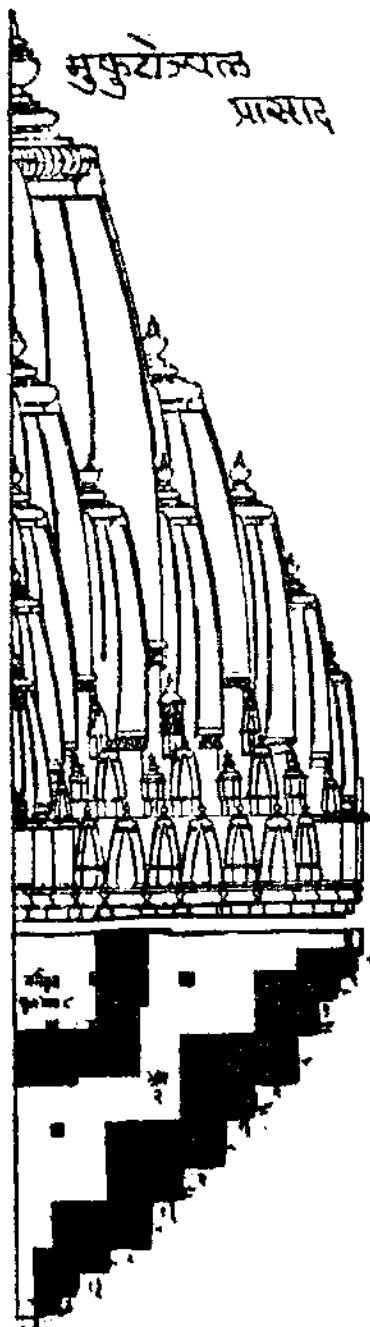
॥ ૧૯ इति वज्रकः॥

૨૦. મુકુટોજ્જવલ પ્રાસાદઃ—

મક્તે વિશતિધા ક્ષેત્રે દ્વિ ભાગઃ કર્ણવિસ્તરઃ ।
 સાર્ધભાગં મવેન્નન્દી કર્ણવત્પ્રસ્થસ્તથા ॥ ૪૯ ॥
 પુનર્નન્દી સાર્ધભાગા ભાગા વૈ મદ્રનન્દિકા ।
 વેદાંશો મદ્રવિસ્તાર એક ભાગસ્તુ નિર્ગમઃ ॥ ૫૦ ॥
 દ્વિભાગા બાહ્યમિતિશ્ચ દ્વિભાગા ચ ભ્રમન્તિકા ।
 તત્સમા મધ્યમિત્તિશ્ચ ગર્ભોઽષ્ટાંશૈઃ પ્રકલ્પિતા ॥ ૫૧ ॥
 કર્ણે દ્વિ શૃંગ તિલકં રેખાદ્વિ સપ્તવિસ્તરા ।
 નન્દ્યાશૃંગ ચ તિલકં પ્રત્યક્ષ તુ તદ્દર્શ્વતઃ ॥ ૫૨ ॥
 શૃંગત્રયં પ્રતિકર્ણે સપ્તાંશા ચોરુ મંજરી ।
 નન્દ્યાં શૃંગ ચ તિલક મુરુશૃંગ ષડંશકમ્ ॥ ૫૩ ॥
 મદ્ર નન્દ્યાં તથા શૃંગ મિષુભાગોરુમન્જરી ।
 મદ્રશૃંગં દ્વિભાગં સ મુકુટોજ્જવલ ઉચતે ॥ ૫૪ ॥

મુકુટોજ્જવલ પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના વીશ ભાગ કરવા. તેમાં બે ભાગની રેખા, દોઢ ભાગની નંદિ, બે ભાગનો પ્રતિરથ, દોઢ ભાગની નંદી, એક ભાગ ભદ્રનંદિ, ચાર ભાગનો ભદ્રનો વિસ્તાર કરવો, અને નીકાળો એક ભાગ કરવો, બે ભાગની બહારની મિતિ, બે ભાગ ભ્રમ, બે ભાગ ગર્ભગૃહ મિતિ અને આઠ ભાગનો ગર્ભગૃહ કરવો, રેખાનો વિસ્તાર ચોદભાગનો કરવો, રેખા ઉપર બે શૃંગ અને એક તિલક, નંદિ ઉપર એક શૃંગ, અને એક તિલક, તેની ઉપર પ્રત્યંગ, પ્રતિરથ ઉપર ત્રણ શૃંગ, નંદિએ એક શૃંગ અને એક તિલક, ભદ્રનંદિએ એક શૃંગ અને ભદ્રે ચાર શૃંગ ચઢાવવા, પહેલું ઉરશૃંગ સાત ભાગનું બીજું છ ભાગનું, ત્રીજું પાંચ ભાગનું અને ચોથું

ઉરશૃંગ બે ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે મુકુટોજ્જવલ પ્રાસાદ બાંધવો. ૪૯ થી ૫૪.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૨×૪=૮, પ્રત્યંગ-૧×૮=૮, નંદિ-૧×૮=૮, પ્રતિરથ-૩×૮=૨૪,
નંદિ-૧×૮=૮, ભદ્રનંદિ-૧×૮=૮, ભદ્ર-૪×૪=૧૬+મૂળ શિખર-૧=૮૧.

તિલક સંખ્યા :- રેખા-૪, કર્ણનંદિ-૮, ખીજ નંદિ-૮, = કુલ ૨૦.

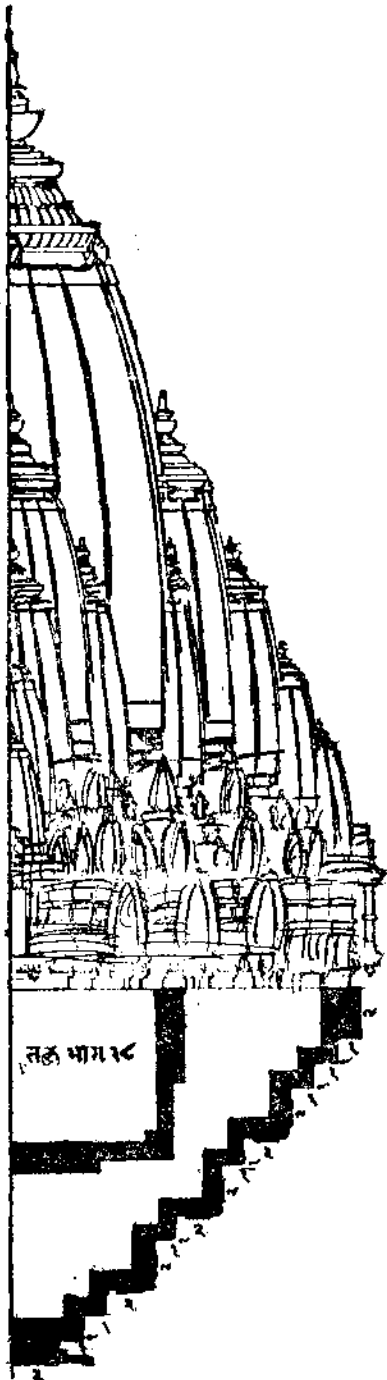
॥ ૨૦ ॥ ઇતિ શ્રી મુકુટોજવલ ॥

૨૧. ઐરાવત પ્રાસાદ :-

રેત્વોર્ધે ચ તતઃ શઙ્ગ કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ।

ઐરાવત સ્તદા નામ શ્લોકાદિ સુરવલ્લભઃ ॥ ૫૫ ॥

આ ઐરાવત પ્રાસાદ તલમાન અને લક્ષણ મુકુટોજવલપ્રાસાદ પ્રમાણે બાણવાં, ફેર એટલો કે રેખા ઉપર તિલક હીન કરી શૃંગ ચઢાવવું, આ સર્વ કામને આપનારું છે, આ ઐરાવત પ્રાસાદ ઇશ્વાર દેવોને પ્રિય છે. ૫૫.

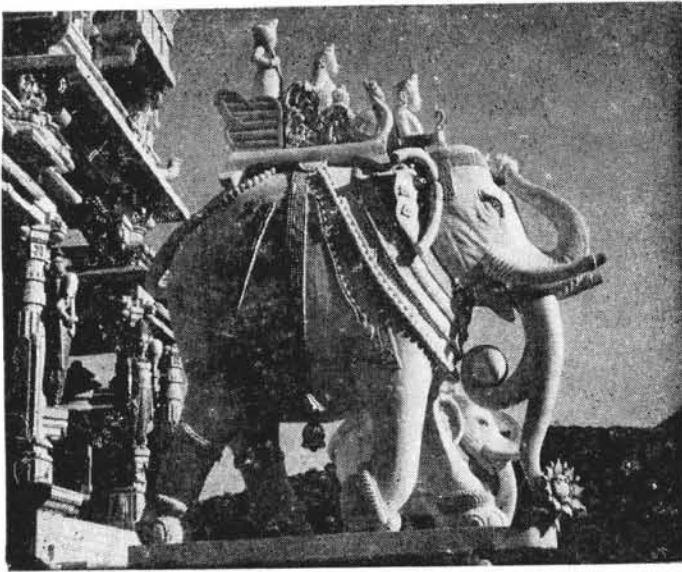
શૃંગ સંખ્યા- રેખા-૩×૪=૧૨, નંદિ-૧×૮=૮,
પ્રત્યંગ-૧×૮=૮, પ્રતિરથ-૩×૮=૨૪, નંદિ-
૧×૮=૮, ભદ્રનંદિ-૧×૮=૮, ભદ્ર-૪×૪=૧૬,
+મૂળશિખર-૧ કુલ-૮૫.

તિલક સંખ્યા :- કર્ણનંદિ-૮, પ્રતિનંદિ-૮=૧૬.

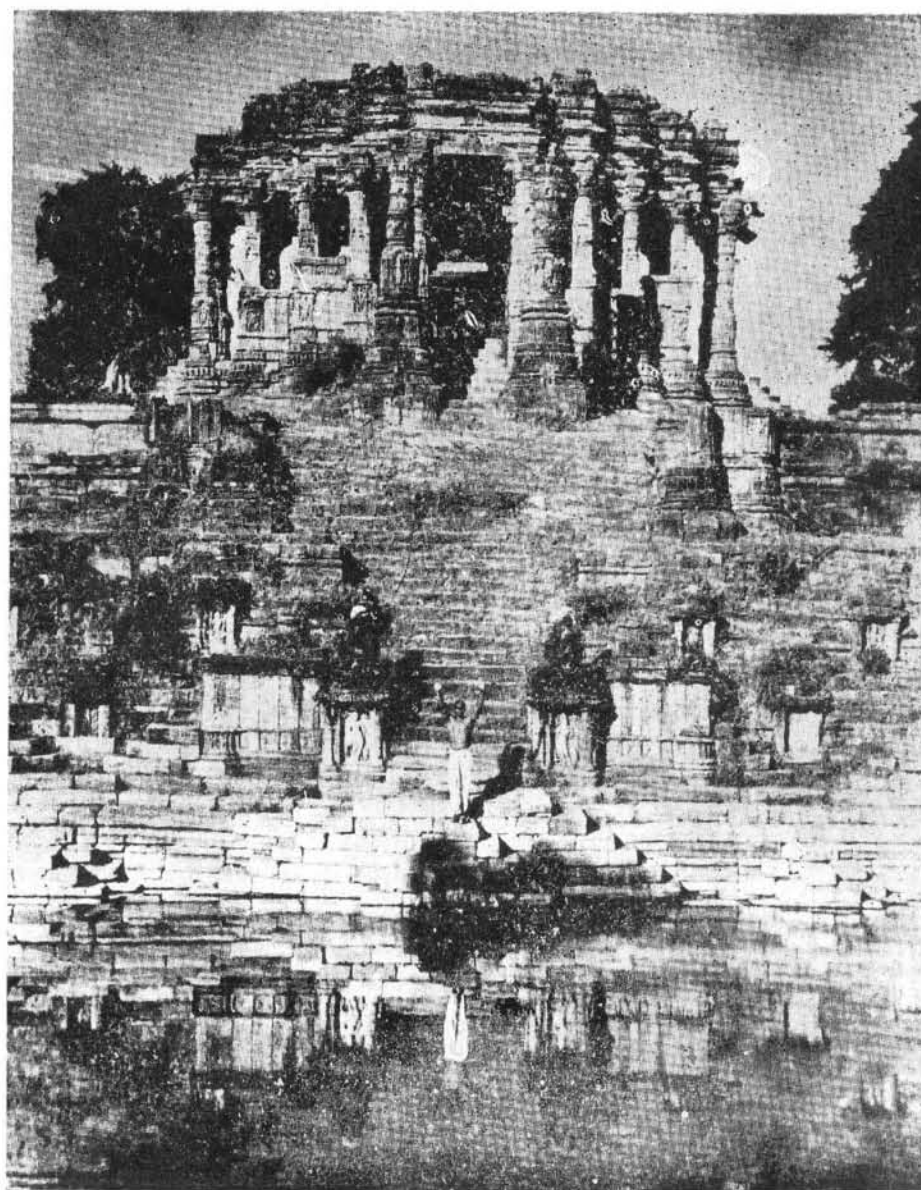
॥ ૨૧ ॥ ઇતિ ઐરાવત ॥

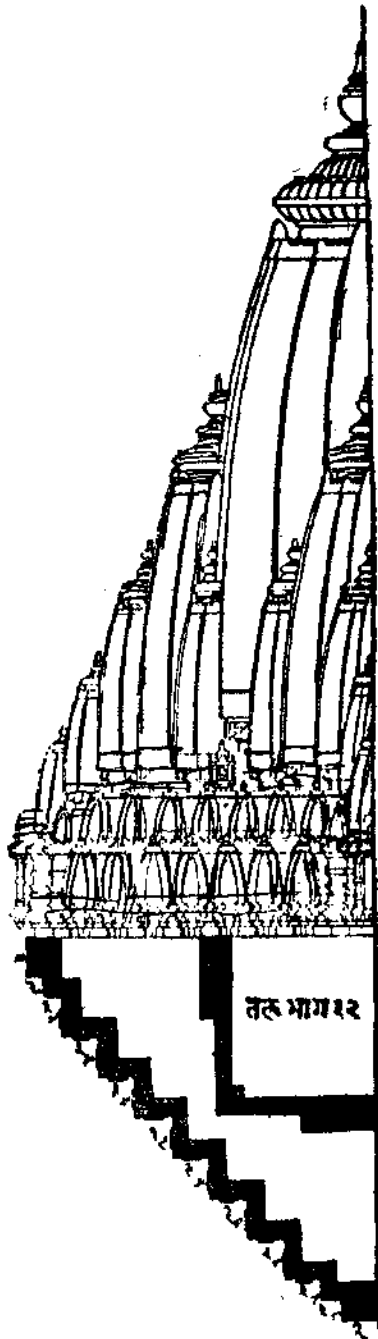
કેસરિયાજી સન્મુખ દર્શન કેસરિયાજીનગર પાલીતાણા. [એન. સી. સોમપુરા]

કેસરિયાજી હસ્તિ દર્શન. કેસરિયાજી નગર-પાલીતાણા [એન. સી. સોમપુરા]

सूर्यमंदिर मोढरा

૨૨. રાજહંસ પ્રાસાદ :-

તથૈવ તિલકં કુર્યાદ્ મદ્રકર્ણે તુ ગૃહ્ણકમ્ ।

રાજહંસઃ સમાખ્યાતઃ કર્તવ્યો બ્રહ્મમન્દિરે ॥૫૬॥

રાજહંસ પ્રાસાદનું માન અને લક્ષણ ઐરાવત પ્રાસાદ માફક જાણવું, ફેર એટલો જ કે-રેખા ઉપર ત્રીજા શૃંગના બદલે તિલક કરવું એટલે જો શૃંગ અને એક તિલક, અને ભદ્રની નંદિએ એક શૃંગ વધારવું. આ પ્રમાણે રાજહંસ પ્રાસાદના લક્ષણ જાણવા. આ પ્રાસાદ પ્રદાના મંદિરે કરવેા. ૫૬.

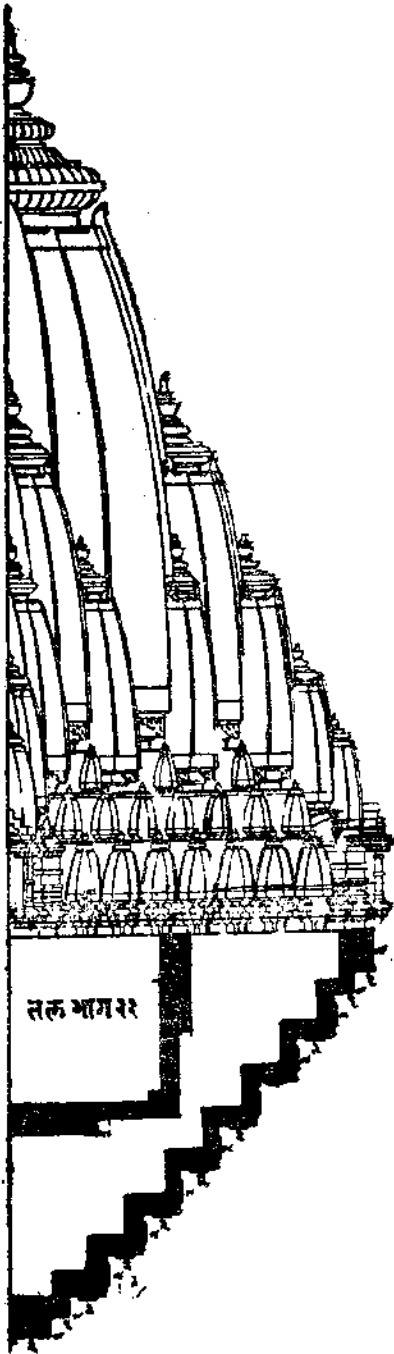
શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૨×૪=૮, પ્રત્યંગ-૧×૮=૮, કણ્ઠનંદિએ-૧×૮=૮, પદરે-૩×૮=૨૪, પ્રતિનંદિએ-૧×૮=૮, ભદ્રનંદિએ-૨×૮=૧૬ ભદ્ર-૧૬, અને મૂળશિખર-૧ કુલ ૮૯. તિલક સંખ્યા:-રેખા-૪, નંદિ-૮, પ્રતિનંદિ-૮, એવં કુલ ૨૦ તિલક.

૨૩. પશ્ચિરાજ પ્રાસાદ.

રેલોર્ધ્વે ચ તતગૃહ્ણં કર્તવ્યં સર્વકામદમ્ ।

પશ્ચિરાજ સ્તદા નામ કર્તવ્યઃ સશ્રિયઃપતે ॥૫૭॥

પશ્ચિરાજ પ્રાસાદનું માન અને લક્ષણ રાજકેસ
પ્રાસાદની માફક જાણવા, ફેર એટલો જ કે-
રેખા ઉપર તિલક કાઢી શૃંગ ચઢાવવું એટલે
રેખા ઉપર ત્રણ શૃંગ થયા, એ સર્વે કામને
આપનાર પશ્ચિરાજ પ્રાસાદ વિષયુ લગવાનને
બનાવવો. ૫૭.

સત્ત્વ ભાગર

શૃંગ સંખ્યા:-રેખા-૩x૪=૧૨, પ્રત્યંગ-૧x૮=૮, પ્રતિરથ૩x૮=૨૪, પ્રતિનંદિ-૧x૮=૮,

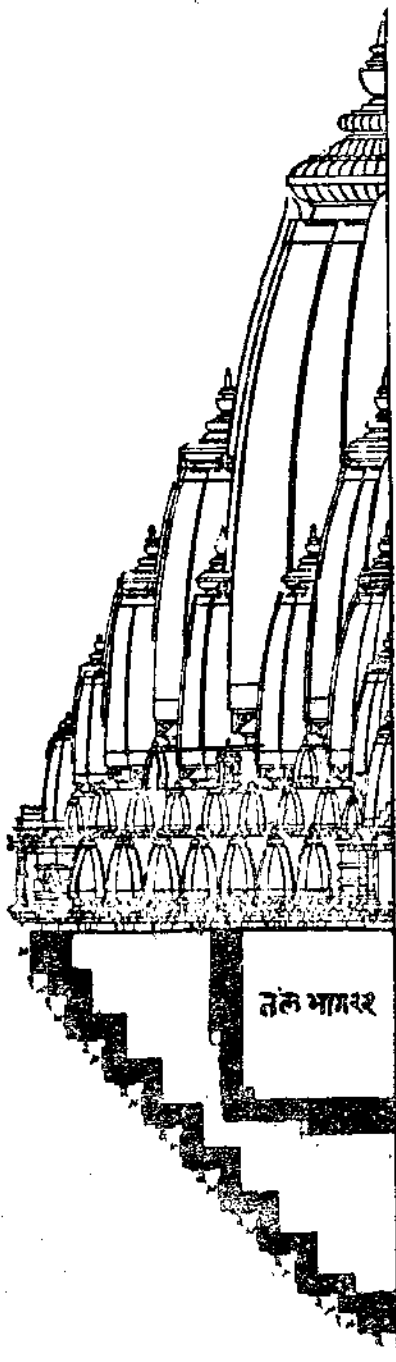
ભદ્રનંદિ-૨x૮=૧૬, ભદ્રે-૪x૪=૧૬+૧ મૂળશિખર=કુલ-૬૩.

તિલક સંખ્યા :-કર્ણનંદિ ૮, પ્રતિનંદિ-૮ એવં કુલ ૧૬.

॥ ૨૩ इति पश्चिराजः ॥

૨૪. વૃષભ પ્રાસાદ :-

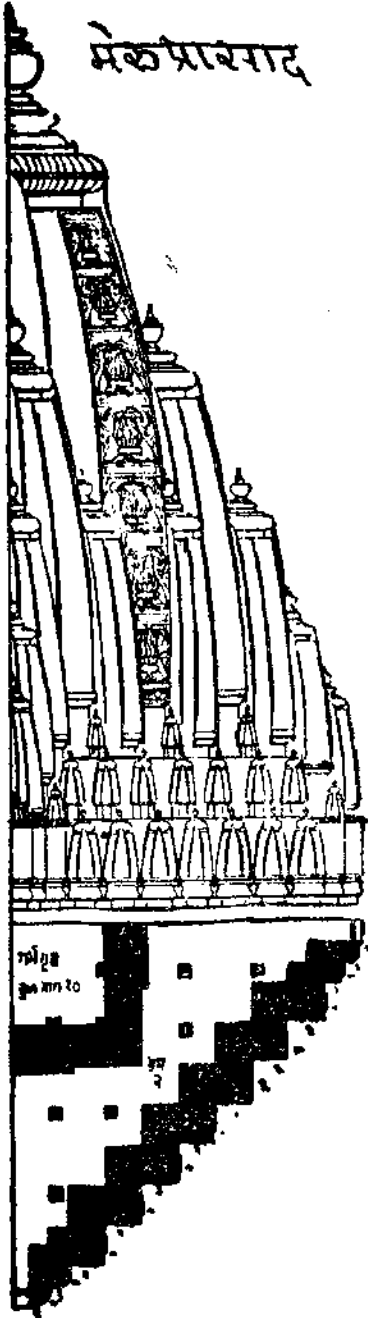
ઢાવિશત્યા વિમક્ટે ચ દ્વિભાગા મિતિકા મવેત્ ।
 ઞ્રમણીતત્સમા ચૈવ પુનર્મિત્તિશ્ચ તત્સમા ॥૫૮॥
 શતમૂલપદૈર્ગર્ભઃ કર્તવ્યો લક્ષણાન્વિતઃ ।
 કર્ણ પ્રતિરથરથો-પરથાદિદ્વિ વિસ્તરા ॥૫૯॥
 મદ્રનન્દી મવેદ્ ભાગં વેદાંશો મદ્ર વિસ્તરઃ ।
 ભાગો મદ્રે નિર્ગમઃ સ્યાચ્છેષા વૈ પૂર્વ કલ્પિતાઃ ॥૬૦॥
 કર્ણે દ્વિશૃંગ્ તિલકં શિશ્વરં ષોડશાંશકમ્ ।
 શૃંગ્ દ્વયં પ્રતિરથે પ્રત્યજ્ઞ ચ ત્રિભાગિકમ્ ॥૬૧॥
 રથે શૃંગ્ ત્રયં કુર્યા-ચ્છજ્ઞોર્ધ્વે ચોરુ મજ્જરી ।
 દ્વેદ્વે શૃંગ્ ઉપરથે ડરઃશૃંગ્ પઢશકમ્ ॥૬૨॥
 મદ્રનન્દ્યાં મવેચ્છજ્ઞ વેદાંશા ચોરુમજ્જરી ।
 દ્વિ ભાગં મદ્રશૃંગ્ ચ કર્તવ્યં ચ મનોરમમ્ ॥૬૩॥
 સપ્તડનવત્યળ્ડકયુક્ત કર્તવ્યો લક્ષણાન્વિતઃ ।
 વૃષભો નામ વિરુયાત ઈશ્વરસ્ય સદાપ્રિયઃ ॥૬૪॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ખાવીશ ભાગ કરવાં, તેમાં બે ભાગ બહારની ભિત્તિ, બે ભાગ જામ, બે ભાગ ગર્ભગૃહ ભિત્તિ, અને ઢશભાગ ગર્ભગૃહ કરવો, બહારના માન, રેખા, પ્રતિરથ, રથ, ઉપરથ, એ પ્રત્યેક બે બે ભાગ. ભદ્રનંદિ એક ભાગ અને આખું ભદ્ર ચાર ભાગનું કરવું, ભદ્રનો નીકાળો એક ભાગનો કરવો, ખાકીના બધા અંગો સમઢલ કરવાં, શિખર સોલ ભાગના વિસ્તારનું કરવું. રેખા ઉપર બે શૃંગ અને એક તિલક, પ્રતિરથ ઉપર બે શૃંગ, ઉપર ત્રણ ભાગના પ્રત્યંગ, રથની ઉપર ત્રણ શૃંગ, ઉપરથ ઉપર બે, ભદ્રનંદિ એક એક શૃંગ અને ભદ્ર ઉપર ચાર ઉડ્ડશૃંગ ચઢાવવા, પઢેલું

ઉડ્ડશૃંગ આઠ ભાગનું, બીજુ છ ભાગનું, ત્રીજુ ચાર ભાગનું, ચોથું બે ભાગનું કરવું, સત્તાથું શૃંગવાળો અને સર્વ લક્ષણો વડે યુક્ત એવો વૃષભનાથનો પ્રાસાદ ઇશ્વરને ઢમ્બેશાં પ્રિય છે. ૫૮ થી ૬૪

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા-૮, પ્રત્યંગ-૮, પ્રતિરથ-૧૬, રથ-૨૪, ઉપરથ-૧૬, ભદ્ર નંદિ-૮.
ભદ્ર-૧૬ મૂળશિખર-૧ કુલ-૬૭. તિલક સંખ્યા :- ૪ કોણે. ॥ ૨૪ इति वृषभः ॥

૨૫. મેરુ પ્રાસાદ :-

કર્ણે શૃંગ ત્રયં ચૈવ ઓતર શતાન્કકઃ ।
મેરુશ્વાપિ સમારુપાતઃ કર્તવ્યશ્ચ ત્રિમૂર્તિકે ॥૬૫॥
સર્વસ્ય હેમમેરોશ્ચ યત્પૂજ્યં ત્રિ પ્રદક્ષિણૈઃ ।
કૃતે શૈલેષ્ઠકામિશ્ચ તત્પુણ્યાહ્યમતઃઽધિકમ્ ॥૬૬॥
હરો હિરણ્યગર્ભશ્ચ હરિર્દિનકર સ્તથા ।
એતે દેવાઃ સ્થિતા મેરૌ નાન્યેષાંસ કદાચન ॥૬૭॥

મેરુ પ્રાસાદનું માન અને લક્ષણ વૃષભપ્રાસાદની માફક છે. ફેર એટલો કે-રેખા ઉપર બે શૃંગ તિલક છે તેના બદલે તિલક હીન કરી શૃંગ ચડાવવું, એટલે એકસો એક શૃંગવાળો મેરુ પ્રાસાદ થાય, તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ માટે બનાવવો, સંપૂર્ણ સુવર્ણમય મેરુની ત્રણ પ્રદક્ષિણાથી જે પુણ્ય થાય તે પુણ્યથી પણ અધિક પુણ્ય પાવાણુ અથવા ઘંટના બનેલા મેરુ પ્રાસાદની પ્રદક્ષિણા કરવાથી થાય છે.

શિવ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને સૂર્ય એ દેવોને મેરુ પ્રાસાદમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવા, બાકી દેવોને ક્યારે પણ પ્રતિષ્ઠિત કરવા નહિ. ૬૫ થી ૬૭ શૃંગ સંખ્યા:- રેખા-૩×૪=૧૨, પ્રત્યંગ-૧×૮=૮, પ્રતિરથ-૨×૮=૧૬, રથે ૩×૮=૨૪, ઉપરથે-૨×૮=૧૬, ભદ્રનંદિએ-૧×૮=૮, ભદ્રે-૪×૪=૧૬+૧, મૂળશિખર કુલ=૧૦૧.

॥ ૨૫ इति मेरु प्रासादः ॥

પ્રશસ્તિ

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम् उत्तरार्धे शिल्पाचार्ये नंदलाल चुनिलाल संगृहिते
श्री कैशरादि सान्धारप्रासाद निर्णयाधिकार नाम्नोद्धृतोऽध्याय संपूर्ण ॥

શ્રી ઋષભાદિદ્વિસત પ્રાસાદ લક્ષણાધિકારઃ નામ્નો નવમોઽધ્યાય :-

ક્ષોરાર્ણવે ઋષભાદિ પ્રાસાદનાં વિષયે જયવિશ્વકર્મણોઃ

સંવાદ :-

મેરુપૃષ્ઠે સમાસીનં વિશ્વકર્મમહાપ્રભુમ્ ।
વેદ વેદાઙ્ગ સંપન્નમપ્સરા ગણસેવિતમ્ ॥ ૧ ॥
દેવદાનવ ગન્ધર્વસિદ્ધ વિદ્યાધરૈ નરૈઃ ।
ઋષિસંઘ સમાકીર્ણં સેવિતં વિવિધૈર્ગણૈઃ ॥ ૨ ॥
વિશ્વકર્મણિ સંયુક્તં સમાગમ્ય જયોઽબ્રવીત્ ।
પ્રણમामિ પ્રમોત્વાશ્ચ સર્વજ્ઞ વિશ્વકારક ॥ ૩ ॥

મેરુના શિખર ઉપર બીરાજેલા, વેદવેદાંગને જાણનારા, અપ્સરાઓના ગણોથી સેવાયેલા. દેવ, દાનવ, ગંધર્વ, સિદ્ધ અને વિદ્યાધરોથી પૂજિત થયેલા. ઋષિઓના સમુદાયથી ઘેરાયેલા તથા બીજા નાના પ્રકારના દેવોના ગણોથી સેવાતા અને વિશ્વનાં કાર્યો કરવામાં ચોજાયેલા એવા મહાપ્રભુ વિશ્વકર્મા પાસે આવી તેમને પુત્ર જય કહેવા લાગ્યો કે :- “હે સમગ્ર વિશ્વની રચના કરનાર સર્વજ્ઞ પ્રભુ! આપને હું પ્રણામ કરું છું. ૧.

જયોવાચ—

પ્રાસાદાસ્તુ ત્વયા પ્રોક્તા વૈરાજ્યકુલ સંભવાઃ ।
વિભક્તિ તલમેતેષાં ત્વયા પ્રોક્તં સુવિસ્તરમ્ ॥ ૪ ॥

જય ઉવાચ—હે પ્રભો! આપે વૈરાજ્ય કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાસાદોનો વિધિ કહ્યો છે. તેમજ તેના વિભાગો અને તલોનાં લક્ષણો પણ ઘણા વિસ્તારપૂર્વક કહ્યાં છે. ૪.

જિનેન્દ્રા વીતરાગશ્ચ કેવલિજ્ઞાન સંભવાઃ ।
 ત્રિલોકેશશ્ચ સર્વજ્ઞાઃ સર્વદેવેષુ પૂજિતાઃ ॥ ૫ ॥
 પ્રાસાદા જિનનામાનો વિમલ્ક્યા ઋષભાદયઃ ।
 રચનાવિધિમેતેષાં કથયસ્વ મમ પ્રમો ॥ ૬ ॥
 જગત્યાઃ પીઠમાકારં મણ્ડોરં શિખરોત્તમમ્ ।
 દ્વારમાનં જગત્યજ્ઞ મણ્ડપં પરમોત્તમમ્ ॥ ૭ ॥
 કલશમામલસારં પતાકાં દણ્ડમર્કટીમ્ ।
 રૂપં વૈલક્ષણં તાત કથયસ્ય મમ પ્રમો ॥ ૮ ॥

હે પ્રમો ! હવે કૃપા કરી મને મોઢ વિગેરેથી સહિત, કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિવાળા, ત્રિલોકના ઇશ તથા સર્વજ્ઞ અને સર્વ દેવતાઓમાં પૂજાયેલા એવા શ્રી જિનેન્દ્ર પ્રભુ ઋષભાદિ તીર્થંકરોના પોત પોતાના નામવાળા પ્રાસાદોની રચના વિધિ કહો. જગતી તથા તેની પીઠોના સ્વરૂપો, મંડોવર, તેના ઉપર રચવાનાં ઉત્તમ પ્રકારનાં શિખરો, દ્વારમાન, જગતીના અંગો, શ્રેષ્ઠ મંડપો, કલશ અને આમલસાર, પતાકા, દ્વજદંડ અને મર્કટી એમના સ્વરૂપો તથા લક્ષણો કૃપા કરી હે પ્રભુ મને કહો. ૫ થી ૮.

વિશ્વકર્મોવાચ :—

મૃણુ વત્સ મહાપ્રાજ્ઞ યશ્ચ ત્વં પરિપૃચ્છસિ ।
 પ્રાસાદાંશ્ચ જિનેન્દ્રાણા કથયामિ સમાસતઃ ॥ ૯ ॥
 મધ્યપ્રાસાદ મેરુશ્ચ મદ્રપ્રાસાદ નાગરઃ ।
 અન્તકો દ્રાવિડ શૈવ લતિનશ્ચ મહીધર ॥ ૧૦ ॥
 એવમાદિ વિચારેણ ઋષભાદિઃ પ્રજાયતે ।
 જિનેન્દ્રાણાં પ્રિયાશ્ચૈવ ધર્માર્થ કામમોક્ષદા ॥ ૧૧ ॥

વિશ્વકર્મોએ કહ્યું “ હે પુત્ર ! તું જે પૂછે છે, તે શ્રી જિનેન્દ્ર મહાપ્રભુઓના પ્રાસાદોની જે વિધિ છે તે સર્વ સંક્ષેપમાં હું તને કહું છું તે તું સાંભળ.”

મધ્ય મેરુ, કલ્યાણકારી નાગરાદિ, અંતકાદિ, દ્રાવિડાદિ, લતિનાદિ અને મહી-ધરાદિ વિગેરે જાતિના પ્રાસાદોમાંથી ઋષભાદિ પ્રાસાદ ઉત્પન્ન થયા છે. અર્થાત્ ઉપર્યુક્ત પ્રાસાદોનાં અંગો, તલો અને શિખરાદિ વિચાર કરી ઋષભાદિ પ્રાસાદો કરવામાં આવે છે, આ પ્રાસાદો શ્રી જિનેન્દ્ર પ્રભુઓને વિશેષ કરીને પ્રિય છે. અને તે ધર્મ, અર્થ કામ તથા મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થોને આપનાર છે. ૯ થી ૧૧.

ऋषभादि ७२ प्रासादोनां नाम

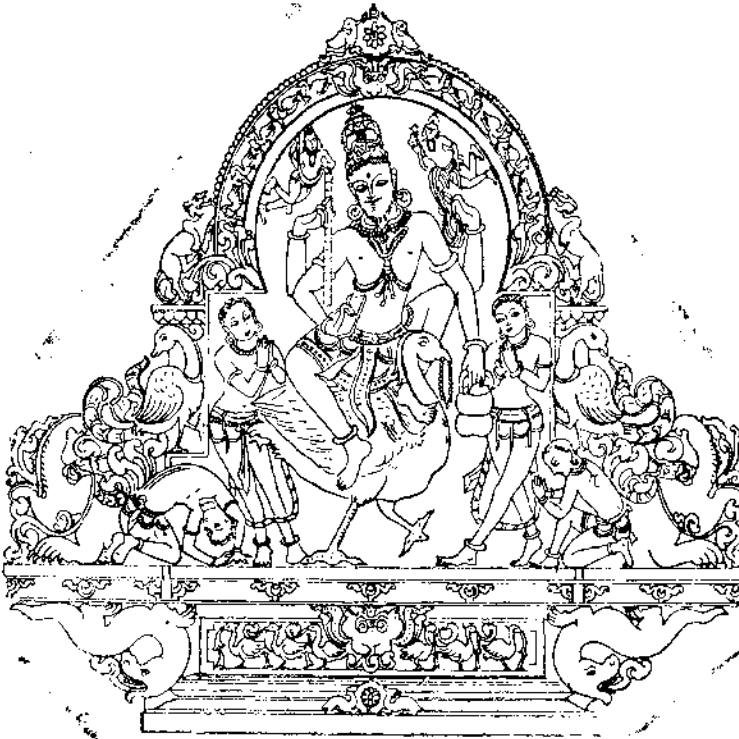
- ऋषभश्चैव कैलासः सुरेन्द्रो ह्यजित स्तथा ।
गजेन्द्रोऽथ विशालश्च स्वयंभूश्चैव सप्तम् ॥ १२ ॥
- क्षीराक्षश्चैव संतोषो ह्यमिनन्दन संज्ञकः ।
अविग्रश्च प्रमोदश्च सुखल्लभ नामकः ॥ १३ ॥
- सुमतिश्च सुबुद्धिश्च सुप्रियश्चैव षोडशः ।
पद्मप्रभुश्च विज्ञेयः पद्मरागोऽथपुष्टिदः ॥ १४ ॥
- सुपार्श्वश्चैव विज्ञेयः प्रासादस्तुसुनन्दनः ।
श्री वल्लभ स्तथा प्रोक्तश्चन्द्रप्रभसुनामकः ॥ १५ ॥
- चन्द्रशेखर संज्ञश्च विमानो सुविधिस्तथा ।
सुश्रियो वसुपुष्पश्च शीतलोऽथश्रियेन्दुकः ॥ १६ ॥
- दनुराजश्रियांशौ च श्रीवत्सः पुत्रदस्त्वथा ।
शीतलो नाम विज्ञेयः प्रासादः कीर्तिदायकः ॥ १७ ॥
- मनोहर स्तथा प्रोक्तः स्वकुलः कुलनन्दनः ।
वासुपूज्योऽथ संख्यातो रत्नसंभव संज्ञक ॥ १८ ॥
- विमलो मुक्ति संघट्टो ह्यनन्तश्च सुरेन्द्रक ।
वृक्षराजश्च विज्ञेयो धर्मदो धर्मवृक्षकः ॥ १९ ॥
- शान्तश्चैव प्रसंख्यातः कामदायककुन्धुदो ।
शक्तिदो हर्षणश्चैव नाम्ना कमल कन्दकः ॥ २० ॥
- केवली च तथार्हन्तो महेन्द्रः पापनाशनः ।
मान संतुष्टि संज्ञश्च गौरवश्च सुनामकः ॥ २१ ॥
- सुमति कीर्तिनामश्च जिनेन्द्रायतन स्तथा ।
राजेन्द्रश्चैव नेमीन्द्रो यति भूषण नामकः ॥ २२ ॥
- सुपुष्पश्चैव विज्ञेयः पार्श्ववल्लभ संज्ञकः ।
पद्मावृतो यरूपश्च वीर विक्रम नामकः ॥ २३ ॥

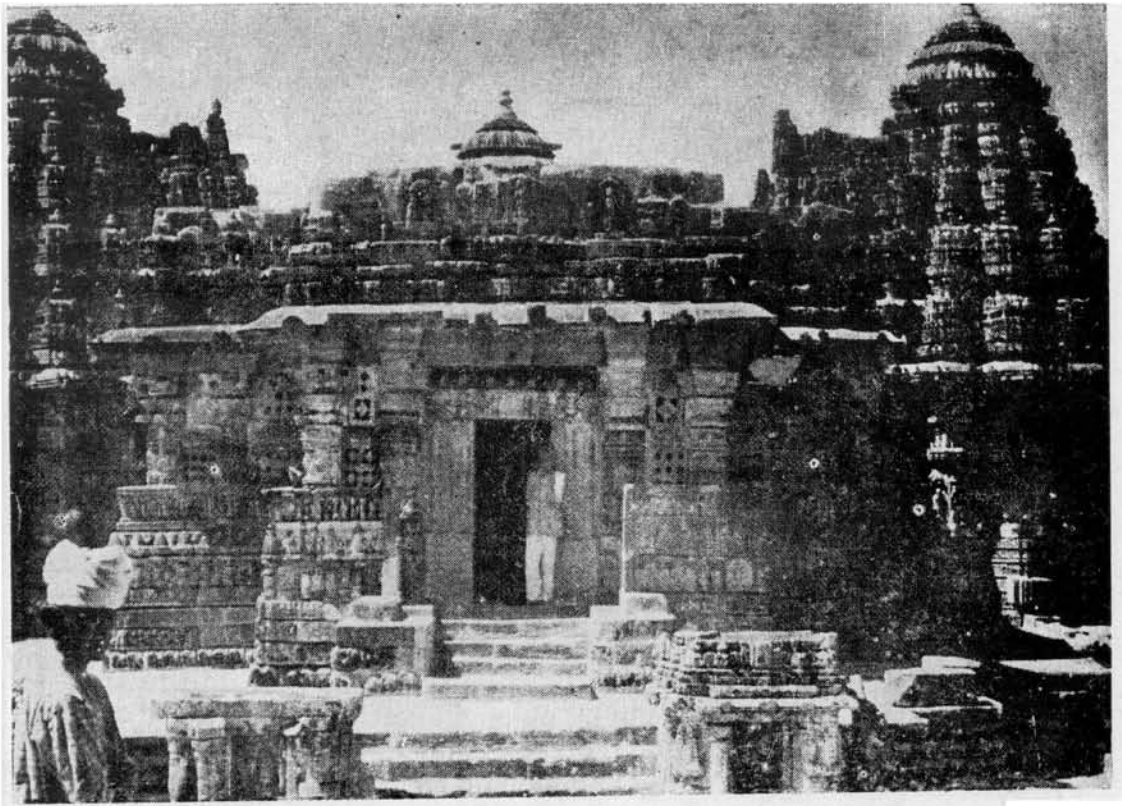
મણાદયશ્ચ વિદ્યેયઃ તુષ્ટિ પુષ્ટિ જિનપ્રિયઃ ।

નામ્નેવં કથિતં સર્વં દ્વાસપ્તતિજિનાલયમ્ ॥

અતઃ કુર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ સ્વરૂપે લક્ષણાન્વિતમ્ ॥ ૨૪ ॥

૧ ઋષભ, ૨ કેલાસ, ૩ સુરેન્દ્ર, ૪ અભિત, ૫ ગજેન્દ્ર, ૬ વિશાલ, ૭ સ્વયંભુ, ૮ ક્ષીરાક્ષ, ૯ સંતોષ, ૧૦ અભિનંદન, ૧૧ અવિહ, ૧૨ પ્રમોદ, ૧૩ સુરવલ્લભ, ૧૪ સુમતિ, ૧૫ સુપુષ્ટિ, ૧૬ સુપ્રિય, ૧૭ પ્રસન્નપ્રભ, ૧૮ પદ્મનાભ, ૧૯ પુષ્ટિ, ૨૦ સુપાર્શ્વ, ૨૧ સુનંદન, ૨૨ શ્રી વલ્લભ, ૨૩ ચંદ્રપ્રભ, ૨૪ ચન્દ્રશેખર, ૨૫ વિમાન, ૨૬ સુવિધિ, ૨૭ સુશ્રિય, ૨૮ વસુપુષ્પ, ૨૯ શીતલ, ૩૦ શ્રિયેન્દ્ર, ૩૧ હનુરાજ, ૩૨ શ્રિચાંશ, ૩૩ શ્રીવત્સ, ૩૪ પુત્રહ, ૩૫ શીતલ, ૩૬ કીર્તિદાયક, ૩૭ મનોહર, ૩૮ સ્વકુલ, ૩૯ કુલનંદન, ૪૦ વાસુદેવ, ૪૧ રત્નસંભવ, ૪૨ વિમલ, ૪૩ મુક્તિ-સંઘટ્ટ, ૪૪ અનન્ત, ૪૫ સુરેન્દ્ર, ૪૬ વૃક્ષરાજ, ૪૭ ધર્મંદ્ર, ૪૮ ધર્મવૃક્ષ, ૪૯ શાન્ત, ૫૦ કામદાયક, ૫૧ કુન્થુક, ૫૨ શક્તિદ, ૫૩ હર્ષણ, ૫૪ કમલકન્દ, ૫૫ કેવલી, ૫૬ અહંન્ત, ૫૭ મહેન્દ્ર, ૫૮ પાપનાશન, ૫૯ મનસંતુષ્ટિ, ૬૦ ગૌરવ, ૬૧ સુમતિ-કીર્તિ, ૬૨ જિનેન્દ્રાચતન, ૬૩ રાજેન્દ્ર, ૬૪ નેમીન્દ્ર, ૬૫ ચતિભુષણ, ૬૬ સુપુષ્પ, ૬૭ પાર્શ્વવલ્લભ, ૬૮ પદ્માવૃત, ૬૯ ચર્ય, ૭૦ વીરવિક્રમ, ૭૧ મણાદય, ૭૨ તુષ્ટિપુષ્ટિ પ્રાસાદ ભણુવો. આ પ્રમાણે ઓતેર પ્રાસાદ જે જિન દેવોને પ્રિય છે. તે સર્વ જિનાલયોના નામો કહ્યા, હવે તેના લક્ષણ સહિત સ્વરૂપ કહું છું. ૧૨ થી ૨૪

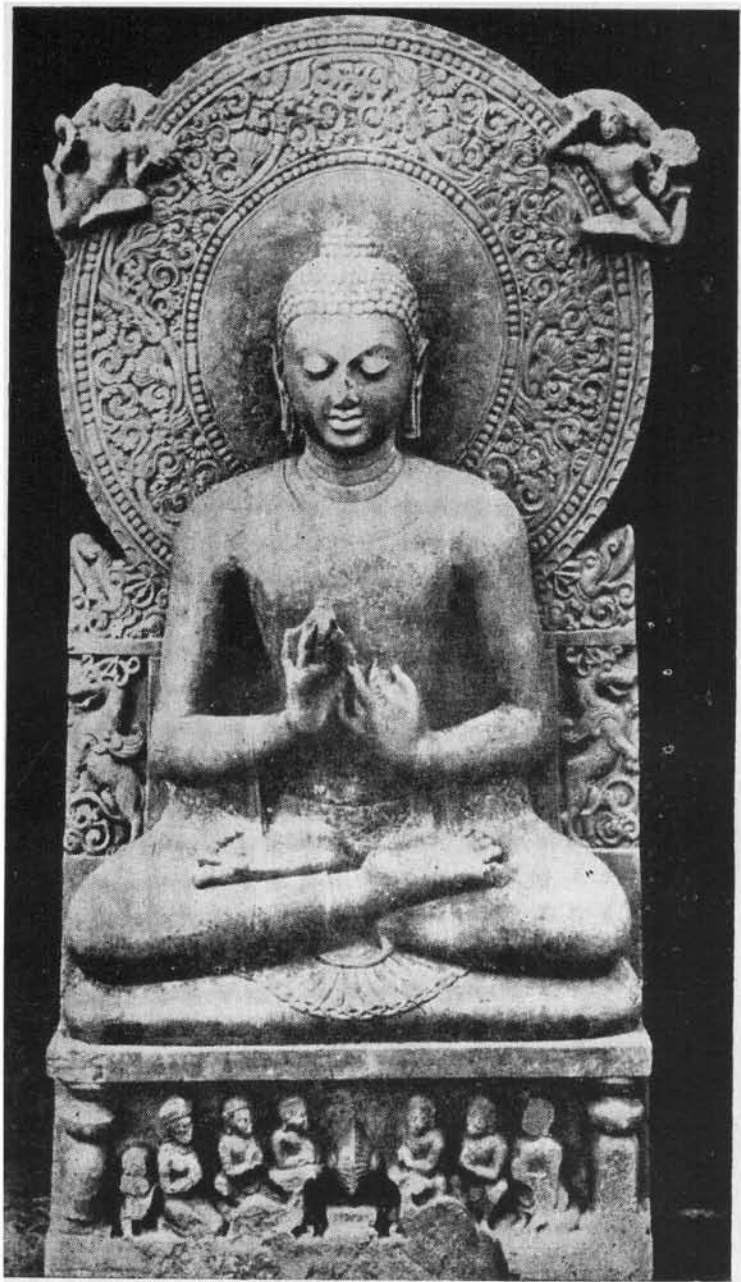

શ્રી સોમનાથપ્રાસાદ-બેલુર

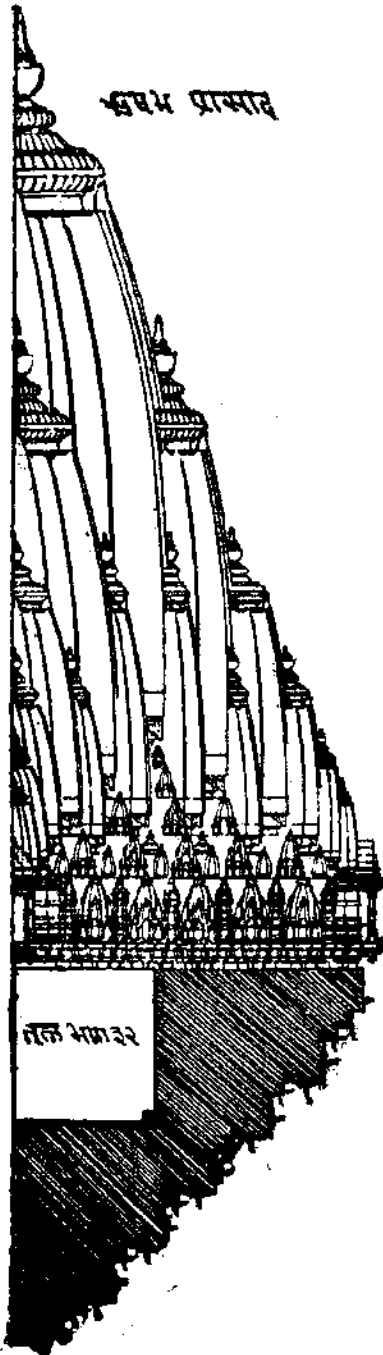
વૃષભ યુદ્ધ

બુદ્ધમૂર્તિ સારનાથ.

૧ શ્રી ઋષભપ્રાસાદ

૧-વિમક્તિ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાપ્રિશત્પદ ભાજિતે ।
 કર્ણ ભાગ ત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણ તથેવ ચ ॥૨૫॥
 ઉપરથં ત્રિભાગશ્ચ મદ્રાર્ધં વેદ ભાગિકમ્ ।
 નન્દિકા કર્ણિકા ચૈવ હ્યેક ભાગા વ્યવસ્થિતા ॥૨૬॥
 કર્ણે ચ કર્મચત્વારિ પ્રતિકર્ણે કમત્રયમ્ ।
 ઉપરથે દ્વયં દ્વેયં કર્ણિકા દ્વયમેવ ચ ॥૨૭॥
 વિંશતિ દ્યુર્લભૃદ્ગાણિ પ્રત્યક્ષં ષોડશંભવેત્ ।
 કર્ણે ચ કેશરી દદ્યાન્નંદનો નંદશાલિકઃ ॥૨૮॥
 નંદીશઃ પ્રથમં કર્મ હ્યુર્ચ્વે તિલક શોભનમ્ ।
 આદિ જિનાય કર્તવ્યઃ પ્રાસાદો નામ ઋષભઃ ॥૨૯॥

ચોરસ ક્ષેત્રના બત્રીશ (૩૨) ભાગ કરવા,
 તેમાં ત્રણ (૩) ભાગ કષ્ટ કરવો તેમજ પ્રતિકષ્ટ
 પણ ત્રણ (૩) ભાગનો કરવો, ઉપરથ ભાગ ત્રણ
 (૩) અને અધુન બહાર ભાગ ચાર (૪)નું કરવું,
 કષ્ટ અને પ્રતિકષ્ટ તેમજ ઉપરથ અને બાદની
 વચ્ચે એક એક ભાગની નંદિકા અને કર્ણિકા
 કરવી, કષ્ટ ઉપર ચાર કર્મ, પ્રતિકષ્ટ ઉપર ત્રણ
 કર્મ, ઉપરથ ઉપર બે, અને કર્ણિકા તથા નંદિકા
 ઉપર બે બે કર્મ કરવા. ચારે દિશાના મળી
 ઉત્કૃષ્ટ વીશ (૨૦) અને પ્રત્યંગેા સોળ (૧૬)
 કરવા, કષ્ટના કર્મમાં પહેલું નંદીશ, બીજું નંદ-
 શાલિક, ત્રીજું નંદન, ચોથું કેશરી ચઢાવવું, તેના
 ઉપર મુશોભિત તિલક કરવું. આ પ્રાસાદનું નામ
 ઋષભપ્રાસાદ છે. અને તે પહેલા તીર્થ કર શ્રી
 ઋષભદેવને કરવો. ૨૫ થી ૨૯.

तल भाग उर ऋषभ प्रासाद शृंग संख्या.

के.	नं.	नं.द	नं.दिश
शृंग रेखा -	५ + १३ + १७ + २१	५६×४ - कुल	२२४.
शृंग प्रतिक्षण -	५ + १३ + १७	४५×८ - कुल	२८०
शृंग उपरथ -	५ + १३	१८×८ - कुल	१४४
शृंग कर्षिका -	५ + १३	१८×२४ - कुल	४३२
शृंग प्रत्यांग		४×४ - कुल	१६
उद्देश्य		५×४ - कुल	२०
भूलप्रासाद			१
ऋषभ प्रासादना कुल शृंग-१११७	तिलक-४		

॥ १ इतिश्रो ऋषभप्रासाद ॥

२. कैलास प्रासाद

द्वितीय मेद

तद्रूपं तत्प्रमाणञ्च, रथोर्ध्वे तिलकं न्यसेत् ।

कैलासोनाम विज्ञेयः स्वरूपो लक्षणान्वितः ॥ ३० ॥

उपर प्रमाणे स्वरूप उपर उपरथे तिलक यदाववा तेथी कैलास नामने प्रासाद थाय.

कुल शृंग	१११७.
तिलक	१२.

॥ २ इतिश्रो कैलास प्रासाद ॥

३. सुरेन्द्र प्रासाद

तृतीय मेद,—

कैलासस्य तु संस्थाने, ह्युपरथोर्ध्वे मंजरी ।

सुरेन्द्रश्च तदा नाम, पुरै वै धर्मवर्धनः ॥ ३१ ॥

कैलास प्रासादना तल तथा स्वरूप उपर वधाराभां उपरथे अडेक मंजरी करवी, सुरेन्द्र नामने प्रासाद थाय.

कुल शृंग	१११७,	तिलक.	१२,	मंजरी	८,
----------	-------	-------	-----	-------	----

॥ ३ इतिश्री सुरेन्द्र प्रासाद ॥

૪ અજિત પ્રાસાદ

૨. વિમક્તિ.

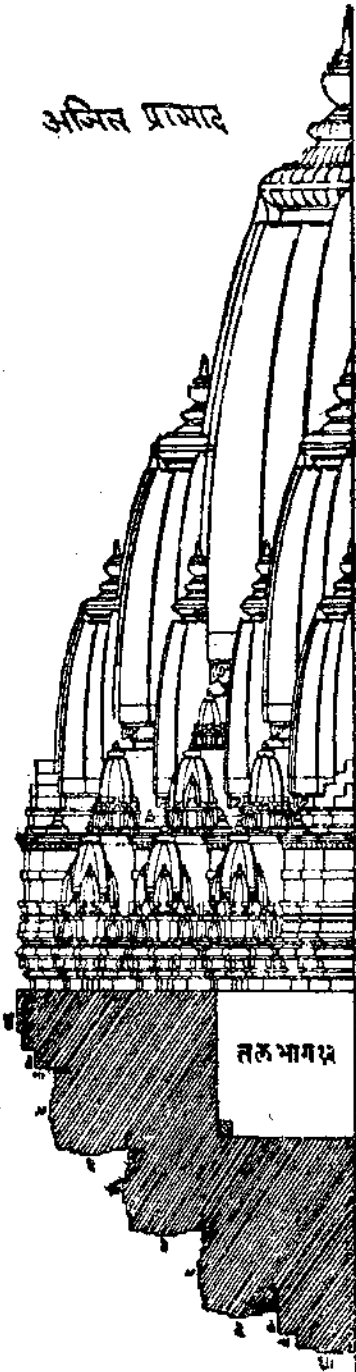
ચતુરશ્ચી કૃતે ક્ષેત્રે, દ્વાદશ પદ ભાજિતે ।
કર્ણ ભાગ દ્વયં કાર્યં, પ્રતિકર્ણ તથૈવ ચ ॥૩૨॥

મદ્રાર્ધ સાર્ધ ભાગેન, નંદી તુ ચાર્ધ ભાગતઃ ।
કર્ણ કર્મ ત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે ક્રમ દ્વયમ્ ॥૩૩॥

અષ્ટૌ ચવો રુદ્રંગાણિ પ્રત્યંગમષ્ટકં ભવેત્ ।
કર્ણે ચ કેશરી દાણ્યઃ સર્વતોમદ્રમેવ ચ ॥૩૪॥

નન્દનશ્ચ પ્રદાતઃશ્ચ શ્રુતુર્કર્ણેષુ શોભિતઃ ।
અજિતો નામ પ્રાસાદો વિજ્ઞેય સુરવલ્લભઃ ॥૩૫॥

સમ ચોરસ ક્ષેત્રના બાર (૧૨) ભાગ કરવા,
તેમાં કણ્ઠ ભાગ બે, નંદી ભાગ અઘો, અને
અધુલદ્ર દોઢ ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે ચારે
દિશાએ બંધવસ્થા કરવી. કણ્ઠે ત્રણ કર્મ અને
પ્રતિકણ્ઠે બે કર્મ ચઢાવવા, ચારે દિશાએ મળી
આઠ ઉદ્દશુંગ અને આઠ પ્રત્યંગ કરવા, કણ્ઠે
પહેલું કર્મ નંદન, બીજું સર્વતોભદ્ર અને ત્રીજું
કેશરી ચઢાવવું. પ્રતિકણ્ઠે સર્વતોભદ્ર અને
કેશરી. આ પ્રાસાદનું નામ અજિત છે, તે દેવોને
ધણે જ પ્રિય છે. આ પ્રાસાદ બીજા તીર્થ કર શ્રી
અજિતનાથને કરવો. ૩૨ થી ૩૫

	તલમાત ૧૨	અજિતપ્રાસાદ	શૃંગ સંખ્યા
	નં.	સ.	કે.
શૃંગ રેખા	૧૭	+	૧૩ + ૫
„ પ્રતિક્ષ્ણે	૧૩	+	૫
„ પ્રત્યંગ			
„ ઉરશૃંગ			
„ મૂલ પ્રાસાદ			
			૩૦૧

॥ ૪૬ ॥ ઇતિ શ્રી અજિતપ્રાસાદ ॥

૫. ગજેન્દ્ર પ્રાસાદ :-

દ્વિતીય મેદ,—

અજિતસ્ય ચ સંસ્થાને મદ્રે ત્રયોરુચ્ચક્રમ્ ।

ગજેન્દ્રો નામ વિખ્યાતઃ સર્વ દેવેષુ વલ્લભઃ ॥ ૩૬ ॥

અજિત પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં મદ્રે ત્રણ ઉરશૃંગ ચઢાવવાં તેથી ગજેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ સર્વ દેવોને વલ્લભ બાધુવો. ૩૬.

અજિત પ્રાસાદ	શૃંગ	૩૦૧
ઉરશૃંગ ૪	„	૩૦૫

॥ ૫૬ ॥ ઇતિશ્રી અજિતપ્રાસાદ ॥

૬. વિશાલ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,—

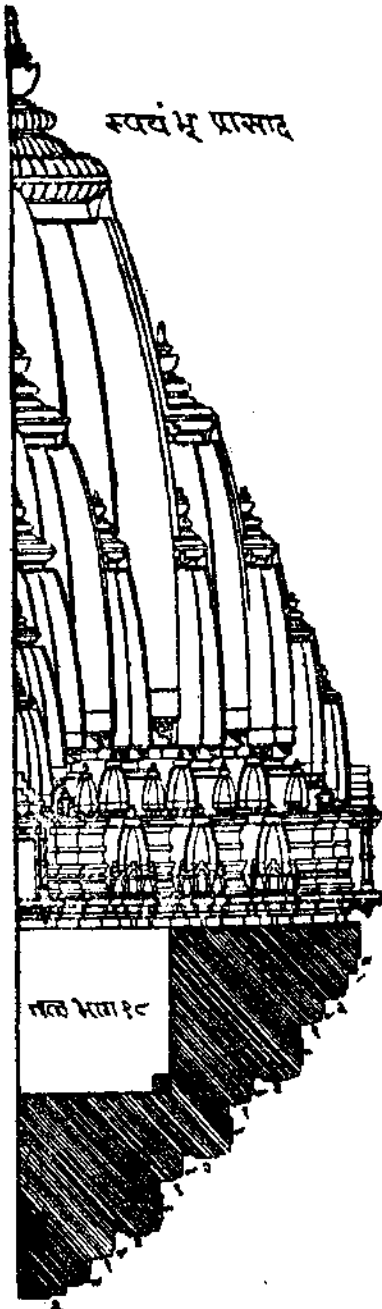
તિલકં નંદિકાયાઞ્ચ વિશાલો નામ નામતઃ ।

સર્વદેવેષુ કર્તવ્યઃ પ્રાસાદો જિનવલ્લભઃ ॥ ૩૭ ॥

ગજેન્દ્ર પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપ ઉપર વધારામાં નંદિકાએ એક તિલક ચઢાવવું. આ વિશાલ નામનો પ્રાસાદ બાધુવો અને તે સર્વ જિનદેવોને વલ્લભ છે. અને સર્વ દેવોને કરવો. ૩૭.

શૃંગ	૩૦૫.	તિલક	૮
------	------	------	---

॥ ૬૬ ॥ ઇતિશ્રી વિશાલ પ્રાસાદ ॥

૭. સ્વયંભૂ પ્રાસાદ

૩ વિભક્તિ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ત્વષ્ટાદશ વિભાજિતે ।
 કર્ણમાગદ્વય કાર્યં કર્ણિકા ભાગિકા તથા ॥૩૮॥
 પ્રતિરથં કર્ણ માનેન નંદિકા પદવિશ્રુતા ।
 મદ્રાર્ધં ત્રય ભાગેન ચતુર્દિક્ષુ વ્યવસ્થિતમ્ ॥૩૯॥
 કર્ણે કર્મ દ્વયં કાર્યં કેશરી ચ શ્રી વત્સકમ્ ।
 પ્રતિકર્ણં કર્ણમાનેન કર્ણિનંદ્યોશ્ચમૃદ્ગ્નકમ્ ॥૪૦॥
 મદ્રે ચૈવો રુચચત્વારિ, પ્રત્યજ્ઞમષ્ટકં મવેત્ ।
 સ્વયંભૂશ્ચૈવ નામોઽયં જિનેન્દ્રો સંમવપ્રિયઃ ॥૪૧॥

ચારસ ક્ષેત્રના અઢાર (૧૮) ભાગ કરવા, બે ભાગનો કર્ણ, એક ભાગની કર્ણિકા, બે ભાગનો પ્રતિરથ, એક ભાગની નંદિકા અને અર્ધું મદ્ર ત્રણ ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે ચારે બાજુ રચના કરવી.

કર્ણે બે કર્મ, કેશરી અને શ્રી વત્સ, પ્રતિકર્ણે પણ કેશરી અને શ્રી વત્સ, બે કર્મ કરવા, કર્ણિકા અને નંદીએ અઢેક શૃંગ ચઢાવવું. મદ્રે ચાર ઉત્તરશૃંગ કરવા, અને આઠ પ્રત્યંગો ચઢાવવાં. સ્વયંભૂ નામનો પ્રાસાદ શ્રી સંલવનાથ પ્રભુને પ્રિય છે. તલભાગ ૧૮ સ્વયંભૂ પ્રાસાદ

	કે. શ્રીવત્સ	શૃંગ
શૃંગ રેખા	૫ + ૧	૬૪ ૨૪
,, પ્રતિકર્ણ	૫ + ૧	૬૪ ૪૮
,, કર્ણિકાનંદિ ૧		૪૪ ૧૬
,, પ્રત્યંગ		૨૪ ૮
ઉત્તરશૃંગ		૪૪ ૧૬
મૂલશિખર		૧

કુલ શૃંગ ૧૧૩

॥ ૭ હિત્ત્રી સ્વયંભૂ પ્રાસાદ ॥

૮. ક્ષીરાક્ષ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્ધરૂપ તત્પ્રમાણશ્ચ કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

ક્ષીરાક્ષ ઐવ નામોઽયં, પ્રાસાદસ્તુ મનોહરઃ ॥ ૪૨ ॥

સંલવ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં કર્ણ ઉપર તિલક કરવાથી ક્ષીરાક્ષ નામનો પ્રાસાદ થાય. ૪૨.

શૃંગ

૧૧૩.

તિલક

૪.

॥ ૮ ૬તિશ્રી ક્ષીરાક્ષ પ્રાસાદ ॥

૯. સંતોષ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ—

તત્સુલ્યશ્ચ તદ્ધર્ષેન કર્ણી નંદી ચ શૃંગિકા ।

સંતોષઐવ પ્રાસાદઃ કર્તવ્યશ્ચ સુખાવહાઃ ॥ ૪૩ ॥

ઉપર પ્રમાણેના તલ અને સ્વરૂપમાં કર્ણીએ તેમજ નંદિકાએ શૃંગ ચઢાવવાથી સંતોષ નામનો પ્રાસાદ થાય. ૪૩.

શૃંગ

૧૧૩

કર્ણી નંદી

૪૪૪

૧૬

કુલ શૃંગ

૧૨૬

તિલક

૪

॥ ૯ ૬તિ શ્રી સંતોષ પ્રાસાદઃ ॥

૧૦ અભિનંદન પ્રાસાદ

અભિનંદન પ્રાસાદ

૪. વિમક્તિ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ત્વષ્ટાદશવિભાજિતે ।
ત્રયસ્રપચ્છિપ્તુ સ્થાને હસ્તાંગુલ નિર્ગમમ્ ॥ ૪૪ ॥

કર્ણે કર્મદ્વયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે ક્રમદ્વયમ્ ।
મદ્રં ચ હુરુવાદ્દુભ્યાં કર્તવ્યં ચ ચતુર્દિશમ્ ॥ ૪૫ ॥

અભિનંદનનામોઽયં તિલકૈશ્વ સુસ્વાવદા ।
પ્રાસાદં કુરુતે યસ્તુ સ્વર્ગલોકે સ મોદતે ॥ ૪૬ ॥

ચોરસ ક્ષેત્રના અઢાર (૧૮) ભાગ કરવા, અધુન-
ભદ્ર, કર્ણ અને પ્રતિકર્ણ, એ ત્રણેય ત્રણ-ત્રણ ભાગના
કરવા, નીકળે હસ્તાંગુલ એટલે એક હસ્તે એક અંગુલ
ઉપાંગે નીકળતા કરવા. કર્ણે કેશરી અને સર્વતો-
ભદ્ર એ બે કર્મ કરવા, પ્રતિકર્ણે પશુ બે કર્મ, ભદ્રે
બે ઉરૂશંગ ચઢાવવા, કર્ણ, પ્રતિકર્ણ અને ભદ્રે તિલક
કરવા, આ અભિનંદન નામનો પ્રાસાદ બાણવો તે સુખ
આપનાર છે, આ પ્રાસાદ જે કરે તે સ્વર્ગલોકમાં
સુખ પામે.

અભિનંદન પ્રાસાદ તલ ભાગ. ૧૮

અ. કે.	શૃંગ
શૃંગ કર્ણ ૯ + ૫	૧૪×૪=૫૬
પ્રતિકર્ણ ૯ + ૫	૧૪×૮=૧૧૨
ઉરૂશંગ	૨×૪=૮
મૂલ પ્રાસાદ.	૧

કુલ શૃંગ ૧૭૭

તિલક ૩×૪=૧૨

॥ ૧૦ ઇતિશ્રી અભિનંદન પ્રાસાદ ॥

११. अविघ्न प्रासाद

द्वितीय मेद—

तद्वरुपश्च प्रकर्तव्यं रथोर्ध्वे तिलकं न्यसेत् ।

अविघ्नो नाम विज्ञेयः प्रासादो विपुलः श्रिया ॥ ४७ ॥

અભિનંદન પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં વધારવામાં રથે તિલક કરવું, અવિદ્ય નામનો પ્રાસાદ જાણવો. અને તે પુજળ લક્ષ્મી આપનાર છે. ૪૭.

શું ૧૭૭

तिलक २०

॥ ११ इति श्री अविघ्न प्रासादः ॥

१२. प्रमोद प्रासाद

तृतीय भेद

अविघ्नस्य च संस्थाने ह्युरुश्रद्धा तृतीयकम् ।

प्रमोदा नाम प्रासादो विज्ञेयः सुरभूषणः ॥ ४८ ॥

અવિદ્ય પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપ ઉપર બહુ વધારામાં ત્રીણી ઉરશૂંઘા ચલાવવું, આ દેવોને ભૂષણરૂપ પ્રમેદ નામનો પ્રાસાદ બાણવો. ૪૮.

ଶ୍ରୀ ଗୁରୁ

१७७

६३'२५'३

٩٨٨

8

ସ୍ତବ୍ଧ

१८१

तिसं०

२०

॥ १२ इतिश्री प्रमोद प्रासाद ॥

१३. सुरवल्हभ प्रासाद

चतुर्थ भेद—

कर्णे श्री वत्सकं कार्ये प्रासाद सुरवल्लभः ।

सर्वं देवेषु कर्तव्यो देवानाञ्च सदा प्रियः ॥ ४१ ॥

અવધ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપ ઉપર વધારામાં ક્યો એક શૃંગ શ્રીવત્સ
ચઢાવવાથી સુરવલ્લભ નામનો પ્રાસાદ થાય તે સર્વ દેવોને હાંમેશાં પ્રિય છે. ૪૧

ସୂଚକ

949.

345

9x4

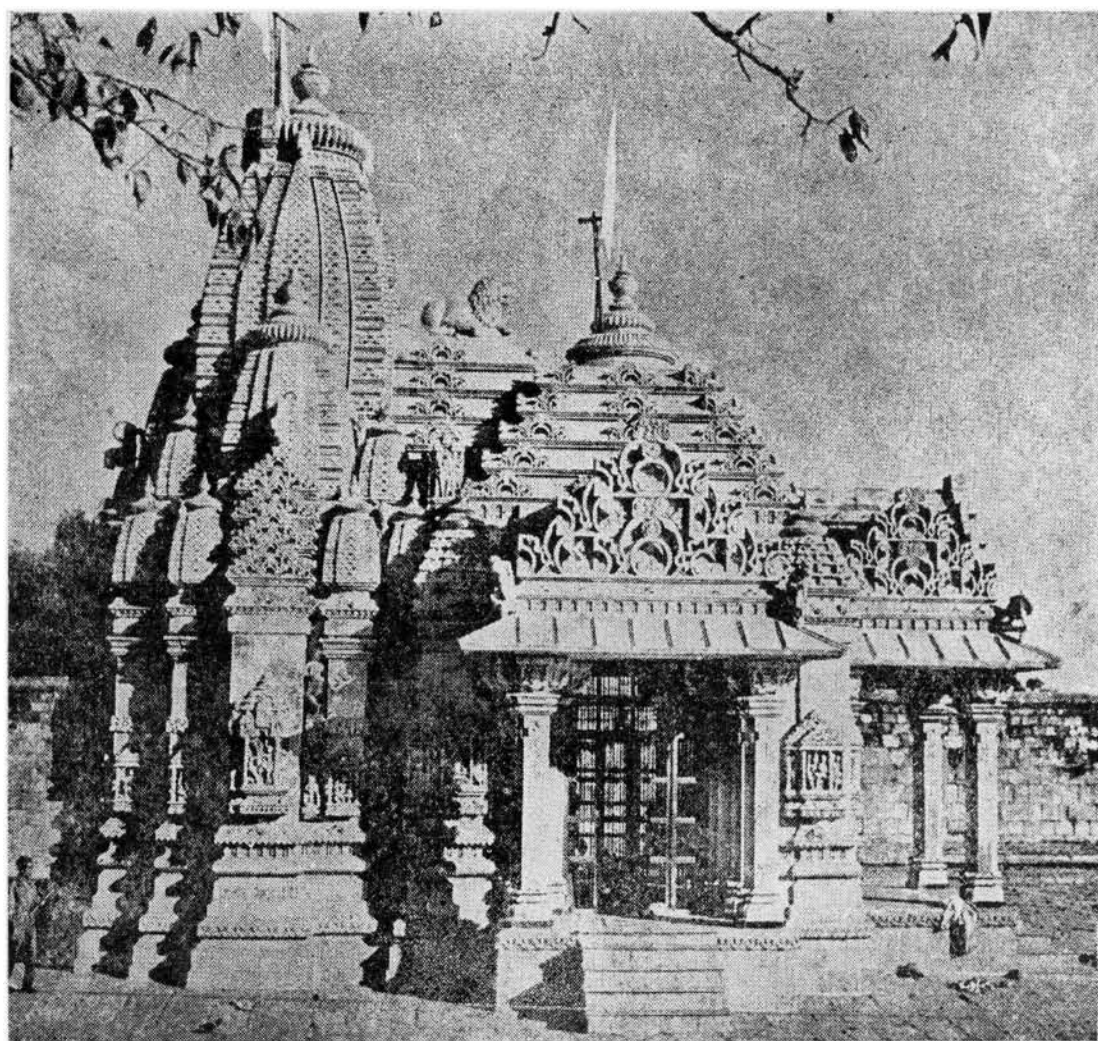
ଛୁଇଁ ୧୮୫.

તિલક. ૨૦

॥ १३ इति श्री सुरवल्लभ प्रासाद ॥

શ્રી સરસ્વતીદેવી-બીકાનેર.

त्रिनेत्र महादेव-थानगढ.

૧૪. સુમતિનાથ પ્રાસાદ

૫ વિમત્તિ :-

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્દશ વિમાજિતે ।
કર્ણો દ્વિભાગ વિસ્તીર્ણો પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥૫૦॥
નિર્ગમ સ્તત્સમો જ્ઞેયો નંદિકા ભાગ વિશ્રુતા ।
મદ્રાર્ધશ્ચ દ્વિભાગેન કર્તવ્યશ્ચ ચતુર્દશમ્ ॥૫૧॥
કર્ણે શૃંગ દ્વયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ।
મદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ પ્રત્યક્ષશ્ચ તતોઽષ્ટમિ ॥૫૨॥
નંદિકાયાં શૃંગકૂટં સુમતિર્નામ નામતઃ ।
તસ્ય સંદર્શનાદેવ મુક્તિ ભાગ્નાત્ર સંશયઃ ॥૫૩॥

ચોરસ ક્ષેત્રના ચૌદ (૧૪) ભાગ કરવા. બે ભાગનો કર્ણ તથા બે ભાગનો પ્રતિકર્ણ કરવો, નીકાળે સમઘલ કરવા અને એક ભાગની નંદિકા કરવી. બે ભાગનું અધુન બદ્ર કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશામાં યોજના કરવી. કર્ણ ઉપર બે શૃંગ કરવા, અને પ્રતિકર્ણે પણ બે શૃંગ, બદ્રે ચાર ઉર્શૃંગો કરવા. અને આઠ પ્રત્યાંગ કરવા, નંદીએ એક શૃંગ અને એક કૂટ કરવું આ સુમતિનામનો પ્રાસાદ ઈશન માત્રથી મુક્તિ આપનાર છે. સુમતિ પ્રાસાદના તલ ભાગ ૧૪.

શૃંગ દેખા	૧ + ૧ -	૨x૪=૮
,, પ્રતિકર્ણ	૧ + ૧ -	૨x૮=૧૬
,, નંદિ	૧	૨x૪=૮
,, પ્રત્યાંગ		૨x૪=૮
,, ઉર્શૃંગ		૪x૪=૧૬
,, મૂલ પ્રાસાદ		૧

કુટ ૨x૪=૮

કુલ શૃંગ ૫૭

॥ ૧૪ ઇતિશ્રી સુમતિનાથ પ્રાસાદ ॥

૧૭ પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદ—

૬. વિભાક્ત :-

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે, વિશદ્યા પ્રતિ ભાજિતે ।
કર્ણ દ્વિ ભાગિકં જ્ઞેયં, કર્ણિકા ભાગવિશ્રુતા ॥૫૬॥

પ્રતિકર્ણ દ્વિ ભાગેન, નન્દિકા પદ્વિશ્રુતા ।
મદ્રાર્દઞ્ચ ચતુર્ભાગં સ્થાપયેચ ચતુર્દિશમ્ ॥૫૭॥

ચોરસ ક્ષેત્રના વીસ (૨૦) ભાગ કરવા, કર્ણ
એ ભાગ અને કર્ણિકા એક ભાગની કરવી. પ્રતિ-
કર્ણ એ ભાગનો અને નન્દિકા એક ભાગની તથા
અર્ધુ લદ્ર ચાર ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે ચારે
દિશાએ રચના કરવી. ૫૬-૫૭.

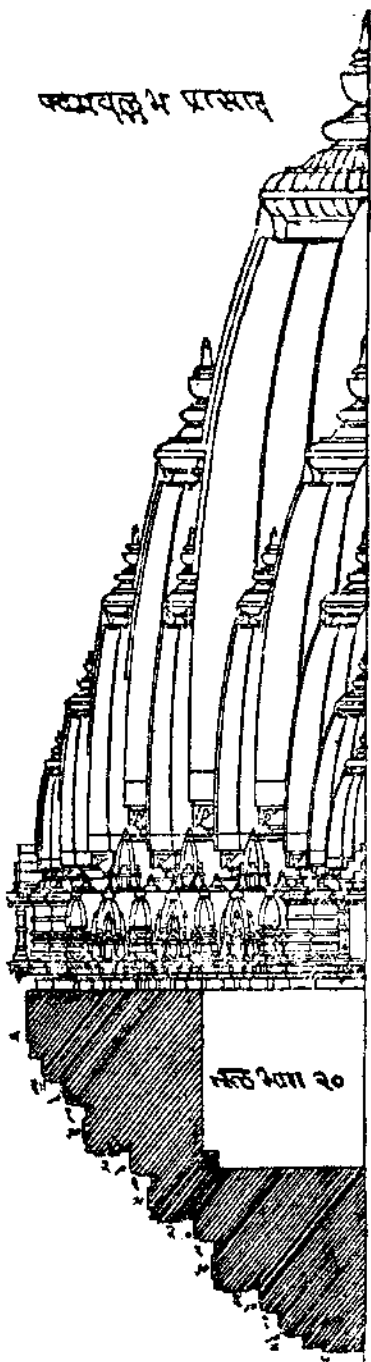
કેશરી સર્વતો મદ્રં, રથે કર્ણે ચ દાપયેત્ ।
કર્ણિકાયાં શ્રુગકૂટં, નન્દિકાયાં તથૈવ ચ ॥૫૮॥

મદ્રેર્વૈવોરુચત્વારિ, પ્રત્યઙ્ગઞ્ચ તત્તોઽષ્ટમિઃ ।
પદ્મવલ્લભ નામોઽયં, જિનેન્દ્રો પદ્મવલ્લભ ॥૫૯॥

રથ અને કર્ણ ઉપર કેશરી અને સર્વતો-
લદ્ર કર્મ ચઢાવવા, કેશિકાએ શૃંગ અને કૂટ
કરવા, અને નન્દિકાએ પશુ શૃંગ અને કૂટ ચઢા-
વવા, લદ્રે ચાર ઉત્તરશૃંગ અને આઠ (૮) પ્રત્યંગ
કરવા, આ પદ્મવલ્લભ નામનો પ્રાસાદ બાંધવો.
અને તે પદ્મપ્રભુને પ્રિય છે. ૫૮-૫૯.

તલમાનં ૨૦ પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદ

શૃંગ - રેખા	૬ + ૫	૧૪ × ૪ =	૫૬
,, ઉપરથે	૬ + ૫	૧૪ × ૮ =	૧૧૨
,, કર્ણિકા	૧	૧ × ૮ =	૮

નંદિ	૧	૧ × ૮ =	૮
ઉરૂશંગ	૪	૪ × ૪ =	૧૬
પ્રત્યંગ	૨	૨ × ૪ =	૮
મૂલ પ્રાસાદ			૧
			<hr/>
			કુલ ૨૦૮

ફૂટ કલ્પિકા નંદી ૪×૪=૧૬

॥ ૧૭ હિત્રી પદ્મવલ્લભપ્રાસાદઃ ॥

૧૮. પદ્મરાગ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ

પદ્મવલ્લભ સંસ્થાને કર્તવ્યં પદ્મરાગકઃ ।

કર્ણોર્ધ્વે તિલકં દધાત્ સ્વરૂપોલક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૬૦ ॥

પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં વધારામાં કણે તિલક કરવું. આ સ્વરૂપ લક્ષણુ યુક્ત પદ્મરાગ નામનો પ્રાસાદ જાણવો. ૬૦

શૃંગ ૨૦૮, ફૂટ ૧૬, તિલક ૪.

॥ ૧૮ હિત્રી પદ્મરાગ પ્રાસાદ ॥

૧૯. પુષ્ટિવિવર્ધન પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ—

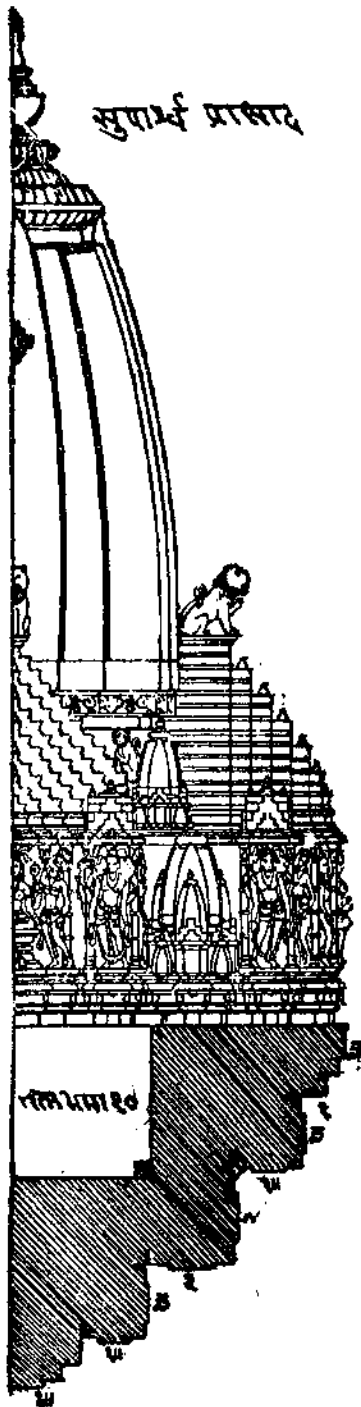
તદ્સ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં સ્થોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

પુષ્ટિ વિવર્ધનો નામ તુષ્ટિ પુષ્ટિયોશ્ચ વર્ધનઃ ॥ ૬૧ ॥

પદ્મરાગના તલ અને સ્વરૂપમાં વધારે રથ ઉપર તિલક કરવું, આ પુષ્ટિવર્ધન નામનો પ્રાસાદ જાણવો અને તે તુષ્ટિ પુષ્ટિનો વધારનારો છે. ૬૧

શૃંગ ૨૦૮, ફૂટ ૧૬, તિલક ૨૦.

॥ ૧૯ હિત્રી પુષ્ટિવિવર્ધન પ્રાસાદ ॥

૨૦. સુપાર્શ્વનામ પ્રાસાદ-

૭ મી વિમલ્કિ :-

દિગ્ભાગે ચ કૃતે ક્ષેત્રે કર્ણ ચૈવ દ્વિ ભાગિકમ્ ।
પ્રતિરથં સાર્ધભાગં નિર્ગમે તત્સમં ભવેત ॥૬૨॥

મદ્રે ચૈવ ત્રિભાગેન કપિલા મદ્ર માનયોઃ ।
નિર્ગમં પદમાનેન ચતુર્દિશુ નિયોજયેત ॥૬૩॥

કર્ણે કર્મ દ્વયં કાર્યં રથે મદ્રે તથોદ્રમઃ ।
સુપાર્શ્વો નામ વિજ્ઞેયો ગૃહરાજઃ સુલાવહઃ ॥૬૪॥

ચોરસ ક્ષેત્રના દશ (૧૦) ભાગ કરવા, તેમાં
કર્ણ ભાગ બે (૨) અને પ્રતિકર્ણ ભાગ દોઢ (૧.૫)
નો કરવો, નીકાળે સમચોરસ કરવો, આખું ભદ્ર
ભાગ ત્રણ (૩) નું કરવું, તેમજ ભદ્રના માનમાં
કપિલાભદ્ર કરવું, અને તે એક ભાગ નિકળતું
રાખવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ યોજના
કરવી.

કર્ણ ઉપર બે (૨) કર્મ ચઢાવવા અને પ્રતિરથે
તથા ભદ્રે દોઢિયા કરવા. આ પ્રાસાદનું નામ
સુપાર્શ્વ પ્રાસાદ છે. અને તે સાતમા શ્રી સુપાર્શ્વ-
નાથ પ્રભુને કરવો. આ પ્રાસાદ કરનાર તથા
રાજાને સુખ આપનાર છે. ૬૨ થી ૬૪

શૃંગ રેખા-૯+૫.

૧૪ x ૪ = ૫૬

મૂલ પ્રાસાદ

૧

કુલ શૃંગ ૫૭

॥ ૨૦ ॥ ઇતિશ્રી સુપાર્શ્વવલ્લભ પ્રાસાદ ॥

૨૧. સુનન્દન પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

પ્રાસાદ બહવા સન્તિ, ચતુર્વિંશતિમૂર્તિષુ ।

તન્મ પ્રાજ્ઞેય સંદેહઃ કર્તવ્યઃ પુનરાગતે ॥ ૬૫ ॥

રથે વૈ શ્રૃંગમેકં સ્યાદ્, મદ્રેચૈવચતુર્દિશમ્ ।

સુનન્દનઃ સ વિજ્ઞેયઃ, કૃતે ચ વિપુલાં શ્રિયમ્ ॥ ૬૬ ॥

ચોવીશ તીર્થકરોને બહુ પ્રકારના પ્રાસાદો કરવામાં આવે છે. તેથી ફરીથી પણ તેજ તીર્થકરોને બીજા પ્રાસાદો કરવાનું કહેવામાં આવે છે, બુદ્ધિમાન પુરુષોએ તેમાં શંકા કરવી નહિ.

સુપાર્શ્વનાથ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવું. અને પ્રતિરથે એક શૃંગ ચઢાવવું તથા ભદ્રે એક ઉરૂશૃંગ કરવું, આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ કરવું આ પ્રાસાદનું નામ સુનન્દન પ્રાસાદ છે પ્રાસાદ કરવાથી પુષ્કળ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. ૬૫-૬૬

શૃંગ રેખા	૧૪ × ૪	=૫૬
„ પ્રતિરથ	૧ × ૬	=૮
„ ઉરૂશૃંગ	૧ × ૪	=૪
„ મૂલ પ્રાસાદ		૧
		<hr/> ૬૯

॥ ૨૧ इति श्री सुनन्दन प्रासादः ॥

૨૨. શ્રી વલ્લભ પ્રાસાદ

તૃતીય ભેદ,

રથોર્ધ્વે તિલકં દધાત્ મદ્રેચૈવ ચતુર્દિશમ્ ।

શ્રી વલ્લભ સ્તદા નામ પ્રાસાદો જિન વલ્લભ ॥ ૬૭ ॥

પ્રતિરથ ઉપર તિલક ચઢાવવું અને ભદ્રે પણ ચારે દિશાએ ભદ્રના ખુણે તિલક કરવા, શ્રી વલ્લભ નામનો પ્રાસાદ બાણવો, અને તે સર્વ તીર્થકરોને પ્રિય છે. ૬૭

શૃંગ	૬૬,	તિલક	૧૬.
------	-----	------	-----

॥ ૨૨ इति श्री वल्लभ प्रासादः ॥

૨૩ ચન્દ્રપ્રભ પ્રાસાદ

ચતુર્થ મેદ-

ઉરુમૃગ્ન પુનર્દધાત્ ચન્દ્રપ્રભ નામતઃ ।
સર્વદેવેષુ કર્તવ્યો જિનાનાં તુ વિશેષતઃ ॥ ૬૮ ॥

શ્રી વલ્લભ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં બદ્રે એક ઉરુમશું ચઢાવવું એટલે ચન્દ્રપ્રભ નામનો પ્રાસાદ થાય. તે બધા દેવોને કરવો, પણ વિશેષે તીર્થ'કરોને કરવો.

શૃંગ

૭૩

તિલક

૧૬

॥ ૨૩ इति श्री चन्द्रप्रभ प्रासाद ॥

૨૪ ચન્દ્રશેખર પ્રાસાદ

પશ્ચમ મેદ,

સ્થોર્ધ્વે કેશરી કર્મ તસ્ય શ્રુજ્ઞ વિવર્જયેત્ ।
ચન્દ્રશેખર નામોઽયં પ્રાસાદો વીતરાગકઃ ॥ ૬૩ ॥

પ્રતિવથ ઉપરનું શૃંગ કાઢી તે સ્થળે કેશરી કર્મ ચઢાવવું. આ પ્રાસાદ ચન્દ્ર-શેખર નામનો બાધવો અને તે વીતરાગને કરવો. ૬૬.

રેખા

૭૩

પ્રતિવથ

૫ × ૮ = ૪૦

૩૨

૫—

૮

શૃંગ ૧૦૫

૩૨

તિલક ૧૬

॥ ૨૪ इति श्री चन्द्रशेखर प्रासाद ॥

૨૫. વિમાન પ્રાસાદ

ષષ્ઠ મેદ,

કર્ણેચ તિલકં દધાત્ પ્રાસાદસ્યવિમાનકઃ ।
સર્વ દેવેષુ કર્તવ્યઃ સ્વરૂપો લક્ષણાન્વિત ॥ ૭૦ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ કરી કર્ણે તિલક કરવા આ સ્વરૂપ લક્ષણ યુક્ત વિમાન પ્રાસાદ બાધવો.

શૃંગ

૧૦૫,

તિલક

૨૦

॥ ૨૫ इति श्री विमान प्रासाद ॥

૨૬. સુવિધિ પ્રાસાદ

સપ્તમ મેદ,

પ્રતિરથે દ્વયં કર્મ સુવિધિર્નામ નામતઃ ।

સર્વ દેવેષુ કર્તવ્યઃ સ્વરૂપો લક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૭૧ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ ઉપર પ્રતિરથે એ કર્મ સર્વતોભદ્ર અને કેશરી કરવા, આ સ્વરૂપ અને લક્ષણ યુક્ત પ્રાસાદ સુવિધિ નામનો બદલાવો. તે સર્વ દેવને કરવો. ૭૧

શૃંગ
તિલક

૧૭૭
૧૨

॥ ૨૬ इति श्री सुविधि प्रासाद ॥

૨૭. સુશ્રિય પ્રાસાદ

અષ્ટમ મેદ

તદ્ગુણે તત્પ્રમાણેચ રથે તિલકઃ દાપયેત્ ।

સુશ્રિયો નામ વિજ્ઞેયઃ પ્રાસાદ સુર ભૂષણઃ ॥ ૭૨ ॥

ઉપર કહેલા સ્વરૂપમાં પ્રતિરથે એક તિલક ચઢાવવાથી દેવોના ભૂષણરૂપ સુશ્રિય નામનો પ્રાસાદ થાય. ૭૨

શૃંગ
તિલક

૧૭૭
૨૦

॥ ૨૭ इति श्री सुश्रियप्रासाद ॥

૨૮. વસુ પુષ્પક પ્રાસાદ

નવમ્ મેદ

સુશ્રિયસ્ય ચ સંસ્થાને મદ્રે શૃંગ વિવર્ધનમ્ ।

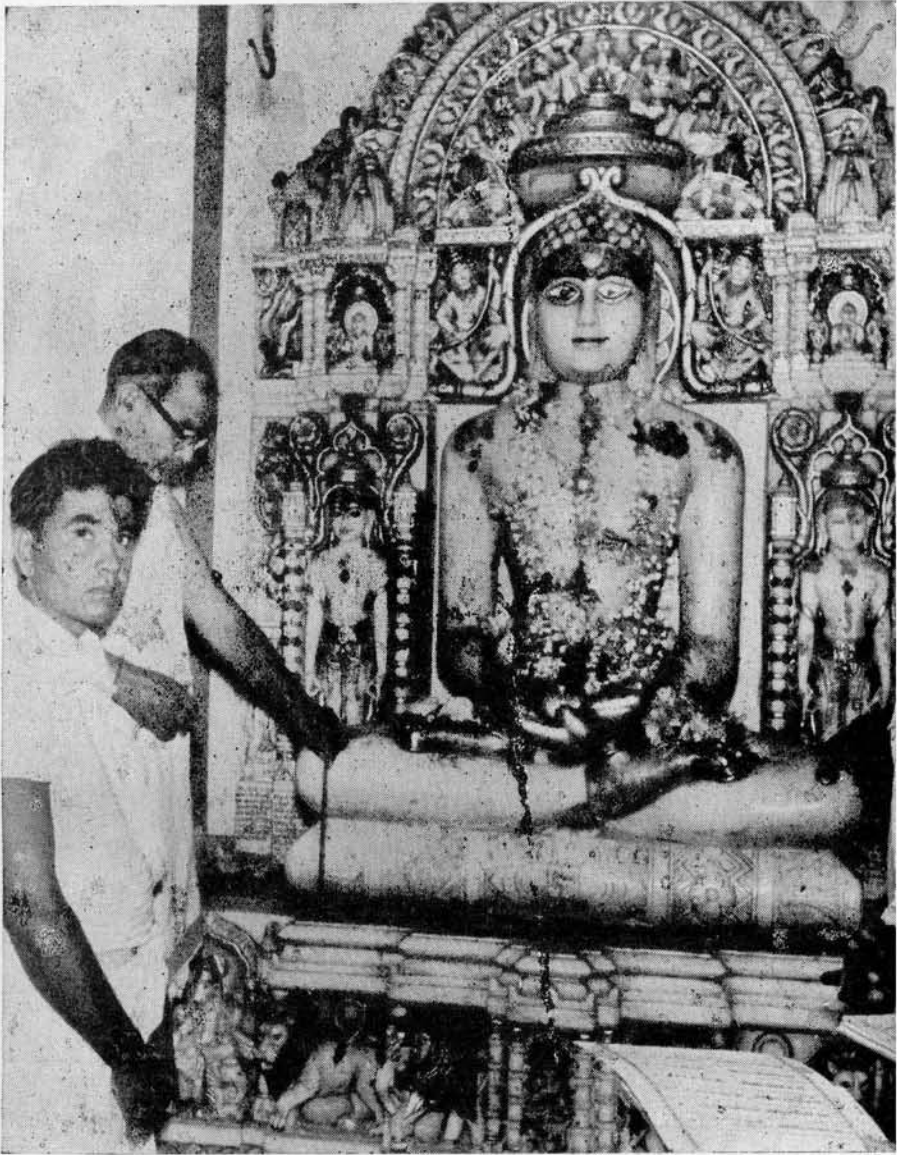
વસુ પુષ્પક નામોઽયં પ્રાસાદોજિન વલ્લભ ॥ ૭૩ ॥

સુશ્રિય પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં ભદ્રે એક ઉરશૃંગ વધારવાથી જિન તીર્થ કરીને વલ્લભ એવો વસુપુષ્પક નામનો પ્રાસાદ થાય. ૭૩

શૃંગ
તિલક

૧૮૧
૨૦

॥ ૨૮ इति श्री वसुपुष्पक प्रासाद ॥

એન્જુર દેરાસર પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ દર્શન નંદલાલભાઈ તથા તેમના
ભાઈ શાંતિલાલભાઈ સહિત [એન. સી. સોમપુરા]

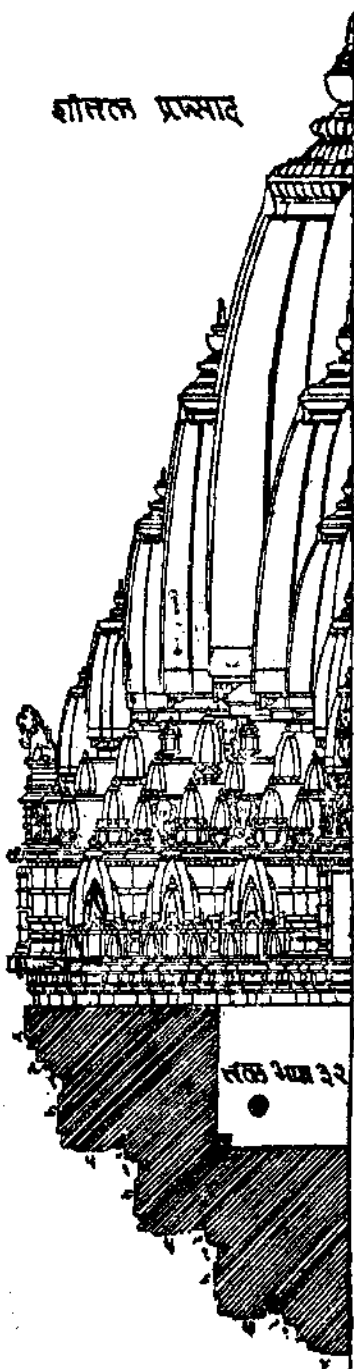
ચેખપુર જૈન દેરાસર બસાણક ચોકી

[એન. સી. સોમપુરા.]

૨૧ શીતલ પ્રાસાદ

૮ મી વિભક્તિ

શીતલ પ્રાસાદ

ચતુસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાત્રિંશત્પદ ભાજિતે ।
 પશ્ચમાગો ભવેત્કર્ણઃ પ્રતિકર્ણસ્તથૈવ ચ ॥૭૪॥
 કર્ણ પ્રતિકર્ણયોર્મધ્યે કોણિકા ભાગવિશ્રુતા ।
 મદ્રં ચૈવ ચતુર્માસં નન્દિકા પદ વિશ્રુતા ॥૭૫॥
 સમદલશ્ચ કર્તવ્યં ચતુર્દિશુ વ્યવસ્થિતમ્ ।
 પ્રાસાદસ્ય સ્વરૂપશ્ચ કર્તવ્યં વિધિ માનતઃ ॥૭૬॥
 શ્રી વત્સ કેશરી ચૈવ સર્વતોમદ્રમેવ ચ ।
 કર્ણેચૈવ પ્રદાતવ્યં, રથે ચૈવ તુ તત્સમમ્ ॥૭૭॥
 નન્દિકા કર્ણિકાયાશ્ચ, દ્વિ શૃંગ તિલકં ન્યસેત્ ।
 મદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ, શીતલોનામ વિશ્રુતઃ ॥૭૮॥
 પ્રત્યક્ષ જિન રૂપશ્ચ, સુશ્રિયસ્યવિવર્દનઃ ।
 સુખદોઽયં પ્રકર્તવ્ય-ચન્દ્રપ્રભુ જિનાય ચ ॥૭૯॥

ચોરસ ક્ષેત્રના બત્રીશ ભાગ કરવા, તેમાં કર્ણ ભાગ પાંચ તેમજ પ્રતિકર્ણ પશ્ચ ભાગ પાંચનો કરવો, કર્ણ અને પ્રતિકર્ણ વચ્ચે કોણી ભાગ એકની કરવી. અર્ધુ ભદ્ર ભાગ ચાર, નન્દિકા ભાગ એકની કરવી, નીકાળે સમદલ કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ વ્યવસ્થા કરવી.

કર્ણ ઉપર સર્વતોમદ્ર, કેશરી, શ્રીવત્સ ચઢાવવું પ્રતિરથે પશ્ચ તે જ પ્રમાણે કર્મ ચઢાવવા, નન્દિકા તથા કોણિકાએ બે બે શૃંગ ચઢાવવા, અને અઠેક તિલક ચઢાવવું, ભદ્રે ચાર ઉરુશૃંગો કરવા. આ પ્રાસાદનું નામ શીતલ પ્રાસાદ બાણવું. અને તે

લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરનારો તથા સર્વસુખોને આપનારો છે. પ્રત્યક્ષ જિનસ્વરૂપ એવો આ પ્રાસાદ ચાંદ્રપ્રભુ ભગવાનને કરવો. ૭૪ થી ૭૯.

શુંગ રેખા.	$૯ + ૫ + ૧ = ૧૫ \times ૪ = ૬૦$
„ પ્રતિરથ	$૯ + ૫ + ૧ = ૧૫ \times ૮ = ૧૨૦$
„ કર્ણિકાનંદિ	$૨ + ૨ = ૪ \times ૮ = ૩૨$
„ ભદ્ર	$૪ = ૪ \times ૪ = ૧૬$
મૂળપ્રાસાદ	૧

શુંગ ૨૨૬

તિલક ૮

॥ ૨૯૧૧૧૧ શીતલ પ્રાસાદ ॥

૩૦ શ્રિયેન્દુ પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

તદ્ગુણઞ્ચ પ્રકર્તવ્યં રથોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

શ્રિયેન્દુર્નામ વિજ્ઞેયઃ સુરરાજશ્રિયાવદ્ઃ ॥ ૮૦ ॥

શીતલ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરી રથે એક તિલક ચઢાવવું. આ શ્રિયેન્દુ પ્રાસાદ બાણવો અને તે ધર્મના વૈભવને આપનારો છે.

શુંગ

૨૨૬

તિલક.

૧૬

॥ ૩૦૧૧૧૧ શ્રિયેન્દુપ્રાસાદ ॥

૩૧ દનુરાજ પ્રાસાદ

તૃતીય ભેદ

નન્દિકા કર્ણિકાયાઞ્ચ તિલકં તુ સુશોભનમ્ ।

દનુરાજ સ્તદા નામ કર્તવ્યથ ગૃહોત્તમ્ ॥ ૮૧ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર નન્દિકા અને કર્ણિકા ઉપર અકેક સુશોભિત તિલક ચઢાવવું. આ પ્રાસાદનું નામ દનુરાજ છે, અને તે પ્રાસાદોમાં ઉત્તમ બાણવો. ૮૧

શુંગ

૨૨૬,

તિલક

૩૨,

॥ ૩૧૧૧૧૧ દનુરાજ પ્રાસાદ ॥

૩૨ શ્રિયાંશ પ્રાસાદ

૯ મી વિમલ્લિ

શ્રિયાંશ પ્રાસાદ

ચતુરશ્ચી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
મદ્રાર્ધ ત્રિપદં વત્સ દ્વૌ સ્થો કર્ણ તત્સમઃ ॥ ૮૨ ॥
નિર્ગતં તત્પ્રમાણેન સર્વં શોભા સમન્વિતમ્ ।
કર્ણે સ્થે મદ્રે દ્વે મૃજ્જે તિલકં ન્યસેત્ ॥ ૮૩ ॥
શ્રિયાંશો નામ વિજ્ઞાતો વિપુલ શ્રી વિવર્ધનઃ ।
કાર્યઃ સુવિધિનાથાય ધર્માર્થ મોક્ષ સાધન ॥ ૮૪ ॥

ચોરસ ક્ષેત્રના ચોવીશ ભાગ કરવા, તેમાં
કર્ણ, પ્રતિરથ, ઉપરથ અને મદ્રાર્ધ એ સર્વે અંગો
ત્રણ-ત્રણ ભાગનાં કરવા, તથા નીકાળે સમઠલ તલ
પ્રમાણે કરવા, કર્ણ પ્રતિરથ બે બે શૃંગો અને
તિલક ચઢાવવા. તથા ભદ્રે બે ઉડ્ડશૃંગ કરવા. પુષ્કળ
લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરનાર તથા ધર્મ-અર્થ-મોક્ષને
આપનારો આ શ્રિયાંશ નામનો પ્રાસાદ બાણવો
અને તે સુવિધિનાથ પ્રભુને કરવો. ૮૨ થી ૮૪.

શૃંગ રેખા	૧ + ૧ = ૨ × ૪ = ૮
પ્રતિરથ	૧ + ૧ = ૨ × ૮ = ૧૬
ભદ્રે	૨ ૨ × ૪ = ૮
મૂળપ્રાસાદ	૧

કુલ શૃંગ ૩૩

તિલક ૧૨

૩૩ શ્રીવત્સ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ.

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં, તિલકં ચોપરથકે ।

શ્રીવત્સો નામ વિજ્ઞેયઃ શ્રીપતેશ્ચ સુસ્વાવહા ॥ ૮૫ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં ઉપરથે તિલક ચઢાવવું.
આ પ્રાસાદનું નામ શ્રી વત્સ પ્રાસાદ જાણવું અને તે લક્ષ્મીપતિના સુખને
આપનારો છે. ૮૫.

શૃંગ

૩૩

તિલક

૨૦

॥ ૩૩ इति श्रीवत्सप्रासाद ॥

૩૪ પુત્રદ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તત્ર સ્થાને ચ કર્તવ્યઃ, કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

પુત્રદો નામ વિજ્ઞેયઃ પુત્રપૌત્રાદિ વર્ધન ॥ ૮૬ ॥

શ્રીવત્સ પ્રાસાદના તલ અને સ્વરૂપમાં વધારે કહ્યું ઉપર તિલક ચઢાવવું તે
પુત્રદ નામનો પ્રાસાદ થાય તે પુત્ર પૌત્રાદિક પરિવારની વૃદ્ધિ કરનારો છે. ૮૬

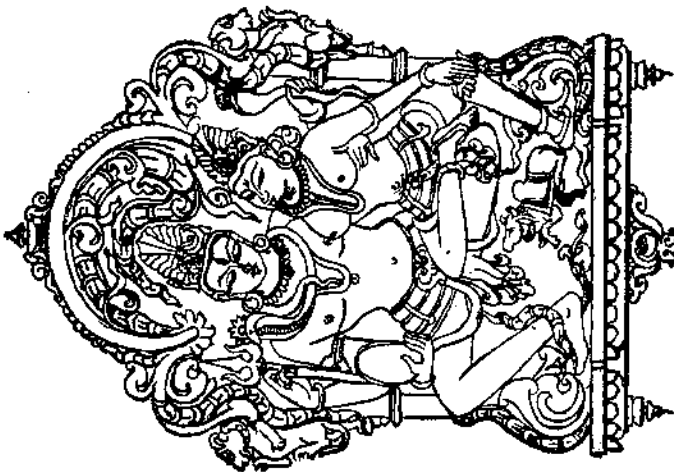
શૃંગ

૩૪,

તિલક

૨૪.

॥ ૩૪ इति श्री पुत्रद प्रासाद ॥

શ્રીવ-પાર્વતી

૩૫. શીતલ પ્રાસાદ

૧૦ મી વિભક્તિ,

ચતુર શ્રી કૃતે ક્ષેત્રે, ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
કર્ણશ્રૈવ સમાર્યાતં ચતુર્ભાગં ચ વિશ્રુતમ્ ॥૮૭॥

પ્રતિરથં ત્રયં જ્ઞેયં, મદ્રાર્ધ ભૂત ભાગિકમ્ ।
રથે કર્ણે ચ શ્રૃંગૈકં તદૂર્ધ્વે તિલક દ્વયમ્ ॥૮૮॥

દ્વાદશૈવોરુશ્રૃંગાણિ, પ્રત્યંગાનિ તતોઽષ્ટભિઃ ।
શીતલશ્ચ તદા નામ, પ્રાસાદોજિન વલ્લભઃ ॥૮૯॥

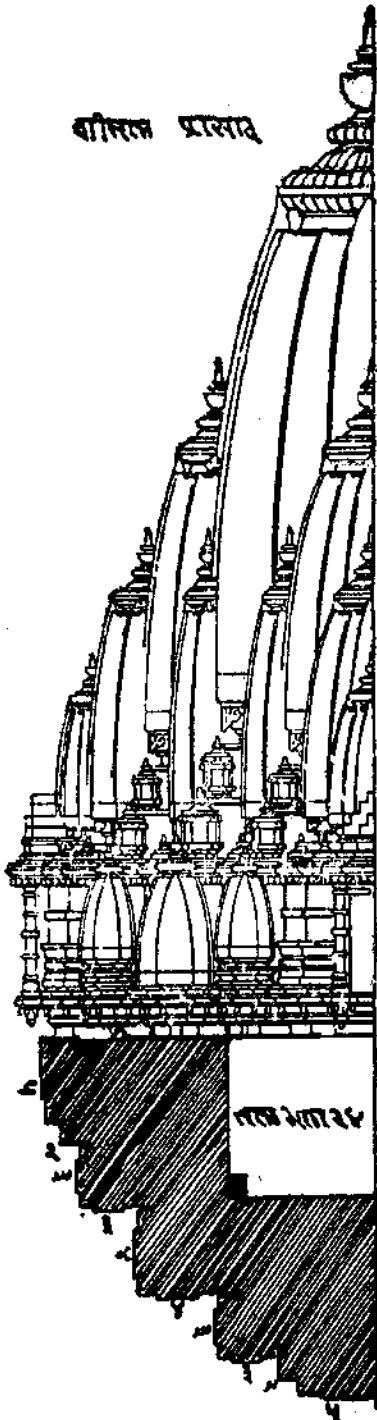
ચોરસ ક્ષેત્રના ચોવિંશ ભાગ કરવા, કર્ણ ભાગ ચાર, પ્રતિરથ ભાગ ત્રણ અને અધુરું ભદ્ર ભાગ પાંચનું કરવું. કર્ણ તથા પ્રતિરથ ઉપર અઢેક શૃંગ કરવું, અને તેના ઉપર બીજા તિલકો ચઢાવવા; ભદ્રે બાર ઉરુશૃંગો ચઢાવવા, અને આઠ પ્રત્યાંગો કરવા, આ પ્રાસાદનું નામ શીતલ પ્રાસાદ છે, અને દશમા તીર્થ કર શીતલનાથને કરવો. ૮૯

શૃંગ રેખા	૧	=	૧ × ૪ = ૪
„ પ્રતિરથ	૧	=	૧ × ૮ = ૮
„ ભદ્ર	૩	=	૩ × ૪ = ૧૨
„ પ્રત્યાંગ	૨	=	૨ × ૪ = ૮
„ મૂળપ્રાસાદ			૧

કુલ શૃંગ ૩૩

તિલક ૨૪

॥ ૩૬. શીતલનાથ પ્રાસાદ ॥

૩૬. કીર્તિદાયક પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ-

તદ્ગુણં તત્પ્રમાણશ્ચ, કર્તવ્યં પૂર્વમાનતઃ ।

કર્ણોર્ધ્વે ચ દ્વયં શ્રુજ્ઞ, પ્રાસાદઃ કીર્તિદાયકઃ ॥ ૯૦ ॥

શ્રીતલનાથ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં ઠણું બે શ્રુંગે।
કરવાં, આ પ્રાસાદ કીર્તિદાયક નામનો બાણુવો. ૬૦

તલમાન

૨૪

શ્રુંગ

૩૭

તિલક

૨૦

॥ ૩૬ દ્વિતીયી કીર્તિદાયક પ્રાસાદ ॥

૩૭. મનોહર પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

કર્ણે ન સદૃશં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ।

તદ્ગુણં તત્પ્રમાણશ્ચ મદ્રોર્ધ્વે તત્સર્મ તથા ॥ ૯૧ ॥

મનોહરશ્ચ વિજ્ઞેયઃ પ્રાસાદોઽર્જિનમાર્ગતઃ ।

ધર્મલાભશ્ચ વૃદ્ધિશ્ચ સંગતિર્મહતાં મયેત્ ॥ ૯૨ ॥

ઉપરના પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરલું. અને ઠણું સમાન પ્રતિરથે બે શ્રુંગે
બંધાવવા, તથા ભદ્રે ઉરશ્રુંગ છે તે જ મુજબ કરવા, આ મનોહર નામનો પ્રાસાદ
બાણુવો, અને તે ધર્મ અને લાભની વૃદ્ધિ કરનાર છે, અને મહત્ત્વાચ્ચોની સંગતિ
આપનાર છે. ૯૧, ૯૨.

તલમાન

૨૪

શ્રુંગ

૪૫

તિલક

૧૨

॥ ૩૭ દ્વિતીયી મનોહર પ્રાસાદ ॥

૩૮ સ્વકુલ પ્રાસાદ

૧૧ મી વિભક્તિ

સ્વકુલ પ્રાસાદ

ચતુર સ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે છષ્ટાદશ વિભાજિતે ।
 કર્ણ ભાગ ત્રયં કાર્યં સ્થભાગ ત્રયં તથા ॥ ૧૩ ॥
 મદ્રાદં ત્રિપદં વત્સ ચતુર્દિશુ નિયોજયેત્ ।
 નિર્ગમં પદમાનેન હસ્તાઙ્ગુલ પ્રમાણતઃ ॥ ૧૪ ॥
 મૃજ્જશ્ચ તિલકં કર્ણે સ્થે મદ્રે તુ મૃજ્જકમ્ ।
 સ્વકુલો નામ વિજ્ઞેયઃ શ્રેયાંશજિનવલ્લભઃ ॥ ૧૫ ॥

સમચોરસ ક્ષેત્રના અઢાર ભાગ કરવા, હે વત્સ!

તેમાં કર્ણ, પ્રતિરથ અને અધુર્ બદ્ર ત્રણ-ત્રણ ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ યોજના કરવી. નીકાળે પદમાને અથવા હસ્તાંશુલ પ્રમાણે એટલે બેટલા હસ્ત રેખામાન હોય તેટલા અંશુલ નીકાળો રાખવો. કર્ણ અને સ્થ ઉપર અડેક શૃંગ અને અડેક તિલક ચઢાવવું, ભદ્રે એક ઉરુશૃંગ કરવું, સ્વકુલ નામનો પ્રાસાદ ૧૧ માં ચાંશનાથ પ્રભુને કરવો. ૯૩ થી ૯૫.

તલમાન

૧૮

શૃંગ	રેખા	૧ = ૧ × ૪ = ૪
„	ઉપરથે	૧ = ૧ × ૮ = ૮
„	બદ્ર	૧ = ૧ × ૪ = ૪
„	મૂલ પ્રાસાદ	૧

કુલ શૃંગ

૧૭

તિલક

૧૨

॥ ૩૮ હિતિશ્રી સ્વકુલ પ્રાસાદ ॥

૩૧ કુલનંદન પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ.

તદ્વરૂપં તત્પ્રમાણશ્ચ કર્તવ્યં પૂર્વમાનત્ઃ ।

ઉરુશૃંગાણકં કુર્યાત્પ્રાસાદે કુલનંદને ॥ ૧૬ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ સ્વરૂપ કરી બાદ્રે ચારે દિશાએ મળી આઠ ઉરુશૃંગો કરવાં,
આ પ્રાસાદ કુલનંદન નામનો બાણવો.

તલભાગ

૧૮

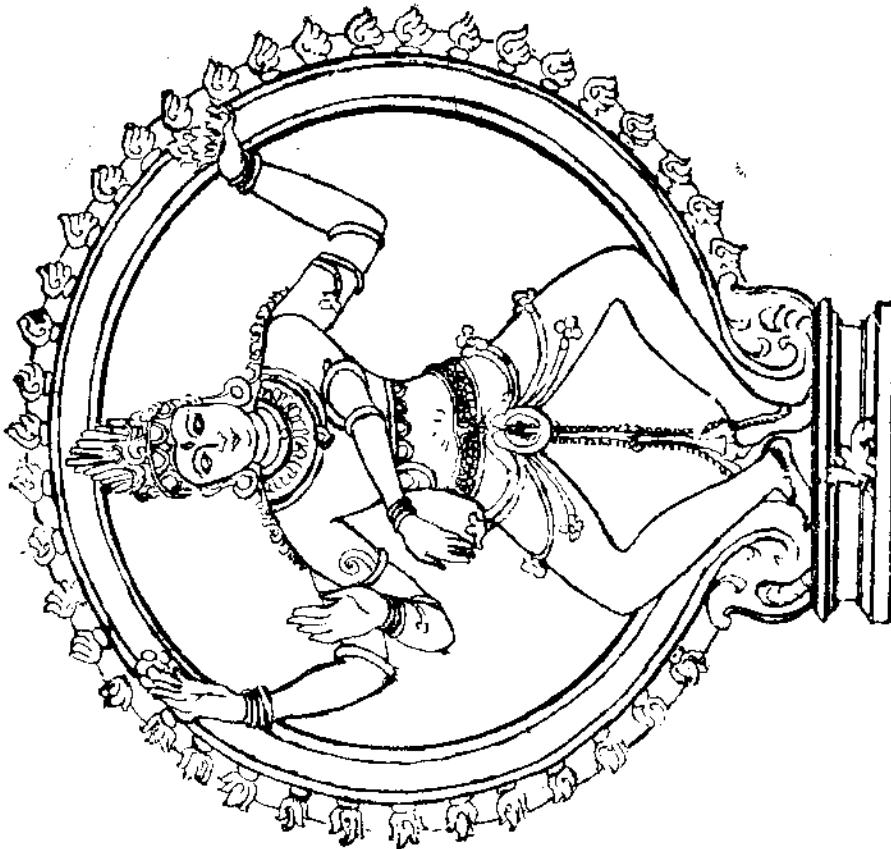
શૃંગ

૨૧

તલક

૧૨

॥ ૩૧ હિતશ્રી કુલનંદન પ્રાસાદ ॥

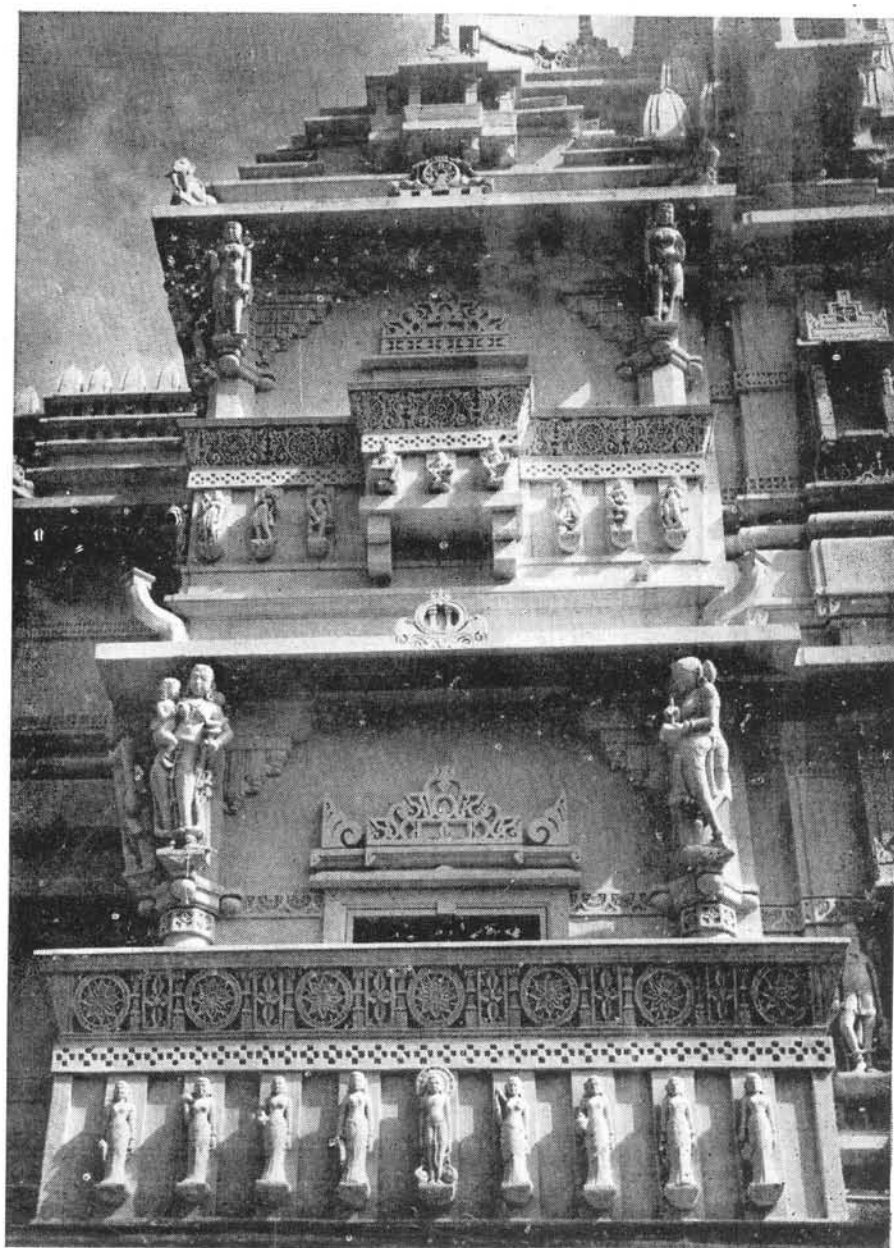

નંદરાજ

શ્રી ચેમ્બુર જૈન દેરાસર હસ્તિ દર્શન

[એન. સી. સોમપુરા]

કેસરિયાજી સાઈડ દર્શન કેસરિયાજીનગર-પાલીતાણા.

[એન. સી. સોમપુરા.]

વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ

૪૦ વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ

૧૨ મી વિમક્તિ,

ચતુરસ્ત્રી કૃત ક્ષેત્રે, દ્વાવિંશપદ ભાજિતે ।
પદાનાં તુ ચતુર્ભાગં, કર્ણે ચૈવ તુ કારયેત્ ॥૧૭॥
કોણિકા પદમાનેન, પ્રતિરથં ત્રિભાગકમ્ ।
નંદિકા માગ મેકેન, મદ્રાર્ધશ્ચ દ્વિ ભાગિકમ્ ॥૧૮॥
કર્ણે કર્મ ત્રયં કાર્યં, પ્રતિકર્ણે ક્રમ દ્વયમ્ ।
નંદિકર્ણ્યોઃ મૃજ્જકૂટ-મૂર્ધ્વે તિલક શોભનમ્ ॥૧૯॥
મદ્રે ચોરુત્રય કાર્યં પ્રત્યંગાષ્ટક લક્ષિતમ્ ।
વાસુપૂજ્ય સ્તદાનામ વાસુપૂજ્ય સુવલ્લભઃ ॥૧૦૦॥

ચોરસ ક્ષેત્રના બાવીશ ભાગ કરવા, તેમાં
કર્ણ ભાગ ચાર, કોણિકા ભાગ એક, પ્રતિરથ
ભાગ ત્રણ તથા નંદિકા ભાગ એક અને અર્ધુ
ભદ્ર ભાગ બેનું કરવું. કર્ણે ત્રણ કર્મ કરવા.
પ્રતિરથે બે કર્મ કરવા. નંદિકા અને કોણિકાએ
અંકેક શૃંગકૂટ કરવું, અને તેના ઉપર શોભાય-
માન તિલક ચઢાવવા ભદ્રે ત્રણ ઉર્ડ્વશૃંગે અને
આઠ પ્રત્યંગે કરવા.

વાસુપૂજ્ય નામનો પ્રાસાદ બારમા શ્રી વાસુ-
પૂજ્ય પ્રભુને પ્રિય છે, આ પ્રાસાદ તેમને કરવો.

શૃંગ રેખા	$૧૩ + ૬ + ૫ = ૨૪ \times ૪ = ૧૦૮$
	$૬ + ૫ = ૧૪ \times ૮ = ૧૧૨$
„ નંદિકા	$૧ = ૧ \times ૮ = ૮$
„ કોણિકા	$૧ = ૧ \times ૮ = ૮$
„ ભદ્ર	$૩ = ૩ \times ૪ = ૧૨$
„ પ્રત્યંગ	$૨ = ૨ \times ૪ = ૮$
„ મૂલ પ્રાસાદ	૧

તલભાગ ૨૨,

તિલક ૧૬, કુલ ૨૫૭.

॥ ૪૦ ॥ શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ ॥

૪૧ રત્નસંભવ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ.

તદ્ગુણપ્રકર્તવ્યં, કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

રત્ન સંભવ નામોઽયં, ગૃહરાજઃ સુલાવહઃ ॥ ૧૦૧ ॥

ધર્મદાઃ કીર્તિદશૈવ, પુરે ધર્મવિવર્ધનઃ ।

ધર્મરૂપાશ્ચ કર્તારઃ કારોપિ ધર્મનાયકઃ ॥ ૧૦૨ ॥

ઉપર પ્રમાણે, તલ અને સ્વરૂપ ઉપર વધારામાં કર્ણ ઉપર એક તિલક ચઢાવવું. આ પ્રાસાદનું નામ રત્નસંભવ બાણવું. આ પ્રાસાદ બધા પ્રાસાદોમાં સર્વોત્તમ છે, તથા સર્વ પ્રકારનું સુખ-ધર્મ અને કીર્તિને આપનારો છે, નગરમાં ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારો છે, આ પ્રાસાદ કરનાર ધાર્મિક અને કરાવનાર ઉત્તમ ધાર્મિક બાણવો.

તલભાગ

૨૨

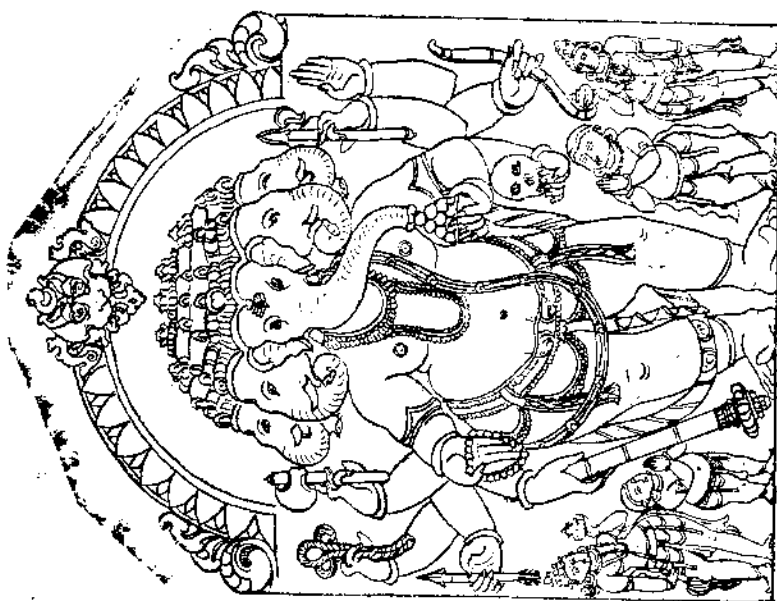
શૃંગ

૨૫૭

તિલક

૨૦

॥ ૪૧ इति श्री रत्नसंभव प्रासाद ॥

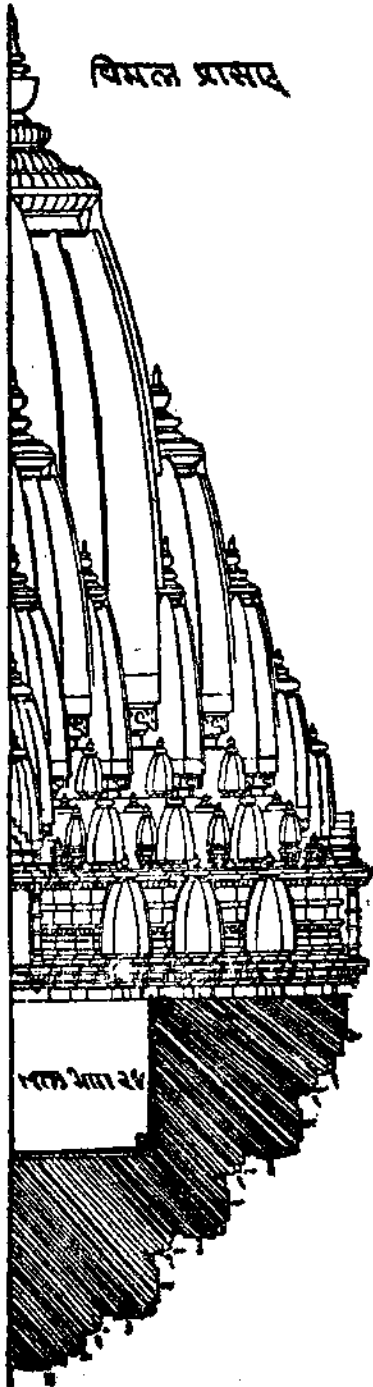

શ્રી પંચમુખ ગણેશ

૪૨ વિમલવલ્લભ પ્રાસાદ

૧૩ મી વિમલિક્તિ

વિમલ પ્રાસાદ

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
 પાદોન પશ્ચ્ચભાગેન કર્ણસ્તત્ર વિધીયતે ॥૧૦૩॥
 તત્સમઃ પ્રતિકર્ણશ્ચ પાદૈકા કોણિનંદિકા ।
 મદ્રાર્ધ સાર્ધપંચાર્ધ નિર્ગમં ભાગમેવ ચ ॥૧૦૪॥
 સમાનશ્ચ સ્થં જ્ઞેયં કર્તવ્યશ્ચ ચતુર્દિશમ્ ।
 પ્રાસાદસ્ય સ્વરૂપશ્ચ કર્તવ્યં લક્ષણાન્વિતમ્ ॥૧૦૫॥
 કર્ણે શૃંગપ્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ।
 નંદિકા કોણિકા કાયાશ્ચ શૃંગકૂટં સુશોભનમ્ ॥૧૦૬॥
 મદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ પ્રત્યંગાનિ તતોઽષ્ટભિઃ ।
 વિમલવલ્લભ નામોઽયં પ્રાસાદો વિમલ પ્રિયઃ ॥૧૦૭॥
 પ્રાસાદેઽસ્મિન્કૃતે ચૈવ ધર્મ મોક્ષં ચ વિદતિ ।
 હૃલોકે લભેત્કીર્તિ સ્વર્ગં ચૈવ મહીયતે ॥૧૦૮॥

ચોરસ ક્ષેત્રના ચોવિશ ભાગ કરવા, તેમાં કર્ણ ભાગ ત્રણ, પ્રતિકર્ણ પછ તે જ પ્રમાણે ત્રણ ભાગ, કોણિકા, નંદિકા એકેક ભાગની કરવી, અર્ધભદ્ર ભાગ ચારવું કરવું, નીકાળે એક ભાગ રાખવું. પ્રતિરથ નીકાળે સમચોરસ કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ ચોળના કરવી.

કર્ણે અને પ્રતિરથે ત્રણ ત્રણ શૃંગ કરવાં, નંદિકા અને કોણિકાએ સુશોભિત એકેક શૃંગ કરવા તથા કૂટ કરવા, ભદ્રે ચાર ઉચ્ચશૃંગો કરવા. અને આઠ પ્રત્યંગો કરવાં, આ પ્રાસાદનું નામ વિમલવલ્લભ, અને તે ૧૩ મા વિમલનાથ પ્રભુને પ્રિય છે.

આ પ્રાસાદ કરવાથી ધર્મ અને મોક્ષ મળે છે, તથા કરાવનાર આ લોકમાં કીર્તિ અને સ્વર્ગમાં પ્રતિષ્ઠા પામે છે. ૧૦૩ થી ૧૦૮.

શૃંગ રેખા	૧ + ૧ + ૧	=	૩ × ૪ = ૧૨
„ પ્રતિરથ	૧ + ૧ + ૧	=	૩ × ૮ = ૨૪
„ ઠેણિકા	૧	=	૧ × ૮ = ૮
„ નદિ	૧	=	૧ × ૮ = ૮
„ ભદ્ર	૪	=	૪ × ૪ = ૧૬
„ પ્રત્યંગ	૨	=	૨ × ૪ = ૮
„ મૂલપ્રાસાદ			૧
			<hr/>
		કુલ શૃંગ	૭૭
તલભાગ	૨૪		

॥ ૪૨ રૂતિશ્રી વિમલવલ્લભ પ્રાસાદઃ ॥

૪૩. મુક્તિસંઘટ્ટ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં દાપયેત્તિલક રથે ।

કર્ણિકા યાં દ્વિશ્રૃંગ હિ પ્રાસાદો જિન વલ્લભઃ ॥ ૧૦૯ ॥

મુક્તિ સંઘટ્ટનામોઽયં મુક્તિમુક્તિપ્રદાયકઃ ।

સર્વજિનેષુ કર્તવ્યો યથેચ્છં કામદાયકઃ ॥ ૧૧૦ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં રથે એક તિલક ચઢાવવું. ઠેણિકાએ બે બે શૃંગ ચઢાવવા. આ પ્રાસાદ જિન દેવોને બહુ જ પ્રિય છે. “મુક્તિસંઘટ્ટ” નામનો પ્રાસાદ વૈભવ અને મોક્ષ આપનાર છે, અને ઇચ્છિત સર્વ કામનાઓની સિદ્ધિ કરનાર છે આ સર્વ જિનદેવતાઓ માટે કરવો શુભકારક છે. ૧૦૬-૧૧૦.

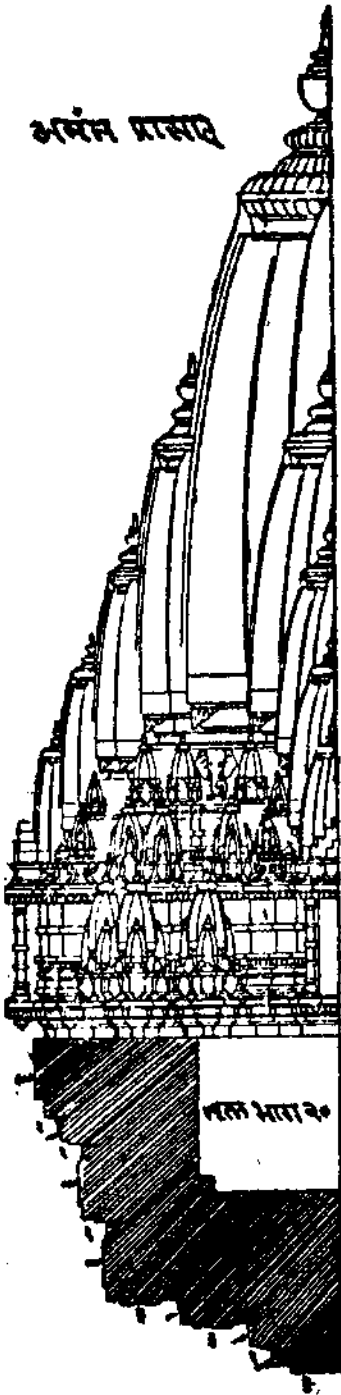
તલભાગ	૨૪
શૃંગ	૮૫
તિલક	૮

॥ ૪૩ રૂતિશ્રી મુક્તિસંઘટ્ટ પ્રાસાદઃ ॥

૪૪. અનંત પ્રાસાદ

૧૪ મી વિમક્તિ

અનંત પ્રાસાદ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે, વિંશતિપદ ભાજિતે ।
ત્રીણિ ત્રીણિ પદનંદ્યાં, પુનસ્ત્રીણિચ મદ્રકે ॥૧૧૧॥

નિર્ગમં પદ માનેન, ત્રિપુસ્થાનેષુ મદ્રકે ।
કર્ણે કર્મ ત્રયં કાર્યં, રથોર્ધ્વેચૈવ તત્સમમ્ ॥૧૧૨॥

મદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ, નંદિકાયાં કમદ્વયમ્ ।
અનંતો નામ વિજ્ઞેય ધ્વાનન્તશ્રિયમાલમેત ॥૧૧૩॥

સમચોરસ ક્ષેત્રના વીશ (૨૦) ભાગ કરવાં, તેમાં
કર્ણ, પ્રતિરથ અને અર્ધુ ભદ્ર ત્રણ ત્રણ ભાગનું
કરવું. તેમજ નંદિકા ભાગ એક ભદ્રની પાસે
કરવી. નીકાળે સર્વ અંગે અઢેક ભાગના રાખવા.

કર્ણ અને રથ ઉપર ત્રણ ત્રણ કર્મ ચઢાવવાં.
ઉડ્ડશૃંગ ચાર કરવાં, અને નંદિકાએ શૃંગ બે
ચઢાવવાં. આ અનંત નામનો પ્રાસાદ બાણુવો.
અને તે ચૌદમા શ્રી અનંતનાથ પ્રભુને કરવો. આ
પ્રાસાદ કરવાથી અનંત લક્ષ્મી મળે છે. ૧૧૧થી ૧૧૩

તલભાગ ૨૦

શૃંગ રેખા	૧૩+૬+૫	=	૨૭×૪=૧૦૮
„ ઉપરથ	૧૩+૬+૫	=	૨૭×૮=૨૧૬
„ નંદિકા	૨	=	૨×૮= ૧૬
„ ભદ્ર	૪	=	૪×૪= ૧૬
„ મૂલ પ્રાસાદ			૧ ૧

કુલ શૃંગ ૩૫૭

॥ ૪૪ હૃતિશ્રી અનંતપ્રાસાદઃ ॥

૪૫ સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

અનંત સ્યૈવ સંસ્થાને, રથોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

સુરેન્દ્રો નામ વિજ્ઞેયઃ, સર્વદેવેષુ વહ્ન્યમઃ ॥ ૧૧૪ ॥

અનંત પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ ઉપર રૂક્ત વિશેષમાં રથ ઉપર એક તિલક ચઢાવવું, આ પ્રાસાદનું નામ 'સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ' જાણવું અને તે સર્વ દેવોને પ્રિય છે.

તલ ભાગ	૨૦
શૃંગ	૩૫૭
તિલક	૮

॥ ૪૫ इति श्री सुरेन्द्र प्रासादः ॥

૪૬. વૃક્ષરાજ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ

નંદિકાયાં પ્રદાતવ્યં, વૃક્ષરાજેતિ નામતઃ ।

કૃતેનાનેન દેવાનાં, સુખ મમેતિ જ્ઞાન્વતમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર નંદિકાએ એક તિલક ચઢાવવું, પ્રાસાદનું નામ વૃક્ષરાજ જાણવું. આ પ્રાસાદ કરવાથી દેવોને નિત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૧૫.

તલ ભાગ	૨૦
શૃંગ.	૩૫૭
તિલક	૧૧

॥ ૪૬ इति श्री वृक्षराज प्रासादः ॥

૪૭. ધર્મદ પ્રાસાદ

૧૫ મી વિમલિકા

ધર્મદ પ્રાસાદ

ચતુરશ્ચી કૃતે ક્ષેત્રે ત્વષ્ટાવિશ્વતિ ભાજિતે ।
કર્ણરથ ચ મદ્રાર્ધ યુગ ભાગં વિધીયતે ॥ ૧૧૬ ॥

નિર્ગમં તત્પ્રમાણેન નંદિકોણી દ્વિ ભાગિકા ।
કેશરી સવતોમદ્રં રથે કર્ણે ચ દાપયેત્ ॥ ૧૧૭ ॥

તદુર્ધ્વે તિલકં જ્ઞેયં સર્વ શોભા સમન્વિતમ્ ।
નંદિકા કોણિકાયાઞ્ચ શ્રંગોર્ધ્વે શ્રંગમુત્તમમ્ ॥ ૧૧૮ ॥

મદ્રે ચૈવોરુત્વારિ પ્રત્યઙ્ગામિ ચતુર્દિશમ્ ।
ધર્મદો નામવિખ્યાતઃ પુરે ધર્મવિવર્ધનઃ ॥ ૧૧૯ ॥

ચોરસ ક્ષેત્રના અઠ્યાવીશ (૨૮) ભાગ કરવા, તેમાં કણ્ઠ, પ્રતિરથ અને અર્ધુ બદ્ર ચાર ચાર ભાગનું કરવું. નિકાળે પશુ તે જ પ્રમાણે કરવું નંદિકા અને કોણિકા અઢેક ભાગની સમદલ કરવી. કણ્ઠ અને રથે પહેલું શૃંગ સર્વતોભદ્ર, બીજું શૃંગ કેસરી કરવું, તથા તેના ઉપર શોભાયમાન અઢેક તિલક ચઢાવવું, નંદિકા અને કોણિકાએ બે બે શૃંગ કરવા. બદ્રે ચાર ઉરુશૃંગો કરવા, ચારે દિશાએ મળી પ્રત્યંગો આઠ કરવા.

આ પ્રાસાદનું નામ ધર્મદ પ્રાસાદ છે. નગરમાં કરવાથી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય છે. અને ૧૫ મા શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુને કરવો. ૧૧૬ થી ૧૧૮.

શૃંગ રેખા	૬+૫	=	૧૪ x ૪	=	૫૬
„ ઉપરથ	૬+૫	=	૧૪ x ૮	=	૧૧૨
„ નંદિ	૧+૧	=	૨ x ૮	=	૧૬
„ કેાણિકા	૧+૧	=	૨ x ૮	=	૧૬
„ બદ્ધ	૪	=	૪ x ૪	=	૧૬
„ પ્રત્યંગી	૨	=	૨ x ૪	=	૮
„ મૂલ પ્રાસાદ					૧
					<hr/>
					કુલ શૃંગ ૨૨૫
તિલક					૧૨
તલ					૨૮

॥ ૪૭૭ ઇતિશ્રી ધર્મદ પ્રાસાદઃ ॥

૪૮. ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

સ્થોર્ધ્વે ચ કૃતશૃંગે ધર્મવૃક્ષનામતઃ ।

ધર્મ વૃદ્ધિઃ ઋદ્ધિઃ જિનાનાં તુ વિશેષતઃ ॥ ૧૨૦ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં રથ ઉપર તિલકના બદલે એક શૃંગ ચઠાવવું તેા ધર્મવૃક્ષ નામનો પ્રાસાદ થાય અને તે ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારો, રિદ્ધિને આપનારો છે. અને તે જિનેશ્વરોને વિશેષ પ્રિય છે. ૧૨૦

તલ ભાગ	૨૮
શૃંગ	૨૩૩
તિલક	૮

॥ ૪૪૮ ઇતિશ્રી ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદઃ ॥

૪૯. શાન્ત પ્રાસાદ

૧૬ મી વિમક્તિ,

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે, દ્વાદશાંશ વિમાજિતે ।
કર્ણ ભાગ દ્વયંકાર્ય, પ્રતિકર્ણ તથૈવ ચ ॥૧૨૧॥

મદ્રાર્ધ સાર્ધ માગેન નંદિકા ચાર્ધ માગતઃ ।
કર્ણે કર્મ દ્વયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥૧૨૨॥

નંદિકાયાં શૃંગકૂટે છુરુક્ષાણિ દ્વાદશ ।
શાન્તો નામ ચ વિજ્ઞેયઃ કર્તવ્યં સર્વદેવતા ॥૧૨૩॥

ચોરસ ક્ષેત્રના બાર ભાગ કરવા, કર્ણ અને પ્રતિકર્ણ બે બે ભાગ કરવા, ભદ્ર અર્ધ દોઢ ભાગ તથા નંદિકા અર્ધા ભાગની કરવી. કર્ણ અને પ્રતિકર્ણ બે બે કમો ચઢાવવા, નંદિકાએ એક શૃંગ અને એક કૂટ કરવું. અને ભદ્રે ચારે દિશાએ મળી બાર ઉડ્ડશૃંગો કરવા. શાન્ત નામનો પ્રાસાદ સર્વાન્નિન દેવોને કરવો, વિશેષે કરી ૧૬ મા શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુને કરવો, આ પ્રાસાદને શ્રીલિંગ પ્રાસાદ પણ કહે છે.

તલ ૧૨.

શૃંગ	રેખા	૮ + ૫ =	૧૪ × ૪ =	૫૬
"	પ્રતિકર્ણ	૮ + ૫ =	૧૪ × ૮ =	૧૧૨
"	નંદિ	૧ =	૧ × ૮ =	૮
"	ભદ્ર	૩ =	૩ × ૪ =	૧૨
"	મૂળ પ્રાસાદ			૧

કુલ શૃંગ ૧૮૮

કૂટ ૮

॥ ૪૯ હિતિશ્રો શાન્તપ્રાસાદઃ ॥

૫૦. કામદાયક પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્ધરૂપં તત્પ્રમાણશ્ચ કર્તવ્યં પૂર્વમાનતઃ ।

ઊરુશ્રૃંગં પુનઃપ્રાસાદ કામદાયકઃ ॥ ૧૨૪ ॥

પૂર્વમાન પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવું, પછી બદ્ધે એક ઉચ્ચશૃંગ વિશેષ કરવું.
આ પ્રાસાદનું નામ કામદાયક છે. ૧૨૪.

તલ ભાગ

૧૨

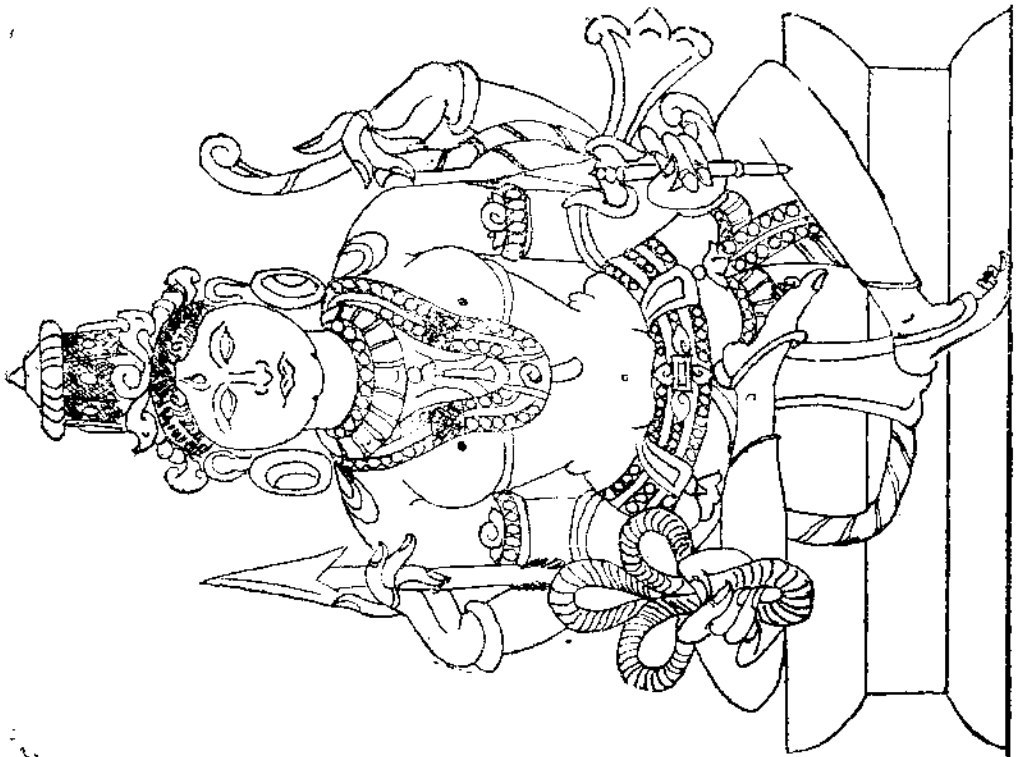
શૃંગ

૧૯૩

ફટ

૮

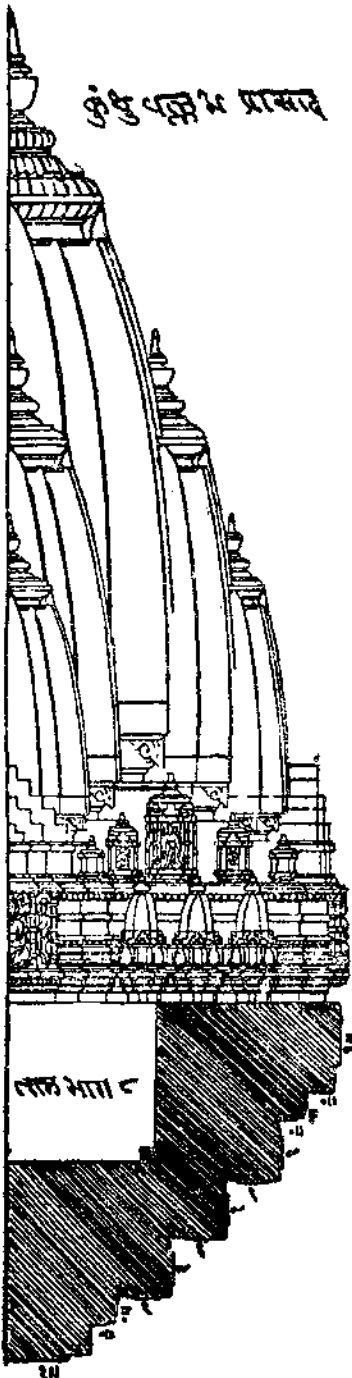
॥ ૫૦ ઇતિશ્રી કામદાયક પ્રાસાદ ॥

ત્રિપુરા સુંદરી

૫૧. શ્રી કુંથુનાથ પ્રાસાદ

૧૭ મી વિમત્તિક

ચતુરસ્ત્રીકૃતે ક્ષેત્રે, ચાષ્ટ ભાગવિભાજિતે ।
કર્ણસ્યાદેક ભાગશ્ચ, પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥૧૨૫॥

નન્દિકા ચૈવ ભાગાર્ધ, ત્રિપદં મદ્ર વિસ્તરમ્ ।
નિર્ગમં પદમાનેન સ્થાપયે ચ દિશાસુ ચૈ ॥૧૨૬॥

કર્ણે ચ કેશરી દધાત્, તદૂર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।
પ્રતિકર્ણે ચ તદ્વરૂપં, નંદ્યાં તુ તિલક ન્યસેત્ ॥૧૨૭॥

મદ્રે શ્રૃંગદ્વયં કાર્યં, કુંથુનામેતિ નામતઃ ।
દેવાનાં વલ્લભઃ શ્રેષ્ઠો, જિનેન્દ્રઃ કુંથુવલ્લભ ॥૧૨૮॥

ચોરસ ક્ષેત્રના આઠ ભાગ કરવા. કર્ણ અને પ્રતિકર્ણ અડેક (૧) ભાગના કરવા. ભદ્ર પડખે અર્ધો ભાગની નંદિકા કરવી અને આખું ભદ્ર ત્રણ ભાગનું કરવું અને નીકાળે એક ભાગ કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ સ્થાપના કરવી.

કર્ણે કેશરી શૃંગ કરવું અને તે ઉપર તિલક કરવું, પ્રતિકર્ણે પણ કર્ણ સમાન કરવું. નંદિકાએ એક તિલક કરવું. ભદ્રે બે ઉર્ગશૃંગો કરવા, આ કુંથુનાથ પ્રાસાદ બન્યો. અને તે સર્વ દેવોને પ્રિય છે પણ સર્વશ્રેષ્ઠ જિનેન્દ્ર ૧૭ મા શ્રી કુંથુનાથ પ્રભુને કરવો. ૧૨૫ થી ૧૨૮.

	તલ ૮,		
શુંગ રેખા	૫	=	૫ x ૪ = ૨૦
„ ઉપકર્ણ	૫	=	૫ x ૮ = ૪૦
„ ભદ્રે	૨	=	૨ x ૪ = ૮
„ મૂલ પ્રાસાદ			૧
			<hr/>
		કૂલ	૬૬
તિલક	૨૦		

॥ ૫૧ इति श्री कुंथुनाथ प्रासादः ॥

૫૨. શક્તિદ્ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં, રથોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

શક્તિદો નામ વિજ્ઞેયઃ શ્રીદશ્ચૈવ સુસ્વાવહા ॥ ૧૨૯ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવું મુજબ બાણવું. એક તિલક કરવું.
આ શક્તિદ નામનો પ્રાસાદ બાણવો. અને તે લક્ષ્મી તથા સુખને આપનાર છે. ૧૨૯.

તલ.	૮.
શુંગ	૬૬
તિલક	૨૮

॥ ૫૨ इति श्री शक्तिद प्रासादः ॥

૫૩. હર્ષણ પ્રાસાદ

ત્રીતીય મેદ,

કર્ણોર્ધ્વે તુ પ્રદાતવ્યં, શ્રૃંગ શ્રૃંગ તથૈવ ચ ।

પ્રાસાદો હર્ષણો નામ, જિનાનાં હર્ષદાયક ॥ ૧૩૦ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવા, વિશેષે કરીને કર્ણ ઉપર અડેક શુંગ ચારે
તરફ ચઢાવવું. આ પ્રાસાદનું નામ હર્ષણપ્રાસાદ બાણવું અને તે જિનેન્દ્રોને હર્ષ
આપનાર છે. ૧૩૦

તલ	૮
શુંગ	૭૩
તિલક	૨૮

॥ ૫૩ इति श्री हर्षण प्रासादः ॥

૫૪ કમલકંદ શ્રી અરનાથવલ્લભ

પ્રાસાદ

૧૮ મી વિમત્તિ

ચતુરસ્રો કૃતે ક્ષેત્રે, ચાષ્ટ ભાગ વિભાજિતે ।
કર્ણ દ્વિ ભાગિકં જ્ઞેયં, મદ્રાર્ધશ્ચદ્વિ ભાગિકમ્ ॥૧૩૧॥

કર્ણે ચ ષ્ટઙ્ગમેકંતુ, કેશરી ચ વિધીયતે ।
મદ્રે ચૈવો દ્વમઃ કાર્યો, જિનેન્દ્રશ્ચારનાથકઃ ॥૧૩૨॥

જિનેન્દ્ર ઇતિ ત્વં વિદ્ધિ મોવત્સ, પ્રાસાદોજિનવલ્લભઃ ।
કમલકંદ નામોડયં, જિનશાસન માર્ગતઃ ॥૧૩૩॥

ચોરસ ક્ષેત્રના આઠ (૮) ભાગ કરી કર્ણ
બે (૨) ભાગનો કરવો અને અર્ધુ ભદ્ર પશુ બે
(૨) ભાગનું કરવું, કર્ણ ઉપર કેશરી નામનું એક
શંગ ચઢાવવું અને ભદ્રે દોઢિઓ કરવો.

હે વત્સ ! આ પ્રાસાદની રચના વિધિ આ
પ્રકારે છે, અને તે ૧૮ મા શ્રી અરનાથ પ્રભુને
કરવો. આ પ્રાસાદનું નામ જિન શાસનાતુસાર
'કમલકંદ' બાધવું. ૧૩૧ થી ૧૩૩.

તલ	૮
શૃંગ રેખા	૫ = ૫ × ૪ = ૨૦
મૂલ પ્રાસાદ	૧
કુલ	૨૧

૫૫ કેવલીનામ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

કર્णे च तिलकं ज्ञेयं श्री शैलेश्वर वल्लभः ।

કેવલી નામ પ્રાસાદઃ સર્વ જિનેષુ પૂજિત ॥ ૧૩૪ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ કરવા, વિશેષમાં કણે એક તિલક વધારવું. શ્રી શૈલેશ્વરને વલ્લભ એવો આ “કેવલી” નામનો પ્રાસાદ બાબવો, અને તે સર્વ જિનોમાં પૂજાયેલ છે. ૧૩૪

તલ	૮
શુંગ	૨૧
તિલક	૪

॥ ૫૫ હિતિશ્રી કેવલી પ્રાસાદઃ ॥

૫૬ અર્હન્ત પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

મद्रे चैवोरुचत्वादि प्रासादे त्वरि नाग्नने ।

દાપિતોઽસૌ જિનેન્દ્રેણ ચાર્હન્તેન મહાત્મના ॥ ૧૩૫ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવી, વિશેષમાં ભદ્રે ચારે બાજુ ચાર ઉરૂશુંગો ચઢાવવાં. આ પ્રાસાદનું નામ “અર્હન્ત” છે. અને તે મહાત્મા શ્રી જિનેન્દ્ર અર્હન્ત પ્રભુએ આપેલો છે. ૧૩૫.

તલ	૮
શુંગ	૨૫
તિલક	૪

॥ ૫૬ હિતિશ્રી અર્હન્ત પ્રાસાદઃ ॥

૫૭ મહેન્દ્રનામ પ્રાસાદ

૧૯ મી વિભક્તિ

મહેન્દ્ર પ્રાસાદ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાદશપદ માજિતે ।
 કર્ણ ભાગ દ્વય કાર્ય પ્રતિરથશ્ચ સાર્ધકમ્ ॥૧૩૬॥
 મદ્રાર્ધશ્ચ દ્વિ સાર્ધન્તુ ચતુર્દિશુ વ્યવસ્થિતમ્ ।
 કર્ણે કર્મ દ્વયં કાર્યં પ્રતિરથે તથૈવ ચ ॥૧૩૭॥
 દ્વાદશૈવોરુમૃજ્જાણિ સ્થાપયેચ ચતુર્દિશમ્ ।
 મહેન્દ્રથેતિ નામોઽયં જિનેન્દ્રો મલ્લિવલ્લભ ॥૧૩૮॥

ચારસ ક્ષેત્રના બાર (૧૨) ભાગ કરવા,
 તેમાં કણ ભાગ બે (૨) પ્રતિરથ ભાગ દોઢ
 (૧૧) અને અર્ધ ભાગ બે (૨૧) તું કરવું.
 આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ વ્યવસ્થિત કરવું, કણ
 અને પ્રતિરથ ઉપર બે બે કર્મ કરવાં. ભદ્ર ચારે
 દિશાએ મળી. બાર ઉદ્દશુંગો કરવાં, આ
 પ્રાસાદનું નામ મહેન્દ્ર પ્રાસાદ છે, અને તે
 ઓગણીશમાં જિનેન્દ્ર શ્રી મલ્લિનાથ પ્રભુને
 કરવો. ૧૩૬ થી ૧૩૮.

તલ ૧૨

શૃંગ રેખા	૯ + ૫ = ૧૪ × ૪ =	૫૬
પ્રતિરથ	૯ + ૫ = ૧૪ × ૮ =	૧૧૨
ભદ્ર	૩ = ૩ × ૪ =	૧૨
મૂલ પ્રાસાદ		૧

કુલ શૃંગ ૧૮૧

૫૮ પાપનાશન પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

સ્થોધર્વે તિલકં દધાતુ પ્રાસાદો પાપનાશનઃ ।

જ્ઞાન મીલ્લ પ્રદાતા વૈ, જિનેન્દ્રાન્ન વિશ્રુતા ॥ ૧૩૯ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષ રથે એક તિલક ચઢાવવાથી પાપનાશન નામનો પ્રાસાદ થાય. અને તે સર્વ જિનોમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલો તથા જ્ઞાન અને મોક્ષનો દાતા છે. ૧૩૬

તલ

૧૨

શુંગ

૧૮૧

તિલક

૮

॥ ૫૮ દ્વિતીય પાપનાશન પ્રાસાદઃ ॥

અન્નપૂર્ણા દેવી.

૫૧ માન સંતુષ્ટિ પ્રાસાદ

૨૦ મી વિમલ્કિ

માન સંતુષ્ટિ પ્રાસાદ

ચતુસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે, ચતુર્દશ વિભાજિતે ।
 ચાતુર્દયં રથં કર્ણ, મદ્રાર્ધશ્ચ ત્રિભાગિકમ્ ॥૧૪૦॥
 શ્રી વત્સઃ કેશરીચૈવ કર્ણે રથે ક્રમદ્વયમ્ ।
 દ્વાદશૈવોરૂપૃજ્ઞાણિ સ્થાપયેચ ચતુર્દિશમ્ ॥૧૪૧॥
 માન સંતુષ્ટિનામોઽયં જિનેન્દ્રો મુનિસુવ્રતઃ ।
 વ્રતાદિ નિયમં પૂર્ણ દર્શનાદેવ સિધ્યતિ ॥૧૪૨॥

ચોરસ ક્ષેત્રના ચૌક (૧૪) ભાગ કરવા,
 તેમાં કર્ણ અને પ્રતિરથ બે બે ભાગના કરવા,
 અર્ધ ભદ્ર ભાગ ત્રણનું કરવું. કર્ણ અને પ્રતિરથ
 ઉપર બે બે ક્રમ કરવા, તેમાં પહેલું કેશરી અને
 બીજું શ્રીવત્સ ચઢાવવું, ચારે દિશાએ મળી
 ભદ્રે બાર (૧૨) ઉદ્દેશ્યો કરવા, આ પ્રાસાદનું
 નામ 'માન સંતુષ્ટિ' છે, અને તે ૨૦ મા જિનેન્દ્ર
 શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીને કરવો, તેમજ આ પ્રાસા-
 દના દર્શનથી જ સર્વ પ્રકારના વ્રત નિયમાદિ
 પૂર્ણ થાય છે. ૧૪૦ થી ૧૪૨.

તલ ૧૪

શૃંગ રેખા	૫ + ૧ = ૬ × ૪ = ૨૪
પ્રતિકર્ણ	૫ + ૧ = ૬ × ૮ = ૪૮
ભદ્ર	૩ = ૩ × ૪ = ૧૨
મૂલ પ્રાસાદ	૧

કુલ ૮૫
 તિલક ૮

॥ ૫૧ इति श्री मानसंतुष्टि प्रासाद ॥

૬૦ ગૌરવ પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

માનસંતુષ્ટિ સંસ્થાને કર્ણે દ્વિ કેશરી ન્યસેત્ ।

ગૌરવો નામ વિજ્ઞેયઃ વર્તવ્યઃ ત્રિષુ મૂર્તિષુ ॥ ૧૪૩ ॥

માન સંતુષ્ટિ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપમાં વિશેષ કચ્છ ઉપર બે કેશરી કર્ણ ચઢાવવાં, આ પ્રાસાદનું નામ ગૌરવ છે અને તે ત્રિમૂર્તિ માટે કરવો. ૧૪૩

તલ

૧૪

શૃંગ

૧૦૧

તિલક

૮

॥ ૬૦ इति श्री गौरवप्रासादः ॥

બલરામ-રૌહિણી.

સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ

૬૧ સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ

૨૧ મી વિભક્તિ,

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે षઢ્વિંશદ માજિતે ।

કર્ણે માગાસ્તુ ચત્વારઃ પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥૧૪૪॥

મદ્રં દિગ્માગિકા કુર્યાં ચતુર્દિશુ વ્યવસ્થિતમ્ ।

કર્ણે કર્મત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે ક્રમદ્વયમ્ ॥૧૪૫॥

દ્વાદશૈવોરુશ્રૃંગાણિ પ્રત્યંગાણિ દ્વાત્રિંશતિઃ ।

મંદિરં પ્રથમં કર્મે સર્વતોમદ્ર મેવ ચ ॥૧૪૬॥

કેશરી તૃતીયે કર્મે મંજરીતિલકૈર્યુતમ્ ।

સુમતિકીર્તિ નામોડ્યં નમિનાથસ્ય વલ્લભ ॥૧૪૭॥

ચોરસક્ષેત્રના છબ્વીશ (૨૬) ભાગ કરવાં, કર્ણ અને પ્રતિકર્ણ અને ચાર ચાર ભાગના કરવા. આખું ભદ્ર દશ ભાગનું કરવું આ પ્રમાણે ચારે તરફ વ્યવસ્થા કરવી. કર્ણે મંદિર, સર્વતો-ભદ્ર અને કેશરી નામે ત્રણ કર્મ, પ્રતિકર્ણે મંદિર અને સર્વતોભદ્ર નામે બે કર્મ તથા તેના ઉપર સુશોભિત મંજરીઓ કરવી. બાર ઉર્ગશૃંગો તથા બત્રીશ પ્રત્યંગો કરવાં. આ પ્રાસાદનું નામ સુમતિકીર્તિ છે અને એકવીશમા નમિનાથ પ્રભુને માટે કરવો. ૧૪૪ થી ૧૪૭

તલ ૨૬

શૃંગ રેખા	$૨૫ + ૬ + ૫ = ૩૬ \times ૪ = ૧૫૬$
પ્રતિકર્ણ	$૨૫ + ૬ = ૩૪ \times ૮ = ૨૭૨$
ભદ્ર	$૩ = ૩ \times ૪ = ૧૨$
પ્રત્યંગો	$૮ = ૮ \times ૪ = ૩૨$
મૂલ પ્રાસાદ	૧

કુલ ૪૭૩

તિલક ૧૬

॥ ૬૧ હિતિશ્રી સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદઃ ॥

૬૨ જિનેન્દ્રાયતન પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં રથે શૃંગ ચ દાપયેત્ ।

જિનેન્દ્રાયતનો નામ પ્રાસાદઃ સુસુપ્રિયઃ ॥ ૧૪૮ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં રથે એક શૃંગ ચઢાવવું. આ પ્રાસાદનું નામ જિનેન્દ્રાયતન છે અને તે સર્વદેવોને ઘણો પ્રિય છે.

તલ	૨૬
શૃંગ	૪૮૧
તિલક	૮

॥ ૬૨ इतिश्री जिनेन्द्रायतन प्रासाद ॥

૬૩ રાજેન્દ્ર પ્રાસાદ

તૃતીય ભેદ,

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં મુરુમૃગાણિ ષોડશ ।

પૂજિતે લભતે રાજ્યં સ્વર્ગે ચ પૃથિવીતલે ॥ ૧૪૯ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર મુરુમૃગ જાણવું વિશેષમાં બારે સોલ ઉડશૃંગો કરવાં, આ રાજેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ જાણવો. આ પ્રાસાદ કરી પૂજવાથી સ્વર્ગ અને પૃથ્વીનું રાજ મળે. ૧૪૯

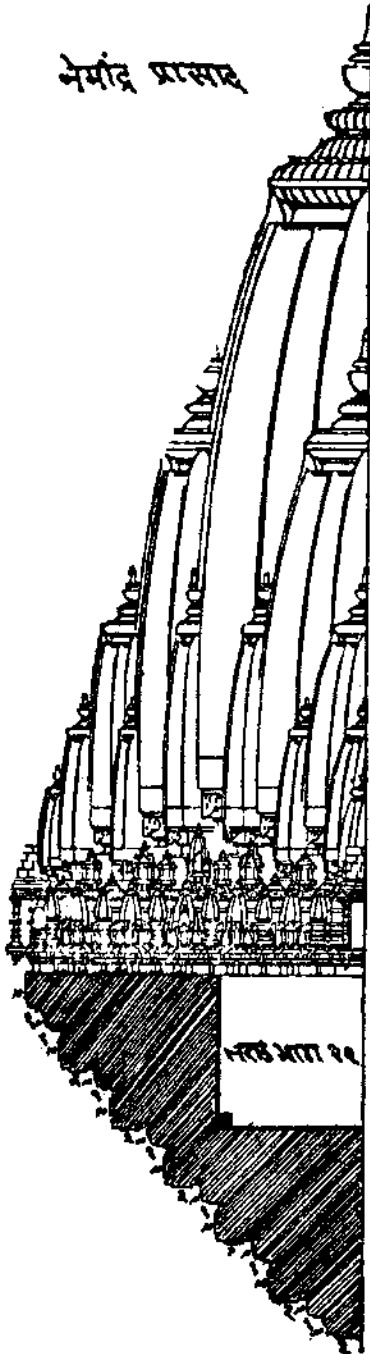
તલ	૨૬
શૃંગ	૪૮૫
તિલક	૮

॥ ૬૩ इतिश्री राजेन्द्र प्रासादः ॥

૬૪ નેમીન્દ્ર પ્રાસાદ

૨૨ મી વિમક્તિ,

નેમીન્દ્ર પ્રાસાદ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાવિંશપદ ભાજિતે ।

વાહેન્દુ યુગ્મ રૂપેન્દુ-દ્વયેન્દુભિઃ ક્રમેણ વૈ ॥૧૫૦॥

મદ્રાર્ધશ્ચ દ્વયં કાર્યં સ્થાપયેત્તુ ચતુર્દિશમ્ ।

કેશરી સર્વતોમદ્રં કર્ણે ચૈવ ક્રમદ્વયમ્ ॥૧૫૧॥

કેશરી તિલક ઐવ રથોર્ધ્વે તુ પ્રકીર્તિતમ્ ।

કર્ણિકા નંદિકા ચૈવ શ્રૃંગ્ગતિલક ભૂષિતા ॥૧૫૨॥

મદ્રે ચૈવોરુચ્ચત્વારિ પ્રત્યક્ષ ષોડશં ભવેત્ ।

નેમીન્દ્ર સમનામોઽયં પ્રાસાદો નેમિવલ્લભ ॥૧૫૩॥

સમચોરસ ક્ષેત્રના પાવીશ ભાગ કરવા.
તેમાં કર્ણ ભાગ બે, કર્ણિકા ભાગ એક, પ્રતિ-
કર્ણ ભાગ બે, કૌણિકા ભાગ એક, ઉપરથ ભાગ
બે, નંદિકા ભાગ એક અને ભદ્રાર્ધ ભાગ બે
કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશાએ યોજના કરવી.
કર્ણ ઉપર સર્વતોમદ્ર અને કેશરી એમ બે કર્મ
કરવા. પ્રતિરથ અને ઉપરથ ઉપર કેશરી શૃંગ
અને એક તિલક કરવું, કૌણિકા અને નંદિકાએ
અઢેક શૃંગ અને અઢેક તિલકથી વિભૂષિત કરવી.
ભદ્રે ચાર ઉરુશૃંગો ચઢાવવાં અને સોળ પ્રત્યંગો
કરવાં. આ અતિ સુંદર પ્રાસાદનું નામ નેમીન્દ્ર
છે, અને તે ૨૨ મા શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને
પ્રિય છે. ૧૫૦ થી ૧૫૩

૬૭ પાર્શ્વવલ્લભ પ્રાસાદ

૨૩ મી વિગત્તિ,

પાર્શ્વ પ્રાસાદ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે પદ્મવિશતિ વિભાજિતે ।

કર્ણાદિ ગર્ભપર્યન્તં વિમાગાનાં તુ લક્ષણમ્ ॥૧૫૩॥

વેદરુપ ગુણેન્દુભિર્મદ્રાર્ધન્તુ ચતુષ્પદમ્ ।

શ્રીવત્સઃ કેશરીચૈવ રથે કર્ણે ચ દાપયેત્ ॥૧૫૭॥

કર્ણિકાયાં તતઃ શ્રૃંગ પ્રત્યંગાનિ તતોઽષ્ટભિઃ ।

મદ્રે ચૈવરુચત્વારિ, પ્રાસાદઃ પાર્શ્વવલ્લભઃ ॥૧૫૮॥

ચોરસ ક્ષેત્રના છન્વીશ ભાગ કરવા, કર્ણથી ગર્ભ સુધી કરવાના વિભાગોદ્ધું લક્ષણ આ પ્રમાણે બાણબું. કર્ણ ભાગ, વેદ એટલે ચાર, કૌણિકારૂપ એટલે એક, પ્રતિકર્ણ શુષ્ક એટલે ત્રણ, અને નદિકા ઇન્દુ એટલે એક તથા ભદ્રાર્ધ ચાર ભાગનું કરવું, કર્ણ અને રથ ઉપર પહેલું શૃંગ કેશરી, બીજું શ્રીવત્સ ચઠાવવું. કૌણિકાએ અકેક શૃંગ કરવું અને આઠ પ્રત્યંગો કરવા તથા ભદ્રે ચાર ઉદ્ગૃંગો કરવા, આ પ્રાસાદનું નામ પાર્શ્વ-વલ્લભ, છે અને તે ૨૩ મા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને કરવો. ૧૫૬ થી ૧૫૮

શૃંગ	રેખા	$૫ + ૧ = ૬ \times ૪ = ૨૪$
"	ઉપરથ	$૫ + ૧ = ૬ \times ૮ = ૪૮$
"	કૌણિકા	$૧ = ૧ \times ૧૬ = ૧૬$
"	પ્રત્યંગ	$૨ = ૨ \times ૪ = ૮$
"	ભદ્ર	$૪ = ૪ \times ૪ = ૧૬$
	મૂલપ્રાસાદ	૧

કુલ શૃંગ ૧૧૩

તિલક

૮

તલ ભાગ

૨૬

॥ ૬૭ હિતિશ્રી પાર્શ્વવલ્લભ પ્રાસાદ ॥

૬૮ પદ્માવૃત પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્ગુણં તત્પ્રમાણઞ્ચ કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

પદ્માવૃતઞ્ચ વિજ્ઞેયઃ કર્તવ્યઃ સર્વદેવતાઃ ॥ ૧૫૯ ॥

પૂર્વ પ્રાસાદ માને તલ અને સ્વરૂપ કરવા. વિશેષમાં કણ્ઠ ઉપર એક તિલક કરવું.
આ પ્રાસાદનું નામ પદ્માવૃત પ્રાસાદ અને તે સર્વદેવોને કરવો. ૧૫૯

તલ	૨૬
શુંગ	૧૧૩
તિલક	૧૨

॥ ૬૮ રૂતિશ્રી પદ્માવૃત પ્રાસાદ ॥

૬૯ યરૂપ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તદ્ગુણઞ્ચ પ્રકર્તવ્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ।

યરૂપો નામ વિજ્ઞેયઃ પ્રાસાદ સુરવલ્લભ ॥ ૧૬૦ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવા વિશેષમાં પ્રતિકર્ણે કણ્ઠ સમાન શુંગ તિલક ચઢાવવાં દેવતાઓને પ્રિય એવા આ પ્રાસાદનું નામ યરૂપ પ્રાસાદ બાધ્યું. ૧૬૦

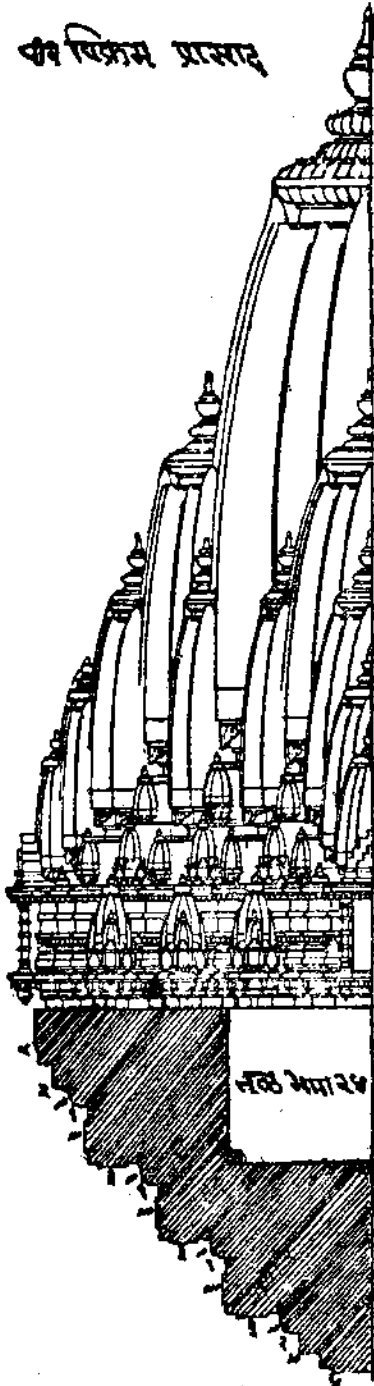
તલ	૨૬
શુંગ	૧૧૩
તિલક	૨૦

॥ ૬૯ રૂતિશ્રી યરૂપ પ્રાસાદ ॥

૭૦ વીર વિક્રમ પ્રાસાદ

૨૪ મી વિભક્તિ

વીરવિક્રમ પ્રાસાદ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
કર્ણ ત્રિભાગિકં જ્ઞેયં પ્રતિકર્ણશ્ચ તત્સમમ્ ॥૧૬૧॥

કર્ણિકા નંદિકા ભાગા મદ્રાર્ધશ્ચ ચતુષ્પદમ્ ।
શ્રીવત્સઃ કેશરી ચૈવ સર્વતોમદ્ર મેવ ચ ॥૧૬૨॥

રથે કર્ણે પ્રદાતવ્યં પ્રત્યઙ્ગાનિ તતોઽષ્ટભિઃ ।
મદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ કર્ણિકામૃદ્ગમુત્તમમ્ ॥૧૬૩॥

વીરવિક્રમ નામોઽયં પ્રાસાદો જિન વહ્નમઃ ।
કથિતો હિ મયા તુમ્યં જિનાર્થં લોકવિશ્રુતઃ ॥૧૬૪॥

સમચોરસ ક્ષેત્ર કરી તેના ચોવીશ ભાગ કરવા, તેમાં કષ્ટે ભાગ ત્રણ, પ્રતિકષ્ટે પચ્ચ ભાગ ત્રણ કરવો અને કોણિકા નંદિકા ભાગ અઠેકની કરવી. અધુનં ભદ્ર ભાગ ચારતું કરવું, કષ્ટે અને રથે પહેલું શૃંગ સર્વતોભદ્ર, બીજું કેશરી, ત્રીજું શ્રીવત્સ ચઢાવવું. આઠ પ્રત્યંગો કરવા, ભદ્રે ચાર ઉરુશૃંગો કરવા. નંદિકા તથા કોણિકાએ ઉત્તમ અઠેક શૃંગ ચઢાવવું.

શ્રી વિશ્વકર્મા પોતાના પુત્ર જયને સંજોષી કહે છે કે, હે પુત્ર, મેં તને જિનેન્દ્રોને અત્યંત પ્રિય વીરવિક્રમ નામનો ચોવીશમી વિભક્તિનો સીતેરમો પ્રાસાદ કહ્યો, કે જે ત્રિલોકમાં પ્રખ્યાત છે, અને તે ચોવીશમાં તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુને કરવામાં આવે છે. ૧૬૧ થી ૧૬૪.

	તલ	૨૪
શૃંગ રેખા	૯ + ૫ + ૧ = ૧૫	૪ = ૬૦
.. ઉપરથ	૯ + ૫ + ૧ = ૧૫	૮ = ૧૨૦
.. નંદિકૌષ્ઠિકા	૧ = ૪	૪ = ૧૬
.. પ્રત્યંગ	૨ = ૨	૪ = ૮
.. ભદ્ર	૪ = ૪	૪ = ૧૬
.. મૂલપ્રાસાદ		૧ ૧

કુલ શૃંગ ૨૨૧

॥ ૭૦ ॥ ઇતિશ્રી વીરચિક્રમ પ્રાસાદઃ ॥

૭૧ મષ્ટાદય પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં કર્ણોઘ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

મષ્ટાદયશ્ચ વિજ્ઞેયં પ્રાસાદો જિન વલ્લભ ॥ ૧૬૫ ॥

ઉપર પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ કરવા. વિશેષમાં કણે તિલક ચઢાવવું. આનું નામ 'મષ્ટાદય પ્રાસાદ,' જાણવું. અને તે જિનેન્દ્રોને અતિપ્રિય છે.

શૃંગ

૨૨૧

તિલક

૪

તલ

૨૪

॥ ૭૧ ॥ ઇતિશ્રી મષ્ટાદય પ્રાસાદ ॥

૭૨. તુષ્ટિપુષ્ટિ નામ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તદ્વરૂપશ્ચ પ્રકર્તવ્યં મુરુશૃંગાણિ પશ્ચ વૈ ।

તુષ્ટિપુષ્ટિશ્ચ નામા વૈ પ્રાસાદો જિન વલ્લભઃ ॥ ૧૬૬ ॥

પૂર્વ પ્રમાણે તલ તથા સ્વરૂપ ઉપર વિશેષમાં ભદ્રે પાંચ ઉરુશૃંગો ચઢાવવા. આનું નામ 'તુષ્ટિપુષ્ટિ' પ્રાસાદ જાણવું. આ સર્વ તીર્થકરોને પ્રિય છે. ૧૬૬

તલ

૨૪

શૃંગ

૨૨૫

તિલક

૪

॥ ૭૨ ॥ ઇતિશ્રી તુષ્ટિપુષ્ટિ પ્રાસાદઃ ॥

જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ મહિમા

ચતુર્વિંશવિમક્તાનિ જિનેન્દ્રાણાં વિશેષતઃ ।

ચતુર્દિશં ચતુર્દ્વારં પુર મધ્યે સુસ્વાવહમ્ ॥ ૧૬૭ ॥

વિશેષ કરીને જિનેન્દ્રોના પ્રાસાદના તલો યોવીશ પ્રકારનાં છે. જિનેન્દ્ર પ્રાસાદો નગરમાં ચારે દિશાના દ્વારવાળા અથવા ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરવા. જે સુખ આપનાર છે. ૧૬૭.

શાન્તિદાઃ પુષ્ટિદાશ્ચૈવ પ્રજારાજ્ય સુસ્વાવહાઃ ।

અશ્વગજ ચલીવેદે મૈહીષે નૈદિકૈસ્તથા ॥ ૧૬૮ ॥

સર્વા શ્રિયમવાપ્નોતિ સ્થાપિતે ચ મહીતલે ।

નગરે ગ્રામે પુરમધ્યે પ્રાસાદાઃ ઋષભાદયઃ ॥ ૧૬૯ ॥

જગત્યા મણ્ડપૈર્યુક્તાઃ ક્રિયન્તે વસુધાતલે ।

શિલ્પાયત્તશ્ચ રાજ્યં ચૈવ સ્વર્ગે ચૈવ મહીતલે ॥ ૧૭૦ ॥

દક્ષિણોત્તર મુખાશ્ચ પ્રાચી પશ્ચિમદિહ્મુખાઃ ।

વીતરાગસ્ય પ્રાસાદાઃ પુરમધ્યે સુસ્વાવહાઃ ॥ ૧૭૧ ॥

આ પ્રાસાદો શાંતિ અને પુષ્ટિને આપનાર છે, રાજા, પ્રજા અને રાજ્યને સુખ આપનાર છે, આ પ્રાસાદો પૃથ્વીતલમાં સ્થાપન કરવાથી ઘોડા, હાથી, બળદ અને મહિષાદિપશુ, ધન તથા માંગલિક વસ્તુ સંપન્ન થાય છે તથા સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. નગર, ગામ અથવા પુરના મધ્ય ભાગે જગતી અને મંડપો સંયુક્ત ઋષભાદિ પ્રાસાદો પૃથ્વીતલમાં કરવામાં આવે તો રાજલક્ષ્મી સ્વર્ગમાં તેમજ પૃથ્વીમાં શિલ્પને આધિન છે. પુરના મધ્યભાગે, દક્ષિણોત્તર અથવા પૂર્વ-પશ્ચિમ મુખના વીતરાગ જિનેન્દ્રોના પ્રાસાદો કરવા સુખાવહ છે ૧૬૮ થી ૧૭૦.

દ્વિસપ્ત ઋષભાદિ પ્રાસાદ લક્ષણ

ક્રમ	પ્રાસાદ નામ	તલભાગ	શૃંગ સંખ્યા	તિલક	કૂંદ
૧	ઋષભપ્રાસાદ	૩૨	૧૧૧૭	૪	
૨	કૈલાસ પ્રાસાદ	૩૨	૧૧૧૭	૧૨	
૩	સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ	૩૨	૧૧૧૭	૧૨	૮
૪	અજિત પ્રાસાદ	૧૨	૩૦૧	૦	૦
૫	ગજેન્દ્ર પ્રાસાદ	૧૨	૩૦૫	૦	૦
૬	વિશાલ પ્રાસાદ	૧૨	૩૦૫	૮	
૭	સ્વંભવ પ્રાસાદ	૧૮	૧૧૩	૦	
૮	ક્ષીરાક્ષ પ્રાસાદ	૧૮	૧૧૩	૪	
૯	સંતોષ પ્રાસાદ	૧૮	૧૨૯	૪	
૧૦	અભિનંદન પ્રાસાદ	૧૮	૧૭૭	૧૨	
૧૧	અવિણ પ્રાસાદ	૧૮	૧૭૭	૨૦	
૧૨	પ્રભોદ પ્રાસાદ	૧૮	૧૮૧	૨૦	
૧૩	સુરવલ્લભ પ્રાસાદ	૧૮	૧૮૫	૨૦	
૧૪	સુમતિ પ્રાસાદ	૧૪	૫૭	૦	૮
૧૫	સુલુદ્ધિ પ્રાસાદ	૧૪	૭૭	૦	૮
૧૬	સુપ્રિય પ્રાસાદ	૧૪	૭૭	૮	૮
૧૭	પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદ	૨૦	૨૦૯	૦	૧૬
૧૮	પદ્મરાગ પ્રાસાદ	૨૦	૨૦૯	૪	૧૬
૧૯	પુષ્ટિવર્ધન પ્રાસાદ	૨૦	૨૦૯	૨૦	૧૬
૨૦	સુપાર્શ્વ પ્રાસાદ	૧૦	૫૭	૦	૦
૨૧	સુનંદન પ્રાસાદ	૧૦	૬૯	૦	૦

ક્રમ	પ્રાસાદ નામ	તલ	શૃંગ	તલક	કૂટ
૨૨	શ્રી વલ્લભ પ્રાસાદ	૧૦	૬૯	૧૬	૦
૨૩	ચંદ્રપ્રભ પ્રાસાદ	૧૦	૭૩	૧૬	૦
૨૪	ચંદ્રશેખર પ્રાસાદ	૧૦	૧૦૫	૧૬	૦
૨૫	વિમાન પ્રાસાદ	૧૦	૧૦૫	૨૦	૦
૨૬	સુવિધિ પ્રાસાદ	૧૦	૧૫૭	૧૨	૦
૨૭	સુશ્રિય પ્રાસાદ	૧૦	૧૫૭	૨૦	૦
૨૮	વસુપૂજક પ્રાસાદ	૧૦	૧૬૧	૨૦	૦
૨૯	શીતલ પ્રાસાદ	૩૨	૨૨૯	૮	૦
૩૦	શ્રિયેન્દુ પ્રાસાદ	૩૨	૨૨૯	૧૬	૦
૩૧	દતુરાજ પ્રાસાદ	૩૨	૨૨૯	૩૨	૦
૩૨	શ્રિયાંશ પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૧૨	૦
૩૩	શ્રીવત્સ પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૨૦	૦
૩૪	યુત્તમ પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૨૪	૦
૩૫	શીતલ પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૨૪	૦
૩૬	કીર્તિદાયક પ્રાસાદ	૨૪	૩૭	૨૦	૦
૩૭	મનોહર પ્રાસાદ	૨૪	૪૫	૧૨	૦
૩૮	સ્વકુલ પ્રાસાદ	૧૮	૧૭	૧૨	૦
૩૯	કુલનંદન પ્રાસાદ	૧૮	૨૧	૧૨	૦
૪૦	વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ	૨૨	૨૫૭	૧૬	૦
૪૧	રત્નસંભવ પ્રાસાદ	૨૨	૨૫૭	૨૦	૦
૪૨	વિમલ પ્રાસાદ	૨૪	૭૭	૦	૦
૪૩	સુકૃતિસંઘટ પ્રાસાદ	૨૪	૮૫	૮	૦

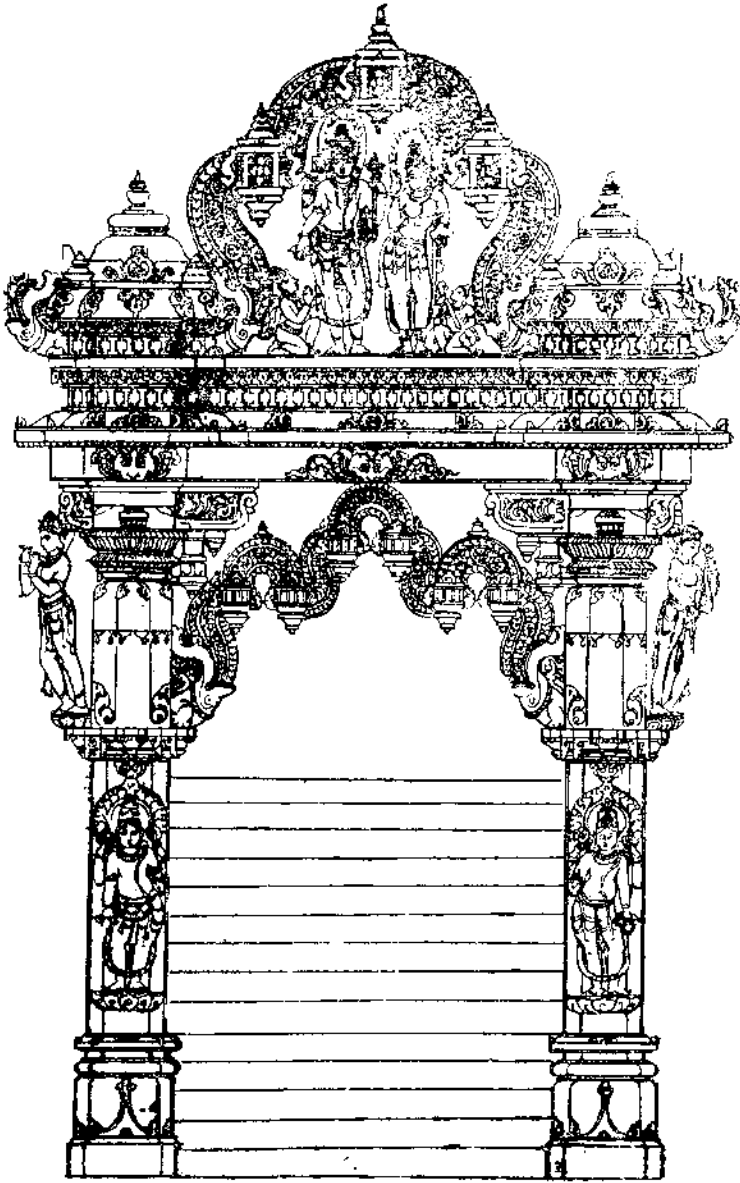
ક્રમ	નામ	તલ	શુભ	તિલક	કૂંડ
૪૪	અનંત પ્રાસાદ	૨૦	૩૫૭	૦	
૪૫	સુરેષ પ્રાસાદ	૨૦	૩૫૭	૮	
૪૬	વૃક્ષરાજ પ્રાસાદ	૨૦	૩૫૭	૧૬	
૪૭	ધર્મદ પ્રાસાદ	૨૮	૨૨૫	૧૨	
૪૮	ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદ	૨૮	૨૩૩	૮	
૪૯	શાન્ત પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૯	૦	૮
૫૦	કામદાયક પ્રાસાદ	૧૨	૧૯૩	૮	
૫૧	કુશુનાથ પ્રાસાદ	૮	૬૯	૨૦	
૫૨	શક્તિ પ્રાસાદ	૮	૬૯	૨૮	
૫૩	હર્ષણુ પ્રાસાદ	૮	૭૩	૨૮	
૫૪	કમલકંઠ પ્રાસાદ	૮	૨૧	૦	
૫૫	કેવલી પ્રાસાદ	૮	૨૧	૪	
૫૬	અહિંન્ત પ્રાસાદ	૮	૨૫	૪	
૫૭	મહેન્દ્ર પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૧	૦	
૫૮	પાપનાશન પ્રાસાદ	૧૨	૧૮૧	૮	
૫૯	માનસંતુષ્ટિ પ્રાસાદ	૧૪	૮૫	૮	
૬૦	ગૌરવ પ્રાસાદ	૧૪	૧૦૧	૮	
૬૧	સુમતિહીર્તિ પ્રાસાદ	૨૬	૪૭૩	૧૬	
૬૨	જિનેન્દ્રાયતન પ્રાસાદ	૨૬	૪૮૧	૮	
૬૩	રાજેન્દ્ર પ્રાસાદ	૨૬	૪૮૫	૮	

क्रम	नाम	तल	शृंग	तिलक	रू१
६४	नेमीन्द्र प्रासाद	२२	१९३	४०	
६५	भतिषूषण्य प्रासाद	२२	२०१	३२	
६६	सुपुण्य प्रासाद	२२	२३३	३२	
६७	पार्श्ववल्ल प्रासाद	२६	११३	८	
६८	पद्मावृत प्रासाद	२६	११३	१२	
६९	यक्ष प्रासाद	२६	११३	२०	
७०	वीरविक्रम प्रासाद	२४	२२१	०	
७१	भट्टादय प्रासाद	२४	२२१	४	
७२	तुष्टिपुष्टि प्रासाद	२४	२२५	४	

प्रशस्ति

इति श्री विश्वकर्मा वास्तु कला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्ति प्रकाश शिल्प स्मृति
वास्तु विद्यायाम उत्तरार्ध शिल्पाचार्य नंदलाल सुनिलाल संगृहिते
श्री ऋषभादि द्विसप्तप्रासाद लक्षणाधिकार नाम्नो नवमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

પ્રવેશ દ્વાર.

શ્રી જિનકલ્પમદ્રુ નામ્નો દશમોઽધ્યાય

શ્રી સમવસરણાધ્યાયઃ

સમવસરણુઃ— જે સ્થળે તીર્થંકર પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેજ સ્થળે દેવતાઓ સમવસરણુની રચના કરે. એક ચોજન ભૂમિ સાફ કરી જળવૃદ્ધિ કરી સુવર્ણ માણિક્ય રતનથી પીઠ બાંધે છે, ભૂમિતલ ઉપર ત્રણ વર્તુલાકાર ગઢા બનાવે છે, સૌથી નીચેનો બહારનો પહેલો ગઢ ચાંદીનો. તેના ઉપર સુવર્ણના કાંગરા બનાવે છે.

જમીનથી પીઠબંધ (પહેલા ગઢના મથાળે) ભૂમિતલ ઉપર આવવાને દશહજાર પગથીયાં (દશ હજાર હસ્ત=૨૫૦૦ ધનુષ્ય હંચા) ચઢવાના હોય છે. ત્યારબાદ પચાસ ધનુષ જેટલું સમતલ-સપાટ જમીન આવે છે. આ ગઢમાં વાહનો રહે છે. વાહનમાં હાથી, ઘોડા, ઊંટ, પાલખી, વિમાન વિગેરે.

આ ગઢથી બીજા (વચલા) ગઢ પર જવાને પાંચ હજાર પગથીયાં (પાંચ હજાર હસ્ત=૧૨૫૦ ધનુષ હંચા) ચઢવાના હોય છે. ત્યાં પણ ૫૦ ધનુષ પ્રમાણ અન્તર સપાટ જમીનનું તળ આવે છે. બીજો ગઢ સુવર્ણનો હોય છે. અને તેના કાંગરા રતનના હોય છે.

આ ગઢના ઈશાન કોણમાં દેવચન્દ્ર (પ્રભુને ભેસવાનો ઓટલો) રચવો કે જ્યાં તીર્થંકર પ્રથમ દેશના આપ્ત્યા બાદ વિશ્રામ લે છે. આ વચલા ગઢમાં તિર્થંચ છવો ભેસે છે. પરસ્પર વિરોધી છવો સહોદરની જેમ રહે છે.

છેલ્લો ત્રીજો ઉપલો અંદરનો ગઢ રતનમય મણિના કાંગરાવાળો હોય છે. ત્યાં ઉપર જવાને પાંચ હજાર પગથીયાં (પાંચ હજાર હસ્ત=૧૨૫૦ ધનુષ હંચા) ચઢવાના હોય છે. પછી પચાસ ધનુષ જેટલું સમભૂતલ ચોરસ ભૂમિ હોય છે.

આ ગોળ સમવસરણુના મધ્યબિન્દુથી આ ગઢની અંદરની દિવાલનું અંતર ૧૩૦૦ ધનુષ પ્રમાણ છે દરેક ગઢ અકેકથી ઉંચો એટલે એકંદરે ત્રીજાગઢની અંદરની ભૂમિની ઉંચાઈ મૂળજમીનથી ૧૦,૦૦૦+૫૦૦૦+૫૦૦૦=૨૦,૦૦૦ (વીશ હજાર) હસ્ત પ્રમાણ એટલે ૫૦૦૦ ધનુષ અગર અઢીકોશ થાય. અહ્યન્તર (વચલા) ગઢના મધ્યમાં સિંહાસન કરવું, દરેક પગથીયું અકેક હસ્ત પહોળું અને એક હસ્ત ઉંચું કરવું.

પ્રમાણ :- ૨૪ અંગુલ = ૧ હસ્ત, ૪ હસ્ત = ૧ ધનુષ,

૨૦૦૦ ધનુષ=૧ કોશ, ૧ ગાઉ=૪ કોશ, ૪ કોશ=૧ ચોજન,

બીજા પ્રકારના વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કુંભ (વિસ્તાર પહોળાઈ) એક યોજન છે, કેમકે ગઢની અંદરની દિવાલ સમવસરણના મધ્યબિન્દુથી ૧,૩૦૦ ધનુષ્ય જેટલી દૂર છે, આ દિવાલ ૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ અંગુલ એટલે ૩૩૩ ધનુષ્ય જેટલી જાડી છે. આ દિવાલથી બીજા ગઢની અંદરની દિવાલ વચ્ચે ૧૩૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે.

વળી આ ગઢની દિવાલ પણ ૩૩૩ ધનુષ્ય જેટલી જાડી છે. આ દિવાલ અને સૌથી બહારના ગઢની દિવાલ પણ ૩૩૩ ધનુષ્ય જાડી છે એટલે સમવસરણ મધ્ય બિન્દુથી સૌથી બહાર ગઢની બહારની દિવાલનું અંતર $૧,૩૦૦+૩૩૩+૧૩૦૦-૩૩૩+૧૩૦૦+૩૩૩$ કુલ ૪૦૦૦ ધનુષ્ય જેટલું છે. એટલે ગોળ સમવસરણની ત્રીજ્યા અર્ધા યોજનની અર્ધ હોય છે. તેનો વિષ્કુંભ એક યોજનનો આખો કુલ વિસ્તાર હોય છે.

ચતુષ્કોણાકાર-સમવસરણ

વર્તુલાકાર સમવસરણની જેમ ચતુષ્કોણાકાર પણ હોય છે. આવા સમવસરણના દરેક ગઢની દિવાલ ૧૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ જાડી હોય છે, સૌથી બહારના ગઢની અંદરની દિવાલ અને મધ્ય ગઢની બહારની દિવાલ વચ્ચે ૧૦૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે. જ્યારે મધ્યમ ગઢની અંદરની દિવાલ અને અભ્યન્તર (વચલા=ઉપલા) ગઢની બહારની દિવાલ વચ્ચે ૧૫૦૦ ધનુષ્યનું અંતર હોય છે.

અંદરના ગઢની ચારે દિવાલો સમવસરણના મધ્યબિન્દુથી ૧,૩૦૦ ધનુષ્યને અંતરે છે. આથી કરીને સમવસરણ એક યોજન લાંબુ અને પહોળું થાય છે, સૌથી બહારની દિવાલની જાડાઈ કહી નથી.

$૧,૦૦૦+૧૦૦$ $૧,૫૦૦+૧૦૦=૧,૩૦૦$ અર્ધથી એટલે $૪,૦૦૦+૪૦૦૦$ કુલ આઠ હજાર ધનુષ્ય એટલે એક યોજન સમચોરસ વિસ્તાર થયો, ચતુષ્કોણ સમવસરણમાં દરેક ખૂણે બળે વાવડીઓ કરવી. જ્યારે વર્તુલાકારમાં અડેક વાવડી કરવાની કહી છે.

ગઢના દ્વારો:— દરેક ગઢને અડેક દિશામાં એક એમ ચાર દ્વારો હોય છે તે દરેક દ્વારે ચાર ચાર સુબાળી વાવડીઓ હોય છે દ્વારે તોરણ અષ્ટમંગલ ઢોતરવા દરેક દ્વાર ઉપર સુવર્ણના કમલના ધર્મચક્ર સ્ફટિક મણિમય હોય છે. દ્વારે દ્વારપાલ હોય છે.

અશોકવૃક્ષ:— ૨૦૦ ધનુષ્ય જેટલી લંબાઈ પહોળાઈવાળું અને તીર્થંકરના દેહ પ્રમાણની ઉંચાઈવાળાં એવા ત્રણ ત્રણ પગથીયાવાળા ચાર દ્વારવાળા તેમજ સમવસરણની બરાબર મધ્યમાં અંતરોએ રચેલા મણિપીઠના ઉપર અશોકવૃક્ષ રચેલું છે. અશોક વૃક્ષ તીર્થંકર દેહ પ્રમાણથી બારગણું મોટું હોય છે તેનો ઉપરનો ઘેરાવો એક યોજનથી કંઈક અધિક હોય છે અશોકવૃક્ષ ઉપર ચૈત્યવૃક્ષ હોય છે. જે વૃક્ષ નીચે તીર્થંકરને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે ચૈત્યવૃક્ષની બહાર ચારે દ્વારે અડેક ધ્વજ-દંડ એક હજાર યોજન હોય છે.

શ્રી સમવસરણ :-

શ્રી વિશ્વકર્મોવાચ :-

સમવસરણં વક્ષ્યે આદ્ય કૈલાસસંભવમ્ ।

સુરાસુરગુરુશ્ચૈવ નિર્મિતં ચ સુરાસુરૈઃ ॥ ૧ ॥

શિવાત્પરતરં શિવ સિદ્ધસ્યાનુક્રમસ્તથા ।

કૈલાસે સમોસરણં સિદ્ધમૂર્તિઃ સદાશિવઃ ॥ ૨ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે :- કૈલાસ પર્વતની જેવું સમવસરણનું સ્વરૂપ હું કહું છું. તે દેવ અને દૈત્યો આદિએ બનાવેલું છે. શિવથી પરમ શિવ સિદ્ધનો અનુક્રમ છે, કૈલાસરૂપ સમવસરણમાં સિદ્ધ મૂર્તિ સદાશિવ સદા કલ્યાણકારી છે. વિશ્વદેવ વીતરાગ પદ્માસન વાળીને બેઠેલ છે. તે આદિ એવા ઇશ્વર આરે દિશામાં બેઠેલ છે. ૧-૨.

પદ્માસન સ્થિતો દેવો વીતરાગો વિશ્વેશ્વરઃ ।

એવમેકેક દેવૈશ્ચ આદીશંશ્ચતુરો દિશઃ ॥ ૩ ॥

પ્રાસાદઃ પૂર્વમાનં ચ કર્તવ્યઃ ચતુરાનનઃ ।

પીઠબન્ધં પ્રકર્તવ્યં મિટુત્રય સમન્વિતમ્ ॥ ૪ ॥

મહાપીઠં પ્રકર્તવ્યં ગજાશ્ચં ચ નરાદિકમ્ ।

પ્રાકારશ્ચ પ્રકર્તવ્યઃ સ્વરૂપો લક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૫ ॥

સાર્દ્ધં ભાગય ત્પરિઘૌ (?) તત્રન્યયતમાનતઃ ।

તેન પદ પ્રમાણેન કર્તવ્યં ચ સચ્છિલ્પિભિઃ ॥ ૬ ॥

શ્રી મેરુશ્ચ વિધાનેન કથ્યતે માન મુત્તમમ્ ।

પદમાનં દીર્ઘમાનં વિભક્તિઃ ભાગ સંસ્થયા ॥ ૭ ॥

સમવસરણની રચના કરવામાં તેના આગળના પ્રાસાદમાનથી, અતુર્કપ્ર પ્રાસાદ કરવો, તેને પીઠબન્ધ ત્રણ ત્રણ બિટવાળું મહાપીઠ ગજાશ્ચર, અશ્વશ્ચર અને નરશ્ચરોત્તમું કરવું. તેને પ્રાકાર-ગઢ લક્ષણ સ્વરૂપ પ્રમાણે કરવા દોઢ ભાગ પરિઘ, બીજામાન તેના પદ પ્રમાણે શિલ્પીએ કરવા. શ્રી મેરુનામે ઉત્તમ માનનો પ્રાસાદ પદમાનથી લાંબો અને તેના અંગોપાંગ વિભક્તિની સંખ્યાએ કરવા. ૩ થી ૭.

નારદ ઉવાચ-

વિશ્વકર્મા સ્વયંદેવઃ સર્વદેવેષુ પૂજિતઃ ।

કિંચિદહં શ્રોતુમિચ્છામિ શ્રી મેરુશિખરોત્તમમ્ ॥ ૮ ॥

જગત્યાઃ પીઠમાનંચ પ્રાકારૈઃ પરિવેષ્ટિતમ્ ।
 મંડોવરં મળ્ડપં ચ સ્યાગ્ર વૃત્તકોત્તમઃ ॥ ૯ ॥
 સમોસરણાં યતનં કિં શોભિત ચતુર્દિશિ ।
 એકપીઠં સમારુઢં જિનેન્દ્રશ્ચ ચતુર્દિશિ ॥ ૧૦ ॥
 હલિકા તોરણયુક્તં પરિકરં સિંહાસનં ।
 એતત્સર્વં પ્રસાદેન કથ્યતાં કમલાસન ॥ ૧૧ ॥

નારદજી કહે છે, હે વિશ્વકર્મા ! આપ પોતે દેવ સર્વદેવોમાં પૂજ્ય છો, ઉત્તમ એવું સમવસરણુ મેરૂશિખર જેવું થાય તે મને સંભળાવો, તેની જગતી પીઠ અને ફરતા પ્રાકારો (ગઢો) કેવા પ્રકારના કરવા ? તેનો મંડોવર અને આગળ મંડપ ફરતા કેમ કરવા ? સમવસરણુ-આયતન ચારે બાજુથી શોભતું કેમ કરવું એક પીઠ ઉપર જિનેન્દ્રપ્રભુને ચારે દિશાએ ઇલિકા તોરણવાળા અને પરિકર સિંહાસન એ સર્વ હે કમલાસન બ્રહ્મારૂપ આપ મને પ્રસાદે કરીને કહો. ૮ થી ૧૧.

મેરુશ્ચ મેરુમાકારં પ્રાકારૈઃ પરિવેષ્ટિતમ્ ।
 તદૂર્ધ્વે પ્રાસાદ છન્દં શિખરં શૃંગ સંયુતં ॥ ૧૨ ॥
 ઘંટાકલશ સુરાદ્ય-મુરુશૃંગં ચ કામદં ।
 પ્રાસાદ કારયેત્પ્રાજ્ઞઃ સ્વરૂપો લક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૧૩ ॥
 અષ્ટભાગૈ દ્વિષ્ટૈર્વા નિર્વાદ્ધૈ દ્વાદશોપિ વા ।
 પદમાનં સમાખ્યાતં ઉર્ધ્વમાનં તદેવ હિ ॥ ૧૪ ॥
 છન્દ મેદો ન કર્તવ્યઃ કૃતે દોષ મહદ્ભયમ્ ।
 ત્રયઃ પ્રાકારાઃ કર્તવ્યાઃ તોરણૈર્હેમરત્નમયૈઃ ॥ ૧૫ ॥
 ચતુર્દારૈઃ સમોપેતૈ દ્વારપાલેશ્ચ સંયુતઃ ।
 જ્ઞાતિ શુદ્ધં ચ કર્તવ્યં કપિશિર્ષ-ઘનાકુલમ્ ॥ ૧૬ ॥
 પ્રાસાદસ્ય પ્રમાણેન જગતી શુભ લક્ષણા ।
 અતોર્ધ્વ પદમાનેન પ્રાકારાન્ કારયેદબુધઃ ॥ ૧૭ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે-મેરૂ મેરૂના આકારનો અને ફરતા-પ્રાકાર ગઢો કરવા તેના પર પ્રાસાદ છંદના શિખર શૃંગ સહીત આમલસાર કલશ અને હુરુશૃંગોથી શોભતા એવા કામનાને દેનાર કરવાં. તે પ્રાસાદ બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ લક્ષણુ યુક્ત સ્વરૂપોવાળા કરવા. તેના અંગ વિભક્તિ આઠ ભાગ, સોળ ભાગ, દશ કે બાર ભાગના કરવા, તેના ઉપર શિખરનું માન જે કહ્યું હોય તે કરવું, તેમાં છન્દ ભેદ

ન કરવો, કરે તો મહાભય ઉત્પન્ન કરનાર દોષ થાય. સમવસરણને ત્રણ ગઠ કરવા, ચારે દ્વારો દ્વારપાલ સહિત કરવા. તે પર સોનાના રત્નજડીત તોરણો કરવા. પ્રાસાદ શુદ્ધ છંદ જાતીના કરવા, તેના ઉપર કાંગરા-મજબુત કરવા. પ્રાસાદ પ્રમાણે શુદ્ધ લક્ષણવાળી જગતી કરવી. હે ખુદ્ધ, તે ઉપર પદમાને પ્રાકાર ગઠ કરવા. ૧૨ થી ૧૭.

ત્રિગુણાં દ્વિગુણાં ચૈવ સપાદંવા તૃતીયકમ્ ।

પંચમાંશ પ્રકર્તવ્યાં કવિશીર્ષસ્તુ સંસ્થિતા ॥ ૧૮ ॥

સાર્દ્ધમાગ પરિધૌ યક્તા દ્વિમાગં વાપિ દીયતે ।

તદાર્દ્ધ મધ્ય પર્યન્તં સ્વાતં વૈ પ્રભૂજયેત્ ॥ ૧૯ ॥

તે ઉપર ખુદ્ધિમાન શિલ્પીએ પદ(ભાગ) માનથી પ્રાકાર કિલ્લા કરવા, ત્રણગણા અમણા કે સવાત્રણ ગણા કરવા, ગઠની ઉંચાઈના પાંચમા ભાગે કાંગરા કરવા, દોઢ ભાગ પરિધ કે બે ભાગ પરિધની વાવડીથો (દ્વારની બે બાજુ) કરવી. તેમાં અર્ધથી મધ્ય સુધીમાં ખાડો રાખવો. ૧૮, ૧૯.

પીઠયંદ્ર પ્રકર્તવ્યં સ્વકૈઃ સ્વકૈશ્વ માનતઃ ।

જિનેન્દ્રોશ્ચ માત્ર-ચૈવ પ્રાકારેશ્ચ પરિભ્રમેત્ ॥ ૨૦ ॥

સ્મયં શ્રીમેરુપ્રાસાદં પંચ સુરેભ્યઃ કર્તવ્યમ્ ।

બ્રહ્મા વિષ્ણુ જિનેભ્યશ્ચ આદિત્યાય શિવાય ચ ॥ ૨૧ ॥

જ્ઞાતિ શુદ્ધં પ્રકર્તવ્યં સમ્રમં ભ્રમવર્જિતમ્ ।

પદં ચ પદમાનેન પદમાત્કરનેકધા ॥ ૨૨ ॥

પ્રાકાર-કિલ્લા ગઠને પોત પોતાના માને પીઠ કરવું. જિનેન્દ્ર પ્રભુને બાણવાવાળા એવા ભવે પ્રાકાર ફરતા ફરી શકે તેવું કરવું. શ્રી રમ્ય એવો શ્રી મેરૂ પ્રાસાદ બ્રહ્મા વિષ્ણુ, શિવ, જિન અને સૂર્યને કરવો, શુદ્ધ જાતિનો જમવાળો અગર જમ વગરનો મેરૂ પ્રાસાદ કરવો, પદના માને પદ રાખવા. પ્રાસાદની શિખરની પદવિક્ષ-જિના વિભાગ તો અનેક કહ્યા છે. ૨૦ થી ૨૨.

પ્રાસાદસ્ય પ્રમાણેન મણ્ડપં ચતુરોદિશિ ।

તસ્યાંગે વેદિકા કાર્યા શ્રી મેરોઃ પદમાનતઃ ॥ ૨૩ ॥

શાલાયાશ્ચ પ્રમાણેન દ્વારંચૈવં પ્રકલ્પયેત્ ।

દ્વારસ્ય ચ વિમાગે ન પ્રતિમા વિવિધાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૪ ॥

પીઠં પીઠમિવાકારં તસ્યોર્ધ્વે સિંહમાસનમ્ ।

ચતુર્દિક્ષુ જિનેન્દ્રાશ્ચ પરિકરૈ વિંમૂષિતાઃ ॥ ૨૫ ॥

પદમાનં દૃષ્ટિમાનં કર્તવ્યં ચ સુશિલ્પિભિઃ ।

દૃષ્ટિવેધ ન કર્તવ્યં કૃતે દોષમહદ્મયમ્ ॥ ૨૬ ॥

પ્રાસાદના પ્રમાણથી ચારે તરફ મંડપો કરવા તેના અંગ પ્રમાણે, વેદિકા (કક્ષાસન) શ્રી મેરૂ પદમાનથી કરવા, મૂળ ગર્ભગૃહની પહોળાઈ પ્રમાણથી દ્વારની કલ્પના કરવી, અને દ્વારના વિભાગથી પ્રતિમાજીના માનના અનેક જુદા જુદા પ્રમાણો કહ્યા છે. પીઠના આકારનું પીઠ પખાસણ સિંહાસન તે પર સિંહ આદિની ગાદી કરી ચારે તરફ ચોમુખ જિનેન્દ્રપ્રભુ પરિકર સહિત શૈલતા પથરાવવા. દ્વારની ઉંચાઈના પદ વિભાગના માનથી સુશિલ્પીએ પ્રભુનું દૃષ્ટિમાન રાખવું દૃષ્ટિવેધ ન થવા દેવો અને દૃષ્ટિવેધ થાય તો મહાભય ઉપજે. ૨૩ થી ૨૬.

અગ્રતઃ પૃષ્ઠતઃચૈવ ચામદક્ષિણતોઽપિવા ।

જિનેન્દ્રાયતનં ચૈવ પદવેધ વિવર્જિતમ્ ॥ ૨૭ ॥

પ્રથમં પદમાનં ચ શતાગ્ર ચાષ્ટ સંયુત્તં ।

દ્વિસપ્તતિ સ્તથા કાર્યા શતાર્દ્ધં ચ દ્વયાધિકમ્ ॥ ૨૮ ॥

ચતુર્વિંશતિ જિનેન્દ્રાશ્ચ માપિતં વિશ્વકર્મણા ।

જ્યેષ્ઠ મધ્યં કનિષ્ઠં ચ ત્રિવિધ માનમુત્તમમ્ ॥ ૨૯ ॥

જગતી પીઠમાનં ચ મળ્ડપંચ તથૈવ ચ ।

મેરુ હન્દે સમુત્પન્નો જ્ઞાતવ્યશ્ચ સુશિલ્પિભિઃ ॥ ૩૦ ॥

પ્રાસાદના આગળ પાછળ અને ડાબી જમણી તરફ જિનેન્દ્રના આયતન (દેવ-કુલિકાઓ) પદવેધ ન આવે તેમ કરવું. પહેલા એકસો આઠ દેવકુલિકા સહિતનું જિનાયતન, બીજું બહોતેર જિનાયતન, ત્રીજું બાવન જિનાયતન, અને ચોથું ચોવીસ જિનાયતનવાળા આયતનો જિનેન્દ્ર પ્રભુને દ્રવ્ય કરવાનું શ્રી વિશ્વકર્મણે કહ્યું છે. તે જ્યેષ્ઠ, મધ્ય અને કનિષ્ઠ એમ ત્રણ માનના થાય. તેને જગતી પીઠ મંડપો કરવા. આવે મેરુહન્દ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો પ્રાસાદ ચતુર શિલ્પીએ કરવો. ૨૭ થી ૩૦.

પ્રાસાદ પૃથુમાને ચ ત્રિગુણં માનમુત્તમમ્ ।

તસ્યાન્તે પ્રાકારં કાર્યં તન્મધ્યે ચ સુરાલયમ્ ॥ ૩૧ ॥

શાલાયાઃ સમમાનેન મળ્ડપસ્ય ભ્રમસ્ય ચ ।

ભ્રમદીનં ન કર્તવ્યં સાર્દ્ધં દ્વિગુણમુત્તમમ્ ॥ ૩૨ ॥

તત્પરે ચ રહારમ્યાઃ પ્રાકારસ્ત્રયો વેષિતાઃ ।
 મેરુર્મેરુ સ્વાકારં વૃષાકારં તથૈવ ચ ॥ ૩૩ ॥
 એક ત્રિ પંચશાસ્ત્રાશ્ચ પ્રતિશાસ્ત્રાશ્ચાનેકથા ।
 પૂર્વ શાસ્ત્રા ચ માહેન્દ્રી દક્ષિણેજાહ્નવી તથા ॥ ૩૪ ॥
 કાલિન્દ્રી ચોતરેશાસ્ત્રા તપતી પશ્ચિમા સ્મૃતા ।
 મેરુશ્ચ પંચશાસ્ત્રોઽયં દેવતાનામનુક્રમસ્ ॥ ૩૫ ॥

પ્રાસાદ રેખાએ હોય તેનાથી ત્રણ ગણો મંડપ ઉત્તમ માનનો બાણવો, તેની અંદર ગઢો કરવા અને તેની વચ્ચે સુરાલય કરવા, શાલા ગર્ભગૃહના પદના બરાબર મંડપના ફરતું પદ બ્રમણું રાખવું. મંડપ બ્રમ વગર ન કરવો તે બ્રમ દોઢ કે બે બિલાગનો ઉત્તમ બાણવો, તેના પર મહારમ્ય એવા ત્રણ પ્રાકાર-ગઢ ફરતા કરવા. મેરુ એ મેરુ આકારનો શિવરૂપ, અને મંડપ નંદી આકારનો બાણવો. એક, ત્રણ, પાંચ, સાત, નવ એમ શાખાઓ દ્વારને કરવી પૂર્વ શાખા માહેન્દ્રી, દક્ષિણ બાહ્યવી, ઉત્તર કાલિન્દ્રી અને પશ્ચિમ તપતી નામની શાખાઓ મેરુ પ્રાસાદને પાંચશાખા દેવતાઓના અનુક્રમે કરવી. ૩૧ થી ૩૫.

પૂજયેત્સર્વદેવાન્, શ્રીમેરુ શિખરોપમે ।
 યત્કાંચનમયે મેરો કૃતાઃ પ્રદક્ષિણા સ્ત્રયઃ ॥ ૩૬ ॥
 તદેવં શૈલમેરૌ ચ કૃતે પુણ્ય સમાહિતમ્ ।
 છન્દ મેદો ન કર્તવ્યો જાતિ મેદ સ્તથૈવ ચ ॥ ૩૭ ॥
 છન્દ મેદે ભવેન્મૃત્યુ જાતિમેદે કુલક્ષયઃ ।
 તસ્માત્સર્વ પ્રયત્નેન શાસ્ત્ર દૃષ્ટ્યા ચ કારયેત્ ॥ ૩૮ ॥

મેરુ શિખર સર્વ દેવોને પૂજવા યોગ્ય છે, પહેલા સોનાનો મેરુ થતો, ત્રણ પ્રદક્ષિણાવાળો થતો, હવે પાષાણનો મેરુ દેવોને કહ્યો છે, તે પણ તેનાથી પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, પ્રાસાદમાં છંદ ભેદ કે જાતિ ભેદ ન થવા દેવો, છંદભંગથી મૃત્યુ અને જાતિભંગથી કુલનો ક્ષય થાય છે, તે માટે સર્વ પ્રયત્ને કરી શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી કામ કરવું. ૩૬ થી ૩૮.

અજ્ઞાનાત્ કુરુતે યસ્તુ શાસ્ત્ર નૈવ . . . ।
 શિલ્પિનં ચ કુલં હંતિ સ્વામિનસ્તુ ક્ષયં ભવેત્ ॥ ૩૯ ॥
 પ્રતિમાદોષવદ્વા સ્યાદા ચાર્યો નરકં પ્રજેત્ ।
 પદવેધવિહિનં ચ દૃષ્ટિવેધ વિવર્જિતમ્ ॥ ૪૦ ॥

તત્કૃતં ચ શુભં જ્ઞેયં પ્રજારાજાય શુભાવહમ્ ।
પુરે શાન્તિ શુભં જ્ઞેયં મેરુ પ્રાસાદ કૃતે સતિ ॥
તત્રદેશે ચ કરવાણં ગીત વાદ્યૌ સુરૈર્નૃપૈઃ ॥ ૪૧ ॥

શાસ્ત્રમાર્ગે તજીને કોઈ અજ્ઞાનથી કાર્ય કરે તો શિલ્પીના કુલને લાયક થાય અને સ્વામીની લક્ષ્મીનો નાશ થાય ! પ્રતિમાના દોષથી આચાર્ય નર્કમાં જાય, પ્રાસાદને મંડપમાં પદવેધ કે પદવિહીન ન કરવું, દંડવેધ પશ્ચ ન થવા દેવો. તેમ કરવાથી રાજા અને પ્રજાનું શુભ શ્રેય થાય છે, આવા નિર્દોષ મેરુ પ્રાસાદ કરાવવાથી શહેરને શાન્તિ અને શુભકારક કહેલ છે, તેવા દેશમાં રાજા પ્રજાનું કલ્યાણ થાય અને દેવો પ્રસન્ન રહી ગીત વાદ્યાદિ થયા કરે છે. ૩૯ થી ૪૧.

॥ અથ સમવસરણ સ્વરૂપમ્ ॥

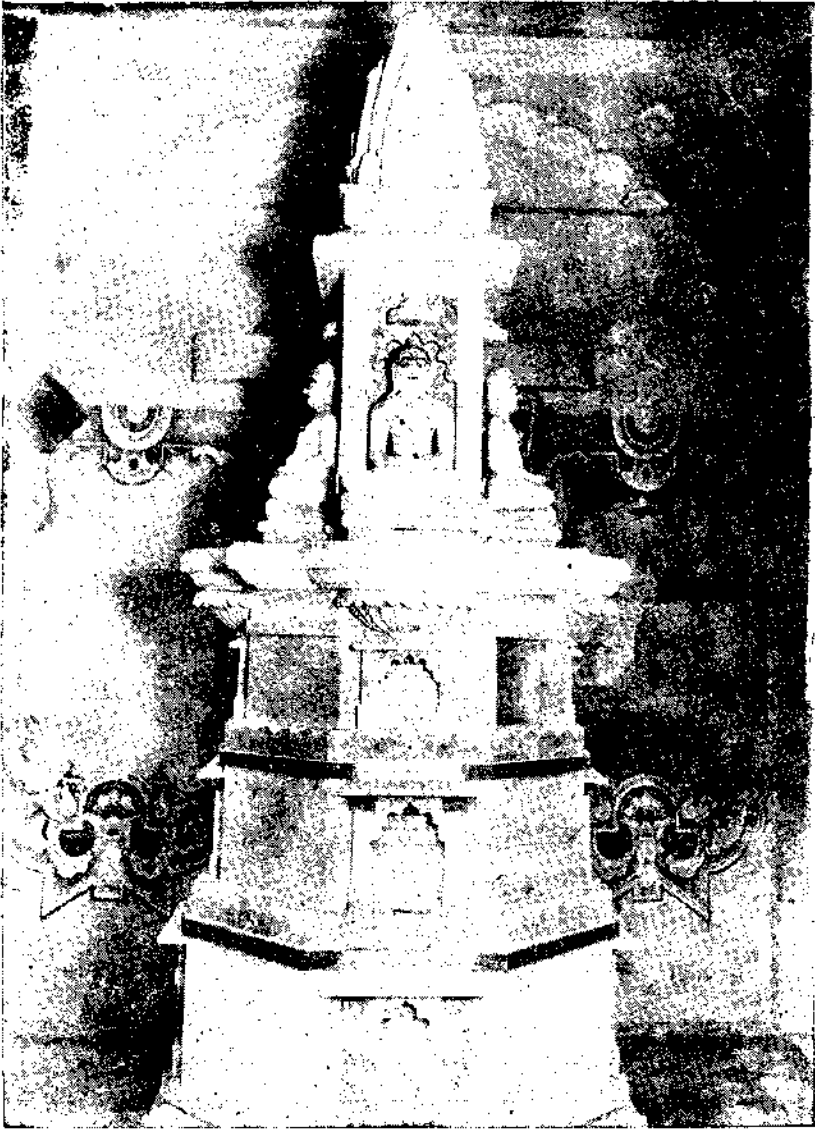
પ્રાપ્તે કેવલજ્ઞાને ચ દેવકૃતસમવસરણમ્ ।
ચતુરસ્રં વૃત્તાકારં દ્વિવિધં સમવસરણ ॥ ૪૨ ॥
અથઃ પીઠં તલં કાર્યં તસ્યો પરિ વપ્રત્રયમ્ ।
પ્રતિવપ્રે ચતુર્દારિ ચતુર્દિક્ષુ ચ વાપિકામ્ ॥ ૪૩ ॥

સમવસરણનું સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે તીર્થંકર પ્રભુને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે દેવો સમવસરણની રચના કરે છે, ચોરસ અને ગોળ એમ બે પ્રકારે સમવસરણની રચના થાય છે, નીચે ભૂમિતલ પર પીઠ (કર્ણપીઠ) કરવું તે પર ત્રણ ગઢા—કિલ્લા—પ્રાકાર કરવા. પ્રત્યેક ગઢની ફરતી ચારે દિશામાં ચાર દ્વાર વાપિકા વાવડી સહિત કરવા. ૪૨-૪૩.

રૌપ્યશ્ચ પ્રથમો વપ્ર સ્તસ્ય સૌવર્ણ કપિશીર્ષમ્ ।
વિમાનાદિ વાહનાનિ તસ્મિન્ સર્વાણિનિવેશયેત્ ॥ ૪૪ ॥

નીચેનો પહેલો ગઢ ચાંદીનો કહ્યો છે, તેને સુવર્ણના કાંગરા છે. તે ગઢમાં દેવોના વાહનો—પાલખી, વિમાન—હાથી ઘોડા રહે છે.

દ્વિતીયં સૌવર્ણં દુર્ગં રત્નં ચ કપિશીર્ષકમ્ ।
પ્રાકારે ચ દ્વિતીયે ચ તિર્યંચસ્તુ પરસ્પરમ્ ॥ ૪૫ ॥
વિરોધંત્યકૃત્વા તિષ્ઠંતિ સસ્નેહં સહોદરા इव ।
તૃતીય રત્નં દુર્ગં ચ કપિશીર્ષં મણિમયમ્ ॥ ૪૬ ॥

સમવસરલુ મંદિર.

દેવમનુજાદીનાં સુપર્ષદા દ્વાદશ સ્થિતાઃ ।

મધ્યેઽશોક વૃક્ષથ યોજનંમેકં વિસ્તૃતઃ ॥ ૪૭ ॥

વપ્રોર્ધ્વે ચ ચતુર્દિક્ષુ સિંહાસન છત્ર ત્રયમ્ ।

ચતુર્દિક્ષુ પીઠોપરિ અર્હજિન પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૪૮ ॥

ઉભયપક્ષે યક્ષં ચ મણિમય ચામરધારકઃ ।

પ્રતિ વપ્રે પ્રતિદ્વારં વાપ્યોઽષ્ટ મંગલાંકિતમ્ ॥ ૪૯ ॥

ખીન્ને (વચ્ચે) ગઢ સોનાનો છે, તેને રત્નના કાંગરા છે, આ ખીન્ન ગઢમાં પરસ્પર વિરોધી જીવો જાણે સ્નેહવાળા સહોદર હોય તેમ પ્રભુ પાસે સર્વે તિર્થંચ જીવો હર્ષ સહિત બેઠા છે (બિલાડીને-મૂષક, સર્પને-નોળિયો, મૃગ અને વ્યાઘ્ર) ઉપરનો ત્રીજો ગઢ રત્નનો છે, તેના કાંગરા મણિના છે, ત્રીજા ગઢમાં દેવો મનુષ્યો સાધુ-સાધ્વી આદિ ખાર પર્ષદા બેસે છે, ઉપરના ગઢની મધ્યમાં અશોકવૃક્ષ એક યોજન વિસ્તારતું છે તેની નીચે પીઠિકારૂપ સિંહાસનો ચારે તરફ છે. અને ત્રણ છત્રો ચારે તરફ પ્રભુ પર છે, ચારે તરફના સિંહાસન પર અહંત પ્રભુ બિરાજે છે, પ્રભુની બેઠે તરફ ચક્ષુ ચક્ષિણી મણિજડિત ચામર ઢોળી રહ્યા છે, ત્રણે ગઢના પ્રત્યેક દ્વાર આગર જળપૂર્ણ વાવડીઓ અડેક ગઢે આઠ આઠ છે દ્વારો પર રત્નજડિત અષ્ટ મંગલ અંકિત છે. ૪૫ થી ૪૯.

દ્વારેષુ રૌપ્યવપ્રસ્ય પ્રતિહારાસ્તંબરુઃ ।

તુમુંડમાલી-સ્વટવાંગી-જટા મુકુટ ભૂષિતાઃ ॥ ૫૦ ॥

દ્વિતીય વપ્ર દ્વારેષુ પ્રાક્ ક્રમેણ ચતુર્ધ્વપિ ।

જયા ચ વિજયા ચૈવાજિતા ચાપરાજિતાઃ ॥ ૫૧ ॥

સર્વાઃ સ્યુરમય પાશાંકુશ મુદ્ગર પાણવઃ ।

તસ્યુથંદ્રાશ્મ શોણાશ્મ સ્વર્ણનીલાશ્વિષઃ ક્રમાત્ ॥ ૫૨ ॥

પ્રથમ નીચલા રૂપાના ગઢના ચારે દ્વારના પ્રતિહારો ૧ તુમુંડ, ૨ કપાલી, ૩ ખટવાંગ, ૪ જટામુકુટધારી એમ ચાર છે. ખીન્ન ગઢમાં પૂર્વોદિ ચારે દ્વારની દેવી પ્રતિહારી ૧ જયા, ૨ વિજયા, ૩ અજિતા, ૪ અપરાજિતા એ ચાર દેવીઓ છે તેની ચારે ભુજામાં અભય, પાશ, અંકુશ અને મુદ્ગર ધારણ કરેલ છે, તેનો વચ્ચે અનુક્રમે સફેદ, લાલ, સોનાવર્ણ અને નીલ છે.

સ્તનવપ્રસ્ય દ્વારેષુ દ્વૌ દ્વૌ પ્રાતિહારકૌ ।
 હન્દ્ર હન્દ્રજયથૈવ માહેન્દ્રો વિજયસ્તથા ॥ ૫૩ ॥
 ધરણેન્દ્રઃ પદ્મકર્ચૈવ સુનામઃ સુર દુન્દુભિઃ ।
 હ્યુક્તં સમોવસરણં પ્રયુક્તં સુશિલ્પિભિઃ ॥ ૫૪ ॥

ઉપરના ત્રીજા ગઠના ચારે દ્વારે ખળે પ્રતિહારો અનુક્રમે પૂર્વે ઈન્દ્ર અને ઈન્દ્ર-જય, દક્ષિણે માહેન્દ્ર ને વિજય, પશ્ચિમે ધરણેન્દ્ર ને પદ્મક, અને ઉત્તરના દ્વારે સુનામ અને સુરદુન્દુભિ ઉલેલા છે, આ આઠે પ્રતિહારો વીતરાગના છે તેના ચત્તાર હાથમાં આયુધો છે આ રીતે સમવસરણ કરવાનું શાસ્ત્રકારોએ બુદ્ધિમાન શિલ્પીને કહ્યું છે.

॥ હિતશ્રી વિશ્વકર્માકૃતે જ્ઞાનપ્રકાશ દ્વીપાર્ણવે વાસ્તુવિદ્યાયા સમવસરણ લક્ષણાધિકાર. ॥

અષ્ટાપદ સ્વરૂપ :-

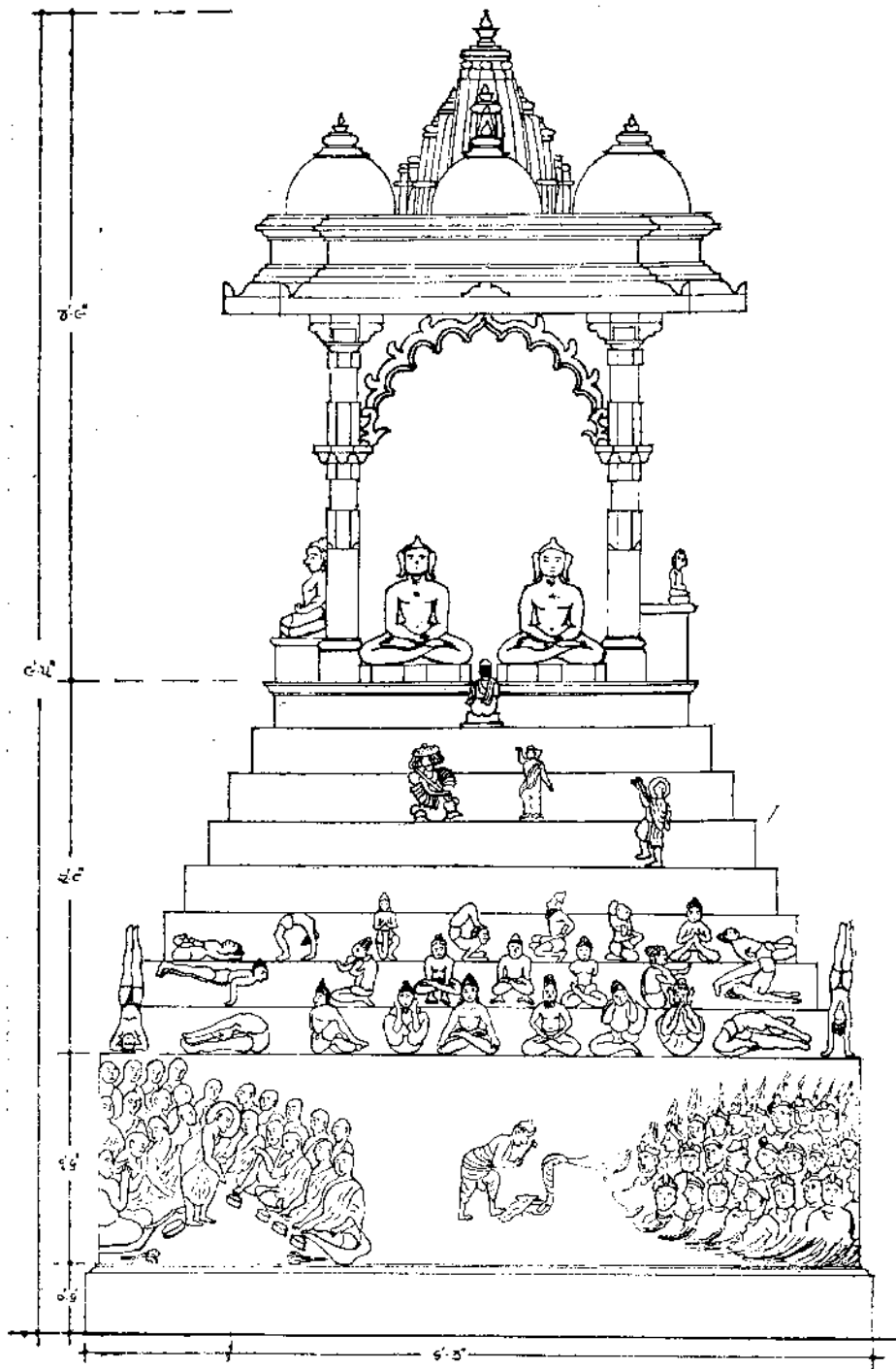
અષ્ટાપદોર્ધ્વે સિંહનિષદ્યાપ્રાસાદ-વર્ણન

પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવ સ્વામીના દેહનો અગ્નિ સંસ્કાર અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર કર્યો. ત્યાં ભરત ચક્રવર્તી મહારાજે સિંહનિષદ્યા નામે પ્રાસાદની રચના વર્ધકીરત્ન (શિલ્પી-સ્થપતિ) પાસે કરાવી.

ભરત સ્તવ્ર ચ સ્વામિ સંસ્કારાસન્નભૂતલે ।
 પ્રાસાદં યોજયામાસ ત્રિરાઘ્યુતિ સમુચ્છયઃ ॥ ૫૫ ॥
 નામતઃ સિંહનિષદ્યા પદ્મા નિર્વાણવેશ્મનઃ ।
 ઉચ્ચૈર્વાર્દિકીરત્નેન રત્નાશ્મામિકારયેત ॥ ૫૬ ॥

ભરત ચક્રવર્તીએ શ્રી ઋષભદેવના અગ્નિ સંસ્કારના સમીપ જૂમિ પર ત્રણ કેશ ઉંચો અને બીજો મોક્ષ મંદિરની વેદિકા હોય તેવો “સિંહનિષદ્યા” નામનો પ્રાસાદ રત્નમય પાષાણોથી વર્ધકી (સ્થપતિ) પાસે કરાવ્યો.

તેની ચારે તરફ પ્રભુના સમવસરણની જેમ રક્ષિત રત્નના ચાર રમણીય દ્વારો કરાવ્યા, તે દ્વારોની ખંને તરફ શિવલક્ષ્મીના ભંડારની જેવા રત્ન અંદાનના સોળ કલશો રચાવ્યા. દરેક દ્વારની બીજી સાક્ષાત્ પુણ્યવલ્લી હોય તેવા સોળ રત્નમય તોરણો રચાવ્યા, ફરતા મંડપના પ્રશસ્તિ લિપિના જેવા અઠમંગલની સોળ સોળ પંક્તિઓ રચી. બીજી ચાર દિશ્પાલોની સમા ત્યાં લાવ્યા હોય તેવા વિશાળ મુખ મંડપો રચ્યા, તે ચાર મુખ મંડપોની આગળ ચાલતાં શ્રીવલ્લી મંડપની અંદર ચાર પેક્ષાસદન મંડપો (રસિકમંડપ જેવા ક્ષાસનવાળા) કરાવ્યા, તે પેક્ષામંડપોની

મધ્યમાં સૂર્યાગ્નિએ ઉપહાસ કરનારા વજ્રમય અક્ષવાટ રચ્યા અને દરેક અક્ષવાટની મધ્યમાં કમલમાં કલ્પિકાની જેમ અકેક મનોહર સિંહાસન રચ્યું, પેક્ષામંડપની આગળ અકેક મણિપીઠીકા રચી. તેની પર રતનના મનોહર ચૈત્ય સ્તૂપ રચ્યા, તે દરેક ચૈત્ય સ્તૂપમાં આકાશને પ્રકાશિત કરનારી દરેક દિશાએ મોટી મણિપીઠીકા રચી. તેની પર રતનના મનોહર ચૈત્યસ્તૂપ રચ્યા. તે દરેક ચૈત્યસ્તૂપમાં આકાશને પ્રકાશિત કરનારી દરેક દિશાએ મોટી મણિપીઠીકા રચી. ૫૫, ૫૬.

મણિપીઠિકોપરિસ્થાઃ પંચશત ધનુમિતાઃ ।

શાશ્વત પ્રતિમાઃ સ્થિતા ઋષભ ચન્દ્રાનનયોઃ ॥ ૫૭ ॥

વારિષેણ વર્ધમાન પર્યંકાસનસ્થિતાઃ ।

સિંહ નિષદ્યપ્રાસાદે નંદીશ્વર દ્વીપસમઃ ॥ ૫૮ ॥

તે મણિપીઠીકાની ઉપર ચૈત્ય સ્તૂપની સન્મુખ પાંચસો ધનુષ્ય પ્રમાણવાળી રતન નિર્મિત અંગવાળી ઋષભાનન, ચન્દ્રાનન, વારિષેણ અને વર્ધમાન નામની ચારે પર્યંકાસન બેઠેલી મનોહર નેત્રરૂપી પોયણાને ચદ્રિકા સમાન નંદીશ્વર મહાદ્વીપના ચૈત્યની અંદર છે, તેવી શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓ રચાવી સ્થાપન કરી.

તે દરેક ચૈત્ય સ્તૂપની આગળ અમૂલ્ય માણિક્યમય વિશાળ એવી સુંદર પીઠીકાઓ રચી તેના ઉપર અકેક ઇન્દ્રધ્વજ રચ્યો, જાણે દરેક દિશાએ ધર્મે પોતાના જયસ્તંભો આરોપ્યા હોય તેવા તે ઇન્દ્રધ્વજ જણાતા હતા.

દરેક ઇન્દ્રધ્વજ આગળ ત્રણ ત્રણ પગથિયાં અને તોરણવાળી નંદા નામે પુષ્કરિણી (વાવડીઓ) રચી. સ્વચ્છ શીતલ જલથી ભરેલી અને વિચિત્ર કમળોથી શોભતી તે પુષ્કરિણીઓ દધિમુખ પર્વતના આકારભૂત પુષ્કરિણીઓ જેવી મનોહર લાગતી હતી. તે સિંહનિષદ્યા નામના મહાચૈત્યના મધ્ય ભાગમાં મોટી મણિ પીઠીકા બનાવી અને સમવસરણની જેમ તેના મધ્યભાગમાં વિચિત્ર રતનમય એક દેવછન્દ રચ્યા. જ્યાં પ્રભુ ચડતાં વિશ્રામ લઇ દેશના દે છે. તે ચૈત્યની ભીંતોમાં વિચિત્ર મણિમય ગવાક્ષ (ઝરૂખા) રચ્યા હતા તેના પ્રભાપટલથી જાણે તેમાંથી પડદા ઉત્પન્ન થયેલા હોય તેવા જણાતા હતા. ૫૭-૫૮.

દેવચ્છન્દે પ્રતિષ્ઠિતાઃ પ્રતિમાસ્તત્ર નિર્મલાઃ ।

ઋષભ સ્વામિ મુરુયાનાં ચતુર્વિંશતિરર્હવામ્ ॥ ૫૯ ॥

પ્રતિમાઃ સ્વ સ્વ સંસ્થાના માનવર્ણધરાસ્તુ તાઃ ।

સાક્ષાદિવ સ્વામિનો માસઃ શૈલેષી ધ્યાન વર્તિનઃ ॥ ૬૦ ॥

આગળ કહેલા દેવચ્છંદની ઉપર શૈલશી ધ્યાનમાં વર્તતી હોય તેવી દરેક પ્રભુના પોત પોતાના દેહના માન જેવડી ને પોત પોતાના દેહના વર્ણ (રંગ) ને ધારણ કરનારી. જાણે દરેક પ્રભુ પોતે જ બિરાજમાન હોય તેવી ઋષભ આદિ ચોવીશ અહંતોની નિર્મલ રત્નમય પ્રતિમા રચી સ્થાપન કરી. ૫૯-૬૦.

તત્ર ષોડશ સૌવર્ણી લાજવર્ત સમદ્રવ્યે ।

દ્વૌ સ્ફટિકૌ દ્વે વૈદૂર્યે દ્વે ચ રક્તમણિમયે ॥

તાસાં ચાર્હત્પ્રતિમાનાં સર્વાસામ પિઞ્જિરે ॥ ૬૧ ॥

તેમાં સોળ પ્રતિમા સુવર્ણ વર્ણની, બે રાજવર્ણ (શ્યામ) રત્નની, બે સ્ફટિકની, બે લીલા વૈદુર્યની અને બે રક્તવર્ણની (પૂર્વે બે, દક્ષિણે ચાર, પશ્ચિમે આઠ અને ઉત્તરે દશ) એમ ચોવીશ પ્રતિમાઓ બેસારી દેવચ્છંદ ઉપર ઉજ્જવલ રત્નની ચોવીશ ધાંટોઓ સંવરણા રચી ૬૧.

અષ્ટાપદસ્ય શિખરે મણિ માણિક્યભૂષણમ્ ।

નંદીશ્વરસ્ય ચૈત્યાનાં પ્રતિસ્પર્દિનં પાવનમ્ ॥ ૬૨ ॥

ચૈત્યં ભરત ચ ત્રિમાત્ર આજ્ઞાનુસારં કારિતમ્ ।

તેનવાર્દકી રત્નેન યથાવિધિ પ્રમાણતઃ ॥ ૬૩ ॥

અષ્ટાપદ પર્વતની ઉપર મસ્તકના સુકુટ-મણિ જેવા તથા નંદીશ્વરાદિના ચૈત્યની સ્પર્ધા કરે તેવું પવિત્ર એવું તે ચૈત્ય ભરત મહારાજની આજ્ઞા થતાં તત્કાલ સર્વકળાના જ્ઞાતા એવા વર્દકીરત્ને (સ્થપતિ શિલ્પીએ) વિધિપૂર્વક બનાવી આપ્યું ૬૨-૬૩

ચક્રિણા દંડસ્ત્નેન્ શૃંગાણિ ચ હેદિતાનિ ।

ઋજુસ્તં ભવરિસ્થિત્વાત્ મનુજા નૈવારોહન્તિ ॥ ૬૪ ॥

પર્વતમેશલા ઇવ સોપાનાન્યષ્ઠૌ ચ કૃતઃ ।

યોજનમેક મુચ્ચાનિ તેનાષ્ટાપદઃ પ્રસિદ્ધઃ ॥

તતઃ પ્રભૃતિ શૈલોઽસૌ નામ્નાષ્ટાપદ ઇત્યભૂત્ ॥ ૬૫ ॥

ભરતચક્રવર્તીએ ઠંડરતન વડે તે પર્વતના ઢાંતા પાડી નાખ્યા, તેથી સરળ અને ઉંચા સ્તંભની પેઠે એ પર્વત લોકોને ન ચડી શકાય તેવો થઈ ગયો. પછી મહારાજાએ પર્વતની ફરતી મેખલાઓ જેવા અને મનુષ્યોથી ઉદ્ભવેલ થઈ શકે નહિ એવા અકેક યોજનને અંતરે આઠ પગથીયાં બનાવ્યા, ત્યારથી તે પર્વતનું નામ આષ્ટાપદ પડ્યું. ૬૪-૬૫.

વિશ્વકર્મોવાચ—

ચતુર્વિંશતિર્જિન ચૈત્યં શતાઢ્ઢં ચ દ્વયાધિકમ્ ।
દ્વયધિક સત્પતિસ્તથા કાર્યા શતમષ્ટોત્તરમ્ ॥ ૬૬ ॥
જગત્યાં ચ તથા પ્રોક્તા મળ્ડપં ચ તથૈવ ચ ।
સમવસરણમષ્ટાપદં મયા પ્રોક્તાં સુવિસ્તરૈઃ ॥ ૬૭ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે :— ચોવીશ જિનાયતન; બાવન જિનાયતન, બહોતેર જિનાયતન અને એકસો આઠ જિનાયતન અને તેની જગતી અને મંડપોનું વર્ણન પણ મેં કહ્યું છે હવે સમવસરણ અને અષ્ટાપદના સ્વરૂપો કહું છું. ૬૬-૬૭.

નારદોવાચ—

વિશ્વકર્મા સ્વયં દેવો વિશ્વકર્મા જગત્પતિઃ ।
જિનાલયં કથંદેવ ! અષ્ટાપદસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ૬૮ ॥
તન્મધ્યે દેવતા સ્થાનં ચતુર્દિક્ષુજિનાસ્તથા ।
તદ્ ભ્રમૈર્દેવતામાનં પદમાનં કથં પ્રભો ॥ ૬૯ ॥

નારદજી કહે છે હે વિશ્વકર્મા ! આપ સ્વયં વિશ્વના કર્તા જગત્પતિ દેવ છો, જિનાલયના અને અષ્ટાપદના લક્ષણો અને કહેો, તેની આરે દિશામાં જિનદેવોનાં સ્થાન અને ફરતા દેવસ્થાનના પદના માન અને કહેો. ૬૮-૬૯.

વિશ્વકર્મોવાચ—

જગત્યોર્ધ્વં ચ શાલાયાં ગર્ભે ચ દેવતાપદમ્ ।
દ્વારસ્ય દ્વારમાનેન સ્તંભ કુંભોદુશ્ચરમ્ ॥ ૭૦ ॥
પ્રાસાદસ્ય સમં જ્ઞેયમ્ સપાદં સાર્ઢ્ઢં મેવ ચ ।
દ્વિગુણં વાય કર્ત્તવ્યં મળ્ડપ સમસ્રવતઃ ॥ ૭૧ ॥
પ્રાસાદા અષ્ટમઢ્ઢં ચ વામદક્ષિણતોઽપિ વા ।
મળ્ડપગર્ભ સૂત્રેણ કર્ત્તવ્યં શુભમીક્ષિતમ્ ॥ ૭૨ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે :— જગતીની મધ્યપદનું ગર્ભ તે દેવતાપદ બાણુ, થાંભલા, કુંભી, ઉદુમ્બર તે સર્વ દ્વારમાને રાખવા, પ્રાસાદના જેટલો, સવાથો, દોઢો કે બમણો મંડપ કરવો તે શુભ બાણુવો. મૂળ મંદિરની ડાબી જમણી તરફ અષ્ટભદ્રના પ્રાસાદો

કરવા તે તેના ગર્ભસૂત્રને અનુસરીને શુભ ઇન્દ્રિય ક્ષણની કામનાવાળા એ મંડપો કરવા. ૭૦ થી ૭૨.

ભૂમિશ્ચ ભૂમિમાનેન ચતુર્દ્વારયુતં શુભમ્ ।
અષ્ટભાગૈર્દ્વિરષ્ટૈર્વા નસ્વાર્ધ દ્વાદશોઽપિ ચ ॥ ૭૩ ॥

પ્રાસાદમાને પ્રતિમા કર્તવ્યા શુભ મીષિતમ્ ।
મદ્રે મદ્રે રાજસેનો વેદી સુસ્વાસનં શુભમ્ ॥ ૭૪ ॥

આ પ્રાસાદના એક ભૂમિ ઉપર બીજી એમ મજલાઓ માનથી કરવા, અને તેને પ્રાસાદ ચારે તરફ દ્વારવાળો કરવો, તે શુભ બાણ્યું. તે પ્રાસાદ આઠ ભાગ, સોળ ભાગ, દશભાગ, બારભાગ (કે એવીશ ભાગ) ની વિભક્તિનો કરવો. પ્રાસાદના પ્રમાણથી પ્રતિમાજી કરવા તે શુભ બાણ્યું. પ્રાસાદના બદ્રે ભદ્રે રાજસેનક વેદિકા, આસન-પટ્ટાદિ, સુઆસન (કક્ષાસન) કરવા. ૭૩-૭૪.

एकवक्त्रो त्रिवक्त्रो वा चतुर्वक्त्रस्तथैव च ।
एकवक्त्रे च कर्तव्या मुखे चैव त्रिशालिका ॥ ७५ ॥

આ અષ્ટાપદ પ્રાસાદ એક મુખનો, ત્રણ મુખનો, કે ચાર મુખનો કરવો, એક મુખના પ્રાસાદને આગળ ત્રિશાલિકા કરવી. ચાર મુખના પ્રાસાદને ચારે દિશામાં મંડપો કરવા શુભ છે. ૭૫.

चतुर्दिक्षु चतुर्वक्त्रं तस्याग्रे मण्डपः शुभा ।
तदर्थं च न कर्तव्यं शालावेध प्रजायते ॥ ७६ ॥

पटशाला प्रवेशेन दृश्यते वास्तुषु ।
स्वामि सुखमाचार्यश्च पूजा न लभ्यते नरैः ॥ ७७ ॥

तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कर्तव्यं च पूजागमैः ।
तत्કृतं च शुभं ज्ञेयं सर्वकाम फलप्रदम् ॥ ७८ ॥

पुत्र पौत्र प्रवर्द्धन्ते प्रजाराज्ञ जयावहम् ।
राजसेन तथा वेदी आसनं मतवारणम् ॥ ७९ ॥

इलिका तौरणेर्युक्तः शालाग्रे पुरितः शुभः ।
तन्मध्ये च महामेरु श्रतुर्दिक्षु जिनेश्वरम् ॥ ૮૦ ॥

પ્રથમાર્ચા પ્રમાણેન દ્વિચતુરશ્ચિહ્નિતા: ।

દૃષ્ટિસ્તુ દૃષ્ટિમાનેન સ્તનાન્તં વા શુભં ભવેત ॥ ૮૧ ॥

અષ્ટાપદના ચતુર્મુખ મંડપને રાજસેનક, વેદિકા, આસનપદ્મ, કક્ષાસન કરવા. શાલા-આગલી ચોક્કીને ધલિકા તોરણ યુક્ત સુશેલિત કરવું. તેવાં પ્રાસાદની મધ્યમાં મહામેરૂ જેવી વેદી પર આરે દિશાએ જિનેશ્વર પદરાવવા, પહેલા આગલા બિરખ પ્રમાણના પૂર્વાદિ દિશામાં ક્રમે બે, ચાર, આઠ અને દશ એમ ચોવીસ જિનબિરખ સ્થાપન કરવા, તે સર્વની દૃષ્ટિ સમસૂત્રમાં એક રાખવી અથવા સર્વ પ્રતિમાના સ્તનસૂત્ર એક સૂત્રમાં રાખવા. ૭૬ થી ૮૧.

તેન માનેન કર્તવ્ય મધઃ સ્થાનેન નંદતિ ।

પદં ચ પદમાનેન પદં પદાનુસારત્ ॥ ૮૨ ॥

એક ભૂમિ દ્વિભૂમિર્વા ત્રિભૂમિર્વા કૃતં શુભમ્ ।

આદિપદાનુમાનેન કર્તવ્યં ભૂમિમુદયમ્ ॥ ૮૩ ॥

તદૂર્ધ્વે શૃંગમુત્સેધં જટાયાં તત્પ્રકલ્પયેત્ ।

તદૂર્ધ્વે ઉરુશૃંગાણિ અંડકૈ કલશૈર્યુતમ્ ॥ ૮૪ ॥

આમ સમસૂત્રના માન રાખતાં નીચેની ગાદી ચઢાવવી, પદના માને પદો રાખવા, પદના અનુસારે પદો રાખવા, પદના માનથી એક ભૂમિ કે બે ભૂમિ કે ત્રણ ભૂમિનો પ્રાસાદ કરવો. તે શુભ છે. મુખ્ય આદિપદના માને ઉપરની ભૂમિનો ઉદય રાખવો તેના ઉપર શૃંગો ચઢાવી જટાની કદપતા જેવું શિખર કરવું, તેના ઉરુશૃંગો અંડકો યુક્ત પ્રાસાદ કરવો. ૮૨ થી ૮૪.

॥ इतिश्री अष्टापद ॥

(જાનપ્રકાશદ્રોપાર્ણવ)

મેરુગિરિસ્વરૂપમ્ નંદીશ્વરદ્વીપ લક્ષણ :-

॥ અથ મેરુગિરિસ્વરૂપમ્ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મોવાચ—

વૃતાકારો મેરુગિરિઃ શાલભદ્રભૂસ્થિતઃ ।
સુવર્ણવર્ણો મેરુશ્ચ નીલવર્ણાસ્ય ચુલિકા ॥ ૮૫ ॥

નંદનં પ્રથમે કન્દે તથોપરિ સોમનસમ ।
શેષં ચ પંડકવનં ચુલિકા તસ્યોપરિ ॥ ૮૬ ॥

ચુલિકોપરિ કર્તવ્યં શાશ્વત જિન ચૈત્યકમ્ ।
પૂર્વદક્ષે શ્વેતવર્ણાડપરોત્તરે રક્તવર્ણકા ॥ ૮૭ ॥

પૂર્વાદિ ક્રમયોગેન સિદ્ધશિલા પંડોપરિ ।
શિલા ચ ધનુષાકારા જન્માભિષેક સ્તત્ર ચ ॥ ૮૮ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા મેરુગિરિનું સ્વરૂપ કહે છે, મેરુગિરિ ગોળ આકારે છે. નીચે પ્રથમ ભદ્રશાલી ભૂમિ પર તે સ્થિત છે, મેરુનો વર્ણ સુવર્ણ જેવો છે, ઉપર ચૂલિકાનો નીલવર્ણ કહ્યો છે, પ્રથમ કંદ રૂપે નંદનવન છે, તે ઉપર ચઢતાં સોમનસ વન આવે છે, તેનાથી ઉપર ચઢતાં ઉપર પંડકવન આવે છે, (જ્યાં પ્રભુજીનો જન્માભિષેક થાય છે) તે ઉપર ચૂલિકા આવે છે, ચૂલિકાની ટોચ પર શાશ્વત જિનચૈત્ય આવેલું છે, પંડકવનમાં પૂર્વે ને દક્ષિણ દિશાની શ્વેતવર્ણની સિદ્ધશિલા છે, પશ્ચિમ અને ઉત્તર રક્તવર્ણની સિદ્ધશિલા છે, એમ પૂર્વાદિ શિલાએ પંડકવન પર છે, તે શિલાઓનો આકાર ધનુષાકાર કહ્યો છે, (તે સિદ્ધાસન-ગાદી તરીકે બાણવી) પૂર્વ-પશ્ચિમ એ એમ બન્ને શિલા છે, તે સિદ્ધશિલા પર પ્રભુનો જન્મ થાય ત્યારે ત્યાં ઈન્દ્રો તેમનો જન્માભિષેકનો ઉત્સવ કરે છે. ૮૫ થી ૮૮.

માન પ્રમાણ—

નન્દનોદયસ્ત્રયાંશે વિશંશકં સોમનસમ્ ।
પાંડુકં ચ કલાંશેન પ્રતિમા માને ચૂલિકા ॥ ૮૯ ॥

ઉર્ધ્વ વ્યાસઃ ત્રિશાંશેન અષ્વ પંચત્રિશ્ચકઃ ।

ભાવમેરૌ કલ્પિતાંશા ક્ષેત્રમાને યોજયેત્ ॥ ૯૦ ॥

હવે મેરુગિરિનું માન પ્રમાણ સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ કહે છે, નીચેનું નંદનવન ત્રણ ભાગનું ઉચું (તેમાં કણ્ઠપીઠની આકૃતિ કરવી), તે ઉપર વીશ ભાગની ઉંચાઈમાં સોમનસ વન આવે, તેના ઉપર સોળ ભાગનું ઉચું પાંડકવન આવે, અને પ્રતિમાના પ્રમાણથી ચૂલિકાનું પ્રમાણ રાખવું ઉપરનો વ્યાસ પાંડુક ત્રીશ ભાગ વિસ્તારમાં અને નીચેના પાંત્રીશ ભાગ જાણવા, આ ભાવ મેરુની સ્થાપત્યની કૃતિનું જાણવું, જેન ગ્રંથોમાં કહેલા ક્ષેત્ર પ્રમાણેનું સેવન કરવું કાર્યક્ષેત્રે બહુ અશક્ય છે. ૮૯-૯૦.

ચતુર્દિશિજિનમેહં સોમનસવને સ્થિતમ્ ।

વિદિશિ શ્વકપ્રાસાદો વાપી જલ પૂર્ણિકા ॥ ૯૧ ॥

સોમનસ વનના દરતા ચાર દિશામાં જિનભવન કરવાં, વિદિશાઓમાં ચાર ઇન્દ્રોના પ્રાસાદો જલપૂર્ણ વાવો સહિત કરવા. ૯૧

વને નન્દને ચ કાર્યાશ્ચતુર્દિશિ જિનગૃહાઃ ।

વિદિશિ શ્વકપ્રાસાદો વાપી ચ જલપૂર્ણિકા ॥ ૯૨ ॥

જિનેન્દ્ર પ્રાસાદાન્તરે દિક્કુમારી - કૂરાનિ ચ ।

તત્ર કૂટો પરિ કુશૌ ઇશાને ચલકૂટકમ્ ॥ ૯૩ ॥

નંદનવનની ચારે દિશાઓમાં જિનમંદિરો અને વિદિશામાં ઇન્દ્રના ચાર પ્રાસાદો કરવા, તેમાં દરતી જલપૂર્ણ વાવો કરવી. જિનચેત્યને ઇન્દ્ર પ્રાસાદની વચ્ચે આંતરે અઢેક દિક્કુમારીના કૂટ=ટેકરીઓ આવેલી છે (એમ આઠ કૂટ છે) તે કૂટ પર્વતની ટેકરી ઉપર અઢેક દેરી કરવી (દિક્કુમારીને રહેવાને) આઠકૂટ ઉપરાંત ઇશાન કોણમાં એક બલકૂટ વિશેષ કરવું (ઇશાનમાં ઇન્દ્રભવન, પછી બલકૂટ, પછી દિક્કુમારી કૂટ અને પછી ઉત્તર દિશાનું એમ ક્રમ) ૯૨-૯૩.

મેરુશ્વ પર્વત્તાકારો ગુહાવૃક્ષાદિર્મિર્વૃતઃ ।

અધો ભાગે પશુપક્ષી મવ્યજીવા સ્તથો પરિ ॥ ૯૪ ॥

નન્દનસ્ય અધો ભાગે મહાનદી મદ્રશાલકમ્ ।

एवंविधोय मेरुगिरि कथितम् विश्वकर्मणा ॥ ९५ ॥

મેરુગિરિ દરતા પર્વતોના આઠાર-ટેકરા ગુફાઓ ઝરણા વૃક્ષો દરતા કરવાં, નીચે પક્ષુ-પક્ષીઆદિ અને તે પર ભવ્ય જીવો છે, નંદનવન જે કણ્ઠપીઠના રૂપનું નીચે કરવાનું તેની દરતી નીચે આઠ મહાનદી સ્વરૂપ કરવી. મંદિરની જમીનને ભદ્રશાલ સ્વરૂપ જાણવી. આ રીતે મેરુચત્રના વિશ્વકર્માએ કહેલ છે. ૯૪-૯૫.

અથ નંદીશ્વર-દ્વીપ-રચના

વિશ્વકર્મોવાચ

અથ નંદીશ્વરો દ્વીપઃ દ્વિપંચાશ્ચક્રુટવાન્ ।
 ક્રૂટોપરિ ચતુર્મુખં ચૈત્યં ચતુર્દ્વારકમ્ ॥ ૯૬ ॥
 ચતુર્દિશિ ચતુર્ગિરિં જનઃ શ્યામવર્ણક ।
 અંજનસ્ય ચતુર્દિશિ દધિ મુલાખ્યઃ પર્વતઃ ॥ ૯૭ ॥
 પ્રત્યેકં ચ વિદિશ્યાયં દૌ દૌ રતિકરૌગિરી ।
 એવ મષ્ટ રતિકરા ચતુર્દધિરેકાંજનઃ ॥ ૯૮ ॥
 ત્રયોદશ ગિર્યશ્ચ ચતુર્દિશિ ચ પર્વતાઃ ।
 એવ મંજનસમૂહઃ સ્યાદ દ્વિ પંચાશ્ચતુર્દિશિ ॥ ૯૯ ॥
 પ્રતિ ક્રૂટોપરિ ચૈત્યં ચતુર્દ્વારં મુશોમનમ્ ।
 સમસ્ત વિશ્વ સંખ્યા ચ દ્વિશતાધિકમષ્ટકમ્ । ૧૦૦ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો નંદીશ્વર દ્વીપની રચના કહે છે, નંદીશ્વરદ્વીપોમાં બાવન ક્રૂટ પર્વતોના છે, પ્રત્યેક ક્રૂટ ઉપર ચાર મુખના ચાર દ્વારવાળા ચૈત્ય છે, ચારે દિશામાં શ્યામ વર્ણના ચાર અંજનગિરિ આવેલા છે, ચારે દિશાએ આવેલ ચાર અંજનગિરિ છે, પ્રત્યેક અંજનગિરિની ચારે દિશાએ એકેક એમ ચાર હધિમુખ પર્વત આવેલ છે. પ્રત્યેક દિશામાં બળે બળે રતિકર પર્વતો આવેલ છે, એવા આઠ રતિકર પર્વત ચાર હધિમુખ પર્વત અને મધ્યમેા અંજનગિરિ પર્વત મળી કુલ તેર પર્વતો છે,

ઉપરે કત આવેલ પાઠ સ્થાપત્ય રચનાની દૃષ્ટિએ છે, પરંતુ જૈન દર્શન શાસ્ત્રોમાં બિગ્ન સંખ્યા નીચે પ્રમાણે આપી છે.

આ નંદીશ્વર દ્વીપના મધ્ય પટ્ટોમાં જંબૂદ્વીપ=સમુદ્રાદિ દ્વીપના આઠ વલયો વાળી રચના કરવી, તેમાં મધ્યમાં જંબુદ્વિપની વચ્ચે મેરુની રચના કરી ચાર શાશ્વત જિનસ્મૃતિઓ પધરાવવી. સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ ઉપર કહેલા $૧૩ \times ૪ = ૫૨$ ક્રૂટ + ૪ = ૨૦૮ એમ બસો આઠ બિગ્ન સ્થાપન થાય છે, પરંતુ મધ્યના મેરુના ચાર શાશ્વતા જિનબિગ્ન ગણતાં કુલ ૨૧૨ (બસો બાર) બિગ્નની સ્થાપના થાય.

શાસ્ત્રોક્ત વર્ણનમાં એકેક ગિરિઉપર ચૌમુખદ્વારના ૧૨૪ બિગ્ન પધરાવેલા કહ્યા છે, તેવા બાવન ગિરિ ઉપર $૧૨૪ \times ૫૨ = ૬૪૪૮$ (૭ હજાર ચારસો અડતાલીશ) બિગ્ન સંખ્યા બધી મળીને નંદીશ્વરદ્વીપ ઉપરની કહી છે. આ તમામ પ્રભુના નામો શાશ્વતા જિન પૈકીના જ છે. તેમાં કેાઈ એવીશી પધરાવવાની હોતી નથી. આમ શાસ્ત્રોક્ત વર્ણનમાં આ પ્રત્યેક ગિરિ ચૈત્યને ચારે તરફ ચાર મુખ મંડપો અને તેના આગળ પેક્ષામંડપો છે, તેમ કહેલું છે, એટલે $૫૨ \times ૪ = ૨૦૮$ (બસો આઠ) મંડપો અને બસો આઠ પેક્ષામંડપો થયા કેટલી વિશાળ ભવ્ય રચના.

પ્રત્યેક અંજનગિરિ ચારે દિશાના તેરના સમૂહમાં મધ્યમાં આવેલ છે, એવા ચારે તરફના અંજનગિરિના સમૂહ કુલ મળીને (૧૩ x ૪ = ૫૨) બાવન ફૂટ થાય, પ્રત્યેક ફૂટ ઉપર ચાર દ્વારથી શોભતું અઢેક ચૈત્ય છે. બધા મળીને જિનબિઓની સંખ્યા બસો આઠ થાય. (તેર તેરના ચારે દિશાના સમૂહ વચ્ચે મેરૂપર્વત આવેલ છે.) ૯૬ થી ૧૦૦.

॥ इति श्री नंदीश्वर द्वीप रचना ॥

अथ जिनप्रासाद आयतनादि

श्री विश्वकर्मावाच

जिनाग्र चतुष्किका शुक्राग्रे गूढ मण्डपः ।

गूढस्याग्रे चतुष्किका तदग्रे नृत्यमण्डपः ॥ १०१ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મા કહે છે:- જિન પ્રભુના પ્રાસાદ આગળ ચતુષ્કિકા ઠેાલી કરવી, ઠેાલી શુક મંડપ આગળ ગૂઢ મંડપ કરવો, ગૂઢ મંડપ આગળ ચતુષ્કિકા ચોટ્ટીઓ કરવી, તેના અગ્રભાગે નૃત્ય મંડપ કરવો. ૧૦૧.

प्रथम प्रासाद माने शताग्रेचाष्ट संयुताः ।

चतुरशीर्तिद्विसप्तः शतार्द्धं च द्वयाधिकम् ॥ १०२ ॥

चतुर्विंशति जिनेन्द्रा भाषितं विश्वकर्मणा ।

ज्येष्ठ मध्य कनिष्ठं च त्रिविधं मान सुत्तमम् ॥ १०३ ॥

મૂળ પ્રાસાદના માનથી દરેક એક સો આઠ દેવકુલિકાઓ મૂળ મંદિર સાથે કરવી. તેમજ ચોરાશી, બહોતેર બાવન અને ચોવીશ દેવકુલિકાઓ મૂળ મંદિર સાથે કરવાનું શ્રી વિશ્વકર્માએ કહ્યું છે. તેવા જ્યેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ત્રણે પ્રકારના માનના પ્રાસાદો ઉત્તમ બાણુવા, આ રીતે પાંચ પ્રકારે જિનાયતનો કરવાનું કહ્યું છે.

पंच विंशति विस्तारं अष्टाविंशति मुखायते ।

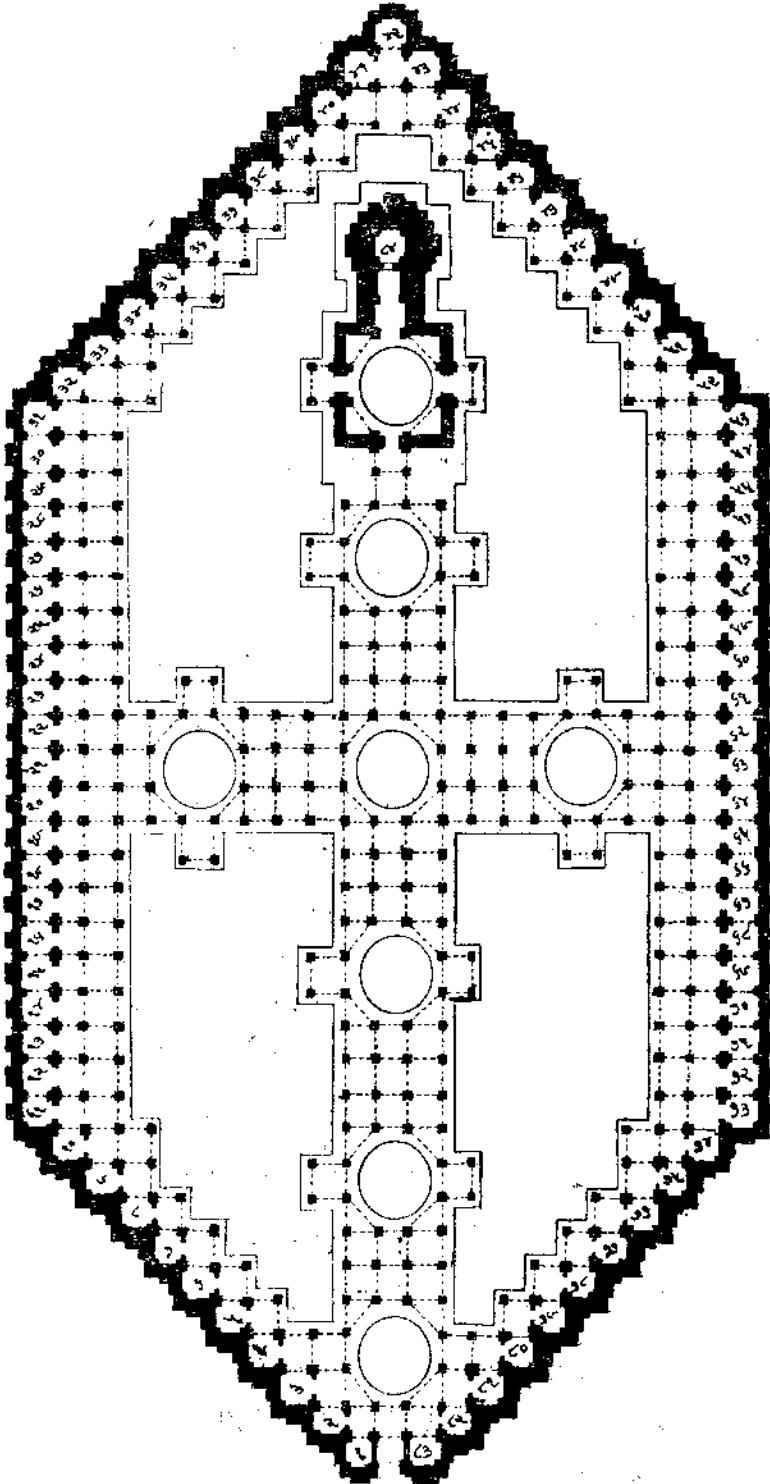
भागैकं लोपयेत्कर्णं चतुरशीनि जिनालयः ॥ १०४ ॥

विंशे विंश कृते क्षेत्रे पृष्ठे चत्वारिंश मुखायते ।

जिणमाला स्तथा नाम सर्वं कल्याण कारिका ॥ १०५ ॥

પરચીશ ભાગ પહોળાઈ અને અઠાવીશ ભાગ ઉંડાઈ લંબાઈનું ક્ષેત્ર કરવું, તેના ચાર ખુણાના અઢેક પદ લોપવા (એટલે ચારે ખુણે ખાંચા પાડવા) વીશ વીશ આગળ પાછળ દેવકુલિકાઓ અને બાણુમાં વીશ વીશ દેવકુલિકાઓ ત્રણ મહાધર

અને મુખ્ય પ્રાસાદ સહિત ચૌરાશી જિનાયતને આમ સર્વ કલ્યાણ કરનાર એવું જિણુમાલ નામ બાણુવું. ૧૦૪-૧૦૫.

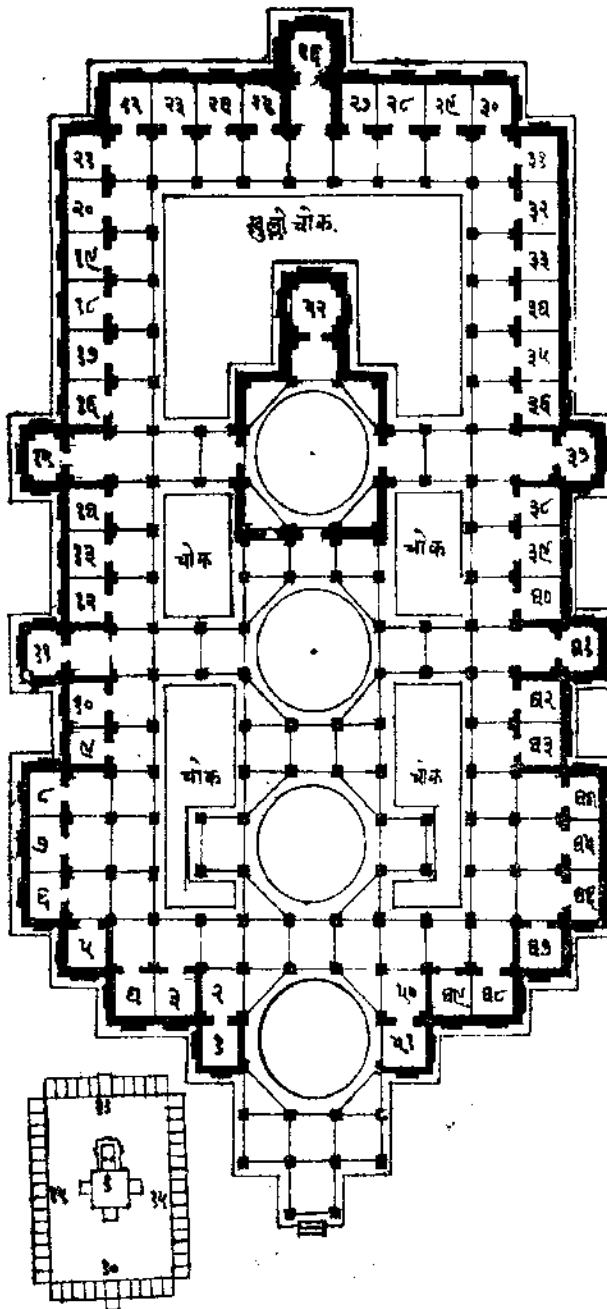

ચૌરાશી (૮૪) જિનાયત.

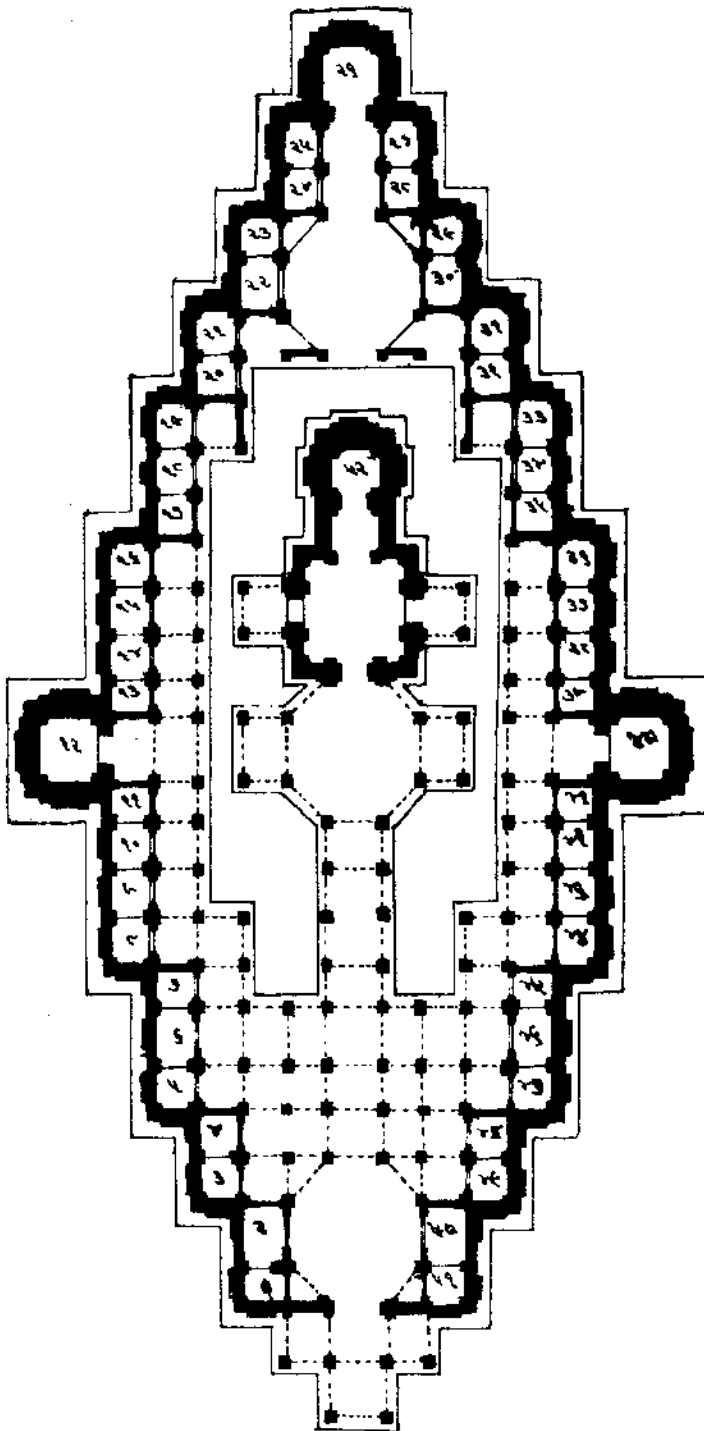
વામ દક્ષે ચતુર્વિંશ દશગ્રે નવપૃષ્ઠતઃ ।

મૂળ પ્રાસાદ સંયુક્તે વર્ણ સંસ્થાજિનાયતમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

મૂળ પ્રાસાદની ડાબી જમણી બાજુ સત્તર સત્તર, આગળ આઠ અને પાછળ નવ દેવકુલિકાઓ કરવી મૂળપ્રાસાદ સહિત આવન જિનાયતનની રચના બાબતી. ૧૦૬.

આવન (૫૨) જિનાયતન.

आवन (पर) जिनालय.

વામ દક્ષે ચ પંચાશત વૃષ્ટે રુદ્રોઽગ્રતો દશ ।

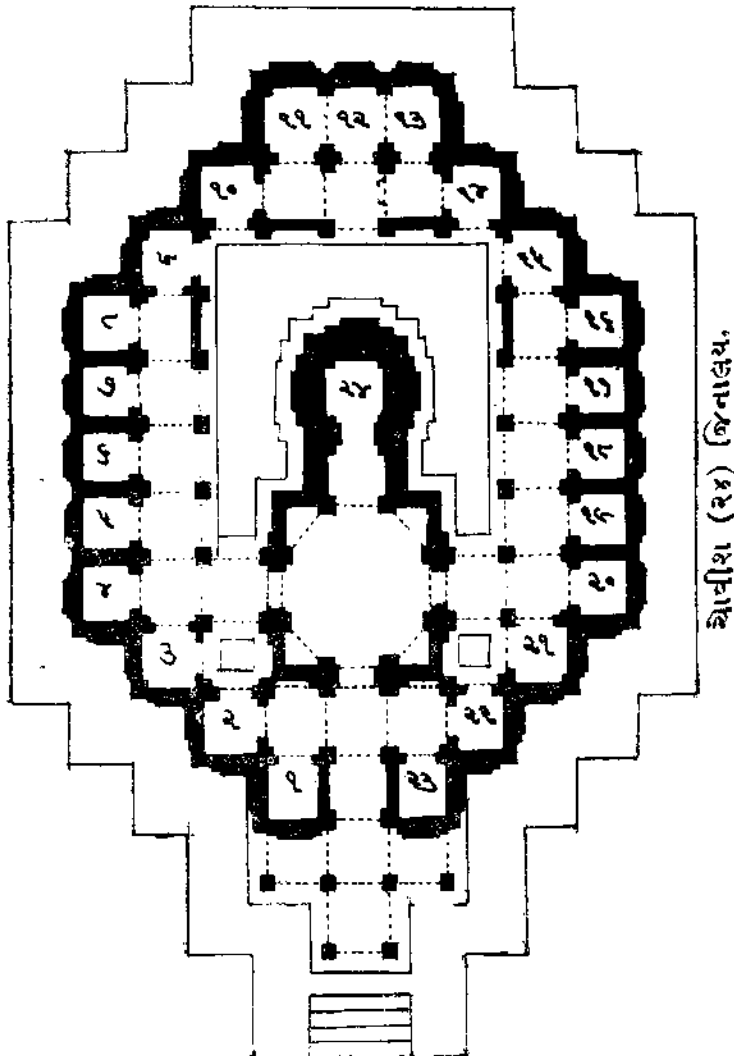
મૂલ પ્રાસાદ સંયુક્તં દ્વિસપ્તતિર્જિનાયતમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

મુખ્ય પ્રાસાદની ડાબી જમણી બાજુએ પરચીશ પરચીશ પાછળ અગિયાર અને આગળ દશ દેવકુલિકાઓ આમ મૂળપ્રાસાદ સહિત બહોંતેર જિનાયતનની રચના બાણુવી.

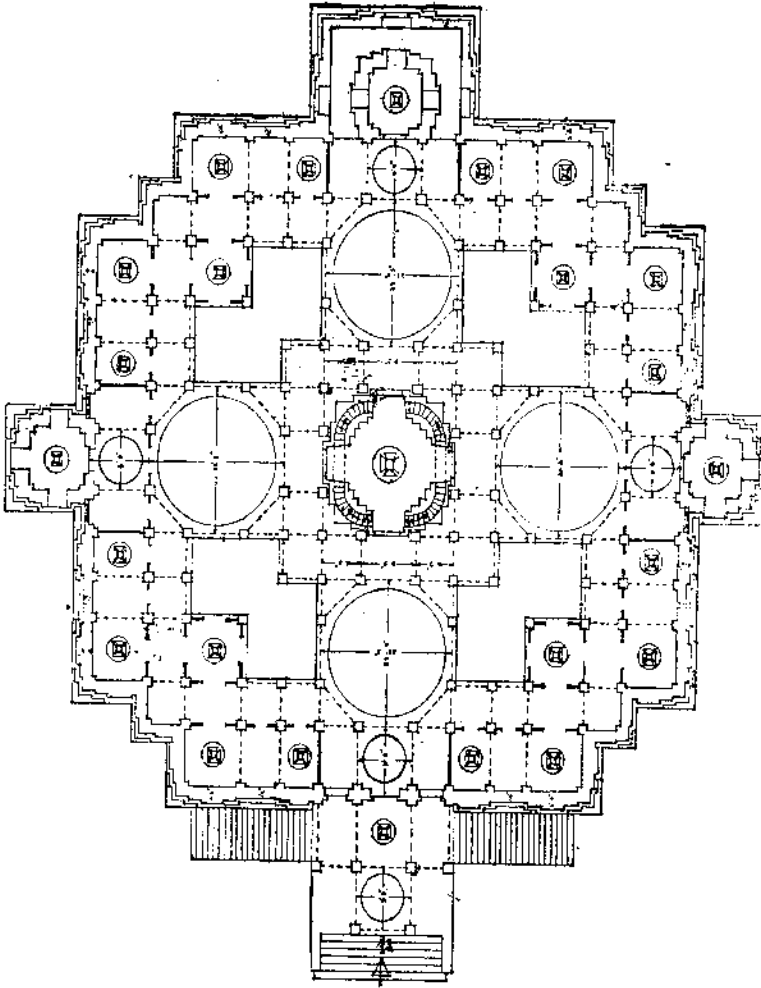
અગ્રવૃષ્ટ દ્વયોવિધ ચતુર્વિંશાયતં રલ્લ ।

અષ્ટાષ્ટ સાત કુલિકા સહિતં મૂલમન્દિરે ॥ ૧૦૮ ॥

ચોવીશ જિનાલય બે પ્રકારે થઈ શકે. મૂલમન્દિરની આગળ અથવા પાછળ દેવકુલિકાઓ થાય. તેમાં બે બાજુ આઠ આઠ, પાછળ સાત, અને એક મૂલ પ્રાસાદ સહિત ચોવીશ જિનાલય બાણુવા. ૧૦૮.

ચોવીશ જિનાયતન

યદિસ્થાન માનાશ્રયે ન્યૂના ધિક્કયં દેવકુલે ।

પાર્શ્વ પૃષ્ઠાગ્ર સંસ્થ્યેન તત્ર દોષો ન જાયતે ॥ ૧૦૯ ॥

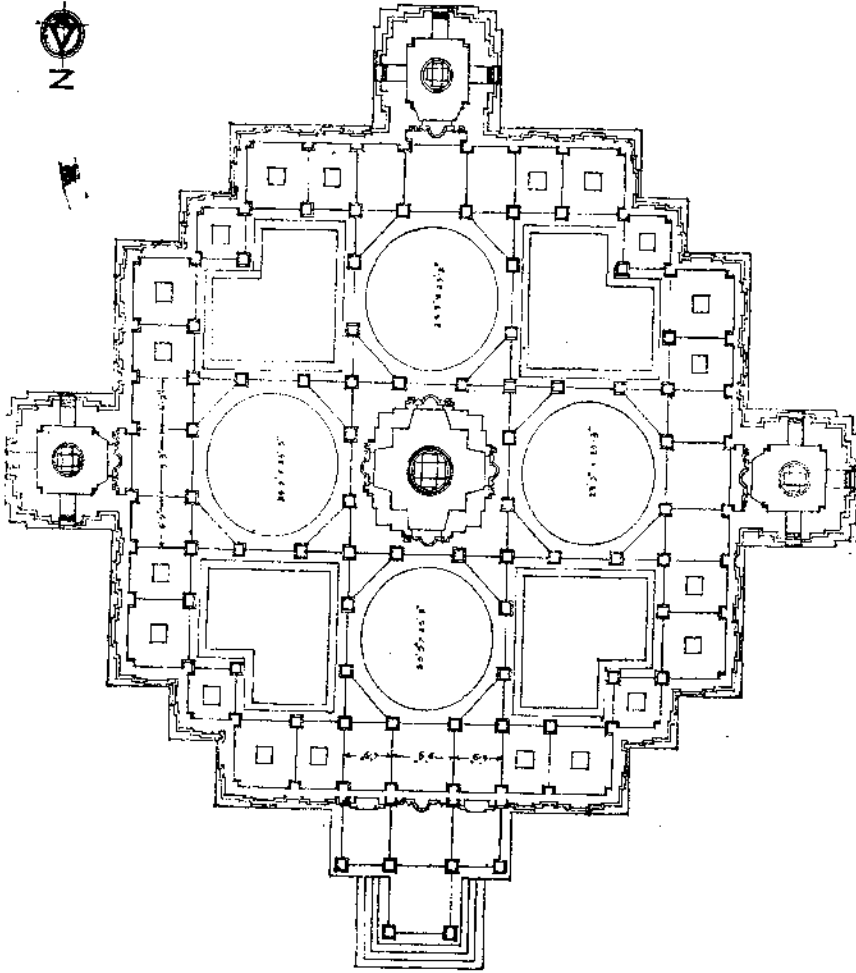
કહાચ સ્થાન-જગ્યાનો આશ્રય બાણીને બાબુની દેરીઓ આગળ પાછળ વધારવી પડે અગર તેમાં ઓછા વધતુ કરવું પડે તો દોષ ન બાણવો કુલ સંખ્યા ૮૪, ૭૨, ૫૨, ૨૪ મેળવવી. ૧૦૯.

અગ્રતઃ પૃષ્ઠતશ્ચૈવ વામ દક્ષિણતોઽપિવા ।

જિનેન્દ્રાયતનં ચૈવ પદવેધં વિવર્જિતમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

પ્રાસાદ સ્તંભ કર્ણાનાં વેધદ્વારેષુ વર્જયેત્ ।

પ્રાસાદ મણ્ડપાનાં તુ ગર્ભે કૃત્વા સુખ વહેત્ ॥ ૧૧૧ ॥

ચોવીશ (૨૪) જિનાલય.

ચોરાશી, બહોંતેર, બાવન કે ચોવીશ જિનાચતનની દેવકુલકાઓ કરવામાં પ્રાસાદના આગળ-પાછળ, પડખે કે બધી બાજુમાં પહોળો વેધ ન આવે તેમ રચના કરવી. પ્રાસાદના સ્તંભો અને શુભાઓનો વેધ દ્વારમાં ન આવે તેમ કરવું, તેમ મૂળ પ્રાસાદના દ્વારમાં પણ વેધ ન આવે તેમ કરવું. સર્વ મંડપ પ્રાસાદના ગર્ભને અનુસરી કરવાથી સુખને આપનાર બનવું. ૧૧૦, ૧૧૧.

લઘુવદે કુલિકાર્યા પક્ષગર્ભે ચ લોપયેત્ ।

દેવકુલી ગર્ભગેહે બ્રહ્મ ગર્ભ ન લોપયેત્ ॥ ૧૧૨ ॥

બ્રહ્મ ગર્ભે યદિલુપ્તે વેધદોષો મહદ્ મયમ્ ।

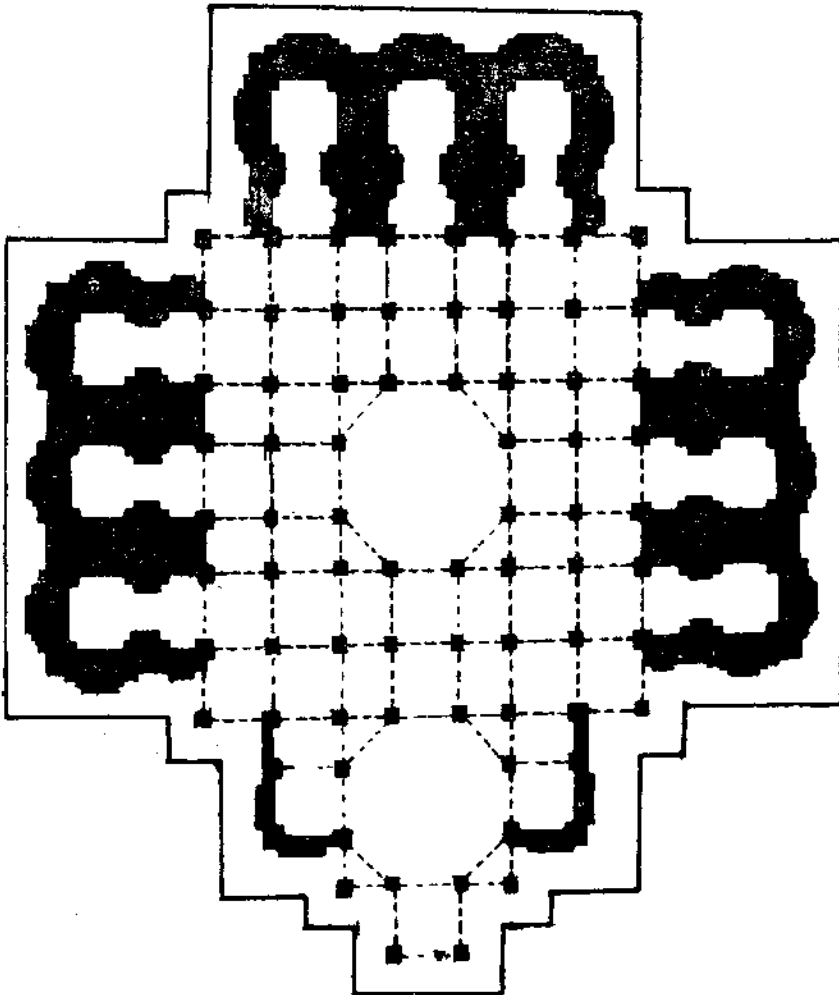
ક્વચિત્ પાર્શ્વગર્ભ લોપે તત્રદોષો ન વિદ્યતે ॥ ૧૧૩ ॥

જિનાયતના નાના પદો પર શિખર કરવામાં પડખાનો ગર્ભ દોપાય તો દોષ નથી. પરંતુ દેવકુલિકાના ગર્ભગૃહના શિખરનો ઉભો પ્રહ્લગર્ભ ન દોપવો. જો પ્રહ્લ ગર્ભ દોપાય તો વેધ દોષનો ભય ઉપજે. પરંતુ કદાચ (નાના પદના કારણે) પડખાના ગર્ભ દોપાય તો તેનો દોષ ન જાણવો. ૧૧૩

जिनायतं शुभ कार्यं सर्वज्ञं हि सुशिल्पिभिः ।

वास्तुज्ञाने स्वतः सिद्धः वास्तुवेत्ता देवसम् ॥ ११४ ॥

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં પોતે સિદ્ધ થયેલા જ્ઞાનવાળા અને વાસ્તુના જાણવાવાળા દેવરૂપ એવા સર્વ કળાના જાણકાર તેવા સારા કુશળ શિલ્પીએ આતું અનેક શુભોવાળું જિનાયતનું કામ બુદ્ધિ અને તર્કથી કરવું. ૧૧૪.

અગીયાર (૧૧) ગર્ભગૃહ પ્રાસાદ રચના.

શાસ્ત્ર વિહિનાપવાદેના કથ્યતે મુનિપુંગવૈઃ ।

ગુણ દોષો ચ વિજ્ઞાય શિલ્પી કુર્વતિ બુદ્ધિમાન્ ॥ ૧૧૫ ॥

કદાચ કેઈ સમય કારણસર અપવાદરૂપ શાસ્ત્ર વિહિન માગે ઋષિ મુનિઓએ કદાચ હોય તો તેના ગુણદોષ જાણીને બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ તેનું કાર્ય કરવું. ૧૧૫

કવચિત્ શાસ્ત્રવિહિનં તુ યદિ કર્મજ્ઞધીમતામ્ ।

કર્મઠે કુશલે તસ્મિન્ વેધ દોષો ન જાયતે ॥ ૧૧૬ ॥

વાસ્તુ કર્મના બુદ્ધિમાન કર્મકંઠના જ્ઞાતા એવા કુશલ સ્થપતિને જો કદાચ એવા સંજોગોમાં અણુછુટકે શાસ્ત્ર વિહિન માગે જવું પડે તો તે વેધ દોષ ન જાણવો. ૧૧૬

અલિદ તલભૂમ્યુચ્ચં દેવકુલી મુવસ્તલમ્ ।

પ્રણાલં કારયેદ્ધિમાન પૂર્વતશ્ચાગ્ર માગત ॥ ૧૧૭ ॥

અલિદ-પરસાળ-ચોડીની ભૂમિ કરતાં દેવકુલિકાના ગર્ભગૃહનું ભૂમિ તલ ઉચું રાખવું અને તેનો ઢાળ આગળ પૂર્વમાં બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ રાખવો. ૧૧૭.

ગુણાશ્ચ વદ્વો યત્ર દોષ ઇકો મદેદ્યદિ ।

ગુણાધિકં ચાલ્પ દોષં કર્તવ્યં નાત્ર સંશય ॥ ૧૧૮ ॥

જો સ્થાપત્ય કામમાં ઘણા ગુણો હોય અને કેઈ એકાદ દોષ હોય તો તે દોષ ગણાતો નથી. તેવા અધિક ગુણવાળા અને અલ્પ દોષવાળાં કાર્ય નિર્દોષ છે તેમ જાણવું, તેમાં સંશય ન કરવો, અગ્નિકુંડમાં જલજિન્દુઓની સ્થિતિ જોવું તે જાણવું. ૧૧૮

અષ્ટાપદ્ સમોસર્ગાં શિખરં મેરુમાનકમ્ ।

કૃતે માવકલ્પાંશ ક્ષેત્રમાનં ન યોજયેત્ ॥ ૧૧૯ ॥

અષ્ટાપદ, સમવસરણ કે મેરુશિખરને શાસ્ત્રોમાં કહેલા એમના માન પ્રમાણ પ્રમાણે કરવાનું અશક્ય હોય તો ન કરવા, પરંતુ તેના વ્યવહાર કદિપત ભાગથી ભાવ દેખાડવો. ૧૧૯.

નોટ:- ચોરાશી જિનાયતન બીજા પ્રકારે પાછળ એકવીશ, બાજુમાં બાવીશ બાવીશ અને આગળ અઢાર મુખ્ય પ્રાસાદ મળી ચોરાશી જિનાયતન થાય. બાજુમાં મોટી દેરીઓને મહાધર કહે છે, તે દેવકુલિકાની સંખ્યામાં ગણવી. અને ચાર ગર્ભે યજ્ઞાણુક કરવા. તેવા ચોરાશી જિનાયતને જુષ્માલા નામે જાણવું રાણકપુર ધરણીવિહારપ્રાસાદ એ આ પ્રમાણે કૃતિ છે, એકસો અઠ જિનાયતન બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ યુક્તિથી ગોઠવી લેવું.

શ્રી જિન પ્રતિમા લક્ષણ

જિન સ્વરુપ

અરૂપં રૂપમાપન્નં વિશ્વરૂપં જગત્પ્રભુમ્ । -
 કેવલં જ્ઞાન મૂર્તિશ્ચ વીતરાગં જિનેશ્વરમ્ ॥ ૧૨૦ ॥
 દ્વિ ભૂજશ્ચૈક વક્ત્રશ્ચ વદ્ધ પદ્માસન સ્થિતમ્ ।
 લીયમાન પરબ્રહ્મ જિન મૂર્તિ જગદગુરુમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

નિરાકાર અને વિશ્વરૂપ, જગતના પ્રભુ તથા કેવલ જ્ઞાનની મૂર્તિરૂપ વીતરાગ જિનેશ્વર સ્વરૂપાકારને પ્રાપ્ત થયેલા કરવા, બે હાથવાળા, એક મુખવાળા, પદ્માસન વાળીને બેઠેલા તથા પરબ્રહ્મના ધ્યાનમાં લીન થયેલી મુદ્રાવાળી જિનમૂર્તિ જગતગુરુ કરવા. ૧૨૦-૧૨૧.

ચતુર્વિંશતિ તીર્થંકરો નામ :-

અત ઊર્ધ્વં પ્રવક્ષ્યામિ જિનાન્ તીર્થંકરોમિધાન્ ।
 ચતુર્વિંશતિ સંખ્યાંશ્ચ કૃપમોઽજિત સમ્ભવા ॥ ૧૨૨ ॥
 અભિનન્દન નામાચ સુમતિઃ પદ્મપ્રભુ સ્તથા ।
 સુપાર્શ્વશ્ચન્દ્રપ્રભુશ્ચ સુવિધિઃ સ્યાદય શીતલઃ ॥ ૧૨૩ ॥
 શ્રેયાંસો વાસુપૂજ્યશ્ચ વિમલોઽનન્ત તીર્થંકૃત્ ।
 ધર્મઃ શાન્તિશ્ચ કુન્થુશ્ચાઝો મલ્હિર્મુનિ સુવૃત્ ॥ ૧૨૪ ॥
 નમિ નેમિશ્ચ પાર્શ્વશ્ચ મહાવીરસ્તથા સ્મૃતઃ ।
 ચતુર્વિંશતિરર્હન્તઃ લોકે પૂજ્યતમાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૨૫ ॥

હવે તીર્થંકર જેમની સંજ્ઞા છે એવા ચોવીશ જિનેશ્વર ભગવાનનાં નામ કહું છું :-

(૧) કૃપભદ્રેવ, (૨) અજિતનાથ, (૩) સંભવનાથ, (૪) અભિનંદન, (૫) સુમતિ-
 નાથ, (૬) પદ્મપ્રભુ (૭) સુપાર્શ્વનાથ, (૮) ચંદ્રપ્રભુ, (૯) સુવિધિનાથ, (૧૦) શીતલ-
 નાથ, (૧૧) શ્રેયાંસનાથ, (૧૨) વાસુપૂજ્ય, (૧૩) વિમલનાથ, (૧૪) અનંતનાથ,
 (૧૫) ધર્મનાથ, (૧૬) શાન્તિનાથ, (૧૭) કુન્થુનાથ (૧૮) અરનાથ, (૧૯) મલ્હિનાથ
 (૨૦) મુનિસુવૃત (૨૧) નમિનાથ, (૨૨) નેમિનાથ, (૨૩) પાર્શ્વનાથ, (૨૪) મહાવીર
 સ્વામી. આ પ્રમાણે ચોવીશ અહંતોના નામ બાણવા અને તેઓ લોકમાં પૂજ્યતમ
 બાણવા. ૧૨૨ થી ૧૨૫.

વર્ણ

સ્કત પદ્મપ્રભુશ્ચૈવ પદ્મામો વાસુપૂજ્યકઃ ।
 ચન્દ્ર પ્રભુશ્ચ ચન્દ્રામો નેમિશ્ચ નીલ વર્ણકઃ ॥ ૧૨૬ ॥
 મલ્લિશ્ચ પાર્શ્વનાથશ્ચ નીલા મૌ ચ પ્રકીર્તિતૌ ।
 હેમત્વિષો જિનાઃ શેષા રૂપાણીતિ સમાસતઃ ॥ ૧૨૭ ॥

પદ્મ પ્રભુ-સ્કત વર્ણના, વાસુપૂજ્ય-પદ્મવર્ણ, ચન્દ્રપ્રભુ-ચન્દ્રના સમાન કાંતિવાળા, નેમિનાથ-નીલવર્ણના, તેમજ મલ્લિનાથ તથા પાર્શ્વનાથ પણ નીલવર્ણવાળા કહેલા છે, અને શેષ જિન દેવતાઓ સુવર્ણ જેવી કાંતિવાળા બાણના આ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં વર્ણ ૨૧૩૫ બાણવું. ૧૨૬-૧૨૭.

લલ્છન

વૃષો મગ્ગોઽશ્વપુવમૌ કૌશ્ઠોઽબ્જ સ્વસ્તિકૌ શશી ।
 મકરઃ શ્રીવત્સઃ મૃગ્ગી મહિષઃ શૂક સ્તથા ॥ ૧૨૮ ॥
 શ્યેનો વજ્ર મૃગચ્છામા નંદ્યાવર્ત્તો ઘટોઽપિ ચ ।
 કૂર્મો નીલોત્પલં શહ્નો ફળી સિંહોઽર્હતાં ધ્વજા ॥ ૧૨૯ ॥

(૧) વૃષ, (૨) હાથી, (૩) અશ્વ, (૪) વાંદરો, (૫) કૌશ્ઠપક્ષી, (૬) પદ્મ, (૭) સ્વસ્તિક, (૮) ચન્દ્રમા, (૯) મગર, (૧૦) શ્રીવત્સ, (૧૧) જેઠો, (૧૨) પાડો, (૧૩) સુવર, (૧૪) બાજ, (૧૫) વજ્ર, (૧૬) મૃગ, (૧૭) બકરો, (૧૮) નંદ્યાવર્ત, (૧૯) કુંભ, (૨૦) કૂર્મ, (૨૧) નીલકમલ, (૨૨) શંખ, (૨૩) સપ, (૨૪) સિંહ. આ અનુક્રમે અલ્હન દેવતાઓના ધ્વજ (લલ્છન) બાણવા. ૧૨૮, ૧૨૯.

જન્મ નક્ષત્રઃ-

ઉત્તરાષાઢ રોહિણ્યૌ મૃગશિર્ષે શ્રવણશ્ચ ।
 મઘા ચિત્રા વિશાખા ચાઽનુરાધા મૂલમેવ ચ ॥ ૧૩૦ ॥
 પૂર્વાષાઢા શ્રુતિશ્ચૈવ શતતારોત્તરાષ્ઢે ।
 રેવતી પુષ્ય મરળ્યૌ કૃત્તિકા રેવતી ક્રમાત્ ॥ ૧૩૧ ॥
 અશ્વિની શ્રવણાશ્વિન્યૌ તથા ચિત્રા વિશાસ્તિકા ।
 ઉત્તરાફાલ્ગુની ચેતિ જિનાનાં જન્મ માનિ ચૈ ॥ ૧૩૨ ॥

(१) उत्तराषाढा, (२) शैबिषी, (३) मृगशीर्ष, (४) श्रवण, (५) मघा, (६) चित्रा, (७) विशाखा, (८) अतुराधा, (९) मूल, (१०) पूर्वाषाढा (११) श्रवण, (१२) शतभिषा, (१३) उत्तराभाद्रपद, (१४) रेवती, (१५) पुष्य, (१६) भरणी, (१७) कृतिका, (१८) रेवती (१९) अश्विनी (२०) श्रवण (२१) अश्विनी (२२) चित्रा (२३) विशाखा (२४) उत्तराश्लेषा; आ चोवीश नक्षत्रे अनुक्रमेण जिन देवताभ्यानां जन्म नक्षत्रं ज्ञायते. १३० थी १३२.

जन्म राशि :-

धनं वृषो मिथुनश्च मकरं सिंह कन्यके ।

तुला वृश्चिक नामा च धन धने मकर स्तथा ॥ १३३ ॥

कुम्भ मीनौ च मीनश्च कर्कशेषौ तथा वृषः ।

मीन मेषौ तथा चैव मकरो मेष कन्यके ॥ १३४ ॥

तुला कन्या तथैवेति राशयश्च ह्यनुक्रमात् ।

चतुर्विंशजिनानाञ्च एता वै जन्म राशयः ॥ १३५ ॥

(१) धन, (२) वृष, (३) मिथुन, (४) मकर, (५) सिंह, (६) कन्या, (७) तुला, (८) वृश्चिक, (९) धन, (१०) धन, (११) मकर, (१२) कुंभ, (१३) मीन, (१४) मीन, (१५) कर्क (१६) मेष, (१७) वृष, (१८) मीन, (१९) मेष, (२०) मकर, (२१) मेष, (२२) कन्या, (२३) तुला अने (२४) कन्या. आ चोवीश राशिभ्यो अनुक्रमेण जिन लग्नातनी जन्म राशिभ्यो ज्ञायते. १३३ थी १३५.

चतुर्विंशति यक्ष नामाय :-

गोमुखश्च महायक्षः त्रिमुखो यक्षनायकः ।

तुम्बरुः कुसुमश्चापि मातङ्गो कितयोऽजित ॥ १३६ ॥

ब्रह्मचेश्वरश्चापि कुमारः षण्मुख स्तथा ।

पातालः किन्नरश्चैव गरुडश्च गन्धर्वकः ॥ १३७ ॥

यक्षेन्द्रश्च कुबेरश्च वरुणो भ्रुकुटि स्तथा ।

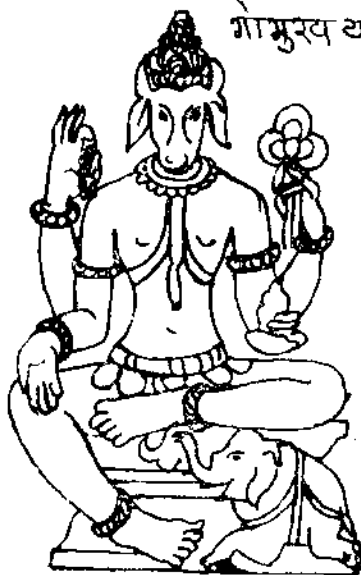
गोमेष पार्श्व मातङ्गा कार्या अर्हदुपासकाः ॥ १३८ ॥

(१) गोमुख, (२) महायक्ष, (३) त्रिमुख, (४) यक्षनायक, (५) तुम्बरु, (६) कुसुम, (७) मातङ्ग, (८) किन्नर, (९) अजित, (१०) ब्रह्म, (११) षण्मुख, (१२) कुमार, (१३) पाताल, (१४) किन्नर, (१५) गरुड, (१६) गन्धर्व, (१७) यक्षेन्द्र, (१८) कुबेर, (१९) वरुण, (२०) भ्रुकुटि, (२१) गोमेष, (२२) पार्श्व, (२३) मातङ्ग आ चोवीश जिन देवताभ्यानां कर्मे यक्षो ज्ञायते. १३७ थी १३८.

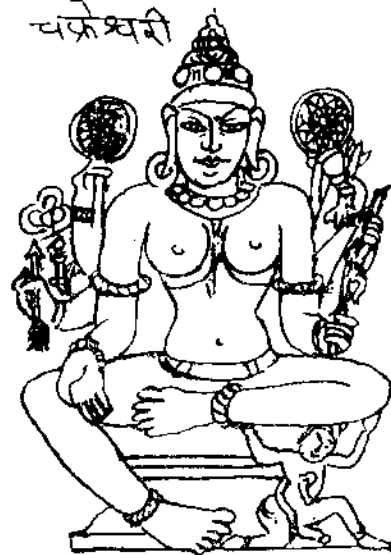
ચોવિશ જિન તીર્થંકરોના ચક્ષુ તથા ચક્ષિણીઓ

૧ ઋષભદેવ પ્રભુ

ગોમુર્ય ચક્ષુ

ચક્રેશ્વરી

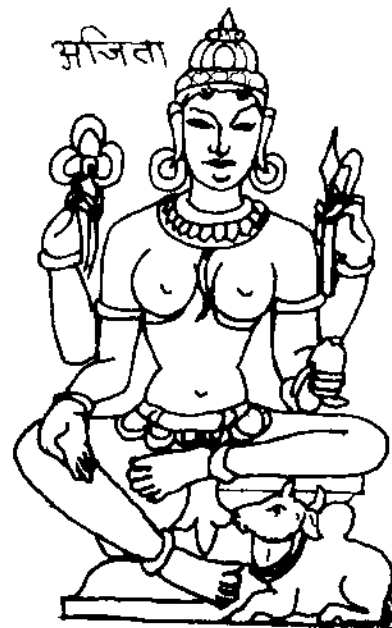

૨ અજિતનાથ પ્રભુ

મહાચક્ષુ

મુજિતા

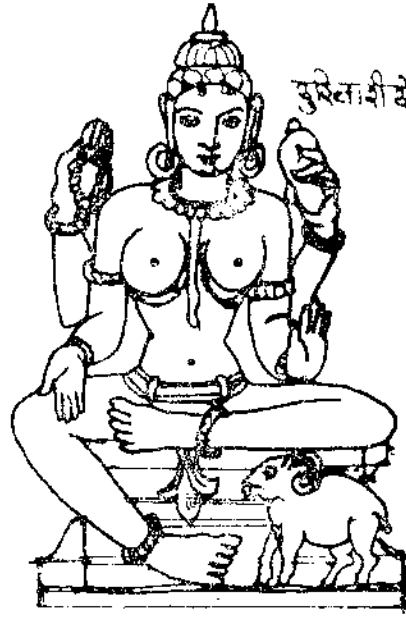
શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

૩ સંભવનાથ પ્રભુ

નિમુક્તચક્ષુ

સુરેલાસીદેવી

૪ અભિનંદનસ્વામી પ્રભુ

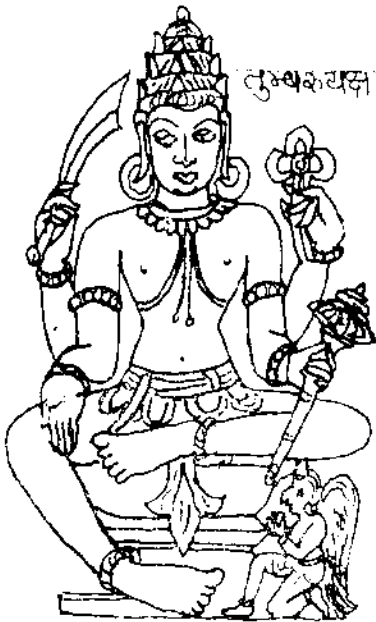

ઈશ્વરચક્ષુ

ધાર્મિકાચક્ષી

૫ સુમતિનાથ પ્રભુ

૬ પદ્મપ્રભ પ્રભુ

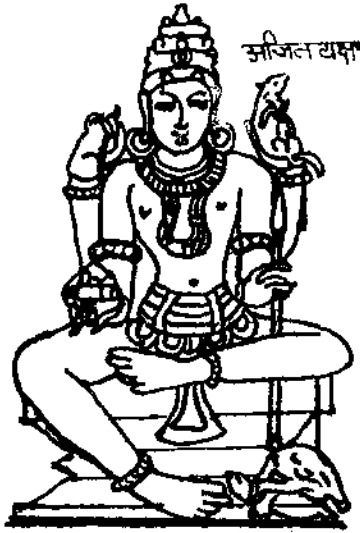
૭ સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુ

૮ ચંદ્રપ્રભ પ્રભુ

૯ સુવિધિનાથ પ્રભુ

૧૦ શીતલનાથ પ્રભુ

૧૧ શ્રેયાંસનાથ પ્રભુ

શ્રેયાંસનાથ

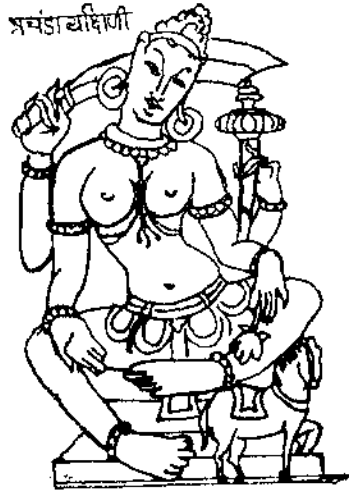

શ્રેયાંસનાથ

૧૨ વાસુપૂજ્યસ્વામી

કુમાર વાસુ

પ્રચંડાચારી

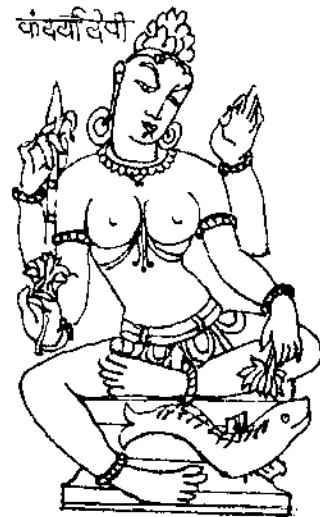
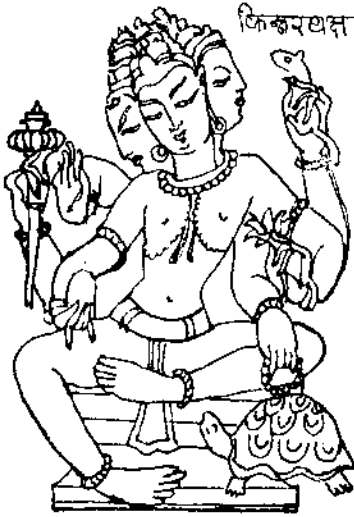
૧૩ વિમલનાથ પ્રભુ

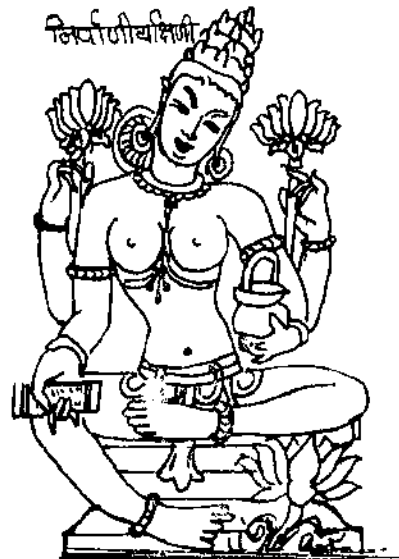
૧૪ અનંતનાથ પ્રભુ

૧૫ ધર્મનાથ પ્રભુ

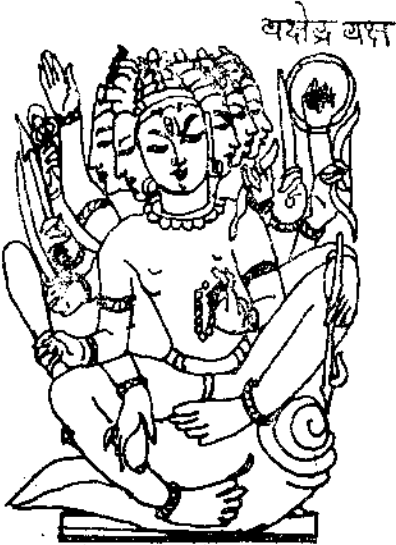
૧૬ શાંતિનાથ પ્રભુ

૧૭ કુંથુનાથ પ્રભુ

૧૮ અરનાથ પ્રભુ

૧૯ મહિનાથ પ્રભુ

પુષ્પેશ્વર ચમ્પા

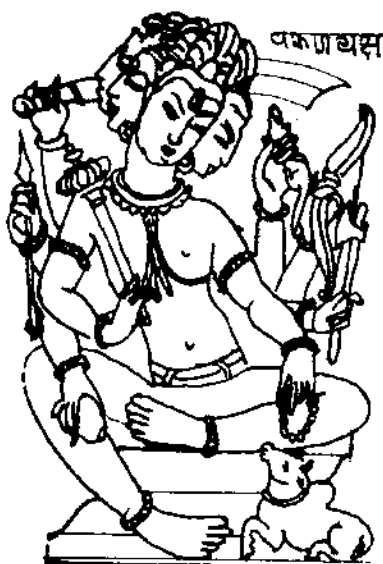

પૈશોરના રાજકિર્ણી

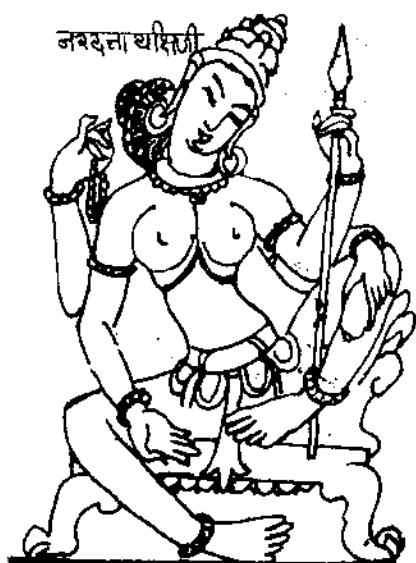

૨૦ મુનિસુવતસ્વામી

પરુણથક્ષ

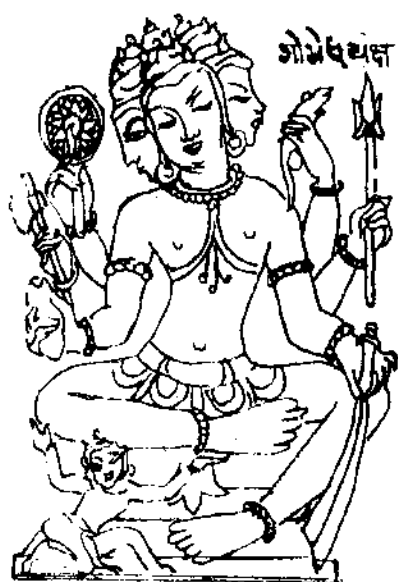
નરદનાથકિર્ણી

૨૧ નમિનાથ પ્રભુ

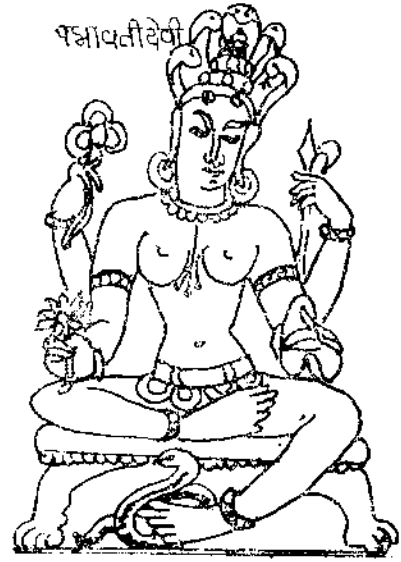
૨૨ નેમનાથ પ્રભુ

૨૩ પાર્શ્વનાથ પ્રભુ

પાર્શ્વથક્ષ

પદ્માવતીદેવી

૨૪ મહાવીરસ્વામી

માલગંગાશક્તિ

શિવશક્તિશક્તિ

શિવ્ય સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (વિત્તાર્થ)

ભરત પ્રિન્ટર્સ, પાલીતાણા.

चतुर्विंशति यक्षिणी नामाय :-

चक्रेश्वर्यजिता बाला दुरितारिश्च कालिका ।
 महाकाली तथा श्यामा शान्ता भृकुटितारिके ॥ १३९ ॥
 अशोका मानवी चंडा विदिताचाङ्कुशी तथा ।
 कंदर्पा निर्वाणी बाला धारिणी धरण प्रिया ॥ १४० ॥
 नरदत्ता च गंधर्वाऽम्बिका पद्मावती तथा ।
 सिद्धायिका च जैनानां क्रमाच्छासन देवताः ॥ १४१ ॥

(१) अकेश्वरी, (२) अजितपाला, (३) दुरितारि, (४) कालिका, (५) महाकाली, (६) श्यामा, (७) शान्ता, (८) भृकुटि, (९) सुतारिका, (१०) अशोका, (११) मानवी, (१२) अंडा, (१३) विदिता, (१४) अंकुशी, (१५) कंदर्पा-पद्मा, (१६) निर्वाणी, (१७) पाला-पला-अभ्युता, (१८) धारिणी, (१९) धरणप्रिया, (२०) नरदत्ता, (२१) गंधर्वा-गंधारी, (२२) अम्बिका, (२३) पद्मावती, (२४) सिद्धायिका. आ योवीश यक्षिणीओ तीथं करेनी कमे शासनदेवीओ लक्ष्मी. १३६ थी १४१.

षोडश विद्यादेवी नामाय :-

प्रथमा रोहिणी ज्ञेया प्रज्ञप्ति वज्रशृङ्खला ।
 वज्राङ्कुशी समाख्याता चक्रेश्वरी तथैव हि ॥ १४२ ॥
 नरदत्ता च काली च महाकाली च गौरिका ।
 गान्धारी च महाज्वाला विज्ञातव्या च मानवी ॥ १४३ ॥
 वैरोद्या च्छुम्भिका चैव मानसी महामानसी ।
 इमे षोडश संख्याका विद्यादेव्यः शुभप्रदा ॥ १४४ ॥

(१) रोहिणी, (२) प्रज्ञप्ति, (३) वज्रशृङ्खला, (४) वज्राङ्कुशी, (५) अकेश्वरी, (६) नरदत्ता, (७) काली, (८) महाकाली, (९) गौरिका-गौरी, (१०) गान्धारी, (११) महाज्वाला, (१२) मानवी, (१३) वैरोद्या, (१४) अश्छुम्भिका-अशुम्भिका, (१५) मानसी, (१६) महा मानसी, आ जैन शासनमां मानेदी सोण विद्यादेवीओना नम छे. आ विद्यादेवीओ कट्याणकारी लक्ष्मी. १४२ थी १४४.

યક્ષ-યક્ષિણી સ્વરૂપ લક્ષણ

૧ ગોમુખ યક્ષ

ઋષભે ગોમુખો યક્ષો હેમવર્ણો ગજાસનઃ ।

વરાક્ષસ્ય પાશાંશ્ચ વીજપુરં કરેષુ ચ ॥ ૧૪૫ ॥

શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુનો—ગોમુખ યક્ષ જાણવો, સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળો હાથી પર બેઠેલ નીચેના જમણા હાથથી પ્રદક્ષિણક્રમે ચતુર્બાહુમાં વર, અક્ષમાલા, પાશ અને બીજોરોને ધારણ કરેલ છે. ૧૪૫

૧ અપ્રતિ ચક્રા

ચક્રેશ્વરી હેમવર્ણા તાર્ક્યા રૂઢાષ્ટ્ર વાહુકા ।

વરંચાણ ચક્રપાશૌકુશ ચક્રાશની ધનુઃ ॥ ૧૪૬ ॥

ચક્રેશ્વરી—સુવર્ણવર્ણા, ગરુડારૂઢ આઠ ભુજવાળી તથા વર, બાણ, ચક્ર, પાશ, અંકુશ, ચક્ર, વજ્ર અને ધનુષ. આ આયુધો પ્રદક્ષિણ ક્રમે ધારણ કરેલી અપ્રતિચક્રા નામની યક્ષિણી જાણવી. ૧૪૬

દ્વિતીય ભેદે ચક્રેશ્વરી

દ્વાદશમિ ધ્વજયુક્તા હ્યષ્ટચક્રા ચ વજ્રકે ।

માતુલિજ્ઞા મયે ચૈવ પદ્મસ્થા મરુદોપરિ ॥ ૧૪૭ ॥

બાર ભુજવાળી, પદ્મના આસનવાળી, ગરુડ ઉપર બેઠેલી તથા આઠ ચક્રો, બે વજ્રો, માતુલિજ્ઞા અને અભયધારિણી ચક્રેશ્વરી દ્વિતીય ભેદે જાણવી. ૧૪૭.

૨ મહાયક્ષ

અજિતે ચ મહાયક્ષઃ ત્રયામશ્ચ ચતુરાનનઃ ।

અષ્ટવાહુ ગંજારૂઢ આયુધૈશ્વર વિભૂષિતઃ ॥ ૧૪૮ ॥

વરમુદ્ગરાક્ષ સૂત્રપાશાંશ્ચ દક્ષિણેશ્વથ ।

વીજપુરકા મયાંકુશ શક્તિ વર્માદોષુ ચ ॥ ૧૪૯ ॥

શ્રી અજિતનાથ પ્રભુનો—મહાયક્ષ જાણવો, ત્રયામવર્ણનો, ચાર મુખવાળો, અષ્ટબાહુ સંયુક્ત, હાથીના વાહનવાળો, તથા દક્ષિણ હસ્તમાં વર, મુદ્ગર, માલા, પાશ તથા વામ હાથોમાં બીજોર, અભય, અંકુશ અને શક્તિ ધારણ કરેલ છે. ૧૪૮, ૧૪૯.

૨ અજિતા

લોહારુઢાઽજિતા દેવી ગૌરવર્ણા ચતુર્ભુજા ।

દક્ષિણ તો વરં પાશં વીજપુરં તથાંકુશમ્ ॥ ૧૫૦ ॥

અજિતાદેવી-અકરાના વાહનવાળી, ગૌરવર્ણા, ચાર ભુજવાળી તથા દક્ષિણ કંમે વર, પાશ, વીજપુર અને અંકુશને ધારણ કરેલ છે. ૧૫૦.

૩ ત્રિમુખ યક્ષ

સમ્ભવે ત્રિમુખઞ્ચૈવ ત્રિનેત્રઃ ત્રિમુખાકૃતિઃ ।

મયુરસ્યાસનં શ્યામો ષડ્ભુજઞ્ચ મહાબલઃ ॥ ૧૫૧ ॥

નકુલ ગદા મયાનિ દક્ષિણેષ્વથ બાહુષુ ।

માતુલિજ્ઞ નાગાયક્ષસુત્રઞ્ચ વામતઃ સ્મૃતમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

શ્રી સંભવનાથ પ્રભુનો-ત્રિમુખ યક્ષ બાણવો, ત્રણ નેત્રવાળો, ત્રણ મુખવાળો, મયુરના વાહનવાળો, શ્યામવર્ણનો, છ બાહુવાળો, મહાબલી તથા દક્ષિણ હસ્તોમાં નોળીથો, ગદા અને અલય. વામ હસ્તોમાં બીજોડું, સર્પ અને માલાયુક્ત બાણવો. ૧૫૨

૩ દુરાતારી

મેષારુઢા ચતુર્હસ્તા ગૌરામાદુરિતારિકા ।

માલિકાં વરદઞ્ચૈવ ફલઞ્ચા મયમેવ હિ ॥ ૧૫૨ ॥

દુરાતારી-ઘેટાના વાહનવાળી, ચાર ભુજવાળી, ગૌરવર્ણની તથા માલા, વર, ફલ અને અલયયુક્ત બાણવી. ૧૫૨.

૪ ઈશ્વર યક્ષ

ઈશ્વરઃ શ્યામવર્ણઞ્ચ યક્ષો વૈ ગજવાહનઃ ।

માતુલિજ્ઞાક્ષ સુત્રે ચ નકુલઞ્ચાહુશં દધત્ ॥ ૧૫૩ ॥

શ્રી અભિનંદન પ્રભુનો-ઈશ્વર નામનો યક્ષ-શ્યામવર્ણનો, હાથીના વાહનવાળો તથા માતુલિંગ, અક્ષમાલા, નકુલ અને અંકુશને ધારણ કરનાર બાણવો. ૧૫૩.

૪ કાલી

શ્યામામા પદ્મસંસ્થા ચ કાલીદેવી ચતુર્ભુજા ।

દક્ષિણે વરદં પાશં વામે નાગાહુશૌ તથા ॥ ૧૫૪ ॥

કાલી-શ્યામ કાન્તિવાળી, પદ્મના ઉપર બેઠેલ, ચાર ભુજવાળી તથા વર, પાશ, નાગ અને અંકુશ ધારિણી બાણવી. ૧૫૪.

૫ તુમ્બરૂ યક્ષ

શ્વેતશ્વતુર્ધ્વજશ્ચૈવ તુમ્બરૂ સ્તાક્ષ્યં વાહનઃ ।

વરં શક્તિં ગદાશ્ચૈવ નાગપાશં વિમર્તિ યઃ ॥ ૧૫૫ ॥

શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુનો તુમ્બરૂ નામનો યક્ષ જાણવો. શ્વેતવર્ણ, ચાર ભુજ, ગદાવાહન વાહનવાળો તથા વર, શક્તિ, ગદા અને નાગપાશને ધારણ કરનાર છે. ૧૫૫

૫ મહાકાલી

સુવર્ણા મા મહાકાલી પદ્મારૂઢા ચતુર્ધ્વજા ।

દક્ષિણ તો વરંપાશં માતુલિજ્ઞાહુશૌ તથા ॥ ૧૫૬ ॥

મહાકાલી સુવર્ણ સમાન કાન્તિવાળી, પદ્મારૂઢ તથા વર, પાશ, માતુલિંગ અને અંકુશ યુક્ત જાણવી. ૧૫૬.

૬ કુસુમ યક્ષ

કુસુમો નીલવર્ણશ્ચ યક્ષકુરંજવાહનઃ ।

માતુલિજ્ઞામયેચૈવ નકુલશ્ચાક્ષ માલિકામ ॥ ૧૫૭ ॥

શ્રી પદ્મ પ્રભુનો કુસુમ નામનો યક્ષ જાણવો, નીલવર્ણ, મુગવાહન તથા માતુલિંગ, અભય, નકુલ અને અક્ષમાલાને ધારણ કરનાર છે. ૧૫૭.

૬ અચ્યુતા

શ્યામવર્ણાચ્યુતા દેવી નારૂઢા ચતુર્ધ્વજા ।

વરદશ્ચ તથા વાળં ધનુશ્ચામયદં શુભા ॥ ૧૫૮ ॥

અચ્યુતા શ્યામવર્ણ, મનુષ્યના વાહનવાળી તથા વર, બાણ, ધનુષ્ય અને અભય યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૫૮.

૭ માતંગ યક્ષ

માતઙ્ગો નીલવર્ણશ્ચ ગજારૂઢશ્વતુર્ધ્વજઃ ।

દક્ષિણે ચિલ્વપાશૌ ચ વામે ચ નકુલાહુકુશૌ ॥ ૧૫૯ ॥

શ્રી સુપાર્થ પ્રભુનો માતંગ યક્ષ, નીલવર્ણનો, ગજવાહન, ચાર ભુજ વાળો તથા દક્ષિણ હસ્તમાં બિલ્વપાશ, પાશ. વામ હસ્તમાં નકુલ અંકુશ ધારણ કરેલ છે. ૧૫૯

૭ શાન્તા

શાન્તા ચ હેમવર્ણામા ગજારૂઢા ચતુર્મુજા ।

વરદશ્ચ તથા માલાં શૂલશ્ચામયમેવ ચ ॥ ૧૬૦ ॥

શાન્તા-સુવર્ણના વર્ણ સમાન કાન્તિવાળી, હસ્તી વાહન તથા વર, માલા, શૂલ અને અમયયુક્ત હસ્તવાળી જાણવી. ૧૬૦.

૮. વિજય યક્ષ

હરિદ્વર્ણશ્ચ વિજ્ઞેયો વિજયો હંસવાહનઃ ।

ત્રિનેત્રો દ્વિ મુજશ્ચૈવ ચક્ર મુદ્ગર સંયુતઃ ॥ ૧૬૧ ॥

શ્રી ચંદ્રપ્રભુનો વિજય યક્ષ, હીલા વર્ણનો, હંસ વાહન, ત્રણ નેત્ર અને બે ભુજ તથા ચક્ર અને મુદ્ગરધારી જાણવો. ૧૬૧.

૮ જ્વાલા

જ્વાલા ચ ભૂકૃટિઃ પીતા હંસારૂઢા ચતુર્મુજા ।

ત્વડ્ગશ્ચ મુદ્ગરશ્ચૈવ ફલકં પરશુ તથા ॥ ૧૬૨ ॥

જ્વાલા-હંસના વાહનવાળી, પીળાવર્ણની તથા ખડગ, મુદ્ગર, ઢાલ અને પરશુ યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૬૨.

૯ અજિત યક્ષ

અજિતઃ શ્વેતવર્ણશ્ચ કૂર્મારૂઢ ચતુર્મુજઃ ।

માતુલિજ્ઞાક્ષમ્ત્રે ચ વિમ્રન્નકુલ કુન્તકૌ ॥ ૧૬૩ ॥

શ્રી સુવિધિનાથ-અજિત યક્ષ શ્વેતવર્ણ, કૂર્મનું વાહન અને ચાર ભુજવાળો તથા માતુલિંગ, અક્ષમાલા, નકુલ અને કુન્તક (ભાલો) ધારણ કરેલ જાણવો. ૧૬૩.

૯ સુતારિકા

ગૌરવર્ણા સુતારા ચ વૃષારૂઢા ચતુર્મુજા ।

વરદં ત્વક્ષ સૂત્રશ્ચ કલશશ્ચ તથાકુહશમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

સુતારિકા-ગૌરવર્ણ વૃષભવાહન, વર, અક્ષસૂત્ર, કલશ અને અંકુશ યુક્ત ચાર ભુજ વાળી જાણવી. ૧૬૪

૧૦ વ્રહ્મ યક્ષ

વ્રહ્મચતુર્મુખો યક્ષઃ શ્વેતશ્ચ કમલાસનઃ ।

ત્રિનેત્રોઽષ્ટ મુજો જ્ઞેયો માતુલિજ્ઞશ્ચ મુદ્રરમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

ધત્તે પાશા મયે ચૈવ નકુલશ્ચ ગદાહુશૌ ।

દક્ષિણાઃથ ક્રમાદક્ષપત્ર ઐવાષ્ટ બાહુષુ ॥ ૧૬૬ ॥

શ્રી શીતલનાથ પ્રભુનો પ્રદક્ષ યક્ષ, ચાર મુખ, શ્વેત વર્ણ, કમલના આસનવાળો, ત્રિનેત્ર, આઠ બાહુવાળો તથા માતુલિંગ મુદ્રગર, પાશ, અભય, નકુલ, ગદા, અંકુશ અક્ષસૂત્ર આ આઠ આયુધો દક્ષિણ કરના નીચેના કંમથી ધારણ કરેલ છે. ૧૬૫-૧૬૬

૧૦ અશોકા

અશોકા નીલવર્ણાચ પદ્મારૂઢા ચતુર્મુજા ।

વરદશ્ચ તથા પાશં ફલકશ્ચાહ્લકુંશં તથા ॥ ૧૬૭ ॥

અશોકા-નીલવર્ણ, પદ્મ પર બેઠેલી, વર, પાશ, ફલક અને અંકુશ, ચારભુજવાળી જાણવી.

૧૧ મનુજ યક્ષ

મનુજો ધવલો જ્ઞેયઃ ત્રિનેત્રો વૃષવાહનઃ ।

માતુલિજ્ઞ ગદાશ્ચૈવ નકુલાક્ષે ચતુષ્ટયે ॥ ૧૬૮ ॥

શ્રી શ્રેયાંસ પ્રભુનો મનુજ (ઇશ્વર) નામનો યક્ષ સ્વેત વર્ણનો, ત્રિનેત્ર વૃષભ-વાહન તથા માતુલિંગ, ગદા, નકુલ અને અક્ષસૂત્ર ધારી જાણવો. ૧૬૮.

૧૧ માનવી

શ્રીવત્સા માનવી દેવી ચન્દ્રામા સિંહવાહના ।

વરદં મુદ્રરશ્ચૈવ કલશશ્ચ તથાહ્લકુંશમ્ ॥ ૧૬૯ ॥

માનવી (શ્રી વત્સા) ચંદ્રના સમાન કાન્તિવાળી, સિંહવાહિની તથા વર, મુદ્રગર, કલશ અને અંકુશ યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૬૯.

૧૨ કુમારયક્ષ

શ્વેતવર્ણઃ કુમારશ્ચ હંસારૂઢચતુર્મુજઃ ।

વીજપુરં તથા ગાણં નકુલં ધાસ્યન્ ધનુઃ ॥ ૧૭૦ ॥

શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામી-કુમાર નામનો યક્ષ, શ્વેતવર્ણ, હંસ વાહન, ચાર ભુજ, બીજપુર, જાણ, નકુલ અને ધનુષને ધારણ કરેલ છે. ૧૭૦.

૧૨ ચળ્ડા

ચળ્ડા ચ પ્રવરાદેવી શ્યામાશ્વસ્થાચતુર્ભુજાઃ ।

વરદશ્ચ તથા શક્તિ પ્રસૂતશ્ચ તથા ગદામ્ ॥ ૧૭૧ ॥

ચંડા (પ્રવરા) શ્યામવર્ણ, અશ્વારૂઢ તથા વર, શક્તિ, પુષ્પ અને ગદા યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૭૧.

૧૩ ષણ્મુખ યક્ષ

ષણ્મુખઃ શ્વેતવર્ણશ્ચ ભુજૈ દ્વીદશભિર્યુતા ।

ફલં ચક્રં તથા વાણં સ્વદૂગં પાશાશ્ચસ્રત્રકે ॥ ૧૭૨ ॥

નકુલં ચક્ર ધનુષી ફલશ્ચૈવાં કુશામયે ।

દક્ષિણા ધ, ક્રમાદ્ ધત્તે ષણ્મુખઃ શિશિવાહનઃ ॥ ૧૭૩ ॥

શ્રી વિમલનાથ પ્રભુનેા ષણ્મુખ યક્ષ, શ્વેતવર્ણનો, છ મુખવાળો, બાર ભુજવાળો મયુરવાહન, તથા ફલ, ચક્ર, બાણ, તલવાર, પાશ, અક્ષસૂત્ર, નકુલ, ચક્ર, ધનુષ, ઢાલ, અંકુશ અને અભય વિગેરે આયુધો હક્ષિણ, કમથી ધારણ કરેલ છે. ૧૭૨, ૧૭૩

૧૩ વિદિતા

વિદિતા વિજયા દેવી પદ્મસ્થા સ્વર્ણમન્નિમા ।

શરં પાશં તથા ધત્તે ધનુર્નાગ્રં ચતુશ્કરે ॥ ૧૭૪ ॥

વિદિતા (વિજયા) પદ્મ પર બેઠેલા, સુવર્ણ સમાન વર્ણવાળી તથા બાણ, પાશ ધનુષ્ય અને સર્પયુક્ત ચાર ભુજવાળી, જાણવી. ૧૭૪.

૧૪ પાતાલ યક્ષ

પાતાલ સ્ત્રિમુખો રક્તઃ ષડ્ભુજો નક્રવાહનઃ ।

પદ્મં સ્વદૂગં તથા પાશં નકુલં ફલમાલિકે ॥ ૧૭૫ ॥

શ્રી અનંતનાથ પ્રભુનેા પાતાલ નામે યક્ષ જાણવો. ત્રણ મુખવાળો, રક્ત વર્ણનો, છ હસ્ત યુક્ત, મકરના વાહનવાળો તથા પદ્મ, ખડગ, પાશ, નકુલ, ઢાલ અને અક્ષમાલા ધારણ કરનાર જાણવો. ૧૭૫.

૧૪ અંકુશા

મોરવર્ણાંકુશા દેવી પદ્મારૂઢા ચતુર્ભુજા ।

દક્ષિણે સ્વદૂગપાશૌ ચ વામે ચ ફલકાદ્ભુજૌ ॥ ૧૭૬ ॥

અંકુશા મોરવર્ણ, પદ્મારૂઢ તથા ખડગ, પાશ, ઢાલ અને અંકુશ સંયુક્ત ચતુર્ભુજ યુક્ત જાણવી. ૧૭૬.

૧૫ કિન્નર યક્ષ

કિન્નર સ્ત્રિમુલો રક્તઃ કૂર્મવાહનવટમુજઃ ।

વીજપૂરં ગદામીતી નકુલં પદ્મ માલિકે ॥ ૧૭૭ ॥

શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુનો કિન્નર નામનો ચક્ષુ બાણવો. ત્રણ મુખવાળો, રક્ત વર્ણનો કૂર્મ વાહનવાળો, છ હસ્ત તથા બીજપુર, ગદા, અભય, નકુલ, પદ્મ અને અક્ષમાલા યુક્ત બાણવો. ૧૭૭.

૧૫ કંદર્પા

કન્દર્પા પદ્મગા દેવી ગૌરામા મત્સ્યવાહના ।

ઉત્પલ શ્ચાકુશં ઘત્તેઽમયં પદ્મં ચતુષ્થે ॥ ૧૭૮ ॥

કંદર્પા (પદ્મગા) ચક્ષિણીઃ— ગૌરવર્ણવાળી, મત્સ્ય વાહન, તથા કમલ, અંકુશ, અભય અને પદ્મયુક્ત ચારભુજ વાળી બાણવી. ૧૭૮.

૧૬ ગરુડ યક્ષ

ક્રોડાસ્યો ગરુડઃ શ્યામો વરાહસ્થચતુર્મુજઃ ।

વીજપુરં તથા પદ્મ નકુલશ્ચાશ્વત્રકમ્ ॥ ૧૭૯ ॥

શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુનો ગરુડ નામનો ચક્ષુ સુવરના મુખવાળો, શ્યામ વર્ણનો, વરાહ (સૂર) ઉપર આરૂઠ થયેલો, ચાર ભુજવાળો તથા બીજપુર, પદ્મ, નકુલ અને અક્ષસૂત્રધારી બાણવો. ૧૭૯.

૧૬ નિર્વાણી

કનકા મા ચ નિર્વાણી પદ્મારૂઢા ચતુર્મુજા ।

પુસ્તકઞ્ચોત્પલં ઘત્તે સરોરૂઢ કમણ્ડલૂ ॥ ૧૮૦ ॥

નિર્વાણીઃ— સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળી, પદ્મના આસનવાળી, તથા પુસ્તક, પોથણું, કમલ અને કમંડલુ યુક્ત ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૧૮૦.

૧૭ ગન્ધર્વ યક્ષ

ગન્ધર્વઃ શ્યામવર્ણશ્ચ હંસારૂઢચતુર્મુજઃ ।

વરદશ્ચ તથા પાશં માતુલિજ્ઞાકુશૌ દધન્ ॥ ૧૮૧ ॥

શ્રી કુંથુનાથ પ્રભુનો ગન્ધર્વ નામનો ચક્ષુ શ્યામવર્ણ, હંસ પર બેઠેલો વર, પાશ, માતુલિગ અને અંકુશ યુક્ત ચાર ભુજવાળો બાણવો. ૧૮૧.

૧૭ વાલા

વાલામિધાચ્યુતા દેવી સ્વર્ણામા શિશ્વિવાહના ।

વીજપુરં ત્રિશૂલઞ્ચ બુશુન્ડિશ્ચોત્પલં તથા ॥ ૧૮૨ ॥

ખાલા (અચ્યુતા) ચક્ષિણી :- સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળી, મધુરના વાહનવાળી તથા બીજપુર, ત્રિશૂલ, બુશુન્ડિ, અને કમળયુક્ત ચાર ભુજવાળી બ્રહ્મવી. ૧૮૨.

૧૮ યક્ષેન્દ્ર યક્ષ

યક્ષેન્દ્રઃ પન્મુલઃ શ્યામઃ ત્રિનેત્રઃ શઙ્ખ વાહનઃ ।

દ્વાદશહસ્ત શોભાદયો યક્ષધાર જિનસ્ય તુ ॥ ૧૮૩ ॥

વીજપુરં તથા નાણં સ્વદ્ગ મુદ્ગર પાશકાન્ ।

અમય નકુલૌ ચાપં ફલં શૂલાઙ્કુશાક્ષકાન્ ॥ ૧૮૪ ॥

શ્રી અરનાથ પ્રભુનેઃ યક્ષેન્દ્ર નામનો યક્ષ બ્રહ્મવેદ. છ મુખવાળો, શ્યામ વર્ણ, ત્રિનેત્ર, શંખના વાહનવાળો, બાર હસ્ત, બીજપુર, બાણ, ખડ્ગ, મુદ્ગર, પાશ, અમય, નકુલ, ધતુપ, હાલ, શૂલ, અંકુશ અને અક્ષમાલાધારી બ્રહ્મવેદ. ૧૮૩, ૧૮૪.

૧૮ ધારિણી

ધારિણી નીલવર્ણા ચ પદમારૂઢા ચતુર્ભુજા ।

માતુલિક્કોત્પલે ધત્તે પદમાક્ષ સૂત્રકે તથા ॥ ૧૮૫ ॥

ધારિણી :- નીલ વર્ણની, પદ્માસન તથા બીજોડ, કમલ, પદ્મ અને અક્ષમાલા સંયુક્ત ચાર ભુજવાળી બ્રહ્મવી. ૧૮૫.

૧૯ કુબેર યક્ષ

કુબેર— કુબરો જ્ઞેયો ગજારૂઢ શ્વતુર્મુસઃ ।

નીલવર્ણોઽષ્ટ બાહુશ્ચ વરદઞ્ચ ત્રિશૂલકમ્ ॥ ૧૮૬ ॥

પરશુમખયજ્ઞૈવ વીજપૂરઞ્ચ મુદ્ગરમ્ ।

શક્તિ તથાક્ષસૂત્રઞ્ચ ધારયનષ્ટ બાહુષુ ॥ ૧૮૭ ॥

શ્રી મહિનાથ પ્રભુનેઃ કુબેર નામનો યક્ષ બ્રહ્મવેદ. કુખડા આકારવાળો, હાથી

પર બેઠેલો, ચારમુખવાળો, નીલ વર્ણનો, આઠ બાહુ સંયુક્ત તથા વર, ત્રિશુલ, પરશુ, અભય, બીજપુર, મુદ્ગર, શક્તિ અને અક્ષસૂત્ર, ધારણ કરેલ છે. ૧૮૬, ૧૮૭.

૧૯ વૈરાટ્યા

વૈરાટ્યા કૃષ્ણવર્ણા ચ પદ્મારૂઢા ચતુર્ભુજા ।

મુક્તામાલાં વરશ્ચૈવ શક્તિશ્ચ માતુલિઙ્ગકમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

વૈરાટ્યા કૃષ્ણવર્ણ પદ્મના આસન પર બેઠેલ તથા મુક્તામાલા, વર, શક્તિ અને માતુલિંગને ધારણ કરેલ ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૧૮૮.

૨૦ વરૂણ યક્ષ

શ્વેતો વરૂણોયક્ષઃ ત્રિનેત્રો વૃષવાહનઃ ।

ચતુરાનન સ્વર્ણાક્ષો જટા મુકુટ ભૂષિતઃ ॥ ૧૮૯ ॥

વીજપુર મદાવાણાન્ શક્તિશ્ચ નકુલોત્પલે ।

કાર્મુકં પરશુશ્ચૈવ ધારયત્યષ્ટબાહુષુ ॥ ૧૯૦ ॥

શ્રી મુનિસુવતસ્વામીનો વરૂણ યક્ષ બાણવો. શ્વેત વર્ણનો, ત્રિનેત્ર, વૃષભના વાહનવાળો, ચાર મુખવાળો, પ્રત્યેક મુખે ત્રણ ત્રણ નેત્ર, જટાના મુકુટથી શોભિત તથા બીજપુર, મદા, બાણ શક્તિ, નકુલ, કમલ, ધતુર અને પરશુ આઠ ભુજઓમાં ધારણ કરેલ છે. ૧૮૯, ૧૯૦.

૨૦ નરદત્તા

નરદત્તા ચ સ્વર્ણામા ભદ્રાસના ચતુર્ભુજા ।

વરાક્ષસ્ત્ર સંયુક્તા વીજપૂરક શલિકા ॥ ૧૯૧ ॥

નરદત્તા :- સોનાના વર્ણ જેવી કાન્તિવાળી, ભદ્રાસન તથા વર, અક્ષસૂત્ર, બીજપુર અને શૂલ સંયુક્ત ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૧૯૧.

૨૧ મૃકુટિ યક્ષ

મૃકુટિ હેમવર્ણશ્ચ ત્રિનેત્રો વૃષવાહનઃ ।

ચતુર્મુલોઽષ્ટબાહુશ્ચ દ્વાદશાક્ષ વિભૂષિતઃ ॥ ૧૯૨ ॥

વીજપુરં તથા શક્તિ મુદ્ગરશ્ચાભયં તથા ।

નકુલં પરશુ વજ્રં ધારયત્યક્ષસ્ત્રકમ્ ॥ ૧૯૩ ॥

શ્રી નમિનાથ પ્રભુનો બ્રહ્મુટિ નામનો ચક્ષુ જાણવો. સુવર્ણ જેવા વર્ણવાળો, ત્રિનેત્ર, વૃષભ વાહનવાળો, ચાર મુખવાળો; આઠ ખાડું વાળો, પ્રત્યેક મુખ ત્રણ-ત્રણ નેત્રવાળો તથા બીજપુર, શક્તિ, મુદ્દગર, અભય, નકુલ, પરશુ, વજ્ર અને અક્ષમાલા ધારણ કરેલ છે. ૧૯૨, ૧૯૩.

૨૧ ગાન્ધારી

શ્વેતવર્ણાચ ગાન્ધારી હંસારૂઢા ચતુર્ભુજા ।

વરદ સ્વરૂપ સંયુક્તા બીજપૂરકકુન્તિકા ॥ ૧૯૪ ॥

ગાન્ધારી-શ્વેતવર્ણ, હંસવાહન તથા વર, અડ્ડગ, બીજપુર અને કુન્તિક (કાલા) ધારિણી-જાણવી. ૧૯૪.

૨૨ ગોમેધ યક્ષ

ગોમેધઃ षड્ભુજ શ્યામઃ ત્રિમુખો નરવાહનઃ ।

બીજપૂરં તથા પર્યુ ચક્રઞ્ચ નકુલ તથા ॥ ૧૯૫ ॥

ત્રિશૂલઞ્ચ તથા શક્તિ ષટ્ભુજેષુ વિમર્તિ યઃ ।

યક્ષ શ્રી નેમનાથસ્ય કર્તવ્યો લક્ષ્ણૈર્યુતઃ ॥ ૧૯૬ ॥

શ્રી નેમનાથ પ્રભુનો ગોમેધ નામનો યક્ષ છ ખાડું, ત્રિનેત્ર, શ્યામ વર્ણ અને મનુષ્યના વાહનવાળો, તથા બીજપુર, પરશુ, ચક્ર, નકુલ, શૂલ અને શક્તિધારી, લક્ષણ સંપન્ન જાણવો. ૧૯૫, ૧૯૬

૨૨ અમ્બિકા

અમ્બા ચ સ્વર્ણ સન્નિમા સિંહારૂઢા ચતુર્ભુજા ।

આમ્રાલીઞ્ચ તથા પાશં ધત્તેચાંકુશ પુત્રકાન્ ॥ ૧૯૭ ॥

અંબિકા-સુવર્ણ સમાન કાન્તિવાળી, સિંહ ઉપર બેઠેલી, તથા આમ્રાલી (આંખાની ડાળ) પાશ, અંકુશ અને ડીંચણ ઉપર પુત્રને ધારણ કરેલી ચાર ભુજવાળી જાણવી ૧૯૭

૨૩ પાર્શ્વ યક્ષ

ફળા મૂષા શિરઃ પાર્શ્વઃ કૂર્મારૂઢો ગજાનનઃ ।

બીજપૂરોરગૌ નાગં નકુલં શ્યામવર્ણકઃ ॥ ૧૯૮ ॥

શ્રી પાશ્વનાથ પ્રભુનો પાશ્વ નામે યક્ષ, સર્પની કૃષ્ણ જોના મસ્તક ઉપર બૂવણ ૩૫ રહેલી છે, કાચબાના વાહનવાળા, હાથીના મુખવાળા, શ્યામવર્ણ, તથા બીજપુર, સર્પ, નાગ અને નકુલધારી જાણવા. ૧૯૮.

૨૩ પદ્માવતી

પદ્માવતી ચ સ્વર્ણામા કુર્કુટ સર્પવાહના ।

પદ્મ પાશાન્વિતા સર્વે ફલકાંકુશ સંયુતા ॥ ૧૯૯ ॥

પદ્માવતી સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળી, કુર્કુટ નામના સર્પના વાહનવાળી તથા પદ્મ, પાશ, ફલક અને અંકુશ સંયુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૧૯૯

૨૪ માતંગ યક્ષ

માતંગ શ્યામવર્ણશ્ચ દ્વિયુગ્મો ગજવાહનઃ ।

દક્ષિણે નકુલં ધત્તે વીજપૂરશ્ચ વામતઃ ॥ ૨૦૦ ॥

શ્રી મહાવીર સ્વામીનો માતંગ નામે યક્ષ, શ્યામ વર્ણનો, બે હસ્ત અને હાથીના વાહનવાળા, દક્ષિણ હસ્તમાં નકુલ અને વામ હસ્તમાં બીજપૂરધારી જાણવા. ૨૦૦.

૨૪ સિદ્ધાયિકા

સિદ્ધાયિકા હરિદ્વર્ણા સિદ્ધારૂઢા ચતુર્ભુજા ।

પુસ્તકશ્ચ ભયં ધત્તે વીણાં વૈ માતુલિંગકમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

સિદ્ધાયિકા હીલાવર્ણની, સિંહાકૃત તથા પુસ્તક, અભય, વીણા અને માતુલિંગ યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૦૧

વિદ્યાદેવી - સ્વરૂપ લક્ષણ

૧ રોહિણી

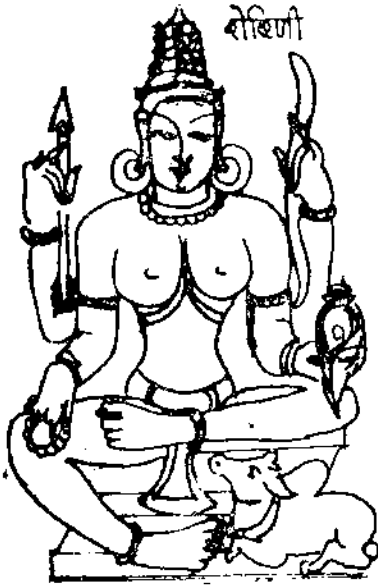
સુરભિ વાહનારૂઢા ગૌરવર્ણા તુ રોહિણી ।

અક્ષ વાણ ધનુઃ સ્વદ્ગ સમન્વિત ચતુષ્કરા ॥ ૨૦૨ ॥

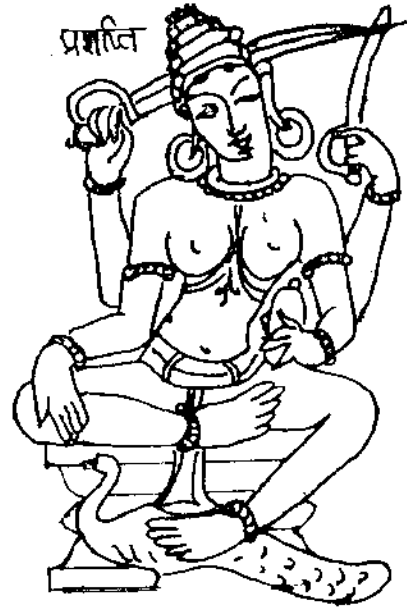
રોહિણી-સુરભિ (ગાય) ના વાહનવાળી, ગૌરવર્ણ તથા અક્ષમાલા બાણ, ધનુષ અને તલવાર યુક્ત ચાર ભુજવાળી જાણવી. ૨૦૨

૧૬ વિદ્યા દેવીઓ

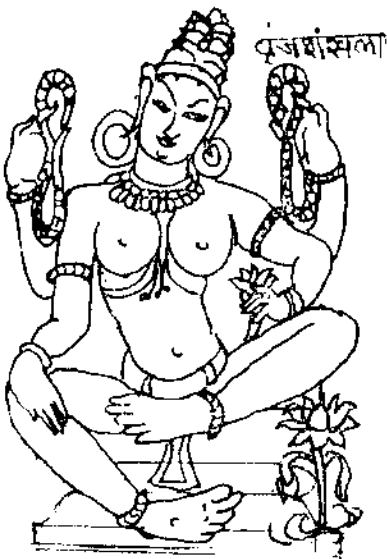
૧

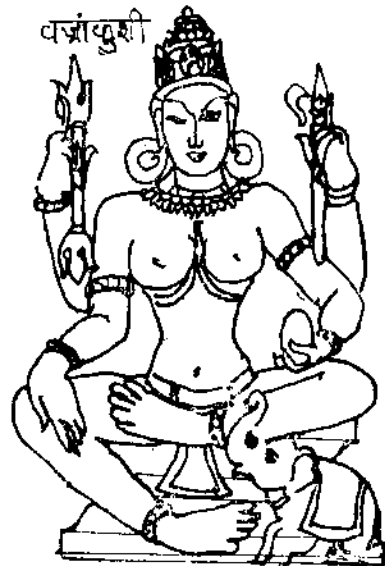
૨

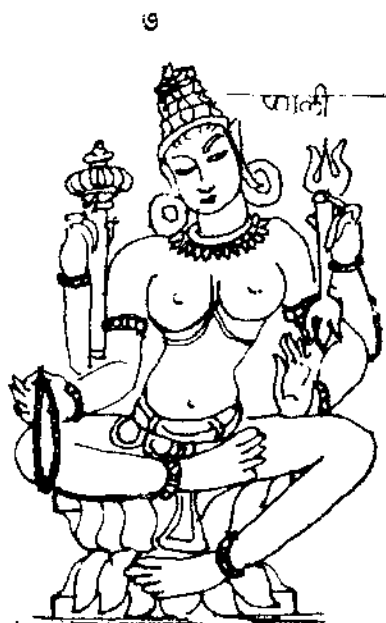
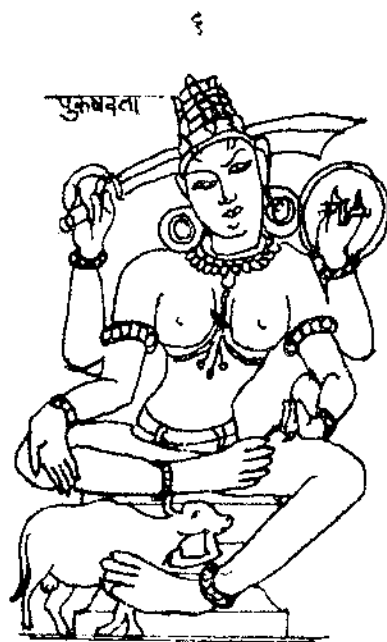
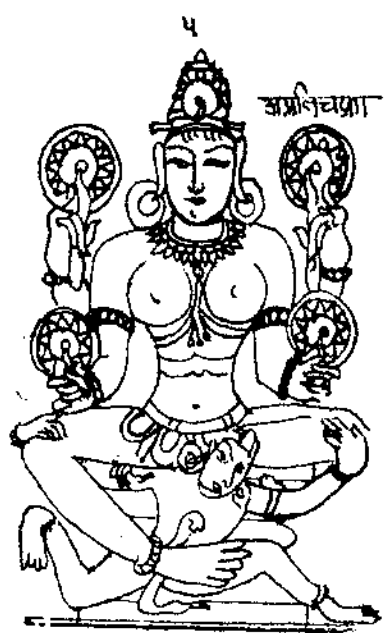

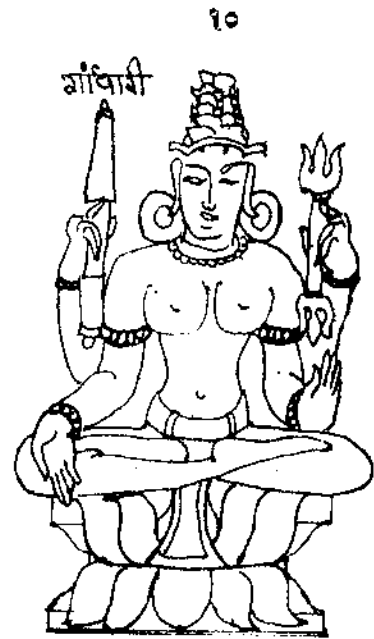
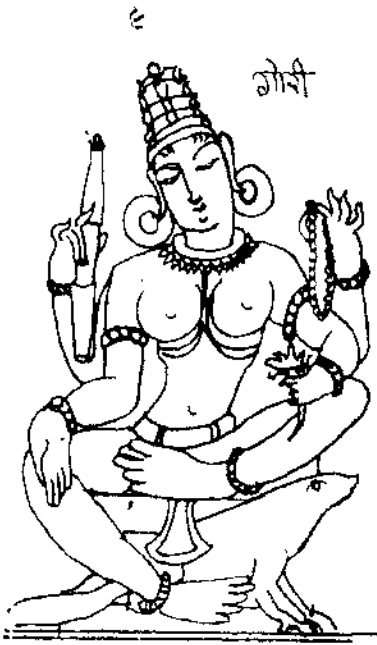
૩

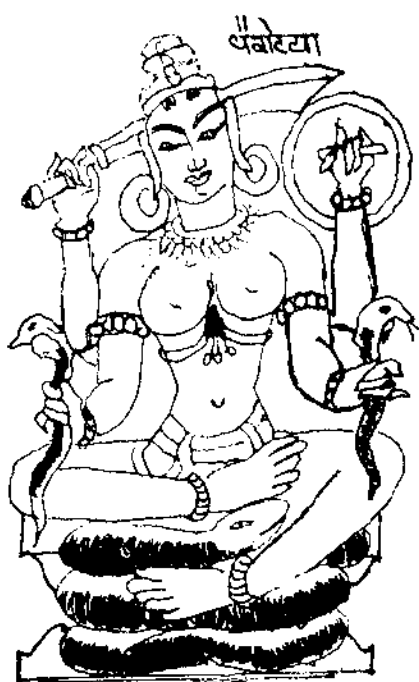
૪

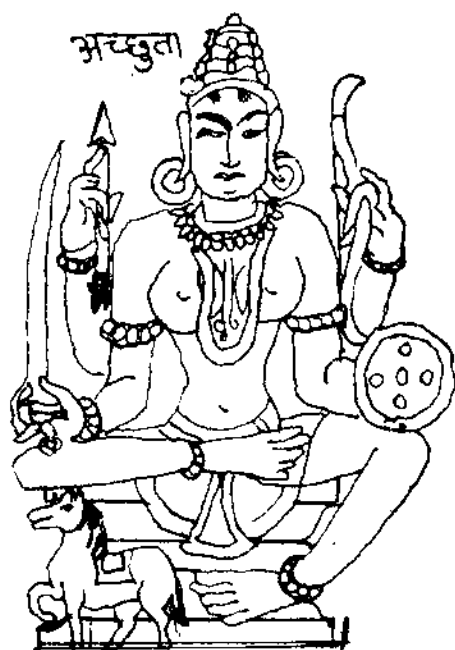

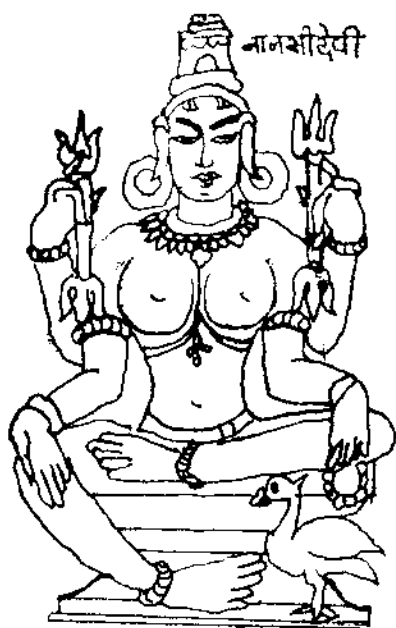
१३

१४

१५

१६

૨ પ્રજ્ઞપ્તિ

પ્રજ્ઞપ્તિઃ શ્વેતવર્ણા ચ મયુસવસ્વાહના ।

વરદ શક્તિ સંયુક્તા સશક્તિ માતુલિજ્ઞકા ॥ ૨૦૩ ॥

પ્રજ્ઞપ્તિ - શ્વેતવર્ણની, મયુરના શ્રેષ્ઠ વાહનવાળી તથા જમણા હાથમાં વર, શક્તિ અને ડાબા હાથમાં શક્તિ અને માતુલિંગ ધારણ કરેલ છે. ૨૦૩

૩ વજ્રશૃંગ્હલા

ચતુર્ભુજા ચ શૃંગ્હલા પદ્મસ્થા વજ્રશૃંગ્હલા ।

વરદશૃંગ્હલા યુક્તા શૃંગ્હલાપદ્મ સંયુતા ॥ ૨૦૪ ॥

વજ્રશૃંગ્હલા-શૃંગ્હલા સમાન કાન્તિવાળી, પદ્મના આસનવાળી, જમણા હસ્તમાં વર, શૃંગ્હલા (સાંકળ) અને ડાબા હસ્તમાં શૃંગ્હલા અને પદ્મ યુક્ત ચાર ભુજવાળી ભણ્ણવી. ૨૦૪.

૪ વજ્રાકુશી

વજ્રાકુશી ગજારુદા કનકાભા ચતુર્ભુજા ।

વરદં વજ્રકં ધત્તેઽદ્ભુશ્ચ માતુલિજ્ઞકમ્ ॥ ૨૦૫ ॥

વજ્રાકુશા - હાથી ઉપર બેઠેલી, સુવર્ણ સમાન કાન્તિવાળી તથા વર, વજ્ર, અકુશ અને માતુલિંગને ધારણ કરનારી ચાર ભુજવાળી ભણ્ણવી. ૨૦૫.

૫ ચક્રેશ્વરી

મરુદસ્થા તદિદ્વર્ણાપ્રતિચક્રા ચતુર્ભુજા ।

ચક્રેશ્વરીતિ યા રૂપાતા ચક્રયુક્ત ચતુષ્કરા ॥ ૨૦૬ ॥

ચક્રેશ્વરી, ગરૂડ વાહન, વીજળીના સમાન કાન્તિવાળી, ચક્ર યુક્ત ચાર ભુજવાળી અપ્રતિચક્રા પણ કહેવાય. ૨૦૬.

૬ નરદત્તા

નરદત્તા ચ હેમાભા મહિષી વાહનસ્થિતા ।

વરદ્ સ્વદૂગ સંયુક્તા ચેટક માતુલિજ્ઞિકા ॥ ૨૦૭ ॥

નરદત્તા-સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળી, હેમના વાહન ઉપર બેઠેલી, જમણા હાથમાં વર, અડ્ડા અને ડાબા હાથમાં ઢાલ, માતુલિંગ ભણ્ણવી. ૨૦૭.

૭ કાલી

કાલી તુ કૃષ્ણવર્ણા સ્યાત્પદ્માસના ચતુર્ભુજા ।

અક્ષસૂત્ર ગદા વજ્રાઽમય યુક્ત ચતુષ્કરા ॥ ૨૦૮ ॥

કાલી-શ્યામવર્ણ, પદ્મના આસન પર બેઠેલ, તથા અક્ષમાલા, ગદા, વજ્ર અને અભયયુક્ત ચાર ભુજાયુક્ત બાણવી. ૨૦૮

૮ મહાકાલી

મહાકાલી તમાલામા પુરુષવાહન સ્થિતા ।

અક્ષ સૂત્રં તથા વજ્રં ધત્તેઽમયશ્ચ ઘંટિકામ્ ॥ ૨૦૯ ॥

મહાકાલી:- તમાલવૃક્ષના સમાન કાન્તિવાળી, પુરુષના વાહનવાળી તથા અક્ષમાલા, વજ્ર, અભય અને ઘંટને ધારણ કરેલ ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૨૦૯.

૯ ગૌરી

ગૌરી કનકવર્ણામા ગોધાવાહન સંસ્થિતા ।

વરદ મૂસલાક્ષાવ્જ સમન્વિત ચતુષ્કરા ॥ ૨૧૦ ॥

ગૌરી-સુવર્ણના જેવી કાન્તિવાળી, ઘોડાના વાહન હિપર બેઠેલી તથા વર, મૂસલ, અક્ષમાલા અને કમલ સહિત ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૨૧૦.

૧૦ ગાન્ધારી

ગાન્ધારી નીલવર્ણા ચ કમલાસન સંસ્થિતા ।

ચરદં મૂસલં વજ્રમયશ્ચૈવ વિભ્રતી ॥ ૨૧૧ ॥

ગાન્ધારી-નીલવર્ણા, કમલાસનવાળી તથા વર, મૂસલ, વજ્ર અને અભય ધારિણી ચતુર્ભુજવાળી બાણવી. ૨૧૧

૧૧ મહાજ્વાલા

માર્જાર વાહના નિત્યં જ્વાલોદ્ગ્રાસિકદ્વયા ।

શશાંક ધવલા જ્વાલા દેવી મદ્રંદદાતુનઃ ॥ ૨૧૨ ॥

મહાજ્વાલા-ખિલાકાના વાહનવાળી, અગ્નિની જ્વાલસથી જેના ખંને હાથો શોભાયમાન છે, અને ચંદ્રની કાન્તિ સમાન ચેત વર્ણવાળી હે દેવી અમારું કલ્યાણ કરો. ૨૧૨

૧૨ માનવી

માનવી શ્યામવર્ણા ચ કમલસ્થા ચતુર્મુજા ।

વરદ્ પાશ શાસ્ત્રાક્ષ સ્ત્રાલંકૃત હસ્તકા ॥ ૨૧૩ ॥

માનવી:— શ્યામ વર્ણ, કમલના ઉપર બેઠેલી તથા વર, પાશ, પદ્મવ યુક્ત શાખા અને અક્ષમાલા વડે અલંકૃત ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૨૧૩

૧૩ વૈરોટ્યા

વૈરોટ્યા શ્યામવર્ણાં વાજગરાસન સંસ્થિતા ।

સવ્યે સ્વદ્ગોરગૌ ધત્તે વામે સેટક પન્નગો ॥ ૨૧૪ ॥

વૈરોટ્યા:— શ્યામવર્ણવાળી અજગર પર સ્થિત તથા ખડ્ગ, સર્પ, હાલ અને સર્પ યુક્ત ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૨૧૪

૧૪ અચ્છુપ્તા

અચ્છુપ્તા ચ તટ્ટિદ્વર્ણા તુરગવાહન સ્થિતા ।

સ્વદ્ગ વાણ ધનુઃસેટ વિભૂષિત ચતુર્મુજા ॥ ૨૧૫ ॥

અચ્છુપ્તા-વિજળીના સમાન વર્ણવાળી અશ્વના વાહનવાળી તથા ખડ્ગ, બાણ, ધનુષ્ય અને હાલ યુક્ત ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૨૧૫.

૧૫ માનસી

માનસી ધવલામા ચ હંસવાહન સંસ્થિતા ।

વરદ વજ્રવજ્રાક્ષ વલયાન્વિત વાહુકા ॥ ૨૧૬ ॥

માનસી, ધોળી કાન્તિવાળી, હંસ ઉપર બેઠેલી તથા વર, વજ્ર અને વજ્ર, અક્ષમાલા અને કંકણયુક્ત ચાર ભુજવાળી બાણવી. ૨૧૬

૧૬ મહામાનસી

સિંહાસન સમાસીના ધવલા મહામાનસી ।

વરાસિ સેટકેર્યુક્તા કુણ્ડયા ચૈવ ચતુર્મુજા ॥ ૨૧૭ ॥

મહામાનસી (નાગદેવી) સિંહ ઉપર બેઠેલી ધોળાવર્ણવાળી તથા વર, તલવાર, હાલ અને કુંડિકાયુક્ત ચારભુજવાળી બાણવી. ૨૧૭

દેવીઓના આયુધ ઉર્ધ્વ પ્રમાણ

આયુધં જિનદેવીનાં કેશાન્તા દધિકં નદિ ।

કૃતે કારાપકઃ સ્વામી ગૃહકર્તા વિનશ્યતિ ॥ ૨૧૮ ॥

જિનદેવીના આયુધ કેશાન્તથી અધિક ઉંચા કરવાં નહિ, જો અધિક ઉંચા કરવામાં આવે તો, કરાવનાર ગૃહસ્વામીનો વિનાશ થાય. ૨૧૮

શ્રી જિનદેવ અષ્ટો પ્રતિહારા નામ

ઇન્દ્ર ઇન્દ્રજયશ્ચૈવ માહેન્દ્રો વિજયસ્તથા ।

ધરણેન્દ્રઃ પદ્મકશ્ચ સુનાભઃ સુરદુન્દુભિઃ ॥ ૨૧૯ ॥

ઈન્દ્ર, ઇન્દ્રજય, માહેન્દ્ર, વિજય, ધરણેન્દ્ર, પદ્મક, સુનાભ અને સુરદુન્દુભિઃ આ આઠ જિનદેવતાઓના પ્રતિહાર જાણવા. ૨૧૯.

ફલં વજ્રાકુશૌ દણ્ડ મિન્દ્ર ઇન્દ્રજય સ્તથા ।

દો વજ્રૌ ફલદણ્ડૌ ચ માહેન્દ્રો વિજયોદ્ભવઃ ॥ ૨૨૦ ॥

વજ્રા ભય ફળી દણ્ડૈર્ધરણેન્દ્રશ્ચ પદ્મકઃ ।

ફલં વંશી દ્વયં દણ્ડઃ સુનાભઃ સુરદુન્દુભિઃ ॥ ૨૨૧ ॥

ફલ, વજ્ર, અકુશ અને હાંડધારી ઇન્દ્ર તથા આ આયુધો સંખ્યાપસંખ્ય કરવાથી ઇન્દ્રજય પૂર્વદિશ વામદક્ષિણ ભાગે રહેલા પ્રતિહાર જાણવા.

વજ્ર, વજ્ર ફલ અને હાંડધારી માહેન્દ્ર તથા આ આયુધો સંખ્યાપસંખ્ય કરવાથી વિજય નામના દક્ષિણ દિશાના વામ દક્ષિણ ભાગે રહેલા પ્રતિહાર થાય.

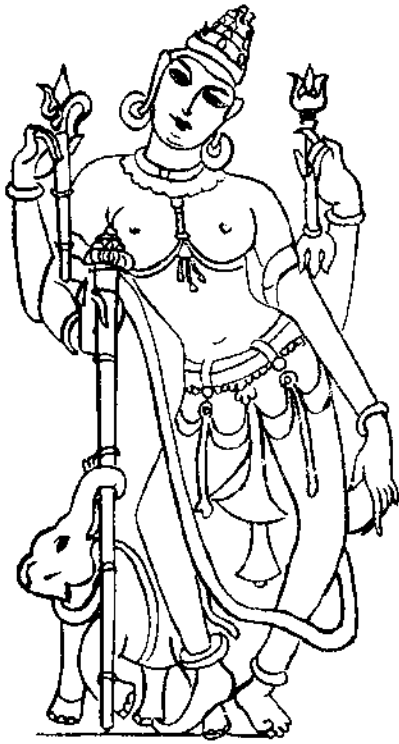
વજ્ર, અભય, સર્પ અને હાંડધારી સુનાભ તથા સંખ્યાપસંખ્ય યોગે પદ્મક નામ થાય. પશ્ચિમ દિશાના વામદક્ષિણ ભાગે રહેલા પ્રતિહાર જાણવા.

ફલ, વાંશળી. વાંશળી અને હાંડધારી સુનાભ તથા સંખ્યાપસંખ્ય યોગે સુરદુન્દુભિ નામના ઉત્તર દિશાના પ્રતિહાર જાણવા. ૨૨૦, ૨૨૧,

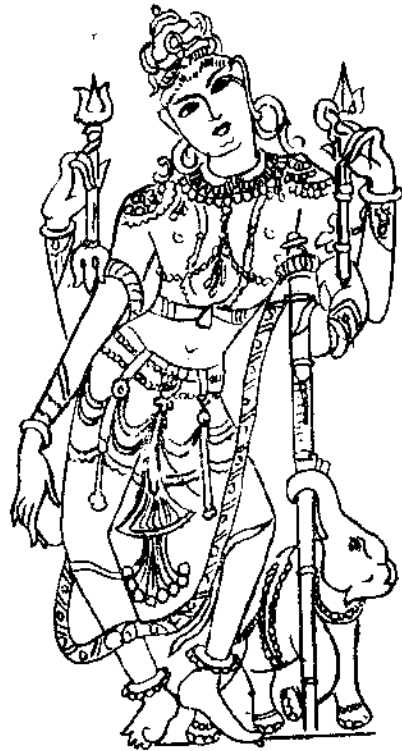
इत्यष्टौ च प्रतिहारा वीतरागे प्रकीर्तिताः ।

नगरादिपुर ग्रामे सर्वे विघ्न प्रणाशनाः ॥ २२२ ॥

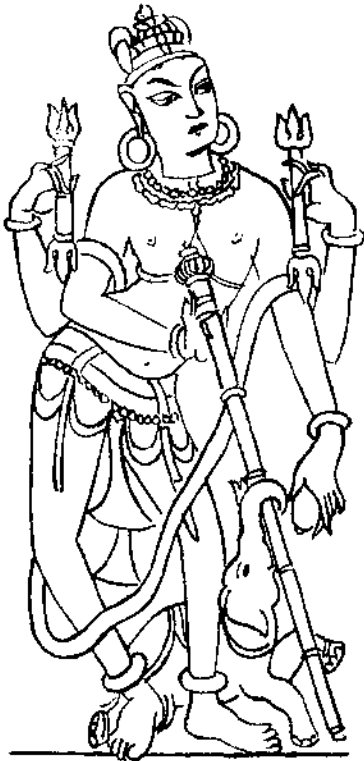
આ પ્રમાણે વીતરાગ દેવતાના આઠ પ્રતિહારો કહ્યા છે, એ નગર વિગેરે તેમજ પુર અને ગામમાં વિઘ્નનો નાશ કરનારા જાણવા. ૨૨૨

પૂર્વે દ્વિજય INDRAJAYA

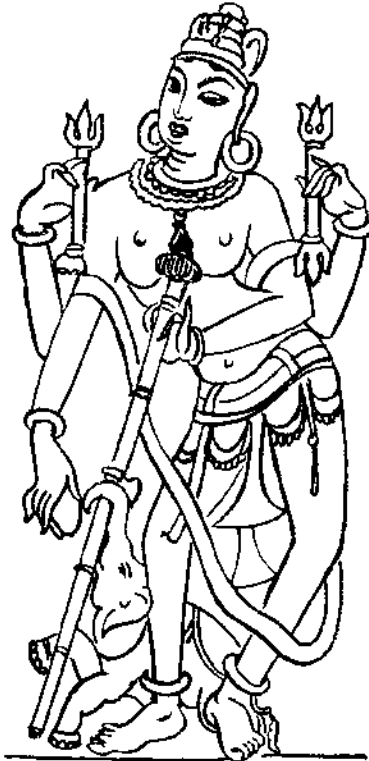

પૂર્વે દ્વિ INDRA

દક્ષિણે વિજય VIJAYA

શિષ્ય સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાધી)

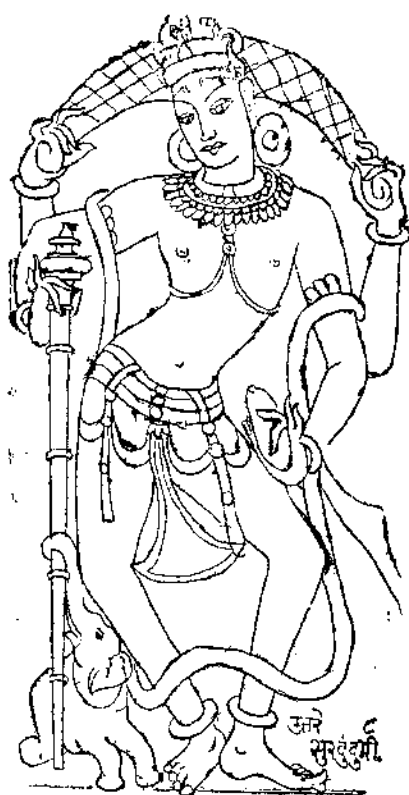
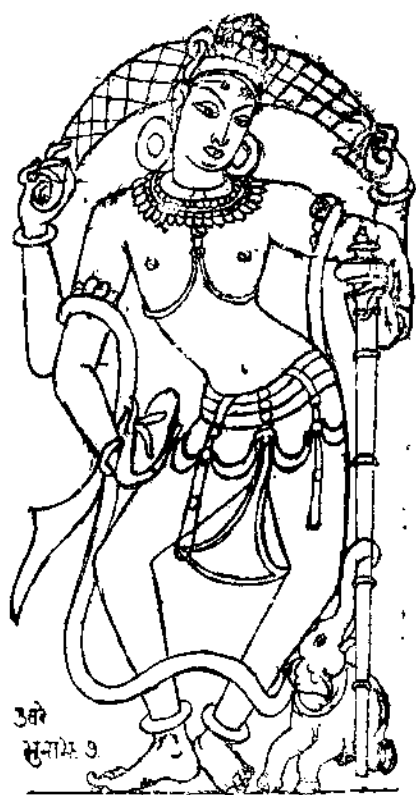

દક્ષિણે માહેન્દ્ર MAHENDRA

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

પાશ્વિક

સમવસરણ સિંહાસન લક્ષણ

શ્રી આદિનાથનેમી ચ પાર્શ્વો વીરશ્ચતુર્થકઃ ।
ચક્રેશ્વર્યમ્બિકા પદ્માવતી સિદ્ધાયિકેતિ ચ ॥ ૨૨૩ ॥

કૈલાસ સમોવસરણં સિદ્ધિવર્તિ સદા શિવમ્ ।
સિંહાસનં ધર્મચક્ર મુપરીતાત પત્રકમ્ ॥ ૨૨૪ ॥

શ્રી આદિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને ચોથા મહાવીર સ્વામી તથા ચક્રેશ્વરી, અંબિકા, પદ્માવતી અને સિદ્ધાધિકા દેવી યુક્ત કૈલાસ સમવસરણ બાણવું. તે સિદ્ધિદાયક અને સદા કલ્યાણકારી છે. સિંહાસન, ધર્મચક્ર તથા છત્ર સંયુક્ત કરવું. ૨૨૩, ૨૨૪.

ગૃહપ્રાસાદ વર્જીત તોર્થકર.

નેમિશ્ચ મહિનાથશ્ચ વીરો વૈરાગ્યકારકાઃ ।
ત્રયો વૈ મન્દિરે સ્થાપ્યાઃ શુભદા ન ગૃહેમતાઃ ॥ ૨૨૫ ॥

વૈરાગ્યવાન નેમિનાથ, મહિનાથ અને મહાવીરસ્વામી. આ ત્રણ તીર્થ"કરોને દેવાલયમાં જ સ્થાપવા. ગૃહમંદિરમાં સ્થાપવા શુભકર્તા નથી. ૨૨૫.

ઋષભાદિજિન પંક્તિઃ સ્થાપ્યા દક્ષિણતઃ સદા ।
ચતુર્વિંશ જિનાલયે સર્વસ્મિન્સૃષ્ટિ માર્ગતઃ ॥ ૨૨૬ ॥

શ્રી ઋષભદેવ આદિ જિનેશ્વરની પંક્તિ જમણીબાજુથી સૃષ્ટિ માર્ગે સ્થાપવી. ચોવીશ જિનાલયમાં તથા સમસ્ત જિનાલયોમાં આ રીતે સમજવું. ૨૨૬.

ચતુર્વિંશતિ પૃથક્ત્વે જિનાનાં ચ દ્વાસપ્તતિઃ ।
મૂળનાયકો ભવેદ્વસ્તુ તસ્ય સ્થાને સરસ્વતી ॥ ૨૨૭ ॥

જિનાલયેજિનં કુર્યાદંતે કુર્યાત્ સરસ્વતીમ્ ।
સરસ્વતી જિનશ્ચૈવ હ્યન્યોન્યમવરોધકમ્ ॥ ૨૨૮ ॥

ચોવીશ જિનાલયોમાં પૃથક-પૃથક બેઠો વડે (બૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનના બેઠો વડે) બોતેર જિનાલય થાય છે, જે મૂળનાયક હોય તેના સ્થાને સરસ્વતીદેવી કરવી અને જિનાલયમાં તેા જિનદેવતા કરવા, પાછળના અંત બાજે સરસ્વતી કરવી. સરસ્વતી અને જિનદેવતા પરસ્પર એક બીજાના અવરોધ કરતાં બાણવા. ૨૨૭, ૨૨૮.

શ્રી જિન પ્રતિમા લક્ષણ

નામસહ્જયા સમાલ્પ્યાતા પ્રયુક્તા વાસ્તુવેદકે ।

ચતુર્વિશ્વત્યપમાઘા વર્ધમાનાન્તકા સ્તથા ॥ ૨૨૯ ॥

ઋષભાદિ પરીવારો દુર્ગમો વર્ણશંકરઃ ।

તેન ચાંગુલ સંસ્થા વૈ પ્રતિમામોન કર્મણિ ॥ ૨૩૦ ॥

શ્રી ઋષભાદિથી શ્રી વર્ધમાન સ્વામી સુધીના ચૌવીશ તીર્થ કરેલી વાસ્તુવેદમાં વણુવેલી નામ સંખ્યા પૂર્વે કહી છે. શ્રી ઋષભાદિ પરિવાર વણુની મિશ્રતાને લીધે તેમનાં સ્વરૂપ લક્ષણ બહુવાં અલ્પાંત કડિન છે. તેથી પ્રતિમાના માનના કાર્યમાં અંગુલ સંખ્યાના પ્રમાણથી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. ૨૨૯, ૨૩૦.

પ્રતિમા માન

પ્રાસાદમાને સ્યાદર્વા દ્વારમાને વિશેષતઃ ।

પ્રમાણં દ્વારમાનેન હ્યન્યથા નિષ્ફલં ભવેત્ ॥ ૨૩૧ ॥

પ્રાસાદમાને પ્રતિમા કરવી પરંતુ વિશેષતઃ દ્વારમાને કરવી શુભ છે. કારણ કે પ્રતિમાનું માન દ્વારમાને લેવું સાડું અન્યથા નિષ્ફળ થાય છે. ૨૩૧.

અર્વા ચોત્પન્નમાનેન દ્વારાધિવાજ્ઞિનોદયઃ ।

પ્રાસાદો વીતરાગસ્યનો શાસ્ત્રોદર મધ્યમઃ ॥ ૨૩૨ ॥

ઉત્પન્ન થયેલા માને કરેલી શ્રી જિનદેવની અર્ચા (પ્રતિમા) દ્વારપાલથી ઉચ્ચ સ્થાપવી તથા વીતરાગનો પ્રાસાદ જેની શાખાઓનું ઉદર મધ્ય માનનું છે એવો કરવો નહિ. અર્થાત્ વીતરાગના પ્રાસાદમાં દ્વારની પહોળાઈ મધ્ય માનની કરવી નહિ. ૨૩૨

દેવલોક ત્રિલોકેષુ ન વૈ શસ્યા તથાર્ચિતા ।

જયઃ સ્યાદધમેમાને શાસ્ત્રોદરં ન લંઘયેત્ ॥ ૨૩૩ ॥

મધ્યમામાનના દ્વારના માને કરેલી પ્રતિમાની પૂજા સ્વર્ગલોક તેમજ ત્રિલોકમાં પ્રશંસનીય થતી નથી. કનિષ્ઠમાનનું દ્વાર કરવાથી જય થાય છે. માટે તે સિવાયના માને કરી શાસ્ત્રોદરનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. ૨૩૩.

સ્થિત પ્રતિમા ચતુર્વિધ પ્રમાણ

આદ્યં દ્વારઞ્ચ પાદોનં પ્રાન્તે શાસ્ત્રોદરીતથા ।

ત્રિધા મક્તઞ્ચ કર્તવ્યં પ્રમાણઞ્ચ ચતુર્વિધમ્ ॥ ૨૩૪ ॥

દ્વારમાને પ્રતિમા કરવાનું ચાર પ્રકારનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે જાણવું. પ્રથમ દ્વારની પહોળાઇના ચારભાગ કરી તેમાંથી એક ભાગ છેડી ત્રણ ભાગની, બીજું શાખોદરના અંતભાગ સુધીની, ત્રીજું શાખાઓના ઉદરમાં પ્રવેશતી અને ચોથું ત્રણ ભાગ કરી બે ભાગની પ્રતિમા કરવી. ૨૩૪.

ત્રિવિધ માન

પચ્ચમાત્રં પ્રાન્તદ્વારં વિસ્તરાર્ધમલંકૃતમ્ ।

ત્રિધા માનઞ્ચ કર્તવ્યમર્ચા ચતુર્મુખા યદા ॥ ૨૩૫ ॥

ચોથામ પ્રાસાદમાં ચારે દિશામાં પ્રતિમા સ્થાપન કરવાને દ્વારમાને પ્રતિમામાન નીચે પ્રમાણે ત્રિવિધ માન લેવું. પાંચ ભાગ કરી ચાર ભાગે દ્વારના પ્રાન્ત ભાગે અને પહોળાઇના અર્ધ ભાગે શેઠાચમાન પ્રતિમામાન કરવું. ૨૩૫.

ચતુર્વિંશતિઃ કૃપમાદૌ વર્ધમાનાન્તકં તથા ।

કૃપમાદિ પરિવારે દુઃખદં વર્ણમંકરમ્ ॥ ૨૩૬ ॥

ન સમાંગુલ સંરૂપા ચ પ્રતિમા માનકર્મણિ ।

ઉપવિષ્ટસ્ય દેવસ્ય ઝર્ધ્વસ્ય પ્રતિમા ભવેત્ ॥ ૨૩૭ ॥

દ્વિવિધા પાદપદ્મસ્થા પર્યંકાસનમાશ્રિતા ।

વામો દક્ષિણ જંઘોર્વો-રૂપયજ્ઞે કરાવયિ ॥ ૨૩૮ ॥

દક્ષિણો વામ જંઘાયાં, તત્પર્યંકાસનં શુભમ્ ।

દેવસ્યૌર્ધ્વસ્થિતસ્યર્ચા, જાતુલંબિ શુજદ્વયા ॥ ૨૩૯ ॥

જિન તીર્થંકરે કૃપમદેવથી વર્ધમાનસ્વામી સુધીનાં ચોવીશ છે. તે પ્રતિમાઓ અને પરિકરના પાપાણુ વર્ણસંકર હોય તો દુઃખ દેનાર જાણવા પ્રતિમાની ઉંચાઈનું પ્રમાણ એકી અંગુલ રાખવું. એકી અંગુલના પ્રતિમા નહિ કરવા. જિન પ્રતિમા બે પ્રકારના થાય છે, તેમાં એક ઉભા (કાઉસગ્ગ રૂપે) અને બીજા પદાસને-બેઠેલા હોય છે. પર્યંકાસન કેને કહેવું? પ્રથમ જમણી જંઘા પર ડાબો પગ અને ડાબો હાથ સ્થાપન કરવો. અને ડાબી જંઘા ઉપર જમણો પગ અને જમણો હાથ મૂકવો.

તેને પચ્ચકાસન કહે છે. હવે ઉભી કાયોત્સર્ગ પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કહું છું. બે ભુજાઓ ગોઠણ સુધી લંબાવેલ હોય, છાતીમાં ઉબ્બીક અને માથે ત્રણ છત્ર અને કૃત્તા ચોવીશ જિન પરિવાર વાળી હોય તે ઉભી જિન પ્રતિમા બાણવી. ૨૩૬ થી ૨૩૬.

અન્યોન્ય સ્કંધાન્ત સ્તિર્યક્રવ્રત નિપાતનાત્ ।

કેશાન્તા શ્વલયોર્મધ્યે સૂત્રૈકયા ચતુરશ્ચિકા ॥ ૨૪૦ ॥

(૧) એકથી બીજા ગોઠણ સુધીનું આડું સૂત્ર, (૨) જમણા હાથથી ડાબા ખંભા સુધીનું બીજું સૂત્ર, (૩) ડાબા હાથથી જમણા ખંભા સુધીનું ત્રીજું સૂત્ર અને (૪) કપાલ પરના દેશથી પાટલી-મથાળા સુધીનું ચોથું સૂત્ર. એ રીતે પ્રતિમા સમયતુરસ્ત્ર બાણવી. ૨૪૦.

પ્રતિમા-માન

નવતાલં મવેદ્રુપં તાલઃ સ્યાદ્ દ્વાદશાંગુલઃ ।

અંગુલાનિ કમ્વાયાઃ કિંતુ રુપસ્ય તસ્ય દ્વિ ॥ ૨૪૧ ॥

ઉર્ધ્વમાન મષ્ટોત્તરશતં તુ વિશ્વકર્મણા ।

ઉર્ધ્વ પ્રતિમા માનં તુ આસીનાચ અતઃ ગૃણુ ॥ ૨૪૨ ॥

ઉભી જિન પ્રતિમા નવ તાલની કરવી. તે તાલ ૧૨ અંગુલનો બાણવો. પણ તે હસ્તનો અંગુલ નહિ, પણ પ્રતિમાના વિભાગનો બાણવો. એ રીતે ઉભી પ્રતિમા ૧૦૮ વિભાગની વિશ્વકર્મોએ કહી છે. તેમ ઉભી પ્રતિમાનું માન કહ્યું. હવે બેઠી પ્રતિમાના વિભાગ સાંભળો. ૨૪૧, ૨૪૨.

પંચતાલં સમુત્સેધે ચતુસ્તાલં તુ વિસ્તરે ।

તાલૈક વિમક્તાદૌ અંગુલાનાં ચતુર્દશ ॥ ૨૪૩ ॥

તેનાં ગુણ પ્રમાણેન ષટ્ પચ્ચાશત્ સમુચ્છિત્ ।

વિસ્તરં તત્પ્રમાણેન વિમાજયેદ્ વિચક્ષણઃ ॥ ૨૪૪ ॥

અર્થેતે અંગુલાનાં ચ યન્માનાં યસ્ય કારયેત્ ।

આસીન પ્રતિમામાનં ષટ્પચ્ચાશત્ વિમાજિત્ ॥ ૨૪૫ ॥

બેઠી જિન પ્રતિમાની ઉંચાઈ પાંચ તાલ, અને વિસ્તાર ચાર તાલનો બાણવો. (કાચની મુલતતાને માટે) અહીં એક તાલના ચૌદ વિભાગ (અંગુલ) બાણવા. તે પ્રમાણે ગણતાં ઉંચાઈ સીત્તર અંગુલ એક તાલ ભાગ દેતા ઉંચાઈ છાપન આંગળની કરવી. અને વિસ્તાર પણ તે પ્રમાણે વિચક્ષણ શિલ્પીએ રાખવી. છાપન ભાગ પચ્ચકાસન પ્રતિમાની પહોળાઈ બાણવી. ૨૪૩ થી ૨૪૫.

ઉર્ધ્વસ્થ પ્રતિમા અંગવિભાગ

માલ નાસા હનુ ગ્રીવા હનનામીર્ગુહમૂઠ્ઠકઃ ।

જાનુ જંઘે તથા પાદૌ સ્થાનાન્યેકાદશાનિચ ॥ ૨૪૬ ॥

ચતુઃ પશ્ચ ચતુર્વહિર્દિશશ્ચૈવ ચતુર્દશ ।

સૂર્યા જિન શ્વતુર્જિના વેદાંશ્વૈતિ હનુક્રમાત્ ॥ ૨૪૭ ॥

લલાટ ૪ ભાગ, નાસિકા ૫ ભાગ, હૃડપચી ૪ ભાગ, ગ્રીવા ૩ ભાગ, હૃદય ૧૦ ભાગ, નાભિ ૧૪ ભાગ, ગુહ્ય ૧૨ ભાગ, સાધળ ૨૪ ભાગ, ગોઠણ ૪ ભાગ, પગ-જંઘા ૨૪ ભાગ, અને પગ ૪ ભાગ, કુલ ઉચ્ચાર્ધના ૧૦૮ અંગુલ કેશાન્ત સુધી બાધુવા. જિનેશ્વરનું કેશ સ્થાન ૫ અંગુલ તેમાં કેશ ૩ ભાગ અને ૨ અંગુલ શિખા ઉત્પત્ત કરવી. ૨૪૬, ૨૪૭.

દ્વાદશાઙ્ગુલ વિસ્તીર્ણમાયતં દ્વાદશાઙ્ગુલમ્ ।

મુલં કુર્યાત્ સ્વકે જ્ઞાન્તં ત્રિઘાતશ્ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૨૪૮ ॥

બાર અંગુલ લંબાઈમાં અને બાર અંગુલ વિસ્તારમાં કેશ સિવાય મુખ કરવું તેમાં ૪ અંગુલ કપાલ, ૪ અંગુલ લાંબી નાસિકા ૪ અંગુલ મુખઠાડી સહિત કરવું.

માનહીન નિષિદ્ધ

અન્યથા ચ ન કર્તવ્યં માનહીનં ન કારયેત્ ।

ક્રિયતે વહુદોષાઃ સ્યુઃ સિદ્ધિશ્ચ ન જાયતે ॥ ૨૪૯ ॥

શિલ્પીએ માન પ્રમાણ છોડી કાર્ય કરવું નહિ તેમજ કતાંએ માન-પ્રમાણ રહિત કાર્ય કરાવવું નહિ જો તેમ કરવામાં આવે તો ઘણા દોષો થાય અને કાર્યમાં લાભ મળે નહિ. ૨૪૯.

શાસ્ત્રહીન નિષિદ્ધ

નિર્દોષા જાયમાના સ્યાત્ શિલ્પિદોષે મહદ્વ્યમ્ ।

શાસ્ત્રહીનં ન કર્તવ્યં સ્વામિ સર્વ ધનશ્ચયઃ ॥ ૨૫૦ ॥

શાસ્ત્ર પ્રમાણાનુસાર નિર્દોષ પ્રતિમા કરવામાં આવે તો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ શિલ્પીથી માન પ્રમાણમાં દોષ થાય તો મોટો ભય ઉત્પન્ન થાય તેમજ શાસ્ત્રના પ્રમાણ રહિત પ્રતિમા કરવામાં આવે તો કરાવનાર સ્વામીના સમસ્ત ધનનો નાશ થાય.

અંગુલ માને શુભાશુભ

एकाङ्गुला भवेत् श्रेष्ठा द्व्यङ्गुला धन नाशिका ।

त्र्याङ्गुला वृद्धिदा ज्ञेया वर्जयेत् चतुरङ्गुलाम् ॥ ૨૫૧ ॥

पञ्चाङ्गुला भवेद् वृद्धिरुद्वेगञ्च षडङ्गुला ।

सप्ताङ्गुला नवा वृद्धिर्हीना चाष्टाङ्गुला सदा ॥ ૨૫૨ ॥

नवाङ्गुला सुतं दध्नाद् दण्डहानिर्દશાङ्ગુલા ।

एकादशां गुल विभवं सद्यः कामार्थं सिद्धिदम् ॥ ૨૫૩ ॥

એક અંગુલની ઉંચી પ્રતિમા શ્રેષ્ઠ, બે અંગુલની ધનનો નાશ કરનાર, ત્રણ અંગુલ પ્રતિમા વૃદ્ધિ કરનારી, ચાર અંગુલની પ્રતિમા કરવી નહીં, પાંચ અંગુલ વૃદ્ધિ કરનાર, છ અંગુલ ઉદ્વેગ કરનારી, સાત અંગુલની નવીન ધનાદિની વૃદ્ધિ કરનાર, આઠ અંગુલની ન કરવી. નવ અંગુલની પુત્ર આપનારી, દસ અંગુલ દ્રવ્યહાનિ કરનારી અગીયાર અંગુલની ઉંચી પ્રતિમા તરત કામ અને અર્થને સિદ્ધ કરનારી બાણી.

પ્રતિમા શુભ રેખા-

नद्यावर्तं वसुधराधर एय श्रीवत्स कूर्मोपमाः ।

शङ्ख स्वस्तिकहस्ति गोवृषनिभाः शक्रेन्द्र सूर्योपमा ॥ ૨૫૪ ॥

छत्र खंभ्वज लिङ्ग तोरण मृगप्रासादपद्मोपमाः ।

वज्राभा गरुडोપમાશ્ચ શુભદા રેખાઃ કર્પદોપમાઃ ॥ ૨૫૫ ॥

પાષાણ અથવા લાકડાની મૂર્તિમાં નંદ્યાવર્ત, શેષનાગ, અથ. શ્રીવત્સ, કૂર્મ, શંખ, સ્વસ્તિક, હસ્તિ, ગાય, વૃષભ, ઈન્દ્ર, અંદ્ર, સૂર્ય, છત્ર, માલા, દ્વજ, શિવલિંગ, તોરણ, હરણ, પ્રાસાદ, કમલ, વજ્ર, ગરુડ અને શિવના સમાન રેખા હોય તો તે શુભ બાણી. ૨૫૪, ૨૫૫.

પ્રતિમાશુભ રેખા-

हृदये मस्तके भाले ह्यशयोः कर्णयोर्मुखे ।

उदरे पृष्ठे संलग्ने हस्तयोः पादयोरपि ॥ ૨૫૬ ॥

एतेष्वङ्गेषु सर्वेषु रेखालाञ्छन नीलिका ।

વીમ્બાનાં યત્ર દૃશ્યન્તે ત્યજેત્તાનિ વિચક્ષણઃ ॥ ૨૫૭ ॥

અન્ય સ્થાનેષુ મધ્યસ્થા ત્રાસ ફાટ વિવર્જિતા ।

નિર્મલ સ્નિગ્ધ શાન્તા ચ વર્ણસારુપ્ય શાલિની ॥ ૨૫૮ ॥

હૃદય, મસ્તક, કપાલ અને ખંભા, બે કાન, મુખ, પેટ, પૃષ્ઠભાગ, બે હાથ, અને બન્ને પગ, આ સર્વ અંગે આસ્માની અથવા કાલી રેખાઓ અર્થાત્ લીટા હોય તો એવી પ્રતિમાને પંડિતોએ અવશ્ય વર્જવી. ઉપર બતાવેલા અંગ સિવાય બીજે ઠેકાણે હોય તો તે પ્રતિમા મધ્યમ બાણવી. પરંતુ ખરાબ તીરાડો કે ચીરા આદિ દુષણથી રહિત સ્વચ્છ, ચિત્કણી, કંડી અને પોતાના રંગની રેખાઓવાળી હોય તો તે દોષકર્તા બાણવી નહીં. ૨૫૮.

હીનાંગે દોષ લક્ષણ

एतत्प्रमाणकं प्रोक्तमूर्ध्व प्रासादपृजिता ।

उर्ध्वदृष्टि द्रव्यनाशा दुर्मिक्षाय कृशोदरी ॥ २५९ ॥

जन्धाहीना भवेद् भक्षा कटिहीना च घातिनी ।

अधोहीनाति दुःखाय शिल्पिनो भोगवर्जिताः ॥ २६० ॥

वक्रनासादिकश्चैव करक्षीणे न लोपना ।

भाले नखे मुखे चैव क्षीणेऽधिके कुलक्षयः ॥ २६१ ॥

विशाला क्षीणसंपत्तिर्नाમि लम्बे कुलक्षयः ।

कक्षा लम्बे त्रियोगश्च सौम्या सर्वार्थसिद्धिदा ॥ २६२ ॥

रोदन्ती च हसन्ती च मदिकाङ्गा च शिल्पिना ।

कृशाद्रव्यविनाशाय दुर्मिक्षाय कृशोदरी ॥ २६३ ॥

वक्रनाशाति दुःखाय ह्रस्वाङ्गाक्षय कारिणी ।

अनेत्रा नेत्रनाशाय शिल्पी स्याद् भोगवर्जितः ॥ २६४ ॥

जायते प्रतिमाहीने कटिह्रासे च घातिनी ।

जङ्घाहीने भवेद् भ्रातृપુત્રમિત્ર વિનાશિની ॥ ૨૬૫ ॥

ગ્રીવાહીનેઽત્ર વિજ્ઞેયો ગ્રીવારોગો ન સંશયઃ ।

સ્કંધહીને તુ વિજ્ઞેયઃ સ્ત્રીનાશો નિરુપગ્રહઃ ॥ ૨૬૬ ॥

હૃદિહીને ચ નિઃશેષો વાહુહીનેઽપરાક્રમઃ ।

હીનહસ્તે ચ સ્ત્રીહાનિઃ પૃષ્ઠહીને તથાઽસુલ્લભ ॥ ૨૬૭ ॥

પાર્શ્વહીને ચ વિજ્ઞેયો ગૃહસ્યાપિ પરિક્ષયઃ ।

ઉરુક્ષયે વિજાનીયાત્ કુટુમ્બસ્ય વિનાશિની ॥ ૨૬૮ ॥

નાભિ પ્રદેશહીને તુ વ્યાધિ સ્તત્ર પ્રકોષિતઃ ।

અનાર્દતા ચ રિક્તા ચ શુક્લાનાં ક્ષયકારિણી ॥ ૨૬૯ ॥

ઉદરં ક્ષપયેદ્યસ્તુ માર્યા તસ્ય ચ નશ્યતિ ।

જાનુ ન ક્ષપયેદ્યસ્તુ પુત્રૈઃ સહ વિવર્ધતે ॥ ૨૭૦ ॥

જઙ્ઘા યસ્ય પ્રહીયેત પ્રવાસં તસ્ય નિર્દિશેત ।

અતિ દીર્ઘાણિ દશ્યાનિ ગો બ્રાહ્મણ વિનાશિની ॥ ૨૭૧ ॥

આ પ્રમાણે પ્રતિમાની ઉચાઈનું પ્રમાણ કહ્યું. તેમાં એકી સંખ્યાએ પ્રતિમા ઉચી કરવી શુભ છે. અને આવી ઉચી પ્રતિમા પ્રાસાદમાં પૂજવી. પ્રતિમાની દૃષ્ટિ ઉચી રાખે તો દ્રવ્યનો નાશ કરનારી અને પેટનો ભાગ પાતળો કરે તો દુષ્કાળ પાડનારી થાય, જંઘાહીન (પ્રમાણથી પાતળી) પ્રતિમા કરે તો ભક્ષણ કરનારી, કટિ હીન થાય તો કર્તા —કારયિતાનો ઘાત કરનારી અને નીચેના ભાગે હીન થાય તો અત્યંત દુઃખકર્તા તથા શિલ્પીઓના મુખને હાનિકર્તા થાય. નાસિકા, મુખ પગ આદિ વાંકા હોય તેમજ હાથ પાતળા થાય તો કુલનો નાશકર્તા તથા કપાલ, તળો અને મુખાદિ પાતળા અથવા પ્રમાણથી અધિક થાય તો કુલક્ષણકારી બાણવી.

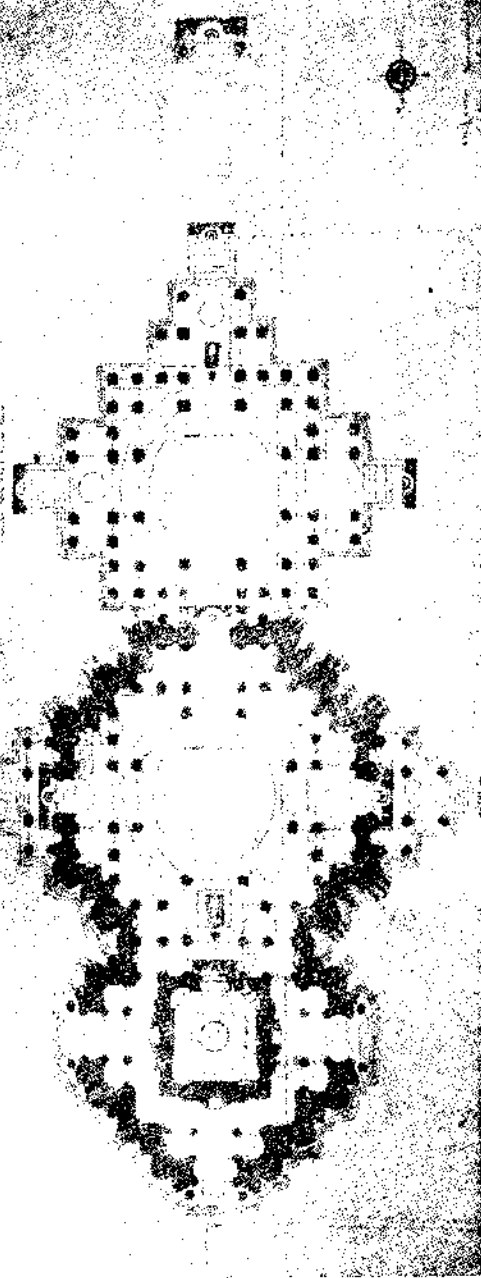
પ્રમાણથી પ્રતિમા વિશાળ (મોટી લાંબી) કરે તો સંપત્તિનો ક્ષય કરે, નાભિનો ભાગ લાંબો હોય તો કુલનો ક્ષય કરે, કાળનો ભાગ લાંબો હોય તો ઈષ્ટનો વિયોગ થાય અને સૌમ્ય સ્વરૂપની કરે તો સર્વ પ્રકારના અર્થોની સિદ્ધિ આપનારી બાણવી. શિલ્પીએ પ્રતિમા રડતી, હસતી અથવા મદ ભરેલી અંગોવાળી કરી હોય તો તે હાનિકર્તા બાણવી, પાતળી દ્રવ્ય નાશ કરનારી, પાતળા પેટવાળી દુર્મિત્ત કરનારી થાય છે.

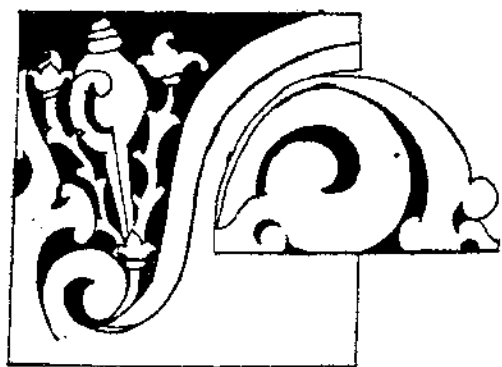
વાંકા નાકવાળી પ્રતિમા ઘણું દુઃખ કરનારી છે, પ્રમાણથી નાના અંગોવાળી ક્ષય કરનારી છે. ચક્ષુ વગરની ચક્ષુ નાશ કરનારી અને શિલ્પીને દુઃખ દેનાર છે, પ્રમાણથી રહિત પ્રતિમા કરે તો તેમજ કમરનો ભાગ પાતળો અને જડો કરે તો ઘાતકર્તા થાય, જંઘા હીન કરે તો ભાઈ, પુત્ર અને મિત્રાદિનો વિનાશ કર્તા થાય. ઝીવા-ઠંઠહીન પ્રતિમા કરવાથી ઠંઠરોગ થાય, એમાં સંશય નહિ કરવો. સ્કંધહીન પ્રતિમા કરે તો સ્ત્રીનો નાશ અને ગ્રહનો ઉપદ્રવ થાય.

GROUND PLAN OF SHREE SOMNATH TEMPLE

HALLS NATHA NAFRU PRASAD

PARBHAS PATAN

10. The following are the names of the persons who have been appointed to the various committees of the Board of Directors:

કલ્યાણિ.

शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)

भरत प्रिन्टरी, पासीतप्या.

હૃદય હીન થાય તો નિઃશેષ (નિઃસંતાન), બાહુ હીન કરે તો પરાક્રમ રહિત, હસ્ત હીન કરે તો સ્ત્રીની હાનિ અને પૃષ્ઠ ભાગે હીન થાય તો દુઃખ કર્તા થાય, પડખાના ભાગે હીન થાય તો જૂઠ્ઠાનો નાશ જાણવો, અને છાતીના ભાગે હીન થાય તો કુટુંબનો નાશ કરનારી થાય.

નાભી ભાગે હીન પ્રતિમા વ્યાધિનો પ્રકોપ કરે તથા અયોગ્ય અંગ વાળી અને યોગ્ય અંગોથી રહિત પ્રતિમા પુણ્ય કર્મોથી ક્ષયકારિણી જાણવી.

શિલ્પી પ્રતિમાનું ઉદર (પેટ) પ્રમાણથી પાતળું કરી નાખે તો તેની સ્ત્રીનો નાશ થાય અને જે પ્રતિમાના જાતુ ભાગે પ્રમાણથી પાતળા કરતો નથી તે પુત્રો સાથે વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે.

જે પ્રતિમા જંઘા હીન કરે તેને પ્રવાસ કરવો પડે, પ્રમાણથી મોટા નેત્રોવાળી પ્રતિમા ગો-પ્રાહ્લણોનો નાશ કરનારી જાણવી તથા વિકરાળ મુખવાળી અને નીચી દષ્ટિવાળી પ્રતિમા ક્ષય અને વ્યાધિઓના બચને પેદા કરે છે. ૨૫૯ થી ૨૬૩.

પ્રતિમા દોષાદિ

માનાધિકં ન કર્તવ્યં માનહીનં ન કારયેત્ ।

ક્રિયતે બહો દોષાઃ સિદ્ધિસ્તત્ર ન જાયતે ॥ ૨૭૨ ॥

અજ્ઞાને ક્રિયતે યસ્તુ શાસ્ત્રં ચૈવ ન જાયતે ।

ન દોષો યજમાનસ્ય શિલ્પિદોષો મહદ્ ભયમ્ ॥ ૨૭૩ ॥

હવે પ્રતિમાના દોષો કહે છે. શાસ્ત્રમાં કહેલા માનથી વધારે કે ઓછા માનની પ્રતિમા કરવી નહીં. કેમ કે તેમાં ઘણા દોષો થાય છે તેનાથી કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. જે શાસ્ત્રને ન જાણતો હોય તેવા અજ્ઞાન શિલ્પીએ કરેલા કાર્યનો દોષ યજમાન (કાર્ય કરાવનાર) ને લાગતો નથી, પરંતુ શિલ્પીને મહાભય ઉપજાવનાર દોષ લાગે છે.

પ્રતિમા સંસ્કાર

ધાતુ લેપ્યાદિ પ્રતિમા અંગમંગં ચ સ્કરેત્ ।

કાષ્ઠ પાષાણ નિષ્પન્નાઃ સંસ્કારાર્હાપુનર્નહિ ॥ ૨૭૪ ॥

ધાતુ કે લેપની મૂર્તિ જો અંગ ભંગ થઈ હોય તો તેને સુધરાવી સંસ્કાર યોગ્ય થાય છે. પરંતુ કાષ્ઠ કે પાષાણની મૂર્તિ જો અંગ અડિત થઈ હોય તો ફરી સંસ્કારને યોગ્ય નથી. ૨૭૪.

નસ્વાંગુલો વાહુનાસા પાદભંગો બ્વનુક્રમાત્ ।

જનમીતિ દેશ ભંગો વન્ધનં કુલધન ક્ષય ॥ ૨૭૫ ॥

જો પ્રતિમા (૧) નખે ખંડિત થઈ હોય તો લોકનિંદાનો ભય. (૨) આંગળીએ ખંડિત થઈ હોય તો દેશ ભંગ. (૩) હાથે ખંડિત થઈ હોય તો અંધન-કેદ. (૪) નાકે ખંડિત થઈ હોય તો કુલનાશ. (૫) યગે ખંડિત થઈ હોય તો કુલ અને લક્ષ્મીનો નાશ આ રીતે ખંડિત પ્રતિમાના અશુભ ફળ જાણવા. ૨૭૫.

પ્રતિમા કાષ્ઠ લેપા ક્ષમદંત-ચિત્રાયસાં ગૃહે ।

ન્યુનાધિકા પરિવાર રહિતા નૈવ પૂજયેત્ ॥ ૨૭૬ ॥

પ્રતિમા કાષ્ઠની, લેપની કે પાષાણ, કાંત અને ચિત્રની માનથી ન્યુનાધિક હોય કે પરિવાર રહિત હોય તો તે ગૃહસ્થના ગૃહે પૂજવી નહિ. ૨૭૬.

અર્થદત્ પ્રતિમેત્તાના ચિત્તા હેતુરધોમુસ્વી ।

અથાપદે તિરસ્વીના નીચોચ્યા તુ વિદેશદા ॥ ૨૭૭ ॥

અન્યાય દ્રવ્ય નિષ્પન્ના પરિવારસ્તુ સમુદ્રવા ।

ન્યુનાધિકાંગી પ્રતિમા સપરિવાર નાશિની ॥ ૨૭૮ ॥

ઉંચા મુખવાળી પ્રતિમા દ્રવ્યનો નાશ કરે, નીચા મુખવાળી પ્રતિમા ચિંતા કરાવે, તીરછી નજરવાળી પ્રતિમા આપત્તિ લાવે, ઉંચી નીચી પ્રતિમા દેશવટો દેવડાવે, અન્યાયથી પેદા કરેલી ધનથી પ્રતિમા બનાવી હોય તો અથવા ઓછા વધતા અંગ-વાળી પ્રતિમા હોય તો આ સર્વ દોષવાળી પ્રતિમાના કારણે કુટુંબ પરિવારનો નાશ થાય. ૨૭૭, ૨૭૮.

નચ્ચ કૈશા ભૂષણાદિ શસ્ત્રવસ્ત્રાદ્યલંકૃતિઃ ।

વિષમા વ્યંગિતા નૈવ ક્ષયેન્ મૂર્તિ મંગલમ્ ॥ ૨૭૯ ॥

શાન્તિ પુષ્ટ્યાદિ કૃત્યૈશ્ચ પુનઃ સાચ સમીકૃતા ।

પુનઃ રથોત્સવં કૃત્વા પ્રતિમા અર્ચયેચ્છુમા ॥ ૨૮૦ ॥

જો પ્રતિમાના નખ, કેશ, આભૂષણ અસ્ત્ર, શાસ્ત્રો કે વસ્ત્રો અને અલંકાર-આભૂષણો ખંડિત કે વાંકા હોય તો પણ તેના અંગના કારણે તે દોષિત ગણાતી નથી. તે મંગલમય જાણવી. તેવી પ્રતિમાને ફરી સમુદ્ધાર કરી શાન્તિપૌષ્ટિક કાર્યોથી ફરી રથયાત્રાદિનો મહોત્સવ ઉજવી તે પ્રતિમા પૂજવી તે શુભ છે. ૨૭૯, ૨૮૦.

અંગો પાંગૈશ્વ પ્રત્યાંગૈઃ કથચિત્ત્વ્યંગદૂષિતમ્ ।

વિસર્જયેત્તાં પ્રતિમામન્યમૂર્તિં પ્રવેશયેત્ ॥ ૨૮૧ ॥

યા ત્વહ્નુહિતાશ્ચ દગ્ધાશ્ચ વિશીર્ણાઃ સ્ફુટિતાસ્તથા ।

ન તાસાં મંત્ર સંસ્કારો ગતાશ્ચ તત્ર દેવતાઃ ॥ ૨૮૨ ॥

ઉપર કહ્યું તે સિવાય જે પ્રતિમાના અંગ ઉપાંગ કે પ્રત્યાંગ ખંડિત થયા હોય તે તેનું વિસર્જન કરીને બીજી પ્રતિમાને વિધિથી પ્રવેશ કરાવવો, કારણ કે ખંડિત બળેલી, શીર્ણ-વિશીર્ણ કે તડકેલી-ફાટેલી પ્રતિમામાં મંત્ર સંસ્કાર રહેતા નથી તેમજ દેવપણું રહેતું નથી. ૨૮૧, ૨૮૨.

અતીતાન્દશતં યત્સ્યાદ્યન્ન સ્થાપિત મુત્તમૈઃ ।

તદ્ વ્યંગમપિ પૂજ્યં સ્યાદ્ વિશ્વ તન્નિષ્ફલ નહિ ॥ ૨૮૩ ॥

જે પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા સો વર્ષ પહેલાં થઈ હોય અને તે કોઈ ઉત્તમ આચાર્ય કે મહાપુરુષોએ સ્થાપિત કરેલી હોય તે બિન પ્રતિમા અંગવ્યાંગ હોય તે પણ પૂજવાને યોગ્ય છે. તેની પૂજા નિષ્ફલ જતી નથી ૨૮૩.

પતના દ્રવ્યગિતા દેવાસ્તેષાં દુરિતમુદ્ધરેત્ ।

સ્વપ્રોત્સવ યાત્રાસુ પુનઃ રૂપાણિ અર્ચયેત્ ॥ ૨૮૪ ॥

જે જુની પ્રતિમા પડવાથી સામાન્ય ખંડિત થઈ હોય તે તેનો સમુદ્ધાર કરીને સ્વપ્રોત્સવ યાત્રામાં ઉત્સવ કરીને ફરી પૂજા શરૂ કરવી. ૨૮૪.

પ્રાસાદ માને પ્રતિમા પ્રમાણ-

પ્રાસાદતુર્ય માગસ્ય સમાના પ્રતિમા મતા ।

ઉત્તમાય કૃતે સા તુ કાર્યે કોનાધિકાંગુલા ॥ ૨૮૫ ॥

અથવા સ્વદશાંશેન દીનઃ સમધિકઃ સ ચ ।

કાર્યા પ્રાસાદ પાદસ્ય શિલ્પિભિઃ પ્રતિમા સદા ॥ ૨૮૬ ॥

સર્વેષામપિ ધાતુનાં સ્તનસ્ફટિકયોગપિ ।

પ્રવાલસ્ય ચ વિશ્વેષુ શિલ્પિમાનં યદ્વચ્છાયા ॥ ૨૮૭ ॥

પ્રાસાદ રેખાએ હોય તેના ચોથા ભાગના ઉદયની પ્રતિમા કરવી. ઉત્તમ આય લાવવા માટે એક બે અંગુલ ઓછા વસ્તુ કરવું અથવા તે અત્યુર્થાશમાં દસમે ભાગ

અધિક કે હીન કરી તે માનની પ્રતિમા શિલ્પીએ બનાવવી. સર્વ પ્રકારની ધાતુની રત્નની, સ્ફટિકની કે પ્રવાલની પ્રતિમા હોય તો પ્રાસાદનું પ્રમાણ ન લેતા શિલ્પીએ પોતાની ઇચ્છાનુસાર કરવી. ૨૮૫ થી ૨૮૭.

ગર્ભગૃહ માને પ્રતિમા પ્રમાણ—

તૃતીયાંશેન ગર્ભસ્ય પ્રાસાદે પ્રતિમોત્તમા ।

મધ્યમા સ્વદશાંશેન પञ्ચમાંશેના કનીયસી ॥ ૨૮૮ ॥

પ્રાસાદના ગર્ભગૃહના ત્રીજા ભાગે પ્રતિમા ઉત્તમ માનની બાણવી. તેનો દશમો ભાગ હીન કરતાં મધ્ય માનની અને પાંચમો ભાગ હીન કરે તો કનિષ્ઠ માનની પ્રતિમા બાણવી. ૨૮૮

ઉર્ધ્વસ્થ પ્રતિમા માન—

एकहस्ते तु प्रासादे मूर्ति रेकादशांगुला ।

दशांगुला ततो वृद्धिः यावद हस्तचतुष्टयम् ॥ ૨૮૯ ॥

द्वयांगुला दशहस्तान्ता शताद्धान्तां गुलस्य च ।

अतो विंशदशांशोना मध्यमार्चा कनीयसी ॥ ૨૯૦ ॥

એક હસ્તના પ્રાસાદને અગિયાર અંગુલની ઉભી મૂર્તિ કરવી. આ રીતે ચાર હસ્ત સુધીના પ્રાસાદોને હસ્તે હસ્તે દશ અંગુલ વૃદ્ધિ કરવી. પાંચથી દશ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને હસ્તે બધાં અંગુલ વૃદ્ધિ કરતા જવું. દસથી પચાશ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે અકેક અંગુલવૃદ્ધિ કરતાં જવું તે ઉત્તમ માન બાણવું. તે વિશમો ભાગ હીન કરે તો મધ્યમાન અને દશમો ભાગ હીન કરે તો કનિષ્ઠમાન પ્રતિમાનું બાણવું. ૨૮૯, ૨૯૦.

આસનસ્ય પ્રતિમામાન—

हस्तादेवैद हस्ताति षड्वृद्धिः स्यात् षडंगुला ।

तदूर्ध्वं दशहस्तान्ता त्र्यङ्गुला वृद्धिरिष्यते ॥ ૨૯૧ ॥

एकाङ्गुला भवेद् वृद्धि—यावत् पञ्चाशद्वहस्तकम् ।

विंशत्येकाधिका ज्येष्ठा विंशत्योना कनीयसी ॥ ૨૯૨ ॥

उर्ध्वस्था प्रथमा प्रोक्ता आसनस्था द्वितीयका ॥ ૨૯૩ ॥

એક હસ્તથી ચાર હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે છ છ અંગુલનું બેડી પ્રતિમાનું માન જાણવું, ત્યાર પછી પાંચથી દશ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે ત્રણ ત્રણ અંગુલ વધારતા જવું, અગિયારથી પચાસ હસ્ત સુધીના પ્રાસાદને પ્રત્યેક હસ્તે અઠેક અંગુલ વૃદ્ધિ કરતાં જવું, આવેલ માનથી વીશમે ભાગ વધારવાથી જેષ્ઠમાન અને વીશમે ભાગ હીન કરવાથી કનિષ્ઠ માન જાણવું, એ રીતે આગળ જે પહેલાં કહ્યું તે હોલી પ્રતિમાનું માન અને આ બીજું બેડી પ્રતિમાનું માન જાણવું. ૨૯૧ થી ૨૯૩

પ્રતિમા પદ સ્થાપન

પ્રાસાદ ગર્ભે મેહાર્ધમિત્તિઃ પञ्चधाકૃતે ।

યજ્ઞાદ્યાઃ પ્રથમે ભાગે સર્વદેવા દ્વિતીયકે ॥ ૨૯૪ ॥

જિનાર્ક સ્કંધકૃષ્ણાનાં પ્રતિમાશ્વરતીયકે ।

બ્રહ્મા ચતુર્થકે ભાગે લીઙ્ગમીશસ્ય પञ્ચમે ॥ ૨૯૫ ॥

પ્રાસાદના ગર્ભગૃહના અડધામાં પાછળની ભીતિ તરફથી પાંચ ભાગ કરવાં. ભોતિથી પહેલા ભાગમાં યજ્ઞાદિ, બીજા ભાગમાં સર્વદેવ, ત્રીજા ભાગમાં જિન, સૂર્ય, કાર્તિકેય, કૃષ્ણની પ્રતિમા સ્થાપન કરવી. ચોથા ભાગમાં બ્રહ્મા અને પાંચમાં ભાગમાં એટલે મધ્યમાં શિવલિંગની સ્થાપના કરવી. ૨૯૪, ૨૯૫

દૃષ્ટિ નિર્ણય-

દ્વારશાસ્ત્રાદિભિર્ભાગૈરધઃ એક દ્વિતીયકૈઃ ।

મુક્ત્વાષ્ટમં ચ ભાગૈકં યો ભાગઃ સપ્તમઃ પુનઃ ॥ ૨૯૬ ॥

તથાપિ સપ્તમે ભાગે ગજાયસ્તત્ર પાતયેત્ ।

પ્રાસાદે પ્રતિમાદૃષ્ટિઃ કર્તવ્યા તત્ર શિલ્પિભિઃ ॥ ૨૯૭ ॥

પ્રાસાદના દ્વારશાખના નીચેથી એક, બે ત્રણ એ ક્રમથી આઠ ભાગ કરવાં, તેમાંથી ઉપરનો આઠમે ભાગ તથા દેવો, પછીના સાતમાં ભાગના ફરી આઠ ભાગ કરી ઉપરનો સાતમા ભાગે એટલે ગળથના ભાગે શિલ્પીએ પ્રાસાદમાં પ્રતિમાની દૃષ્ટિ રાખવી. ૨૯૬, ૨૯૭.

સ્ત્વેવં પ્રતિમા માનં સંક્ષપેળ મયાકૃતમ્ ।

તદનુસારં વિજ્ઞપ્ય કર્તવ્યં બુધ શિલ્પિભિઃ ॥ ૨૯૮ ॥

ઉપર પ્રમાણે પ્રતિમાનું માન મેં સંક્ષેપમાં કહ્યું તે અનુસાર વિચાર કરીને બુદ્ધિમાન શિલ્પીએ પ્રતિમા બનાવવી. ૨૯૮

॥ પ્રતિમા માન પ્રમાણ ॥

પ્રાસાદ હસ્ત	બેઠી	ઉભી	પ્રાસાદ હસ્ત	બેઠી	ઉભી
૧	૬	૧૧	૮	૩૬	૪૬
૨	૧૨	૨૧	૯	૩૬	૫૧
૩	૧૮	૩૧	૧૦	૪૨	૫૩
૪	૨૪	૪૧	૨૦	૫૨	૬૭
૫	૨૭	૪૩	૩૦	૬૨	૭૩
૬	૩૦	૪૫	૪૦	૭૨	૮૩
૭	૩૩	૪૭	૫૦	૮૨	૯૩

આસનસ્થ પ્રતિમા અંગ લક્ષણ

પ્રતિમો લૂપમાને તુ કર્તવ્યાશ્ચતુરંશકાઃ ।

તત્રાંશેષુ પ્રકુર્વૈત ચાઙ્ગુલાનાં ચતુર્દશ ॥ ૨૯૯ ॥

તેનાઙ્ગુલ પ્રમાણેન ષટ્ પશ્ચાશ્ચ ત્સમુલ્લૂપઃ ।

વિસ્તાર સ્તત્પ્રમાણેન કર્તવ્યઃ સર્વકામદઃ ॥ ૩૦૦ ॥

પ્રતિમાની ઊંચાઈના ચાર ભાગો કરવા, અને તે ચારે ભાગોમાં ચૌદ-ચૌદ વિભાગ કરવા. ઉપરોક્ત અંગુલ પ્રમાણે છપ્પન અંગુલ યુક્ત પ્રતિમાની કેશાંત પર્યાંતની ઊંચાઈ થઈ ઊંચાઈના પ્રમાણે પહોળાથ પશ્ચ પહોળી છપ્પન ભાગોથી યુક્ત કરવી. તે સર્વ કામનાઓને આપનાર છે. ૨૯૯, ૩૦૦.

અસ્તકસ્યોચ્છ્રયઃ કાર્યશ્ચાઙ્ગુલ પ્રમાણતઃ ।

પાદશ્ચાઙ્ગુલઃ પ્રોક્તઃ દોસ્તુલા ચતુરંગુલા ॥ ૩૦૧ ॥

પ્રતિમાના આસન (મસુર)ની ઊંચાઈ આઠ અંગુલની કરવી. આઠ અંગુલ જાડા કરવા અને કરતુલા (બન્ને હાથ જોડેલો પાંજો) ચાર આંગળની કરવી. ૩૦૧.

ચતુરંગુલકં ગુહ્ય સ્તન મર્મશ્ચતુર્દશ ।

ત્રયોદશતુ હૃદય કેશાન્તશ્ચ ત્રયોર્દશ ॥ ૩૦૨ ॥

ગુહ્ય ભાગ ચાર અંગુલનો કરવો, ગુહ્ય ભાગથી સ્તનગર્ભ સુધીનો ભાગ ચૌદ અંગુલ, સ્તનગર્ભથી કંઠ સુધીનો હૃદય ભાગ તેર અંગુલ અને કંઠથી કેશાંત સુધીનો મુખ ભાગ પશ્ચ તેર અંગુલ કરવો. ૩૦૨.

લલાટઞ્ચ ચતુર્ભાગં નાસિકા પ૞ચ કીર્તિતા ।

અઙ્ગુલ મોઘ મધ્યઞ્ચ તુર્યાઙ્ગુલ મહૌષ્ઠકમ્ ॥ ૩૦૩ ॥

મુખના તેર ભાગોમાં ચાર ભાગનું કપાલ, પાંચ ભાગની નાસિકા, એક ભાગ નાસિકા અને ઓષ્ઠનો મધ્ય ભાગ તથા ઉપરના ઓષ્ઠથી નીચે દાઢી સુધીનો ભાગ ચાર અંશુલ કરવો. ૩૦૩.

નાસિકૌષ્ઠ દ્વયોર્મધ્યે પ્રવેશઞ્ચાઙ્ગુલસ્ય વૈ ।

અર્ધાઙ્ગુલમ ધ્વૌષ્ઠં દ્વયાઙ્ગુલા ચ હનુસ્તથા ॥ ૩૦૪ ॥

નાસિકા અને ઓષ્ઠની વચ્ચેનો પ્રવેશ ભાગ એક અંશુલનો કરવો અને ઓષ્ઠ અર્ધો અર્ધો ભાગના અને દાઢી બે અંશુલની કરવી. (કુલ ભાગ ચાર) ૩૦૪.

એવઞ્ચ ષડ્વપઞ્ચાશદુચ્છ્રયે ચ વિશેષતઃ ।

ઋર્ધ્વે ષડ્ગુલં હ્રેયં કેશાન્તસ્ય પરિસ્થિતિઃ ॥ ૩૦૫ ॥

આ પ્રમાણે ઉંચાઈમાં વિશેષ કરી છપ્પન ભાગો કરવા, અને કેશાંતની ઉપલ્લેખ ભાગ શિખા પર્યંત છ અંશુલ કરવો. (પ્રતિમાના આસન [મસુર] આઠ ભાગ મળી ૭૦ અંશુલ અથવા ૭૦ ભાગ થયા.) ૩૦૫.

વક્ત્ર વિસ્તારમાનં ચ હ્રાઙ્ગુલાનિ ચતુર્દશ ।

ગ્રીવા દશાઙ્ગુલા પ્રોક્તા સ્તનગર્ભે ચ દ્વાદશ ॥ ૩૦૬ ॥

મુખની પહોળાઈ ચૌદ અંશુલની કરવી તથા ગળું બહુ દશ અંશુલ કરવું અને બંને સ્તનનો મધ્યભાગ બાર અંશુલ રાખવો. ૩૦૬.

કક્ષ મધ્યં પ્રકુર્વીત દ્વાવિંશતિ વિભાગકૈઃ ।

કટિ વિસ્તાર માનઞ્ચ હ્રાઙ્ગુલાનાઞ્ચા ષોડશ ॥ ૩૦૭ ॥

બંને કાખનો મધ્ય ભાગ બાવીશ અંશુલનો તથા કટિ-કમ્બરની પહોળાઈ સોળ અંશુલ કરવી. ૩૦૭

બાહ્ય કક્ષ પ્રમાણઞ્ચ હ્રાષ્ટાદશાઙ્ગુલસ્તથા ।

બાહુ વિસ્તરતઃ પ્રાજ્ઞોષ્ટાઙ્ગુલાત્મકમ્ધ્વકમ્ ॥ ૩૦૮ ॥

હૃદયના મધ્યેથી કાખ બહારનો બાહુ સુધીનો ભાગ અઠાર અંશુલનો કરવો, (બંને બાજુએ) મળી કુલ ૩૬ અંશુલ બાધવો) અને બાહુ વિસ્તારમાં ઉપરનો ભાગ આઠ અંશુલ બાંડો કરવો. ૩૦૮

સપ્તાઙ્ગુલમઘઃ સ્થાને ચાષ્ટાદશ કરાગ્રતઃ ।

દૈર્ઘ્યં તત્ર પ્રકર્તવ્યં વિસ્તારેઽષ્ટાઙ્ગુલાશ્ચ વૈ ॥ ૩૦૯ ॥

કૌણીથી નીચેના હાથનો ભાગ સાત અંગુલ જાડો કરવો, અને કૌણીથી આંગળીઓ સુધીનો હાથનો ભાગ અઠાર અંગુલ લાંબો કરવો તથા પાંજે આઠ અંગુલ પહોળો કરવો. ૩૦૯

જ્વેલકશ્ચ ચતુર્ભાગં વાહ્યગ્રં પશ્ચમાગકમ્ ।

મત્સ્યકં સપ્તસાર્ધશ્ચ ઘસીકશ્ચૈવ દ્વયઙ્ગુલમ્ ॥ ૩૧૦ ॥

કાંડામાં હાથ જાડો ચાર ભાગ અને બાહુને આગળનો ભાગ પહોળો પાંચ ભાગ કરવો તથા કૌણીએ સાડાસાત ભાગ જાડો અને પેટ તથા હાથની વચ્ચે જે ભાગની ઘસી કરવી. ૩૧૦.

આસનશ્ચાષ્ટવિંશત્યા ષોડશાઙ્ગુલ મસ્તકમ્ ।

કર્ણનાસાગ્રકં કાર્યં શોભનશ્ચ દશાઙ્ગુલમ્ ॥ ૩૧૧ ॥

આસન પલાંઠીથી પૃષ્ઠભાગ સુધી પહોળું અઢ્યાવીસ ભાગ કરવું તથા કર્ણ સહિત મસ્તક સોળ ભાગ પહોળું કરવું, તથા કાનથી નાસિકાનો અગ્રભાગ દસ ભાગનો કરવો. ૩૧૧.

દૈર્ઘ્યં દશાઙ્ગુલ પ્રોક્તઃ કર્ણશ્ચ દ્વયઙ્ગુલોમતઃ ।

ચતુરંગુલકં ચક્ષુર્વિસ્તારે દ્વયઙ્ગુલમતમ્ ॥ ૩૧૨ ॥

કાન લાંબો દસ અંગુલ અને પહોળો જે અંગુલનો કરવો, તથા આંખ લાંબી ચાર અંગુલ અને પહોળી જે અંગુલ કરવી. ૩૧૨.

નાસિકા તૂર્યભાગા ચ હ્યગ્રે સાર્ધાઙ્ગુલામતા ।

લલાટં હર્વટી જ્ઞેયા ક્ષોભના ચ ત્રયાઙ્ગુલા ॥ ૩૧૩ ॥

નાસિકા પહોળી ચાર ભાગની કરવી અને અગ્રભાગે દોઢ અંગુલ કરવી, તથા કપાલ અને દાઢી નાસિકાના અગ્ર ભાગેથી ત્રણ ભાગ અંદર પડતી કરવી. ૩૧૩.

પ્રીવાં દશાઙ્ગુલા પ્રોક્તા કર્ણાયામં દશાઙ્ગુલમ્ ।

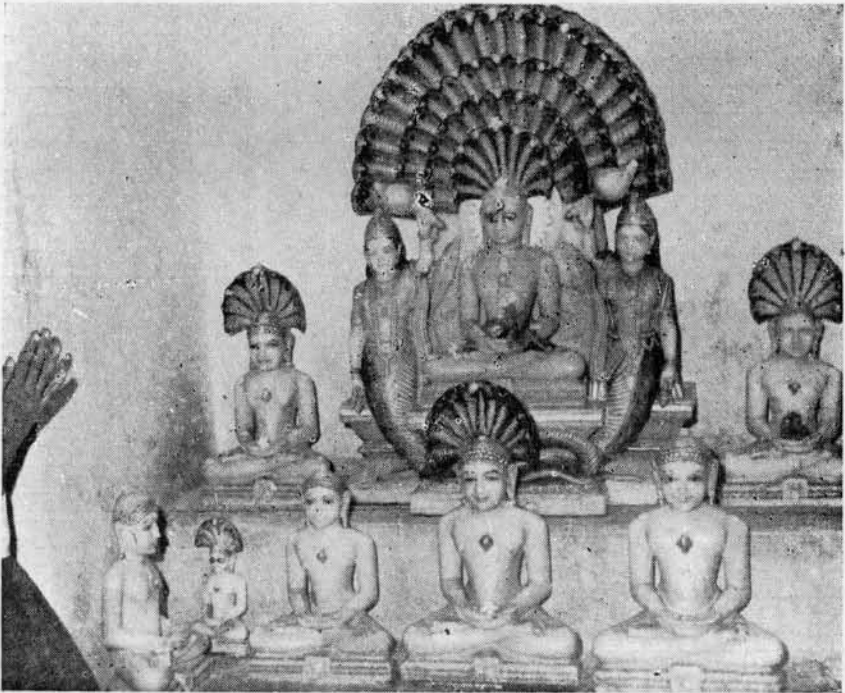
ત્રય સાર્ધશ્ચ વિસ્તારો ભાગ ભાગશ્ચ નિર્ગમઃ ॥ ૩૧૪ ॥

જાળું દસ અંગુલ જાડું કરવું, કર્ણની લંબાઈ દસ અંગુલ કરવી, તથા સાડા ત્રણ અંગુલની પહોળાઈ કરવી અને નિકાળે નીકળતો કાન અકેક ભાગનો કરવો. ૩૧૪.

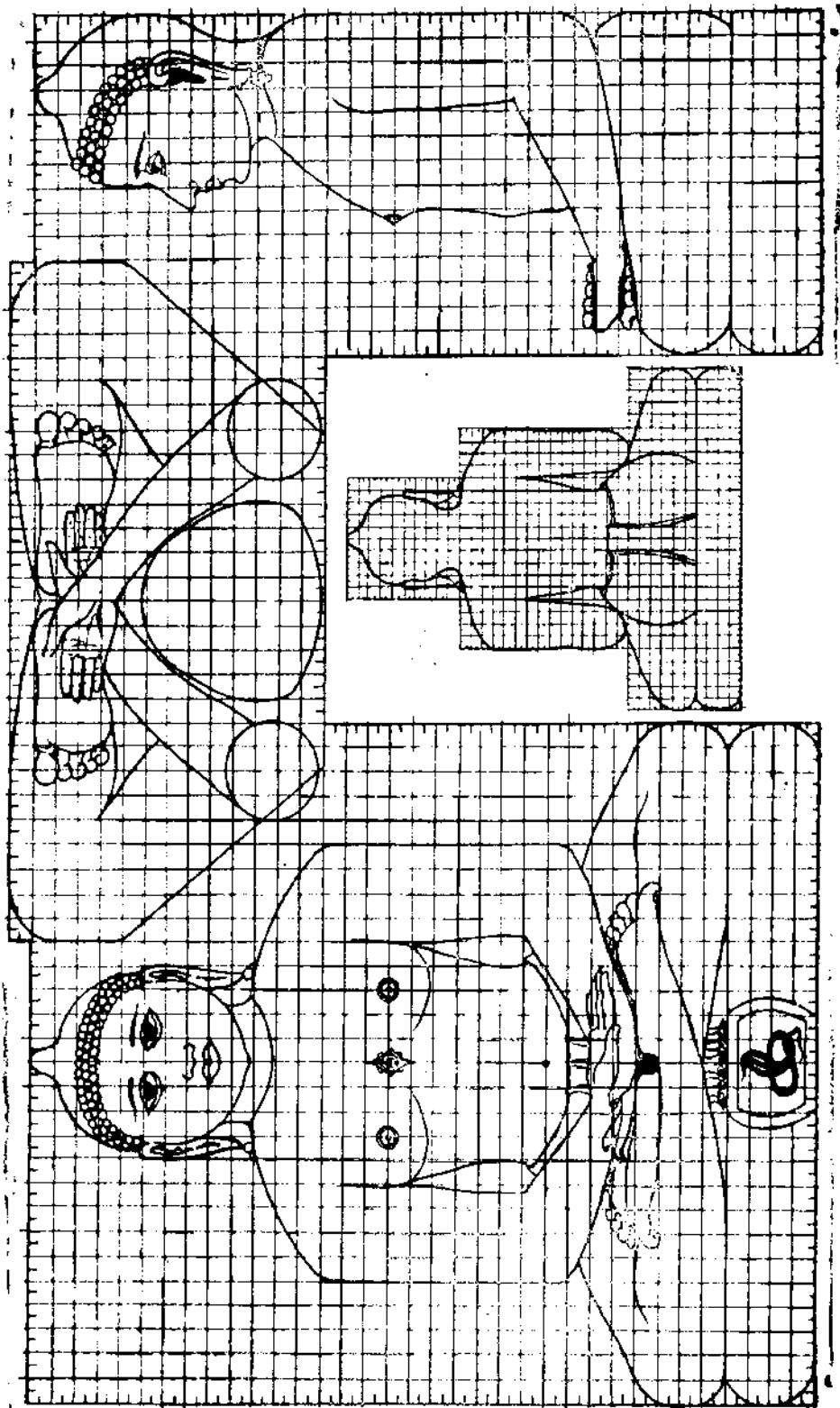
येज्युर जैन देवासर सन्मुख दर्शन

[जैन. सी. सोमपुरा.]

श्री पञ्चावती पार्श्वनाथ-येज्युर
शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)

[जैन. सी. सोमपुरा.]
भरत प्रिन्टरी, पाटीताण्ड्या.

જિન પ્રતિભાજ વિભાગ દર્શન.

શ્રીવત્સઃ પશ્ચમાગઃ સ્યાત્ ત્રિ માનો વિસ્તરે મતઃ ।

નિર્ગમં ત્રયમાગશ્ચ સ્તનગર્ભે મુશોમનઃ ॥ ૩૧૬ ॥

શ્રીવત્સ પાંચ ભાગ લાંબુ અને ત્રણ ભાગ પહોળું કરવું, નીકાળો ત્રણ ભાગ રાખવો, એ પ્રમાણે બે સ્તનોના મધ્ય ભાગે મુશોભિત કરવું ૩૧૬.

ઉદરમણાંગુલં સ્યાદુદયમેકાદશ તુ ।

કટિ બાહુવર્ણં પ્રોક્તંમહુગુલ ત્રયમેવ ચ ॥ ૩૧૭ ॥

ઉદર આઠ ભાગ પહોળું અને અગ્યાર ભાગ ઉંચુ કરવું તથા કમરનો અને બાહુનો મધ્યભાગ (ગાળો) ત્રણ ભાગ રાખવો. ૩૧૭.

દશપશ્ચ ભવેત્પાદ્ધાંડુગુલ પિંડકદ્વયમ્ ।

છિદ્રંદ્વિભાગિકં મૂલે વિસ્તરે દ્વયમેવ ચ ॥ ૩૧૮ ॥

પગ પંદર ભાગ રાખવો અને પગની પિંડીઓ અઠેક ભાગની કરવી તથા આસન વાળેલા પગના મૂલમાં પાણી જવાતું છિદ્ર બે ભાગ લાંબુ, બે ભાગ પહોળું કરવું,

ગર્ભસ્થા નવ માગાઘૌ હસ્તાગ્રં દ્વયમેવ ચ ।

દ્વાદશચ સ્થિતા જહ્વા ચાગ્ર પૃષ્ઠે તથૈવ ચ ॥ ૩૧૯ ॥

ગાદીના મધ્યભાગે રહેલી ચોરસી નવ ભાગ લાંબી અને આઠ ભાગ પહોળી કરવી તથા હાથનો અગ્રભાગ બે આંગળ બઢો કાંચા પાસે રાખવો અને પગની આંગળની તેમજ પાછળની જંઘાઓ બાર ભાગ બઢી રાખવી. ૩૧૯.

તથાગ્રે પશ્ચ યત્નેન ચતુરહુગુલમાનકમ્ ।

ષટ્ભિર્માર્ગૈશ્ચ કર્ત્તવ્યો વામપાદશ્ચ મધ્યકે ॥ ૩૨૦ ॥

તેમજ પાણી નીકળવાના કાણાં પાસે પગનું કાંડું પાંચ આંગળ બઢું કરવું. અને અંશુકા પાસેનો પગનો પંજો ચાર ભાગ બઢો કરવો તથા પલાંડીનાં મધ્યમાં છ ભાગ ખોદી ડાબો પગ ફેખાડવો. ૩૨૦.

કર્ત્તવ્યં શાસ્ત્રસંમત્યા સ્વરૂપં લક્ષણાન્વિતમ્ ।

એવં યુક્તિ વિંધાતવ્યા પ્રતિમા માન કર્મણિ ॥ ૩૨૧ ॥

શાસ્ત્રાનુસાર સર્વ લક્ષણોથી સંયુક્ત પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કરવું તથા પ્રતિમાના વિભાગ માનના કાર્યમાં ઉપર બતાવેલી યુક્તિ પ્રમાણે ભાગમાને પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કરવું.

इत्येतत् कथितञ्चैव कर्त्तव्यं शास्त्रपारगैः ।

पूर्वमान प्रमाणञ्च कर्त्तव्यं विधि पूर्वकम् ॥ ૩૨૨ ॥

આ પ્રમાણે વાસ્તુશાસ્ત્રમાં પ્રતિમાના સ્વરૂપનું લક્ષણ કહ્યું છે અને વિદ્વાન શિલ્પીઓએ લક્ષણાનુસાર પ્રતિમા કરવી, તથા પૂર્વથી પરંપરાએ ચાલતું આવેલું માનનું પ્રમાણ પણ વિધિપૂર્વક યોગ્યું ૩૨૨.

॥ इति श्री आसनस्य प्रतिमा लक्षण ॥

जिनपरिकर लक्षण :-

जयोवाच—

कथयतु महाप्रोक्त परिकरस्य लक्षणम् ।

आसनस्थार्चा चौध्वार्चा शयनार्चा विशेषतः ॥ ૩૧૭ ॥

तेषां युक्त्यनुक्रमेण ब्रूहि मानं परिकरम् ।

सिंहासनस्य किं मानं किं मानं बाहुयुग्मयोः ॥ ૩૧૮ ॥

किं मानं छत्रवृत्तं च शङ्ख दुन्दुभिमानतः ।

एतत् सर्वं प्रसादेन कथय त्वं जगत्पते ॥ ૩૧૯ ॥

જય ઉવાચ :- હે મહાપ્રભુ, મને *પરિકરના લક્ષણ કહેા. બેઠેલી મૂર્તિના, ઉભી મૂર્તિના કે વિશેષે કરીને શયન પ્રતિમાના પરિકરની યુક્તિઓ અનુક્રમે કહેા, સિંહાસન માન, બાહુયુગ્મ (બન્ને હસ્ત બાજુ કાઉસગ) માન ઉપરના છત્રવૃત્ત પ્રમાણ, અને તેમાં શંખ તથા દેવદુન્દુભિ વગાડનારાઓ કેટલા માનના કરવા એ સર્વ આપના પ્રસાદરૂપ હે જગત્પતિ મને કહેા. ૩૧૭ થી ૩૧૯.

अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टि दिव्यध्वनिश्चामरमासनं च ।

भामंडलं दुन्दुभिशनपत्रं सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥૩૨૦॥

(૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) પુષ્પવૃષ્ટિ, (૩) દિવ્યધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામંડલ, (૭) દેવદુન્દુભિ, (૮) છત્ર. એ આઠે જિનેશ્વર પ્રભુના પ્રાતિહાર્ય છે. પરિકરમાં તેનો સમન્વય નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે :-

(૧) અશોક વૃક્ષ :- એ છત્ર વૃત્તની ઉપરની છેદી સથિકાના ગોળવૃત્તમાં આસો-પાલવનાં પત્ર કરવામાં આવે છે.

* નોટ :- જિન તિર્થંકરોની આ લોકભોજ ફળરૂપ અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય છે. તેઓ જ્યાં વિચરે છે. ત્યાં એ આઠે વસ્તુઓ હાજર હોય છે, તેથી આ પરિકરમાં તે આઠે વસ્તુઓનો સમાવેશ કરેલ છે.

- (૨) દેવદુન્દુભિઃ— છત્રવૃત્તમાં ગાન્ધર્વેન્દ્રો વાદ્ય વગાડતા હોય છે.
 (૩) દિવ્ય ધ્વનિઃ— છત્રવૃત્તના ઉપર મધ્યમાં શંખધ્વનિ કરતા ઇન્દ્રિદેવ, ૩૨૦.
 (૪) ચામરઃ— પરિકરની બન્ને બાજુ ચામરેન્દ્ર ચામર ઢાળે છે, અથવા વાહિકામાં છેડા ઉપર ચામર કલશધારી દેવો હોય છે.
 (૫) સિંહાસનઃ— સિંહ ગજયુક્ત ગાદી.
 (૬) ભામંડલઃ— પ્રભુજીના મસ્તક પાછળ તેજપુજના જેવા મંડળની આકૃતિ.
 (૭) પુષ્પવૃષ્ટિઃ— છત્ર વૃત્તમાં હાથી નીચે બે માલાધરો પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે.
 (૮) છત્રઃ— પ્રભુના મસ્તક ઉપર છત્રાકાર હોય છે. એમ આઠ પ્રાતિહાર્યો પરિકરમાં દર્શાવેલા હોય છે.

વિશ્વકર્મોવાચ—

પૂર્વમાનં મવેત્ કુર્યાદર્ચા સર્વત્ર શોભના ।
 યદ્વર્ણા મૂલપ્રતિમા પરિકરસ્ત દ્વર્ણાદયઃ ॥ ૩૨૧ ॥
 વિવર્ણાદિ મહાદોષાઃ જાયમાનેષુ સર્વતઃ ।
 રત્નોદ્ભવાદ્યદેષુ મરકત સ્ફટિકાદિષુ ॥ ૩૨૨ ॥
 ન દોષો વિવર્ણતાકીર્ણા અર્ચા પરિકરાદિકે ।
 આસનં ચ અતો વક્ષ્યે ભાગાત્ વક્ષ્યામિ ત્વં શૃણુ ॥ ૩૨૩ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો કહે છેઃ— પૂર્વે કહેલા માન-પ્રમાણુવાળી શોભનીય પ્રતિમા બરાબી તેનાજ વર્ણ (રંગ) ના પાષાણુનું પરિકર કરાવવું. પ્રતિમાજી જે વર્ણના હોય તેથી જીભ વર્ણના પાષાણુનું પરિકર બનાવવાથી સર્વત્ર મહાદોષનો ભય રહે છે. પરંતુ રત્ન મરકત મણિ કે સ્ફટિકાદિની પ્રતિમાના પરિકરમાં વિવર્ણતા હોય તો તેમાં દોષ નથી. ૩૨૧, ૩૨૨.

અર્ચાર્થોદયકં કાર્યં સિંહાસનં સાન્દર્યાયત્મ ।
 અધઃ પીઠં દિગ્ ભાગં ચ દ્વાદશાંગુલરૂપકમ્ ॥ ૩૨૪ ॥
 ઊર્ધ્વે દ્વયાંગુલં છાદ્યં કર્ણિકા ચ વેદાંગુલા ।
 અધો દેશે પ્રહાઃ સર્વે આદિત્યાદ્યાશ્ચ કારયેત્ ॥ ૩૨૫ ॥
 આચરન્તિ ગ્રહધર્મં સર્વદોષ નિવારકા ।
 ઉદયાશ્ચાષ્ટ વિંશત્યા દૈર્ઘ્યં ચૈ કથ્યતેઽનુના ॥ ૩૨૬ ॥

હવે હું આસન-ગાદીના વિભાગ કરું છું તે સાંભળો :- પ્રતિમાની પહોળાઇથી અર્ધભાગે સિંહાસનની ઉંચાઈ કરવી, અને પ્રતિમાની પહોળાઇથી સિંહાસનની લંબાઈ દોઢી કરવી. તેની નીચે દસ ભાગનું પીઠ ઉંચું કરવું. તે ઉપર ગજ સિંહાદિ ૩૫ ખાર ભાગના કરવા, ગજ સિંહાદિ ૩૫ ઉપર બે ભાગની છાંયલી કરવી. અને તે ઉપર ચાર ભાગની કર્ણી કરવી. સિંહાસન નીચેની પાટલીમાં સૂચ આદિ નવ ગ્રહોના નાના રૂપો કરવાં. તે પોતાના ધર્મનું આચરણ કરે છે, અને તે સર્વદોષોને નાશ કરનાર છે. આ પ્રમાણે સિંહાસનને ઉદય અઠ્યાવીશ ભાગનો મેં કહ્યો હવે તેની લંબાઈના ભાગ કરું છું. ૩૨૩ થી ૩૨૬.

આદિ શક્તિ જિનૈર્દેષા આસને ગર્ભ સંસ્થિતા ।

સહજા કુલજા ધ્યાને પદ્મહસ્તા વરપ્રદા ॥ ૩૨૭ ॥

અર્કમાનં વિધાતવ્યમુપાંગ સહિતં મવેત્ ।

દેવ્યાધોગર્ભે મૃગયુગ્મં ધર્મચક્રં સુશોભનમ્ ॥ ૩૨૮ ॥

દૌ ગજૌ વામ દક્ષિણે દશાંગુલાનિ વિસ્તરે ।

સિંહૌ રોદ્ર મહાકાયૌ જીવત્ ક્રૌંઘૌ ચ રક્ષણે ॥ ૩૨૯ ॥

દ્વાદશાંગુલ વિસ્તારૌ કર્તવ્યૌ વિકૃત્તાનનૌ ।

કેવલ જ્ઞાન મૂર્તિનાં સર્વેષાં પાદ સેવકાઃ ॥ ૩૩૦ ॥

અર્ચા વામે યશ્વિણ્યા યક્ષો દક્ષિણે ચતુર્દશ ।

સ્તંભિકા મૃણાલ યુક્તં મકરૈર્ગ્રાસ રૂપકૈઃ ॥ ૩૩૧ ॥

ચતુરશીતિ વિસ્તારે ઉચ્છ્રયે ચાષ્ટ વિશતિઃ ।

આસનં કથિતં ચૈવ ચામર ધારાવતઃ શૃણુ ॥ ૩૩૨ ॥

હવે સિંહાસન ગાદીના વિસ્તારનાં ભાગો કરું છું :- મધ્યમાં આદિ શક્તિ જિન દેવોએ આત્મામાં જોઈ એવી ધ્યાનમાં સ્વાભાવિક બુદ્ધિશાલી, સુલક્ષણ સંપન્ન, હસ્તમાં પદ્મ તથા વરદેવા વાળી (તેના બન્ને ભાગના બેઉ બાજુના ઉપાંગો સહિત) દેવી ખાર ભાગના વિસ્તારમાં કરવા, મધ્યમાં આઠ ભાગનું રૂપ કરવું. દેવીની નીચે કણ્ઠપીઠમાં ગભે સુશોભિત એવું ધર્મચક્ર સહિત મૃગ યુગ્મ કરવું, દેવીની બન્ને બાજુ દસ-દસ ભાગના હાથીના રૂપો કરવા.

તેના પછી રોદ્ર-મહાકાયાવાળા વિકરાળ મુખવાળા સિંહો ખાર-ખાર ભાગના કરવા. તેના કોઠથી જીવોનું રક્ષણ કરવા પ્રભુએ પોતાની ગાદી નીચે તેને દબાવેલા છે

કેવળજ્ઞાન મૂર્તિ એવા પ્રભુના પાદ સેવકો પ્રભુની ડાબી તરફ ચક્ષિણી અને જમણી તરફ ચક્ષનાં સ્વરૂપો ગાદીના બન્ને છેડા ઉપર ચીદ-ચીદ ભાગ વિસ્તારના કરવા ચક્ષ ચક્ષિણીની કરતા બે બાજુ સ્તંભિકાઓ, કમલ જેવા તોરણો, મકર અને આસમુખથી શોભતી કરવી (જિન ધર્મમાં ઉદ્યોત કરનાર એવા શાસ્ત્રનદેવ-દેવીઓ કે ચક્ષ-ચક્ષિણીઓ જે જેના હોથ તેનાં સ્વરૂપો કરવા) આ રીતે ગાદીના વિસ્તારના ચોરાશી ભાગ અને ઉચાઈના અઠ્યાવીશ ભાગના લક્ષણો કહ્યાં. હવે પ્રભુની બાજુના ચામરધારીના લક્ષણો સાંભળો. ૩૨૭ થી ૩૩૨.

ચામરધરા (વાહિકા)

ચામરધરાનતો વક્ષ્યે ચામરેન્દ્રા ઇતિ સ્મૃતાઃ ।

પૃષ્ઠપદોદ્ભવાઃ કાર્યા વાહિકો મય મધ્યતઃ ॥ ૩૩૩ ॥

પ્રતિમા સ્કંધમુત્સેધાઃ કર્તવ્યાશ્ચ સુશોભનાઃ ।

સ્તંભૌ મૃણાલ સંયુક્તૌ પૂર્વાદિ વિરાલૈર્વિદુઃ ॥ ૩૩૪ ॥

ઉચ્ચ્યમેક પંચાશદ્વિસ્તારે દ્વાવિશતિઃ ।

ઉદયં સ્તંભિકામિશ્ચ તિલક-તોરણ-ભૂષિતમ્ ॥ ૩૩૫ ॥

૧૬ંગુલાનિ કર્તવ્યાં વિરાલિ ગજચામરાઃ ।

સ્તંભિકા દ્વયાંગુલે દ્વે સૂર્યાંશે હન્દ્રૌ વિસ્તરે ॥ ૩૩૬ ॥

અષ્ટ મિપટ્ટિ કોર્ધ્વ મિન્દ્રમેક ત્રિશતિઃ ।

સૂર્યાંગુલં તોરણાદ્યં મૃણાલ તિલકાન્વિતમ્ ॥ ૩૩૭ ॥

મૂલ નાયક સ્તન ગર્ભે દૃષ્ટિ મિન્દ્રસ્ય કામ્યેત્ ।

નાના મરણ શોભાદયં ચામરેન્દ્રઃ પ્રકથ્યતે ॥ ૩૩૮ ॥

હવે ચામરેન્દ્ર નામથી પ્રસિદ્ધ એવા ચામરધરાના લક્ષણ કહું છું. મૂળનાયકની પ્રતિમાની પાછળ બાજુના ભાગમાં પ્રતિમાના બાહુઓના મધ્યે બંને બાજુ વાહિકા સ્થાપન કરવા. તે મૂળનાયકના બલા બરાબર ઉચા સુશોભિત કરવાં, તેના (રૂપની બે બાજુ) સ્તંભિકા ને ઠંડ સહિત કમળ કરવા અને બાજુમાં વિરાલિકાઓ કરવા.

આ ચામરધરા એકાવન ભાગ ઉચા કરવા અને બાવીશ ભાગ વિસ્તારમાં કરવા, ઇંદ્રની બે બાજુ બે થાંભલીઓ તોરણો અને તીલકથી શોભતી કરવી. તેને ઠંડ સહિત કમલ કરવા. તેમાં વિરાલિકાઓ સ્થંભિકાની બે બાજુ કરવી તેની પહોળાઈ પરિકરના

બન્ને છેડા ઉપર છ ભાગની, નાસકવાળી ઉભી પટ્ટીકામાં વિરાલિકા હસ્ટી અને નાના ચામરધારીનાં રૂપો કરવા, બાર ભાગમાં ઇંદ્રનું રૂપ તેની બન્ને બાજુ બન્ને ભાગની થાંભલીઓ કરવી.

[આ રીતે વિસ્તાર બે થાંભલી ચાર ભાગ, ઇંદ્ર બાર ભાગ અને છેડા પર ગજ વિરાલિકા છ ભાગની પહોળી નાસક=પટ્ટિકા મળી કુલ બાવીશ ભાગ કરવા.]

હવે ઊંચાઈના ભાગ કહે છે :- નીચે મૂળનાયકની પાટલી જેટલી પટ્ટિકા=આસન આઠ ભાગનું, તે પર એકત્રીસ ભાગ ઊંચો ઇંદ્ર (કેશપર્થત) તે પર બાર ભાગમાં તોરણાદિ કમલ તિલકથી શોભતા કરવા. (આ રીતે ઊંચાઈ ૮+૩૧+૧૨=૫૧ ભાગ થયા) મૂળનાયક પ્રભુની સ્તનબિંબની બરાબર ઇંદ્રની દષ્ટિ સમસૂત્રમાં રાખવી. બાજુમાં ચામરેન્દ્રની પ્રતિમા અનેક આબૂષણોથી શોભતી કરવાનું કહ્યું છે. ૩૩૩ થી ૩૩૮.

પ્રહલાદાલ્યો વામનસ્ય ચામરધારઃ સોચ્યતે ।

દક્ષિણે બાહુ સંસ્થાને ઉપેન્દ્રો નામ નામતઃ ॥ ૩૩૯ ॥

મૂળનાયક ગર્ભસ્ય વાહિકાષ્ટા દશાંગુલા ।

બાહુ ચામર ધરયોર્મધ્યેન્તરં દ્વયાંગુલમ્ ॥ ૩૪૦ ॥

મૂલ નાયક મમુરગર્ભે ચામરેન્દ્રો ભવેત્ ।

ઈદશં લક્ષણં વત્સ ચામર ધારઃ પ્રકથ્યતે ॥ ૩૪૧ ॥

પ્રભુના ડાબી બાજુના ચામરધારી ઇંદ્રને પ્રહલાદ નામે ઇંદ્ર કહેલ છે, અને જમણી બાજુના ઇંદ્રને ઉપેન્દ્ર એવું નામ આપેલ છે.

મૂળનાયક પ્રતિમાના ગર્ભથી બાહુની બહારની ફરક અઢાર ભાગની હોય છે. તેની અને બાજુના ચામર ધરાતી વચ્ચે બે ભાગનું અંતર રાખવું. (૧૮+૨+૨+૬=૨૮) આમ મૂળનાયકની ગાદીની પાટલીની જેમ બાજુની ફરક બરાબર પરિકરનો ચામરેન્દ્રનો ગર્ભ રાખવો. એ રીતે ચામરધારના લક્ષણ કહ્યાં છે. ૩૩૬ થી ૩૪૧.

॥ इति चामरधरा ।

શાસ્ત્ર ભેદ

ચામરધારના સ્થાને કાઉસગની ધ્યાનમાં ઉભેલી પ્રતિમા કરવા કહેલ છે.

अष्टादश च विस्तारे तत्र मध्येऽपि वैशृणु ।

अष्टमि रुर्ध्व संस्थानो मुनिरेकेन त्रिंशतिः ॥ ૩૪૨ ॥

शेषञ्च बलणं कार्यं मल्लिका तोरणोत्तमम् ।

विस्तारे स्तंभिकागर्भे मध्यभागे ततः शृणु ॥ ૩૪૩ ॥

પડંગુલાશ્ચ કર્ત્તવ્યા વિરાલી ગજચામરાઃ ।
 સ્તમ્ભિકા દ્વયદ્ગુલે દ્વે ચ શેષશ્ચ મુનિવિસ્તર ॥ ૩૪૪ ॥
 નિર્ગમં ગર્મ સુત્રેણ સર્વાલક્ષ્ણ સંયુતમ્ ।
 દશાંગુલં તિલકપશ્ચ કાર્યં દ્વિસ્તમ્ભિકોપરિ ॥ ૩૪૫ ॥
 નક્રઃ પડંગુલઃ કાર્યઃ શ્લોભન ચતુરંગુલમ્ ।
 માલા ધરાઃ કૃતા મધ્યે ચોપરિ ગજ ઉત્તમઃ ॥ ૩૪૬ ॥

પરિકરની પહોળાઈ ભાગ અઢારની કરવી, તેમાં કરવાના સ્વરૂપોના વિભાગો સાંભળો, આઠ ભાગની પહોળી અને એકત્રીશ ભાગની ઢાંચી ઉભી રહેલી મુનિની (અર્થાત્ કાઉરસગની ધ્યાનમાં ઉભેલી) પ્રતિમા કરવી.

તે પ્રતિમાના ઉપરના શેષ ભાગોમાં તોરણાદિથી સંયુક્ત મેરાપ કરવી અને તે પ્રતિમાની ખાલુની બે થાંભલીઓના મધ્ય ભાગમાં કરવી.

આસ હસ્તી અને ચામરધારી (ચામર કલશધારી) છ ભાગની પહોળાઈમાં કરવા પ્રતિમાની બંને પડખે બે-બે ભાગની બે થાંભલીઓ કરવી તથા બાકી રહેલી પહોળાઈમાં મુનિની પ્રતિમા કરવી.

સર્વ અલંકારો પોત પોતાના પ્રમાણથી અધો ભાગે નીકાળે કરવા, અને બે થાંભલીઓ ઉપર તિલકો દશ ભાગના કરવાં.

મગરનું મુખ છ ભાગનું કરવું અને તે ચાર ભાગ નીચું ઉતરતું તથા અંદરની પડખે માલાધર કરવા અને તેના ઉપર હસ્તી કરવો. ૩૪૨ થી ૩૪૬.

॥ इति काउस्तग ॥

છત્રવૃત્ત-દોલા—

દોલાખ્યં તોરણં કાર્યમનેકાકાર સંયુત્તમ્ ।
 ત્રિગથિકોદ્ભવં કાર્યં છત્રત્રય સમન્વિતમ્ ॥ ૩૪૭ ॥
 અશોકપત્રાદિકાર્યં છત્રદણ્ડઃ સુશોભિતઃ ।
 પૃષ્ઠસ્તે કળ મળ્ડનાખ્યં મસ્તકોર્ધ્વે સમુદ્ભવેત્ ॥ ૩૪૮ ॥
 ત્રિપદ્મચક્રઃ સુપાર્શ્વઃ પાર્શ્વઃ સપ્તનવ સ્તથા ।
 હીનફળો ન કર્ત્તવ્યોઽધિકો નૈવ ચ દૂષયેત્ ॥ ૩૪૯ ॥

છત્રત્રયં ચ નાસાગ્રોત્તારે સર્વોત્તમં ભવેત્ ।

નાસા માલાન્તયોર્મધ્યે કપોલ વેધ કૃત પુનઃ ॥ ૩૫૦ ॥

હવે છત્રવૃત્ત જેને દૌલાતોરણ કહે છે, તે અનેક આકારવાળું કરવાનું કહ્યું છે, તેના ઉપર ત્રણ રથિકા કરવી. (૧) આંધર્વરૂપ પંક્તિ (૨) હંસપંક્તિ (૩) અશોકપત્ર પંક્તિ, મધ્યમાં ઉપરા ઉપર ત્રણ છત્ર અને અશોકપત્રાદિને કમલદંડથી શોભતું કરવું. પ્રભુને પાછલો ભાગ મસ્તક પર દૃષ્ટાથી શોભતો કરવો, સુપાર્શ્વનાથજીને ત્રણ કે પાંચ દૃષ્ટા અને પાર્શ્વનાથજીને સાત કે નવ દૃષ્ટાવાળા સર્પની આકૃતિ કરવી. તેનાથી ઓછી દૃષ્ટા નહિ કરવી. પાર્શ્વનાથજીને અધિક દૃષ્ટા થાય તો દોષ નથી.

ત્રણ છત્રોમાં નીચલા આગળ પડતા છત્ર અને પ્રભુના નાકને અગ્ર ભાગ સમ-સૂત્રમાં (અવલંબે) રાખવા તે ઉત્તમ જાણવું, નાક અને કપાળના મધ્ય ભાગમાં આડી રેખાથી કપોલ વેધ જાણવા. ૪૪૭ થી ૩૫૦.

ચતુરશીત્યંગુલં દીર્ઘમુદયૈક પટ્ટચાશદંગુલમ્ ।

ઘટ્ટા સ્તસ્યોર્ધ્વે કર્તવ્યા સર્વલક્ષણ સંયુતા ॥ ૩૫૧ ॥

મામંજલં તતો મધ્યે તિલકં વામ દક્ષિણે ।

ચતુર્દશાઙ્ગુલં પ્રોક્ત તિલકં વિસ્તૃતં ભવેત્ ॥ ૩૫૨ ॥

ઉદયે ષોડશં પ્રોક્તં તિલકે તત્ર રુપકમ્ ।

ઉપરે છાદ્યકી જ્ઞેયા ઘટ્ટા કલશ મૂષિતા ॥ ૩૫૩ ॥

નાસિકે સ્તમિકાદ્વૈ ચ મધુરંવામદક્ષિણે ।

બાહ્યે મકરાણાં મુખાઃ શાન્ધર્વા રત્નશેખરાઃ ॥ ૩૫૪ ॥

વીણા વંશધરાઃ પ્રોક્તા મધ્ય સ્થાને હિતિ સ્મૃતાઃ ।

વસંત રાજમાલાધર સ્તિલક વામદક્ષિણે ॥ ૩૫૫ ॥

અનુગો પારિજાતશ્ચ દશાંગુલ પ્રમાણતઃ ।

મૂર્લોકો મુર્લોકેશો ચાગ્રે છત્રં દ્વિતીયકમ્ ॥ ૩૫૬ ॥

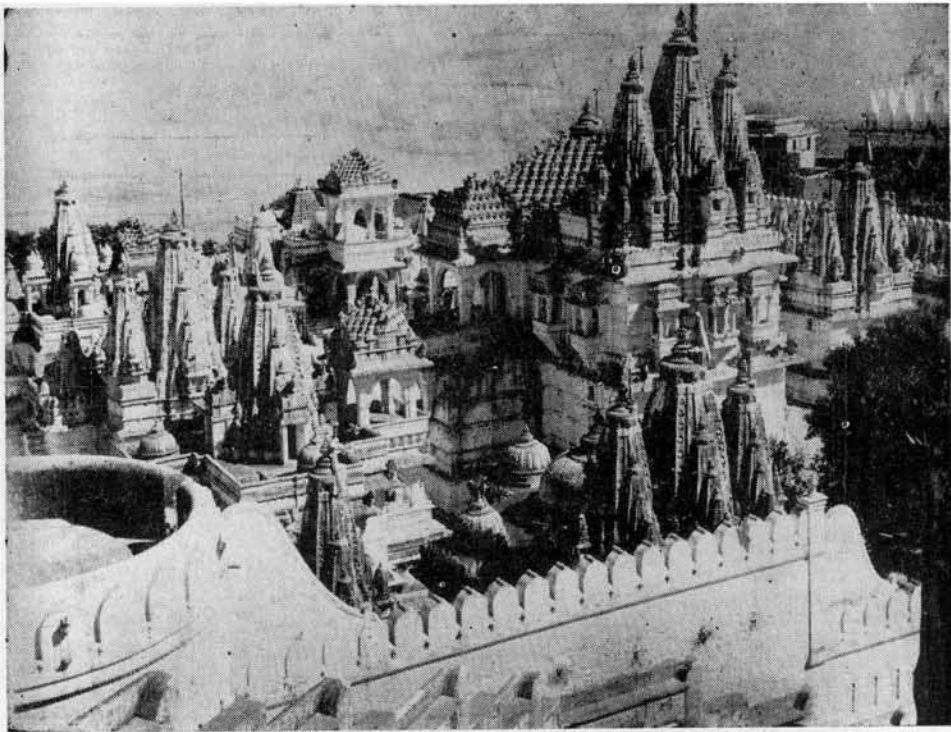
તૃતીય લિઙ્ગમાકારમ્ ગ્રહા દેવાશ્ચતુર્થકમ્ ।

દોલા કનકદંડં ચ છત્રવૃત્તં ત્રિશાઙ્ગુલમ્ ॥ ૩૫૭ ॥

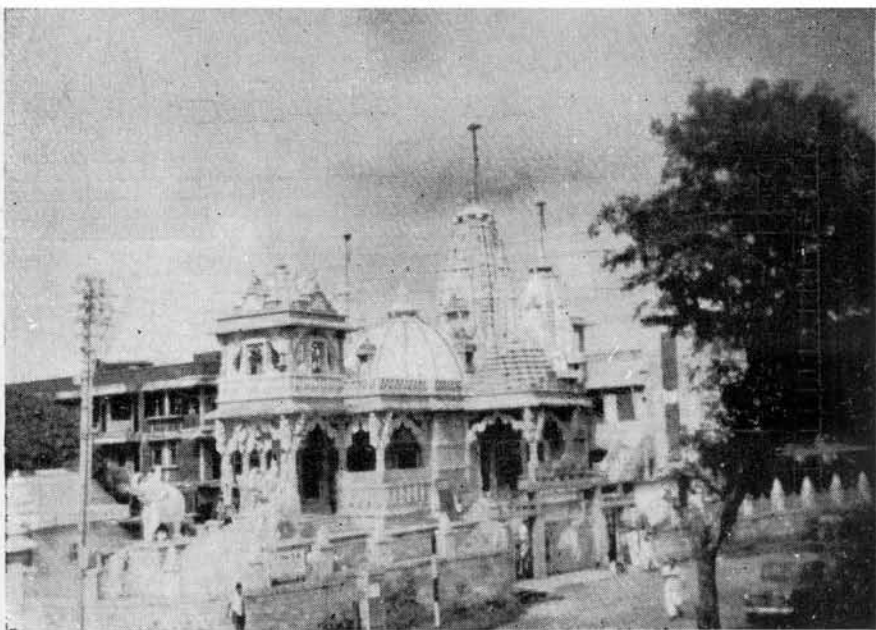
જ્વલરી મણિ મૌક્તિક સ્યોર્ધ્વે કલશ શોભિતમ્ ।

परिकर विभाग दर्शन.

શ્રી સિદ્ધગિરિ દર્શન-પાલીતાણા

શ્રી ચેત્પુર જૈન દેરાસર સાઈડ દર્શન
શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

[એન. સી. સોમપુરા.]
ભરત પ્રિન્ટરી પાલીતાણા.

દૌલા—છત્રવૃત્ત ચોરાશી ભાગ વિસ્તારમાં અને એકાવન ભાગ ઊંચાઈ કરવો. પરંતુ તે ઉપર વિશેષમાં મધ્યગર્ભે ઘંટાકલશ સર્વ લક્ષણ યુક્ત કરવા. (તે એકાવન ભાગથી વિશેષ બાણવા.) પાશ્વ-સુપાશ્વનાથજી સર્પ તથા ખીબ સર્વ પ્રભુજીને પાછળ ભામંડલની આકૃતિ કરવી. તેની ડાબી જમણી તરફ ચામરેન્દ્ર મધ્ય ગર્ભ ઉપર રૂપ યુક્ત તિલક ચૌદ ભાગ પહોળા અને સોળ ભાગ ઊંચાઈમાં કરવા (તેના ઉદયમાં મધ્ય ભાગે અકેક રૂપ કરવું) તેના ઉપર છાજલી કહી છે, તેના ઉપર ઉદ્ભવ ઘંટા કલશથી શોભતું કરવું. તેની નીચે વીણાધરના રૂપની જે આબુ નાસિકાઓમાં બળે સ્તંભિકાઓ કરવી. તે પર ડાબી જમણી તરફ મથુર કરવા. બહારના ભાગમાં સુખ દ્વાડતા મકરો કરવા. ગાંધર્વ અને ખીબ રત્નસુકુટધારી રૂપે કરવા. વીણા વાંસળી બજાવનારાના સ્વરૂપે દેવ-તિલકનાં મધ્યમાં ગવાક્ષમાં કરવા.

વંશીધરના તિલકથી ડાબી જમણી તરફ (પ્રભુના સુખ પાસે) વસંતરાજ એવા માલાધરના સ્વરૂપે તેના અતુચર રૂપે પારિજતાદિ વેલપત્રો સાથે કરવા. તે દસ ભાગ વિસ્તારમાં કરવા. પ્રભુ પરનું છત્ર બ્રહ્માંડના ભૂલોકનું પ્રથમ છત્ર તેની ઉપર ભૂવલોકેશનું ખીબુ છત્ર કરવું. ત્રીબુ લિંગાકાર અને ચોથું છત્ર અહરેવ રૂપ બાણવું. સુવર્ણ દંડ ઉપરના છત્રની ગોળાઈ વીસ ભાગ વિસ્તારમાં રાખવી. છત્રની નીચેની ઝાલર મહિષ મોતીમય જેવી કરવી. ઉપર દેહીપ્રમાણ એવો કલશ કરવો (છત્રવટાની ગલતાકાર ઢંકધારાની ઊંચાઈ દસ ભાગ કહી છે.) ૩૫૧ થી ૩૫૭.

શાસ્ત્ર મેદે

કાયસ્વર્ગે યદા છત્ર મૂર્ધ્વે ચ પ્રતિમાસનમ્ ।

સર્વ પરિકર સ્થાગ્રે નિર્ગમં સાર્ધ મહૂગુલમ્ ॥ ૩૫૮ ॥

કાઉસગની પ્રતિમાના મસ્તક ઉપર છત્ર કરવું તથા તેના ઉપર પ્રતિમા એસા-
ડવાનો ગોખલો કરવો અને તે સર્વે પરિકરથી દોઢ ભાગ નીકળતું કરવું ૩૫૮.

ऐरावत द्वयौ श्रेष्ठो उभयौ वाम दक्षिणे ।

कलश पल्लवैर्युक्ता विच्छापत्रं च कारयेत् ॥ ३५९ ॥

हिरण्येन्द्र द्वयौ कार्यौ पुष्पांजलि कलशान्वितौ ।

छत्रवृत्त गान्धर्वद्राः शङ्खपूर्ण महोद्भवाः ॥ ३६० ॥

कुर्वन्ति मङ्गलं सर्व दुन्दुभि शंख पालिका ।

जन्मोत्सवं च कुर्वन्ति पर्वत मेरौ वासवाः ॥ ३६१ ॥

छत्रचामर शङ्खनादैर्हरिण गमिष्वર્चिदुः ॥ ३६२ ॥

માલાધર ઉપર શ્રેષ્ઠ એવા ઐરાવત હાથીના સ્વરૂપ ડાબી જમણી બંન્ને બાજુ કરવા. તેને સૂંઢમાં કલશપત્રોથી આગ્રહાદિત કરેલ કરવા. હાથી નીચેની પાટલી નીચે પત્રાદિ કરવા. હાથીની પીઠ ઉપર હિરણ્યેન્દ્રો હાથમાં પુષ્પાંજલી અને કલશ ધારણ કરેલ કરવા. છત્રવૃત્તમાં છત્રવટા પર પહેલી પંક્તિમાં વાજિત્ર સાથે નૃત્ય કરતા ગાન્ધર્વાદિ સ્વરૂપો કરવા, છત્રવટા ઉપર તેના મધ્યમાં શંખ બજાવતો દેવેન્દ્ર અને તેની બંન્ને બાજુ નૃત્ય કરતા ભેરી બજાવતાં રૂપો અને ડમરૂં આદિ વાજિત્રવાળા દેવદુર્ગભિ અને શંખપાલના સ્વરૂપો આનંદ મંગલ કરતા કરવા.

પ્રભુનો શુભ જન્મોત્સવ મેરૂ પર્વત પર હજવાય છે. તેમ અહિં છત્રવૃત્તમાં છત્ર, ચામર, શંખનાદ આદિ હરિભુગમેષિઓ પ્રભુનો ઉત્સવ કરી રહ્યા હોય તેમ ક્રોધરવા.

મામંડલં તતઃ કાર્યં છત્રાયથ દ્વાવિંશતિઃ ।

ચતુર્વિંશોદ્ધૃતો કાર્યં તતો મૃણાલદંડકમ્ ॥ ૩૫૩ ॥

છત્ર દશાઙ્ગુલં પ્રોક્તં દ્વિતીયં વસુ અઙ્ગુલમ્ ।

ષડઙ્ગુલં તૃતીયં ચ ચતુર્થં ચ વેદાઙ્ગુલમ્ ॥ ૩૫૪ ॥

મૂલનાયક મસ્તકોર્ધ્વે વૃત્તં કુર્યાત્ ત્રયં તથા ।

વૃત્તં ચતુશ્ચત્વારિંશત્ ચતુઃષ્ઠયંતકં તથા ॥ ૩૫૫ ॥

એવં મથિકાત્રયં કાર્યં વૃત્તાકારં ભવેત્ત તઃ ।

દિવ્ય દેહધરાઃ સર્વે જિનેન્દ્ર ભક્તિ વત્સલાઃ ॥ ૩૫૬ ॥

વાદિત્રૈશ્વ સમૃત્પન્ના ધારયન્તિ ચ માલિકામ્ ।

દૌલા મસ્તકે કલશમુમયે હંસ રૂપકમ્ ॥ ૩૫૭ ॥

ગજશુંઢા સુશોભાલ્યા અશોક પલ્લવાકૃત્તિમ્ ।

એતદ્ દૌલ લક્ષણં ચ પ્રકર્તવ્યં સુશિલ્પિભિઃ ॥ ૩૫૮ ॥

પક્ષે ચામર ધારિણઃ સ્થાને કાયોત્સર્ગઃ કૃતઃ ।

વીણા વંશધરસ્થાને આસનાસ્થા ચ પ્રતિમા ॥ ૩૫૯ ॥

સદ્મૂલ નાયકેન પદ્મચતીર્થ સ્વરૂપકમ્ ।

સ્તને કાયોત્સર્ગ દૃષ્ટિઃ ચોર્ધ્વ મૃત્યૌ સમાંશકૈ ॥ ૩૬૦ ॥

પ્રભુના મસ્તક પાછળ છત્રની નીચે તેજપુંજ જેવી ભામંડલીની આકૃતિ બાવીશ ભાગમાં (ગર્ભથી) પહોળી અને ચોવીશ ભાગ ઊંચી કરવી. અને માલાધરની આગળ ધારે વૃત્ત કમલદંડ કરવો, (પ્રતિમાના કાનથી આ છત્ર દંડ બે ભાગ અંતર રાખી કરવું) ત્રણ છત્રોમાં પહેલું ગર્ભથી દસ ભાગ, બીજું ગર્ભથી આઠ ભાગ, ત્રીજું ગર્ભથી છ ભાગ અને ચોથું ચાર ભાગનું કરવું, મૂળનાયકના મસ્તક ઉપરથી રથિકાના

ત્રણ ગોળ વૃત ફેરવવા. પહેલું ચુગ્મલીશ ભાગના પરિઘથી અને ત્રીજું ચોસક ભાગના પરિઘ સુધીમાં ગાંધર્વ પંક્તિનું, હંસ પંક્તિનું અને ત્રીજુ અશોક પત્રનું એમ ત્રણ વૃત ફેરવવા.

પરિકરમાં દિવ્યદેહ ધારણ કરનારા દેવો, જિનેન્દ્ર ભક્તિમાં પ્રીતિવત્સલ, દેવ-ગાંધર્વો, વીણા, શંખાદિ વાજિત્રો બળવનાર અને હંમેશા પુષ્પમાલાઓ સહિત શોભતા કરવા, છત્રવૃત-ઘૌલાના મથાળે મધ્યમાં કલશ અને બે બાજુ હંસ અને મોરના રૂપો કરવા.

(તે કહેલા ૫૧ ભાગ ઉપરાંત આઠ ભાગમાં કરવા) હાથીઓ સૂદૌથી શોભતા કરવા અને ઉપર અશોક પત્રની આકૃતિ કરવી. એ રીતે ઘૌલા છત્રવૃતના લક્ષણ જાણવા. અને કુશલ શિલ્પીએ તે પ્રમાણે પરિકરની રચના મેળવીને કરવી, પંચ તીર્થરૂપ પરિકર કરવાને બાજુના ચામરેન્દ્રના સ્થાને કાઠિસગ્ગની મૂર્તિ બનાવવી અને તે ઉપર વીણા વંશધારીના સ્થાને નાની આસનસ્થ જિન પ્રતિમા ગવાક્ષમાં કરવી. ત્યારે મૂલનાયક સહિત પંચતીર્થ સ્વરૂપ પરિકર બને છે. તેમાં કાઠિસગ્ગની દષ્ટિ મૂલનાયકની સ્તનભિષ્ટી પ્રમાણે રાખવી અને ઉપરના ગવાક્ષના પ્રભુની દષ્ટિ મૂલનાયકની દષ્ટિ સાથે સમસૂત્ર રાખવી. (આ ચારે મૂર્તિ પર છત્રો કરવાં.) ૩૫૩ થી ૩૭૦.

પ્રતિમા પરિકરહીના સિદ્ધાવસ્થા તદુચ્યતે ।

પરિકર સહિતા તથાર્હત વિમ્બે પ્રવૃજયેત્ ॥ ૩૭૧ ॥

પરિકર સિવાયના પ્રતિમાજી સિદ્ધ ભગવંત કહેવાય અને પરિકર સહિતના પ્રતિમાજી અહંત્ પ્રભુ જાણવા. (મૂલનાયકને અવશ્ય પરિકર કરવું જ કારણ કે તેમાં અહંત્ પ્રભુની વિભૂતિ દર્શક અષ્ટ પ્રાતિહાય દર્શાવેલા હોય છે.) ૩૭૧.

ગાદી વિસ્તાર ગર્ભાર્ધ ૬ ભાગ, દેવી ૧૦ ભાગ, હાથી ૧૨ ભાગ, સિંહ ૧૪ ભાગ યક્ષ-યક્ષિણી કુલ ૪૨ + ૪૨ = ૮૪ કુલ વિસ્તાર ૮૪ ભાગ. પ્રતિમાજીથી ઘોઢી, ૫૬ ભાગ પલાંડીએ પ્રતિમા ૫૬+૨૮=૮૪ ભાગ થયા.

ઉદ્ય પ્રતિમાજીથી અર્ધભાગ એટલે ૨૮ ભાગ પટ્ટી સહિત કણ્ણપીઠ ભાગ ૧૦, સિંહ ઉસ્તી ૧૨ ભાગ, ૬ ભાગ ઉપરની છાજલી=કુલ ૨૮ ભાગ.

પરિકર વિસ્તાર

૬ ગર્ભાર્ધ દેવી

૧૦ ઉસ્તી

૧૨ સિંહ

૧૪ યક્ષ યક્ષિણી

૪૨

+૪૨

૮૪ ભાગ કુલ વિસ્તાર

પરિકર ઉદ્ય

૨૮ ગાદી

૭૦ પ્રતિમા

૩ પ્રતિમા સાથે અંતર

૧૦ છત્ર ઉદ્ય

૬ શંખપાલ

૫ હંસ પંક્તિ

૫ અશોક પત્ર

૧૩૦

ઉર્ધ્વસ્થિત પ્રતિમા પરિકર

છત્રપ્તયં જિનસ્યોર્ધ્વે રથિકાભિસ્ત્રિભિર્યુતમ્ ।

અશોકદ્રુમપત્રૈશ્ચ દેવદુન્દુભિ વાદિમિઃ ॥ ૩૭૨ ॥

મસુરી મિહાસનસ્ય મજસિંહ વિભૂષિતઃ ।

મધ્યે ચ ધર્મચક્રં ચ પાર્શ્વયોર્યક્ષ્યક્ષિણીમ્ ॥ ૩૭૩ ॥

ઉપી જિન પ્રતિમાના મરતક ઉપર ત્રણ છત્ર અને ત્રણ રથિકા, એક અશોક પત્રો અને દેવ દુન્દુભિ વાજિત્ર બબવતા દેવ ગાંધર્વો (હંસપંક્તિ ત્રિરથિકા) વડે અલંકૃત કરવું. સિંહાસનની પાટલી હાથી અને સિંહોથી વિભૂષિત કરવી મધ્ય ગર્ભે ધર્મચક્ર અને બંને છેડા પર ચક્ષ-ચક્ષિણીના સ્વરૂપો કરવાં. ૩૭૨, ૩૭૩.

॥ इति उर्ध्वस्थित प्रतिमा परिकर ॥

રથિકા સંયુક્ત જીરણ લક્ષણ

જીરણં પञ्चधा પ્રોક્તં રથિકાર્ચં ચ દેવતા ।

લલિતં ચલિકાકારં ત્રિરથવલિકોદરમ્ ॥ ૩૭૪ ॥

શ્રી પૂજ્યં પञ्ચરથિકં સપ્ત વા નન્દવર્ધનમ્ ।

રથિકો મય પક્ષે તુ મકરા વિકૃતાનનાઃ ।

इति काल वर्णयुक्तं कर्तव्यं रथिकान्तम् ॥ ૩૭૫ ॥

પરિકર સમાન અન્ય દેવોને પણ આબુખાબુએ અને ઉપર શોભાનું વર્તુલ વિધે:-
જીરણ એટલે શોભાનું વર્તુલ, વર્તુલ પાંચ પ્રકારનું કહેલું છે. અને તે જીરણની રથિકાઓના મધ્ય ભાગે પ્રતિમા સ્થાપવી. ત્રણ રથિકાઓથી યુક્ત અને જેનું ઉદર અર્ધ વર્તુલાકારે વળેલું હોય તેમજ છત્રના આકાર વાળું હોય તે લલિત નામનું જીરણ કહેવાય.

પાંચ રથિકાનું જીરણ શ્રીપૂજ્ય નામે અને સાત રથિકાઓથી સંયુક્ત જીરણ આનાંદ વર્ધન નામે જાણવું, રથિકાઓના બંને પડએ વિરૂપ મોઠાના મગરો કરવા. આ પ્રમાણેના આલવણ (ખાબુના સુંદર ઘેરાવાથી યુક્ત પ્રતિમાની પડએ રહેલી રથિકાઓના અન્તર ભાગ) કરવા. ૩૭૪, ૩૭૫.

રથિકાયાં મહેદ્વજ્ઞા વિષ્ણુરીશ્ચ ચંડિકા ।

જિનો ગૌરી મણેશ્ચ સ્વે સ્વે સ્થાને સુસ્વાવહા ॥ ૩૭૬ ॥

ઉપર પ્રમાણે બનાવેલી રથિકા (રથના સમાન દેવતાને બેસવા માટે બનાવેલો અર્ધચંદ્રાકારનો એક પ્રકારનો રથ)માં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ચંડિકા, જિન, ગૌરી અને ગણેશની સ્થાપના કરવી. એ દેવો પોતપોતાના સ્થાનમાં સ્થિત થયે સુખને આપનાર છે. ૩૭૬.

પરિકર વિષે શિવ પાર્વતી સંવાદ :-

સુમેરુ શિખરં દષ્ટ્વા ગૌરી પૃચ્છતિ શંકરમ્ ।
કોઽયં પર્વત इत्येषઃ કસ્યેદં મંદિરં પ્રમો ॥ ૩૭૭ ॥

કોઽયં મધ્યેપુનર્દેવઃ પાદાન્તા કાચ નાયિકા ।
કિમિદં ચક્ર મિત્યત્ર તદન્તે કો મૃગો મૃગી ॥ ૩૭૮ ॥

કેવા સિંહ ગજાઃકેવા કે ચાઽમી પુરુષાનવ ।
યક્ષો વા યક્ષિણી કેયં કેવા ચામર ધારકાઃ ॥ ૩૭૯ ॥

કે વા માલાધરા એતે ગજારૂઢાશ્ચ કે નરાઃ ।
એતા વપિ મહાદેવ ? કૌ વીણા વંશ વાદકૌ ॥ ૩૮૦ ॥

વા/ દુન્દુભિર્વદિકાઃ કો વા કો વાઽયં શંખ વાદકઃ ।
સિ/ છત્ર ત્રય મિદં કિંવા કિંવા મામણ્ડલં પ્રમો ॥ ૩૮૧ ॥

એક સમય ભગવતી પાર્વતી સુમેરુ પર્વતનું સુંદર શિખર જોઈ શંકરને પૂછે છે. હે પ્રભો આ પર્વત કયો છે ? અને શિખર ઉપર કયા દેવનું મંદિર છે ? તેમાં કયા દેવ બિરાજે છે ? તેમની ગાદીના પગ તળે કયો દેવી છે ? આ ચક્ર દેખાય છે તે શું છે ? અને હરણ હરણી શું છે ? ગાદીમાં સિંહ તથા હાથી અને નીચે નવ પુરૂષ ૩૫ ઠોણ છે ? આ ચક્ષુ ચક્ષિણી અને ચામરધારક ઠોણ છે ? આ માલાધારણ કરેલ ઠોણ છે ? અને હાથી પર સ્વાર થયેલ પુરૂષ ઠોણ છે ? તથા વિષ્ણુ અને બંસરી વગાડવાવાળા બે પુરૂષો ઠોણ વ્યક્તિ છે ? કૃપા કરી સર્વનો ભેદ મને કહો. હે સ્વામિનું ! એ પૂર્વોક્ત દેવતા પાસે સુંદર દુન્દુભિ વાજિત્ર વગાડવા વાળા તથા શંખ વગાડનાર ઠોણ છે ? એ ત્રણ છત્ર શું છે ? તથા પ્રકાશમાન મામંડલ શું છે ? મને આશ્ચર્ય થાય છે કે આ મંદિર કયા દેવનું છે ?

ईश्वर उवाच

पृष्टं

शृणु देवि ! महागौरि यत्त्वया प्रश्न मुत्तमम् ।

काऽयं पर्वतमित्येष कस्येदं मन्दिरं प्रभो ॥ ३८२ ॥

पर्वतो मेरु रित्येषः स्वर्णं रत्न त्रिभूषितः ।

सर्वज्ञ मन्दिरं चैतद्-रत्न तोरण मण्डितम् ॥ ३८३ ॥

अयं मध्ये पुनः साक्षात् सर्वज्ञो जगदीश्वरः ।

त्रयस्त्रिंशत्कोटि संख्या यं सेवन्ते सुरा अपि ॥ ३८४ ॥

इन्द्रियैर्नजितो नित्यम् केवल ज्ञान निर्मलः ।

પારંગતો મવામ્મોધેયો લોકાન્તે વસત્યલમ્ ॥ ૩૮૫ ॥

अनन्त रूपो यस्तत्र कषायेः परिवर्जितः ।

यस्य चित्ते कृतस्थाना दोषा अष्टादशाऽपि ॥ ३८६ ॥

लिङ्ग रूपेण यस्तत्र पुं रूपेणाऽत्र वर्तते ।

રાગ દ્વેષ વ્યત્તિક્રાન્તઃ સર્વઃ પરમેશ્વરઃ ॥ ૩૮૭ ॥

ભગવતી ઉમાનો આ પ્રશ્ન સાંભળી શંકર કહે છે :-

હે દેવી તમે ઉત્તમ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. હું ઉત્તર આપું છું તે એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો.

હે દેવી આ પર્વત સુવર્ણ અને રતનાદિકથી શોભતો એવો સુમેઝ પર્વત છે. તેના ઉપર ભગવાન સર્વજ્ઞ દેવનું રત્ન સ્થિત તોરણ મંડિત વિશાલ અને મનોહર મંદિર છે. તે મંદિરમાં તેત્રીસ કરોડ દેવતાઓ જેનું સેવન કરે છે, સર્વ શક્તિમાન પ્રત્યક્ષ ભગવાન સર્વજ્ઞ દેવની મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠાપિત છે. જેની દેવતાઓના અધિપતિ ઇન્દ્રાદિ સેવા કરે છે. એ સર્વજ્ઞ દેવ સદા ઇન્દ્રિયોને જીતવા વાલા કેવળજ્ઞાન સર્વદા સંપન્ન છે. એ પોતાના અલૌકિક સામર્થ્યથી સંસાર સાગરને પાર કરી જન કલ્યાણાર્થે આ ભૂમંડલમાં મૂર્તિમાન સદૈવ બિરાજમાન રહે છે. એ સર્વજ્ઞ ભગવાન અનંતરૂપ વાળા છે. અનેક કષાયોથી રહિત છે. અહાર દોષોથી રહિત જે લિંગ રૂપ છે. તે પુરૂષ રાગ દ્વેષને છોડનારા આ સાક્ષાત્ પરમેશ્વર છે. ૩૮૨ થી ૩૮૭.

આદિ શક્તિર્જિનેન્દ્રસ્ય આસને ગર્ભ સંસ્થિતા ।
 સહજા કુલજા ધ્યાને પદ્મ હસ્તા વરપ્રદા ॥ ૩૮૮ ॥
 ધર્મ ચક્ર મિદં દેવિ ધર્મ માર્ગ પ્રવર્તકમ્ ।
 સત્ત્વં નામ મૃગસ્સોઽયં મૃગી ચ કરુણા મતા ॥ ૩૮૯ ॥
 અષ્ટૌ ચ દિગ્ગજાણે ગજ સિંહ સ્વરૂપતઃ ।
 આદિત્યાદ્યાઃ પ્રહાણે નર્વૈવ પુરુષા સ્મૃતા ॥ ૩૯૦ ॥
 યક્ષોઽયં ગોમુખો નામ આદિ નાથસ્ય સેવક ।
 યક્ષિણી રુચિરાકાશ નામ્ના ચક્રેશ્વરી મતા ॥ ૩૯૧ ॥
 હન્દ્રોપેન્દ્રા સ્વયં મર્ત્તુર્જાતાશ્ચામર ધારકાઃ ।
 પારિજાતો વસન્તશ્ચ માલાધર તથા સ્થિત ॥ ૩૯૨ ॥

શ્રી સર્વજ્ઞદેવતા આસનના મધ્યમાં અધિષ્ઠાયિક દેવની આદિ શક્તિ છે એ ધ્યાનમાં સ્વાભાવિક બુદ્ધિવાળી સુલક્ષણસંપન્ન હાથોમાં પદ્મકમલ ધારણ કરવાવાળી ભક્તોને વર દેવાવાળી શાસન અધિષ્ઠાયિકા દેવી છે, ભગવાનની નીચે ધર્મમાર્ગ પ્રવર્તક ધર્મચક્ર છે. તેની પડખે સત્ત્વ નામનો મૃગ અને કડ્ડણ નામની મૃગી છે. હાથી અને સિંહ આઠે દિશાના દિગ્ગજ છે. નીચે પાટલીમાં આદિત્યાદિ નવગ્રહો છે. સદૈવ સેવા કરી પોતાના જીવનને પવિત્ર બતાવે છે. આ ચક્ર ગોમુખ નામનો શ્રી આદિનાથનો સેવક છે. તથા સુંદર સ્વરૂપવાળી ચક્રેશ્વરી શાસનની સેવીકા છે. હન્દ્ર અને ઉપેન્દ્ર એ સ્વયં ભગવાનના સેવક બની ચામર ઢોળે છે. માલાધારક સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ અને ધીળા ઋતુરાજ વસન્ત છે તે સર્વજ્ઞદેવને માલા અર્પણ કરી રહેલ છે. ૩૮૮ થી ૩૯૨.

અન્યેઽપિ ઋતુરાજાયે તેઽપિમાલા ધરાઃ પ્રભોઃ ।
 ભ્રષ્ટેન્દ્ર ગજ મારુઢાઃ કરાગ્રે કુંભ ધારિણઃ ॥ ૩૯૩ ॥
 સ્નાત્રં કર્તુ સમાયાતાઃ સર્વ સંતાપ નાશનમ્ ।
 કર્પૂર કુંકુમાદોનાં ધારયંતો જલં વહુ ॥ ૩૯૪ ॥
 યથા લક્ષ્મી સમાક્રાન્તમ્ યાચમાનો નિજંપદમ્ ।
 તથા મુક્તિ પદં કાન્તમનન્ત સુખ કારણમ્ ॥ ૩૯૫ ॥
 હ હ તુવરુ નામાનો તૌ વીણા વંશ વાદકૌ ।
 અનન્ત ગુણ સંઘાતં ગાયતો જગતાં પ્રભોઃ ॥ ૩૯૬ ॥

વાદ્ય મેકોન પચ્ચાશદ્ મેદ મિશ્ન મનકથા ।

ચતુર્વિધા અમીદેવાઃ વાદયંતિ સ્વ ભક્તિતઃ ॥ ૩૯૭ ॥

ખીલુ અન્ય ઋતુઓ અતિરિક્ત અન્ય ઋતુઓ પશ્ચ ભગવાન સર્વજની સેવામાં પુષ્પ માલા લઇ ખડી છે, તથા અન્ય દેવતા ઇંદ્રે ત્યાગેલ ઐશ્વર્ય હાથી પર ચઢી હાથમાં જલ ભરેલ કુંભ લઈ ઠપુંર, કેસર આદિ સુવાસિત અપરિમિત જલને ધારણ કરી, ભગવાન સર્વજની પાસે સંતાપોના નાશ કરવાવાળા સ્નાત્ર સમારંભ કરવા આવેલ છે અને સર્વજ દેવના સ્નાત્ર કરી પોતાના કર્મ બદલને ધોઈ નાખે છે, એ હૂં હૂં અને તુંબરૂ બેકે ગંધર્વ ભતિતા દેવતા લક્ષ્મી સમાધિષ્ઠિત સ્વસ્થાનની ધ્યાનના કરે છે, એ પ્રકાર અનન્ત સુખના હેતુભૂત અક્ષય મુક્તિ પદ આહતા વીણા, ખંસરી બજાવી ત્રિજગતના માલિક સર્વજ દેવને અનન્ત શુભોના સમૂહ સુમધુર સ્વર છે ગાય છે, ઇન્દ્રાદિ અન્ય દેવ દેવીઓ સર્વજની ભક્તિમાં સ્થિર ચિત્ત કરી જાય છે, આ ચાર તરેહના દેવો ભક્તિથી એ પચાસ તરેહના વાજિત્રો અનેક પ્રકારે બજાવે છે. એ પ્રકારે સર્વજ દેવની પ્રીતિ સંપાદન કરી રહેલ છે, એ ભક્તિ સો જન્મ મરણને ખીટાવી અક્ષયપદ દેવા વાળી છે. ૩૯૭ થી ૩૯૭.

સોડ્યંદેવો મહાદેવિ દૈત્યારિઃ શ્રદ્ધ વાદકઃ ।

નાનારૂપાણિ વિભ્રાણ એકૈકોઽપિ સુરેશ્વરઃ ॥ ૩૯૮ ॥

જગત્ ત્રયાધિપત્યસ્ય હેતુચ્છત્ર ત્રયં પ્રમોઃ ।

અમી ચ દ્વાદશાદિત્યાઃ જાતાઃ મામણ્ડલં પ્રમો ॥ ૩૯૯ ॥

પુષ્પલગ્ના અમી દેવાઃ યાચ્છે મોક્ષ મુક્તમમ્ ।

એવં સર્વ ગુણો પેતા સર્વ સિદ્ધિ પ્રદાયકઃ ॥ ૪૦૦ ॥

એષ એવ મહાદેવિ સર્વદેવ નમસ્કૃતઃ ।

ગોપ્યાદુ ગોપ્યતરઃ શ્રેષ્ઠો વ્યક્તા વ્યક્ત તયા સ્થિતઃ ॥ ૪૦૧ ॥

આદિત્યઘાઃ ભ્રમન્ત્યેત યં નમસ્કર્તુમુચ્ચતાઃ

કાલો દિવસરાત્રિભ્યો યસ્ય સેવા વિદ્યાયક ॥ ૪૦૨ ॥

હે મહાદેવી ! આ શંખ બજાવનાર છે, તે દૈત્યોને શિક્ષા કરનાર દેવ છે. એ એક હોવાથી પશ્ચ અનેક રૂપ ધારણ કરનાર સુરેશ્વર સદૃશ છે તે અનેક પ્રકારે વૈક્રિય રૂપ બની સર્વજ ઉપર ત્રણ છત્ર, ત્રણે જગતના પ્રભુત્વ રૂપ ચિહ્ન છે, તથા બાર સૂર્યોદિ આવી ભગવાનનું ભામંડલ પ્રકાશિત કરે છે. ત્રણે જગતમાં પદમપદ દેવાવાળા એક જ

સર્વજ્ઞ દેવ છે. ભગવાનની પાછળ ઉભા રહેલા દેવો ઉત્તમ મોક્ષની ચાચના કરે છે. તથા એ પ્રકાર સંપૂર્ણ ગુણોથી સુક્ત સમગ્ર સિદ્ધિઓ દેવા વાલા સંપૂર્ણ દેવતાઓએ નમસ્કાર કરેલ અતિ ગોપનીય સર્વશ્રેષ્ઠ તથા વ્યક્ત (પ્રગટ) અને અવ્યક્ત (અપ્રગટ) સર્વજ્ઞદેવ વિશ્વના આધારરૂપ છે. એ દેવની ઉપાસના કરવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે; એ આદિત્ય આદિ નવગ્રહો પ્રભુને નમસ્કાર કરે છે. અને પ્રભુને પરિત ભ્રમણ પ્રદક્ષિણા કરે છે, તથા સ્વયં કાલ દેવો પણ દિન અને રાત આ દેવની સેવા કરે છે. ૩૯૮ થી ૪૦૨.

વર્ષા કાલોષ્ણ કાલાદિ શીત કાલાદિ વેશમૃત્ ।

યત્ પૂજાર્થં કૃતા ધાત્રા આકારા મલયાદયઃ ॥ ૪૦૩ ॥

કાશ્મીરે કુંકુમં દેવિ યત્પૂજાર્થં વિનિર્મિતમ્ ।

રોહણે સર્વ રત્નાનિ યદ્ ભૂષણકૃતે વ્યધાત ॥ ૪૦૪ ॥

રત્નાકરોઽપિ રત્નાનિ યત્પૂજાર્થં ધારયેત ।

તારકાઃ કુસુમાયંતે ભ્રમંતો યસ્ય સર્વત્રઃ ॥ ૪૦૫ ॥

एवं सामर्थ्यं मस्यैव नाऽपरस्य प्रकीर्तितम् ।

अनेन सर्व कार्याणि सिध्यन्ती व्यवधारय ॥ ४०६ ॥

परात्पर मिदंरूपम् ध्येयाद्ध्येय मिदं परम् ।

अस्य प्रेरक्ता दृष्टा चराचर जगत्त्रये ॥ ४०७ ॥

અહીં કાલ વર્ષો, ગરમી અને શીતતા રૂપ ધારણ કરી ભગવાનની સેવા કરે છે, કુદરતે તેમની સેવા માટે મલયાચલ આદિ પર્વત બનાવ્યા, મલયાચલ આદિ પર્વતો- માંથી ઉત્તમોત્તમ પદાર્થો આદિથી પૂજા કરવા યોગ્ય સર્વજ્ઞ દેવ છે.

હે દેવી, વિદ્યાતાએ ભગવાનની પૂજા માટે કાશ્મીર દેશમાં કેસર બનાવ્યું. ભગવાનની આભૂષણ પૂજા માટે રોહણાચલ આદિ પહાડોમાં રત્ન પેદા કર્યાં, અર્થાત્ સર્વજ્ઞ દેવ કેસર અને રત્નોથી પૂજા કરવા યોગ્ય છે, સર્વજ્ઞ ભગવાનની પૂજા માટે રત્નાકર રત્નોને ધારણ કરે છે, તથા રાતમાં ભ્રમણ કરતા તારાઓ આકાશમાં ચમકે છે, ચારે બાજુ ભ્રમણ કરે એટલે પુરુષો સમાન દેખાય છે, એ પ્રકાર આ અલૌકિક સામર્થ્ય કેવલ સર્વજ્ઞ દેવનું છે. એ પ્રભુ દ્વારા સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. એ તું નિશ્ચયમાન, સર્વજ્ઞ દેવના નામ અને મૂર્તિમાં ચમત્કાર રહેલ છે, સંસારના સર્વરૂપોમાં

કેવલ સર્વજ દેવતું રૂપ સર્વોત્તમ છે. અને ધ્યાન કરવા યોગ્ય પદાર્થોમાં એ પ્રભુ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. મેં તો સ્થાવર જંગમાત્મક આ ત્રણે લોકમાં કેવલ સર્વજ દેવની પ્રેરણા દેખી છે. ૪૦૩ થી ૪૦૭

દિક્પાલેષ્વપિ સર્વેષુ ગ્રહેષુ નિશ્ચિલેષ્વપિ ।
સ્વાત સર્વેષુ દેવેષુ ઇન્દ્રોપેન્દ્રેષુ સર્વદા ॥ ૪૦૮ ॥

હતિ શ્રુત્વા શિવાદ્ગૌરી પૂજયામાસ સાદસ્મ ।
સ્મરંતી લિઙ્ગ રૂપેણ લોકાન્તે વાસિનં જિનમ્ ॥ ૪૦૯ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુ સ્તથા શકો લોકપાલાદિ દેવતાઃ ।
જિનાર્ચન રતા એતે માનુષે ષુષ કા કથા ॥ ૪૧૦ ॥

જાનુ દ્વયે શિરશ્ચૈવ યસ્પૃષ્ઠે નમસ્યતઃ ।
જિનસ્ય પુરતો દેવિઃ સ યાતિ પરમં પદમ્ ॥ ૪૧૧ ॥

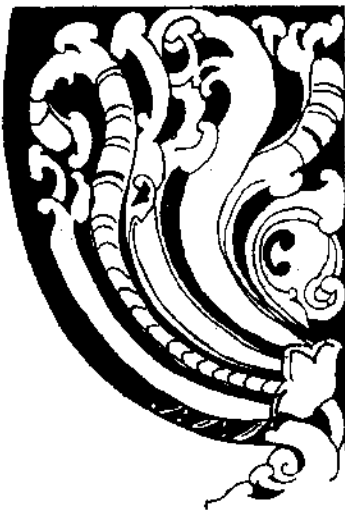
હો શિવ-સંપૂર્ણ દિક્પાલોમાં અખીલ ગ્રહમંડલ સમગ્ર દેવતાઓ ઇન્દ્ર ઉપેન્દ્રો આદિ સર્વદા કેવલ એ સર્વજ દેવની પૂજા કરે છે એના બરાબર ત્રણ લોકમાં કોઈ દેવ નથી. આ પ્રમાણે ભગવાન શિવની પાસેથી સર્વજ દેવતું સ્વરૂપ સુણી શિવપ્રિયા ગૌરી સંસારમાં રહેલ જીવોના કલ્યાણ કરવાવાલા ભગવાન જિનને યાદ કરતી આઠર સહિત પૂજા કરવા લાગ્યા.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઇન્દ્ર અને લોકપાલાદિ સર્વ દેવતાઓ ભગવાન જિનની પૂજા કરે છે. તો મનુષ્યોના માટે તો શું કહેવું. અર્થાત્ મનુષ્યો એ જિન પૂજા અવશ્ય કરવી જોઈએ.

હો કલ્યાણિ ! જે દેવ, દેવેન્દ્ર અને નર નરેન્દ્ર પુરુષોના મસ્તક બંને ધુટણે। સર્વજ દેવને નમસ્કાર કરી ઘસાઈ ગયા છે, એ ભક્તિના કારણે પરમ પદને પ્રાપ્ત કરે છે. અવશ્ય સર્વજ દેવને નમસ્કાર કરવા. ૪૦૮ થી ૪૧૧.

॥ इति श्री परिकर शिवपार्वती संवाद ॥

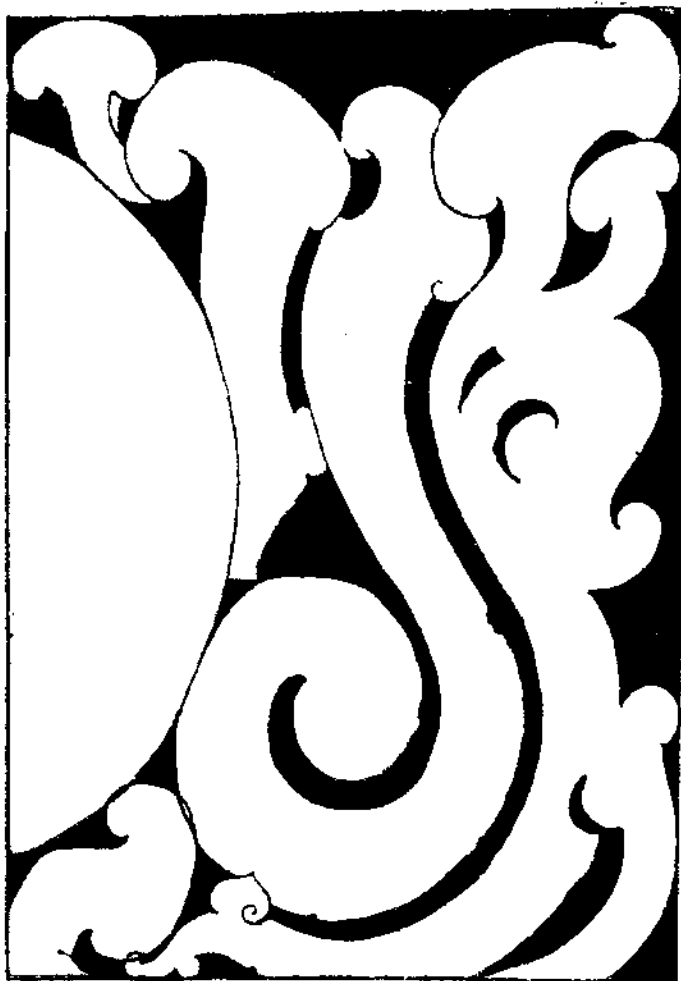

કલાકૃતિ.

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

કલાકૃતિ

કલાકૃતિ

શિલ્પસ્તુતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

અરત પ્રિન્ટરી, પાલીતાણા.

જંબુદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રે જૈન તીર્થંકરોની ભૂત-વર્તમાન અને ભાવી ચોવીશીઓના નામ તથા લંછન.

ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન	ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન
૧	ઋષભદેવ	વૃષભ	૧૩	વિમલનાથ	વરાહ
૨	અજિતનાથ	હસ્તિ	૧૪	અનંતનાથ	સીંચાણો
૩	સંભવનાથ	અશ્વ	૧૫	ધર્મનાથ	વજ્ર
૪	અભિનંદન	કપિ	૧૬	શાન્તિનાથ	હરણ
૫	સુમતિનાથ	કૌંચપક્ષી	૧૭	કુશુનાથ	બકરો
૬	પદ્મપ્રભુ	કમલ	૧૮	અરનાથ	નંદાવર્ત
૭	સુપાર્શ્વનાથ	સ્વસ્તિક	૧૯	મલ્લીનાથ	કલશ
૮	ચંદ્રપ્રભુ	ચંદ્રમા	૨૦	મુનિસુવ્રત	કાચબો
૯	સુવિધિનાથ	મગર	૨૧	નમિનાથ	નીલકમલ
૧૦	શિતલનાથ	શ્રીવત્સ	૨૨	નેમનાથ	શંખ
૧૧	શ્રેયાંસનાથ	ગેડો	૨૩	પાર્શ્વનાથ	સર્પ
૧૨	વાસુપૂજ્ય	પાડો	૨૪	મહાવીરસ્વામી	સિંહ

જંબુદ્વીપે ભરતક્ષેત્રે ભૂત ચોવીશી.

ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન	ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન
૧	શ્રી કેવળરાની	સિંહ	૧૩	શ્રીસુમતિ	પાડો
૨	નિર્વાણી	સર્પ	૧૪	શિવગતિ	ગેડો
૩	સાગર	શંખ	૧૫	અસ્ત્રાગ	શ્રીવત્સ
૪	મહાયશ	નીલકમલ	૧૬	નમિશ્રંગ	મગર
૫	વિમલ	કાચબો	૧૭	અનિલ	ચંદ્રમા
૬	સર્વાનુભૂતિ	કલશ	૧૮	યશોધર	સ્વસ્તિક
૭	શ્રીધર	નંદાવર્ત	૧૯	કૃતાર્થ	કમલ
૮	શ્રીદત્ત	બકરો	૨૦	જિનેશ્વર	કૌંચપક્ષી
૯	દામોદર	હરણ	૨૧	શુદ્ધમતિ	વાંદરો
૧૦	સુતેજન	વજ્ર	૨૨	શિવશંકર	અશ્વ
૧૧	સ્વામીનાથ	બાજપક્ષી	૨૩	સ્પંદન	હસ્તિ
૧૨	મુનિસુવ્રત	વરાહ	૨૪	સંપ્રતિ	વૃષભ

જંબુદ્વિપે ભરતક્ષેત્રે ભાવી ચોવીશી

ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન	ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન
૧	પદ્મનાભ	સિંહ	૧૩	નિઝકાય	પાડો
૨	સુરદેવ	સર્પ	૧૪	નિઝપુલાક	ગેડો
૩	સુપાર્શ્વ	શંખ	૧૫	નિર્મમ	શ્રીવત્સ
૪	સ્વયંપ્રભ	નીલકમલ	૧૬	ચિત્રગુપ્ત	મગર
૫	સર્વાનુભૂતિ	કાચબો	૧૭	સમાધિ	ચંદ્રમા
૬	દેવશ્રુત	કલશ	૧૮	સંવર	સ્વસ્તિક
૭	ઉદ્ય	નંદાવર્ત	૧૯	યશોધર	કમલ
૮	પેદાલ	બકરો	૨૦	વિજય	કૌંચપક્ષી
૯	પોટોલ	હરણ	૨૧	મલ્લિ	વાંદરો
૧૦	શતકીર્તિ	વજ્ર	૨૨	શ્રીદેવ	અશ્વ
૧૧	સુવ્રત	બાજપક્ષી	૨૩	અનંતવીર્ય	હસ્તિ
૧૨	અમમ	વરાહ	૨૪	ભદ્રકૃત	વૃષભ

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વર્તમાન કાલમાં વિચરતા વીશ વિહરમાન

ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન	ક્રમ	તીર્થંકર	લંછન
૧	સીમંધર	વૃષભ	૧૧	વજ્રધર	શંખ
૨	યુગ્મધર	હસ્તિ	૧૨	ચંદ્રાનન	વૃષભ
૩	બાહુજિન	હરણ	૧૩	ચંદ્રબાહુ	કમલ
૪	સુબાહુજિન	વાંદરો	૧૪	ભુજંગજિન	કમલ
૫	સુગ્રીવજિન	સૂર્ય	૧૫	ઈશ્વર	ચંદ્ર
૬	સ્વયંપ્રભ	ચંદ્ર	૧૬	નેમિપ્રભ	સૂર્ય
૭	ઋષભાનન	સિંહ	૧૭	વીરસેન	વૃષભ
૮	અનંતવીર્ય	હસ્તિ	૧૮	મહાભદ્ર	હસ્તિ
૯	સુરપ્રભ	ઘોડો	૧૯	ચંદ્રદેવપ્રશા	ચંદ્ર
૧૦	વિશાલ	સૂર્ય	૨૦	અજિતવીર્ય	સ્વસ્તિક

શાશ્વત જિન

૧	ઋષભાજિન	વૃષભ	૩	વારિષેણ	સૂર્ય કે પાડો
૨	ચંદ્રાનન	ચંદ્ર	૪	વર્ધમાન	સિંહ

વર્તમાન ચોવીશ તીર્થંકરોની ગણધર સંખ્યા-૧૪૫૨

ક્રમ	તીર્થંકર	ગણધર	ક્રમ	તીર્થંકર	ગણધર
૧	ઋષભદેવ	૮૪	૧૩	વિમલનાથ	૫૭
૨	અજિતનાથ	૯૫	૧૪	અનંતનાથ	૫૦
૩	સંભવનાથ	૧૦૧	૧૫	ધર્મનાથ	૪૩
૪	અભિનંદન	૧૧૬	૧૬	શાન્તિનાથ	૩૬
૫	સુમતિનાથ	૧૦૦	૧૭	કુશ્મુનાથ	૩૫
૬	પદ્મપ્રભ	૧૦૭	૧૮	અરનાથ	૩૩
૭	સુપાર્શ્વનાથ	૯૫	૧૯	મદ્ધિલનાથ	૨૮
૮	ચંદ્રપ્રભ	૯૩	૨૦	મુનિસુવ્રત	૧૮
૯	સુવિધિનાથ	૮૮	૨૧	નમિનાથ	૧૭
૧૦	શીતલનાથ	૮૧	૨૨	નેમનાથ	૧૧
૧૧	શ્રયાંસનાથ	૭૬	૨૩	પાર્શ્વનાથ	૧૧
૧૨	વાસુપૂજ્ય	૬૬	૨૪	મહાવીર	૧૧

સહસ્ર કૂટાંતગત ૧૦૨૪ તીર્થંકરની રચના

- ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ત્રણ ચોવીશી કુલ ૭૨ જંબુદ્વિપ ભરતખંડ ક્ષેત્રના.
 ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ઘાતકી ખંડ [અતિત, વર્તમાન, અનાગત, પૂર્વ ભરતક્ષેત્ર
 ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ઘાતકી ખંડ પશ્ચિમ ભરતક્ષેત્ર.
 ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ પુષ્કરાધ પૂર્વ ભરતક્ષેત્ર.
 ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ પુષ્કરાધ દ્વિપાર્ધ પશ્ચિમ ભરતક્ષેત્ર.
 ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ જંબુદ્વિપે ઐરાવત ક્ષેત્રે
 ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ઘાતકીખંડે પૂર્વ ઐરાવત ક્ષેત્રે
 ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ ઘાતકી ખંડે પશ્ચિમ ઐરાવત ક્ષેત્રે
 ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ પુષ્કરાધ દ્વીપે પૂર્વ ઐરાવત ક્ષેત્રે
 ૭૨ = ૨૪ + ૨૪ + ૨૪ પુષ્કરાધ દ્વીપે પશ્ચિમ ઐરાવત ક્ષેત્રે

૭૨૦ આ સાતસોવીશ પ્રભુજીના નામો જેન ગ્રંથોમાં આપેલ છે.

૧૬૦ મહાવિદેહ

૮૮૦ ઉત્કૃષ્ટ કાળે		ઘાતકી ખંડના		ઘાતકી ખંડના
જ'બુદ્ધિપે		પૂર્વાધર્ના		પશ્ચિમાધર્
૩૨	+	૩૨	+	૩૨
પુષ્કરાધર્		પુષ્કરાધર્		
પૂર્વાધર્		પશ્ચિમ		
૩૨		૩૨		૩૨ x ૫ = ૧૬૦.

૨૦ વિહરમાન તીર્થ'કરે।

૪ શાશ્વતા તીર્થ'કરે।

૧૨૦ ભરતક્ષેત્રના વર્તમાન ચોવીશીના ૨૪ તીર્થ'કરેના પાંચ પાંચ કલ્યાણકે ૨૪x૫ ૧૨૦

૧૦૨૪

૧૦૨૪ કુલ એક હજાર ચોવીશ તીર્થ'કરેનો ચારે બાજુ ૨૫૬, ૨૫૬ પ્રભુના ઉભા પદ્મ આકૃતિની રચના કરવી. તેમાં પ્રત્યેક બાજુ અઠેક મોટી શાશ્વત જિન પ્રતિમાની મૂર્તિ પરિકર સહિત કરવી ફરતા નીચે ઉપર ને બાજુમાં પ્રતિમા નાની નાની કરવી.

૧૭૦ પ્રતિમાનો પદ્મ

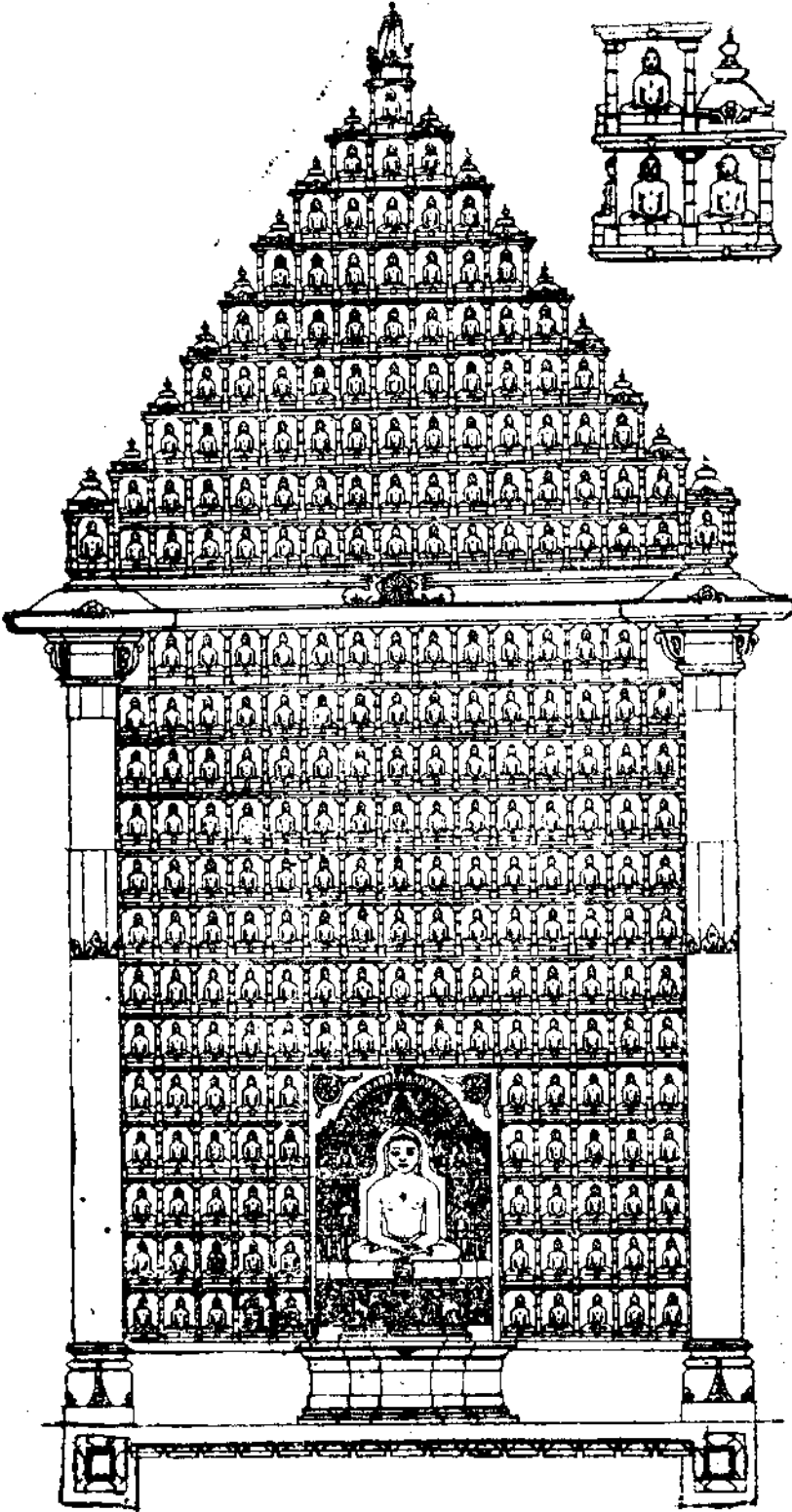
ઉત્કૃષ્ટ કાળે વિચરતા ૧૭૦ તીર્થ'કરે એક સાથે અજિતનાથ પ્રભુના સમયમાં થયા તેમાં મૂળનાથક અજિતનાથ મધ્યમાં રાખી પ્રતિમા કરવી.

૧૬૦ પ્રભુ મહાવિદેહ ઉત્કૃષ્ટ કાલે

જ'બુદ્ધિપ		ઘાતકીખંડ		પુષ્કરાધર્	
		પૂર્વ પશ્ચિમ		પૂર્વ પશ્ચિમ	
૩૨	+	૩૨	+	૩૨	+
		૩૨			

૫ ભરત ક્ષેત્રમાં

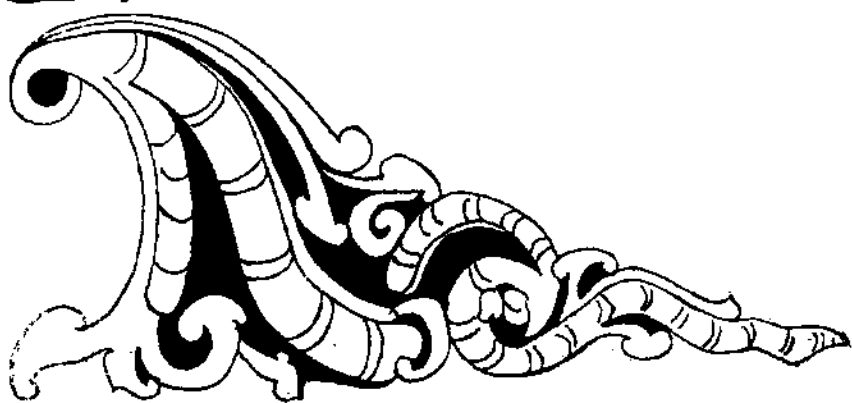
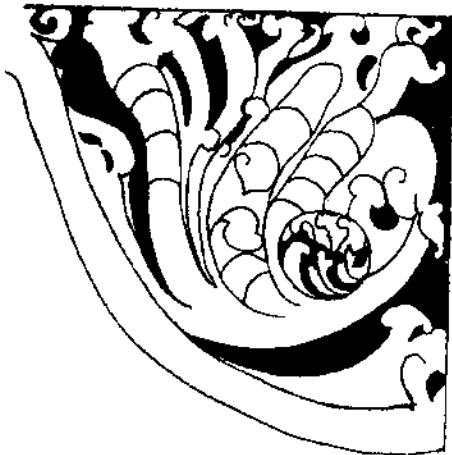
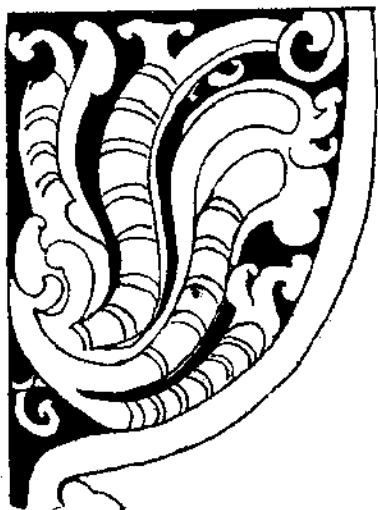
૫ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં

श्री जिन सङ्गमद

शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)

भारत प्रिन्टरी पालीताञ्जु.

कलाकृति

शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)

अरत प्रिन्टरी, पावीताष्टा.

અષ્ટ મંગલ

સ્વસ્તિકં નંદાવર્તં ચ દર્પણં યુગ્મ મત્સ્ય ઘટમ્ ।

શ્રીવત્સ ચ મદ્રાસનં વર્ધમાનાષ્ટ મંગલમ્ ॥ ૪૧૨ ॥

જેન અષ્ટ મંગલમાં. ૧ સ્વસ્તિક, ૨ નંદાવર્ત, ૩ દર્પણ, ૪ એ માછલીની જોડી, ૫ કુંભ, ૬ શ્રીવત્સ, ૭ ભદ્રાસન, ૮ વર્ધમાન. એ આઠ મંગલ જાણુવા.

અથ ચૌદ સ્વપ્ન :

નંદી ગજો મૃગરાજો લક્ષ્મી પુષ્પમાલા ચંદ્રઃ ।

માસ્કરશ્ચ ધ્વજો ઘટઃ પદ્મસરઃ શિરાર્ણવા ॥ ૪૧૩ ॥

દેવગૃહં રત્નરાશિઃ નિર્ધૂમમગ્નિ સ્વપ્નકઃ ।

ચતુર્દશ સ્વપ્નકાનિ પश्यन्ति જિન માતૃકાઃ ॥ ૪૧૪ ॥

૧ વૃષભ, ૨ હસ્તિ, ૩ સિંહ, ૪ લક્ષ્મી, ૫ પુષ્પની માલા, ૬ ચંદ્ર, ૭ સૂર્ય, ૮ ધ્વજ, ૯ કુંભ, ૧૦ પદ્મસરોવર, ૧૧ શીરસાગર, ૧૨ દેવવિમાન ગૃહ, ૧૩ રત્નસમૂહ, ૧૪ ધુમાડા વગરનો અગ્નિ એ ચૌદ વસ્તુઓ પ્રભુજીના માતાજીને ગર્ભ પ્રવેશ પહેલાં સ્વપ્નમાં આવે.

અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય

અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃષ્ટિ દિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ ।

મામંડલ દુન્દુભિરાત પત્રં સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥ ૪૧૫ ॥

૧ અશોક વૃક્ષ, ૨ દેવોની પુષ્પવૃષ્ટિ, ૩ દિવ્યધ્વનિ શંખ, ૪ ચામર, ૫ આસન, ૬ ભામંડલ, ૭ દુન્દુભિ વાદ્ય, ૮ છત્ર. એ આઠ પ્રાતિહાર્ય શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુના જાણુવા. ૪૧૫.

ગામ અથવા મનુષ્યના નામ ઉપરથી પ્રભુજી સાથે લેણ દેણ જોવાનું ક્રોષ્ટક.

નક્ષત્ર	કૃતકા	કૃતકા	રેહિણી	મૃગ	આર્દ્રા	પુન	શ્રવણ	ધનેષ્ટા	ધનેષ્ટા	શત
ના	અ	ઇ	અં	ક	કે	કે	ખ	ગ	ગુ	ઝો
મા	આ	ઈ	અઃ	કા	કે	કે	ખિ	ગિ	ગે	
દ્વ		ઉ		કિ		કો	ખુ			
ર		ઐ		કી		કો	ખે			
		ઐ					ખો			

પ્ર	વાસુ	વાસુ	ચંદ્ર	નમિ	મુનિ	મુનિ	નમિ	પાર્શ્વ	પાર્શ્વ	નેમિ
થ		કુંથુ	વિમલ							
મ										
શ્રેણી										
૨૦										
વસા										

દ્વિ			મહા	મુનિ		મુનિ				પદ્મ
તિ										
૫					૦	૦		૦	૦	
શ્રેણી	૦	૦								
૧૫										
વસા										

તૃ		વિમલ	પદ્મ	મહા		પાર્શ્વ	ધર્મ	૦	મહા	પાર્શ્વ
તી	૦						મહા			
૫					૦					
શ્રેણી										
૧૦										
વસા										

ચ	સુવિધિ	ધર્મ	ધર્મ	મહા	સંભ	વિમ	શાંતિ	સુપાર્શ્વ	સુમ	સુમ
તુ	શાંતિ	ચંદ્ર	અજિ	અલિ	શિત	આદિ	સંભવ	વાસુ	સુવિ	કુંથુ
						સંભવ				
ચ	ધર્મ		સંભ	અનં	શાંતિ	શિત	અલિ	કુંથુ	વાસુ	વાસુ
શ્રેણી	નમિ			ઐયાં	અનં	શાંતિ		અજિ	કુંથુ	સુ. પા.
૫				સંભ	આદિ	અલિ			અજિ	શાંતિ
					ઐયાં	ઐયાં				
વસા				અજિ	વિમ	અજિત				શિત
					અજિ					આદિ

આદ્રા	રેવતિ	અશ્વિની	આદ્રા	ઉ. પા	ઉ. ભા	પૂ. ફા-	ઉ. ફા	ઉ. ફા	હસ્તા
૫	૫	૫	૭	૭	૭	૮	૮	૮	૮
	ચિ	ચે		છ		દિ			
		ચો		જુ		કે			
				જો					

મુનિ	મહા	ધર્મ	મુનિ	ધર્મ	મહા	અનં	અજિ	આદિ	આદિ
		નમિ		નમિ				ધર્મ	અનંત
		મદિલ		મદિલ				અનંત	ધર્મ

નમિ			નમિ	નમિ	અનં	અજિ	અજિ
મદિલ			મદિલ	આદિ	ધર્મ	શિત	સંભવ
૦	૦	૦			સંભ		ધર્મ

ધર્મ			મહા			આદિ	સંભ	શિત
ચંદ્ર	ચંદ્ર					શાન્તિ	શ્રેયાં	શ્રેયાં
૦		૦		૦	૦	શિતલ		

સંભ	વિમ	શાંતિ	સંભ	શાંતિ	અભિ	મહા	ચંદ્ર	ચંદ્ર	ચંદ્ર
શિત	સંભ	શ્રેયાં	શાન્તિ	ચંદ્ર	અનંત	મદિલ	વિમ	વિમલ	વિમલ
શાન્તિ	અભિ	સંભ	શિત	વિમ	અર	મહા	મુનિ	મુનિ	
આદિ	શિત	વિમ	આદિ	અભિ	અજિ		મહા		
શ્રેયાં	અનં	શિત	શ્રેયાં		આદિ				
					વિમલ				
વિમ	શાન્તિ	આદિ	વિમ		મહા				
					શ્રેયાં				

અશ્વે પૂ. પા પૂ. પા પૂ. પા હસ્ત સ્વાતી વિશાખા વિશાખા ઉ. ભા. પૂ. ભા.

ક	દ	દિ	ણ	ત	તિ	તો	થ	દ
		દુ	દં		દુ			
		દે	દઃ					
		દો			તે			

આદિ	અજિ	નેમિ	આદિ	આદિ	શાન્તિ	સુવિ	પદ્મ	મહા	શિત
સંલ	ધર્મ		અલિ	અનં	શિત	પાર્શ્વ	વાસુ	વિમ	
અનં			અનં	ધર્મ		સુપાર્શ્વ			
શાન્તિ									
શિત									
અલિ									

શ્રેયાં	આદિ	સુવિ	શિત	સંલવ	મહા	પદ્મ	સુવિ	મદ્લિ	શ્રેયાં
અજિ	અનં			શિત	સંલ				મુનિ

		શાન્તિ	નેમિ	અજિ	અલિ	વાસુ	મહા	અલિ	શાન્તિ
				શ્રેયાં		શિત	શિત	અનં	સંલવ
•	•					મહા		આદિ	અજિત
						અલિ		શ્રેયાં	

વિમલ	મહા	પદ્મ	મહા	વિમ	ધર્મ				
મુનિ	મદ્લિ	મહા	મદ્લિ	અંદ્ર	નેમિ	નેમિ	નેમિ		અંદ્ર
	કુંથુ	વિમ		મુનિ					
	અંદ્ર								

પૂ. ભા.	ઉ. ભા.	દેવતી	પૂ. પા	અનુરાધા	જેઠા	ઉ. કા.	હસ્ત	ચિત્રા	પૂ. પા
દિ	દુ	દે	ધ	ન	નો	પ	પુ	ચે	ધ
		દો		નિ		પિ		ચે	
				વ					
				ને					

મંલ	મહા	વિમ	શિત	મુનિ	જુમ	શિતલ	સંલ	સુવિ	શિત
મુનિ	વિમ	સંલ	મહા	શ્રેયાં		મહા	શિત		મહા
શ્રેયાં		મહા				વિમ	વિમ		
શિત						સંલ			

		નમિ			શ્રેયાં			
વિમ	નમિ	મસ્લિ	નમિ	મસ્લિ		શ્રેયાં	વાસુ	મસ્લિ
ધર્મ	મસ્લિ	શાન્તિ	મસ્લિ	નમિ			પલ	
		ધર્મ						

શાંતિ	અભિ			શાંતિ			સુપા	
આદિ	અનં	અભિ	આદિ	અભિ	શિતલ	૦	પાર્શ્વ	
	અભિ		અનં	આદિ	અભિત	૦	મહા	૦
	આદિ		અભિ	અનં	અનંત			
	શ્રેયાં							

				આદિ	આદિ	આદિ	કુંથુ	ધર્મ
ચંદ્ર	ચંદ્ર	ચંદ્ર	કુંથુ	ધર્મ	અનં	અભિ	નેમિ	ચંદ્ર
			નમિ	ચંદ્ર	ધર્મ	અનં	આદિ	અભિ
				અનં	ચંદ્ર	નમિ	મુનિ	
				મહા	મુનિ			
				અભિ				
				મુનિ				

કૌહી	મૃગ	મૂલ	પૂ. વા	ઉ. વા	ઉ. વા.	મઘા	પૂ.ફા	જેષ્ઠા	મૂલ	ચિત્રા	સ્વાતી
બ	બે	બ	હ	હે	ભો	મ	મો	વ	વે	ર	ર
બિ	બો	ભિ				મિ		વિ	વો	રિ	રે
બુ						મુ		વુ			રો
						મે					

[illegible]

સંલ મહા સુમ મલ્લિ સંલ મહા મલ્લિ સુમ કુંથુ મહા
સંલ

મહા	વાસુ	શિત	શાંતિ	પદ્મ			
	વિમ		મન્દિ	સુવિ	શાંતિ	શિત	વાસુ
	શાંતિ	૦	•	વિમ	૦	શાંતિ	મહા
				શાંતિ			
				શિત			

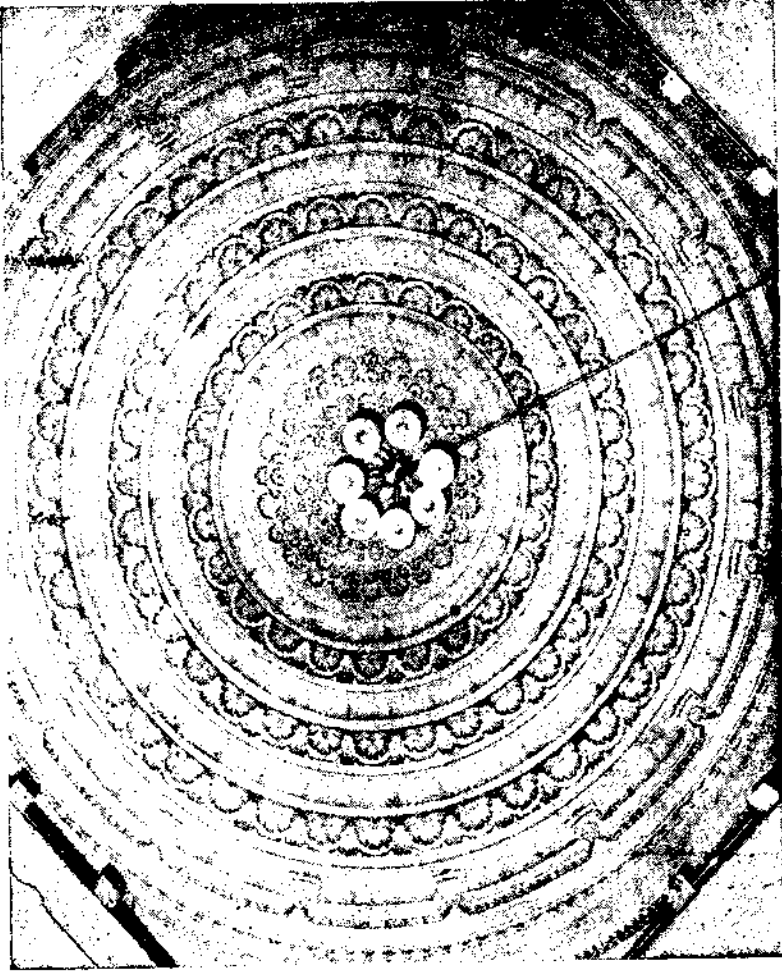
	અણિ	ધર્મ	અનં	ધર્મ	પાર્શ્વ	પાર્શ્વ	ધર્મ
અણિ	નમિ	આદિ	ધર્મ	નમિ	નેમિ	નમિ	અણિ
						પદ્મ	પદ્મ
૦	અણિ	આદિ	અનં	આદિ	ચંદ્ર	આદિ	આદિ
						નેમિ	નેમિ
						અણિ	અણિ
						વિમ	આદિ
						અણિ	નમિ
						વિમ	આદિ
							મહિલ

અશ્વિ	ભરણી	રેહિણી	મૃગ	શત	ધનિ	શત	પૂ. ભા	પુનર્વસુ	પુન	પુષ્ય
લ	લુ	વ	વે	શ	પ	સ	સે	હ	હિ	હુ
	લે	વી	વો			સિ	સો			હે
	લો	લુ				સુ				હો

શાંતિ	ઐયાં	સંભ	સંભ	અભિ	આદિ	કુંથુ	આદિ	આદિ	શાંતિ	અજિ
ઐયાં				અનં	અર			સંભ	અજિ	
સંભ				અજિ				અનં	ઐયાં	
				આદિ				શાંતિ		
								શિત		
								અભિ		

વિમ		ઐયાં		ચંદ્ર	સુમ	ચંદ્ર	ઐયાં	આદિ	આદિ
શિત	૦	વિમ		અજિ	સુપા		અજિ	શિત	અનં
			૦						
ચંદ્ર		મહા	મહા		અજિ			અનં	કુંથુ
	૦	ચંદ્ર			આદિ	૦	૦	ચંદ્ર	
				૦	૦				

ધર્મ	નમિ	ધર્મ	અજિ	મહા	સંભ	પદ્મ	શિત	વિમ	ધર્મ	નમિ
મુનિ	મલ્લિ	અજિ	મુનિ	વિમ	શિત	નેમિ	ઐયાં	મુનિ	મુનિ	મલ્લિ
નમિ	અભિ	મહા	અભિ	નમિ	ધર્મ	વાસુ	મુનિ		વિમ	મહા
મલ્લિ	મુનિ		મહા	મલ્લિ	વિમ	પાર્શ્વ	શાંતિ			ધર્મ
અનં	અનં			ઐયાં	ઐયાં	શાંતિ	સંભ			
આદિ				મુનિ	શિત					

કેસરીયાળ ખાસાદ વિતાંન દશ્ય-કેસરીયાળ નગર-પાલિતાણા.

જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ લક્ષણાધિકાર નામનો એકાદશમોઽધ્યાય

જનોવાચ:—

શૃણુ તાત ! મહાદેવ ! યન્મયાપરિપૃચ્છયતે ।
પ્રાસાદાશ્ચ જિનેન્દ્રાણાં કથયસિકિં માં પ્રમો ॥ ૧ ॥

કિં તલં કિઞ્ચ શિશ્વર ! કિંદિ પઞ્ચાશ્વદુત્તમાઃ ।
સમોસરણ કિં તાત ! કિં સ્યાદ્દુષ્ટાપદં હિ તત્ ॥ ૨ ॥

મહાધરો મુનિવરો દ્વિ ધારિણી સુશોભિતા ।

જય કહે છે :— હે પિતા મહાદેવ ! મેં આપને જિનેન્દ્રના પ્રાસાદોનું વર્ણન કરવા પૂછ્યું હતું. તો હે ભગવન્ ! આપ તે સવિસ્તર કહેશો.

હે તાત ! ઉત્તમ જાવન જિનાલય કયા પ્રકારના છે ? તથા તેના તલ અને શિખરોની રચના કેવી છે ? સમવસરણ, અષ્ટાપદ, મહીધર મુનિવર અને શોભાયમાન દ્વિધારિણી, પ્રાસાદોની રચના કેવી છે ? તેનું આપ વર્ણન કરો. ૧-૨.

શ્રી વિશ્વકર્મોવાચ :—

શૃણુ વત્સ ! મહાપ્રાજ્ઞ ! યત્કયા પરિપૃચ્છતે ।
પ્રાસાદાન્ તુ જિનેન્દ્રાણાં કથયમ્યહં તચ્છ્રણુ ॥ ૩ ॥

પ્રાસાદ મધ્યે મેસ્વો મદ્રપ્રાસાદ નાગરાઃ ।
અન્તકા દ્રાવિડાશ્ચૈવ મહીધરા લતિનાસ્તથા ॥ ૪ ॥

શ્રી વિશ્વકર્મો ચોતાના પુત્ર જયને સંબોધન કરીને કહે છે કે હે મહાબુદ્ધિમાન્ પુત્ર ! તેં જિનેન્દ્રોના પ્રાસાદોનું વર્ણન પૂછ્યું. તેને વિસ્તાર પૂર્વક કહું છું, તે સાંભળ.

ઉત્તમ જાતિના પ્રાસાદોમાં મેડ્રપ્રાસાદ, નાગર જાતિના મદ્રપ્રાસાદ, અન્તક પ્રાસાદ, દ્રાવિડ જાતિના પ્રાસાદ, મહીધર પ્રાસાદ અને લતિન જાતિના પ્રાસાદ એટલા ઉત્તમ છે. ૩-૪.

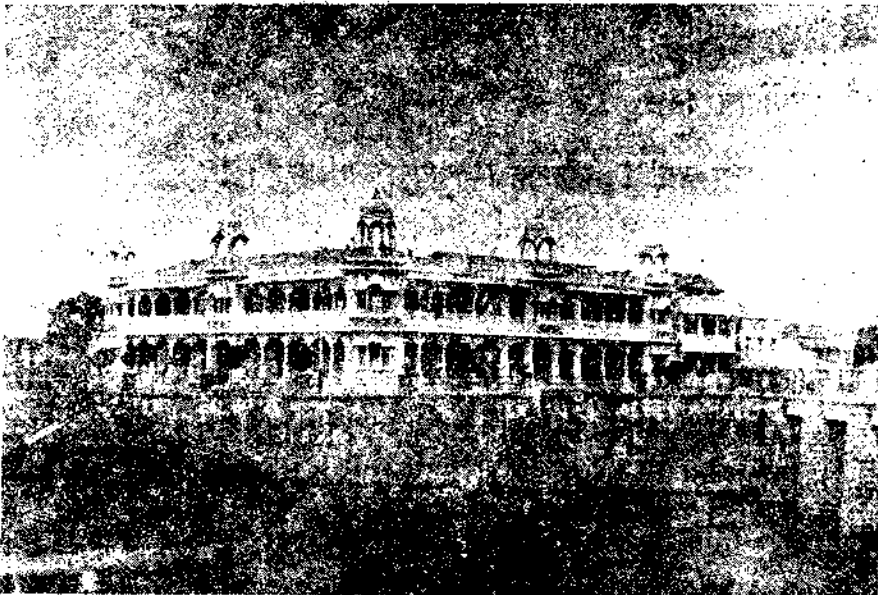
તલ નિર્માણ :—

પ્રાસાદ દીર્ઘતો વ્યાસો મિત્તિ નાદ્યે સુગલયે ।
ષોડશાંશૈર્દેદ ભાગં શેષં ચ દ્વિગુણં ભવેત્ ॥ ૫ ॥

પ્રથમે નવમે ચૈવ દ્વિતીયે ચતુરો ભવેત્ ।
અયં વિધિઃ પ્રકર્તવ્યો ભાગં ચ દ્વિત્રયંશં ભવેત્ ॥ ૬ ॥

તત્ર યુક્તિઃ પ્રકર્તવ્યો પ્રાસાદે સર્વનામતઃ ।
શિવમુખે મયાશ્રુતં માણિતં વિશ્વકર્મણા ॥ ૭ ॥

પ્રાસાદની ભિત્તિ બહાર રેખાએ લંબાઈ પહોળાઈને ગુણીને સોળે ભાંગવા, જે શેષ રહે તે અંકને બમણા કરવા, તેટલા વિભાગનું તલ બાણુનું. જો એક વધે તો બમણા કરતાં બે બે, ચાર અઠાઈ તલ બાણુનું. ત્રણ વધે તો બમણા છ થયા. છ એ બારાય બાણુનું. એ યુક્તિએ પ્રાસાદના તલ વિલખિત અને પ્રાસાદ નામકરણ બાણુનું. એમ શિવના મુખેથી મેં સાંભળેલ તે હું વિશ્વકર્મા કહું છું. ૫ થી ૭.

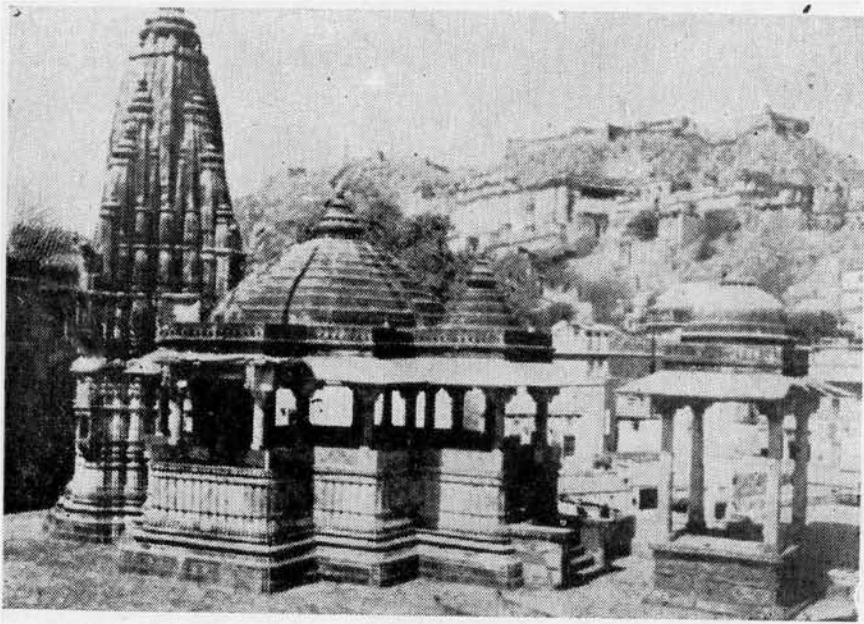

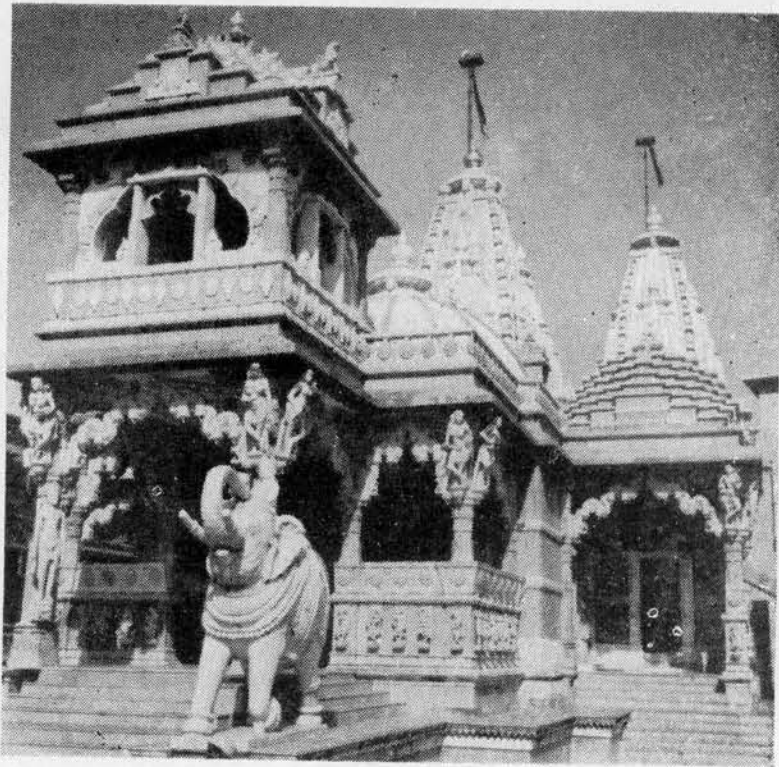
પ્રભાવતી પરિકર દર્શન

શિલ્પ સ્મૃતિ વાસ્તુ વિદ્યાયામ્ (ઉત્તરાર્ધ)

ભરત પ્રિન્ટરી પાલીતાણા.

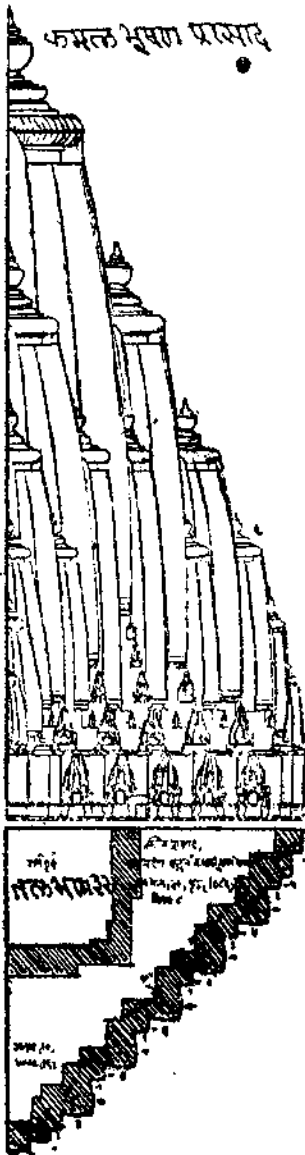

જગત શરણ મંદિર—આમેર

એમ્બુર જૈન દેરાસર સંસ્થા દર્શન—એમ્બુર

[એન. બી. મોખપત્ર]

૧. કમલ ભૂષણ પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૧

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાત્રિંશત્પદ્ ભાજિતે ।
 કર્ણે ભાગ ત્રયઃ કાર્યં પ્રતિકર્ણસ્તથૈવ ચ ॥ ૮ ॥
 ઉપરથસ્ત્રિ ભાગશ્ચ મદ્રાર્ધં વેદ ભાગિકમ્ ।
 કર્ણિકા નન્દિકાચૈવ ભાગૈક ચ વ્યવસ્થિતા ॥ ૯ ॥
 કર્ણે ચ કર્મવત્વારિ, પ્રતિકર્ણે ક્રમત્રયમ્ ।
 ઉપરથે દ્વયં જ્ઞેયં, કર્ણિકાયામ્ ક્રમદ્વયમ્ ॥ ૧૦ ॥
 વિંશતિ ઉરુઃશૃંગાણિ પ્રત્યંગાણિ ચ પોડશ્ચ ।
 કર્ણે ચ કેસરી દધાત્ નન્દનં નન્દશાલિકમ્ ॥ ૧૧ ॥
 પ્રથમ કર્મ નન્દીશ મુખ્યે તિલકા શોભિતમ્ ।
 કમલભૂષણ નામાડ્યં ઋષભ જિન વહ્નમ્ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના બીજીશ ભાગ કરવાં, તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા, ત્રણ ભાગ પ્રતિરથ, ત્રણ ભાગ ઉપરથ અને ચાર ભાગનું અર્ધ ભદ્ર, ઠેણિઓ અને નન્દિ એકેક ભાગ કરવી, રેખા ઉપર ચાર ક્રમે શૃંગ ચઢાવવા. પ્રતિરથે ત્રણ ક્રમ, ઉપરથ ઉપર બે ક્રમ અને દરેક ઠેણિ નન્દિ ઉપર બે ક્રમે, ભદ્ર ઉપર ચારે બાજુ મળી ૨૦ ઉરુશૃંગ અને સોલ પ્રત્યંગ કરવાં, રેખા ઉપર પહેલું ક્રમ નન્દીશ, ૨ નન્દશાલિક, ૩ નંદન, ૪ કેસરી ચઢાવવું અને તેની ઉપર શોભાચમાન તિલક કરવું. આવો ઋષભજિન ને વહ્નમ કમલભૂષણ પ્રાસાદ છે. ૮ થી ૧૨

તલસાગ ઉર-કમલ ભૂષણ પ્રાસાદ શૃંગ સંખ્યા

	કે.	નં.	નંદ	નંદિ	
શૃંગ રેખા	૫	+ ૧૩	+ ૧૭	+ ૨૧	= ૫૬ × ૪. કુલ ૨૨૪.
„ પ્રતિરથે	૫	+ ૧૩	+ ૧૭	+ ૦	= ૩૫ × ૮ „ ૨૮૦.
„ ઉપરથે	૫	+ ૧૩	+ ૦	+ ૦	= ૧૮ × ૮ „ ૧૪૪.
„ નન્દિ	૫	+ ૧૩	+ ૦	+ ૦	= ૧૮ × ૨૪ „ ૪૩૨.
„ પ્રત્યાંગ					૪ × ૪ „ ૧૬.

શૃંગ ભદ્રે
,, મૂલ શિખર

૫ x ૪ કુલ ૨૦.
,, ૧.

કુલ શૃંગ ૧૧૧૭.

॥ ૧૨૩ ॥ ઇતિ ઋષભજિન વલ્લભઃ કમલભૂષણ પ્રાસાદઃ ॥

કામદાયક પ્રાસાદ

૨. કામદાયક પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૨

ચતુસ્ત્રીકૃતે ક્ષેત્રે દ્વાદશ પદ માજિતે ।

કર્ણો ભાગ દ્વયકાર્યઃ પ્રતિકર્ણ સ્તર્યેવ ચ ॥ ૧૩ ॥

મદ્રાર્ધ ચ દ્વિભાગેન ચતુર્દિક્ષુ વ્યવસ્થિતમ્ ।

કર્ણે ક્રમત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે ક્રમદ્વયમ્ ॥ ૧૪ ॥

અષ્ઠૌ ચૈવરુશૃંગાણિ હ્યષ્ઠૌ પ્રત્યઙ્ગાનિ ચ ।

કર્ણે ચ કેસરીદઘાત્ સર્વતોભદ્રમેવ ચ ॥ ૧૫ ॥

નન્દનમજિતે દેયં ચતુષ્કર્ણેષુ શોભિતમ્ ।

કામદાયક પ્રાસાદો હ્યજિતજિન વલ્લભઃ ॥ ૧૬ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના બાર ભાગ કરવાં, તેમાં બે ભાગ રેખા, બે ભાગનેા પ્રતિભદ્ર અને બે ભાગનું ભદ્રાર્ધ કરવું. આ પ્રમાણે ચારે દિશામાં વ્યવસ્થિત કરવું, રેખા ઉપર ત્રણ શૃંગ કેમ, પ્રતિભદ્ર ઉપર બે કેમ આઠ ઉરૂશૃંગ અને આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવા રેખા ઉપર કેસરી, સર્વતોભદ્ર, નન્દન, બે ત્રણ કેમ ચઢાવવા. આ અજિતજિનને વલ્લભ એવો કામદાયક નામનો પ્રાસાદ બાણવો. ૧૩ થી ૧૬.

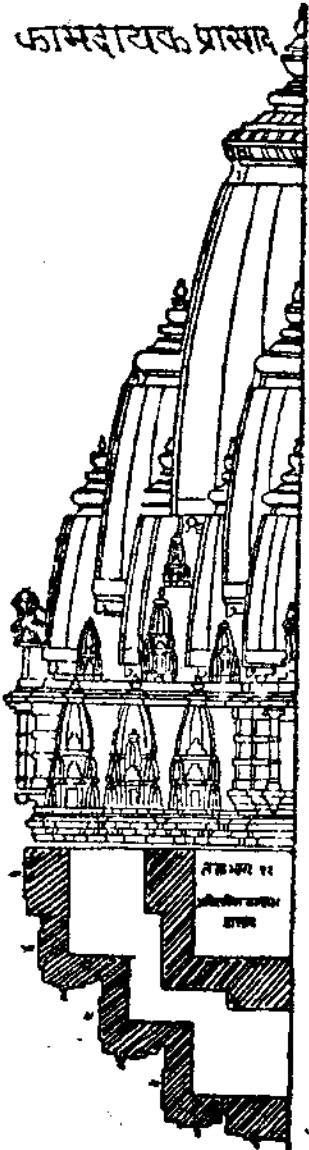
કામદાયક પ્રાસાદ શૃંગ સંખ્યા

રેખા	૫ + ૬ + ૧૩ = ૨૭ x ૪ = ૧૦૮
પ્રતિરથે	૫ + ૬ + ૦ = ૧૪ x ૮ = ૧૧૨
પ્રત્યંગ	૨ x ૪ = ૮
ઉરૂશૃંગ	૨ x ૪ = ૮
મૂલ શિખર	૧

તલ ભાગ ૧૨

કુલ શૃંગ ૨૩૭

ઇતિ અજિતજિન વલ્લભઃ કામદાયક પ્રાસાદઃ ॥ ૨ ॥

રત્નકોટી પ્રાસાદ

૩ રત્નકોટિ પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૩

ચતુરસ્ત્રીકૃતે ક્ષેત્રે નવભાગવિભાજિતે ।
મદ્રાર્ધે સાર્ધભાગેન ચૈક ભાગઃ પ્રતિરથઃ ॥ ૧૭ ॥

કર્ણિકા નન્દિકાપાદા સાર્ધકર્ણો વિચક્ષણ ।
કર્ણે ક્રમદ્વયંકાર્ય પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥ ૧૮ ॥

કેસરી સર્વતોમદ્ર—ક્રમદ્વયં વ્યવસ્થિતમ્ ।
કર્ણિકા નન્દિકયોશ્ચ શૃંગમેકૈકં કારયેત્ ॥ ૧૯ ॥

ષોડશ ઉરુશૃંગાણિ ચાષ્ઠી પ્રત્યક્ષાણિ ચ ।
રત્નકોટિશ્ચ નામાયં પ્રાસાદ સંભવજિને ॥ ૨૦ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના નવ ભાગ કરવાં, તેમાં
બદ્રાર્ધ દોઢ ભાગનું, પ્રતિરથ એક ભાગનો, કર્ણી અને
નન્દિ પા-પા (૦૧-૦૧)ભાગની અને રેખા દોઢ ભાગની
કરવી. રેખા ઉપર ક્રમે બે પ્રતિરથ, ઉપર બે ક્રમ કર્ણી
અને નન્દિ ઉપર એક એક શૃંગ ચઢાવવું આરે બંદ્રે
૧૬ ઉરુશૃંગ અને આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવા આ સંભવ-
જિનવલ્લભ રત્નકોટિ નામનો પ્રાસાદ બાણુવો. ૧૭થી૨૦

સંભવજિન વલ્લભ પ્રાસાદ શૃંગ સંખ્યા

રેખા ૫ + ૯ = ૧૪ × ૪ = ૫૬

પ્રતિભદ્ર ૫ + ૯ = ૧૪ × ૮ = ૧૧૨

કર્ણનન્દિ ૧૬ × ૧ = ૧૬

પ્રત્યાંગ ૨ × ૪ = ૮

ઉરુશૃંગ ૪ × ૪ = ૧૬

મૂલ પ્રાસાદ ૧

તલભાગ ૯.

કુલ શૃંગ ૨૦૧

॥ ૩ હ્રિતિ સંભવજિનવલ્લભો રત્નકોટિ પ્રાસાદ ॥

४ अमृतोद्भव प्रासाद

द्वितीय भेद

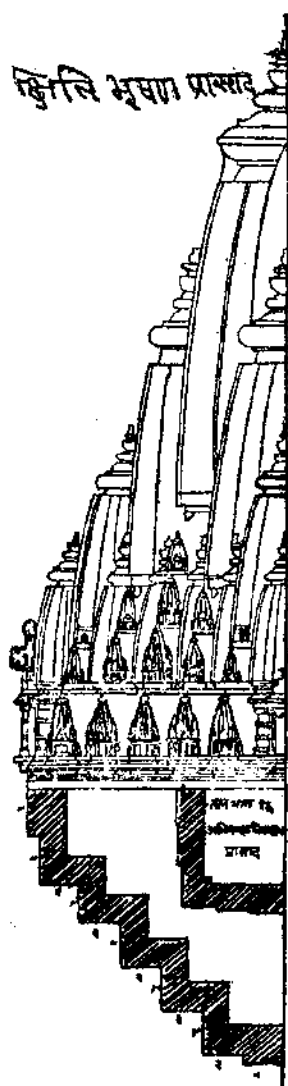
तद्भूषेतत्प्रमाणे च स्थे कर्णे तिलकं न्यसेत् ।

अमृतोद्भवनामोऽयं सर्वं देवेभ्यः कारयेत् ॥ २१ ॥

રતકોટિ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલ અને સ્વરૂપ જાણવું, ફેર ચોટલો કે રેખા, પ્રતિભા
ઉપર અકેક તિલક ચઢાવવું. ૨૧

शृंग संख्या पूर्ववत् २०१, तिलक १२, रेखा ४, प्रतिबद्धे ८.

॥ ४ इतिश्री सर्वजिनवल्लभ अमृतोद्भव प्रासाद ॥

५ क्षितिभूषण प्रासाद

४ विभक्ति

चतुरस्रस्त्रीकृते क्षेत्रे षोडशपदं भाजिते ।

कर्णो भागद्वयं कार्यः प्रतिकर्ण स्तथैव च ॥ २२ ॥

उपर्युधो द्वि मागश्च भद्रार्थं द्वयमेव च ।

कर्णे च क्रमचत्वारि प्रतिकर्णे क्रमत्रयम् ॥ २३ ॥

उपरथे क्रम द्वौ च उर्ध्वे तिलक शोभितम् ।

द्वादश उरुशृङ्गाणि प्रत्यङ्गानि च षोडश ॥ २४ ॥

क्षिति भूषण नामोऽयं प्रासादश्चाभिनन्दन ।

પ્રાસાદની સમયોચિત ભુમિના સોળ ભાગ કરવા. તેમાં બે ભાગ રેખા, બે ભાગ પ્રતિભદ્ર, બે ભાગ ઉપરથ અને બે ભાગનું બદ્રાર્ધ કરવું, રેખાએ ચાર ક્રમ, પ્રતિ-રથે ત્રણ ક્રમ, ઉપરથે બે ક્રમ, અને એક તિલક ચઢાવવું, ચારે બદ્રે ખાર ઉરશુંગ, અને સોળ પ્રત્યંગ ચઢાવવાં આવે. અભિનન્દન જિનને વલ્લભ ક્ષિતિભૂષણ નામને. પ્રાસાદ બાણવો. ૨૨ થી ૨૪.

શૃંગ રેખા	૫ + ૯ + ૧૩ + ૧૭ = ૪૪ × ૪ = ૧૭૬.
„ પ્રતિભદ્ર	૫ + ૯ + ૧૩ = ૨૭ × ૮ = ૨૧૬.
„ ઉપરથે	૫ + ૯ = ૧૪ × ૮ = ૧૧૨.
„ પ્રત્યંગ	૪ × ૪ = ૧૬.
„ ઉરૂશૃંગ	૩ × ૪ = ૧૨.
„ મૂલ	૧.

કુલ શૃંગ ૫૩૩

॥ ૫ ॥ ઇતિશ્રી અભિનન્દનજિનવલ્લભ ક્ષિતિભૂષણ પ્રાસાદ ॥

૬ સુમતિજિન પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૫

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્દશ વિભાજિતે ॥ ૨૫ ॥

કર્ણો દ્વિ ભાગિકો જ્ઞેયઃ પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ।

નિર્ગમ સ્તત્સમો જ્ઞેવો નન્દિકા ભાગ વિશ્રુતા ॥ ૨૬ ॥

મદ્રાર્ધ ચ દ્વિભાગેન કર્તવ્યં ચ ચતુર્દિશિ ।

કર્ણે ક્રમ દ્વયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥ ૨૭ ॥

મદ્રેચૈવોરુચ્તવારિ તથાષ્ઠૌ પ્રત્યજ્ઞાનિ ચ ।

નન્દિકાયાં શૃંગકૂટં સુમતિ જિન નામતઃ ॥ ૨૮ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચોદ ભાગ કરવા, જે ભાગ રેખા, જે ભાગને પ્રતિભદ્ર, એક ભાગ નન્દિ અને જે ભાગનું ભદ્રાર્ધ કરવું, રેખા અને પ્રતિભદ્ર સમ-દલ કરવા, રેખાએ જે ક્રમ, પ્રતિભદ્રે પશુ જે ક્રમ, પ્રત્યંગ ભદ્રે ચાર ચાર ઉરૂશૃંગ આઠ પ્રત્યંગ નન્દિની ઉપર એક શૃંગ અને એક કૂટ ચઢાવવું, આ સુમતિજિન નામનો પ્રાસાદ બાણવો. ૨૫ થી ૨૮.

શૃંગ રેખા	૫ + ૯ = ૧૪ × ૪ = ૫૬
„ પ્રતિરથે	૫ + ૯ = ૧૪ × ૮ = ૧૧૨
„ પ્રત્યંગ	૨ × ૪ = ૮
„ ભદ્ર	૪ × ૪ = ૧૬
„ નન્દિ	૨ × ૪ = ૮
„ મૂલ	= ૧

કુલ શૃંગ ૨૦૧

॥ ૬ ॥ ઇતિશ્રી સુમતિજિનવલ્લભ સુમતિજિન પ્રાસાદ ॥

૭ પદ્મપ્રભજિન પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૬

ચતુર્મુખીકૃતે ક્ષેત્રે વિંશઘા પ્રતિભાજિતે ।
 કર્ણો ભાગ દ્વયં કાર્યઃ પ્રતિકર્ણસ્તથૈવચ ॥ ૨૯ ॥
 કર્ણિકા નન્દિકા ભાગા મદ્રાર્ધ ચતુર્ભાગકમ્ ।
 કર્ણે ક્રમદ્વયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥ ૩૦ ॥
 કેમરી સર્વતોભદ્ર ક્રમ દ્વયં વ્યવસ્થિતમ્ ।
 કર્ણિકાયાં ગૃહ્ણકૂટં નન્દિકાર્યા તથૈવ ચ ॥ ૩૧ ॥
 મદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ પ્રત્યક્ષાનિ તત્તોઽષ્ટમિઃ ।
 પદ્મ વલ્લભ નામોઽયં જિનેન્દ્રે પદ્મનાયકે ॥ ૩૨ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના વીશ ભાગ કરવાં, તેમાં બે ભાગની રેખા, બે ભાગ પ્રતિભદ્ર, કર્ણિકા નન્દિ એક એક ભાગની તથા ભદ્રાર્ધ ચાર ભાગનું કરવું, રેખા અને પ્રતિભદ્રે કેસરી અને સર્વતોભદ્ર એ બે ક્રમ ચઢાવવા. કર્ણિકા નન્દિ ઉપર એક શૃંગ અને એક કૂટ, ભદ્રની ઉપર ચારે દિશામાં ચાર ચાર ઉરુશૃંગ ચઢાવવા અને આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવા આ પદ્મપ્રભ જિનદેવને વલ્લભ એવો પદ્મવલ્લભ નામનો પ્રાસાદ બાંધવો.

શૃંગ રેખા	૫ + ૮	=	૧૪ x ૪	=	૫૬.
,, પ્રતિભદ્રે	૫ + ૮	=	૧૪ x ૮	=	૧૧૨.
,, કર્ણિકા નન્દિ			૪ x ૪	=	૧૬.
,, પ્રત્યંગ			૨ x ૪	=	૮.
,, ભદ્ર			૪ x ૪	=	૧૬.
મૂલ					૧.

॥ ૭ इति श्री पद्मप्रभ जिन प्रासादः ॥

કુલ શૃંગ ૧૫૩.

૮ પદ્મરાગ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ

પદ્મવલ્લભ સંસ્થાને કર્તવ્યઃ પદ્મરાગકઃ ।
 કર્ણોર્ધ્વે તિલકં દધાત્ સ્વરૂપોલક્ષણાન્વિત ॥ ૩૧ ॥

પદ્મવલ્લભ પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક એક તિલક ચઢાવવાથી પદ્મરાગ પ્રાસાદ થાય

કુલ શૃંગ ૧૫૩

તિલક ૪.

॥ ૮ इति श्री पद्मराग प्रासादः ॥

૯ પુષ્ટિવર્દન પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ

તદ્રુપે ચ પ્રકર્તવ્યં સ્થોધર્વે તિલકં ન્યસેત ।

પુષ્ટિવર્દન નામોઽયં તુષ્ટિ પુષ્ટિ વિવર્દયેત ॥ ૩૨ ॥

પદ્મરાગ પ્રાસાદના પ્રતિભદ્ર ઉપર તિલક ચઢાવે તેા પુષ્ટિવર્દન નામનો પ્રાસાદ થાય તે તુષ્ટિ અને પુષ્ટિને વધારે છે. ૩૨.

કુલ શૃંગ ૧૫૩

તિલક ૧૨

॥ ૯ ॥ ઇતિ શ્રી પુષ્ટિવર્દન પ્રાસાદ ॥

સુપાર્શ્વ પ્રાસાદ

૧૦ સુપાર્શ્વજિનવલ્લભ પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૭

દશભાગી કૃતે ક્ષેત્રે કર્ણોઽસ્ય ચ દ્વિભાગીકઃ ।

પ્રતિકર્ણઃ સાર્ધભાગો નિર્ગમે તત્સમં મહેત્ ॥ ૩૩ ॥

મદ્રાર્ધ ચ સાર્ધભાગં કપિલે મદ્ર માનયોઃ ।

નિર્ગમં પદમાનેન ચતુર્દિશ્ચ ચ યોજયેત્ ॥ ૩૪ ॥

કર્ણક્રમદ્વયં કાર્યં રથે મદ્રે તથોદ્રમઃ ।

સુપાર્શ્વનમો વિજ્ઞેયો ગૃહરાજ સુસ્વાવહઃ ॥ ૩૫ ॥

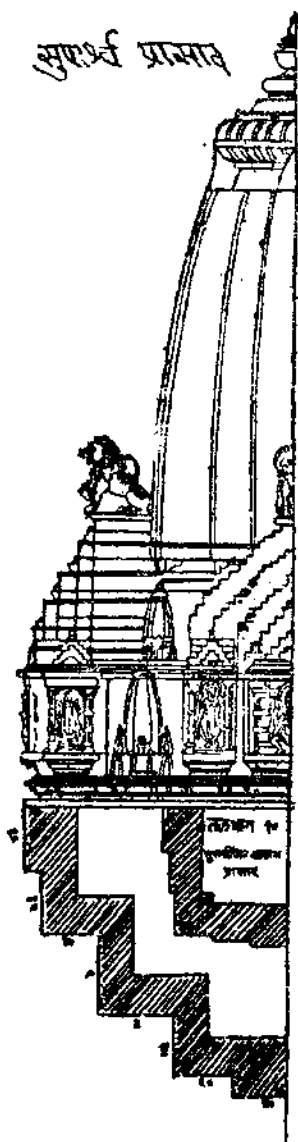
પ્રાસાદની સમચોરસ ભુમિના દશ ભાગ કરવાં તેમાં બે ભાગ રેખા, પ્રતિભદ્ર દોઢભાગ, તે બધા સમઘલ નીકળતા કરવા, અર્ધુ ભદ્ર દોઢ ભાગનું કરવું, ભદ્રની બાજુ ભદ્રાર્ધમાને કપિલાભદ્ર કરવું, રેખાએ બે ક્રમ ચઢાવવાં, પ્રતિભદ્ર અને ભદ્ર ઉપર દોઢીયો કરવો, ભદ્રનો નીકાળો એક ભાગનો રાખવો. આ પ્રાસાદરાજ સુપાર્શ્વ નામનો છે તે સુખદેવાવાળો છે. ૩૩ થી ૩૫.

શૃંગ સંખ્યા :—

રેખા	૬+૫ = ૧૪×૪	૫૬
મૂળશિખર		૧

કુલ શૃંગ ૫૭

॥ ૧૦ ॥ ઇતિ શ્રી સુપાર્શ્વજિનવલ્લભ પ્રાસાદ ॥

૧૧ શ્રી વલ્લભ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

સ્થોર્ધ્વે શૃંગમેકં તુ મદ્રે ચૈવ ચતુર્દિશિ ।

શ્રી વલ્લભ સ્તદા નામ પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ॥ ૩૬ ॥

સુપાર્શ્વજિન વલ્લભ પ્રાસાદના પ્રતિકર્ષુની ઉપર એક શૃંગ અને ભદ્ર ઉપર એક ઉરશૃંગ ચઢાવવું આ શ્રી વલ્લભ નામનો પ્રાસાદ જિનદેવોને વલ્લભ છે. ૩૬

શૃંગ સંખ્યા.	દેખા	૫ + ૯	=	૧૪ × ૪	=	૫૬
	પ્રતિકર્ષુ	૧		૧ × ૮	=	૮
	ભદ્ર	૧		૧ × ૪	=	૪
	મૂલશિખર	૧				૧
						૬૯
						કુલ સંખ્યા ૬૯

॥ ૧૧ ઇતિશ્રી સર્વજિનવલ્લભ શ્રી વલ્લભ પ્રાસાદ ॥

૧૨ શીતલ પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૮

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાત્રિંશત્પદ માજિતે ।

પશ્ચ ભાગો ભવેત્ કર્ણઃ પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥ ૩૭ ॥

મદ્રાર્ધ ચ ચતુર્માસં નન્દિકા કર્ણિકા પદા ।

સમદલં ચ કર્તવ્યં ચતુર્દિક્ષુ વ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૩૮ ॥

શ્રી વત્સં કેસરી ચૈવ સર્વતોમદ્ર મેવ ચ ।

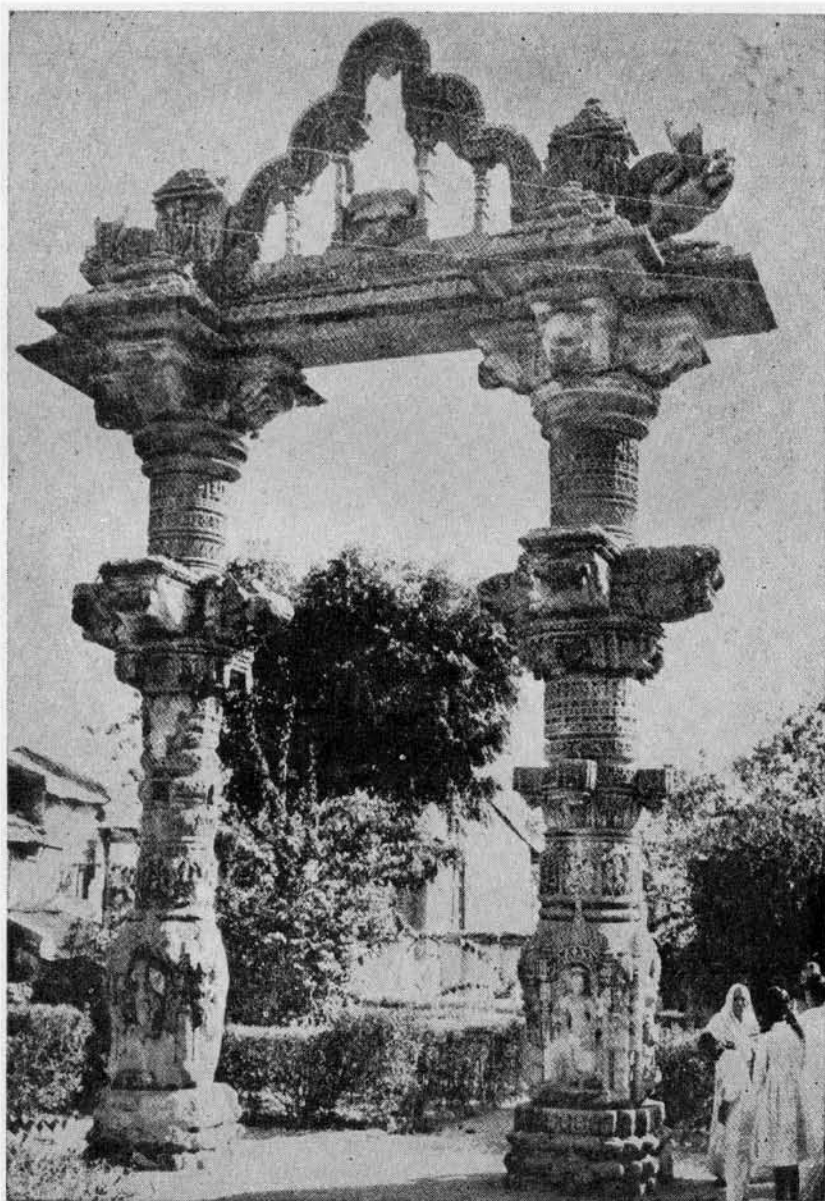
કર્ણે ચૈવ પ્રદાતવ્ય સ્થે ચૈવ તુ તત્સમન ॥ ૩૯ ॥

નન્દિકા કર્ણિકાયાં ચ દ્વે દ્વે શૃંગે ચ વિન્યસેત્ ।

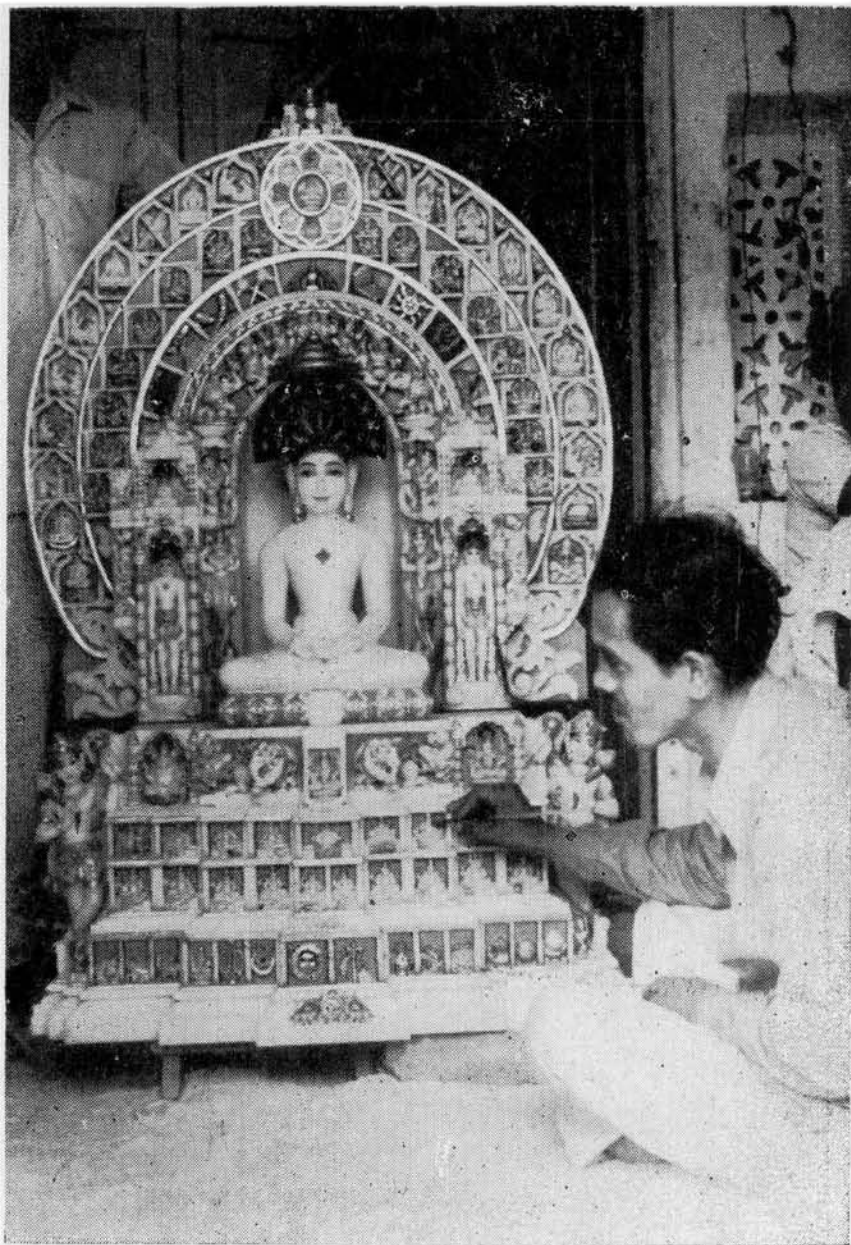
મદ્રે ચૈવોરશ્વત્વારિ પ્રત્યજ્ઞં, જિન મેવ ચ ॥ ૪૦ ॥

શીતલો નામ વિજ્ઞેયઃ સુશ્રિયં ચ વિવર્ધનઃ ।

ચન્દ્ર પ્રભસ્ય પ્રાસાદો વિજ્ઞેયશ્ચ સુખાવહઃ ॥ ૪૧ ॥

પ્રતોલિયા રૂદ્રમહાલ—સિદ્ધપુર

કલાત્મક પરિકર દર્શન

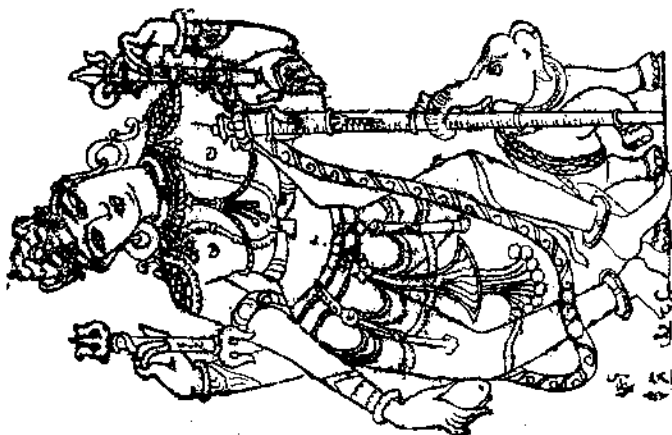
ગણેશનારાયણના સૌજન્યથી.

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ખત્રીશ લાગ કરવાં, તેમાં પાંચ લાગ રેખા, (કોણ), પ્રતિકર્ણ પાંચ લાગ, લદ્રાધ અર લાગ, નન્દિ કોણી અકેક લાગ, આ બધા અંગે સમચોરસ સમદલ નીકાળે કરવાં, રેખા અને પ્રતિકર્ણ ઉપર શ્રીવત્સ, કેસરી, સર્વતોભદ્ર શૃંગો ચઢાવવાં, કોણી અને નન્દિ ઉપર જે જે શ્રીવત્સ શૃંગ ચઢાવવા, પ્રત્યેક લદ્ર ઉપર ચાર ચાર ઉરશૃંગ અને ચોત્રીશ પ્રત્યંગ ચઢાવવાં, એવો શીતલ નામનો પ્રાસાદ લક્ષ્મી વધારનારો છે, અને ચંદ્રપ્રભ જિનને પ્રિય છે. તે સુખ આપનાર છે. ૩૧ થી ૪૧.

શૃંગ	રેખા	૧ + ૫ + ૬ =	૧૫ x ૪ =	૬૦
,,	પ્રતિકર્ણ	૧ + ૫ + ૬ =	૧૫ x ૮ =	૧૨૦
,,	કોણિકા	૧ + ૧ =	૨ x ૮ =	૧૬
,,	નન્દિ	૧ + ૧ =	૨ x ૮ =	૧૬
,,	લદ્ર	૪ =	૪ x ૪ =	૧૬
,,	પ્રત્યંગ	૬ =	૬ x ૪ =	૨૪
	મૂલ	૧ =	૧ x ૧ =	૧

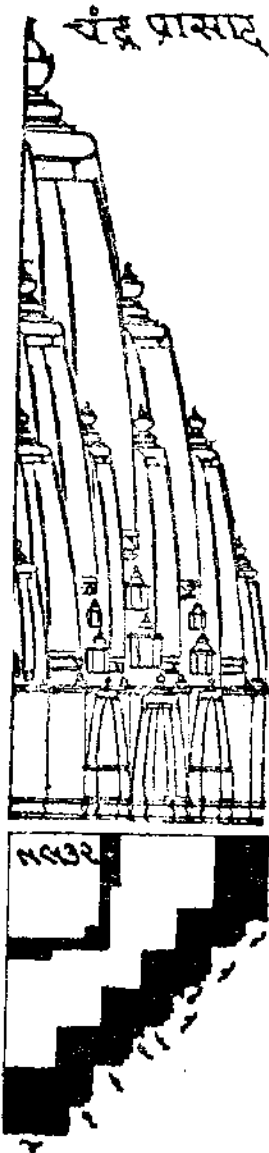
કુલ શૃંગ ૨૫૩

॥ ૧૨ ઇતિશ્રી શીતલ પ્રાસાદ ॥

જેન પ્રાણીદાર

૧૩ શ્રી ચન્દ્રપ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ-

તદ્રૂપ ચ પ્રકર્તવ્યો રથોર્ધ્વે તિલક ન્યસેત્ ।
શ્રીચન્દ્રો નામ વિજ્ઞેયઃ સુરરાજ સુસ્વાવહઃ ॥ ૪૨ ॥

શીતલ પ્રાસાદ પ્રમાણે તલમાન લક્ષણ બાણવા ફેર
એટલો કે તેનાં પઢરા ઉપર એક એક તિલક ચઢાવવું,
આ શ્રી ચંદ્રપ્રાસાદ સુરરાજ ચન્દ્રને સુખકારક છે. ૪૨
શૃંગ સંખ્યા ઉપર મુજબ ૨૫૩ અને તિલક ૮ પ્રતિરથે,

॥ ૧૩ इतिश्री सर्वजीन वल्लभ चन्द्रप्रासादः ॥

૧૪ હિતુરાજ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

નન્દિકા કર્ણિકાયાં ચ ઊર્ધ્વે તિલકં શોભનમ્ ।
હિતુરાજ સ્તદા નામ પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ॥ ૪૩ ॥

ઉપરના ચંદ્રપ્રાસાદની ઠાણી અને નન્દિની ઉપર
એક એક તિલક ચઢાવવાથી હિતુરાજ નામનો પ્રાસાદ
થાય. ૪૩.

શૃંગ સંખ્યા ઉપર મુજબ ૨૫૩, તિલક ૨૪, ઠાણીકા ૮,
નન્દિ-૮ અને પ્રતિભદ્ર ૮.

॥ ૧૪ इतिश्री सर्वजीनवल्लभः हितुराजः प्रासादः ॥

૧૫. પુષ્પદન્ત પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૯

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
મદ્રાર્ધ ત્રિપદં વત્સ ! રથૌ કર્ણશ્ચ તત્સમઃ ॥ ૪૪ ॥

નિર્ગમં તત્પ્રમાણેન સર્વશોભા સમન્વિતમ્ ।

રથે કર્ણે તથા મદ્રે દ્વે શૃંગે તિલકં ન્યસેત્ ॥ ૪૫ ॥

પુષ્પદન્ત સ્તદા નામ સુવિધિજિન વલ્લભઃ ।

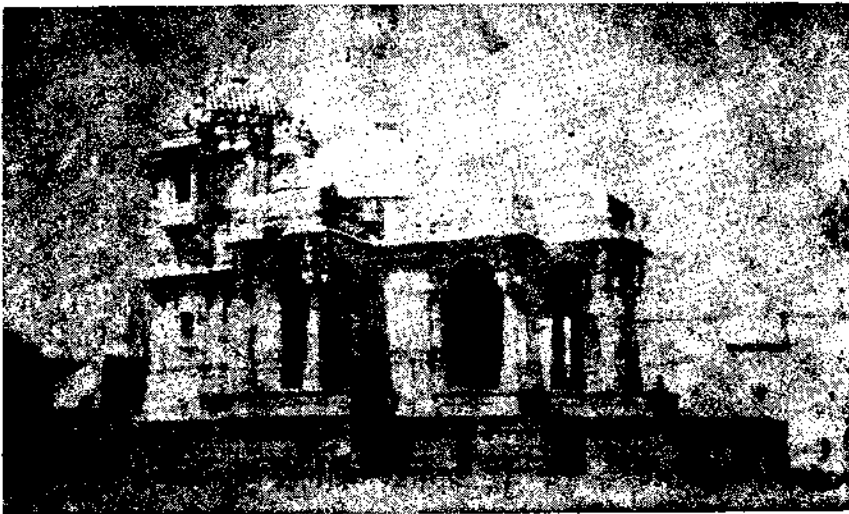
કાર્યઃ સુવિધિનાથાય ધર્મદા કામ મોક્ષદઃ ॥ ૪૬ ॥

પ્રાસાદની સમથોરસ ભૂમિના ચોવીશ ભાગ કરવાં, તેમાં રેખા, પ્રતિભદ્ર અને ભદ્રાર્ધ ત્રણ ત્રણ ભાગના કરવાં, તેનો નિર્ગમ સરખો કરવો, (સમઠલ) રેખા, પ્રતિભદ્ર અને ઉપરથ બે બે શૃંગ ચઢાવવાં, એક એક તિલક, ભદ્રની ઉપર બે બે ઉરશંગ ચઢાવવાં, આ પુષ્પદન્ત નામનો પ્રાસાદ છે, તે સુવિધિનાથ જિનને વલ્લભ છે તે સુવિધિનાથ માટે કરવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને આપનાર છે. ૪૪થી૪૬

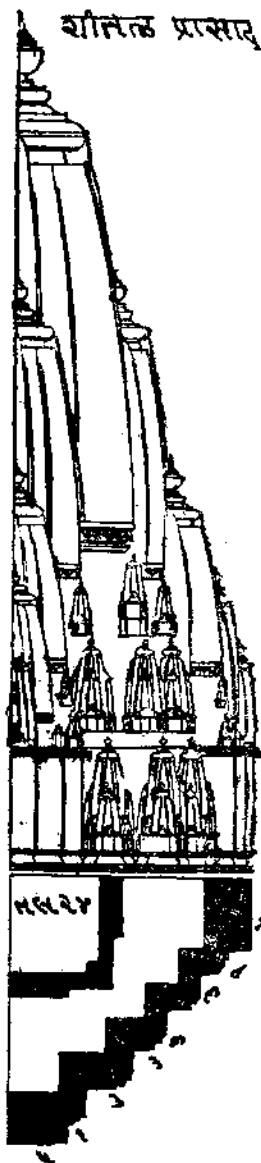
શૃંગ સંખ્યા	રેખા	૧ + ૧ = ૨	૪ × ૪ = ૮
„	પ્રતિભદ્ર	૨ + ૨ = ૪	૪ × ૪ = ૧૬
„	ભદ્ર		૨ × ૪ = ૮
„	ઉપરથે		૨ × ૪ = ૧૬
„	મૂલશિખર	૧ = ૧	૧ × ૧ = ૧

કુલ શૃંગ ૪૮

॥ ૧૫ હિતશ્રી સુવિધિનાથવલ્લભ પુષ્પદન્ત પ્રાસાદ ॥

રાજકોટ સદર પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર [એન. સી. સોમપુરા]

૧૬ શીતલજિન પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૧૦

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
 કર્ણશ્ચૈવ સમાખ્યાતશ્ચતુર્માગશ્ચ વિસ્તૃત ॥ ૪૭ ॥
 પ્રતિરથસ્ત્રયભાગો ભદ્રાર્ધં ભૂત ભાગિકમ્ ।
 રથકર્ણે ચ શૃંગૈકં તદ્દુર્ધ્વે તિલકં દ્વયમ્ ॥ ૪૮ ॥
 દ્વાદશ ઉરશૃંગાણિ પ્રત્યંગાણિ તત્તોષ્ઠભિઃ ।
 શીતલશ્ચતદા નામ પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ॥ ૪૯ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચોવીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ચાર ભાગ રેખા, ત્રણ ભાગ પ્રતિરથ, અને પાંચ ભાગનું ભદ્રાર્ધ કરવું, રેખા અને પ્રતિ ભદ્ર ઉપર એક એક શૃંગ અને બે બે તિલક ચઢાવવાં, બાર ઉરશૃંગ કરવાં, આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવા, આ શીતલ નામનો પ્રાસાદ શીતલ જિનને વલ્લભ છે.

શૃંગ સંખ્યા	રેખા	૧	=	૧ × ૪	=	૪
"	પ્રતિરથ	૧	=	૧ × ૮	=	૮
"	પ્રત્યંગ	૨	=	૨ × ૪	=	૮
"	ભદ્ર	૩	=	૩ × ૪	=	૧૨
	મૂળ	૧	=	૧	=	૧

કુલ શૃંગ ૩૩

તિલક ૨૪ છે. રેખા ૮ અને પ્રતિરથ ૧૬.

॥ ૧૬ इति श्री शीतलनाथवल्लभ शीतलजिनप्रासादः ॥

૧૭. કીર્તિદાયક પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્રૂપે તત્પ્રમાણે ચ કર્તવ્યઃ પૂર્વમાનતઃ ।

કર્ણોર્ધ્વે ચ દ્વયં શૃંગે પ્રાસાદઃ કીર્તિદાયકઃ ॥ ૫૦ ॥

ઉપરના પ્રાસાદ પ્રમાણે માન અને સ્વરૂપ બાણુ શ્રેય એટલો કે રેખા ઉપર એક તિલક હીન કરી શૃંગ ચઢાવવું આવે. કીર્તિદાયક પ્રાસાદ બાણુવો. ૫૦.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૧ + ૧ = ૨ × ૪ = ૮
પ્રતિરથ	૧ = ૧ × ૮ = ૮
ભદ્ર	૩ × ૪ = ૧૨
પ્રત્યાંગ	૨ × ૪ = ૮
શિખર	૧ × ૧ = ૧
	<hr/>
	કુલ ૩૭
૩૭ શૃંગ	૨૦ તિલક. રેખા ૪ પ્રતિરથ ૧૬

॥ ૧૭ इति श्री कीर्तिदायक प्रासाद ॥

૧૮. મનોહર પ્રાસાદ

તૃતિય ભેદ,

કર્ણે સપ્ત પ્રતિકર્ણે પञ्च મનોહરદાયક ।

તત્ત્વમાનં ચ પ્રકર્તવ્યઃ સ્વરૂપો લક્ષણાન્વિતઃ ॥ ૫૧ ॥

ઉપર પ્રાસાદ પ્રમાણે માન સ્વરૂપ બાણુલું. વિશેષ એ કે રેખા ઉપર એક કેસરી અને એ શ્રીવત્સ એટલે સાત શૃંગ પ્રતિભદ્રે એક કેસરી ક્રમ એટલે પાંચ શૃંગ ચઢાવવાથી મનોહર નામનો પ્રાસાદ થાય છે. ૫૧. તિલક સંખ્યા ૧૬

શૃંગ સંખ્યા. રેખા	૫ + ૧ + ૧ = ૭ × ૪ = ૨૮
પ્રતિભદ્રે ૫	૫ × ૮ = ૪૦
પ્રત્યાંગ	૨ × ૪ = ૮
ભદ્રે ઉરશૃંગ	૩ × ૪ = ૧૨
મૂલ	૧ × ૧ = ૧
	<hr/>
	કુલ શૃંગ ૮૯

॥ ૧૮ इति श्री सर्वजीन वल्लभ मनोहर प्रासाद ॥

૧૯. શ્રેયાંસ, વલ્લભ પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૧૧

षोडशांशः प्रकर्तव्या कर्णस्यं रथस्यम् ।

मद्रार्धं द्विपदं वत्स ! चतुर्दिक्षु नियोजयेत् ॥ ૫૨ ॥

निर्गमं पदमानेन स्वहस्ताङ्गुलमानतः ।

शृङ्ग च तिलकं कर्णे रथे भद्रे चैवोद्गमः ॥ ५३ ॥

श्रेयांसवह्नुभोनाम प्रासादश्च मनोहर ॥ ५४ ॥

પ્રાસાદની સમયોચિત ભૂમિના સોજ ભાગ કરવા. તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા, ત્રણ ભાગનેા પ્રતિરથ અને બે ભાગનું ભદ્રાર્ધ, આ અંગેનેા નીકાળેા પદને અનુસાર હસ્તાંશુલભાને કરવેા, રેખા, પ્રતિભદ્ર ઉપર એક એક શૃંગ અને એક એક તિલક ચઢાવવું તથા ભદ્ર ઉપર દોઢીયેા કરવેા આવેા શ્રેયાંસનાથ જિનવલ્લભ પ્રાસાદ શ્રેયાંસ નાથ પ્રભુને કરવેા. પરથી પઠ.

શું? સંખ્યા. રેખા. ૧ = ૧ × ૪ = ૪

प्रतिद्वय १ = १ × ८ = ८

શિખર ૧ = ૧ × ૧ = ૧

तिलक-१२.

શ્રી ગ. સંજય ૧૩

॥ १९ इति श्री श्रेयांसनाथवल्लभ श्रेयांस प्रासाद ॥

२०. सुकुल प्रासाद

द्वितीय भेद.

तद्रूपे तत्प्रमाणे च शुद्ध चत्वारि भद्रके ।

सुकुलो नाम विज्ञेयः प्रासादो जिनवल्लभ ॥ ५५ ॥

ઉપર માન સ્વરૂપ પ્રમાણે કરવો ફેર ઓટલો જ કે લાદની ઉપર અઢેક ઉરશું ન
ચઢાવવું જેથી મુકુલ નામનો પ્રાસાદ થાય. તે જિન દેવને વલ્લભ છે. પપ.

ଶୂଂଗ ସଂଖ୍ୟା:- ଓପର ମୁଖ୍ୟ ୧୩+୪ ଓରଶୂଂଗ=ମୁଣ୍ଡ ଶୂଂଗ ୧୭, ତିଳକ-୧୨.

॥ २० इति श्री सर्वजीनवल्लभ सुकुल प्रासाद ॥

२१ कुलनन्दन प्रासाद

तृतीय भेद

उरुगृङ्गाष्टकं कुर्यात् प्रासाद कुलनन्दन ॥ ५६ ॥

श्रीयांसि वदन्तल उपर आठ डिग्रिंग यदाववाथी कुलनन्दन प्रासाद थाय.

શ્રીમ સંખ્યા ૨૧,

तिसृक १२.

॥ २१ इति कुलनन्दन प्रासाद ॥

વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ

૨૨ વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૧૨

ચતુરસ્ત્રીકૃતે ક્ષેત્રે દ્વાર્વિંશપદ માજિતે ।
પદાના તુ ચતુર્ભાગાઃ કર્ણેષ્વ તુ કારયેત્ ॥ ૫૭ ॥
કોણિકા પદમાનેન પ્રતિભદ્ર સ્ત્રિભાગકઃ ।
નન્દિકા ભાગમાનેન મદ્રાર્ધ ચ દ્વિભાગિકમ્ ॥ ૫૮ ॥
કર્ણે ક્રમત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે કમદ્વયમ્ ।
ત્રિકૂટં નન્દીકર્ણોશ્ચ તિલકમૂર્ધ્વે શોભનમ્ ॥ ૫૯ ॥
મદ્રે શૃંગત્રયં કાર્ય—મષ્ટો પ્રત્યજ્ઞાનિ ચ ।
વાસુપૂજ્યસ્તદા નામ વાસુપૂજ્યસ્ય વલ્લભઃ ॥ ૬૦ ॥

સમચોરસ ક્ષેત્રનાં બાવીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ચાર ભાગ રેખા, એક ભાગ કોણી, બે ભાગ પ્રતિભદ્ર, એક ભાગની નન્દિ અને બે ભાગનું અધુરું ભદ્ર, રેખા ઉપર ત્રણ કંઠ, પ્રતિભદ્ર ઉપર બે કંઠ, નન્દિ કોણી ઉપર એક એક ત્રિકૂટ શૃંગ અને એક એક તિલક, ભદ્ર ઉપર ત્રણ ઉર્ધ્વશૃંગ અને કુલ આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવાં. આવો વાસુપૂજ્ય નામનો પ્રસાદ વાસુપૂજ્ય જિનને પ્રિય છે. ૫૭ થી ૬૦.

તિલક સંખ્યા ૧૧ નન્દિઓ ઉપર.

શૃંગ	સંખ્યા	રેખા	$૫ + ૬ + ૧૩ = ૨૪ \times ૪ = ૧૦૮$
"		નન્દિ	$૧ = ૧ \times ૮ = ૮$
"		પ્રતિભદ્ર	$૫ + ૬ = ૧૧ \times ૮ = ૧૧૨$
"		કોણી	$૧ = ૧ \times ૮ = ૮$
"		ભદ્ર	$= ૩ \times ૪ = ૧૨$
"		પ્રત્યંગ	$= ૨ \times ૪ = ૮$
"		મૂલ	$= ૧ \times ૧ = ૧$

કુલ શૃંગ ૨૫૭

॥ ૨૩ હતિ શ્રી વાસુપૂજ્ય વલ્લભ વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ ॥

૨૩ રત્નસંજય પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ

તદ્રૂપે ચ પ્રકર્તવ્યઃ કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત ।

રત્નસંજય નામોઽયં ગૃહરાજ સુસ્વાવહઃ ॥ ૬૧ ॥

વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ ઉપર દેખાએ એક તિલક ચઢાવવાથી રત્નસંજય નામનો પ્રાસાદ થાય. આ પ્રાસાદરાજ સુખકારક છે. શૃંગ ૨૫૭ તિલક-૨૦

॥ इति श्री सर्वजिनवल्लभ रत्नसंजय प्रासाद ॥

ધર્મ પ્રાસાદ

૨૪ ધર્મદ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તદ્રૂપ તત્પ્રમાણે ચ ચતુર્થ મુરુગજ્ઞકમ્ ।

ધર્મદસ્તસ્ય નામાયં પુરૈ વૈ ધર્મવર્ધન ॥ ૬૨ ॥

રત્ન સંજય પ્રાસાદના બદ્ધે ચોથું ઉરુશૃંગ ચઢાવે તો ધર્મદ નામનો પ્રાસાદ થાય છે. તે નગરમાં ધર્મને વધારનારો છે. ૬૨,

શૃંગ સંખ્યા દેખા ૧૦૮, પ્રતિબદ્ર ૧૧૨, નન્દિ ૮, કેાણી ૮, બદ્ર ૧૬, પ્રત્યંગ ૮ કુલ ૨૬૧ શૃંગ છે. તિલક સંખ્યા ૨૦ પૂર્ણવત્.

તેજ પ્રાસાદ

॥ ૨૪ इति धर्मदप्रासाद ॥

વિમલ પ્રાસાદ

૨૫. વિમલ જિન પ્રાસાદ

વિમલ્કિ ૧૩

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
 પદેન ત્રયભાગેન કર્ણસ્તત્ર વિધીયતે ॥ ૬૩ ॥
 તદ્વજ્રેયઃ પ્રતિકર્ણઃ કોણિકા નન્દિકા પદે ।
 મદ્રાધં તુ ચતુર્ભાગં નિર્ગમં ભાગમેવ ચ ॥ ૬૪ ॥
 સમનિર્ગમં રથં જ્ઞેયં કર્તવ્યં ચતુરોદિશિ ।
 કર્ણે શૃંગ્લવયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥ ૬૫ ॥
 નન્દિકા કોણિકાયાં ચ શૃંગ્લકૂટં સુશોભિતમ્ ।
 મદ્રં ચૈવોરુચત્વારિ ચાષ્ટો પ્રત્યજ્ઞાનિ ચ ॥ ૬૬ ॥
 વિમલવલ્લભ નામોઽયં પ્રાસાદો વિમલપ્રિયઃ ॥ ૬૭ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચોવીશ ભાગ કરવા,
 તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા, ત્રણ ભાગ પ્રતિભદ્ર, કોણી નન્દિ
 એક એક ભાગ અને ભદ્રાધં ચાર ભાગ, આ પ્રમાણે
 તલ વિભક્તિ બાણવી. ભદ્રનો નિર્ગમ એક ભાગ, રેખા
 અને પ્રતિભદ્ર સમઠલ નિર્ગમ રાખવો, રેખા ઉપર ત્રણ
 શૃંગ, પ્રતિભદ્ર ઉપર ત્રણ શૃંગ, કોણી નન્દિ ઉપર અઠેક
 શૃંગ અને એક એક કૂટ, પ્રત્યેક ભદ્ર ઉપર ચાર ઉરુશૃંગ
 અને આઠ પ્રત્યંગ ચઢાવવા, આ વિમલજિન નામનો
 પ્રાસાદ વિમલજિનને પ્રિય છે. ૬૩ થી ૬૬.

॥ ૨૫ ॥ इति श्री विमलजिनवल्लभ विमलजिन प्रासादः

શૃંગ સંખ્યા રેખા
 પ્રતિભદ્ર
 નન્દિ
 કોણી
 પ્રત્યંગ
 ભદ્રે
 મૂલશિખર

૧ + ૧ + ૧	=	૩ × ૪	=	૧૨
૧ + ૧ + ૧	=	૩ × ૮	=	૨૪
૧	=	૧ × ૮	=	૮
૧	=	૧ × ૮	=	૮
		૨ × ૪	=	૮
		૪ × ૪	=	૧૬
		૧ × ૧	=	૧

તિલક ૧૬,

કુલ શૃંગ ૭૭

૨૬ મુક્તિદ પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ

તદ્રુપે ચ પ્રકર્તવ્યો રથે તિલકં દાપયેત્ ।

કર્ણિકાર્યા ચ દ્વૈ શૃંગો પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ।

મુક્તિદો નામ વિદ્વેષો મુક્તિ મુક્તિ પ્રદાયકઃ ॥ ૬૮ ॥

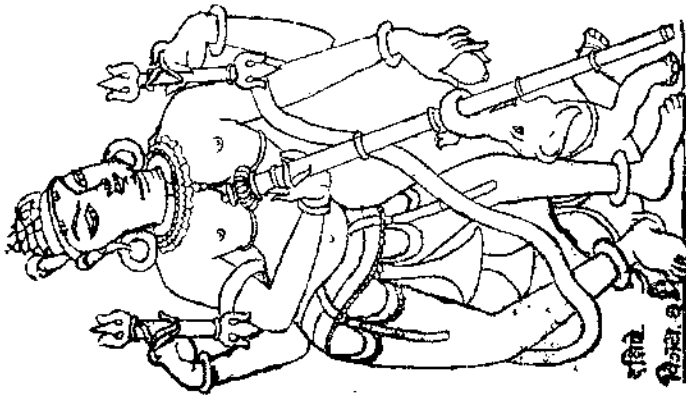
વિમલજિન પ્રાસાદના પ્રતિભદ્ર ઉપર એક એક તિલક ચઢાવવું અને કોણી ઉપર ફૂટને બદલે શૃંગ ચઢાવવું. અર્થાત્ એ શૃંગ કરવાં, જેથી મુક્તિદ નામનો પ્રાસાદ થાય. આ પ્રાસાદ બધા જિનદેવોને વલ્લભ છે અને ભોગ-સામગ્રી વૈભવાદિ અને મુક્તિ આપનારો છે. ૬૮.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૧ + ૧ + ૧ = ૩x૪ = ૧૨
પ્રતિભદ્ર	૧ + ૧ + ૧ = ૩x૮ = ૨૪
નન્દિ	૧ = ૧x૮ = ૮
કોણી	૧ + ૧ = ૨x૮ = ૧૬
પ્રત્યંગ	૨x૪ = ૮
ભદ્ર	૪x૪ = ૧૬
મૂળ શિખર	૧

કુલ ૮૫

કુલ ૮૫ શૃંગ, ૮ તિલક, નન્દિ

॥ इति श्री सर्वजिनवल्लभ मुक्तिद प्रासाद ॥

જૈન પ્રાતિહાર

અનંત પ્રાસાદ

૨૭ અનંતજિન પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૧૪.

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે વિંશતિપદ ભાજિતે ।
ત્રીણિ ત્રીણિ તત્ત સ્ત્રીણિ નન્દીપદેતિ મદ્રકે ॥ ૬૯ ॥
નિર્ગમં પદમાનેન ત્રિષુ સ્થાનેષુ મદ્રકે ।
કર્ણે ક્રમત્રયં કાર્યં સ્થોધ્વે તત્સમં મથેત્ ॥ ૭૦ ॥
મદ્રચૈવોરુચત્વારિ નન્દિકાયાં ક્રમ દ્વયમ્ ।
અનન્તજિન પ્રાસાદો ધન પુણ્યશ્રિયં મથેત્ ॥ ૭૧ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના વીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા ત્રણ ભાગ પ્રતિભદ્ર, ત્રણ ભાગનું ભદ્રાર્ધ, અને એક ભાગની ભદ્ર નન્દિ કરવી. એ અંગોનો નીકાળો એક ભાગનો કરવો. રેખા અને પ્રતિભદ્ર ઉપર ત્રણ ક્રમ, ભદ્રે ચાર ઉચ્ચશૃંગ અને નન્દિ ઉપર બે ક્રમ ચઢાવવાં. આવો અનન્તજિન નામનો પ્રાસાદ બાંધવો. તે ધન અને પુણ્યદાયી લક્ષ્મી આપનારો છે. ૬૯થી૭૧

શૃંગ સંખ્યા રેખા	$૫ + ૯ + ૧૩ = ૨૭ \times ૪ = ૧૦૮$
પ્રતિભદ્ર	$૫ + ૯ + ૧૩ = ૨૭ \times ૮ = ૨૧૬$
નન્દિ	$૫ + ૯ = ૧૪ \times ૮ = ૧૧૨$
ભદ્ર	$૪ \times ૪ = ૧૬$
મૂલ	$૧ \times ૧ = ૧$

કુલ સંખ્યા ૪૫૩

॥ ૨૭ इति श्री अनन्तजिन बल्लभ, अनन्तजिन प्रासाद ॥

૨૮ સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

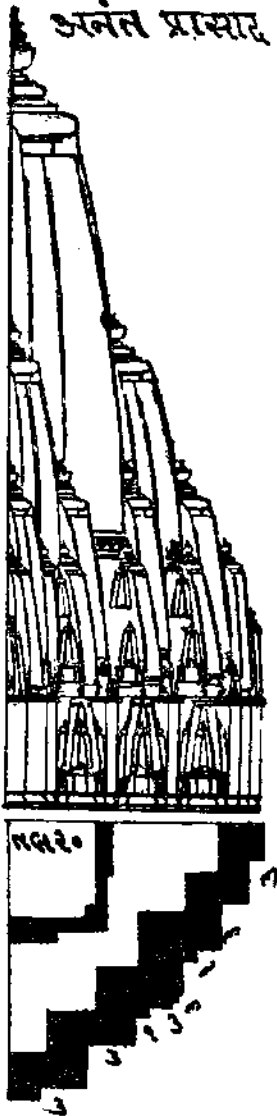
અનન્તસ્ય સંસ્થાને સ્થોધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

સુરેન્દ્રો નામ વિજ્ઞેયઃ સર્વદેવેષુ વલ્લભ ॥ ૭૨ ॥

અનન્તજિન પ્રાસાદના પ્રતિભદ્ર ઉપર એક એક તિલક ચઢાવે તો સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ થાય. આ સર્વ દેવોને વલ્લભ છે. ૭૨.

શૃંગ સંખ્યા ૪૫૩, તિલક ૮

॥ ૨૮ इति श्री सर्वजिन बल्लभ सुरेन्द्र प्रासाद ॥

૨૧ ધર્મજિન પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૧૫

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચાષ્ટાવિંશતિ ભાજિતે ।

કર્ણમથ ચ મદ્રાર્ધ યુગમાગં વિધિયતે ॥ ૭૩ ॥

નિર્ગમં તત્પ્રમાણેન દ્વિ ભાગા નન્દીકોણિકા ।

કેસરી સર્વતોમદ્રં રથે કર્ણે દાપયેત્ ॥ ૭૪ ॥

તદૂર્ધ્વે તિલકં દેયં સર્વ શોભાન્વિતં કૃતમ્ ।

નન્દિકા-કર્ણિકાયાં ચ શૃંગોર્ધ્વે શૃંગમુત્તમમ્ ॥ ૭૫ ॥

મદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ ચાષ્ઠી પ્રત્યક્ષાનિ ચ ।

ધર્મદો નામ વિરુપાતઃ પુરે ધર્મ વિવર્ધનઃ ॥ ૭૬ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિતા અઢ્યાવીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ચાર ભાગ રેખા; ચાર ભાગ પ્રતિભદ્રે. ચાર ભાગ ભદ્રાર્ધ, એક ભાગની કોણી અને એક ભાગની નન્દિકા આ પ્રમાણે તલ વિભક્તિ કરવી. એ બધા અંગો સમઠલ રાખવાં, કોણે અને પ્રતિભદ્રે કેસરી, સર્વતોમદ્ર એ બે ક્રમ ચઢાવવાં અને તેની ઉપર શોભાયમાન એક એક તિલક ચઢાવવું. કોણી અને નન્દિકા ઉપર બે બે શૃંગ ચઢાવવાં ભદ્ર ઉપર ચાર ચાર ઉર્ધ્વશૃંગ કરવાં અને આઠ પ્રત્યંગ કરવાં. આવેા ધર્મને દેવાવાળો ધર્મદ નામનો પ્રાસાદ નગરમાં ધર્મની વૃદ્ધિ કરનારો છે તે ધર્મનાથ જિનદેવને માટે કરવો. ૭૩ થી ૭૬.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫ + ૬	=	૧૪ x ૪	=	૫૬
„ પ્રતિભદ્રે	૫ + ૬	=	૧૪ x ૮	=	૧૧૨
„ કોણી			૨ x ૮	=	૧૬
„ નન્દિકા			૨ x ૮	=	૧૬
„ પ્રત્યંગ			૨ x ૪	=	૮
„ ભદ્ર			૪ x ૪	=	૧૬
„ મૂળશિખર			૧	=	૧

કુલ સંખ્યા ૨૨૫

કુલ શૃંગ ૨૨૫, તિલક ૧૨, ૪ રેખા, ૮ પ્રતિભદ્ર.

॥ ૨૧ ઇતિ શ્રી ધર્મનાથજિન ચલ્લભ ધર્મદ પ્રાસાદ ॥

૩૦ ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્રૂપે તત્પ્રમાણે ચ કર્તવ્યઃ સર્વકામદઃ ।

રથોર્ધ્વે ચ કૃતે શૃંગે ધર્મવૃક્ષોડયં નામતઃ ॥ ૭૭ ॥

ઉપરના ધર્મદ પ્રાસાદના પ્રતિભદ્રે તિલક કાઢી શૃંગ ચઢાવવાથી ધર્મવૃક્ષ નામનો પ્રાસાદ થાય. ૭૭.

શૃંગ સંખ્યા પૂર્વવત દેકત પ્રતિરથે ૮ વધારે

૨૨૫

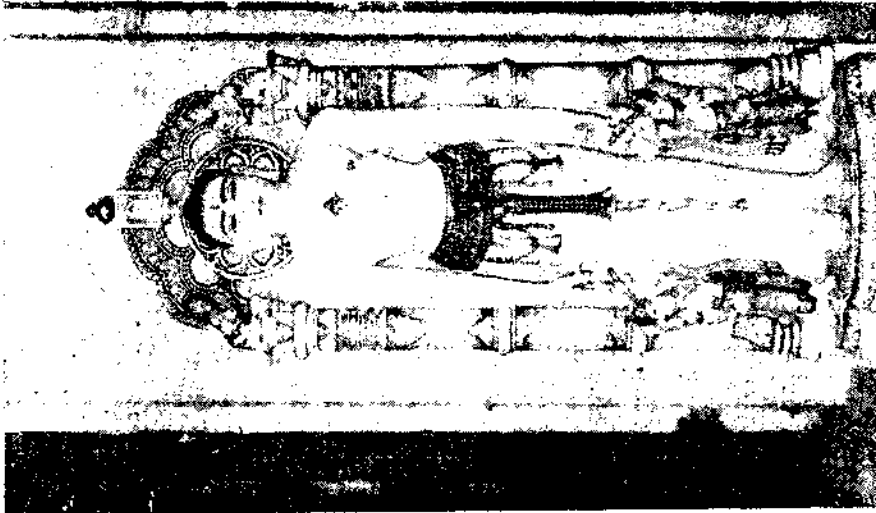
+૮

કુલ શૃંગ

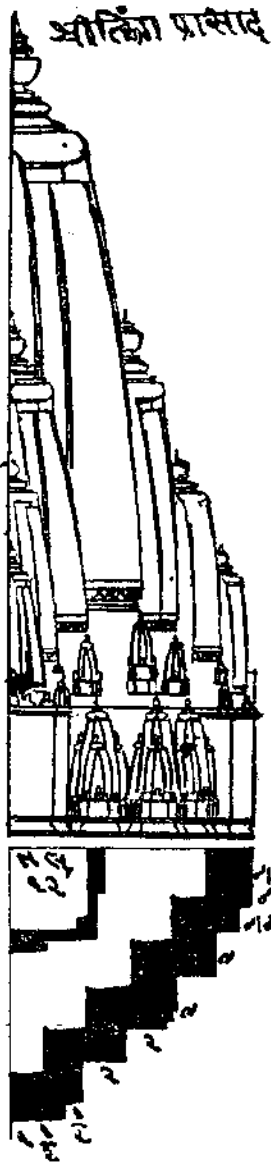
૨૩૩

કુલ શૃંગ ૨૩૩, તિલક ૧૨, ૪ કોણે, ૮ પ્રતિરથે.

॥ ૨૦ હિતશ્રી ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદ ॥

કેસરિયાળ કાઠિયસગ દર્શન
જેન, સી. સોમપુરા.

શ્રીલિંગ પ્રાસાદ

૩૧ શ્રીલિંગ પ્રાસાદ

વિમલિકા ૧૬

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાદશાંશવિમાજિતે ।
કર્ણો ભાગ દ્વયં કાર્યઃ પ્રતિકર્ણસ્તથૈવ ચ ॥ ૭૮ ॥

ભદ્રાર્ધ સાર્ધ ભાગેન નન્દિકા ચાર્ધ ભાગિકા ।
કર્ણ ક્રમ દ્વયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે તથૈવ ચ ॥ ૭૯ ॥

નન્દિકાયાં શૃંગકૂટ-મુરુશૃંગાણિ દ્વાદશ ।
શાન્તિનામશ્ચ વિજ્ઞેયઃ સર્વદેવેભ્યઃ કારયેત્ ॥ ૮૦ ॥

શ્રીલિંગશ્ચ તદા નામ શ્રીપતિષુ સુભાવહઃ ॥ ૮૧ ॥

પ્રાસાદની સમયોરસ ભૂમિના બાર ભાગ કરવાં. તેમાં બે ભાગ રેખા, બે ભાગ પ્રતિરથ, દોઢ ભાગનું ભદ્રાર્ધ અને અર્ધા ભાગની ભદ્ર નન્દિ. એ પ્રમાણે તલ વિકલિત બણવી, રેખા પ્રતિરથ ઉપર બે-બે ક્રમ ભદ્રની નન્દિ ઉપર એક શૃંગ અને એક કૂટ કરવું ભદ્રના ચારે બાજુના મળી બાર ઉર્ગશૃંગો ચઢાવવા આવે. શાન્તિ નામનેા પ્રાસાદ સર્વદેવોને કરવેા. આ પ્રાસાદનું બીજું નામ શ્રીલિંગ પ્રાસાદ છે તે વિષ્ણુને સુખદાયક છે. ૭૮ થી ૮૧

શ્રીલિંગપ્રાસાદ તિલક સંખ્યા-૮

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫ + ૯ = ૧૪ × ૪ = ૫૬
પ્રતિભદ્ર	૫ + ૯ = ૧૪ × ૮ = ૧૧૨
નન્દિ	૨ × ૪ = ૮
ભદ્ર	૩ × ૪ = ૧૨
મૂલ	૧ × ૧ = ૧

કુલ શૃંગ ૧૮૯

॥ ૩૧ ॥ શ્રીશાન્તિનાથ તથા સર્વજિન વલ્લભ શ્રીલિંગ પ્રાસાદ ॥

૩૨. કામદાયક પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

ઊરુગૃહ પુનર્દધાત્ પ્રાસાદઃ કામદાયકઃ ॥ ૮૨ ॥

ઉપરના શ્રીલિંગ (શાન્તિ) પ્રાસાદના ભદ્ર ઉપર એક એક ઉરુશૃંગ અધિક ચઢાવવાથી કામદાયક નામનો પ્રાસાદ થાય. ૮૨

શૃંગ સંખ્યા - ઉપર મુજબ ૧૮૯+૪ભદ્રે = ૧૯૩ શૃંગ, તિલક ૮

॥ ૩૨ હિતશ્રી સર્વ જિનચલભ કામદાયક પ્રાસાદઃ ॥

કુંમુદ પ્રાસાદ

૩૩. કુંથુજિન વલ્લભ-કુમુદ પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૧૭

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચાષ્ટ ભાગ વિભાજિતે ।
કર્ણઃ સ્યાદેક ભાગશ્ચ પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥ ૮૩ ॥

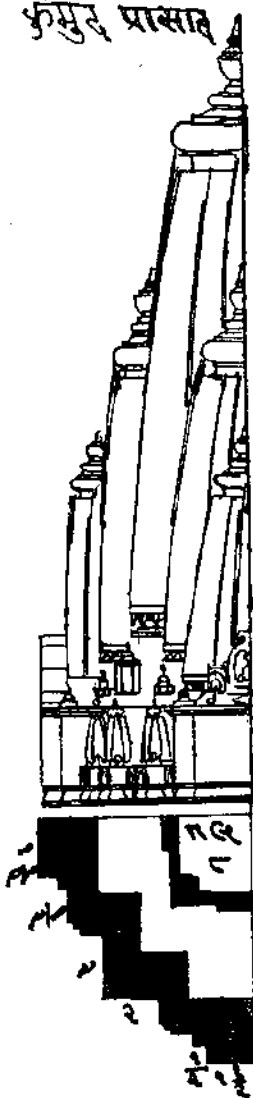
નન્દિકા ચૈવ ભાગાર્ધા ત્રિપદં મદ્ર વિસ્તરમ્ ।
નિર્ગમં પદમાનેન સ્થાપયેચ ચતુર્દિશુ ॥ ૮૪ ॥

કર્ણે ચ કેસરી દધાત્ તદધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।
તત્સદશં પ્રતિકર્ણે નન્દ્યાં તુ તિલકં ન્યસેત્ ॥ ૮૫ ॥

મદ્રે ગૃહ દ્વય કાર્યં કુમુદો નામ નામતઃ ।
વલ્લભ સર્વદેવાનાં જિનેન્દ્ર કુંથુ વલ્લભ ॥ ૮૬ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના આઠ ભાગ કરવાં. તેમાં એક ભાગની રેખા, એક ભાગ પ્રતિકર્ણ, અર્ધા ભાગ નન્દિ અને દોઢ ભાગનું અધુનું ભદ્ર, નીકાળો એક ભાગનો કરવો.

આ પ્રમાણે ચાર દિશે વ્યવસ્થિત કરવું, રેખા અને પ્રતિકર્ણ ઉપર એક એક કેસરી શૃંગ અને તેની ઉપર એક એક તિલક. ભદ્રની નન્દિ ઉપર એક એક તિલક અને ભદ્ર ઉપર બે બે ઉરુશૃંગ ચઢાવવાં. આ કુમુદ નામનો પ્રાસાદ સર્વ જિન દેવાને પ્રિય છે તેમાં કુંથુનાથને વિશેષપ્રિય છે. ૮૩ થી ૮૬.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫	=	૫ × ૪	=	૨૦
„ પ્રતિક્ષ્ણ	૫	=	૫ × ૮	=	૪૦
„ ભદ્ર			૨ × ૪	=	૮
„ મૂલ			૧ × ૧	=	૧

કુલ સંખ્યા ૬૯

કુલ શૃંગ ૬૯, તિલક ૨૦, રેખા ૪, પ્રતિક્ષ્ણ-૮, નન્દિ-૮.

॥ ૩૩ इति श्री कुंथुनाथसह सर्वजिनवल्लभ कुमुदप्रासाद ॥

૩૪ શક્તિદ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

तदुपं च प्रकर्त्तव्यं रथे तिलकं दापयेत् ।

શક્તિદો નામ વિજ્ઞેયઃ શ્રીદેવીષુ સુખાવદા ॥ ૮૭ ॥

કુમુદ પ્રાસાદના પ્રતિક્ષ્ણ ઉપર એક તિલક ફરી ચઢાવવાથી શક્તિ નામનો પ્રાસાદ થાય. તે લક્ષ્મીદેવીને સુખદાયક છે. ૮૭.

શૃંગ સંખ્યા ૬૯ ઉપર મુખ્ય અને તિલક ૨૮, ૮ પ્રતિક્ષ્ણ વધારે.

॥ ૩૪ इति शक्तिद प्रासाद ॥

૩૫ હર્ષણ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ

कर्णोर्ध्वे गृह्ण दातव्यं प्रासादो हर्षणस्तथा ॥ ૮૮ ॥

શક્તિદપ્રાસાદ ઉપર રેખાએ એક શૃંગ વધારે ચઢાવવાથી હર્ષણ નામનો પ્રાસાદ થાય.

શૃંગ સંખ્યા :- ૬૯+૪ વધારે રેખાએ=૭૩, તિલક ૨૮ ઉપર મુખ્ય.

॥ ૩૫ इति हर्षण प्रासाद ॥

૩૬ ભૂષણ પ્રાસાદ

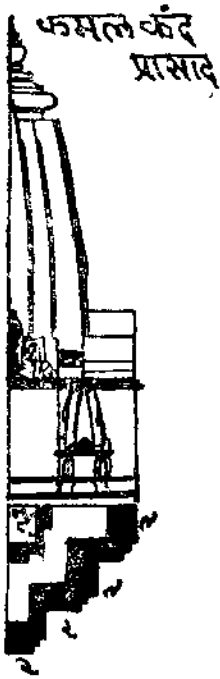
ચતુર્થ મેદ,

कर्णोर्ध्वे तिलकं दद्यात् प्रासादो भूषणस्तथा ॥ ૮૯ ॥

હર્ષણ પ્રાસાદ ઉપર રેખાએ તિલક એક ચઢાવવાથી ભૂષણ નામનો પ્રાસાદ થાય. ૮૯.

શૃંગ સંખ્યા પૂર્વવ - ૭૩, તિલક-૩૨, રેખાએ ચાર વધારે.

॥ ૩૬ इति भूषण प्रासाद ॥

૩૭ કમલકન્દ પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૧૮

ચતુરસ્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચાષ્ટ ભાગ વિભાજિતે ।
 કર્ણો દ્વિ ભાગિકો જ્ઞેયો મદ્રાર્ધ ચ દ્વિભાગિકમ્ ॥ ૯૦ ॥
 કર્ણે ચ શૃંગમેકં તુ કેસરી ચ વિધિયતે ।
 મદ્રે ચૈવોદ્ગમઃ કાર્યો જિનેન્દ્રેચારનાથકે ॥ ૯૧ ॥
 इति त्वं वृद्ध भोवत्स ! प्रासादो जिन वल्लभः ।
 कमलकन्द नामोज्यं जिनशासन मार्गतः ॥ ९२ ॥

સમચોરસ ક્ષેત્રતા આઠ ભાગ કરવાં. તેમાં બે ભાગ રેખા અને બે ભાગ અર્ધુ' ભદ્ર, રેખા ઉપર કેસરી શૃંગ ચઢાવવું. ભદ્ર ઉપર ઢોલીયો કરવો, તેને છે વરસ ! અરનાથ જિનવલ્લભ જે જૈન શાસન માર્ગનો કમલકન્દ નામનો

પ્રાસાદ બાંધવો. ૯૦ થી ૯૨.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫ = ૫ × ૪ = ૨૦
મૂલ	૧
	૨૧

કુલ શૃંગ ૨૧

॥ ૩૭ इतिश्री अरनाथवल्लभ कमलकन्द प्रासाद ॥

૩૮ શ્રીશૈલ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

કર્ણે ચ તિલકં જ્ઞેયં શ્રીશૈલ ईश्वर प्रियः ॥ ૯૩ ॥

કમલકન્દ પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક તિલક ચઢાવવું જેથી શ્રીશૈલ નામનો પ્રાસાદ થાય તે ઈશ્વરને પ્રિય છે. ૯૩

શૃંગ સંખ્યા ૨૧ પૂર્વવત તિલક ૪ રેખાએ.

॥ ૩૮ इतिश्रीशैल प्रासाद ॥

૩૯ અરિનાશન પ્રાસાદ

તૃતીય ભેદ,

મદ્રે: ચૈવોરુચત્વારિ પ્રાસાદ સ્ત્વરિનાશન: ॥ ૯૪ ॥

શ્રીશૈલ પ્રાસાદના ભદ્રની ઉપર એક એક ઉડ્ડશૃંગ ચારે દિશાએ ચઢાવે તેા અરિનાશન નામનો પ્રાસાદ થાય છે. ૯૪.

શૃંગ સંખ્યા :- ૨૧ પૂર્વવત+૪ ઉડ્ડશૃંગ=કુલ ૨૫, તિલક ૪ રેખાઓ.

॥ ૩૯ इति श्री अरिनाशन प्रासादः ॥

મહેન્દ્ર પ્રાસાદ

૪૦ મહેન્દ્ર પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૧૯

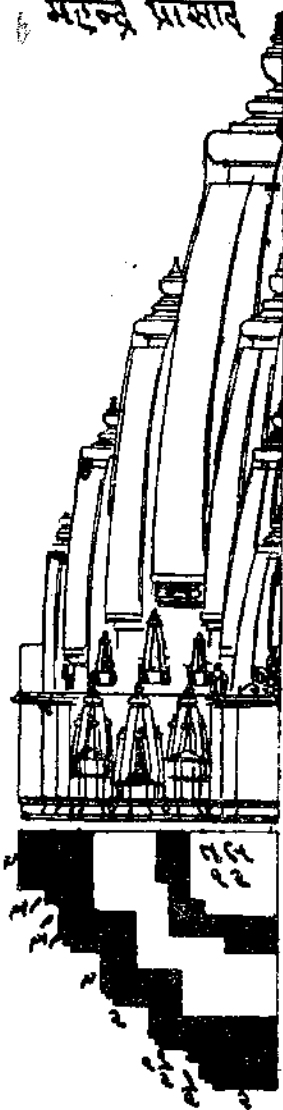
ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાદશપદ ભાજિતે ।
 કર્ણો ભાગ દ્વયં કાર્યઃ પ્રતિસ્થશ્ચ સાર્ધકઃ ॥ ૯૫ ॥
 સાર્ધ ભાગકં મદ્રાર્ધં ચાર્ધાં નન્દીદ્વયં ભવેત્ ।
 કર્ણે ક્રમ દ્વયં કાર્યં પ્રતિસ્થે તથૈવ ચ ॥ ૯૬ ॥
 દ્વાદશ ઉરુગૃહ્ણાણિ સ્થાપયેચ્ચ ચતુર્દિશિ ।
 મહેન્દ્ર નામઃ પ્રાસાદો જિનેન્દ્ર મલ્લિ વલ્લભ ॥ ૯૭ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના બાર ભાગ કરવાં. તેમાં બે ભાગની રેખા, દોઢ ભાગ પ્રતિસ્થ, દોઢ ભાગનું ભદ્રાર્ધ અને બે ભદ્ર નન્દિ અર્ધો અર્ધો ભાગ આ પ્રમાણે તલ વિભક્તિ બાણવી, રેખા અને પ્રતિસ્થ ઉપર કેસરી અને સર્વતોભદ્ર, એ બે ક્રમ ચઢાવવા, ભદ્ર ઉપર કુલ બાર ઉડ્ડશૃંગ ચઢાવવા, આવી જતનો પ્રાસાદ તે મહેન્દ્ર નામનો બાણવો તે મલ્લિનાથ જિનેન્દ્રને પ્રિય છે. ૯૫-૯૭

શૃંગ સંખ્યા	રેખા	$૫ + ૯ = ૧૪ \times ૪ =$	૫૬
"	પ્રતિસ્થ	$૫ + ૯ = ૧૪ \times ૮ =$	૧૧૨
"	ભદ્રે	$૩ \times ૪ =$	૧૨
"	મૂલ	$૧ \times ૧ =$	૧

કુલ શૃંગ ૧૮૧

॥ ૪૦ इति श्री मल्लिनाथ वल्लभ महेन्द्र प्रासादः ॥

૪૧. માનવેન્દ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

સ્થોધર્વે તિલકં દધાત્ માનવેન્દ્રોઽયનામતઃ ॥ ૧૮ ॥

ઉપરના મહેન્દ્ર પ્રાસાદના પ્રતિરથ ઉપર એક એક તિલક ચઢાવે તો માનવેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય. ૯૮.

શૃંગ સંખ્યા :- પૂર્વવત્ ૧૮૧,

તિલક-૮ પ્રતિભદ્રે,

॥ ૪૧૧૧૧૧૧ માનવેન્દ્ર પ્રાસાદઃ ॥

૪૨. પાપનાશન પ્રાસાદ

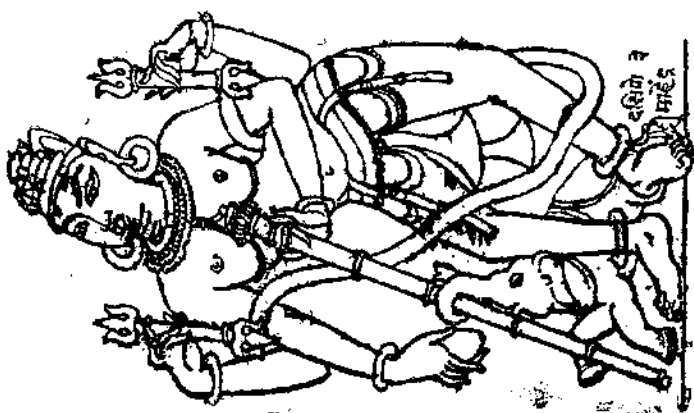
તૃતીય મેદ,

કર્ણોધર્વે તિલકં દધાત્ પ્રાસાદઃ પાપનાશનઃ ॥ ૧૯ ॥

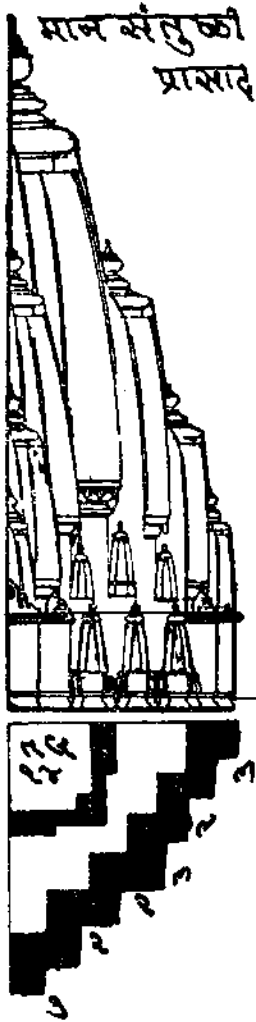
ઉપરના માનવેન્દ્ર પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક એક તિલક ચઢાવે તો પાપનાશન પ્રાસાદ થાય. ૯૯.

શૃંગ સંખ્યા :- પૂર્વવત્ ૧૮૧, તિલક ૧૨, રેખા-૪, પ્રતિભદ્ર ૮,

॥ ૪૨૧૧૧૧૧ પાપનાશન પ્રાસાદઃ ॥

જેન પ્રતિહાર

૪૩. માનસંતુષ્ટિ પ્રાસાદ

વિમક્તિ ૨૦

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્દશ વિમાજિતે ।
 બાહુદ્વયં સ્થકર્ણો મદ્યાર્ધે ત્રયમાગિકમ્ ॥ ૧૦૦ ॥
 શ્રીવત્સ કેસરી દેયં કર્ણેસ્થ ક્રમદ્વયમ્ ।
 દ્વાદશૈવોરુગ્ધાણિ સ્થાપયેચ્ચ ચતુર્દિશિ ॥ ૧૦૧ ॥
 માનસંતુષ્ટિ નામોઽયં પ્રાસાદો મુનિસુવૃતઃ ॥ ૧૦૨ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચૌદ ભાગ કરવાં. તેમાં બે ભાગ રેખા, બે ભાગ પ્રતિભદ્ર, ત્રણ ભાગનું ભદ્રાર્ધ કરવું. રેખા અને પ્રતિભદ્ર ઉપર શ્રીવત્સ તથા કેસરી ક્રમે બે ચઢાવવા, ભદ્ર ઉપર ચારે દિશાએ મળી, બાર ઉરુશૃંગ કરવા, આ માનસંતુષ્ટિ નામનો પ્રાસાદ મુનિસુવૃત્ત પ્રાસાદ છે. ૧૦૦ થી ૧૦૨.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫ + ૧ = ૬ × ૪ = ૨૪
પ્રતિરથ	૫ + ૧ = ૬ × ૮ = ૪૮
ભદ્રે	૩ × ૪ = ૧૨
મૂલ	૧ × ૧ = ૧
	<hr/>
કુલ શૃંગ	૮૫

॥ ૪૩ इति श्री मुनिसुवृतवल्लभ मानसंतुष्टि प्रासादः ॥

૪૪ મનોલ્યાચંદ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ

તદ્રુપ સ્થે તિલકં મનોલ્યાચન્દ્રો નામત ॥ ૧૦૩ ॥

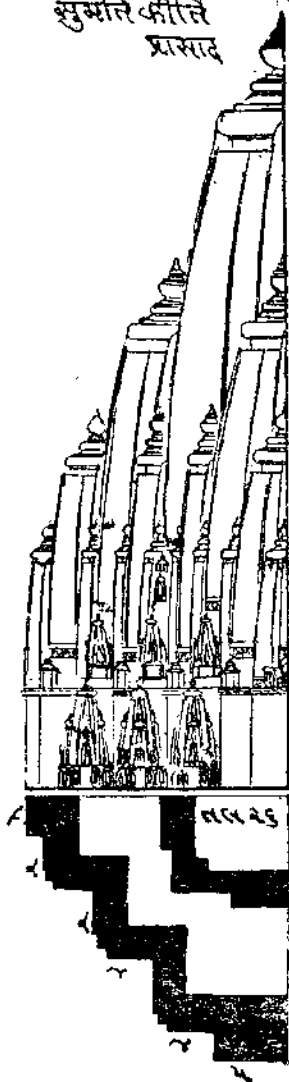
ઉપરના માનસંતુષ્ટિ પ્રાસાદના પ્રતિરથે એક એક તિલક ચઢાવે તો મનોલ્યાચંદ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય. ૧૦૩.

શૃંગ સંખ્યા :—પૂર્વવત્ ૮૫,

તિલક ૮ પ્રતિરથે.

॥ ૪૪ इति श्री मनोल्याचंद्र प्रासादः ॥

સુમતિ કીર્તિ
પ્રાસાદ

૪૭ સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ

વિમક્તિ-૨૧-૨

ચતુરસ્રીકૃતે ક્ષેત્રે ષટ્વિંશપદ માજિતે ।
કર્ણો ભાગાશ્ચ ચત્વારિઃ પ્રતિકર્ણ સ્તથૈવ ચ ॥ ૧૦૮ ॥

મદ્રં દિગ્ભાગિકં જ્ઞેયં ચતુર્દિક્ષુ વ્યવસ્થિતમ્ ।
કર્ણે ક્રમત્રયં કાર્યં પ્રતિકર્ણે ક્રમદ્વયમ્ ॥ ૧૦૯ ॥

દ્વાદશૈવોરુઘ્નાણિ પ્રત્યઙ્ગાનિ દ્વાત્રિંશકમ્ ।
મન્દિરં પ્રથમં કર્મ સર્વતોમદ્ર મેવ ચ ॥ ૧૧૦ ॥

કેસરી તૃતીયં કર્મ ઉર્ધ્વે મન્જરી શોભિતા ।
સુમતિ કીર્તિ નામોઽયં નમિનાથસ્ય વલ્લભઃ ॥ ૧૧૧ ॥

પ્રાસાદની સમથોરસ ભૂમિના છબ્વીશ ભાગ કરવાં, તેમાં ચાર ભાગ રેખા, ચાર ભાગ પ્રતિરથ, પાંચ ભાગનું અધુનું ભદ્ર (દશ ભાગ ભદ્ર) રેખા ઉપર ત્રણ કમ, પ્રતિભદ્ર ઉપર બે કમ, ભદ્રની ઉપર કુલ બાર ઉરશૃંગ અને બત્રીશ પ્રત્યંગો કરવાં. રેખા ઉપર મંદિર, બીજી સર્વતોભદ્ર, ત્રીજી કેસરી કર્મ ચઢાવવું. તેની ઉપર મન્જરી કરવી. આ સુમતિકીર્તિ નામનો પ્રાસાદ નમિનાથ જિતને વલ્લભ છે. ૧૦૮ થી ૧૧૧.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૨૫ + ૯ + ૫ = ૩૯ × ૪ = ૧૫૬
પ્રતિરથ	૨૫ + ૯ = ૩૪ × ૮ = ૨૭૨
પ્રત્યંગ	૮ × ૪ = ૩૨
ભદ્ર	૩ × ૪ = ૧૨
મૂલ	૧ × ૧ = ૧
	<hr/>
	કુલ શૃંગ ૪૭૩

॥ ૪૭૭૭૭૭૭૭ નમિજિત વલ્લભઃ સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદ ॥

૪૮ સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ

દ્વિતીય ભેદ,

તદ્રૂપં ચ પ્રકર્તવ્યં રથે શૃંગ ચ દાપયેત્ ।

સુરેન્દ્ર ઇતિ નામાયં પ્રાસાદઃ સુસ્વલ્લભઃ ॥ ૧૧૨ ॥

ઉપરના સુમતિકીર્તિ પ્રાસાદના પ્રતિભદ્ર ઉપર એક શૃંગ ચઢાવવાથી સુરેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય છે. તે દેવોને પ્રિય છે. ૧૧૨.

શૃંગ સંખ્યા:— પૂર્વવત ૪૭૩ + ૮ પ્રતિભદ્ર = કુલ ૪૮૧.

॥ ૪૮ ઇતિશ્રી સુરેન્દ્ર પ્રાસાદઃ ॥

૪૯ રાજેન્દ્ર પ્રાસાદ

ત્રીતીય ભેદ

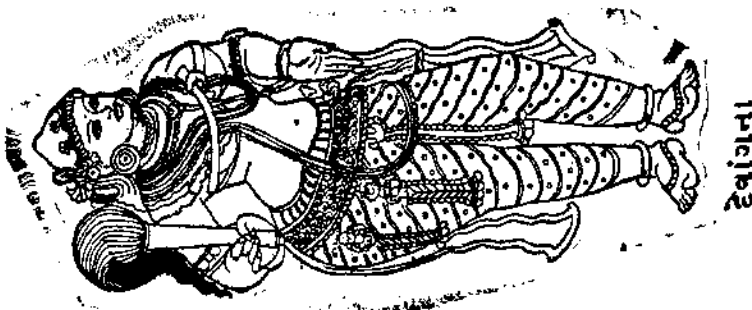
તદ્રૂપં ચ પ્રકર્તવ્યમુર શૃંગાણિ પોદશ ।

પૂજનાલ્લમતે રાજ્યં સ્વર્ગે ચૈવ મહીતલે ॥ ૧૧૩ ॥

સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ ભદ્રે ૭૩શૃંગ સોલ કરવાથી રાજેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય. તેને પૂજવાથી, સ્વર્ગમાં અને પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય મળે. ૧૧૩.

શૃંગ સંખ્યા ૪૮૧ + ભદ્રે ૪ = કુલ ૪૮૫ શૃંગ.

॥ ૪૯ ઇતિશ્રી રાજેન્દ્ર પ્રાસાદઃ ॥

નેમેન્દ્ર પ્રાસાદ

૫૦ નેમેન્દ્રેશ્વર પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૨૨

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાવિંશપદ ભાજિતે ।

વાહુરિન્દુર્યુગ્મ રૂપં દ્વીન્દુભાગાઃ ક્રમેણ ચ ॥ ૧૧૪ ॥

મદ્રાર્ધ ચ દ્વયં ભાગં સ્થાપયેતુ ચતુર્દિશિ ।

કેસરીં સર્વતોમદ્રં કર્ણં ચૈવં ક્રમ દ્વયમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

કેસરી તિલકં ચૈવ રથોર્ધ્વે તુ પ્રકીર્તિતમ્ ।

કર્ણિકા નન્દિકાર્યાં ચ શૃંગં ચ તિલકં ન્યસેત્ ॥ ૧૧૬ ॥

મદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ પ્રત્યક્ષાનિ ચ ષોડશ ।

નેમેન્દ્રેશ્વર નામોઽયં પ્રાસાદોનેમિવલ્લભ ॥ ૧૧૭ ॥

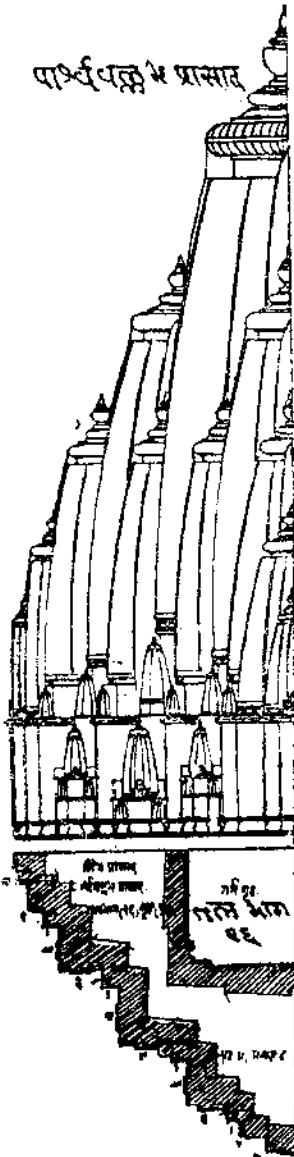
પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના બાવીશ ભાગ કરવાં. તેમાં બે ભાગ રેખા, એક ભાગ કોણી, બે ભાગનો પ્રતિરથ, એક ભાગની કોણી, બે ભાગનો ઉપરથ, એક ભાગની નન્દિ અને બે ભાગનું 'મદ્રાર્ધ' કરવું, રેખા ઉપર કેસરી અને સર્વતોમદ્ર એ બે કંમ ચડાવવાં. કોણી અને નન્દિ ઉપર એક એક શૃંગ, પ્રતિરથ અને ઉપરથ ઉપર એક કેસરી કંમ અને એક તિલક, કોણી નન્દિ ઉપર શૃંગ તેની ઉપર એક એક તિલક ચડાવવાં, મદ્રની ઉપર ચાર ઉરૂશૃંગ અને સોળ પ્રત્યંગ ચડાવવાં. આવો સુંદર નેમેન્દ્રેશ્વર નામનો પ્રાસાદ શ્રી નેમિનાથ જિનને પ્રિય છે. ૧૧૪ થી ૧૧૭.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૫ + ૬ =	૧૪ × ૪ =	૫૬
„ કર્ણિકાએ	૧	=	૧ × ૮ = ૮
„ પ્રતિરથે	૫	=	૫ × ૮ = ૪૦
„ કોણિ			૧ × ૮ = ૮
„ ઉપરથે	૫	=	૫ × ૮ = ૪૦
„ નન્દિ	૧	=	૧ × ૮ = ૮

૫૩. પાર્શ્વલ્લભ પ્રાસાદ

વિભક્તિ ૨૩.

પાર્શ્વલ્લભ પ્રાસાદ

ચતુરસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ષડ્ વિંશતિ વિભાજિતે ।

કર્ણાત્તુ ગર્ભપર્યન્તં વિભાગાનાં તુલશ્ચળમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

વેદરૂપ ગુણેન્દ્રવો મદ્રાર્ધ તુ ચતુષ્પદમ્ ।

શ્રીવત્સં કેસરી ચૈવ રથે કર્ણે ચ દાપયેત્ ॥ ૧૨૧ ॥

કર્ણિકાયાં તતઃ શૃંગ-મઘો પ્રત્યક્ષાનિ ચ ।

મદ્રે ચૈવરુચ્તવારિ પ્રાસાદઃ પાર્શ્વલ્લભ ॥ ૧૨૨ ॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભુમિના છ૦વીશ ભાગ કરવાં, તેમાં ચાર ભાગ રેખા, એક ભાગ કોણી, ત્રણ ભાગ પ્રતિમદ્ર, એક ભાગ નન્દિ અને ભદ્રાર્ધ ચાર ભાગનું કરવું. આ પ્રમાણે તલ વિકસિત બાણવી. રેખા અને પ્રતિરથ ઉપર એક એક કેસરી કુંભ અને એક એક શ્રીવત્સ શૃંગ ચઢાવવું. કોણી અને નન્દિ ઉપર અડેક શૃંગ ચઢાવવું. આઠ પ્રત્યંગ અને ભદ્ર ઉપર ચાર ચાર ઉર્ડશૃંગ ચઢાવવાં. આવેા પાર્શ્વલ્લભ નામનો પ્રાસાદ છે. ૧૨૦ થી ૧૨૨.

શૃંગ સંખ્યા :- રેખા

$$૫ + ૧ = ૬ \times ૪ = ૨૪$$

, , પ્રતિરથ

$$૫ + ૧ = ૬ \times ૮ = ૪૮$$

, , નન્દિ

$$૧ = ૧ \times ૮ = ૮$$

, , કોણીએ

$$૧ = ૧ \times ૮ = ૮$$

, , પ્રત્યંગ

$$૧ \times ૮ = ૮$$

, , ભદ્રે

$$૪ \times ૪ = ૧૬$$

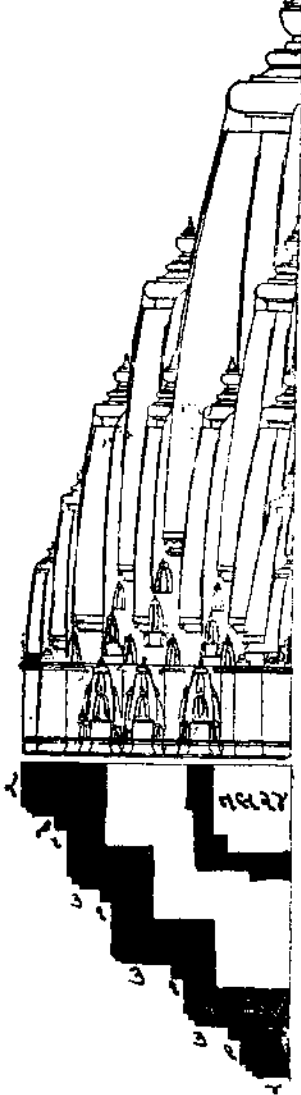
, , મૂલ

$$૧ \times ૧ = ૧$$

કુલ શૃંગ ૧૧૩

॥ ૫૩ इति श्री पार्श्वजिन पार्श्वल्लभ प्रासादः ॥

વીરવિક્રમ પ્રાસાદ

૫૬. વીરવિક્રમ મહીધર પ્રાસાદ

વિમલ્કિ ૨૪

ચતુઃસ્ત્રી કૃતે ક્ષેત્રે ચતુર્વિંશતિ ભાજિતે ।
કર્ણસ્ત્રી ભાગિકો જ્ઞેયઃ પ્રતિકર્ણશ્ચ તત્સમ્ ॥૧૨૫॥

શ્રીવત્સ કેસરી ચૈવ સર્વતો ભદ્ર મેવ ચ ।
રથે કર્ણે ચ દાતવ્ય-મઘૌ પ્રત્યજ્ઞાનિ ચ ॥૧૨૬॥

ભદ્રે ચૈવોરુચત્વારિ કર્ણિકાયાં શૃંગોત્તમમ્ ।
વીરવિક્રમનામોઽયં પ્રાસાદો જિનવલ્લભ ॥૧૨૭॥

મહીધરશ્ચનામાય પૂજિતે ફલદાયકઃ ॥૧૨૮॥

પ્રાસાદની સમચોરસ ભૂમિના ચોવીશ ભાગ કરવાં, તેમાં રેખા અને પ્રતિકર્ણ ત્રણ ત્રણ લાગના, કોણી અને નન્દિ એક એક ભાગની, અને ભદ્રાર્ધ ચાર ભાગનું. આ પ્રમાણે તલ વિકલ્પિત જાણવી, રેખા અને પ્રતિકર્ણ ઉપર સર્વતોભદ્ર અને કેસરી એ બે ક્રમ ચઢાવવાં અને તેની ઉપર શ્રીવત્સ શૃંગ ચઢાવવું આઠ પ્રત્યંગ, ભદ્રની ઉપર ચાર ચાર ઉરુશૃંગ ચઢાવવા. નન્દિકા અને કોણીકા ઉપર એક એક ઉત્તમ શૃંગ ચઢાવવું, આવો વીર વિક્રમ નામનો પ્રાસાદ જિન દેવને વલ્લભ છે. આને મહીધર પ્રાસાદ પણ કહે છે. તેની પૂજા આદિ કરવાથી ફલદાયક છે. ૧૨૫ થી ૧૨૮.

શૃંગ સંખ્યા રેખા	૯ + ૫ + ૧	=	૧૫ × ૪	=	૬૦
પ્રતિભદ્ર	૯ + ૫ + ૧	=	૧૫ × ૮	=	૧૨૦
પ્રત્યંગ			૨ × ૪	=	૮
કર્ણિકા			૨ × ૪	=	૮
નન્દિ			૨ × ૪	=	૮
ભદ્ર			૪ × ૪	=	૧૬
મૂલ			૧ × ૧	=	૧

કુલ શૃંગ ૨૨૧

॥ ૫૬ હિતિશ્રી મહાવીર વલ્લભ વીરવિક્રમ પ્રાસાદઃ ॥

૫૭ અષ્ટાપદ પ્રાસાદ

દ્વિતીય મેદ,

તદ્રુપે ચ પ્રકર્તવ્યે કર્ણોર્ધ્વે તિલકં ન્યસેત્ ।

અષ્ટાપદશ્ચ નામાયં પ્રાસાદો જિન વહ્નમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

ઉપર વીરવિક્રમ પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક તિલક વધારે ચઢાવીએ તો અષ્ટાપદ નામનો પ્રાસાદ થાય, તે જિનદેવને વહ્નમ છે. ૧૨૯.

શૃંગ સંખ્યા :- પૂર્વવત્ ૨૨૧,

તિલક-૪, રેખાએ.

॥ ૫૭ હતિશ્રી અષ્ટાપદ પ્રાસાદ ॥

૫૮ તુષ્ટિપુષ્ટિદ પ્રાસાદ

તૃતીય મેદ,

તદ્રુપં ચ પ્રકર્તવ્ય-તુરુશૃંગ ચ પञ્ચમમ્ ।

તુષ્ટિ પુષ્ટિદ નામોઽયં પ્રાસાદો જિન વહ્નમ્ ॥ ૧૩૦ ॥

ઉપરના અષ્ટાપદ ઉપર ભદ્રની ઉપર એક પાંચમું ઉ૩શૃંગ ચઢાવે તો તુષ્ટિપુષ્ટિદ નામનો પ્રાસાદ થાય તે જિન દેવને પ્રિય છે. ૧૩૦

શૃંગ સંખ્યા :- પૂર્વવત્. ૨૨૧ + ૪ = ઉ૩શૃંગ કુલ ૨૨૫ તિલક ૪ રેખાએ.

॥ ૫૮ હતિશ્રી તુષ્ટિપુષ્ટિદ પ્રાસાદ ॥

જિન પ્રાસાદ પ્રશંસા-

પ્રાસાદાઃ પૂજિતા લોકે વિશ્વકર્મણા ભાષિતાઃ ।

ચતુર્વિંશ વિમક્તીનાં જિનેન્દ્રાણાં વિશેષત્ ॥ ૧૩૧ ॥

ઉપરોક્ત વિશ્વકર્માએ કહેલ ચોવીશ વિભક્તિનાં જિનેન્દ્ર દેવોનાં પ્રાસાદો લોકમાં વિશેષ પ્રકારે પૂજનીય છે. ૧૩૧.

ચતુર્દિશિ ચતુર્દ્વાગઃ પુરમધ્યે સુસ્વાવહાઃ ।

અમાશ્ચ વિભ્રમાશ્ચૈવ પ્રશસ્તાઃ સર્વકામદા ॥ ૧૩૨ ॥

ચારે દિશાનાં દ્વારવાળા, જામવાળા અથવા જામ વગરનાં જિનેન્દ્ર પ્રાસાદો નગરમાં હોય તો પ્રભને સુખ દેવાવાળાં છે, તથા પ્રશસ્ત છે અને બધા ઇચ્છિત ફલને આપનાર છે. ૧૩૨.

શાન્તિદાઃ પુષ્ટિદાશ્ચૈવ પ્રજારાજ્ય સુસ્વાવહાઃ ।

અશ્વૈર્ગર્જૈર્વલિયાનૈર્મહિષી નન્દી મિસ્તથા ॥ ૧૩૩ ॥

સર્વ શ્રિયમાપ્નુવતિ સ્થાપિતાશ્ચ મહીતલે ॥ ૧૩૪ ॥

જિનેન્દ્ર દેવોનાં પ્રાસાદ શાન્તિ દેવાવાળાં, પુષ્ટિ દેવાવાળાં, તથા રાજા પ્રભને સુખ આપનારા છે, એવાં આ પૃથ્વી ઉપર જિનદેવોનાં પ્રાસાદો સ્થાપવાથી ઘોડા, હસ્તી, બળદ, રથ આદિ વાહનો ભેંસ અને ગાય આદિ સર્વ સમ્પત્તિને આપનાર છે. ૧૩૩-૧૩૪.

નગરે ગ્રામે પુરે ચ પ્રાસાદાઃ ઋષમાદયઃ ।

જગત્યા મળ્ડપૈર્યુક્તાઃ ક્રીયન્તે વસુધાતલે ।

સુલભં દીયતે રાજ્યં સ્વર્ગં ચૈવ મહીતલે ॥ ૧૩૫ ॥

નગર, ગામ અને પુરની મધ્યમાં ઋષભઆદિ જિનપ્રાસાદો જગતી અને મંડપ યુક્ત પૃથ્વીતલમાં કરવામાં આવે તો સ્વર્ગ અને પૃથ્વીમાં રાજ્ય પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે. ૧૩૫.

દક્ષિણોત્તર સુસ્વાશ્ચ પ્રાચી પશ્ચિમ દિગ્ગમુસ્વાઃ ।

વીતરાગસ્ય પ્રાસાદાઃ પુરમધ્યે સુસ્વાવહાઃ ॥ ૧૩૬ ॥

દક્ષિણ ઉત્તર પૂર્વ અને પશ્ચિમ એ ચારે દિશાનાં સુખવાળાં વીતરાગ દેવના પ્રાસાદો નગરમાં હોય તો સુખને આપનાર છે. ૧૩૬.

इति श्री विश्वकर्मा ज्ञानप्रकाश दीपाणंवे वास्तुविद्यायां जयपृच्छायां

जिन प्रासादाधिकारो समाप्तः ॥

જિનેન્દ્ર પ્રાસાદ લક્ષ્મણ

ક્રમ	પ્રાસાદનું નામ	તલમાન	શૃંગ	તિલક
૧	કમલભૂષણ પ્રાસાદ	૩૨	૧૧૧૭	૦
૨	કામઢાયક પ્રાસાદ	૧૨	૨૩૭	૦
૩	રત્નકોટિ પ્રાસાદ	૯	૨૦૧	૦
૪	અમૃતોદ્ભવ પ્રાસાદ	૯	૨૦૧	૧૨
૫	ક્ષિતિભૂષણ પ્રાસાદ	૧૬	૫૩૩	૦
૬	સુમતિજિન પ્રાસાદ	૧૪	૨૦૧	૦
૭	પદ્મપ્રભ પ્રાસાદ	૨૦	૧૫૩	૦
૮	પદ્મરાગ પ્રાસાદ	૨૦	૧૫૩	૪
૯	પુષ્ટિવર્દન પ્રાસાદ	૨૦	૧૫૩	૧૨
૧૦	સુપાર્શ્વ પ્રાસાદ	૧૦	૫૭	૦
૧૧	શ્રીવલ્લભ પ્રાસાદ	૧૦	૬૯	૦
૧૨	શીતલ પ્રાસાદ	૩૨	૨૫૩	૦
૧૩	ચંદ્ર પ્રાસાદ	૩૨	૨૫૩	૮
૧૪	હિતુરાજ પ્રાસાદ	૩૨	૨૫૩	૨૪
૧૫	પુષ્પદન્ત પ્રાસાદ	૨૪	૪૯	૦
૧૬	શીતલ પ્રાસાદ	૨૪	૩૩	૦
૧૭	કીર્તિઢાયક પ્રાસાદ	૨૪	૩૭	૦
૧૮	મનોહર પ્રાસાદ	૨૪	૮૯	૦
૧૯	શ્રેયાંસ પ્રાસાદ	૧૬	૧૩	૧૨
૨૦	સુકુલ પ્રાસાદ	૧૬	૧૭	૧૨
૨૧	કુલનંદન પ્રાસાદ	૧૬	૨૧	૧૨
૨૨	વાસુપૂજ્ય પ્રાસાદ	૨૨	૨૫૭	૧૬
૨૩	રત્નસંજય પ્રાસાદ	૨૨	૨૫૭	૨૦
૨૪	ધર્મંદ પ્રાસાદ	૨૨	૨૬૧	૨૦
૨૫	વિમલ પ્રાસાદ	૨૪	૭૭	૧૬
૨૬	સુહૃદ પ્રાસાદ	૨૪	૮૫	૮
૨૭	અનંત પ્રાસાદ	૨૦	૪૫૩	૦
૨૮	સુરેન્દ્ર પ્રાસાદ	૨૦	૪૫૩	૮
૨૯	ધર્મજિન પ્રાસાદ	૨૮	૨૨૫	૧૨
૩૦	ધર્મવૃક્ષ પ્રાસાદ	૨૮	૨૩૩	૧૨

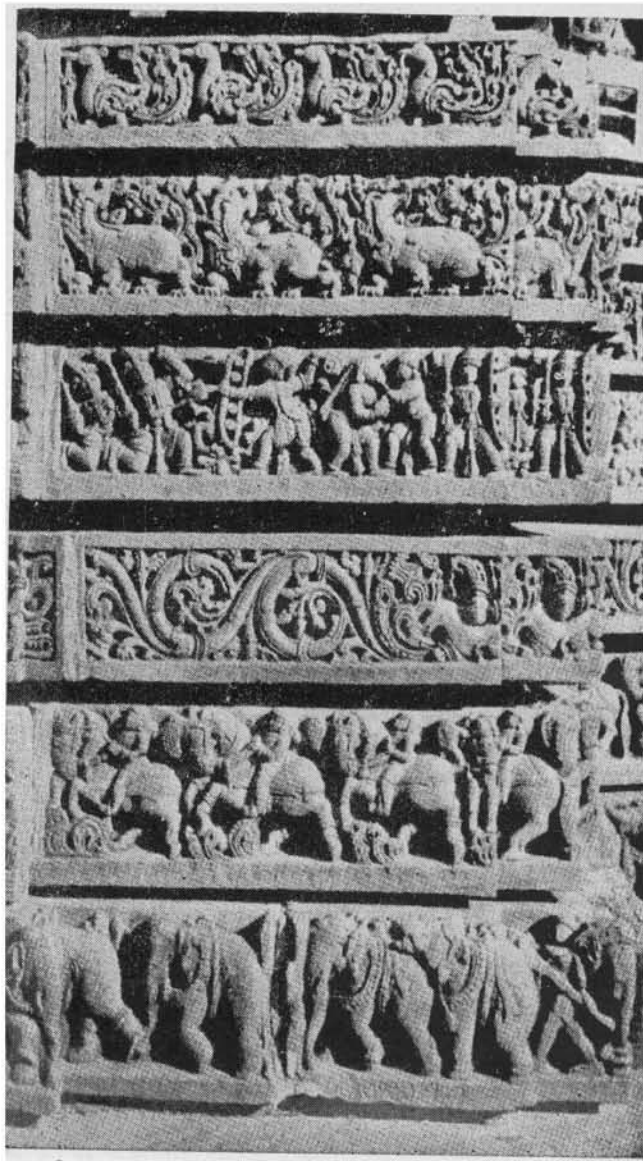
क्रम	प्रासादनुं नाम	तलमान	शृंग	तलक
३१	श्रीविग प्रासाद	१२	१८६	८
३२	कामदायक प्रासाद	१२	१६३	८
३३	कुमुद प्रासाद	८	६६	२०
३४	शक्तिद प्रासाद	८	६६	२८
३५	दर्पण प्रासाद	८	७३	२८
३६	भूषण प्रासाद	८	७३	३२
३७	कमलकंद प्रासाद	८	२१	०
३८	शैल प्रासाद	८	२१	४
३९	अरिनाशन प्रासाद	८	२५	४
४०	महेन्द्र प्रासाद	१२	१८१	०
४१	मानवेन्द्र प्रासाद	१२	१८१	८
४२	पापनाशन प्रासाद	१२	१८१	१२
४३	मानसंतुष्टि प्रासाद	१४	८५	०
४४	मनोहारायन्द्र प्रासाद	१४	८५	८
४५	श्रीभव प्रासाद	१४	१०१	८
४६	नमिशृंग प्रासाद	१६	१७३	१२
४७	सुमतिकीर्ति प्रासाद	२६	४७३	०
४८	सुरेन्द्र प्रासाद	२६	४८१	०
४९	राजेन्द्र प्रासाद	२६	४८५	०
५०	नेमिन्द्रेन्दर प्रासाद	२२	१६३	४०
५१	अतिभूषण प्रासाद	२२	२०६	२४
५२	सुपुष्प प्रासाद	१२	२४१	२४
५३	पार्थ प्रासाद	२६	११३	०
५४	पद्मावति प्रासाद	२६	११३	४
५५	रूपवल्ली प्रासाद	२६	११३	१२
५६	वीरविक्रम प्रासाद	२४	२२१	०
५७	अष्टापद प्रासाद	२४	२२१	४
५८	तुष्टिपुष्टि प्रासाद	२४	२२५	४

प्रशस्ति

इति श्रीविश्वकर्मा वास्तुकला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्तिप्रकाश 'शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)' शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहिते श्री जिनेन्द्र प्रासाद लक्षणाधिकार नाम्नो एकादशमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

મોઢેરા સૂર્યમંદિર-મંડપ દર્શન

સોમનાથ પુરમ કેશવ મંદિર મહાપીઠ

શ્રી પૂર્ણભદ્રાદિ નાગર પ્રાસાદ લક્ષણાધિકાર નામ્નો દ્વાદશમોઽધ્યાય

પૂર્ણ ભદ્રાદિ નાગર પ્રાસાદ લક્ષણ :-

વિશ્વકર્મોવાચ :-

પૂર્ણભદ્રઃ સુભદ્રશ્ચ શ્રીશૈલઃ કુમુદોદ્ભવઃ ।
સર્વતોભદ્ર ઇત્યુક્તાઃ પ્રાસાદા બ્રહ્મણઃ પ્રિયા ॥ ૧ ॥
કીર્તિપતાકા કર્ષિકૂટૌ શ્રીવત્સો વિજયસ્તથા ।
ગરુડશ્ચ સમાખ્યાતાઃ પ્રાસાદા હરિવલ્લભા ॥ ૨ ॥
પદ્મરાગો વિશાલાખ્યો વિભવો રત્નસંભવઃ ।
લક્ષ્મી કોટર ઇત્યેવં પશ્ચૈતે તુ જિનાશ્ચયા ॥ ૩ ॥
હંસ ઐરાવતશ્ચૈવ ત્રિમુખઃ પદ્મક સ્તથા ।
સ્વસ્તિકશ્ચ સમાખ્યાતાઃ પશ્ચૈતે માનુ ચલ્લમાઃ ॥ ૪ ॥
વૃષભો ગિરિકૂટશ્ચ કૈલાસશ્ચામર સ્તથા ।
મહેન્દ્રશ્ચ સમાખ્યાતા પશ્ચૈતે શિવચલ્લમાઃ ॥ ૫ ॥

૧ પૂર્ણભદ્ર, ૨ સુભદ્ર, ૩ શ્રીશૈલ, ૪ કુમુદોદ્ભવ, ૫ સર્વતોભદ્ર, એ પાંચ પ્રાસાદો બ્રહ્માને પ્રિય છે.

૧ કીર્તિપતાકા, ૨ કર્ષિકૂટ, ૩ શ્રીવત્સ, ૪ વિજય, ૫ ગરુડ. આ પાંચ પ્રાસાદો વિષ્ણુને વલ્લભ છે.

૧ પદ્મરાગ, ૨ વિશાલાક્ષ, ૩ વિભવ, ૪ રત્નસંભવ, ૫ લક્ષ્મીકોટર. આ પાંચ પ્રાસાદો જિનેશ્વરને વલ્લભ છે.

૧ હંસ, ૨ ઐરાવત, ૩ ત્રિમુખ, ૪ પદ્મક, ૫ સ્વસ્તિક. આ પાંચ પ્રાસાદો સૂર્યને પ્રિય છે.

૧ વૃષભ, ૨ ગિરિકૂટ, ૩ કૈલાસ, ૪ અમર, ૫ મહેન્દ્ર. આ પાંચ પ્રાસાદો શિવને વલ્લભ છે. ૧ થી ૫.

વિભક્તિ તલચ્છન્દાના મૂર્ધ્વમાનં વિશેષતઃ ।

પ્રયુક્તા વિવિધાચ્છન્દા વાસ્તુવેદ સમુદ્ભવાઃ ॥ ૬ ॥

બુદ્ધા બુદ્ધા તલછંદ તથા ઉપરના વિશેષમાન યુક્તિએ વિવિધ છન્દની રચના કરવી જે વાસ્તુ શાસ્ત્રમાં ઉદ્ભવેલ હોય. ૬.

૧ બ્રહ્મવલ્લભ પञ्च પ્રાસાદ

ભવતે વિશતિધા ક્ષેત્રે ત્રિમાસ કર્ણ વિસ્તરં ।

તત્સમશ્ચ પ્રતિરથો વિસ્તરે નિર્ગમે તથા ॥ ૭ ॥

માઘા નન્દી ચ પદ્મદ્ર દ્વિ માગો ભદ્રનિર્ગમઃ ।

ચતુર્માઘા ભવેદ્ભિત્તિઃ શેષં ગર્ભગૃહં ભવેત્ ॥ ૮ ॥

કર્ણે દ્વિ ગૃજ્ઞં તિલકં શિખરં સૂર્ય વિસ્તરમ્ ।

રથૈક ગૃજ્ઞં તિલકંમણ્ડાશા ચોરુમજ્જરી ॥ ૯ ॥

નન્દિકાયાં ચ તિલક મુરઃગૃજ્ઞ પડંશકમ્ ।

રથોદ્ગમસ્તતો ભદ્રે પૂર્ણભદ્રસ્ય લક્ષણઃ ॥ ૧૦ ॥

ઉરુગૃજ્ઞં ચ વેદાંશં ભદ્રે કુર્યાં તૃતીયકમ્ ।

સુભદ્રશ્ચ તદાનામ પ્રાસાદ ક્ષિતિ ભૂષણં ॥ ૧૧ ॥

ભદ્રે ગૃજ્ઞ પરિત્યજ્ય નન્દી ગૃજ્ઞાણિ કારયેત ।

શ્રી શૈલશ્ચ તદાનામ કથિતશ્ચ વિરશ્ચિના ॥ ૧૨ ॥

ભદ્રે ગૃજ્ઞે કુમુદકા કર્તવ્યઃ શુભલક્ષણમ્ ।

કર્ણે ચ તિલકં ગૃજ્ઞં સર્વતોભદ્ર લક્ષણમ્ ॥ ૧૩ ॥

પ્રાસાદના સમયોરસ ક્ષેત્રના વીશ ભાગ કરવાં. તેમાં ત્રણ ભાગ રેખા, પ્રતિરથ ત્રણ ભાગ, સમઘળ નીકાળો કરવો, એક ભાગ નંદિ અને આખું ભદ્ર વિસ્તારે છ ભાગનું કરવું અને જે ભાગનો નીકાળો કરવો, ચાર ભાગની ભિત્તિ અને શેષ ગર્ભ-ગૃહ બાકીવો. રેખા ઉપર જે શૃંગ અને તે ઉપર એક તિલક મૂકવું. શિખરનાં વિસ્તારમાં ચાર ભાગ કરવાં. પ્રતિરથ ઉપર એક શૃંગ અને તે ઉપર એક તિલક, આઠ ભાગ વિસ્તાર પહેલું ઉરુશૃંગ, બીજું ઉરુશૃંગ છ ભાગનું કરવું. નંદિ ઉપર એક તિલક, ભદ્ર ઉપર ગવાક્ષ યુક્ત દોઢીયો કરવો. આવા લક્ષણવાળો પૃથ્વીભદ્ર પ્રાસાદ બાકીવો.

પૃથ્વીભદ્ર પ્રાસાદના ભદ્રની ઉપર ચાર ભાગનું ત્રીજું ઉરુશૃંગ ચઢાવવાથી પૃથ્વી-ભૂપણ્ણ પ્રાસાદનું રૂપ થાય.

સુભદ્ર પ્રાસાદના ભદ્રેથી ઉરશૃંગ તથા નંદી ઉપર એકેક શૃંગ ચઢાવવાથી શ્રીશૈલ નામનો પ્રાસાદ થાય તેમ બ્રહ્માએ કહ્યું છે.

શ્રી શૈલના ભદ્ર ઉપર ઉરશૃંગ ચઢાવવાથી કુમુદોદ્ભવ નામનો શુભ લક્ષણ-વાળો પ્રાસાદ થાય.

કુમુદોદ્ભવ પ્રાસાદની રેખા ઉપરથી તિલક હીન કરી એક શૃંગ ચઢાવવાથી સર્વતોભદ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય એવું બ્રહ્માએ કહેલ છે. ૯ થી ૧૩.

॥ ૧ ॥ इति श्री ब्रह्मप्रिय प्रासाद पञ्चकम् ॥

૨ વિષ્ણુવલ્લભ પંચ પ્રાસાદ

ક્ષેત્રે ચ દ્વાવિંશતિથા પૂર્વવત્તલ સંસ્થિતિઃ ।
 કર્ણ પ્રથમધ્યે ચ નન્દિકા ચૈક માગિકા ॥ ૧૪ ॥
 કર્ણે પ્રતિરથે ચૈવ દ્વે દ્વે શૃંગ ચ કારયેત્ ।
 ત્રિભિર્ભાગૈશ્ચ પ્રથમં સાર્ધદ્વયંશ દ્વિતીયકમ્ ॥ ૧૫ ॥
 નન્દિકાયાં તતઃ શૃંગં શૃંગં પોદશ વિસ્તરમ્ ।
 શિખરોર્ધ્વે ઉરુઃશૃંગ પદભાગં ચ તદગ્રતઃ ॥ ૧૬ ॥
 પ્રત્યક્ષ ષ્યંશતઃ કીર્તિ-પતાકસ્ય ચ લક્ષણમ્ ।
 ઉરુશૃંગ તૃતીયં ચ ઋષિકૂટઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૭ ॥
 રેખોર્ધ્વે તિલકં નન્દ્યાં શૃંગ શ્રીવત્સ ઉચ્યતે ।
 તતઃ શૃંગૈશ્ચ વિજયઃ સર્વ કામ ફલપ્રદઃ ॥ ૧૮ ॥
 કર્ણે કૂટં નન્દિ શૃંગં કર્ણસ્યો મય પક્ષતઃ ।
 પક્ષિરાજઃ સમાખ્યાતઃ પ્રાસાદો ભવનોત્તમઃ ॥ ૧૯ ॥

પ્રાસાદના સમથોરસ ક્ષેત્રના બાવીશ ભાગ કરવા, તેના તલ વિભાગ આગળ કહેલ છે તે પ્રમાણે કરવા. કહ્યું અને પ્રતિરથની વચ્ચે એક ભાગની નન્દિ કરવી. રેખા અને પ્રતિરથે જે-જે શૃંગો ચઢાવવા, તેમાં પહેલું શૃંગ ત્રણ ભાગનું ને બીજું શૃંગ અઢી ભાગનું, નન્દિ ઉપર એક શૃંગ ચઢાવવું. શિખરના ભાગ સોળ કરવાં. શિખરનું ઉરશૃંગ છ ભાગનું, ત્રણ ભાગે પ્રત્યંગ. આવા લક્ષણયુક્ત પ્રાસાદને કીર્તિપતાકા બોલે.

કીર્તિપતાકા પ્રાસાદને ત્રણ ત્રણ ઉરશૃંગ ચારે તરફ ચઢાવવા જેથી ઋષિકૂટ નામનો પ્રાસાદ થાય.

વિજય પ્રાસાદને રેખા ઉપર એક ફૂટ અને રેખાની અંતે ખાલુની નન્દિ ઉપર
અઢેક શુંગ ચઢાવવાથી પશ્ચિમરાજ-ગરૂડ નામે ઉત્તમ પ્રાસાદ થાય છે, આ રીતે
વિષ્ણુવદલ પ્રાસાદો બાણવા. ૧૪ થી ૧૯.

॥ २ इति श्री विष्णुबल्लभ पंच प्रासाद ॥

कर्णे नन्दि प्रतिस्थौ पूर्ववच्च सुसंस्थितौ ।
नन्दिका भागा निष्कासा द्विभागं पार्श्वक्षोभणा ॥ २० ॥
भागा नन्दिपुनः कार्या वेदांशो भद्रविस्तरः ।
निष्काशश्चैक भागस्तु कर्तव्यः शुभलक्षण ॥ २१ ॥
चतुर्भागं भवेद् भित्तिः शेषं गर्भगृहं भवेत् ।
कर्णे शृङ्ग त्रयं कार्यं क्रमतो भाग निर्गतम् ॥ २२ ॥
षोडशांशं च शिखरमुरःशृङ्गं तदर्धतः ।
तत्पदोर्ध्वं तदग्रं च तस्याग्रं च युगांशकम् ॥ २३ ॥
कर्णे प्रतिस्थे तुल्या द्वित्रिकमा चैवनन्दिका ।
कर्णे प्रतिस्थे भद्रे शृङ्गाणि त्रीणि त्रीणि च ॥ २९ ॥
दौ दौ कूटौ नन्दिकायां प्रत्यङ्गानि ततोऽष्टभिः ।
भद्रं नन्देककूटं च पञ्चरागः स उच्यते ॥ २५ ॥
भद्रशृङ्गे विशालारूढो विभवं च तथा शृणु ।
कर्णं कूटं नन्दिशृङ्गं नाम्ना वै विभवस्तथा ॥ २६ ॥
ततः शृङ्गं कामदस्तु कर्तव्यो रत्न संभवः ।
भद्रे चैन्नन्दिका त्यक्ता लक्ष्मीकोटर उच्यते ॥ २७ ॥

કણ, નન્દિ અને પ્રતિરથ એ તલચ્છંદ પૂર્વવત્ કરવા. રેખા અને પ્રતિરથ વચ્ચે નન્દિ એક ભાગ નીકળતી કરવી અને પ્રતિરથની બાજુમાં બે ભાગની નન્દિ કરવી. એક ભાગની ધીજી નન્દિ કરવી. અને પાંચ ભાગનું આણું ભદ્ર વિસ્તારે કરવું, અને

એક ભાગ નીકાળે કરવું. એવા શુભ લક્ષણવાળા પ્રાસાદના તલત્ત્વજનક બાણવા. ચાર ચાર ભાગની ભિત્તિ કરવી. સોળભાગનો ગર્ભગૃહ બાણવો. રેખાએ ત્રણ શૃંગ તે અતુ-ક્રમે અઠેક ભાગ નીકળતા રાખવા. શિખરનો પાયથો સોલ ભાગ પહોળો કરવો. ઉરશૃંગ આઠ ભાગનું કરવું બીજું ઉરશૃંગ ચાર ભાગનું, રેખાની જેમ ત્રણ શૃંગ પ્રતિરથે, ત્રણ ઉરશૃંગ ભદ્રે, નન્દિ ઉપર બીજે કૂટ અને પ્રત્યાંગ આઠ કરવાં, ભદ્ર પાસેની નન્દિ ઉપર એક કૂટ ચઢાવવા. જેથી પદ્મરાગ નામનો પ્રાસાદ થાય.

પદ્મરાગ પ્રાસાદને ભદ્રે એક ઉરશૃંગ વધારવાથી વિશાલાક્ષ પ્રાસાદ થાય, હવે વિભવ પ્રાસાદના લક્ષણ કહું છું.

વિશાલાક્ષ પ્રાસાદની રેખા ઉપર અઠેક કૂટ અને નન્દિ ઉપર અઠેક શૃંગ ચઢાવવાથી વિભવ નામનો પ્રાસાદ થાય.

વિભવ પ્રાસાદના ભદ્ર ઉપર એક વધારે ઉરશૃંગ ચઢાવવાથી કામનાને આપનાર એવો રત્નસંભવ નામનો પ્રાસાદ થાય.

રત્નસંભવ પ્રાસાદના ભદ્રે એક ઉરશૃંગ હીન કરી નન્દિ ઉપર શૃંગ કરવાથી લક્ષ્મીકોટર નામનો પ્રાસાદ થાય છે. ૨૦ થી ૨૭.

॥ ૩ હિતિ શ્રી જિનેન્દ્રવલ્લભ પંચ પ્રાસાદઃ ॥

૪ સૂર્યવલ્લભ પંચ પ્રાસાદ

અથાતઃ પ્રવક્ષ્યામિ વિમલ્લિ હંસ પંચકે ।

ચતુરશ્રા કૃતે ક્ષેત્રે ચાષ્ટાવિંશતિ ભાજિતે ॥ ૨૮ ॥

તદ્રૂપં ચ તદાકારં મદ્ર પડાંશ વિસ્તરમ્ ।

મદ્ર પાશ્વે દ્વૌ દ્વૌ નન્દ્યૌ ભાગકૈક પ્રકલ્પિતૌ ॥ ૨૯ ॥

ચતુષ્પદા રથકર્ણાઃ શઙ્ગ પોડશ વિસ્તરમ્ ।

ઉરઃશઙ્ગ તથાષ્ટાંશ પડંશ તસ્ય ચાગ્રત ॥ ૩૦ ॥

ચતુર્ભાગ મુરઃશૃંગ મદ્રે કુર્યાત્તથોદ્ગમમ્ ।

કર્ણે પ્રતિરથે ચૈવ શઙ્ગાણિ ત્રીણિ ત્રીણિ ચ ॥ ૩૧ ॥

નન્દિકાયામેકશઙ્ગ શેષે કૂટાનિ કારયેત્ ।

એતેચ્છાસ્ત્ર ગુર્ણયુક્તો હંસનામા સ ઉચ્યતે ॥ ૩૨ ॥

મદ્રેશઙ્ગ પુનર્દધાત્ સ્યાદૈરાવત લક્ષણમ્ ।

ત્યક્તં નન્દિ દ્વયં મદ્રે ત્રિમુખઃ સર્વકામદ ॥ ૩૩ ॥

મદ્રશઙ્ગ પદ્મરાગઃ કર્તવ્યો લક્ષણાન્વિત્ ।

શઙ્ગ ત્યક્તા મદ્રનન્દિ સ્વસ્તિકસ્તુ ભવેત્તદા ॥ ૩૪ ॥

શ્રી વિદ્યકર્તા કહે છે કે હવે હું હંસ આદિ સૂર્યના પાંચ પ્રાસાદના તલ વિભક્તિ અને લક્ષણ કહું છું :- પ્રાસાદના સમચોરસ ક્ષેત્રના અઠ્યાવીશ ભાગ કરવા; તેનું રૂપ આગળના માત્રક જાણવું. આખું ભદ્ર છ ભાગ, ભદ્રની બન્ને બાજુ નન્દિ અકેક ભાગ, રેખા અને પ્રતિરથ ચાર ચાર ભાગ કરવા, શિખર સોળ ભાગના વિસ્તાર કરવું. પહેલું ઉર્ણુ આઠ ભાગ, બીજું છ ભાગ, ત્રીજું ઉર્ણુ ચાર ભાગના વિસ્તારનું કરવું. ભદ્રે દોઢીયા કરવા, રેખા અને પ્રતિરથે ત્રણ ત્રણ શૃંગો, નન્દિ પર અકેક શૃંગ બાકી ફૂટે ચડાવવા. આવે શાસ્ત્રના ગુણવાળો હંસ નામનો પ્રાસાદ જાણવો.

હંસ પ્રાસાદના ભદ્ર ઉપર એક ઉર્ણુ વધારવાથી ઐરાવત નામનો પ્રાસાદ થાય.

ઐરાવત પ્રાસાદના ભદ્રને ઉર્ણુ તથા નન્દિ ઉપર બન્ને શૃંગો ચડાવવાથી સર્વ લક્ષણો યુક્ત સંપૂર્ણ રૂપથી શોભિત એવો ત્રિમુખ પ્રાસાદ ભોગ અને મુક્તિને આપનાર જાણવો.

ત્રિમુખના ભદ્રની ઉપર એક ઉર્ણુ ચડાવવાથી પદ્મક નામનો પ્રાસાદ થાય.

પદ્મક પ્રાસાદના ભદ્રનું એક ઉર્ણુ તથા નન્દિ ઉપર શૃંગ ચડાવવાથી રત્નસ્થિતક નામનો પાંચમો પ્રાસાદ જાણવો. આ રીતે સૂર્યને વદલભ પાંચ પ્રાસાદ કહ્યા.

॥ इति सूर्य पंच प्रासाद ॥

૫ શિવવલ્લભ પંચ પ્રાસાદ

શ્વતુર શ્રી કૃતે ક્ષેત્રે દ્વાત્રિશપદ ભાજિતે ।

કર્ણશ્વતુષ્પદો જ્ઞેયઃ પ્રતિકર્ણ સ્તથા ચ ॥ ૩૫ ॥

કર્ણ પ્રતિકર્ણયોર્મધ્યે કૂર્ણિકા ચ દ્વિ ભાગિકાઃ ।

અષ્ટભાગાયતં મદ્રં નિર્ગમે ચ પદદ્વયમ્ ॥ ૩૬ ॥

મદ્રસ્ય પાશ્વયોર્દધાન્ નન્દિકા ચ દ્વિ ભાગિકા ।

વિસ્તરે નિર્ગમે ચૈવ વામ દક્ષિણયો સ્તથા ॥ ૩૭ ॥

મદ્ર શૃંગ ત્રયં કાર્યં દ્વાવિંશત્યશ શૃંગકમ્ ।

કર્ણે પ્રતિરથે કુર્યાન્ દ્વાદશાંશોરુમઞ્જરી ॥ ૩૮ ॥

તથા નન્દૌ દ્વિ તિલકં પ્રત્યંગસ્યાદ્યુગાંશકમ્ ।

રથે શૃંગ તિલકં તુ નન્દાવઘાંશ મઞ્જરી ॥ ૩૯ ॥

ભદ્ર નન્દ્યાં દ્વિ તિલકં ષડંશા ચોર મન્ત્રી ।
 ભદ્રેશજ્ઞ ચતુર્થ ચ ચતુર્ભાગેસ્તુ વિસ્તરઃ ॥ ૪૦ ॥
 एवं વિધઃ પ્રકર્તવ્યઃ પ્રાસાદૌ વૃષભામિધઃ ।
 ભદ્રનન્દ્યામેકશૃંગં ગિરિ કુટસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ૪૧ ॥
 કર્ણોર્ધ્વે ચ તત શૃંગ કૈલાસઃ સર્વ કામદઃ ।
 તથૈવ તિલકં કુર્યાદ્ દ્વિ શૃંગા રથ નન્દિકા ॥ ૪૨ ॥
 અમરોઽસૌ સમારુયાતઃ કર્તવ્યઃ સર્વકામદ ।
 તતઃ શૃંગે તુ માહેન્દ્રઃ કર્તવ્યં શાન્તિમિચ્છિતા ॥ ૪૩ ॥
 પ્રાસાદ ષષ્ઠકં ચૈવ કર્તવ્યં શિવવલ્લભમ્ ॥ ૪૪ ॥

ચોરસ ક્ષેત્રના બત્રીશ ભાગ કરવા. તેમાં રેખા અને પ્રતિભદ્ર ચાર ચાર ભાગ રેખા અને પહરા વચ્ચે નન્દિ ભાગ બે, આઠ ભાગ ભદ્રનો વિસ્તાર, ભદ્રની બાજુમાં બે-બે ભાગ નન્દિ, સર્વ સમદલ અંગે કરવા, રેખા અને પ્રતિભદ્ર ઉપર ત્રણ ત્રણ શૃંગ ચઢાવવા. ભદ્ર ઉપર ચાર ઉત્ત્રશૃંગ અને આઠ અર્ધશૃંગ, નન્દિ અને કૈાષ ઉપર અઠેક શૃંગ, બાકી કૂટ ચઢાવવા. શિવજીને પ્રિય એવો વૃષભ પ્રાસાદ બાણવો.

વૃષભ પ્રાસાદને રેખા ઉપર અઠેક શૃંગ ચઢાવીએ તેમજ નન્દિ ઉપર અઠેક શૃંગ અને ભદ્ર ઉપર ચારે તરફ અઠેક ઉત્ત્રશૃંગ ચઢાવવાથી ગિરિકૂટ નામનો પ્રાસાદ થાય.

ગિરિકૂટ પ્રાસાદની રેખા ઉપર એક શૃંગ ચઢાવવાથી તે સુંદર શોભાયમાન અને સર્વ લક્ષણ યુક્ત કૈલાસ નામનો પ્રાસાદ થાય.

કૈલાસ પ્રાસાદના સ્થાને રેખાત્ર્ય એક શૃંગ તથા નન્દિએ ઉપર અઠેક શૃંગ ચઢાવવાથી અમર પ્રાસાદ થાય.

અમર પ્રાસાદની રેખાએ એક શૃંગ ચઢાવવાથી મહાદેવને પ્રિય એવો મહેન્દ્ર નામનો પ્રાસાદ થાય. ૩૫ થી ૪૪.

॥ ૫ ॥ ૩૬ ॥ શ્રી શિવવલ્લભ પદ્ય પ્રાસાદઃ ॥

પંચૈતે ચ સમારુયાતાઃ પ્રાસાદાશ્ચકલામયાઃ ।
 પંચ વિંશતિરિત્યુક્તાઃ સુરાણા ચ યથાક્રમમ્ ॥ ૪૫ ॥
 ઇદશં કુરુતે યસ્તુ ધર્મ કમર્થિદાયકઃ ।
 નાના કર્ણ સમાયુક્તા વિભક્તિ પદ વિન્યસૈઃ ॥ ૪૬ ॥

અત્યુચૈર્લલિતૈઃ શુભે શિલ્પમૃદ્ધ ગંભિરૈઃ ।
 તથા ચોત્પલ પત્રાણિ શાલાભિર્લલિતાન્વિતૈ ॥ ૪૭ ॥
 સંવૃતાનિ કૂટાનિ ચ સંલગ્નાનિ ચ કારયેત્ ।
 કર્ણેઽપિ કર્ણશાલા ચ કોણિકા નન્દિકા બુધ ॥ ૪૮ ॥
 કિં ચિન્માનધિકં કુર્યાત શૈલ્યેવ ચ સમુચ્છિતાઃ ।
 પ્રાસાદા મેરવસ્તત્ર સ્વરુપા લક્ષણાન્વિતાઃ ॥ ૪૯ ॥
 બ્રહ્મણશ્ચ હિ દેવસ્ય વિષ્ણોશ્ચેવ વિશેષતઃ ।
 જૈન માસ્કરાદિનાં ईश्वरस्य यथाक्रमम् ॥ ૫૦ ॥
 એક દ્વિ ત્રય પૃચ્છાયા ધારાં કારયેત્ यदि ।
 લમેચ્ચાક્ષયં દિવ્યં ચ સંદેહઃ શિલ્પિના ॥ ૫૧ ॥

આ પ્રાસાદો સુંદર કલામય કરવા. બ્રહ્માદિ પંચદેવોને અનુક્રમે પચ્ચીસ પ્રાસાદો કહ્યા છે.

આ પ્રમાણે સુંદર લક્ષણવાળા પ્રાસાદો કરવાથી ધર્મ, અર્થ તથા કામની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનેક પ્રકારની રેખાઓવાળા, તે પદની વિભક્તિથી થાય છે, ઘણા ઉંચા સુંદર શોભાયમાન શિખરો અને શુંગેથી ભરપૂર તથા કમલપત્રોથી યુક્ત સુંદર શાલાવાળા પ્રાસાદો કરવા.

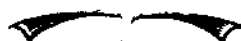
સુંદર ગોળ કૂટો લાગેલા હોય એવા કોણ રેખા પ્રતિભદ્ર કોણિકા નન્દિકાવાળા પ્રાસાદો પંડિત સૂત્રધારે બતાવવા, કંઈક માનથી અધિક કરવા પર્વતની જેવા ઉંચા એવા મેરૂ જેવા સુંદર લક્ષણવાળા પ્રાસાદો બતાવવા.

આ પ્રાસાદ વિશેષ કરીને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, જિન, સુર્ય, અને મહાદેવને કરવા. તે પ્રાસાદો મેં યથાક્રમ કહ્યા છે. એક, બે, ત્રણ તે અક્ષય દેવલોકના સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં શિલ્પીઓએ જરાપણ સંદેહ કરવો નહિ.

॥ इति श्री पूर्णभद्रादि पंचविंशतिः पंचदेव प्रासाद निर्णयाधिकार संपूर्णः ॥

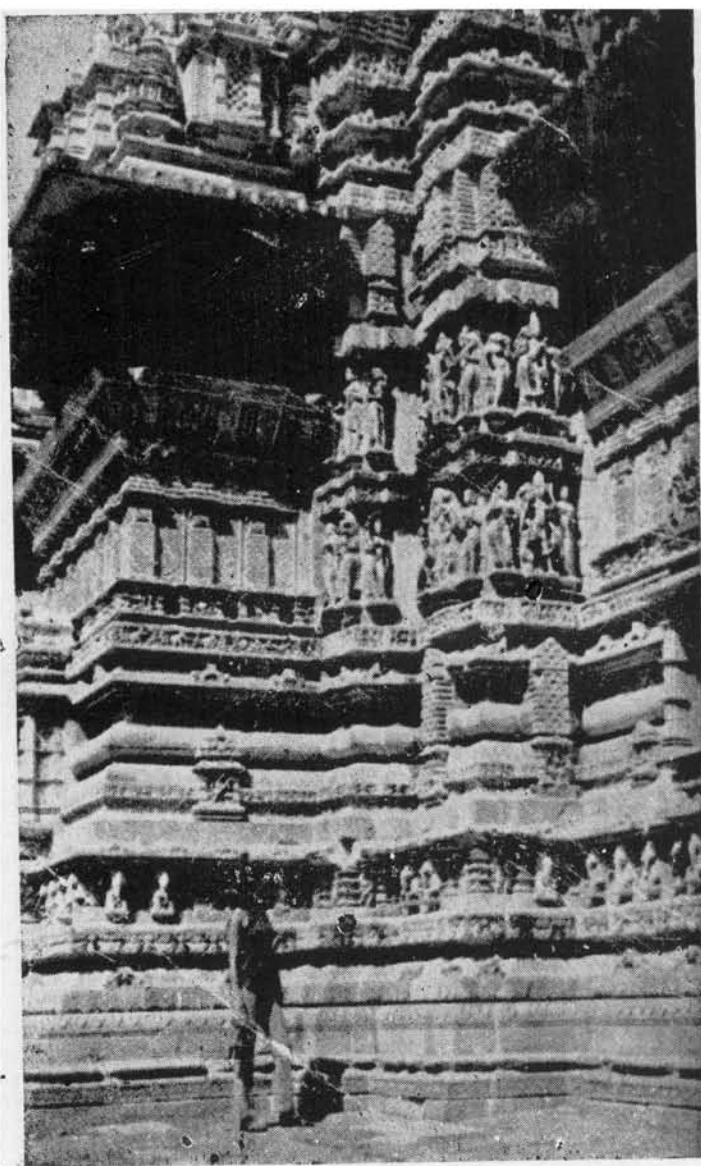
પ્રશસ્તિ

इति श्रीविश्वकर्मा वास्तुकला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्तिप्रकाश 'शिल्प स्मृति वास्तु
 विद्यायाम् (उत्तरार्ध)' शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहिते श्री पूर्णभद्रादि
 नागर प्रासाद लक्षणधिकार नाम्नो द्वादशमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

સોમનાથપુરમ કૈશવ મંદિર દેવી.

ખજુરોહ કક્ષાસન દર્શન

દેવતામૂર્તિ સ્વરુપલક્ષણનામ્નો ત્રયોદશભોડધ્યાય

દેવતા મૂર્તિ સ્વરુપ લક્ષણ

૧ અણેશ (વિનાયક)

ચારભુજ, હસ્તિમુખ, વાહન ઉંદર. હસ્તિહંત, ફરશી, કમલ, લાડુ ચાર ભુજ રહેલ છે.

૨ હેરંબ

આઠ ભુજ, પાંચ મુખ, ત્રિનેત્રયુક્ત, ઉંદર પર બેઠેલ. જમણા હસ્તમાં વરદ, અંકુશ, હંત, ફરશુ. વામ હસ્તમાં કપાલ, બાણ, માલા, ગદા.

૩ વક્રતુંડ

ચાર ભુજ, કર્ણમાં કુંડલ યુક્ત. વરદ, પાશ. અંકુશ, અભય, ચાર ભુજમાં ધારણ કરેલ છે.

૪ બાલ ગણપતિ

બે ભુજ, વાહન ઉંદર, રક્તવર્ણ. કેળા, મોઢક.

૫ તરુણ ગણપતિ

ચારભુજ, રક્તવર્ણ. વરદ, પાશ. અંકુશ, હંત.

૬ ભક્ત ગણપતિ

ચારભુજ, મસ્તક અંદ્રયુક્ત, પ્રવેતવર્ણ. નાલીએર, અંકુશ. ફરશી, લાડુ.

૭ વીર ગણપતિ

સોળ ભુજ, રક્તવર્ણ. દક્ષિણ ભુજ ૧ હાલ, ૨ શક્તિ, ૩ બાણ, ૪ ધનુષ્ય, ૫ ચક્ર, ૬ ખડગ, ૭ ખટવાંગ, ૮ મુદ્ગર.

વામ ભુજ ૧ ગદા, ૨ અંકુશ, ૩ નાગપાશ, ૪ ત્રિશૂલ, ૫ લાલુ, ૬ ફરશી, ૭ ધ્વજ, ૮ મુદ્ગર.

૮ શક્તિ ગણપતિ

પાર્વતીના કેડના ભાગમાં બેઠેલ, સિદ્ધર વર્ણ, ચાર ભુજા. અભય, પાશ, સૃષ્ટી, અભય.

૯ દ્વિજ ગણપતિ

ચાર ભુજા, પ્રવેતવર્ણ. પુસ્તક, અક્ષમાલા. દંડ, કમંડલ.

૧૦ સિદ્ધ ગણપતિ

ચાર ભુજા, પિંગલ વર્ણ. પાકેલ કૃણ, પુષ્પ મંજરી. શેરડી, તલના લાડુ.

૧૧ ઉચ્છિષ્ટ ગણપતિ

ચારભુજા, નીલવર્ણ. નીલકમલ, દાડમી, વીણા, ચણોડીની માળા.

૧૨ વિદ્ય ગણપતિ

દશ ભુજા, સુવર્ણ વર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ શંખ, ૨ શેરડી, ૩ કુસુમ, ૪ કુહાડો, ૫ પાશ. વામ હસ્ત-૧ ચક્ર, ૨ દંત, (કુલભાણ) ૩ સૃષ્ટિ, ૪ મંજરી, ૫ શર,

૧૩ ક્ષિપ્ર ગણપતિ

છ ભુજા, રક્તવર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ દંત, ૨ કલ્પલતા, ૩ પાશ. ૧ રત્ન, ૨ કુંભ, ૩ અંકુશ, વામહસ્તમાં.

૧૪ હેરંબ ગણપતિ

અષ્ટ ભુજા, ગૌરવર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અભય, ૨ પાશ, ૩ દંત, ૪ અક્ષમાલા, વામ હસ્તમાં ૧ સૃષ્ટિ, ૨ ફરશી, ૩ સુદગર, ૪ મોઢક.

૧૫ લક્ષ્મી ગણપતિ

છ ભુજા, ગૌરવર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ બીજોડ, ૨ માણેક કુંભ, ૩ અંકુશ, ૧ પાશ, ૨ કલ્પલતા, ૩ ખડગ.

લક્ષ્મીજી કમળ ઉપર ઉભેલા ચાર ભુજા વરૂં, કમલ, કમલ, વરૂં.

૧૬ મહા ગણપતિ

દશ ભુજા, ગૌરવર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ બીજોડ, ૨ મહા, ૩ અક્ષસૂત્ર, ૪ ધનુષ્ય, ૫ કલશ. વામ હસ્તમાં ૧ ચક્ર, ૨ કમલ, ૩ પાશ, ૪ કમલ, ૫ રત્નકલશ.

૧૭ વિજય ગણપતિ

ચાર ભુજા, રક્તવર્ણ. પાશ, અંકુશ. કુહાડી, દંત.

૧૮ ઉર્ધ્વ અણુપતિ

છ ભુજા, કતકવર્ણ, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ફરશી, ૨ કમલ, ૩ અક્ષસૂત્ર. વામ હસ્તમાં ૧ ખાણ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ હંત.

૧૯ એકાક્ષર અણુપતિ.

ચાર ભુજા, ત્રિનેત્ર, ચંદ્રને ધારણ કરનાર, રક્તવર્ણ. અભય, પાશ, અંકુશ. વરદને ધારણ કરનાર.

૨૦ વર અણુપતિ

ચાર ભુજા, ત્રિનેત્ર, ચંદ્રને ધારણ કરનાર, પાશ, અંકુશ, મધુપાત્ર, મસ્તક.

૨૧ અક્ષર અણુપતિ

ચાર ભુજા, ગજમુખ, કળે ચામર ધારણ કરેલ, સુવર્ણવર્ણ, વરદ, પાશ, અંકુશ, મોહક.

૨૨ ક્ષિપ્ર અણુપતિ

છ ભુજા, ગજસૂંઠ, ચંદ્રમૌલી, ત્રિનેત્ર. વરદ, પાશ, અંકુશ. કલ્પલતા, વરદ, બીજોર.

૨૩ હરિદ્રા અણુપતિ

ચાર ભુજા, હરિદવર્ણ. પાશ, અંકુશ. મોહક, હંત.

૨૪ એકહંત અણુપતિ

ચાર ભુજા, શ્યામ વર્ણ. ફરશી, અક્ષસૂત્ર, હંત, લાડુ.

૨૫ સૃષ્ટિ અણુપતિ

ચાર ભુજા, રક્ત વર્ણ. પાશ, અંકુશ, હંત, ફળ.

૨૬ ઉદંડ અણુપતિ

બાર ભુજા, રક્તવર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ કુહાડો, ૨ કમલ, ૩ બીજોર, ૪ ગદા, ૫ હંત, ૬ ખાણ. ૧ મણીકુંભ, ૨ કલશ, ૩ પાશ, ૪ ધનુષ્ય ૫ સુષ્ટિ, ૬ કમલ.

૨૭ ઋણ મોચક અણુપતિ

ચાર ભુજા, પ્રવેતવર્ણ. પાશ, અંકુશ. હંત, કમળ.

૨૮ દુહિ અણુપતિ

ચાર ભુજા, રક્તવર્ણ. અક્ષમાલા, કુહાડો, હંત, કમલ.

૨૯ દ્વિમુખ ગણપતિ

ચાર ભુજા, હરિવર્ણ. હંત, પાશ. અંકુશ, રત્નપાત્ર.

૩૦ ત્રિમુખ ગણપતિ

છ ભુજા, રક્તવર્ણ. ૧ અસિ, ૨ અંકુશ, ૩ વરહ. ૧ પાશ, ૨ અમૃતકુંભ, ૩ અભય.

૩૧ સિંહ ગણપતિ

છ ભુજા, પ્રવેતવર્ણ ૧ વિણા, ૨ કદમ્બલતા, ૩ વરહ. ૧ મુદ્ગર, ૨ રત્ન કલશ, ૩ અભય.

૩૨ યોગ ગણપતિ

બે ભુજા, રક્તવર્ણ, યોગાકૃંદ મૂર્તિ જાણવી. પાશ, યોગકંડ.

૩૩ દુર્ગા ગણપતિ

આઠ ભુજા, કનકવર્ણ, ૧ અંકુશ, ૨ શર, ૩ અક્ષમાલા. ૪ હંત. ૧ પાશ, ૨ ઘનુખ્ય, ૩ લતા, ૪ કમળ.

૩૪ સંકેષ્ઠર ગણપતિ

ચાર ભુજા રક્ત વર્ણ, અંકુશ, વરહ, પાશ, જલપાત્ર.

૩૫ વિનાયક

ચાર ભુજા સ્વહંત, પરશુ, કમળ, લાડુ.

*

સત્તર મુખ્ત્રણ્ય (કાર્તિક સ્વામી)ના નામો.

૧ જ્ઞાન શક્તિ મુખ્ત્રણ્ય

એક મુખ, ત્રિનેત્ર, જટા મુકુટ ધારણ કરનાર, પ્રવેતવર્ણ, પ્રવેતપુષ્પમાલા, હેમ-રત્નાદિકિરિટ ધારણ કરનાર, ચાર ભુજા. વજ્ર, શક્તિ. મુકુટ, અભય.

૨ સ્કંધ મુખ્ત્રણ્ય

ચાર ભુજા, દ્વિનેત્ર, પ્રવેત પદ્માસન ઉપર, બેઠેલ મુખવર્ણ, કેશ શિખા પુષ્પમાલ સુક્રા. મુકુટ, અભય. વજ્ર, વરહ.

૩ અગ્નિજાત સુબ્રહ્મણ્ય

એ મુખ, અષ્ટભુજ, નીલવર્ણ. ૧ કુકડ, ૨ અક્ષમાલા, ૩ ખડગ, ૪ સ્વસ્તિક. ૧ કુકડો, ૨ ખેટ, ૩ વજ્ર, ૪ જલપાત્ર.

૪ સૌરભેય સુબ્રહ્મણ્ય

ચાર મુખ, અષ્ટ નયન, આઠ ભુજ, કમલાસન. દક્ષિણ હસ્ત :- ૧ શક્તિ, ૨ કમલ, ૩ પુષ્પખાણ, ૪ અભય. વામહસ્ત :- ૧ વજ્ર, ૨ ઈંદ્રિયધનુષ્ય, ૩ શૂલ ૪ વરદ.

૫ ગાંગેય સુબ્રહ્મણ્ય

એક મુખ, ત્રિનેત્ર, હાડિમી કુસુમમાલ ધારણ કરેલ, કરંડ મુકુટ, કુકુડ દ્વજ મસ્તક ઉપર, નીલકમલ પર બેઠેલ. પરશુ, પૂર્ણકુંભ, અરણી, કુકડો, ચાર ભુજ, પાટલવર્ણ.

૬ શરવણોદ્ભવ સુબ્રહ્મણ્ય.

છ ભુજ, એક મુખ, બાલસૂર્ય સમ પ્રકાશિત, સર્વાભરણ યુક્ત, રક્ત વર્ણ, ૧ પુષ્પખાણ, ૨ ખડગ, ૩ ખેટ. ૧ વજ્ર, ૨ કુકડો, ૩ દ્વજ.

૭ કાર્તિકેય સુબ્રહ્મણ્ય.

ત્રિનેત્ર, હશ હસ્ત, મસ્તક પર બિંદવ ધારણ કરેલ. દક્ષિણ કર્મમાં ૧ શક્તિ, ૨ શૂલ, ૩ ચક્ર, ૪ અંકુશ, ૫ અભય. વામ હસ્તમાં ૧ વર, ૨ તોમર, ૩ પાશ, ૪ શંખ, ૫ વજ્ર. મથૂર વાહન બાલ સૂર્યસમ કાન્તિવાન, રક્તવર્ણ.

૮ કુમાર સુબ્રહ્મણ્ય.

ચાર ભુજ, એક મુખ, કરંડ મુકુટ યુક્ત, શક્તિ, અભય. વરદ, વજ્ર, રક્તવર્ણ.

૯ પદ્મમુખ સુબ્રહ્મણ્ય.

બાર ભુજ, મથૂર વાહન, સર્વ લક્ષણ સંયુક્ત. જ્યા-વિજ્યા વામ-દક્ષિણ રક્તવર્ણ દક્ષિણ હસ્તમાં- ૧ શક્તિ, ૨ શર, ૩ ખડગ, ૪ ચક્ર, ૫ પાશ, ૬ અભય, વામ હસ્તમાં- ૧ કુકુટ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ ખેટ, ૪ શંખ, ૫ હલ, ૬ વર.

૧૦ તારકાદિ સુબ્રહ્મણ્ય.

એક મુખ, ત્રિનેત્ર, ગજપૃષ્ઠ પર સ્થિત. ૧ અભય, ૨ ખડગ, ૩ શક્તિ. ૧ ખેટ ૨ અક્ષમાલા, ૩ કુકુટ. છ ભુજ, રક્તવર્ણ.

૧૧ સેનાની મુખ્તલણ.

એક મુખ, બે નયન. શંખ, ચક્ર, વર, અભય. ચાર ભુજ. સર્વાંગરણ યુક્ત. સર્વ ગંધાનું વિલેપનમ, શ્યામ વર્ણ.

૧૨ ગૃહ મુખ્તલણ.

ચાર ભુજ, ત્રિનેત્ર, રત્નકિરીટ મુકુટ. શુભ, વજ્ર, વર, અભય, પ્રવેતવસ્ત્ર ધારણ કરનાર. જયા, વિજયા વામ હસ્તિણ. શ્યામ વર્ણ.

૧૩ બ્રહ્મચારી મુખ્તલણ.

ત્રિનેત્ર, બે ભુજ, બાલ સૂર્યસમ કાન્તિ. ઢંડ, વજ્ર. શિખા, ચરોપવિત. કૌપિન સંયુક્ત. રક્ત વર્ણ.

૧૪ દેશિક મુખ્તલણ.

છ ભુજ, એક મુખ, મુકુટ યુક્ત. ૧ શક્તિ, ૨ ખેટ, ૩ જપમાલા. ૧ વર, ૨ અભય, ૩ કમલ. મયુર વાહન.

૧૫ કૌત્ય મુખ્તલણ.

ચાર ભુજ, ત્રિનેત્ર, સિંહાસન સ્થિત, વરદ, અભય, પુષ્પ, બાણ, રક્તવર્ણ.

૧૬ શિખિવાહન મુખ્તલણ.

ચાર ભુજ, એક મુખ, ત્રિનેત્ર. અભય, વર; પાશ, અંકુશ. ઇંદ્રનીલ રથમાં રક્ત કમલ પર બેઠેલ, રક્ત વર્ણ.

૧૭ વેલાયુધ મુખ્તલણ.

બે ભુજ, એક મુખ, ઢંડ, વર. રક્ત વર્ણ, કમલ વાહન.

કાર્તિક સ્વામી

એક મુખ, બાલરૂપ, બે ભુજ, શક્તિ કુકડો.

કાર્તિક સ્વામી.

બાર ભુજ, છ મુખ, મયુર વાહન. ૧ શક્તિ, ૨ ત્રિશૂલ, ૩ પાશ, ૪ ખડગ, ૫ બાણ, ૬ તર્જની. ૧ મોરપીંછ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ ખેટ, ૪ પતાકા, ૫ અભય, ૬ કુકડો.
અગ્નિપૂરાણ

કાર્તિક સ્વામી.

નૂતન ઉદય પામતા સૂર્યની જેવી કાન્તિવાળા તથા કમળના ઉદર સમાન મુકુમાર કરવા, સર્વાંગરણ ભૂષણ યુક્ત મયુર વાહન, ખેટ તથા નગરમાં બાર ભુજ, કવંટમાં ચાર ભુજ, નાના ગામમાં બે ભુજ કરવા. બાર ભુજ-૧ શક્તિ, ૨ પાશ, ૩ ખડગ, ૪ બાણ, ૫ ત્રિશૂલ, ૬ વરદ. ૧ ધનુષ્ય, ૨ પતાકા, ૩ મુષ્ટિ, ૪ તર્જની, ૫ ઢાલ, ૬ કુકડો.

કાર્તિક સ્વામી

બે ભુજ, શક્તિ, કુકડો.

કાર્તિક સ્વામી

ચાર ભુજ, તલવાર, વરદ, શક્તિ, પાશ.

વીરેશ્વર ભગવાન

ચાર ભુજ, વૃષ પર બેઠેલ, ધનુધારી વીણા ત્રિશુલને ધારણ કરનાર માત્રિકાઓની પહેલા સ્થાપવા. મધ્યે માતૃકા અને અંતે ચિનાયક.

અગ્નિપુરાણ

વીરેશ પછી ગણપતિ પછી ચંડિકા ચાર ભુજ. કપાલ. ૧ માલા, ૨ મસ્તક, ૩ ખટવાંગ, ૪ શૂલ કૃત્ત્વ પછી માતૃકા અને છેવટ ભૈરવ કરવાં.

અપરાજિત

ભૈરવ

બાર હસ્ત જટામાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર, ૧ ખડગ, ૨ અંકુશ, ૩ કુહાડો, ૪ ખાણ, ૫ આકાષવૃક્ષ, ૬ અભય. ૧ ચાપ, ૨ ત્રિશુલ, ૩ ખટવાંગ, ૪ પાશ, ૫ ખોપરી ચુકાઈડ, ૬ વર, ગજ ચર્મધર પ્રેતવાહન.

અગ્નિ પુરાણ.

અષ્ટ ભૈરવ

૧ ભૈરવ, ૨ મહાભૈરવ, ૩ ચન્ડ ભૈરવ, ૪ રૂદ્ર ભૈરવ, ૫ કપાલ ભૈરવ, ૬ આનંદ ભૈરવ, ૭ કંકાલ ભૈરવ, ૮ બદ્ધ ભૈરવ.

ભૈરવ રૂપ

લાંબા ઉદરવાળા, પિંગલ લોચન, હાંત વિકરાળ, નાસિકા કુલેલી. મસ્તક માલા, શૈલરૂપ, સર્પના આબૂષણો, ગજ ચર્મ ધારણ કરનાર બહુ બાહુ વ્યાપક છે, સર્વ જાતના આયુધોથી વિભૂષિત, નખ તિલક, સર્પ બૂષણ, દેવી પાર્વતીની સન્મુખ રહેનાર, પ્રવેત તથા રક્તવર્ષી, માતૃગણ મુખ્ય મહાકાલ બાણવો. અનેક રૂપ ધરે છે.

ચતુષ્પદિ ભૈરવ

૧ સ્વછંદ, ૨ વિગ્ન, ૩ સંતુષ્ટ, ૪ ખેચર, ૫ સચરાચર, ૬ કૃર, ૭ કોડકંઠ, ૮ જટાધર, ૯ વિશ્વરૂપ, ૧૦ વિરૂપાક્ષ, ૧૧ નાના રૂપધર, ૧૨ વજ્ર હસ્તો, ૧૩ મહાકાય, ૧૪ ચંડ, ૧૫ પ્રલ પાંતક, ૧૬ ભૂમિકંપો, ૧૭ નિલકંઠ, ૧૮ વિષ્ણુ, ૧૯ કુલપાલક, ૨૦ ચંડપાલ, ૨૧ કામપાલ, ૨૨ ક્રોધ, ૨૩ પિંગલ, ૨૪ આમરૂપ,

૨૫ ધરાપાલ, ૨૬ કુરલ, ૨૭ મંત્રનાયક, ૨૮ રૂદ્રપિત, ૨૯ મહારાય, ૩૦ શ્યામ્યુ, ૩૧ બટુક, ૩૨ નાયક, ૩૩ શંકર, ૩૪ ભૂત, ૩૫ વૈતાલ, ૩૬ ત્રિનેત્ર, ૩૭ ત્રિપુરાતક ૩૮ વરહ, ૩૯ પર્વતાવત્સ, ૪૦ કપાલ, ૪૧ શશિભૂષણ, ૪૨ હસ્તિ, ૪૩ ચર્માગ્રધરો, ૪૪ યોગી, ૪૫ બ્રહ્મરાક્ષસ, ૪૬ સર્વશ, ૪૭ સર્વદેવેશ, ૪૮ સર્વભૂત, ૪૯ હૃદિસ્થિત, ૫૦ ભીષણ, ૫૧ જય, ૫૨ હરસ્થ, ૫૩ સર્વશા, ૫૪ કાલાગ્નિ, ૫૫ મહારૂદ્રો, ૫૬ દક્ષિણમુખ, ૫૭ સંહાર, ૫૮ રત્નકાંગો, ૫૯ કાલાગ્નિ, ૬૦ ત્રિચંકર, ૬૧ ઘોરનાદો, ૬૨ વિરૂપાક્ષો, ૬૩ યોગી, ૬૪ દક્ષ.

-તત્ત્વનિધિ

ઘંટાકર્ણ દેવ

ઘંટાકર્ણ જે ભુજ, જટામુકુટ કાનમાં ઘંટા બંને ભુજાએ ચડાવેલાં ધનુષ્ય યુક્ત, જમણા પગ પાસે વજ્ર, ડાબા પગ પાસે ગદા.

ઘંટાકર્ણ અગ્નિપુરાણ

ઘંટાકર્ણદેવ યાપ અને રોગને નાશ કરનાર છે. તેમને અઢાર ભુજ છે. ૧ વજ્ર, ૨ તલવાર, ૩ દંડ, ૪ ચક્ર, ૫ મુશલ, ૬ અંકુશ, ૭ મુદ્ગર (મસ્તક) ૮ બાણ, ૯ મુદ્રા, ૧ ઢાલ, ૨ શક્તિ, ૩ મસ્તક, ૪ નાગપાશ, ૫ ધનુષ્ય, ૬ ઘંટા, ૭ કુહાર, ૮ ત્રિશૂલ, ૯ ત્રિશૂલ, (જે ત્રિશૂલ ધારણ કરેલ છે)

લોકપાલ :- જે ભુજ,

કિન્નર :- વિષ્ણુ હસ્ત,

પિશાચ :- દુબળા અંગવાળા કુલેલા નાકવાળા.

વૈતાલ :- વિકૃત

ક્ષેત્રપાલ :- શૂલવંત

પ્રેત :- કૃશોદર દુબળા પેટવાળા,

પીતર :- વૃદ્ધ પિતૃદેવ, ચરોપવિત ધારણ કરેલ. જે ભુજ ભદ્રપીઠ પર બેઠેલ જમણા હાથ ઘુંટણ પર, ડાબા હાથમાં શરવા-શૂચિ (અન્ને હાથમાં નાગ પણ હોય)

નાગ સ્વરૂપ :- સાત કૃણા મણિ સાથે નાભિથી નીચે સર્પ પુચ્છાકાર અને ઉપર પુરુષાકાર જેના હાથમાં માલા અને કમંડલ છે, (અન્ય મતે ખડગ ઢાલ).

ગાન્ધર્વ :- કિરીટ મુકુટ ધારણ કરેલ, હસ્તમાં વિણાવાદ્ય.

અમુર :- કિરીટ મુકુટ અને કુંડલધારી, તીક્ષ્ણ દંતવાળા, ભયંકર શસ્ત્ર ધારી

રાક્ષસ :- વસ્ત્ર લાલવર્ણ, શ્યામવર્ણ દેહવાલા, લાંબા નખવાળા અને ભયંકર સ્વરૂપ, હસ્તમાં કીર્તિ અને ખટવાંગ રાક્ષસ ઘોર રૂપવાળા હોય છે.

ભૂત - ભૂત, દાનવ અને પિશાચ માંસ રહિત દેહવાળા કેવલ હડીવાલા. મુખ લાંબા, ખેઠેલ પેટ અને ભયંકર રૂપવાળા બાણવા.

અસુર, દેવાંગના :- મહાસુંદર, રમ્ય, રૂપવાળી બાણવી.

યક્ષિણી :- સ્તબ્ધ દષ્ટિવાળી અને લાંબી આંખો વાલી.

શાકિની :- તિરછી દષ્ટિવાળી.

શિલ્પાર્લંકાર પંચજીવ :

અથ કીર્તિમુલાયાસિ ગ્રાસ મકર સંસ્થિતા ।

વિરાલો વિલોલ જિહ્વા પંચધા પરિકીર્તિતા ॥

શિલ્પ કર્મમાં અલંકૃત પાંચ જીવ આ પ્રકારે છે. ૧ કીર્તિમુખ, ૨ નાગ, ૩ ગ્રાસ, ૪ મકર, ૫ વિરાલી, આ પાંચ જીવ શિલ્પ કૃતિમાં અલંકાર રૂપ માનેલ છે.

૩૨ દેવાંગના

૧ મેનકા, ૨ લીલાવતી, ૩ વિધિવિતા, ૪ સુંદરી, ૫ શુભગામિની (શુભાંગિની), ૬ હંસાવલી, ૭ સર્વકલા, ૮ કપુર મંજરી, ૯ પક્ષિની, ૧૦ ગૃહશબ્દા (પક્ષનેત્રા), ૧૧ ચિત્રિણી, ૧૨ ચિત્ર વલ્લભા (ચિત્રરૂપા, પુત્રવલ્લભા), ૧૩ ગૌરી, ૧૪ ગાંધારી, ૧૫ દેવશાખા (દેવશા), ૧૬ મરીચિકા, ૧૭ ચંદ્રાવલી, ૧૮ પત્રલેખા (ચંદ્રલેખા), ૧૯ સુગંધા, ૨૦ શત્રુ મર્દિની, ૨૧ માનવી (માનની માનિકા), ૨૨ માનહંસા, ૨૩ સુસ્વભાવા, ૨૪ ભાવચંદ્રા (ભાવમુદ્રિકા), ૨૫ મૃગાક્ષી, ૨૬ ઉર્વશી, ૨૭ રંભા (ઉત્તાન), ૨૮ ભુજધોષા (મંજુધોષા), ૨૯ જયા, ૩૦ વિજયા (મોહિની), ૩૧ ચંદ્રવંકા (ઉત્તાના), ૩૨ કામરૂપા (તિલોત્તમા).

દેવી સ્વરૂપ લક્ષણ

મહાકાલી

દશ ભુજ, દશ પગ, દશ મસ્તક, શ્યામ (કાળજી) વર્ણ, ત્રિનેત્ર. ૧ ખડગ, ૨ બાણ, ૩ ગદા, ૪ શૂલ, ૫ ચક્ર, દક્ષિણ હસ્તમાં. ૧ શંખ, ૨ ભુશુષિક, ૩ પરિધ ૪ ધનુષ્ય, ૫ લોહી ટપકતું મસ્તક, વામ હસ્તમાં

દેવી ભાગવત.

મહાકાલી

દશ ભુજ, દશ પગ, દશ મસ્તક, ત્રિનેત્ર, કાન્તિ નિલમણી જેવી. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ખડગ, ૨ ચક્ર, ૩ ગદા, ૪ બાણ, ૫ ધનુષ્ય. વામ હસ્તમાં ૧ પરિધ, ૨ ત્રિશુલ, ૩ ભૂશુભિડ, ૪ મસ્તક, ૫ શંખ.

માર્કંડેય પુરાણ.

મહાલક્ષ્મી.

અઠાર ભુજ, મુખગોરૂં, ભુજશ્યામ, સ્તન મંડળ અત્યંત પ્રવેત, કટિ ચરણ લાલ જંઘાપિંડી નીલ, ત્રિશુભી શક્તિ, પ્રચન્ન મુખ, કમલ ઉપર બેઠેલ મહિષાસુર, મર્દિની. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અક્ષમાલા ૨ પરશુ, ૩ ગદા, ૪ બાણ, ૫ વજ્ર, ૬ પદ્મ, ૭ ધનુષ્ય, ૮ કુણ્ડિકા, ૯ દંડ. વામ હસ્તમાં ૧ અસિ, ૨ ખડગ, ૩ હાલ, ૪ શંખ, ૫ ઘણ્ટા, ૬ સુરાપાત્ર, ૭ ત્રિશૂલ, ૮ પાશ, ૯ સુદર્શન.

બ્રહ્મ વૈવર્ત પુરાણ.

મહાલક્ષ્મી

અઠાર ભુજ, અક્ષમાલા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અક્ષમાલા, ૨ કમલ, ૩ બાણ, ૪ ખડગ, ૫ વજ્ર, ૬ ગદા, ૭ ચક્ર, ૮ ત્રિશૂલ, ૯ પરશુ ૧ શંખ, ૨ ઘંટા, ૩ પાશ, ૪ શક્તિ, ૫ દંડ, ૬ હાલ, ૭ ધનુષ્ય, ૮ સુરાપાત્ર, ૯ કમંડલ. વામ હસ્તમાં

માર્કંડેય પુરાણ

મહાકાલી

દશ ભુજ દશ પગ, નીલ વર્ણ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ખડગ, ૨ ચક્ર, ૩ ગદા, ૪ બાણ, ૫ હાલ. વામ હસ્તમાં ૧ શૂલ, ૨ ભૂશુભિડ, ૩ મસ્તક, ૪ શંખ, ૫ ધનુષ્ય.

તત્ત્વનિધિ

મહા સરસ્વતી.

અષ્ટ ભુજ, શબ્દ ચંદ્ર જેવી કાન્તિવાળા દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ઘંટા, ૨ શૂલ, ૩ હળ, ૪ શંખ. વામ હસ્તમાં-૧ મુશળ, ૨ ચક્ર, ૩ ધનુષ્ય, ૪ બાણ.

બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ

મહા સરસ્વતી.

અષ્ટ ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં- ૧ બાણ, ૨ મુશળ, ૩ શૂલ, ૪ ચક્ર. વામ હસ્તમાં- ૧ શંખ, ૨ ઘંટા, ૩ હળ, ૪ ધનુષ્ય.

માર્કંડેય પુરાણ

મહા લક્ષ્મી.

ચાર ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ પાનપાત્ર, ૨ ગદા. વામ હસ્તમાં ૧ ખેટ, ૨ શ્રીફળ

મહા લક્ષ્મી

ચાર ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વરદ, ૨ કમલ. વામ હસ્તમાં ૧ કમલ, ૨ શ્રીફળ કમલ પર બેઠેલ.

લક્ષ્મી

ચાર ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ જલપાત્ર, ૨ કૌમુદિ. વામ હસ્તમાં ૧ દાલ, ૨ શ્રીફળ.

લક્ષ્મી

ચાર ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ બિલ્વ ફળ, ૨ શંખ, વામ હસ્તમાં ૧ કેયુર-પ્રાન્ત, ૨ અમૃતકુંભ. પાછળ બે હાથી, મસ્તકે કમળને ધારણ કરતા કરવા, કમળ વાહન, કમળ ઉપર ઉભેલા બે બાળુ બે વિદ્યાધર કરવા, જમણી બાળુ વિરાજિત, ડાબી બાળુ મૌલિ. હાથમાં ખડગ ધારણ કરનાર, આજ્ઞામાં તત્પર.

જય લક્ષ્મી, વિષ્ણુધર્મોત્તર પુરાણ

મહાવિદ્યા સરસ્વતી

અષ્ટ ભુજા, મુકુટ ધારિણી, તેજ મંડળ યુક્ત, કુંડલો સહિત કણ્ઠવાળી. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અક્ષમાલા, ૨ પદ્મ, ૩ વીણા, ૪ પુસ્તક. વામ હસ્તમાં ૧ વરદ, ૨ અક્ષમાલા ૩ પદ્મ, ૪ પુસ્તક ધારિણી સરસ્વતી કલ્યાણકારી સરસ્વતી બાણવી.

સરસ્વતી

ચંદ્ર જેવું મુખ છે, સર્વાંસરણ ભૂષિતા, ચાર ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ પુસ્તક, ૨ અક્ષમાલા. વામ હસ્તમાં ૧ વીણા, ૨ કમંડલ.

બાર સરસ્વતીના નામે

૧ મહાવિદ્યા સરસ્વતી

ચાર ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, કમલ. વામ હસ્તમાં વીણા, પુસ્તક.

૨ મહાવાણી સરસ્વતી

ચાર ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, પુસ્તક. વામ હસ્તમાં વીણા, કમલ.

૩ ભારતી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, માલા. વામ હસ્તમાં કમલ, પુસ્તક.

૪ સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, કમલ. વામ હસ્તમાં માલા, પુસ્તક.

૫ આર્યા

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, માલા. વામ હસ્તમાં પુસ્તક, કમલ.

૬ બ્રાહ્મી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, પુસ્તક. વામ હસ્તમાં માલા, પદ્મ.

૭ કામધેનુ સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, પદ્મ. વામ હસ્તમાં વીણા, પુસ્તક

૮ વેદ ગર્ભા સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં વરદ, પુસ્તક. વામ હસ્તમાં વીણા, કમલ.

૯ ઇન્દ્રી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, અભય. વામ હસ્તમાં કમલ, પુસ્તક.

૧૦ મહાલક્ષ્મી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, કમલ. વામ હસ્તમાં પુસ્તક, અભય.

૧૧ મહાકાલી સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, કમલ. વામ હસ્તમાં પુસ્તક, અભય.

૧૨ મહા સરસ્વતી

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં માલા, પુસ્તક, વામ હસ્તમાં વીણા, પદ્મ.

દેવતામૂર્તિ પ્રકરણ.

ચામુંદ્રેશ્વરી

વીશ ભુજ, એક મુખ, વાહન ઇસડ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ તલવાર, ૩ શક્તિ, ૪ ચક્ર, ૫ બાણ, ૬ શંખ, ૭ પાત્ર, ૮ અભય, ૯ ડમરૂં, ૧૦ છૂરી. વામ હસ્તમાં ૧ નાગ, ૨ પાશ, ૩ ઢાલ, ૪ કુહાડી, ૫ અંકુશ, ૬ ધનુષ્ય, ૭ ઘંટ, ૮ ધ્વજ, ૯ ગદા. ૧૦ રિપુ નાશિની (દૈત્યના કેસ પકડી ત્રિશૂલ મારે છે.)

ચામુંડા મહિષઘાતની

હક્ષિણ હસ્તમાં ૧ અસિ, ૨ ખેટ, ૩ કર્ણત, ૪ ગદા, ૫ દંડ, ૬ શર, ૭ ચાપ, ૮ મુષ્ટિ, ૯ મુદ્ગર. ૧૦ શંખ, ૧૧ ખડગ, ૧૨ ધ્વજ, ૧૩ વજ્ર, ૧૪ ચક્ર. વામ હસ્તમાં ૧ પરશુ, ૨ ડમરૂં, ૩ દર્પણ, ૪ શક્તિ, ૫ કુન્ત, ૬ હળ, ૭ મુશલ, ૮ પાશ, ૯ તોમર, ૧૦ ઢાલ, ૧૧ પણવ, ૧૨ અભય, ૧૩ મુષ્ટિ. ૧૪ તર્જની. સિંહ વાહન. અગ્નિપૂરાણ.

ચંડી વિશભુજ

સિંહારૂઢ. ૧ ત્રિશૂલ, ૨ તલવાર, ૩ શક્તિ, ૪ ચક્ર, ૫ પાશ, ૬ ઢાલ, ૭ અભય, ૮ ડમરૂં, ૯ શક્તિ, ૧૦ નાગ. વામ હસ્તમાં ૧ પાશ, ૨ ઢાલ, ૩ કુહાડી, ૪ અંકુશ, ૫ પાશ, ૬ ઘંટા, ૭ ધ્વજ, ૮ ગદા, ૯ દર્પણ, ૧૦ મુદ્ગર.

ચંડી દશભુજ

સિંહ વાહન. હક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ખાણ, ૨ ખડગ, ૩ ત્રિશૂલ, ૪ મસ્તક, ૫ શક્તિ. વામ હસ્તમાં ૧ નાગપાશ, ૨ ઢાલ, ૩ અંકુશ; ૪ કુહાડી, ૫ ધનુષ્ય. મહિષાસુર મર્દિની.

દુર્ગા અષ્ટદશ ભુજ

સિંહ વાહન, અઢાર હાથ. હક્ષિણ હસ્તમાં ૧ મસ્તક, ૨ ઢાલ, ૩ દર્પણ, ૪ તર્જની, ૫ ખાણ, ૬ ધ્વજ, ૭ ડમરૂં, ૮ અંકુશ, ૯ પાશ. વામ હસ્તમાં ૧ શક્તિ, ૨ મુદ્ગર, ૩ ત્રિશૂલ, ૪ વજ્ર, ૫ ખડગ, ૬ અંકુશ, ૭ ખાણ, ૮ ચક્ર, ૯ નાગ. અગ્નિ પુરાણ.

દુર્ગા અષ્ટભુજ

મસ્તકમાં ચંદ્રનો મુકુટ છે જેનું તેજ વિજળી જેવું છે, સિંહ પર બેઠેલ છે. હક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ચક્ર, ૨ ગદા, ૩ તલવાર, ૪ ઢાલ ધારણ કરેલ છે. વામ હસ્તમાં ૧ ખાણ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ પાશ, ૪ અભય ધારણ કરેલ છે. હસ્તમાં ઢાલ, તલવાર ધારણ કરેલ કન્યાઓ જેની સેવામાં ખડી છે.

ચામુંડા ચાર ભુજ

ચાર ભુજ, ત્રિનેત્ર, દુષળા શરીરવાળી, ઊંચા કેશવાળી (ઉર્ધ્વકેશી), હાડકાની માળા પહેરનાર (અસ્થિભૂષણ), ઉંડા પેટવાળી (કૃશોદરી), શિયાળના ચર્મને ધારણ કરનાર, લોંકડીના વાહનવાળી, શૂલ, કાતર. મસ્તક, પટ્ટાકા.

ભુવનેશ્વરી

પ્રભાતના કોમળ સૂર્ય જેવી કાન્તિવાળી, શિર પર ચંદ્રનો મુકુટ ધારણ કરેલ છે. તાંગ સ્તનોવાળા, ત્રિનેત્ર, હસ્તા મુખવાળા, આઠભુજ. ૧ અંકુશ, ૨ પાશ, ૩ અભય, ૪ મુદ્રા હક્ષિણ કરમાં. ૧ વર, ૨ પાશ, ૩ અંકુશ, ૪ અભય વામ હસ્તમાં

નવ દુર્ગા

- (૧) શૈલપુત્રી :- ચંદ્રને મસ્તક પર ધારણ કરનાર, વૃષભ વાહન, બે ભુજા વરદ, ત્રિશૂલ
- (૨) બ્રહ્મચારિણી :- ઉભેલા, બે ભુજા, અક્ષમાલા કમંડલ.
- (૩) ચંદ્રધંટા :- દશ હસ્ત, વાઘનાં વાહનવાળા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વરદ, ૨ માલા, ૩ પાશ, ૪ બાણ, ૫ કમલ. વામ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ ગદા, ૩ ખડગ, ૪ વરદ, ૫ કમંડલ.
- (૪) કુખમાંડાં :- અષ્ટ ભુજા, વાઘ વાહન. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વર, ૨ કમંડલ, ૩ બાણ ૪ કમલ. વામ હસ્તમાં ૧ કમલ, ૨ ચક્ર, ૩ ગદા, ૪ માલા.
- (૫) સ્કંધમાતા :- સિંહ વાહન, છ મુખવાળા. ૧ કાર્તિક સ્વામી ૨ કમળ. ૧ કમળ, ૨ વરદ. ચાર ભુજા.
- (૬) કાત્યાયની :- સિંહ વાહન, ચાર ભુજા. ૧ અભય, ૨ વરદ. ૧ કમળ, ૨ તલવાર.
- (૭) કાલરાત્રી :- ખર વાહન, નગ્ના, લાંબા હોઠવાળી, શ્યામ વર્ણ. વરદ, અભય. ખડગ, કવળ.
- (૮) મહાગૌરી :- વૃષભ વાહન, ચેતવર્ણ, ચાર ભુજા. વરદ, ત્રિશૂલ. અભય જલપાત્ર
- (૯) સિદ્ધહાત્રી :- કમલ પર બેઠેલ, ચાર ભુજા. ગદા, તર્જની. શંખ, પદ્મ.

સપ્ત માત્રિકા

- (૧) ગૌરી :- આગળ વૃષભ છે તેવા, બે ભુજા, ચેતવર્ણ ૧ કમલ, ૨ ત્રિશૂલ.
- (૨) બ્રહ્મી :- ચતુર્મુખ, બે ભુજા, ચેતવર્ણ, હંસ વાહન. અક્ષમાલા, કમંડલ.
- (૩) શાંકરી :- ચાર ભુજા, પ્રવેતવર્ણ, વૃષ વાહન શર, ચાપ, ચક્ર, ધતુળ્ય
- (૪) કૌમારી :- બે ભુજા, રક્ત વર્ણ. મયુર વાહન, બંને હાથમાં શક્તિ ધારણ કરેલ છે.
- (૫) લક્ષ્મી :- ચાર ભુજા. શંખ, ચક્ર, ગદા, કમલ.
- (૬) વારાહી :- ચાર ભુજા, મહિષ વાહન, દંડ, શંખ, અસિ, ગદા.
- (૭) ઐન્દ્રી :- ચાર ભુજા, વજ્ર હસ્તા, ગજ વાહન, સહસ્રનેત્રા.

નવ રૂદ્રચણ્ડા

(૧) રૂદ્રચંડા :-	રક્ત વર્ણ,	ડમરૂં,	તર્જની ધારણ કરેલ છે.
(૨) પ્રચંડા :-	પીત વર્ણ,	" "	" "
(૩) ચણ્ડોઝા :-	નીલ વર્ણ,	" "	" "
(૪) ચંડ નાયિકા :-	શ્વેત વર્ણ,	" "	" "
(૫) ચંડ :-	ધૂમ્ર વર્ણ,	" "	" "
(૬) ચંડવતિ :-	પીતવર્ણ,	" "	" "
(૭) ચંડરૂપા :-	શ્વેતવર્ણ,	" "	" "
(૮) ચંડિકા :-	રક્ત વર્ણ,	" "	" "
(૯) ઉચ્ચંડા :-	પીતવર્ણ,	" "	" "

સ્કંધ પુરાણ.

રૂદ્ર ચામુંડા

આઠ ભુજા, ગજ ચર્મ ધારણ કરનાર. હસ્તિણ હસ્તમાં ૧ ધનુષ્ય, ૨ ઢાલ, ૩ પત્રાકા, ૪ અભય. વામ હસ્તમાં ૧ મસ્તક, ૨ કાતર, ૩ શૂલ, ૪ પાશ. શિર પર ડમરૂં રાખી રૂદ્ર મૂર્તિ નૃત્ય કરતી કરવી.

મહિષાસુર મર્દિની ચણ્ડિકા

ત્રિભંગીપણે ઉભેલી, મહિષાસુરનો નાશ કરતી, બાર ભુજા. હસ્તિણ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ ખડગ, ૩ ચક્ર, ૪ બાણ, ૫ પદ્મ, ૬ શક્તિ. વામ હસ્તમાં ૧ ઢાલ, ૨ ચઢાવેલું ધનુષ્ય, ૩ પાશ, ૪ અંકુશ, ૫ લંટા, ૬ દૈત્યના કેશ એક હાથે પકડેલા છે. નીચે જેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું છે તેવો પાટો કરવો, માથું કપાયેલ અને હાથમાં તલવાર છે એવો મહિષાસુર કરવો, હૃદય ત્રિશૂલથી ભેદાયેલ છે. વાંકા દાંતવાળો, રક્તથી જેના અંગો રંગાયેલા છે. ફાટેલી અને લાલચોળ જેની આંખો છે એવા સ્વરૂપવાળો કરવો. દેવીનો જમણો પગ સિંહ પર રહેલો છે. વામ પગનો અંગુઠો કંઈક નીચેથી મહિષને અડકેલો કરવો.

રક્ત ચામુંડા

મોટી વિકરાળ હાઠોવાળી. શુષ્ક દેહવાળી, ઉડી આંખોવાળી, ભયંકર સ્વરૂપવાળી દશ ભુજવાળી. ક્ષીણ કમર. મુડા પર બેઠેલ, વિકરાળ મુખવાળી, ભયંકર રક્ત, ચામુંડા દેવી બાણવા. હસ્તિણ હસ્તમાં ૧ મુશલ, ૨ ચક્ર, ૩ બાણ, ૪ અંકુશ, ૫ ખડગ, વામ હસ્તમાં ૧ ઢાલ, ૨ પાશ, ૩ ધનુષ્ય, ૪ ઢંડ, ૫ કુહાડી.

ચૈત્રવીશ પાર્વતી ગૌરી સ્વરૂપો

ચતુર્વિંશતી ગૌરીનું સામાન્ય સ્વરૂપ ચાર ભુજા, ત્રિનેત્ર, સર્વાંગરણભૂષિતા, પીળા વર્ણના, પીળા વસ્ત્રોવાળા, એક મુખ, ધૈર્ય સ્વરૂપ, તેજ પ્રભાવાળા મુકુટ, કુંડલથી શોભતા, હાર, કંકણ, કેયુર, પગ નુપૂર (ઝાંઝર), પહેરેલ અને વિશેષ કરી સિંહ વાહનવાળા અને અન્ય વાહનો અને ઘો વાહન પણ કહેલ છે.

૧. તોતલા દેવી :- માલા, કમંડલ, પીછીકા, શંખ, હંસ વાહન.
૨. ત્રિપુરા દેવી :- અંકુશ, અભય, પાશ, શિવલિંગ, વાહન પ્રેત,
૩. સૌભાગ્ય દેવી :- પદ્મ, માલા, પુસ્તક, ફળ, વાહન ગરુડ.
૪. વિજયા દેવી :- હંડ, માલા પુસ્તક, અભય. વાહન સિંહ.
૫. ગૌરી દેવી :- શિવલિંગ, માળા, ગણપતિ, કમંડલ. વાહન સિંહ.
૬. પાર્વતી દેવી :- શિવલિંગ, અભય, ગણપતિ, ફલ. વાહન ઘો.
૭. શૂલેશ્વરી દેવી :- શિવલિંગ, અભય, ગણપતિ, માલા. વાહન સિંહ.
૮. લલિતા દેવી :- શિવલિંગ, માળા, ગણપતિ, કમંડલ. વાહન ઘો.
૯. ઇશ્વરી દેવી :- શિવલિંગ, અભય, ગણપતિ, કમંડલ. વાહન ઘો.
૧૦. મનેશ્વરી દેવી :- શિવલિંગ, કમળ, ગણપતિ, અભય. વાહન સિંહ.
૧૧. ઉમા દેવી :- શિવલિંગ, અભય, ગણપતિ, કમલ. વાહન સિંહ.
૧૨. વીણા દેવી :- શિવલિંગ, કમળ, ગણપતિ, શિવલિંગ વાહન સિંહ.
૧૩. હસ્તિની દેવી :- શિવલિંગ, માતુલિંગ, ગણપતિ, કમંડલ. વાહન ઘો.
૧૪. ત્રિનેત્રા દેવી :- શિવલિંગ, માળા, ગણપતિ, ફળ. વાહન ઘો.
૧૫. રમણા દેવી :- શિવલિંગ, માળા, ગણપતિ, પુસ્તક. વાહન હંસ.
૧૬. ફલકલા દેવી :- કમળ, કમળ, પુસ્તક, કમંડલ. આસન કમલ.
૧૭. જંઘા દેવી :- કમળ, માળા, દર્પણ, ફલ. વાહન હાથી.
૧૮. ત્રૈલોક વિજય :- અંકુશ, વરદ, પાશ, અભય. વાહન સિંહ.
૧૯. કામેશ્વરી દેવી :- કમળ, માળા, પુસ્તક, અભય, આસન કમલ.
૨૦. રક્તનેત્રા દેવી :- ખડગ, અભય, સર્પ, ફળ. વાહન પ્રેત.

૨૧. ચંડી દેવી :- મુંડ, ખડગ, ઘંટિકા, ધનુષ્ય. શબ વાહન.
 ૨૨. જલ્મીની દેવી :- ખાણ, પાશ, અંકુશ, ઢાલ. શબ વાહન.
 ૨૩. જવલપ્રભા દેવી :- મુંડ, ખડગ, ઘંટિકા, ધનુષ્ય. શબ વાહન.
 ૨૪. ભૈરવી દેવી :- ખાણ, પાશ, અંકુશ, ઢાલ. શબ વાહન.

ઉપરની ચોવીશ દેવીઓમાં ૧ (૨) ત્રિપુરા દેવી, ૨ (૨૦) રક્તનેત્રા દેવી, ૩ (૨૧) ચંડી દેવી, ૪ (૨૨) જલ્મીની દેવી, ૫ (૨૩) જવલપ્રભા દેવી, ૬ (૨૪) ભૈરવી. આ છ દેવીના સ્વરૂપો ઉચ્ચતામસ છે, બાકી રાજસ સાત્ત્વિક સ્વરૂપોની અઢાર દેવીઓ છે.

જ્ઞાનપ્રકાશ દ્વિપાર્ણવ.

દ્વાદશ ગૌરી

- ૧ હિમા - અક્ષસૂત્ર, કમલ. દર્પણ, કમંડલ. ઘો વાહન.
 ૨ પાર્વતી - ૧ માળા, ૨ શિવલિંગ. ૧ ગણપતિ, ૨ કમંડલ, નીચે ભે ખાળુ અગ્નિ કુંડો. ઘો વાહન.
 ૩ ગૌરી - માળા, અભય. કમળ, કમંડલ. ઘો. વાહન
 ૪ લલિતા - માળા, વીણા. વીણા, કમંડલ. ઘો. વાહન
 ૫ શ્રિયા - માળા, અભય, વરહ, કમંડલ ઘો વાહન.
 ૬ કૃષ્ણા - ૧ માળા, ૨ અભય. ૧ પુસ્તક, ૨ કમંડલ પુરાંજલી, પંચકુંડ અગ્નિના. ઘો વાહન.
 ૭ હિમવતી - પદ્મ, દર્પણ, અભય, કમંડલ. ઘો વાહન.
 ૮ રંભા - કમંડલ, માળા. વજ્ર, અંકુશ. હસ્તિ વાહન
 ૯ સાવિત્રી - માળા, પુસ્તક. કમળ, કમંડલ. ચારમુખ. હંસ વાહન.
 ૧૦ ત્રિખંડા - માળા, વજ્ર, શક્તિ કમંડલ, ઘો વાહન.
 ૧૧ તોતલા - શૂલ, માલા. ઠંડ, સ્વેતચામર. ઘો. વાહન
 ૧૨ ત્રિપુરા - પાશ, અંકુશ, અભય, વરહ, ઘો વાહન.

દેવતામૂર્તિ પ્રકરણ

દ્વાદશ સરસ્વતી

- ૧ સરસ્વતી :- માળા, કમળ. વીણા, પુસ્તક.
- ૨ સરસ્વતી :- પુસ્તક, માળા. વીણા, પદ્મ.
- ૩ કમલાદ્ભીષી :- વરદ, માળા. કમળ, પુસ્તક.
- ૪ જ્યા :- વરદ, કમળ. પુસ્તક, માળા.
- ૫ વિજ્યા :- વરદ, માળા. પુસ્તક, કમળ.
- ૬ સારંગી :- વરદ, પુસ્તક. માળા, કમળ.
- ૭ તુંબરી :- કમળ, માળા. વીણા, પુસ્તક.
- ૮ નારદી :- વરદ, પુસ્તક. વીણા, કમળ.
- ૯ સર્વ મંગલા :- માળા, કમળ. વીણા, પુસ્તક.
- ૧૦ વિદ્યાધરી :- કમળ, માળા. વીણા, પુસ્તક.
- ૧૧ સર્વવિદ્યા :- માળા, કમળ. પુસ્તક, અભય.
- ૧૨ નારદી દેવી :- અભય, કમળ. પુસ્તક, માળા.

દ્વાદશ સરસ્વતી સ્વરૂપ, (દ્વીપાર્ણવનામતે છે) સામાન્ય સ્વરૂપ ચારભુજ, એક મુખ, મુકુટ, કુંડલ ધારણ કરનાર, તેજપ્રભા વસ્ત્ર અલંકાર યુક્ત, ચૈવન અવસ્થા, પ્રસન્ન મુખ, વાહન હંસ અથવા મયુર.

જ્ઞાનપ્રકાશ દ્વીપાર્ણવ

જ્યાદિ દેવીઓ

- પૂર્વ-જ્યાદેવી :- ચાર ભુજ. અભય, પાશ. અંકુશ, મુદ્ગર.
 દક્ષિણ-વિજ્યાદેવી :- ચાર ભુજ. અભય, પાશ. અંકુશ, મુદ્ગર.
 પશ્ચિમ-અજિતાદેવી :- ચાર ભુજ. અભય, પાશ. અંકુશ, મુદ્ગર.
 ઉત્તર-અપરાજિતાદેવી :- ચાર ભુજ. અભય, પાશ. અંકુશ, મુદ્ગર.

સમવસરણ વર્ણન

ચારદેવી સહ તુંબરૂ રૂપ નિર્માણ

તુંબરૂ :- વૃષ વાહન :- ચાર મુખ, ચાર ભુજ, ચંદ્રાશુ ગૌરવસ્ત્ર, કપાલ, માતુલિંગ, ધનુષ્ય, માતુલિંગ.

ડાળી જમણી બાજુ બન્ને દેવીની મૂર્તિ કરવી. જ્યા, વિજ્યા, જમણી તરફ જ્યન્તિ અપરાજિતા ડાળી તરફ.

- ૧ જયા :- ચારમુખ, બે ભુજા, દંડ, મસ્તક, રવેતવણું, પુરૂષ વાહન.
- ૨ વિજયા:- ચારમુખ, બે ભુજા, ખડગ, મસ્તક, રક્ત વણું, કૌશિક વાહન.
- ૩ જયન્તિ:- ચારમુખ, બે ભુજા, અક્ષમાલા, પુસ્તક, પીતવણું, અધ વાહન.
- ૪ અપરાજિતા :- ચાર મુખ, બે ભુજા, લિંદિપાલ, મસ્તક, શ્યામવણું મધુર વાહન.

વિષ્ણુ ધર્મોત્તર પુરાણ.

જમદંબા

ચાર ભુજા, સૂર્યના કિરણ જેવી કાન્તિ, લાલરંગની સાડી પહેરેલ છે, ગળામાં મુંડમાળા ધારણ કરેલ છે. બન્ને રત્નો ઉપર લાલ ચંદનનો લેપ કરેલ છે, ત્રિનેત્ર, મુકુટમાં અર્ધ ચંદ્ર, કમળ ઉપર બેઠેલ. જપમાળા, પુસ્તક, અભય, કમળ.

જયાદેવી

મેઘ જેવી શ્યામ કાન્તિ, મસ્તક ઉપર ચંદ્રરેખા, સિંહવાહન, ત્રિનેત્ર, શંખ, ચક્ર, કૃપાણ, ત્રિશૂલ.

પદ્માવતી

નાગરાજ પર બેઠેલ, નાગની ફણાની માળા પહેરેલ છે, સૂર્ય સમાન કાન્તિવાળી, ત્રિનેત્ર, અર્ધ ચંદ્રનો મુકુટ ધારણ કરનાર, લૈરવના અંકમાં નિવાસ કરનાર, ચાર ભુજા માલા, કુંભ, કપાલ, કમલ.

પદ્માવતી ચોવીશ ભુજા

કુકુડ મુખો, સર્પ વાહન, મુકુટ સર્પનું છત્ર, દક્ષિણ હસ્તમાં :- ૧ વરદ, ૨ ફરશી, ૩ સર્પ, ૪ ત્રિશૂલ, ૫ મસ્તક, ૬ અંકુશ, ૭ સર્પ, ૮ બાણ, ૯ ખડગ, ૧૦ ઘંટા, ૧૧ કમલ, ૧૨ વજ્ર. વામ હસ્તમાં :- ૧ ચક્ર, ૨ અંકુશ, ૩ ડમરૂ, ૪ કુંડી, ૫ ધનુષ્ય, ૬ નકુલ, ૭ અગ્નિ, ૮ હાલ, ૯ અંકુશ, ૧૦ દંડ, ૧૧ સર્પ, ૧૨ વરદ.

માતંગી

સ્તનજડિત સિંહાસન પર બેસી, પોપટના મધુર શબ્દ સાંભળી રહ્યા છે, વણું શ્યામ, એક પગ કમલ ઉપર, મસ્તક ઉપર અર્ધ ચંદ્ર. કંઠમાં કલ્હાર પુષ્પની માળા પહેરી છે, વીણા વગાડી રહ્યા છે. તંગ ચોળી તથા લાલ સાડી પહેરી છે. હસ્તમાં વીણા ને શંખપાત્ર, બે ભુજા, મુખ ઉપર મધુને નીશો છે, કપાળમાં બિંદી શોભી રહી છે.

ભવાનીદેવી

રક્તવર્ણ, ચાર ભુજ, જેમના નેત્રમાંથી કરુણા વહી રહી છે. પાશ, અંકુશ, બાણ, ધનુષ્ય શોભી રહ્યા છે. અભિમા આદિ સિદ્ધ કિરણોથી આવૃત્ત.

અર્ધેશ્વરી

સુવર્ણવર્ણ, શિરમાં અર્ધચંદ્ર, ત્રિનેત્ર, ચાર ભુજ, અક્ષમાલા, પાશ, અંકુશ, દંડ.

કામેશ્વરી

અગ્નિમાં તપેલા સુવર્ણ જેવા, ચંદ્ર. સૂર્ય, અગ્નિ એ ત્રણ જેના નેત્ર છે, મસ્તક પર અર્ધ ચંદ્ર ધારણ કરેલ છે. છ ભુજ દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વરદ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ બાણ. વામ હસ્તમાં ૧ અંકુશ, ૨ પાશ, ૩ ત્રિશૂલ.

શિવાદેવી

ઉદય કાળના સૂર્ય મંડળ જેવી કાન્તિવાળા, ત્રિનેત્ર, સિંહ વાહન, ચાર ભુજ. પાશ, અંકુશ, વર, અભય.

નંદનદેવી

કનકવર્ણ, ઉત્તમ આભૂષણવાળા, કમળ પર બેઠેલ, ચાર ભુજ, કમળ, અંકુશ, પાશ, શંખ, ઇંદિરા કમલા લક્ષ્મી વિગેરે નામો છે. શંખ, ચક્ર, ગદા પદ્મ.

મારકણ્ડેય પુરાણ, ભગવતિ ભાગવત.

રક્ત દંતિકા

રક્તવર્ણ, રક્તવસ્ત્રવાળા, સર્વ આભૂષણો લાલ રંગના, અસ્ત્ર, શસ્ત્ર, નેત્ર, કેશ, તિક્ષ્ણ નાખ, હાંત એ સર્વ લાલ રંગના, ચાર ભુજ. ખડગ, સુરાપાન, મુશળ, હળ. રક્ત આમુંડા તથા યોગેશ્વરી પણ કહેવાય છે.

શાકંભરી

નીલવર્ણ, નીલકમલ જેવા નેત્રવાળા, નાભી નીચી છે. ત્રિવદલીથી સુશોભિત, ઉદર સુક્ષ્મ, કમળમાં વાસ કરનાર, ચાર ભુજ, ૧ મુઠી બાણથી ભરેલી છે. ૨ કમળ, ૩ પુષ્પ પદ્મલવ મુળ ફળવાળા, ૪ ધનુષ્ય. શતાક્ષી-દુર્ગા નામ છે.

ભીમાદેવી

નીલવર્ણ, ઠાઠ તથા હાંત પ્રકાશયુક્ત, નેત્રવિશાલ, સ્તન ગોળ ઉંચા પુષ્પ, ચાર ભુજ, ખડગ, ડમરૂં, મસ્તક, સુરાપાત્ર. એકવીરા કાલરાત્રી, કામદા નામો છે.

ભ્રામરીદેવી

અનેક રંજો યુક્ત વિચિત્ર તેમના હાથમાં ચિત્ર ભ્રમર છે. તેઓ મહામારી પણ કહેવાય છે.

પ્રાણ શક્તિ

લાલ સમુદ્રમાં રહેલા વહાણમાં, લાલ કમળ ઉપર બેઠેલા, હસ્ત કમળ જેવા, ૭ ભુજ, ત્રિનેત્ર, બાલ સૂર્ય જેવી કાન્તિ.

દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ શેરડીનું બનાવેલું ધનુષ્ય, ૩ રત્નમયપાશ.

વામ હસ્તમાં ૧ અંકુશ, ૨ પાંચબાણો ૩ લોહીથી ભરેલું ખપ્પર.

બ્રહ્મ શાન્તિ

પિતવણું, જટા મુકુટ ધારિણી, ભદ્રાસન, પાદુકાફંદ, ચરોપવિત ધારિણી, ચાર ભુજ, (દંટા કરાલ વીકરાળ મુખ), મોટા દાંત, મોટું ફાટેલ ફંદ, છત્રી, અક્ષસૂત્ર, કુંડ્રીકા.

તોતલા

ભદ્રાસન, મુકુટ ધારિણી, ચાર ભુજ, કમળ, વજ્ર, સૂર્ય, શંખ.

ત્વરિતા

ભદ્રાસન, મુદ્રા ધારિણી, ચાર ભુજ, વરદ, શંખ, કમળ, વરદ.

નિત્યા

હંસ વાહિની, મુકુટ ધારિણી, ચાર ભુજ માળા, અંકુશ, સૂર્ય, કમળ.

ત્રિપુરા

ભદ્રાસન, મુકુટ ધારિણી, આઠ ભુજ, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ કમળ, ૨ અંકુશ, ૩ બાણ, ૪ મોરપીંછનો ઝંડો. વામ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ કલશ, ૪ શંખ.

કામ સાધિની

કુકડ મુખો સૂર્ય વાહન, મુકુટયુક્ત, ચાર ભુજ, હસ્તિ દંત, કમળ. કમળ, શંખ

ત્રિપુરા ભૈરવી

પદ્માસન મુકુટ આઠ ભુજ, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ કમળ, ૨ ખડગ, ૩ બાણ, ૪ ચક્ર. વામ હસ્તમાં ૧ પાશ, ૨ ધનુષ્ય, ૩ હાલ, ૪ શંખ.

શાન્તિ દેવી

કમળ ઉપર બેઠેલ, ધવલવર્ણ, ચાર ભુજ. વરદ, માળા. ચેતી (ફરશી), કમંડલ.

સહસ્ર મહાબાલા

ચેતવર્ણ, અઢાર ભુજ, વરાહ વાહન. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ વરદ, ૨ અગ્નિ, ૩ ભાલુ, ૪ ચેતી, ૫ ધ્વજ, ૬ ખડગ, ૭ બાણ, ૮ વજ્ર, ૯ અંકુશ. વામ હસ્તમાં ૧ પાશ, ૨ ગદા, ૩ બાણ, ૪ ઢાલ, ૫ સર્પ, ૬ ભુવંડી (ગદા), ૭ ત્રિશૂલ, ૮ ચક્ર, ૯ વરદ.

ચામુંડા

માંસ વગરની, કૂરંપા, ઉચા નસકોરાવાળી, પાતળા પેટવાળી, પીળા કંધર્વ કેશવાળી, નીલવર્ણ, રક્ત લોચન, વિકરાળ નજરવાળી, વિકૃત નખવાળી, સર્પનઃ આભૂષણો. ધારણ કરનાર, મસ્તકની માળા પહેરનાર, સોળ ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ત્રિશૂલ, ૨ ખડગ, ૩ ઢાલ, ૪ ધનુષ્ય, ૫ બાણ, ૬ પાશ, ૭ અંકુશ, ૮ ઘંટા. વામ હસ્તમાં ૧ દર્પણ, ૨ વજ્ર, ૩ હંડ, ૪ કુહાડી, ૫ શંખ, ૬ ચક્ર, ૭ ગદા, ૮ મુદ્ગર.

અપરાજિત પૂરણ

૩૫ મણ્ડનના મતે ચામુંડાદેવીના આયુધો નીચે પ્રમાણે જણવા.
૧ ત્રિશૂલ, ૨ ખેટક, ૩ ખડગ, ૪ ધનુષ્ય, ૫ પાશ, ૬ અંકુશ, ૭ બાણ, ૮ કુહાર.
૧ દર્પણ, ૨ ઘંટા, ૩ શંખ, ૪ વજ્ર, ૫ ગદા, ૬ વજ્ર, ૭ હંડ, ૮ મુદ્ગર.

૩૫ મણ્ડનમ.

હરસિદ્ધિ

ચાર ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં કમંડલ, તલવાર. વામ હસ્તમાં ડમરૂં, જલપાત્ર.

ત્રિમાત્રિકા દેવી

૧. ગૌરી :— ઘેા વાહનવાળી, ૨. લીલીયા :— હંસ વાહનવાળી, ૩. દુર્ગા :— સિંહારૂંઢ. એ ત્રણ માતૃદેવતા જણવા.

યોગેશ્વરી

ચાર ભુજ. ખડગ, પાત્ર. મુશળ, હળધારિણી. રક્ત ચામુંડા અને રક્તદંતિકા પણ કહેવાય છે.

કાત્યાયની

દશ ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ શલ, ૨ ખડગ, ૩ વજ્ર, ૪ ચક્ર, ૫ બાણ. વામ હસ્તમાં ૧ ધનુષ્ય, ૨ ઢાલ, ૩ મસ્તક, ૪ ઘંટા ૫ અંકુશ. દેવી વાહન સિંહ છે. છતાં મહિષ પર પણ બેસે છે.

પંચ લીલાદેવી

હંસ વાહન, સુવર્ણ વર્ણ, બાલ સૂર્યસમ કાન્તિ, સુરૂપા, મુનેત્રા, હોઠ રક્ત, કમળ જેવી ડોક, કર્ણ આભૂષણો યુક્ત બલુવી.

૧. લીલીયા :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, પદ્મ. કમલ, જલપાત્ર.

૨. લીલા :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, પદ્મ. પુસ્તક, જલપાત્ર.

૩ લીલાંગી :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, પાશ. પદ્મ, જલપાત્ર.

૪ લલીતા :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, વજ્ર. અંકુશ, જલપાત્ર.

૫ લીલાવતી :- ચાર ભુજ. અક્ષમાલા, પાશ. અંકુશ, જલપાત્ર.

અપરાજિત.

ક્ષેમંકરી

ચાર ભુજ. ક્ષેમ અને આરોગ્યને આપનાર. વર, ત્રિશૂલ. પદ્મ, જલપાત્ર.

ભૂમિરૂપ નિર્માણ

શુદ્ધ વર્ણ, દિવ્યાભરણ ભૂષિતા, ચાર ભુજ. મુખ ચંદ્ર જેવું, ચેત અંબર (વસ્ત્ર) રત્નપાત્ર, શશ્યપાત્ર (અનાજ પાત્ર). ઔષધીપાત્ર, કમલ.

આકાશ સ્વરૂપ

નીલ કમલ જેવો વર્ણ છે, નીલ વસ્ત્ર, બે ભુજ. ચંદ્ર અને સૂર્ય ધારણ કરેલ છે.

ઝંઝા

બે ભુજ, પ્રવેત વર્ણ, મકર વાહન. કુંભ અને કમળ.

જમના

બે ભુજ, શ્યામ વર્ણ, કૂર્મ વાહન. કુંભ અને વરહ.

ગોદાવરી

બે ભુજ. ગુલાબી વર્ણ, મચ્છ વાહન. કુંભ અને કમળ.

કૃષ્ણા

બે ભુજ, શ્યામવર્ણ, શંખ વાહન. કુંભ અને વરહ.

નર્મદા

બે ભુજ, કનક વર્ણ, મકર વાહન. કુંભ અને કમળ.

તાપી

બે ભુજ, રક્તવર્ણ, મચ્છ વાહન. કુંભ અને વરહ.

વેણી

એ ભુજા, રક્તવર્ણ, કૂર્મ વાહન. કુંભ અને કમળ.

સરસ્વતી

એ ભુજા, મૌતિક વર્ણ, કમલ વાહન, કુંભ અને કમલ.

રાજ રાજેશ્વરી

ચાર ભુજા, પ્રેતવાહન, સિંહુરવર્ણ, પાશ, અંકુશ, શેરડીનું ધનુષ્ય; પંચગાણ.

નવદુર્ગા

૧. મહામરુતી :- ચાર ભુજા. નીલકંઠ, હસ્તિવાહન. વર, ત્રિશૂલ. હાલ, જલપાત્ર.
૨. નન્દા :- ચાર ભુજા. અક્ષસૂત્ર, ખડગ. હાલ, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૩. ક્ષેમકરી :- ચાર ભુજા. વર, ત્રિશૂલ. કમળ, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૪. શિવહૃતિ :- ચાર ભુજા. કમંડલ, ચક્ર. હાલ, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૫. મહાચન્દા :- ચાર ભુજા. ખડગ, ત્રિશૂલ. ઘંટા, હાલ. સિંહ વાહન.
૬. જામરી :- ચાર ભુજા. ખડગ, ડમરૂં. હાલ, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૭. સર્વભંગલા :- ચાર ભુજા. અક્ષસૂત્ર, વજ્ર. ઘંટા, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૮. રૈવતી :- ચાર ભુજા. હંડ, ત્રિશૂલ. ખટવાંગ, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.
૯. હરસિદ્ધિ :- ચાર ભુજા. કમંડલ, ખડગ. ડમરૂં, જલપાત્ર. સિંહ વાહન.

ચોસઠ ચોળીની

- અષ્ટ પૂર્વ :- સુવર્ણ વર્ણ, ચાર ભુજા, ડમરૂં, પાશ, ત્રિશૂલ, વરદ.
- અષ્ટ આગ્રિ :- શ્વેતવર્ણ, છ ભુજા, અંકુશ, મસ્તક, માલા. પુસ્તક, વીણા, મણી.
- અષ્ટ દક્ષિણ :- નીલ વર્ણ, ચાર ભુજા. શક્તિ, ગદા. જવાળા, અંકુશ.
- અષ્ટ નૈઋત્ય :- ધૂસ્ર વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ, પટ્ટી. ખડગ, પરશુ.
- અષ્ટ પશ્ચિમ :- પ્રવેત વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ ભીંદી. અંકુશ, મસ્તક.
- અષ્ટ વાયવ્ય :- પિત વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ, ભીંદી. અંકુશ, મસ્તક.
- અષ્ટ ઉત્તર :- રક્ત વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ, ભીંદી. અંકુશ, મસ્તક.
- અષ્ટ ઈશાન :- શ્યામ વર્ણ, ચાર ભુજા. ખેટ, ભીંદી. અંકુશ, મસ્તક.

ક્રમ પૂર્વ	ક્રમ દક્ષિણ	ક્રમ પશ્ચિમ	ક્રમ ઉત્તર
૧ દિવ્યયોગી	૧૭ નરભોજની	૩૩ ચંડી	૪૯ નીકટી
૨ મહાયોગી	૧૮ ક્રંટકારી	૩૪ વારાહી	૫૦ શુભા
૩ સિદ્ધયોગી	૧૯ વીરભદ્રા	૩૫ મુંડધારિણી	૫૧ ક્રિયા
૪ મહેશ્વરી	૨૦ ધૂમ્રાક્ષી	૩૬ ભૈરવી	૫૨ ક્ષતિ
૫ પિશાચી	૨૧ કલ્હપ્રિયા	૩૭ હસ્તિની	૫૩ કરાલી
૬ કાકિની	૨૨ રત્નાક્ષી	૩૮ કોષા	૫૪ શંખની
૭ કાલરાત્રી	૨૩ રાક્ષસી	૩૯ હુમુંખી	૫૫ પદ્મની
૮ નીલાચરી	૨૪ ઘોરા	૪૦ પ્રેતવાહની	૫૬ દ્વીરસંધા
ક્રમ અગ્નિ	ક્રમ નૈઋત્ય	ક્રમ વાયવ્ય	ક્રમ દશાન
૯ કંકાલી	૨૫ વિશ્વરૂપા	૪૧ ખટવાંગ	૫૭ પ્રહરિણી
૧૦ રૌદ્રી	૨૬ ભયકરી	૪૨ દીર્ઘલંબાષ્ટી	૫૮ લક્ષ્મી
૧૧ પૈતાલી	૨૭ કામાક્ષી	૪૩ માલની	૫૯ કામુકી
૧૨ હૂંકારા	૨૮ ચામુંડા	૪૪ મંત્રયોગિની	૬૦ લોલા
૧૩ ભુવનેશ્વરી	૨૯ ભીષણા	૪૫ ચઢી	૬૧ બુર્જટા
૧૪ ઉર્ધ્વકેશી	૩૦ ત્રિપુરાંતક	૪૬ કંકાલી	૬૨ માલિની
૧૫ વિરૂપાક્ષી	૩૧ વીરા	૪૭ ભુવનેશ્વરી	૬૩ કપાલી
૧૬ શુભંગી	૩૨ કૌમારી	૪૮ કટી	૬૪ નરભોજની

તત્ત્વનિધિ

સોળ માતૃકા દેવીઓ

૧ ગૌરી, ૨ પદ્મા, ૩ રાત્રી, ૪ મેઘા, ૫ સાવિત્રી, ૬ વિજયા, ૭ જ્યા, ૮ દેવસેના, ૯ સ્વધા, ૧૦ સ્વાહા, ૧૧ માતૃકા, ૧૨ વૈદ્યતિ, ૧૩ ધૃતિ, ૧૪ પુષ્ટિ, ૧૫ હ્રુષ્ટિ, ૧૬ તુષ્ટિ.

દેવસેના માતૃકા

મધુર વાહનવાળી. ખડગ, શક્તિ, ધનુષ્ય, બાણ્ય ધારણ કરનાર, તારકાસુરનો નાશ કરનાર એવા દેવસેના (પદ્મી દેવી)નું ધ્યાન ધરવું.

ચોસઠ કલા સ્વરૂપ

સર્વે ધનુષ્ય બાણ યુક્ત હાથવાળી, પીંગલ ઊંચા કેશવાળી, દાઢ કચકચાવતી, અનુક્રમે તે નીચે મુજબ જાણવી.

૧ પિંગલાક્ષી, ૨ વિશાલાક્ષી, ૩ સમૃદ્ધિ, ૪ વૃદ્ધિ, ૫ શ્રદ્ધા, ૬ સ્વાહા, ૭ સ્વધા, ૮ અભિજ્યા, ૯ માયા, ૧૦ સંજ્ઞા, ૧૧ વસુધરા, ૧૨ ત્રિલોકધાત્રી, ૧૩ સાવીત્રી, ૧૪ ગાયત્રી, ૧૫ ત્રિદશેશ્વરી, ૧૬ સુરૂપા, ૧૭ બહુરૂપા, ૧૮ સ્કંધમાતા, ૧૯ અચ્યુતપ્રિય, ૨૦ વિમલા, ૨૧ અમલા, ૨૨ અરૂણી, ૨૩ આરૂણી, ૨૪ પ્રકૃતિ, ૨૫ વિકૃતિ, ૨૬ સૃષ્ટિ, ૨૭ સ્થિતિ, ૨૮ સંહૃતિ, ૨૯ સંધ્યા, ૩૦ માતા, ૩૧ સતી, ૩૨ હંસી, ૩૩ મર્દિકા, ૩૪ વજ્રિકા, ૩૫ દેવમાતા, ૩૬ ભગવતી, ૩૭ દેવકી, ૩૮ કમલાસના, ૩૯ ત્રિમુખી, ૪૦ સાતમુખી, ૪૧ અન્યા, ૪૨ સુરાસુર વિમર્દિની, ૪૩ લંબોષ્ઠી, ૪૪ ઉર્ધ્વકેશી, ૪૫ બહુશિર્ષા, ૪૬ વૃકોદરી, ૪૭ સ્થરેખા, ૪૮ શશીરેખા, ૪૯ ગગનવેગા, ૫૦ પવનવેગા, ૫૧ ભુવનપાલા, ૫૨ મહનાતુરા, ૫૩ અનંગા, ૫૪ અનંગમધના, ૫૫ અનંગ મેખલા, ૫૬ અનંગકુસુમા, ૫૭ વિશ્વરૂપા, ૫૮ સુરાદિકા, ૫૯ ક્ષયકરી, ૬૦ અક્ષોભ્યા, ૬૧ સત્યવાદિની, ૬૨ શુચિવૃત્તા, ૬૩ ઉદાશ ૬૪ વાગીશી.

ભગવતિ ભાગવત

શીતલા :- નગ્ન સ્વરૂપ, ગર્દભ પર બેઠેલ, બે ભુજ, જાડુ અને કલશ, શિર ઉપર સૂર્ય ધારણ કરેલ છે.

તુલશીદેવી :- શ્યામવર્ણ, કમલ જેવા લોચન, પ્રસન્ન મુખ, ચાર ભુજ. સફેદકમલ, કમલ, વરદ, અભય.

અન્નપૂર્ણા :- સૂર્ય-ચંદ્ર સમાન તેજસ્વી, ચાર ભુજ, માલા, પુસ્તક, પાશ, પાત્ર, એ કાશીક્ષેત્રની અધિશ્વરી છે.

પ્રાતઃગાયત્રી :- સૂર્ય મંડલ વચ્ચે, ત્રણ મુખ, રક્તવર્ણ, બે ભુજ, માલા કમંડલ, હંસવાહન એવી પ્રહ્લાણી, પ્રાતઃ ગાયત્રી કુમારી ઋગ્વેદની માનવામાં આવે છે.

મધ્યાહ્નગાયત્રી :- કૃષ્ણવર્ણ, ત્રિનેત્ર, આ સાવિત્રીદેવીને ચાર ભુજ શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરેલ ગરૂડ ઉપર બેઠેલ. વિષ્ણુ ચતુર્વેદ.

સાયંઃગાયત્રી :- શુક્લવર્ણ, સસ્ત્રવતી, ચાર ભુજ, ત્રિશૂલ, ડમરૂં, પાશ, પાત્ર, ધારણ કરેલ, વૃષભ વાહન, વૃદ્ધા, રૂદ્રાણી, શ્યામવેદ.

બ્રહ્મા સ્વરૂપ લક્ષણુ

કમલાસન

ઋગ્વેદ, સામવેદ, યજુર્વેદ અને અથર્વવેદ, એ ચારે વેદોના ભેદે કરી તેમજ સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિયુગ એ ચાર યુગોના તથા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ ચાર વર્ણો ભેદે કરી બ્રહ્માની મૂર્તિ ચાર મુખ તથા ચાર હસ્તવાળી જાણવી. જપમાળા, શરવો. પુસ્તક, કમંડલ ચારે ભુજામાં ધારણ કરેલ છે.

બ્રહ્મા

પુસ્તક, રૂદ્રાક્ષની માળા, શરવો, કમંડલ ધારણ કરેલ બ્રહ્માની મૂર્તિ સત્યયુગમાં સુખદાયી છે.

પિતામહ

કમંડલ, અક્ષમાલા, શરવો, પુસ્તક ધારણ કરેલ પિતામહની મૂર્તિ ત્રેતાયુગમાં સુખ આપનાર છે.

વિરંચી

અક્ષસૂત્ર, પુસ્તક, શરવો અને કમંડલુને ધારણ કરનાર વિરંચીની મૂર્તિ દ્વાપર-યુગમાં સુખદાયી જાણવી.

સાવિત્રી

અક્ષસૂત્ર, પુસ્તક, કમળ, કમંડલુ ધારણ કરેલ, ચાર મુખવાળી મૂર્તિ કલ્પીયુગમાં અને અગ્નિ હોત્રીયોના ઘરમાં હિતકારી છે.

બ્રહ્માયતન

બ્રહ્માના પ્રાસાદમાં અગ્નિ કોણમાં ગણેશ, દક્ષિણ દિશામાં માતૃદેવી, નૈઋત્યકોણમાં ઈન્દ્ર, પશ્ચિમ દિશામાં જલશાયી, વાયવ્ય કોણમાં કમલાદેવી, ઉત્તર દિશામાં નવગ્રહ અને પૂર્વમાં ધરણીધરનું સ્થાપન કરવું.

ઋગ્વેદનું સ્વરૂપ

સફેદ વર્ણનો, ગદ્ગદના મુખવાળો, બે હાથવાળો, અને અક્ષમાલા તથા કમંડલુ ધારણ કરનાર તેમજ સ્વાધ્યાયમાં પ્રીતિવાળો ઋગ્વેદ જાણવો.

યજુર્વેદ સ્વરૂપ

બકરાના મુખવાળો, પિત્તવર્ણ. અક્ષસૂત્ર અને અંકુશ.

સામવેદ

નીલ કમલહલ સમાન કાન્તિવાળો, અશ્વમુખવાળો. અક્ષમાલા અને શંખ.

અથર્વ વેદ સ્વરૂપ

પ્રવેત વણ્, માંકડાના સુખવાળો. અક્ષસૂત્ર તથા ખટવાંગ ધારણ કરેલ.

નૃત્યશાસ્ત્ર સ્વરૂપ

મૃગના જેવા સુખવાળી, મનોહર, સુંદર, ગૌરવણ્, જટાધારી, ત્રિનેત્ર. અક્ષમાલા ત્રિશૂલધારિણી નૃત્યશાસ્ત્રની મૂર્તિ બાણવી.

વિશ્વકર્મા સ્વરૂપ

અનુક્રમે ચારે હાથમાં અક્ષમાલા, પુસ્તક. ગજ અને કમંડલું ધારણ કરેલ છે. ત્રિનેત્ર, હંસ વાહન વિશ્વકર્મા બાણવા.

ઋષિ સ્વરૂપ

જટાધારી, ફાલી અને મુછોવાળા, શાન્ત સ્વભાવના ધ્યાનસ્થ બેઠેલા. કમંડલું તથા અક્ષમાલા યુક્ત બન્ને હાથ છે.

બાર સૂર્યમૂર્તિના સ્વરૂપો

૧. સુધાતા :- બે ભુજ, કમળની માળા અને કમંડલ.
૨. મિત્રા :- બે ભુજ. ત્રિશૂલ અને અભય.
૩. આર્યમણિ :- બે ભુજ. ગદા અને પદ્મ.
૪. રૌદ્રી :- બે ભુજ. ચક્ર અને ગદા.
૫. વારૂણી :- બે ભુજ, ચક્ર અને પાશ.
૬. સૂર્ય :- બે ભુજ. કમંડલું અને અક્ષમાલા.
૭. ભગમૂર્તિ :- બે ભુજ. ત્રિશૂલ અને સુદર્શન.
૮. વિશ્વમૂર્તિ :- બે ભુજ. માલા અને ત્રિશૂલ.
૯. પૂષા :- બે ભુજ. કમળ અને કમળ.
૧૦. સ્ત્રવિતા :- બે ભુજ. ગદા અને સુદર્શન.
- ૧૧ ત્વાષ્ઠિ :- ચાર ભુજ. શરવો અને ખીલી.
- ૧૨ વૈષ્ણવી :- ચાર ભુજ. સુદર્શન અને કમળ.

દ્વાદશ આદિત્ય નામ

૧ ધાતા, ૨ મિત્ર, ૩ અર્યમા, ૪ રૂદ્ર, ૫ વરૂણ, ૬ સૂર્ય, ૭ ભગ, ૮ વિવસ્વાત, ૯ પૂષા, ૧૦ સ્ત્રવિતા, ૧૧ ત્વષ્ટા, ૧૨ વિષ્ણુ.

પંચદેવ પ્રતિષ્ઠા

સૂર્ય પંચાયતન :- ૧ સૂર્ય, ૨ ગણેશ, ૩ વિષ્ણુ, ૪ શક્તિ, ૫ રૂદ્ર.

ગણેશ પંચાયતન :- ૧ ગણેશ, ૨ શક્તિ, ૩ રૂદ્ર, ૪ વિષ્ણુ, ૫ સૂર્ય.

વિષ્ણુ પંચાયતન :- ૧ વિષ્ણુ, ૨ ગણેશ, ૩ સૂર્ય, ૪ શક્તિ, ૫ રૂદ્ર.

શક્તિ પંચાયતન :- ૧ શક્તિ, ૨ રૂદ્ર, ૩ ગણેશ, ૪ સૂર્ય, ૫ વિષ્ણુ.

રૂદ્ર પંચાયતન :- ૧ રૂદ્ર, ૨ સૂર્ય, ૩ ગણેશ, ૪ શક્તિ, ૫ વિષ્ણુ.

સૂચાયતનમાં ગ્રહોના સ્થાન

સૂચાયતનમાં મધ્યમાં સૂર્ય, અગ્નિકોણે મંગળ, દક્ષિણમાં ગુરૂ, નિરુત્તરે રાહુ, પશ્ચિમે શુક્ર, વાયવ્યે, કેતુ. ઉત્તરમાં બુધ, ઈશાન કોણમાં શનિ, પૂર્વદિશામાં ચંદ્ર સ્થાપવા.

નવગ્રહ મૂર્તિ સ્વરૂપ

બે ભુજ, એક મુખ, સર્વાંભરણ ભૂષિતા, શ્વેતકમલ. બંને હાથમાં તેજના ગોળા-કાર ગિંઝમંડળમાં રહેલ, રક્ત વસ્ત્ર યુક્ત, સપ્તમુખી અશ્વના રથમાં બેઠેલ.

ગ્રહોના વર્ણ

ચંદ્ર પ્રવેત, મંગળ રક્ત, બુધ પ્રવેત, ગુરૂ પિત, શુક્ર પ્રવેત, શનિ રાહુ શ્યામ તથા કેતુ ધૂમ્રવર્ણ બાણના.

ચંદ્રમૂર્તિ સ્વરૂપ

પ્રવેત વર્ણ, પ્રવેત વસ્ત્રને ધારણ કરનાર, પ્રવેત દશ અશ્વના રથમાં બેઠેલ, બે ભુજ, જમણા હાથમાં ગદા, વામ હસ્તમાં વરદ.

મંગલમૂર્તિ સ્વરૂપ

ચાર ભુજ, ઘેટાઢાં વાહન, અંગારા જેવી રક્ત આકૃતિ, વરદ, શક્તિ-શુલ ગદા યુક્ત ચાર ભુજ.

બુધ મૂર્તિ સ્વરૂપ

સિંહ ઉપર બેઠેલ. કરેણના પુષ્પ જેવી કાન્તિવાળા, પિત વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, સુવર્ણ અલંકારથી અલંકૃત, ચાર ભુજ. વરદ, તલવાર. દાલ, ગદા.

ગુરૂ મૂર્તિ સ્વરૂપ

પીત વર્ણ, ચાર ભુજ. વરદ, અક્ષમાલા. ઠંડ, કમંડલુ ધારણ કરેલ છે. હસ્તિ વાહન.

શુક્ર મૂર્તિ સ્વરૂપ

ધેતુવર્ણ, અથ પર બેઠેલ, ચાર ભુજા. અક્ષમાલા, હંડ. પાશ, કમંડલુ. ધારણ કરેલ.

શનિ મૂર્તિ સ્વરૂપ

ચાર ભુજા, શ્યામ વર્ણ, પાડાના વાહનવાળા. વરદ, ખાણ. ધનુષ્ય, કલશ ચુકત.

રાહુ મૂર્તિ સ્વરૂપ

મિંહાસન પર બેઠેલા, ભયંકર. વર, તલવાર, હાલ અને ત્રિશૂલને ધારણ કરેલ છે.

કેતુ મૂર્તિ સ્વરૂપ

ધુમાડા જેવી કાન્તિવાળા, ગીધના વાહનવાળા, વર, ગદા ચુકત હાથવાળા જાણવા.

અષ્ટ દિક્પાલ સ્વરૂપ લક્ષણ

૧ ઇન્દ્ર :- ચાર ભુજા. વરદ, વજ્ર, અંકુશ, કુંડી, ગજવાહન, સહસ્રાંસ ઇંદ્ર પૂર્વના અધિપતિ જાણવા.

૨ અગ્નિ :- ચાર ભુજા. વરદ, શક્તિ. કમલહંડ, કમંડલુધારી. જ્વાળાના સમૂહ જેવી કાન્તિવાળા, મેષ વાહન. અગ્નિ કોણના અધિપતિ અગ્નિદેવ જાણવા.

૩ યમ :- લેખની, પુસ્તક, કુકુટ, હંડ, મહામહિષ વાહન, શ્યામવર્ણ, યમ દક્ષિણના અધિપતિ જાણવા.

૪ નૈઋતી :- તલવાર, હાલ, કરવત અને શત્રુના મસ્તકને ધારણ કરનાર, મોટી દાઢીવાળા, ભયંકર મુખવાળા, કુતરાના વાહનવાળા. નૈઋત્ય કોણના અધિપતિ નૈઋતી જાણવા.

૫ વરુણ :- વરદ, પાશ. કમળ અને અમૃતકુંડી. મકર વાહન, પશ્ચિમ દિશાના અધિપતિ વરુણ જાણવા.

૬ વાયુ :- વરદ, ધ્વજા. પતાકા, કમંડલુધારી. મૃગ વાહન, લીલા વર્ણના, વાયુકોણના અધિપતિ વાયુદેવ જાણવા.

૭ કુબેર :- ગદા, નિધિકુંભ, બિજોડ, કમંડલુ ધારણ કરનાર. હસ્તી વાહનવાળા, ઉત્તર દિશાના અધિપતિ કુબેર જાણવા.

૮ ઇશાન દેવ :- વર, ત્રિશૂલ, નાગેન્દ્ર અને બીજોડ ધારણ કરનાર, નંદીવાહન, રવેત કાન્તિવાળા, ઇશાન કોણના અધિપતિ ઇશાન દેવ જાણવા.

શ્રી વિષ્ણુમૂર્તિ સ્વરૂપ લક્ષણ

યુગ ભેદે મૂર્તિપ્રમાણ

કૃતાદિ ચાર યુગમાં અનુક્રમે, વાસુદેવ, સંકર્ષણ પ્રહ્લ્લન અને અનિરુદ્ધની મૂર્તિ રંગ રમેત, રક્ત, પીત અને કૃષ્ણ જાણવી.

દ્વિજાતિ પૂજ્યામૂર્તિ

એ મૂર્તિ દ્વિજાતિ વર્ણો માટે પૂજ્ય છે. તેના શિર કમશઃ છત્ર કુકડીના ઈડા જેવું, તેમજ આલચદ્ર જેવું કરવું.

વર્ણ ભેદે વિષ્ણુ મૂર્તિ લક્ષણ

નારાયણ, કૈશવ, માધવ અને મધુસુદન એ મૂર્તિઓનું પૂજન પ્રાહ્લણના માટે સુખપ્રદ છે.

રૂપ મન્ડનમ્

કૈશવ, નારાયણ, માધવ, ગોવિંદ એ મૂર્તિનું પૂજન વિપ્ર માટે સુખાવહ છે.

અપરાજિત.

મધુસુદન અને વિષ્ણુનું પૂજન ક્ષત્રિઓ માટે ફલપ્રદ છે.

ત્રિવિક્રમ અને વામનનું પૂજન વૈશ્યો માટે શુભપ્રદ છે.

શ્રીધર મૂર્તિ શૂદ્ર (વિશેષકરી) ચમાર, ધોળી, નટ અને વરાટ જાતિએ પૂજવી શુભ છે.

ઋષીકૈશ મૂર્તિ મેઢ, બીહ, કિરત, કુંભાર અને વેશ્યાએ પૂજવી સુખપ્રદ છે.

પદ્મનાભ સમસ્ત પ્રાણીઓને માટે સુખ આપનાર છે.

દામોદર પ્રહ્લયારી અને સન્યાસીને સુખપ્રદ છે.

હરિહરૌ, હિરણ્યગર્ભ, નરસિંહ, વામન અને વરાહ બધા વર્ણો માટે હિતકર છે.

શ્રી વિષ્ણુની ચૌવીશ મૂર્તિ સ્વરૂપ

૧. વાસુદેવ :- ગદા, શંખ. ચક્ર, કમલ.

૨. કૈશવ :- કમળ, શંખ. ચક્ર, ગદા.

૩. નારાયણ :- શંખ, પદ્મ. ગદા, ચક્ર.

૪. માધવ :- ગદા, ચક્ર. શંખ, કમલ.

૫. પુરૂષોત્તમ :- ચક્ર, કમલ. શંખ, ગદા.
 ૬. અધોક્ષજ :- કમલ, ગદા. શંખ, સુદર્શન.
 ૭. સંકર્ષણ :- ગદા, શંખ. કમલ, ચક્ર.
 ૮. ગોવિંદ :- ચક્ર, ગદા. પદ્મ, શંખ.
 ૯. વિશ્ણુ :- ગદા, પદ્મ. શંખ, ચક્ર.
 ૧૦. મધુસુદન :- ચક્ર, શંખ. કમલ, ગદા.
 ૧૧. અચ્યુત :- ગદા, પદ્મ. શંખ, ચક્ર.
 ૧૨. ઉદ્યોદર :- શંખ, ગદા. ચક્ર, કમલ.
 ૧૩. પ્રદ્યુમ્ન :- ચક્ર, શંખ. ગદા, કમલ.
 ૧૪. ત્રિવિક્રમ :- પદ્મ, ગદા. ચક્ર, શંખ.
 ૧૫. નરસિંહ :- ચક્ર, કમલ. ગદા, શંખ.
 ૧૬. જતાદૈન :- કમલ, ચક્ર. શંખ, ગદા.
 ૧૭. વામન :- શંખ, ચક્ર. ગદા, પદ્મ.
 ૧૮. શ્રીધર :- કમલ, ચક્ર. ગદા, શંખ.
 ૧૯. અનિરુદ્ધ :- ચક્ર, ગદા. શંખ, કમલ.
 ૨૦. ઋષીકેશ :- ગદા, ચક્ર. પદ્મ, શંખ.
 ૨૧. પદ્મનાભ :- શંખ, કમલ. ચક્ર, ગદા.
 ૨૨. દામોદર :- કમલ, શંખ. ગદા, ચક્ર.
 ૨૩. હરિ :- શંખ, ચક્ર. કમલ, ગદા.
 ૨૪. કૃષ્ણ :- શંખ, ગદા. પદ્મ, ચક્ર.

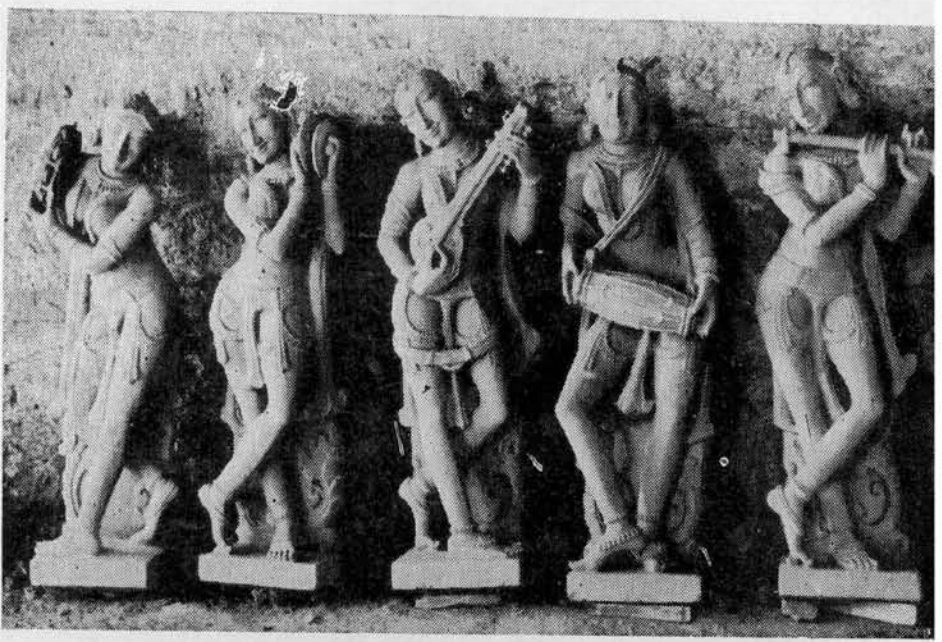
દક્ષિણ બાજુના નીચેના હાથનાં કમથી ચારે ભુજાઓમાં આયુધના ફેરફારથી વિશ્ણુની ચોવીશ મૂર્તિઓ જાણવી. વાસુદેવાદિ છ છ દેવો અકેક વર્ણના છે,

કૃષ્ણ સાથે કાર્તિકેય કમલ-શક્તિ ઢાલ અને શંખ ધારણ કરનાર, મરૂડધ્વજ-મરૂડ પર આરૂઢ, કમલ, શંખ, ધ્વજદંડ અને ધ્વજધારી જાણવા.

જયન્ત-અક્ષમાલા, ચક્ર, દંડ, કમલ તથા વાદ્ય યુક્ત છે, ગોવર્દ્ધન, શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ. ગાયેના હિત કરતા ગોવર્દ્ધન જાણવા.

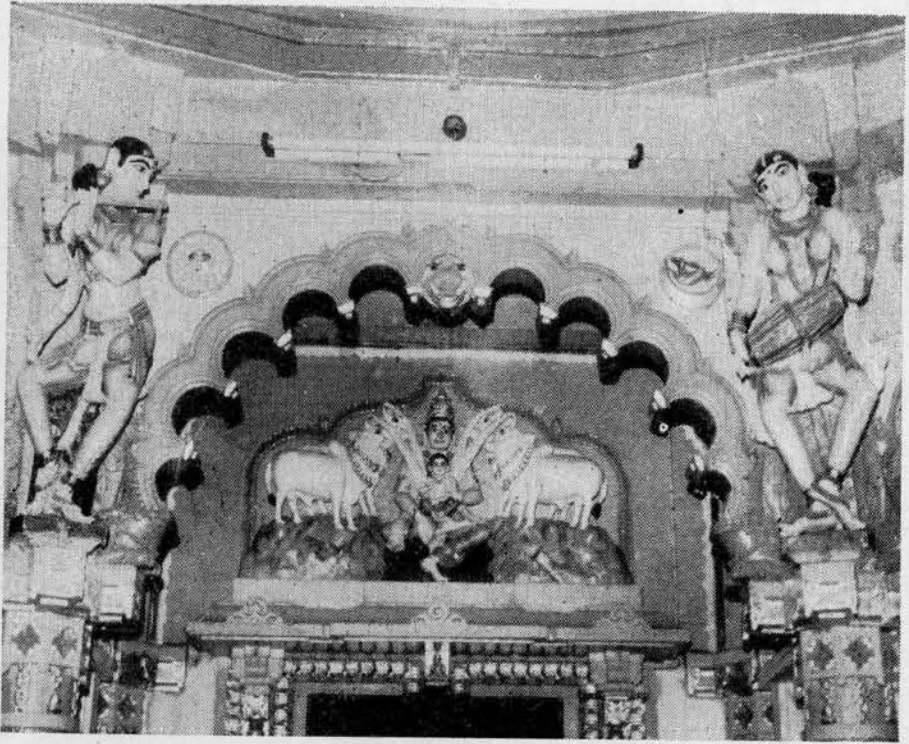
મત્સ્ય, કૂર્મ વારાહ સ્વરૂપ

મત્સ્ય અને કૂર્મ પોતાના રૂપના છે. વારાહ અવતાર મનુષ્યા કૃતિ ગદા તથા પદ્મ ધારણ કરેલા વરાહ મુખ રચામવર્ણ, દાંતના અગ્રભાગે પૃથ્વી ધારણ કરેલ છે.

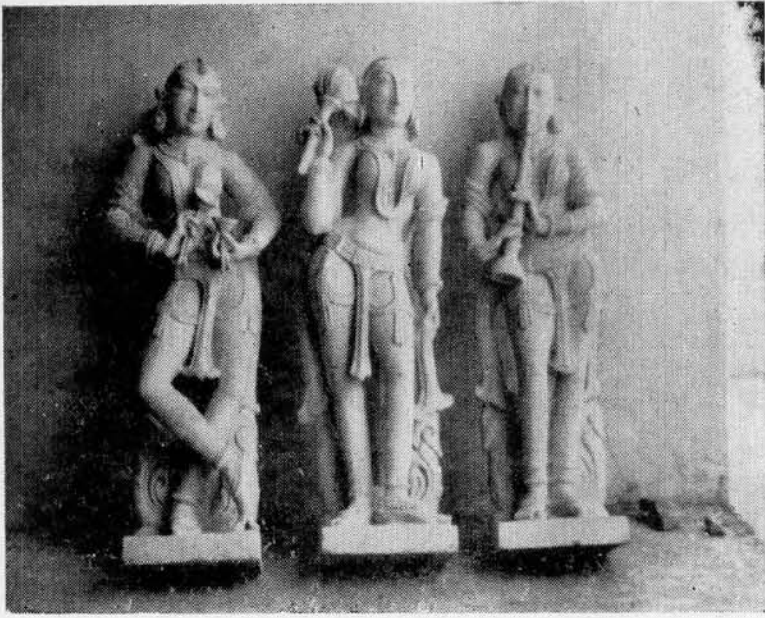

દેવાંગના સ્વરૂપ દર્શન-છસરા (કચ્છ)

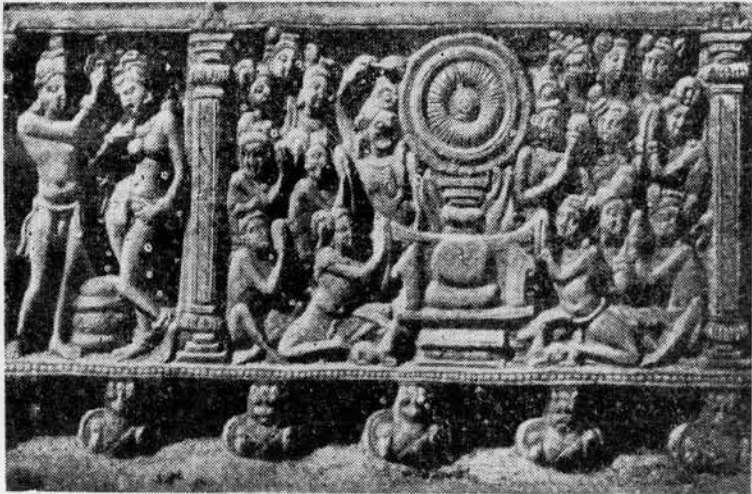
[એન. સી. સોમપુરા]

દેવાંગના અને હિન્દ્ર સ્વરૂપ દર્શન-છસરા (કચ્છ) [એન. સી. સોમપુરા]

દેવાંગના સ્વરૂપ દર્શન—છસરા (કચ્છ) [એન. સી. સોમપુરા]

બુદ્ધ ટેમ્પલ—સારનાથ

નૃસિંહાવતાર

સિંહના મુખવાળા, અત્યંત મોટી ઢાંઢોળાળા, જેનું ઉદર ભયંકર છે, તથા હિરણ્યકશ્યપના વક્ત્રસ્થળને ચીરવામાં આસક્ત થયેલા નૃસિંહાવતાર જાણવા.

વામન, પરશુરામ, રામ, બલરામ સ્વરૂપ

વામન :- શિખાધારી, શ્યામવર્ણ, ઠંડ, છત્ર અને કમંડલું સહિત છે.

પરશુરામ :- જટાધારી, મૃગચર્મ ઓઢેલ, પરશુને ધારણ કરેલ જાણવા.

રામ :- શ્યામવર્ણ, ઘનુબળાણધારી જાણવા.

બલરામ :- હલ અને મૂસલધારી હોય છે.

બુદ્ધાવતાર કલિકવતાર.

બુદ્ધ :- રક્તવર્ણ, પદ્માસન પર સ્થિત, આભૂષણો અને કેશને ત્યાગેલ છે. કાખમાં વસ્ત્ર જેણે ધારણ કરેલ છે, ધ્યાનાવસ્થામાં બે લુજ એક હાથ જેણે ઉંચો કરેલો છે તેવા બુદ્ધ ભગવાન જાણવા.

ખડગધારી અને અધ્ધાઈઠ કલિક અવતાર જાણવા. એ વિષ્ણુના દશ અવતારો છે.

જલશાયી

શેષ નાગ પર સુતેલા, દક્ષિણ હસ્તમાં કમલઠંડ ધારણ કરેલ વામ હસ્ત પર શિર ટેકાવેલ છે જેમની નાભિમાંથી કમલ પુષ્પ નીકળેલ છે, તેના ઉપર પ્રહ્લા છે, મસ્તક પાસે પૃથ્વી દેવી ઉભેલા છે, લક્ષ્મી જેમની ચરણ સેવા કરી રહ્યા છે, નિધિ અને આયુધો સહિત બન્ને પાર્શ્વે મધુ, કેટમ દેત્યો ઉભેલા છે. એવા જલશાયી ભગવાન જાણવા.

શાલિગ્રામ મૂર્તિ સ્વરૂપ

નાગની ફેણ જેવા આકારવાળી, ઝીણા પોગળના સ્થિર અને ગોળાકાર તથા સુંવાળી શાલીગ્રામ શિલા પ્રચત્ને કરી પૂજવી. તેમાં પણ જે શિલા આમળાતા જેવડા માનની તેમજ તેથી પણ સૂક્ષ્મ માનની હોય તેમાં લક્ષ્મી અને કુળ્ણ સદા નિવાસ કરે છે.

શાલિગ્રામની શિલા જેમ જેમ સૂક્ષ્મ તેમ તેમ મહાફલદાતા છે. તેથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષાર્થે સૂક્ષ્મ માનની શિલા નિત્ય પૂજવી.

નિષિદ્ધ લક્ષણ શાલિગ્રામ શિલા

કપિલ, કાખરચિતરી, ખરખચડી, ભાંગેલી, છિદ્રવાળી, રેખાવાળી, સ્થિર ન રહે તેવી, જડી, ઘણા ચક્રોવાળી, એક ચક્રવાળી, મોટા મુખવાળી, મોટાં મોટાં ચક્રોવાળી, ખંધાયેલા ચક્રવાળી, બુઢા બુઢા ચક્રવાળી, નીચે મુખવાળી, દગધા, અત્યંત રાતી, ભયંકર આકારની, હારખ ધ ચક્રવાળી પૂજવી નહિ પ્રમાદથી આવી શિલાની પૂજા કરે તો દુઃખજ થાય. ખંડિત, ફાટ પડેલી, ચીરાવાળી, બાબુએ ફાટ પડેલ, તૂટેલ શિલા દોષકારક છે.

શિલા ભેદે રૂપ

સુંવાળી શિલા સિદ્ધિ આપનાર, કૃષ્ણરંગની શિલા કીર્તિ આપનાર, રવેતરંગની પાપને ખાળનાર, પીળાવર્ણની શિલા પુત્ર આપનારી, નીલા રંગની લક્ષ્મી આપનાર, લાલ રંગની સુખ આપનાર જાણવી.

ચક્રવિશેષ વર્ણભેદ

નરસિંહના ચક્ર કાળા, વામનના ચક્ર હલકા પીળા, વાસુદેવના ચક્ર રવેત, સંક-
પર્ણના ચક્ર લાલ, હામોદર અને અનિરૂદ્ધના ચક્ર નીલ, નારાયણના ચક્ર રથામ, વિષ્ણુના
ચક્ર કાળા, અનંતના ચક્ર અનેક વર્ણોવાલા, શ્રીધરના ચક્ર પીળા જાણવા.

મુખ લક્ષણ

શાલિગ્રામ શિલાની ગોળાઈ (પરીધ)ના માપથી આઠમા ભાગે મુખ હોય તે
ઉત્તમ, ચોથે ભાગે મધ્યમ, ત્રીજા ભાગે કનિષ્ઠ.

ત્રિચક્ર લક્ષ્મીનારાયણ

ત્રણ ચક્રો જેમાં છે તે શિલા લક્ષ્મી નારાયણની જાણવી, તે પ્રચરને કરી પૂજવી.
તે સુખ અને મુક્તિ આપનાર છે.

શાલિગ્રામ પ્રતિષ્ઠા નિષેધ

વિશ્વકર્મા:- શાલિગ્રામ, હું બ્રહ્માદિદેવો સર્વ જૂનો અને કેશવ એ સર્વ દેવતાઓ
રહેલા છે તેથી તેનું પ્રતિષ્ઠા કર્મ થતું નથી. શાલિગ્રામની શિલા પાસે એક પથ
આહુતિ સારી રીતે આપે છે. તે કરોડ આહુતિ સમાન છે.

ગરુડ સ્વરૂપ

લીલા રંગનો ધ્રુવડના જેવી નાસિકા વાળો, ચાર ભુજ વાળો, ગોળ નેત્ર તથા
ગોળ મુખવાળો, ગીધના જેવા સાથળ, જાનુ અને પગવાળો. એ પાંખોવાળો
સુવર્ણના જેવી કાન્તિવાળો, મોરની કળા માફક ખુદી પાંખોવાળો, એક હાથમાં છત્ર
ખીજા હાથમાં કુંભ તથા એ હાથમાં અંજલિ અથવા નમસ્કાર મુદ્રાવાળા જાણવા.

હાથો પગ આગળના ભાગમાં વાળેલો, જમણો પગ પાછળના ભાગમાં ઠીંચણથી
વાળેલો તથા પાંખો પૃથ્વી ઉપર પડેલ કરવી. આ ગરુડનું સ્વરૂપ જાણવું.

વૈકુંઠ

શાંતિ આપનાર વૈકુંઠની મૂર્તિ મહાબલવાન, આઠ ભુજવાળી, ગરુડ ઉપર બેઠેલ
ચાર મુખવાળી અને તેના જમણા હાથમાં અનુક્રમે ગદા, ખડગ, ખાણ, ચક્ર, હાથ
હાથમાં શંખ, ઠાલ, ધનુષ્ય, કમલ આપવું. અગ્રમુખ પુરુષના જેવું, દક્ષિણ તરફ નર-
સિંહ, પશ્ચિમ તરફ સ્ત્રીના જેવું અને ઉત્તર તરફ વરાહ મુખ કરવું.

વિશ્વરૂપ

વિશ્વરૂપ ચાર મુખ, વીશ હસ્ત, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ પતાકા, ૨ હલ, ૩ શંખ, ૪ વજ્ર, ૫ અંકુશ, ૬ બાણ, ૭ ચક્ર ૮ બીજપુરક, ૯ વરદ. વામ હસ્તમાં ૧ પતાકા ૨ ઢંડ, ૩ પાશ, ૪ ગદા ૫ ધતુબ્ધ, ૬ કમલ, ૭ શૃંગી ૮ મુસલ, ૯ સ્ફટીક માળા ખંને તરફના અંકેક હાથમાં યોગમુદ્રા કરવી ગરુડ ઉપર બેઠેલ નર, સિંહ, સ્ત્રી, વરાહ ચાર મુખો કરવા.

અનન્ત

અનન્તના રૂપ અનન્ત છે. બાર હસ્ત યુક્ત અનન્ત શક્તિ યુક્ત ગરુડપર સ્થિત ચાર મુખ, દક્ષિણ હસ્ત ૧ ગદા, ૨ ખડગ, ૩ ચક્ર, ૪ વજ્ર, ૫ અંકુશ, ૬ બાણ, વામ હસ્તમાં ૧ શંખ, ૨ ખેટક, ૩ ધતુબ્ધ, ૪ કમલ, ૫ ઢંડ, ૬ પાશ અનન્ત મૂર્તિના ચાર મુખ, ત્રેલોક્ય મૂર્તિનું સ્વરૂપ કરવું.

ત્રેલોક્ય મોહન

ત્રેલોક્ય મોહનની મૂર્તિ સોળ હસ્ત, ગરુડપર સ્થિત, ચાર મુખ, દક્ષિણ હસ્ત ૧ ગદા, ૨ ચક્ર, ૩ અંકુશ, ૪ બાણ, ૫ શક્તિ, ૬ ચક્ર, ૭ વર. વામ હસ્ત :- ૧ મુદ્રગર, ૨ પાશ, ૩ ધતુબ્ધ, ૪ શંખ, ૫ કમળ, ૬ કુંડિકા, ૭ શૃંગીયુક્ત બે હસ્તો યોગમુદ્રાયુક્ત તથા નર, સિંહ, શુકર, અને વાતર જેવા ચાર મુખ કરવાં.

વિષ્ણુવાયતનમ્

દક્ષિણ પુંડરીકાક્ષ, પૂર્વ નારાયણ, પશ્ચિમે ગોવિંદ, ઉત્તરે મધુસુદન, ઈશાને વિષ્ણુ, અગ્નિ કૈણે જનાર્દન, નૈઋત્ય કૈણે પદ્મનાભ-વાયુકૈણે માધવ, મધ્ય ભાગમાં કેશવ, વામુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રહુરન, અનિરુદ્ધ, દશાવતાર સહિત જલશાયી, યથાવિધિ સ્થાપવા, અગ્રભાગે સર્વદેવ સ્વરૂપ તથા શુભકર શંકર ભગવાન સ્થાપવા.

શિવમૂર્તિ, શિવલિંગ લક્ષણાધિકાર

બાર શિવમૂર્તિ સ્વરૂપ

૧ સદ્યોભૂત :- સ્વેત વસ્ત્રધારી, સ્વેતમાલા, સ્વેતચંદન લેપન, જટાધારી, લલાટમાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર, ત્રિનેત્ર, સોમ્ય મુખવાળા, કુંડલો વડે અલંકૃત કર્ણવાળા, ઘણા ઉત્સાહ સંપન્ન, વરદ અભય હસ્તવાળા.

૨ વામદેવ :- લાલ વસ્ત્ર, લાલ યસોપવિત લાલ વસ્ત્ર ધારણ કરેલ, લાલ નેત્ર, લાલ માલા, અને લાલ ચંદન યુક્ત, લાલ મુકુટધારી, જટા જૂટમાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર, ત્રિનેત્ર, ઉંચી નાસિકાવાળા અને મહાબાહુ ખડગ, હાલધારી કરવા.

૩ અધોર :- રૂદ્ર, મોટી દાઢીને લીધે વિકરાળ મુખવાળા, મસ્તક પર સર્પ ધારણ કરનાર, ત્રિનેત્ર, નરસુંડોની માળા ધારણ કરનાર, કાનમાં સર્પોના કુંડલવાળા, સર્પના કેયુર તથા હાર અને યજ્ઞોપવિત, કટિસૂત્ર અને વીંછીઓની માળા પહેરેલ છે, નીલ કમળ જેવા શ્યામવર્ણ, અળસી પુષ્પ જેવી શ્યામ કાન્તિ, પીળી બ્રુટી અને પીળી જટાવાળા, લલાટમાં ચંદ્રને ધારણ કરનાર, ખંભે પગમાં તક્ષક અને મુષ્ટિક નામના સર્પરૂપી ઝાંઝરવાળા, કાળ સમાન ભયંકર રૂપવાળા, મહા પરાક્રમશાળી, મોટા ઉત્સાહવાળા, આઠ હસ્ત, મહા બળવાન, જ્યાં હોય ત્યાં શત્રુ સમૂહને ત્રાસ આપનાર, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ શૂલ, ૨ ફરશી, ૩ ખડગ અને શત્રુને મર્દન કરનાર, ૪ દંડ, વામ હસ્તમાં ૧ ખટવાંગ, ૨ કપાલ, ૩ ઢાલ અને ૪ પાશ.

૪ તત્પુરુષ :- રૂદ્ર, પીળા વસ્ત્રવાળા, પીળું યજ્ઞોપવિત ધારણ કરનાર, દક્ષિણ હસ્તમાં અક્ષમાલા. વામ હસ્તમાં બીજોડું.

૫ ઈશાન :- શુદ્ધ સ્ફટિક જેવા, પ્રવેત કાન્તિવાળા, જટા અને ચંદ્ર વડે વિભૂષિત. દક્ષિણ હસ્તમાં અક્ષમાલા, ત્રિશૂલ. તથા વામ હસ્તમાં કપાલ ત્રિશૂલધારી ઈશાન રૂદ્ર બાણવા.

૬ મૃત્યુંજય :- કપાલની માળાવાળા, અતિ પ્રવેતવર્ણ, મસ્તક પર ચંદ્રમા બિરાજમાન છે, વ્યાઘ્ર ચર્મ ધારણ કરેલ છે. સર્પથી વિભૂષિત છે. જમણા હસ્તમાં ત્રિશૂલ તથા અક્ષમાલા અને વામ હસ્તમાં કપાલ તથા કુંડીકા ધારણ કરેલ છે. શેષ બે હાથ યોગમુદ્રા યુક્ત કરવા.

૭ કિરણાક્ષ :- ચાર ભુજ મહાબાહુ ત્રિનેત્ર, સફેત પગવાળા, બે હાથમાં માળા. બે હાથમાં પુસ્તક, અભય,

૮ શ્રીકંઠ :- વિચિત્ર વસ્ત્ર અને યજ્ઞોપવિત, વિચિત્ર રૂપવાલા, ઐશ્વર્ય સંપન્ન, ચાર બાહુ, એક મુખ, સર્પના અલંકારોથી વિભૂષિત શ્રીકંઠ નામે રૂદ્ર બાણવા. દક્ષિણ હસ્તમાં તલવાર ધનુષ્ય. વામ હસ્તમાં બાણ, ઢાલ.

૯ અહિભૂન્ધ :- સોળ ભુજ, દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ગદા, ૨ સર્પ, ૩ ચક્ર, ૪ ડમરૂં, ૫ મુદ્ગર, ૬ ત્રિશૂલ, ૭ અંકુશ, ૮ અક્ષમાલા. વામ હસ્તમાં ૧ તોમર, ૨ પટ્ટિશ, ૩ ચર્મ, ૪ કપાલ, ૫ તર્જની, ૬ ઘટ, ૭ શક્તિ, ૮ ફરશી ધારણ કરેલ અહિભૂન્ધ બાણવા.

૧૦ વિરૂપાક્ષ :- સોળ ભુજ. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ખડગ, ૨ ત્રિશૂલ, ૩ ડમરૂં, ૪ અંકુશ, ૫ સર્પ, ૬ ચક્ર, ૭ ગદા, ૮ અક્ષમાલા, વામ હસ્તમાં ૧ ઢાલ, ૨ ખટવાંગ, ૩ શક્તિ, ૪ ફરશી, ૫ તર્જની, ૬ ઘટ, ૭ ઘંટા, ૮ કપાલ. ધારણ કરનાર છે.

૧૧ બહુરૂપ સદાશિવઃ- જમણા હસ્તમાં ૧ ડમરૂં, ૨ સુદર્શન ચક્ર, ૩ સર્પ, ૪ ત્રિશૂલ, ૫ અંકુશ, ૬ કુંભ, ૭ ગદા, ૮ જપમાળા. વામ હસ્તમાં ૧ ઘાંટા, ૨ કપાલ, ૩ અટવાંગ, ૪ તજની, ૫ કુંડિકા, ૬ ધનુષ્ય, ૭ પરશુ, ૮ પદ્મિશ, સોળા ભુજા યુક્ત જાણવા.

૧૨ પ્રાંબક :- સોળા ભુજા. દક્ષિણ હસ્તમાં ૧ ચક્ર, ૨ ઢાલ, ૩ ડમરૂં, ૪ મુદ્ગર, ૫ ખાણ, ૬ ત્રિશૂલ, ૭ અંકુશ, ૮ અક્ષમાલા. વામ હસ્તમાં ૧ ગદા, ૨ અટવાંગ, ૩ પાત્ર, ૪ ધનુષ્ય, ૫ તજની, ૬ ઘટ, ૭ પરશુ, ૮ પદ્મિશ. આ પ્રમાણે આયુધ યુક્ત જાણવા.

ઉમા-મહેશ્વર

ઉમા સાથે શંકરની મૂર્તિનું સ્વરૂપ, જમણા હાથમાં ઘીભેડું અને ત્રિશૂલ અને ઉપલો વામ હસ્ત ઉમાના કંઠમાં આલિંગન કરેલો, ઘીભેડું હાથ સર્પથી વિભૂષિત, ઉમાનો એક હસ્ત હરના ખભા ઉપર પડેલો. બીજા હાથમાં દર્પણ ધારણ કરેલ, એવું ઉમા મહેશનું સ્વરૂપ જાણવું. નીચેના ભાગમાં નંદી કરવો. તેમજ કાર્તિક સ્વામી અને ગણેશ કરવા. તથા શરીરે કૃશ એવો ભૂંગીરટ નામનો ગણ નિત્ય પાસે બેઠેલ કરવો.

હરિહર પિતામહ, એક પીઠ પર બેઠેલ, એકજ શરીરમાં બિરાજેલ. છ ભુજાવાળા, ચાર મુખ અને સર્વ લક્ષણોથી સંપન્ન હરિહર પિતામહ વિષ્ણુ, શિવ, બ્રહ્મા, કરવા. દક્ષિણ હસ્તમાં અક્ષમાલા, ત્રિશૂલ, ગદા, વામ હસ્તમાં કમંડલુ, અટવાંગ, ચક્ર, ધારણ કરેલ કરવા.

ઉમાદેવી લક્ષ્મીનારાયણ

ઉમાની મૂર્તિ બે ભુજાવાળી કરવી, લક્ષ્મીનારાયણ એક સાથે ગરૂડપર બેઠેલ, નારાયણ પોતાના શસ્ત્ર યુક્ત, લક્ષ્મીને જમણો હાથ નારાયણના કંઠમાં અને ડાબા હાથમાં કમલ, નારાયણનો નીચેનો વામહસ્ત લક્ષ્મીની કમરમાં વીંટાએલ કરવો.

યુગ્મ સ્વરૂપ

સર્વ દેવતાઓનું યુગ્મરૂપ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે કરવું. તેઓની શક્તિનું રૂપ જુદું કરવું, તેમના શસ્ત્રો વાહનોનાં સ્વરૂપો જુદાં કરવાં.

લિંગ

સુવર્ણલિંગ રિથર લક્ષ્મી આપનાર, ચાંદીનું રાજ્યપ્રદ આપનાર, તામ્રલિંગ પ્રભાની વૃદ્ધિ કરનાર, કલઘનું લિંગ આયુષ્યવૃદ્ધિ કરનાર, કાસ્યલિંગ વિશેષ હિતકર, પિત્તજનું લિંગ લોગ અને મૌલ્યપ્રદ આપનાર. સીસાનું લિંગ વંશવૃદ્ધિ કરનાર, લોહ લિંગ રિપુનો નાશ કરનાર, અષ્ટધાતુલિંગ કુષ્ઠરોગ કરનાર, ત્રિલોહ મંત્રધ્વનિ પ્રસિદ્ધ કરનાર. હીરાનું આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનાર, મોતીના લિંગ લોગ આપનાર, યુગરાજના લિંગ સુખ આપનાર, વૈદુર્યલિંગ શત્રુનો નાશ કરનાર, પદ્મરાગ શ્રી આપનાર, ઈન્દ્રનીલ લિંગ યશ આપનાર, મણિલિંગ પુષ્ટિપ્રદ આપનાર અને સ્ફટિક લિંગ સર્વકામપ્રદ જાણવું.

રત્નલિંગ પ્રકાર

રત્નના લિંગોના બે પ્રકાર છે. એક સ્વપીઠ, બીજો ધાતુપીઠ, રત્નના લિંગને રત્નની પીઠ અથવા ધાતુપીઠ (જળાધારી) ધાતુના લિંગને ધાતુની જળાધારી કરવી. તે સિદ્ધિ ને મુક્તિદાયક છે.

લિંગ તથા પીઠીકા ભેદ

પુષ્પરાગના લિંગને તાંબાની, સ્ફટિકના લિંગને ચાંદીની, મોતીના લિંગને તાંબાની, બાકીના શેષલિંગને સોનાની જળાધારી કરવી શુભ છે.

ચલ લિંગ

મગના દાણાથી આરંભી એક અથવા બે અંશુલ સુધીના માનનું રત્નલિંગ પીઠ સહિત અથવા જુદી પીઠવાળું હોય તો તેને સર્વત્ર ચલાયમાન કરી શકાય તેમ મત છે.

રત્નલિંગ માન પ્રમાણ

સમસ્ત મણિ જાતિના લિંગોની કાતિ એ જ શિવનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ છે. તેથી વિક્રાનોએ રત્નાલંગોમાં માન ઉન્માન જોવાની જરૂર નથી.

ચલાચલ લિંગ

શિલાનું લિંગ લોગપ્રદ, મિટ્ટીના લિંગ સર્વ કામપ્રદ અને કાષ્ઠ લિંગ ધનપ્રદ એ બધા લિંગો ચલ અને અચલ છે.

લિંગ માન

એક આંગળથી પાંચ આંગળનું લિંગ કનિષ્ઠ, છ થી દશ મધ્યમ, અગિયાર આંગળથી મોટા માનનું લિંગ ઉત્તમ જાણવું.

સ્થિરાસ્થિર લિંગ

એક હસ્તથી નાના પ્રાસાદોમાં સ્થિર લિંગનું સ્થાપન કરવું નહિ. તથા ગૃહમાં સ્થિરલિંગ સ્થાપવું નહિ કારણ કે ગૃહસ્થોને દુઃખકર્તા છે.

લક્ષણ વિહિન લિંગ

વર્ણ અને લક્ષણોથી હીન હોય પણ કોઈ લિંગ રચિત હોય તો પૂજા કરવી. કારણ કે તે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને આપે છે.

રત્નલિંગ માન

રત્નલિંગ એક અંગુલ પ્રમાણ લઈ પૃથક્ પૃથક્ એક એક અંગુલ વધારતા જર્મ નવ અંગુલ પ્રમાણ સુધી વધારવું અથવા મગ (મુદ્ગર)ના ઠાણા માને વૃદ્ધિ કરવી. આ રીતે નવ રત્ન લિંગ પ્રમાણ બાણવું.

ધાતુલિંગ માન

ધાતુનું પહેલું લિંગ આઠ અંગુલનું કરવું અને પછી આઠ આઠ અંગુલની વૃદ્ધિ ત્રણ હસ્ત સુધી કરવી. આ નવ ધાતુલિંગોનું પ્રમાણ બાણવું.

દારુવલિંગ માન

સોળ આંગળનું પહેલું કાષ્ઠલિંગ કરવું અને પછી સોળ સોળ અંગુલની વૃદ્ધિ છ હસ્ત સુધી કરવી. આ નવ કાષ્ઠલિંગોનું પ્રમાણ બાણવું.

શૈલલિંગ માન

એક હસ્તથી નવહસ્ત સુધીનાં પાષાણલિંગ કરી શકાય છે. અતુલ્ય એકેક હસ્તની વૃદ્ધિ નવ હસ્ત સુધી કરી નવલિંગો કરવા. આ નવ લિંગોમાં મધ્યના લિંગની વૃદ્ધિ ઈન્દ્રાનુસાર થઈ શકે છે.

લિંગ માન

માટી, કાષ્ઠ, પાષાણ લિંગોની લંબાઈને ચોવીશે ભાંગવી અને તેના સાડા છ, સાત, આઠ અથવા નવ ભાગે પહોળાઈ કરવી.

લિંગ યોગ્ય કાષ્ઠ

શ્રીપર્ણી, શિશુવા, અશોક, શિરીષ, ખદિર, અર્જુન, ચંદન, શ્રીફલ, નિરખ, રક્ત ચંદન, બીજક, કપૂર, દેવદાર, ચંદન, પારિજાતક, ચંપક, મધુ વૃક્ષ (મહુડો), હિન્તાલ અને અગર વૃક્ષ આટલા વૃક્ષો કાષ્ઠલિંગ માટે યુગ્મ છે.

નિષિદ્ધ કાષ્ઠ

છિદ્ર રહિત, મજબૂત, કઠણ ઉપરતા સર્વ વૃક્ષોના કાષ્ઠલિંગ સુખદાયી છે. પરંતુ તેમાં ગાંઠાવાળા, છિદ્રોવાળા અને શાખા પ્રશાખાના ભાગો તજવા.

લિંગભેદે પ્રાસાદ સ્વરૂપ

કાષ્ઠલિંગોનો પ્રાસાદ ઇંટો અને કાષ્ઠનો કરવો શુભ છે. ધાતુ અને રતનના લિંગોનો પ્રાસાદ પાષાણ અથવા લિંગની જાતિના સ્વરૂપનો કરવો અધિક શુભ છે, ધાતુલિંગ, રત્નલિંગ, પાષાણલિંગ, કાષ્ઠલિંગ, સ્વયંભૂવિલિંગ, સુખલિંગ, મીટ્ટીલિંગના માટે પ્રાસાદ ન્યૂનાધિક માનના થઈ શકે છે.

પ્રાસાદમાને લિંગ પ્રમાણ

ચાર હસ્તના પ્રાસાદને એક હસ્ત લાંબુ લિંગ કરવું. અને પ્રાસાદની પહોળાઈના ચોથા ભાગે લિંગ લાંબુ કરવાથી જેષ્ઠમાન લિંગ થાય. આ પ્રમાણે છત્રીશ હસ્ત પ્રાસાદમાં નવ હસ્ત લાંબુ લિંગ થાય. આ જેષ્ઠમાનના નવ લિંગનું પ્રમાણ જાણવું. પિસ્તાલીસ હસ્તના પ્રાસાદમાં પ્રાસાદથી પાંચ ભાગે લિંગ લાંબુ કરવું. આ નવ હસ્તના મધ્યમ માનના નવલિંગોનું પ્રમાણ જાણવું. છ ગજથી ચોપ્પન ગજ સુધીના પ્રાસાદને છઠ્ઠા ભાગે એટલે છ હસ્તે એક હસ્ત લાંબુ લિંગ કરવું. આ પ્રમાણે અનુક્રમે નવ ગજ સુધીના કનિષ્ઠમાનના નવ લિંગોનું પ્રમાણ જાણવું.

લિંગમાને પ્રાસાદ

જેષ્ઠમાનના લિંગોમાં કનિષ્ઠ, મધ્યમાનના લિંગોમાં મધ્યમ અને કનિષ્ઠ માનના લિંગોમાં જેષ્ઠમાનના પ્રાસાદો કરવા. આ લિંગ અને પ્રાસાદોનું સીમામાન જાણવું.

અર્ધગૃહમાને લિંગમાન

ગભારામાં પાંચ ભાગ કરી ત્રણ ભાગનું લિંગ લાંબુ તે જેષ્ઠમાન જાણવું, ગભારામાં નવ ભાગ કરી પાંચ ભાગનું મધ્યમ અને ગભારાના અર્ધ ભાગે લિંગ કરવું તે કનિષ્ઠમાન જાણવું.

પ્રાસાદમાને લિંગમાન

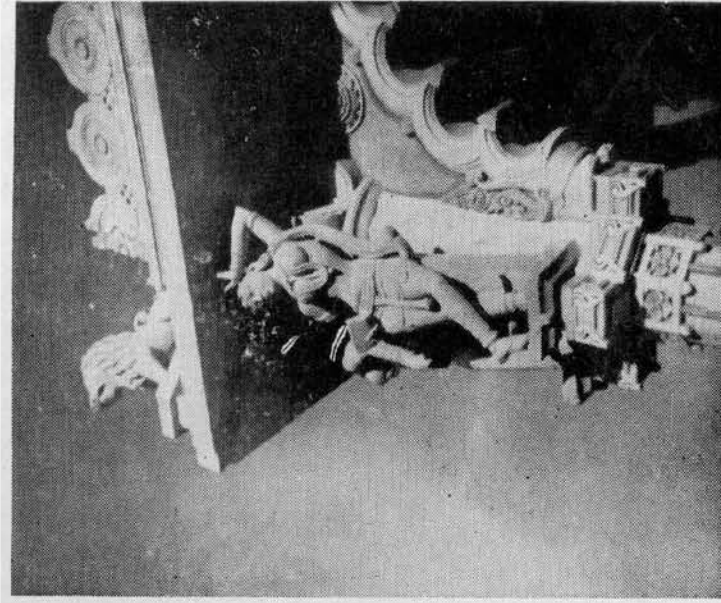
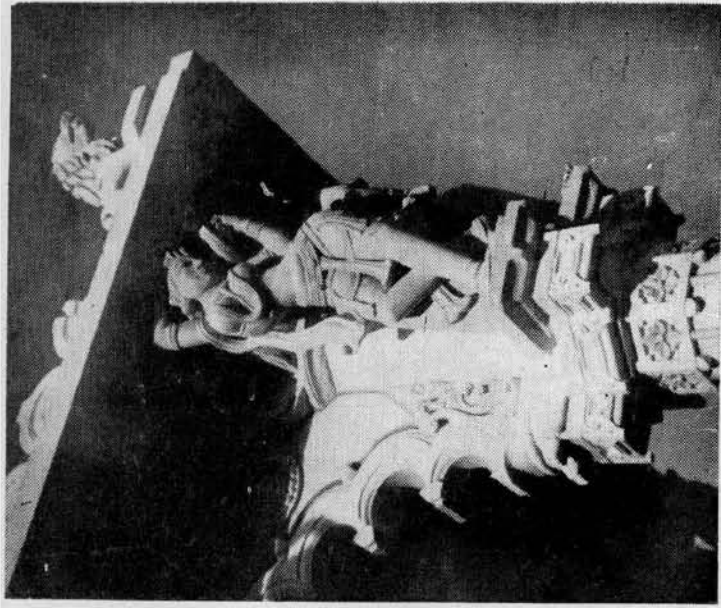
પ્રાસાદની પહોળાઈના દશ ભાગ કરી, અર્ધા ભાગનું લિંગ જાડું કરવું આ લિંગની જાડાઈનું પ્રમાણ જાણવું. નંદી દારના અર્ધા ભાગે ઉચો કરવો.

શુભ ચિહ્ન

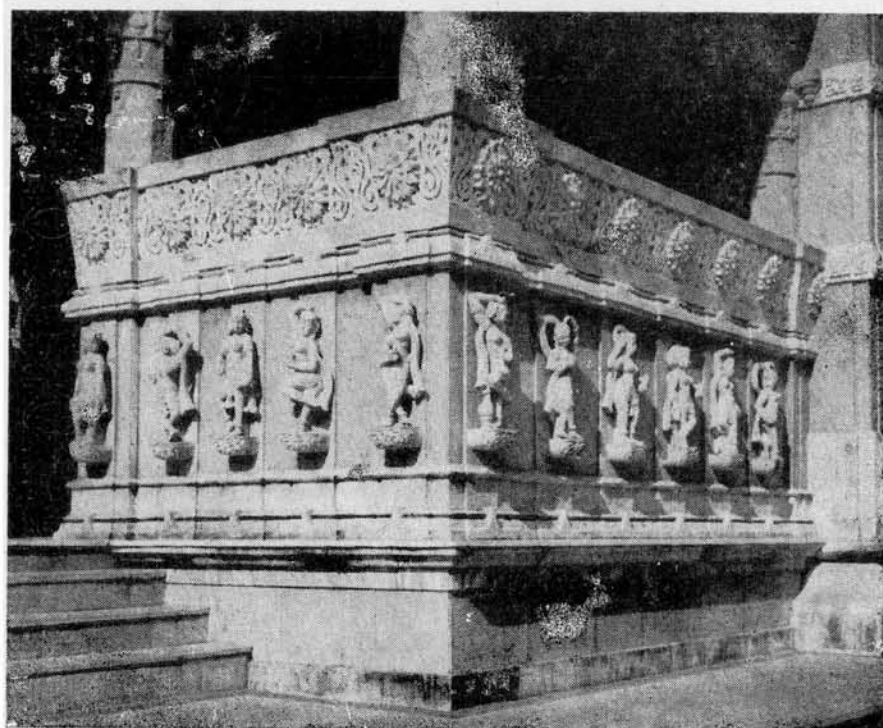
પદ્મ, શંખ, દ્વજ, છત્ર, તલવાર, સ્વતિક, ચામર, વજ્ર, દંડ, અર્ધ ચંદ્રાકાર, ગાય, ચક્ર, માછલું અને ઘટ એ ચિહ્ન લિંગોમાં હોય તો શુભ જાણવું.

વર્ણભેદે શુભ રેખા

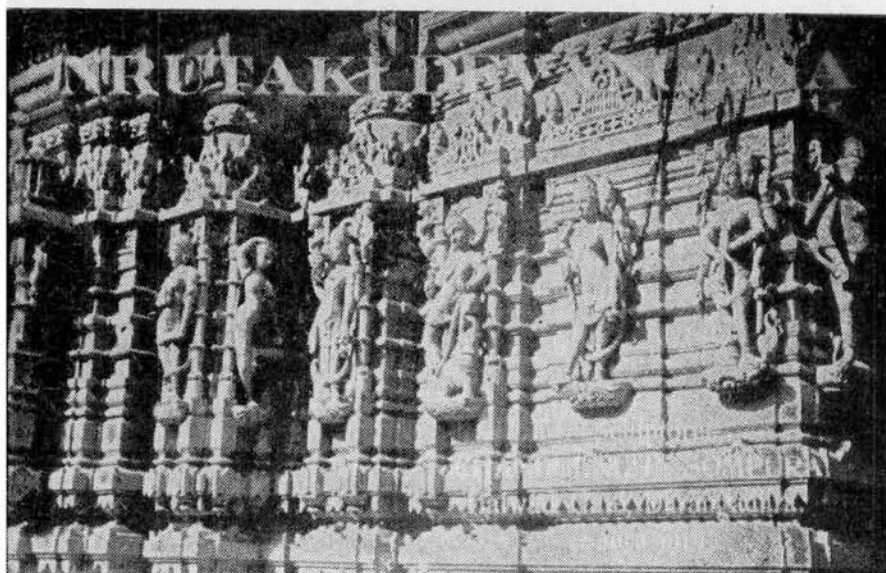
ઉપર કહેલા ચિહ્નાં લિંગ સુખ આપનાર જાણવા, તથા જે લિંગમાં દક્ષિણ-વર્તી બ્રમરો હોય તે પશુ શુભ જાણવો, ધોળી, રાતી, પીળી અને કાળી. આ ચાર રંગની રેખાઓ અનુક્રમે બ્રહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્રવર્ણોને સુખ આપનાર છે.

દેવાંગના સ્વરૂપ દર્શન—છત્રરા (કચ્છ) [એન સી. સોમપુરા]

ચેમ્બુર જૈન દેરાસર કક્ષાસન અને દેવકૃષ્ણીકા-મુંખડ [એન. સી. સોમપુરા]

જ'દા રૂપ દર્શન-અબુરેહ

લિંગ પ્રહ્લાદિ ભાગ

નીચેના ચોરસ ભાગ પ્રહ્લા, વચ્ચેનો અષ્ટાંશ ભાગ વિષ્ણુનો અંશ ભણવો અને ઉપર સુંઢર ગોળાકાર અંશ શિવનો ભણવો.

પૂજા ભાગમાન

લિંગની ઉંચાઈમાં દશ ભાગો કદથી. તેમાંનો ઉપરનો એક ભાગ પૂજા ભાગ ભણવો, અને જળાધારીના ઉપરના બે ભાગોએ પ્રદક્ષિણ કરી રેખાઓ કરવી.

મસ્તક માન

લિંગનું મસ્તક માનના મધ્ય ભાગે રાખવું. માનમાંથી બહાર જાય અર્થાત્ ગર્ભો ગોળાય ન થાય વાંકું ચુંકું થાય તો રાષ્ટ્રનો નાશ થાય, આઠમા અથવા સાડા આઠમા ભાગે લિંગનો ઉપરનો ભાગ (મસ્તક) છત્રના આકારનું કરવું.

સ્વરૂપ લક્ષણ

પહોળાઈનો અર્ધ ભાગ કલાઈના જેવી કાન્તિવાળો અને લિંગનું મસ્તક કુકડાના ઈંડા જેવી લાંબગોળ આકૃતિવાળું કરવું. લિંગની પહોળાઈમાં ત્રણ ભાગ કરી, એક ભાગમાં લાલચંદ્ર (અર્ધ ચંદ્ર) વિસ્તારવો, લાંબાઈના કદેલા દશ ભાગોમાંથી ઉપરના ઢોઢ ભાગે બૃહબુદ્ધાકૃતિ (પાણીમાં થતા પરપોટા જેવી આકૃતિવાળું) લિંગ કરવું. ઉપરના ભાગમાં તથા મધ્ય ભાગમાં બે લિંગ માનથી ઓછું થાય તો નાશકર્તા ભણવું.

સર્વદેવ સ્થાપનઃ

લિંગની લાંબાઈમાં રહેલી રેખાઓ સંધિ રેખાઓ સુક્ત હોય તો તે લિંગ કાકપદાકૃતિ ભણવું અને તેમાં સર્વ દેવો રહેલા હોય છે. લિંગમાં સુખ્ય દેવતા સ્કંધ અને મેદૂતા વચલા અંતરમાં સર્વ દેવી-દેવતાઓ સ્થાપન કરવા. આ પ્રમાણે લિંગ કરવું. આ સર્વ અર્થ અને કામનાઓને પૂર્ણ કરનાર છે.

બાણોત્પત્તિ સ્થાન

વારાણસી (કાશી) પ્રયાગ, ગંગા સંગમ સ્થાન, કુરુક્ષેત્ર, સરસ્વતીમાંથી નીકળેલ બાણ સુખપ્રદ છે, નર્મદા, અન્તવેદી, નદીના સંગમ, કેદારેશ્વર અને પ્રભાસક્ષેત્રમાંથી પણ સુખકર છે.

બાણલિંગ પરીક્ષા

ત્રિપંચ વખત તોલતાં દરેક વખતે સરખું વજન ન આવે તે બાણલિંગ ભણવું.

વર્જિતલિંગ

બહુ, અંકિત, લાંબુ, ફાટેલું, છિદ્રોવાળું, ટપકાવાળું, જેનો અગ્ર ભાગ ત્રિશૂલની અણી જેવો હોય. કાળુ, પીળુ, વાંકુ મધ્યમાં પાતળું અને ઘણા વણો વાળું હોય તેનો બુદ્ધિમાન પુરુષે ત્યાગ કરવો, કારણ કે તે સમસ્ત દોષોને ઉત્પન્ન કરવાવાળું છે.

અન્યાન્તરે

મહાનદી (મોટી સતત ધારાથી વહેનારી નદીઓ) તથા સિદ્ધક્ષેત્ર વિગેરેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું પાષાણલિંગ ઘણી શ્રદ્ધા અને ભક્તિપૂર્વક પૂજવું.

દોષયુક્ત અથવા ગુણયુક્ત હોય પરંતુ હંમેશા પૂજવા યોગ્ય છે. કારણ બાણલિંગના પૂજનથી મનુષ્ય બલપૂર્વક લક્ષ્મીને તામે કરી તેનો ઉપભોક્તા બને છે, લિંગનું પૂજન કરવાથી સર્વવૃદ્ધિ તપ અને જ્ઞાન તથા વેદોનું પઠન કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય તેથી કરોડોગણું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

શિવતીર્થોદ્ધક

ધાતુલિંગ પર ચઢાવેલ જલ સો ગણા, બાણલિંગ પર ચઢાવેલ જળ પાંચસો ગણા અને સ્વયંભૂલિંગ પર ચઢાવેલ જલ હજાર ગણા પવિત્ર તીર્થોદ્ધક માનેલ છે.

વાહનવિધિ

લિંગની બહાર પ્રમાણે ઉંચાઈ અને ઉંચાઈ પ્રમાણે પીઠિકા (જળાધારી) રાખવી. નંદી (વૃષ) સાત ભાગ લાંબો અને પાંચ ભાગ ઉંચો કરવો.

બાણલિંગ, સ્વયંભૂલિંગ, મુખલિંગ, મૃન્મયલિંગ તથા એક લાખ લિંગોમાં વૃષ ન્યૂનાધિક કરવો.

પીઠિકા સ્વરૂપ લક્ષણ

જળાધારીની પહોળાઈ લિંગની લંબાઈ બરાબર કરવી. તથા વિષ્ણુના ભાગ બરાબર ઉંચી કરવી. જળાધારી ઉમાનું સ્વરૂપ બાણવું.

લિંગના વિસ્તારથી ત્રણ ગણી પ્રણાલ કરવી. એથી અધિક અંશે પણ બનાવવી. તેનાથી અર્ધ ભાગે આગળનો વિસ્તાર કરવો, અને તેના ત્રીજા ભાગે જલવાહકનો વિસ્તાર કરવો.

સમદ્રવ્ય પીઠિકા

જળાધારી એક જાતની કરવી. મિશ્ર જાતની જળાધારી ઈષ્ટ નથી કેટલાક પાષાણના લિંગને પકવેલી ઈટોની જળાધારી કરવી તેમ કહે છે.

ઉપરાઉપરી કરેલી પીઠિકાઓની સંધિ રંગાવસાનક એટલે ગલતની ઘસીઓમાં કરવી. પરંતુ નાલના મધ્ય ભાગે અને કણે સંધી કરવી નહિ.

પીઠિકાના દશભેદો

ચારસ, ગોળ આદિ ભેદોએ કરી પીઠિકા દશ પ્રકારની જાણવી. પીઠિકા દર્પણના આકારે ઉત્તર (મધ્ય ભાગે ઉપેટી) તથા ખહારના ભાગે મેઘલાવાળી કરવી.

પીઠિકામાં જગતી પીઠમાન

જગતીમાં વર્ણવેલી તેર ભાગની પીઠ પ્રમાણે જળાધારીની પીઠ પણ કરવી. જળાધારીને ઉપર નીચે જાડાંસો કરવો અને તે જાડાંભાની મધ્યમાં કણુક ઠણીકાકણી કરવી. જળાધારી લંબાઈમાં લિંગની લંબાઈ સમાન તથા પહોળાઈમાં લિંગની પહોળાઈ ખરાબર લિંગને ફરતી કરવી. જે દેવની જે પત્ની હોય તેની પીઠમાં કલ્પના કરવી-

મુખલિંગ

મુખલિંગ ત્રણ મુખવાળા, એક મુખવાળા, ચારમુખવાળા કરવા, એક મુખવાળું સન્મુખ કરવું. ત્રણ મુખ આગળ અને બાજુમાં પાછળ નહિ કરવું. ચાર મુખ ચારે બાજુ કરવું.

મુખલિંગનું પશ્ચિમદિશા તરફનું મુખ પ્રવેતકાન્તિવાળું, ઉત્તર તરફનું કુંકુમની કાન્તિવાળું. દક્ષિણ તરફ રયામ લયંકર કાન્તિવાળું તથા પૂર્વ તરફ પ્રજ્વલિત અગ્નિ સમાન કાન્તિવાળું કરવું સઘોળત, વામદેવ, અગ્રોર, તત્પુરુષ અને પાંચમા ઈશાન રૂદ્રનાં સ્વરૂપો યોગી લોકોને પણ અગમ્ય છે.

એક દ્વાર શિવાયતનમ્

વામ ભાગે ગણપતિ, દક્ષિણ ભાગે પાર્વતી, નૈઋત્યકોણમાં સૂર્ય, વાયુકોણ જનાર્દન, દક્ષિણ દિશામાં માતૃકાદેવીઓનું સ્થાન, ઉત્તર દિશામાં શાન્તિગૃહ પશ્ચિમ-દિશામાં કુબેર સ્થાપિત કરવા.

ચતુર્મુખ શિવાયતનમ્

વામ ભાગે શાન્તિગૃહ, દક્ષિણભાગે યશોદ્વાર, મધ્યભાગે રૂદ્ર સ્થાપવા. દક્ષિણ દિશામાં માતૃકા દેવીઓનું સ્થાપન વામ ભાગમાં દેવી મહાલક્ષ્મી. ઉમા તથા લૈરવ બેસારવા. પાછળના ભાગમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર સ્થાપવા. કોણમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ કોણમાં સ્કંધ, ઈશાન કોણમાં ગણેશ નૈઋત્ય કોણમાં ધૂમ્ર બેસાડવા.

આઠ આયોના સ્વરૂપો

૧ દેવજાય

એક હાથમાં દેવજા અને બીજા હાથમાં અલય ધારણ કરનાર દેવજ સ્વરૂપવાળો બાહ્ય સૂર્યના જેવી કાન્તિવાળો સર્વ લક્ષણો યુક્ત દેવજાય. પૂર્વ દિશાનો સ્વામી જાણવો.

૨ ધૂમ્રાય

સર્પરૂપી તલવાર અને અગ્નિને ધારણ કરેલો ધૂમ્ર સ્વરૂપ ધૂમાડાના વાહનવાળો નીલા કંઠવાળો અને અંગેએ સર્પ આભરણો વડે શેભાયમાન અગ્નિકૌણનો સ્વામી ધૂમ્રાય બાણવો.

૩ સિંહાય

સિંહના ઉપર બેઠેલો તલવાર અને અભય ધારણ કરનાર મુકટ કુંડલો યુક્ત સુવર્ણ વર્ણ અને ભયંકર આકૃતિવાળો દક્ષિણ દિશાનો સ્વામી સિંહાય બાણવો.

૪ શ્વાનાય

કુતરા ઉપર બેઠેલો એક હાથમાં સર્પની કૃણાવાળા ધતુખ્યને ધારણ કરનાર, બીજા હાથમાં કપાલને ધારણ કરેલ અને શ્યામવર્ણ તૈક્લ્ય કૌણનો સ્વામી શ્વાનાય બાણવો.

૫ વૃષાય

વૃષારૂઢ બાણ ધતુખ્યને ધારણ કરનાર પ્રવેતવર્ણ સર્વાભરણ ભૂષિતા પશ્ચિમદિશાનો સ્વામી વૃષાય બાણવો.

૬ ખરાય

ગર્ધવ પર બેઠેલ શૃંગી ડમરૂ ધારણ કરેલ ધૂમ્રવર્ણ રાતા આભરણવાળો, વાયવ્ય કૌણનો સ્વામી ખરાય બાણવો.

૭ ગજાય

ગજારૂઢ, ગદા, વરહ, ધારણ કરેલ શ્યામવર્ણ ચંદ્ર જેવી કાન્તિવાળો, ઉત્તર દિશાનો સ્વામી ગજાય બાણવો.

૮ ધ્વાંક્ષાય

સર્પના ઉપર બેઠેલો ભયંકર મુખવાળો માછલું, કાતર ધારણ કરેલ કપિલ અને કાળા લોચનવાળો ઇશાન કૌણનો સ્વામી ધ્વાંક્ષાય બાણવો.

પ્રશસ્તિ

इति श्रीविश्वकर्मा वास्तुकला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्तिप्रकाश 'शिल्प स्मृति वास्तु
विधायाम् (उत्तरार्ध)' शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहिते देवतामूर्ति
स्वरूप लक्षणाधिकार नाम्नो त्रयोदशमोऽध्यायः संपूर्ण ॥

પ્રતિષ્ઠાવિધાન નામ્નો ચતુર્દશમોઽધ્યાયઃ

પ્રવેશ માસ

ગૃહારંભોદિતૈર્મર્તિર્ધિષ્ણ્યૈર્વારૈર્વિશેદ્ગૃહમ્ ।

વિશેત્ સૌમ્યાયને હર્મ્ય તુળાગારં તુ સર્વદા ॥ ૧ ॥

પ્રવેશમાં ગૃહારંભના બે માસ કહેલ છે તેમાં કરવો શુભ છે. ગૃહારંભ માસ. (વૈશાખ, શ્રાવણ, માર્ગશીર્ષ પોષ, કૃત્તિક) વાર, નક્ષત્ર અને ઉત્તરાયણ સૂર્યમાં પ્રવેશ કરવો. ઘાસના ગૃહમાં કોઈપણ દિવસે પ્રવેશ કરવો. ૧.

મુહૂર્તમાર્તણ્ડ, વાસ્તુરત્નાકર,

પ્રવેશ વાર

ગુરુ શુક્ર બુધાલ્યેષુ વારેષુચ સુસ્વાર્થદમ્ ।

પ્રવેશે તુ શની સ્થૈર્યં કિંચિચૌરમયંભવેત્ ॥ ૨ ॥

બુધ, શુક્ર અને શુક્રવારે પ્રવેશ કરવાથી સુખ અને દ્રવ્ય મળે અને શનિવારમાં પ્રવેશ કરવાથી સ્થિરતા થાય છે. પરંતુ જશઠ ચોર ભય રહે. ૨

શ્રાવણશ્વાથ વૈશાખઃ પૌષઃ ફાલ્ગુનસ્તથા ॥

માસેષુ માર્ગશીર્ષશ્ચ વાસ્તુકર્મણિ શસ્યતે ॥ ૩ ॥

શ્રાવણ, વૈશાખ, પોષ, કૃત્તિક, અને માર્ગશીર્ષ, એ માસોમાં વાસ્તુકર્મ એટલે (ગૃહપ્રવેશ) કરવો શુભ છે.

પ્રવેશ ત્યાગ

ચૈત્રોમાસઃ કુજાર્કૌ ચ રિક્તા દગ્ધા સ્ત્વમામૃતિઃ ।

દુષ્ટચન્દ્ર હમે ત્યાજ્યા નવમેહ પ્રવેશને ॥ ૪ ॥

નૂતન ગૃહના પ્રવેશમાં ચૈત્ર માસ, ૧, ૪, ૬, ૧૪, ૩૦ તિથિઓ સ્વિ અને મંગલવાર અને ખરાબ ચંદ્રમાનો ત્યાગ કરવો. ૪.

મુહૂર્ત માર્તણ્ડ,

પ્રત્યેક માસ ફલાની

માધેર્થ્યલાભઃ પ્રથમ પ્રવેશે પુત્રર્થ્યલાભઃ સ્વલુફાલ્ગુનેચ ।

ચૈત્રેર્થ્યદાનિર્ધન ધાન્ય લાભો વૈશાખમાસે, પશુ પુત્ર લાભઃ ॥

જ્યેષ્ઠે ચ, માસેષુ પરેષુ નૂનં હાનિપ્રદઃ શત્રુમય પ્રદશ્ચ ।

શુક્લે ચ પક્ષે સુતરાં વિવૃદ્ધયૈ કૃષ્ણે ચ યાવદશમી ચતાવત્ ॥ ૫ ॥

માઘ માસે પ્રવેશથી ધન લાભ, ફાલ્ગુન માસે પુત્ર અને ધન લાભ, ચૈત્ર માસમાં ધન હાનિ, વૈશાખ માસમાં પ્રવેશ કરવાથી ધન ધાન્ય લાભ, જ્યેષ્ઠ માસમાં પશુ, પુત્ર લાભ, શેષ માસ (અષાઢ, શ્રાવણ, ભાદ્રપદ, અશ્વિન અને પોષ) હાનિ અને શત્રુભય, શુક્લ પક્ષમાં નિરંતર વૃદ્ધિ અને કૃષ્ણ પક્ષમાં દશમી સુધી પ્રવેશ લાભપ્રદ છે. ૫.

વાસ્તુ રત્નાકર

પ્રવેશ વત્સ, રાહુ સૂર્યાદિગ્રહ નિર્ણય

મીનાદિ ત્રયમાદિત્યો વત્સઃ કન્યાદિકત્રયે ।

ઘનવાદિત્રિ તયે રાહુઃ શેષાઃ સિંહાદિક ત્રયે ॥ ૬ ॥

સૂર્ય મીનાદિ ત્રણ ત્રણ રાશિની ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિએ પૂર્વાદિ દિશામાં અનુક્રમે બાણવેા, વત્સ કન્યાદિ ત્રણ ત્રણ રાશિથી અને રાહુ ધનાદિ ત્રણ ત્રણ રાશિની સંક્રાંતિએ તથા બાકીના ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર અને શનિ આ છ ગ્રહો સિંહાદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિએ પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તરમાં ક્રમે રહે છે, એમ બાણવું. (વત્સ, રાહુ વિગેરે પ્રવેશે સન્નિબ્ધ તજવા) ૬.

					પૂર્વ																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
--	--	--	--	--	-------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

		ધન			પૂર્વ			કુંભ			
	દિશાન	૫	૧૦	૧૫	દિવસ ૩૦	૧૫	૧૦	૫	અગ્નિ		
વૃશ્ચિક	૫	॥ રાહુ ચક્ર ॥ શુદ્ધ કરવાની ભૂમિ							૫	મીન	
	૧૦								૧૦		
	૧૫								૧૫		
ઉત્તર ગુલા	૩૦								૩૦	મેષ દક્ષિણ	
	૧૫								૧૫		
	૧૦								૧૦		
કન્યા	૫								૫	વૃષભ	
	વાયવ્ય	૫	૧૦	૧૫	૩૦	૧૫	૧૦	૫	નૈઋત્ય		
		સિદ્ધ			કર્ક			મિથુન			
		પશ્ચિમ									

પ્રવેશ કલશ ચક્ર

મુલૈકં દિક્ષુત્ત્વારિ ચત્વારિ ગર્ભે એવ ચ ।
 ત્રીણિ ત્રીણિ ગુદે કપ્ટે વાસ્તુશાસ્ત્રે નિયોજયેત્ ॥ ૭ ॥
 મુલ ઋક્ષે શિરચ્છેદઃ પૂર્વે હૃદયે સંભવઃ ।
 દક્ષિણે ધન હાનિઃ સ્વાત્ પશ્ચિમે સર્વસંપદઃ ॥ ૮ ॥
 ઉત્તરે રાજસન્માનં ગર્ભે ગર્ભો વિનશ્યતિ ।
 ચિરકાલં વસેચ્છક્ટ્વે ગુદેચારોગ્યમાદિશેત્ ॥ ૯ ॥

સૂર્ય નક્ષત્રથી દિનિયા નક્ષત્ર સુધી ગણી કલશના મુખમાં ૧, ચાર ચાર નક્ષત્રો ચારે દિશામાં, ચાર કલશના ગર્ભો, ત્રણ ક'ટે, ત્રણ નીચે પડધીએ મૂકવાં. ૧ મુખમાં શિરચ્છેદ, ૪ પૂર્વમાં હૃદયે, ૪ દક્ષિણે ધનહાનિ ૪ પશ્ચિમે સર્વ સંપત્તિ, ૪ ઉત્તરમાં રાજ્ય સન્માન, ૪ ગર્ભમાં ગર્ભનાશ, ૩ ક'ટમાં દીર્ઘકાળ નિવાસ અને ૩ પડધીમાં આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. ૬ અશુભ, ૮ શુભ, ૪ અશુભ, ૬ શુભ,

કલશ ચક્ર

વક્તે ધુરવિમાત્રપ્રવેશસમયે કુંભેઽગ્રિદાહઃ કૃતાઃ ।

ગ્રાચ્યા મુદ્ધસનંકૃતા યમગતાલાભઃ કૃતાપશ્ચિમે ॥ ૧૦ ॥

શ્રીવેંદાઃ કલિરુત્તરે યુગમિતા ગર્ભે વિનાશો ગુદે ।

રામાઃ સ્થૈર્યમતઃ સ્થિસ્ત્વમનલાઃ કળ્થે ભવેત્સર્વદા ॥ ૧૧ ॥

કલશ ચક્રમાં સૂર્યના મહા નક્ષત્રથી, દિનના નક્ષત્ર સુધી ગણીને પ્રથમનું ૧ નક્ષત્ર મુખમાં તે પછી, ૪ નક્ષત્રો પૂર્વ દિશામાં, ૪ ક્ષિણમાં, ૪ પશ્ચિમમાં, ૪ ઉત્તરમાં, ૪ મધ્યમાં, ૩ નીચેના લાગમાં, ૩ કંઠમાં એ પ્રમાણે અનુક્રમે નક્ષત્રો મૂકવાં, તેનું કલ અનુક્રમે ૧ અગ્નિક્ષાહ. ૪ શૂન્યતા, ૪ લાભ, ૪ લક્ષ્મી, ૪ કલેશ, ૪ વિનાશ, અને ૩ સ્થિરતા બાબતુ. ૧૦-૧૧.

૫ અશુભ,

૮ શુભ,

૮ અશુભ,

૬ શુભ

મુદ્ધર્ત માર્તિશ્વર

કલશ ચક્ર

રવિમાત્ર સપ્ત નેષ્ઠાનિ શુભાન્યેકા દશાષ્ટમાત્ર ।

દશશેષાણ્ય નિષ્ઠાનિ સામિજિદપવાસ્તુનિ ॥ ૧૨ ॥

વાસ્તુમાં સૂર્ય નક્ષત્રથી ૭ નક્ષત્રો નેષ્ઠ, ૧૧ શ્રેષ્ઠ અને ત્યાર પછી અભિજિત સહિત ૧૦ નક્ષત્રો નેષ્ઠ બાબતુ. ૭ અશુભ, ૧૧ શ્રેષ્ઠ, ૧૦ અશુભ. ૧૨.

મુદ્ધર્ત માર્તિશ્વર

હોલાષ્ટક વિચાર

શુકલાષ્ટમી સમારમ્ય ફાલ્ગુનસ્ય દિનાષ્ટકમ્ ।

પૂર્ણિમામધિકં કૃત્વા ત્યાજ્યં હોલાષ્ટકં વૃધૈ ॥ ૧૩ ॥

ફાલ્ગુન માસની શુક્લપક્ષની અષ્ટમીથી પૂર્ણિમા સુધી હોલાષ્ટક થાય છે. માટે વિક્રાનોએ હોલાષ્ટકમાં શુભ કાર્યો કરવા નહિ. ૧૩.

ગુરુ શુક્ર અસ્ત ત્યાજ્ય પ્રકરણ

વાપી કૂપ કાઢાગયજ્ઞગમનં ક્ષૌર પ્રતિષ્ઠા વ્રતં ।

વિદ્યામન્દિર કર્ણવેધ મહાદાનં ગુરોઃ સેવનમ્ ॥ ૧૪ ॥

તીર્થસ્નાન વિવાહ દેવમવનં મન્ત્રાદિ દેવક્ષણં ।

દુરેણૈવ જિજીવિષુઃ પરિહરે દસ્તે મુરૌ માર્ગવે ॥ ૧૫ ॥

શુક્ર અને શુક્રના અસ્તમાં જીવવાની ઇચ્છાવાળાએ વાવ, કુવા, તળાવ, ચણ, ચાત્રા, ચીલ, દેવપ્રતિષ્ઠા, ચણોપવિત, વિદ્યારંભ, ગૃહકર્મ, કર્ણવેધન, મહાદાન, શુરુસેવા, તીર્થરનાન, વિવાહ, દેવમંદિર, મંત્રોપદેશ અને દેવના દર્શન એ સર્વ કાર્યોનો ત્યાગ કરવો. ૧૪-૧૫.

સિંહસ્થગુર્વાદિ દોષ

અસ્તે વર્જ્યં સિંહનકસ્થજીવે વર્જ્યં કે ચિદ્રકમે ચાતિવારે ।

ગુર્વાદિત્યે વિશ્વધસ્તેઽપિપક્ષે પ્રોચુસ્તદ્વદન્તરસ્નાદિભૂષામ્ ॥ ૧૬ ॥

જે જે કાર્યો શુક્ર તથા શુક્રના અસ્તમાં ત્યાગ કરવાના કહ્યા છે. તે તે કાર્યો સિંહ અને મકરના રાશિના શુક્રમાં પણ ત્યાગ કરવાં, વક્રગતિનો અને અતિચારનો શુક્ર હોય, ત્યારે પણ કેટલાક શુભ કાર્યો ત્યાગ કરવા તેમ કહે છે. શુક્ર સૂર્ય ખંડે એક રાશિ પર હોય ત્યારે પણ કાર્યો ત્યાગ કરવાં. તેર દિવસનું પક્ષ (પચવાડીયું) ત્યારે પણ કાર્યો ત્યાગ કરવાં, તેમજ હાથીઠાંતના, રતનના, સુવર્ણનાં અને મણિના ખનાવેલ આભૂષણો પણ વર્જિત કરવા. ૧૬.

શુક્ર વિચાર

સાર્ધાષ્ટમાસે મૃગુજથ પૂર્વે તતો ધનેશે સ્થિતપંચપક્ષઃ ।

તતઃ પ્રતીચાં નવમાસ મુક્ત મેકાદશાહાસ્ત મુદેતિપૂર્વે ॥ ૧૭ ॥

શુક્ર પૂર્વ દિશામાં સાડા આઠ માસ સુધી ઉદય રહીને અઠી માસ સુધી અસ્ત રહે છે, પછી પશ્ચિમ દિશામાં નવ મહીના ઉદય રહીને અગિયાર દિવસ સુધી અસ્ત રહે છે. અને ત્યાર પછી ઉદય પૂર્વમાં થાય છે. ૧૭.

દક્ષિણે દુઃસ્વદઃ શુક્ર સન્મુખે દન્તિ લોચનમ્ ।

વામ પૃષ્ઠે શુભૌ નિત્યં રોધયદેસ્તમઃ શુભમ્ ॥ ૧૮ ॥

શુક્ર જમણા અંગે હોય તો દુઃખ, સન્મુખ હોય તો નેત્રનાશ. ડાબા તથા પાછળ હોય તો મંગલકારક બાબતો. પૂર્વમાં શુક્ર હોય તો પશ્ચિમમાં અને પશ્ચિમમાં શુક્ર હોય તો પૂર્વમાં પ્રવેશ કરવો શુભ છે. ૧૮.

શુક્રદોષ પરિહાર

રેવત્યાદિ મૃગાન્તે ચ યાવત્તિષ્ઠતિ ચન્દ્રમાઃ ।

તાવન્મૂક્રો મવેદન્ધ સન્મુખે દક્ષિણે શુભઃ ॥ ૧૯ ॥

રેવતીથી મૃગશિર્ષ નક્ષત્ર સુધીના ચંદ્રમાં શુક્ર અંધ હોય છે, અંધ હોય ત્યારે શુક્ર જમણો અથવા સન્મુખ લેવામાં ટોચ નથી. ૧૯.

ચન્દ્ર વાસઃ

મેષે ચ સિંહે ધનુષીન્દ્ર ભાગે વૃષે ચ કન્યા મકરેતુયામ્યે ।

દ્વન્દ્વે તુલાયાં ઘટમે પ્રતીત્યાં તથોત્તરે કર્કે જ્ઞવાલિગોઽજઃ ॥ ૨૦ ॥

મેષ, સિંહ, અને ધનુનો ચંદ્ર પૂર્વમાં, વૃષભ, કન્યા અને મકરરાશિનો ચંદ્ર દક્ષિણમાં; મિથુન, તુલા અને કુંભનો ચંદ્ર પશ્ચિમમાં, કર્ક, વૃશ્ચિક અને મીન રાશિઓમાં ચંદ્ર ઉત્તર દિશામાં રહે છે. ૨૦.

સન્મુખાદિ ચન્દ્રફલમ

સન્મુખે ચાર્થલાભાય દક્ષિણે સુખસંપદઃ ॥

પૃષ્ઠેતુ મૃત્યુદશ્ચન્દ્રો વામે ચન્દ્રો ઘનક્ષયં ॥ ૨૧ ॥

ચતુર્થાષ્ટ દ્વાદશસ્થચન્દ્રો વર્જઃ સ્વરાશિતઃ ।

ચતુર્થે કલહશ્ચન્દ્રોઽષ્ટમે મૃત્યુવ્યે ક્ષતિઃ ॥ ૨૨ ॥

સન્મુખ ચંદ્રમાં પ્રવેશ કરે તો ધનલાભ, જમણા ચંદ્રમાં મુખ સંપત્તિ, ડાબા ચંદ્રમાં ધન ક્ષય, પૃષ્ઠે ચંદ્રમાં પ્રવેશ મૃત્યુ. પોતાની રાશિથી ૪, ૮, ૧૨ એ ચંદ્ર વર્જિત કરવો, ચોથામાં કલેશ, આઠમામાં મૃત્યુ અને બારમામાં હાનિ થાય ૨૧, ૨૨

સન્મુખચન્દ્રે સર્વદોષ પરિહાર

કરણભ્રમણદોષં વાર સંક્રાન્તિદોષં ।

કુતિથિ કુલિક દોષં વામાયામાર્ધદોષમ્ ॥ ૨૩ ॥

કુજ શનિ રવિ દોષં રાહુ કેત્વાદિ દોષં ।

હરતિ સ્વકલ દોષં ચન્દ્રમાઃ સન્મુખસ્થઃ ॥ ૨૪ ॥

જો સન્મુખ ચંદ્રમાં હોય તો તે કરણ, નક્ષત્ર, વાર, સંક્રાન્તિ, કુતિથિ, કુલિક વામ ચામાર્ધ, ભંગળ, શનિ, રવિ, રાહુ, કેતુ વગેરે દોષોને હરણ કરે છે. ૨૩, ૨૪.

દિક્કરૂલમ્

ન મંદેન્દુદિને પ્રાચીં ન વજ્રે દક્ષિણાંગુરૌ ।

સિતાર્કયોર્ન પ્રતીચીં નોદીચીં સાસ્યોરપિ ॥ ૨૫ ॥

શનિ અને સોમવારે પૂર્વ દિશામાં, શુક્રવારે દક્ષિણે, રવિ અને શુક્ર પશ્ચિમે અને ભંગળ પુનઃ ઉત્તરદિશામાં દિક્શૂલ બાધવું. ૨૫.

વિદિકશૂલમ્

મંગલે મારુતે શૂલમીશાને બુધ મન્દયોઃ ।

નૈઋતે શુક્ર સૂર્યામ્યામાગ્નેત્યાં ગુરુ ચન્દ્રયો ॥ ૨૬ ॥

મંગળવારે વાયવ્ય કોણમાં, બુધ શનિ ઇશાન કોણમાં, શુક્ર રવિ નૈઋત્યકોણમાં તથા ગુરુ અને સોમવારે અગ્નિ કોણમાં દિક્શૂલ બાણવું. ૨૬.

નક્ષત્રશૂલમ્

ન વ્રજેચ્છક્રમે પ્રાચ્યાં યામ્યેચાઝપદેત્વથ ।

ઉદીચ્યામર્યમર્ષે ચ પ્રતિચ્ચાં ધાતુમે તથા ॥ ૨૭ ॥

નક્ષત્ર શૂલ- જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં પૂર્વદિશામાં, પૂર્વોભાદ્રપદમાં દક્ષિણ દિશાએ, ઉત્તરાશ્વિનમાં ઉત્તર દિશાએ અને શરહિણીમાં પશ્ચિમ દિશાએ નક્ષત્રશૂલ બાણવું. ૨૭.

કાલવાસ

રવાનુત્તરતઃ કાલઃ સોમે વાયવ્ય માગકે ।

મૌમે તુ પશ્ચિમે ભાગે બુધે નૈઋત્યકોણકે ॥ ૨૮ ॥

જીવે ચ યામ્ય દિગ્ભાગે શુક્રે ચાગ્નેયકોણકે ।

શનો તુ પૂર્વદિગ્ભાગે કાલચક્રં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૨૯ ॥

રવિવારે ઉત્તર દિશામાં કાળ રહે છે, સોમવારે વાયવ્યકોણમાં, મંગળવારે પશ્ચિમ દિશામાં, બુધવારે નૈઋત્યમાં, શુક્રવારે દક્ષિણમાં, શુક્રવારે અગ્નિકોણમાં અને શનિવારે પૂર્વદિશામાં કાલ રહે છે. માટે પ્રવેશમાં સન્મુખ કાલ તજવો. ૨૮, ૨૯.

યોગિનીવાસ

પૂર્વેસ્યા મુદયે બ્રાહ્મી પ્રતિપન્નવમીતિથૌ ।

માહેશીચોત્તરસ્યાં તુ દ્વિતીયા દશમીતિથૌ ॥ ૩૦ ॥

एकादश्यां तृतीयायां कौमारी वह्निकोणगा ।

चतुर्थी द्वादशीप्रोक्ता वैष्णवी नैऋते तथा ॥ ૩૧ ॥

वाराही दक्षिणेभागे पञ्चमी च त्रयोदशी ।

षष्ठी चतुर्दशी चैव तथेन्द्राणी द्वि पश्चिमे ॥ ૩૨ ॥

पूर्णिमायां च सप्तम्यां वायव्ये चण्डिकोदयः ।

नष्ट चन्द्रदिनाष्टम्यो-महालक्ष्मीः शिवालये ॥ ૩૩ ॥

યોગિનીવાસ- ૧-૬ પ્રાણી-પૂર્વદિક, ૨-૧૦ મહેશી-ઉત્તરદિક, ૩-૧૧ કૌમારી-
અગ્નિકોણ, ૪-૧૨ વૈષ્ણવી-નૈઋત્ય, ૫-૧૩ વારાહી-દક્ષિણદિક, ૬-૧૪ ઇન્દ્રાણી-પશ્ચિમ
૭-૧૫ અંકિકા-વાયવ્ય કોણ, ૮-૩૦ મહાલક્ષ્મી-ઈશાન. ૩૦ થી ૩૩.

યોગિનીવાસ ફલમ્

યોગિની સુલ્લદા વામે પૃષ્ઠે વાંછિતદાયિની ।

દક્ષિણે ધનહંત્રી ચ સન્મુખે મરણપ્રદા ॥ ૩૪ ॥

યોગિની ડાબી બાજુએ હોય તો સુખ આપનાર બન્યુવી. પૃષ્ઠ ભાગમાં મનવાંછિત
ફલ આપનાર, જમણી બાજુ ધન નાશ કરનાર અને સન્મુખ મરણપ્રદ બન્યુવી. ૩૪.

કાલરાહુ

રવિદિનગુરુર્પૂર્વે સોમશુક્રે ચ યામ્યે ।

વરુણદિશિ તુભૌમે ચોત્તરે સૌરેસંસ્યે ॥ ૩૫ ॥

પ્રતિદિવ મિતિ મત્વા કાલરાહુ દિશાનાં ।

સકલગમનકાર્યે વામપૃષ્ઠે ચ સિદ્ધિ ॥ ૩૬ ॥

રવિ અને શુક્રવારે પૂર્વમાં, સોમ અને શુક્રવારે દક્ષિણમાં, મંગળવારે પશ્ચિમમાં
શનિવારે ઉત્તરમાં કાલરાહુ બન્યુવો. આ કાલ રાહુ પ્રયાણ અને પ્રવેશે ડાબી બાજુ
અથવા પૃષ્ઠભાગે હોય તો સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય ૩૫, ૩૬.

પ્રવેશ નિષેધ નક્ષત્રો

ઉગ્રે નૃપોત્તારમુપૈતિ તીક્ષ્ણેગજઃ કુમારઃ ।

મિશ્રેકચિત્ કૃત્તિકયાઽગ્નિદાહ ।

સમસ્ત મેદો રજસન્નિવેશાત્ ॥ ૩૭ ॥

ઉગ્ર સંજ્ઞક નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરીને બધા ગ્રહો અને વાસ્તુનું પૂજન કર્યું હોય
તો પણ રાજ મૃત્યુ પામે, તીક્ષ્ણ સંજ્ઞક નક્ષત્રોમાં રાજ કુમારનું અને મિશ્ર સંજ્ઞક
નક્ષત્રોમાં રાજપત્ની નાશ પામે છે. અને કૃતિકામાં અગ્નિ દાહ થાય છે. ૩૭.

વામ રવિ વિચાર

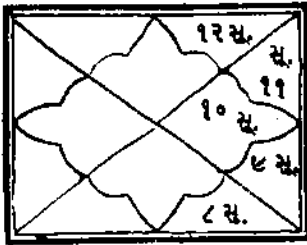
અષ્ટમાત્યશ્ચમાદ્વિતાલ્લામાત્યશ્ચ સ્થિતે રવૌ ।

પૂર્વાદિદિહમુત્તમં ગેહં વિશેદ્વામો મવેદ્યતઃ ॥ ૩૮ ॥

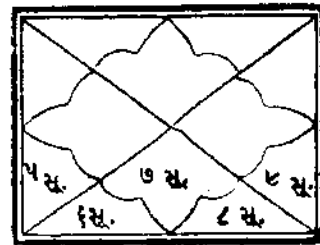
પૂર્વાદિ દિશાઓ દ્વારવાળા ગૃહ કે પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરવા માટે પ્રવેશ લગ્નથી
આઠમાં, પાંચમાં બીજા અને અગિયારમાં સુધી હોય તો વામ રવિ કહેવાય, અર્થાત્

પૂર્વ દ્વારવાળા મકાનમાં આઠથી, પાંચ સ્થાનોમાં રવિ હોય તો વામ રવિ ગણાય, દક્ષિણ દ્વારવાળા ગૃહાદિમાં પાંચથી નવ સ્થાન હોય તો વામ રવિ, પશ્ચિમ દ્વારવાળા મકાનમાં બે થી પાંચ સ્થાનમાં રવિ હોય તો વામ રવિ કહેવાય, ઉત્તર મુખ દ્વારમાં અગિયારથી પાંચ સ્થાનમાં રવિ હોય તો વામ રવિ કહેવાય. વામ રવિમાં પ્રવેશ કરવો ઉત્તમ કહેવાય. ૩૮.

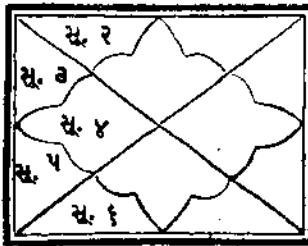
પૂર્વાભિમુખ દ્વારે પ્રવેશ કરનારને વામ સ્થાન

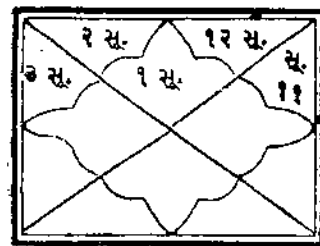
દક્ષિણાભિમુખ દ્વારે પ્રવેશ કરનારને વામ સ્થાન

પશ્ચિમાભિમુખ દ્વારે પ્રવેશ કરનારને વામ સ્થાન

ઉત્તરાભિમુખ દ્વારે પ્રવેશ કરનારને વામ સ્થાન

દેવ પ્રતિષ્ઠા

અથાતઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ પ્રતિષ્ઠા કાલમુત્તમમ્ ।

ચૈત્રે વા ફાલ્ગુનેવાપિ જ્યેષ્ઠે વા માઘવે તથા ॥ ૩૯ ॥

માઘવે સર્વદેવાનાં પ્રતિષ્ઠા શુભદા ભવેત્ ।

પ્રાપ્ય પક્ષં શુભં શુક્લ મતીતે ઉત્તરાયને ॥ ૪૦ ॥

હવે આ શ્લોકથી દેવ પ્રતિષ્ઠા કરવાનો ઉત્તમ સમય કહેવાય છે. માઘ, ફાલ્ગુન ચૈત્ર, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ, એ માસો અને શુક્લ પક્ષ અને ઉત્તરાયણના સૂર્યમાં દેવોની પ્રતિષ્ઠા કરવી શુભ છે. ૩૯ થી ૪૦.

સોમો વૃહસ્પતિશ્ચૈવ શુક્રશ્ચૈવતથા બુધઃ ।

દ્યૌર્વારાઃ શુભા પ્રોક્તાઃ પ્રતિષ્ઠા યજ્ઞ કર્મણિ ॥ ૪૧ ॥

પ્રતિષ્ઠામાં સોમ બુધ, શુક્ર એ વાર પ્રતિષ્ઠા તથા ચત્ત કર્મમાં શુભ છે.

આષાઢે દ્વે તથા મૂલ મુત્તરાદ્યમેવ ચ ।

જ્યેષ્ઠા શ્રવણ રોહિણ્યઃ પૂર્વાભાદ્રપદ સ્તથા ॥ ૪૨ ॥

હસ્તાશ્વિની રેવતી ચ પુણ્યો મૃગશિર સ્તથા ।

અનુરાધા તથા સ્વાતી પ્રતિષ્ઠાસુ પ્રશસ્યતે ॥ ૪૩ ॥

અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતી, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી આ નક્ષત્રોમાં દેવ પ્રતિષ્ઠા કરવી શુભ છે. ૪૨, ૪૩.

શિવ પ્રતિષ્ઠા મત

ઉત્તરાશાઠે માનૌ લિંગ સ્થાપનમુત્તમમ્ ।

દક્ષિણે ત્વયને પૂજ્યં દ્વિવર્ષાદ્વૈ મયાવહમ્ ॥ ૪૪ ॥

ઉત્તરાયણના સુર્યમાં શિવલિંગની પ્રતિષ્ઠા કરવી. અને દક્ષિણાયનમાં કરે તો એ વર્ષમાં ભય ઉત્પન્ન થાય. ૪૪

અન્ય મતે

માઘ ફાલ્ગુન વૈશાખ જ્યેષ્ઠાષાઢેષુ પંચમુ ।

શ્રાવણેચ નમસ્યે ચ લિંગ સ્થાપન મુત્તમમ્ ॥ ૪૫ ॥

શિવ પ્રતિષ્ઠામાં માઘ, ફાલ્ગુન, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ, અષાઢ, શ્રાવણ, ભાદ્રપદ, એ માસો લેવા શુભ છે. ૪૫,

વિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠા

માર્ગશીર્ષક માઘૌ દૌ નિદિતૌ બ્રહ્મણાપુરા ।

માસેષુફાલ્ગુનઃ શ્રેષ્ઠશ્રૈત્રો વૈશાખ એવ ચ ॥ ૪૬ ॥

માર્ગશીર્ષ, ને માઘ એ એ માસ વિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠામાં બ્રહ્માએ નિદિત કહેલા છે, માટે ફાલ્ગુ, શ્રૈત્ર, વૈશાખ, એ મહીનાઓ શ્રેષ્ઠ કહેલ છે. ૪૬.

પૂર્વપક્ષે શુભે કાલે સ્થિરે ચૌર્ધ્વ મુલેઽપિ મે ।

અનુકુલે ચ લગ્નેચ હરિઃ સ્થાપ્યો નરૈ સ્તથા ॥ ૪૭ ॥

શુક્લ પક્ષ, શુભસમય, સ્થિર અને ઉર્ધ્વમુખ નક્ષત્રે અને શુભ લગ્ને, વિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠા કરવી. રોહિણી, આદ્રા પુષ્ય, ઉ. ફા. ઉષા અભિજિત, શ્રવણ, ધનેષા. ઉ. ભા. ૪૭.

દેવી પ્રતિષ્ઠા

ગુરૌ મેષગતે શુક્રે દેવીચાથ પ્રતિષ્ઠિયેત ।

ઈદૈવ સમવેદ્યો મૃતો ગચ્છેત્ પરંપદમ્ ॥ ૪૮ ॥

તસ્માન્મેષગતે શુક્રે ઉત્તમા નવમી સ્મૃતા ।

તથા માઘાશ્વિનૌ માસૌ ઉત્તમૌ પરિકિર્તિતૌ ॥ ૪૯ ॥

મેષ રાશિનેા શુક્ર કે શુક્ર હોય ત્યારે દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરવી. આ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા કરવાથી, આ હોતમાં ધન ધાન્ય મેળવી. મરણ્ય પછી મોક્ષપદ મળે છે, માટે મેષના શુક્રમાં, નવમી તિથિમાં, અને માઘ તથા આશ્વે માસમાં દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરવી શુભ છે.

સમસ્ત દેવોની પ્રતિષ્ઠા નક્ષત્રો

વિષ્ણોઃ પૂર્વોદિતે મેઽનુરાધા ચિત્રાદ્વયોઃ સિતે ।

રોહિણીશ્રવણ ઝ્યેષ્ઠા પુણ્યે ચામિજિતીરિતમ્ ॥ ૫૦ ॥

વિધિવાસવયોઃ સમ્યક્ પ્રતિષ્ઠાપનમાયંકૈઃ ।

માનો હસ્તેઽનુરાધાયાં કુવેર સ્કંદયો રપિ ॥ ૫૧ ॥

મૂલે દુર્ગાદિકાનાં ચ શ્રવણે સુગતસ્ય હિ ।

રેવત્યાં ધર્મદેવ ફાળિ પ્રથમ રક્ષસામ્ ॥ ૫૨ ॥

યજ્ઞ ભૂતા સુરાણાં ચ વાગ્દેવ્યાઃ સ્થાપનમ સ્મૃતમ્ ।

વ્યાસાગસ્ય ગ્રહાણાં ચ વાલ્મિકેઃ પુણ્યમે તથા ॥ ૫૩ ॥

યત્ર સપ્તર્ષયો યાંતિ વિષ્ણ્યે તેષાંતુ તત્ર ચ ।

સર્વેષામેવ રોહિણ્યા મુત્તરાત્રિતયે તથા ॥ ૫૪ ॥

ધનેષ્ઠાયાં દિગ્વીશાના પ્રતિષ્ઠાપન મીરિતમ્ ॥ ૫૫ ॥

વિષ્ણુ પ્રતિષ્ઠાના નક્ષત્રો પહેલાં કહેલ છે, પ્રજ્ઞા ઇંદ્રના સ્થાપનમાં રોહિણી, મૃગશીર્ષ, પુણ્ય, ચિત્રા, સ્વાતી, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, અભિજીત, શ્રવણ એ નક્ષત્રો શુભ છે. સૂર્યના સ્થાપનમાં હસ્ત, કુર્બેર. કાર્તિકસ્વામીની પ્રતિષ્ઠામાં અનુરાધા, દુર્ગા લૈરવ વિગેરે. ભયંકર દેવોની પ્રતિષ્ઠામાં મૂલ. જૈન દેવની પ્રતિષ્ઠામાં શ્રવણ, ધર્મરાજ, ગણેશ, શેષનારાયણ, શંકરના ગણ, રાક્ષસ, યજ્ઞનારાયણ, ભૂત, દૈત્ય અને સરસ્વતીની પ્રતિષ્ઠામાં રેવતી, વ્યાસ, વાલ્મીકિ, અગસ્ત્ય અને સૂર્યાદિ ગ્રહોની પ્રતિષ્ઠામાં, પુણ્ય, સપ્તર્ષિઓની સપ્તઋષિઓ જે નક્ષત્ર ઉપર હોય તે નક્ષત્ર, બધા દેવોના માટે રોહિણીને તથા ઉત્તરા, ઇન્દ્રાદિ દિગ્વીશોની પ્રતિષ્ઠામાં, ધનિષ્ઠા, આ પ્રમાણે દરેક દેવોના પ્રતિષ્ઠાપન નક્ષત્ર બંધુવા. ૫૦-૫૫.

હોમાહુતિ ચક્ર

દુર્યમાન્નિમે ચાન્દે સુર્યવિન્દુક પંગવઃ ।

ચંદ્રારેજ્યાગુ શિશ્વિનો નેષ્ઠા હોમાહુતિઃ સ્વલે ॥ ૫૬ ॥

સૂર્યના નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણતા અનુક્રમે, ૩, ૩, ૩, ૪, ૩, ૩, ૩, ૩, ૩. ત્રણ નક્ષત્રોમાં સૂર્ય, બુધ, શુક્ર, શનિ, ચંદ્ર, મંગલ, ગુરુ, શુક્ર અને કેતુ. આ પ્રમાણે અહોના મુખમાં આહુતિ બાણવી. તેમાં પાપ અહોના મુખમાં આહુતિ અશુભ છે.

આહુતિ ચક્ર

અહો :—	સૂર્ય	બુધ	શુક્ર	શનિ	ચંદ્ર	લોમ	ગુરુ	શુક્ર	કેતુ
૨૭ નક્ષત્ર :—	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩
ફલ :—	અશુભ	શુભ	શુભ	અશુભ	શુભ	અશુભ	શુભ	અશુભ	અશુભ

અગ્નિવાસ જ્ઞાનમ્

સૈકા તિથિ વાર્યુતા કૃતાઽઽત્યા ।

શેષે ગુણઽમે ભુવિવહ્નિવાસ ॥ ૫૭ ॥

સૌરવ્યાય હોમે શશિયુગ્મ શેષે ।

પ્રાણાર્થનાશૌ દિવિ ભૂતલે ચ ॥ ૫૮ ॥

શુકલ પક્ષની પ્રતિપદાથી વર્તમાન તિથિ પર્યંત ગણી તેમાં એકની વૃદ્ધિ કરવી યોગ ફલને ૪ના ભાગ લગાડવા, ૦ અને ૩ શેષ વધે તો પૃથ્વી ઉપર અગ્નિવાસ તેમાં હવન કરનારને સુખની લાગણી થાય અને ૧ વધે તો આકાશમાં અગ્નિવાસ તે પ્રાણ સંકટ કરે, ૨ વધે તો પાતાલમાં અગ્નિવાસ હવન કરવામાં ધનનો નાશ. ૫૭ ૫૮.

પ્રતિષ્ઠા મળ્ડપ

ગ્રાસાદાગ્રે તથૈશાન્યે ઉત્તરે મળ્ડપં શુભમ્ ।

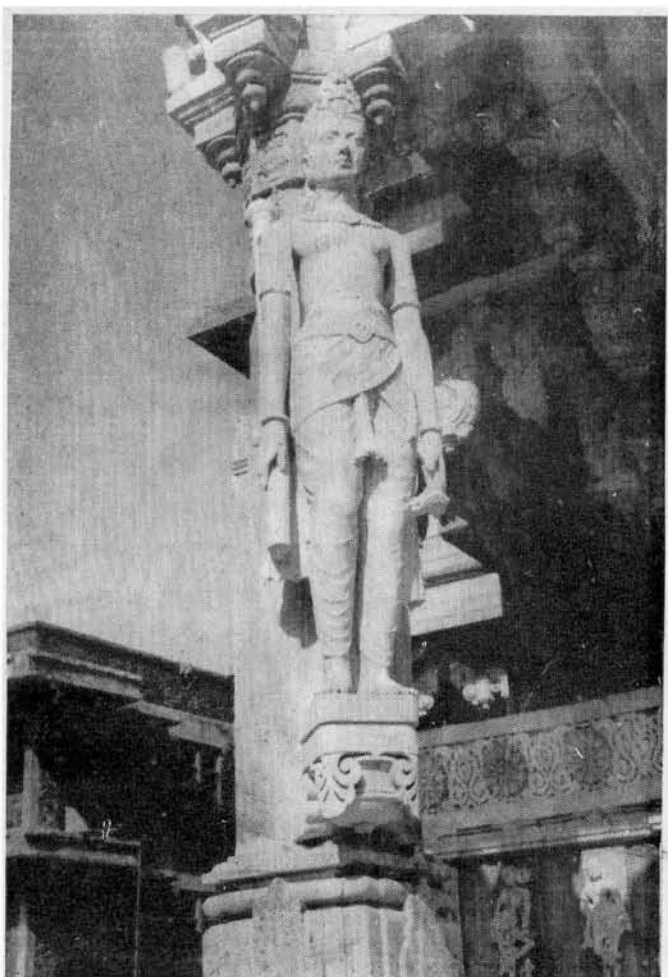
ત્રિપશ્ચસપ્તનન્દૈકા—દશવિશ્વકરાન્તરે ॥ ૫૯ ॥

મળ્ડપઃ સ્યાત્ કરૈરષ્ટ—દશસૂર્યકલામિતૈઃ ।

ષોડશહસ્તતઃ કુળ્ડ વશાદધિક દૃશ્યતે ॥ ૬૦ ॥

સ્તમ્ભૈઃ ષોડશમિર્યુક્તં તોરણાદિ વિરાજિતમ્ ।

મળ્ડપે વેદિકા મધ્યે પશ્ચાદ નવ કુળ્ડકમ્ ॥ ૬૧ ॥

એમ્બુર જૈન દેરાસર છડીદાર [એન. સી. સોમપુરા]

કેસરિયાજી સાધક દર્શન કેસરિયાજીનગર-પાલીતાણા.

[એન. સી. સોમપુરા.]

પ્રાસાદની સામે તથા ઇશાનકોણમાં અથવા ઉત્તરદિશામાં પ્રતિષ્ઠાનો મંડપ કરવો શુભ છે. આ મંડપ પ્રાસાદથી ત્રણ, પાંચ, સાત, નવ, અગ્યાર અથવા તેર હસ્ત દૂર રાખવો જોઈએ, તથા આઠ, દશ, બાર અથવા સોળ હસ્તના માનનો સમચોરસ કરવો જોઈએ. કુંડોની અધિકતા હોય તો સોલ હસ્તથી મોટો પથ્થ કરી શકાય છે. આ મંડપ સોલ સ્થંભ યુક્ત અને તોરણોથી વિભૂષિત કરવો. મંડપની મધ્યમાં વેદિકા અને પાંચ, આઠ અથવા નવ કુંડ બનાવવાં. ૫૯ થી ૬૧.

યજ્ઞ કુण्डमान

હસ્તમાત્રં મવેત કુण्डं મેઘલાયોનિસંયુતમ્ ।

આગર્મવેદમન્ત્રૈશ્વ હોમં કુર્યાદ્ વિધાનતઃ ॥ ૬૨ ॥

ત્રણ મેખલાવાળો અને યોનિયુક્ત એવો એક હસ્તના માનનો સમ ચોરસ યજ્ઞ કુંડ બનાવવો, તેમાં આગમ અને વેદોના મંત્રો વડે વિધિપૂર્વક હોમ કરવો. ૬૨.

આહુતિ સંખ્યાનુસાર કુण्डमान

અયુત હસ્તમાત્રંસ્યાદ્ લક્ષાર્ધે તુ દ્વિહસ્તકમ્ ।

ત્રિહસ્તં લક્ષ હોમે તુ દશલક્ષે ચતુષ્કરમ્ ॥ ૬૩ ॥

ત્રિચલ્લક્ષે પચ્ચહસ્તં કોઽર્ધ્યે પટ્કરં મતમ્ ।

અશીતિલક્ષેઽદ્રિકરં કોટિહોમે કરાષ્ટકમ્ ॥ ૬૪ ॥

ગ્રહપૂર્જાવિધાનેન કુण्डમેકકરં મવેદ્ ।

મેઘલાત્રિતય વેદ-શમયુગ્માહુગુલૈઃ ક્રમાત ॥ ૬૫ ॥

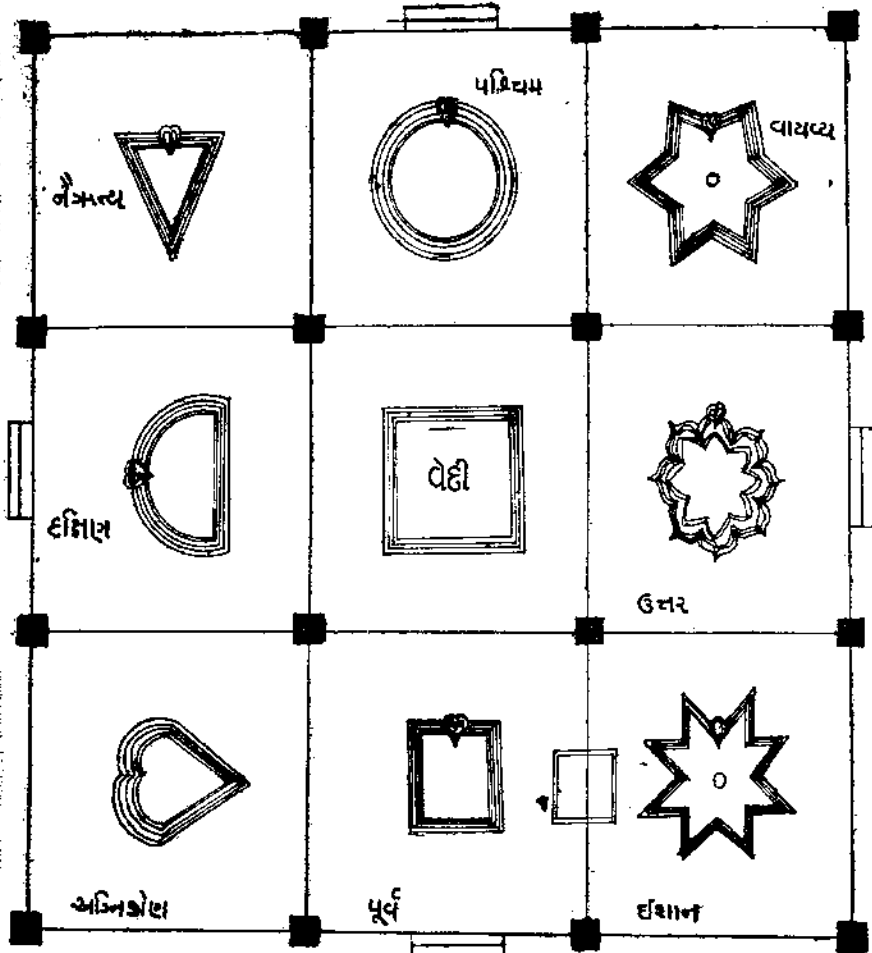
દશ હજાર આહુતિ માટે એક હસ્તનો, પચાસ હજાર આહુતિ માટે બે હસ્તનો, એક લાખ આહુતિ માટે ત્રણ હસ્તનો, દશ લાખ આહુતિ માટે ચાર હસ્તનો, ત્રીશ લાખ આહુતિ માટે પાંચ હસ્તનો, પચાસ લાખ આહુતિ માટે છ હસ્તનો, એ'શી લાખ આહુતિ માટે સાત હસ્તનો અને એક કરોડ આહુતિ માટે આઠ હસ્તનો યજ્ઞ-કુંડ બનાવવો. અહપૂજા આદિના વિધાન માટે એક હસ્તનો કુંડ બનાવવો. કુંડની ત્રણ મેખલાઓ અતુલ્ય ચાર, ત્રણ અને બે અંશુલની કરવી. ૬૩ થી ૬૫.

દિશાનુસાર કુण्डकाकृति

પ્રાચ્યાશ્વતુષ્કોણ મગેન્દુલ્લખન્દ-ત્રિકોણવૃત્તાન્ન્યજામ્બુજાનિ ।

અષ્ટાશ્વિશ્વકેશ્વરયોસ્તુ મધ્યે, વેદસ્ત્રિ વા વૃત્તશાન્નિ કુण्डમ્ ॥ ૬૬ ॥

પૂર્વ દિશામાં સમચોરસ, અગ્નિ કોણમાં યોનિ આકારવાળો, દક્ષિણ દિશામાં અર્ધચંદ્ર, નૈઋત્ય કોણમાં ત્રિકોણ, પશ્ચિમ દિશામાં ગોળ, વાયુકોણમાં પટકોણ, ઉત્તર દિશામાં આઠ પાંખડીવાળો પગાકાર અને ઇશાન કોણમાં અષ્ટ કોણ કુંડ બનાવવો. પૂર્વ અને ઇશાનની વચ્ચે આચાર્યનો કુંડ ગોળ અથવા ચોરસ કરવો. ૬૬.

દિશાનુસાર કુણ્ડકાકૃતિ

મણ્ડલ

एकद्वितिकरं कुर्याद् वेदिको परिमण्डलम् ।

ब्रह्म विष्णुश्रीणा तु सर्वतोभद्रमिष्यते ॥ ६७ ॥

વેદીની ઉપર એક, બે અથવા ત્રણ હસ્તનું મંડલ બનાવવું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને સૂર્યની પ્રતિષ્ઠામાં સર્વતોમદ્ર નામનું મંડલ બનાવવું. ૬૭.

ભદ્રં તુ સર્વં દેવાનાં નવનાભિસ્તથા ત્રયમ્ ।

લિङ્ગોદ્ભવં શિવસ્યાપિ લતા લિङ્ગોદ્ભવં તથા ॥ ૬૮ ॥

અથા દેવાની પ્રતિષ્ઠામાં ભદ્ર નામનું મંડલ તથા નવનાભિ અથવા ત્રણ નાભિવાળું લિંગોદ્ભવ મંડલ બનાવવું. શિવની પ્રતિષ્ઠામાં લિંગોદ્ભવ તથા લતાલિંગોદ્ભવ નામનું મંડલ બનાવવું. ૬૮.

મદ્રં ગૌરીતિલકંચ દેવીનાં પૂજને હિતમ્ ।

અર્ધચન્દ્રં તદાગેષુ ચાપાકારં તથૈવ ચ ॥ ૬૯ ॥

દરેક દેવીની પૂજા પ્રતિષ્ઠામાં ભદ્ર અને ગૌરીતિલક નામના મંડલ બનાવવાં, તળાવની પ્રતિષ્ઠામાં અર્ધચંદ્ર મંડલ ધનુષાકાર બનાવવું. ૬૯.

ટક્કામં સ્વસ્તિકં ચૈવ વાપીક્રૂપેષુ પૂજયેત્ ।

પીઠિકાજલ પટ્ટેષુ યોન્યાકારં તુ કામદમ્ ॥ ૭૦ ॥

વાવડી અને કુવાની પ્રતિષ્ઠામાં ટંકાલ અને સ્વસ્તિક મંડલને પૂજવું. પીઠીકા અને જલવટની પ્રતિષ્ઠામાં યોનિના આકારનું મંડલ પૂજવું. એ સર્વ કામને આપનાર છે.

ગજદન્તં મહાદુર્ગં પ્રશસ્ત મળ્ડલં યજેત્ ।

ટક્કામં ચતુરસ્રં ચ ગજદન્તં મહાયતમ્ ॥ ૭૧ ॥

મોટા દુર્ગની પ્રતિષ્ઠામાં ગજદંત નામનું મંડલ પૂજવું એ શ્રેયસ્કર છે. ટંકાલ મંડલનો આકાર ચોરસ છે અને ગજદંત મંડલનો આકાર લાંબો છે. ૭૧.

વિરુયાતં સર્વતોમદ્રં જ્ઞેયમન્યોઽન્યલોકતઃ ।

પૂર્વાદિ તોરણં પ્લક્ષ-યજ્ઞાજ્ઞવટ પિપ્પલૈઃ ॥ ૭૨ ॥

અથા મંડલોમાં સર્વતોભદ્ર નામનું મંડલ પ્રસિદ્ધ છે. તેનું તથા મંડલોનું સ્વરૂપ અન્ય શાસ્ત્ર અપરાજિત પૃથ્વા સૂત્ર ૧૪૮ આદિથી જાણવું. યજ્ઞ મંડપને પૂર્વાદિ દિશાના અનુક્રમે પીપળો, હિમરો, વડ અને પીપલ એ વૃક્ષોના પાંદડાના તોરણ બાંધવા.

ઋત્વિજ સંસ્થા

દ્વાત્રિંશત્ ષોઠશાષ્ઠૌ ચ ઋત્વિજો વેદપારમાન્ ।

કુલીનાનજ્ઞ સમ્પૂર્ણાન્ યજ્ઞાર્થમભિ મન્ત્રયેત્ ॥ ૭૩ ॥

વેદના પારંગામી, કુલવાન, કોઈ અંગ હીન ન હોય એવા, સર્વોગ સુંદર, યજ્ઞ કરવાવાળા, બત્રીશ, સોળ અથવા આઠ ઋત્વિજોને આમંત્રિત કરવા જોઈએ. ૭૩.

દેવસ્નાન વિધિ

મણ્ડપસ્ય ત્રિમાગેન ચોત્તને સ્નાન મણ્ડપમ્ ।

સ્થાન્ડિલં વાલુકં કૃત્વા શય્યાયાં સ્થાપયેત્ સુરમ્ ॥ ૭૪ ॥

પશ્ચગચૈઃ કષાયેશ્વ વલ્કલૈઃ ક્ષીરમૃક્ષજઃ ।

સ્નાપયેત્ પશ્ચકલશૈઃ શતવારં જલેન ચ ॥ ૭૫ ॥

મંડપની ચારે દિશામાં ત્રણ-ત્રણ ભાગ કરવા અર્થાત્ મંડપના નવ ભાગ કરવા. આઠ દિશાના આઠ અને એક વેદિનો ભાગ બાણવો. તેમાં ઉત્તર દિશાના ભાગમાં સ્નાન મંડપ કરવો. ત્યાં રેતીનું શુદ્ધ સ્થાંડિલ બનાવી તેની ઉપર શય્યામાં દેવને સ્થાપવા. પછી પાંચગચથી, કષાય વર્ગની ઔષધિઓથી અને ક્ષીર વૃક્ષોની છાલના ચૂર્ણથી સ્નાન જલ તૈયાર કરી અને તેના પાંચ પાંચ કલશ એકસો વખત ભરી ભરીને દેવને સ્નાન કરાવવું. ૭૪, ૭૫.

વેદમન્ત્રેશ્વ વાદિત્રૈ ગીતમજ્જલાનિ સ્વનૈઃ ।

વક્ત્રેણાચ્છાદયેદ્ દેવં વેદ્યન્તે મણ્ડપે ન્યસેત્ ॥ ૭૬ ॥

સ્નાન ક્રિયા સમયે વેદ મંત્રોના ઉચ્ચારણોથી અને વાણંતના ધ્વનિઓથી તથા માંગલિક ગીતોથી આકાશ શબ્દાચમાન કરે, સ્નાન કર્યા પછી દેવને વસ્ત્ર વડે ઢાંકીને ઇશાન કોણની વેદી ઉપર સ્થાપન કરવા. ૭૬.

દેવ શયન

તલ્પમારોપયેદ્ વેદ્યા-મુત્તરાહૂત્રી ન્યસેત્ તતઃ ।

કલશં તુ શિરોદેશે પાદસ્થાને કમણ્ડલમ્ ॥ ૭૭ ॥

ઇશાન કોણની વેદી ઉપર દેવને શય્યામાં શયન કરાવવું, તેના ચરણ ઉત્તર દિશામાં રાખવા, મસ્તક દક્ષિણ દિશામાં રાખવું, માથાની પાસે કલશ અને ચરણની પાસે કમંડલુ રાખવું. ૭૭.

વ્યજનં દક્ષિણે દેશે દર્પણં વામતઃ શુભમ્ ।

સ્તનન્યાસં તતઃ કુર્યાદ્ દિક્પાલાદિ પૂજનમ્ ॥ ૭૮ ॥

આગ્રેયાં ગણેશં વિદ્યા-દિશાને ગ્રહમણ્ડલમ્ ।

નૈઋત્યે વાસુપૃજા ચ વાયવ્યે માતરઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૭૯ ॥

દેવની જમણી બાજુએ પાંચો રાખવો અને ડાબી બાજુ દર્પણ રાખવું. પછી આઠ દિશાઓમાં રત્નોને રાખીને પછી દિક્પાલો આદિની પૂજા કરવી. અગ્નિ કોણમાં ગણેશ, ઇશાન કોણમાં નવગ્રહ મંડલ, નૈઋત્ય કોણમાં વાસ્તુ પૂજા અને વાયુકોણમાં માતૃદેવીઓની સ્થાપના કરવી. ૭૮, ૭૯.

રત્ન ન્યાસ

વજ્રં વૈદૂર્યકં મુક્તા-મિન્દ્રનીલ સુનીલકમ્ ।

પુષ્પરાગં ચ ગોમેદં પ્રવાલં પૂર્વતઃ ક્રમાત્ ॥ ૮૦ ॥

હીરો, વૈદૂર્ય, મોતી, મિન્દ્રનીલ, સુનીલ, પુષ્પરાગ, ગોમેદ અને પ્રવાલ એ આઠ રત્નો પૂર્વાદિ દિશાના સૃષ્ટિક્રમે રાખવાં. ૮૦.

ધાતુ ન્યાસ

સુવર્ણે રજતં તામ્ર કાંસ્યં રિતિં ચ સીસકમ્ ।

વજ્ર લોહં ચ પૂર્વાદૌ સ્થ્યા ધાતૂનિહ ન્યસેત્ ॥ ૮૧ ॥

સોનું, રૂપું, તાંબુ, કાંસુ, પિત્તલ, સીસુ, કલ્ક અને લોહ એ આઠ ધાતુઓ પૂર્વાદિ દિશાના સૃષ્ટિ ક્રમે રાખવી. ૮૧.

ઔષધિ ન્યાસ

વજ્રો વહ્નિ સદેવી વિષ્ણુક્રાન્તેન્દ્રવારુણી ।

શંખિની જ્યોતિષ્મતી ચૈવેશ્વરીતાન્ ક્રમાત્ ન્યસેત્ ॥ ૮૨ ॥

વજ્ર, ચિત્રક, સહદેવી, વિષ્ણુકાંતા, ઇશ્વરણી, શંખાવલી, જ્યોતિષ્મતી, (માલ-કાંકણી) અને શિવલિંગી એ આઠ ઔષધિઓ પૂર્વાદિ દિશાના સૃષ્ટિક્રમે રાખવી. ૮૨.

ધાન્ય ન્યાસ

યવો વ્રીહિસ્તથા કઙ્ગુ-જૈર્વાહ્વા ચ તિલૈર્યુતાઃ ।

શાલી મુદ્ગાઃ સમાલ્યાતા ગોધુમાશ્ચ ક્રમેણ તુ ॥ ૮૩ ॥

જવ, વ્રીહિ, કાંગ, જુવાર, તલ, ડાંગર, મગ અને ઘઉં એ આઠ ધાન્ય પૂર્વાદિ દિશાના સૃષ્ટિક્રમે રાખવાં. ૮૩.

આચાર્ય શિલ્પિ સન્માન

યદેવા મરણં પૂજા વસ્ત્રાલક્ષાર ભૂષણમ્ ।

તત્સર્વં શિલ્પિને દેયુચાર્યાય તુ યાજ્ઞિકમ્ ॥ ૮૪ ॥

દેવ સંસ્કારને માટે જે વસ્ત્ર અને અલંકાર આદિ આભૂષણ હોય તે બધાં શિલ્પીઓને ભેટ કરવા અને યજ્ઞ સંબંધી બધી વસ્તુઓ આચાર્યને ભેટ કરવી. ૮૪.

તતો મહોત્સવં કુર્વાન્નૃત્યગીતૈનેકશઃ ।

નૈવેદ્યારાત્રિકં પૂજા-મઙ્ગન્યાસાદિકં તથા ॥ ૮૫ ॥

પછી અનેક પ્રકારે નાચ અને ગીત પૂર્વક મહોત્સવ કરવો. નૈવેદ્ય ચઢાવવું. આરતી કરવી અને અંગન્યાસ (મુદ્રા) આદિ કરવો. ૮૫.

શીરં શૌર્યં સ્વર્ણં પક્વાન્નાદિં મહુન્યપિ ।

પદ્મસસ્ત્રાદુમધ્યાણિ સમન્તાત્પરિકલ્પયેત્ ॥ ૮૬ ॥

હથ, મધ, શી, ખાંડ, અનેક જાતની મીઠાઈ, પદ્મસ સ્વાદવાળા ભોજન પદાર્થ એ ચારે તરફ સન્માનપૂર્વક, દેવની આગળ ધરવા બેઠાએ. ૮૬.

વિપ્રાણાં સમ્પ્રદાયચ વેદમન્ત્રૈ સ્તથાગમૈઃ ।

સકલી કરણં જીવન્યાસં કૃત્વાપ્રતિષ્ઠેત્ ॥ ૮૭ ॥

પછી બ્રાહ્મણ પોતાના સંપ્રદાય અનુસાર વેદમંત્રો વડે અને આગમ મંત્રો વડે સહલીકરણ કરે અને દેવમાં જીવન્યાસ (બ્રાહ્મ પ્રતિષ્ઠા) કરીને પછી પ્રતિષ્ઠા કરે. ૮૭.

પ્રાસાદ દેવન્યાસ

પ્રાસાદે દેવતાન્યાસં સ્થાવરેષુ પૃથક્પૃથક્ ।

સ્વર શિલાયાં બારાહં પૌલ્યાં નાગકુલાનિ ચ ॥ ૮૮ ॥

પ્રકુમ્ભે જલદેવાંશ્ચ પુષ્પકે કિંસુરાં સ્તથા ।

નન્દિની જાલ્યકુમ્ભે ચ કર્ણાભ્યાં સ્થાપયેદ્વરિમ્ ॥ ૮૯ ॥

ગણેશં ગજપીઠે સ્યા-દશપીઠે તથાશ્ચિનો ।

નરપીઠે નરાશ્ચૈવ ક્ષમા ચ સુસ્કે જયેત્ ॥ ૯૦ ॥

મદ્રે સન્ધ્યાત્રયં કુમ્ભે પાર્વતી કલશે સ્થિતમ્ ।

કપોતાલ્યાં ચ ગાન્ધર્વાન્ મચ્છી કાર્યા સરસ્વતીમ્ ॥ ૯૧ ॥

જઙ્ઘાયાં ચ દિશાપાલા નિદ્રમુદ્રમે સંસ્થિતમ્ ।

સાવિત્રાં મરણીદેશે શિરાવત્યાં ચ દેવિકામ્ ॥ ૯૨ ॥

વિદ્યાધરાન્ કપોતાલ્યા-મન્તરાલે સુરાં સ્તથા ।

પર્જન્યં કૂઠચ્છાદ્યે ચ તતો મધ્યે પ્રતિષ્ઠેત્ ॥ ૯૩ ॥

શાશયોશ્વન્દ્ર સૂર્યાં ચ ત્રિમૂર્તિશ્ચોત્તરજ્ઞકે ।

હદુમ્બરે સ્થિતં યક્ષ-મશ્વિનાવર્ધચન્દ્રકે ॥ ૯૪ ॥

કૌલિકાયાં ધરાધારં ક્ષિતિં ચોત્તાનપટ્ટકે ।
 સ્તમ્ભેષુ પર્વતાશ્વૈવ—માકાશં ચ કરોટકે ॥ ૯૫ ॥
 મધ્યે પ્રતિષ્ઠેદ દેવં મકરે જાહ્નવી તથા ।
 શિખરસ્યોરુમૃદ્ધેષુ પશ્ચ પશ્ચ પ્રતિષ્ઠેત્ ॥ ૯૬ ॥
 બ્રહ્મા વિષ્ણુસ્તથા સૂર્યં હૃશ્વરશ્ચ સદાશિવઃ ।
 શિખરે ચેશ્વરં દેવં શિખાયાં તુ મુરધિપમ્ ॥ ૯૭ ॥
 ગ્રીવાયામમ્બરં દેવ—મણ્ડકે ચ નિશાકરમ્ ।
 પદ્માશ્ચ પદ્મપત્રે ચ કલશે ચ સદાશિવમ્ ॥ ૯૮ ॥
 સઘોવામસ્તથાધોર—સ્તત્પુરુષ ઈશ એવ ચ ।
 કર્ણાદિ મદ્ર પર્યન્તં પશ્ચાન્ન તાન પ્રતિષ્ઠેત્ ॥ ૯૯ ॥

પ્રાસાદના થરોમાં તેના અંગોપાંગોમાં જુદા જુદા દેવોનો ન્યાસ કરીને પૂજા કરવી, ખરશિલામાં વારાહ દેવ અને ભીટમાં નાગદેવોનો ન્યાસ કરી પૂજા કરવી.

કુંભાના થરોમાં જલદેવ, પુષ્પકંઠમાં કિન્નરદેવ, જાડ્ય કુંભમાં નંદીદેવ અને કર્ણિકામાં હરિદેવોનો ન્યાસ કરી પૂજા કરવી, ગજપીઠમાં ગણેશ, અશ્વપીઠમાં અશ્વાત્થામા, કુમાર, નરપીઠમાં નરદેવ, યુરામાં પૃથ્વીદેવી ત્રણે ભદ્રોમાં કુંભોમાં ત્રણ સંઘ્યાદેવી. કલશાના ધરમાં પાર્વતી, કેવાળમાં ગાંધર્વ દેવ, મંચીમાં સરસ્વતી, જંઘામાં દિક્ષપાલ દોઢીયામાં ઈંદ્ર, ભરણીમાં સ્વામિત્રી, શિરાવટીમાં ભારાધર, કેવાળમાં વિદ્યાધર, અંતર-પત્રમાં કિન્નર, છબામાં પર્વત, દ્વાર શાખમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, ઐતરંગમાં ત્રિમૂર્તિ (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ), ઉદંબરમાં ચક્ષુ, અર્ધ ચંદ્રમાં અશ્વિનિ કુમાર, કોઢીમાં ધરાધર, પાટમાં ક્ષિતિ દેવ, સ્તંભોમાં પર્વતદેવ અને ઘુમટમાં આકાશદેવ, ગભંગુહમાં સ્વદેહ જે મૂલનાયક હોય તે, પ્રનાલમાં ગંગાજી, શિખરના ઉર્ધ્વગંગામાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, સૂર્ય, ઈશ્વર, સદાશીવએ પાંચ દેવો બાંધવા. શિખરમાં ઈશ્વર, શિખામાં ઈંદ્ર, શિખરની ઓવામાં અંબરદેવ, આલમસારમાં નિશાકર, પદ્મપત્રમાં પદ્માક્ષદેવ અને કલશમાં સદાશિવ.

સઘ, વામન, અધોર, તત્પુરુષ અને ઈશ એ પાંચ દેવો રેખાથી ભદ્ર સુધીના અંગોમાં (કોણ, પઠરો, રથ, ઉપરથ, નંદિ) આ પ્રમાણે પ્રાસાદના દરેક અંગોમાં ન્યાસ કરી દેવોની પૂજા કરવી. ૮૮ થી ૯૯.

પ્રતિષ્ઠિતદેવ પ્રથમ દર્શન

પ્રથમે દેવતા દષ્ટે—દર્શયેદન્તર્ધાહિતમ્ ।

વિપ્ર કુમારિકાં વાસ્તુ તતો લોકાન્ પ્રદર્શયેત્ ॥ ૧૦૦ ॥

પ્રતિષ્ઠાના દિવસે દેવાલય બંધ થયા પછી પ્રાતઃકાલ ઉઘાડવાના સમયે દેવનું પ્રથમ દર્શન બ્રાહ્મણ કુમારી કરે, પછી બીજા લોકો કરે. ૧૦૦.

સૂત્રધાર પૂજન

इत्यनन्तरतः कुर्यात् सूत्रधारस्य पूजनम् ।
भूवित्तवस्रलङ्कारैर्—गौं महिष्यश्च वाहनैः ॥ १०१ ॥
अन्येषां शिल्पिनां पूजा कर्तव्या कर्म कारिणाम् ।
स्वाधिकारानुसारेण वस्त्राताम्बुल भोजनैः ॥ १०२ ॥

વિધિ પૂર્વક દેવ પ્રતિષ્ઠા થયા પછી ભૂમિ, ધન, વસ્ત્ર અને અલંકાર તથા ગાય, બેંસ, ઘોડા આદિ વાહનો વડે સૂત્રધારને સન્માનવા તથા કામ કરનાર બીજાને પણ થોડાં પૂર્વક વસ્ત્ર લોજનાદિ સન્માન પૂર્વક આપી પૂજા કરવી. ૧૦૧, ૧૦૨.

દેવાલય નિર્માણ ફલ

काष्ठ पाषाण निर्माण—कारिणो यत्र मन्दिरे ।
भुञ्जतेऽसौ तत्र सौख्यं शंकर त्रिदशैःसह ॥ १०३ ॥

કાષ્ઠ તથા પાષાણ આદિના પ્રાસાદ જે મનુષ્ય કરાવે છે તે દેવલોકમાં મહાદેવ તથા અન્ય દેવોની સાથે સુખ ભોજવે છે. ૧૦૩.

સૂત્રધાર આશિર્વચન

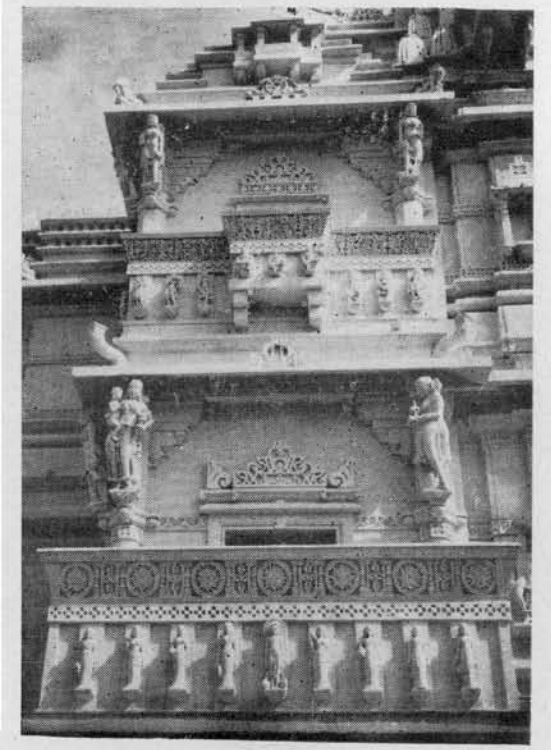
पुण्यं प्रासादजं स्वामी प्रार्थयेत् सूत्रधारत ।
सूत्रधारो वदेत् स्वामिन् अक्षयं भवतात् तव ॥ १०४ ॥

દેવાલય કરાવનાર સ્વામી સૂત્રધાર પાસે પ્રાસાદ બંધાવી પૂજ્યની પ્રાર્થના કરે ત્યારે સૂત્રધાર આશિર્વાદ આપે કે હે સ્વામિન, દેવાલય બંધાવવાનું તમારું પુણ્ય અક્ષય થાવ. ૧૦૪.

આચાર્ય પૂજન

आचार्य पूजनं कृत्वा वस्त्रस्वर्ण घनैः सह ।
दानंदद्याद् द्विजातिभ्यो दीनन्ध दुर्बलेषु च ॥ १०५ ॥
सर्वेषां घनमाधारः प्राणीनां जीवनं परम् ।
वित्ते दत्ते प्रतुष्यन्ति मनुष्याः पितरः सुराः ॥ १०६ ॥

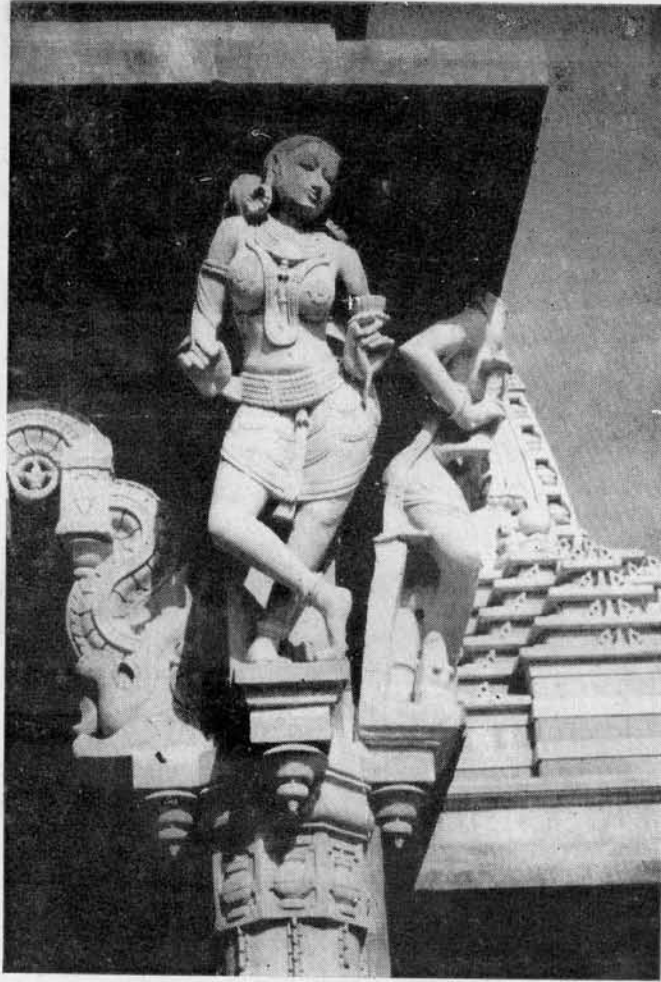
પ્રતિષ્ઠાનું કાર્ય સમાપ્ત થયા પછી વસ્ત્ર અને સુવર્ણોદિ ધન વડે આચાર્યની પૂજા કરવી, પછી પ્રાણીઓને, ગરીબ, અંધ અને દુર્બલને દાન આપવું, કેમકે બધા પ્રાણીઓનો આધાર ધન છે. અને વિત્ત એ પ્રાણીઓનું શ્રેષ્ઠ ભૂવન છે.

કેસરિયાળ પ્રાસાદ સાઇડ દર્શન-પાલીતાણા.
[એન. સી. સોમપુરા.]

આદીનાથ પ્રભુ કેસરિયાળ દેરાસર
[એન. સી. સોમપુરા.]

એમ્બુર જૈન દેરાસર દેવાંગના [એન. સી. સોમપુરા.]

તેથી ધન આપવાથી મનુષ્ય, પિતૃદેવ અને બીજા દેવો જો બધા સંતુષ્ઠ થાય છે. ૧૦૫-૧૦૬

જિનદેવ પ્રતિષ્ઠા

પ્રતિષ્ઠા વીતરાગસ્ય જિનશાસ્ત્રનમાર્ગતઃ ।

નવકારૈઃ સૂરિમન્ત્રૈશ્ચ સિદ્ધ કેવલિ ભાષિતૈઃ ॥ ૧૦૭ ॥

વીતરાગ દેવની પ્રતિષ્ઠા જૈન શાસ્ત્રનમાં બતાવેલ વિધિ પ્રમાણે, સિદ્ધ થયેલા કેવલજ્ઞાનિઓએ કહેલ નવકારમંત્ર અને સૂરિમંત્રોના ઉચ્ચારણપૂર્વક કરવી જોઈએ.

પ્રદ્ધાઃ સર્વજ્ઞદેવસ્ય પાદપીઠે પ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

ધેનાનન્તવિ મેદેન્ મૂક્તિમાર્ગે ઉદાહૃતાઃ ॥ ૧૦૮ ॥

સર્વજ્ઞ દેવના પદાસનમાં નવચંદ્રની સ્થાપના કરવી, જે જિનદેવ અનંતભેદ વડે મુક્તિ માર્ગના અનુગામી કહેલા છે. ૧૦૮.

જિનાનાં માતરોયશ્ચા યશ્ચિણ્યો ગૌતમાદયઃ ।

સિદ્ધાઃ કાલત્રયે જાતાશ્ચતુર્વિંશતિ મૂર્તયઃ ॥ ૧૦૯ ॥

જિનદેવની માતાઓ તથા તેના શાસનદેવ ચક્ષ અને ચક્ષિણીઓ તથા ગૌતમ આદિ ગણધરની મૂર્તિઓ, જૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાલમાં સિદ્ધ થવાવાળા ચોવીશ. ચોવીશ જિનદેવોની મૂર્તિઓ સ્થાપવામાં આવે છે. ૧૦૯.

હતિ સ્થાપ્યા જિનાવાસે ત્રિપ્રાકારં ગૃહંતથા ।

સંવર્ણ શિસ્ત્રં મન્દારકં ત્વષ્ટાપદા દિકમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

ઉપર જે મૂર્તિઓ કહી છે તે જિનાલયમાં સ્થાપન કરવી, તે જિનાલય સમવસ-રણ, અષ્ટાપદવાળા, સંવરણ, શિખર અને ધુમ્મટવાળા થાય છે. ૧૧૦.

પ્રાસાદો વીતરાગસ્ય પુરમણ્યે સુસ્થાવહ ।

નૃણાં કલ્યાણકારીસ્યા ચતુર્દિક્ષુ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૧૧૧ ॥

વીતરાગ દેવના પ્રાસાદો નગરમાં હોય તો મુખકાવક છે. અને મનુષ્યોને કલ્યાણ કારી છે. અને પ્રાસાદો ચારે દિશાઓ સ્થાપવા. ૧૧૧.

વાસ્તુ સ્થિત દેવોના વર્ણ, વાહન અને આયુધો

નં. દેવોના નામ	વર્ણ	વાહન	આયુધો	
૧ શિખી	ધવલવર્ણ	વૃષવાહન	વર	ત્રિશુલ
૨ ધર્મન્ય	શ્વેતવર્ણ	મકર રથ	પાશ	વર
૩ જ્યન્ત	ગૌરવર્ણ	મુદ્રિકા કંકણ કમલ વાહન	સર્વાભરણ ભૂષિતા	વર અભય
૪ ઈન્દ્ર	પિત્તવર્ણ	ઐરાવત	વજ્ર	અક્ષસૂત્ર
૫ સૂર્ય	રક્તવર્ણ	સપ્તઅશ્વરથ	કમલ	કમલ
૬ સત્ય	ઘઉં વર્ણ	કમલ	પદ્મ	વરદ
૭ ભૃશ (કામ)	ગૌરવર્ણ	પુષ્પ વિમાન	ખાણુ	ધતુધ્વ(પુષ્પના)
૮ આકાશ	નીલવર્ણ	સ્વસ્તિકે	શંખ	ચક્ર
૯ વાયુ	શ્વેત	મૃગ	અંકુશ	ધ્વજદંડ
૧૦ પુષા	રક્ત	ગજાસન	કમલ	કમંડલ
૧૧ વિતથ	કૃષ્ણવર્ણ	મૃતાસન	માંસપાત્ર	રક્તપાત્ર
૧૨ ગૃહક્ષત (બુધ)	ગુલાબી	સિંહ	ગદા વર	અસિ હાલ
૧૩ યમ	રક્તવર્ણ	મહિષ	દંડ	પાશ
૧૪ ગંધર્વ	ગૌરવર્ણ	મથૂર	વિણુ	કમંડલ
૧૫ ભૂશરાજ	રક્તવર્ણ	શ્વાન	ખડ્ગ	હાલ
૧૬ મૃગ	કૃષ્ણવર્ણ	મૃગ	વરદ	અભય

નં. દેવોના નામ	વર્ણ	વાહન	આયુધો
૧૭ પિતૃ	પિંત્રલવર્ણ	કુશવાહન	દર્ભ
૧૮ દૌવારિકા (નન્દિ)	હરિવર્ણ	પાદુકારૂંઢ	વેનમુદ્રા
૧૯ સુગ્રીવ	હેમવર્ણ	પદ્માસન	પર્વત
૨૦ પુલ્પદંત	રક્તવર્ણ	પક્ષીવાહન	સર્પ ઔષધી
આર ભુજા લ'બોદર મહાકાય ગ્રજમુખ સિદ્ધિ ભુદ્ધિ યુક્ત			
૨૧ વરુણ	શુભાખી	મકરરથ	શંખ
૨૨ અસુર	રક્તવર્ણ કરાલવદન	સિંહ	શક્તિ
૨૩ નાગરાજ (શેષ)	કૃષ્ણવર્ણ સહસ્રકણ	મહાખલ પક્ષી	વર ચાપ
૨૪ પાપક્ષમા	ધૂન્નવર્ણ	કપોત	ગદા
૨૫ રોગ	રક્તવર્ણ	ભસ્મવિભૂષિત	ત્રણ પગ, દંડ
૨૬ નાગેન્દ્ર (વાસુકિ)	કૃષ્ણવર્ણ	કમલ મણિધર	અક્ષમુગ્ર
૨૭ મુખ્ય	શ્વેતવર્ણ	જટાધર અશ્વ	ત્રિશૂલ
૨૮ ભદ્રલાટ	કૃષ્ણવર્ણ	અશ્વ	ધનુષ્ય અસિ
૨૯ સોમ (કુબેર)	ગૌરવર્ણ	મહોદર નરવિમાન	વરદ
૩૦ નાગ	રક્તવર્ણ	દક્ષિમણિ કમલ	અમૃતપાત્ર કુંભ
૩૧ અદીતિ	ગૌરાંગ	સર્વાંબરણુભૂષિતા દેવમાતા	પદ્મ
૩૨ દીતિ	શ્યામવર્ણ	વૃષ, દૈત્ય માતરમ્	શલ

નં.	દેવોના નામ	વર્ણ	વાહન	આયુધો
૩૩	આપ	નીલવર્ણ	કમલ પિત્તવન્ધર મધ્યમાલા	અક્ષસૂત્ર પાશ
૩૪	સાવિત્ર	ગૌરવર્ણ	પદ્માસન	વેદ પાઠ
૩૫	જય	પિત્તવર્ણ	ગંગાફળ	વજ્ર વજ્ર
૩૬	રૂદ્ર	શ્વેતવર્ણ	વૃષભજટા ગંગાધર ઉમા વામભાગે	વરદ અભય
૩૭	અર્ધમન	પિત્તવર્ણ	રથવાહન	પદ્મમાલા ખટવાંગ
૩૮	સવિતા	રક્તવર્ણ કેતુરકુન્ડલ	સપ્તઅન્ધરથ	કમલ કમલ
૩૯	વિવસ્વત	હેમવર્ણ	કમલ	ચક્ર પદ્મ
૪૦	વિષ્ણુ	પિત્તવર્ણ	ગજવાહન	વજ્ર કમલ
૪૧	મિત્રાય	શ્યામ ઉર્ધ્વભાગે શ્વેત નીચે	સિંહ	હથોળ વજ્ર
૪૨	રાબ્યક્ષમાણીરૂદ્રદેવ	નીલવર્ણ	શબ્જ	વરદ શક્તિ
૪૩	પૃથ્વીધર	નીલવર્ણ	કમલ	શંખ ચક્ર
૪૪	આપવત્સ	સહસ્રાક્ષી ગૌરવર્ણ	સિંહ	અક્ષસૂત્ર વર
૪૫	બ્રહ્મા	શ્વેતવર્ણ	હંસ ચતુર્ભુજ ચતુર્બાહુ ચતુર્વેદયુક્ત	વેદ શરવો
				અક્ષસૂત્ર કમન્ડલ

બહારના દેવો

નં. દેવોના નામો	વર્ણ	વાહન	આયુધો	
૪૬ ૧ ચરકી	રકતવર્ણ	ધુન્નવર્ણવસ્ત્ર	અંકુશ	ડમરું
		રાક્ષસી ગજસંયુક્ત	શંખ	કુંડી
૪૭ ૨ વિદારીકા	રકતવર્ણ	ધુન્નવર્ણવસ્ત્ર ,,	ચાપ	ખાણુ
			વરદ	વર
૪૮ ૩ પુતના	રકતવર્ણ	,, ,,	ચાપ	ખાણુ
			વરદ	વર
૪૯ ૪ પાપા	રકતવર્ણ	,, ,,	ચાપ	ખાણુ
			વરદ	વર
૫૦ ૫ સ્કંધાય		મયુર	શક્તિ	ખડગ
૫૧ ૬ અર્ધમણુ		મહિષ	દંડ	ખડગ
૫૨ ૭ જૂંલક		મહિષ	વર	ખડગ
૫૩ ૮ પિલ્લિપિચ્છમ		મહિષ	ખાણુ	ધનુષ

ક્ષેત્રપાલ

૧ હેતુક, ૨ ત્રિપુરન્ધ, ૩ શક્તિ, ૪ ચમનિહ, ૫ કાલ, ૬ કરાલ, ૭ એકાંધિ, ૮ ભીમ. આ આઠે ક્ષેત્રપાલ પૂર્વક્રમથી પૂજવા.

પૂજન દ્રવ્યાદિ

સ્થાપન

ગણપતિ સ્થાપન

શત્રું વસ્ત્ર

ઘઠં

ઠલશ

તરમાણી

દિક્પાલ સ્થાપન

લીલું વસ્ત્ર

ચોખા

ઠલશ

તરમાણી

વાસ્તુદેવ સ્થાપન

પીળું રેશમીવસ્ત્ર

ચોખા

ઠલશ તાંબાનો

તરમાણી તાંબાની

ગણપતિની મૂર્તિ- આહ્વાહન વાસ્તુદેવની સુવર્ણ મૂર્તિ સ્થાપન.

વાસ્તુ સ્થાપન-ચાંદીના અષ્ટસૂત્રાદિ, ૧ ગજ, ૨ ઓલખો, ૩ ટાંકણું, ૪ હથોડી, ૫ સૂત્રતાર, ૬ કાટખુણો, ૭ કંપાસ, ૮ તમારૂં.

ખનન માટે-ત્રીકમ પાવડો, શિલાન્યાસ માટે ચાંદીનું ચુનાલોહું, તથા સ્થાપનમાં ધોતીયા નંગ ૩.

પંચરત્નની પોટલી-અબીલ, ગુલાલ, કંકુ, હળદર, સરસવ, અક્ષત, ધૂપ, દીપ, કપુર, કેસર, અક્ષતર્પન, સોનાના વરખ, સુખડનું તેલ, અત્તર, ધરો, દહીં, કોડી.

સપ્તધાન-ઘઉં, બુઆર, ચોળા, અડદ, મગ, ચણા, જવ.
મીઠળ, મરડારીંગી, શીફળ, નાડાસડી, શાકર, સોપારી.

પંચરત્ન-૧ હીરા, ૨ માણેક, ૩ મોતી, ૪ લીલમ, ૫ પ્રવાલ.

પંચગવ્ય-૧ દૂધ, ૨ દહીં, ૩ ઘી, ૪ મૂત્ર, ૫ છાણ.

પંચામૃત-૧ ગામનું દૂધ, ૨ દહીં, ૩ ઘી, ૪ શાકર, ૫ મધ.

ત્રીવાસુત્ર-૧ મીઠળ, ૨ મરડારીંગી, ૩ ધરો, ૪ દાબ ૫ નાડાસડી.

પંચસુદ્રા-૧ આવાહની ૨ સ્થાપની ૩ સન્નિધાપની ૪ સંધિધાપની ૫ સંમુખીકરણી.

પંચપુષ્પ-૧ અંબો, ૨ આંબો, ૩ શમી, ૪ કમલ, ૫ કરેણ.

પંચલોહ-૧ સોનું, ૨ રૂપું, ૩ ત્રાંબુ, ૪ કલઈ, ૫ ગજવેલ.

ફલનૈવેદ્ય-મીઠાઈ ફળ ફળાદિ ઋતુને અનુસાર.

સુખવાસ-તાગરવેલના પાન, એલચી, તજ, લવીંગ, જાવંત્રી.

સુકોમેવો-કાળુ, દ્રાક્ષ, અંજીર, ખદામ, અખરોડ, કમરકાંકરી.

ફળો-ઠાડમ, કેરી, પપૈયા, મુસંબી, સંતરા, જામફળ.

મીઠાઈ-પેંડા, ખરફી, મગજ, મેધુખ, શેવર, ખાખ, ખાખલી.

વાસ્તુપૂજન ગૃહાદિ કાર્યમાં ૮૧ પદનો, ગ્રામ્યાદિ કાર્યમાં ૬૪ પદનો, જીર્ણોદ્ધારાદિ કાર્યમાં ૪૯ પદનો વાસ્તુ પૂજવો. આ સિવાય સહઅપદ સુધી વાસ્તુ પૂજ શકાય છે.

દરેક ચીજો વાસ્તુ જે પદનો પૂજો તે મુજબ લાવવી. પદ ખાલી ન રહેવું જોઈએ. દ્રવ્યાદિ પણ તે મુજબ મૂકવા. ઘ્રણપદમાં વિશેષ દ્રવ્ય મૂકવું.

નવઅહાદિ ગણપતિના સ્થાપનમાં પૂજવા અથવા અલગ સ્થાપન કરી પણ પૂજાય.

જેનમાં નવઅહાદિ દિક્ષાલાદિ અને અષ્ટમંગલ અલગ અલગ પાટલાઓમાં પૂજાય છે.

શિલાન્યાસ

	દિશા	ચિહ્ન	વસ્ત્ર
૧	પૂર્વ	વજ્ર	પીળું
૨	અગ્નિ	અસી	રાતું
૩	દક્ષિણ	દંડ	કાળું
૪	નૈરૂત્ય	ખડગ	વાદળી
૫	પશ્ચિમ	પાશ	શુભાશ્વી
૬	વાયવ્ય	અંકુશ	સફેદ
૭	ઉત્તર	મદા	લીલું
૮	ઈશાન	ત્રિશૂલ	ધોળું
૯	મધ્યે	કુમ્ભશિલા	પીળું

આ નવે શિલાના વસ્ત્રો, આયુધો અને દિશા બાજુવી.

શિલા નીચે ત્રાંખાના નવ નિધિ કુલો, ત્રાંખાના કોડીયાના સંપૂર્ણ સાથે મૂકવા. કલશમાં સપ્તધાન, પંચરત્ન, ઘૃત, કોડી, અથોડી, પારદ, રૌપ્યભસ્મ, ધરો, દાસ, પદ્મ-રાવવા. સંપૂર્ણમાં પશુ સપ્તધાન, ધરો, દાસ, પંચ નદીના પાણી સેવાળ, કલશના ગળે શ્રીવાસુદેવ બાંધવું. કલશ સંપૂર્ણ પદ્મરાવી શિલાન્યાસ અગ્નિ આદિ દિશાથી સ્વયં દિશાએ કરવો. શિલા ઉપર શિલાના રૂપના અંગ ન હોય તે રીતે સંપૂર્ણ મૂકવા. મૂળશિલા ઉપર સંપૂર્ણને બે અંગુલ કાણું પાડવું તેની ઉપર નાભિને પાઈપ ઉભો કરવો જે પ્રતિમાજીની આંત્રી સુધી લઈ જવો.

દ્વાર સ્થાપન મુહૂર્ત

પંચરત્નની પોટલી, વાસ્તુપૂજન માટે ઉપર મુજબ વસ્તુ લેવી. ઉત્તરંગ ઉપર લીલું રેશમી કપડું બાંધવું તથા ગજકર્ણ, કપડામાં હનુમાનજીની મળી, ત્રણ શેરીની ધૂળ બાંધવી. શ્રીવાસુદેવમાં કાંતની વીંટી, લોહની વીંટી અને લોખંડી બાંધવું. ઉદરંગ ઉપર પદ્મ પિત્તળનું થાળી ચોખા ભરેલી વાટકી ઘૃત ભરેલી અને લોટો મગ ભરેલ મૂકવો. ઉત્તરંગ ઉપર પાદડી અથવા ઘોટીયું મૂકવું.

ગજ પૂજન કરાવવું. ચાંદી અથવા કાષ્ઠના ગજનું પૂજન કરવું. ગજ ઉપર ૧૧૧ રૂા. મૂકવા. દ્વારને આંખા અથવા આશીર્વાલવના તોરણ બાંધવા. દિક્ષાલને બલી, આચાર્ય અને કાર્યરતને યથાશોભ્ય કપડા, દ્રવ્ય આપવા.

આમલસારા મુહૂર્ત

ત્રાંબાના કલશમાં ઘી ભરી ત્રાંબાના પતરાથી ઢાંકી રેણુ કરાવવું. પ્રાસાદના પ્રમાણની પ્રાસાદ પુરુષની સોનાની મૂર્તિ, ચાંદીનો પલંગ, ગાદલું, ઓસાડ, શાલ, ઓશીકું, પ્રાસાદ પુરુષની મૂર્તિના માપે કરવું. તે કલશ તથા મૂર્તિ પલંગમાં સુવડાવી પધરાવવી. આમલસારમાં આમલસારને રેશમી પાઘડી વીંટવી વાસ્તુપૂજન કરવું. દિક્-પાલને બલી આપવા.

દરેક પૂજનમાં બોધતી સામગ્રી

બાબેઠ (મોટા પાટલા) ૩ સ્થાપન માટે, દીપ પૂજનની સામગ્રી રાખવા તથા બેસવા માટેના પાટલા નંબર ૧૦, પાણીનો ઘડો, નાળચાવાળા લોટા નંબર ૫, તરભાણી પંચપાત્ર, આચમની, દીપ ફાનસ, આરતી, ધૂપ, કપુર, ફળ કુલ, નૈવેદ્ય, તમારા, પાવડા, ચુનાલોહું, સીમેન્ટ, રેતી, પાણીના મોટા પીપ, બાલટી, મંગલિક ગીત ગાનારા બહેનો, નોબત આદિ મંગલ વાજીંત્ર.

इति श्रीविश्वकर्मा वास्तुकला चिन्तन हरविद्या गुणकीर्तिप्रकाश 'शिल्प स्मृति वास्तु विद्यायाम् (उत्तरार्ध)' शिल्पाचार्य नंदलाल चुनीलाल सङ्गृहिते प्रतिष्ठाविधान नाम्नो चतुर्विंशोऽध्यायः संपूर्ण ॥

સમાપ્ત